HERODOTOS

HERODOT TARİHİ

HERODOT
TARİHİ

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ, 19
Birinci Basım - Aralık 1973

REMZİ KİTABEVİ Yayınları

Dizgi, baskı, cilt, kapak ve kitap düzeni:
Yükselen Matbaacılık Limited Şirketi, Cağaloğlu - Istanbul

AKDENİZ'İN İNSANI

1956 sularındaydı, Halikarnas Balıkçısı, bana Ege'yi gezdiriyordu. Geziye çıkmadan önce, onun bir kitabında basılmış bir cetveli incelemiştim düşüne düşüne: Sayfa ikiye bölünmüş, bir yana Anadolu, öbür yana Yunanistan diye başlık atılmış, altına da kara zeminde ak yazılarla ne kadar şair, düşünür, tarihçi ve daha başka türden yaratıcı varsa, adları alt alta dizilmişti. Bakıyordunuz, sayfanın sol yanında, yani Anadolu bölümünde adlar uzayıp gidiyor, sağ yanı ise kara, boşluklarla dolu, hele en eski çağlar için. Kimleri yetiştirmemiş ki Anadolu! Homeros'tan başlayarak, Alkman, Arkhilokhos, Sappho, Alkaios, Mimnermos, Anakreon, şairlerin hepsi ya Ege kıyılarından, ya da Ege adalarından. Thales, Anaximandros, Anaximenes, Herakleitos, Pythagoras, Xenophanes, Anaxagoras... İnsan düşüncesinin bir ışık seli gibi fışkırıp çağlamasına öncü olan büyük adamlar Miletos'ta, Ephesos'ta, Samos, Kolophon ya da Klazomenai'da, yani hep İzmir yöresinde doğmuşlar. Düzyazı derseniz öyle: Hekataios, Kadmos ve de tarihin babası Herodotos, Ege kıyılarına inci gibi dizilmiş İonia şehirlerinde gelmişler dünyaya. Güneş nasıl doğudan doğarsa, uygarlık da öyle doğmuş Akdeniz'in doğu kıyılarında, Halikarnas Balıkçısı'nın sonraları, "Aydeniz Uygarlığı" diye adlandıracağı aydınlık, bizim bu topraklardan yayılmış dünyaya.

Kara zemin üstündeki adlar bilinen adlardı, her birini kitaplarda izlemiş, iyi kötü okumuş, anlamıştım dile getirdiklerini, yerlerini yurtlarını da bilmem gerekiyordu, nitekim bir Fransız dergisinin Herodotos'tan söz ederken, Halikarnassos'u Yunanistan'a yerleştirmesine içerlediğim olmuştu, ama yine de o güne dek cansız adlar, kitapta kalan soyut kişilerdi bunlar benim gözümde. İklimlerinin içinde yaşamamıştım hiç birini. Halikarnas Balıkçısı yaman bir yaşatıcıdır, her adım atışında canlanıveriyordu bir toprak parçası, binyıllar öncesine uzanan kökenleriyle ayaklarının altında. Bergama, Ephesos, Miletos, Priene, o mermer caddeler, o taş üstüne taş tapınaklar, o sıraları yamaçlara tırmanan tiyatrolar, o pazar meydanları, o hamamlar, o beden eğitimi alanları, kapılar, taklar, kemerler, otlarla, dikenlerle, çiçeklerle sarmaş dolaş olmuş örenler, doğanın ölümsüz karmaşıklığı içinde insandan da izler taşıyordu. Bir tür insan yaşıyordu bugün de oralarda, bizim gibi etten kemikten, ak dokulu, dil konuşan, dert döken. İnsanın mutluluğu şu ki, ölümlülüğün en karası içinde ışıl ışıl bir ölümsüzlüğe erişebilir, eğer bir taş diker, bir yapıt bırakırsa kendinden geri. Nice yapıtlar yapmış da bırakmış bu Ege insanları! Dev tapınaklar, dağ gibi tiyatrolar, bu ne akıl düzenidir ki kurmuş bunca sağlam yapıları? Hippodamos diye bir usta, şehir de-

diğimiz yerleşme yerinin evler ve sokaklardan oluşacağını, sokakların ise birbirini dikine kesen düz yollardan kurulacağını düşünmüş de gerçekleştirmiş bugüne dek en ufak bir değişiklik yapmadan uyguladığımız şehircilik bilimini. İlk maddeyi arayan fizikçi bilginler, doğadaki akış ve değişim sürecini düşünebilen öncüler, atom çağının müjdecileri hep bu yörenin insanları. Doğanın cıvıl cıvıl uykusuna dalmış bu canlar nasıl oldu da yapabildi bunları? Ne biçim kafalardı kafaları ki, binlerce yıl önce kavrayıp tasarladılar bizim güç belâ, türlü araçlar, gereçler ve birbirini kovalayan deneylerle sökebildiğimiz sorunları, çözebildiğimiz sırları... Balıkçı yürüyor, koca bedeniyle salına salına, ellerini, kollarını, bacaklarını yerine ve sözüne göre kıpırdata kımıldata anlatıyordu bunları ve daha nice nice konuyu, gerçeği. Ben de var gözümle bakıyor, kafamda tek soru biçiminde kabaran yüzlerce soruya onun dilinden ve devineğinden cevap alacağıma inanıyordum. Evet, öyle de oldu, Ege'nin sırrını Balıkçı'yı derinine anlamakla çözebildim kendimce.

Halikarnas Balıkçısı kimdir, nedir ve beni gezdirdiği o 1950 yıllarında ne yapıyordu? Hemen söyleyeyim ki, şu birkaç sözden sonra sayfalar dolusu eserini okuyacağınız Halikarnas'lı Herodot'un günümüzde yaşayan bir tıpkısıdır da, ondan giriştim size birini öbürü ile anlatmaya.

Bodrum'da otuz yıllık sürgün hayatı ile Harikarnas Balıkçısı, Türk yazınında daha denenmemiş bir girişimi sonuca bağlamış bulunuyordu: Bir çevrenin yaşamını ayrıntılı gerçeklerinin tümü ile paylaştıktan sonra onu dile getirmeyi başarmıştı. Balıkçı ile balıkçılığı, süngerci ile süngerciliği, denizci ile denizciliği yaşamış, toprak, güneş, su ve hava ile karşı karşıya gelerek insan aklının madde ile sıkı fıkı alışverişinden neler çıkartılabilir, yaratılabilirse hepsini deney süzgecinden geçirmiş ve bu teke tek karşılaşmadan, doğa ile insan arasında, her iki varlığın da tüm yetilerini ortaya koydukları bu yaman kaynaşmadan insan düşüncesi ve dili gereği olan ürünü vermiştir. Esin kaynağı yalnız ve yalnız yaşantısıydı Halikarnas Balıkçısı'nın. Cevat Şakir denilen adamın tüm öğeleri, içinde yaşadığı doğal çevrenin tüm verileriyle birlikte yoğurulunca, Halikarnas Balıkçısı'nın bildiğimiz romanları, öyküleri, resimleri ve kendine özgü, tadına doyulmaz o sözlü yaratıcılığı, yazıya dökülemeyen, teype bile alınamayan o eşi benzeri bulunmaz "dil"i doğup gelişti. Bu dil, biriciktir ve karşımıza diktiği düşünce ve imge yontularından çok, akışı, devinişi, sürekli gelişimi, değişimi ile değerli, önemlidir. Balıkçı ne derse desin, sözlerinin yerine ve anına göre kanatlanıp uçmasıdır bizi büyüleyen. Hep aynı şeyleri söyler sanırsınız, oysa Herakleitos'un dediği gibi, iki kez dalamazsınız onun düşünce ırmağının sularına, onu her dinleyişte bir şeyler değişmiştir, konuşan o konuşan değildir, dinleyen de başka başka izlenimlerle etkilenmektedir. Herakleitos'un da geleneğini ya-

şatmaktadır Halikarnas Balıkçısı. Bu nasıl olmakta, yirminci yüzyılın bir insanı ne hikmet ve kerametle binyıllar ötesindeki bir düşünürü de, bir anlatıcıyı da öz ve kökenlerine varıncaya dek kendi kişiliğinde canlandırabilmektedir?

Bu soruya gene Halikarnas Balıkçısı'nın bir buluşu ile yanıt verilebilir: Herakleitos, Herodotos, Cevat Şakir... Üçü de Akdeniz uygarlığının ürettiği birer insandır. Coğrafya, bize dünyamızda beş kıta olduğunu bildirir, oysa yanlış, uygarlık düzeyinde beş değil, altı kıtaya bölünmelidir yeryüzü. Çünkü tarihin en bulanık çağlarından günümüze dek başka türlü bir insanlık, başka türden bir yaratımla çıkmaktadır karşımıza Akdeniz denilen bu çevrede. Ya nedir bu insanın özü, özelliği? Gözü vardır açık ve gözle algıladığı, damarlarından dümdüz, şıp diye varır beyninin merkezlerine, oralarda da dolaşır dolanır da sanki birer soru işareti ile yansır gene karşımıza. Akdeniz insanı gördüğünü düşünür, düşündüğünü dile getirir, dile getirdiğini başka insanlarla tartışır, ne kendi görüşünün, ne de başka görüşlerin tam ve son gerçek olduğuna inanmaz, uğraşır didinir somut gerçeğe ulaşmak için, kulak kabartır, kim ne verirse ondan alır, alır ama hemen aktarır, aktardıkça düzeltir, sundukça atar, temizler, arındırır; katı, donuk, yerleşmiş hiç bir kanıya, inanç ya da sanıya kapılmaz, dışardan bakar çeşitli törelere, gelenek ve göreneklere, kafasının eleğinden geçirip eleştirir onları. Kimi zaman şaşar, kimi zaman beğenir, kimi zaman yerer, kimi zaman da doğruyu bulacağım diye yanlışı benimser, yanılır, yalan söyler, aldanır, yutturur. Ama hep kafası işler, gözü dört açılmıştır, koşar koşturur. Sonsuz bir merak kemirmektedir beyninin kıvrımlarını, durmak dinlenmek bilmez, susmak dinlemek bilmez. Özgür kafadır, özgür insandır, doğa içinde yaşamı bitmez tükenmez bir savaştır. Ne demiş Herakleitos hemşerimiz: *"Polemos panton pater"* savaş her şeyin babasıdır. Akdeniz insanı işte bu savaşı sürdürür, meydana çıkardığı, çıkarmaya uğraştığı "her şey" de aydınlıktır, insan aydınlığı.

O anlattığım yıllarda beni gezdirirken Halikarnas Balıkçısı ne yapıyordu? Rehberliği meslek edinmişti İzmir yöresinde. Çocukları büyümüş, liseye gitmeleri gerekti, İkinci Dünya Savaşı bitmiş, Bodrum'da bile geçim zorlaşmıştı. Balıkçı, mavi yaratıcılığa boyadığı sürgünü bırakır, gelir İzmir'e yerleşir. Gönlünün yurdunu, Eski Deniz'in şarap gibi köpüren dalgaları arasında mermer adaların yükseldiği, tanrıların balıklarla oynaştığı, gözün sonsuzluğa dek uzandığı gök ovaları, Balıkçı, değişen koşullar yüzünden mi bıraktı da geldi büyük kente yerleşti dersiniz? Değil. Balıkçı, Yatagan sandalı içinde engini dolaşa dolaşa tattığı mutlu yalnızlığa bir son vermek zorundaydı. Aktarmak bundan böyle onun ödevi ve alın yazısıydı. Yaymak gerekiyordu mavi mutluluğu ak denizden kara topraklara. Bugün Knidos'ta bulunan bir parmak, ufacık bir

mermer parçası, Praxiteles'in ünlü şanlı Aphrodite heykeli bulundu bulunacak diye yüzlerce arkeologu dünyanın dört bucağından Türkiye'ye, İzmir'e koşturuyorsa, bunu Halikarnas Balıkçısı'na borçludur yurdumuz. Bodrum'u, Knidos'u, Gökova'yı o yarattı, Ege kıyılarını o tanıttı, bilime, turizme o açtı. Merhaba'sını çınlattı aşılmaz engellerin, kapalı kapıların ötesine. Rehberlik yaptı ve yapmaktadır. Kökleşmiş çarpık görüşleri düzelterek o yerleştirdi Akdeniz uygarlığının Anadolu'da kaynak bulduğu bilincini. Gerçeklere ışık tuttu. Işık doğar ama, güç sızar yığınla toprak altına gömülü mezarlara, bilimin yanlış sanılar ve kanılarla örülmüş tozlu ağlarını zor yırtar gerçek sevgisi. Bu merak, bu aydın göz, yurdumuzun maviliği ve mutluluğu uğruna bin bir aşamayı aştı ve Akdeniz uygarlığının başarısını sağladı. Işığın yayılmasına bundan böyle hiç bir karanlık engel olmayacaktır. İşte Halikarnas Balıkçısı bunu yaptı.

İki bin beş yüz kadar yıl önce bir başka yurttaşı aynı başarıyı sağlamıştı: Halikarnassos'lu Herodotos. Yaşamından ne biliyorsak, sözlerinden ne kalmışsa bundan sonraki sayfalarda okuyacaksınız. Bir gezgindi Herodotos, röportaj yazarlarının pîri, şu ya da bu nedenden ötürü o da ayrılmıştı Ege kıyılarından, dolaşmış dolaşmış, nerelere dek gitmemişti! Akıllara durgunluk verir bu kadar yer gezmesi, bu kadar bilgi toplayıp, hepsini aklında tutması ve o canım İonia diliyle açık açık, herkese anlaşılır bir anlatıyla aktarması. Tarihin babası derler ona. Ama tarih nedir? Bugün bile bu yaratıcının ardından binlerce yıl geçtiği halde, biliyor muyuz uygar dillerin çoğunda HİSTORİA diye geçen sözcüğün tam ne anlama geldiğini?

Açınız eski Yunanca sözlüğü: *"historein"* diye bir fiil bulursunuz, anlamları şu: "Öğrenmeye çalışmak, araştırmak, incelemek, keşfe çıkmak, gezerek tanımak (bir ülke, bir kent için), sormak, soruşturmak, sorarak bilgi edinmek", sonra da "bilmek, tanımak" ve sonunda, "sözle, ya da yazı ile bildiğini aktarmak". Bu fiilden türeme *"historia"* sözcüğü de ilk anlamda araştırma, bilgi edinme ve keşif, onun sonucunda elde edilen bilgilerin dile getirilmesi, anlatılması demektir. Herodotos'un da bu anlamda kullandığı *"historia"* sözcüğünün koca bir bilim dalı haline gelmesi elbette ki yüzlerce yıllık bir gelişme sonucunda olmuştur. Tarihin babası denilen adam: "Bu, Halikarnassos'lu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır" derken, ne böyle büyük bir unvan kazanacağını, ne de bugün bile tartışmalı bir kavram olarak yaşayan tarih bilimine yol açacağını aklından geçirmiştir. Nitekim kendisinin Atina'da anlatımını dinleyen geleceğin tarihçileri, tuttuğu yolun hiç de yol olmadığı kanısına varmışlar, Herodotos eleştirileri o gün bugün süregelmiştir. Herodotos' un anlattıkları ne dereceye dek doğru, ne dereceye dek yanlış, anlatırken konudan konuya sapması, duyduklarını, gördüklerini kişisel izlenimlere göre değerlendirmesi, nesnel olamayışı, bütün bunlar ve daha bir

sürü eleştiri büyük yurttaşımızın kafasına, sözümona tarihçilerce bugüne dek kakılagelmiştir. Çokluk unutulur ki, Herodotos evrensel bir meraka kapılıp bu kadar yer gezmek, bu kadar şey görmek, duymak ve kaydetmek sevdasına kapılmasaydı, tarihin doğması şöyle dursun, ilkçağ üstüne hiç denecek kadar az bilgimiz olur, bilgi edinmek için de günümüzün arkeoloji kazılarından çıkan tek tük çanak çömlek parçalarını beklemek zorunda kalırdık. Hele Akdeniz çevresi, Anadolu, Girit, Mısır, Mezopotamya, Fenikye, İran, Hindistan, Asya ve Avrupa, doğu ve batı ve de coğrafya, etnoloji, antropoloji, mitoloji, filoloji ve aklıma gelen gelmeyen daha bir sürü bilim dalı ve konusu, onun girişimi, atılımı ile var olmuştur. Herodotos'suz bir insan ve uygarlık bilimi düşünülemez. Herodotos, sözünü ettiği Homeros gibi, büyük sanatçıdır, düzyazının yaratıcısıdır. Böyle bir yaratıcı da ancak Ege kıyılarından çıkabilirdi. Zamanla değerden düşmesi, bunca bilim dalı onun ilk ortaya çıkarıp açıkladığı verilerden beslenerek yaşarlarken, onun daha çok bilim kitaplarındaki dipnotlarda anılması, kamuya sunduğu eserinin her çağda gereğince yayılmaması, yeni zamanların affedilmez bir hatasıdır.

Yıllardır Herodotos'un iyi bir Türkçe çevirisini özler dururum. Bunu kendim yapmaya ne vakit bulabildim, ne de olanaklarımı yeterli gördüm. İçimde özlemin en ateşli olduğu bir anda dostum Müntekim Ökmen gitti Bodrum'a yerleşti. Uzun bir çeviri yapmaya istekliydi. Müntekim Ökmen, Halikarnas Balıkçısı'nın hayranlarından ve vefalı dostlarındandır. Gökova'nın karşısında, Herodotos'un yurdunda, Halikarnas Balıkçısı'ndan aldığı esinlerle bu çeviriyi herkesten iyi yapabileceği kanısına vardım. Çeviri bir iklim ister, coşku ve çaba olduktan sonra, başarı insan elindedir. Nitekim öyle oldu. Müntekim Ökmen'in çevirisi tam anlamıyle bir başarıdır. Bir roman kadar sürükleyici olduğu gibi, Herodotos'un üslubunu ve eserinin içeriğini kusursuzca yansıtmaktadır.

Bu çeviriyi okurlara candan salık veririm. Eminim ki okuyup öğrenecekleri bunca konu dışında, yurdumuzda doğmuş bir yazarın o insana özgü ateşle ne ereklere kadar ulaşabileceğini görerek, onu kendilerine örnek, coşkusunu kendilerine ülkü edinebileceklerdir.

AZRA ERHAT
Eylül 1973

Bu yazı, Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) nın ölümünden pek az önce yazılmıştı. Biz, bu yazıyı kendisinin de okumuş olduğu bu şekliyle bırakmayı uygun gördük.

ÖNSÖZ

Herodotos'un hayatı üzerine bilinenler azdır. Suidas'ın kısa tanıtma yazısı ve Byzans'lı Stephanos'un sakladığı mezar taşı yazıtı, Eusebios'un bir yazısı ve dağınık birkaç belge. Eski çağlardan kalanlar bunlardan ibarettir. Bunların üzerinde çalışan bilginlerin çıkardıkları sonuçlar, bize kendinden başka her şeyi anlatmaya çalışmış olan tarihin babası için tasarlanan hayat hikâyesine kaynak olmuşlardır. Kitabına kendisini bu kadar çok ve bu kadar az koyan bir yazar daha yoktur. Bu kadar çok, çünkü sevimli saflığı ve anlattığı konuya kendini kaptırışı, onun zevklerini, kişiliğini ve düşünce yolunu da yansıtmaktadır; bu kadar az, çünkü konusu araya kendisini de katmasına yer bırakmaz, zaten eski çağların yazarları kendi özel gizlilerini açmaya alışkın değillerdir. Kendisinden kendisi için zaman zaman öğrendiklerimiz, nerelere gittiği, hangi kentlerde bulunduğu ve kimlerle görüştüğünden ibarettir; ama bunlar azdır ve hangi tarihlerde olduğunu da yazmadığından, yolculuklarının sırası da bilinmez. Çağının töresine uyarak kitabını *"Halikarnassos'lu Herodotos araştırmasını kamuya sunar"* diye imzalamıştır. Ve adını ve yurdunu açıkladıktan sonra aradan çekilmiştir. Bundan ötürü kitabında onun yalnız aydın ve manevî kişiliğini görebilmekteyiz.

Suidas'ın tanıtma yazısı bir sözlük maddesidir: "Herodotos, Lyxes ve Dryo' nun oğlu, Halikarnassos'ta yüksek tabakadan doğma; Theodoros adında bir erkek kardeşi vardı. Artemisia'nın ikinci halefi Lygdamis yüzünden Halikarnassos' tan kaçıp Samos'a yerleşti. Samos'ta İoncasını ilerletti, Pers kralı Kyros ve Lydia kralı Kandaules çağlarıyle başlayan dokuz kitaplık bir tarih yazdı. Halikarnassos'a döndüğü zaman tyran'ı devirdi, ama politika çekememezlikleri karşısında kendi isteğiyle çıktı ve o sırada Atinalıların kurmakta oldukları Thurium'da yerleşti. Orada öldü. Mezarı orada, agoradadır. Pella'da öldüğünü söyleyenler de vardır. Eserinin kitapları Musa'ların adlarını taşır". (Kitaplara Musa adlarını koyanlar İskenderiyeli eleştiricilerdir. Bu şiirli sunuşu onlara borçludur). Herodotos'un Panyasis adında Halikarnassos'lu bir şairin yeğeni olduğunu da gene Suidas'ın bir başka yazısından öğreniyoruz.

Byzans'lı Stephanos, sözlüğünün Thurium maddesinde tarihçinin mezar taşı için yazılan bir yazıtı almıştır. "Bu toprak Lyxes oğlu Herodotos'un kemiklerini örtmektedir; eski İon tarihçilerinin prensi Dor topraklarında doğmuştu. Yurttaşlarının saldırılarına dayanamayarak kaçmış ve Thurium'u ikinci yurdu yapmıştır".

Eusebios da, "Tarihçi Herodotos'un İ.Ö. 468-467 yıllarında tanınmaya başladığını" bildirir ki, bundan da yaklaşık olarak doğum yılına varılabilir.

Bu metinler üzerine açılan uzun tartışmalara dokunmadan, araştırıcıların vardıkları, doğruya yakın sonuçları özetleyeceğiz. Herodotos, Karia kenti Halikarnassos'ta, İ.Ö. 490 yıllarında dünyaya gelmiştir. Sitenin gözde ailelerinden

birindendir, seçkin bir çevrede yaşamıştır. Amcası Panyasis, çok gerilemiş olan şiiri diriltebilecek kadar güçlü bir şairdi (Suidas, Panyasis maddesi). Herakles üzerine bir destan yazmıştı; eski lejand'lar, myth'ler ve Yunan anlatıları konusunda yeğeninin yetişmesine yardımcı olduğu düşünülebilir.

Şimdi bu kadarını bildikten sonra, biraz da belleğimizi işleterek konuyu daha da genişletmek mümkündür.

Dor'lar Halikarnassos'u kolonize etmişlerdi, ama o çağda her yerde İon dili konuşuluyordu. Herodotos'un Samos'a gitmeden önce de ve hatta çocukluğundan beri, Yunanistan'ın edebiyat dili olan bu zengin ve kıvrak dili bildiği ve konuştuğu düşünülebilir, zaten yazdığı tarih de bu dilin en güzel anıtlarından biri olarak kalmıştır. Nerelere ve ne zaman gittiğini çıkarmak zorsa da çok yer gezdiği bellidir. Soyu sopu varlıklı olduğuna göre, gençliğinde öğrenimini öbür İon kentlerinde tamamlamış ve Önasya'nın belli başlı yerlerine gitmiş olduğu şüphesizdir. Sonradan kendi yurduna dönmüş, ama tyran Lygdamis'e karşı kopan başarısız bir ayaklanmada amcası Panyasis ölmüş, kendisi de yurdundan çıkarılmış, Samos'a gitmiştir. Eğer Eusebios'un vermiş olduğu tarih gerçekten Herodotos'un tanınmaya başladığı yıl olarak kabul edilirse, bu olayın İ.Ö. 468-467 yıllarına rastladığı düşünülebilir. Böylece belki Herodotos da, küçük Yunan kentlerinde adları daha önce edebiyata geçmiş bulunan Harmodios ve Aristogeiton'un anılarını yücelten ve çoğu zaman geçici kalan bir bağımsızlık uğruna, zorbalığa baş kaldıran yurtseverlerden birisi olmuştur. Politik özgürlük konusunda Atinalılara güzel bir övgü yaptırır (Kitap V, bölüm 78), ve kral Kserkses'i öven bir Pers'e karşı, iki Spartalı'ya şu cevabı verdirir: "Sen köleliğin ne olduğunu biliyorsun, ama özgürlük, onun tatlı mı acı mı olduğunu bilmiyorsun; eğer onun tadını almış olsaydın, onu bize mızraklarla değil, baltalarla savunmayı öğütlerdin". (Kitap VII, bölüm 135).

Büyük keşif yolculuklarına Samos'tan çıkmıştır. Belki ilk olarak Kyrene'ye gitmiş, ikinci olarak da Karadeniz bölgelerini dolaşmıştır. Sonra, Pers makamlarının sağladıkları büyük kolaylıklardan da yararlanarak, bu büyük imparatorluğun birçok yerlerini, Lydia, Media, İran'ı ve uygarlığın beşiği, sphinx'leri kadar esrarlı Mısır'ı, dünyanın en uzak yerlerine, tâ Herakles direklerinin ötelerine kadar mal götürüp getiren denizci tüccarlar ülkesi Fenike'yi gezmiştir. Gittiği yerlerde halk ağzından anlatılar topluyordu; ileri gelen kişilerle buluşup görüşüyordu; bilginlerle ilişki kuruyordu; resmî yazıları inceliyordu; Kserkses ordusu birliklerinin sayısını (Kitap VII, bölüm 184), ya da Plataia savaşlarındaki Yunan ordusu mevcudunu (Kitap IX, bölüm 28) bu belgelerden çıkarmıştır. Ülkenin gelenek ve göreneklerini ve törelerini araştırıyor, bir anıtın sırrını çözmek için yolunu değiştiriyor, araştıran, inceleyen ve anlayan uyanık bir gözle olaylara, insanlara, anlatılara bakıyor, Odysseus gibi "çok insanların sitelerini görerek ve karakterlerini tanıyarak (Odysseia I, 3)" ama fazla olarak, gördüklerini tabletlerine dikkatle not ederek değerli ve çeşitli bilgiler topluyordu. İnsanoğlunun elinden çıkan ilk büyük tarih kitabının dayanakları böyle toplanmıştır. Eser, arkeoloji,

folklor ve tarihi hep birden kapsamakta ve olayları içinden gören duygulu bir gazete yazarının taze izlenimlerini vermektedir.

Yunanistan'da da yaşadı; V. yüzyılın göz kamaştırıcı Atina'sını tanıdı, Sophokles'le dostluk etti; Plataia savaşlarından önceki destan günlerini yaşamış olan Orkhomenos'lu Thersandros ile konuştu (Kitap IX, bölüm 16). Yunan anlatıları, ki eleştirisiz güvenilemez, onu bize birçok yerde ve özellikle Olympia' da ve Atina'da, eserinin en güzel parçalarını okurken göstermektedir. Çocuk Thukydides'te tarih merakı Herodotos'u dinlerken uyanmış olmalıdır. Bu çeşit seanslara tanık olmak üzere elimizde gene Thukydides'in bir eleştirisi vardır. Bu tarihleri, belki de Herodotos'u kastetmeyerek küçümser, bunların "gerçeği aramak zahmetine katlanan bir düşünürün, gelecek yüzyıllara yararlı bilgiler bırakmak isteğiyle değil, kalabalık karşısında okuyup çabuk başarılar sağlamak" amacıyla yazılmış olduklarını söyler (**Thukydides I, 22**).

Herodotos uzun yolculuklardan sonra yurduna döndü. Anlaşıldığına göre, tyran Lygdamis yurttaşlarına, sonradan İ.Ö. 454'te devrilmesine yol açacak olan bir çeşit anayasa tanımıştı; Halikarnassos'ta politika olanakları yeniden doğmuş oluyordu. Ama Herodotos, yurdunda uzun süre kalamadı. Yunan sitelerinde sivrilmiş kişilerin durumları oynaktı. İhtiras ve kıskançlık sürekli didişmelere yol açıyordu. Az çok tanınmış kişilerin bir ayaklanma sonucu yurtlarından ayrılma zorunda kalmaları çeşidinden olaylara Herodotos'un anlattıkları arasında çokça rastlanır. Herodotos'un daha o tarihte bir geçmişi vardı, büyük bir işe başlamıştı, vazgeçemezdi, bu iş onu yurdundan çıkmaya zorluyordu. Yeniden yola çıktı. Birkaç yıl sonra (İ.Ö. 444'e doğru) Büyük Yunanistan'da Thurium'u kurmak üzere yola çıkan Atinalılar arasına karıştı. Bundan yararlanıp Güney İtalya'yı ve Sicilya'yı da tanıdı. Sonra yaşlanmış ve artık Thurium'dan ayrılmamıştır, mezarı da oradadır. Bıraktığı anı son günlerinin yurduna o kadar bağlıdır ki, eski çağların editörleri onu Thurium'lu olarak gösterebilmişlerdir. Aristoteles, Halikarnassos'lu Herodotos demez, Thurium'lu Herodotos der (**Rhetorika, III, 9**). Peloponez savaşları başladıktan sonra ölmüştür. Kitabının bir yerinde bu savaşa değinmesinden çıkan sonuç budur (Kitap IX, bölüm 73). Gözlerini dünyaya İ.Ö. 425'e doğru kapadığı kabul edilmektedir.

Eserinin hemen bütünü elimizdedir. Bu tarihten başka bir eseri bilinmiyor. Kendisi iki yerde Asur hikâyeleri'nden söz eder (Kitap I, bölüm 106 ve 184), ama bunlar yoktur, belki hiç yazılmamıştır. Bir de Homeros'un hayatı var, Herodotos imzasını taşır, ama hiç bir eleştirici bunu onun yazmış olacağını kabul etmez.

Herodotos tarihinden çıkan sorunları bu yazıda ele almak mümkün değildir. Biz çağımız editörlerinin ve bilginlerinin dokundukları belli başlı sorunlara değinmekle yetineceğiz.

Eserin bir belge olarak değeri nedir? Eskilerden birçoğu ve bu arada Ktesias ve Plutarkhos, Herodotos'u çok hırpalamışlardır, hatta yalancılık ve kalleşlikle suçlamaya kadar gitmişlerdir. Haklı olarak Plutarkhos'a mal edilen *"Herodotos'*

un Kötülüğü Üzerine" başlıklı kitabın adı önemlidir. Bu eleştirilere yeniler de katılmışlardır. Büyük İngiliz editörü Sayce, bir tarih yazarı için temel nitelik olan bilimsel doğruluğu Herodotos için kabul etmemektedir; Herodotos'u kendinden öncekilerin verdikleri bilgileri, adlarını anmadan aşırmakla ve kendini onlardan daha bilgiliymiş gibi göstermeye çalışmış olmakla suçlamıştır. Eğer Fransız eleştiriciler ve bu arada Hauvette ve Alfred Croiset gibi, tarihçinin iyi niyetinden şüphe etmiyorsak, o zaman şu sorulara cevap bulmamız gerekecektir: Anlattıklarının bir değeri var mıdır, görmesini ve sonuç çıkarmasını bilen bir gözlemci midir, doğruyu söylemek istese bile, neyin doğru olduğunu görebilmiş midir?

Bu soruların cevabı için koskoca bir program ya da son derece karmaşık bir inceleme gerekir. Meraklı bir okuyucu, Amédée Hauvette'in **"Hérodote Historien des Guerres Médiques"** kitabından daha iyi bir kılavuz bulamaz (Paris, Hachette, 1894). Bunda bütün bu sorular inceden inceye işlenmiştir. Çeşitli metinler ele alınmış, tartışılmıştır. M. Croiset de **"Histoire de la Littérature Grecque"** (Paris, Fontemoing) inin ikinci cildinde aynı sorulara değinir.

Herodotos'tan önce Logograph (Logos Graphein, düzyazı ile yazan yazar) lar vardı. Miletos'lu Kadmos, Mitylene'li Hellanikos, Lampsakos (Lapseki)'lu Kharon, Miletos'lu Hekataios ve daha başkaları insanların geçmişleriyle ilgilenmişlerdir. Kentlerin kuruluşlarını anlatıyorlardı; bir siteyi ya da büyük bir aileyi doğru olmaktan çok, göz kamaştırıcı bir soy zinciriyle ünlü kahramanlara bağlıyor, övüyorlardı. Soyu ile övünen birçok hanedan, soyluluklarını onlara borçludur. Doğu dünyasını ve Akdeniz'i anlatıyorlardı. Samos'un anakara Yunanlılarına Herakles direkleri kadar uzak geldiği bir zamanda (Kitap VIII, bölüm 132), çağdaşlarına hangi soydan geldiklerini ve içinde yaşadıkları dünyayı tanıtıyorlardı. Ama bunlarda masal, tarihten daha çok yer tutuyordu, sanat hemen hiç yoktu. Zaten bunlar, bir yanlarıyle az çok mythos'a dayanan olayları tek tek ve kuru kuru anlatmaktan öteye geçmiyorlardı. Felsefe ve moralin ışığında daha bir canlı olarak ve bir arada ele alınmıyorlardı. Ama hoşa gidiyorlardı. Sayılarının çok oluşu da bunu doğrulamaktadır.

Bu yazarlardan Miletos'lu Hekataios hepsinden üstündür. Bütün dünyayı (o zaman ne kadarı biliniyorsa) kapsayan geniş bir tarih düşüncesi, Herodotos' tan önce onundur. **"Dünyanın Tasviri"** adıyle yazdıkları, zamanında çok beğenilmiştir, bugün de adını o yaşatmaktadır, oysa öbürlerini yalnız uzman bilginler bilirler.

Herodotos'u aralarına katmamız gereken yazarlar bunlardır. Birinci isteği, çocukluğunu aydınlatan anlatıları söyleyenlerin katına yükselmekti. Sonra onların yetersizliklerini gördü; üstten bakmaya başladı; adlarını vermek gereğini bile duymadan onlardan, "İonia'lılar", "Grek'ler" diye söz eder oldu (Kitap II, bölüm 16). Kısır coğrafya bilgilerini alaya aldı, hatta dörde kadar saymasını bile bilmiyorlar diyecek kadar aşağı gördü. Başlangıçta kendisine örnek tuttuklarının da bunlardan aşağı kalır yanları yoktu. Kitabının bazı yerleri logograph'

ların tutumunu bize göstermeye yetmektedir. Kyrene'nin kuruluşu hikâyesi bunlardan biridir (Kitap IV, bölüm 145). Mısırlıların âdetleri üzerine verilen ayrıntılar da böyledir (Kitap II, bölüm 35), en gönlü geniş okuyucuyu bile usandıracak kadar uzundur. Bir Leonidas ya da bir Leotykhidas'ın soyunu sopunu tâ Sparta krallarının atası sayılan Herakles'e kadar sayıp dökmesi de bunun örneğidir (Kitap VII, bölüm 204; Kitap VIII, bölüm 131).

Ama Herodotos'u, belki Hekataios dışında, logograph'lardan ayıran ve daha başka bir yayılım alanına sokan şey, kitabında yansıyan kavrayış üstünlüğüdür. Eser şiirsel ve yücedir. Halklar arasındaki gizli ilişkilere, aralarındaki beraberliğe indiği ölçüde ve zamanla kavrayış gücü daha da gelişmiştir. Eski imparatorlukların yıkıntıları üzerinde yenilerinin kurulduğunu görüyor ve dünyada olup bitenlere Dionysos tiyatrolarında oynanan trilojilerde olduğu gibi, olayların birbirine bağlandığı bir dram seyreder gibi bakıyordu.

Bu kavrayış üstünlüğü dramın iki baş oyuncusunu, Grek'lerle Barbarları karşı karşıya getirebildiği zamanlar daha da aydınlıktır (Kitap I, bölüm 1-4). İo, Medeia ve Helene lejandlarının yaşattıkları ilk kavgalardan beri tarih Doğu ile Avrupa arasındaki çatışmadır. Anlatana düşen iş, bu devler düellosunu gözler önünde canlandırabilmekten ibarettir. Tarih labirentine girebilmek için elinde Ariadne ipliği de vardır. İçinde kaybolduğu sanılan karışık yolların onu nereye çıkaracağını bilir. Bize hep Doğu'nun, en son Med savaşlarında Hellen kalkanına çarpıp parçalanıncaya kadar, yaptığı sataşmaları, haksız istekleri anlatmıştır.

Yaptığı iş, olayları yanyana dizmekten ibaret değildir, Herodotos'ta kompozisyon ve düzen vardır; çağdaşı Anaxagoras'ın deyimiyle, "Kral zekâ" olayları kavranılır hale getirir. Yalnız ne var ki Herodotos, eskiden bir logograph olduğunu sıkça hatırlamaktadır; uzun yolculukların ve sabırlı araştırmaların sonuçlarını fedaya razı olamaz. Ondan kısaltmak, daraltmak, ayıklamak istenemez. Bu ona Herodotos olma demek olur. Bize, "büyük, görülmemiş" diye anlattığı şeylerin içinde çok çocukça şeyler de vardır. Ama bunu parmağına dolayıp onu çekiştirmek de iyi niyetle bağdaşamaz. Biz de kızıl Gustave Planche gibi yapmalıyız. Sainte-Beuve'e göre Planche, George Sand'ın romanlarını okur, güzelliğine dokunmadan, Fransızca yanlışlarını düzeltirmiş. Herodotos da, Mme. G. Sand gibi *lacta ubertas*'a sahiptir. Bu, sütü gür memeleri kurutmamalıyız.

PEREGRINATIO
TYPVS CO

In quo et noui testamenti, in
à sancto Luca descript
phica, oculis insp

QVONIAM IGITVR SCIMVS ET PERSVASVM HABEMVS, QVOD QVA
FIDEM ENIM AMBVLAMVS, ET NON PER VISVM; PROPTEREA C
SE APVD DOMINVM NOSTRVM. SATAGIMVS AVTEM SIVE

IS DIVI PAVLI
GRAPHICVS.

s autem apostolorum historiae,
mnia fere loca geogra-
da, exhibentur.

V IN CORPORE HABITAMVS, PEREGRINAMVR A DOMINO; PER
DIMVS ET PEROPTAMVS PEREGRINARI A CORPORE, ET ES-
EGRINI SVMVS, SIVE INCOLAE, VT ILLI PLACEAMVS. 2. Corinth. 5.

İÇİNDEKİLER

Birinci Kitap: *KLİO* 21
İkinci Kitap: *EUTERPE* 103
Üçüncü Kitap: *THALİA* 171
Dördüncü Kitap: *MELPOMENE* 229
Beşinci Kitap: *TERPSİKHORE* 293
Altıncı Kitap: *ERATO* 337
Yedinci Kitap: *POLYMNİA* 383
Sekizinci Kitap: *URANİA* 463
Dokuzuncu Kitap: *KALLİOPE* 511

NOTLAR: Birinci Kitap 555
İkinci Kitap 559
Üçüncü Kitap 563
Dördüncü Kitap 566
Beşinci Kitap 570
Altıncı Kitap 574
Yedinci Kitap 578
Sekizinci Kitap 583
Dokuzuncu Kitap 587

Herodotos'ta Ölçüler 590
Soy Çizelgeleri 591
Kronoloji 594
Dareios Döneminin Başlıca Olayları 596
Dizin 597

HALİKARNASSOS'LU HERODOTOS TARİHİ
ya da
HER BİRİ BİR MUSA ADI TAŞIYAN DOKUZ KİTABI

Birinci Kitap

KLİO

Bu, Halikarnassos'lu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse Barbar'ların meydana getirdikleri harikalar bir gün adsız kalmasın, tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın.

1. İranlı anlatıcılar derler ki, kavgayı Fenike'liler çıkardılar, bunlar Erythreia denilen denizden kalkıp bizim kıyılarımıza geldiler (1), bugün de üzerinde oturdukları ülkeye yerleştiler ve hemen denize açılıp uzun yolculuklara giriştiler, Mısır'dan, Asurya'dan mal toplayıp, bunları bütün bölgelere, en çok da Argos ülkesine götürdüler. —Bugün Yunanistan denilen ülkede Argos, o zamanlar, her bakımdan önde giderdi—. Böylece Argos'a gelen Fenike'liler, diye anlatıyorlar, mallarını sergilemişler. Beşinci ya da altıncı günü pek çoğunu elden çıkarmışlardı ki, bir küme kadın deniz kıyısına çıkagelmiş, kralın kızı da aralarındaymış, adı, Yunanlıların da dedikleri gibi İo idi ve İnakhos'un kızıydı. Bu kadınlar, gemilerin kıç yönünde ve oldukça yakınında durup beğendikleri şeyleri satın almaya koyulmuşlar, derken Fenike'liler hep birden üzerlerine atılmışlar, çoğu kaçıp kurtulmuş, ama İo yakalananlar arasındaymış, sonra gemilerine atlayıp Mısır'a doğru dümen tutmuşlar ve gözden kaybolmuşlar.

2. İşte İo, Perslere göre ve Yunanlıların dediklerinin tersine, Mısır'a böyle gelmiş ve çarpışmalar böyle başlamış, çünkü Yunanlılar, ki ille de onlardır denemez, bence belki de Giritliydiler, daha sonra Fenike'deki Tyr'a yanaşmış ve kral kızı Europe'yi kaçırmışlardır. Böylece iki taraf ödeşmiş oluyordu; ama sonraki ikinci saldırı Yunanlılara yüklenmek gerekir diyor bizimkiler. Uzun bir gemiye atlayıp Kolkhis'deki Aia kentine ve Phasis'e kadar kürek çekmişler ve kendilerini buralara kadar getiren isteklerinin hepsini elde ettikten sonra, dönerken, kralın kızı Medeia'yı da kaldırmışlar. Kolkhis kralı peşlerine adam salmış, hakkını aramış, kızımı geri verin de-

miş, ama onlar da karşılık olarak demişler ki, siz de Argos'lu İo'yu kaçırmıştınız ve karşılığında bir hoşnutluk da vermemiştiniz, biz de size daha fazlasını verecek değiliz.

3. Bu olayların üzerinden iki nesil geçmiş, gene Pers'lere göre, bunları bilen Alexandros, Priamos'un oğlu, Yunanistan'dan bir kadın kaçırmak istemiş, bu yüzden bir cezaya çarpılmayacağına güveniyormuş, nasıl ki o ilk kadın kaçırıcılar da ceza görmemişlerdi. Ve Helene'yi kaçırmış. Yunanlılar önce adamlar gönderip Helene'yi geri istemişler, özür dileyin demişler. Buna karşılık Medeia'nın kaldırılışı öne sürülerek, şimdi bizden istediklerinizi, o zaman da siz vermemiştiniz, denilmiş.

4. O zamana kadar olan şey, karşılıklı kız kaçırmaktan ibaretti. Ama bu sefer Yunanlılar, Pers'lere göre, açıkça suçludurlar —zira onların Asya'ya karşı açtıkları sefer, Perslerin Avrupa'ya karşı açtıkları seferden öncedir. Hem, kadın kaçırmayı Persler de hoş görmezler, ama bu çeşit çapkınlıkların öcünü sürdürmek, onlara göre, akıl işi değildir ve aklı başında kimselerin böyle şeylere pek aldırış etmemeleri gerekir, zira, belli bir şey, bu kadınlar kendileri de razı olmasalar zorla kaçırılamazlardı. Onlar, Asyalılar, kendilerinden kadın kaçırılmasını pek umursamamışlardı, ama Yunanlılar Sparta'lı bir kadın uğruna koca bir donanma toplamışlar, Asya'nın üstüne yürümüşler, Priamos'un ülkesini yerle bir etmişlerdir, o günden bu yana Yunanlı onlar için artık düşmandır. — Biliyoruz ki Asya'yı ve orada oturan Barbar'ları, Pers'ler kendilerinin sayarlar. Avrupa, özellikle Yunan dünyası, onlar için yabancıdır (2).

5. Pers'ler, olayları böyle anlatırlar ve İlyon'un düşüşüyle başlar Yunanlılara karşı öfkeleri. — İo konusunda Pers'lerin ve Fenike'lilerin söyledikleri birbirini tutmaz, Fenike'liler derler ki, o Mısır'a götürülmüştür, ama zorla değil, Argos'ta gemi sahibiyle ilişkisi olmuş, gebe olduğunu anlayınca ana babasının yüzüne çıkamamış, kusurunu örtmek için, kendi isteğiyle açılmıştır denize Fenike'lilerin peşinden. — Pers ve Fenike anlatımı böyle. Bana sorarsanız, ben, şöyle oldu ya da böyle oldu diyemem, ama Yunanlılara karşı ilk haksızlığı yapan işte şudur diye gösterdikten sonra, hikâyeme devam edeceğim ve küçük kentlerden de, büyüklerinden daha az söz etmeyeceğim. Zira, o zamanlar büyük olan kentlerin hemen hepsi sonradan küçülmüşlerdir ve benim gördüğüm büyükleri o zamanlar küçüktüler. Böylece, insanoğlunun mal mülk bakımından hep aynı düzeyde kalmadığını göz önünde tutarak, birilerini olduğu kadar öbürlerini de anlatacağım.

Lydia — Kroisos

6. Kroisos doğuştan Lydia'lıydı (3), güneyden girip Syria ve Paphlagonia arasından akan ve Karadeniz denilen denizdeki Boreas rüzgârı yöresinde son bulan Halys ırmağının beri yakasındaki ulusların tyran'ı olan Alyattes'in oğluydu. İşte kimi Yunanlıları haraca bağlarken, kimilerini de dost edinen ilk Barbar, bizim bildiğimiz, bu Kroisos'tur. İon'ları, Aiolia'lıları, Asya Dor'larını haraca bağlamış, Lakedaimon'lularla dost olmuştur. Kroisos'un ortaya çıkışından önce bütün Yunanlılar özgürdüler, çünkü Kimmer'lerin açtıkları sefer, ki İonia üzerine yapılmıştır ve daha eskidir, kentleri boyunduruk altına alamamış ve bir çapulcu akınından öteye geçememişti.

7. Heraklesoğullarının elinde bulunan devlet, Mermnad'lar denilen Kroisos soyunun eline geçmiş zamanla ve bakınız bu nasıl olmuş. Yunanlıların Myrsilos dedikleri Kandaules adında bir kral vardı, Sardes kralıydı ve Heraklesoğlu Alkaios soyundan geliyordu (zira, Alkaios'un oğlu Belos, onun oğlu Ninos, onun oğlu Agron, Sardes'te hüküm süren Herakles'lerin birincisiydi, Myrsos oğlu Kandaules de sonuncusu oluyordu. Buralarda Agron'dan önce hüküm sürmüş olanlar, eskiden Maionia'lılar denilen Lydia halkına kendi adını vermiş olan Atys oğlu Lydos'un soyundan üremişlerdir. Herakles ile İardanos'un bir kölesinden üreyerek Myrsos oğlu Kandaules'e kadar, yirmi iki nesil, beş yüz beş yıl babadan oğula hüküm sürmüş olan Heraklesoğullarına egemenliği, tanrısal yanıta uyarak, bunlar bırakmışlardır).

8. İşte bu Kandaules karısına sevdalıydı ve sevdası çıldırasıya olduğundan, dünyanın en güzel yaratığının kendi karısı olduğunu sanıyordu. Bu sanı ile —bu arada şunu da söylemek gerekiyor ki, askerleri arasında en çok hoşlandığı bir Daskylos oğlu Gyges vardı (4)—, en önemli işlerini yaptırdığı bu Gyges'e karısının ölçüsüz güzelliği ile övünmekten de geri kalmazdı. Sonunda bir gün Gyges'e şunları söyledi —zira, başına bir belâ gelmesi gerekiyordu—: "Gyges, karımın ne kadar güzel olduğunu söylediğim zaman pek inanır gibi görünmüyorsun (çünkü kulak göz kadar öğretemez doğruyu insana). O halde onu bir de çırılçıplak gör". — Öbürü karşı koydu: "Efendim, dedi, ne yakışıksız bir şey yapmamı istiyorsun. Efendimin karısını çırılçıplak seyretmek olur mu? Bir kadın üstünü çıkardı mı utancından da soyunmuş olur. İnsanoğlunun namus kurallarını bulmasından bu yana çok zaman geçmiştir, bunlardan öğrenilmesi gereken bir tanesi de, 'yalnız senin olana bak'tır. Bütün kadınlar ara-

sında en güzel olanının seninkisi olduğuna inanıyorum ve yalvarırım benden bu kadar ağır bir suç işlememi isteme".

9. Bu sözlerle işi atlatmak istiyordu, sonradan başına bir iş açılmasından çekiniyordu çünkü. Ama Kandaules şöyle cevap verdi: "Korkma Gyges ve bunları seni denemek için söylediğimi sanma, karımın sana fenalığı dokunsun diye de değil, öyle yaparız ki, o senin kendisini gördüğünün farkına bile varmaz. Yattığımız odanın kapısının arkasına gizlerim seni, benden sonra o da gelir yatmak için. Kapının yanında bir koltuk vardır, üstündekileri birer birer çıkarıp oraya koyar, sen de onu kolayca görürsün. O, koltuktan yatağa doğru yürürken arkasını sana dönmüş olacaktır, alt yanı sana kalmış bir şey. Yalnız dikkat et, kapıdan çıkarken seni görmesin".

10. Öbürü baktı ki kurtuluş yok, "Olur" dedi. Kandaules yatma zamanı geldiğine hükmedince Gyges'i odaya götürdü, hemen arkadan kadın da geldi, içeri girdi, soyundu, Gyges hayran seyrediyordu. Yatağa yatmak için sırtını döndüğü zaman, gizlendiği yerden çıktı ve usulcacık kaçtı. Ama kadın gördü onu çıkarken. Bu işin kocasının başının altından çıktığını sezinlediği için hiç ses etmedi, utancında açılan yaranın farkına varmamış göründü, ama bunu Kandaules'e ödetmeyi koydu aklına. Zira Lydia'lılarda, hemen bütün Barbarlarda olduğu gibi, çıplak görünmek büyük ayıp sayılır, hatta erkekler için bile.

11. Bir şey belli etmiyor, sesini çıkarmıyordu. Ama sabah olunca en güvendiği adamlarını ayırdı, onlara görevler verdi ve birisini gönderip Gyges'i çağırttı. O da bir şey bildiğini pek sanmadığı için, emre uyup gitti, ilk defa olan bir şey değildi, kraliçe her zaman yanına çağırtırdı onu. Karşısına çıkınca kadın ona şunları söyledi: "Senin için iki yol var Gyges, birinden birini seçebilirsin, hangisini istersen onu yap. Ya Kandaules'i öldür, beni de Lydia krallığını da al, ya da Kandaules'e hoş görüneyim diye, görmemen gereken şeylere bir daha gözlerini kaldırmaman için, hemen şimdi ölmeye hazır ol. Evet, ikinizden biriniz geberecek, ya seni bu suçu işlemeye zorlamış olan o, ya da beni çıplak görmekle edep dışına çıkmış olan sen". Gyges, önce kulaklarına inanamadı, sonra böyle bir seçime zorlanmaması için yalvardı, ama razı edemedi ve baktı ki durum kötü, ya efendisini öldürecek, ya da kendisi başkalarının eliyle ölecek, kendi canını kurtarmayı yeğ buldu. O zaman şöyle dedi: "Mademki, istemediğim halde beni efendimi öldürmeye zorluyorsun, öyle olsun. Ama izin ver de bu işi nasıl yapacağım, onu da bileyim".

Kadın cevap verdi: "Beni sana çıplak gösterdiği yerden saldırırsın, uyku onu senin elinin altında tutar".

12. Karar verildi ve gece olunca (Gyges'i bırakmamıştı, hiç bir çaresi yoktu savuşmanın, ya kendisi canından olacaktı, ya da Kandaules), kadının peşine düştü odasına kadar. Kadın eline bir hançer tutuşturdu, gene o kapının arkasına gizledi ve Kandaules uyuyunca, ses çıkarmadan yanaştı ve vurdu. —Kadın ve krallık Gyges' in oldu— aşağı yukarı o zamanlarda yaşamış olan Paros'lu Arkhilokhos da onun adını bir üçlüsünde yazmıştır.

13. Krallık ona geçti ve Delphoi orakli (*) de bunu saptadı. Lydia' lılar arasında Kandaules'in öldürülmesini canavarca bir iş sayanlar oldu, bunlar silâha sarıldılar, sonunda Gyges'ten yana olanlarla bir anlaşma yaptılar, buna göre eğer orakl Lydia krallığını ona verirse kral o olacak, vermezse krallık Heraklesoğullarına geri verilecekti. Orakl, krallığı ona verdi ve Gyges işte böylece başa geçmiş oldu. Aslında, Pythia'nın cevabı şöyleydi, Heraklesoğulları öçlerini alacaklar ve Gyges'in dördüncü kuşak torununu vuracaklardır **(5)**. Lydia'lılar da kralları da bu öngörüye, gerçekleşeceği güne kadar kulak asmadılar.

14. Devlet, böylece, Heraklesoğullarının elinden çıkmış, Mermnad' lara geçmiş oluyordu. Gyges başa geçince Delphoi'ye sunular yolladı, pek çok armağan: Delphoi'deki gümüş sunuların pek büyük bir bölümü ondan gelmiştir, gümüşlerden başka sayısız altın mücevher ve bu arada adı anılmaya değer olarak, altı tane iki kulplu som altın krateros vardı ki, bunları tapınağın içine koydurmuştu. Bugün bunlar Korinthos hazinesi içinde boy gösteriyorlar ve ağırlıkları otuz talantondur. Korinthos hazinesi diyorum ama, aslında bu hazine devletin malı değildir, Eetion oğlu Kypselos'undur. Phrygia kralı Gordias oğlu Midas'tan sonra, Delphoi'ye sunular gönderen ilk Barbar, bizim bildiğimiz, işte bu Gyges'tir. Midas da üzerinde oturup alenen adalet dağıttığı krallık tahtını, ki görülmeye değer bir şeydir, sunu olarak vermişti, bu da tam Gyges'in kraterosların durduğu yerdedir. Gyges'in sunuları olan bütün bu altın ve gümüş parçalara Delphoi'de, sunanın adına uyularak "Gygeant'lar" denilir. — Bu Gyges tahta çıktıktan sonra, Miletos ve İzmir üzeri-

(*) Orakl olarak verdiğimiz Latince **oraculum** deyimi, hem kehanet verilen yer, hem kahin, hem de kahin'in verdiği kehanet anlamına gelir. Bunu Türkçe tek bir kelime ile karşılayamayacağımız için orakl olarak bırakmayı yeğ gördük.

ne bir ordu gönderdi, hatta Kolophon kentini de aldı. Ama otuz sekiz yıllık saltanatı süresince, hatıralarda yaşayacak başka hiç bir şey olmadı ve biz de artık onu bırakacak ve sözü yeni gelene getireceğiz.

15. Gyges'in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene'yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skyth'lerin yurtlarından kovdukları Kimmer'ler Asya'ya geldikleri ve akropol hariç, Sardes kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu.

16. Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi. Bu, Med'lerden Deiokes soyundan Kyaxares'e karşı savaş açtı, Kimmer'leri Asya'dan sürdü, İzmir'i, ki Kolophon oraya bir koloni göndermişti, ele geçirdi, Klazomenai'lilere karşı asker yolladı. Ama uğradığı ağır bir bozgun yüzünden, onlardan tatsız bir hatıra kaldı kendisine. Onun hüküm sürdüğü zamanlarda anılmaya değer şu olaylar geçti:

17. Miletos'lulara karşı açılan savaş, ona babasından miras kalmıştı. Bundan ötürü sefere çıkıyordu ve kenti kuşatmak için şöyle yaptı: Toprağa emanet edilmiş olan ekin olgunlaşınca yola çıktı. Ordu syrinx, harp ve flüt, hem kadın hem erkek flütü, sesleriyle yürüyordu (6). Miletos topraklarına varıldığında, kırlık yerlerde, çiftlikleri bozmak, yakıp yıkmak bir yana, kapılarına bile el sürmediler, her şeyi yerli yerinde bıraktılar, yalnız ağaçları kesiyor, ekini kaldırıyor ve geri dönüyorlardı. Miletos'lular denizlere hâkimdiler, kenti kuşatmak düşünülemezdi, ama Lydia'lı, çiftlikleri bozmaktan kaçınıyordu, şunun için ki, Miletos'lular gene çalışsınlar, toprağı eksinler, iyice yorgun düşsünler, o zaman o kendisi, gelecek akında yağma edecek bir şey bulabilsin.

18. Bu savaş böylece on bir yıl sürdü, Miletos'lular iki ağır yenilgiye uğradılar, biri Limeneion'da, kendi topraklarında dövüşürlerken, öbürü Maiandros ovasında. Bu on bir yılın ilk altı yılında, gene Sardys'in oğlu Sadyattes hüküm sürüyordu Lydia üzerinde, zaten Miletos topraklarına asker salan da oydu, savaşa tutuşan da oydu, sonradan gelen beş yılda askerî harekâtı yöneten ise Sadyattes'in oğlu Alyattes'tir, ona bu iş babasından kalmıştı, yukarda da belirtmiştim, o da peşini bırakmamıştı. Bu çatışmalar süresince Miletos'lular, İonia'lılardan, Khios dışında, bir yardım görmemişlerdir, Khios, Miletos'luları tutmakla buna benzer bir hizmetin karşılığını ödemiş oluyordu. Zira Miletos'lular da onların Erythrai'ye karşı verdikleri savaşın yükünü paylaşmışlardı.

19. On ikinci yıl, ordu ekini ateşe verdiği sırada bir şey oldu: Buğday tutuştuktan sonra şiddetli rüzgârın önüne katılan alev Assesia Athene denilen Athene tapınağına kadar uzandı, tapınak alev aldı, yandı. O an için buna aldırış eden olmadı, ama ordu Sardes'e döndükten sonra Alyattes yatağa düştü. Bir türlü iyileşemiyordu, belki yakınlarından birinin sözüne uyarak, belki de kendiliğinden, Delphoi' ye elçiler gönderdi, hastalığı için tanrısal kehanete danışmakta hayır umuyordu. Elçiler Pythia'nın yanına vardıklarında o önce Miletos topraklarında Assesia kentinde yakmış olduğunuz Athene tapınağını yeniden yapınız, ondan önce bir şey söylemem, cevabını verdi.

20. Bunu Delphoi'liler anlatmışlardır bana böylece. Ama Miletos' lular da birkaç ayrıntı eklediler: Kypselos oğlu Periandros, o sırada Miletos tyran'ı olan Thrasybulos'un değerli konuğu bulunuyordu. Alyattes'in orakle baş vurduğu kulağına çalınınca hemen Thrasybulos'a haber uçuran ve durumdan yararlanmasını salık veren o olmuş. İşte Miletos'ta da böyle anlatılır.

21. Durumu öğrenen Alyattes, hemen Miletos'a bir adam gönderdi, Thrasybulos ve Miletos'lularla bir ara verme anlaşması yapmak için, tapınak yeniden kuruluncaya kadar. Haberci, Miletos'a geldi, bu arada Alyattes'in asıl niyetini öğrenmiş olan kurnaz Thrasybulos, şöyle bir şey düşündü: Emir verdi, ne kadar buğday varsa, ister kendisinin, ister başkalarının, hepsi agoraya yığıldı, herkese duyurdu ki, içkili bir şenlik düzenlenecek, kendisi haydi der demez, herkes sevinç gösterileri içerisinde birbirine şölenler verecek.

22. Thrasybulos'un böyle yapması, Sardes elçisi meydana yığılan buğday tepelerini ve sevinç içinde yüzen insanları görsün, gidip Alyattes'e anlatsın diyeydi, bu emri onun için vermişti. Böyle de oldu. Elçi şenliği gördü ve Lydia'lıların sözlerini Thrasybulos'a iletip de Sardes'e döndüğü zaman, barışı sağlayan biricik neden, bana dediklerine göre bu oldu. Alyattes kendisine Miletos'ta şiddetli bir kıtlık olduğu ve halkın dayanacak hali kalmadığı haberinin getirilmesini bekliyordu, elçi, Miletos dönüşü ona beklediğinin tam tersini söyledi. Bunu, iki düşmanı bağdaştıran bir anlaşma izledi, dahası, Alyattes, Assesia Athene'nin yerinde bir değil, iki tapınak yaptırttı ve sağlığı düzeldi. İşte böyle oldu Alyattes'in Miletos'lulara ve Thrasybulos'a karşı açmış olduğu savaşın sonu.

23. Periandros, Kypselos'un oğluydu (gene bu Periandros'a geliyorum, Thrasybulos'a orakli salık veren adama). Korinthos tyran' ıydı. Korinthos'ta —Lesbos'luların da doğruladıkları gibi—, an-

latırlar ki, hayatı görülmemiş bir mucizeye karışmıştır, Methymna'lı Arion, bir zamanlar bir yunusbalığının sırtında Tainaron'a gelmiş. Arion kitara çalardı ve kimsenin kendisinden bir adım öne geçmesine dayanamazdı (7), ve dithyrambos adlı dinsel havayı, bizim bildiğimiz, ilk olarak düzenleyen ve Korinthos'ta çaldıran odur, bu adı da kendisi koymuştur.

24. Bu Arion, diyor bizimkiler, ömrünün büyük bölümünü Periandros'un yanında geçirdikten sonra, günün birinde aklına esti, İtalya ve Sicilya'ya doğru denize açıldı, sanatı sayesinde oralarda zengin oldu ve artık Korinthos'a dönmek istedi ve Taranto'da gemiye bindi ve Korinthos'lu gemiciler aldı yanına, çünkü Korinthos'lular kadar kimseye güvenemiyordu, oysa bunlar açık denizde Arion'u denize atıp varına yoğuna konmayı tasarlamışlardı ve o bunların niyetlerini anlayınca, yalvarıp yakardı, nesi varsa verip canını kurtarmak istedi, yakarışlarına sağır kaldılar gemiciler, ya ölmek, eğer toprağa gömülmek istiyorsa, ya da kısa yoldan denize atlamak, dediler, bu ikisinden biri. Söyleyecek söz bulamayan Arion, mademki kararları öyleydi, sırtına en gösterişli şeylerini giyip, geminin arkasında türküler söylemesine izin versinler diye yalvardı, kendini ondan sonra öldürecekti. Yüzyılın en iyi türkücüsüydü, adamlar onu dinlemek zevkini tatmak istediler. Kıç tarafı ona bırakıp geminin ortasında toplandılar ve o, en görkemli giyimlerini giyindi, kitarasını aldı ve ayakta, arkada bütün Orthios'u söyledi (8), bitirince kendini öyle olduğu gibi, gösterişli giyimleriyle denize attı. Gemi Korinthos'a doğru yoluna devam etti ve sözünü etmiş olduğum yunusbalığı, Arion'u sırtına alıp taşıdı, deniliyor, Tainaron'a kadar. Kıyıya çıkınca o üst başla doğru Korinthos'a gitti ve olanı biteni anlattı, Periandros pek inanmadı, onu sıkıca gözaltına aldı ve gemicileri bekledi. Bunlar limana varır varmaz hemen hepsini getirtip Arion'la yüzleştirdi. Tam, onu İtalya'da, daha doğrusu Taranto'da, işinin gücünün başında ve sağ salim bıraktık, dedikleri anda, Arion dalgaların içine atıldığı giyimleriyle ortaya çıkıverdi. Neye uğradıklarını bilemediler, inkâra sapacak takatleri kalmadı. Korinthon'luların ve Lesbos'luların anlattıkları budur ve gerçekten, Tainaron'da Arion adına konulmuş bir adak vardır, tunçtan ve pek de büyük değil, yunusbalığı sırtına binmiş bir adamı gösterir.

25. Lydia'lı Alyattes, Miletos savaşına son verdikten çok sonra, elli yıl saltanat sürdükten sonra ölmüştür. Sağlığına kavuştuğu zaman o da armağanlar sunmuştu, soyunda bilinen ikinci kişi olarak Delphoi'ye, kocaman gümüş bir krateros ve parçaları kaynakla tutturulmuş, demir kaynağını bulmuş olan Khios'lu Glaukos'un elin-

den çıkma demir bir krateros tepsisi ki Delphoi'deki bütün sunular arasında en göz alıcı olanı budur.

26. Alyattes ölünce krallık, o zaman otuz beş yaşında olan oğlu Kroisos'a geçti. Ephesos'lulardan başladı Yunanlılara karşı saldırılarına, çevresi kuşatılan Ephesos'luların, Artemis tapınağına kadar bir ip uzatıp tapınağı kale bedenine bağlamaları, bu suretle kentlerini tapınağa adanmış ve onun bir parçası haline gelmiş saymaları o zaman olmuştur. Düşününüz ki eski kent ile, ki kuşatılan oydu, tapınak arası yedi stadion çekiyordu. İşte Kroisos'un ilk olarak saldırdığı bunlardı, sonra öbür İon ve Aiol halklarına geldi sıra, bunların her birine bir çeşit suçlama yöneltiyordu, ciddisini bulduğu zaman ciddî, bulamadığı zaman önemsiz bahaneler.

27. Asya Yunanlılarını haraca bağladıktan sonra, şimdi de adaları vurmak için gemiler yaptırma çarelerini düşlemeye koyulmuştu. Hazırlıklar böyle bir silâhlanmaya göre yapılıyordu ki, Priene'li Bias, diyorlar, Sardes'e çıkageldi (belki de Mytilene'li Pittakos) ve Kroisos'un Yunanistan'da ne var ne yok sorusuna, silâhlanma hesaplarını altüst eden şu cevabı verdi: "Kral," dedi, "bütün adalılar kendilerine birer at tedarik ediyorlar, gelip Sardes'i vurmayı koymuşlar kafalarına". Kroisos onun sahi söylediğini sandı, dedi ki: "Ben de pek isterdim doğrusu, tanrılar adalarda oturanların kafalarına, ata binip Lydia çocuklarının yanına gelmeyi soksunlar diye". Öbürü sözü aldı: "Kral, öyle anlıyorum ki, adalıların anakaraya çıkıp at sürmelerini gerçekten istiyorsun, çünkü böylesi gelir senin işine. Ama ya adalılar, onlar da senin kendilerine karşı gemiler yaptırmaya kalktığını işittikleri zaman ne diyecekler, aman Lydia'lılar denize açılıp kendilerini tehlikeye atsalar, demiyecekler mi? Ve senden köle haline getirdiğin anakara Yunanlılarının öcünü almayı kurmayacaklar mı?". Bu dobra dobra karşılık Kroisos'un pek hoşuna gitti, Yunanlıya inandı, sözlerini sağduyuya uygun buldu, silâhlanmayı bıraktı ve adalarda oturan İonia'lılara iyi ilişkilerle bağlandı.

28. Günler günlere katıldı, Halys ırmağının beri yakasındaki ulusların, Kilikia ve Lykia'dan gayri hepsi boyun eğmiş, Kroisos'un egemenliğini tanımışlardı; bunlar: Lydia'lılar, Phrygia'lılar, Mysia'lılar, Mariandyn'ler, Khalyb'ler, Paphlagonia'lılar, Thrak'lar, Thyn'ler, Bithynia'lılar ve Kar'lar, İon'lar, Dor'lar, Aiol'lar, Pamphylia'lılardı.

29. Bu uluslar baş eğmişler ve Kroisos'un Lydia imparatorluğuna katılmışlardı ki, o zamanlar işe yarar diye bilinen ne kadar adam

varsa Yunanistan'da, ki böyleleri hep oraya koşarlardı, zenginliğin en üst noktasına varmış olan Sardes'e üşüştüler, Solon da bu arada Sardes'e gelen Atinalılar arasındaydı. Atinalılar onun kendilerine yasalar yapmasını istemişler, o da bu yasaları yayımlamış, sonra dünyayı göreceğim diyerek, on yıllık bir yolculuk için denize açılmıştı. Aslında kendisini, koyduğu yasalardan herhangi birini kaldırmaya zorlamasınlar diye gidiyordu, çünkü Atina halkı bunu kendiliğinden yapamazdı, Solon'un yasalarını on yıl uygulamak için büyük yemin vermişti.

Solon

30. İşte bu önemli nedene başka yerleri görme isteği de katılmış, Solon yurdundan ayrılmış, Mısır'a, Amasis'in yanına gitmişti, ve en son Sardes'e, Kroisos'un yanına geliyordu. Orada kralın konuğu oldu sarayda, üçüncü ya da dördüncü gün, Kroisos'un buyruğunu alan adamları Solon'a hazineleri gezdirdiler, üstün ve görkemli şeyler gösterdiler. Hepsini görüp iyice inceledikten sonra, Kroisos ona şunu sordu: "Atinalı, dedi, benim konuğum, bir filozof olarak sana bunca ülkeyi gezdirten meraklı yaradılışının ve bilgeliğinin ününü birçok kez biz de duyduk, bundan ötürü sana şunu sormak isteği uyandı bende, acaba mutlulukta başka herkesi geride bırakan bir kimseye rastladın mı?". Böyle soruyordu, çünkü kendisi bu adam olmakla övünürdü bütün talihli insanlar arasında, ama Solon, ona yaranmayı aklına bile getirmeden ve yalnız gerçeği düşünerek: "Atinalı Tellos'u gördüm," dedi. Bu cevaba şaşıran Kroisos bir soru daha sordu: "Tellos'u niçin bu kadar talihli sayıyorsun?". — "Tellos, dedi Solon, zengin bir ülkede yaşıyordu, güzel ve erdemli çocukları vardı, ve evinde başka çocukların da doğduklarını ve hepsinin de yaşadıklarını gördü, üstelik bizde talih bakımından gerekli olan geniş bir maddî rahatlığı da vardı, ama asıl şu ki, ömrü parlak bir sonla taçlandı, Atinalıların komşu kente karşı verdikleri bir savaşta, Eleusis'te yurdunu savunurken ve düşmanı önüne katıp kovalarken buldu ölümlerin en güzelini ve Atinalılar ulusal tören yaptılar onun için, düşmüş olduğu yerde ve onu çok ululadılar".

31. Solon'dan Tellos'un mutluluğunu dinlemekten usanan Kroisos (9), "Ondan sonra kim gelir senin bildiğin?" diye sordu, çünkü hiç olmazsa ikinciliğin kendisine geleceğinden hiç şüphesi yoktu. "Onlar, dedi Atinalı, Kleobis ve Biton'dur. Argos soyundan olurlar, namuslarıyle yaşayacak kadar varlıklıydılar, kolları da güçlüydü, işte bak büyük yarışmalarda kazandıkları ödüllerden başka, bir de şunu anlatırlar onlar için: Argos'lular Here onuruna bir bayram kut-

luyorlardı; analarının bir arabayla tapınağa kadar getirilmesi gerekiyordu ve öküzler istenildiği saatte tarladan dönmemişlerdi; geç kalmaktan korkan gençler, kendileri girdiler boyunduruğa ve arabayı çektiler; arabanın üzerinde anaları vardı, ve gık demeden kırk beş stadyon boyunca onu taşıdılar ve tapınağa getirdiler. Orada bulunan bütün inanç sahibi kişiler bunu gözleriyle gördüler, bundan başka bu davranışları ölümlerin en tatlısıyle taçlandırıldı, Tanrı onlara insan için ölümün yaşamaktan daha iyi olduğu yeri gösterdi. Argos'lular sarmışlardı çevrelerini ve bu genç adamların maddî manevî güçlerine imreniyorlardı; böyle soylu çocukları olan anayı kutluyorlardı. Ana mutluluk içindeydi, oğullarının başarısıyle başı dik, tanrıçanın heykeli karşısında ayakta duruyor, ona, kendisine bunca onur kazandırmış olan oğulları Kleobis ve Biton'a, insanoğlunun elde edebileceği en iyi şeyi bağışlaması için dua ediyordu. Bu duadan sonra kurban kesildi, kutsal şölenler verildi; sonra delikanlılar tapınağın içinde yatıp uyudular ve uyanmadılar, bu son uykuda kaldılar. Argos'lular onların heykellerini yaptırdılar, üstün ve yüce kişiler sayarak Delphoi'ye sundular".

32. Solon, böylece, ikinci sırayı da bu genç adamlara vermiş oluyordu. Kroisos öfkelendi: "Atinalı yabancı, dedi, ya biz, bizim mutluluğumuzu sen hiçe mi sayıyorsun ki bu basit insanları koyuyorsun ikinci sıraya?" — "Kroisos, dedi Solon, sen tanrının insanlara karşı ne kadar kıskanç olduğunu ve ona hiç bir zaman güvenilemeyeceğini bilen bir kişiyi sorguya çekiyorsun. İnsan bir ömür boyunca, görmek istemeyeceği çok şeyi görebilir, çok eziyet çekebilir. Ben aşağı yukarı yetmiş yıl sayıyorum insan ömrünü. Bu yetmiş yıl, artık ayları saymazsak, yirmi beş bin iki yüz gün yapar (10), ama aylarla mevsimlerin denk düşmesi için yıla iki yılda bir, bir ay eklersek, yetmiş yıldan başka, bu artıklı aylardan otuz beş ay daha eder, ve bu ayların gün sayısı bin ellidir. Ve bütün bu günlerde, ki hepsi yirmi altı bin iki yüz ellidir ve yetmiş yıla denk gelir, kesin olarak bir tek olay yoktur ki bugünkü yarınkine benzesin (11). Şu halde ey Kroisos, insan için yalnız talih ve talihsizlik vardır. Evet, görüyorum, sen çok zenginsin, çok insana hükmediyorsun, ama benden istediğin şeye gene de cevap veremem; çünkü önce ömrünün güzel bir sona bağlandığını öğrenmem gerekir (12). Zira çok zengin insan vardır ki kıt kanaat yaşayan insandan hiç de daha mutlu değildir, eğer talih, zenginlik içinde geçen ömrünün sonuna kadar ona yâr olmazsa. Nice insan vardır ki masallardaki kadar zengindir, ama mutsuzdur, niceleri de vardır ki şöyle böyle geçinirler, ama talihlidirler. Çok zengin olanın, eğer mutlu değilse, ta-

lihli olandan yalnız iki ayrıcalığı vardır; ama talihli olanın mutlu olmayan zengine bakarak pek çok ayrıcalıkları vardır; birisi için her dilediğini yapmak ve büyük bir para kaybını karşılamak çok kolaydır; ama bir de öbürünün üstünlüklerine bakalım: Elbette büyük bir kaybı ve aşırı istemleri öbürü gibi karşılayamaz; ama talihi onu bundan korur; üstelik sağlam yapılıdır, hastalık bilmez, üzüntü tanımaz, görmelere lâyık çocukları arasında mutludur. Bırak bir de bütün bunlara taç olarak ömrünü mutlu olarak bitirsin ve işte mutlu adam sözüne lâyık kişi, senin aradığın kişi budur. Ama ölmeden önce, dilini tut, mutludur demek için acele etme, yalnız talihli de, o kadar. Elbette her üstünlüğü elde etmek bir ölümlü için olacak şey değildir; hiç bir toprak yoktur ki kendi kendisine yetsin ve her ürünü versin; şu ürünü verir, ama kendisinde yetişmeyen öbürünü başka yerden alır; en çoğuna sahip olan en iyisidir. İnsanoğlu için de böyledir; hiç kimse tek başına her şeyi elde edemez; filanı elde eder, falandan yoksun kalır. O ki ömrü boyunca her zenginliğe erişir ve en son dünyadan hoşnut ayrılır, işte o, bana göre, ey kral, mutlu insan adını hak eder. Her şeyin sonuna bakmalıdır; tanrı çok insana mutluluğu yem olarak sunar, sonra da çeker alır elinden".

33. Bence bunlar, zaten Atinalı'ya pek değer vermeyen Kroisos' un hoşuna gidecek sözler değildi ve bu, eldeki şeyleri hor görüp, her şeyin sonuna bakmayı öğütleyen dar kafalı adamı kapı dışarı etti.

34. Solon gitti, ama tanrıların kıskançlığı sert çarptı Kroisos'u, şüphesiz kendisini insanların en mutlusu saydığı için. Solon gider gitmez bir rüya girdi uykusuna, oğlunun başına gelecek belâyı gösterdi ona. İki oğlu vardı: Biri yaradanın gadrine uğramıştı, dilsizdi (13); öbürü her bakımdan yaşıtlarının çok önünde gidiyordu; adı Atys'ti. Rüyanın Kroisos'a gösterdiği oydu, ucu demirli bir kargı ile vuruluyordu. Uyandıktan sonra bu gördüğü rüya üzerine derin düşüncelere daldı, korkmuştu, ilk iş olarak oğlunu nişanladı; Lydia ordularına komuta etmeye alışmış olan genç adamın elinden bu görevi aldı; savaşta kullanılan kargının ve benzeri silâhların, kısa, uzun her çeşidini, nerede olursa olsun, toplattırdı, ne olur ne olmaz, asıldığı yerden kopar, oğlunun başına düşer diye korkuyordu ve hepsini depolara yığdırdı.

35. Oğlu evlenme törenleriyle uğraşırken, bir adam geldi Sardes'e, kaderin kurbanı olmuş, eli kana boyanmıştı. Doğuştan Phrygia'lıydı, kral soyundandı. Kroisos'un sarayına geldi ve oranın töresince

arınma dileğinde bulundu (bu tören, Lydia'lılarda da, aşağı yukarı Yunanlılarda olduğu gibidir). Törenden sonra Kroisos, nereden geldiğini ve kim olduğunu sordu adama: "Kimsin, dedi, Phrygia'nın neresinden geliyorsun benim çatımın altına? Öldürdüğün adam ya da kadın kimdir?" — "Ey kral, dedi Phrygia'lı, adım Adrastos, Midas'ın oğlu Gordias babam olur; kardeşlerimden birini öldürdüm istemeyerek ve işte babam her şeyimi elimden alıp beni kovdu". Kroisos ona dedi: "Hatırını saydığım kişilerin oğlu, dostlar arasına geldin; bizim yanımızda kalırsan hiç bir eksiğin olmaz. Uğradığın felâkete katlan, sabret, senin için en iyisi budur".

36. Bu adam böylece Kroisos sarayına yerleşti. O sıralarda Mysia'nın Olympos dağı yörelerinde azman bir yaban domuzu türemişti; dağ yönünden geliyor, Mysia köylülerinin ekinini silip süpürüyordu, köylüler hayvanı yakalamaya gidiyorlar, ama bir şey yapamıyorlar, kendileri onun kurbanı oluyorlardı. Sonunda Mysia elçileri gelip Kroisos'a baş vurdular ve dediler: "Kral, bir yaban domuzu azmanı türedi bizim oralarda; ekinimizi bozuyor, çok uğraştık yakalayamadık. Şimdi senden dileğimiz, oğluna ve yiğitlerine buyur, köpeklerini alıp gelsinler, bizi kurtarsınlar". Dilekleri buydu. Kroisos'un rüyasında gördüğü şeyler ve işittiği sözler geldi aklına ve cevap verdi: "Oğlum için ısrar etmeyiniz; onu göndermem; yeni evlendi, şimdilik o işle uğraşıyor. Ama yiğit Lydia'lıları ve bütün av köpeklerini isterseniz can-ü gönülden veririm; ülkenizi bu belâdan kurtarmaları için size candan yardımcı olmalarını söylerim göndereceğim adamlarıma".

37. Cevabı böyle oldu, Mysia'lılar çok sevindiler. Ama Kroisos'un oğlu geldi üstlerine, dileklerini işitmişti; öbürleriyle beraber kendisinin de gitmesini istemeyen babasına: "Baba, dedi, benim en büyük iki işim av ve savaş, bana değer sağlayan işlerim bunlar, işte şimdi bunları bana yasak ediyorsun, beni kilit altına alıyorsun; oysa bende ne alçaklık gördün, ne gevşeklik. Şimdi ben kentin kıyı bucağında dolanırken, agoraya gidip gelirken yurttaşlarım benim için ne diyecekler? Ya genç karım, evinde nasıl bir kocaya vardım diyecek? Bırak ben de katılayım bu ava, ya da dediğini yapmamın niçin gerekli olduğuna inandır beni".

38. Kroisos şöyle cevap verdi: "Yok oğlum, sende alçaklığın izi yok ve canımı sıkacak bir şey de yapmadın. Böyle davranmamın nedeni şu ki, uykuda biri göründü gözüme, bana senin günlerinin azaldığını söyledi; kargı demiriyle öleceksin. Bundan ötürü evlendirdim seni çarçabuk ve bizi çağırdıkları sefere de bundan ötürü

bırakmıyorum (14). Hiç olmazsa ben sağ kaldığım sürece seni alnının yazısından korumak için her çareye baş vuruyorum. Zira, senden başka oğlum yok; öbürü sakat, onu saymıyorum".

39. Genç adam, hemen: "Haklısın baba," dedi, "böyle bir rüyadan sonra beni korumakta; ama seni şaşırtan ve yanlışlığa düşüren bir nokta var, bak sana anlatayım. Bu rüya, diyorsun, benim bir kargı demiriyle öleceğimi haber veriyor; peki yaban domuzunun, seni korkutan demir uçlu kargıyı tutacak eli var mı? Evet, rüya sana yaban domuzu dişi, ya da ona benzer bir şey deseydi böyle yapmakta haklı olacaktın; ama kargı diyorsun. Mademki insanla dövüşmeyeceğiz, bırak beni gideyim".

40. "Oğlum, dedi Kroisos, bu rüya için söylediklerin doğru. Bunun için kararımdan cayıyorum ve sana bu ava katılman için izin veriyorum".

41. Bu sözleri söyledikten sonra Phrygia'lı Adrastos'u çağırttı ve huzuruna getirilince: "Adrastos, dedi, kötü bir iş gelmişti başına, seni bundan arındırdım, yanıma aldım, geçimini sağladım; pekâlâ... Sen nasıl en önce bana baş vurdunsa, benim de önce sana baş vurmamı fena karşılamazsın. Oğlum ava gidiyor, yolda kötü kişilerle karşılaşabilirsiniz, size saldırmak isteyebilirler, o zaman oğluma göz kulak olacağına söz ver. Zaten sen kendin de, eline kendini gösterecek bir fırsat geçmesini istersin; bu senin kanında vardır, üstelik güçlüsün de".

42. "Kral, diye cevap verdi Adrastos, aslında böyle av partilerine katılmam. Başına benimki gibi bir felâket gelmiş olan bir kimsenin, gönlü rahat yoldaşlar arasına katılması yakışık almaz; zaten insanın yüreği orada olmaz ve bundan geri durmak için elimden geleni yapardım. Ama mademki sen istiyorsun, ve ben de seni kırmamak zorundayım (çünkü iyiliğini gördüm) işte hazırım: Bana emanet ettiğin oğlun, koruyucusunun elinden geldiği kadar, kazasız belâsız dönüp gelecektir, bana güvenebilirsin".

43. Böyle söz verdi Kroisos'a, sonra yiğit yoldaşlar ve av köpekleriyle yola koyuldular. Olympos dağına vardıklarında bir sürek avı yaptılar; hayvan yerinden uğratıldı, avcılar çevresini sardılar, kısa kargılarını üstüne fırlatmaya başladılar. İşte o arada bu yabancı da, işlediği cinayetten elleri arınmış olan adam, kaderin hışmına uğramış olan Adrastos (15), o da attı kısa kargısını domuza rast getiremedi, ve Kroisos'un oğlunu vurdu; kargının ucu saplandı ve rü-

ya böylece gerçekleşmiş oldu. Birisi koştu haber vermek için olanları Kroisos'a; Sardes'e varıp savaşı ve oğlunun başına geleni anlattı.

44. Bu ölüm Kroisos'u altüst etti; ama onu asıl sarsan, ellerini işlediği cinayetten kendisinin arındırmış olduğu adamın yapmış olmasıydı bu işi. Böyle bir rastlantıyı aklı almıyordu, gücenmişti, arındırıcı Zeus'a sesleniyor, onu konuğu olan adamın yaptıklarına tanık tutuyordu; ocak tanrısına sesleniyordu, dostluk tanrısına (yani gene hep Zeus, öbür adlarıyle), ocak tanrısına, çünkü sarayına kabul etmiş olduğu, bilmeden karnını doyurduğu bu yabancı, oğlunun katili olmuştu, dostluk tanrısına, çünkü oğluna koruyucu olarak verdiği adam, onun kanlı düşmanı olmuştu.

45. Lydia'lılar ölüyü getirdiler; katil arkalarından geliyordu. Ölünün önünde durdu ve Kroisos'a teslim oldu, ellerini uzatıp yalvardı, bu ölünün üstünde kurban edilmesini istiyordu, başına gelen ilk felâket, bugün, kurtarıcısının cellâdı olarak daha da ağırlaşmıştı, bunu hatırlattı, artık yaşayamayacağını söyledi. Kroisos, ocağını söndüren felâkete rağmen, bu acı sözler karşısında Adrastos'a acıdı ve ona: "Konuğum, dedi, senin kendi ölümünü istemen benim öcüm için yeter. Hayır, bu ölüm için seni suçlamıyorum; hiç değilse senin iradenle olmadı bu. Bir tanrıdır şüphesiz suçlamam gereken, o tanrı ki, bir zamanlar, neler olacağını bana önceden bildirmişti". — Kroisos oğlunu törelere göre gömdürdü. Gordias'ın oğlu, Midas'ın torunu, önce kardeşini, sonra da elindeki lekeyi temizleyen adamın oğlunu öldürmüş olan Adrastos, ölüm anıtının çevresinden el ayak çekilince, kendisini dünyadaki insanların en mutsuzu saydığı için, mezarın üstünde vurdu kendisini öldürdü.

46. Kroisos iki yıl acısının üstüne kapandı, oğlunun ölümüyle açılan boşluğun acısını çekiyordu. Sonra Kambyses oğlu Kuros'un Kyaksares oğlu Astyages'i bozguna uğratması ve Pers ulusunun kalabalıklaşması ona yasını unutturdu ve Persleri, devletleri gelişip büyük bir güç olmadan önce durdurma düşüncesine bağlandı. Bir kez bunu kafasına koyunca, Yunanistan ve Libya oraklerini yoklamaya girişti; Delphoi'ye, Phokis'teki Abai'ye ve Dodona'ya; Amphiaraos ve Trophonios orakllerine ve Miletos topraklarındaki Brankhosoğullarına, yani her yere adamlar yolladı (16). Kroisos'un danıştığı Yunan orakleri bunlardır; ayrıca Libya'daki Ammon tapınağına da başkalarını yolladı. Ama bu çeşitli danışmalardan beklediği şey, sadece kehanet bilimi üzerine bir fikir edinmekti, eğer doğruyu bildiklerine kanaat getirirse, o zaman, Persler üzerine sefer açarsa, sonuç ne olur, onu soracaktı.

47. Oraklleri sınamak için yolladığı Lydia'lılara verdiği yönerge şöyleydi: Sardes'ten yola çıktıkları günden başlayarak gün sayacaklar, yüzüncü gün orakle varıp soracaklar, Lydia'lıların kralı Alyattes oğlu Kroisos şu anda ne yapıyor diye, — orakllerden her birinin cevabını yazıp kendisine getireceklerdi. Delphoi'ninki dışında, bütün bu kutsal tanıklıklardan bir iz kalmamıştır; Delphoi'de Lydia'lılar tanrıya danışmak üzere tapınağa girip soruyu yönelttikleri zaman Pythia şu altılı (hexametron) yı söyledi:

Kumsaldaki kum tanelerini sayarım, denizi ölçerim.
Dilsizin sözünü anlarım; konuşmayanı dinlerim.
Bir koku geliyor burnuma; kaplumbağa
Tunçta pişirilmiş, kuzu ile beraber ve sarılmış
Kalın bir deriye; tunçtan bir örtü var üstünde,
Ve tunç bir yatak serilmiş altına.

48. Pythia oraklini söyledi, Lydia'lılar yazdılar ve yeniden Sardes yoluna düştüler. Sağa sola gönderilmiş olan öbür haberciler de cevapları alıp döndükten sonra, Kroisos bunları alıp açtı, gözden geçirdi. Delphoi'den getirilen orakle kadar hiç birisini önemsemedi; ama ne zaman ki bunu okudu, hemen bunun önünde eğildi ve onu yeğ tuttu, artık önceden bilme (kehanet) yeteneğinin yalnız Delphoi'de olduğuna kanaat getirmişti, zira vaktini nasıl geçirmiş olduğunu bilen oydu. Sahiden, habercilerini tapınaklara doğru yola çıkardıktan sonra, belli günü beklemeye koyulmuş; sonra kimsenin aklına gelmeyecek şey ne olabilir diye düşünmüş ve bir kaplumbağa ile bir kuzuyu dilim dilim kesip bir arada pişirmeyi kurmuştu, kendi eliyle ve tunç bir kapakla kapalı, üstten kulplu tunç bir tencere içinde.

49. İşte Delphoi'nin Kroisos'a verdiği cevap budur. Amphiaraos oraklinin cevabına gelince, bunun için bir şey söyleyemem; —zira anlatanlar bu konuda dilsizdirler— Lydia'lılar tapınağın çevresinde âdet olan dinsel törenleri tamamladıkları zaman onlara ne demiş bilmiyorum, ama şunu biliyorum ki, Kroisos, onu da gerçek bir kehanet olarak tutmuştur.

50. Kroisos, Delphoi tanrısına yaranmak için peşi peşine büyük kurbanlar kestirdi; çeşitli kurbanlık hayvanlardan üç bin tane; sonra altın ve gümüş işlemeli yataklar, altın kupalar, erguvan kumaşlar ve gömlekler toplattı, kocaman bir yığın yaptı, bu sunularla tanrıya daha çok yaranmayı umuyordu. Ayrıca, her Lydia'lının da

kesesine göre bir şeyler sunmasını emretti. Sonra toplanan sunulardan kurulan altın yığınlarını erittirdi, altı palme uzunluğunda, üç palme genişliğinde ve bir palme yüksekliğinde külçeler halinde döktürdü (*), yüz on yedi külçe oldu, dört tanesi som altındı ve her biri iki buçuk talanton çekiyordu, öbürleri altın ve gümüş karışımıydılar ve bir tanesi iki talanton çekiyordu. Gene som altından ve on talanton ağırlığında bir de aslan heykeli yaptırttı. Bu aslan, Delphoi tapınağı yandığı zaman, altında ayaklık olarak duran bu külçelerin üzerinden düşmüştür ve şimdi konulmuş olduğu Korinthos hazinesinde altı buçuk talanton çekmektedir. Zira, üç buçuk talantonu erimiştir.

51. Bunlar tamamlanınca Kroisos, başka sunular da ekleyerek hepsini birden Delphoi'ye gönderdi. Sunular arasında önce iki büyük krateros, biri altın biri gümüş; altın olanı tapınağa girince sağda dururdu, öbürü solda. Onları da yangından az sonra başka yerlere götürdüler, birincisi şimdi Klazomenai hazinesindedir; ağırlığı sekiz buçuk talantonu on iki mana geçer; ikincisi ise, avlunun köşesinde durur; altı yüz amphora dolusu alacak büyüklüktedir, Delphoi' liler Theophania'larda (17) şarabı sulandırırken görmüşler. Delphoi' de bunun Samos'lu Theodoros'un elinden çıkma bir iş olduğu söylenir ve doğrusu ben de buna inanırım, çünkü herkesin yapabileceği bir iş değildir. Kroisos bunlardan başka, şimdi Korinthos hazinesinde duran dört gümüş fıçı ve kutsal su için, bir altın bir de gümüş iki güğüm gönderdi; altın güğümün üzerinde bunu Lakedaimon'luların verdiklerini belirten bir sunuş yazısı vardır; bu yazı uydurmadır; bu güğüm de öbürleri gibi Kroisos'un bir sunusudur ve yazı Sparta'lılara yaranmak isteyen bir Delphoi'linin marifetidir. Bu adamın adını biliyorum ama, açıklamayacağım; doğrusu şudur ki, Lakedaimon'luların verdikleri armağan, elinden su akan çocuktur; ama o iki güğümü onlar vermiş değildirler. Kroisos, öbür sunular arasında, ki hiç birinde sunuş yazısı yoktur, gümüşten leğenler de gönderdi, şarap saçısı için, ve üç dirsek boyunda altından bir kadın heykeli, kendisine ekmek yoğuran kadının heykeliymiş, Delphoi'de öyle söylerler. Daha başka, karısının gerdanlıklarını ve kemerlerini de gönderdi.

52. İşte bunlardı Delphoi'ye sunduğu şeyler. Erdemini ve başına gelenleri öğrenmiş olduğu Amphiaraos'a da (18) som altından bir kalkan ile gene som altından bir kargı yolladı; altın sapın ucuna ta-

(*) Bugünkü ölçülere vurunca 45 santimetre uzunluk, 22,50 santimetre genişlik ve 7,50 santimetre yükseklik tutar.

kılı olan sivri uç da aynı madenden yapılmıştı; bunların ikisi de, ben Thebai'den geçerken, İsmenios Apollon tapınağında duruyorlardı.

53. Kroisos bu sunuları tapınağa götürecek olan Lydia'lılara oraklerden şunu sormalarını buyurdu: "Kroisos, Pers'lerle savaşsın mı, savaşacaksa dost bir ulustan da birkaç bölük alsın mı?". Lydia'lılar gönderildikleri oraklin yanına vardılar, armağanları sundular ve sorularını şöylece sordular: "Lydia'nın ve daha başka yerlerin kralı olan Kroisos, dediler, sizleri yeryüzünün tek güvenilir orakli sayıyor; sizin bilgeliğinize lâyık olan bu sunuları gönderdi ve bu sefer sizden, Pers'lerle savaşalım mı ve savaşırsa eğer, dost bir ulustan yardım almalı mı, bunu soruyor". İstekleri buydu. İki oraklin görüşü birbirine uyuyordu; Kroisos'a şunu bildirdiler, eğer Pers'lerle savaşa girerse büyük bir imparatorluğu devirecektir; ayrıca Yunanlıların en güçlülerine baş vurup dostluklarını sağlaması gerektiğinde de birleşiyorlardı.

54. Kroisos kendisine getirilen oraklleri öğrenince kâhinleri kutladı, Kyros krallığını devireceğinden şüphesi kalmamıştı, adamlarını yeniden Delphoi'ye gönderdi, Delphoi'nin nüfusunu daha önce öğrenmişti, bütün halka adam başına iki stater altın dağıttırdı. Bu cömertlik karşısında Delphoi'liler de Lydia'lılara bazı ayrıcalıklar verdiler, Kroisos ve Lydia'lılar oraklin yanına sıra beklemeden girebilecekler, kendilerinden ikamet harcı istenmeyecek, büyük oyunlarda baş köşede oturabileceklerdi, bütün Lydia'lılar istedikleri zaman Delphoi yurttaşı olabileceklerdi.

55. Kroisos, Delphoi'lilerin gözlerini iyice doyurduktan sonra, orakle üçüncü kez olarak danıştı. Onun doğruyu bildiğini anladığından beri güvenci artmıştı. Bu sefer de saltanatı uzun olacak mı diye sordurttu. Pythia, ona şu uyarıyı yaptı:

Günün birinde katır Med'lere kral olacak,
O zaman, ey yumuşak ayaklı Lydia'lı, kaç,
Çakıllı Hermos boyunca, tabanları yağla,
Utanma, yüzün kızarmasın kaçtığın için.

56. Kendisine bildirilen bu sözlere Kroisos ötekilerden daha da çok sevindi, zira bir katırın Lydia tahtında bir adamın yerine geçmesi olamaz diye avunuyordu ve bir de, demek ki kendisi de, çocukları da iktidardan düşmeyeceklerdi. Bunun üzerine Yunanlılardan en güçlü olanları hangileridir diye bilgi toplamaya başladı. Aldığı

bilgilere göre, bunlar Lakedaimon'lularla Atina'lılardı, biri Dor'ların başında geliyordu, öbürü İonia'lıların. Yunanistan'ın üstün ırkları bunlardı, İonia'lılar Pelasg'lardan iniyorlardı, Dor'lar ise Hellen'lerden. Pelasg'lar topraklarından hiç ayrılmamışlardı, Hellen'ler ise boyuna oradan oraya göçmüşlerdi. Kral Deukalion zamanında Phthiotis'te yaşıyorlardı, Hellen oğlu Doros zamanında Ossa ve Olympos eteklerindeki Histiaia denilen bölgedeydiler. Kadmos'lular gelip onları Histiaia'dan kovmuşlar, onlar da Pindos'a gitmek zorunda kalmışlar ki, oranın adı Makednon idi. Bu sefer oradan da Dryopis'e göçmüşler ve bütün bu göçlerden sonra Peloponez'e varıp Dor'lar adını almışlardı.

57. Dile gelince, Pelasg'lar ne dili konuşuyorlardı, kesin bir şey diyemem. Eğer bugün yaşamakta olan Pelasg'ların diline bakarak düşünmek doğru olursa, ki bunlar Tyrsen'lerden daha ötede, Kreston denilen kentte oturanlardır ve eskiden bizim Thessalia dediğimiz ülkede otururlardı ve o zamanlar bugünkü Dor'larla sınır komşusuydular — bir de çok eskilerde Atinalılarla komşu olanlar var, bunlar da Hellespontos kıyılarındaki Plakia ve Skylake'de yerleşmişlerdir — ve bir de öbür bütün siteler, ki adları değişmiş olmakla beraber Pelasg siteleridir — eğer, diyorum, bu halklara bakarak bir sonuca varmak istersek, Pelasg'lar yabancı bir dil konuşuyorlardı. Şu halde bütün Pelasg'lar aynı dili konuşuyorlardı ise, bu ırktan olan Attika halkı da, Yunanistan'a göçerken kendi dilini bırakmış, başka bir dil almıştır. Gerçekten Kreston ve Plakia'da oturanlar, bugünkü komşularının dilini konuşmazlar, kendilerine özgü bir dilleri vardır; bu da gösterir ki, bu bölgelere göçerken hangi dili konuşuyorlardıysa bugün de aynı dili konuşmaktadırlar.

Hippokrates—Peisistratos

58. Hellen'lere gelince, bence bunlar baştan beri hep aynı dili konuşmaktadırlar; aslında Pelasg'lardan ayrıldıklarında güçlü değildiler, ilk zamanlar azlıktılar, ama başta Pelasg'lar olmak üzere, öbür Barbar ulusların etkin yardımlarıyle pek çok ulusu kapsadılar. Buna karşılık Pelasg'lar, ki onlar da Barbardılar, eskiden büyük ölçüde çoğalmamışlardır, ben bu sonuca varıyorum (19).

59. Bu iki ulustan, Lakedaimon'lular ile Atinalılardan sonuncusu, Kroisos'un da öğrendiği gibi, bu yıllarda Hippokrates oğlu Peisitratos'un (20) buyruğu altındaydı ve tyran'lığı pek de iyi yürümüyordu. Bu Hippokrates sıradan bir yurttaştı, Olympia oyunları sırasında bir gün büyük bir mucizeyle karşılaştı: Kurban kesmişti; ya-

nında su ve kurban etleriyle dolu leğenler duruyordu; altında ateş yanmadığı halde su kaynamaya ve taşmaya başladı. Lakedaimon'lu Khilon da oradaydı, durumu gördü ve Hippokrates'e öğüt verdi: "Evine çocuk yapabilecek kadın sokma," dedi, "eğer evli isen karıyı boşa, eğer oğlun varsa onu da kovala", böyle salık verdi. Khilon'un bu sözleri Hippokrates'in hoşuna gitmedi ve sonradan bizim Peisistratos dünyaya geldi, derler. Deniz kıyısında yaşayan Atinalılarla içerdeki köylerde yaşayan Atinalılar arasında bir iç savaş patlak vermişti, —birincilerin başında Alkmaion oğlu Megakles, köylülerin başında Aristolaides oğlu Lykurgos vardı— Peisistratos bu arada iktidarı ele geçirmek istedi ve üçüncü bir parti kurdu; başına adam topladı, dağ adamlarının koruyucusu olarak ortaya çıktı ve şöyle bir şey yaptı: Kendisinde bir yara açtı, katırlarını da yaraladı; sonra katırları agoraya sürdü, sanki yurduna dönerken düşmanlarıyle karşılaşmış, onu öldürmek istemişler gibi. Halktan kendisine koruyucular verilmesini istiyordu, Megara'ya karşı yapılan savaşta gösterdiği yararlıkları sayıp döküyor, Nisaia'yı alışını ileri sürüyor, bunu hak etmiş olduğunu söylüyordu. Atina halkı ona kandı ve kent halkı arasından bir birlik topladı, bunlara mızraklı diyemem, daha çok topuzlu demeli, çünkü Peisistratos'un peşinden ellerinde ağaç topuzlarla yürüyorlardı. Bunlar, ona uyarak ayaklandılar, akropolü ele geçirdiler. Peisistratos böylece Atina'ya hâkim oldu, ama devlet yönetimine ilişmedi, yasaları değiştirmedi; kenti yürürlükteki yasalara göre yönetiyor ve bunları bilgiyle, incelikle uyguluyordu.

60. Ama az zaman sonra, Megakles ile Lykurgos'u tutanlar, kendi aralarında anlaştılar ve onu düşürdüler. İşte Peisistratos Atina'ya ilk kez böyle hâkim olmuş ve tyran'lığını iyice yerleştiremeden kaybetmiştir. Onu düşürenler ise sonra yeniden birbirlerine girdiler. Dört yandan ayaklanmalarla çevrilen Megakles, bir adam gönderdi Peisistratos'a, "Çeyiz olarak tyran'lığı ona verirsem kızımı alır mı?" diye sordurdu. Peisistratos pek hoşlandı bu öneriden, kabul etti, anlaştılar. Ve yeniden başa geçmesi için bir plan kurdular, ki ben bu planı gene de pek çocukça bulurum; —Yunanlıların Barbarlardan öteden beri çok daha ince düşünceli olmakla ayrıldıkları ve onlar kadar bön olmadıkları göz önünde tutulursa— Yunanlıların da en açıkgözü olmakla övünen Atinalılara karşı böyle bir planla çıkılamazdı. Paiania demos'unda Phya adında bir kadın vardı; iri bir kadındı, boyu dört dirsekten üç parmak eksik ve çok güzeldi. Sırtına bu kadının, bütün bir zırh geçirdiler, bir arabaya bindirdiler, görkemli görünmek için nasıl davranması gerektiğini öğretti-

ler; sonra Atina'ya götürdüler; önlerinden koşan adamları, kente girdikleri zaman bağırmaya başladılar: "Atinalılar, Peisistratos'u bağrınıza basınız, Athene kendisi getiriyor onu akropolüne; çünkü bütün insanlar arasında en beğendiği odur!.." Dört yana dağılmışlar, bu sözleri yayıyorlardı; Athene'nin Peisistratos'u getirdiği hemen her demos'ta yayılıyordu ve kent halkı bu kadının sahiden tanrıça olup olmadığından hiç kuşkulanmadan, bu ölümlüye tapıyor ve Peisistratos'u karşılamaya koşuyordu.

61. Tyran'lığı işte böylece ele geçiren Peisistratos, aradaki anlaşmaya uyarak Megakles'in kızıyle evlendi. Ama yetişkin oğulları vardı, bir de Alkmaionoğulları zaten tanrı lânetine uğramış sayılırlardı, bu yüzden yeni karısından da çocuk olsun istemiyordu; bundan ötürü karısını tersinden kullanmaya başladı. Genç kadın önceleri kimseye bir şey söylemedi; sonradan anasının zorlamasıyle belki, anasına söyledi, o da babaya haber verdi. Megakles'in çok gücüne gitti bu durum, Peisistratos'u namusuna el uzatmış olmakla suçladı; o öfkeyle politik düşmanlarına yaklaştı. Kendisine karşı bir dolap döndürüldüğünü öğrenen Peisistratos, ülkesinden ayrıldı ve Eretria'ya çekildi, orada durumu oğullarıyle birlikte düşünmeye başladı. Kendisiyle beraber gelenlerden Hippias'ın düşüncesi tyran' lığı yeniden ele geçirmekti. Eretria'da, eskiden kendilerine boyun borcu olan bütün illerden para topladılar. Çoğu büyük paralar verdiler, en cömert davrananları da Thebai'liler oldular. Ama işe başlayıncaya kadar yıllar yıllara katıldı ve dönüş için hazırlandılar. Peloponez'den para ile tutulmuş askerler geldiler, bir de Naxos'lu birisi geldi gönüllü olarak, adı Lygdamis'ti, pek ateşli görünüyordu, para ve asker de getirmişti.

62. Ve işte on bir yıl sonra Eretria'dan yola çıktılar. Önce Attika' da Marathon'u aldılar. Bu yörelerde konakladılar, o arada kendisinden yana olanlar da gelmeye başlamışlardı; tyran'lığını özgürlükten daha güzel buldukları adama koşmak için yerlerini yurtlarını bırakıyorlardı. İşte böylece güçleniyorlardı; ama kentli Atina' lılar, Peisistratos'un güç kazanmasını ve hatta Marathon'u almış olmasını önemsemiyorlardı; ne zaman ki Marathon'dan Atina üzerine yürüdüğünü öğrendiler, o zaman onlar da savaş için yola çıktılar. Saldırıcıya karşı bütün güçlerini seferber etmişlerdi. Öbür yanda, Peisistratos'çular, Marathon'dan çıkıp kente doğru yönelmişlerdi, Pallene Athene'si tapınağının orada karşılaştılar ve karşılıklı konakladılar. Orada Akarnania'lı bilici Amphilytos, tanrısal bir esine uyarak geldi Peisistratos'u buldu, ona doğru yürüyerek hexametron dizeler halinde şu orakli söyledi:

Ağlar atıldı, ayaydın gecede
Balıklar gergin ağlara takılacaklar.

63. Böyle konuştu tanrısal bilici. Peisistratos, oraklin anlamını kavradı ve ona göre davrandı, ordusunu yürüttü. Kentli Atinalılar yemek yemişlerdi, yemeğini bitirenlerin kimi zarın başına oturmuş, kimi yatıp uyumuştu. Peisistratos'un adamları onları bastırdılar ve kaçırdılar. Bunların kaçtıklarını gören Peisistratos, toparlanmalarına fırsat vermemek için başka, daha ustalıklı bir şey düşündü. Oğullarını atlandırdı ve önden gönderdi. Bunlar kaçanlara yetişiyorlar, korkacak bir şey olmadığını, herkesin kendi işinin gücünü başına gitmesini, Peisistratos'un buyruğunun böyle olduğunu söylüyorlardı.

64. Atinalılar inandılar ve işte Peisistratos böylece ve üçüncü kez Atina'da egemen oldu. Bir sürü paralı asker topladı ve bir de, hem kendi ülkesinden, hem Strymon madenlerinden sağladığı gelirle tyran'lığını iyice pekiştirdi; hemen kaçacak yerde kendisine karşı savaşmış olan Atinalıların çocuklarını rehin olarak toplattı. Naxos'a yerleştirdi (Bu adayı ele geçirmiş ve Lygdamis'in yönetimine vermişti). Son olarak da, orakllerin dediklerine uyarak, Delos adasını arıttırdı, tapınağın görüş alanı içinde kalan mezarları açtırdı, ölüleri çıkarttırdı ve adanın başka yerlerine gömdürttü — Peisistratos artık Atina tyran'ıydı; Atinalılardan kimisi savaşta ölmüş, kimisi de Alkmaionoğullarının peşine takılıp göç etmişti, yurtlarından uzakta sürgün olarak yaşıyorlardı (21).

65. Kroisos'un soruşturma yaptırdığı sırada Atina'nın başına işte bunlar gelmişti ve Kroisos da bunu böylece öğrenmişti. Lakedaimon'lular hakkında öğrendiklerine gelince, o da şöyleydi: Bunlar pek zor bir dönemi arkada bırakmışlar ve Tegea'lıları yenmişlerdi. Sparta'da Leon ve Hegesikles'in hüküm sürdükleri dönemde başarıdan başarıya koşan Lakedaimon'luları durdurabilen bir tek bunlar olmuşlardı. Daha da eskiye gidilirse Lakedaimon'lular, bütün Yunanistan'ın uygarlıkta en geri olan halkıydılar; dışarıya kapalıydılar, kendi aralarında da bir toplum yaşayışları yoktu (22). Bunlar bakınız nasıl kötü yasaları kaldırıp yerine iyilerini koydular. Sparta'nın hatırı sayılır yurttaşı Lykurgos, Delphoi'ye gitmişti, orakle danışacaktı; tapınakta büyük salonun kapısından içeri adımını atar atmaz Pythia onu şu sözlerle karşıladı:

Zengin tapınağımda görmeye geldin beni,
Zeus'un ve Olympos'ta oturan tanrıların
Sevgilisi bir konuksun sen, ey Lykurgos,

Sen bir ölümlü mü, yoksa bir tanrı mısın? Bilemiyorum.
Ama şu gözlerimin önündeki Lykurgos daha çok bir tanrıdır.

Kimileri, bugün Sparta'da yürürlükte olan yasayı da ona Pythia'nın vermiş olduğunu söylerler. Ama Lakedaimon'lulara göre, Lykurgos bu yasayı, yeğeni Sparta kralı Leobotes'in valisi olarak bulunduğu Girit'ten getirmiştir. Bu görevi aldı ve gerçekten bütün yasaları değiştirdi ve koyduğu yasalara karşı çıkılmamasına dikkat etti. Bundan sonra da savaş işlerine değgin olarak, Enomotia'ları, Triekad'ları ve Syssitia'ları ve son olarak da Ephoros'ları ve Yaşlılar Meclisi'ni kurdu (23).

66. Lakedaimon'lular kötü yasalarını böyle değiştirmişlerdir ve Lykurgos ölünce, onun adına bir tapınak kurmuşlar ve ona büyük onur vermişlerdir. Toprak bereketli ve halk kalabalıktı, kısa zamanda geliştiler. Zenginleştiler. Ve artık barış içinde yaşamak onlara yetmez oldu; Arkadia'lılardan daha güçlü olmakla övünmeye başladılar, "Bütün Arkadia'yı ele geçirebilir miyiz?" diye orakle danıştılar. Pythia onlara aşağıdaki orakli söyledi:

Arkadia'yı istemek fazlasına kaçmaktır.
Olmaz. Orada meşe palamuduyla beslenen
Güçlü bir halk var, çabalarınızı boşa çıkarırlar.
Ama sizden esirgemem, ölçü ipleriyle ölçülmüş
Ve ayaklar yere vurularak oyunlar oynanan
Toprağı bereketli Tegea'yı, size onu vereceğim.

Bu orakli dinleyen Lakedaimon'lular, Arkadia'lılarla çatışmaktan kaçındılar, yalnız Tegea'lılara karşı sefer açtılar, yanlarına zincirler almışlardı, bu yaldızlı sözlere güveniyor, onları tutsak edeceklerine inanıyorlardı. İlk çatışmada yenildiler, canlı ele geçenler kendi elleriyle getirdikleri zincirlere vurulup Tegea ovalarına sürüldüler ve Tegea'lılar onlara, ölçü ipleriyle topraklarını ölçtürdüler. Bağlanmış oldukları zincirler benim zamanımda da, Tegea'da, Koruyucu Athene tapınağına çepeçevre asılmış duruyorlardı.

67. Demek, ilk savaşta Tegea'lılar karşısında geri basmışlardı; ama Kroisos zamanında ve Lakedaimon'da Anaxandridas'ın ve Aristo'nun hüküm sürdükleri sıralarda, Sparta'lılar askerlikten yana üste çıktılar; bakınız bu nasıl oldu. Tegea'lılar karşısındaki sürekli başarısızlıkları sonunda, Delphoi'ye adamlar gönderdiler, "Düşmanı yenmek için hangi tanrıların gönlünü etmeliyiz?" diye sordular. Pythia onlara Agamemnon oğlu Orestes'in kemiklerini Sparta'ya

getirmelerini buyurdu. Ama onlar mezarı bulamadılar ve tanrıçaya yeniden adam gönderip, nerede yattığını sordular. Pythia bu soruya şu cevabı verdi:

Arkadia'da Tegea. Bir ova. İki rüzgâr eser orada:
Uğursuz ve değişmez bir yasadır bu.
Yumruğa karşı yumruk; eziyet üstüne eziyet.
Orestes oradadır; canlı tohumlarla dolu toprak
Örtüyor onu: Al onu, kent senin olacaktır.

Bu sözler üzerine Lakedaimon'lular aramadık kıyı bucak bırakmadılar, ama gene bulamadılar, tâ ki Sparta'lıların Agathoergos dedikleri kimselerden biri olan Likhas mezarı buluncaya kadar. Bu Agathoergos'lar kentte yaşayan Sparta'lılardandırlar, yaş sırasına göre her yıl beş tanesi atlı birliklerden çıkıyorlardı; ve çıktıkları yıl hemen emekli olmuyorlar, devlet hesabına her biri ayrı bir işte görev alıyorlardı.

68. İşte bu adamlardan biri olan Likhas, bir rastlantıdan yararlanarak ve biraz da kafasını çalıştırarak Tegea'daki mezarı meydana çıkarmıştır. O aralık Tegea'lılarla ilişkiler yeniden başlamıştı. Orada bir demirci dükkânına girmiş, demirin nasıl işlendiğini hayranlıkla seyrediyordu. Onun bu halini fark eden demirci, işini bırakıp ona şunları söyledi: "Ey Lakonia'lı yabancı, şu demirin işlenişine bakıp şaşıyorsun, ya bir de benim görmüş olduğumu görseydin ne yapardın! Şu avluda bir kuyu açmak istiyordum, toprağı kazarken yedi dirsek boyunda bir tabut çıktı. Şimdiki insanlardan daha uzun bir insan olabileceğine inanmadığım için tabutu açtım ve ölüyü gördüm. Tabut, ölünün boyuna göreydi, ölçtüm ve sonra üstüne toprak atıp kapattım". Adam gördüğünü saf saf anlatıyordu; ama bu sözler öbürünün ilgisini uyandırmıştı; oraklin verdiği işaretlere göre, bunun Orestes olabileceği sonucuna varıyor ve şu yakıştırmaları yapıyordu: Demircinin iki körüğü iki rüzgârdı, örs ve çekiç karşılıklı iki çarpışmaydı; dövülen demir, eziyetten doğan eziyet, bu da demirin bulunuşunu insanoğlunun bahtsızlığına yoran bir ayrıntıydı. Kafasında bunları bir araya getiren Likhas, doğru Sparta'ya döndü, Lakedaimon'lulara olanı biteni anlattı. Lakedaimon'lular onu uydurma bir suçlamayla sözde mahkemeye verdiler ve ülkeden sürüp çıkardılar. O da yeniden Tegea'ya geldi, demirciye gidip başına gelenlerden yakındı, adamın olmaz demesine bakmayıp avluyu kiralamak istedi. Zamanla amacına ulaştı, oraya yerleşti, tabutu çıkardı, kemikleri toplayıp Sparta'

ya götürdü. O gün bugün, ne zaman iki halk boy ölçüşse, savaşta üstünlük hep Lakedaimon'lularda kalır. Ve şimdiden Peloponez'in büyük bölümü onların elindedir.

69. Şimdi gelelim gene Kroisos'a, o bu durumu öğrenince Sparta'ya elçiler göndermişti, bunlar armağanlarla beraber birlik olma önerileri de götürüyorlardı ve kullanacakları dil kendilerine iyice belletilmişti. Bakınız nasıl konuştular Sparta'ya varınca: "Bizi buraya gönderen, Lydia'nın ve daha başka yerlerin kralı olan Kroisos'tur. size şunları söylüyor: Lakedaimon'lular, diyor, tanrısal orakl, bana Yunan ülkesinde bir bağlaşma aramamı buyurdu; Yunanistan'ın başta gelen halkı olarak bana siz gösterildiniz; işte ben de orakle uyarak sizinle yalansız dolansız dost ve birlik olmak istediğimi bildiriyorum". Kroisos'un adamlarıyle ilettiği haber işte böyleydi. Kroisos'a iletilmiş olan oraklden Lakedaimon'luların önceden haberleri olmuştu, Lydia'lıların gelişine sevindiler ve yeminle pekiştirilmiş bir dostluk ve birlik sözleşmesi yapmaya karar verdiler. Zaten Kroisos bundan önce de kendilerine karşı iyi davranmıştı, bu yüzden ona bağlanmışlardı: Lakonia'da Thormax dağının tepesinde bugün de duran Apollon heykelini yapmak için Sardes'e adam gönderip altın satın almak istemişlerdi ve Kroisos da satın almak istedikleri altını onlardan esirgememişti.

70. Bu hatıra zaten bağdaşmadan yana çekiyordu. Lakedaimon'luları, Kroisos'un bütün Yunanlılar arasından dost olmak için kendilerini seçmiş olmasından ötürü koltukları kabarıyordu. Ve isteği kabul etmekle kalmadılar, bir de krateros yaptırdılar, bronzdan, dışı işlemeli, ağzının çevresi hayvan resimleriyle süslü, üç yüz amforalık bir krateros; kendileri de bir armağanla onurlandırmış olmak için bunu gönderdiler. Ama bu krateros, Sardes'e ulaşamadı, nedeni iki türlü anlatılır: Lakedaimon'lulara göre, Samos'lular bunu haber almışlar, krateros Sardes'e gönderilirken, Samos yörelerinde, Samos'lular uzun kayıklarına binip kafilenin üstüne gidip yağma etmişler; ama öbür yandan Samos'lular da diyorlar ki: Krateros'u götürmekte olan Lakedaimon'lular geç kalmışlardı ve Sardes'in ve Kroisos'un düşmüş olduğunu haber almışlar ve krateros'u Samos'ta satmışlardır, orada bunu özel kişiler satın almış ve Here tapınağına adamışlardır. Ola ki haberciler, satıp savup Sparta'ya döndüklerinde Samos'lular bizi soydular demiş olsunlar.

71. Krateros'un başına gelen işte budur. Bu arada orakli yanlış yorumlamakta olan Kroisos, Kappadokia'ya karşı sefer açmıştı, Kyros'u devirmeyi, Pers devletini yıkmayı umuyordu. Tam Pers-

lerle savaşa tutuşacağı sırada, yurttaşları arasında bilgeliği ve aklı başında oluşuyle tanınan bir Lydia'lı ona düşüncelerini şu sözlerle bildirdi; (Bu Lydia'lının adı Sandanis'di): "Kral, savaşa tutuşmaya hazırlandığın bu insanların ne halde olduklarını düşün: Ayaklarında bol deri pantolonlar var, zaten üst başları hep deriden, istedikleri kadar değil, buldukları kadar yiyorlar, zira toprakları taştır. Şarap içmesini bilmezler; içkileri sudur; ağızlarını tatlandırmak için incirleri ya da başka bir şeyleri yoktur. Ellerinde bir şey olmadığına göre, bunları alt etsen de eline ne geçecektir? Ama yenilirsen bak neler kaybedeceksin: Bir kez bizdeki şeylerin tadını tattılar mı sımsıkı yapışacaklar, bir daha da bırakmayacaklar. Bana kalırsa, tanrılara şükrederim, Pers'lerin kafasına Lydia üzerine yürümek düşüncesini sokmuyor diye". Kroisos bu öğüde kulak asmadı. — Gerçekten de Pers'lerin, Lydia'lıları yenmeden önce bir tek lüksleri ve iyi bir şeyleri yoktu.

72. Kappadokia'lılara Yunanlılar, Suriyeli derler. Bu Suriyeliler, Pers egemenliği altına düşmeden önce Med'lere bağlıydılar. Med' lerin toprakları ile Lydia'lılarınkiler arasında sınır, aslında Halys ırmağıydı, ki bu ırmak Ermenistan dağlarından çıkar, Kilikia'dan geçer, Matien'leri sağına, Phrygia'yı soluna alıp, bu iki ülke arasında akar; bu ülkeleri geçtikten sonra, kuzeye doğrularak Kapadokia Suriyelileri ile sol kıyıdaki Paphlagonia arasında sınır çizer. Demek ki Halys ırmağı hemen hemen bütün Asya'yı bir kıyıdan öbürüne kesmiş olur, bir yanda Kıbrıs adasının karşısına rastlayan kıyı, öbür yanda Karadeniz kıyıları. Burası bir çeşit boyun noktasıdır ve ayağına çabuk bir adam bu yolu beş günde alabilir.

73. Kroisos, Kappadokia'ya sefer açıyordu, çünkü bir defa imparatorluğuna yeni topraklar katmak isteyen bir fatih olma tutkusu vardı içinde, bir de ve asıl, Kyros'tan Astyages'in öcünü almak istiyordu, zaten orakl de kendisine başarı ümidi vermişti. Bu Astyages, Kyaxares oğlu, Kroisos'un kaynı ve Med'lerin kralıydı ve Kambyses oğlu Kyros tarafından devrilmişti. Nasıl olup da kaynı olmuştu Kroisos'un?.. Şöyle: Bir parti göçebe Skyth, bir ayaklanmadan sonra gizlice Media'ya kaçmıştı, o zamanlar burada Phraortes oğlu, Deiokes torunu Kyaxares egemendi. Kyaxares ilkin bu yalvararak gelen Skyth'leri iyi karşılamıştı, o kadar ki, kendilerine büyük değer vermiş, genç çocukları yay kullanmasını ve dil öğrensinler diye bunlara emanet etmişti. Zaman geçti. Bu Skyth'ler düzenli olarak ava çıkarlar, her seferinde bir şeyler getirirlerdi; ama bir gün hiç bir şey getirmediler. Elleri boş dönünce, Kyaxares, ki pek huysuz bir adamdı, bunları kanlarına dokunacak kadar hır-

paladı. Bunlar, Kyaxares tarafından küçük düşürülmüş ve yüzlerine lâyık olmadıkları bir kara çalınmış saydılar kendilerini, yanlarına verilmiş olan çocuklardan birini doğrayıp (24), avda yakaladıkları hayvanları her zaman yaptıkları gibi, güzel bir parça pişirip Kyaxares'in önüne sürmeye karar verdiler, bu armağanı sunacak ve sonra hemen kısa yoldan Sardes'e, Sadyattes oğlu Alyattes'in yanına gideceklerdi. Öyle yaptılar: Kyaxares ve konukları yediler bu eti ve Skyth'ler bu marifetten sonra yalvarıp yakararak Alyattes'in yanına geldiler.

74. Kyaxares bunları geri istedi, ama Alyattes vermedi. Bu yüzden Lydia'lılarla Med'ler arasında beş yıl süren bir savaş çıktı, sık sık Med'ler Lydia'lıları dövdüler, sık sık da onlar tarafından dövüldüler. Hele bir seferinde tuhaf bir gece savaşına da tutuştular; savaş denk koşullar altında sürüyordu ki, altıncı yılda, bir çarpışma sırasında ve ortalığın en çok karışmış olduğu bir anda gündüz, birden yerini karanlığa bıraktı. Bu ışık tutulmasını Miletos'lu Thales, İonya'lılara daha önceden bildirmişti, yılına, gününe kadar. Ama Lydia'lılar ve Med'ler gün ortasında gece olduğunu görünce, çarpışmayı kestiler ve hemen bir anlaşma, bir barış sözleşmesi yaptılar. Kilikia'lı Syennesis ve Babil'li Labynetos'u kendilerine aracı seçtiler. Bunlar, barış yeminleri getirip götürmektense, iki kralı bir araya getirecek bir evlenme tezgâhladılar; Alyattes, kızı Aryenis'i Kyaxares'in oğluna, Astyages'e versin, dediler; zira bağ sağlam olmazsa uzlaşma dayanıksız olur. — Bu halklarda yemin Yunanlılarda olduğu gibidir, ayrıca bir de kollarının derisini çizip karşılıklı kanlarını yalarlar.

75. İşte Kyros, aslında anasının babası olan bu Astyages'i, daha sonra açıklayacağım bir nedenle devirmişti ve Kroisos'un Kyros'tan şikâyeti buydu, bundan ötürü, orakle danışmış, Pers'lere karşı savaş açması gerekir mi? diye sormuş ve aldığı ikili cevabı işine geldiği gibi yorumlayıp onlara karşı sefer açmıştı. — Kroisos, Halys kıyılarına vardığı zaman askerlerini mevcut köprülerden geçirmiştir, ben öyle sanıyorum; ama Yunanistan'da yaygın olan söylentiye bakılırsa, ona ırmağı aşmanın çaresini Miletos'lu Thales göstermiştir. Kroisos'un, diyorlar, çok canı sıkılıyordu, çünkü onlara göre, demin söylediğim köprüler o zaman kurulmuş değildiler. O sırada onun konak yerinde bulunan Thales, ırmağı ordunun sol yakasında görüyordu ve onu sağ yakadan da akıttırdı. Şöyle yaptı bu işi: Derin bir hendek kazdırttı, konak yerinin üst yönüne doğru ve yarımay biçiminde, öyle ki eski yatağından sapan ırmak konak yerinin ters yönünden giriyor ve çevresini dolandıktan sonra

gene ilk yatağına dönüyordu; ve böylece ikiye bölünmüş olan ırmağı aşmak daha kolay olmuştu. Kimileri, "Eski yatak büsbütün kurutuldu" diyecek kadar ileri giderler. Ama ben, bunu kabul edemem, öyle olsaydı, ırmağı dönüşte nasıl geçebilirlerdi?

76. Kroisos, ordusuyle birlikte ırmağı aştıktan sonra Kappadokia'da Pteria denilen yöreye vardı. (Pteria bu bölgenin en sağlam yeridir; aşağı yukarı Karadeniz'in tanınmış kentlerinden Sinop yörelerine düşer). Orada konakladı ve Suriyelilerin yurtlarını yağma etti; ülkenin başkentini aldı ve halkını köleleştirdi; çevrede köy, kasaba ne varsa hepsini aldı ve kendisine hiç bir zararları dokunmamış olan Suriyelileri göç etmek zorunda bıraktı. Kyros, ordusunu toplamıştı ve aralarından geçtiği bütün halklardan da beslenip gücünü artırarak, Kroisos'a karşı yürüyüşe geçmişti. Onu topraklarından atmak için yola çıkmadan önce, İonia'lılara elçiler göndermiş, Kroisos'a karşı ayaklandırmayı denemişti. İonia'lılar kulak asmadılar. Sonunda Kyros, Kroisos'a ulaştı ve geldi Pteria'da onun karşısında konakladı, işe başladılar ve birbirlerinin boyunu ölçtüler. Büyük savaş oldu, iki yandan da çok adam düştü; sonunda gece ayırdı onları birbirlerinden, yenen yenilen belli olmadı.

77. Bu ilk çarpışma böyle bitti. — Kroisos kendi kendine kızıyordu, çünkü sayıca azdı. (Zira, savaşa sürdüğü asker sayısı Kyros'unkinden çok daha azdı). Bu bakımdan altta kaldığına hükmederek ve ertesi gün Kyros'un kendisine yeniden saldırmadığını görerek, Sardes yolunu tuttu; Mısırlılardan yardım istemeyi kuruyordu, yeminle bağlıydılar birbirlerine, zira Lakedaimon'lularla bağlaşmadan önce, Mısır kralı Amasis ile bir bağlılık antlaşması yapmıştı; Babil'den de asker isteyecekti, zira orada da, Labynetos'ta egemen olan bir müttefiki vardı, bir de Lakedaimon'lulara haber salacak, belli zamanda hazır olmalarını bildirecekti; bütün gücünü toparlayıp kendi ordusunu da hazırlayacak, sonra kışın geçmesini bekleyecek ve ilkbahar başında Pers'lere karşı yürüyüşe geçecekti, böyle tasarlıyordu. Bu düşünceyle Sardes'e vardı ve hemen müttefiklerine elçiler koşturdu, dört ay sonra Sardes'te bulunmalarını tembih etti; Pers'lere karşı savaşmış olan elindeki orduya gelince, içindeki paralı askerlere yol vererek sayısını azalttı, sonucu iyice belli olmamış bir savaşın arkasından Kyros'un Sardes'e kadar gelmeyi akıl edebileceğini hatırına bile getirmiyordu.

78. Bu tasarıların orta yerinde, Sardes'in çevresini yılanlar kaplamıştı; ve bu sürüngenler ortaya çıkar çıkmaz, atlar otlaklarında otlamayı bırakıp kendilerini ava verdiler ve bunları yediler. Bu olay

Kroisos'a bir mucize gibi göründü, gerçekten de mucizeydi. Hemen Telmessos kâhinlerine baş vurdu danışmak için (25). Habercileri geldiler gelmesine Telmessos'a, mucizenin anlamını da öğrendiler, ama cevabı Kroisos'a götüremediler, zira gemi onları Sardes'e doğru götürürken, beri yanda Kroisos esir düşmüştü. Ama biz gene de Telmessos'luların yorumunu söyleyelim: Kroisos, demişlerdi, üzerine yabancı dil konuşan bir ulusun yürümesini beklesin; bunlar ülkeye yayılacak, yerlileri boyunduruk altına alacaklar; zira yılan toprağın oğludur, at ise savaşçı ve göçebe bir hayvandır. — Telmessos'lular bu cevabı verdikleri zaman Kroisos çoktan yakalanmıştı, ama onların Sardes'te olup bitenlerden ve Kroisos'un felâketinden haberleri yoktu.

79. Kyros, Pteria savaşından sonra, daha Kroisos'un yola çıktığı an kestirmişti ki, Kroisos dönüşte ordusunu terhis etmeyi düşünmektedir; içgüdüsü ona, Lydia'lıların kuvvetlerini yeniden toplamalarını beklemeden, olanca hızıyle, Sardes üzerine yürümesini söylüyordu. Bir kez kararını verdikten sonra hiç zaman kaybetmeden uygulamaya geçti. Ordusunu Lydia'ya soktu; Kroisos'un, onu karşısında görene kadar haberi olmadı. Her ne kadar birden baskına uğradı ise de, çünkü olanlar beklediğinden başka türlü çıkmıştı, Lydia'lılarını savaşa sürdü. O dönemde Asya'da hiç bir halk, yiğitlikte ve güçlülükte Lydia'lıların bileğini bükemezdi; at üstünde dövüşürlerdi, büyük mızrakları vardı ve usta biniciydiler.

Sardes Savaşı

80. İki ordu Sardes kentinin önünde uzanan o uçsuz bucaksız ve çıplak ovada karşılaştı. Hyllos ırmağı ve başka ırmaklar akar burada, hepsi de içlerinde en büyüğü olan ve Kutsal Ana'ya (26) adanmış bulunan Dindymon dağından çıkan ve Phokaia yörelerinde denize dökülen Hermos ırmağına karışırlar. — Kyros, savaş düzenine geçmiş olan Lydia'lıları görünce, bunların atlılarından ürktü ve Media'lı Hargapos'un sözünü dinleyerek şu tedbirleri aldı: Ordunun peşinden gelen ve yiyeceklerle öbür şeyleri taşıyan develerin hepsini bir araya toplattı, yüklerini indirtti; üzerlerine süvari askerleri bindirtti, bu hazırlık tamamlanınca, bunları Kroisos'un atlıları üzerine sürmek için emir verdi, ordunun geri kalanı bunların arkasındaydı; piyadeler buyrultuya göre develerin arkasından yürüyeceklerdi, onların arkasında da tüm atlı birlikler sıralanmıştı. Herkes yerini aldıktan sonra, karşı koyacak olan Lydia'lıların aman vermeden öldürülmesini, yalnız Kroisos'un, hatta çevresinin sarıl-

dığını görüp kendisini savunsa bile öldürülmemesini buyurdu. Buyrultuları böyleydi. Atlılara karşı develerin çıkarılması şundandı: At deveden korkar, ne görmeye, ne de kokusuna dayanabilir. İşte Kyros, Lydia'nın mucizeler beklediği parlak süvarisini hiçe indirmek için bu ustalıklı çareye baş vuruyordu. — Savaş başlayıp da atlar develerin kokusunu alınca ve onları görünce, Kroisos'un bütün ümitlerini kırarak tersyüz ettiler. Bu hali gören Lydia'lılar hiç de korkuya kapılmadılar, bineklerinden indiler ve yaya olarak yürüdüler Pers'lerin üzerine. İki yandan da ağır kayıplar oldu. Sonunda Lydia'lılar savaş alanından çekildiler ve kale duvarlarının arkasına kapandılar. Pers'ler kenti kuşattılar.

81. Lydia'lılar kuşatılmışlardı. Kroisos baktı ki kuşatma uzayacak, müttefiklerine yeni haberciler koşturdu; daha önce gitmiş olanlar dört ayın sonunda Sardes önünde bulunmaları için haber götürmüşlerdi; yenileri ise kuşatmayı haber verecekler, yardımın en kısa sürede gelmesini isteyeceklerdi.

82. Kroisos, bütün öbür müttefikleri gibi, Lakedaimon'lulara da elçiler yollamıştı. Ama tam o sıralarda Sparta'lıların kendilerinin de, Thyrea denilen yerden ötürü, Argos'lularla başları belâya girmişti; burası Argos toprakları içindeydi ve Lakedaimon'lular el koymuşlardı. Batıya doğru uzanan ülke, tâ Malea burnuna kadar hep Argos'lularındı ve anakaradaki bu topraklara Kythera ile birlikte öbür adalar da ekleniyordu. Argos, toprakları koparılan kentin yardımına koştu. Karşılıklı konuşmalar başladı, iki yandan da üçer yüz savaşçının dövüşmesi üzerinde anlaştılar; kim kazanırsa onun olacaktı Thyrea. İki ordu kendi sınırlarına kadar geri çekilecekti, dövüş sırasında orada bulunmayacaklardı, kendi adamlarının kaybetmekte olduğunu görüp yardıma koşmasınlar diye. Karar verilince birlikler uzaklaştılar ve her iki yandan seçilen üstün savaşçılar dövüşe tutuştular. Dövüş eşit değerde olduklarını meydana çıkardı, altı yüz yiğitten üç kişi kaldı ayakta, iki Argos'lu, Alkenor ve Khromios ve Lakedaimon'lu Othryades; en son bunlar kalmıştı ki gece indi. O zaman iki Argos'lu, kendilerini kazanmış sayarak Argos'a koştular; ama Lakedaimon'lu Othryades, Argos'lu ölülerin silâhlarını topladı, kendi konak yerlerine götürdü, sonra gelip dövüşteki yerini aldı. Ertesi gün iki ordu, savaşın sonucunu görmek üzere geldi. Önce iki tarafın ikisi de başarıyı kendisine mal ediyordu, biri geriye benden daha çok adam kaldı diyor, öbürü de bu kalanların kaçtıklarını, oysa kendi şampiyonunun yerinde kalarak düşman ölülerinin silâhlarını topladığını ileri sürüyordu; sonunda

bu çekişme bir karışıklığa yol açtı, iki yandan da ağır kayıplar verildi ve Lakedaimon'lular üstün çıktılar. İşte bu dönemden başlayaraktır ki Argos'lular saçlarını kestirmişlerdir; daha önceleri, görenek, saçlarını uzatmalarını gerektiriyordu; ama şimdi lânetler yağdırıyorlardı, Thyrea geri alınana kadar hiç bir Argos'lu saçını uzatmayacak, karıları da altın takılar takmayacaklardı. Lakedaimon'lular ise bunun tersi bir karar almışlardı: O zaman kadar kısa olan saçlarını uzatacaklardı. — Üç yüz adamlarından geri kalan tek kişiye, Othryades'e gelince, derler ki, bütün silâh arkadaşları ölüp de bir tek kendisinin kalmış olması ağırına gitmiş, geri dönmektense aynı yerde, Thyrea toprağı üzerinde kendisini öldürmüştü.

83. İşte tam bu olayların orta yerinde Sardes elçisi geliyor, Sparta' lılardan, kuşatılmış olan Kroisos'un yardımına koşmalarını diliyordu. Elçiyi dinleyen Sparta'lılar, başlarındaki belâya rağmen, yardıma koşmak için hazırlığa giriştiler; hazırlıklar bitmiş, gemiler yola çıkacak duruma gelmişken, bir başka haber geldi, kent düşmüş, Kroisos canlı olarak ele geçmişti. Bunu büyük bir felâket saymakla beraber, hazırlıkları da durdurdular.

Sardes'in Düşüşü

84. Sardes şöyle alınmıştı: Kuşatmanın on dördüncü gününde, Kyros, ordunun içinde atlılar dolaştırdı, siperleri ilk olarak aşacak olana ödüller vereceğini duyurdu. Herkes denedi, ama kimse aşamadı ve hepsi de bundan vazgeçti, bir tek Hyroiades adında bir Mardia'lı akropole bir köşesinden ulaşmaya çalışıyordu, orada nöbetçi yoktu, çünkü oradan bir saldırı yapılabileceği korkusu yoktu, dimdik iniyordu, saldırı yapılabilecek bir yer değildi. Sardes'in eski kralı Meles, odalığından olan aslanını bir tek buradan geçirtmemişti. Eğer, demişlerdi Telmessos bilicileri, bu aslan siperlerin çevresini bir tamam dolanırsa Sardes alınamaz. Meles akropole çıkan her yerden geçirtmişti hayvanı, yalnız bu yanı önemsememişti, çok dik, buradan bir saldırı gelemez, demişti. Burası kentin Tmolos'a bakan yönüdür. — Lydia'lı bir asker, düşen başlığının peşinden bu bayırı inmiş, başlığı almış, sonra yeniden yukarı tırmanmıştı, bizim Mardia'lı Hyroiades bunu görmüş ve aklı buna takılmıştı, kafasında evirip çevirmişti. O gün kendisi de tırmanmayı başarmış, öbür Pers'ler de onun gibi tırmanmışlardı; kale bedenlerini yeteri kadar adam aşınca Sardes düşmüş ve yağma edilmişti.

85. Kroisos'a gelince, başına gelen şuydu: Bir oğlu vardı, daha önce de söylemiştim, genç bir adam, bütün erdemlere sahip, ama ko-

nuşamıyor. Göz kamaştırıcı eski günlerindeyken, Kroisos bunu iyileştirmek için elinden geleni yapmış, bin çeşit çareyi denemiş, bu arada Delphoi orakline de baş vurmuştu. Pythia ona şu cevabı vermişti:

Lydia'nın güçlü kralı, hiç de ihtiyatlı değilsin.
Sarayında işitmeyi isteme, çocuğunun
Duymayı o kadar özlediğin sesini.
Çevreni saran şimdiki sessizliği daha hayırlı onun,
Zira o, acılı bir günde konuşacak.

Kentin düştüğü gün, kendisini tanımayan Pers'ler, onu öldürmek için üzerine doğru yürüyorlardı; Kroisos bunu gördü, ama felâket öyle çökmüştü üzerine ki, korunmaya değmez sayıyordu kendisini; ölüm bir hiçti artık onun için; ama oğlu, o dilsiz, Pers'in gelişini gördü, üzerine çöken korku ve acı, tutuk dilini bağlayan ipleri kırdı ve, "Kroisos'u öldürme!" diye bağırdı. İlk olarak konuşuyordu ve artık ömrü boyunca da dili çözülmüş oldu.

86. İşte böyle ele geçirdiler Pers'ler Sardes'i ve Kroisos'u, on dört yıllık bir saltanattan sonra on dört günlük bir kuşatma sonunda, onların eline düştü canlı olarak. Ve böylece yerle bir etti bir büyük imparatorluğu, oraklin dediği gibi, yani kendisininkini. Persler, tutsağı Kyros'a götürdüler. Kyros odun yığdırdı, üzerine zincire vurulmuş olan Kroisos'u çıkarttırdı; iki yanında iki kere yedi Lydia çocuğu yer almıştı. Kyros bunları bir ganimet sunusu olarak tanrılara kurban etmek mi istiyordu? Bir adağı vardı da onu mu yerine getiriyordu? Yoksa, Kroisos'un dinine ne kadar bağlı bir insan olduğunu öğrenmişti de, gelsin bakalım tanrıları da onu diri diri yanmaktan kurtarsınlar, diyerekten mi çıkarmıştı odun yığınının üzerine? Neden olursa olsun, o böyle yaptı diyorlar. Ve ekliyorlar: Kroisos, odun yığınının üstünde ayakta durmuş; böyle eksiksiz bir felâketin ortasında Solon'u düşünecek zaman bulabilmiş ve şu sözün tanrısal anlamını kavramıştı: *"Hiç bir canlı mutlu değildir";* bunu düşünmüş, göğsünden derin bir inilti yükselmiş ve karanlık bir dilsizlikten çıkarak, üç kez, "Solon!" diye bağırmış. Bunu işiten Kyros, adamlarına buyurdu, Kroisos'tan sorunuz bu çağırdığı kimdir, diye; bunlar odun yığınına yaklaşıp sordular. Kroisos bir süre sustu, cevap vermedi, sonra kesin bir emir üzerine şunları söyledi: "Bir adam ki, dünyayı yöneten kişiler onunla konuşabilmiş olsalardı, bu benim için büyük hazinelerden daha değerli bir şey olurdu". Bu sözlerden bir anlam çıkaramadılar ve

bu sözün ne demeye geldiğini söyletmeye çalıştılar. Yakasını sıyıramadığı sıkıcı sorulara karşı, Atina'lı Solon'un nasıl geldiğini, gördükleri karşısında nasıl şaşırdığını, onu nasıl bir söylevle küçük düşürmüş olduğunu ve olayların nasıl onun, aslında kendisine, Kroisos'a değil, daha çok bütün insanlığa ve özellikle kendilerinin mutlu olduğuna inanan insanlara yöneltilmiş olan sözlerine hak verdiğini, bir bir ve içtenlikle anlattı. Kroisos bunları söylediği sırada ateş verilmiş, odun yığını uçtan uca alev almaya başlamıştı. Ama tercümanların dilinden bu sözleri dinleyen Kyros'un yüreği sızlamıştı ve düşünüyordu ki kendisi de bir insandır ve yakmak için diri diri ateşe verdiği adamın, zenginlik bakımından kendisini kıskanacak bir şeyi olmamıştır ve bir gün kendi başına da böyle bir şey gelebileceğinden ürkmüştü, çünkü dünyada insanoğlunun güvenebileceği hiç bir şey yoktu ve ateşin hemen söndürülmesini, Kroisos ve arkadaşlarının odunların üstünden indirilmesini emretti.

87. Ama bütün uğraşmalara rağmen ateş söndürülemiyordu. O zaman, diyor Lydia hikâyeleri, Kyros'un davranışındaki değişikliği fark eden ve herkesin ateşi söndürmeye çabaladığını, ama başaramadığını gören Kroisos yüksek sesle Apollon'u yardıma çağırmaya başladı, ona sunmuş olduğu güzel sunular yüzü suyu hürmetine bugün kendisine yardım etmesini, tehlikeden kurtarmasını yalvarıyordu. Ve böylece gözleri yaşlar içinde tanrıya yakarırken, durgun havasında hiç bir esinti olmayan açık ufuktan bir bulut koptu, bulut yarıldı, sel gibi yağmur indi ve ateşi söndürdü. Kyros bununla anladı ki, Kroisos tanrılar katında değerli tutulan erdemli bir kişidir; onu indirtti ve sordu: "Kroisos, kim sana söyledi benim topraklarıma saldırmayı ve benimle dost yerine düşman olarak karşılaşmayı?" — "Kral, dedi Kroisos, bunu yapan senin iyi talihin ve benim kötü talihimdir. Kabahat senin üstüne yürümek gibi bir kendini beğenmişliği bana veren Yunanlıların tanrısındadır. Çünkü, kimse barış dururken savaşı seçecek kadar deli değildir; barışta oğullar babalarını gömerler, savaşta babalardır oğullarını mezara indiren. Ama şüphesiz böyle olması hoşuna gidiyordu tanrıların".

88. Böyle oldu konuşması. Kyros onun bağlarını çözdü, yanına oturttu ve onu pek iyi, pek hoş tuttu; kendisi ve çevresindekiler ona hayranlıkla bakıyorlardı. Kroisos düşüncelere dalmıştı, sesi çıkmıyordu. Sonra dikkati Lydia'lıların kentini yağma eden Perslere kaydı: "Kral, dedi, şu gördüklerim karşısında aklıma gelenleri söyleyeyim mi, yoksa susayım mı?" Kyros istediğini istediği gibi söyleyebileceği cevabını verdi. Ve Kroisos ona sordu: "Bu kalaba-

lık ne yapıyor böyle canla başla?" — "Senin kentini, dedi Kyros, yağma ediyorlar, varını yoğunu paylaşıyorlar". Kroisos cevap verdi: "Yağma ettikleri benim kentim, benim varlığım değil; bunların hiç biri benim değil artık; yağma ettiklerinin, alıp götürdüklerinin hepsi senin malın".

89. Bu gözlem karşısında Kyros tasalandı. Yanındakileri savdı ve ondan şu durum karşısında kendisi için en yararlı olan yolun hangisi olabileceğini sordu: "Mademki, dedi Kroisos, tanrılar beni sana köle olarak verdi, benim görüp de senin görmediğin şeyi sana bildirmem gerekir. Pers'ler düzen tanımaz yaradılışları gereği yoksuldurlar. Eğer onların bu hazineleri ceplerine atmalarına seyirci kalırsan, başına gelecek olan şudur: İçlerinden en çoğu kapan kimse, bil ki senin karşına dikilecektir. Şimdi, eğer beni dinlersen şöyle yap: Kapılara kendi adamlarından seçilmiş nöbetçiler koy; hazineyi dışarı çıkarmak isteyenlerin ellerinden alsınlar ve desinler ki, bunların onda biri Zeus'e ayrılmak gerekir. Böylece hazineyi onların elinden alırken gözlerinden düşmüş olmazsın ve askerler, senin niyetinin doğruluğuna inanarak isteye isteye verirler ellerindekileri".

90. Bu sözler pek hoşuna gitti Kyros'un, çünkü işine geliyordu; Kroisos'a tatlı sözler söyledi ve ne dediyse onu yapmaları için emir verdi adamlarına. Sonra ona şöyle dedi: "Mademki bir krala yaraşır gönül yüceliğiyle davranıyor ve öyle konuşuyorsun, şimdi sen de şu anda ne isteğin varsa iste benden". — "Efendim, dedi Kroisos, tanrılar arasında en çok saygı beslediğim Yunan tanrısına şu zincirleri gönderip sordurmak istiyorum, kendisine karşı daima saygı göstermiş olan kimseleri aldatmak diye bir hikmet var mıdır, bana bunun için izin verilsin, en çok istediğim budur". Kyros, o zaman tanrıya ulaştırılmasını dilediği bu sitemi açıklamasını istedi. Kroisos, eskilere çıkarak ona bütün olan biteni, oraklin cevaplarını, özellikle sunduğu armağanları ve tanrısal sözlerin Perslere saldırmak için ona nasıl cesaret verdiğini, bir bir saydı döktü; ve yeniden yalvarmakla bağladı sözlerini, o tanrıyı böyle söverek kınamasına izin verilmesi için. Kyros güler yüzle cevap verdi ona: "Bu dilek, Kroisos ve benden istemek fırsatını bulacağın öbür dilekler yerine getirilecektir". Bu oluru alır almaz, Kroisos, Delphoi'ye Lydia'lılar gönderdi; onlara şu zincirleri tapınak kapısının eşiğine koymalarını ve tanrıdan sormalarını buyurdu: Hiç utanmadın mı, diye, oraklleri Kyros'un imparatorluğunu yıkacağı inancını verip Kroisos'u Pers'lere karşı savaşa tutuşturmaktan, işte o imparatorluğun yağmasından eline geçen ganimet sadece şu zincirler-

dir — bunu söylerken zincirleri göstereceklerdi; ayrıca Yunan tanrıları nankör olurlar diye bir şey var mıdır, onu da soracaklardı.

91. Lydia'lılar tapınağa vardılar ve görevlerini yerine getirdiler. Pythia, diyorlar, şöyle cevap verdi: "Alın yazısını bir tanrı bile değiştiremez (27). Kroisos, Herakles oğullarının bir askeriyken bir kadının ihanetine alet olarak efendisini öldüren ve üzerinde hiç bir hakkı bulunmadığı tahtı ele geçiren dördüncü kuşaktan dedesinin yaptığını ödemiş, alın yazısının gereğini yerine getirmiştir. Loxias, Sardes'in yıkılışını, çocuklarının zamanına erteleyerek Kroisos'u kurtarmak istemişti, ama kaderin elinden kurtaramadı onu. Alın yazısı ona neleri uygun gördü ise onu yaptı, ama Kroisos'tan kendi hizmetlerini de esirgemedi; zira üç yıl süreyle Sardes'in düşüşünü erteledi; ve şunu da iyi bilsin Kroisos ki, kendisi de belli günden üç yıl sonra yakalanmıştır. Ayrıca yanacağı sırada imdadına koşan gene Loxias'tır. Oraklin dediklerine gelince, Kroisos'un bundan da yakınmaya hakkı yoktur. Loxias ona, Pers'lere saldırırsa büyük bir imparatorluğu yıkmış olacaktır, diye haber vermiştir. Eğer doğru düşünebilseydi, yeniden adam gönderip sorduracaktı, bu yıkılacak olan imparatorluk benimki mi, yoksa Kyros'unki mi? diye. Tanrı sözünü anlayamadı, sonrasını da sormadı, o halde kendisini suçlasın. Bir de son sorusuna verdiği cevapta Loxias ona bir katırdan söz etmedi mi? İşte bunu da kulağı duymadı, Kyros'tu bu katır; çünkü anası ve babası aynı soydan değildiler; anası daha iyi bir soydan geliyordu, babası ise onun kadar soylu değildir; ana Media kralı Astyages'ten inme bir Media kızıydı; babası bir Pers, hiç lâyık olmadığı halde, sahibi olan kadının çatısı altında yaşamasına izin verilmiş sıradan bir adam". Pythia'nın Lydia'lılara cevabı böyle oldu ve onlar da bunu Sardes'e götürdüler, Kroisos'a ilettiler. Bunu duyunca kusurun tanrıda değil, kendisinde olduğunu itiraf etti. — İşte Kroisos imparatorluğunun ve İonia'nın ilk olarak elden çıkışı böyle oldu.

92. Kroisos'tan Yunanistan'da, daha önce sayılanlardan başka armağanlar da kalmıştır: Boiotia'daki Thebai'de İsmenios Apollon'una adamış olduğu altından bir üç ayak, Ephesos'taki altın düveler ve kolonların çoğu; ayrıca Delphoi'deki Pronaos Athene'sine sunduğu büyük boy altın kalkan. Bu sunular, ben geçtiğimde oradaydılar, öbürleri kaybolmuşlardır. Miletos Brankhos oğullarında da, bir söylentiye göre, Delphoi'dekiler ayarında ve ağırlığında bağışlar varmış ki, onları da Kroisos vermiş. Delphoi'dekiler ve Amphiaraos tapınağındakiler kendi malındandılar; kendi gelirinin birer parçasıy-

dılar; öbürleri daha kral olmadan kendisine karşı çıkan ve Lydia'lıların başına Pantaleon'u geçirmek için yardakçılık eden bir düşmanının mallarındandı. Alyattes'in öbür oğluydu bu Pantaleon, Kroisos'un ana ayrı kardeşiydi; Kroisos Karia'lı bir kadından doğmuştu, Pantaleon İonia'lı bir kadından. Kroisos, babasının isteği gereğince, tahta çıkınca, kendisine karşı dolaplar çeviren adamı, bir tarak makinesinin sivri uçlarında sürükletip öldürtmüştü; ve bu adamın varı yoğu, ki daha önceden adak olarak gösterilmişti, biraz önce de söylemiş olduğum gibi, yukarda sayılan sunular için harcanmıştı. Kroisos'un sunuları üzerine artık bir şey söylemeyeceğim.

Lydia ve Lydia'lılar Hakkında Bilgiler

93. Lydia toprağı, öbürlerinde olduğu gibi, öyle pek adı anılacak olağanüstü şeylere sahip değildir, yalnız Tmolos'tan akıp gelen altın kumu vardır. Ama, Mısır ve Babil'deki anıtlar bir yana, öyle bir anıt vardır ki, bilinen bütün öbürlerini aşar. Bu, Kroisos'un babası Alyattes'in mezarıdır, etekleri büyük taşlarla örülmüş bir toprak yığınıdır. Küçük esnafın, el işçilerinin ve aşk satıcısı küçük kızların topladıkları paralarla yükseltilmiş bu anıt. En yüksek yerinde, ben oradan geçtiğim zamanda da, beş tane taş blok vardı, üzerlerine kazılı olan yazıtlarda, buna katılan her meslek dalının ne kadar verdiği yazılıydı, bu rakamlara göre en çoğunu bu küçük kızcağızlar vermiş oluyorlardı. Şunu da belirteyim, Lydia'lı halk kızlarının hepsi de, kocaya varıncaya kadar kendilerini satarlar, çeyizlerini bu zanaatla yaparlar, zaten kocaları bile bu kızları ancak kızın kendi isteğiyle yanlarında tutabilirler. — Bu mezar, çepeçevre altı stad ve iki plethron'dur; genişliği on üç plethron'dur. Yanında bir büyük göl vardır, ki Lydia'lılar hiç kurumaz derler; adı Gyges gölüdür. İşte bu konudaki sözüm de bu kadardır.

94. Lydia'lıların görenekleri Yunanlılarınkine benzer, ayrıldıkları nokta şudur ki, Lydia'lılar kız çocuklarını orospuluğa bırakırlar. Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır. Kendileri anlatırlar ki, bugün gerek kendi ülkelerinde, gerekse Yunanlılarda oynanan oyunları türetenler de kendileridir ve bu Etruria'nın koloni haline getirildiği zamana rastlar; bakınız ne anlatıyorlar bu konuda. Manes oğlu Atys zamanında kıyıcı bir kıtlık sarmıştı bütün Lydia'yı. Bir süre dişlerini sıktılar Lydia'lılar, sonra kıtlık sürüp gittiği için, çareler aradılar, her biri kendince bir çare sürdü ileriye. Bu oyunlar, zar, aşık (kemiği) ve top oyunları,

tavladan gayri, hepsi o zamanda ortaya çıkmıştır; zira Lydia'lılar tavlayı biz bulduk demiyorlar. Bunları bulduktan sonra bakınız ne yapıyorlardı açlıklarını bastırmak için; yiyecek peşinde koşmayı unutmak için, iki günün birini oyuna veriyorlardı; ertesi gün oyunu bırakıp yemek yiyorlardı. On sekiz yıl boyunca böyle yaşadılar. Ama kötülük, azalacağı yerde kırımını büsbütün artırınca kral, Lydia'lıları ikiye ayırdı, "Kim kalacak, kim gidecek kur'a çekilsin" dedi, kaderin kalmak üzere ayırdıkları gene kendi hükmü altında bulunacaktı, göç edecek olanlara da oğlunu veriyordu kral olarak, ki adı Tyrsenos'tu. Böylece ülkeden çıkmak üzere ayrılmış olanlar İzmir'e indiler, orada gemiler edindiler, işlerine yarayacak şeyleri yüklediler, bir yurt ve yaşama çaresi peşinde kıyı kıyı dolanıp, sonunda Umbria'ya yanaştıkları güne kadar denizlerde gezdiler; orada kentler kurdular ve torunları bugün de orada oturmaktadırlar. Lydia'lı adını değiştirdiler, kendilerini yola çıkaran kral oğlunun adını aldılar; yeni adları olan Tyrsen'ler sözünü onun adına göre üretmişlerdir.

95. Lydia'lılar artık Pers egemenliği altına girmişlerdi; şimdi şunu soracağız kendimize, kimdi bu Kroisos saltanatını deviren Kyros ve Asya Pers'lerin eline nasıl geçti?.. Bunu Pers'lerin çeşitli anlatılarından öğreniyoruz. Ben bunların içinden, Kyros öyküsünü cilâlayıp parlatanların yerine, olanı olduğu gibi verenleri anlatacağım (28); her ne kadar bunlar da Kyros öyküsünü bambaşka üç değişik biçimde veriyorlarsa da, ben gene de bunları izleyeceğim.

Med'ler ve Pers'ler — Kyros

96. Asur'lar, Yukarı-Asya'yı beş yüz yirmi yıldan beri egemenlikleri altında tutuyorlardı; ilk olarak Med'ler ayrıldılar, bağımsızlıkları için Asur'lara karşı savaşarak yiğitlik kazandılar; kölelikten kurtulup özgürlüğü elde ettiler. Onlardan sonra aynı şeyi başka halklar da yaptılar. Şu anlatacağım şekilde yeniden tyran'lığa döndükleri zamanlarda, boydan boya hepsi özgürdüler: Med'ler arasında Phraortes oğlu Deiokes adında becerikli bir adam vardı. Bu Deiokes'in gözü yükseklerdeydi ve şöyle yapıyordu: Med'ler o zamanlar köylere serpilmiş olarak yaşıyorlardı ve Deiokes kendi köyünün en çok sayılan kişisiydi; büyük bir dikkatle ve bıkıp usanmadan yargıçlık yapıyordu. Media baştan aşağı kargaşalık içerisindeydi, o haklının haksıza anadan doğma düşman olduğuna inanıyor ve böyle bir ortam içinde çalışıyordu. Kendi köyünde yaşayan Med'ler onun yaşama düzenini görüyorlar, aralarında çıkan an-

laşmazlıkları çözdürmek için ona baş vuruyorlar, o da gözü yüksekte olduğundan, adaletten ayrılmaz, doğru bir adam gibi davranıyordu. Gördüğü işler hemşerilerinin nice alkışlarını kazandırıyordu, o kadar ki başka köylerde yaşayanlar da, hem Deiokes'in haklı yargılar veren tek adam olduğunu duydukları, hem de daha önce haksız kararların kurbanı oldukları için, kendilerine de yargıçlık etsin diye ününü işittikleri Deiokes'e koşuyorlardı ve bir daha da başkasına gitmek istemiyorlardı.

97. Yargılarındaki doğruluk dillere destan olmuştu, müşterisinin günden güne arttığını gören Deiokes artık her şeyin kendisine bağlı olduğunu görüyordu; bir gün, her zaman gidip, herkese açık olarak kararlar verdiği yere gitmedi ve bir daha oraya gitmeyeceğini bildirdi, — zira, diyordu, bütün gün komşunun işlerine bakmaktan kendi işlerime bakacak zaman kalmıyor. Köylerde karışıklık ve yağma eskisinden beter hale geldi. O zaman Med'ler, olan biteni konuşup düşüncelerini karşılaştırmak üzere toplandılar. Deiokes'in adamlarının şöyle bir dil kullanmış olduklarından hiç şüphe etmem: "Mademki bugünkü düzenimiz ülkeyi yönetmeye yetmiyor, o halde başımıza bir kral geçirelim; o zaman ülkemize iyi yasalar gelir, biz de kendi işimize gücümüze bakarız, karışıklıklar yüzünden yerimizden yurdumuzdan olmayız". Bu düşüncelerle, her halde bir kralın hükmü altına girmek için kendilerini kandırmış oluyorlardı.

98. Kimi seçeceğiz? sorusu ortaya çıkınca herkes Deiokes'i öne sürdü, göklere çıkardılar, onu seçelim, dediler. Deiokes krallığın şanına lâyık bir konut isterim dedi, hüküm sürebilmek için koruyucular da istiyordu. Med'ler olur dediler; gösterdiği yerde koskoca bir kale yaptılar, bütün Med'ler içerisinden dilediğini seçip verdiler yanına koruyucu olarak. İşbaşına geçer geçmez Med'leri surlarla çevrili tek bir kent kurmaya, yalnız bunun için çalışmaya ve öbür kasabaları ikinci sırada tutmaya zorladı. Baktı ki ne dese yapıyorlar, bu sefer büyük ve sağlam kale bedenleri yaptırdı, bunlar birbiri arkasına sıralanmış birçok surdur ki, bugün buraya Akbatana diyorlar. Surlar öylesine düşünülmüş ki, her biri öbüründen bir savaş sahanlığı kadar yukardadır. Şüphesiz toprak da elverişliydi böyle bir yapı için, çünkü yokuştur, ama sanatın payı da büyüktür. Hepsi yedi surdur, sonuncusunun içinde kral sarayı ve hazine vardır. En büyük sur, aşağı yukarı Atina'nın çevresi kadardır. Birinci duvarın mazgalları beyazdır, ikincisinin kara, üçüncüsünün parlak kırmızı, dördüncü donuk mavi, beşinci reçine rengindedir.

Böylece surların mazgalları bir renk sıralaması yapmış olur. Son ikisine gelince, birinin tahkimatı gümüş, öbürününki altın renginedir.

99. Deiokes'in sarayının çevresini kuşatan kendisi için yaptırdığı yapılar işte böyledir; halka kalenin çevresini gösterdi yerleşmek için. Bu kaleyi tamamlamış olmak üzere Deiokes birtakım kurallar da koymuştur, şöyle: Kralın yanına kimse giremez; işler aracılar eliyle görülür, kimse kralın yüzünü görmez; ayrıca karşısında gülmek, tükürmek, bunu yapan kim olursa olsun, büyük terbiyesizlik sayılır. Çevresini böyle gösterişli kurallarla kuşatması, kendisiyle beraber büyüyen ve ne doğum, ne de değer bakımından kendisinden aşağı olmayan yaşıtları onu görüp kıskanmasınlar, bir kötülük etmesinler diyeydi; gözlerine görünmediği sürece, onlarda üstün bir kişi etkisi yapacaktı.

Med Boyları

100. Bu protokolü koyduktan ve iktidarı tek başına ele aldıktan sonra da adaletten ayrılmadı, ama buna bir de ağırlık ekledi; davacılar işlerini saraya yazılı olarak gönderiyorlardı; o da istenilen yargıyı verip geri yolluyordu; davalara böyle bakılıyordu, ayrıca şu tedbirler de alınmıştı: Birisinin bir yaramazlık yaptığını öğrenince onu yakalatıp suçuna göre ceza veriyordu; ve egemenliği altında bulunan bütün ülkede adamları, göz ve kulakları vardı.

101. Deiokes'in hükmü altında toplananlar yalnız Media ahalisiydi; Med'ler çeşitli boylardan oluşmuştu: Bus'lar, Paretaken'ler, Strukhat'lar, Arizant'lar, Budi'ler, Mag'lar.

102. Med boyları bunlardır. — Deiokes'in oğlu Phraortes'tir; babası elli üç yıllık bir saltanattan sonra öldüğü zaman oğlu onun yerine geçti ve işleri eline alınca, yalnız Med'lerle yetinmedi, önce Pers'ler üzerine sefer açtı ve öbür ulusları da boyunduruk altına almaya onlardan başladı. Sonra ikisi de birbirinden güçlü olan bu iki ulus sayesinde, birinden ötekine, teker teker bütün Asya'yı ele geçirdi, tâ Asur'lara, daha doğrusu Ninive Asur'larına saldırdığı güne kadar; daha önceleri bütün Asya'ya hüküm geçiren bunlardı; Phraortes zamanında müttefikleri kendisinden ayrıldıkları için tek başına kalmıştı; ama gene de yardım kaynakları vardı; Phraortes üstlerine yürüdü, ama ordusunun en büyük bölümü ile beraber kendisi de, yirmi iki yıl süren bir saltanattan sonra, öldü.

103. Böylece ortadan kalkan Phraortes yerine Kyaxares geçti, bu Phraortes'in oğlu, Deiokes'in torunuydu. Bu, babalarından daha güçlü gibi geçinirdi; ilk olarak Asya ordularını belli kolordulara ayırdı ve en önce o soktu orduyu savaşa belli bir düzen içinde, mızraklılar, okçular, atlılar diye ayrı birlikler halinde; o zamana kadar bunlar karmakarışık savaşırlardı. En büyük çarpışmanın ortasında, gün gece olduğu sırada Lydia'lıları yenen işte odur; bütün Yukarı-Asya'yı birlikler halinde toparlayıp, Halys ırmağına kadar hükmü altına alan odur. Bütün uyruklarını bir araya topladı, Ninive üzerine yürüdü, babasının öcünü alacak ve kentin kökünü kazıyacaktı. Asur'larla karşılaşmış, onları yenmiş, Ninive'yi kuşatmıştı ki, Protothyas oğlu kral Madyas'ın komutası altında ilerleyen büyük bir Skyth ordusu düştü üzerine; bunlar, Kimmer'leri Avrupa'dan çıkardıktan sonra onların peşlerine düşüp Asya'ya girmişlerdi ve işte şimdi de Media toprağına yürüyorlardı.

Skyth'ler

104. Sırtı hafif bir adam Maiotis gölünden Phasis ve Kolkhis'e otuz günde yürür; Kolkhis'ten sonra Media'ya kadar aşılacak yol o kadar çok değildir, zira bu iki bölge arasında bir tek ulus vardır, bunlar Saspeir'lerdir ve onlar arkada kaldıkları zaman artık Media'dır. Ama Skyth yayılması buradan gelmiş değildir; bunlar, çok daha uzun olan kuzey yolundan, Kafkas dağlarını sağlarına alarak sapmışlardır. — Med'ler Skyth'lerle savaşa tutuştular, yenildiler, güçlerini yitirdiler. Skyth'ler bütün Asya'ya yayıldılar.

105. Oradan Mısır üzerine yöneldiler; Filistin'de Suriye'ye girdikleri sırada Mısır kralı Psammetikos çıktı karşılarına, armağanlar sundu, yalvarıp yakardı ve daha ileri yürümekten alıkoydu. Skyth'ler geri dönüyorlardı, Suriye'ye varmışlar, Askalon kentine girmişler ve hatta en büyük bölümü bu kenti, kılına dokunmadan geçmişlerdi, ki az sayıda Skyth, Göksel Aphrodite tapınağını yağma etti. Bu tapınak, araştırmalarımın vardığı sonuca göre, bu tanrıçaya adanmış tapınakların en eskisidir; Kıbrıs'taki tapınak da ondan örnek alınarak yapılmıştır, Kıbrıs'lılar kendileri söylerler bunu ve Kythere'deki de gene Suriye'nin bu bölgesinden gelme olan Fenike'lilerin elinden çıkmadır. Skyth'lerden Askalon tapınağını yağma etmiş olanları tanrıça çarpmış, sapıklığa uğramışlar, babadan oğula hepsi kadın olmuşlardır; Skyth'ler de bunların işledikleri bu günah yüzünden hastalanmış olduklarını söylerler; ama Skythia'dan geçen yolcular, Skyth'lerin "Enare"ler dedikleri bu adamların ne

çeşit bir hastalığa tutulmuş olduklarını kendi gözleriyle de görürler (29).

106. Asya, yirmi sekiz yıl Skyth'lerin boyunduruğu altında kaldı, ağır vergilerle, ilgisizlikle, bütün ülke bir yıkıntı yerine çevrildi. Halktan haraç olarak topladıkları az geliyor, akınlar yapıyor, herkesin elinde ne varsa zorla alıp götürüyorlardı. Ama sonunda büyük çoğunluğu Kyaxares'e ve Med'lere konuk olmuşlar, sarhoş edilip boğazlanmışlardır; Med'ler yeniden güç kazanmışlar ve eskiden hükümleri altında bulunan ulusların yeniden efendisi olmuşlardır; Ninive'yi almışlar (nasıl aldıklarını sonra anlatacağım), Babil dışında kalan bütün Asur'ları kendilerine bağlamışlardı. — Neden sonra Kyaxares öldü, Skyth egemenliği süresini de kapsamak üzere, kırk yıl hüküm sürmüştü, Astyages'in, Kyaxares'in oğlunun sırası gelmişti, krallığı o devraldı.

107. Bir kızı oldu, Mandane adını verdi; rüyasında gördü, kız işiyordu, o kadar bol ki, bütün kenti, sonra baştan başa bütün Asya'yı sel götürüyordu. Rüya yormakta usta falcılar bu rüyayı bütün ayrıntılarına kadar, yüreğine korku salacak kadar açıklamak yanlışlığını işlediler. Mandane erkeği tanıma çağına geldiği zaman onu kendisine lâyık bir Media'lı ile evlendirmedi, zira görmüş olduğu rüyanın korkusu içinden çıkmamıştı, Kambyses adında bir Pers'e verdi, hem iyi bir soydandı, hem de uysal yaradılışlıydı ve kral bir Pers'i, orta tabakadan bir Media'lıdan bile çok daha aşağı görüyordu.

Kyros'un Doğuşu

108. Mandane, Kambyses'in çatısı altında yaşıyordu. Bu evliliğin birinci yılında Astyages bir rüya daha gördü; kızın döl yatağından bir asma sürüyordu, asmanın çubukları bütün Asya'nın üstünü kaplıyordu. Bu rüyadan sonra rüya yorumcularının sözüne uyarak, kızını doğuracağı zaman Pers'lerin yanından alıp kendi yanına getirtti ve sıkıca göz altına aldı, doğacak çocuğu öldürtmek istiyordu; çünkü rüya yorma sanatında ustalaşmış olan falcılar, bu kızdan doğacak oğlanın kendi yerini alacağı sonucunu çıkarmışlardı o rüyadan. Bu tehlikeyi savuşturmak için Astyages, Kyros doğar doğmaz Harpagos'u çağırttı, akrabalarından biriydi, Med'ler içinde kendisine en çok bağlı olan ve en çok güvendiği adamdı. Ona şunları söyledi: "Harpagos, şimdi sana söyleyeceklerimi iyi dinle, bu sözleri hafife alıp beni tehlikeye atma, kendini de başkasından yana çıkıp sonradan ayağını sürçtürecek olan tehlikelere bırakma. Man-

dane'nin doğurduğu çocuğu al götür evine ve öldür; sonra göm, nasıl kolayına gelirse". Harpagos cevap verdi: "Kral, karşındaki adamın bugüne kadar hoşa gitmeyecek bir şey yaptığını görmedin; bundan sonra da beni azarlamanı gerektirecek bir şey yapmak istemem. Mademki öyle istiyorsun, öyle olsun, yeter ki bana verilmiş olan işi tastamam yerine getirmiş olayım".

109. Harpagos bu sözlerle cevap verince, çocuk kendisine kefen olacak kundak bezleri içinde ona teslim edildi, o da göz yaşları içinde evine döndü. Eve vardığında, Astyages ile neler konuştularsa baştan sona hepsini bir bir karısına anlattı. Kadın ona dedi ki: "Şimdi ne yapacaksın?" O cevap verdi: "Değil yalnız aklını şaşırmış, hatta şimdi olduğundan daha beter çıldırmış bile olsa, Astyages'in dediğini harfi harfine yapmam, hayır, yapamam, böyle bir ölüm için onun aleti olamam. Ayrıca, bu küçüğün kanına girmemek için birçok nedenlerim de var: Bir defa, benim kendimin de akrabası oluyor, ayrıca Astyages yaşlı, erkek çocuğu da yok; ya öldüğü zaman tyran'lık, şimdi oğlunu benim elimle öldürtmek istediği kızına kalırsa, o zaman başıma gelecek olanlardan daha berbatı düşünülebilir mi? Şimdi benim selâmetim için bu çocuğu ortadan kaldırmak lâzım; ama bu işi yapacak katili Astyages'in adamları arasından seçmeli, benimkilerden değil".

110. Böyle konuştu ve hemen Astyages'in sığırtmaçlarından birine haber uçurdu, bu, tasarladığı işe en uygun düşen yerde, dağların ortasında yaban hayvanların cirit attıkları bölgede sürü otlatan sığırtmaçlardan birisiydi; bu sığırtmacın adı Mitradates'ti. Kendisi gibi köle bir kadınla yaşıyordu; kadının adı Kyno'ydu, Yunancada kancık köpek anlamına gelir, Med dilinde ise Spako. Zira, Med dilinde kancık köpeğe Spako denir. Bu sığırtmacın öküzlerini yaydığı otlak, Akbatana'nın kuzeyinde Karadeniz doğrultusunda uzanan dağların eteklerine düşüyordu; Saspeir'lerle karşı karşıya bulunduğu bu yönde, Med'ler ülkesi dağlıktır, yüksek ve ormanlık koyaklarla örtülüdür; öbür yönleri tek bir ovadır. Şimdi, haberi alan sığırtmaç hızla koşup gelince, Harpagos ona şöyle dedi: "İşte Astyages'in buyruğu: Al bu çocuğu, dağların en uzak yerine bırak, çabucak ölsün! Ayrıca sana şunu söylememi de buyurdu, eğer bunu öldürmezsen, ya da ölümden kurtaracak gibi davranırsan, sen kendin işkenceler içinde öleceksin. Ben de öleceği yere götürüldüğünden emin olmak için emir aldım".

111. Sığırtmaç bu sözleri dinledi, çocuğu aldı, dönüş yolunu tuttu ve ahırına vardı. Karısı tam o günlerde doğurmak üzereydi ve sı-

ğırtmaç kente gittiği sırada çocuğunu dünyaya getirmişti. İkisi de birbiri için sabırsızlanıyordu, biri karısının doğumundan ötürü meraktaydı, öbürü de Harpagos'un kocasını böyle beklenmedik zamanda ve çarçabuk istetmesinden ötürü korkmuştu. Dönüp yanına vardığı zaman, onu hiç ummadığı halde karşısında gören karısı, en önce, niçin Harpagos'un onu böyle çabucak istetmiş olduğunu sordu. Ve o dedi: "Kadın, kente giderken, hiç bir zaman görmemem ve efendilerimizin katında hiç bir zaman olmaması gereken şeyler gördüm ve işittim. Harpagos'un evini ağlamalar kaplamıştı ve ben içeri girince donakaldım. Girer girmez, renkli kundak bezi içinde altın mücevherlerle süslenmiş küçük bir çocuk gördüm, orta yere koymuşlar, çırpınıp haykırıyordu, Harpagos beni görür görmez, hemen çocuğu alıp götürmemi ve bizim dağlarda yaban hayvanların uğrak yeri neresiyse oraya bırakmamı buyurdu. Astyages'in emriymiş ve eğer bu emri yerine getirmezsem ölümlerden ölüm beğenmeliymişim. Hizmetçilerden birinin oğludur her halde diye düşündüm ve çocuğu alıp çıktım; hiç bir zaman kuşkulanmayacaktım da nereden geliyor diye. Üzerindeki altını ve kundağı görüp, Harpagos'un evini gizlisiz kapaklısız dolduran bağırtıları işittiğim zaman şaşıp kalmıştım. Ve sonra yolda, beni kentin dışına kadar geçiren ve bebeği elime veren hizmetçiden her şeyi öğrendim; öğrendim, diyorum, ki Astyages'in kızı Mandane ile Kyros oğlu Kambyses'in oğullarıymış ve Astyages öldürün diye emir vermiş. İşte bak gör". Bunları söyleyerek çocuğun yüzünü açtı, karısına gösterdi.

112. Çocuk iri ve güzeldi, kadın onu görünce ağlamaya başladı, adamın dizlerine kapandı, "Ne olursa olsun çocuğu bırakma!" diye yalvardı. Ama o, "Başka türlü yapamam" diye cevap verdi; Harpagos'un adamları gelip bakacaklardı ne oldu diye, eğer emri yerine getirmezse işkenceler içinde can verecekti. Kocasının yola gelmediğini gören kadın şöyle dedi: "Pekâlâ. Mademki dediğinden dönmüyorsun ve mademki oraya ille de bir çocuğun bırakılması gerekiyor, şöyle yapalım, ben de doğum yaptım, ölü bir çocuk doğurdum. Al, onu götür bırak oraya; ve Astyages'in kızının oğlunu bizimkiymiş gibi yetiştirelim. Hem sen efendilerinin emrine karşı çıkmamış olursun, hem de biz kötü bir işe bulaşmamış oluruz; ölü çocuk kral mezarında yatar, canlının da canı kurtulmuş olur".

113. Sığırtmaç baktı ki karısının düşüncesi duruma tastamam uymaktadır, dediği gibi yaptı. Öldürmek üzere getirdiği çocuğu karısına verdi ve kendi oğlunu, ki ölüydü, onu da öbürünü getirdiği sepete koydu; ve öbürünün öteberisiyle örterek götürdü, dağların en ıssız yerine bıraktı. Çocuğu bıraktığının üçüncü günü sığırtmaç, ço-

banlarından birini göz kulak olsun diye orada bırakıp kente gitti, bebeğin ölüsünü göstermeye hazır olduğunu söyledi. Harpagos adamlarından en güvendiklerini yolladı, onların gözleriyle gördüklerine güvenerek çocuğu gömdürdü. Bu gömüldü, öbürünü, ileride Kyros denilecek olanı, sığırtmacın karısı yanında alıkoydu ve besledi, o, onu Kyros diye değil, başka bir adla çağırıyordu.

114. Çocuk on yaşına basmıştı ki, başına gelen bir iş onu açığa vurdu. Sürü hayvanlarının konduğu ağılların bulunduğu köyde, kendi akranı oğlanlarla birlikte sokakta oyun oynuyordu. Çocuklar, oyun gereği, başlarına kral olarak, sığırtmaç oğlu diye çağırdıkları çocuğu seçmişlerdi. O da çocukları ayırmış, birilerine saray yapmak görevi vermiş, öbürlerini asker diye kendi yanına almış, bir tanesini de kral gözü olarak seçmişti (30); bir başkası da haber toplamak görevini almıştı; sözün kısası, her birine bir iş vermiş oluyordu. Çocuklardan biri, Med'lerin ileri gelenlerinden Artembares'in oğluydu, Kyros'un emrini dinlemedi, o zaman Kyros öbürlerine, "Yakalayın bunu!" dedi; çocuklar sözünü dinlediler ve Kyros, çocuğu kamçı ile döverek ağır bir ceza verdi. Öbürü ellerinden kurtulur kurtulmaz, böyle yakışıksız bir hırpalama ile acısının daha da arttığını duyarak, doğru kente, babasının yanına koştu, Kyros'un kendisini küçük düşürmüş olmasından acı acı yakındı; Kyros demiyordu (çünkü adı öyle değildi daha), Astyages'in sığırtmacının oğlu diyordu. Artembares öfkelendi, Astyages'e gitti, oğlunu da beraber götürdü, utanç verici bir durumla karşılaştıklarını söyledi: "Ey kral, dedi, işte kölen sığırtmaç oğlunun bize karşı gösterdiği saygısızlık!" Ve oğlunun omuzlarını gösterdi.

115. Bunu gören ve bu hikâyeyi dinleyen Astyages, Artembares' in itibarını göz önünde tutarak, çocuğun öcünü almak istedi ve sığırtmaç ile oğlunun peşine adamlar saldı. İkisi de karşısına getirildikleri zaman Astyages, Kyros'a baktı ve dedi ki: "Demek ki sen, benim katımda baş yeri tutan şu adamın oğluna, hem de hangi tabakadan olduğunu bile bile böyle ağır bir hakarette bulunmaya kalkıştın". Kyros cevap verdi: "Efendim, ben adaletten ayrılmadım. Köy çocukları, ki bu da aralarındaydı, oyun oynarken beni kendilerine kral yaptılar; onlar içlerinde bu göreve en lâyık kişi olarak beni görüyorlardı. Öbür çocuklar emirlerimi yerine getiriyorlardı, ama bu başıbozuk çıktı, ve o kadar ileri gitti ki, sonunda cezalandırdım. Eğer bundan ötürü ceza görmem gerekiyorsa işte emrindeyim".

116. Çocuğun sözleri Astyages'in aklına bir şeyler getirir gibi oluyordu; çocuğun yüzü ile kendi yüzü arasında bir benzerlik varmış gibi geliyordu ve bu cevap, bir köle çocuğun ağzından çıkacak bir cevap değildi; ayrıca çocuğun yaşı da uyuyordu; bütün bunlarla çarpılmış olarak bir an sessiz kaldı. Sonra sığırtmacı sorguya çekmeden önce Artembares'i başından savmak istedi: "Artembares, dedi, öyle yapacağım ki, senin de çocuğun da diyecek bir sözünüz kalmayacak". Artembares'i gönderdi, Kyros'u hizmetçilere verip sarayın iç taraflarına yolladı. Sığırtmaç ile yalnız kalmışlardı, Astyages, bu çocuğu nereden bulduğunu, onu kendisine kimin emanet ettiğini sordu. Adam, "Çocuğun babası benim, anası da evde oturuyor" diye cevap verdi. Astyages eğer başına bir şeyler gelmesin istiyorsa tuttuğu yolun yanlış olduğunu hatırlattı — ve bunları söylerken adamlarına yakalayın işaretini vermişti. Sığırtmaç işkenceye konulacağını anlayınca gerçeği söylemeye razı oldu; baştan başlayıp bütün hikâyeyi olduğu gibi anlattı ve sözünü bağışlanması için yalvarıp yakarmakla bitirdi.

117. Sığırtmaç gerçeği açıkladıktan sonra, Astyages artık onunla uğraşmadı, içi öfkeyle dolmuştu, adam gönderip Harpagos'u getirtti. Harpagos gelince Astyages sordu: "Harpagos, kızımın doğurduğu çocuğu sana teslim etmiştim, çocuk nasıl öldü?" Harpagos, sığırtmacın orada olduğunu görmüştü, köşeye sıkışmıştı, kımıldanacak durumu yoktu, yalana sapmadı. "Kral, küçük çocuğu aldığım zaman düşündüm, buyruğunu nasıl yerine getireyim diye, hem sana karşı kusur işlememek, hem de kızına ve sana karşı bir ölümün vebalini taşımamak istiyordum. Onun için şöyle yaptım: Bu sığırtmacı çağırtıp çocuğu verdim; çocuğu öldürme emrinin senden geldiğini bildirdim. Yalan değildi, çünkü sen kendin vermiştin bu emri. Evet, çocuğu verdim, dağın ıssız bir yerine bırak ve ölene kadar yanından ayrılma, dedim. Bu emri olduğu gibi yerine getirmezse işkenceye konulacağını hatırlattım. Emir yerine geldikten ve çocuk son nefesini verdikten sonra en güvendiğim hadım ağalarımı gönderdim, gözleriyle gördüler ve ölüyü gömdürdüm. İşte olan biten budur, ey kral, çocuğun akıbeti böyle olmuştur".

118. Harpagos lafı eydirip kaydırmadan doğruyu söylemişti. Astyages, ona karşı duyduğu öfkeyi belli etmeden, sığırtmaçtan dinlediklerini bir bir anlattı; sonra bu yeni hikâye bitince, "Çocuk sağ ve böyle olduğu daha iyi" diyerek bağladı sözlerini: "Bu çocuğa yaptıklarım, dedi, içime dert olmuştu, kızımla aramın açılması da beni üzüyordu. Mademki bu iş böyle mutlu bir sonuca bağlandı,

sen de oğlunu gönder, bizim evine dönen çocukla tanışsın; çocuğun canını bağışladıkları için tanrılara kurban sunmak istiyorum, bunu hak ettiler, sen de gel birlikte yemek yiyelim".

119. Harpagos bu sözler üzerine yerlere kapandı, büyük mutluluk içindeydi, emri yerine getirmemesi iyi olmuştu, üstelik bu mutlu sonu kutlamak üzere yemeğe de çağırılıyordu. Evine koştu, çabucak içeri girdi. Bir oğlu vardı, tek çocuğu, daha on üç yaşında; onu Astyages'e gönderdi, kral ne buyurursa onu yapmasını tembih etti; kendi de sevinç içinde olup bitenleri karısına anlatacaktı. — Harpagos'un oğlu gelince Astyages çocuğu boğazlattı, parçalattı, parçaların kimini kızarttırdı, kimini pişirtti, tuz biber hepsi tamam, sofraya konmak üzere hazırlattı. Yemek vakti olunca konuklar geldiler, Harpagos da aralarında; öbürlerinin ve Astyages'in önüne koyun eti bulunan tablalar konuldu; yalnız Harpagos'a oğlunu verdiler, Harpagos'a yedirilen yalnız gövdeydi, çocuğun başı, elleri ve ayakları üstü örtülü saz bir sepet içerisinde bir kenarda duruyordu. Harpagos iyice karnını doyurduktan sonra Astyages sordu, et iyi miydi? Harpagos, çok güzeldi, dedi. O zaman önceden tembihli olan hizmetçiler, ellerinde oğlunun başı, elleri ve ayakları, bir örtüyle örtülmüş olarak geldiler, Harpagos'un yanında ayakta durdular, örtüyü açıp içinden beğendiğini almasını söylediler. Harpagos, olur, dedi, örtüyü kaldırdı ve gördü oğlundan kalan şeyleri. Hiç şaşırmadı, duygularını belli etmedi. Astyages, yediği etin hangi hayvanın eti olduğunu anlayıp anlamadığını sordu. Anladığı cevabını verdi, kral ne yaparsa iyi yapar, dedi. Bunu dedikten sonra etten ne kaldı ise hepsini toplayıp evine döndü, ve bu parçaları, öyle sanıyorum ki bir tek mezarın içerisine koydu.

Kyros Tahta Geçiyor

120. Astyages'in Harpagos'u çarptırdığı ceza işte bu oldu. Kyros'a gelince, daha önce anlatmış olduğum rüyasını yorumlamış olan Mag'ları getirtti. Geldiklerinde Astyages onlara sordu, rüyasını nasıl yorumlamışlardı diye. Aynı açıklamayı yaptılar, çocuk yaşarsa ve daha önce ölmezse er geç başa geçecektir. Kral şu sözlerle cevap verdi: "Bu çocuk var ve henüz sağ; kırda yaşıyordu ve köy çocukları onu kendilerine kral seçmişlerdi. Ve gerçek bir kral neleri yapabilirse o da onları yapıyordu; koruma birliği, mübaşir, haberci ve öbürleri, hepsini seçmiş ayırmış ve buyruğu altına almış. Şimdi bundan ne anlam çıkarırsınız?". Mag'lar cevap verdiler: "Eğer çocuk yaşıyorsa ve kendiliğinden hüküm sürüyorsa, artık merak edilecek bir şey yok demektir, başın rahat olsun; zira, bir ikinci se-

fer saltanat sürmeyecektir. Kimi zaman küçük olaylar arasında bizim kehanetlerimizin de gerçekleşmiş olduğu anlaşılır; rüyada görülen şey, pek küçük olaylar şeklinde de olsa er geç gerçekleşir". Astyages bir daha söz aldı, şunları söyledi: "Ben de Mag'lar, inanmayı çok istiyorum; mademki çocuk kral seçilmiş, rüya yerine geldi demektir ve artık bu çocuktan çekinmenin gereği kalmamıştır. Ama gene de ne dersiniz, durumu enine boyuna iyice inceledikten sonra benim soyum için ve aynı zamanda sizler için tutulacak en iyi yol nedir acaba?" Mag'lar cevap verdiler: "Ey kral, bizim için de en iyisi, senin gücünün sarsılmamasıdır. Çünkü başka türlü olursa, egemenlik bir Pers olan bu çocuk yoluyle yabancılara geçmiş olacaktır ve biz, ki Media'lıyız, Pers'lerin kulu olursak, onların katında sözü geçmeyen kullar olarak kalırız; oysa senin gibi bir yurttaşımızın saltanatında bizim de iktidara katkımız olur ve senden büyük saygı görürüz. Bizim için kesinlikle gerekli olan, her şeyden önce seni korumak ve gücünü tutmaktır. Eğer bugün senin için bir tehlike görsek, bunu eveleyip gevelemeden hemen sana bildiririz. Bu rüya böyle önemsiz bir sonuca bağlandığı için biz kendi hesabımıza rahatladık ve sana da deriz ki: Bu çocuğu göz önünden kaldır, Pers'lerin yanına, yakınlarının evine gönder".

121. Astyages pek hoşlandı bu sözlerden, Kyros'u çağırttı ve şunları söyledi: "Rüyamda gördüğüm bir şey yüzünden haksızlık ettim sana çocuğum; ama sen alın yazısından yakanı kurtardın. Şimdi tanrıya emanet ol; Pers'lerin yanına git; yanına adamlar katacağım, onlar seni oraya götürürler. Orada sığırtmaç Mitradates ile karısına hiç benzemeyen bir baba ve bir ana bulacaksın".

122. Bunları söyledi ve Kyros'u gönderdi. Kyros, Kambyses'in evine vardığında, ana ve babası tarafından karşılandı ve bunlar konuklarının kim olduğunu öğrendikleri zaman büyük sevecenlik gösterdiler —zira, onu daha doğduğu günden yitirdiklerini sanıyorlardı— ve sordular ondan nasıl oldu da canını kurtardı diye. O, son günlere kadar hiç bir şeyden haberi olmadan derin bir yanılgı içinde yaşamış olduğunu, her şeyi yolda gelirken daha yeni öğrenmiş bulunduğunu söyledi; zira o güne kadar, diye ekledi sözlerine, kendini Astyages'in sığırtmaçlarından birinin oğlu olarak biliyordu, ama oradan buraya gelirken, yanına katılmış olan adamlardan her şeyi öğrenmişti. Onu sığırtmacın karısının beslediğini de söyledi; kadını çok yüceltti ve Kyno'nun adını anarak bitirdi sözlerini. Ana babası bu adı ağzından kaptılar ve oğullarını kurtarmış olan mucize Pers'lere daha da tanrısal göründüğünden şu söylentiyi yay-

dılar ki, Kyros, bırakıldığı yerde bir köpek tarafından emzirilmiştir. Kader yolunu çizen hikâyenin aslı budur işte.

123. Kyros delikanlı olmuştu, yaşıtları içinde en yiğidi, en yakışıklısı oydu. Harpagos ona yaranmaya çalışıyor, armağanlara boğuyordu; zira yüreğinde Astyages'e karşı hınç besliyordu, ama kendisinden, basit bir kimse olarak Astyages'e kadar uzanabilecek bir cezanın çıkamayacağını da biliyordu; Kyros'un yetişmekte olduğunu görüyor, kaderlerindeki ortak yanı belirterek gözüne girmeye çalışıyordu. Bu başlangıçlardan önce bir de şunu yapmıştı: Astyages, Media'lılara karşı katı davranıyordu, Harpagos, Media'nın ileri gelenleriyle kişisel ilişkiler kurarak, Kyros'un yanında yer alıp Astyages'in saltanatına son vermek gerektiğini sokmuştu kafalarına. Bunu sağladıktan sonra, tasarladığı şeyi, Pers'lerin yanında yaşayan Kyros'a bildirmek istedi; ama yollar göz altındaydı ve başka bir şey de yapılamayacağına göre, şöyle bir hileye baş vurdu: Yapma bir tavşan buldu, tüylerini bozmadan ve görünüşte hiç bir şey belli olmayacak şekilde, karnını yardı; karnının içine bir mektup yerleştirdi, mektupta tasarladığı şeyler yazılıydı; tavşanı yeniden dikti ve sadık adamlarından birine avcıların kullandıkları ağlardan vererek Pers'lerin yanına gönderdi; ve iyice tembih etmesini söyledi Kyros'a tavşanı verirken, kendi eliyle açsın, yanında kimse bulunmasın diye.

124. Dediği gibi oldu. Kyros, tavşanı aldı ve açtı; içindeki mektubu buldu, okudu; şöyle diyordu mektup: "Kambyses oğlu, tanrılar seni koruyorlar; yoksa alın yazın bu kadar gün vermezdi sana; katilinden, Astyages'ten öcünü al. Eğer onun istediği olsaydı sen ölmüştün; bugün yaşıyorsan eğer bu, tanrıların ve benim sayemdedir. Bunlar, sanırım, çoktan beri iyice öğrenmiş olduğunşeyler: Sana neler yaptıklarını, benim de Astyages'ten, seni öldürmeyip sığırtmaca teslim ettim diye neler çektiğimi biliyorsun. Şimdi eğer bana güvenirsen, Astyages'in hüküm sürdüğü ülke baştan başa senin olabilir. Pers'leri ayaklandır, bir ordu ile Media üzerine yürü. Astyages sana karşı çıkaracağı orduya ister beni, ister Media'nın öbür ileri gelenlerinden birini komutan yapsın, senin başarıya ulaşman bakımından fark etmez; ilk olarak Astyages'i bırakıp senin yanına geçecek ve kralı devirecek olanlar onlardır. Biz hazırız, sen de ne diyorsam onu yap, vakit geçirmeden yap".

125. Bu haberi alan Kyros, Pers'leri Astyages'den ayırtacak en iyi çareyi düşünmeye koyuldu; ve düşüne taşına şu çareyi buldu ve uyguladı. İstediği şeyi bir tomara yazdı, Pers'leri toplantıya çağır-

dı, tomarı onların önünde açtı ve okudu, Astyages, Pers'lerin komutanlığını ona verdiğini yazıyordu bu fermanda. "Şimdi, diye bağladı sözü, size bildiriyorum Pers'ler, her biriniz elinize bir orak alıp buraya geliniz". Kyros'un emri böyleydi. — Pers'ler çeşitli boylardan oluşmuşlardır; Kyros bunların içinden bazılarını bir araya getirmiş ve Med'lere karşı ayaklandırmıştır; bunlar geri kalan bütün öbür Pers'lerin de bağlı oldukları boylardır, demek istediğim, Pasargad'lar, Maraph'lar, Masapi'lerdir; Pasargad'lar en soylu olanlarıdır, Pers'lerden gelen krallar bu boyun kollarından biri olan Akhemenid'lerden çıkmışlardır. Öbür Pers'ler, Panthialai'lar, Derusiai'lar, Germani'lerdir, hepsi de daha öncekiler gibi çiftçidirler, — Dao'lar, Mardi'ler, Dropik'ler, Sagart'lar ise çobandırlar.

126. Ülkenin bir ucunda on sekiz, yirmi stad karelik bir yer vardı, baştan aşağı çalı, diken. Pers'ler ellerinde oraklar, gelip burada toplandılar, Kyros emir verdi, burasını bir gün içinde açıp temizleyeceksiniz, dedi. Tam bu zor işe sıvandıkları zaman, ikinci iş olarak, yarın gelip benimle yemek yiyeceksiniz, emrini verdi (31). Öte yandan babasının ne kadar keçisi, koyunu ve sığırı varsa hepsini topladı, kestirdi, yanına başka güzel yemekler ve şaraplar da katarak Pers ordusu için hazırlattı. Ertesi gün Pers'ler geldiler, bir çayırlıkta doyasıya şölen çekildi. Şölen bittikten sonra sordu, dün gördükleri işi mi daha çok beğenmişlerdi, yoksa bugünkünü mü? İkisi arasındaki fark çok büyük, dediler; dün yalnız zahmet çekmişlerdi, bugün ise yalnız hoşlarına giden bir şey yapıyorlardı. Kyros bu sözü kaptı, kafasındakileri ortaya döktü: "Pers'ler, diye bağırdı, işte önünüzde açılan yol: Eğer beni dinlerseniz bütün bunlar ve daha pek çokları sizin olur; kimse sizi köle gibi çalıştıramaz; beni dinlemezseniz başınızdan dünkü gibi bir yığın iş hiç bir zaman eksik olmayacaktır. Gelin beni dinleyin, özgür insanlar olun. Ben inanıyorum ki kader beni bu işi görmek için dünyaya getirdi ve sizin de hiç bir bakımdan, hele savaş bakımından Med'lerden daha aşağı insanlar olmadığınıza güvenim var. Durumu iyi kavrayınız, vakit geçirmeden Astyages'i bırakınız".

127. Pers'ler başlarına bir adam geçince, kendilerini nicedir utandıran Med boyunduruğundan kurtulmak için sevinçle atıldılar. Astyages, Kyros'un becerdiği işleri haber aldı, birisini gönderip çağırttı. Kyros cevabında, Astyages'in yanına geleceğini, hatta onun istemeyeceği kadar erken geleceğini bildirdi. Bu cevap üzerine Astyages, bütün Med'leri silâhlandırdı ve başlarına, tanrılar gözlerini bağlamışlardı, nice acılar çektirdiğini unutmuş olduğu Harpa-

gos'u geçirdi. Med'ler, yolda Pers'lerle karşılaştıkları zaman bazıları —komploya katılmış olmayanlar— dövüştüler, öbürleri düşmandan yana geçtiler, çoğunluk da alçakça geri basıp kaçtı.

128. Med ordusu utanılacak haldeydi, darmadağın olmuştu; Astyages durumu haber alınca Kyros için kuru sıkı sözler söyledi: "Ne olursa olsun, dedi, Kyros isteğine kavuşamayacak!". Sonra Kyros'u serbest bırakması için öğüt vermiş olan rüya yorumcusu Mag'ları kazığa vurdurdu, kentte Med'lerden kim kaldıysa, çocuk ihtiyar bakmadan, hepsini düşmana karşı seferber etti ve Pers'lerle yaptığı savaşta yenildi. Kendisi de ele geçti ve savaşa sürdüğü Med'lerin öldüklerini gördü.

129. Tutsak Astyages'in karşısına Harpagos dikildi, içindeki sevinci ve hıncı boşalttı; yüreğini paralamak için söyledikleri arasında, bir de kendisine öz oğlunun etlerini yedirdiği şöleni hatırlattı, dün kralken bugün köle olmak nasılmış! diye sordu. Astyages de gözlerini ona doğru kaldırıp sordu, Kyros'un yaptığı işi kendisine mi mal ediyor, diye. Harpagos, evet, dedi, zira bunu Kyros'a kendisi yazmıştı ve bu işi haklı olarak kendisi yapmış sayıyordu. Ama Astyages ona, sen insanların en budalası ve en haksızısın! dedi; en budalası, çünkü mademki bu işi sen kendin yapabilecektin, tacı da kendi başına koyabilirdin, oysa şimdi bu gücün ancak üçte biri elindedir — ve en haksızı, çünkü o şölenin öcü Media'yı köleliğe sürüklemiştir; eğer krallığı, kendisi alacak yerde, ille de bir başkasına vermesi gerekiyorduysa, bunun bir Pers yerine, bir Media'lı olması daha doğru olurdu; oysa tersine, bu işte hiç bir suçu olmayan Media'lılar efendiyken köle oldular ve Pers'ler, Med'lerin dünkü köleleri, bugün onun efendisi oldular.

130. Astyages, otuz beş yıllık bir saltanattan sonra işte böylece iktidardan düştü ve Med'ler onun kıyıcılığı yüzünden, Pers'lerin önünde boyun eğmek zorunda kaldılar; Halys ırmağının üst yanına düşen Yukarı-Asya'yı, Skyth egemenliği dönemi dışında, yüz yirmi sekiz yıl ellerinde tutmuşlardı (32). Aslında sonradan pişman olmuşlar ve Dareios'a baş kaldırmışlardır; ama bağımsızlık için yaptıkları deneme talihsiz bir savaş yüzünden sonuç vermedi, yeniden baş eğmek zorunda kaldılar. Bu anlattığım dönemde, Astyages'in saltanatı zamanında baş kaldıranlar Pers'ler ve Kyros'tu, Med'lere karşı ayaklanmışlar, Asya imparatorluğunu ele geçirmişler ve orada hüküm sürmüşlerdir. Astyages'e gelince, Kyros ona hiç bir kötülük etmemiştir, ölünceye kadar yanında tutmuştur. — İşte böyle oldu Kyros'un doğuşu ve yetişmesi; iktidarı da böyle aldı, ar-

kasından Kroisos'un kendi kışkırtmasıyle onu da, yukarda anlattığım şekilde, boyunduruğu altına almıştır. Ve onu da emri altına almakla bütün Asya'nın efendisi olmuştur.

Pers'lerin Görenek ve Gelenekleri

131. Pers'lerin göreneklerine gelince işte bildiklerim şunlardır: Tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu, sanırım, onların tanrılara, Yunanlılar gibi insan biçimi yakıştırmış olmamalarından ileri gelir. Dinleri Zeus'e kurban kesmeyi gerektirir; kurbanları dağ başlarında keserler ve Zeus dedikleri de tanrısal gök kubbedir. Güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgâra da kurban adarlar. Başlangıçtan beri kurban kestikleri tanrılar bunlardır, yalnız sonradan Aphrodite'ye tapmayı da öğrendiler, bu da onlara Asur'lulardan ve Arap'lardan geçmiştir. Aphrodite'ye Asur'lular Mylitta, Arap'lar Alilat, Pers'ler Mitra derler.

132. Yukarda saydığım tanrılara karşı saygı törenleri şöyledir: Kurban kesmek için sunak yoktur, ateş de yakmazlar. Kurbanın üzerine kutsal su saçmak, flüt, giyim kuşam, arpa tanesi gibi şeyleri bilmezler. Tanrılardan birine bir kurban kesmek isteyen kimse, kurbanı temiz bir yere götürür, başına, genellikle mersin dalından bir taç koyar, kurban hangi tanrı için kesiliyorsa, o tanrının adını anar. Kurban kesenin tanrısal yardımı yalnız kendisi için istemeye hakkı yoktur; bütün Pers'ler için ve özellikle kral için dua eder; bütün Pers'ler için dua ederken kendisi de bunun içindedir. Sonra kurbanı parçalar, etleri pişirtir, yere yumuşak otlar, özellikle yonca serer, etleri bu yaygının üzerine koyar. O, bunları koyunca, yanında ayakta duran bir Mag, tanrıların soy zincirini anlatan dinsel bir hava okur, — bu dinsel hava, kendi anlattıklarına göre böyledir; din, bir Mag olmadan kurban kesmeyi yasak etmiştir. Kısa bir duruştan sonra kurbanı keser, etleri toplar ve istediği gibi yapar.

133. Doğum gününü, yılın bütün öteki günlerinden daha üstün sayarlar; o gün her günkünden daha bol yemek çıkarırlar; zenginler bütün bir öküz, at, deve ya da eşeği fırında pişirip öyle sunarlar; fakirler küçük baş hayvanlarla yetinirler. Genellikle az yerler, ama yemekte son olarak yenen yemiş gibi şeyleri çok bol çıkarırlar ve birçok sefer yenilerler; Pers'ler derler ki, Yunanlıların yemekten doymamış olarak kalkmaları, yemekte son olarak dişe dokunur bir şeyler ikram edilmemesindendir ve diyorlar gene, eğer yemeğin arkasından tatlı filan gibi şeyler de verilse, bu se-

fer yemekten hiç kalkmazlardı. Şarabı çok severler, başkalarının yanında kusmak, abdest bozmak yasaktır. Bütün bu noktalarda uyguladıkları töreler bunlardır. Bir de şunu söyleyelim, en ciddî konuları içerek konuşmak da görenekleri içerisindedir. Eğer bir karar kadeh sesleri içinde verilmişse, ertesi gün ayıldıkları zaman, karar kimin evinde verildiyse, o, işi yeniden oya koyar; eğer ayık kafa ile de olur derlerse, o karar yürütülür; yoksa vazgeçilir; bunun tersine olarak, ayık kafa ile düşünülmüş bir şey de, içki havası içinde yeniden ele alınır.

134. Yolda rastlaşanlar birbirlerine yaklaşırlarsa bu, onların aynı toplum katından olduklarını gösterir; günaydın yerine ağızdan öpüşürler; eğer biri öbüründen biraz daha aşağı kattansa, o yanaktan öpülür; eğer çok daha aşağı kattansa, bir dizini yere koyup öbürünün karşısında secde eder. — Öbür uluslardan, en saygın tuttukları en yakınlarındaki komşularıdır, sonra birinciden sonraki en yakın olmak üzere böylece gider, kendilerinden uzaklaştığı ölçüde verdikleri değer de azalır; en az değer verdikleri kendilerinden en uzakta oturan uluslardır, çünkü öbür uluslara göre kendilerini her bakımdan çok daha soylu sayarlar, başkaları kendileriyle ilişkileri ölçüsünde erdemli olabilirler, demek ki en uzakta kalanlar en geri olanlardır. Med egemenliği zamanında hatta halklar arasında bile bir sıralama gözetilirdi; Med'ler herkese ve özellikle daha yakın olan komşularına hükmederlerdi; bu yakın komşular da, kendi yakın komşularına hükmederler ve bu sonuncular, kendilerinden sonra gelen sınır komşularına hükmederlerdi, bu tamamen Pers'lerde geçerli olan değer ölçüsüne uygun bir durumdu; zira Med buyruğunun ve yönetiminin alanı durmadan küçülüyordu.

135. Bununla beraber, Pers'ler, yabancı görenekleri başka her ulustan daha kolay kaparlar; Med'lerin giyinişlerini kendilerininkinden daha güzel bulmuşlar, kendileri de öyle giyinmeye başlamışlardır, savaş konusunda da, Mısır zırhlarını örnek almışlardır. Kulaklarına çalınan çeşitli zevkleri hemen kaparlardı; örneğin, genç oğlanlarla cinsel ilişki kurma huyunu Yunanlılardan almışlardır. Evlilik hayatına gelince, her birinin birkaç nikâhlı karısı olduğu halde çok sayıda cariye de satın alırlardı.

136. Bir kimsenin kamuoyundaki değeri, önce savaştaki yiğitliği, sonra da çocuklarının sayısı ile tartılırdı; en çoğuna sahip olan, kraldan her yıl ödüller alırdı; çokluktan kuvvet çıktığına inanırlardı. Beş yaşından yirmi yaşına kadar çocuklarına yalnız üç şey öğretiyorlardı: Ata binmek, ok atmak, doğruyu söylemek. Beş yaşından önce çocuk babasına gösterilmez; kadınların arasında yaşar;

böylelikle, çocuk eğer küçük yaşta ölürse, bu yasın babada fena bir etki yapmasını önlemiş olurlardı.

137. Elbette bu huylarını beğeniyorum ve şunu da beğeniyorum: Bir tek suç için hiç kimse, hatta kral tarafından bile ölüme gönderilemez, bunun gibi hiç bir Pers, bir tek suç için, hizmetçilerinden hiç birine onarılamayacak bir ceza veremez; hatta daha da öte, iyisiyle kötüsünü teraziye vurur ve kötüsü gerek sayı gerek nitelik bakımından daha ağır basarsa, o zaman ceza verebilir. Hiç görülmemiştir, derler, birisi anasını ya da babasını öldürsün; tutalım böyle bir suç işlendi, eğer aslı iyi araştırılırsa, derler, sonunda o çocuğun ya bir günah çocuğu ya da bir evlâtlık olduğu meydana çıkar; zira, onlara göre asıl ana babanın kendi çocukları eliyle ölmeleri diye bir şey yoktur tabiatta.

138. Yapılması yasak olan şeyin konuşulması da yasaktır. En büyük ayıp yalandır, bundan sonra borç gelir, bu da, öbürleri arasında asıl şu nedenle ki, diyorlar, borcun arkasından ister istemez yalan da gelir. — Cüzzam ve akcüzzam hastalığına yakalanan yurttaş kente sokulmaz, öbür Pers'lerin arasına karışamaz; onlarca bu hastalık güneşe karşı işlenmiş bir suçun cezasıdır. Bu hastalığa yakalanmış olan yabancı, ülkeden çıkarılır; çokları hatta, aynı hastalığa yakalandı diye ak güvercinleri bile kovalarlar. Bir akarsuya işemek, tükürmek, elini yıkamak, hiç yapmadıkları şeylerdir ve başkalarının yapmasına da katlanamazlar; zira ırmağa en büyük saygıyı beslerler.

139. Pers'lerin bir özelliği daha, ki kendileri pek önemsemezler, ama bizim gözümüzden kaçmamıştır: Adlarının, ki ya fizik bir özelliği ya da bir kişilik onurunu belirtir, hepsi de aynı harfle, Dor'ların San, İon'luların Sigma dedikleri harfle son bulur. Dikkat ederseniz siz de Pers adlarının hep bu harfle bittiğini göreceksiniz; bu, bazıları için böyle, başkaları için değil diye bir şey yoktur; istisnasız hepsi için doğrudur.

140. Bu anlattıklarımı kesinlikle söylüyorum, zira bunlar üzerine açık ve kesin bilgiler aldım. Buna karşılık, ölüleri nasıl gömdüklerini kendi dinlerinden olmayanlara göstermedikleri için, bir Pers erkek ölüsünün, bir yırtıcı kuş ya da bir köpek tarafından parçalanmadan gömülmediğini kesinlikle söyleyemem. Ama Mag'lar için böyledir, bunu biliyorum, zira herkesin gözü önünde yapılır. Pers'ler ayrıca gömmeden önce, ölüyü balmumu ile sıvarlardı. — Mag'lar öbür insanlardan ve özellikle Mısırlı din adamlarından çok baş-

kadırlar; bu sonuncular, kurban kesme dışında, ellerini bir canlının kanına bulaştırmazlar; ama Mag'lar, insan ve köpekten başka her canlıyı öldürebilirler. Hatta birbirleriyle yarışırcasına, karınca, yılan ne olursa olsun, yerde ve havada yaşayan her hayvanı öldürürler. Bu görenekleri de, ilk başlayanın istediği gibi, varsın böyle olsun, biz gene kendi hikâyemize dönelim.

İon'lar, Dor'lar, Aiol'lar
Buraların
Kyros'un Eline Geçmesi

141. Lydia'lıların Pers'lere boyun eğmesinden hemen sonra, İon' larla Aiol'lar Sardes'e, Kyros'a elçiler gönderdiler, Kroisos'la nasıl bağlı idilerse, kendisinin egemenliğini de aynı koşullarla tanımaya hazır olduklarını bildirdiler. Kyros bu önerilere bir öğütlü hikâye ile cevap verdi: Bir flütçü denizde balıklar görmüştü, dedi, gelip kıyıya vursunlar diye flüt çalmaya başladı. Ümidi boşa çıkınca bir balık ağı buldu, çok balık tuttu; sonra boyuna oynayan balıklara bakarak şöyle dedi: "Ben size flüt çalarken hiç biriniz sudan çıkıp oynamadınız, şimdi de böyle oynayıp durmayın artık". Kyros'un İon'lara ve Aiol'lara karşı böyle konuşmasının nedenleri vardı; daha önce Kroisos'tan ayrılsınlar diye elçiler göndermiş, ama onlar kulak asmamışlardı, şimdi her şey olup bittikten sonra dediğine geliyorlardı. Öfkenin etkisiyle verdiği cevap bu oldu. Bu cevap kendilerine getirilince, Miletos'tan gayrı öbür İon siteleri kalelerine kapandılar, Panionion'da toplandılar; zira Kyros, Lydia'lılara uygulanan aynı koşullar için yalnız Miletos'lularla antlaşmıştı. Bütün öbür İon'lar, oy birliğiyle Sparta'ya elçiler yollayıp yardım istemeye karar verdiler.

İonia

142. Panionion'da toplanan İon'lar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler, ne de daha güneyde kalanlar İonia ile bir tutulamaz, hatta ne doğusu, ne de batısı; kimisi soğuk ve ıslak, kimisi sıcak ve kurak olur. Dile gelince, hepsi aynı ağzı kullanmazlar; dört değişik konuşmaları vardır. Güneyden başlayarak ilk kentleri Miletos'tur; hemen sonra Myus ve Priene gelir; Karia'da kurulmuş olan bu kentler, aynı bölge dilini konuşurlar. Lydia'da Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia vardır. Bunların dili daha önce saydığımız kentlerin diline hiç uymaz, hepsi de ortak bir bölge dili konuşurlar. Bunlardan başka üç

İon kenti daha vardır ki, ikisi Samos ve Khios adalarındadır, üçüncüsü Erythrai anakaradadır. Bunlardan Khios ve Erythrai aynı bölge dilini konuşur, Samos'luların ise kendilerine özgü ayrı bir dilleri vardır. Böylece birbirinden ayrı dört bölge dili çıkmış olur ortaya.

143. Bu İon'lar içinde bir tek Miletos'lulardı korkudan kurtulmuş olanlar, çünkü Kyros'la aralarında antlaşma vardı; adalarda oturanların da bir korkusu olamazdı; zira, Finike'liler henüz Pers'lerin egemenliği altına girmiş değillerdi, Pers'lerin de kendi gemileri yoktu. — Söz konusu olan on iki kent İon dünyasında yalnız şu özellikle ayrılır: Bu dönemde zaten güçsüz olan Yunan soyunun en güçsüz olanları, en az hatırı sayılanları İon'lardı; Atina dışında hiç biri önemsenmiyordu. Bundan ötürü öbür İon'lar ve özellikle Atina'lılar bu adı kabul etmiyorlar, kendilerine İon denilmesini istemiyorlardı; bugün bile, bana öyle gelir ki, bundan çoğunun yüzü kızarmaktadır. Ama adlarını saydığım on iki kent, kendi adlarıyle övünürlerdi; bunlar, topraklarında bir tapınak kurmuşlar ve Panionion adını vermişler ve öbür İon'ları içeriye sokmamak için sözleşmişlerdir. (Zaten İzmirlilerden başka girmek isteyen de çıkmamıştı).

144. Bunun gibi Dor Pentapolis'inde de, ki eskiden Hexapolis denilirdi, öyleydi, bunlar da Triopion tapınağına öbür Dor halklarının yaklaşmaması için titiz bir dikkat gösterirlerdi; hatta kendi aralarından tapınağa karşı saygısızlık gösterenler çıkarsa onları da içeriye almazlardı. Apollon onuruna düzenlenen törenlerde kazananlara eskiden bronz üçayaklar verilirdi ödül olarak; bunu kazanan alıp tapınaktan dışarıya çıkaramaz, tanrıya adak olarak orada bırakırdı. Halikarnassos'lu Agasikles adında birisi, bu âdeti umursamamış, kazandığı üçayağı evine götürmüş, duvara asmıştı. Bunun üzerine öbür beş kent, Lindos, İalysos, Kameiros, Kos ve Knidos, altıncısına, Halikarnassos'a tapınağın kapılarını kapatmışlardı. Onlar da onu işte böyle cezalandırmışlardı.

145. İon'ların on iki kentlik bir konfederasyon kurmuş olmalarının ve bu sayının çoğalmasını istememelerinin nedeni, sanırım daha Peloponez'de oturdukları zamanlarda da gene böyle on iki kente ayrılmış olmalarındandır, onları bu ülkeden çıkaran Akha'larda da öyledir: Önce, Pellene gelir, Sikyon'dan çıkınca rastlanan ilk kent budur, sonra Aigeira ve Aigai, bunlar hiç kurumayan ve adını İtalya'daki bir başka ırmağa vermiş bulunan Krathis ırmağı üzerindedirler, sonra Bura, sonra Akha'larla girdikleri savaştan yenik

çıkan İon'ların göçmüş oldukları Helike; sonra Peiros adındaki büyük ırmağın aktığı yerde Aigion, Rhypes, Patras, Phares, Olenos, sonra Dyme ve Tritaia; bir bu sonuncusu içerdedir. Eskiden İon'ların olan bu on iki kent bugün Akha'ların elindedir.

146. İon'ların on iki kentlik bir konfederasyon kurmalarının nedeni budur, bunlar öbürlerinden daha eski olan İon'lardır, ya da üstün bir soydan gelirler, nedeni budur, gibi sözler şakadan öteye geçmez, şundan ötürü ki Euboia adasından gelmiş olan Abant'lar da azımsanmayacak bir yer tutarlar, ve İon'larla ortak hiç bir yanları yoktur, hatta adları bile uymaz — ve bunlar, ayrıca Orkhomenos Myniai'lileriyle, Kadmos'lularla, Dryop'larla, anayurttan ayrılmış olan Phokaia'lılarla, Molos'larla, Arkadia Pelasg'larıyle, Epidauros Dor'larıyle ve daha pek çok halklarla karışmışlardır. İçlerinden Atina Prytaneion'undan gelmiş olan ve kendilerini İon'ların en soylusu sananlar, kadınlarını koloniye götürmemişlerdir. Ana babalarını öldürdükleri Karia'lı kadınları almışlardır. Bu cinayetten ötürü kadınlar kendi aralarında yeminle perkittikleri bir yasa koymuşlar ve bu yasayı anadan kıza sürdürmüşlerdir. Bu yasa, erkeklerle birlikte yemeğe oturmamak, kocalarının adını anmamaktır; böyle yapmakla babalarının, ilk kocalarının ve oğullarının ölümünü ödetmek istemişlerdir, bu cinayeti işledikten sonra kendileriyle beraber yaşamaya kalkışanlara. Bu olayların geçmiş olduğu yer Miletos'tur.

147. Bu İon'lardan birtakımı krallarını Hippolokhos oğlu Glaukhos soyundan gelme Lykia'lılardan, başka birtakımı Melanthos oğlu Kordos soyundan gelme Pylos Kaukon'larından; daha başka birtakımı da bu iki soyun ikisinden de gelme kimseler arasından seçmişlerdir. İon adına öbürlerinden daha çok bağlı olduklarına göre, gönül isterdi ki asıl saf kan İon'lar bunlar olsunlar; ama gerçek İon'lar aslı Atina'lı olanlar ve Apaturia bayramlarını kutlayanlardır (33). Ve bu bayram, Ephesos'lularla Kolophon'lular dışında hepsinde kutlanır; Apaturia'ları yalnız bunlar kutlamazlar; bu da gene, aslını bilmediğim bir kan davasından ötürüdür.

148. Panionion, Mykale burnunda kutsal bir yerdir; ayıya doğru bakar; bütün İon'ların katıldıkları bir anlaşma ile Helike Poseidaon'una adanmış bir bölgedir. Mykale anakarada bir burundur, Samos yönünde batıya doğru uzanır; bütün kentlerden gelen İon'ların Panionia adı verilen bayramı kutlamak için burada toplanmaları gelenek haline gelmiştir. (Bu özellik sadece İon bayramlarına özgü bir şey değildir, adları, Pers adları gibi hep aynı harfle biten

ayırımsız bütün Yunan bayramlarında görülen ortak bir özelliktir).

Aiolia Kentleri

149. İon'ların kentleri işte bunlardır. Aiol'ların kentlerine gelince, onlar da şunlardır: Phrikon'un kenti denilen Kyme, Larissa, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigaia, Myrina, Gryneia; eski on bir Aiol sitesi bunlardır; on ikinci olan İzmir'i, İon'lar konfederasyondan ayırmışlardı; zira bu siteler de, anakarada hepsi on iki taneydiler. Aiol'lar, toprağı İon'larınkinden daha bereketli, ama havası onun kadar güzel olmayan bir ülkede yerleşmişlerdir.

150. Bakınız nasıl kaybettiler Aiol'lar İzmir'i: Politik karşıtlarına yenik düşen ve yurtlarından göçen Kolophon'lular bu kente sığınmışlardı. Bu Kolophon'lu sürgünler, İzmirlilerin, Dionysos bayramını kutlamak üzere surların dışına çıktıkları zamanı beklediler, sonra kapıları kapatıp kenti ele geçirdiler. Bütün Aiol'lar yardıma koştular; bir anlaşma yapıldı: İon'lar bütün taşınabilir eşyayı geri verecekler, Aiol'lar da bunları alıp İzmir'den çıkacaklar. İzmirliler kabul ettiler, öbür on bir kent bunları paylaşıp kendi yurttaşları arasına kattılar.

151. Anakaradaki Aiol kentleri işte bunlardır, zira İda bölgesinde kurulmuş olanları bunlardan ayrılmışlardır. Adalardakilere gelince, beş tanesi Lesbos'tadır (Lesbos'taki kentlerin altıncısı Arisba'yı Methymna'lılar, kendileri de aynı kandan oldukları halde köleleştirmişlerdi); Tetedos'ta yalnız bir kent vardır, bir tane de yüz adalar denilen adalarda vardır. — Adalardaki bütün İon'lar gibi, Lesbos ve Tenedos'taki kentlerin de Kyros'tan çekindikleri yoktu. Öbürleri İon'larla birlik olup, onların peşinden gitmeye karar verdiler.

İon ve Aiol Kentlerinin Kyros'a Karşı Direnmeleri

152. İon ve Aiol kentlerinin elçileri acele Sparta'ya vardıklarında, aralarından sözcü olarak Phokaia elçisini seçtiler, bunun adı Pythermos'tu. Sırtına erguvan kırmızıları giyinmişti, duyan Sparta'lı koşsun, çok kişi toplansın diye (34) ve ortalarında ayakta durarak uzun bir söylev çekti, yardım dileğinde bulundu. Lakedaimon'lular kulak asmadılar ve İon'ların yardımına koşmaya yanaşmadılar. Bunun

üzerine elçiler geri döndüler; ama Lakedaimon'lular bu isteği geri çevirdikten sonra peşlerinden elli kürekli bir gemiyle kendi adamlarını gönderdiler, maksatları bence, Kyros ile İon'lar arasındaki işlerin nereye varacağını görmekti. Bu gözlemciler, Phokaia'ya vardıklarında, içlerindeki en önemli kişiyi, Lakrines adındaki yurttaşlarını Sardes'e gönderdiler, bu, Lakedaimon'luların mesajını Kyros'a iletti ve ona herhangi bir Yunan kentinin yıkılmasını istemediklerini ve böyle bir şey olursa seyirci kalamayacaklarını bildirdi.

153. Elçinin bu sözleri üzerine, diye anlatıyorlar, Kyros, yanındaki Yunanlılara sormuş, kimdir bu Lakedaimon'lular, böyle bir dil kullanabildiklerine göre sayıları nedir, demiş. İstediği bilgiyi aldıktan sonra, Sparta elçisine şöyle cevap vermiş: "Yalan yere yeminler ederek birbirlerini aldatmak için kentlerinin orta yerinde özel bir buluşma yeri ayırmış olan insanlardan korkum yoktur. Ve eğer ölmez sağ kalırsam, dedikodularının konusu, İonia'nın başına gelen felâketler değil, kendi başlarına gelecek olan felâketler olacaktır!". Kyros bu hakareti bütün Yunanistan'ın yüzüne çarpıyordu, çünkü orada satılan ve satın alınan şeyler için çarşılar vardır; Pers'lerde böyle bir şey yoktur, çarşı bilmezler, buna benzer bir şeyleri yoktur. Kyros bundan sonra Sardes hükümetini Tabalos adında bir Pers'e emanet etti ve Kroisos'un hazinesi ile öbür Lydia'lıları getirmek görevini Paktyas adında bir Lydia'lıya verdi, kendisi de Akbatana'ya döndü; Kroisos'u da yanında götürüyordu; İon'lara gelince, başlangıçta onları hiç önemsemiyordu. Babil'di kendisine engel çıkaran, Baktrian'lar, Sakes'ler ve Mısırlılar da öyle, bu düşmanlara karşı ordusunu kendisi yürütecek, İon'lara karşı sadece birkaç general çıkaracaktı, böyle tasarlıyordu.

154. Ama Kyros, orduyu alıp Sardes'ten uzaklaşınca, Paktyas, Lydia'lıları Tabalos'tan ve Kyros'tan ayırdı, Sardes'in bütün hazinesi elindeydi, denize doğru inerek bununla paralı askerler topladı ve kıyı adamlarını kendisiyle beraber savaşa sürükledi. Bunları Sardes'e getirdi ve kaledeki Tabalos'u kuşattı.

155. Kyros bunu yolda haber aldı ve Kroisos'a şöyle dedi: "Kroisos, bunların sonu nereye varacak? Galiba bu Lydia'lılar hep canımı sıkacak şeyler yapacaklar ve aynı şekilde karşılık görecekler. En iyisi bunları kökünden köleleştirmek midir acaba, diye düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki, şu anda benim yaptığım, babayı öldürüp çocukları korumak gibi bir şeydir; tam bana uyan durum bu: Sen ki Lydia'lılar için bir babadan da ileriydin, seni yakalayıp götürü-

yorum, Lydia'lıları ise kentlerini kendilerine bırakacak kadar şımartıyorum; bana karşı ayaklanmalarına şaşmak şimdi pek yakışıyor doğrusu bana". Kyros kafasından ne geçiyorsa onu söylüyordu; Kroisos, Sardes'te oturanların tümünü sürmesinden korktu ve şu cevabı verdi: "Kral, bana söylediklerin görünüşte hep doğru şeyler; ama öfkeni yen, suçluyu suçsuzdan ayır, eski bir kenti boşaltma, çünkü onun ne daha önceki yanlışlıklarda, ne de şimdi olanlarda suçu vardır; zira, geçmişteki kusurlar benimdir, cezasını çekmek de bana düşer. Bugünkü kusurlar ise kendisine Sardes'i emanet ettiğin Paktyas'ındır, cezasını çekmek de ona düşer; Lydia'lılara gelince, onları bağışla ve ayaklanmamaları ve senin için bir tehlike olmamaları için de şu tedbirleri al: Birisini gönder, savaş silâhları taşımalarını yasak et; mantolarının altına uzun gömlekler, ayaklarına Kothornos (*) giysinler; çocuklarına kitara çalmayı, müzikle ve ticaretle uğraşmayı öğretsinler. Kısa zaman sonra bunların erkek değil kadın olarak yetiştiklerini görecek ve artık sana karşı çıkmalarından çekinmeyeceksin".

156. Lydia'lılar köle olacaklarına, sürülüp satılacaklarına böyle olsunlar daha iyi diye düşünüyordu Kroisos ve Kyros'un kafasına bunu sokmaya çalışıyordu; inandırıcı bir şey söyleyemezse, kararını değiştirtemeyecekti, bunu biliyordu ve bugünkü tehlikeyi savuştursa bile, Pers'lerin Lydia'lıları yeni bir ayaklanma sırasında büsbütün yok etmelerinden korkuyordu. Kyros pek hoşlandı bu fikrinden, yumuşadı ve bu düşünceye katıldığını bildirdi. Media'lı birisini, Mazares'i çağırttı. Kroisos'un dediklerini Lydia'lılara iletmesini buyurdu, Sardes'e karşı savaşmak için Lydia'lılarla birleşmiş olanlar da köleleştirileceklerdi; Paktyas'a gelince, ne olursa olsun canlı olarak getirilecekti.

Paktyas'ın Sığınması

157. Yolda bu buyrultuları verdikten sonra, Pers'lerin oturdukları bölgeye doğru yoluna devam etti. Paktyas, üzerine gönderilen ordunun yakında geleceğini öğrenince korktu ve Kyme'ye kaçtı. Media'lı Mazares, Kyros ordusunun önemli bir bölümü ile Sardes'e vardığı zaman kentte Paktyas'la birlik olanlardan hiç kimse kalmamıştı; Kyros'un buyruklarını uygulamak için işe Lydia'lıları sıkıştırmakla başladı; bu buyrultular sayesinde yaşayışları değişiyordu. Arkasından Mazares, Kyme'ye haberciler gönderdi, Paktyas'ı

(*) Kothornos, eski Yunanda uzun konçlu ve önden bağlı pabuç.

teslim etmelerini istedi. Kyme'liler Brankhos oğullarının tanrısına danışmaya karar verdiler. Orada bir orakl mihrabı vardı, tâ eski zamanlarda kurulmuştu, ve bütün İon'lar ve Aiol'lar öteden beri hep ona danışırlardı. Miletos toprağı üzerinde Panormos limanının ötesindeydi.

158. Kyme'liler de Brankhos oğullarına adam gönderip, tanrıların rızasını almak için Paktyas'ı ne yapmalıyız, diye sordurdular; sorulur sorulmaz, orakl, Paktyas'ın Pers'lere teslim edilmesini buyurdu. Bu cevabı alan Kyme'liler onu teslim etmeye hazırdılar; ve büyük çoğunluk bundan yana olduğu halde, sitenin önde gelen kişisi olan Herakleides oğlu Aristodikos yurttaşlarına engel oldu —zira bu orakl'e güveni yoktu ve elçilerin doğruyu söylediklerinden şüphe ediyordu— Paktyas için bir sefer daha soralım, daha önce teslim edilmesin, dedi ve bu ikinci yolculuğa kendisi de katıldı.

159. Brankhos oğullarının yanına vardıklarında, öbür delegeler orakl'e danışmak için aralarından Aristodikos'u seçtiler, soru şöyleydi: "Efendimiz, Lydia'lı Paktyas yalvararak bize geldi; Pers'lerin orada kendisini bekleyen acı bir ölümden kaçıyor. Pers'ler Kyme' lilerden onun kendilerine verilmesini istiyorlar. Biz, Pers'lerin şerrinden korkmakla beraber, bugüne kadar böyle bir cürette bulunmadık; ne yapmamız gerektiğini önce sizin ağzınızdan ve açıkça duymak istiyoruz". Bu soruyu sordu ve tanrı onlara, Paktyas'ı Pers' lere teslim etmeleri gerektiğini yeniden bildirdi. O zaman önceden hazırlıklı olan Aristodikos, şöyle yaptı: Tapınağın çevresinde dolaşmaya başladı, mihraptaki serçeleri ve yumurtadan yeni çıkmış küçücük kuşları ürkütüp kaçırıyordu; derken tapınağın derinliklerinden doğru bir ses işitir gibi oldu, bu ses şunları söylüyordu: "Hey, sen, insanların en dinsizi, ne yapıyorsun? Tapınağıma sığınmış olanları kaçırtıyorsun". Aristodikos, hiç kaygısız cevap verdi: "Ya sen, efendimiz, sığınanların gayretli savunucusu, sen de Kyme'lileri bir sığınmışı teslime çağırmıyor musun?". Orakl şöyle cevap verdi derler: "Evet, çağırıyorum ama, bunu günaha girip yakın zamanda yok olasınız ve bir daha orakl'e gelip sığınmışları teslim edelim mi diye soramayasınız diye yapıyorum".

160. Bu cevabı alan Kyme'liler, Paktyas'ı verseler kendileri de yok olacaklar, vermeseler kentleri kuşatılacak, onun için Paktyas'ı Mytilene'ye sürdüler. Mytilene'liler, Mazares'in ikinci bir isteği üzerine yüklüce bir para karşılığı teslim etmeye hazırlandılar; kaç para olduğunu söyleyemiyorum, çünkü pazarlık bitirilememiştir. Mytilene'lilerin niyetlerini sezen Kyme'liler, Lesbos'a bir gemi gön-

dermişler, Paktyas'ı alıp Khios'a götürmüşlerdir. Khios'lular da onu Poliukhos Athene'si tapınağından çıkarıp satmışlardır. Ve buna karşılık Atarneus'u almışlardır; Atarneus, Lesbos'un karşısına rastlayan Mysia'ya ait bir toprak parçasıdır. Paktyas'ı ellerine geçiren Pers'ler, Kyros'un huzuruna çıkartmak için sıkıca sakladılar. Bu olayın üzerinden çok uzun zaman geçmiş olduğu halde bile Khios'lular tanrılara adanan kurbanların başına Atarneus arpası saçmazlar; bu toprakta yetişen tahıldan çörek yapmazlar ve orada yetişmiş hiç bir şeyi tapınaklarının hiç birine sokmazlar.

161. Paktyas'ı böylece Khios'lular teslim etmiş oldular; bundan sonra Mazares, Tabalos'u kuşatmak için asiye yardımcı olanlara karşı sefer açtı. Priene'yi köleleştirdi ve bütün Menderes ovasını bir baştan bir başa çiğnedi, ordu, Magnesia dahil, her yanı yağma etti. Arkasından hastalanıp öldü.

162. Onun ölümü üzerine yerini Harpagos aldı; o da bir Media' lıydı; Med kralı Astyages'in kendisine haram bir şölen çektiği adamdı, krallığı Kyros'a vermek için el altından çalışan da oydu. Kyros onu ordunun başına getirince İonia'ya yürüdü, toprak yığma suretiyle kentler aldı. Kuşattığı kentin askerleri duvarların arkasına kapandıktan sonra, surların önüne toprak yığdırarak kendi askerlerini çıkartıyordu. İonia'da ilk vurduğu yer, Phokaia olmuştur.

Phokaia'dan Göç

163. Uzun deniz yolculuğuna çıkan ilk Yunanlılar Phokaia'lılardır, Adriyatik, Etruria, İberia ve Tartessos'u açanlar bunlardır (35), yuvarlak teknelerle değil, elli kürekli gemilerle giderlerdi. Tartessos' ta bu ülkenin kralı pek sevdi bunları, Arganthonios adındaki bu kral, yüz yirmi yıllık ömrünün seksen yılını Tartessos'ta saltanat sürerek geçirmiştir. Phokaia'lılara çok iyilikleri dokunmuştur, önce bırakın İonia'yı gelin burada yerleşin, beğenirsiniz, demiş, razı olmamışlar, onun üzerine, Med'lerin gitgide güçlendiklerini öğrendiği için, kentlerini surlarla çevirsinler diye para vermiştir. Ve hesapsız para vermiştir, zira duvar çepeçevre hayli stad tutar ve baştan başa işlenmiş büyük taşlarla yapılmıştır.

164. Phokaia'lılar surlarını işte böyle yaptılar. Harpagos orduyla geldi, kenti kuşattı, bu savunma tertibatının yalnız bir yanını yıkarlar ve bir tek yapıyı büyük krala verirlerse bununla yetineceğini bildirdi. Phokaia'lılar, ki kölelik onların dayanabilecekleri bir şey değildir, bir gün izin istediler, cevabı sonra vereceklerdi; biz aramızda konuşurken, siz de ordunuzu surların uzağına çekiniz,

dediler. Aklınızdan geçeni biliyorum, ama öyle olsun, dedi Harpagos, aralarında danışmaları için mühlet verdi. Harpagos ordusunu kentten uzakta tuttuğu süre içinde elli kürekli kadırgalarını denize indirdiler, karılarını, çocuklarını bindirdiler, varlarını yoklarını yüklediler —yalnız bronz ve taş parçalarla yazıtları ve tabloları bıraktılar— kendileri de atladılar ve Khios'a doğru dümen tuttular; arkalarında hiç bir şey bırakmamışlardı; Pers'ler içeri girdikleri zaman Phokaia boştu.

165. Phokaia'lılar Oinussa denilen adaları satın almak istediler, ama Khios'lular buralarını satmayı kabul etmediler, işyerleri kurup kendileriyle rekabete girmelerinden çekiniyorlardı. O zaman Phokaia'lılar geminin burnunu Kyrnos'a çevirdiler (36). Yirmi yıl önce, bir orakl'in buyrultusu üzerine Kyrnos'ta Alalia adında bir kent kurmuşlardı, öbür yandan bu dediğimiz tarihte Arganthonios artık yoktu. Onun için Kyrnos'a gittiler, ama önce Phokaia'ya uğradılar, Harpagos kentte koruyucular bırakmıştı, Phokaia'lılar bu garnizonu kılıçtan geçirdiler. Öçlerini aldıktan sonra, filodan ayrılmayı kafalarından geçirecek olanlar için müthiş lânetler yağdırdılar. Ateşte kızdırılmış koskoca bir demir parçasını denize attılar, bu demir parçası su yüzüne çıkmadıkça Phokaia'ya dönmemek için ant içtiler. Sonra Kyrnos'a doğru yelken açtılar; ama yarısından çoğu sıla özlemi çekmeye ve yurtlarının alışılmış havasını düşünerek yakınmaya başlamışlardı, antlarından döndüler ve gemilerini Phokaia'ya çevirdiler. Andından dönmeyenler Oinussa adalarından kalkarak yollarına devam ettiler.

166. Kyrnos'a vardıkları zaman beş yıl, oraya ilk olarak yerleşmiş olan kolonlarla ortak yaşadılar, tapınaklar kurdular. Bütün çevrede çapul yaptıkları için, Etrüsk'ler ve Kartaca'lılar aralarında anlaşarak, bunlara karşı her biri altmış gemi ile sefer açtılar. Öbür yandan Phokaia'lılar da altmış gemi donattılar ve Sardunya denizi denilen denizde düşmana karşı yürüdüler. Bir deniz savaşı oldu; bu Phokaia'lılar için bir çeşit Kadmos yenilgisiydi (37), zira gemilerinin kırk tanesi batmış, kalan yirmisinin de mahmuzları kırılmış, işe yarar hali kalmamıştı. Alalia'ya dönerek kadınlarını ve çocuklarını aldılar, eşyalarından gemiye yüklenebilecek ne varsa hepsini yüklediler, sonra Kyrnos'u bırakarak Rhegium'a gittiler.

167. Batan gemilerinin tayfaları Kartaca'lılarla Etrüsk'ler arasında kur'a ile bölüşülmüştü; (Etrüsk'ler arasında bulunan) Agylla'lılar (38) en büyük bölümü aldılar, kendi yurtlarına götürdüler ve orada taşa tutarak öldürdüler. O günden beri Agylla'da taşa tu-

tularak öldürülmüş olan Phokaia'lıların yattıkları yerden, insan ya da küçük büyük herhangi bir hayvan geçse çarpılır, sakat kalır. Agylla'lılar Delphoi orakl'ine baş vurup, ne yapsak da suçumuz bağışlansa, diye sormuşlar. Pythia onlara, Agylla'da bugün de hâlâ yapılmakta olan şeyi yapmalarını buyurmuş, yani kurban ettikleri Phokaia'lılar adına büyük güreşler ve binicilik yarışmaları tertiplerler ve arkasından kurbanlar keserler. Bu Phokaia'lılar işte böyle ölmüşlerdir. Öbürleri, Rhegium'a sığınanlar, oradan Oinotria'ya geçmişler ve bugünkü Elea kentini kurmuşlardır; Poestum'lu birisinden öğrenmişlerdir ki, Pythia, Kyrnos derken, onlara kutlanacak bir kahraman adı vermek istemişti, yoksa bir ada alıp, koloni haline getirin demek istememişti, bu Elea kentini bunu öğrendikten sonra kurmuşlardır (39).

168. İonia'daki Phokaia kentinin akıbeti böyle oldu; Teos'luların başına da aşağı yukarı aynı şey gelmiştir. Vaktaki Harpagos toprak teraslar sayesinde surlarını ele geçirdi, hepsi de gemilerine atlayıp Trakya'ya gittiler, orada Abdera kentini kurdular; bu kentin temellerini onlardan önce Klazomenai'li Timesios atmıştı; ama Trakya'lılar onu kovdukları için yararlanamamıştı; Abdera'da yerleşen Teos'lular onu Yarı-Tanrı katında tutarlar.

169. Köle olmaktansa yurdundan olmayı yeğ tutan İonia'lılar yalnız bunlardır. Öbür İonia'lılar Miletos'lular dışında, hepsi de, göç edenler gibi, Harpagos'a karşı durmuşlar, savaşmışlar, ve hiç biri yurdunu korumak için yiğitlik göstermekten geri kalmamıştır. Ama yenilmişler, ele geçmişlerdir ve her biri gene kendi yurdunda kalarak yenenin buyruğu altına girmişlerdir. Miletos'lular, daha önce de söylemiş olduğum gibi, kendiliklerinden Kyros'a bağlanmışlardı ve çekinecek bir şeyleri yoktu. İonia, böylece, ikinci kez boyunduruk altına girmiş oluyordu. Harpagos, anakaradakilere baş eğdirdikten sonra, adalardaki İon'lar da, aynı akıbete uğramaktan korkarak, Kyros'a kendiliklerinden teslim olmuşlardır.

170. İon'lar, başlarına gelenlere rağmen, her zamanki gibi Panionion toplantılarına devam ediyorlardı. Bana anlattıklarına göre, Priene'li Bias onlara kurtarıcı bir yol göstermiştir ki, eğer kabul edilseydi, Yunanlılar arasında en mutluları kendileri olacaklardı; ortak bir donanma ile Sardunya'ya gidip orada bütün Yunanlılar için bir tek site kurmalarını söylemiş; böyle olsaydı kölelikten kurtulacak, mutluluğa erişeceklerdi, zira aralarında adaların en büyüğünü bölüşecekler, öbür adaları da egemenlikleri altına alacaklardı; öbür türlü olursa, diyordu, yani İonia'da kalırlar-

sa onlar için artık özgürlük düşünülemezdi. Priene'li Bias'ın Yunanlılara, yıkımdan sonra verdiği öğüt işte budur. Aslında damarlarında Finike kanı akan Miletos'lu Thales'in, hem de yıkımdan önce, vermiş olduğu fikir de çok iyiydi. O, İonia'nın orta yerlerine düşen Teos'ta kurulacak bir tek yüksek meclisin tanınması fikrini kabul ettirmek istemişti, kentler gene özgür halklar olarak kendi kendilerini yönetmekte devam edeceklerdi. Bu adamların İonia'lılara verdikleri fikirler bunlardır.

Karia — Kaunos — Lykia

171. İonia'ya baş eğdiren Harpagos, Karia'lılar, Kaunos'lular ve Lykia'lılar üzerine yürüdü; yanında İonia'lıları ve Aiolia'lıları da götürüyordu. — Bu üç ulustan birisi, Karia'lılar, anakaraya adalardan gelmişlerdir. Eskiden Leleg adı altında adalarda otururlardı ve Minos uyruğundaydılar; bana anlatılanlara pek uymamakla beraber, vergi vermezlermiş, yalnız, Minos vergi istediği zaman, ona gemilerde çalışacak adamlar gönderirlermiş. Ve Minos, savaşları kazandığı ve birçok ülkeye baş eğdirdiği için, Karia'lı soyu da, o zamanlar soyların en ünlüsü ve en kalabalığı olmuş. Şu üç şeyi onlar bulmuşlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır: Savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler kazımak bize onlardan geçmiştir ve bir de kalkanı tutmak için kulp yapmak da onların icadıdır; o zamana kadar kalkan elle kulpundan tutulmaz, boyundan geçirilen bir kayışla sol omuz üstüne alınır ve böyle kullanılırdı. — Çok sonraları Dor'lar ve İon'lar, Karia'lıları adalardan çıkarmışlar, onlar da bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Girit'lilerin Karia'lılar için anlattıkları budur; ama Karia'lıların kendileri bunu kabul etmezler; onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler. Mylasa'da Karia Zeus'üne ait çok eski bir tapınak gösterirler ki buraya, kardeş uluslar olarak Mysia'lılar ve Lydia'lılar da kabul edilirlerdi; zira, diyorlar, Lydos ve Myros, Kar'ın kardeşleriydiler. Bu iki ulus bundan ötürü kabul ediliyordu; ama başka soylardan olanlar, Karia dili konuşsalar bile, bu tapınağa sokulmazlardı.

172. Kaunos'lular, bana kalırsa, buranın yerlisidir; ama kendileri Girit'ten gelme olduklarını söylerler. Dillerinde Karia etkisi vardır ya da Karia dilinde onların etkisi (iyice açıklığa kavuşturamadığım bir noktadır bu). Ama görenekleri bakımından, ötekilerden olduğu kadar Karia'lılardan da uzaktırlar. Bunlarda içki âlemleri tertiplemek geleneği vardı, ancak bunu yaparken erkek, kadın, çocuk ve ayrıca yaş ve arkadaşlık ilişkileri de dikkate alınırdı. Ken-

dilerine yabancı olan tanrılar için bir din uyarlamışlar, ama sonradan vazgeçmişler, yalnız babalarının tanıdıkları tanrılara tapmayı kararlaştırmışlardır; bunun üzerine ülkenin gençleri silâhlanmışlar, bu tanrıları, havaya kılıç sallayarak Kalynda sınırına kadar kovalamışlardır; bunu, yabancı tanrıları işte böyle kovaladık, diye anlatırlar.

173. Bu ulusun gelenekleri böyledir. Lykia'lılara gelince, bunlar Girit'ten gelmedirler. (Zira, çok eskiden Girit'te yalnız Barbar'lar otururlardı). Europe'nin oğulları olan Sarpedon ve Minos, Girit krallığı için çatışmışlar, bir sivil savaş çıkmıştı; Minos, kendinden yana çıkanlar sayesinde kazandı; Sarpedon'u ve arkadaşlarını ülkeden sürdü; bunlar, Asya'ya, Milyas topraklarına göçtüler; çünkü Lykia'lıların bugün oturdukları topraklar eskiden Milyas'tı ve Milyas'lılara Solym'ler denilirdi; o zamana kadar bu sürgünlerin başında Sarpedon vardı; geldikleri zamandaki adlarını taşıyorlardı, Lykia'lıların komşuları bugün de onları o adla, yani Termil'ler diye çağırırlar; Atina'lı Pandion oğlu Lykos da kardeşi Aigeus tarafından sürülmüş, Sarpedon'un yanına, Termil'ler ülkesine gelmiş ve bundan sonra bu halklara Lykos'dan kinaye Lykia'lılar denilmiştir. — Görenekleri bir yanıyle Girit'lileri, öbür yanıyle Karia' lıları andırır. Ama bir âdetleri vardır ki, başka hiç bir ulusta rastlanmaz, babalarının değil analarının adını alırlar; bir Lykia'lı öbürüne, kimlerdensin, diye sorsa, kendi adından sonra anasının adını ve onun soyadını söyler. Eğer bir kadın yurttaş, bir kölenin damı altında yaşıyorsa yasalar çocukları özgür sayar; tersine isterse yurdun en önde giden kişisi bile olsa, bir erkek yabancı bir kadınla ya da köle bir kadınla yaşıyorsa çocukları yurttaşlık haklarından yoksun kalır.

174. Harpagos hiç bir başarı gösteremeyen Karia'lıları köleleştirdi; bu bölgede yaşayan öbür Yunanlılar da yiğitlikten yana Karia' lılardan daha üstün çıkmamışlardır; bir Lakedaimon kolonisi olan Knidos da bunların arasındadır. Bunların toprakları denize bakar; Triopion denilmesi bundandır; burası Bybassos yarımadasının uzantısıdır; bütün Knidos toprağı, ince bir kıstak dışında, suyla çevrilidir; kuzeyi Kerameikos körfezi, güneyi Syme ve Rhodos denizidir. Harpagos, İonia'ya indiği zaman Knidos'lular, bu aşağı yukarı beş stad genişliğindeki kıstakı kazmaya başladılar; yurtlarını ada haline getirmek istiyorlardı. Böylece tamamen kendi yurtlarına çekilmiş olacaklardı, zira kazmak istedikleri yer, Knidos topraklarını anakaraya bağlayan toprak parçasıydı. Pek büyük insan emeği harcandı bu iş için; ama, görülmemiş bir olay geldi başlarına,

işçiler taşları kırarlarken çeşitli yerlerinde ve en çok da gözlerinde inanılmaz büyüklükte yaralar açılmaya başladı. Delphoi'ye elçiler gönderip bu nedir, diye danıştılar, Knidos'luların kendileri anlatırlar, Pythia şu üçlü iambos ile cevap vermiş:

Kıstak ne kale ister ne de kazılmak
Zeus isteseydi bu kayayı ada yapamaz mıydı?

Bu orakl üzerine Knidos'lular işi bıraktılar ve Harpagos ordusu geldiği zaman çarpışmadan teslim oldular.

175. Pedases'liler Halikarnassos'un ötesinde, kıyıdan içerde oturuyorlardı; kendilerinin ya da komşularının başına can sıkıcı bir şeyler geleceği zaman, oradaki Athene rahibesinin sakalı biter, kocaman olurmuş. Bu olağanüstü olay, üç kez olmuş. Karia'da oturan halklardan bir tek onlar Harpagos'a karşı bir süre direnmişlerdir; Lide dağı denilen dağlık bölgede tahkimat yapmışlar, çok güçlük çıkarmışlardır.

176. Zamanla Pedases'liler de düştüler. Lykia'lılara gelince, Harpagos ordusu Xanthos ovasına indiği zaman, onlar da karşı koydular, bitmez tükenmez kuvvetlere karşı, az sayı ile dövüştüler; yiğitlikte nam aldılar, ama yenildiler, kentlerine geri atıldılar, kadınları, çocukları, hazineleri ve köleleri kaleye doldurdular ve alttan, yandan ateşe verdiler, öyle ki, yangın kaleyi yerle bir etti. Bundan sonra birbirlerine korkunç yeminlerle bağlanarak düşmana saldırdılar ve Xanthos'ta oturanların tümü de savaşarak ölmüş oldular. Bugün bütün Lykia'da kendilerini Xanthos'lu diye tanıtanların, seksen ev dışında, hepsi de yabancıdır; bu seksen aile, o zamanlar ülkenin dışında bulunuyordu; bundan ötürü hayatta kalmışlardır. İşte Harpagos, Xanthos'u böyle aldı ve Kaunos'u da aşağı yukarı aynı şekilde ele geçirdi; zira, Kaunos'lular da noktası noktasına Lykia'lıların yaptığını yapmışlardır.

177. İşte böyle, Harpagos Ön-Asya'yı yakıp yıktı; Yukarı-Asya ile Kyros uğraşıyordu ve bir tekini atlamadan bütün uluslara boyun eğdiriyordu. Bu uluslardan çoğunu dile almayacağız, yalnız ona en çok zarar veren ve anılmaya hak kazananlar kimlerse, onlardan söz edeceğiz.

Babil

178. Kyros, bütün bölgeye el koyduktan sonra Asur'lar üzerine yürüdü. Asur'ların elinde pek çok kent vardı. Bunların en ünlüsü

ve en güçlüsü Babil'dir ve Ninive düştükten sonra kralları da buraya taşınmıştır; bakınız nasıldı bu kent. Geniş bir ova üzerine kurulmuştur, bir yüzü yüz yirmi stad çeken bir dörtgendir; duvar çepeçevre dört yüz seksen stad yapar. Babil başkentinin büyüklüğü işte budur; ayrıca kuruluşu ve tahkimatı bakımından biz buna benzer bir başka kent bilmiyoruz. En dışta derin bir hendek, geniş, su dolu, fırdolayı çevirir; ondan sonra bir duvar gelir, genişliği elli kral dirseği, yüksekliği de iki yüz dirsektir (kral dirseği, öbür dirsekten üç parmak daha uzundur).

179. Hendekten çıkan toprak ne oldu ve duvar nasıl yapıldı, bunu da anlatayım. Babil'liler hendeği kazarken çıkan topraktan tuğla kesiyorlardı; yeteri kadar tuğla biriktikten sonra bunları fırınlarda pişirdiler; önce hendeğin kenarlarını, sonra duvarları ördüler; bu iş için harç olarak sıcak bitum kullanıyorlar ve her otuz sırada bir örülmüş sazlardan yapılma çit gibi bir şey koyuyorlardı. Kale bedenlerinin üstünde ve dış tarafına doğru karşılıklı kuleler vardı; kulelerin arasında yanyana koşulmuş dört atlı bir savaş arabasının döneneceği kadar bir açıklık bırakılmıştı. Kentin kapıları bu bedenlerin içine konulmuştur; yüz kapı vardı, hepsi de birbirine eşit dikme ve lentolarla tunçtan yapılmıştı. — Babil'den yaya sekiz gün çeken bir başka kent vardı; burası İs kentidir; burada bir dere akar, o kadar büyük değildir, aynı adı taşır, Fırat'a karışır. Bu İs deresinde su ile beraber çok miktarda bitüm taneleri de akar; Babil surlarının yapımında kullanılan katran buradan çıkarılmıştır.

180. İşte Babil böyle tahkim edilmişti. Bu kent iki mahalledir, zira Fırat denilen ırmak, içinden geçer; bu ırmak kaynağını Ermenistan'dan alır; büyük, derin ve hızlıdır; Erythreia denizine dökülür. Kale bedenleri her iki yandan ırmağa kadar uzanır, orada bir köşe yapar; birleştikleri noktadan başlayarak, sur çizgisi, pişmiş tuğla ile yapılmış iki duvar arasından akan ırmağın kıvrımlarını izleyerek gider. Kentin içerisi üç dört katlı evlerle doludur; sokakları düzdür, hem enlemesine, ırmağa doğru gidenleri, hem de öbürleri aynıdır. Bu sokakların ulaştıkları yerlerde ırmak kıyısını çevreleyen surlar içerisinde gizli kapılar vardır, böyle kaç sokak varsa o kadar da kapı vardır; kentin kapıları gibi bunlar da tunçtan yapılmıştır ve ırmağa açılırlar.

181. Bu duvar, kent için bir zırh gibidir; iç yanını bir duvar daha çevreler; birinciden daha az sağlam yapılmış değildir, ama daha dardır. Bu iki mahalleden birinin ortasında geniş ve sağlam bir

surla korunan kral sarayı bulunur, öbüründe tunç kapılı Zeus-Baal tapınağı vardır, ki bugün de yerinde durmaktadır. Bir yanı iki stadlık bir karedir. Bu kutsal yerin ortasında bir stad genişliğinde ve bir stad uzunluğunda sağlam görünüşlü bir kule yapılmıştır. Bundan daha yukarda bir tane daha vardır; bu ikinciden sonra aynı biçimde bir üçüncü, ve böyle böyle sekizinciye kadar, hepsi üst üste kurulmuş sekiz kuledir. Üzerine, dıştan sarmalı olarak bütün kuleleri dolanan bir merdivenle çıkılır. Çıkışta, aşağı yukarı yarı yolda, bir sahanlık ve oturup dinlenmek için yerler vardır; ziyaretçiler burada oturup mola verirler. Sonuncu kulenin tepesinde büyük bir tapınak yükselir; tapınağın içerisinde, üzerine zengin örtüler örtülmüş bir büyük yatak ve onun yanında da altın bir masa bulunur. Ama içerde hiç bir heykele rastlanmaz. Hiç bir ölümlü için gece içerde kalmaya izin yoktur; bu hak, bu tanrının rahipleri olan Khaldea'lılara bakılırsa, yalnız tanrının bütün kadınlar arasından seçmiş olduğu yerli kadınlara verilmiştir.

182. Gene bu rahiplere inanmak gerekirse, ki ben inanmıyorum, tanrı kendisi gelir, tapınaktaki yatağa yatar, dinlenirmiş, tıpkı Mısırlıların anlattıkları buna benzer bir hikâyeye göre, Mısır'daki Thebai tanrısı da aynı şeyi yaparmış; orada da Zeus tapınağına bir kadın gelir yatar, uyumak için; ve bu iki kadın da, diye tuttururlar, erkeklerle hiç düşüp kalkmamışlardır. Lykia'daki Patara'da da aynı şeyi yaparlar, tanrının gelip kaldığı zamanlar için; çünkü bu kentte orakl'e her zaman danışılmaz; tanrı geldiği zamanlar büyük rahibe de her gece onunla beraber tapınağa kapanır.

183. Bu Babil tapınağına bir başka tapınak daha bağlıdır, bu daha aşağıdadır ve içinde altından yapılma büyük bir Zeus heykeli durur; tanrı oturmuştur; yanında büyük bir altın masa durur, ayak konacak basamak ve taht da altındadır; ve Khaldea'lıların dediklerine bakılırsa, bunların yapılması için sekiz yüz talant altın gitmiştir. Tapınağın dışında altın bir sunak vardır. Bir büyük sunak daha görülür, yetişkin hayvanlar burada kurban edilir; zira altın sunakta yalnız süt hayvanlarının kesilmesine izin verilmiştir. Ayrıca, iki sunaktan büyüğü üzerinde, Khaldea'lılar her yıl, bu tanrının bayramını kutladıkları sırada, bin talant günlük yakılır. İçeride ayrıca, bu dediğim zamanlarda, on iki dirsek boyunda som altın bir heykel dururdu; ben kendi gözümle görmedim, Khaldea'lıların söylediklerini söylüyorum. Hystaspes oğlu Dareios buna göz koymuş, ama almayı gözü kesmemiş. Dareios oğlu Kserkses heykeli almış ve heykeli yerinden kaldırmasına engel olmak isteyen rahi-

bi öldürmüştür. İşte daha nice özel armağanı hesaba katmazsak, bu tapınağın içerisinde bulunan güzellikler bunlardır.

184. Babil'de pek çok kral gelip geçmiştir, bunları Asur hikâyelerimde anlatacağım, bunlar kale bedenlerine, tapınaklara nice güzellikler katmışlardır; aralarından iki tanesi kadındır. Birincisi ikincisinden beş kuşak önce gelmiştir, adı Semiramis'tir; ovayı kaplayan bentleri yaptıran odur; bunlar görülmeye değer şeylerdir; eskiden ırmağın deniz gibi her yanı basması seyrek görülen bir şey değilmiş.

Babil Kraliçesi Nitokris

185. İkinci kraliçe, ki adı Nitokris'tir, birinciden daha akıllıydı; anlatacağım anıtları yaptıran odur ve Med'lerin ağır ve savaşçı güçlerini ve başka kentler arasında Ninive'yi de aldıklarını görerek, bunlara karşı elinden gelen bütün tedbirleri almıştır. Önce, kenti ikiye ayıran ve eskiden düz bir çizgi halinde akan Fırat ırmağına, yukarı doğru kanallar kazdırarak, öyle girintili çıkıntılı bir yatak açtırdı ki, ırmak kimi Asur köyleri içinden üç kez geçer oldu; Fırat'ın, içinden böyle geçtiği köyün adı Arderikka'dır. Böylece bugün, bizim denizden Babil'e Fırat'ı inmek suretiyle giden bir kimse (40), bu köyün içinden (birbirinin peşi sıra olmayan) üç ayrı günde üç kez geçer. İşte ilk yaptığı iş budur. Ayrıca ırmağın her iki yakasında da birer bent yaptırmıştır ki, büyüklük ve yükseklik bakımından hayran kalınmaya değer. Bir de Babil'den epeyce yukarda yapma bir göl açtırmış, ırmağın fazla sularını oraya akıttırmıştır; ırmağın kenarında ve az ötededir; derinlik olarak ırmak sularının hizasına kadar kazdırmıştır; genişliği dört yüz yirmi stadır; çıkan toprak ırmağın iki yakasında yapılan setler için kullanılmıştır. Göl kazıldıktan sonra taşlar getirtmiş ve gölün çevresini bir rıhtımla çevirtmiştir. Bu iki işi yaptırtması, ırmağı kıvrımlar içine kapaması ve su dolu bir çukur kazdırması şunun içindir ki, önce, birçok kanalla önü kesilen akıntı yavaşlamış olacaktı, bir de Babil'e, su yolundan ulaşabilmek için birçok dönüşler yapmak ve bu dönüşler yüzünden göle çıkmak ve onun geniş çevresini dolaşmak gerekecekti. Ve bunları ülkesinin, düşmanın ilk olarak gireceği bölgesinde yaptırmıştı, burası, Media'dan bu yana en kısa yoldu, böylece Med'ler kendi halklarıyle ilişki kuramayacak ve bu yanda neler olup bittiğinden haberleri olmayacaktı.

186. Toprak üzerinde yaptırdığı savunma kuşağı işte böyleydi; ve işte bakınız sonradan eserini nasıl tamamladı. Kent iki mahalleye

ayrılmıştı, arada ırmak vardı, eski krallar zamanında bir yandan öbürüne geçmek için kayığa binmek gerekiyordu ve bu, bana kalırsa pek rahat bir şey değildi. O da öyle düşündü; fazla suları akıtmak için bir yapma göl açılırken bu arada bir başka anıt kazanma fırsatı da çıkıyordu. Önce kocaman taşlar yontturdu ve taşlar hazır, kazma işi de tamam olunca, ırmağın suyunu, kazılmış olan çukura çevirtti; burası doluncaya kadar geçen süre içinde, ırmak yatağı tamamen kurudu; o zaman ırmağın, kentin içinden geçen bölümünde, her iki yakasını ve kapıların ırmağa açılan yerlerini, kale bedenlerinde olduğu gibi, pişmiş tuğla ile örülmüş duvarlarla pekiştirdi; sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde, taş ocaklarından getirtilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdurttu. Bu maden iskelet üzerine, gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor, ve Babil' liler bir yandan öbür yana geçiyorlardı; geceleri hırsız, uğursuz takımı karanlıktan yararlanıp geçemesinler diye, tahtalar kaldırılıyordu. Yapma göl, ırmak sularıyle dolup da sahici bir göl haline geldikten ve o arada köprünün yapımı da bittikten sonra, Fırat yeniden eski yatağına çevrildi; bu suretle hem yararlı bir su birikintisi, hem de bir köprü kazandırılmış oldu kent halkına.

187. Gene bu kraliçedir ki şu hileyi akıl etmiştir: Kentin en işlek kapısının üstüne rastlayan sahanlıkta bir açık hava mezarı yaptırttı ve bu anıtın üzerine bir yazı kazdırttı, yazıda şöyle deniyordu: **"Babil'de benden sonra gelecek krallardan biri darda kalırsa, bu mezarı açsın ve içindeki hazineden istediği kadarını alsın; ama korusun kendini, gerçekten darda kalmış değilse sakın açmasın; çünkü hayrını görmeyecektir".** Kimse dokunmadı bu mezara, tâ yıllar geçip de Dareios işbaşına geçene kadar; hem bu kapıyı kullanmadan böyle bırakmak, hem de elinin altında bir hazine dururken bundan yararlanmamak Dareios'a pek saçma göründü. (Bu kapıdan geçilemezdi, çünkü ölünün altından geçmek gerekiyordu). Mezarı açtı: Hazine mazine yok; yalnız bir ölü ve bir de yazıt: **"Eğer bu kadar para canlısı ve utanılacak kadar açgözlü olmasaydın, ölülerin sığındıkları yeri açmazdın".**

Kyros Babil'de

188. İşte böyleydi, derler, bu kraliçe. — Kyros, bu kraliçenin oğluna karşı sefer açmıştır; bu oğul, babasıyle aynı adı, Labynetos adını taşıyordu ve Asurya'ya hükmediyordu. — Büyük kral, yanına bol yiyecek ve sürüler almadan sefere çıkmazdı; hatta su bile. Susa yanında akan Khoaspes ırmağından alınan su da orduyla

beraber taşınırdı, büyük kralın suyunu içtiği tek ırmak buydu. Bu Khoaspes suyu kaynatılır, gümüş kaplara konur, dört tekerlekli ve katır koşulu bir sürü arabaya yüklenirdi; kral, ordusunu nereye götürse, nerede savaşa girse bu su da beraber götürülürdü.

189. Kyros, Babil üzerine yürürken Gyndes kıyılarına ulaştı, bu su dağlık bir yer olan Matien'ler ülkesinden kaynar, Dardanes topraklarından geçer ve başka bir ırmağa, Dicle'ye dökülür; Dicle de Opis kenti yanından geçip Erythreia denizine dökülür. Kyros bu Gyndes suyunu geçmeye hazırlanıyordu, bu iş ancak gemiyle yapılabilirdi. Kutsal Atlar takımındaki beyaz atlardan biri, sabırsızlanarak ırmağa daldı ve geçmek istedi; ırmak atı dalgaları arasında yuvarladı, batırdı, akıntı aldı götürdü. Kyros bu saygısızlığından ötürü ırmağa pek öfkelendi; onu kadınların bile, hem de dizlerini ıslatmadan geçebilecekleri kadar güçsüz bir hale getirmekle tehdit etti. Bu tehdide, Babil'e karşı açtığı seferi aksatmayı göze alabilecek kadar bağlanmıştı, ordusunu ikiye böldü; böyle ikiye böldükten sonra Gyndes'in her iki kıyısında, kendi gösterdiği yerlere ölçü ipleriyle, çeşitli doğrultularda olmak üzere yüz seksener çizgi çektirdi ve bu iş için ayırdığı adamlarına, kanal kazmaları emrini verdi. Pek çok insan çalışıyordu, iş sona erdirildi, ama böyle bir iş için yazı da buralarda harcamış oldular.

190. Vaktaki Kyros, sularını üç yüz altmış kanala bölerek Gyndes'den öcünü almış oldu ve ilkbahar ışıkları ikinci kez pırıldamaya başladı, kral Babil'e karşı yeniden sefere çıktı: Babil'liler kentten çıkmışlar, onu bekliyorlardı. Sonunda oraya ulaştı, o vakit Babil'liler kuvvetlerini onun üzerine sürdüler, ama savaşta yenildiler, iç taraflarda yeniden toparlanmak üzere çekildiler. Kyros'un rahat durmayacağını, tersine hiç birini ayırmadan bütün uluslara saldırdığını çoktan biliyorlardı; ve bundan ötürü duvarlarının arkasına önceden bilmem ne kadar yıl yetecek kadar yiyecek doldurmuşlardı; hatta alaya alıyorlardı kuşatmayı, Kyros büyük güçlüklerle karşılaştığı zaman, kuşatma uzuyor, bir üstünlük sağlanamıyor, işler yürümüyordu.

191. Belki bu sıkıntılı halinde bir başkası verdi bu fikri, belki de kendisi buldu, sonunda şöyle yaptı: Orduyu iki noktada topladı, yukarda, ırmağın kente girdiği yerde ve aşağıda kentten çıktığı yerde; ve emir verdi, dedi ki, su, içine girilebilecek kadar çekildiği zaman, yürüyüp kente gireceksiniz. Bu durum alındıktan ve emir verildikten sonra, kendisi oradan çekildi, savaşta kullanılmayan hizmet birliklerini yanına aldı. Gölün yanına geldi, Babil kraliçesi ır-

mak ve göl için daha önce ne yapmıştıysa, o da aynını yaptı; ırmağın suyunu bir kanaldan geçirterek, bataklık halinde kalmış olan göle çevirtti, ırmak yatağının suları çekildi, içinden geçilebilir hale geldi. Bu sonuç elde edilince, zaten bu niyetle yerlerini almış olan Pers'ler, Fırat yatağından geçerek Babil'e girdiler, sular yeteri kadar alçalmıştı, askerin dizlerinin az üstüne kadar ancak çıkabiliyordu. Aslında Babil'liler, Kyros'un tasarladığı şeyi önceden haber alsalar ya da sezinleselerdi, Pers'lerin kente doğru yürümelerinden telâşa kapılmazlar, korkunç bir kırım yapabilirlerdi; ırmağa açılan kapıları kapatmak ve iki kıyıdaki duvarların üzerine çıkmak, gelenleri ağın içine düşmüş gibi yakalamak için yeterdi. Ama böyle olmadı, çünkü Pers'ler birdenbire bastırmışlardı. Burada oturanlara inanmak gerekirse, kentin büyük olması yüzünden, Babil'in ortasında oturanlar, dış mahallelerde oturanların başlarına gelenleri fark etmediler bile; ayrıca o gün bayram vardı, sevinç içinde türküler söyleniyor, oyunlar oynanıyordu; farkına vardıkları zaman, çoktan iş işten geçmiş bulunuyordu.

192. Babil'in ilk düşmesi böyle oldu. — Babil'lilerin gücünü göstermek için ileri sürebileceğim bir sürü şey arasında işte ayırt edici bir örnek. Büyük kral topladığı vergiden başka, kendi yiyeceğini ve ordusunun erzağını sağlamak için, buyruğu altındaki ülkenin bütününü bölgelere ayırmıştı. Bir yılın toplamı olan on iki ayın dört ayında orduyu Babil besliyordu, sekiz aylık yiyeceği ise Asya'nın geri kalan bütün öbür ülkeleri karşılıyordu. Demek ki Asurya, bütün Asya kaynaklarının üçte birine tek başına sahipti. Bu eyalet hükümeti, ki bundan kastım, Pers'lerin "Satraplık" dedikleri şeydir, bütün öbür eyaletlerden çok daha fazla gelir sağlayabiliyordu, o zamanlar bu bölgenin kralı olan Artabazos oğlu Tritantaikhmes her gün bir artabe dolusu gümüş gönderiyordu. (Artabe, bir pers ölçüsüdür, bir Attika medimnos'undan üç Attika Khoinixi daha büyüktür) (*). Bu satrap'ın kendi tavlalarında, savaş atları hesaba katılmaksızın, yalnız kısraklara aşmak üzere sekiz yüz damızlık aygır beslenirdi, kısraklarının sayısı ise on altı bindi; çünkü bu aygırlardan her biri yirmi kısrağa aşabiliyordu. Av köpeği sürüsüne gelince, o kadar çok hint köpeği vardı ki, dört büyük köy hiç vergi ödemez, yalnız bu köpeklerin boğazına bakardı.

(*) Khoinix: Bir litreden biraz fazla. Medimnos: 52.80 litre, yaklaşık olarak. (Her ikisi de tahıl ölçüsüdür) - Çevirenin notu.

Asurya

193. Babil hükümetinin sahip olduğu şeyler işte böyleydi. — Asurya'da yağmur dönemi kısadır (41); oysa tahıl köklerinin gelişmesi için yağmur gereklidir; bununla beraber sulama sayesinde ekin büyür, buğday gelişir; Mısır'dakine benzemez, ırmak kendiliğinden taşıp ekili toprağı basmaz; sulama insan eliyle ve sulama borularıyle yapılır. Zira bütün Babil, Mısır'da olduğu gibi, kanallarla çizilmiştir; bu kanalların en büyüğüne kayıklar da girebilir; bu kanal, ufukta kış güneşinin doğduğu nokta doğrultusundadır, Fırat'tan çıkıp başka bir ırmağa, yanında Ninive'nin kurulmuş olduğu Dicle'ye doğru akar. Bildiğimiz toprakların en bereketlisi bu topraktır ve en çok Demeter ürününü burası verir; buna karşılık incir, bağ ve zeytin gibi ağaç ürünleri yetişmez. Ama Demeter ürünleri bakımından o kadar iyi bir topraktır ki, en az bire iki yüz ve bereket yıllarında bire üç yüz verir. Buğday ve arpa yapraklarının genişliği dört parmağı bulur. Darı ve susam, ağaç gibi boy verir; bu boyun ne kadar olduğunu biliyorum, ama söylemeyeceğim, çünkü şunu iyi bilirim ki, Babil'e gitmemiş olan bir kimse, tahıl için söylediklerime bakıp çoktan şüpheye düşmüştür. Burada insanlar, zeytinyağı kullanmazlar; yağı susamdan çıkarırlar. Bütün ovada palmiyeler yetiştirilmiştir; çoğu yemiş verir, yiyecek, şarap ve bal yapılır; biz incire nasıl iyi bakarsak onlar da bunlara o kadar iyi bakarlar; Yunanlıların erkek palmiye dedikleri ağacın yemişini hurma ağacına bağlarlar, bu yemişte bir çeşit sinek vardır (42), bu sinek hurma ağacının yemişi içine girerek onu oldurur ve daldan düşmesini önler; çünkü erkek palmiye yemişinde, geç yemiş veren incirde olduğu gibi, bu sineklerden bulunur.

194. Ama benim gözümde bu ülkenin, kentin kendisinden sonra, en şaşılacak şeyi şu anlatacağım şeydir. Babil'e gitmek için ırmağı inen kayıklar yuvarlaktır ve deriden yapılmışlardır. Asurya'nın üst yanına düşen Ermenistan'dan söğüt ağaçları kesip gemiler için kaburga çatalı yaparlar, bunun üstünü dıştan deri ile kaplarlar, bir tekne çıkar ortaya, eni boyu bir, başı kıçı belirsiz; bu gemiyi dediğim gibi yuvarlak yaparlar, tıpkı yuvarlak bir kalkan gibi; içine saman yayarlar, üstüne eşyayı doldurup suyun akıntısına bırakırlar; belli başlı yükleri palmiye ağacından yapılma fıçılardır, bunların içine şarap doldurulmuştur. Geminin düz gitmesi iki tane ıskarmozsuz kürekle sağlanır, bunları ayakta duran iki kişi kullanır; birisi küreği bu yana çekerken öbürü tersine iter suyu. Bu gemiler kimi zaman pek büyük olurlar, öbürleri daha küçüktür. En büyükleri beş bin talant ağırlığa kadar yük alabilirler. Her ge-

mide canlı bir eşek bulundururlar; büyüklerinde daha çok vardır. Böylece su üzerinde giderek Babil'e varırlar, taşıdıkları öte beri malı satarlar, sonra bağıra çağıra geminin tahtalarını ve samanını da satarlar; sonra derileri eşeklerin sırtına vurur, Ermenistan'a dönerler; zira ırmağı ters yönde çıkmak düşünülemez, akıntı buna elvermez, zaten gemileri tahtadan değil de deriden yapmalarının nedeni budur. Ermenistan'a vardıkları zaman aynı şekilde başka gemiler yaparlar.

195. Tekneleri böyledir. Giyimlerine gelince: Ketenden uzun bir gömlek giyerler, üstüne yünden bir tane daha geçirirler; omuzlarına küçük beyaz bir aba atarlar; ulusal pabuçları vardır, Boiotia'lıların uzun konçlu ayakkabılarına benzer; uzun saçlarının üzerine sarık sararlar; derilerini kokularla ovarlar. Her biri bir mühür ve bir sopa taşır elinde; sopanın üzerine birkaç işaret işlenmiştir, elma, gül, zambak, kartal vb.; zira kendine özgü bir işaret bulunmayan sopa taşımak âdet değildir.

196. Giyimleri böyledir. Şimdi bir de ülkede yürürlükte olan, ya da daha eskiden yürürlüğe konmuş bulunan (43) yasalarına bakalım. En akla yakın olanı, bana öyle gelir ki, İllyria'da Venet'lerde de yürürlükte olduğunu bana söylemiş oldukları yasadır. Her köyde yılda bir kez şöyle bir tören yaparlar: Kocaya varma çağına gelmiş olan kızları toplarlar; hepsi bir arada bir yere götürürler, erkekler de gelip çevrelerini alırlar; bir tellal en güzellerinden başlamak üzere, hepsini teker teker kaldırıp satışa koyar; bu, iyi bir para ile satıldıktan sonra, geri kalanların en alımlısını artırmaya çıkarır; bunlar, satın alan adamın karısı olarak satılıyorlar. Evlenme çağına gelmiş olan bütün zengin Babil'liler en güzelini alabilmek için fiyatı üst üste artırırlar; güzelliğe pek meraklı olmayan halktan kimseler ise, tersine çirkinleri almak için üste para da alırlardı. Tellal, güzellerin satışını bitirdikten sonra, en berbatını, ya da sakat olanlarını kaldırır, en ucuza bunlara razı olanlara gösterirdi, bu sefer eksiltme ile gitmiş olurdu kızlar. Para, güzeller için ödenen paradan çıkıyordu; böylece güzeller çirkinleri ve sakatları evlendirmiş oluyorlardı. Hiç kimsenin kızını kendi istediğine vermeye hakkı yoktu, ayrıca bir kimse satın aldığı kızı, bir kefil göstermeden alıp evine götüremezdi; kızı kendi evine götüreceğine dair söz verdikten ve bu sözünü sağlama bağladıktan sonra ancak bu sevince erebilirdi. Eğer o kızla yatmazsanız yasa sizi para ödemeye zorlar. Başka köylerden de isteyen bu pazara gelebilirdi. Bunların en güzel yasaları buydu; ama bizim günümüze kadar gelmemiştir, kısa bir süre önce başka bir şey düşünmüşler, (kızlara kö-

tülük gelmesin ve başka bir kente kaçırılmasınlar diye); Babil düştükten, kendileri de evleri yıkılıp başları belâya girdikten bu yana geçim darlığını hafifletmek için kızlarını sokağa dökmüşlerdi.

197. Şimdi bir âdet daha, ki akla uygunluk bakımından ikinci sırayı veriyorum. Hastalananları kentin meydanına getirip koyarlar, çünkü hekim yoktur. Gelen geçen hastaya hastalığı üzerine öğütler verir, kimisinin kendi başından da böyle bir hastalık geçmiştir, kimisi bir başkasında görmüştür; hastanın yanına gelirler, çareler gösterirler, kendilerinin o hastalıktan öyle kurtulmuş olduklarını, ya da başka birisinin öyle kurtulduğunu gördüklerini söylerler. Hastaya bir şey söylemeden geçmek yasaktır; yoluna gitmeden önce, derdinin ne olduğunu öğrenmek gerekir.

198. Kefenleme balla yapılır; ağıtlar Mısırlılarınkine benzer. Bir Babil'li karısıyle her birleşmeden sonra, yanar bir kokunun yanında oturup arınır; öbür yandan karısı da aynı şeyi yapar; seher vakti ikisi de yıkanırlar; zira yıkanmadan hiç bir kaba el süremezler; bu âdet Araplarda da vardır.

199. Bunlara karşılık Babil'lilerin en yüz kızartıcı âdetleri de şudur. Her kadın ömründe bir kez, Aphrodite tapınağında oturmalı ve kendini yabancı birisine vermelidir. Parasına güvenen ve kalabalığa karışmak istemeyen kadınlar, tapınağın yanına kadar araba ile giderler ve peşlerinde bir sürü hizmetçi bulunduğu halde beklerler. Ama çoğunluk için şöyle olur: Aphrodite duvarları içerisinde, başları kurdele ile çatılmış birçok kadın oturur; kimileri gider, yenileri gelir; yerler gerili iplerle bölünmüştür; yabancılar önlerinde dolaşır, istediklerini seçerler. Bu duvarlar içerisine girip oturan kadın, bir yabancı gelip de, tapınağın dışında onunla çiftleşmek için dizleri üzerine bir para atmadıkça evine dönemez; parayı atarken aynen şunları söylemek zorundadır: "Senin şahsında tanrıça Mylitta'yı çağırıyorum". Mylitta, Aphrodite'nin Asurcasıdır. Kaç para verdiği önemli değildir; kadının kabul etmemesi korkusu yoktur; din bunu yasak etmiştir, çünkü bu para kutsal olur. Kadın, kendisine ilk para atanın peşinden gider ve kim olursa olsun geri çevirmez. Birleşmeden sonra, kadın, tanrıçanın gönlünü yapmış olarak, evine döner; ve bundan sonra ona ne verseniz, artık bir daha baştan çıkaramazsınız. Yaradılışın güzel bir yüz ve güzel bir endam vermiş olduğu kızlar çabuk dönerler evlerine; ama öyle olmayanlar, yasanın gereğini yerine getiremedikleri için, tapınakta uzun süre beklerler, üç dört yıl bekleyenleri olur. — Kıbrıs adasının kimi yerlerinde de buna benzer bir âdet vardır.

200. İşte Babil'lilerin yasalarından birkaçı. — Burada üç kabile vardır ki balıktan başka bir şey koymazlar ağızlarına; tutulan balığı güneşte kuruturlar ve şöyle yerler: Havan içine atarlar, havan eliyle döverler, bezle elerler ve canları nasıl isterse, ya yoğurup lapa gibi yerler, ya da ekmek gibi pişirirler.

Massaget'ler

201. Kyros, Babil işini bitirdikten sonra, Massaget'leri de buyruğu altına almak istedi. Bu ulus, ki söylentilere bakılırsa büyük ve güçlüdür, tanyerinin ağardığı ve güneşin doğduğu yönde, Arax'ın öbür yanında, İssedon'ların karşısında otururlar. Bunların Skyth soyundan olduklarını söyleyenler de vardır.

202. Arax, kimilerine göre İster'den daha büyük, kimilerine göre daha küçüktür; anlaşıldığına göre, içinde, aşağı yukarı Lesbos büyüklüğünde takımadalar vardır, orada yaşayan insanlar, yazın yerden söktükleri kökleri yerler ve mevsiminde ağaçlardan topladıkları yemişleri de bir kenara koyup kış için saklarlar. Bir de derler ki, yemişleri başkalarına benzemeyen birtakım ağaçlar da bulmuşlardır: Bir yerde buluşup toplaşıyor, ateş yakıp çevresinde oturuyorlarmış; bu yemişleri ateşe atıp, yanan yemişlerin kokusunu çekiyorlarmış, Yunanlılar şarapla nasıl sarhoş oluyorlarsa, bunlar da bu kokuyle sarhoş oluyorlarmış; daha çok yemiş atarlarsa daha çok sarhoş oluyorlar, o kadar ki, sonunda kalkıp oynamaya, türküler söylemeye başlıyorlarmış. Yaşayışları böyleymiş, öyle söylerler. — Kyros'un üç yüz altmış kanala böldüğü Gyndes gibi, Arax da, Matien'lerin ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de sığ bataklıklardır, burada çiy balık yiyerek geçinen ve giyim olarak, fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Arax'ın yalnız bir ağzı, bir engele çarpmadan Hazer denizine dökülür.

203. Hazer, tek başına bir denizdir, başka bir denize karışmaz. "Başka bir deniz" diyorum, zira üzerinde Yunan gemilerinin işlediği deniz ve Herakles kolonlarının ötesindeki Atlas denizi dedikleri deniz ve Erythreia denizi, bunların hepsi bir tek denizdir. Hazer ayrı bir denizdir, ötekilere bağlı değildir, uzunluğunu, kürekli bir gemi on beş günde geçebilir demekle anlatmış olabiliriz, en geniş yeri de sekiz günlüktür. Günbatısı yönünde dağların en uzunu ve en yükseği olan Kafkaslarla çevrilmiştir. Kafkasları çok ve çeşitli insan soyları doldurur; çoğu geçimini yaban ormanlardan çıkarır; buralarda çeşitli yapraklar veren ağaçlar vardır, diye anla-

tırlar, buralılar bu yaprakları dövüp su ile karıştırırlar ve giysileri üzerine hayvan resimleri yaparlar; bu hayvan resimleri yıkamakla çıkmaz; hatta sanki yünle işlenmiş gibi, dokuma eskiyinceye kadar öyle durur. — Bu insanlar, herkesin gözü önünde çiftleşirlermiş, hayvanlar gibi.

Tomris

204. Demek Hazer denilen bu deniz günbatısı yönünden Kafkaslarla kesilmiştir; tanyeri ve gündoğusu yönünde uçsuz bucaksız bir ovaya açılır. Bu çok büyük ovanın en büyük bölümünü Massaget' ler tutarlar ki, Kyros'un kendilerine karşı ordularını sürmek için sabırsızlandığı halk bunlardır. Ona bu isteği ve atılımı veren birçok önemli neden vardı. En başta, dünyaya gelişi onu kendi gözünde bir insandan daha yüce gösteriyordu; sonra savaşta onu bırakmayan talihi vardı; zira Kyros nereye gittiyse, üzerine gittiği düşman boyun eğmekten başka bir şey yapamamıştı.

205. Massaget'ler, kocasının ölümünden sonra tahta geçmiş olan bir kraliçenin yönetiminde bulunuyorlardı; adı Tomris'di. Kyros, elçiler gönderdi, kendisiyle evlenmeyi çok istediğini bildirdi. Ama Tomris biliyordu ki, onun asıl istediği kendisi değil, Massaget krallığıdır ve kabul etmedi. Kyros, hileyi söktüremeyince, ordusunu Arax üzerine vurdu ve Massaget'lere karşı açıktan sefer hazırlığına girişti; ordu geçebilsin diye, ırmak üzerine köprüler atıyor, kayıklar üzerine kuleler yükletip ırmağı aşırtıyordu.

206. Bu işlerle uğraşırken Tomris'ten bir elçi geldi ve şunları söyledi: "Med'ler kralı, bu işlerden vazgeç; bu yaptıkların senin hayrına mıdır, değil midir, bilemezsin; bırak diyorum, kendi halklarına hükmet, bizim de kendi halklarımıza hükmetmemize karışma. Ama sanırım yolunu bu öğüde göre çizmek istemeyeceksin; öyle değil mi? Eğer ille de Massaget'lerle boy ölçüşmek istiyorsan, o zaman ırmağın iki yakasını birleştirmek için bu kadar zahmete katlanma; biz ırmaktan üç günlük yola kadar çekileceğiz; suyu geç ve ülkemize gel; yok eğer bizim gelmemizi istiyorsan, bu dediğimizi sen yap". Bu haber üzerine Kyros, Pers'lerin ileri gelenlerini çağırttı, durumu anlattı ve nasıl bir yol tutulması gerektiği hakkında onlara danıştı. Fikirler, Tomris'in ve ordusunun Pers topraklarına girmesinin kendileri için daha iyi olacağı noktası üzerinde birleşti.

207. Ama orada bulunan ve bu düşünceyi beğenmeyen Lydia'lı Kroisos, karşı çıktı: "Kral, dedi, sana daha önce de demiştim, ma-

demki Zeus beni sana verdi, soyunu tehlikeye atacak bir tuzak gördüğüm zaman bunu savuşturmak için elimden geleni yapmalıyım. Uğramış olduğum talihsizlik ve her şeyimi kaybetmiş olmam bana çok şey öğretti. Sen bir ölümsüz olsaydın ve komuta ettiğin birlikler ölümsüzlerden kurulmuş olsaydı, düşündüklerimi sana açmak zahmetine katlanmazdım; ama eğer sen de kendinin bir insan olduğunu ve insanlara komuta ettiğini kabul ediyorsan, önce şunu öğrenmelisin ki, insanın talihi bir tekerleğe benzer, döner, her zaman yüze gülmez. Bu ki, ben şimdilik karşı karşıya bulunduğumuz iş için başka türlü düşünüyorum. Eğer düşmanın saldırısını bu ülkede karşılarsak şu tehlikeye düşeriz: Yenilirsen, hem savaşı, hem de bütün imparatorluğu kaybetmiş olursun; Massaget'ler savaşı kazanırlarsa geri dönmezler, bu besbelli bir şey, senin krallığına karşı sefere devam ederler. Yendin diyelim, o zaman da bu onların toprağında kazanacağın zafer kadar büyük olmayacak, çünkü orada kaçan Massaget'leri, mutlu bir savaştan sonra kovalayabilirsin; şimdi gene baştaki düşünceme dönüyorum: Düşmanlarını yenersen, Tomris'in imparatorluğunun yüreğine kadar yürüyebilirsin. Bir de bırak bütün bu söylediklerimi, ayıp olur, dayanılmaz bir şey olur, Kyros'un, Kambyses oğlunun bir kadın önünde geri basıp ülkesinden bir parçayı ona bırakması. Şimdi benim düşüncem, ırmağı geçmek, ileri yürümek, düşman nereye kadar çekilirse oraya kadar ilerlemek; sonra nasıl olacağını söyleyeceğim şekilde onlardan daha uygun bir duruma geçmek. Söyleyeceğim dediğim de şu, Massaget'ler Pers'lerdeki inceliği bilmezler. Bu adamları denemek için sürülerimizden birçok hayvan öldürelim, yemekler pişirtelim, konak yerimizde büyük bir şölen yapalım; masrafa bakmadan, şarap, yemek ne varsa hepsini ortaya dökelim; sonra konak yerinde ordumuzun en az işe yarayanlarını bırakıp, üst yanını toplayarak ırmağa doğru geri çekilelim. Ya büsbütün yanılıyorum, ya da onlar bu kadar güzel şeyi bir arada görünce üstüne atılacaklar ve kendimizi göstermek için meydanı bize bırakacaklar".

208. İki görüş karşılaşıyordu. Kyros birinciyi bıraktı ve Kroisos'un dediğini seçti, Tomris'e geri çekilmesini, çünkü ırmağı kendisinin aşacağını ve ona karşı yürüyeceğini bildirdi. Tomris, başta yaptığı öneriye uyarak geri çekildi, Kyros, krallığın yönetimini oğlu Kambyses'e bıraktı, Kroisos'u da ona emanet etti ve eğer Massaget'lere karşı açtığı sefer kötüye dönerse, onu elden geldiğince hoş tutması için sıkı emir verdi; bu emri verdikten sonra onları ülkesine gönderdi, kendisi de ordusuyle birlikte ırmağı aştı.

209. Arax'ın öbür yanına geçtikten sonra gece bastı, Massaget'ler

toprağında uykusunu bir rüya ziyaret etti; şöyle: Kyros'a öyle geldi ki, uykusunda Hystaspes'in büyük oğlunu görmektedir, iki omzunda iki kanat, birinin gölgesi Asya'ya, öbürünün gölgesi Avrupa'ya uzanıyor. Hystaspes, Arsames'in oğlu bir Akhemenid'di; büyük oğlu Dareios'du, o zamanlar genç, en fazla yirmisinde ve henüz savaş çağına girmediği için geride bırakmışlardı. Uyanınca bu ne ola ki, diye düşündü. Gözüne önemli göründüğünden Hystaspes'i getirtti, baş başa kaldıkları zaman ona şunları söyledi: "Hystaspes, oğullarından biri bana ve devletime karşı bir şeyler çeviriyor. Bunu nasıl haber aldığımı da söyleyeceğim sana. Tanrılar beni koruyorlar ve bana karşı hazırlanan her şeyi önceden haber veriyorlar. Bu gece de uyurken büyük oğlunu gördüm, omuzlarında iki kanat vardı, birinin gölgesi Asya'ya, öbürünün gölgesi Avrupa'ya düşüyordu. Böyle bir rüya gördükten sonra onun bana karşı bir işlere kalkmış olduğundan şüphe edilemez. Şimdi en kısa yoldan geri dön ve durumu öyle idare et ki, ben bu ülkeyi yenip de döndüğüm zaman oğlun huzuruma getirilsin, işin ne olduğu iyice anlaşılsın".

210. Kyros böyle konuşuyordu, çünkü Dareios'un kendisine karşı bir kötülük hazırladığını sanıyordu. Ama tanrının ona haber verdiği şey, onun bu ülkede öleceği ve tacının Dareios'a geçeceğiydi. — Hystaspes şu sözlerle cevap verdi: "Kral, Pers kanından olanlar içinde sana bir kötülük tasarlayan kimse çıkamaz. Eğer çıkarsa o çabucak ölmelidir. Sen, köle olan, başkalarının boyunduruğu altında yaşayan Pers'leri özgür insanlar haline getiren, dünyanın efendisi yapan kimsesin. Rüya benim oğlumun sana karşı düşmanlık hazırladığını gösterdiğine göre, onu ben sana teslim ederim, sen de istediğini yaparsın".

211. Hystaspes bu cevabı verdikten sonra Arax'ı tekrar geçti ve Kyros'un sağlam bir savunucusu olarak, oğlu Dareios'u kollamak üzere Pers'ler ülkesine döndü ve Kyros, Arax'tan öteye bir gün ilerledikten sonra, Kroisos'un dediğini yaptı. Sonra orada değeri olmayanları bırakıp vurucu birlikleri Arax'a doğru geri çekti. Massaget ordusunun üçtebiri çıkageldi; Kyros'un bıraktıklarını, karşı koydukları için öldürdüler ve düşmanı kırdıktan sonra hazır şöleni gördüler, sofraların başına çöküp yemeye giriştiler (44); gırtlaklarına kadar yemek ve şarapla dolunca yatıp uyudular. Pers'ler üstlerine geldiler ve çoğunu kılıçtan geçirdiler, daha çoğunu da canlı yakaladılar ve bu arada Tomris'in oğlunu da ele geçirdiler, adı Spargapises'ti ve Massaget'lere o kumanda ediyordu.

212. Kraliçe, ordusunun ve oğlunun başına gelenleri öğrenince Kyros'a bir haberci saldı, şu haberi gönderdi: "Kana doymayan kanlı katil Kyros, bu başarıyla şişinme; bu zaferi, içtiğiniz zaman, sizin de aklınızı başınızdan alan, damarlarınıza indiği ölçüde ağzınıza kötü sözler çıkartan üzüm kazandı. Bu zehirdir diyorum, seni hilebazlıkla oğlumun efendisi yapan; bu güçlerin ölçüştüğü savaş değildir. Bak şimdi sana güzel bir öğüt vereyim, beni dinle, oğlumu bana geri ver, bir şeyler karıştırmadan çık git bu topraklardan, Massaget ordusunun üçte biri üzerinde kazandığın kaba zaferle yetin. Ama eğer bu dediğimi yapmazsan, Massaget'lerin efendisi olan Güneş adına ant içerim ki, kan dökmeye doymayan adam, seni ben kanla doyuracağım".

213. Elçinin bu sözlerine Kyros kulak asmadı. Kraliçe Tomris'in oğluna, Spargapises'e gelince, sarhoşluktan ayılıp da başına geleni gördüğü zaman, bağlarının çözülmesi için Kyros'a yalvardı; isteğini yerine getirdiler; bağları çözülüp elleri serbest kalınca, hemen kendini öldürdü.

214. Bu savaşçının sonu böyle oldu. Tomris, Kyros'un cevabını öğrenince bütün kuvvetlerini topladı, Kyros üzerine sürdü. O sabah, Barbarlar arasında geçen savaşların, bana sorarsanız, en ağırı oldu ve ayrıca bana anlatılan hikâyesi de şöyle. Başlangıçta uzaktan uzağa ok atmışlar. Oklar tükenince kargı ve hançerle birbirlerinin üzerine atılıp göğüs göğüse vuruşmaya başlamışlar. Uzun süre aynı yerde çakılı kalmışlar, ne biri, ne de öteki bir karış çekilmek istemiyormuş; sonunda Massaget'ler kazanmışlar. Pers ordusunun büyük bölümü olduğu yerde erimiş. Kyros'un tamam yirmi dokuz yıl süren saltanatı böylece son buluyordu. Tomris, elinde kan dolu bir tulum ölüler arasında Kyros'u arıyordu; onu buldu ve kafasını tulumun içine daldırdı. Ölünün her yanını kana bularken şunları söylüyordu: "Canım sağ ve savaştan zaferle çıktım, ama sen beni öldürdün, hileyle oğlumu yakaladın; ama işte sen de sana önceden söylediğim gibi, benim elimle kana doyuyorsun!". Kyros'un ömrünün nasıl sona erdiği üzerine çok hikâye vardır; ben doğruya en çok benzeyenini anlattım.

215. Massaget'lerin giyinişleri ve yaşamaları Skyth'lerinki gibidir; atlı ya da yaya savaşırlar (çünkü her iki şekilde de savaşabilirler), okla ve kargıyla savaşırlar ve daha çok Sagaris dedikleri baltayı kullanırlar. Silâhlarını yalnız bakır ve altınla yaparlar; kargı ve mızrak uçları, baltalar hep bakırla yapılır; savaş başlığı, kılıç kayışı, koltuk altlarını koruyan parçalar altın süslerle bezenmiştir.

Atları da öyledir; göğüs cebeleri bakırdandır; gem, kantarma, şakakları koruyan plaklar altın yaldızlıdır. Demir, gümüş kullanmazlar; bunun nedeni, Skyth'lerde olduğu gibi (45), bunlarda da bu madenlerin bulunmayışıdır, buna karşılık altın ve bakır çok boldur.

216. Şimdi de görenekleri: Her erkek bir kadınla evlenir, ama ortak yararlanırlar; Yunanlıların Skyth'lere yakıştırdıkları bu âdet, Skyth'lere değil Massaget'lere ait bir âdettir. Bir kadını arzulayan bir Massaget ok torbasını kadının arabasının önüne asar ve hiç çekinmeden onunla kalır. Ömürlerinin yalnız şu suretle son bulmasını dilerler: Birisi iyice ihtiyarladı mı, yakınları bir araya gelir, sürülerindeki başka birtakım hayvanlarla beraber onu da kurban ederler; sonra bu etleri pişirir ve afiyetle yerler. Bunu en mutlu akıbet sayarlar; hastalıktan ölenler yenmez, gömülür, kurban edilecek yaşa ulaşamamak büyük talihsizlik sayılır. Toprağı ekip biçmezler; sürü hayvanlarıyle ve Arax ırmağının bol balıklarıyle geçinirler; içkileri süttür. Taptıkları tek tanrı güneştir ve ona at kurban ederler; bu kurban şu düşünceyle yapılır: Ölümlülerin en hızlısı, tanrıların en hızlısına adanmıştır.

İkinci Kitap

EUTERPE

1. Kyros ölünce iktidar, Kyros'un Pharnaspes kızı Kassandane'den olma oğlu Kambyses'e geçti (46), anası, Kyros'tan önce ölmüş, babası büyük yas tutmuş, hükmü altındaki yerlerde de yas tutulmasını istemişti. Bu kadınla Kyros'un oğlu olan Kambyses, İonia'lıları ve Aiolia'lıları babasının köleleri sayıyordu ve Mısır'a sefer açtığı zaman hükmü altındaki öbür uluslardan başka, buyruğundaki Yunanlıları da beraber götürmüştü.

Mısır ve Nil

2. Mısırlılar, Psammetikos zamanından önce, kendilerini dünyanın ilk insanları sayıyorlardı. Ama gün gelip de Psammetikos krallığı ele alınca ve ilk insanların kimler olduğu merakına düşünce, işte o günden sonra diyorum, kendilerini gene bütün öbürlerinin en eskisi saymakla beraber, Phrygia'lıların kendilerinden de eski oldukları kanısına geldiler. Psammetikos, soruşturmalarına rağmen, dünyaya ilk gelen insanların kimler olduğunu bir türlü öğrenemeyince şu anlatacağım çareye baş vurdu: Bir çobana, rasgele iki tane yeni doğmuş çocuk verdi, bunlar ağıla konacak ve şöyle büyütülecekti: Çocukların yanında kimse ağzını açıp tek söz söylemeyecekti; ayrı bir odada kendi başlarına büyüyeceklerdi; çoban, belli saatte keçileri alıp yanlarına götürecek süt içirip iyice doyuracak, sonra kendi işlerine bakacaktı. Psammetikos'un böyle yapmasının ve bu emri vermesinin nedeni, çocukların viyaklamalar çağını aştıktan sonra ağızlarından çıkacak ilk sözü yakalamaktı; gerçekten de öyle oldu. Üzerinden iki yıl geçince, bir gün çoban, kapıyı açıp içeri girdi, önünde diz üstü duran iki çocuk, ellerini uzatarak, "Bekos!" diye bağırdılar. Çoban bu sözü ilk duyduğunda bir şey demedi, ama daha sonra da her gelişinde aynı sözü işitince efendisine haber verdi ve isteği üzerine çocukları kendi görsün diye aldı ona götürdü. Psammetikos kendi kulağı ile de duyduktan sonra, herhangi bir şeye bekos adını vermiş olan insanların kimler olduklarını araştırmaya koyuldu; araya taraya Phrygia'lıların ekmeğe be-

kos dediklerini öğrendi. Böylece ve bu ipucuna tutunarak Mısırlılar Phrygia'lıların kendilerinden daha eski olduklarını itiraf ettiler. Ben bu hikâyeyi Memphis'te Hephaistos rahiplerinden dinledim. Hephaistos'a burada da tapılır (47). Yunanlılar bu konuda boş laflar söylerler, Psammetikos güya dilini kestirdiği kadınlara emanet etmiş bu çocukları filan gibi şeyler.

3. Bu çocukların nasıl büyütüldükleri konusunda bana anlattıkları işte bunlar; Memphis'te Hephaistos rahipleriyle görüşürken epeyce bir şeyler daha öğrenmiştim. Hatta Thebai ve Heliopolis'e bir daha gidip, oralıların söyledikleri Memphis'te anlatılanlara uyuyor mu diye araştırdım; zira bu Heliopolis'liler, Mısırlıların en okumuşları diye geçinirler. Bana tanrıların sırları hakkında öğretmiş oldukları şeyleri anlatmak niyetinde değilim ve sadece tanrıların adlarını vermekle yetineceğim, zira orada bunları herkes bilmektedir; ve eğer bu konuda bir şeyler söylersem bu, anlattığım hikâyenin gereğini yerine getirmek için olacaktır (48).

4. İnsanlar için söyledikleri arasında birbirini tutanlar şunlardır: İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp ilk olarak yıl'ı bulanlar Mısırlılardır; ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Mısırlılar, bana kalırsa, yılı Yunanlılardan daha bilimsel olarak hesaplamışlardır, Yunanlılar mevsimleri denkleştirmek için, yıla iki yılda bir, bir artık ay katarlar, Mısırlılar ise on iki ayın her birini otuz gün sayarlar ve sadece yıla açıktan beş gün katarak mevsimlerin periyodik çemberini tamamlamış olurlar. Gene bana denilmiştir ki, büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlar ve Yunanlılar da onlardan almışlardır, — ve bu tanrılar için ilk olarak sunak, heykel ve tapınaklar yapanlar, taşlar üzerine hayvan resimleri kazanlar da gene onlardır. Ve bunları söyleyenler bana her zaman söylediklerinin kanıtlarını da göstermişlerdir. İnsanlar arasında Mısır'da ilk olarak saltanat süren, bana dediklerine göre Menes'tir (49). Onun zamanında Thebai'den gayrı her taraf bataklıktı, bugün Moiris gölünün uzandığı yerin ötesinde de öyleydi; onun için deniz kıyısından bu göle kadar, ırmağı izleyerek gidebilmek için yedi gün yol yapmak gerekiyordu.

5. Ülke hakkında verdikleri bu bilgiler, bana doğru görünmüştür; burasını gören bir kimse, eğer azıcık aklı başında bir adamsa, kendisine daha önceden haber verilmiş olmasa bile, Mısır'ın Yunanlıların yanaştıkları bölgesinin, ırmağın açtığı ve armağan ettiği (50) bir toprak olduğunu hemen anlar ve buna ben, gölün yukarısında yapılacak üç günlük bir yolculuk boyunca görülen toprakları da

katacağım, adamlarım bana böyle bir şey söylememişlerdir, ama o topraklar da gerçekte böyledir. Zira, Mısır'ın bu topraklarının durumu şöyledir: Mısır'a denizden gelirken ve Mısır kıyılarına varmak için daha bir günlük yol varken dibe bir sonda salarsanız çamur çıkar ve derinlik on bir kulaçtır. Bu da ırmağın buralara kadar alüvyon taşımış olduğunu gösterir.

6. Başka gözlemler: Asıl Mısır deniz kıyısında altmış skenes uzunluğunda yer tutar, bu ölçüyü bulmak için iki sınır gerekir, bize göre bu iki sınır Plinthine körfezi ile Kasion dağının yanındaki Serbonis gölüdür; altmış skenes dediğimiz işte bu ikisinin arasıdır. — Toprağı az olan halklar toprağı kulaçla ölçerler; biraz daha çok toprağı olanlar ise ölçü olarak stad kullanırlar; toprağı çok olanlar parasang daha da çok olanlar skenes ile ölçerler. Bir parasang otuz staddır, Mısırlıların ölçüsü olan skenes, altmış staddır. Böylece stad olarak hesap edilirse, Mısır'ın deniz kıyısı çizgisi üç bin altı yüz stad olur.

7. Kıyıdan Heliopolis'e kadar, iç kesimlerde, Mısır geniştir; düz, suya doymuş balçık. Kıyıdan içeri Heliopolis'e giden yolun uzunluğu, aşağı yukarı Atina'da on iki tanrı sunağı ile, Pisa'daki Olympos Zeus'u tapınağı arasındaki yol kadardır. Bu iki yol ölçülecek olursa tam tamına eşit olmalarına pek az bir şey kaldığı görülür; bilemedin on beş stad; zira, Atina ile Pisa arası bin beş yüz stad olmak için on beş stad daha ister ve deniz kıyısından Heliopolis'e kadar uzanan yol ise tam tamına bin beş yüz staddır.

8. Heliopolis'ten sonra içerilere doğru Mısır daralır. Bir yanını Arap dağları sıkıştırır, bundan ayıdan aşağıya güneye ve Notos rüzgârı bölgesine doğru uzanırlar, sonra gene karadan Erythreia adındaki deniz doğrultusunda giderler; Memphis piramitleri için açılan taş ocakları buradadır. Dağın bittiği ve demin söylediğim yöne kıvrıldığı yer burasıdır. Dağın doğudan batıya en geniş olduğu yer de, öğrendiğime göre, bir yandan öbür yana iki aylık yoldur ve gündoğusu yönünde günlük (*) üretilen bölge ile sınırlanmıştır. Bu dağ böyledir. Libya yanında da Mısır, öbür yanda olduğu gibi, bir dağ ile ayrılmıştır, buraları piramitlerin bulunduğu taşlık yer-

(*) Aslında günlük değil, günlük başka şeydir, ama tapınaklarda kokusundan yararlanmak için yakılan her şeye bizde günlük demek âdet olmuştur. Günlük, Liquidambar'dır ve Mısır'da yetişmez, burada söz konusu olan, çeşitli bitkilerden çıkarılan özel bir reçine çeşididir, Latincesi incensum'dur. — Çevirenin notu.

lerdir; taş, taşın üstünde kum; güneye doğru uzanan Arabistan dağına paralel çizer. Demek ki Heliopolis'ten ötesi pek geniş sayılmaz, ya da Mısır toprağı için böyledir; aşağı yukarı on dört günlük su üstü yolculuğu boyunca (51) içeriye doğru Mısır dar bir toprak şeridinden ibarettir. Bu dediğimiz iki dağın arası bir ovadır, Arabistan dağı ile Libya dağı denilen dağın arası, en dar olduğu yerde bana yaklaşık olarak iki yüz staddan fazla geniş görünmemiştir. Bundan öteye Mısır yeniden genişler.

9. Tabiat işte böyle yapmıştır bu ülkeyi. Heliopolis ile Thebai arası ırmak yoluyla dokuz gün çeker; stad olarak ölçersek dört bin sekiz yüz altmış stad buluruz, çünkü seksen bir skenestir. Ölçülerin tümünü ele alırsak, kıyı boyu, daha önce de söylediğim gibi üç bin altı yüz staddır; şimdi buna deniz kıyısından Thebai'ye kadar, içeriye doğru olan uzunluğu ekliyorum, hepsi altı bin yüz yirmi stad yapar. Ve Thebai'den Elephantine adındaki kente kadar da bin sekiz yüz staddır.

10. Anlattığım bu ülkenin en büyük bölümünü Mısırlılar, bana öyle geliyor ki, sular üzerinden kazanmışlardır, bunu bana rahipler de böyle söylemişlerdir. Ve Memphis'in ötesinde uzanan ve demin söylediğim dağların arası da her halde denizin bir girintisiydi, ben öyle sanıyorum. Eğer şu küçük örnekleri büyük bir şey için de göstermek uygun düşerse, tıpkı Troia'da, Teuthrania'da, Ephesos'ta ve Menderes ovasında olduğu gibi diyebiliriz; ama bu bölgelerden geçen ırmakların hiç biri beş ağzı olan Nil'in, büyüklük bakımından bir tek ağzı ile bile ölçüştürülemez. Şüphesiz büyük işler gördükleri halde Nil ile büyüklük bakımından boy ölçüşemeyecek olan daha başka ırmaklar da vardır; öbürleri arasında ve en başta Akheloos ırmağını gösterebilirim, Akarnania'dan geçip denize dökülen bu ırmak, buradaki Ekhinad adalarının yarısını karaya bitiştiren sağlam topraklar oluşturmuştur.

11. Mısır'dan pek uzak olmayan Arabistan'da Erythreia denilen denizi meydana getiren bir körfez vardır; bu körfezin uzunluğu ve darlığı söyleyeceğim gibidir. Körfezin dibinden deniz yoluyle ve kürekle, açık denize kadar kırk gündür; ama en geniş yerinde bir yakadan ötekine yarım günde geçilebilir. Ve bu denizde her gün kabarma ve çekilme olur. Öyle ise! Demek ki Mısır da eskiden buna benzer bir başka körfezdi; bu körfez kuzeyde bulunan denizden, Ethiopia'ya doğru bir girinti yapıyordu ve Arabistan körfezi de, güneydeki denizden Suriye'ye doğru uzanıyordu; dar bir kara şeridi boyunca, ters yönlerde uzanan iki körfezin, bir-

biriyle birleşmesi için pek az bir şey gerekecekti. Diyelim, günün birinde, Nil'in canı çekip bu Arap körfezine doğru sapmak istese, sularının taşıdığı millerin bu körfezi de, hiç olmazsa yirmi bin yıl sonunda, doldurmasını kim önleyebilir? Bana sorarsanız ben, hatta on bin yılda da olur derim; öyleyse, ben doğmadan önce geçmiş olan zaman içinde, çok büyük ve çok çalışkan bir ırmak, hatta bundan çok daha büyük bir körfezi doldurmuş olamaz mı?

12. Mısır'ın meydana gelişi konusunda ben, bana anlatılmış olan şeylere inanıyorum ve şunlara bakarak bunun böyle olduğunu tamamen kabul ediyorum: Mısır, çevresindeki topraklara bakarak, bir çıkıntı yapmaktadır, dağlarının üzerinde küçük deniz kabuklarına rastlanır ve tuzlu çöküllere özgü bir bitki örtüsü vardır (tuz, piramitleri bile kemiriyor), oysa Mısır dağları arasında, bir tek Memphis üzerindeki dağda kum bulunur. Öte yandan Mısır, ne bitişiğindeki Arabistan'a, ne Libya'ya, hatta ne de Arabistan'ın, üzerinde Suriyelilerin yaşadığı kıyı bölümünü meydana getiren Suriye'ye benzer; Mısır toprağı, ırmağın Ethiopia'dan taşıdığı alüvyon ve balçıktan oluşmuş kara ve yumuşak bir topraktır; Libya toprağı, biliyoruz, kırmızıya çalar ve oldukça kalın bir kum yaygısı ile örtülüdür; Arabistan ve Suriye'de ise toprağın üstü kil, altı taştır.

13. Bu ülke için bana rahiplerin vermiş oldukları öbür önemli bilgiler: Kral Moiris zamanında, diyorlar, Mısır'ı Memphis'ten bu yana suya boğmak için ırmağın sekiz dirsek taşması yetiyordu; rahipler bana bunu anlattıkları zaman Moiris öleli daha dokuz yüz yıl dolmamıştı. Oysa bugün ırmak on altı, hiç olmazsa on beş dirsek yükselmedikçe, toprağı basmamaktadır. Gene bana öyle gelir ki, toprak denizden birazcık daha yer kazanmak için bu ölçüde yükselmeye devam ederse, Moiris gölünün alt yanında ve özellikle Delta adı verilen bölgede yerleşmiş olan Mısırlılar, giderek Nil taşmalarından yoksun kalacak ve ileride Yunanlıların da başına gelecek olan akıbete mahkûm olacaklardır. Bütün Yunan ülkesinin, kendileri gibi ırmaklarla değil, yalnız yağmurlarla sulandığını öğrendikleri için bir gün gelip, Yunanlıların ümitlerinde acı şekilde yanıldıklarını göreceklerini, açlık ve yokluk içinde öleceklerini ileri sürüyorlar. Bununla demek istiyorlar ki, eğer tanrı yağmur yağdırmaz ve sürekli bir kuraklık olursa, Yunanlılar aç kalırlar; zira yağmurun yerini tutabilecek başka bir şeyleri yoktur ve yağmuru da onlara yalnız Zeus verebilir.

14. Mısırlıların Yunanlılar için ileri sürdükleri bu gözlem çok doğrudur; ama bir de kendileri için ne olacak, ona bakalım. Ya demin

dediğim gibi, Memphis'in alt yanındaki topraklar (zira, toprak yürümesi orada oluyor) geçmişteki oranla yükselmeye devam ederse orada oturan Mısırlılar açlıktan ölmeyecekler mi, mademki ırmak artık tarlalarını sulamayacak ve yağmur da yağmayacak? Bugün için kabul ediyorum, öbür insanlardan, hatta öbür Mısırlılardan daha az çaba ile ekin kaldırıyorlar topraktan; toprağı sapanla sürmek ve bellemek zahmetine girmiyorlar, öbür insanların ekmeklerini çıkarmak için katlandıkları ağır işlerden hiç birini yapmıyorlar; ırmak kendiliğinden çıkar yatağından, tarlaları basar, sular, sonra çekilip yatağına döner, o zaman herkes çıkıp tarlasına tohum serper, arkasından domuzları salar tarlaya, bunlar toprağı çiğneyerek tohumu toprağa gömerler ve artık hasat zamanını beklemekten gayrı yapacak şey kalmaz; o zaman da ekini sapından gene domuzlara çiğneterek ayırtırlar, sonra kaldırırlar.

15. Şu anlattıklarımızdan sonra bir de bakalım İonia'lılar ne düşünüyorlar Mısır hakkında, İonia'lılar, Mısır sözünü yalnız Delta için kullanırlar ve Mısır'ı deniz kıyısı yönünden yalnız "Perseus kayası" denilen kaya ile Pelusion tuz depoları arasında kalan kırk skeneslik alan diye bilirler, iç bölgeler yönünden de Nil'in bir yandan Pelusion'a, öbür yandan Kanobos'a doğru akmak üzere bölündüğü yer olan Kerkasoros ile deniz arasında kalan bölgeden ibaret sayarlar, —Mısır'ın geri kalan yerlerini ya Libya'ya ya da Arabistan'a bağlarlar—. Biz onlara ispat edeceğiz ki, eğer onların dediklerine kalsa Mısırlıların eskiden bir yurtları olamayacaktı; gerçekten Mısırlıların kendi sözlerine ve benim kendi görüşüme göre, ırmak çökülleri deltayı meydana getireli çok kısa bir zaman geçmiştir; daha dün ortaya çıkmıştır denebilir. Eğer bir yurtları olmasaydı, kendilerini dünyanın ilk insanlarının başına nasıl koyabilirlerdi? Çocuk denemesine ve ilk hangi dili konuştuklarını araştırmaya yer kalmazdı. Ben sanmıyorum ki, Mısırlılar, İonia'lıların verdikleri adla, delta ile aynı zamanda gelmiş olsunlar yeryüzüne; tersine, ilk insanlarla çağdaştırlar ve toprakları denizden yer kazandığı ölçüde çoğu deniz kıyısına doğru kaymış, bir bölümü de içerde kalmıştır. Zaten eskiden Mısır dedikleri, çevresi altı bin yüz yirmi stad olan Thebai bölgesinden ibaretti.

16. Eğer düşündüklerimiz doğru ise İonia'lıların Mısır üzerine olan görüşleri yanlıştır; İonia'lıların görüşlerini doğru sayarsak o zaman ben de Yunanlıların ve İonia'lıların sayı saymasını bilmediklerini ileri sürerim, çünkü onlar yeryüzünü, Avrupa, Asya ve Libya olmak üzere üçe bölerler; buna bir de Mısır deltasını katmaları gerekirdi, mademki o ne Asya'da, ne de Libya'dadır; zira Nil'i Asya

ve Libya arasında sınır olarak kabul etmezler. Gerçekten de Nil, Asya ve Libya arasında sıkışmış olan Delta bölgesinde çeşitli kollara ayrılmaktadır.

Nil ve Ağızları

17. O halde İonia'lıların dediklerini bırakalım ve bir daha diyelim ki, Mısırlıların yaşadıkları yerler Mısır'dır, nasıl ki Kilikia'lıların yaşadıkları yerler Kilikia ve Asurya'lıların yaşadıkları yerler de Asurya'dır; Asya ve Libya arasında sınır olarak, eğer kelimelerin bir anlamı varsa, biz Mısır'dan başka bir ülke görmedik; ama eğer Yunanlıların yaptıkları bölmeyi kabul edecek olursak Mısır'ı, bütünüyle, çağlayanlardan ve Elephantine kentinden başlayarak, yarısı Libya toprağına, öbür yarısı da Asya toprağına olmak üzere iki anakaraya bağlı iki ayrı bölümden oluşmuş gibi alacağız. Çünkü Nil, çağlayanlardan başlayarak, denize kadar Mısır'ı ikiye böler. Kerkasoros kentine kadar bir tek yatak içinde akar; bu kentten sonra üç kola ayrılır. Biri gündoğusuna yönelir ve Pelusion ağzı adını alır; ikincisi batıya doğru, Kanobos ağzı adını alır; üçüncüsü, Nil yatağının Delta'ya kadar geldikten sonra, onu denize dökületeceği yere kadar ikiye ayırmış olan uzantısıdır; ne taşıdığı su miktarı, ne de ün bakımından öbür ikisinden aşağı kalır; buna da Sebennytik ağzı adı verilir. İki başka ağız daha vardır ki Sebennytik'ten ayrılıp denize kadar giderler: Bunlar, Sais ve Mendes ağızlarıdır. Bolbitin ve Bukolik ağızları ise kendiliğinden açılmış kollar değildirler, insan eliyle kazılmışlardır.

18. Mısır'ın büyüklüğü hakkındaki görüşüme kanıt olarak Ammon oraklini ileri süreceğim, ben bunu bu bölge üzerine kendi düşüncem belirlendikten sonra öğrendim. Libya ve Mısır arasındaki sınır bölgesinde bulunan Apis ve Marea kentleri ahalisi, Mısırlı değil, Libyalı sayılmak kaygısına düşmüşlerdi, dinsel yasaklardan usanmışlar, inek etinin yasaklanmasına karşı çıkmışlardı, Ammon'a baş vurdular, Mısırlılarla ortak yanları olmadığını, kendilerinin Delta'dan dışardaki yerlerde ve onlardan başka bir tarzda yaşamakta olduklarını ileri sürdüler; dertleri, istediklerini yiyebilmekti. Ama tanrı onları dinlemek istemedi: Nil taştığı zaman sularının yayıldığı yer, Mısır ve Elephantine'den başlayarak, bu ırmağın suyunu içen herkes de Mısırlıdır, dedi. Onlara bildirdiği orakl böyleydi.

19. Nil taştığı zaman, yalnız Delta'ya değil, kimi yerlerde Libya ve Arabistan topraklarına da yayılır ve bu her iki yanda da, ba-

zen daha az, bazen daha çok olmak üzere iki günlük yere kadar uzar gider. — Irmak neden taşar, ne rahipler, ne de başkaları açıklayabildiler. Nil suları yaz gündönümünden başlayarak yüz gün süreyle kabarıyor, bu süre dolmaya yakın çekiliyor ve bütün kış boyunca, tâ yaz gündönümüne kadar, bir dere gibi kalıyor; niçin? Bunu yerlilerden öğrenmeyi çok istedim. Nil'e öbür ırmakların tersine bir rejim sağlayan bu özellik üzerine, bütün soruşturmalarıma rağmen, hiç bir Mısırlıdan aydınlatıcı bir şey öğrenemedim. Aydınlanmasını istediğim bu sorundan başka bir de, bütün akarsu yataklarından kalkan esintiye bir tek bu ırmakta rastlanmaz, neden? Bunu da öğrenmek istiyordum.

20. Bununla beraber, Nil sularının neden taştığını açıklamaya kalkışan bazı aklı evvel Yunanlılar da çıkmıştır; üç kuram ileri sürülür ki, bunların ikisi bence anılmaya bile değmez; sadece bulunsun diye yazacağım. Birincisi, taşmaları etesios rüzgârlarına bağlıyor, bu rüzgâr, ırmağı geriye sürer, suların denize akmasına engel olur, diyor. Ama Nil'in aynı şekilde taştığı, etesios rüzgârlarının başlamasından önce de görülmüştür. Bundan başka, eğer taşmanın nedeni bu rüzgârlar olsaydı, bu rüzgârlara karşı akan öbür ırmakların da, aynı koşullar içinde aynı etki altında kalmaları gerekirdi, kaldı ki bunlar daha küçük olduklarından akıntılarının karşı koyma gücü de daha azdır. Böyle ırmaklar Suriye'de çoktur, Libya'da çoktur ve hiç birisi Nil rejimiyle ölçüştürülemez.

21. İkinci açıklama birinciden çok daha az bilimsel, ama çok daha şaşırtıcıdır: Buna göre, Nil bu mucizeyi gösterir, çünkü o, Okeanos'tan çıkar, Okeanos da bütün yeryüzünü çevreler.

22. Üçüncü açıklamaya gelince, öbürlerinden çok daha iyi görünürse de o da onlar kadar saçmadır (52); zira neden olarak, karların erimesini gösterir: Nil, Libya'dan çıkar, Ethiopia'dan geçer, Mısır'a ulaşır. Nereden bulacak karı peki, mademki önce daha sıcak yerlerden dolanıp daha serincelerine daha sonra ulaşıyor? Bu gibi şeylere aklı eren bir kimsenin ilk bakışta gözüne çarpacak olan aykırılık, olayı kara bağlarken, bu bölgede esen rüzgârların hep sıcak rüzgârlar olduğunun düşünülmemiş olmasıdır; ayrıca, bu bölge ne yağmur bilir ne de kar; oysa kar yağdı mı arkasından beş gün içinde yağmur yağması kesin ve zorunlu bir tabiat olayıdır, demek kar yağmış olsaydı, burası yağmur alan bir bölge olacaktı. Üçüncüsü, insanların derisi sıcak yüzünden kara olur; çaylak ve kırlangıç bir yıldan öbür yıla buralardan hiç ayrılmazlar ve Skyth ülkelerinin kışından kaçan turnalar kışlık yuvalarını buralarda ku-

rarlar. Nil'in içinden geçtiği bu bölgede, az da olsa kar yağsaydı, bu özelliklerin hiç birisine rastlanmayacaktı; tabiat yasaları böyle bir düşünceye elvermez.

23. Bilinmeyen bir şeyi açıklamak için masala baş vurarak Okeanos' tan söz açan adama gelince, bunu çürütmek bize düşmez. Çünkü bir Okeanos ırmağının varlığından hiç haberim yoktur ve bu adı uydurup şiire sokan, Homeros'tur sanırım, ya da ondan sonra gelenlerden birisidir.

24. Şimdi bu görüşlerin eleştirisini yaptıktan sonra, bu sırlar hakkında benim kendi görüşümün ne olduğunu da açıklamak gerekirse, benim fikrimce Nil ırmağı yazın niçin kabarır, onu da söyleyeceğim. Güneş kış mevsiminde, fırtınalar yüzünden, başlangıçtaki dönencesinden sapar, Libya'nın ortasına doğru yönelir. Kısa bir açıklama için buna eklenecek bir şeyim yoktur; çünkü öyle görünüyor ki bu tanrı, bir bölgeye ne kadar yaklaşırsa orada kuraklık o kadar çok olur ve içinden geçen dereler de o ölçüde susuz kalır.

25. Yok eğer daha ayrıntılı bir açıklama isteniyorsa, o zaman şöyle diyeceğim: Libya'nın ortaları üzerinde yüzen güneş şu etkileri meydana getirir: Bölgede hava sürekli olarak açıktır, toprak, soğuk rüzgârlar esmediği için, iyice sıcaktır, bunun için güneş buraların üzerinde yüzerken, yazın gökyüzünün ortasında durduğu zaman yaptığı etkinin aynısını yapar; suyu çeker ve atmosferin en üstteki bölümlerine basar; rüzgârlar suyu oradan alıp her yana taşırlar ve bu buharı damlacıklar halinde yoğunlaştırırlar; ve bu bölgeden doğru esen rüzgârların, Notos ve güneybatı rüzgârlarının, en çok yağmur yüklü rüzgârlar olması tabiîdir. Hatta gene bana öyle gelir ki güneş, Nil'den çektiği suyun hepsini yağmur olarak yağdırmaz, bir bölümünü de kendisi için saklar. Kış yumuşadığı zaman güneş yeniden gökyüzünün ortasındaki yerini alır ve o zaman öbür ırmaklardan da su çeker. Öbür ırmaklar o zamana kadar büyük su kütleleri taşırlar, çünkü ülkelerini sulayan ve yol yol sel yatakları çizen yağmur sularıyle büyük ölçüde beslenirler; ama yazın yağmurdan yoksun oldukları ve ayrıca güneş tarafından da emildikleri için suları azalmaktadır. Nil, tersine: Suyunu güneş çeker, yağmur beslemez bir tek o vardır ırmaklar arasında, suları yazın değil de kışın çekilen: Demek ki gerçekte bütün öbür akarsular kadar o da güneşin etkisi altında kalmakta, ama kışın yalnız onun suları azalmaktadır. İşte bu olayı güneşe bu düşünce yoluyle bağlıyorum.

26. Gene odur, bana kalırsa, bütün bu ülkelerin havasını kurutan, çünkü geçtiği bölgeleri yakar kavurur; zaten Libya'nın ortası her zaman yazdır. Diyelim iklimler yer değiştirdiler, kışın ve poyrazın gökyüzündeki yerini Notos ve güney rüzgârı aldı, Notos'un yerine de poyraz geçti, eğer diyorum, böyle olsaydı, poyraz ve fırtına, güneşi gökyüzünün ortasındaki yerinden sürüp Avrupa'nın ortasından geçirtecekti, bugün Libya'da olduğu gibi ve öyle düşünüyorum ki, bugün Nil ne yapıyorsa, o zaman da İstros, Avrupa'yı geçerken aynı şeyi yapacaktı.

27. Nil'den serin esinti kalkmamasının nedenine gelince, bu noktada şöyle düşünüyorum: Isınmış topraklarda serin esinti olması beklenemez, serin esinti kalkması için, genellikle serinlik ister.

28. Varsın bütün bunlar bugün ve eskiden nasılsalar gene öyle kalsınlar. — Nil'in kaynaklarına gelince, bu konuda görüştüklerim içerisinde, Mısır'da Sais'teki Athene hazinesi yöneticisi dışında, ne Mısırlılar, ne Libya'lılar ne de Yunanlılardan bir kimse çıkıp bunları bilirim diye övünemedi. Ama o yönetici de bana bunu iyi bildiğini söylediği zaman, şaka ediyor sanmıştım; diyordu ki, Thebai'de, Syene ve Elephantine kentleri arasında, sivri tepeleriyle göze çarpan iki dağ vardır; birinin adı Krophi, öbürünün adı Mophi'dir; bu iki dağın arasındaki dipsiz bir uçurumdan fışkırırmış, Nil'in kaynakları; sularının yarısı Mısır'a ve Boreas'a doğru, öbür yarısı Ethiopia'ya ve Notos'a doğru akarmış. Ama nereden biliniyor uçurumun dipsiz olduğu? Ona kalırsa kral Psammetikos bunu ispat etmiştir; binlerce kulaç uzunluğunda bir ip ördürmüş, bunu uçuruma sarkıtmışlar, ama dibi bulamamışlar **(53)**. Yöneticinin anlattıkları, eğer gerçekten öyle olduysa, benim anlayabildiğime göre, sular kabardığı zaman bu noktada kuvvetli anaforların meydana geldiğini gösterir: Dağlara çarpıp kırılan su, sarkıtılan sondayı sürüklemiş ve dibi bulmasına engel olmuştur.

29. Bu konuda başka kimseden bir şey öğrenemedim. Ama işte daha başka bilgiler ki, bunların Elephantine'ye kadar olanlarını, Nil boyunca gidebildiğim kadar uzağa giderek, kendi gözlerimle görüp edindim, ondan ötesini de sorup soruşturarak ve bana anlatılanlarla öğrendim. Elephantine'den ötesi, içeriye doğru sarp topraklardır; burada kayığı, iki yanından halatlar atarak, öküz güder gibi, yedekte çekmek gerekiyor; halat koparsa akıntı kayığı geri atar. Su üstünde dört günlük yoldur; ondan öte Nil, Menderes gibi, dönemeçler yapmaya başlar; bu şekilde aşılması gereken yol, on iki skenestir. Burada tek bir vadiye rastlanır. Nil, Takhompso adasını çev-

releyerek bu vadinin içinde akar. Elephantine'den sonra içeriye doğru olan bölgede artık Ethiopia'lılar oturmaktadırlar, adanın yarısı da onlardadır, öbür yarısında Mısırlılar otururlar. Ada büyük bir gölün ağzındadır, bu gölün çevresinde göçebe Ethiopia'lılar vardır; bu gölü aşınca yeniden Nil yatağını bulursunuz, çünkü Nil buradan yayılıp bu gölü meydana getirmiştir. Burada artık gemiden inecek ve kırk gün yaya gideceksiniz; zira burası sivri uçları su üstünde ya da su altında duran kayalıklarla doludur; hangi kayıkla olursa olsun gidilemez. Bu bölgeyi kırk gün yürüyüp aştıktan sonra bir başka kayığa binip on iki gün daha gideceksiniz; o zaman büyük bir kente varacaksınız ki adı Meroe'dir; burası deniliyor, geri kalan Ethiopia'nın merkezidir. Bu site tanrılar arasında yalnız Zeus ve Dionysos'a tapar; bunlara büyük saygı gösterilir ve bir de Zeus orakl'i vardır. Bu halk, Zeus orakl'leri aracılığıyle, ne zaman ve kime karşı derse o zaman ve ona karşı savaşa girer.

30. Bu kentten çıkarak su yoluyle "Kaçaklar"a varmak için, Elephantine'den Ethiopia'nın merkezine kadar ne kadar zaman geçtiyse bir o kadar daha zaman harcamak gerekir. Bu kaçaklara Asmakh derler. Bu kelime Yunancada "Kralın sol yanında duranlar" anlamına gelir. Bakınız niçin bu iki yüz kırk bin Mısırlı savaşçı kaçmış ve gelip Ethiopia'lıların yanına yerleşmiş. Psammetikos kral zamanında Elephantine kentinde Ethiopia'lılara karşı, Pelusion yakınındaki Daphne'de Araplara ve Asur'lara karşı ve Marea'da Libya'ya karşı garnizonlar kurulmuş. Bugün de Pers'ler aynı yerlerde kendi garnizonlarını tutmaktadırlar, Psammetikos zamanındaki gibi; Elephantine'de ve Daphne'de garnizonları vardır. Evet, Mısırlılar üç yıl boyunca nöbet beklemişler, kimse gelip nöbeti değiştirmemiş. Aralarında danışmışlar ve oy birliğiyle karar vererek, Psammetikos'u bırakıp Ethiopia'nın yolunu tutmuşlar. Bunu haber alan Psammetikos peşlerine düşmüş; yetişmiş ve boşuna yalvarıp yakarmış, kendi öz yurtlarınızın tanrılarını, karılarınızı ve çocuklarınızı bırakıp gitmeyiniz, demiş. O zaman bu savaşçılardan bir tanesi, diyorlar, erkeklik aletini çıkarıp göstermiş, ve bu bende olduktan sonra nerede olsa karı da bulurum, çocuk da yaparım, demiş. Bunlar Ethiopia'ya vardıkları zaman ora kralının emrine girmişler; o da onları hoş tutmuş, kendisine karşı çıkmış olan bazı Ethiopia'lıların topraklarını vermiş onlara. Burada yerleştikten sonra Ethiopia'lıların yabanlıklarını yumuşatmışlar, Mısırlıların göreneklerini tanıtmışlar.

31. Böylece Mısır'dan sonraki dört aylık kara ve su yolculuğu kadar tutan bir mesafeyi öğrenmiş oluyoruz; zira Elephantine'den Ka-

çaklar'a kadar olan yolu hesaba vurursak, bu ancak aylarla ölçülebilir. Nil, biliyoruz ki, günbatısından, batı bölgelerinden gelir. Ama orayı geçtikten sonrası için kimse doğru dürüst bir şey söyleyemez; çünkü toprak, yakıcı iklimden ötürü, çölden başka bir şey değildir.

32. Bununla beraber, işte bana Kyrene'lilerin anlattıkları bir hikâye: Ammon orakl'ine danışmaya gitmişler, Ammon'luların kralı Etearkhos ile de tanışıp görüşmüşler, söz dönmüş dolaşmış Nil ırmağına ve kaynaklarını kimsenin bilmediğine gelmiş; o zaman Etearkhos, bir zamanlar Nasamon'ların kendisine yaptıkları bir ziyareti anlatmış. Bu Nasamon'lar, Libya halkındandırlar; Syrte'de ve tanyeri yönündeki komşu ülkelerde küçük bir alan üstünde oturanlar bunlardır. Kral, Nasamon'larla konuşurken Libya çölü hakkında kendisine bilinenden başka bir bilgi verebilirler mi, diye sorar; onlar da cevap verirler, bir zamanlar ülkelerinin ileri gelen kişilerinin soyundan, gözünü budaktan sakınmayan çocuklar yetişmiş, bunlar, büyüyüp adam olunca, insan gücünü aşan işlere kalkışmışlar ve bu arada bir gün, aralarından kur'a ile ayıracakları beş kişinin Libya çöllerinde, kendilerinden önce kimsenin gidemediği kadar uzağa gidip araştırmalar yapmasına karar vermişler. — Kuzeyde uzanan deniz boyunca, Mısır'dan Libya'nın öbür son ucu olan Solunte burnuna kadar, Libya kıyılarında asıl Libya'lılarla, aynı soydan gelme öbür halklar yerleşmişlerdir, yalnız birkaç noktayı Yunanlılar ve Fenike'liler ellerinde tutmaktadırlar; iç taraflarda, kıyı boyunun deniz yakınında oturan halkların öbür yanında, Libya yaban hayvanlarla doludur; ondan da ötesi, kum, korkunç bir kuraklık ve çöldür. — Evet, Nasamon'lar anlatıyorlar: Arkadaşları tarafından yola çıkarılan bizim delikanlılar, yanlarına su ve yiyecek aldılar, önce insanların yaşadıkları yerleri, sonra yaban toprakları aştılar ve zephir rüzgârının estiği yöne doğrularak çöle daldılar; günlerce kumla örtülü geniş ve uzun mesafeleri yürüdükten sonra bir vadide yükselen ağaçlar gördüler; ağaçların yanına gittiler, yemişlerinden topladılar; o sırada ortadan daha kısa boylu küçük adamlar çıkageldiler ve bunları yakalayıp götürdüler; Nasamon'lar bunların dillerini anlamıyorlardı, Nasamon'ların dilini onlar anlamıyorlardı. Bunları geniş bataklıklardan geçirttikten sonra, halkının hepsi de kendileri gibi küçük boylu kara insanların oturdukları bir kente götürdüler. Kentin yanında, batıdan gelip doğuya doğru akan büyük bir ırmak vardı, içinde timsahlar kaynaşıyordu.

33. Ammon'lu Etearkhos'un sözlerini, buraya kadar anlattım ve bu kadarı yeter; yalnız şunu ekleyeceğim, bana Kyrene'lilerin anlat-

tıkları bu hikâyeye göre, Nasamon'lar, yurtlarına dönmüşler, yolculuklarını söylemişler. Ne ise, biz bu kentin yanında akan ırmağa dönelim: Etearkhos bununla Nil arasında ilişki kuruyor, akla uygun olanı da zaten budur. Gerçekten Nil, Libya'dan çıkar ve onu ortadan ikiye ayırır. Ve eğer bilinene bakarak bilinmeyeni çıkarmak yoluyle bir sonuca varmayı göze alabilirsem, kaynağını, İstros gibi (54), uzun mesafeden almaktadır. İstros, Kelt'lerin yurdundan ve Pyrene kentinden gelir, Avrupa'nın ortasından geçer; Kelt'ler, Herakles sütunlarının öbür yanında otururlar; Avrupa'nın günbatısı yönündeki son halkı olan Kynet'lerle komşu olurlar. İstros, Avrupa'nın ortasından geçip Karadeniz'e ulaşır, bir Miletos kolonisi olan İstria kentinin yakınında denize dökülür.

34. Aslında İstros ırmağı, hep insanların eğleştiği yerlerden geçtiği için herkes bilir, oysa Nil'in kaynakları üzerine kimse bir şey söyleyemez; içinden geçtiği Libya toprakları insanların oturamayacakları bir yerdir, çöldür. Ama geçtiği yerler için, soruşturmalarımın bana tanıtmış olduğu uzaklıklara kadar, ne biliyorsam hepsini söyledim; ve sonunda Mısır'a kadar indik. Mısır, dağlık bir yer olan Kilikia'nın aşağı yukarı karşısına düşer; oradan Karadeniz kıyısındaki Sinop'a kadar, ayağına çabuk bir adam için dosdoğru beş günlük yoldur ve Sinop, İstros'un denize döküldüğü yerin karşısına rastlar. Ve böylece bütün Libya'yı geçen Nil, İstros'a benzetilebilir.

Mısır'ın Töreleri

35. Nil için bu kadarla yetineceğim (55); ama Mısır üzerinde biraz daha duracağım, zira burası şaşılacak şeyler ve eserlerle doludur (dünyanın geri kalan yerlerindekilerin hepsini toplasan bu kadar tutmaz), o kadar ki, anlatmaya söz yetişmez onun için uzun anlatacağım. — Mısırlılar yalnız öbür iklimlerden değişik bir iklime ve öbür ırmaklara benzemeyen bir ırmağa sahip olmakla kalmazlar; daha geniş olarak her şeyde, âdetlerinde, yasalarında hep başkalarınınkine uymayan görenekleri vardır. Onlarda çarşıya kadın çıkar, ufak tefek alışverişini kendi yapar; erkekler evlerde bez dokurlar; başkaları bez dokurken atkıyı yukarı doğru atarlar, onlar aşağıya doğru atarlar. Erkekler yükleri başları üstünde, kadınlar omuzlarında taşırlar. Kadınlar ayakta işerler, erkekler çömelirler. Tabiî ihtiyaçlarını evin içinde giderirler, ama yemeklerini dışarıda, sokakta yerler ve bunu şöyle açıklarlar ki, utandırıcı gerekler gözden uzak tutuluyor, utandırıcı olmayanları ise açıkça yapılıyor. Erkek kadın hiç bir tanrı, sunak taşına bir kadının hizmet etmesini

istemez; din adamları, erkek tanrılar için de, kadın tanrılar için de erkektir. Ana babalarına bakmak istemeyen erkek çocuklar buna zorlanamazlar, ama kızlar, istemeseler de ana babalarına bakmak zorundadırlar.

36. Tanrı adamları başka yerlerde uzun saçlı olurlar; Mısır'da kafaları kazınmıştır. Başka yerlerde yakın akrabadan biri öldüğü zaman, yas tutmak için kafalarını kazıtırlar; Mısırlılar tersine, aslında kazınmış olan saç ve sakallarını uzatırlar. Başkaları evlerinde hayvanlardan ayrı yaşarlar, Mısırlılar evlerini hayvanlarla paylaşırlar. Başkaları buğday ve arpa yerler; Mısır'da, ki geçimini bunlar sağlar, bunlara hiç değer verilmez; ekmeklerini bazılarının dzeia dedikleri değişik bir tahıl türünden yaparlar. Bunu ayakla, havanla ve elle yoğururlar (elleriyle gübre de tutarlar). Başka yerlerde organlar tabiat nasıl yapmışsa öyle bırakılır. Yalnız Mısırlılar ve bu âdeti Mısırlılardan almış olanlar sünnet olurlar. Giyim olarak erkekler iki parça giyerler, kadınlar bir. Yelken halkaları ve ipleri başka yerlerde dıştan tutturulur, Mısır'da içten. Yazı yazmak ya da çakıl taşlarıyle hesap yapmak için Yunanlılar ellerini soldan sağa doğru yürütürler, Mısırlılar sağdan sola; bununla beraber kendilerinin sağa doğru yazdığına, sola doğru yazanların Yunanlılar olduklarına inandırmak isterler. Yazı yazmak için iki çeşit harf kullanırlar; birine kutsal, öbürüne halk yazısı derler.

37. Öbür insanlardan çok daha ve aşırı derecede dindar olan Mısırlıların âdetlerinden birkaçı: İçmek için bronz kupalar kullanırlar ve her gün iyice ovarak yıkarlar; ve bunu yalnız şunlar ya da bunlar değil, herkes yapar. Giyimleri ketendendir, yeni yıkanmış, temiz giyinirler, bu konuda pek titizdirler. Sünnet olmaları temizliklerindendir, zira temizliği güzelliğe üstün tutarlar. Rahipler gün aşırı yukardan aşağı kazınırlar, böylece din hizmetlerini yerine getirirlerken üzerlerinde bit, pire gibi kirli şeylerin bulunmasını önlemiş olurlar. Rahipler giyim için ketenden başka bir şey kullanmazlar; papirüs sandallar giyerler; onlar için başka giyimler ve başka sandal giymek yasaktır. Gündüzleri iki kez soğuk suyla yıkanırlar, geceleri de iki kez. Anlatılması çok uzun, bitmez tükenmez dinsel törenler yaparlar. Buna karşılık kazançları yoktur. Kendi ceplerinden ve mallarından hiç bir şey harcamazlar. Yiyecek olarak, hergün her biri için kutsal yemekler pişirtilir ve taşınır, bunlar kasaplık hayvanların etlerinden ve kaz etinden, bol bol hazırlanır. Ayrıca bağ şarabı da verilir, ama balık yemeye hakları yoktur. Baklaya gelince Mısırlılar bunu hiç dikmezler; kendiliğinden çıkarsa ne çiğnerler, ne de yemek olarak pişirirler; rahipler bunu görmeye

bile dayanamazlar, çünkü bunu temiz bir zerzevat saymazlar. Bir tanrı için bir tek rahip yoktur, birçok rahip vardır, içlerinden biri baş rahiptir; ölen rahibin yerini oğlu alır.

38. Öküz, Epaphos'un malı sayılır; bunları şöyle muayene ederler: Eğer üzerinde bir tek siyah kıl varsa kirli sayılır. Bu iş için bir rahip ayrılmıştır; hayvanı ayakta ve yan yatmış olarak muayene eder, dilini çeker bakar, sonradan anlatacağım kusurlardan birisi ile kirlenmiş mi diye; ayrıca, tüyler düzgün olarak çıkmış mı diye kuyruğuna da bakar. Hayvanda hiç bir kusur yoksa, işaret olarak boynuzuna bir papirüs kabuğu sarar; üzerine özlü toprak koyup mühürler; o zaman hayvanı alıp götürürler. Marka vurulmamış bir öküzü kurban etmek ölüm tehlikesine atılmaktır. İşte hayvanı böyle muayene ederler.

Kurban Törenleri

39. Kurbani töreni şöyledir. Marka vurulan hayvan, kesileceği sunak taşına götürülür; ateş yakılır, hayvanın başına ve sunak taşına şarap serpilir, tanrının adı anılır ve hayvan kesilir; sonra kafası ayrılır. Derisi yüzülür. Kafaya beddua edilir ve götürülür. Bir pazar vardır, içinde Yunanlılar bulunur, alışveriş yaparlar, kafayı oraya götürür Yunanlılardan birisine satarlar. Eğer bir Yunanlı bulunamazsa kaldırıp dereye atarlar. Beddua, kurban kesenin ya da bütün Mısır'ın başına gelecek belâlar bu başa gelsin, demekten ibarettir. Kurban edilen hayvanın başına beddua etmek ve şarap serpmek, her kurban kesişte bütün Mısırlıların uydukları bir gelenektir ve bu gelenek sonucudur ki bir Mısırlı, ne öküz başını, ne de bir başka hayvanın başını ağzına koyar.

40. Kurban edilen hayvanın iç organlarından temizlenmesi ve bunların yakılması için yapılan törenler kurbanına göre değişir. Ben burada tanrıların en büyüğü saydıkları tanrı için düzenledikleri en güzel bayramlarda yaptıkları törenleri anlatacağım. Hayvanın derisi yüzülüp dualar edildikten sonra, bütün içini boşaltırlar, yalnız yüreğini, ciğerlerini, kara ciğerini ve içyağını içerde bırakırlar; butları keserler, omuzları ve boynu da keserler. Bunlar, ayrıldıktan sonra gövdeyi has buğday ekmeği, bal, kuru üzüm, incir ve çeşitli kokulu bitkilerle doldururlar; sonra üzerine bolca yağ sürer ve kurban olarak yakarlar; kurban, bir oruçtan sonra kesilir; sunulan parçalar yanarken orada bulunanlar dövünürler; kendi kendilerini ölesiye dövdükten sonra, kurbandan ne kaldı ise onunla kendilerine şölen çekerler.

41. Temiz öküzleri, evet öküz dedim, inek değil ve genç danaları bütün Mısırlılar böyle kurban ederler; ama inek kurban edilemez; bunlar İsis'in kutsal hayvanlarıdır. Gerçekten heykeller İsis'i inek boynuzlu bir kadın olarak gösterirler, Yunan ressamları da İo'yu öyle çizerler ve bütün Mısırlılar ineği öbür hayvanlardan daha kutsal saymakta ağız birliği ederler. Kadın ya da erkek hiç bir Mısırlı bir Yunanlıyı ağzından öpmez, bir Yunanlının bıçağını, kebap şişini, tenceresini kullanmaz, hatta bir Yunanlının bıçağı ile kesilmiş bir et parçasını ağzına koymaz. — Kendiliğinden ölen öküzleri ve inekleri şöyle gömerler: İnekler dereye atılır; öküzler kentin dışına gömülür, yeri belli olsun diye boynuzlarının birisi ya da her ikisi toprak üstünde bırakılır. Hayvan çürüdüğü ve vakti geldiği zaman, her kente Prosobitis denilen adadan kalkan bir kayık gelir. Bu ada Delta'dadır ve çevresi dokuz skenestir. Bu Prosobitis adasında, birçok kasaba vardır; öküzlerin kemiklerini toplayan kayıkların geldiği kasabanın adı Atarbekhis'tir ve içinde kutsal Aphrodite tapınağı bulunur. Bu kasabadan sürekli olarak birçok insan yola çıkar, her biri bir yana öbür kentlere dağılırlar; kemikleri topraktan çıkarır, getirir, hepsini bir yere gömerler. Öbür ahır hayvanları için de, öldükleri zaman aynı gömme töreni yapılır; yasa onlara böyle yapmayı emretmiştir; zira onları da öldürmezler.

42. Thebai Zeus'u için tapınak yapmış olanlar ya da Thebai yöresinde oturanlar, yani bunların hepsi demek istiyorum, dişi koyuna saygı gösterirler, kurban olarak keçi keserler. Zira, Mısırlıların hepsi aynı tanrılara tapmazlar, hepsinin birden taptığı yalnız İsis ve Osiris'tir — ki bu ikincisi onların katında bizim Dionysos'u karşılar; bu ikisine benzer biçimde taparlar. Buna karşılık Mendes dininden olanlar, ya da o yörede oturanlar, keçiyi saygın tutar, dişi koyunu kurban ederler. Thebai'liler ve onlar gibi dişi koyuna saygı gösterenler, bu yasanın neden konulduğunu şöyle açıklarlar: Herakles, Zeus'u görmek için direniyor, Zeus ise ona görünmek istemiyordu. Herakles'in sıkıcı ısrarlarına dayanamayan Zeus, sonunda bir koç yüzdürüp kafasını kesmeyi ve maske gibi yüzüne geçirerek ve postunu da sırtına giyerek, Herakles'e bu gülünç kılıkla görünmeyi tasarlıyor. İşte Mısırlılar bu serüveni anmış olmak için Zeus heykellerine koç başı koyarlar; Ammon'lular da onlara uymuşlardır, ki bunlar Mısır ve Ethiopia kolonlarının bir karışımıdır ve konuştukları dil de bu iki ülkenin diline çalar. Benim fikrimce Ammon'lular adı bile, takma bir addır, zira bu Ammon, Zeus'un Mısır dilindeki adıdır. Thebai'lilerin koçu kutsal tutmalarının ve kurban olarak kesmemelerinin nedeni de budur. Yalnız yılda bir gün, bir Zeus bayramında bir koç keserler, bir tek, yüzerler ve bunu,

hikâyede olduğu gibi, Zeus heykelinin sırtına geçirirler, sonra da bunun önüne Herakles'i gösteren bir başka heykel getirirler. Bu tören sırasında herkes acılı sesler çıkararak göğsünü döver, koçun yasını tutarlar, sonra kutsal bir tabuta koyarlar.

Mısır Tanrıları ve Dinsel Törenler

43. Bana bu Herakles'in on iki tanrıdan biri olduğunu söylemişlerdir; öbürü, yani Yunanlıların Herakles'i üzerine Mısır'da kimseden bir şey işitmedim. Ne olursa olsun Mısırlılar Herakles adını Yunanlılardan almış olamazlar, daha çok Yunanlıların Mısırlılardan almış oldukları düşünülebilir, yani demek istiyorum ki, Yunanlıların Amphitryon'un oğluna ad olarak verdikleri bu sözcüğü onlara Mısırlılar tanıtmışlardır; bunu doğrulayan birçok ipucu arasında şunları sayabiliriz, Herakles'in anası Alkmene ve babası Amphitryon'un her ikisinin de kökeni Aigyptos'a çıkar ve bir de, dediklerine göre, Poseidon'un ve Dioskur'ların adlarını bilmezler ve bunları Pantheon'larındaki tanrılar arasına koymazlar. Eğer bazı tanrı adlarını Yunanlılardan almış olsalardı, en önce bunları almış olmaları gerekirdi, çünkü o tarihte Mısırlılar çok zamandan beri uzak deniz yolculukları yapıyorlardı ve buna karşılık Yunanlıların arasında da denizciler bulunduğunu biliyorum; o halde Herakles'ten önce bu tanrıların adlarını öğrenirlerdi. Gerçek şudur ki, Mısırlıların bu ad altında bilinen çok eski tanrıları vardı; kendilerinin dediklerine bakılırsa, tanrılarının sayısını sekizden on ikiye çıkarıp bu arada Herakles'i de tanrı olarak tanımaları, Amasis zamanından on yedi bin yıl öncesine dayanmaktadır.

44. Bu konuya biraz ışık serpebilmek için Fenike'deki Tyr'a kadar bir deniz yolculuğu yaptım. Orada pek yüce tutulan bir Herakles tapınağı bulunduğunu işitmiştim, bana bilgi verebilecek kimseleri orada bulabilecektim. Tapınağı gördüm; zengin sunularla süslüydü, iki sütun vardı, biri saf altın, öbürü yeşil akik taşından, geceleri pırıl pırıl yanıyordu. Tanrı adamlarıyle görüştüm ve onlardan bu tapınak ne zamandan beri var, diye sordum. Çünkü onların dinini de Yunan dininden değişik bulmuştum; zira bana dediler ki, tapınak Tyr kurulduğu zamandan beri vardır ve Tyr'da insanların oturmaya başladıkları zamandan beri iki bin üç yüz yıl geçmiştir. Tyr'da bir Herakles tapınağı daha gördüm, buna Thasos Herakles'i diyorlardı. Oradan kalkıp Thasos'a gittim ve bir Herakles tapınağı buldum, bunu Europe'yi aramak için denize açılan ve Thasos'da bir koloni kuran Fenike'liler yapmışlar. Bu olay, Yunanis-

tan'da Amphitryon oğlu Herakles'in doğumundan beş kuşak geriye gider. Demek ki benim soruşturmalarım Herakles'in eski bir tanrı olduğunu ispat etmiştir; ve Yunanlılar, benim fikrimce Herakles adına iki din yaşatmakla iyi yapıyorlar, adına Olympos'lu sıfatını eklediklerine bir ölümsüze yaraşan kurbanlar sunuyorlar, öbürünü de yalnız bir kahraman olarak kutluyorlar.

45. Yunanlıların hiç eleştirmeden ileri sürdükleri birçok konu vardır. Öbür birçokları arasında, Herakles konusunda da, işte pek safça olan bir tanesi daha. Herakles bir defasında Mısır'a gitmiş, öyle anlatıyorlar, başına, kurban gibi bir taç koymuşlar ve büyük törenlerle götürüp Zeus'e kurban etmeye kalkmışlar. Herakles bir süre ses etmemiş; sunak taşının başına getirip de kesmeye hazırlandıkları zaman gücünü kullanarak, orada kim varsa hepsini öldürmüş. Bence böyle bir hikâye, Yunanlıların Mısırlılar ve onların yasaları hakkında hiç bir bilgileri olmadığını gösterir. Dinleri, temiz olmak şartıyle, domuz, öküz ve danadan gayrı hayvanların kurban edilmesini bile yasak etmişken, nasıl olur da insan kurban edebilirler? Ve gene kendi dediklerine göre, bir ölümlü olan Herakles, nasıl olur da bir başına binlerce düşmanı öldürür? Bu söylediklerimin tanrıyı da kahramanı da incitmiş olmamasını dilerim.

46. Şimdi de bu dediğim Mısırlıların keçiye ve tekeye niçin dokunamadıklarına gelelim. Mendes'liler, on iki tanrıdan önceki sekiz tanrı arasına Pan'ı da sokarlar. İnsan resmi ve heykeli yapanlar, Yunanlılarda olduğu gibi, Pan'ı keçi kafalı ve teke ayaklı olarak gösterirler; bu, onun öyle olduğunu sandıklarından değildir; aslında onu da öbür tanrılar gibi görürler; o halde neden böyle çizerler? İzin verilsin de burada susayım, nedenini söylemeyeyim. Mendes'liler bütün keçileri ve özellikle tekeleri kutsal sayarlar, teke sürüleri gezdiren keçi çobanlarına özel saygı gösterirler; tekeler arasında bir tanesi vardır ki büsbütün ayrı bir din konusudur; öldüğü zaman, yasaya göre, bütün Mendes bölgesinde yas tutulur. Mısır dilinde Mendes sözü hem teke, hem de tanrı Pan anlamına gelir. Benim zamanımda bu bölgede bir mucize oldu: Bir teke herkesin gözü önünde bir kadınla çiftleşti; bu olay bütün dünyaya yayılmıştır.

47. Domuza gelince, Mısırlılar bunu temiz olmayan hayvan sayarlar. Şimdi bakınız: Bir domuzun yanından geçen ona sürtünse, üstündekilerle beraber kendini ırmağa atar; öbür yandan Mısırlılar arasında, hiç bir tapınağa sokulmayanlar, onlar da Mısırlı oldukları halde, domuz çobanlarıdır; hiç kimse bunlardan kız alıp vermez;

domuz çobanları yalnız kendi aralarında evlenirler. Mısırlılar, Selene ve Dionysos dışında hiç bir tanrıya domuz kurban etmezler; bu iki kurban da aynı zamanda ve dolunay varken kesilir ve domuzları öldürdükten sonra etini yerler. Niçin bu bayramlarda kurban ederler de öbür bayramlarda, âdeta tiksinti ile kaçınırlar? Bunu açıklayan bir nedenleri var ve ben de biliyorum, ama anlatmak yakışık almaz. Bakınız Selene'ye domuz kurban etme töreni nasıl yapılıyor. Hayvan kesilir, kuyruk ucu, dalak, içyağı bir kenara ayrılır, hayvanın karnından çıkan bütün yağ da üstüne konur ve bunlar arıtıcı ateşe atılır. Hayvanın geri kalanını, bu kurbana tanık olan dolunay süresince kendileri yerler; ama yılın öbür günlerinden hiç birinde bir daha domuz yemezler. Yoksullar, gelirleri olmadığından, yoğrulmuş hamurdan bir domuz yaparlar, pişirirler ve kurban olarak sunarlar.

48. Dionysos için, kutsal akşam yemeği günü, herkes kapısının önünde bir küçük domuz keser ve domuzu kendisine satmış olan domuz çobanına verir, o da alır götürür. Bu bayramın bütün ayrıntıları, Mısırlılarda ve Yunanlılarda, açıkça belli olacak kadar birbirinin aynıdır; yalnız Mısırlılarda dans korosu yoktur; bir de phallos yerine, bir dirsek kadar boyunda heykelcikler yaparlar, bunları kadınlar alırlar, heykel gövdesinin geri kalan bölümünden daha az büyüklükte olmayan ve ipliklerle oynatılan phallos'unu bir kaldırıp bir indirerek, alay halinde köy köy dolaştırırlar. Alayın önünde bir flüt yürür, kadınlar, Dionysos'a adanmış dinsel havalar çağırarak onun peşinden yürürler. Phallos neden gövdenin geri kalan bölümlerinden daha büyük tutulmuştur ve neden yalnız o oynatılır? Bunu kutsal bir hikâye açıklamaktadır.

49. Öyle sanıyorum ki, Amythaon oğlu Melampus **(56)** bu tören hakkında bir şeyler bilmiyor değildi. Gerçekte Dionysos adını, ona kurban sunma törenlerini ve phallos için düzenlenen töreni Yunanistan'a sokan bu Melampus'tur. O, bu dini tam olarak anlayamamış, üzerindeki örtüyü aralayamamıştır, ama ondan sonra gelen bilgeler biraz daha ileriye gidebilmişlerdir. Kesin olan bir şey varsa, phallos'un şatafatlı gösteriler ve alaylar düzenlenerek Dionysos'a götürülmesi törenlerini Yunanistan'a sokan odur ve Yunanlılar bugün ne yapıyorlarsa ondan öğrenmişlerdir. Kendi hesabıma doğruluyorum, evet, Melampus, derin bir bilge olarak, kendisinde peygamberce bir güç görüyordu ve Mısır öğretisi sayesinde, Yunanistan'a, öbür görenekler arasında, Dionysos dinini de o getirmiştir, ama hafifçe değiştirerek getirmiştir. Zira bu tanrıya Mısır'da ve Yunanistan'da aynı biçimde tapılıyor diyemem; öyle olsaydı, yeni

getirilmiş olmak yerine ilkel ve çağdaş özelliklere aynı zamanda sahip olması gerekirdi. Mısırlıların bu dini ve daha başka görenekleri Yunanlılardan almış olduklarını da söyleyemem. Bence en büyük olasılık, Melampus'un Dionysos dinini Tyr'lu Kadmos'tan ve onunla beraber gelip, bugün adına Boiotia denilen topraklara yerleşmiş olan Fenike'lilerden öğrenmiş olmasıdır.

50. Zaten hemen hemen bütün tanrı adları Yunanistan'a Mısır'dan gelmiştir. Araştırmalarımın bana gösterdikleri gibi, bunları biz Barbarlardan ve sanırım özellikle Mısır'dan almışızdır. Daha önce de dediğim gibi, Poseidon ve Dioskur'lar bir yana, Here, Hestia, Themis, Kharit'ler ve Nereid'ler ve bütün öbür tanrılar Mısır toprağında her zaman biliniyorlardı. Mısırlıların kendilerinin söylediklerini söylüyorum. Ve bilmiyoruz dedikleri tanrı adları, Poseidon dışında, sanırım Pelasg'ların koydukları adlardır; bu tanrı onlara Libya'dan gelmiştir; gerçekten Libya'dan başka hiç bir halkta baştan beri Poseidon adı yoktur; bunlar ona her zaman tapmışlardır. — Ayrıca şunu da belirtelim, Mısır'da kahramanlara tapılmaz.

51. İşte Yunanlıların Mısırlılara, ileride anlatacaklarımın dışındaki borçları bunlardır. Buna karşılık phallos'u kalkık Hermes figürünü Mısırlılardan öğrenmemişlerdir. Bunu ilk olarak Atinalılar Pelasg'larda, öbür Yunanlılar da Atinalılarda görmüşlerdir. Atinalıların Hellen ırkına bağlanmaları, Pelasg'ların gelip onlara komşu topraklarda yerleşmelerinden ve Hellen'ler arasında sayılmalarından daha öncedir. Samothrake'ye Pelasg'lardan miras kalmış olan Kabir sırlarını bilenler (57), ne demek istediğimi anlarlar; sonradan Atina yakınlarına gelmiş olan Pelasg'lar, daha önce Samothrake'de oturmuşlardır ve Samothrake'lilere bugünkü sırları onlar bırakmışlardır. Bu phallos'u kalkık Hermes heykellerini Pelasg'lardan öğrenen öbür Yunanlılardan daha önce yapan ve çoğaltan Atinalılardır; Pelasg'lar bu konuda, Samothrake sırlarına yabancı olmayanların bildikleri bir kutsal gelenek bırakmışlardır.

52. Pelasg'lar, ilk zamanlar, tanrılara kurban keserlerken dua ederlerdi, ama Dodona'da dinlediklerimden biliyorum, hiç bir tanrının, ne gerçek ne de takma adını anarlardı; çünkü o zamana kadar bu adları duymamışlardı. Onları tanrılar diye (yani, düzen kurucu ve yönetici olarak) anıyorlardı, çünkü evrene düzen veren ve yöneten onlardı. Daha sonra ve uzun bir zaman sonra, Mısır'dan gelen tanrı adlarını öğrendiler, bir tek Dionysos çok zaman sonra öğrenilmiştir. Bir süre sonra Dodona orakline baş vurup bu adlar için danıştılar; bu orakl, herkesin dediği gibi, Yunanistan'daki orakl'le-

rin en eskisidir ve bu anlattığımız zamanda ondan başka orakl yoktu. Pelasg'lar, Barbar asıllı bu adları kendileri de alsınlar mı, diye orakl'e danıştılar, orakl, alın diye cevap verdi; o zamandan sonradır ki kurban keserlerken tanrıları adlarıyle anar oldular ve daha sonra Yunanlılar da, bir Pelasg mirası olarak bu adları benimsediler.

53. Peki nereden geliyorlardı bu tanrılar? Tâ baştan beri mi vardılar? Biçimleri nasıldı? Daha düne kadar bir şey bilinmiyordu. Zira, Homeros ve Hesiodos benden, her halde, dört yüz yıldan daha eski değildirler; Yunanlılar için tanrıların soy zincirini tertipleyen, tanrıların sıfatlarını, görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini belirten, görünüşlerini anlatanlar onlardır. Onlardan önce geldikleri söylenen şairler, bence onlardan sonradırlar. Bu konularda, başta söylediklerim için Dodona rahibesine dayanıyorum, ama Hesiodos ve Homeros ile ilgili olan sondaki gözlemler benimdir.

54. Yunan ve Libya orakl'leri üzerine Mısırlıların anlattıkları şunlardır. Thebai'deki Zeus rahipleri derlermiş ki, bir zamanlar Fenike'liler, tapınak rahibelerinden ikisini kaçırmışlar, sonradan haber alınmış ki, bu kadınlardan biri Libya'lılara, öbürü Yunanlılara satılmış ve bu ülkelerde ilk orakl'leri bu kadınlar kurmuşlar. Bu kadar kesinlikle nasıl bilebildiklerini sordum. Cevaplarında dediler ki, bu kadınlar için inceden inceye soruşturma yapılmış, kendileri bulunamamış, yalnız bana anlattıkları şeyleri öğrenmişler.

55. Bana Thebai rahiplerinin ağzından diye anlatılanlar bunlardır. Öbür yandan işte Dodona rahibelerinin anlattıkları hikâye. Mısır'daki Thebai'den iki kara güvercin uçmuş, biri Libya'ya, öbürü Dodona'ya gitmiş. Bu ikincisi bir meşeye konmuş ve dile gelmiş, burada Zeus adına bir orakl kurulsun, demiş; Dodona'lılar bu sözleri tanrı buyruğu olarak karşılamışlar ve orakl'i kurmuşlar. Ayrıca derler ki, Libya'ya uçan güvercin de orada bir Ammon orakl'i kurulmasını buyurmuş. Gerçekten orada da bir Zeus orakl'i vardır. İşte Dodona rahibelerinin, ki yaşlısının adı Promeneia, ondan sonrakinin Timarete ve en gencinin de Nikandra'dır, anlattıkları bunlardır. Tapınaktaki öbür rahibeler de onların dediklerine katılmışlardır. Benim bu hikâyeler hakkındaki izlenimlerim ise şunlardır:

56. Eğer sahiden Fenike'liler rahibeleri götürmüşler ve birini Libya'da, öbürünü de Yunanistan'da satmışlarsa, bence Yunanistan'da satılanı, bugün Yunanistan'a bağlanmış olan Thesprot'lara, yani Pelasg toprağında satılmış olmalıdır; bu ülkede köle olarak yaşarken, orada yetişmiş olan bir meşenin altında bir Zeus tapınağı kurmuş-

tur; Thebai'deki Zeus tapınağının bir rahibesinin, eski tapınağının anısını, yeni ülkesinde de unutmamış olması olağandır; sonra Yunan dilini anlamaya başlayınca orakl vermeye koyulmuştur. Ve aynı Fenike'liler tarafından kaçırılan kız kardeşinin de Libya'ya götürülüp orada satıldığını da gene o anlatmıştır.

57. Dodona'lıların bu kadınlar için güvercin demeleri, bana öyle gelir ki, bunların Barbar olmalarından ve onlara kuş gibi anlaşılmaz sesler çıkarır görünmelerindendir; bir süre sonra güvercin, insan gibi konuşmaya başladı demeleri de, kadının onlara anlaşılır sözler söylediğini belirtmek içindir. "Barbarca" konuştuğu sürece onlara göre kuş gibi cıvıldıyordu; yoksa, siz söyleyin, nasıl olur da bir güvercin insan gibi konuşabilir? Ve güvercinin rengi için kara demeleri de kadının Mısırlı olduğunu gösterir.

58. Gerçekten de kâhinlik Dodona'da ve Mısır'daki Thebai'de birbirine çok benzer. Geleceği kurbanın barsaklarına bakıp söylemek Mısır'dan alınmıştır. Dinsel törenler, alaylar, toplu halde dualar Mısırlılarda başlamış, Yunanlılar onlardan almışlardır. İşte bence bir tanıt: Mısırlıların yaptıkları törenler, gözle görülür surette, bir daha eskilik markası taşırlar, Yunanlılar ise bunları pek yeni bir tarihten beri uygulamaktadırlar.

Mısır Bayramları

59. Mısırlılar yılda sadece bir defa değil, birçok defa üst üste bayramlar ve dinsel toplantılar yaparlar; en önemlileri ve en yaygın olanları, önce Bubastis'te kutladıkları Artemis bayramı ve bir de Busiris'te kutlanan İsis bayramıdır; çünkü en büyük İsis tapınağı, Delta'nın ortasında, Mısır toprağında kurulmuş olan bu kenttedir; İsis Yunan dilindeki Demeter'in karsılığıdır. Üçüncü olarak Sais'te Athene bayramını kutlarlar; sonra Heliopolis'te güneş bayramı, beşinci olarak Buto'da Leto bayramı; ve bir de Papremis'te Ares bayramı.

60. Bubastis'e giderlerken şöyle yaparlar: Yolculuk ırmak üstünde geçer, kayıkları kadın erkek tıka basa doldururlar; bazı kadınlar ellerindeki kastanyetleri çalarlar; erkekler bütün yol boyunca flüt çalarlar; geri kalan kadınlar ve erkekler türküler çağırırlar ve el çırparlar. Kayık bir kentin önüne geldiği zaman kıyıya çıkarlar, türlü şakalar yaparlar: Kadınların bir bölümü demin dediğimi yaparken öbürleri tuhaf sözlerle ve bağıra çağıra o kentin kadınlarına seslenirler, bazıları oyunlar oynarlar, bazıları ayak üstü durup

soyunurlar. İşte önünden geçtikleri her kıyı kentinde böyle yaparlar. Bubastis'e varınca bol kurban keserek bayram yaparlar ve bu bayramda, yılın geri kalan günlerinde içilen üzüm şarabından çok daha fazlası içilir. Buralıların dediklerine göre, çocukları hesaba katmazsak, kadın erkek yedi yüz bin kişi toplanırmış.

61. Bu kentte yapılanlar işte budur. Busiris kentinde İsis bayramı nasıl kutlanır, daha önce açıklamıştım; kurbanlar kesildikten sonra yüz binlerce kadın ve erkek dövünürler demiştim; yalnız, uğruna bu kadar ağlayıp sızladıkları, dövündükleri tanrının adını söylememe din izin vermez (*). Mısır'da yerleşmiş olan Karia'lılar daha da ileri giderler: Bıçaklarla yüzlerini dilim dilim keserler; buna bakarak onların Mısırlı değil, yabancı oldukları kolayca anlaşılır.

62. Sais'te toplaştıkları zaman, kurban kesmek için, bir gece evlerinin çevresine birçok çırağ dizip açık havada bunları yakarlar; çırağlar, içleri tuz ve yağla dolu fincanlardır; içindeki fitil bütün gece yanar. Bu bayrama çırağ bayramı derler. Mısırlıların, bu törene katılmayanları da, kurban gecesi çırağlar yakarlar; böylece yalnız Sais değil bütün Mısır aydınlanmış olur. Niçin böyle ışıklar yakılır ve o gece böyle özel bir törenle kutlanır, bunu açıklayan dinsel bir öykü vardır.

63. Heliopolis ve Buto'ya yalnız kurban kesmek için gidilir. Papremis'te önce, her yerde olduğu gibi, kurban kesilir ve dinsel törenler yapılır; ama güneş battığı zaman, birkaç rahip, heykelin yanına koşar, öbürleri, ellerinde ağaç topuzlarla tapınağın kapısını tutarlar; sayısı bini aşan başkaları ise bir adakta bulunurlar; onların elinde de ağaç sopalar vardır ve sımsıkı toplaşıp rahiplerin karşısında dururlar. Heykel altın kaplamalı ağaçtan yapılmış küçük bir mihrapta durur; bir gün önce başka bir kutsal yapıdan alınıp getirilmiştir. Hizmetinde bulunmak üzere başına bırakılmış olan rahipler dört tekerlekli bir arabaya koşulurlar, minik mihrap, içindeki heykelle beraber, arabaya konur; ama kapıyı tutanlar onları içeriye bırakmak istemezler; o zaman dualarını yapmış olan öbürleri, tanrının yardımına koşarlar, kendilerini savunan tapınak koruyucularının üstüne sopayla yürürler. Topuz topuza yaman bir savaş olur; kafalar kırılır, hatta yaralananlardan çoğu, sanırım, ölürler; ama Mısırlılar bana kimsenin ölmediğini söylemişlerdir. Bu bayram oranın yerlilerine bakılırsa şunun için yapılırmış. Bu tapınakta Ares'in anası oturuyordu; ondan uzakta büyümüş olan Ares,

(*) Bu tanrı Osiris'tir.

erkeklik çağına ulaşınca anasını görmeye gelir; bu tanrıçanın, Ares'i daha önce hiç görmemiş olan rahipleri, onun içeri girmeye kalktığını görünce gözlerini dört açarlar ve dışarı atmaya kalkarlar; o da gider başka bir kentten takviye getirir, rahipleri hırpalar, geri atar ve anasının yanına gider. İşte buradan gelir, diyorlar, Ares bayramlarındaki bu dayak töreni.

64. Kadınlarla kutsal yerlerde birleşmek, ya da bir kadının kolları arasından çıktıktan sonra yıkanmadan kutsal bir yere girmek yasağı da Mısır'dan gelir. Mısırlılardan ve Yunanlılardan başka hemen herkes, kadınlarla kutsal yerlerde de sevişirler ve bir kadının kollarından çıkıp, yıkanmadan, bir tapınağa geçebilirler; çünkü insanı hayvanla bir tutarlar ve hayvanların, hem yerde dolaşanlarının hem de kanatlılarının, gerek tapınaklarda ve gerekse tanrılara ayrılmış yerlerde çiftleştiklerini görmektedirler; bu, tanrıların hoşuna gitmeyen bir şey olsaydı, diye sonuç çıkarırlar, hayvanlar da yapmazlardı.

Mısırlılar ve Hayvanlar

65. İşte bu yoruma dayanmaktadırlar, ama bence hiç de hoş bir şey değildir. — Daha başka dinsel gerekler yanında, Mısırlılar şu diyeceklerim üzerinde de çok titizlik gösterirler: Libya'ya komşu olmasına rağmen Mısır'da fazla hayvan yoktur; ama din, Mısır'da yaşayanlarına bir kutsallık örtüsü örter; bunların bir bölümü insanlarla birlikte yaşarlar, öbürleri yabandırlar. Hayvanların kutsal sayılması, saygı görmeleri nedendir? Bunları açıklamak dinsel sırların içine girmek olur, bense bu sırları açıklamaktan titizlikle kaçınmak istiyorum; eğer bazı noktalara dokunuyorsam, bunu yalnız bazı zorunlu açıklamalar için yapıyorum. — İşte hayvanlar için bazı uyarılar: Her cins hayvanın kendi bakıcıları vardır, yemlerini onlar verirler; bunlar, kadın erkek Mısırlılar arasından seçilmişlerdir; bu iş babadan oğula kalır. Mısır kentlerinde yaşayanlar, hayvanlara şöyle davranmakla yükümlüdürler: Bir hayvanın adanmış olduğu bir tanrıya dua edecekleri zaman, çocuklarının saçlarını kazıtırlar, ya büsbütün, ya yarısını, ya da üçte birini; saçları bir teraziye koyar ve gümüşle tartarlar; ne kadar tutuyorsa, o hayvanın bakıcısına o kadar gümüş verirler, o da bu para ile balık alır, parça parça keser, hayvanlarına yedirir. Beslenmeleriyle ilgili kurallar böyledir. Eğer birisi bu hayvanlardan birisini bilerek öldürürse ölüm cezası görür; istemeyerek öldürmüşse, rahiplerin kesecekleri bir para cezası öder. Ama eğer ölen bir ibis, ya da doğan ise, bilmeyerek de yapsa, öldüreni öldürürler.

66. Şüphesiz evcil hayvan pek çoktur. Ama eğer kediler bazı kazalara kurban gitmeselerdi bu daha da çok olacaktı. Dişi kedi yavruladığı zaman erkek kediye sürtünmez; erkek kedilerse dişilere yanaşmak isterler, ama boşuna, o zaman dişilere bir oyun oynarlar; yavruları ya hile ile ya da zorla kaparlar; öldürürler, ama yemezler; yavrusuz kalan dişi yeniden yavrulamak ister, bunun için de erkeğe yanaşır, zira bu cins hayvanlarda analık içgüdüsü vardır. Başkası: Yangın çıktığı zaman kediler bir çeşit kutsal çılgınlığa tutulurlar: Mısırlılar, onları korumak için, kedileri ortaya alıp bir zincir yaparlar, hatta yangını söndürmeyi bile unuturlar, kediler aralarında kaçar, alevlerin içine atılırlar. Mısırlılar bunu büyük kayıp sayarlar. Eğer bir evin kedisi doğal bir ölümle ölürse, o evde oturanların hepsi kaşlarını kazıtırlar; eğer ölen köpekse, kafa da beraber bütün gövde kazınır.

67. Kedi öldüğü zaman Bubastis'e götürülür ve tahnit edildikten sonra özel bir mezarlığa gömülür; köpek leşleri kutsal tabutlara konup öldükleri kentte gömülür; firavun faresi (ichneumon) da öyle. Sivri sıçan ve doğan Buto'ya götürülür, ibis Hermapolis'e. Ayı pek azdır; kurtlar tilkiden pek büyük olmazlar; bunların ikisini de, leşin bulunduğu yere gömerler.

68. İşte şimdi de timsah. Kışın en kötü dört ayında hiç bir şey yemez; dört ayağı vardır, ama hem durgun suda, hem de karada yaşar. Karaya yumurtlar ve karada kuluçkaya yatar. Hemen bütün gününü karada, geceyi ırmakta geçirir; zira, ırmağın suyu güzel yıldızların ve çiylerin havasından daha sıcak olur. Bildiğimiz hayvanlar içinde bu kadar küçük doğduğu halde bu kadar çok büyüyen tek hayvan budur; zira, yumurtası kaz yumurtasından daha büyük değildir, ve yumurtadan çıktığı zamandaki büyüklüğü de o kadardır; ama büyüdüğü zaman boyu on yedi dirseği bulur, hatta geçer bile. Gözleri domuz gözlerine benzer; dişleri boyuna uygundur, uzun ve çıkıntılıdır. Hayvanlar içinde dili olmayan bir tek odur ve alt çenesi oynamaz, bu bakımdan da tektir, üst çenesini oynatır. Güçlü pençeleri vardır, derisi pul puldur ve bu pullar sırtta delinmez bir kabuk yaparlar. Gözleri su içinde görmez, ama dışarda, görüşü olabildiği kadar delicidir. Su içinde yaşadığı için, ağzının içi sülük doludur. Dört ayaklılar ve kuşlar yanına yaklaşmazlar, yalnız sinek kuşu ile iyi geçinir, çünkü işine yarar; sudan karaya çıktığı zaman ağzını açar (genellikle Zephyros rüzgârına karşı), sinek kuşu ağzına girer ve sülükleri yutar; böylece hafiflediği için mutludur ve sinek kuşuna zararı dokunmaz.

69. Mısırlılardan bir bölümü timsahı kutsal tutar, öbür bölümü tersine, düşman sayar; Thebai'liler ve Moiris gölü çevresinde oturanlar kesin olarak kutsal tutarlar; yalnız bu iki bölgede halk, yetiştirilmiş ve evcilleştirilmiş timsah besler; kulaklarına altından ve incik boncuktan küpeler, ön ayaklarına bilezikler takarlar; yasaların gösterdiği kutsal yiyeceklerle beslerler; ömrü boyunca pek hoş tutulur, öldüğü zaman tahnit edilir, kutsal tabuta konur. — Buna karşılık Elephantine'de kutsal sayılmak ne demek, gereğinde kesip yerler bile. — Bu hayvanların adı Krokodil değil, Khampses'tir; krokodil diyenler Yunanlılardır, çünkü bununla kendi ülkelerinde çit aralarında yaşayan küçük krokodiller ve kertenkeleler arasında benzerlik bulurlar.

70. Timsah pek değişik biçimlerde avlanır; ben bana en meraklı görünenini anlatmakla yetineceğim. Bir oltaya, yem olarak domuz sırtı geçirilir; bırakılır ırmağın ortasına kadar gitsin; bir yandan da kıyıda canlı bir süt domuzu dövülür. Bunun çığlıklarını duyan timsah ona doğru gelmeye başlar, yolda domuz sırtına rastlar ve yutar; avcı çeker; hayvan karaya alındı mı, ilk iş gözlerini milli çamurla tıkamaktır; bu da oldu mu artık yola getirmek zor değildir; yoksa durum kötüye dönebilir.

71. Hipopotamlar, yani ırmak atları Papremis bölgesinde kutsaldır, ama Mısır'ın öbür yerlerinde değildir. Bakınız nasıl bir hayvandır bu: Dört ayaklıdır, ayakları çataldır, öküz ayağına benzer, küt burunludur, yelesi at gibidir, dişleri çıkıntılı, kuyruğu atınki gibi, onun gibi kişner, büyük bir öküz iriliğinde olur; derisi öyle kalındır ki, kurutup kalkan yaparlar.

72. Nil'de susamuru da yaşar ve kutsal tutulur; balıklardan pul derililer ve su yılanlarından Nil'de yaşayanı ve kuşlardan yeşilbaş ördek kutsaldır.

73. Bir de Phoinix dedikleri kutsal kuş var. Aslında ben bu kuşu görmedim, yalnız resimlerini gördüm; zaten öyle her zaman görünmezmiş. — Heliopolis'liler beş yüz yılda bir, diyorlar, yalnız, diyorlar gene, babası öldüğü zaman meydana çıkar. Eğer resimleri yeteri kadar doğru bir fikir verebiliyorlarsa, boyu ve görünüşü şöyle olmalı: Kanatlarının bir bölümü altın sarısı, öbür bölümü kırmızı; kanat yayılımı ve yüksekliği kartalınki kadar. Bu kuşa pek ustalıklı işler yakıştırırlar, ki bana hiç de inanılır gibi görünmemektedir. Babasını mür (myrrha)'den bir kalıp içerisine koyar, götürür Arabistan'daki güneş tapınağına gömermiş. Bu iş şöyle olur-

muş: Önce mür'den yumurta biçimi bir şey yapıyor, taşıyabileceği büyüklükte; sonra bir deniyor, kaldırabilir miyim diye ve bu denemeden sonra başlıyor içini kazımaya, babasını koymak için; babasını içine koyduktan sonra, üstünü gene mür'le kapatıyor, böylece kazıyarak çıkan mür'ün ağırlığı ile babasının ağırlığı aynı olurmuş; üstünü kapattıktan sonra Mısır toprağından alıp güneş tapınağına götürüyormuş. Bu kuş için anlattıkları da budur işte.

74. Thebai dolaylarında kutsal yılanlar vardır, insanlara hiç saldırmazlar. Boyları küçüktür ve başlarının tepesinde iki boynuz bulunur; ölüsü Zeus tapınağına gömülür, çünkü bu tanrıya adanmış olduğu söylenir.

75. Arabistan'da bir yer var, Buto dolaylarına yakın düşer, kanatlı yılanlar hakkında bilgi toplamak için oraya gittim. Vardığım zaman yılan kemikleri ve yılan dişleri gördüm, sayılamayacak kadar çoktu; yılan dişlerinden tepeler yapmışlardı, kimisi çok büyük yığınlar halindeydi, öbürleri daha küçük, hatta ortadan da küçük; böyle pek çok yığın vardı. Yılan dişlerinin yığıldıkları bu yer, bir çeşit boğazdır, dağlık bir aralıktan geçildikten sonra büyük bir vadiye açılır; bu vadi Mısır vadisiyle sınır komşusudur. Rivayete göre, ilkbahar geldi mi, kanatlı yılanlar Arabistan'dan Mısır'a doğru uçarlar, buna karşılık bu boğazda onları bekleyen İbis'ler Mısır'a girmelerine engel olur ve öldürürler. İşte bundan ötürü, diyorlar Arabistan'da, İbis, Mısır'da o kadar saygı görür; ve Mısırlılar da bu kuşa bundan ötürü saygı gösterdiklerini kabul ediyorlar.

76. İbis şöyle bir kuştur: Şaşılacak kadar karadır; pençeleri turna pençesine benzer; gagası iyice kıvrıktır; büyüklüğü su tavuğu kadar olur; bu dediğim, yılanlarla dövüşen kara İbis'tir. İnsanların yaşadıkları yerlerde daha çok rastlananlarında (zira, iki çeşit ibis vardır) kafa ve boğaz tüysüzdür, tüyleri beyaz olur, yalnız baş, boyun, kanat uçları ve kuyruğun ucu çok güzel kara renktedir; pençe ve gaga öbürleri gibidir. — Yılanlara gelince, bunlar su yılanına benzerler; kanatlarında tüy yoktur, tamamen yarasa kanatlarına benzerler. — Vu kutsal hayvanlar sözünü de burada bitirelim artık.

77. Gene Mısırlılara gelelim, Mısır'ın ekin ekilen bölgesinde (58) yaşayanlar, bütün insanlar arasında hatıralarına en çok bağlı olanlardır ve görüp tanıdığım insanların, bu bakımdan en bilgili olanlarıdırlar. Yaşayışları şöyledir: Ayda bir defa üç gün üst üste içlerini temizlerler; alttan üstten çıkarıcı ilâçlar ve çareler kullanır-

lar, çünkü onlarca bütün hastalıklar besleyici maddelerden ileri gelir. Gerçekten dünyanın her bakımdan en sağlıklı insanları, Libya' lılardan sonra Mısırlılardır; bunu bence Mısır'ın mevsim değişikliği bilmeyen havasına borçludurlar; zira insanı hasta eden şeylerin başında alıştığı şeylerden kopması gelir ve bu da her zaman doğru olan bir şeydir ki, en çok mevsim değişikliklerinden ileri gelir. Spelta'dan yapılma ekmek yerler; bu ekmeğe Kyllestes derler. Arpa şarabı içerler, çünkü topraklarında bağ yoktur. Kimi balıkları çiğ olarak, ya da güneşte kurutarak yerler, kimilerini de salamurada bırakıp sonra yerler. Kuşlardan çiğ ve tuzlanmış olarak yenilenler bıldırcın, ördek ve küçük boy olanlarıdır; öbür kuşların ve balıkların kutsal olmayanlarını kızartarak ya da pişirerek yerler.

Mısırlıların Başka Görenekleri

78. Şölenlerde, ya da hiç olmazsa zengin evlerinde verilen şölenlerde, yemekten kalkılacağı sırada birisi eline tabut içinde bir ölüyü gösteren tahta bir heykel alır, çepeçevre dolaştırır; o kadar iyi işlenmiş ve boyanmıştır ki, insan sahici bir ölü sanır; bir dirsek, bilemedin iki dirsek boyundadır, bunu her misafirin önünde durup gösterir ve şunları söyler: "Bu ağaca iyi bak ve iyice ye iç; çünkü öldüğün zaman sen de böyle olacaksın". İşte böyle yaparlar şölenlerin sonunda.

79. Kendi ulusal gelenekleri vardır, yenilerini almazlar; en güzel gelenekleri arasında, bir de çağırdıkları bir türkü vardır, Linos türküsü, Fenike'de, Kıbrıs'ta ve daha başka yerlerde da çağırılır, ama ülkesine göre ayrı adlar verilir; Yunanlıların Linos adını verdikleri ağır ve dokunaklı havanın da bu aynı hava olduğunda herkes birliktir; Mısır'da beni şaşırtan pek çok şeyden birisi de buydu ve burada eskiden beri çağırıldığı anlaşılan bu Linos kasidesini nereden almış olabilirler, diye kendi kendime soruyordum. Mısır dilinde Linos, Maneros diye çağırılır. Mısırlıların bana dediklerine göre bu, ilk Mısır kralının oğludur ve vakitsiz ölümü üzerine Mısırlılar onu bu yas havasıyle yüceltmişlerdir; bu hava, diye eklerler, ilk ulusal marşlarıdır ve hep öyle ve tek olarak kalmıştır.

80. İşte Mısırlılarla Yunanlılar arasında bir başka benzer nokta, ama bütün Yunanlılarla değil, yalnız Lakedaimon'lularla: Gençler yaşlılarla karşılaştıkları zaman kenara çekilir yol verirler; bir ihtiyar içeriye girdiği zaman yerlerinden kalkarlar. Buna karşılık işte bir görenek ki, hiç bir Yunan topluluğunda yoktur: Günaydın demek yerine, sokaklarda eğilir ve ellerini dizlerine kadar indirirler.

81. Dizlerine kadar düşen ketenden yapılma saçaklı gömlekler giyerler, bunlara Kalasiris derler; bu gömleklerin üstüne omuzlarına beyaz yünden bir üstlük atarlar; ama dinsel törenlerde yün giymezler ve yünü kefen olarak da kullanmazlar; dinlerinin yasası bunu yasak etmiştir; Orpheus ve Dionysos dinlerinde de aynı yasaklara rastlanır, ki bunlar da kaynaklarını zaten Mısır'dan ve Pythagoras'çılardan almışlardır. Bu dinlerden olanlar da yün içinde gömülmek hakkına sahip değillerdir. Bu konuda bir kutsal hikâye yaygındır.

82. Mısırlıların buldukları şeylerden birkaçı daha: Ayların ve günlerin her birinin hangi tanrıya adanmış olduğunu, bir insanın doğduğu güne bakarak başına neler geleceğini, nasıl öleceğini, nasıl bir adam olacağını tahmin etmeyi onlar bulmuşlardır. Yunanistan' da şiirle uğraşanların yararlandıkları görüşler oradan çıkmadır. Mucizeleri açıklamak bakımından, bütün öbür insanların tümünden daha tecrübelidirler; zira bir mucize olduğu zaman bunu izlerler, sonucunu bir kenara yazarlar ve bir daha buna benzer bir mucize oldu mu, aynı sonuçları beklerler.

83. Kehanet konusuna gelince, onlara göre bu sanat hiç bir ölümlüye emanet edilmemiştir, sadece belli tanrılara vergidir; orada bir Herakles orakl'i, bir Apolon, bir Athene, bir Artemis, bir Ares ve bir Zeus orakl'i ve Buto'da —hepsinden daha yüce tutulan— bir Leto orakl'i vardır. Zaten kâhinlik çeşit çeşittir, her yerde aynı şekilde yapılmaz.

84. Hekimliğe gelelim, onlarda bu iş şöyle düzenlenmiştir: Bir hekim, yalnız bir hastalığa bakar, birden fazlasına bakmaz. Bundan ötürü hekim sayısı çoktur; göz, baş, diş, karın ağrılarına, iç hastalıklarına ayrı hekimler bakarlar.

Ölü Gömme ve Mumya

85. Şimdi de ölü gömme törenleri ve ağıtlar (59). Bir evde hatırı sayılır birisi öldü mü, evin bütün kadınları başlarına, yüzlerine çamur sürerler; sonra ölüyü evde bırakıp sokaklara dökülürler, eteklerini bellerine kadar kaldırırlar, memelerini açarlar ve dövüne dövüne sokak sokak gezerler; bütün akrabaları da onlarla beraber giderler; öbür yandan erkekler, onlar da sıvanmış olarak dövünürler. Bu törenden sonradır ki cenaze, tahnit edilmek üzere, ölücüye götürülür.

86. Mumya yapmanın gizlisini bilen, bu işle görevli uzmanlar vardır. Kendisine bir ölü getirildiği zaman, müşteriye boyalı tahtadan, gayet güzel taklit edilmiş modeller gösterir. Bunların en iyisi, diye anlatır müşteriye, adının anılmasını büyük bir günah saydığım kişiye (*) benzeyenidir; arkasından ikinci bir model gösterir, birinci kadar iyi değildir ve daha ucuzdur, sonra bir üçüncü ve en ucuzu. Bu açıklamalardan sonra sorar, ölünün yakınlarına, hangisinden istiyorsunuz, diye. Müşteri, fiyatta anlaştıktan sonra gider, mumyacı, evden dışarı çıkmadan işe koyulur. En iyi mumyalama dediğimiz şudur: Önce demir bir kanca ile burun deliklerinden beyni çeker; ama hepsini alamaz, kalanını ilâçla eritir. Arkasından, keskin bir Ethiopia taşı ile ölünün böğrünü uzunlamasına keser ve içindeki her şeyi boşaltır; içini böyle temizledikten sonra hurma şarabından geçirir ve kokular püskürtür; karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli kokular doldurur; ve diker. Sonra tabiî sodyum karbonat içine daldırıp yetmiş gün onun içinde bırakmak suretiyle tuzlar. Yetmiş günden sonra çıkarır, yıkar ve baştan aşağı Mısırlıların genellikle yapıştırıcı olarak kullandıkları zamka batırılmış gayet ince tül şeritlerle sarar. Ve ölünün yakınlarına teslim eder, onlar da tam bir insan gövdesine göre yapılmış olan bir tabut hazırlatırlar ve mumyayı içine kapatırlar; kapandıktan sonra ölü odasına götürülür, ayak üstü bir duvara yaslanır.

87. İşte en pahalı mumyalama budur. Çok masraftan kaçan ve orta karar bir mumya isteyenler ise şöyle yaptırırlar: Mumyacı, ölünün karnını yarıp iç organlarını çıkarmadan, içine sedr ağacından çıkarılan bir yağ şırınga eder; şırınga kıçından yapılır ve sıvının dışarı kaçması önlenir, gereken gün sayısı kadar tuz içinde bırakılır; son gün içerdeki sedr likörü çekilir. Öyle kuvvetli bir şeydir ki bu likör, kendisiyle beraber ölünün içinde ne varsa hepsi sıvı halinde dışarı çıkar; tuz eti yer, ölüde bir deri bir kemik kalır. Bundan sonra, fazlasına bakmadan ölüyü teslim ederler.

88. Şimdi de fakir fukara için üçüncü sınıf mumyalama. Ölünün içi iç sürdürücü bir tuzla temizlenir, yetmiş gün tuza batırılır ve ailesine teslim edilir.

89. Hatırı sayılır kişilerin karıları, pek güzel ve pek namlı olan kadınlar, öldükleri zaman hemen mumyacıya verilmezler; ancak üç dört gün geçtikten sonra onlara emanet edilirler. Böylece mumyacının kadına kötü bir şey yapması önlenmiş olur; anlaşılan bunlar-

(*) Osiris.

dan birinin yeni ölmüş bir kadına sataştığı olmuş; ve beraber çalıştığı kimseler onu ele vermişler.

90. Bir Mısırlı veya bir yabancı ırmakta boğulur, ya da timsah kaparsa, ölü hangi kente daha yakın yerde ise, o kent ölüyü en iyi şekilde mumyalatıp kutsal bir tabuta koymakla ödevlidir; hiç kimse, yakınları ve dostları bile, el süremez, gömme törenini Nil rahipleri kendi elleriyle yaparlar, sanki bir insan değil de bir ruhmuş gibi.

91. Mısırlılar Yunanlıların, hatta bir kelimeyle, kendilerinden başka hiç bir halkın göreneklerini kabul etmezler. Bu bakımdan çok kapanıktırlar. Bir tek Thebai bölgesinde, Neapolis yakınındaki büyük Khemmis kenti bunun dışında kalır; bu kentte Danae'nin oğlu Perseus adına bir tapınak vardır; bu tapınak karedir, palmiyelerle çevrilidir. Girişi taş döşelidir; çok büyüktür; taştan yontulmuş iki yüksek heykel vardır. Tapınak duvar içerisine alınmıştır, bunun içinde bir Perseus heykeli durur. Bu Khemmis'liler, Perseus'un kendilerine göründüğünü söylerler, kimi zaman yurdun çeşitli bölgelerinde görünürmüş, kimi zaman da, içerisinde kendisine ait iki dirsek büyüklüğünde bir sandal bulunan tapınağın içinde; ve o göründüğü zamanlar bütün Mısır mutlu olurmuş. Böyle anlatırlar ve Perseus'e Yunan usulü tören yaparlar: Bildiğimiz bütün hareketleri kapsayan jimnastik oyunları gösterirler; ödül olarak sürüler, yün ve deri üstlükler koyarlar. Perseus neden yalnız size görünür de başkasına görünmez ve onu, öbür Mısırlıların tersine neden jimnastik oyunlarıyle kutlarsınız, diye sorduğum zaman, bana dediler ki, Perseus kendi sitelerindendir ve Yunanistan'a yelken açan Danaos ile Lynkeus de Khemmis'lidirler; Perseus'a bu kahramanlardan inerek geliyorlardı. Ve sözlerine ekliyorlardı. Perseus, Yunanlıların da doğruladıkları bir nedenle, yani Libya'dan Gorgon'un başını geri götürmek için Mısır'a geldiği zaman, onların yanına gitmiş ve bütün yakınlarını tanımış. Zaten Khemmis'lilerin adını anasından öğrenmiş olarak geliyormuş Mısır'a ve kendi adına tertiplenen oyunları isteyen de kendisiymiş.

Lotos ve Papirüs

92. Bütün bu anlattığım görenekler, bataklığın güneyinde yaşayan Mısırlılarındır; bataklık bölgede yaşayanların görenekleri de, öbür Mısırlılarınki gibidir. Ayrıca her birinin damı altında, Yunanlılarda olduğu gibi yalnız bir kadın yaşar; ucuz yaşayabilmek için kendilerine özgü olan şu kaynaklardan yararlanırlar. Irmak taşıp da ovayı deniz gibi kapladıktan sonra, suyun yüzünde, Mısırlıların Lo-

tos dedikleri zambaktan pek çok yetişir. Bunları toplarlar, güneşte kuruturlar, lotosun göbeğini, ki haşhaşa benzer, döverler, ateşte pişirir ekmek yaparlar. Lotosun kökü de yenir; tatlımsı bir tadı vardır; elma iriliğinde ve yuvarlak olur. Başka zambaklar da vardır, onlar da öbürleri gibi suda yetişirler ve güle benzerler; yemişi aynı kökten süren ve aynı bitkinin yanında büyüyen asalak bir çanak içinde oluşur; tıpkı eşekarılarının yaptıkları bal peteğine benzer; içinde zeytin çekirdeği iriliğinde pek çok çekirdek bulunur, bunlar hem taze, hem de kurutulmuş olarak yenilebilir. Papirüse gelince, bu bir mevsim bitkisidir, su birikintileri içinden toplandıktan sonra, sapını keserler, saptan aşağıda kalan ve bir dirsek uzunluğunda olan yeri yenilir, ya da satılır, sapı başka işlerde kullanılır. En iyisi papirüsü kızgın ateşte ızgara yapıp yemektir. İçlerinde yalnız balık yiyerek yaşayanları da vardır; bunlar balığı alırlar, içini temizlerler, güneşte kuruturlar ve öyle yerler.

93. Irmaklarda, sürü halinde yaşayan balıklara pek rastlanmaz; böyleleri daha çok su birikintilerinde olur ve şöyle yaşarlar: Dişilerin döllenme zamanı gelince, sürüler halinde denize doğru göç ederler; erkekler önde gider ve tohum serperler; arkadan gelmekte olan dişiler bu tohumları yutarlar ve sonra doğururlar. Denize vardıktan sonra geri dönüp yeniden su yataklarına gelir ve eskisi gibi yaşamaya devam ederler. Ama bu sefer önde gidenler başkadır; şimdi yol gösterenler dişilerdir; önde bunlar toplanırlar ve daha önce erkekler ne yaptılarsa aynını yaparlar; yumurtaları bir çeşit darı iriliğindedir ve paketler halinde dökerler; peşlerinden gelen erkek balıklar bunları yutarlar; bu tanecikler balık sürüsü kadar çoktur. Erkeklerin yutmadıkları taneler içinden balıklar çıkar ve büyürler. Denize doğru göç zamanında tutulan balıkların başlarının sol yanı bereli olur; geri, ırmağa dönüşte ise sağ yanı bereli olur. Bunun nedeni şudur: Denize doğru göçte, karaya sol yandan sürünerek inerler, ırmağa dönüşte de gene aynı kıyıdan çıkarlar ve akıntıya kapılıp yoldan çıkmamak için, kıyıya sürtünecek kadar yakın geçmeye çalışırlar. — Nil taşmaya başladığı zaman su en önce alçak ve bataklık toprakları basar; buraları su altında kalır kalmaz hemen ufacık balıklarla dolar. Nereden çıkar bunlar? Şöyle sanıyorum: Bir yıl önce Nil çekilirken balıklar en son yumurtalarını balçığın içine bıraktıktan sonra giderler; ve yeniden mevsimi gelip, ortalığı yeniden su bastığı zaman, o dediğimiz ufacık balıklar çarçabuk yumurtadan çıkıverirler.

94. İşte bu balıklar için söyleyeceğim budur. — Batak bölgede yaşayan Mısırlılar ricin çekirdeğinden çıkardıkları bir yağı kullanır-

lar, bu yağa "kiki" derler ve bunu veren bitkiyi ırmak kıyıları boyunca ve su basan yerlerde ekip yetiştirirler, oysa yabanisi Yunanistan'da kendiliğinden yetişir, ama Mısır'da ekerek yetiştirirler ve bereketli ürün alırlar, ama kokusu berbattır. Topladıktan sonra isteyen ezerek yağını çıkarır, kimisi kaynatır, çıkan suyu toplar. Oldukça koyu bir sıvıdır ve zeytinyağı gibi aydınlatma maksadıyle kullanılır, ama kokusu kötüdür.

95. Çok sivrisinek olur ve bundan korunmak için bakınız ne yaparlar: Bataklığın üst yanında oturanlar kulelere çıkıp yatarlar; çünkü rüzgâr, sivrisineğin o kadar yüksekte uçmasına elvermez. Batak bölgede oturanlar, kule yerine başka bir çare bulmuşlardır; herkesin evinde bir ağ vardır, gündüz balık tutar, gece, uyuduğu yatağın üstünde buna sarınıp yatar. Başka bir örtü örtünse sivrisinek üstünden gene sokar; ama ağ olunca yanına bile yaklaşamaz.

96. Taşıt gemilerini Mısır akasyasından yaparlar, bu ağaç Kyrene lotosuna benzer ve özünden zamk çıkarılır. Akasyayı, aşağı yukarı iki dirsek uzunluğunda parçalar halinde doğrarlar, gemileri bunları tuğla gibi birbirine çatarak yaparlar. Bu iş şöyle olur: Boylamasına kesilmiş uzun omurgaların arasına bu iki dirseklik tahta parçalarını çakarlar; tekne meydana çıkar, sonra iki bordayı, omurgalar üzerine enlemesine konulan bir tabanla birleştirirler. Yanları tutmak için kaburga eğrisi kullanmazlar, bunun yerine ek yerlerini papirüsle iyice kalafat yaparlar. Dosdoğru omurga içinden geçen bir tek dümen kullanırlar; direk akasyadan, yelkenler papirüstendir. Kuvvetli rüzgâr olmadıkça bu gemiler ırmağı çıkamazlar, kıyıdan yedekte çekilirler. Akıntı doğrultusunda olduğu zaman ise şöyle yaparlar: Kamış, saz ve tamarix'i birbirine dolayarak yaptıkları bir çeşit salları ve iki talant kadar çeken delik bir taşları vardır. Sal, geminin provasına bağlanır ve akıntıya bırakılır; taş başka bir iple geminin arkasına bağlıdır. Sal akıntıya kapılıp hızla ilerler ve "Baris"i de (bu gemilerin adı böyledir) peşinden sürükler; arkaya bağlı olan taş dibi tarar ve geminin akıntıya kapılıp yoldan çıkmasını önler. Bu gemilerden pek çok vardır ve bazıları binlerce talant ağırlığında yük taşıyabilirler.

97. Nil taşıp da her yanı bastığı zaman su yüzünde yalnız kentler görünür, tıpkı Ege denizinin adaları gibi; Mısır'ın geri kalanı deniz olur; yalnız kentler meydanda kalır. Böyle olduğu zaman, gemiler artık ırmak yatağını izlemekten kurtulurlar, ovada yüzerler. Böylece Naukratis'ten kalkıp Memphis'e giden bir yolcu, piramitlerin yanından geçer; bu yol her zaman yoktur, başka zaman-

lar Delta izlenerek gidilir ve Kerkasor yanından geçilir. Kanobos' tan denizyoluyle Naukratis'e giderken ovadan geçilip Anthylla kentine ve bir de Arkhandros kentine varılır.

98. Bu ikisinden Anthylla, ki belli başlı kentlerden birisidir, saltanat sürmekte olan kralın karısına, ayakkabı sağlamak üzere, özel olarak ayrılmıştır; Mısır'ın Pers'ler eline geçmesinden bu yana böyle âdet olmuştur. Öbür kent, bana kalırsa, adını Danaos'un damadından, Akhaios oğlu Phtios'lu Arkhandros'tan almıştır; dediğim gibi, buranın adı Arkhandros kentidir; belki başka bir Arkhandros da vardı; ama hiç şüphesiz bu bir Mısır adı değildir.

Mısır Kralları ve Bıraktıkları Eserler—Menes

99. Şimdiye kadar kendi araştırmalarımı, kendi yargılarımı ve kendi gözümle gördüklerimi anlattım. Şimdi de bana Mısırlıların anlatmış olduklarını, olduğu gibi aktaracağım; araya elbette kendi kişisel gözlemlerimi de ekleyeceğim. — Rahiplerin bana anlattıklarına göre, Mısır'ın ilk kralı Menes şunları yapmıştır: Önce Memphis'i koruyan bendi yaptırmıştır. Irmak eskiden Libya tarafındaki kum dağı yönünde akıyormuş, Menes, Memphis'in aşağı yukarı yüz stad kadar yukarısında ve ırmağın güney kolu üzerinde bir bent ördürterek eski yatağı kurutmuş ve ırmağın iki dağ arasından geçmesi için yeni bir kanal kazdırtmıştır. Bugün de Pers'ler, eski yatağına dönmesini önlemek için bu dirseğe çok önem verirler ve bendi her yıl onarırlar; zira ırmak bendi çökertir ve bu yana taşarsa, Memphis olduğu gibi su altında kalmak tehlikesiyle karşılaşır. İşte bu Menes, ki Mısır'ın ilk kralıydı, ırmağı başka yana aktarıp bu toprakları kazandıktan sonra, burada bir kent kurmuştur, bu kent şimdiki Memphis'tir; Memphis bugün de Mısır'ın dar bölümündedir. Bunun arkasından, kentin dışında, kuzey ve batı yörelerinde (zira, doğuyu Nil kapatmaktadır) ırmaktan beslenen bir göl kazdırtmış, sonra kentin içinde büyük ve anılmaya değer bir Hephaistos tapınağı yaptırtmıştır.

Kadın Kral Nitokris

100. Rahipler bana bir kitap açıp bundan sonra gelen üç yüz otuz kralın adını okudular; bunca insan nesli içinde, on sekiz Ethiopia'lı ve bir tek kadın, yerli bir kadın vardı; öbürleri erkektiler ve Mısırlıydılar. Kraliçe olan kadın, Babil'li Nitokris'le aynı adı taşıyordu. Bana şöyle anlattılar: Mısır kralı bu Nitokris'in kardeşiymiş, ama

Mısırlılar kralı öldürüp başa onu geçirmişler, o da kardeşinin kanını gütmüş sanıyorum, pek çok Mısırlıyı hıyanetlikle öldürmüş. Yeraltında büyük bir salon yaptırmış ve açılış töreni yapılacak diye, kardeşinin ölümüne önayak olduklarını bildiği pek çok Mısırlıyı çağırtmış, bir şölen vermiş; ama niyeti başkaymış: Şölenin ortasında gizli bir yerden gelen ırmak sularını üzerlerine çevirtmiş. Bana bu kadın hakkında başka bir şey söylemediler, yalnız onun bu niyetini gerçekleştirdikten sonra, kendi başına da böyle bir şey gelmesinden korkarak, kendini içi kül dolu bir odaya attığını söylediler.

Moiris

101. Öbür kralların, adlarını yaşatacak önemli işler yaptıklarına dair bir şey söylemediler, yalnız bunların sonuncusu olan ve Hephaistos tapınağının kuzey yönündeki giriş bölümünde hatırası kalmış bulunan Moiris (60) için bir şeyler anlattılar; o da bir göl kazdırtmış, ki çepeçevre kaç stad yer kapladığını ilerde söyleyeceğim, bir de piramitler yaptırtmış, bunların büyüklüklerini de bu gölden söz ettiğim zaman bildireceğim. Bu bunları yapmış, ama öbürleri hiç bir şey yapmamışlar.

Sesostris

102. Şimdi bunları atlayıp onlardan sonra gelen Sesostris (61) adlı krala geçiyorum; rahiplerin bana anlattıklarına göre, bu kral, yanına savaş gemileri alıp Arap körfezinden yola çıkmış, Erythreia denizi kıyılarında yaşayan halkları hükmü altına almış ve bu deniz seferi sonunda, suları sığ olduğu için kıyılarına yanaşılamayan bir denize kadar ulaşmıştır; oradan Mısır'a dönmüş, diye devam ediyorlar anlatmaya, bu kez yanında kalabalık bir ordu ile anakaradan geçip, kendisine karşı koyan bütün ulusları dize getirmiş. Bağımsızlıklarına sımsıkı bağlı yiğit kişilere çattığı yerlerde, onları nasıl yendiğini belirtmek üzere, üzerine kendi adını, yurdunu ve bu ulusu yenmiş olduğunu bildiren yazıtlar yazılı sütunlar diktirmiş; savunma yapmadan teslim olan kentlere diktirdiği sütunların üzerine ise, daha önce savaşçı kişilerle çarpışıp onları yendikten sonra ne yazdırmışsa aynı şeyleri yazdırdıktan sonra, altına kadın üreme organını gösteren heykelcikler uydurmuş, böylelikle ora halkının miskinliğini ele güne ilân etmiş oluyormuş.

103. Bütün anakarayı bir baştan bir başa geçtikten sonra, Asya'dan Avrupa'ya atlamış ve Skyth'lerle Trak'lara da boyun eğdirmiş-

tir. Mısır ordusunun son durağı burasıdır sanıyorum; zira diktirdiği sütunlara buralarda da rastlanır, ama oradan ötede artık yoktur. Oradan geri dönmüş ve Phasis'e gelmiştir. Ordunun bir kolu burada kalmış yerleşmiştir, ama bunları Sesostris kendi isteğiyle mi bırakmış, yoksa askerler bu gezginci seferlerden usanıp Phasis kıyılarında kalmayı kendileri mi istemişler, orasını iyi bilemiyorum.

104. Kolkhis'liler, besbelli, Mısırlıdırlar; bunu ben başkalarından işitmeden önce kendim anlamıştım. Bir kez bunu aklıma koyduktan sonra, başkalarından da sorup soruşturdum; Kolkhis'liler Mısırlıları, Mısırlıların Kolkhis'lileri hatırlamalarından daha iyi hatırlıyorlar; bununla beraber Kolkhis'liler, Mısırlılara bakılırsa Sesostris ordusundan kalmadırlar; derilerinin karalığına ve saçlarının kıvırcık oluşuna bakıp ben kendim de bu kanıya varmıştım. Şüphesiz bundan bir şey çıkmaz, zira böyle başka halklar da vardır; ama beni asıl etkileyen şu olmuştur: İnsanlar arasında yalnız Kolkhis'liler, Mısırlılar ve Ethiopia'lılar sünnet olurlar. Filistin'deki Fenike'liler ve Suriyeliler, kendileri söylerler ki, bu âdeti Mısırlılardan almışlardır; Thermodon ve Parthenios ırmakları kıyılarında yaşayan Suriyeliler ve komşuları Makron'lar da bunu Kolkhis'lilerden öğrendiklerini söylerler. Sünnet yapan halklar yalnız bunlardır ve anlaşıldığına göre Mısırlılar gibi yapmaktadırlar. Bu âdeti kim kimden aldı, Mısırlılar mı Ethiopia'lılardan, yoksa bunlar mı onlardan bunu bilemem; zira belli bir şey ki, bunlarda bu âdet çok eskidir. Ama Mısırlılarla ticaret yapan halklar bunu Mısır'dan öğrenmişlerdir, bu konuda ayrıca söz götürmez bir kanıt vereceğim: Yunanistan'la ilişki kuran Fenike'liler, artık Mısırlılar gibi, yeni doğan çocukların üreme organlarını sünnet ettirmeyi bırakmışlardır.

105. Kolkhis'lilerin Mısırlılarla akrabalığını gösteren başka hiç bir belirti yoktur. Sadece şu var ki, Mısırlılar da, onlar da keteni aynı biçimde işlerler; yaşayışlarında ve dillerinde benzerlikler vardır. Yunanlıların Sardunya keteni dedikleri, Kolkhis ketenidir; Mısır'dan gelenine Mısır keteni derler.

106. Mısır kralı Sesostris'in baş eğdirdiği ülkelerde diktirdiği sütunlara gelince, bunların çoğu kaybolmuştur; ayakta kalmış olanlarını, üzerlerine işlenmiş kadın üreme organları ve yazılarıyle birlikte, Filistin Suriyesinde kendi gözlerimle gördüm. Ayrıca İonia'nın iki yerinde, bu savaşçının kaya üzerine işlenmiş resimleri vardır, birisi Phokaia - Ephesos yolu üstünde, öbürü Sardes'ten İzmir'e giden yol üzerindedir (62); bu iki yerde de iki buçuk dirsek yüksekliğinde bir heykel oyulmuştur, sağ elinde kargı, sol elinde yay

tutar; öbür donatımları da gösterilmiştir; Mısır ve Ethiopia karakteri taşır; göğsünde bir omuzdan öbürüne, kutsal Mısır harfleriyle bir yazı kazılmıştır, anlamı şudur: "Ben, bir omuz vuruşta bu ülkeyi yendim ve aldım". Adını, yurdunu yazdırmamıştır, ama bunları başka biçimde belirtmiştir. Bu heykeller, görenlerden bazılarına göre, Memnon'un heykelleridir; böyle diyenler gerçekten çok uzaktırlar.

107. Hükmü altına aldığı uluslardan toparladığı pek çok kişiyi de beraberinde götüren bu Sesostris için rahipler bana şunları anlattılar: Ülkesine döndüğü zaman, Pelusion ağzındaki Daphne'ye vardığında, kardeşi, ki Mısır'ı ona emanet etmişti, onu çocuklarıyle beraber gelip kendisine konuk olması için çağırmıştı; bu kardeş evin çevresine fırdolayı odun yığdırmış ve hiç bir yerinden geçit vermeyen odun yığınına ateş verdirtmiş. Sesostris, durumun farkına varınca hemen karısıyle danışmış, çünkü sefere çıkarken onu da beraber almıştı; altı tane çocukları vardı, kadın bunlardan ikisini alev alev yanan odun yığınlarının üstüne bir köprü gibi uzatmayı öğütlemiş; bunların üstüne basarak dışarı çıkabileceklerdi. Sesostris öyle yapmış: Çocuklarından ikisi böylece yanmışlar, geri kalanları babalarıyle birlikte kurtulmuşlar.

108. Mısır'a dönüşte Sesostris, kardeşini cezalandırdı, yendiği ülkelerden toparlayıp getirmiş olduğu insan yığınlarını çeşitli işlerde çalıştırdı: Hephaistos tapınağına onun zamanında taşınmış olan taşları, o kocaman taşları sürükleyenler bu tutsaklardır; ve bugün Mısır'ı çizgileriyle dolduran kanalları kazmaya zorlananlar da gene onlardır, böylece ve istemeden, eskiden at ve araba ile yolculuk yapılan bu ülkeyi attan ve arabadan yoksun bırakmışlardır. Aslında dümdüz bir ülke olan Mısır, bu tarihten sonra atı da, arabayı da unutmuştur; bunun nedeni ülkeyi boydan boya kesip bölen bu çok sayıdaki kanaldır. Kralın her yanı böyle kanallarla donatması, ırmak kıyısında değil de içerdeki kentlerde oturan Mısırlılara su götürmek istemesindendir, zira bunlar, ırmak yatağına çekildiği zaman su sıkıntısına düşüyorlar ve acı kuyu suları içmek zorunda kalıyorlardı.

109. Mısır'da bu kadar çok kanal bulunmasının nedeni budur. — Gene rahipler bana dediler ki, bu kral bütün toprakları, Mısırlılar arasında bölüştürmüş, herkesin payına aynı ölçüde toprak düşmüştür; her toprak sahibi yılda bir ve belli zamanda kira gibi bir şey ödüyor, kral da kendisine bu yoldan bir gelir sağlamış oluyordu. Irmak bunlardan birinin toprağını yerse, o adam gidip krala du-

rumu anlatıyor, bunun üzerine Sesostris adamlarını gönderip toprağı ölçtürüyor, ne kadarının eksildiği saptanıyor ve köylü vergisini o ölçüde eksik ödüyordu; bana öyle gelir ki, sonradan Yunanistan'a da geçmiş olan geometrinin kökeni budur. Gnomon'u (63), güneş saatini, günün on ikiye bölünmesini ise, Yunanlılar Babil' den öğrenmişlerdir.

110. Ethiopia'da hüküm süren tek Mısırlı prens bu kraldır; anıt olarak Hephaistos tapınağı önündeki taş heykelleri bırakmıştır; bunlardan otuzar dirsek boyundaki ikisi kendisiyle karısıdır; dört tane de çocukları vardır, bunlar da yirmişer dirsek boyundadırlar. Çok zaman sonra Pers'li Dareios, bunların önüne kendi heykelini diktirmek istemiş, ama Hephaistos rahibi bunu hoş karşılamamıştır; Dareios'un zaferlerinin, Mısırlı Sesostris ile ölçüştürülemeyeceğini söylemiş; zira Sesostris, Dareios'un yenmiş olduğu düşmanlardan daha az kalabalık olmayan nice ulus arasında, Skyth'lere de baş eğdirmişti, oysa Dareios bunu başaramamıştı. Başarıları kendisininkini aşmayan bir adamın heykelinin bu büyük kralın anıtının önüne geçirilmesi doğru olamazdı. Dareios bu cüreti bağışlamıştır, derler.

Pheron

111. Öğrendiğime göre, Sesostris ölünce, krallık oğlu Pheron'a geçmiştir (64), bu, askerlikten yana bir işe girmemiş, yalnız şöyle bir kaza sonucu kör kalmıştır: Irmağın çok taşkın olduğu bir zamandaydı; derinlik on sekiz dirseği bulmuştu; ortalığı su bastıktan sonra, bir rüzgâr esti, büyük dalga kaldırdı; bu kral, diyorlar o zaman, delice bir kendini beğenmişliğe kapılarak kargısını yakaladı ve dalgayı vurdu; hemen arkasından gözleri bozuldu ve görmez oldu. On yıl kör kaldı; on birinci yıl Buto kentinden bir orakl ulaştı; vakit saat tamam olmuştu. Gözleri artık açılacaktı, ama bunun için gözlerini bir kadın sidiği ile yıkaması gerekiyordu, ancak bu kadın, kocasından başka kimseye yaklaşmamış ve başka dost tutmamış bir kadın olacaktı. Önce kendi karısının sidiğini denedi; gözleri açılmadı; bundan sonra sıraya koyup hepsini denedi; gözleri açıldığı zaman, kurtarıcı banyoyu sağlayan kadın dışında, denenen öbür kadınların hepsini, bugün Erythrobolos (Kırmızı toprak) denilen kentte topladı; onlarla beraber bütün kenti de ateşe verip yaktı. Sidiği gözlerine iyi gelen kadını da kendine aldı. Hastalıktan kurtulduktan sonra belli başlı tapınaklara adaklar sundu; bunlardan birisi özellikle anılmaya değer; bu, güneş tapınağındaki iki dikili taştır, ikisi de yekparedir, yükseklikleri yüz dirsek, genişlikleri sekiz dirsektir, gözalıcı bir anıttır.

Proteus ve Helene Hikâyesi

112. Ondan sonra gelen, bana dediklerine göre, Memphis'li birisidir, adı, Yunan söyleyişine göre Proteus'tur ve bugün Memphis'te pek güzel, pek bakımlı bir kutsal yeri vardır; Hephaistos tapınağının güney yüzünün karşısına düşer. Tyr Fenike'lileri bunun çevresinde otururlar ve bütün buralara Tyr'lular mahallesi denir. Proteus'un bu yerinde, Yabancı Aphrodite tapınağı denilen bir tapınak vardır. Bu tapınak, Tyndareos kızı Helene için kurulmuş olsa gerektir (65), bana anlatılan ve Helene'yi Proteus'un yanında gösteren hikâyeden ve Aphrodite'ye takılan Yabancı sıfatından ben böyle çıkarıyorum. Çünkü bu tanrıça, başka hiç bir tapınağında böyle anılmış değildir.

113. Helene hakkındaki sorularıma rahiplerin cevapları şudur, Alexandros, Sparta'da Helene'yi kaldırdıktan sonra yurduna doğru denize açıldı. Ege denizine vardığı zaman ters rüzgârlar onu Mısır denizine attılar ve rüzgâr düşmediği için Mısır kıyılarına, tam Nil' in Kanobos denilen ağzına ve Tarikheia'ya yanaştı. Kıyıda bir Herakles tapınağı vardı — bugün de vardır; bir köle, sahibinden kaçmak ve kendisini bu tanrıya adamak isterse, derisine birtakım kutsal dövmeler yaptırır, o zaman kimse ona dokunamazdı. Bu yasa kurulduğundan bu yana hâlâ geçerlidir. Alexandros'un köleleri, tapınağın bu özelliğini öğrenince, efendilerini bırakıp yürüdüler, girip tapınakta oturdular, tanrıya dualar ettiler, Alexandros'u suçladılar, ona kötülük olsun diye bütün yaptıklarını sayıp döktüler, Helene'yi nasıl kaçırdığını ve Menelaos'a karşı işlediği suçu anlattılar. Bu suçlamaları rahiplere söyledikleri sırada, Nil'in bu ağzında vali olan Thonis de orada bulunuyordu.

114. Bu adamları dinleyen Thonis, Proteus'a haber vermek üzere hemen Memphis'e bir rapor gönderdi: "Bir yabancı geldi, diyordu, Troya soyundan; Yunanistan'da bir günah işlemiş olmakla suçlanıyor; ev sahibinin karısını kaçırmış; birçok da malını almış ve rüzgâr sürükleyip senin kıyılarına, yanımıza atmış. Bırakalım, hiç ceza görmeden yeniden denize açılıp gitsin mi, yoksa getirdiklerini elinden alalım mı?". Proteus, cevap olarak, bir haberci çıkardı, şu yörüngeyi gönderdi: "Bu adam, evinde konuk kaldığı kimseye karşı bir günah işlemiş olmakla suçlandığına göre, kim olursa olsun yakalayıp bana gönderiniz, bakalım burada neler söyleyecek".

115. Bu emri alan Thonis, Alexandros'u yakaladı, gemilerine el koydu, varını yoğunu ve Helene'yi ve tanrıya sığınmış olan kölelerini de yanına katıp Memphis'e gönderdi. Bunlar geldiğinde Pro-

teus, Alexandros'tan kim olduğunu ve gemilerinin hangi ülkeden geldiğini sordu. Nereden olduğunu, ülkesini, adını söyledi, yolculuğunu, gemilerinin nereden geldiğini açık açık anlattı. Bunun üzerine Proteus, Helene'yi nereden getirdiğini sordu; sözün burasında Alexandros, lafı uydurup kaydırmaya başladı, gerçeği söylemeye yanaşmadı, ama tanrıya sığınmış olan adamları, onun lafını ağzına tıkayıp hıyanetliğini sayıp döktüler. Sonunda Proteus, yargısını şu söylevle patlattı: "Rüzgârın yoldan çıkarıp ülkeme attığı bir konuğu öldürmeye gönlüm razı gelseydi, sana gösterdiği konukseverliğe karşı ağır bir hıyanetle karşılık vermiş olduğun Yunanlının öcünü senin gibi bir alçakta bırakmazdım. Sana evini açan adamın karısına sataştın; bu kadarla da kalmadın; aykırı uçuşunda peşinden gelmesi için ona kanat da verdin; gözün doymadı, üstelik konuğu olduğun evi de soydun. Ama ben bir konuğu, kendisine bir fırsat tanımadan vurmak istemem, bu kadını ve eşyaları burada bırakacaksın, —bunları kendi gelip arayacağı güne kadar, o Yunanlı için, yanımda saklayacağım— sen ve yol arkadaşların üç gün içinde ülkemden çıkıp gidiniz, başka bir yer bulunuz demir atmak için; yoksa düşmana ne yaparsam size de onu yaparım!".

116. Rahiplerin bana anlattıklarına göre, Helene, Proteus'un yanına böyle gelmiş; zaten bana öyle geliyor ki, bu hikâyeyi Homeros da biliyordu; ama her halde anlattığı destana lâyık bulmamış olacak ki bunu bilerek küçümsemiştir, ama bildiğini de belli etmiştir; bu, İlyada'nın, Alexandros'un göçebe gezişini ve Helene'yi kaçırırken, en son Fenike'deki Sidon'a yanaşmadan önce, nasıl o kıyıdan bu kıyıya atıldığını anlatan (ve destanın başka bir yerinde tersi söylenmiş olmayan) dizelerinden anlaşılmaktadır. Bu olaya Diomedes'in başarıları dizelerinde dokunur. — Orada görülüyordu, diyor,

Bu, kadın elinden çıkma gözalıcı dokumalar
ki tanrı benzeri Paris getirmişti Sidon'dan
Engin deniz üstündeki maceralı yolculuğunda
Soylu Helene'yi kaçırırken uzaklardaki yurduna.

Öbür belirti de Odysseia'nın şu dizelerindedir:

Zeus kızının böyle şifalı ilâçları vardı
Polydamna, Thon'un karısı
vermişti ona bunları, bereketli topraklarında
Mısır'ın, ki orada çok bol yetişir
şifalı bitkilerle zehir yanyana.

İşte Menelaos'un Telemakhos'a söyledikleri:

Gemimin sıla özlemi çeken burnu Mısır'da bağlı kaldı
Zira tanrılar ille de kurban istiyorlardı benden.

Bu dizeler (66) pekâlâ gösteriyorlar ki Homeros, Alexandros'un Mısır'dan geçtiğini biliyordu; zaten Suriye, Mısır'la sınırdaş olur, Sidon'un sahibi olan Fenike'liler de Suriye'de yaşarlar.

117. Bu dizelerden (67) ve özellikle bu bölümden de açıkça belli oluyor ki, Kıbrıs Destanı, Homeros'un değildir, başkasınındır. Çünkü, Kıbrıs Destanı'nda Alexandros'un, sütliman bir denizde uygun bir rüzgârla yapılan bir yolculuktan sonra, Sparta'dan ayrıldığının üçüncü günü, Helene ile birlikte İlion'a varmış olduğu söylenir; oysa İlyada'da ikisinin beraber başıboş denizlerde dolaştıkları anlatılır.

118. Ama Homeros'u ve Kıbrıs Destanı'nı bırakalım artık. — Yunanlıların İlion üzerine anlattıkları hikâyeler aslı astarı olmayan şeyler midir, yoksa gerçek midir, diye sorduğum zaman rahipler, bana kaynağın Menelaos'un kendisi olduğunu söyledikleri şu hikâyeyi anlatmak suretiyle cevap verdiler. Helene'nin kaldırılması üzerine, güçlü bir Yunan ordusu Menelaos'u desteklemek için Teukros' un topraklarına çıkar; asker karaya çıkıp ordugâh kurulduktan sonra, İlion'a aralarında Menelaos'un da bulunduğu elçiler gönderilir. Surlardan içeri alınırlar ve Alexandros'un kaçırdığı Helene'nin ve servetin geri verilmesini ve bu haksız sataşmanın ödetilmesini isterler; ama Troya'lılar, sonradan da hep yapacakları gibi, Helene' nin de, çalındığı söylenen servetin de kendilerinde olmadığını söylemekte ağız birliği ederler, yeminler ederler; bunların Mısır'da olduğunu ve Mısır kralı Proteus'un elinde duran şeylerden kendilerinin sorumlu tutulmalarının yanlış olacağını bildirirler. Yunanlılar, kendileriyle alay edildiğini sanarak kenti kuşatır ve sonunda alırlar. Ama bakarlar ki Helene yok ve kendilerine başta ne söylendiyse gene aynı şey söyleniyor, sonunda inanırlar ve Menelaos'u Proteus'un yanına gönderirler.

119. Menelaos Mısır'a gelir, Memphis'e doğru yelken açar; olanı biteni dosdoğru anlatır; çok iyi karşılanır, bir sıkıntı çekmemiş olan Helene'yi alır ve onunla beraber bütün servetini geri getirir. Ama Menelaos, bütün bu iyiliklerine karşılık Mısır'a haksızlık etmiştir. Yola çıkacağı sırada uygun rüzgâr bulamadığı için olduğu yerde kalmış; bu böyle uzayınca, dine aykırı bir kurban kesmek istemiş; iki Mısırlı çocuk almış, bıçakla boyunlarından kesmiş. Sonradan bu suç ortaya çıkınca paçaları tutuşmuş, gemileriyle beraber Libya'ya kaçmış. Oradan nereye gitmiş? Mısırlılar bunu bana söylemediler. Bana anlattıkları bu olayları kimisi, biz kendimiz sorup soruşturarak öğrendik derlerken, kimisi de, bunlar burada oldu, onun için iyi biliriz demişlerdir.

120. Mısırlı rahiplerin anlattıkları bunlardır. Helene için anlatılanlara ben şu düşünceleri ekleyeceğim: Eğer Helene, İlion'da olsaydı, Alexandros istese de istemese de Yunanlılara geri verilirdi. Zira, gerek Priamos, gerekse soyu sopu, Alexandros, Helene'yi çatısı altında tutacak diye kendi canlarını, çocuklarının canını ve yurdunu ortaya koyacak kadar çılgın olamazlardı. Hatta, başlangıçta öyle olsa bile, Yunanlılarla yapılan her savaşta, yığınla Troya'lı arasında Priamos'un çocuklarından iki üç tanesinin de öldüğüne bakarak (zira, destanlarda anlatılanlara inanmak gerekirse, bunların katılmadıkları bir tek savaş yoktur), diyorum, böylesine felâketler karşısında Priamos, başına yağan belâlardan kurtulmak için, hatta kendi sevgilisi bile olsa, Helene'yi Yunanlılara geri verirdi, ben böyle düşünüyorum. Ayrıca Priamos ihtiyarladığı zaman, krallık Alexandros'a geçmeyecek, yönetim ona kalmayacaktı, Priamos ölürse taht ondan daha yiğit olan büyüğü Hektor'a kalacaktı (68) ve onun da hem kendisinin, hem de öbür Troya'lıların başlarına bu kadar belâ açan suçlu bir kardeşi koruması düşünülemezdi. Gerçek şu ki, Helene'yi geri verirlerdi ve kötü niyetli olmadıkları halde Yunanlılar onları düzenbaz sayıyorlardı; şüphesiz, benim kendi görüşüm, tanrı onlar için bir yıkım hazırlamıştı, tâ ki tanrıların büyük haksızlıkları büyük cezalarla cezalandırdığını herkes görsün ibret alsın, diye. İşte benim doğru olduğunu sandığım hikâye budur.

Kral Rhampsinitos

121. Bana dediklerine göre, Proteus'tan sonra yerine Rhampsinitos (69) geçmiştir ve bu da, saltanatının anıtları olarak, Hephaistos tapınağının batı avlusu ile bu avlunun karşısına diktirdiği yirmi beş dirsek boyundaki iki heykeli bırakmıştır; Mısırlılar bunlardan Boreas rüzgârından yana bakanına yaz, Notos yönündekine ise kış adını verirler. Yaz dediklerine taparlar, dualar ederler; kış dedikleri için de tam tersini yaparlar.

a) Zenginlik bakımından, bana dediler ki, bu kralın o kadar çok gümüşü varmış ki, kendinden sonra gelen kralların hiç birisi, değil onu geçmek, yaklaşamamış bile. Hazinelerini iyi saklayabilmek için, bir yüzü saray dışına bakan taş bir oda yaptırmış. Ama mimarın niyeti kötü ve şöyle bir düzene baş vurur: Taşların arasına öyle bir tane koyar ki, iki hatta bir kişi duvardan kolayca alabilirdi. Odanın yapımı bitince kral hazinelerini buraya yığdı; aradan zaman geçti; işçi, sonunun yaklaştığını anlayınca oğullarını çağırdı (iki oğlu vardı), sırf kendilerini düşünerek ve onlara rahat bir

hayat sağlamak için, kralın hazine odasını hileli yaptığını açıkladı; taşın enini boyunu, nasıl kaldıracaklarını ayrıntılarıyle anlattı ve bu sözleri iyice kafalarına yerleştirirlerse kralın maliye bakanları gibi olacaklarını söyledi. Öldü; oğulları işe başlamak için çok beklemediler; kral sarayına gittiler, gece vakti, taşın yerini buldular, kolayca yerinden çıkardılar ve epeyce şey kaldırdılar.

b) Kral gelip odayı açtığı zaman şaşırdı, torbalardaki gümüş azalmıştı; kimden kuşkulanmak gerektiğini bilemiyordu, zira oda iyice kapalıydı, mühürlere dokunulmamıştı. İki üç sefer daha açtı kapıyı; her seferinde biraz daha azalıyordu, çünkü hırsızlar çalmaya ara vermiyorlardı. O zaman bakınız ne yaptı: Ağlar ördürdü, gümüş torbalarının çevresini bunlarla donattı. Hırsızlar gene geldiler; birisi içeriye girdi ve torbanın yanına gelir gelmez tuzağa yakalandı. Başına bir belâ geldiğini anlayınca kardeşini çağırdı, başına geleni söyledi, onu hemen odaya girip kafasını kesmesi için zorladı, çünkü yüzünü görecekler, bu falancadır diyecekler, o zaman kendinden başka suç ortağının kafası da kesilecekti. Öbürü de kurtuluşu bu düşüncede buldu, bir iki demeden istenileni yaptı; sonra taşı yerine koydu ve evin yolunu tuttu, kardeşinin kafasını da beraber götürüyordu.

c) Günü gelip de kral, hazineye girince şaşıp kaldı, ağlara yakalanmış başsız bir gövde vardı, ama hazineye dokunulmamıştı, girecek çıkacak bir yer de görünmüyordu. Büsbütün aklı karıştı ve şöyle yaptı: Hırsızın ölüsünü duvara astırdı, köşeye bucağa gözcüler koydu, göz yaşı döken, acıyan olursa yakalayıp getirmeleri için emir verdi. Ölünün asılmış olmasını düşünmek anasına dayanılmaz geliyordu; bunu öbür oğluna da söyledi ve kardeşinin ölüsünü, ne yapıp edip oradan almasını ve kendisine getirmesini emretti; eğer bu dediğini yapmaz, yan çizerse, gidip kralı görecek ve hazineden çalınanların onda olduğunu söyleyecekti.

d) Ana, elinde kalan oğlunu böyle sıkıştırıyordu, çocuk baktı ki, ne dese meram anlatamayacak, şöyle bir hileye baş vurdu: Birkaç eşek aldı, semer vurdu, içleri şarap dolu tulumlar yükledi; sonra eşekleri önü sıra güttü. Asılı ölüyü gözleyen nöbetçilerin yanına gelince, tulumlardan ikisini üçünü, boğazlarına bağlı ipleri çözüp açtı, şaraplar ortalığa saçıldı; bağırıp çağırarak başını dövmeye başladı, eşeklerden hangi birine bakacağını şaşırmış gibiydi. Şarabın ziyan olduğunu gören nöbetçiler, ellerine birer kap geçirip doldurmaya koyuldular; sanki pek öfkelenmiş gibi onlara küfür etmeye başladı; nöbetçiler onu yatıştırmaya çalıştılar; az sonra yatışmış gibi yaptı, bağırıp çağırmayı kesti; sonunda eşeklerini top-

layıp yolun kenarına çekti, yüklerini düzeltti. Her kafadan bir ses çıkıyordu, adamlardan biri şakalar yaptı, o da pek hoşlandı, tulumlardan birini onlara verdi; az sonra herkes yerlere serilmişti, kimsenin yerinden kımıldayacak hali kalmamıştı ve içmekten başka şey düşünmüyordu; onu da gelip kendileriyle beraber içmeye çağırdılar; o da onlara uydu, oturup beraber içmeye koyuldu. Bir yandan içiyor, bir yandan onu pohpohluyorlardı, o kadar ki, sonunda bir tulum daha açtı; çok içildi; nöbetçiler gırtlaklarına kadar dolmuşlardı, sonunda her biri bir yana sızıp kaldı. Gece bastırmıştı, adam, kardeşinin ölüsünü çözdü ve alay eder gibi, nöbetçilerin sakallarının sağ yanını kazıdı; sonra ölüyü eşeklerinden birine yükleyip eve götürdü; anasının isteğini yerine getirmişti.

e) Hırsızın ölüsünün çalındığını duyan kral küplere bindi; bu kötü oyunları oynayanı ille meydana çıkarmak istiyordu; şöyle yaptı, ki ben buna pek inanamıyorum: Kendi öz kızını bir geneleve koydurdu, isteyen herkesi kabul etmesini buyurdu; yalnız, kendini vermeden önce, onlardan ömürlerinde yaptıkları en iyi ve en kötü şey ne ise onu kendisine anlatmalarını isteyecekti; hırsızın durumuna uyan bir şey anlatan olursa yakalayacak, dışarıya bırakmayacaktı. Kız, babasının emirlerini yerine getirdi. Durumu öğrenen hırsız, kralla bir daha çekişmek istedi; şöyle yaptı: Yeni ölmüş bir adamın kolunu omuz başından kesti, mantosunun altına gizleyip kızın yanına gitti. Kral kızının yanına girdi: Kız, herkese sorduğunu ona da sordu; kardeşi hazine odasında tuzağa yakalandığı zaman onun kafasını kesmişti, işlediği en ağır suç buydu, böyle cevap verdi; ama yaptığı en ustaca iş nöbetçileri sarhoş edip kardeşinin ölüsünü kaçırmasıydı. Bu sözleri duyan kız, onu yakalamak istedi; ama hırsız, karanlıktan yararlanarak, ölüden kesmiş olduğu kolu uzattı; kız bu kolu yakaladı ve bırakmadı, katilin kolunu yakaladığını sanıyordu; ama hırsız, kolu bırakıp kapıdan savuştu gitti.

f) Kral bu olanları duyduğu zaman adamın zekâsına ve korkusuzluğuna hayran kaldı; her yana adamlar salıp ilân etti ki, gelsin kendisini bildirsin, ona bir şey yapmadıktan başka, büyük iyiliklerde de bulunacaktır. Hırsız inandı ve geldi. Rhampsinitos pek hoşnut kaldı, onu insanların en beceriklisi sayıp kızıyle evlendirdi; zira ona göre Mısırlılar başka insanlardan üstündüler, ama bu, Mısırlılardan da üstündü.

122. Bana bir de şunu anlattılar, bu kral, Yunanlıların Hades diye bildikleri tanrının yanına diri olarak inmiş ve orada Demeter ile zar atmış, kâh kazanmış, kâh kaybetmiş, sonunda Demeter'in kendisine armağan ettiği altın iplikle dokunmuş bir peşkirle yeniden

yeryüzüne dönmüş. Rhampsinitos'un cehenneme inişinden, daha doğrusu çıkışından beri, bana dediklerine göre, Mısırlılar bir bayram kutlarlar, bu bayramın bugün de kutlandığını biliyorum, ama nedeni gerçekten bu mudur, onu bilemiyorum. Rahipler o gün içinde kendi elleriyle bir manto dokurlar, içlerinden birinin gözlerini bir bezle bağlarlar, üstüne bu mantoyu giydirip Demeter tapınağının yolu üzerine bırakır ve oradan geri dönerler; bu gözleri bağlı rahibi iki kurt alır, kentten yirmi stad ötedeki Demeter tapınağına kadar götürürmüş, öyle diyorlar, sonra da geri getirir, aldıkları yere bırakırlarmış.

123. Bu çeşit hikâyelere inanabilen bir kimse Mısırlıların bu hikâyelerine de inanabilir; ben buraya sadece çeşitli yerlerden dinlediklerimi aktarıyorum. Cehenneme egemen olan tanrılar, Mısırlılara göre, Demeter ve Dionysos'tur. İnsan ruhunun ölümsüz olduğunu ilk olarak söyleyenler de gene Mısırlılardır, onlara göre, ölen bir kimsenin ruhu peşpeşe öbür canlıların gövdesine girer ve karada, denizde ve havada yaşayan bütün hayvanları devrettikten sonra yeniden insan gövdesine gelir; bu göçleri tekmilleyebilmek için üç bin yıl geçmesi gerekir. Bu inanışları kullanan eski yeni Yunanlılar olmuştur; bu inanışları kendilerininmiş gibi göstermişlerdir; kimler oldukları da bilinir, ama ben burada adlarını anmak istemiyorum **(70)**.

Kheops — Piramitler

124. Rhampsinitos zamanına kadar, diyorlar, Mısır'da güzel yasalar geçerliydi ve ülke pek zengindi; ama Kheops, ki ondan sonra gelmiştir **(71)**, kendisini kıyıcılığa kaptırmıştı. Bütün tapınakları kapatmış, Mısırlılara kurban kesmeyi yasak etmiştir; ayrıca herkesi kendisi için çalıştırmıştır. Kimisini Arabistan'daki taş ocaklarından Nil'e kadar taş çekmeye yollamış; kimilerine de bu taşları gemilere yükleyip karşı kıyıya geçirmek, oradan da Libya dağlarına kadar taşımak işini vermiştir. İşyerinde sürekli olarak yüz bin işçi çalışıyordu ve üç ayda bir nöbet değişiyorlardı. İlk on yıl halk, taşların çekildiği yolu yapmak için ezildi; çünkü bu yolu da kendi elleriyle yapmışlardır. Ve bence bu yol piramitten daha az önemli değildir; uzunluğu beş stad, genişliği on kulaç ve en yüksek noktasında, yüksekliği sekiz kulaçtır; cilâlı taştan yapılmıştır, taşların üzerine hayvan resimleri kazınmıştır. Bu kaldırım ve üzerinde piramitlerin yükseldiği tepelere oyulan yeraltı odaları, diyorum, on yıllık emeğe mal olmuştur; Nil'den ayırdığı bir kanalı çepeçevre dolandırıp ada haline getirdiği bir yerde kazdırdığı bu odaları kral,

kendisi için mezar olarak yaptırmıştı. Piramit için de ayrıca yirmi yıl harcanmıştır; beher yüzü, sekiz yüz plethron boyundadır, kare biçimindedir, yüksekliği de aynıdır; taşlar cilâlıdır ve büyük dikkatle yerleştirilmiştir; taşların her biri otuz ayaktan aşağı değildir.

125. Piramit şöyle kurulmuştur: Önce, kimilerinin "bindirmelik", kimilerinin de "küçük kurban kesme yeri" dedikleri sahanlıklar, üst üste sıralanmıştır. Bunlar yapıldıktan sonra taşlar kısa kesilmiş ağaçlardan yapılma makinelerle yukarıya çıkarılıyordu; bu makine taşı yerden alıp birinci sahanlığa bırakıyor, bu sahanlıkta da bir makine var, o makine taşı alıp ikinci sahanlığa çıkarıyor ve orada da bir vinç var; çünkü ne kadar sahanlık varsa o kadar da makine var, belki kolay taşınabilir bir tek makine vardı da, birindeki taşlar bitirilince öbürüne aktarılıyordu; biz iki türlüsünü de anlatıyoruz, çünkü bize de öyle anlattılar. Böylece ilk yapılan yer, piramitin tepesi oluyor, sonra bir alt bölüme iniliyor ve en son taş, yapının en altına, toprağa en yakın olan yerine yerleştiriliyordu. Yapı süresince işçiler ne kadar bayır turpu, ne kadar soğan, kaç baş sarmısak yemişler, piramidin üzerinde bunları gösteren ve Mısır harfleriyle yazılmış yazılar vardır; ve eğer bana bunları okuyup anlatan kılavuzun sözleri aklımda iyi kalmışsa, toplamı bin altı yüz talant gümüş tutuyordu. Bunlar bu kadar tutarsa, varın hesap edin öbür giderleri, harcanan demiri ve işçilerin yiyeceği ve giyeceği ne tutmuştur? Hem, şüphesiz bu anıt için harcanan zaman bundan ibaret de değildir, buna bence taşların işlenmesi, taşınması ve bir de yeraltı odalarının kazılması için harcanan zamanı da eklemek gerekir ki, bu da az şey değildir.

126. Bana dediklerine göre, Kheops o kadar kötü bir adammış ki, para sıkıntısı yüzünden kızını bir geneleve kapatıp, kendisine belli bir para getirmesini istemiş, ama kaç para olduğunu söylemediler. Babasının buyruğuna istemeyerek boyun eğen kız, kendisi de bir anıt bırakmak sevdasına düşmüş; yanına giren herkesten kendisine bir de taş armağan etmesini istermiş. Bu taşları sonradan o maksat için kullanacakmış. Büyük piramidin önüne düşen ortadaki piramit, ki her yanı bir buçuk plethron boyundadır, işte bu taşlarla kurulmuş, bana böyle söylediler.

Khephren

127. Mısırlıların bana dediklerine göre, bu Kheops elli yıl saltanat sürdü; öldüğü zaman yerine kardeşi Khephren geçti; bunun da kardeşinden kalır yeri yoktu, o da bir piramit yaptırmaktan geri kalmadı, ama onunki Kheops'unki kadar büyük olmadı (ikisini de

kendimiz ölçtük; bunda yeraltı odaları ve öbüründe olduğu gibi, Nil sularını aktaran kanal yoktu), Kheops piramidinin içerisinde bir hendek kazılmışmış ve Kheops'un ölüsünün konulduğu yer bir ada gibi ortada kalıyormuş (*), öyle söylüyorlar. Yapının temeli, renk renk boyanmış Ethiopia taşındandır; bunun genişliği de öbürününki kadardır, yalnız öbüründen kırk ayak daha alçaktır; büyük piramide, dokunacak kadar yakındır. İkisi de yüz ayak yüksekliğinde bir tepenin üstüne oturtulmuştur. Anlaşıldığına göre, Khephren elli altı yıl hüküm sürmüştür.

128. Hepsi, Mısırlıların hesabınca, yüz altı yıl oluyor, yoksulluk yılları, tapınakların kapıları kapalı, hiç açılmıyor. Bu krallardan tiksiniyorlar, adlarını bile anmak istemiyorlar; piramitlerden söz ederken bile, o zamanlar bu yörelerde sürü gezdiren bir çoban Philitis varmış, onun piramitleri derler.

Mykerinos

129. Khephren'den sonra, diyorlar, Kheops'un oğlu Mykerinos saltanat sürmüş Mısır'da bu, babasının tutumunu hiç beğenmezmiş; tapınakları açmış ve sıkıntının son kertesine gelmiş olan halkı işine gücüne dönmek ve tanrılara kurban kesmekte serbest bırakmış; bütün krallar içinde, adaletten ayrılmayan bir tek o olmuş. Bu doğruluk, ona, günümüze kadar gelen Mısır hükümdarları içinde en çok tutulanı olmak onurunu sağlamıştır. Sadece yargılarında doğruluktan sapmamakla kalmıyor, eğer kararına karşı çıkan olursa, zararını kendi cebinden ödüyor ve her isteğini yerine getiriyormuş. Ama uyruklarını bu kadar hoş tutmasına, bu kadar iyi bir yönetim kurmasına rağmen, felâket Mykerinos'u önce kızı ile vurdu; ocağının bu tek evlâdını ölüm aldı. Yüreğini saran ölüm acısı ile, kızını görülmedik şekilde gömdürmek hevesine kapıldı, ağaçtan bir inek yaptırttı, içi boş, üstünü altınla kaplattı, ölüyü — kızının ölüsünü, bunun içine koydurdu.

130. Bu inek toprağa gömülmedi; Sais'ten geçerken gördüm; kral sarayında pek şatafatlı bir odanın ortasında duruyordu; içerde gündüzleri tütsü yakılıyor, geceleri, gün ışıyıncaya kadar lamba yanıyordu. Bu ineğin yanındaki bir başka odada yirmi tane kadar çıplak kadın heykeli vardı, pek büyük heykellerdi ve ağaçtan yapılmışlardı ve Sais rahiplerinin bana söylediklerine göre bu, Mykeri-

(*) Metin burada çürümüş, okunamıyor.

nos'un haremiydi. Kimdi bu kadınlar? Ben de bana söylenenden fazlasını bilmiyorum.

131. Bu inek ve kolos heykeller için şöyle diyenler de var: Mykerinos, öz kızına sevdalanmış ve kız istemediği halde onu almış; çocuk, acıdan deliye dönmüş ve kendini asmış; o da onu bu ineğin içine koymuş, kızın anası, kızını babasının avcuna teslim eden halayıkların ellerini kestirmiş; canlıyken uğradıkları bu cezayı, dediler, bugün de çekmektedirler. Bana kalırsa hepsi masal, hele heykellerin elleri için söylenenler; eller zamanın etkisiyle kopup düşmüşler ve heykellerin ayak ucunda durmaktadırlar, bunu oradan geçerken kendi gözümüzle gördük.

132. İneğin üzerinde erguvan rengi bir örtü var, dışarda kalan baş ve boyun kalın bir altın tabakası ile kaplı; boynuzların arasına altından bir güneş dönencesi koymuşlar, ki baştan yukarı kadar çıkmaktadır; inek ayak üstünde durmuyor, dizleri üzerine yatmış; canlı bir inek büyüklüğünde. Mısırlıların, olur olmaz yerde adını anmak istemediğim bir tanrı onuruna her yıl kutladıkları ve göğüslerini döverek inildedikleri bayram gününde bu inek de dışarıya taşınır (*). Böylece gün ışığına çıkarılmış olur, zira, diyorlar, Mykerinos'un kızı, ölürken babasından kendisine yılda bir defa güneşi görmesine izin vermesini istemiş.

133. Kızının ölümünden sonra uğradığı ikinci felâket de şu. Buto' dan gelen bir orakl, altı yıl ömrü kaldığı, yedinci yıl içinde öleceği haberini getirdi. Çok gücüne gitti bu sözler, orakl'e karşı tanrıyı kötüleyen sözler söyledi; babası ve amcası —insanlara çektirdikleri acılar hesaba katılmasa bile— tapınakları kapattıkları, tanrılara karşı günah işledikleri halde, diyordu öfkeyle, çok uzun süre yaşamışlardı, oysa kendisi bu kadar dindar olduğu halde sonu bu kadar çabuk gelecekti. Ama orakl, zaten dinine bağlı olduğu için ömrü kısalıyor, diye cevap verdi; yaptığı şey yapması gereken şey değildi; Mısır aslında yüz elli yıllık bir felâketler dönemine girmişti, kendinden önceki iki kral bunu anlamışlardı, ama o anlamamıştı. Bu sırrı öğrenen Mykerinos, artık ömrünün azaldığını bir kez kafasına koyduktan sonra, birçok lamba getirtti, gece olunca bunların hepsini yaktırıyor, yiyip içmeye koyuluyordu; gece gündüz demiyordu; gölleri, ormanları dolaşıyor, gençliğin en taşkın zevkleri aradığı yerleri dört dönüyordu. Ömrünü böyle geçirmekle ve geceyi gündüze katmakla, altı yıl yerine on iki yıl yaşamış olmayı ve böylece orakl'i yalancı çıkarmayı kuruyordu.

(*) Adını anmak istemediği tanrı Osiris'tir.

134. Babasınınkinden çok daha küçük bir piramit bırakmıştır; bir yanı üç plethron'dan yirmi ayak azdır. Kare biçimindedir ve yarıya kadar Ethiopia taşından yapılmıştır; bunu yosma Rhodopis'e mal eden Yunanlılar vardır, ama yanılmaktadırlar, hatta bana öyle geliyor ki, Rhodopis'in kim olduğunu bilmeden konuşmaktadırlar; yoksa böyle bir piramidin masraflarını öyle bir kadının omuzlarına yükleyemezlerdi, çünkü bu masraf binlerce talantla bile hesap edilebilecek gibi değildir; şunu da unutmamalı ki, Rhodopis, ömrünün çiçeğini Mykerinos zamanında değil, kral Amasis zamanında yaşamıştır. Gerçekte, Rhodopis, piramit bırakan krallardan çok sonra gelmiştir; bu kadın, Trakya'lıdır, Hephaistopolis oğlu Samos'lu İadmon'un kölesi ve masalcı Aisopos'un kapı yoldaşıdır; zira Aisopos da İadmon'un kölesiydi ve işte bunu doğrulayan hatırı sayılır bir kanıt: Delphoi'liler, Aisopos'un ölümünden ötürü kime diyet vermeleri gerektiğini ısrarla araştırdıkları zaman bir tek kişi ortaya çıkmıştır: Bu, bir başka İadmon'du, İadmon'un oğullarından birinin oğlu olan İadmon; demek ki Aisopos, İadmon'un malıydı.

135. Rhodopis'i Mısır'a Samos'lu Xanthos getirmişti; sanatını icra etsin diye getirilmişti, ama önemli bir para karşılığında azat edildi, bu parayı ona Mytilene'li bir adam, Skamandronymos'un oğlu ve şair kadın Sappho'nun erkek kardeşi Kharaxos sağlamıştı. Rhodopis özgürlüğünü böyle kazanmıştır; Mısır'da yerleşti ve çok alımlı bir kadın olduğu için büyük bir servet biriktirdi, şüphesiz bir Rhodopis için büyük, ama böyle bir piramit yaptırmaya yetecek kadar büyük değil. Onun servetinin onda biri ne kadardır, bunu bugün de isteyen görebilir ve böyle koskoca bir piramidi ona mal etmek büyük abartma olur. Rhodopis, Yunanistan'da hatırasını yaşatacak bir şey bırakmak istemiş, bunun için de kimsenin aklına gelmeyen bir armağan sunmayı tasarlamış, bir sunu ki, başka hiç bir tapınakta bulunmasın ve Delphoi'ye adını yaşatacak bir sunu göndermiştir. Servetinin onda birini ayırmış, bununla bütün bir öküzü kebap edebilecek kadar çok sayıda demir şişler yaptırmıştır; servetinin bu iş için ayırdığı onda biri ile kaç tane yapılabildiyse o kadar şiş yaptırmış ve bunları Delphoi'ye göndermiştir; bunlar bugün de orada, hepsi bir arada, Khios'luların, tam mihrabın karşısında yaptırdıkları sunak yerinin arkasında durmaktadır. — Zaten Naukratis'te pek iç çekici zevk kadınları bulmak zor değildir. Bu sözünü ettiğimizin adı o kadar yayıldı ki, Yunanlılar içinde Rhodopis adını duymayan kalmadı; daha sonra Yunanistan'da Arkhidike adında birisi de dillere destan olmuştur, ama öbürü kadar değil. Kharaxos'a gelince, Rhodopis'i azat edip Mytilene'ye döndüğü zaman, Sappho kendisini tatlı tarafından epeyce azarlamıştır.

Kral Asykhis

136. Rhodopis'i bırakıyorum artık. Mykerinos'tan sonra, dediler rahipler bana, Asykhis Mısır kralı oldu; Hephaistos tapınağının doğuya bakan kapısını bu yaptırmıştır; kapıların en büyüğü ve en güzeli budur. Kapıların hepsinde oyma figürler ve her yapıda bulunan süslemeler vardır, ama hiç biri bunun yanına yaklaşamaz. Dediklerine göre, onun zamanında para kıt olduğu için Mısır'da bir yasa çıkarılmış, bu yasaya göre birisinden borç alan bir kimse, babasının ölüsünü rehin gösterirmiş; bir de şu: Borç alanın aile mezarı üzerindeki bütün hakları alacaklıya geçiyormuş; eğer bu şartla borç alan bir kimse borcunu ödemezse, başına gelecek olan şey, öldüğü zaman ne kendi aile mezarlığına, ne de başka herhangi bir yere gömülememekti; yakınlarından biri ölse onu da, rehin ettiği mezara gömemezdi. — Bu kral kendinden önceki Mısır kralların-dan daha öne geçmek için anıt olarak kerpiç bir piramit bırakmıştır ki, üzerinde şu yazıt okunur: "Öbür taş piramitlere bakıp beni hor görme; tanrı Zeus nasıl öbür bütün tanrılardan üstünse, ben de öbür piramitlerden üstünüm. Zira, bir bataklığın dibi kanca ile karıştırılırsa kil çıkar, bundan kerpiç kesilir, işte beni de böyle yaptılar".

Kör Kral Anysis

137. Bu kralın yaptığı işler bu kadardır. Ondan sonra Anysis kentinden, gözleri görmez birisi tahta geçmiş (72), öyle diyorlar, kendi adı da Anysis'miş. Onun zamanında güçlü bir Ethiopia ordusu yürümüş Mısır'ın üzerine, başında Ethiopia'lıların kralı Sabakos varmış. Kör kral, batak bölgeye doğru kaçmış ve Ethiopia'lı elli yıl süreyle Mısır'a hâkim olmuş. Ve belli başlı iş olarak şunu yapmış: Bir Mısırlı bir suç mu işledi, onu öldürtmüyor, suçunun önemine göre bir ceza veriyordu, ki o da, suçluyu, doğduğu kentin çevresinde toprak setler yapma işlerinde çalıştırmaktı. Kentlerin oturdukları toprak böylece yükselmiş oluyordu; bu kentler ilk olarak Sesostris zamanında, kanalları açanların elleriyle yükseltilmişlerdi; Ethiopia'lının zamanında bir kez daha yükseltilmiş oldular. Genel olarak Mısır kentlerindeki bu toprak düzeyi yükseltmesi işinde, sanıyorum, en yükseğe çıkmış olanı Bubastis'tir. Bu kentte tanrıça Bubastis'e ait pek göz alıcı bir tapınak vardır, öbür tapınaklar daha büyük, daha pahalı olabilirler ama, hiç biri, gözleri bunun kadar sevindirmez. Bubastis, Yunanlıların Artemis'idir. Tapınağı şöyledir.

138. Girişi saymazsak bir ada gibidir: Su, ayrı iki kanalla Nil'den getirilmiştir ve bu iki kanalın suları birbirine karışmaz; ikisi de giriş bölümüne kadar geldikten sonra biri sağdan, öteki soldan kuşatır; ikisi de yüz ayak genişliğindedir ve üstlerine ağaçlar gölge salarlar. Giriş on kulaç yüksekliğindedir ve altı dirsek boyunda pek güzel figürlerle süslenmiştir. Tapınak kentin ortasına düşer; kenti çepeçevre dolaştığın zaman her yerden görünür; çünkü kentin üzerine oturduğu toprak yükselmiş, ama tapınak aynı düzeyde kalmıştır, onun için kolayca görünür. Çevresi taşa oyulmuş figürlerle süslü bir duvarla çevrilmiştir; bu surun içinde pek büyük ağaçlardan meydana gelen bir kutsal koruluk vardır, bu koruluğun ortasında da, içinde kutsal heykelin bulunduğu büyük tapınak kurulmuştur; tapınağın eni ve boyu bir staddır. Taş kaldırımlı bir yolla gidilir; bu yol üç stad çeker, agoradan geçer ve gündoğusu yönüne gider; genişliği dört plethron kadardır; bu yolun iki yanında gökyüzüne kadar boy vermiş ağaçlar dikilidir; Hermes tapınağına kadar gider. İşte bu tapınak da böyledir.

139. Ethiopia'lı gitmiş ve bu gidiş saltanatının sonu olmuş, bu konuda bana anlatılan şudur: Bir rüya görmüş ve apar topar kaçıp gitmiş. Yanında bir adam duruyormuş, ayakta ve ona Mısırlı rahiplerin hepsini toplayıp kılıçtan geçirmesini söylüyormuş. Bu rüya, ona kendisini bir gâvurluk yapmaya doğru itip, sonra da tanrıların ya da insanların gazabına uğratmak için yukardan tertiplenmiş bir aldatmaca gibi görünmüş; ama o, hiç bir şey yapmayacaktı; vakit saat dolmuştu, orakl'lere göre, artık Mısır'daki egemenliğine son vermeli, ülkeyi bırakıp gitmeliydi. — Gerçekten daha Ethiopia'dayken, oradaki orakl'ler ona Mısır'da elli yıldan fazla hüküm süremeyeceğini haber vermişlerdi. Durum açıktı, verilen süre dolmuştu, gördüğü rüya da zihnini bulandırmıştı, Sabakos kendi isteğiyle çıktı gitti Mısır'dan.

140. Ethiopia'lı Mısır'ı bırakıp gidince, kör yeniden başa geçti; elli yıldan beri içinde yaşadığı bataklık bölgeden çıktı, burada toprak ve külden bir ada yapmıştı. Mısırlılar, aralarında sıraya koymuşlar, Ethiopia'lıya sezdirmeden, ona yiyecek taşımışlardı, o da onlardan her seferinde biraz da kül getirmelerini istemişti. Bu ada, Amyrtaios zamanına kadar gözlerden uzak kalmıştır. Amyrtaios'tan önceki yedi yüz yıldan fazla bir zaman süresinde hüküm sürmüş olan krallar bu adayı ortaya çıkaramamışlardır. Adı Elbo'dur (*); eni boyu on staddır.

(*) Buto gölünün güneydoğu köşesinde.

Rahip Kral Sethos

141. Bu kraldan sonra, bana dediklerine göre, bir Hephaistos rahibi tahta geçti, adı Sethos'tu **(73)**. Bu, kendisi için hiç gerekli görmediğinden, Mısırlıların savaşçı kastını umursamamıştı; bunları inciten şeyler arasında, eski hükümdarların bunlara bağışlamış oldukları toprakları, yani sıra dışı bir bağış olarak verilmiş olan üç plethronluk yerleri de ellerinden aldı. Üstelik Arapların ve Asurların kralı Sennakherib, Mısır üzerine büyük bir ordu göndermişti. Mısırlı savaşçılar yurtlarını savunmak istemediler; başı darda kalan Hephaistos rahibi, tanrısının tapınağına girdi, heykelin karşısında durup başına gelen belâdan yakınmaya başladı; böyle sızlanıp dururken uyuyakaldı, rüyasında tanrıyı gördü, yanında duruyordu, ona hiç sıkılmamasını, Arap ordusuna karşı yürümesini, yüzünün yere düşmeyeceğini söylüyordu; gereken savunmayı o sağlayacaktı. Bu rüyaya güvenerek, kendisiyle beraber gelmeye razı olan Mısırlıları alıp yola düştü ve Pelusion topraklarına indi (zira burası, Mısır'ın kilididir). Savaşçılardan kimse gelmemişti; yanında esnaf, zanaatkâr ve dükkâncılardan başka kimseler yoktu. Pelusion'a vardıklarında, geceleyin, düşman ordusunun üzerine tarla fareleri atıldılar, ok torbalarını, yayları ve kalkan kayışlarına kadar her şeyi kemirdiler, o kadar ki, ertesi günü bunlar silâhsız milâhsız kaçmaktan başka bir şey yapamadılar ve pek çoğu da öldü. Bugün bu kral, taş bir heykel halinde, Hephaistos tapınağı içinde durmaktadır; bir elinde bir fare ve bir yazıt vardır: "Bana bak ve dinine sıkı tutun".

142. Buraya kadar anlattıklarım Mısırlılardan ve Mısırlı rahiplerden dinlediklerimdir; dediklerine göre, ilk kraldan sonuncu kral olan bu Hephaistos rahibine kadar üç yüz kırk bir insan kuşağı ve bu kuşaklar sayısınca büyük rahip ve kral gelmiştir. Üç yüz kuşak on bin yıl demektir; çünkü üç kuşak yüz yıl yapar; geri kalan kırk bir kuşak da bin üç yüz kırk yıl tutar. Toplam, on bir bin üç yüz kırk yıl ve bu süre içinde, hiç bir tanrı, insan kılığında görünmemiş, bana öyle dediler; zaten ne daha önce, ne de daha sonra Mısır'ın öbür kralları zamanında böyle bir şey olduğuna dair bir şey söylemediler. Buna karşılık bu süre içinde, bana dediler ki, güneş dört sefer başka bir yerden doğmuştur; iki sefer battığı yerden doğmuş, iki sefer de doğduğu yerden batmış. Ama bunlar Mısır'ın durumunda bir değişiklik yapmamış; ne toprağın veriminde, ne ırmağın yararlarında azalma olmuş, ne de hastalık ve ölüm oranları artmış.

143. Benden önce bir gün, tarihçi Hekataios (74), Thebai'de kendi soy zincirini açıklamış ve on altıncı basamaktaki atasını tanrı olarak göstermiş; Zeus rahipleri ona o zaman nasıl davrandıysalar, bana da, soy zincirim hakkında bir şey söylemediğim halde, aynı şekilde davranmışlardır; beni tapınağın içine aldılar, geniş bir yer; ağaçtan yapılma kolos heykelleri tek tek gösterip saydılar, toplamı tam tamına dediğim sayıyı tutuyordu; zira, her büyük rahip sağlığında kendi heykelini yaptırıp buraya koydurmuştu; rahipler bunları bana gösterip sayarlarken büyük rahipliğin babadan oğula gittiğini de söylemişlerdir; sonuncudan başlayarak bütün heykelleri böylece gösterdiler. Hekataios, soy zincirini saydığı ve kendisini on altıncı basamakta bir tanrıya bağladığı zaman, sayıların da doğruladığı bir başka soy zinciriyle çelişkiye düşmüş oluyordu ve bir insanın bir tanrıdan inebileceği üzerine söyledikleri kabul edilmemişti; çünkü, onlar da ona kendi atalarını saymışlar ve burada heykeli bulunan herkesin bir "piromis"den gelme bir "piromis" olduğunu söylemişler ve bir teki de bir tanrının ya da bir kahramanın evlâdı olmayan üç yüz kırk beş heykeli birer birer sayıp göstermişlerdi. "Piromis", bizim Yunanistan'da "doğru adam" dediğimizdir.

Tanrılar Hakkında

144. O sırada orada heykeli bulunanların hepsini bu adla andılar ve hiç birisini tanrılara bağlamadılar. Bu insanlardan önce, diyorlardı, Mısır'ı tanrılar yönetiyorlardı ve kendileri de insanlarla beraber burada oturuyorlardı ve iktidar her zaman onlardan birinin elinde bulunuyordu; bunların sonuncusu Osiris oğlu Horos'tu, yani Yunanlıların Apollon dedikleri; bu Typhon'u yenmiş ve Mısır' da sonuncu olarak hüküm sürmüştü. Osiris, Yunanistan'da Dionysos' tur.

145. Herakles, Dionysos ve Pan, Yunanistan'da en genç tanrılar olarak sayılırlar; Pan, Mısırlılara göre bu üçünün en eskisidir ve ilk tanrılar kuşağı olarak gösterilen sekiz tanrı arasında sayılır; Herakles on iki tanrıdan oluşan ikinci kuşağa girer, Dionysos ise bu on ikiden doğan üçüncü kuşaktandır. Mısırlılara göre Herakles, kral Amasis zamanına kadar kaç yıl yaşadı, daha önce söylemiştim; Pan için daha da uzun derler; bu üçü arasında en kısa ömürlüsü olan Dionysos için de, Amasis'e kadar, on beş bin yıl hesap ederler. Mısırlılara göre bu sayılar kesindir, zira yılları titizlikle saymışlar ve olayları yazmışlardır. — Bir de öbür Dionysos'a, Kadmos kızı Semele'nin oğlu denilene bakalım: Günümüze kadar bin altı yüz

yıl sayarlar; Alkmene'nin doğurduğu Herakles, en çok dokuz yüz yıl kadardır; Penelopeia'dan doğan Pan (Yunanlılar Pan'ı, Hermes'in bir ölümlüden olma çocuğu sayarlar), Troya savaşından daha gençtir, ondan günümüze kadar geçen zaman sekiz yüz yıldan çok değildir.

146. İşte iki anlatış; isteyen hangisini daha doğru görüyorsa onu kabul eder. Bana gelince ben, düşüncemi yukarda söyledim. Eğer Semele'den doğan Dionysos ile Penelopeia'dan doğan Pan da, Amphitryon oğlu Herakles gibi, Yunanlılar arasında ortaya çıkmış ve onlar arasında yıl tüketmiş olsalardı, onların da, onun gibi önce insan oldukları, sonra kendilerinden önce gelmiş olan bu tanrıların adını taşıdıkları söylenebilirdi. Ama gerçek bambaşkadır: Dionysos için Yunanlılar derler ki, doğduktan sonra Zeus onu kendi bacağına dikmiş ve Mısır'dan daha öteye, Ethiopia'daki Nysa kentine götürmüştür; Pan'a gelince, doğduktan sonra nereye götürüldüğünü söyleyemezler. Bundan ötürü bence, pek belli bir şeydir ki, Yunanlılar bu tanrıların adlarını öbür tanrıların adlarından daha sonra öğrenmişlerdir; ve bu adları öğrendikten sonradır ki onları yaşatmış ve bir soy kütüğü tertipleyebilmişlerdir.

147. Mısır kaynaklarından aldıklarımı anlattım. Bir de bu ülke üzerine başkalarından edinilebilen ve Mısırlıların da doğrudur dedikleri ayrıntılar var ki şimdi de onları vereceğim; ve bunlara kendi birkaç gözlemimi de katacağım. Mısırlılar, Hephaistos rahibinin saltanatından sonra özgürlüklerine kavuşunca (aslında tarihlerinin hiç bir döneminde başlarında bir kral olmadan yapamamışlardır), Mısır'ı on iki bölgeye ayırmışlar, her birinin başına bir kral koymuşlardır. Bunlar, aralarında kız alıp vererek birbirlerine bağlanmışlar, birbirlerini yerinden etmeye, ya da öbüründen daha çoğunu ele geçirmeye kalkışmadan, sıkı bir dostluk içinde birleşip hüküm sürmüşlerdir. Çok önemli tuttukları bu bağlanmanın nedeni şuydu. Bunlar işbaşına geçer geçmez orakl, içlerinden hangisi Hephaistos tapınağında bakır kaptan kutsal su serperse, onun bütün Mısır'a hâkim olacağını haber vermişti; zira bütün dinsel törenler için hepsi bir araya gelirlerdi.

Labyrinthos

148. Ortak bir anıt bırakmak istediler ve bu maksatla Labyrinthos'u (75) yaptılar, Moiris gölünün az ötesinde Krokodeilos kenti yörelerinde. Ben gördüm: Sözle anlatılır şey değil. Buna Yunanlıların yaptıkları duvarlara ve başardıkları işlere bakarak bir değer biçe-

cek olan kimse, bunların tümünün Labyrinthos'tan hem daha ucuza, hem de daha az zahmete mal oldukları sonucuna varacaktır. Bununla beraber Ephesos ve Samos tapınaklarıyle haklı olarak övünülebilir. Piramitler de öyle, onlar da her türlü övgünün üzerindedirler ve her biri Yunanlıların birçok büyük yapısı değerindedir; ama Labyrinthos, piramitleri de geride bırakır. Üstü örtülü on iki avludan yapılmıştır, avluların kapıları karşılıklıdır, altısı kuzeye, altısı güneye bakar; birbiri peşine sıralanmışlardır ve bir tek duvarla çevrilidirler. İçeride iki çeşit oda vardır, birisi yeraltında, öbürü yukarda, birincilerin üstünde; her birinden bin beş yüz olmak üzere hepsi üç bin oda. Yukardaki odaları dolaştık, kendi gözümüzle gördük ve buna göre konuşuyoruz, ama alttaki odaları yalnız dinlediklerimizle biliyoruz, zira saray bekçileri oraları bize göstermekten kesinlikle kaçındılar; orada Labyrinthos'un yapımını başlatan kralların ve kutsal krokodillerin mezarları varmış, bize öyle söylediler. Onun için, yeraltındaki odalar hakkında bana neler dedilerse ben de yalnız onları söyleyebilirim, kendi gözümle gördüklerime gelince, üst kattaki bölümler, yarı yarıya insanüstü işlerdir; içinde insanın kaybolduğu avlularda gidip gelerek bu sarayı gezmek bende büyük bir şaşkınlık uyandırdı; bir avludan geçip iç dairelere giriyordum, buradan kapılara çıkılıyordu; bu kapılardan çıkınca gene birtakım odalara giriliyordu, bu odalardan sonra başka avlular geliyordu. Bütün bu yapıları ve duvarları taş damlar örtüyordu; duvarlar heykellerle kaplıydı; avlularda beyaz taş sütunlar vardı. Labyrinthos'un bittiği yerde, büyük heykellerle süslü kırk kulaçlık bir piramit başlıyordu; buna bir yeraltı yolundan geçiliyordu.

Moiris Gölü

149. Bu Labyrinthos pek güzeldi, ama Moiris gölünün de pek şaşırtıcı yanları vardı; (Labyrinthos bu gölün yakınında kurulmuştur); çevresi üç bin altı yüz stad çeker, yani altmış skenes, Mısır'ın denize olan yüzünün bütünü kadar; bu uçsuz bucaksız alanda kuzeyden güneye uzanır, en derin yeri elli kulaçtır. İnsan eliyle kazılmış, insan emeğiyle yapılmıştır ve yapma bir göl olduğu, aşağı yukarı ortasına rastlayan bir yerde iki tane piramidin yükselmesinden de bellidir, bu piramitlerin su üzerindeki bölümleri elli kulaçtır ve bir o kadarı da suyun altında kalmıştır; her ikisinin de tepesinde taht üzerine oturmuş taştan iki kolossos vardır. Böylece bu piramitlerin yüksekliği yüz kulaç tutmuş olur ki, bu da bir stad ve altı plethron yapar, çünkü kulaç, altı ayak, ya da dört dirsek tutar, dört palma bir ayak, altı palma bir dirsektir. Korkunç de-

recede çorak bir yerdir, gölü besleyecek kaynak yoktur; suyu bir kanal yoluyle Nil'den alır. Su, altı ay Nil'den göle, altı ay da gölden Nil'e akar. Akıntının Nil'e doğru olduğu altı ayda göl hazineye balıkçılık sayesinde günde bir talant gelir sağlar; akıntı göle doğru olduğu dönemde gelir yirmi mana'dan ibarettir.

150. Yerliler bana bu gölün yeraltından bir yolla Libya'daki Syrte'ye bağlı olduğunu söylediler (76); gerçekten batı yönünde ve Memphis'in dimdik tepesinde duran dağın boyunca, toprağın içerilerine doğru uzamaktadır. Gölün kazılmasından çıkan toprağı hiç bir yanda göremeyince, merak edip sordum, o kıyılarda oturanlardan, gölü kazarken çıkan toprak nereye yığılmış, diye. Bana nereye götürüldüğünü gösterdiler ve ben de onlara inandım, çünkü Asurya'daki Ninive'de buna benzer bir olayın geçtiğinden söz edildiğini işitmiştim. Ninive kralı Sardanapal'in hazinesi çok zengindi ve yeraltında saklıyordu; hırsızlar, aşırmayı kurdular. Evlerinden başlayarak yeraltından bir yol kazmaya giriştiler ve yönünü ip gerip iyice hesapladıktan sonra, kral sarayına kadar ulaştılar; kazdıkları yerden çıkan toprağı, gece götürüp Dicle'ye, yani Ninive'yi sulayan ırmağa atıyorlardı; tâ sonunda, tasarladıkları işi başarıncaya kadar bu böyle gitti. Mısır'daki bu göl kazma işinde de, benim öğrendiğime göre, aynı şey yapılmıştır; yalnız bu işi gece değil, gündüz yapıyorlardı; Mısırlılar kazdıkları yerden çıkan toprağı Nil'e döküyorlardı; çünkü ırmağın bu toprakları sürüp götüreceğini biliyorlardı. Gölün işte böyle kazılmış olduğunu söylediler bana.

Psammetikos

151. Bu on iki kral, doğruluktan ayrılmadılar. Bir zaman geldi, Hephaistos tapınağında bir kurban kestiler; törenin son günü kutsal su serpmeye gitmişlerdi, büyük rahip, her zaman olduğu gibi, altın kupalar uzattı, ama sayıyı şaşırmıştı, on iki yerine on bir kupa vardı. O zaman en arkadan gelen Psammetikos (77), baktı ki kupa yok, başından bakır tolgasını çıkardı, kaldırdı, kutsal suyu onunla serpti. Öbür kralların da tolgaları vardı ve o anda başlarında duruyordu. Psammetikos'un tolgasını kupa gibi kullanmasında bir art niyet yoktu; ama öbürleri, onun bu davranışı ile daha önceki orakl arasında hemen bir ilişki kurdular, orakl'e göre, bakır kaptan kutsal su serpen kişi, Mısır'a tek başına hâkim olacaktı; bu söz, diyorum, akıllarına geldi; bununla beraber Psammetikos'u ölüme lâyık görmediler, çünkü sorguya çektiklerinde aldıkları cevaplar, şüphe uyandırmayacak kadar açıktı, sadece onu batak-

lık bölgeye sürdüler, gelirinin çoğunu elinden aldılar ve Mısır'ın başka bir yerine ayak basmasını yasak ettiler.

152. Bu Psammetikos daha önce de bir sefer kaçıp gurbete gitmişti, babası Nekos'u öldüren Ethiopia'lı Sabakos'un elinden kurtulmak için Suriye'ye gitmişti; Ethiopia'lı, gördüğü rüya üzerine çekip gidince Sais'te oturan Mısırlılar onu geri çağırmışlardı. İşte şimdi, saltanatı süresince ikinci kez, öbür kralların tokadını yiyor, bu uğursuz tolga yüzünden batak bölgeye sürülüyordu. Onların bu onur kırıcı kabalıklarını cezalandırmayı kurdu. Buto'ya birisini gönderip Leto orakl'ine danıştı; Mısırlıların en güvendikleri orakl oradakiydi. Tanrı ona verdiği cevapta, öcün denizden geleceğini ve tunç adamların meydana çıkacağını bildirdi. Önce bu tunç adamların kendinden yana mı olacaklarında ikircikli kaldı. Biraz zaman geçti: Korsanlık için denize çıkmış olan İonia'lılarla Karia'lılar, bir gün Mısır'a yanaşmak zorunda kalmışlardı; kıyıya tunç silâhlı adamlar çıktılar. Bir Mısırlı, bataklık bölgeye koşup Psammetikos'a, ömründe hiç tunç silâhlı savaşçı görmemiş olan insana, denizden "tunç adamlar"ın geldiğini ve ortalığı yağma ettiklerini haber verdi. Anladı, orakl gerçekleşiyordu. İonia'lılar ve Karia'lılarla anlaştı, kendilerine büyük çıkarlar sağlayacağına söz verdi ve kendisiyle bağdaşmaya razı etti. Bu bağdaşmadan sonra, kendisinden yana olan Mısırlıların da yardımlarıyle, kralları devirdi.

153. Bütün Mısır'ı hükmü altına alan Psammetikos, Memphis'te, Hephaistos için güneye bakan anıtsal kapıları yaptırttı; sonra bu anıtların karşısına Apis için bir saray kurdurdu, Apis ortaya çıktığı zaman burada besleniyordu; bu, çevresini figürlerle süslü sütunlar çeviren bir avludur; sütunlar on iki dirsek boyunda kolos heykellerdir ve çatıyı tutarlar. Apis'e Yunan dilinde Epaphos denir.

154. Kendisine yardım eden İonia'lılarla Karia'lılara, Psammetikos Nil'in iki geçesinde sıralanmış, birbiri karşısına düşen ve Nil'le ayrılan topraklar verdi. Bunlara, "kamplar" adı verilmiştir. Bu topraklardan gayrı, daha ne söz vermişse hepsini yerine getirdi. Onlara Mısırlı çocukları emanet etti, Yunan dilini öğrensinler diye; bugün Mısır'da bulunan tercümanlar, o zaman Yunan dilini öğrenmiş olan bu çocukların torunlarıdır. Onlara verilen yerler Nil'in Pelusion ağzı üzerindeki Bubastis'in az aşağısına düşer ve deniz kıyısıdır, İonia'lılar ve Karia'lılar burada uzun süre oturmuşlardır. Sonradan kral Amasis onları buradan Memphis'e aldırmış ve Mısırlılara karşı kendisini korumak için bunlardan bir birlik kur-

muştur. Onların Mısır'a yerleşmiş olmaları sayesindedir ki, onlarla ilişki kurmuş olan biz öbür Yunanlılar, kral Psammetikos zamanında ve ondan sonra gelen krallar zamanında Mısır'da neler olup bittiğini tam tamına öğrenebiliyoruz; gerçekten bunlar, başka dil konuşup da Mısır'a girebilen ilk halktırlar. Sonradan ayrıldıkları topraklar ben oradan geçtiğimde gene o halleriyle duruyorlardı, gemilerini karaya çektikleri yerler ve evlerinin yıkıntıları belliydi.

Leto Orakl'i

155. Psammetikos, Mısır'ı işte böyle ele geçirmişti. — Mısır orakl'i için epeyce şey söyledim, ama daha da söyleyeceğim, çünkü zahmete değer. Bu orakl, Leto'ya adanmıştır; Nil'in Sebennytik denilen ağzına yakın bir yerdeki büyük bir kenttedir; deniz kıyısından ırmak yoluyle çıkılırken oradan da geçilir. Daha önce de söyledim, orakl'in bulunduğu bu kentin adı Buto'dur. Bu Buto kentinde bir Apollon ve bir Artemis tapınağı vardır. Leto tapınağına, yani orakl'in bulunduğu yere gelince, bu da pek büyük bir yapıdır, yüksekliği on kulacı bulan anıt kapıları vardır, bu duvarlar içerisinde gördüklerim arasında, en çok şaşıp kaldığım şey, tanrıçanın mihrabıdır: Yekpare taştan yapılmış, eni boyu birdir ve kırk dirsek tutar. Dam da tek bir taştandır ve dört dirseklik bir çıkıntı yapar.

156. Bu tapınakta benim için en şaşılacak şey işte bu mihraptı. Bundan sonra Khemmis denilen ada gelir. Buto tapınağı yanındaki geniş ve derin gölün içindedir ve Mısırlılar bu adanın yüzdüğünü söylerler. Doğrusu ben ne yüzdüğünü, ne de yer değiştirdiğini gördüm ve bir adanın gerçekten yüzebileceğini işittiğim zaman, şaşırdım kaldım. İçinde pek büyük bir Apollon tapınağı vardır ve burada üç sunak bulunur; palmiyeler ve yemiş veren ve vermeyen pek çok ağaç vardır. Bakınız, Mısırlılara göre yüzmesinin nedeni neymiş: Bu ada daha önce yüzer değilmiş, Leto'ya, ki ilk sekiz tanrıdan birisiydi ve Buto'da orakl'inin bulunduğu yerde oturuyordu, Leto'ya diyordum, İsis, Apollon'u emanet etmişti; onu Typhon'dan kaçırmak için, bugün yüzer dedikleri adaya saklamıştı; zira, Typhon her yanı araştırıyor, Osiris'in oğlunu ille bulmak istiyordu. Gerçekten derler ki, Apollon ve Artemis, Dionysos ile İsis'in çocuklarıdır, Leto onların sadece sütannesi ve koruyucusuydu. Mısır dilinde Apollon Horos'tur, Demeter İsis, Artemis Bubastis'tir. Ephorion oğlu Aiskhylos'un Artemis'i Demeter'in kızı yapması bu hikâyeden ileri gelir; başka hiç bir kaynak yoktur ve ona gelinceye kadar

hiç bir ozan buna dokunmamıştır. — Adanın yüzer oluşunu işte böyle açıklamaktadırlar.

157. Psammetikos, Mısır'da elli dört yıl hüküm sürdü; büyük Suriye kenti Azotos'u kuşatmış ve yirmi dokuz yıl orada ordugâh kurmuş, sonunda kenti almıştır. Bu kent, bizim bildiğimiz, bir kuşatmaya en uzun süre dayanmış olan kenttir.

Nekos

158. Psammetikos'un oğlu Nekos'tur (78), Mısır hükümdarıdır. Erythreia denizine ulaşan ve sonradan İranlı Dareios'un kazdırıp tamamlattığı kanala ilk başlayan odur; uzunlamasına geçmek için su üstünde dört günlük yoldur, üç sıra kürekli iki kadırganın karşılıklı geçebileceği kadar geniştir. Suları Nil'den gelir ve Nil'den, Bubastis'in az yukarısında, Arap kenti Patumos yakınında ayrılır; Erythreia denizine dökülür. Kazmaya Mısır ovasının Arabistan'a sınır olan bölgesinden başlanmıştır; Memphis'in yanında yükselen, taş ocaklarının bulunduğu dağ da buraya bakar; kanal çizgisi bu dağın eteklerini izler ve uzun süre günbatısından gündoğusuna doğru gider, sonra dağın boğazına yönelir, güney ve Notos rüzgârı yönünde devam ederek Arap körfezine uzanır. Ülkenin en dar olduğu yerde, genişliği tamam bin stad hesap edilmiştir ki, burası, kuzeydeki denizle güneydeki denizin, yani Erythreia'nın birbirine en yakın oldukları yerdir, yani Mısır'ı Suriye'den ayıran Kasion ile Arap körfezi arasında kalan yerdir. Bu dediğim en kısa yerdir, ama kanal, çok eğri çizdiği için, çok daha uzundur; Nekos zamanında burası kazılırken yüz yirmi bin Mısırlı can vermiştir, kazma işinin orta yerinde Nekos işi durdurmuş, çünkü bir orakl, işin bitirilmesine karşı çıkmış, nedeni de, Barbarların yararına çalıştığıymış. Barbar demek, Mısırlılar için, onların dilini konuşmayan herkes demektir.

159. Bu kanal işinden vazgeçince Nekos, savaş işlerine döndü, kuzeydeki denizde ve Arap körfezinde, Erythreia denizinde büyük kadırgalar yaptırmaya başladı; bunların yapıldıkları kuru havuzların yerleri hâlâ bellidir. Gerektiğinde bu gemileri kullanmış, karada ise, Magdolos'taki bir karşılaşmada Suriyelileri yenmiştir; bu savaş, ona Suriye'deki Kadytis kentini kazandırmıştır; bu sefer sırasında üstüne giydiklerini Apollon'a adamış ve Miletos'lu Brankhos oğulları rahiplerine göndermiştir. Bundan sonra ölüm, on altı yıl süren saltanatına son vermiştir. Yerini oğlu Psammis almıştır.

Psammis

160. Mısır'da Psammis'in hüküm sürdüğü dönemde Elis'ten elçiler geldi; Elis'liler, olimpiyat oyunlarında dünyanın en doğru ve en güzel kurallarını koymuş olmakla övünüyorlardı; Mısırlıların, yani insanların en akıllılarının bile, bu alanda daha ileriye gidemeyeceklerine ve daha iyisini bulamayacaklarına inanıyorlardı. Elis elçileri Mısır'a geldiler ve Psammis'e, yaptıkları yolculuğun nedenini açıkladılar; kral, Mısırlıların en aydın kafalarından kurulmuş bir kurula danıştı. Bu bilgeler toplanıp, Elis'lilerden oyunlarda uyguladıkları bütün kuralları dinlediler; açıklama bitince, Elis'liler, Mısırlılara, eğer bunlardan daha iyi kuralları varsa, kendilerine salık vermelerini, çünkü buraya bunun için gelmiş olduklarını söylediler. Onlar, aralarında danıştıktan sonra, Elis'lilerden sordular, sizin hemşerileriniz bu oyunlarda başkalarıyle de yarışırlar mı, diye. İsteyen her Yunanlı, diye cevap verdiler, ister kendi kentlerinden, ister başka bir kentten olsun yarışlara girebilir. O zaman Mısırlılar bunun adalete uygun bir tüzük olmaktan çok uzak olduğunu söylediler, kendi kentlerinden olan yarışçıyı, yabancı yarışçı zararına koruma eğilimini, hiç bir çare engelleyemezdi. Eğer gerçekten adalete uygun bir tüzük yapmak istiyorlarsa ve Mısır'a da bu niyetle gelmişlerse, Mısırlıları buna inandırabilmek için, oyunları yabancılar arasında tertiplemeli ve bir tek Elis'linin bunlara katılmasına izin vermemeliydiler. Mısırlıların Elis'lilere verdikleri cevap bu oldu.

Apries

161. Psammis altı yıldan fazla kalamadı Mısır tahtında. Ethiopia'ya savaş açtı ve arkasından öldü. Yerine oğlu Apries geçti, büyükbabasının babası Psammetikos hesaba katılmazsa, bütün Mısır kralarının en zengini bu olmuştur; yirmi beş yıl saltanat sürdü, Sidon'a karşı sefer açtı ve Tyr'lulara karşı da bir deniz savaşı verdi. Ama talihin o kaçınılmaz ters dönme zamanı geldi çattı ve kaderin eline bir fırsat geçti, ki Libya'yı anlatırken bunu da uzun boylu anlatacağım, şimdilik sadece birkaç sözle dokunuyorum. Apries, Kyrene'ye karşı kuvvetli bir ordu göndermişti; ağır bir yenilgiye uğradı. Mısırlılar onu suçladılar ve baş kaldırdılar. Öyle sanıyorlardı ki, Apries onları bu felâkete bile bile sürüklemiştir. bunun böyle olacağı belli bir şeydir, istediği kendilerini toptan öldürtüp, geri kalan Mısırlılar üzerinde dilediği gibi ve güvenle saltanat sürmektir. Ocaklarına dönebilenler fena halde öfkeliydiler, ölenlerin yakınları da öyle ve hep birden açıktan açığa baş kaldırdılar.

162. Apries, ayaklanmayı haber alınca, bunların önünü kesmek ve yatıştırmak üzere Amasis'i gönderdi. Amasis, Mısırlıların karşısına geldi, önce nasihat etti, yapmayın etmeyin, dedi; o bunları söylerken arkasından bir Mısırlı gelip yanaştı, tolgasını başına geçirdi ve kral oldun, dedi. Bu sözler ve bu davranış canını sıkmamış olacak ki, asi Mısırlılar kendisini kral ilân eder etmez, bu sefer Apries üzerine yürümek için hazırlığa girişti. Olup biteni öğrenen Apries, eni konu hatırı sayılır bir adam olan Mısırlı Patarbemis'i yolladı, Amasis'i diri olarak yakala getir, dedi. Patarbemis, Amasis'in yanına geldi, onu adıyle çağırdı, Amasis, ki o anda at üzerindeydi, şöyle bir doğruldu, bir yel saldı, al götür Apries'e cevabım budur, dedi. Patarbemis az dil dökmedi, onu kandırıp kralın yanına götürmek için; ama Amasis ona, zaten epeyce zamandır bunun için hazırlandığını, Apries'in kendisinden hoşnut olması gerektiğini, zira yakında yanındakilerle birlikte, gelip kendisini göreceğini söyledi. Bu sözler, Amasis'in beslediği niyet hakkında, Patarbemis'te hiç bir şüphe bırakmadı ve hazırlıklarını artırdığını da görünce, durumu krala haber vermek üzere çabucak geri döndü. Kral, onun Amasis'i almadan döndüğünü görünce öfkeden kudurdu, düşünüp taşınmadan, adamın burnunu ve kulaklarını kestirdi. İçlerindeki en ünlü kişiye böyle yakışıksız şeyler yapıldığını gören ve henüz Apries'i tutmakta olan öbür Mısırlılar da, bir dakika bile gecikmeden düşmandan yana geçtiler, Amasis'e katıldılar (79).

163. Bunların da ayrıldığını duyan Apries, yabancılardan kurulu koruma birliğini silâhlandırıp Mısırlılara karşı yürüdü. Yanında Karia'lı ve İonia'lı yardımcılardan otuz bin kişi vardı. Büyük ve şatafatlı taht oturağı Sais'teydi. Karşılıklı, Apries'in adamları Mısırlıların, Amasis'in adamları da yabancıların üzerine yürüyorlardı. İki taraf boy ölçüşecekti. Momemphis'te karşılaştılar.

Mısır'da Toplum Katları

164. Mısırlılarda yurttaşlar yedi sınıfa bölünmüştür; rahipler, askerler, sığırtmaçlar, domuz çobanları, tacirler, tercümanlar, gemi kılavuzları. Toplum katları bunlardır ve yaptıkları işin adını almışlardır. Askerler, Khala-Siri ve Hermotybi olmak üzere ikiye ayrılırlar; bunlar nomos'lardan toplanmışlardır (Mısır, nomos denilen yönetim bölgelerine ayrılmıştır).

165. Hermotybi'ler, Busiris, Sais, Khemmis, Papremis nomoslarında ve Prosobitis adası ile Natho'nun yarı bölümünde otururlar. Bu nomoslardan, demiştim, derlenir Hermotybi'ler ve en çok olduğu za-

manlarda sayıları yüz altmış bini bulur. Aralarında herhangi bir meslek sahibi kimse yoktur; silâh kullanmaktan başka şey bilmezler.

166. Khala-Siri nomoslarına gelince: Thebai, Bubastis, Aphtis, Tanit, Mendes, Sebennytis, Athribis, Pharbaitis, Thmuis, Onuphis, Anysis, Myekphoris'tir; bu sonuncusu Bubastis karşısına düşen bir adadır. Khala-Siri nomosları bunlardır; en çok derlendikleri zamanda sayıları iki yüz elli bindir. Herhangi bir el işi onlara da yasaktır; yalnız savaşmasını bilirler ve babadan oğula askerdirler.

167. Yunanlılar, el ile yapılan bir mesleğe sahip olanları ve onların evlâtlarını öbür yurttaşlardan daha az saygıya lâyık görmeyi ve mesleksiz olanları ve özellikle askerleri daha üstün tutmayı da Mısırlılardan mı öğrenmişlerdir? İyice bilemiyorum, zira Trak' larda, Skyth'lerde, Pers'lerde, Lydia'lılarda ve hemen hemen bütün Barbarlarda bunun böyle olduğunu gördüm; ister öyle ister böyle, bütün Yunanlılar ve özellikle Lakedaimon'lularda da böyledir (80); buna karşılık Korinthos'lular zanaatkârları hor görmezler.

168. Mısırlılar içinde özel ayrıcalıkları olanlar bir bu savaşçılar, bir de rahiplerdi: Her birinin vergisiz on iki arurae toprağı vardı. Bu yüz Mısır dirsek kare yapar, Mısır dirseği Samos dirseği ile aynı boydadır. Bu ayrıcalık bunların hepsi için tanınmıştı; ama nöbetleşe yararlandıkları başka ayrıcalıklar da vardır. Bin Khala-Siri ve bin Hermotybi, her biri nöbetleşe bir yıl süreyle krala koruyucu olarak hizmet ederler; bunların, topraklarından ayrı olarak, günde adam başına beş mana pişmiş un, iki mana sığır eti ve dört ölçek şarap tayınları vardı. Kralın koruma birliğinde bulunanların yararlandıkları şeyler bunlardı.

169. Apries, çevresini alan adamlarıyle, Amasis de bütün Mısırlıların başında olduğu halde, birbirlerine karşı yürüdüler, Momemphis' te karşılaştılar ve savaşa tutuştular; yabancı askerler yiğitçe dövüştüler, ama sayıca çok azdılar ve altta kaldılar. Apries, derler, iktidarı kendisinden bir tanrının bile alamayacağı kanısındaydı; o kadar güvenliydi. Oysa işte yenilmişti, canlı olarak ele geçmiş ve Sais'e, bir zamanlar kendisininken şimdi Amasis'in olan tahtın bulunduğu saraya getirilmişti. Bir süre bu sarayda kaldı, yedi içti ve Amasis ona iyi davrandı. Ama sonunda Mısırlılar Amasis'i kınadılar, hem kendilerinin, hem de kendisinin düşmanı olan bir ölümlüyü sarayda beslemenin adalete sığmayacağını ileri sürdüler. Bunun üzerine Apries'i Mısırlılara teslim etti; onlar da boğdular, ata-

larının Athene kutsal duvarları içerisindeki mezarına gömdüler; bu mezar büyük salonun hemen yanında, tapınağa girerken sol koldadır. Sais'liler bu nomostan gelen kralları Athene duvarları içine gömerler. Amasis anıtı, Apries'in ve atalarının anıtlarına göre, büyük salonun daha uzağına düşer, ama kutsal avluda böyle değildir; taştan büyük bir galeri, palmiye figürleriyle ve kendilerine özgü gösterişli süslerle kaplı sütunlar arasında kapısı iki kanatlı bir türbe ve onun içinde Amasis'in mezarı vardır.

170. Sais'te bir de O'nun mezarı vardır ki adını söylemek günah olur sanırım (81); o da kutsal Athene duvarları içerisindedir, sunağın arkasına düşer ve duvarına bitişiktir, bu duvarın bir yüzünü boydan boya kaplamaktadır. Gene bu duvarın içinde büyük dikili taşlar bulunmaktadır, bunların yanında yuvarlak bir de göl vardır, rıhtımı taştandır ve dikkatle kazılmıştır ve tekerlek göl dedikleri Delos gölü kadar büyüktür, ben öyle gördüm.

171. Bu göl üzerinde geceleri O'nun çekmiş olduğu çileleri belirten gösteriler düzenlenir ve Mısırlılar bu törenlere Sır'lar derler. Bu konuda daha fazla konuşabilirim ve bu Sır'ları ayrıntılarıyle biliyorum, ama Sır'lara karşı saygılı olmalıyız. Bunun gibi Yunanlıların Thesmophoros (82) dedikleri Demeter Sır'ları için de ağzımızı açmayalım ve bunların açıklanmasını buna yetkisi olana bırakalım. Bu Sır'ları Mısır'dan getiren ve Pelasg kadınlarına öğretenler Danaos'un kızlarıdır; sonraları Dor'lar gelip de Peloponez'de oturanların tümünü yurtlarından attıktan sonra bu törenler büsbütün kaybolmuşlardır; yalnızca ilk Peloponez'liler olan ve göç etmeyip de yerlerinde kalmış bulunan Arkadia'lılar korurlar bunları.

Amasis

172. Dediğim gibi, Apries devrildikten sonra, Amasis kral oldu. Sais nomosunda Siuph adındaki kenttendi. Amasis, Mısırlıların gözüne önceleri pek değerli görünmemişti, sıradan bir evden yetişmeydi, dünkü basit bir hemşeriydi, pek öyle saygı görmüyordu; ama Amasis becerikli bir adamdı, hiç zora baş vurmadan hepsinin gözüne girdi. Sayısız malı mülkü arasında bir de altın leğen vardı, her toplantıda kendisi ve konukları bu leğenin içinde ayaklarını yıkarlardı. Leğeni kırdırıp bu altınla bir tanrı heykeli yaptırttı ve kentin en uygun yerine koydurttu; heykelin önünden geçen Mısırlılar diz çöküp tapınıyorlardı. Yurttaşlarının yaptıklarını bilen Amasis, Mısırlıları topladı ve onlara bu tanrı heykelinin es-

kiden ayak yıkama leğeni olduğunu söyledi; Mısırlılar, birisinin içine kusuyorlar, çiş ediyorlar, ayaklarını yıkıyorlardı; öbürünün önünde ise bugün yerlere kapanıyorlardı. Onun gibi, diye ekledi, kendi kişisel alın yazısı da bu leğene benziyordu; eskiden, şüphesiz gölgede kalmış bir hemşerileriydi, ama şimdi kral olmuştu, onları kendisine saygı göstermeye ve canla başla hizmet etmeye çağırıyordu.

173. İşte böyle böyle kendini sevdirmiş, Mısırlılar ona köle gibi bağlanmışlardı. Günlerini şöyle geçiriyordu: Sabah erkenden kalkıyor, pazar yeri dolana kadar, önüne getirilen işlere bakıyordu; ondan sonra içkiye oturuyor, içki arkadaşlarıyle şakalaşıyor, tasasız, kaygısız vakit geçiriyordu. Sevenleri bu duruma üzülüyorlar, onu uyarıyorlardı: "Kral, diyorlardı, bu yaptığın hafiflikler senin yararına şeyler değil. Görkemli bir tahtın üzerinde görkemle oturup gününü işlere bakmakla geçirmelisin; böyle yaparsan ancak, Mısırlılar başlarında büyük bir hükümdar bulunduğunu anlarlar ve sen de senin için güzel sözler söylendiğini işitirsin; şimdi yaptıkların ise bir krala yakışmaz". O ise bunlara şöyle cevap veriyordu: "Yay satın alanlar, yayı ancak ok atacakları zamanlar kurarlar; attıktan sonra gevşetirler; çünkü hep kurulu bıraksalar kırılır ve asıl gerektiği zaman işlerine yaramaz. İnsan için de öyledir. Zamanında eğlenip keyif çatmak istemeyen ve hep öyle ciddî duran bir adam, sonunda deli olur, hiç değilse sersemleşir; ben bunun böyle olduğunu biliyorum; bunun için de hem ona, hem de ötekine zaman ayırıyorum". Yakınlarına böyle cevap veriyordu.

174. Zaten, derler ki, Amasis kral olmadan önce de içkiden ve keyiften nefret etmezdi ve hiç de ciddî bir adam değildi. İçip eğlenmek için parası yetmediği zamanlar sağdan soldan aşırmaktan da çekinmezdi. Kendisini paralarını almakla suçlayanlara karşı direnir, onlar da onu tutar, en yakın orakl'in huzuruna çıkarırlardı. Orakl, kimi zaman suçlu çıkarır, kimi zaman da onurunu korurdu. Kral olduktan sonra ise ne yaptı, bakınız: Onu suçsuz çıkaran ve onurunu koruyan tanrıları hor görüyordu; tapınaklarının bakımı için para vermiyor, semtlerine uğramıyor, kurban kesmiyordu; bunlar önemsiz tanrılardı, orakl'leri yalancıydı. Ama hırsızlık suçlamalarından yakasını kurtarmasına meydan vermemiş olanlara çok saygılı davranıyordu; onlar gerçek tanrılardılar ve orakl'lerine güvenilebilirdi.

175. Sais'te Athene tapınağına görülmemiş güzellikte revaklar yaptırmıştır, bunlar o güne kadar yapılmış olanların tümünü çok geride bırakıyorlardı, öyle geniş, öyle yüksektiler ve taşları o kadar

büyük ve güzeldiler; kolos heykeller ve insan başlı dev sphinx'ler yaptırmış, tanrıçaya sunmuştur; onarım işleri için de pek büyük taş bloklar getirtmiştir. Bunların bir bölümünü çevredeki taş ocaklarından, öbürlerini, pek büyük olanlarını Elephantine kentinden, ırmak yoluyle, en az yirmi günlük yerden Sais'e taşıtmıştır. Ama bütün bunların içinde en şaşırtıcı olanı ve beni de hepsinden daha çok hayran bırakanı bir tek taş bloktan kurulmuş bir yapıdır, bu taş Elephantine'den üç yılda getirilebilmiştir; bu iş için hepsi de denizci olan iki bin kişi çalıştırılmıştır. Yapı dıştan yirmi bir dirsek uzunluğunda, on dört dirsek genişliğinde ve sekiz dirsek yüksekliğindedir. Bir tek bloktan yontularak yapılmış olan bu yapının dış ölçüleri bunlardır. İçerden uzunluk on sekiz dirsek artı yirmi parmak, genişlik on iki dirsek, yükseklik beş dirsektir. Yapı kutsal alanın giriş yerindedir; içeri alınmamasının nedeni şuymuş derler: Taşı çekerlerken, mimar, saatlerdir süren çalışma sonucu pek yorgun düşmüş, bitkin bir halde inlemeye başlamış; Amasis bundan huylanmış, taşın daha ileri çekilmesine izin vermemiş. Başkaları da derler ki, işçilerden birisi kaldıraçlarla çalışırken düşüp ezilmiş, bunun üzerine iş orada bırakılmış.

176. Amasis, belli başlı bütün tapınaklara sunular göndermiştir; bunlar dikkate değer büyüklükte işlerdir; özellikle Memphis'te bir kolos koydurmuştur, Hephaistos tapınağının önüne, arka üstü yatmış olarak durur, yetmiş beş ayak boyundadır; aynı basamağın üzerinde iki heykel yükselir, ikisi de aynı bloktan işlenmiş, her biri yirmi ayak boyundadır ve büyük heykeli çerçeveler. Sais'te başka bir taş heykel vardır, Memphis'teki kolos büyüklüğündedir ve onun gibi durur. Ve en son Memphis'teki İsis tapınağının yapımını da sona erdirmiştir, çok geniş ve dikkate değer bir yapıdır.

177. Mısır en bereketli çağlarını Amasis döneminde yaşamıştır sayılır; ırmak hiç bir zaman toprağa bu kadar bereket getirmemiştir, toprak insanlara hiç bir zaman bu kadar çok ürün vermemiştir; toplam olarak, diyorlar, Mısır'da kent sayısı yirmi bini buluyordu. Gene bu Amasis, Mısırlıların her yıl hükümdara mal beyanında bulunması zorunluluğunu koymuştur, bu yasaya uymayan ya da geçim kaynaklarının doğru ve haklı olduğunu kanıtlayamayan Mısırlının kafası kesiliyordu. Atinalı Solon bu kuralı Mısır'dan alıp Atina'da uygulamıştır; orada bugün de yürürlüktedir ve çok akıllıca bir kuraldır.

178. Amasis Yunanlılarla dost olmuş, bunlardan bazılarına tanıdığı özel yararlardan başka Mısır'da yerleşmek isteyen Yunanlıla-

ra Naukratis kentini de vermiştir; gemileriyle Mısır'a uğrayan, ama orada yerleşmeyi düşünmeyenlere, kendi tanrıları için tapınma yerleri yapabilsinler diye yerler ayırmıştır. Bu tapınaklardan en büyüğü ve en çok bilineni ve en çok rağbet göreni Hellenion tapınağı adıyle anılanıdır; bunu şu siteler ortaklaşa yaptırmışlardır: İonia'dan Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai; Dor'lardan Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Phaselis; Aiolia'lılardan yalnız Mytilene. Bu tapınak bu sitelerindir; zaten ticaret komiserlerini de bunlar gönderirlerdi; bu tapınak üzerinde bunlardan başka hak iddiasına kalkanlar haksızlık etmiş olurlar. Aigina'lılar kendi hesaplarına bir Zeus tapınağı, Samos'lular bir Here ve Miletos'lular bir Apollon tapınağı kurmuşlardır.

179. Eskiden Mısır'ın tek ticaret limanı Naukratis'ti; başkası yoktu; Nil'in öbür ağızlarından birine yanaşan bir tüccar, bunu bilerek yapmadığına yemin etmek zorundaydı; önce bilerek yapmadım, diye yemin ederek kendini savunacak, sonra yeniden denize çıkacak ve Kanobos ağzına gitmek üzere yelken açacaktı; eğer rüzgâr ters esiyor, geminin yürümesine elvermiyorsa, malını Nil gemilerine aktarır ve Naukratis'e Delta'yı dolaşarak giderdi. Bu kente böyle bir tekel tanınmıştı.

180. Şimdiki Delphoi tapınağının yapımı için Amphiktyon'lar (83) üç yüz talant bir hesap çıkarmışlardı (eski tapınak kazaya uğramış, yanmıştı) Delphoi'lular bunun dörtte birini ödeyeceklerdi. Bunun üzerine kent kent dolaşıp yardım toplamaya başladılar; Mısır'dan aldıkları yardım özellikle büyük oldu, Amasis bin talant şap verdi; buna karşılık Mısır'da yerleşmiş Yunanlıların verdikleri hepsi topu topu yirmi mana'ydı.

181. Amasis, Kyrene'lilerle bir dostluk ve bağlanma antlaşması yaptı. Ayrıca, onlardan bir de kadın almak istedi, belki bir Yunanlı kadın edinmiş olmak için, belki de Kyrene'lilerle daha sıkı bağlar kurmuş olmak için. Kentin etkili kişilerinden, kimilerine göre Battos'lardan, kimilerine göre Arkesilaos'lardan, ya da belki Kritobulos'lardan bir kızla evlendi; kızın adı Ladike'ydi; ama bu kadınla yatmak istediği zaman dermansızlığa düşüyor, kadını elde edemiyordu; oysa başka kadınlarla olduğu zaman böyle bir engelle karşılaşmıyordu. Her seferinde böyle oldu. Sonunda Amasis, Ladike adındaki bu kadına: "Hatun, dedi, sen bana büyü yaptın, kendin de ölümden kurtulamayacaksın; hiç bir kadının ölmediği bir acı içinde öleceksin!". Ladike boş yere, hayır, dedi, Amasis yumuşamıyordu; bunun üzerine kız, Aphrodite'ye dua etti, eğer Amasis o

gece sabah olmadan kendisini elde etmeyi başarabilirse —çünkü kurtuluşu buna bağlıydı— Kyrene'ye kendisi için bir heykel gönderecekti. Duadan hemen sonra Amasis, kadını almayı başardı. Ondan sonra ne zaman bu kadına yaklaşsa alabiliyordu, hem o kadar iyi ki, artık onu pek seviyordu. Ladike, tanrıya karşı adağını yerine getirdi; bir heykel yaptırttı ve Kyrene'ye yolladı; ben oradayken hiç bozulmamış olarak yerinde duruyordu; kentin dışına doğru bakar. Kambyses, Mısır'ın efendisi, bu Ladike'nin kim olduğunu öğrendiği zaman, ona kötü davranmamış ve Kyrene'ye geri göndermiştir.

182. Amasis, Yunan ülkelerine de armağanlar göndermiştir: Kyrene'ye bir Athene heykeli, altın kaplama ve bir de kendi resmi; Lindos'a Athene tapınağı için iki taş heykel ve pek güzel ketenden bir zırh gömleği; Samos'a, Here tapınağı için, kendisinin ağaçtan yapılma iki heykelini; bunlar bugün de büyük tapınakta kapıların arkasındaki yerlerinde dururlar. Bunları Samos'a Aiakes oğlu Polykrates ile aralarındaki konukseverlik hatırı için göndermiştir; Lindos'a karşı gösterdiği cömertlik ise bu çeşitten bir bağdan ileri gelmiyordu, bunun nedeni, oradaki Athene tapınağının, Danaos'un kızları tarafından yaptırılmış olmasıydı, söylentiye göre bu kızlar, buraya Aigyptos'un oğullarından kaçarlarken gelmişlerdi; Amasis'in sunuları işte bunlardır; bir de Kıbrıs'ı ilk olarak ele geçirip haraca bağlayan da gene bu Amasis'tir.

Üçüncü Kitap

THALİA

Mısır, Pers'lerin Eline Geçiyor

1. İşte bu Amasis'e karşıdır ki Kyros oğlu Kambyses sefer açmıştır, hükmü altında bulunan öbür halklardan gayrı İonia ve Aiolia Yunanlılarını da beraber götürüyordu, ileri sürdüğü gerekçe şuydu: Kambyses, Mısır'a bir çavuş göndermiş, Amasis'in kızını istetmişti, bunu ona, Amasis'e kini olan bir Mısırlı öğütlemişti; bir zamanlar Kyros, Amasis'e baş vurmuş, Mısır'ın en iyi göz hekimi kim ise, onun kendisine gönderilmesini istemişti, o da bu Mısırlıyı seçmiş, karısının ve çocuklarının kollarından çekip alarak Kyros'a göndermişti. Mısırlı bunu affetmemişti, bir sürü öğütlerle Kambyses'in kulağına girmiş, ona Amasis'ten kızını istetmişti; Amasis'i böylece bir açmaza sokmuş oluyordu, ya kızını gözden çıkaracak, ya da olmaz deyip Kambyses'in hıncını üstüne çekecekti. Amasis bir yandan Pers'lerin gücünden çekiniyor ve ürküyor, bir yandan bu isteği kabul etmek ağırına gidiyordu, çünkü pek iyi biliyordu ki, Kambyses, kızını karı olarak değil, odalık olarak alacaktır. Bütün bunları enine boyuna düşündükten sonra işin içinden şöyle çıktı: Apries, eski kral, güzel, alımlı ve gösterişli bir kız bırakmıştı arkasında —zaten bir o kalmıştı ailesinden— adı Nitetis'ti (84). Amasis bu kızı telleyip pulladı, altın takılarla bezedi, kendi öz kızıymış gibi Pers'lere yolladı. Aradan zaman geçti, bir gün Kambyses onu, babasının adını da ekleyerek çağırınca, genç kız: "Kral, dedi, Amasis'in seni kandırdığını anlamıyor musun? Beni süsleyip püsleyip sana kendi kızı diye gönderdi, ama ben gerçekte onun efendisi olan ve başına geçtiği Mısırlılara öldürttüğü Apries'in kızıyım". Bu açıklama Kyros oğlu Kambyses'i fena halde öfkelendirdi ve Mısır'a karşı sefer bu yüzden açıldı. Pers'lerin anlattıkları budur.

2. Ama Mısırlılar, Kambyses'i kendilerinden sayarlar; bu Apries'in kızı için onun anasıdır derler; Amasis'in kızıyle evlenmek isteyen Kyros'muş, Kambyses değil. Bunda yanılıyorlar. Kendileri de pekâlâ bilirler ki (çünkü Pers'lerin âdetlerini bilen bir ulus varsa

o da Mısırlılardır), Pers yasası meşru bir oğul dururken tahtı bir piçe vermez, bu bir, ikincisi Kambyses'in anası bu Mısırlı kız değil, Akhemenid'lerden Pharnaspes'in kızı Kassandane'dir; ama onlar olayları değiştirerek Kyros hanedanı ile akrabalık kurmak isterler. Bu konuda gerçek işte budur.

3. Bu olayları şöyle anlatırlar, ama ben hiç birine inanmam. Kyros'un karısı Kassandane bir gün çocuklarıyle otururken İranlı bir kadın ziyaretine gelmiş, böyle anlatıyorlar, güzel ve sağlam çocuklarmış, kadın hayran kalmış, anayı coşkunlukla kutlamış, pek güzel sözler söylemiş; Kassandane, Kyros'un karısı, ama, diye cevap vermiş, bu kadar güzel çocuklar doğurduğum halde Kyros beni hor görüyor da Mısır'dan gelme yabancıya yüz veriyor". Nitetis'i kıskanıyormuş da ondan böyle söylüyormuş; o zaman oğullarının en büyüğü Kambyses: "Sen merak etme anne, demiş, hele bir büyüyeyim, o Mısır'ın altını üstüne getireceğim, yerle bir edeceğim!". O zaman on yaşlarındaymış; kadınlar şaşıp kalmışlar; ama Kambyses sözünü unutmamış ve büyüyüp adam olunca ve başa geçince, Mısır'a karşı sefer açmış.

4. Talihi vardı, seferde önemli bir rastlantıdan yardım gördü. Amasis'in yabancı askerler birliğinde Halikarnassos'lu birisi vardı, adı Phanes'ti; yetenekli bir danışman ve iyi bir askerdi. Bu Phanes, Amasis'ten hoşnut değildi, bir gün gizlice bir gemiye atlayıp Mısır'dan kaçtı, maksadı, Kambyses'in hizmetine girmekti. Mısır'la ilgili her şeyi iyi bildiği ve yardımcıları arasında önemli bir yeri olduğu için Amasis, peşine adam koşturdu; yakalanmasına çok önem veriyordu; bunun için en güvendiği hadım ağalarından birini bir savaş kadırgasına bindirip peşine saldı, hadım ağası, kaçağı Lykia'da yakaladı, ama Mısır'a getiremedi, çünkü Phanes daha kurnazdı, gardiyanları sarhoş etti ve Pers'lerin yanına gitti. Kambyses Mısır'a karşı yürümeye hazırlanıyordu, ama çölü nasıl aşacağını bilemiyor, canı sıkılıyordu. Gidip onu buldu ve Amasis'in durumu üzerine söylediği pek çok şey arasında, onun topraklarına girebilmenin çaresini de gösterdi: Arabistan kralına birisini gönderip ülkesinden güvenlik içinde geçmek için izin istemesini öğüt verdi.

5. Mısır'ı istilâ etmek için tek yol budur. Fenike'den öteye sınır kenti olan Kadytis'e kadar olan yerler Filistin Suriyelileri denilen Suriyelilerindir; Kadytis'ten, ki bana sorarsanız Sardes kadar büyük bir kenttir, İanysos'a kadar Arapların ülkesidir; İanysos'tan ötesi, Serbonis gölüne kadar gene Suriyelilerindir, burası Kasion dağının denize doğru bir çıkıntı yaptığı yere yakın düşer; Serbonis

gölünden ötesi artık Mısır toprağıdır; eskilere göre bu göl, güya Typhon'un saklanmış olduğu yerdir. İanysos ile, Serbonis gölü yanındaki Kasion dağının arası, ki geniş bir yerdir, en az üç günde geçilebilir, bir damla su bulunmayan kuru bir çöldür.

6. Şimdi Mısır'a giden pek az denizcinin gözüne çarpan meraklı bir şey söyleyeceğim. Yunanistan'ın her yanından ve Fenike'den Mısır'a yılda iki kez şarap gelir, bunlar toprak testiler içerisine konulmuşlardır, ama Mısır'ın hiç bir yerinde boş testiye rastlanmaz. Ne oluyor, diye sorulabilir bütün bu testiler? Bunu da anlatacağım. Her Demarkhos (*), bölgesindeki testileri toplayıp Memphis'e göndermekle görevlidir, orada bunlara su doldurulup Suriye çölünü geçecek olan koruma birliklerine gönderilir. Demek ki bir testi, Mısır'da küçük bir yolculuktan sonra yeniden Suriye'ye gidiyor, orada eski yol arkadaşlarıyle buluşuyor.

7. Mısır'a gidebilmek için su lâzımdı, bunu bu anlattığım gibi, sağlamak yolunu bulan ve Mısır'ı aldıktan hemen sonra uygulayanlar Pers'lerdir. Ama daha önceleri su biriktirme diye bir şey yoktu; bunun için Kambyses, Halikarnassos'lunun sözünü dinleyerek, çölü geçebilmek için Arap kralına elçiler gönderdi; isteği kabul edildi; sözlerini tutacaklarına dair karşılıklı antlar içildi.

8. İçtikleri anda Araplar kadar bağlı kimse yoktur; antlaşma şöyle yapılır: Ant içecek iki kişi ayakta dururlar, aralarında bir üçüncü adam vardır, bu adam keskin bir taş alır, her ikisinin avuçlarını, başparmağın hemen dibinden keser, sonra bornozlarından birer parça koparıp bunları kesilen yerlerden akan kana batırır, avaklarının dibinde duran yedi taşı bu kanlarla boyar; bunu yaparken Dionysos ve Urania'nın adlarını anar. Bu tören bitince ant içen adam, antlaştığı kişiyi, ki bu bir yabancı ya da bir hemşeri olabilir, bütün dostlarına tanıtır, onlara salık verir; onlar da bu andı onaylarlar ve kendileri de tutacaklarına söz verirler. — Tanrılardan yalnız Dionysos ve Urania'yı tanırlar; ve biz de saçlarımızı Dionysos gibi kesiyoruz, derler; saçlarını şakaklarının üstünden halka gibi keserler. Dionysos'a Orotalt, Urania'ya Alilat derler.

9. Arap, Kambyses'in adamlarıyle antlaştıktan sonra şöyle yaptı: Deve tulumlarına su doldurttu, toplayabildiği kadar deve getirtip tulumları yükletti ve bu kervanı Kambyses ordusunun geçeceği çöle gönderdi. Doğruya en yakın olan anlatı budur; bir de pek inanılır gibi olmayanı var, ama mademki anlatılır onu da söyleyeyim.

(*) Dem: Demos, Arkhos: Komutan, bölge yöneticisi.

Arabistan'da Korys adıyle anılan büyük bir ırmak vardır, Erythreia'ya dökülür. Şimdi, diyorlar ki, Arabistan kralı öküz derilerinden ve başka hayvanların derilerinden bir su yolu yaptırmış, ama deriler tabaklanmış değil ve birbirlerine dikilmiş de değil; su yolunun bir ucu o ırmakta, öbür ucu çölde, o kadar uzun; çölde büyük sarnıçlar kazılmış, ırmağın suyu bu sarnıçlara akıtılmış. Irmakla çölün arası on iki günlük yol, üstelik su yolu bir tane de değil, üç yerden böyle üç ayrı su yolu yapılmış, der dururlar.

Pers-Mısır Savaşı

10. Amasis'in oğlu Psammenitos, ordugâhını Nil'in Pelusion denilen ağzında kurmuştu, Kambyses'i bekliyordu. Kambyses istilâsı sırasında Amasis artık yoktu; kaderin önüne hiç bir önemli engel çıkarmadığı kırk dört yıllık bir saltanattan sonra ölmüştü; ölüsü mumyalanmış, ve sağlığında Athene tapınağı içerisine kendisinin yaptırmış olduğu mezara gömülmüştü. — Amasis oğlu Psammenitos zamanında Mısır'da yazılmaya değer bir mucize olmuştu: Thebai'ye yağmur yağmıştı, daha önce hiç yağmamıştır; çünkü Yukarı-Mısır'da kesin olarak yağmur yağmaz. Ama onun zamanında küçük, ince bir yağmur Thebai üzerine inmiştir.

11. Pers'ler çölü aştılar ve Mısırlıların karşısına gelip ordugâh kurdular, savaşa hazırlandılar. Mısır kralının ordusundaki ücretli askerler —ki bunlar, Yunanlı ve Karia'lıydılar—, Mısır topraklarına yabancı bir ordu getirmiş olduğu için Phanes'ten öç almayı, onu cezalandırmayı kurdular. Phanes, çocuklarını Mısır'da bırakmıştı; onları getirdiler; iki ordunun arasına, orta yere bir krateros koydular; çocukları birer birer getirip, babalarının gözü önünde ve kraterosun üstünde boğazlarını kestiler; çocukların hepsini böylece öldürdükten sonra kraterosun içine su ve şarap da koydular ve çocukların kanlarını son damlasına kadar içtiler. Bunların savaşa girişleri böyle oldu. Savaş ağır geçti. İki yandan da çok savaşçı düştü; sonunda Mısırlılar ters yüz ettiler.

12. Oranın yerlileri bana pek meraklı bir şey söylediler, kendi gözlerimle de gördüm. Bu savaşta her iki yandan düşen savaşçıların kemikleri, birer yığın halinde duruyordu. (Kendim gördüm, bir yanda Pers'lerin, öbür yanda Mısırlıların ayrı ayrı, savaş gününde olduğu gibi). Pers'lerin kafaları o kadar inceydi ki, bir çakıl taşıyle vurdun mu delinivériyordu; Mısırlılarınki tersine, o kadar sertti ki taşla vursan bile zor kırılıyordu. Bunu şöyle açıkladılar ve ben de kolayca kabul ettim; Mısırlılar çocuk yaştan beri kafa-

larını kazıtırlar ve kemikdokusu, güneşin etkisiyle daha sık olur; böylece saçlarının dökülmesini de önlemiş olurlar; gerçekten dazlaklara en az Mısır'da rastlanır. Demek ki kafalarının sertliği bundandır. Pers'lerin kafataslarının ince oluşu, daha çocuk yaştan başlarına keçe ve sarık sararak kafalarını gölgede tutmalarındandır. İşte meraklı dediğim olay budur; aynı şeyi Papremis'te, Libya'lı İnaros'un (85), Dareios'un oğlu Akhaimenes'i kırdığı yerde ölen Pers' lerin kemiklerinde de gördüm.

13. Savaş alanını bırakan Mısırlılar darmadağın kaçtılar; gidip Memphis'te toplandılar; Kambyses ırmaktan bir Mytilene gemisi yolladı, gemide Mısırlılarla görüşmek ve bir anlaşma yapmayı önermek üzere bir Pers vardı. Ama Mısırlılar, geminin Memphis'e girdiğini görünce, surlardan dışarı uğrayıp gemiyi bastılar, parçaladılar, içindekileri aldılar, parça parça edip surların içerisine götürdüler. Bundan sonra bir kuşatma oldu. Mısırlılar, bir süre sonra teslim oldular; komşuları Libya, Mısır'ın başına gelenlere bakıp, hiç dövüşmeden Kambyses'e teslim oldu, kendiliğinden haraca bağlandı ve armağanlar gönderdi. Onun kadar korkuya kapılan komşuları Kyrene'liler ve Barka'lılar da Libya'lıların yaptıklarını yaptılar. Kambyses, Libya'lıların armağanlarını gönül hoşluğu ile kabul etti, ama Kyrene'lilerinkini hor gördü, çünkü, diye düşünüyorum, pek az bir şeydi; Kyrene'liler beş yüz mana kadar gümüş göndermişler, o da bunları kendi eliyle askerlerine dağıtmış.

14. Memphis kalesi düşeli on gün olmuştu, Kambyses, Mısırlıların kralı Psammenitos'u denemek ve küçük düşürmek istedi; Psammenitos'u, ki iktidarda altı ay kalabilmiştir, başka Mısırlılarla birlikte kentin dış mahallesine sürdü: Kızının sırtına köle gömleği giydirtti, eline bir kova verip su taşımaya gönderdiler; yanında başka Mısırlı kızlar da vardı, onları da kralın kızı gibi giydirmişlerdi, hepsi de Mısır'ın en büyük ailelerinin çocuklarıydılar. Genç kızlar babalarının önünden geçerlerken hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar, kızlarına reva görülen bu onur kırıcı davranışı gören babaları da acı göz yaşı döküyorlardı; bir tek, durumu anlamış olan Psammenitos, gözlerini yere eğmiş, öylece duruyordu. Su taşıyan kızlar geçtiler, arkadan kralın oğlu getirildi, kendi yaşında başka iki bin Mısırlının arasındaydı, boyunlarından bağlanmışlardı, ağızlarına gem vurulmuştu. İşkenceye gidiyorlardı, gemiyle geldikleri Memphis'te öldürülen Mytilene'lilerin öçleri bunlardan alınacaktı; kralın yargıçları öyle karar vermişlerdi; bir Mytilene'liye karşılık, Mısır'ın en soylu ailelerinden seçilmiş on Mısırlı. Psammenitos bunların geçişlerini de gördü; oğlunun ölüme gittiğini anladı; yanında otu-

ran öbür Mısırlılar ağlıyorlardı, acılarını açığa vuruyorlardı; o ise, kızı geçerken nasıl durduysa gene öyle duruyordu. Onlar da geçtiler, işte şimdi de kral şölenlerinin her zamanki konuklarından yaşlı bir Mısırlı, bütün varı yoğu elinden alınmış, hiç bir şeyi kalmamış, şuna buna el açmak zorunda bırakılmış, askerlerden sadaka dilenerek gelmiş, kentin dış mahallesinde oturan Psammenitos'un, Amasis'in oğlunun ve Mısırlıların önünden geçiyordu. Psammenitos onu görünce bir hıçkırık geldi, boğazını tıkadı; dostunu adıyle çağırdı, başını iki elinin arasına alarak dövündü. Yanında askerler duruyor, her kafilenin geçişinde ne yaptığını gidip Kambyses'e bildiriyorlardı. Kambyses bu duruma şaşırdı ve bir haberci gönderip sordurdu, haberci: "Ey Psammenitos, dedi, efendim olan Kambyses senden soruyor, kızını utanılacak durumda gördün, oğlunu gözlerinin önünden geçirip ölüme götürdüler, ne ağladın ne de ağzından bir söz çıktı, sıra bu ihtiyara gelince bu kadar ilgi gösterdin, oysa o senin bir şeyin değil, bunun nedeni nedir?" Haberci böyle sordu ve kral ona şu sözlerle cevap verdi: "Kyros oğlu, onlar benim kendi acılarımdı ve o kadar büyüktüler ki gözlerim kuru kaldılar; şimdiyse, elinden her şeyi alınmış olan ve bir ayağı çukurdayken dilenmek zorunda bırakılan bir dost için ağlıyorum". Habercinin getirdiği bu cevabı dinleyen Kambyses bu sözlere hak verdi; Mısırlılar derler ki, onunla beraber Mısır'a gelmiş olan Kroisos'un ve kralın çevresindeki Pers'lerin gözlerinden yaşlar boşandı; Kambyses de merhamete geldi; hemen buyruk saldı, ölüme götürülenler arasından kralın oğlunu ayırsınlar, dedi, ayrıca kralın kendisini de bulunduğu yerden alıp getirmelerini istedi.

15. Kral oğlunu kurtarmaya gidenler, onu sağ bulamadılar; en önce onu vurmuşlardı; Psammenitos'u olduğu yerden alıp Kambyses'e getirdiler ve onun yanında bir kötülüğe uğramadan yaşadı. Hatta eğer birtakım düzenlere girişmeseydi, kendisine Mısır'ın yönetimi bile emanet edilebilirdi, çünkü Pers'lerde kuraldır, kral oğullarına saygı gösterilir; hatta kendilerine karşı çıkmış olanların yerine oğullarını getirirler. Birçok örneği vardır bu âdetlerinin; İnaros oğlu Thannyras, babasının yerine geçirilmiştir, bir de Amyrtaios oğlu Pausiris var, o da baba ocağının başına geçirilmiştir (86); oysa Pers'ler bu İnaros ile Amyrtaios'tan çektiklerini kimseden çekmemişlerdir. — Ama Psammenitos, fena işlere girişti, karşılığını da gördü; Mısırlıları isyana kışkırttı. Kambyses haber aldı ve ona boğa kanı içirtti, Psammenitos da o anda öldü (87); bu kralın sonu böyle olmuştur.

16. Kambyses, Memphis'ten Sais'e geldi, yapmak istediğini de orada yaptı: Amasis'in sarayına girdi, Amasis'in ölüsünü mezarından

çıkartıp getirmelerini emretti; emir yerine getirildi, ölüyü kırbaçlattı, kıllarını yoldurttu, etine dikenler batırttı, türlü biçimlerde hırpalattı. Sonunda cellâtlar yoruldular, bağış dilediler (ölü mumyalanmıştı, ne yapsalar parçalanmıyor, dayanıyordu), Kambyses ölüyü yaktırttı: Bu, dine karşı gelmek, günaha girmekti. Pers'ler ateşi tanrısal cevherden sayarlar. Bu iki halkın ikisinde de ölü yakma geleneği yoktur; Pers'ler işte bu nedenle insan ölüsünün bir tanrıya yemek diye sunulmasını doğru bulmazlar, böyle bir şeyden kaçınırlar; Mısırlılar ise ateşi, önüne çıkan her şeyi yiyen bir hayvan, bir canavar sayarlar, avını yiyip bitirdikten sonra, bu yediği ile beraber kendisi de ölür. Oysa, hayvanlara insan ölüsü yedirmek âdet değildir; hatta ölüyü mumyalamalarının nedeni de, mezarda kurtlara yem olmaktan kurtarmaktır. Bundan ötürüdür ki Kambyses'in buyruğu her iki halkın geleneklerine aykırı düşüyordu. Aslında, Mısırlılara göre başlarına bu işler gelen ölü Amasis' inki değildir; Amasis'le aynı boyda bir başka Mısırlıdır, Pers'ler Amasis'in ölüsü diye bunu hırpalamışlardır. Bir orakl, derler, öldükten sonra başına neler geleceğini ona haber vermişti; o da kaderin ona öldükten sonra indireceği darbeyi savuşturmak istemiş, ölüsü hırpalanan adamı kendi mezarına, kapının hemen yanına gömdürmüş, kendisi öldüğü zaman da ölüsünün daha içeriye, en arkaya konulması için oğluna tembih etmiş. Ama Amasis'in gerek kendi ölüsü ve gerekse öbür adamın ölüsü için böyle emirler vermiş olması bana pek uydurma görünüyor, bence Mısırlılar böyle diyerek durumu kurtarmaya bakıyorlar.

17. Bundan sonra Kambyses üçlü bir sefer tasarlamaya koyuldu; Kartaca'lılara karşı, Ammon'lara karşı ve Libya'nın güney kıyılarında bulunan Ethiopia Makrobios'larına karşı (88); bu amaçla karar verdi, Kartaca'lılara karşı deniz kuvvetlerini, Ammon'lara karşı kara ordusunun bir bölümünü gönderecekti, Ethiopia'ya da şimdilik çaşıtlar yollayacak, bunlar söylendiği gibi Ethiopia'da sahiden Güneş Sofrası diye bir şey var mı, buna bakacaklar, ayrıca işe yarar başka bilgiler getireceklerdi; güya Ethiopia kralına armağanlar sunmak üzere gidiyorlardı, yolculuklarının görünür nedeni buydu. — Güneş Sofrası, aşağı yukarı şöyle bir şey.

Güneş Sofrası

18. Kentin yanında bir çayırlık, burada pişmiş etler duruyor, dört ayaklı hayvanların her cinsinden et; geceleri kentin bu işle görevlendirmiş olduğu kimseler bu etleri buraya taşıyorlarmış ve gündüz isteyen gidip orada karnını doyuruyormuş. Yerliler bu etler her gece topraktan yetişiyor, diyorlar.

19. Güneş Sofrası dedikleri böyle bir şey galiba. — Kambyses elçilerini göndermeye karar verir vermez Elephantine kentinden Ethiopia dilini konuşan İkhthyophagos'lar getirilmesini emretti (89); bir yandan bunlar getiriledursun bir yandan da donanmaya emir verdi, Kartaca'ya karşı yola çıksın, dedi. Ama Fenike'liler, olmaz, dediler; onlara büyük antlarla bağlıydılar, kendilerinden doğmuş bir kente karşı savaşmakla günaha girmiş olacaklardı. Fenike'liler olmadı mı geriye deniz kuvveti diye pek bir şey kalmıyordu. Kartaca'lılar Pers boyunduruğundan böylece yakayı kurtarmış oldular; Kambyses, Fenike'lileri zorlamayı doğru bulmamıştı, çünkü bunlar, Pers'lere kendiliklerinden bağlanmışlardı, ayrıca bütün deniz gücü ellerindeydi. Kıbrıslılar da öyle, Pers'lere ve Mısır seferine kendiliklerinden katılmışlardı.

20. Elephantine'den İkhthyophagos'lar geldiler, Kambyses, neler söyleyeceklerini öğretti ve yola çıkarttı; armağan olarak erguvan kırmızısı bir giyecek, altın zincir bir gerdanlık, bilezikler, mermer bir kavanoz içinde koku, bir küp dolusu hurma şarabı götürüyorlardı. Kambyses'in elçiler gönderdiği bu Ethiopia'lılar kendilerini dünyanın en iri ve en güzel insanları sayarlardı. Başka uluslardan ayrıldıkları başka âdetleri arasında, kral seçimi ile ilgili olanı da vardı: Kentin en uzun boylusu ve gücü kuvveti de boyuna göre olanı kimse, onu başlarına geçirirlerdi.

21. İkhthyophagos'lar bu adamların ülkesine geldiler, krala armağanlar sundular ve şunları söylediler: "Pers'ler kralı Kambyses, seninle dost ve sana konuk olmak istiyor, bizi buraya bunları söylemek için yolladı; kendisinin en çok sevdiği şeylerden size de şu armağanları gönderdi". Ama Ethiopia'lı, bunların çaşıtlık için gelmiş olduklarını sezmişti, şöyle dedi: "Hayır, Pers'lerin kralı sizi ve bu armağanları buraya benim dostluğuma önem verdiği için yollamadı; doğru söylemiyorsunuz; siz benim krallığıma çaşıtlık için geldiniz; hayır, o doğru bir adam değil; doğru bir adam olsaydı, başkalarının toprağını ellerinden alıp kendi toprağına katmazdı; kendisine hiç bir kötülüğü dokunmamış olan insanları köle yapmazdı. Alın şu yayı ona götürün ve Ethiopia kralının şu öğüdünü de kendisine ulaştırın: Pers'ler ne zaman bu boyda yayları kurabilirlerse, o zaman yürüsünler Ethiopia Makrobios'larına karşı, üzerlerine onlarınkinden daha üstün kuvvetler sürsünler; o zamana kadar da tanrılar Ethiopia çocuklarının kafasına ellerindeki topraklara başka topraklar katmak düşüncesini sokmuyor diye şükretsinler".

22. Bunları söyledi, kurulu yayı boşalttı ve verdi. Sonra erguvan rengi giyeceği aldı, bunun ne olduğunu ve nasıl yapıldığını sordu. İkhthyophagos'lar erguvanın ne olduğunu ve dokumanın nasıl boyandığını olduğu gibi anlattılar. Kral onlara, yalancılar, dedi, yalan giyecekler getirdiklerini söyledi. İkinci olarak bu boyuna ve bileklere geçirilen bükülmüş altınların ne olduklarını sordu; İkhthyophagos'lar bunların ne olduğunu, nasıl süs olarak kullanıldığını uzun uzadıya anlattılar, kral gülmeye başladı, bir kez bunların zincir olduklarını görmüştü, kendi ülkesinde bunların çok daha sağlamlarının bulunduğu cevabını verdi. Üçüncü olarak da kokuyu sordu; bunun nasıl yapıldığını ve bununla vücudun nasıl ovulduğunu anlattılar, bunun için de giyecek için söylediklerini söyledi. Ama iş şaraba gelip de bunun nasıl yapıldığını öğrenince, bu içkiden hoşlandı; büyük kralın yiyecek olarak ne yediğini ve Pers' lerde en uzun ömrün ne kadar olduğunu sordu. Ona ekmek yedikleri cevabını verdiler ve buğdayın nasıl yetiştiğini anlattılar; ayrıca en uzun ömürlü insanın seksen yıl yaşayabildiği cevabını verdiler. Bunun üzerine Ethiopia'lı bunda şaşılacak bir şey olmadığını, gübre ile beslenenin elbette çok yaşayamayacağını, eğer şu içki de olmasa bu kadar da yaşayamayacaklarını bildirdi (İkhthyophagos'lara şarabı gösteriyordu); ve kendi halkının bu konuda Pers'lerden aşağı olduğunu itiraf etti.

23. Şimdi soru sormak sırası İkhthyophagos'lara gelmişti, nasıl ve ne ile ve ne kadar yaşadıklarını kraldan sordular. Hemen herkes, dedi, yüz yirmi yaşı bulur; bu yaşı aşanlar da olur; haşlanmış et yerler ve süt içerler. Çaşıtlar şaşıp kaldılar, bu kadar nasıl yaşıyorlar diye. O zaman onları alıp bir kaynağa götürdü, bu kaynağın suları insan derisini daha parlak yapıyordu, zeytinyağı sürülmüş gibi ve onlara öyle geldi ki, sanki biraz da menekşe kokuyordu. Anlattıklarına göre, kaynağın suyu o kadar hafifti ki, üzerinde hiç bir şey yüzmüyordu, odun bile, hatta bundan daha hafif şeyler bile, içine ne düşse dibine çöküyordu. Eğer bu su dedikleri gibiyse uzun ömürlü olmaları da bundan ileri gelmeliydi, çünkü her şeye bunu kullanıyorlardı. Bu kaynağı gösterdikten sonra onları bir de hapishaneye götürdü; burada bulunanlar altın zincirlerle bağlıydılar. Çünkü bu Ethiopia'lılarda bakır en az bulunan ve en değerli olan maddedir. Hapishaneden sonra Güneş Sofrası denilen yeri gidip gördüler.

24. Güneş Sofrasından sonra son olarak mezarlığa gittiler, mezarlar, deniliyor, kristaldendi ve şöyle yapılıyordu; ölü önce, Mısırlıların yaptıkları gibi, ya da başka biçimde mumyalanıyor, sonra bir

alçı kalıp içine alınıyor, bunun üzerine boya ile ölünün elden geldiğince kendisine benzeyen resmi yapılıyor; daha sonra bunu ayakta, oyuk bir kristal tabut içerisine koyuyorlar; kolaylıkla işlenebilen kristali taştan bol bol çıkarırlarmış; tabutun ortasına konan ölü görülebiliyor; koku vermiyor, görünüşü iğrenti uyandırmıyor; sanki ölünün kendisiymiş gibi duruyor. Yakınları bir yıl süreyle evlerinde tutuyorlar; yedikleri yemişlerden ona da ayırıyorlar ve onun adına kurbanlar kesiyorlar; bu süre dolunca kentin yakınındaki mezarlığa götürüp bırakıyorlar.

25. Çaşıtlar göreceklerini gördükten sonra dönüp geldiler. Görevlerinin sonucunu bildirdiler; Kambyses fena öfkelendi, yeterli azık ve gerecin sağlanmış olup olmadığına bakmadan ve çıkacağı yolun uzunluğunu hesap etmeden hemen Ethiopia üzerine yürüdü; İkhthyophagos'ların söyledikleri aklını başından almıştı, hemen yola çıktı, yalnız Yunanlıları bırakmış, öbür bütün yaya birlikleri yanına almıştı. Thebai'de ordudan elli bin kişi ayırıp Ammon'luların üstüne gönderdi, Ammon'luları boyunduruk altına alacak, Zeus orakl'ini barındıran tapınağı yıkacaklardı; kendisi, kalan kuvvetlerin başına geçip Ethiopia'ya yürüdü. Ama yolun daha beşte birindeyken yiyecek tükendi; yiyecekten sonra yük hayvanları da tükendi, çünkü onları da yemişlerdi. Eğer Kambyses, durumu görüp orduyu geri çevirseydi, başta işlemiş olduğu yanlışlığa rağmen gene de akıllı bir adam sayılabilirdi; ama o aldırmadı, ileri yürüdü. Asker, toprak üzerinde karnını doyurabilecek bir şey bulabildiği sürece, ot yiyip dayandı; ama çöle çıkınca aralarında korkunç bir yola baş vuranlar oldu; kur'a çekip içlerinden on kişiden birini yediler; durumu öğrenen Kambyses, bunlar birbirlerini yiyecekler diye ürktü; Ethiopia'ya açtığı seferden vazgeçti, geri döndü; Thebai'ye geldiği zaman ordusunun büyük bir bölümünü yollarda tüketmişti; Thebai'den Memphis'e indi, orada Yunanlıları gemilerine bindirip ülkelerine geri gönderdi.

26. Ethiopia seferinin sonu böyle oldu. Ammon'lulara karşı gönderilen askere gelince, bunların izleri Thebai'den, kılavuzların götürdükleri Oasis kentine kadar sürülebiliyor; bu kentte Aiskhrion kabilesinden olan Samos'lular otururlar (90) ve Thebai'ye yedi günlük yoldur ve çölden geçilerek gidilir; Yunan dilinde bu ülkeye Mutlular Adası denir. İşte bu ordu, diyorlar, buraya gelmiş; bundan ötesi için Ammon'lulardan ve hikâyeyi onlardan dinleyenlerden başka kimse bir şey söyleyemiyor; ordu, Ammon'lular ülkesine varmamış, geriye de dönmemiştir. Ammon'luların söyledikleri de şu, onların ülkesine gitmek üzere Oasis kentinden çıktıkları zaman,

askerler çöle rastlamışlar, çöl Oasis ile Ammon'luların ülkesi arasındaki yolun yarısındadır, öğle yemeğine oturmuşlar, güneyden bir yel kopmuş, çok şiddetli, sonra fırtınaya dönüşmüş, kum anaforları kaldırmış ve bunları örtmüş, kaybolmuşlar, hiç bir iz kalmamış. İşte bu sefer için Ammon'luların dedikleri bunlardır.

27. Kambyses, Memphis'e döndüğü sırada Apis, ki Yunanlılar Epaphos derler, Mısırlılara göründü; bu olay üzerine Mısırlılar en güzel giyeceklerini giyindiler, bayram yaptılar. Mısırlıların sevinçlerini gören Kambyses, kendi başarısızlığına sevindiklerini sandı; Memphis yöneticilerini çağırttı, önüne getirildikleri zaman, Memphis'e ilk gelişinde Mısırlıların böyle şeyler yapmadıklarını, neden kendisinin bu kadar kayıpla gölgelenen şimdiki gelişinde böyle düğün bayram yaptıklarını sordu. Tanrının göründüğünü, bunun bunda bir olan bir şey olduğunu ve Mısırlıların bundan ötürü sevindiklerini, bayram ettiklerini söylediler. Bu cevap üzerine Kambyses onları yalancılıkla suçladı ve bundan ötürü ölüme mahkûm etti.

28. Yöneticiler işkenceye gönderildiler, bu sefer rahipleri getirtti, onlar da aynı şeyleri söylediler; o zaman Mısır'a sahiden böyle doğru dürüst bir tanrının gelip gelmediğini anlayacağını söyledi. Başka bir şey söylemedi ve rahiplere, Apis'i getirin! diye emir verdi; onlar da getirmeye gittiler. Bu Apis, ya da Epaphos, kendisini dünyaya getirdikten sonra bir daha gebe kalmayacak olan bir inekten doğar. Mısırlılar derler ki, bir şimşek düşer gökyüzünden bu ineğin üzerine, o da Apis öküzüne bu ışıktan gebe kalır. Apis denilen bu genç boğa şu belirtilerden bilinir: Rengi karadır, alnında beyaz bir üçgen, sırtında kartal resmi vardır; kuyruğunun kılları çifte olur; dilinin altında böcek resmi çizilidir (*).

29. Rahipler, Apis'i getirdiler, Kambyses, ki deli dolu bir adamdı, bıçağını çekip hayvanın karnına fırlattı; ama buduna rastlatabildi. O zaman gülmeye başladı ve rahiplere şunları söyledi: "Buna tanrı mı diyorsunuz siz odun kafalılar? Sizin tanrınız böyle etten ve kandan mı yapılmıştır? Ve bıçakla da yaralanırlar, öyle mi? Mısırlılar şüphesiz tanrının böylesine lâyıktırlar. Ama benimle alay etmek size pahalıya oturacak!". Rahiplerin kanatıncaya kadar kırbaçlanmalarını ve hâlâ bayram yapan Mısırlılar çıkarsa, onların da öldürülmelerini emretti. Mısırlılar bayramın kesildiğini gördüler; rahipler cezalandırıldılar; Apis tapınakta yaralı bacağıyle yattı ve öldü.

(*) Scarabée. Dil Kurumu sözlüğü domuzlan böceği diyor.

30. Ölümü aldığı yaradandı, rahipler, Kambyses'in haberi olmadan onu gömdüler. Ama Kambyses günahını çıldırarak ödedi; zaten aklı, önceden de pek yerinde sayılmazdı. Önce kardeşi, Smerdis'i öldürttü; ana baba bir kardeşiydi ve onu Mısır'dan İran'a geri göndermişti, kıskançlığından, çünkü Ethiopia kralının İkhthyophagos' lara vermiş olduğu yayı bir tek o yalnız iki parmak kadar kurabilmişti; bunu başarabilen başka kimse çıkmamıştı. Smerdis dönüş yolundayken Kambyses'in rüyasına bir haberci girmiş, Smerdis'in tahtta oturduğu ve başının gökyüzüne değdiği haberini getirmişti. Kendi başından korktu, kardeşinin kendisini öldürtüp iktidarı ele geçirmesinden çekindi; Prexaspes'i peşine gönderdi, bütün Pers' ler arasında en çok ona güvenirdi, görevi, Smerdis'i öldürmekti. Prexaspes, Susa'ya geldi ve Smerdis'i öldürdü, kimileri ava götürdü, öyle öldürdü derler, kimileri de, Erythreia denizine götürdü, denize attı derler.

31. Kambyses'in ilk cinayeti bu oldu; arkasından kız kardeşini öldürttü; o da kendisiyle beraber Mısır'a gelmişti; ana baba bir kardeşi olduğu halde onunla yatardı. Şöyle evlenmişti (zira, Pers'lerde kız kardeşle evlenmek diye bir şey yoktu). Kız kardeşlerinden birisine göz koymuştu, onunla birleşmek istiyordu; ama bu istek âdetlere uygun değildi, devlet yargıcılarına baş vurdu, iki taraf da isterse, kız ve erkek kardeşlerin evlenmelerine izin veren bir yasa var mıdır, diye sordu. Devlet yargıcıları Pers'lerin yüksek katından olurlar; haksızlığı açıkça belli olan bir karar vermedikçe, ömür boyu görevde kalırlar. Davalara onlar bakarlar, ulusal yasaları onlar yorumlarlar; her iş onların elinden geçer. Kambyses'in sorusuna doğru ve güvenilir cevaplar verdiler; bir kimsenin kız kardeşiyle evlenmesine izin veren bir yasa bulamamışlardı, ama, diye ekliyorlardı, pek eski bir yasa bulmuşlardı, bu yasa Pers kralına dilediği şeyi yapma hakkı veriyordu. Böylece, Kambyses'ten korkup yasayı bozmadan, ama yasayı koruyacağız diye fazla titizlik göstermek uğruna kendi başlarıyle de oynamadan, kız kardeşleriyle evlenmek isteyen krala, bir başka yasa ile yolu açmış oluyorlardı. Kambyses gözüne kestirmiş olduğu kız kardeşiyle hemen evlendi, kısa bir süre sonra kız kardeşlerinden bir ikincisini de aldı. Kendisiyle beraber Mısır'a getirdiği ve orada öldürttüğü bu ikincisi, yani küçük olanıdır.

32. Bunun ölümü için de, Smerdis'inki gibi iki söylenti vardır. Yunanlıların anlatışına göre, Kambyses bir aslan yavrusu ile bir köpek yavrusunu dövüştürüyormuş, bu kadın da onunla beraber oturmuş seyrediyormuş; köpek altta kalmış, o zaman başka bir küçük

köpek, öbürünün kardeşi, ipini koparıp yardıma koşmuş; ikisi bir olup yavru aslanı yenmişler. Kambyses'in pek hoşuna gitmiş bu, ama yanında oturan karısı ağlamış. Kambyses göz yaşlarını görmüş, neden, diye sormuş; o da kardeşinin yardımına koşan köpeği görünce göz yaşlarını tutamadığını, çünkü Smerdis'i hatırladığını, kimsenin onun yardımına koşmadığını söylemiş. Kambyses, Yunanlılara göre, bu sözler üzerine öldürmüş onu. Mısırlılara göre ise, masa başında oturuyorlarmış; kız bir marul almış, dış yapraklarını ayıklamış ve sormuş kocasına, marul böyle ayıklanmış olarak mı daha güzel, yoksa bütün yaprakları üzerindeyken mi? "Bütün yaprakları üzerindeyken" demiş; karısı o zaman: "Ama, demiş, sen de Kyros hanedanını işte bu marula benzettin, kolunu kanadını koparttın". Karısının üzerine öfkeyle atılmış, tekmelemiş; kadın gebeymiş; çocuğunu düşürmüş ve ölmüş.

33. Kambyses yakınlarına böyle eziyet ediyordu işte. Ya Apis öç alıyordu, ya da bir hastalığı vardı, insanlara musallat olan birçok felâket gibi: Gerçekten Kambyses'in doğuştan ağır bir hastalığı olduğu söylenir, buna kutsal hastalık diyenler vardır (*). Vücuttaki bir sakatlığın insanın kafa sağlığını da bozması olağandır.

34. İşte şimdi de Kambyses'in öbür Pers'lere karşı yaptığı nobranlıklar: En güvendiği adamı Prexaspes'ti, elçilik işlerini ona gördürürdü, içkiyi onun oğlunun elinden içerdi, ki bu önemli bir görevdi, bir gün: "Prexaspes, dedi, Pers'ler beni nasıl biliyorlar, benim için neler söylüyorlar?" Öbürü cevap verdi: "Efendimiz, dedi, senin için pek iyi, pek yüceltici sözler söylüyorlar, yalnız şarabı biraz çokça kaçırıyor, diyorlar, o kadar". Pers'lerin duygularını yansıtmış oluyordu, ama Kambyses öfkelendi: "Demek Pers'ler benim şaraba düştüğümü, şarabın beni yoldan çıkarıp aklımı çeldiğini söylüyorlar, öyle mi? Demek eskiden söyledikleri doğru değilmiş!". Gerçekten Kambyses bir gün, Kroisos'un da bulunduğu bir toplantıda. Pers'lerin, babası Kyros'la karşılaştırınca kendisi için ne düşündüklerini sormuş, Pers'ler de onun, babasından üstün olduğu, çünkü babasının bıraktığı toprakların dokunulmamış olarak durduğunu, ayrıca kendisinin bunlara Mısır'ı ve denizi de katmış olduğu cevabını vermişlerdi. Pers'ler böyle konuşmuşlar, ama aralarında bulunan Kroisos, bu yargıyı pek doğru bulmamış ve Kambyses'e: "Ey Kyros'un oğlu, demisti, ben seni babana eşit saymıyorum; çünkü o, senin gibi bir evlât bıraktı, oysa senin henüz böyle bir ev-

(*) Kutsal hastalık. Hippokrates bu hastalık için sar'a diyor.

lâdın yok". Kambyses bu sözden pek hoşlanmış, Kroisos'un görüşünü övmüştü.

35. Bunlar gelmişti aklına ve Prexaspes'e dönüp öfkeyle: "Bak bakalım, dedi, şimdi, Pers'ler doğru mu söylüyorlar, yoksa saçmalıyorlar mı? Bak oğlun şurada, yandaki sofada ayakta duruyor; eğer atacağım ok tam yüreğine saplanırsa, demek Pers'ler havaya konuşuyorlar; eğer vuramazsam o zaman Pers'lerin haklı olduklarını ve benim aklımı şaşırmış olduğumu söyleyebilirsin". Bunu dedi ve yayı kurup çocuğu vurdu; çocuk düştü; gövdeyi yardırdı, neresinden vurduğuna baktırdı; ok tam yüreğe saplanmıştı; pek keyiflendi, ağzı kulaklarına vardı, çocuğun babasına: "Gördün mü, dedi, demek deli değilmişim ve demek Pers'ler boşuna konuşuyorlarmış; işte gözünle gördün. Ama söyle bakalım şimdi, hiç böyle benim gibi attığını vuran bir kimse gördün mü?" Prexaspes'in gözlerinin önündeki adam besbelli bir çılgındı, kendi başından korktu ve cevap verdi: "Efendimiz, bence Tanrı bile bu kadar nişancı olamaz". — İşte Kambyses'in marifeti buydu; başka bir seferinde de Pers'lerin ileri gelenlerinden on iki kişiyi, doğru dürüst bir nedeni olmadan, canlı canlı ve baş aşağı yere gömdürmüştü.

36. İşler bu hale gelince, Lydia'lı Kroisos, onu şu sözlerle uyarmak istedi: "Kral, her zaman gençliğine ve gençliğin verdiği atılganlığa uyma; kendini tut, nefsine hâkim ol. Büyük adamlara yaraşan ilerisini görmektir, biraz ağır ol. Aklın gereği budur. Gereksiz yere kendi ulusunun adamlarını öldürtüyorsun; çocukları öldürtüyorsun. Eğer böyle gidersen, dikkat et, Pers'ler seni bırakırlar. Baban Kyros sana göz kulak olmamı, öğüt vermemi ve işine yarayacak düşünceleri bildirmemi istemişti, bunları onun için söylüyorum". Kroisos bu sözlerle ona bağlılığını belirtmiş oluyordu; ama Kambyses ona şöyle cevap verdi: "Sen bana akıl öğretmeye mi kalkıyorsun, sen kendi ülkeni pek mi güzel yönetmiştin, Massaget'ler savaşında, onlar bizim üstümüze yürümek istedikleri halde babamın aklına Araxes'i geçip onların üzerine yürüme fikrini sokan sen değil misin? Tuttuğun kötü yol yüzünden kendi başını belâya soktun; Kyros da sana uyduğu için belâya uğradı. Ama artık yeter. Çoktan bu fırsatı bekliyordum senin de hesabını görmek için!". Bunları söyledi ve oka yaya el attı vurmak için. Kroisos oturduğu yerden fırladı, kendini dışarı attı. Ok değmeyince adamlarına emir verdi, yakalayıp öldürün! dedi. Adamları kralın huyunu biliyorlardı, Kroisos'u sakladılar, Kambyses sonradan pişman olur, Kroisos'unu ararsa, o zaman çıkartırız, diye düşündüler (zira, canını kurtardıkları için kraldan üste para da alırlardı); eğer pişman olmaz,

üzülmezse, o zaman nasıl olsa Kroisos'un işini bitirebilirlerdi. Ve gerçekten, çok geçmeden Kambyses, Kroisos'a yaptığına pişman oldu, bunu gören adamları, Kroisos'un ölmediğini söylediler. O zaman Kambyses, Kroisos yaşadığı için kendisinin de onlar kadar sevindiğini, ama onu kurtarmış olmanın kendilerine bir yarar sağlamayacağını, öleceklerini söyledi ve öyle oldu.

37. Memphis'te kaldığı sürece Pers'lere ve müttefiki uluslara karşı bunlara benzer çılgınca şeyler yaptı; eski zaman mezarlarını açtırıp ölüleri seyretti; Hephaistos tapınağına girdi, heykeli alaya aldı; zira, Hephaistos heykeli tıpkı Fenike'lilerin gemi provalarına koyup dünyayı dolaştırdıkları Pataikos denilen Fenike figürlerine benzer (91). Görmemiş olanlar için söylüyorum, bunlar Pygmaios görünüşündedirler. Kabir'ler tapınağına da girmiştir, oysa din bu tapınağa yalnız rahibin girmesine izin verir; üstelik içerideki heykellerle önce alay etmiş, sonra da yakmıştır. Bu heykeller de Hephaistos heykellerine benzerler ve derler ki, bu tanrılar onun oğullarıdırlar.

38. Bütün bu yaptıklarına bakarak Kambyses'in deli olduğuna hükmediyorum. Yoksa, kutsal şeyleri ve ulusal görenekleri alaya almazdı. Zira insanları en güzel yasaları seçmekte serbest bıraksalar, her biri döner dolaşır gene kendisininkileri seçer; herkes kendi ülkesinde geçerli olan yasaların en güzel yasalar olduğuna o kadar inanır. Onun için, bir kimsenin aklı başında kaldığı sürece, saygı gösterilen şeyleri alaya alması olağan değildir. İnsanların kendi göreneklerine karşı besledikleri duyguların gerçekten ne kadar köklü olduklarını gösteren pek çok belirti vardır; işte pek çokları arasından bir tanesi: Dareios kralken, bir gün çevresindeki Yunanlıları toplayıp sordu, babalarınızın ölüsünü yemek için kaç para istersiniz, dedi; böyle bir şeyi hiç bir ücret karşılığı yapmayacakları cevabını aldı. Dareios bunun üzerine, Kallatiai denilen Hintlileri çağırttı, ana babalarını yerlerdi, görenekleri böyleydi; ve Yunanlıların yanında bunlara sordurdu, bir tercüman aracılığıyle, babalarının ölüsünü yakmak için kaç para isterler, diye; Hintliler bunu bir sövgü saydılar, kendilerine karşı böyle davranılmaması dileğinde bulundular. Bu görenekler o kadar köklüdür ve Pindaros'un şu dizesi ne kadar doğrudur: "Yasa, dünyanın kraliçesi" (92).

Polykrates, Samos Tyranı

39. Kambyses, Mısır üzerine yürürken, öbür yanda, Lakedaimon'lular da Samos'a, Aiakes oğlu Polykrates'e karşı yürüyorlardı (93);

Polykrates zorla başa geçmiş, Samos'u ele geçirmiş ve önce, cumhuriyeti üçe bölerek kardeşleri Pantagnotos ile Syloson'u bunların başına geçirmiş, sonra birincisini öldürmüş, Syloson'u, yani ikincisini sürmüş, bütün adayı kendi hükmü altına almış ve böylece iktidara tam olarak el koyduktan sonra, Mısır kralı Amasis ile karşılıklı armağanlar alıp vererek bir dostluk anlaşması mühürlemişti. Polykrates'in gücü kısa süre içinde artmış, İonia'da ve Yunanistan'ın her yerinde dillere destan olmuştu; silâhlarının göründüğü her yerde herkes eğilir olmuştu. Ellişer kürekli yüz gemisi, bin okçusu vardı; ayırt etmeden her gittiği yere savaş ve yıkım götürüyordu, zira diyordu, bir dosttan hiç bir şey almamaktansa, alıp sonra geri vermek gibi bir incelik o dostun daha çok hoşuna gider. Birçok adayı, ayrıca anakarada birçok siteyi ele geçirmişti. Miletos'luların yardımına koşan Lesbos savaşçılarını, bir deniz zaferinden sonra esir almıştı; Samos kalesini çevreleyen hendeğin bütününü, zincire vurulmuş olan bu esirlere kazdırmıştır.

40. Polykrates'in başarıları Amasis'in gözünden kaçmıyor, hatta kuşkulandırıyordu. Talih Polykrates'in yüzüne gitgide daha çok gülmeye başlayınca bir mektup yazıp Samos'a gönderdi ve şöyle bir uyarıda bulundu: "Amasis, Polykrates'e der ki, bir dostun başarılarını öğrenmek tatlı bir şeydir. Ama senin bu büyük mutluluğun hoşuma gitmiyor, zira tanrıları tanırım ve ne kadar kıskanç olduklarını bilirim. Kendim için ve sevdiklerim için aralıksız bir mutluluktansa, bir başarılar ve başarısızlıklar karışımını yeğ tutarım ve insan ömrünün böyle nöbetleşe bir talihle sona ermesini dilerim; çünkü, girdiği her işten başarıyla çıkan bir kimsenin talihi zamanla ters döner, sonu fena gelir, ben başka türlüsünü hiç duymadım. Onun için sen de bana inanırsan eğer, başarıların karşısında şöyle yap: Senin için en yüksek değerde olan ve kaybetmekten en çok üzüleceğin şey nedir, bunu seç ve uzaklara at, o kadar uzağa ki, bir daha kimsenin gözüne gözükmesin. Ondan sonra da talih dönmediği ve sana yâr olduğu sürece hep bu dediğim şeyi yap, kendini kurtar".

41. Bu sözleri okuyan Polykrates, Amasis'e hak verdi; hazinesini karıştırdı, neyi kaybederse daha çok üzüleceğini araştırdı; aklı, parmağından düşürmediği bir mühüre takıldı, altın çerçeve içinde zümrüt, Samos'lu Telekles'in oğlu Theodoros'un elinden çıkma bir iş. Bunu gözden çıkarmaya karar verdi, elli kürekli gemilerinden birine bindi, denize açıldı ve adadan iyice uzaklaştıktan sonra yüzüğü çıkardı ve gemide bulunanların gözleri önünde denize attı. Sonra döndü evine geldi, üzüntünün tadını çıkarmaya koyuldu.

42. Bu olayın üzerinden dört beş gün geçmişti, bir balıkçı çok güzel büyük bir balık tuttu ve bunu Polykrates'e sunmaya karar verdi; balığı saraya götürdü, Polykrates'in huzuruna çıkmak dileğinde bulundu ve çıktı. "Kral, dedi balığı sunarak, şu balığı tuttum; o kadar güzel ki, geçimim bu işten olduğu halde, pazara götürüp satmaya kıyamadım; bu ancak senin gibi kudretli bir hükümdara lâyık bir yemek olur diye düşündüm; onun için sana getirdim". Polykrates bu sözlerden hoşlandı ve cevap verdi: "Çok iyi yaptın ve öyle yaptın ki, armağanının değeri iki katına çıktı; ben de seni akşam yemeğine çağırıyorum". Balıkçının koltukları kabardı, evine döndü. O arada aşçılar balığı kesip ayıkladılar; karnından Polykrates'in mühür yüzüğü çıktı. Pek sevindiler, alıp hemen efendilerine koştular, yüzüğü verdiler ve nasıl bulduklarını anlattılar. Polykrates anladı, bu işte tanrıların parmağı vardı; bir papirüs tomarı aldı, olan biteni yazdı ve bir ulakla Mısır'a yolladı.

43. Amasis, Polykrates'in mektubunu okudu ve anladı ki, bir insanı kaderin pençesinden kurtarmak kimsenin harcı değildir ve Polykrates'in sonu kötüye varacaktır, zira o kadar mutlu ki, kurbanları bile kendisine geri veriliyor. Samos'a bir çavuş gönderdi, dostluk antlaşmasını bozduğunu bildirdi. Böyle yaptı, çünkü Polykrates'in başına bir belâ gelirse, dostluk uğruna kendi başının da belâya girmesini istemiyordu.

44. Lakedaimon'lular işte bu her zaman mutlu Polykrates üzerine sefer açmışlardı, onları bu seferi açmaya özendirenler ise, sonraları Girit'te Kydonia kentini kurmuş olan Samos'lulardı. — Kyros oğlu Kambyses Mısır'a yürümek üzere hazırlıklara başladığı zaman, Polykrates, Samos'lulara haber vermeden ona bir çavuş göndermişti; Kambyses'ten rica ediyordu, kendisine bir elçi göndersin ve Samos'tan da asker istesin, dileği buydu. Bundan pek hoşlanan Kambyses, Polykrates'ten Samos'luların da bir filo ile Mısır seferine katılmalarını istedi. Polykrates, hemen kendisine iyi gözle baktıklarından şüphe ettiklerini topladı, kırk gemi hazırlattı, bunları doldurup yolladı, Kambyses'e de, aman bunları bir daha geri gönderme, diye haber uçurdu.

45. Kimileri derler ki, Polykrates'in gönderdiği Samos'lular Mısır'a kadar gitmediler, Karpathos adasına vardıklarında durumu kavramışlar ve daha öteye gitmemişlerdir; başkalarına göre ise, evet, Mısır'a varmışlar ve göz altında tutulmuşlar, ama kaçmışlar; Samos'a vardıklarında Polykrates, filosunu alıp karşılarına çıkmış ve savaşa tutuşmuş; savaşı sürgünler kazanmış, adaya çıkmışlar, ama ka-

ra savaşında yenilmişler ve Lakedaimon'a gitmişler. Bir de Polykrates'i, Mısır dönüşü yendiklerini söyleyenler vardır, ama bu düşünce bana yanlış görünüyor, çünkü tyran'a karşı duracak kadar güçlü olsalardı, gidip Lakedaimon'lulardan yardım istemezlerdi. Zaten elinin altında yabancı paralı askerler ve Samos'lu okçular ve güçlü bir ordu bulunduran bir kimsenin, sayıları pek az olan Samos sürgünleri karşısında bozguna uğramış olacağını akıl almaz; Polykrates'in boyunduruğu altındaki yurttaşlar derseniz, bunların çoluk çocukları da zaten onun elindeydi: Bunları tersanelere toplamış, deniz tezgâhlarıyle birlikte hepsini ateşe vermeye hazır bekletiyordu, uyruğunda olanlar öbürlerine, asilere katılamazlardı.

46. Polykrates'in sürmüş olduğu Samos'lular Sparta'ya varınca kent büyüklerinin huzuruna çıkmışlar, dileklerini kabul ettirebilmek için uzun söylevler çekmeye koyulmuşlardı. İlk gün, kentin büyükleri cevap olarak, başta ne söylediklerini unutmuş olduklarını, sonundan da bir şey anlamadıklarını bildirdiler. Sonra bir kez daha huzura çıktılar, ellerinde bir çuval vardı, sadece, "Çuval, arpa unu bekliyor" dediler. "Çuval" demenin gereği olmadığı cevabını aldılar; ama kendilerine yardım etmeye karar verildi.

47. Lakedaimon'lular hazırlıklarını gördüler ve Samos'a karşı savaşmak üzere yola çıktılar. Samos'lular bunu geçmişteki bir iyiliğin karşılığı sayarlar, çünkü Messenia'lılara karşı vermiş oldukları bir savaşta onlar da Lakedaimon'lulara gemiler vermek suretiyle yardım etmişlerdi; ama Lakedaimon'luların dediklerine göre, bunlar sefere çıkarken ricacı Samos'lulara yardımdan çok, bir zamanlar Kroisos'a göndermiş oldukları kraterosun (94) ve Mısır kralı Amasis'in armağanı olan zırh gömleğinin öcünü almayı kurmaktaydılar. Zira Samos'lu korsanlar, kraterosu çalmadan bir yıl önce, bu zırh gömleğini de ele geçirmişlerdi: Zırh gömleği ketenden yapılmıştı, dokusunda hayvan resimleri vardı, sırma ve pamukla işlenmişti, özgünlüğünü sağlayan şey, düğümleriydi; düğümler o kadar ince oldukları halde her biri üç yüz altmış iplikten dokunmuştu ve hepsi de tek tek görünüyordu; Amasis'in Lindos'taki Athene tapınağına sunduğu zırh gömleği işte böyleydi.

Samos Seferi ve Periandros

48. Samos seferine Korinthos'lular da katıldılar; canla başla katılıyorlardı, çünkü onlar da bu seferden bir kuşak önce, kraterosun çalınmasına yakın bir tarihte, Samos'luların hakaretine uğramışlardı. Kypselos oğlu Periandros, Kerkyra'nın seçme ailelerinden top-

lanmış üç yüz çocuğu, iğdiş ettirmek üzere Sardes'e, Alyattes'in yanına gönderiyordu; çocukları götüren Korinthos'lular yolda Samos'a uğradılar; Samos'lular çocukları dinlediler, Sardes'e ne için gönderildiklerini öğrendiler; çocuklara Artemis tapınağına girip oradan çıkmamalarını söylediler; sonra da içerde dua eden kimselerin dışarıya sürüklenmesine göz yumamayız, dediler. Ama Korinthos' lular, çocuklara yiyecek taşınmasına izin vermiyorlardı. O zaman Samos'lular yeni bir dinsel tören yarattılar, ki bugün de aynı şekilde kutlanır. Bu çocuklar tanrıçaya dua ederlerken, akşamları oğlan çocuklardan ve kızoğlan kızlardan kurulmuş bir koroyu tapınağa gönderiyorlardı; çocuklar, tanrıçaya sunulmak üzere susamlı çörek ve bal götürüyorlar, Kerkyra'lı çocuklar da bunları çalıp yiyorlardı, yani böyle anlaşmışlardı. Korinthos'lular çocukları bırakıp gidinceye kadar böylece sürüp gitti; çocukları Kerkyra'ya Samos'lular geri götürdüler.

49. Aslına bakılırsa, eğer Periandros'un ölümünden sonra Korinthos' lularla Kerkyra'lıların araları düzelmiş olsaydı, Korinthos'lular Samos'a karşı açılan sefere katılmak için böyle bir nedeni yeterli saymazlardı; gerçekte adanın koloni haline getirilmesinden bu yana aralarındaki düşmanlık (birbirleriyle akraba oldukları halde) kesilmiş değildi. — Korinthos'luların Samos'lulara karşı hınçlarının nedeni işte budur.

50. Periandros'un, Kerkyra'nın belli başlı ailelerinin çocuklarını iğdiş ettirmek üzere Sardes'e göndermesinin nedeni vardı, zira daha önce Kerkyra'lılar da onlara karşı ağır bir suç işlemişlerdi. Periandros'un, karısı Melissa'yı öldürdükten sonra başına gelen yeni bir felâketle derdi tazelenmişti; Melissa'dan iki oğlu olmuştu, biri on yedi, öbürü on sekizine basmışlardı. Annelerinin babası Proklos, Epidauros tyran'ı, çocukları yanına aldırtmış, büyük sevecenlikle bağrına basmıştı ve olağan bir şeydi bu, kızının çocuklarıydılar. Dönecekleri gün onlara şöyle demişti: "Ananızı kim öldürdü biliyor musunuz çocuklarım?" Büyüğü bu söze kulak asmamış, ama küçüğün, ki adı Lykophron'du,. yüreğine bir acı çökmüştü; Korinthos'a döndükleri zaman, babası ile konuşmadı, ona annesinin katili gözüyle bakıyordu; babasının sözlerine cevap vermiyordu; sorularını susarak karşılıyordu. Sonunda öfkeye kapılan Periandros, onu sarayından kovmuştu.

51. Bundan sonra büyük oğluna sordu, büyükbabanız size ne söyledi, diye. Oğlu nasıl güzel karşılandıklarını anlattı, ama Proklos' un tam ayrılacakları sırada söylemiş olduğu sözleri çıkaramadı, za-

ten iyi duymamıştı. Ama Periandros, büyükbabanın çocukların kafasına bir şeyler sokmamış olabileceğini kabul etmiyor, çocuğu sorularla bunaltıyordu; oğlan sonunda hatırladı ve söyledi. Periandros anladı ve hiç yumuşamış görünmek istemediği için, çocuğun yanlarında barındığı kimselere haber gönderip, çocuğu kovsunlar ve bir daha da çatılarının altına almasınlar, dedi. Çocuk böylece, bir evden atılınca öbürüne gidiyor, arkadan Periandros'un onu barındırmayı yasak eden emri oraya da ulaşıyordu; ama bir yerden atılınca, Periandros'un oğlu olduğu için, korka korka da olsa gene de başka bir ev onu kabul ediyordu.

52. Sonunda Periandros bir bildiri çıkarttı: Bu oğlunu çatısı altına alan ya da onunla konuşan kimse, Apollon tapınağı yararına dinsel bir cezaya çarpılacaktı; cezanın ne kadar olacağı önceden açıklanmıştı. Bu buyrultu üzerine kimse onu evine almak istemedi ve onunla konuşmadı; zaten delikanlı da emre karşı durmaya kalkışmadı; zamanını kemer altlarında geçiriyor, halinden yakınmıyordu. Dördüncü gün Periandros onun yıkanmadan ve bir şey yemeden dolaştığını görüp acıdı; öfkesi hafifledi; yanına gitti ve şunları söyledi: "Ne dersin oğlum, hangisi daha iyi, şu halin mi, yoksa babanın sözünü dinleyip onun gücünden ve elinde bulunan nimetlerden yararlanmak mı? Oğlumsun, bu zengin Korinthos'un kralısın ve dilenci gibi yaşıyorsun, canını borçlu olduğun adamı kötülüyor, ona karşı çıkıyorsun. Başınıza gelen felâket yüzünden beni kınıyorsun, oysa felâket asıl benim başıma gelmiştir, canı en çok yanan benim, sorumluluğum ne kadar büyükse çektiğim acı da o kadar büyük. Sana gelince, şimdi artık acınacak bir kimse olmaktansa, kıskanılacak bir kimse olmanın daha iyi olduğunu ve babalara ve güçlü kimselere öfkelenmenin insanı nerelere sürüklediğini öğrenmiş olmalısın; şimdi evine dön artık". Periandros böyle yapmakla oğlunu yeniden kazanmak istiyordu. Ama oğlu babasına, kendisiyle konuştuğu için tanrıya ceza ödemesi gerektiğini söylemekle yetindi. Periandros baktı ki bu derdin çaresi yoktur ve bununla başa çıkılamaz, gözüm görmesin deyip gemiye bindirdi, Kerkyra'ya sürdü, zaten orası da kendi hükmü altındaydı. Çocuk gittikten sonra Periandros kaynatası Proklos'a karşı yürüdü, başına bu dertleri saran oydu. Epidauros'u aldı, Proklos'u yakaladı ve tutsak olarak yanında alıkoydu.

53. Zaman geçti; Periandros yaşlandı, artık devlet işlerine bakacak, yönetecek durumdan çıkmış olduğunu görüyordu. Kerkyra'ya adam gönderip oğlu Lykophron'u çağırttı, kendi yerine onu geçirtecekti, zira büyük oğlunda bir zekâ ışığı göremiyordu, beceriksi-

zin biriydi. Ama Lykophron aldığı habere cevap bile vermedi. Periandros oğlundan vazgeçemiyordu, bu sefer kızını gönderdi, başkalarının alamadığı oğlunu bir kız kardeş alabilir diye hesaplıyordu. Kız gitti ve şöyle konuştu: "Çocuk, tyranlık başkalarının eline geçsin onu mu istiyorsun? Babamızın servetini kendi eline almazsan kapanın elinde kalacak, istediğin bu mudur? Gel etme, bize dön; artık kendine eziyet etmeyi de bırak. Bu kadar inat iyi şey değil (95); kötülük kötülükle düzelmez. Çok kimse durum gerektirdiği zaman adaletten vazgeçer. Kimi de ana davası güderek babasının malını tepiyor. Tyranlık oynak bir şeydir; çok dertler çıkarır; baba yaşlandı artık, çöktü; elinde olan şeyi yabancılara bırakma". Babasının bellettiklerini tekrarlıyordu ve inandırıcı sözler söylüyordu; ama öbürü, babası sağ oldukça Korinthos'a dönmeyeceği cevabını verdi. Kız döndü, babasına bu sözleri ulaştırdı, Periandros bu sefer üçüncü olarak bir çavuş gönderdi; kendisi Kerkyra'ya gidip orada oturacaktı, oğlu gelsin Korinthos'da onun yerini, iktidarı alsındı. Oğlu bu şartları kabul etti. Periandros, Kerkyra'ya gitmek için, oğlu da Korinthos'a dönmek için hazırlıklara başladılar. Ama Kerkyra'lılar olup biteni öğrenmişlerdi, Periandros gelip onların yanında oturmasın diye, delikanlıyı öldürdüler. Periandros, Kerkyra'lı çocukları işte bunun için iğdiş ettirmek istiyordu.

54. Lakedaimon'lular ağır bir donanmayla gelip Samos'u kuşattılar; kaleye yürüdüler, deniz kıyısındaki kuleye ayak bastılar, ki bu kule kentin varoluşlarının hemen yanına düşer; ama Polykrates kendisi yanına kalabalık bir birlik alıp bu noktaya geldi ve öbürlerini püskürttü. Dağ eteklerine hâkim olan ve iç yönü koruyan yandan paralı askerler ve çok sayıda Samos'lu yurttaş bir çıkış yaptılar; ama Lakedaimon'lular karşısında uzun süre dayanamadılar ve kaçtılar.

55. Peşlerine düşen Lakedaimon'lular yetiştiklerini öldürüyorlardı. Ve eğer o gün Lakedaimon'luların hepsi de Arkhias ve Lykopas'ın yaptıklarını yapmış olsalardı Samos düşerdi. Arkhias ve Lykopas tek başlarına, bozgun halinde kaçan Samos'luların peşlerine düşmüşlerdi, arkalarının kesildiğini gördüler ve Samos kenti içinde can verdiler. Ben başka bir Arkhias tanıdım, bu Arkhias'ın oğlu Samios'un çocuğuydu. Yani, öbürünün torunu oluyordu; ona yerlisi olduğu Pitane'de rastlamıştım; yabancılar içerisinde en çok Samos'luları sayardı; babasına Samios adını takmaları, kendisi söyledi bunu bana, Samos'ta kahramanca can veren Arkhias'ın çocuğu olmasındanmış. Samos'lulara saygısı vardı, çünkü onlar büyükbabasına saygı göstermişler, kendi törelerine göre cenaze töreni yapıp öyle gömmüşlerdi.

56. Lakedaimon'lular Samos önünde kırk gün kaldılar, başarı elde edemediler ve Peloponez'e geri döndüler. Oldukça yaygın budalaca bir söylentiye göre, Polykrates çok para bastırmış, kendi ülkesinin altın kaplama kurşun parasından ve bunları vermiş onlara; onlar da kabul etmişler ve ellerinden öyle kurtulmuş. Lakedaimon Dor'larının Asya'ya karşı açtıkları ilk sefer budur.

57. Polykrates'e karşı yürüyen Samos'lular, Lakedaimon'luların kendilerini yalnız bırakıp savuşacaklarını anlayınca Siphnos'a yelken açtılar. Para bulmaları gerekiyordu ve Siphnos'lular pek iyi bir durumdaydılar; adalarda yaşayanların en zenginleri bunlardı, çünkü adada altın ve gümüş madenleri vardı; ve toprak altından çıkarttıkları servetin ondalığı olarak Delphoi'ye parlak hazinelere denk bir hazine sunmuşlardı; madenden sağlanan geliri her yıl aralarında paylaşırlardı. — Delphoi'ye sunacakları hazineyi biriktirirlerken, orakl'e danışıp sordular, bu zenginlik hep böyle sürecek mi, diye; Pythia onlara şu cevabı verdi:

Ama ne zaman ki Siphnos görecek Prytaneion'un ağardığını
Ve süslü meydanlarının beyazlar giyindiğini,
Akıllıca bir öğüt pek yararlı olacak onlara
Kırmızı elçiler ve göz boyayıcı tahtalara karşı.

O zamanlar Siphnos'ta Prytaneion ve agora göz alıcı Paros mermerleriyle yapılmıştı **(*)**.

58. Bu orakl o zaman, hatta Samos'lular geldikten sonra bile anlaşılamamış olarak kalmıştır. Samos'lular Siphnos sularına vardıkları zaman gemilerden birine elçilerini koyarak gönderdiler. Eskiden gemiler parlak kırmızıya boyanırdı, Pythia, Siphnos'luları göz boyayan tahtaya ve kırmızı elçilere karşı uyarırken bunu anlatmak istemişti. Elçiler geldiler ve Siphnos'lulardan on talant borç istediler. Siphnos'lular buna yanaşmayınca Samos'lular yağmaya giriştiler. Siphnos'lular mallarını korumak üzere atıldılar, savaş oldu, yenildiler; Samos'lular çoğunu kente sokmadılar. Daha sonra yüz talant vergiye bağladılar.

59. Samos'lular Hermioni'lilerden Peloponez kıyıları yakınındaki Hydreia adasını satın aldılar ve Troizen'lilere emanet ettiler. Kendileri Girit'e gittiler ve orada Kydonia'yı kurdular; oraya gitmekten maksatları bu değildi, Zakynthos'luları adadan çıkarmak için

(*) Prytanis, Yunan sitelerinde yüksek görevliler. Prytaneion, kutsal ateşin yandığı yapılar. Prytanis'ler konuklarına orada şölen çekerlermiş.

gitmişlerdi. Beş yıl kaldılar, zengin oldular; bugün Kydonia'da görülen tapınaklar onların ellerinden çıkmadır, Diktynna tapınağı da onlarındır (96). Altıncı yılda bir deniz savaşı oldu, Aiginia'lılar bunları yendiler, Girit'lilerin yardımıyle köleleştirdiler, gemilerinin pruvasını süsleyen domuz başı biçimindeki mahmuzları kesip aldılar ve Aiginia'daki Athene tapınağına astılar. Bu Aiginia'lıların Samos'lulara karşı besledikleri hıncın sonucuydu; çünkü daha önce Samos'lular, Samos'da Amphikrates'in hüküm sürdüğü zamanlarda Aiginia'ya karşı sefer açmışlar ve kendileri de çok zarar görmüş olmakla beraber, Aiginia'lılara çok kötülükleri dokunmuştu.

60. Aiginia'lıların öfkesi bundandı. — Samos'lular üzerinde fazlaca durdum, çünkü bütün Yunanistan en büyük eserlerinden üçünü onlara borçludur. En başta, yüz elli kulaç kadar yüksekliğindeki bir dağda açılan tünel gelir; dağın dibinde bir ağızdan girer, dağı deler, öbür yandaki ağızdan çıkar. Yedi stad uzunluğundadır, genişliği ve yüksekliği sekizer ayaktır. Bu yol boyunca üç ayak genişliğinde ve yirmi dirsek derinliğinde ikinci bir kazılmış yer daha vardır; bu da su yoludur, pek gür bir kaynaktan çıkan su, borularla bu yoldan kente indirilir. Bu işi yöneten mühendis Megara'lı Eupalinos'tur, Naustrophos'un oğludur. Dediğim üç eserden biri budur. İkincisi limanı çevreleyen mendirektir, derinliği ferah ferah yirmi kulaç çeker, uzunluğu da iki stadı geçer. Üçüncüsü bir tapınaktır, bildiğimiz tapınakların en büyüğüdür (97); ilk mimarı oranın bir yerlisidir, Philes oğlu Rhoikos'tur. İşte bu eserlerinden ötürü biraz fazlaca durdum Samos'lular üzerinde.

Mag'ların Ayaklanması

61. Kyros oğlu Kambyses Mısır'da abuk sabuk işlerle oyalanadursun, iki Mag, iki kardeş, ona karşı ayaklandılar (98); bunlardan birisini, malını mülkünü idare etmekle görevlendirmişti; bütün iş bunun başının altından çıkıyordu. Baktı ki Smerdis'in ölümü gizli tutuluyor, bilen çok az ve halk yığınları onu yaşamakta sanıyor. Planını bunun üzerine kurdu ve saraya saldırdı. Bir erkek kardeşi vardı, demin de söylemiştim, o da ona katıldı. Bu kardeş, tıpkı Kyros'un oğlu ve Kambyses'in kardeşi olup Kambyses'in öldürttüğü Smerdis'e benziyordu. Hem yalnız benzemekle kalmıyordu, adı da onun gibi Smerdis'ti. Mag Patizeithes, ona güven verdi, bütün işleri onun adına kendi üzerine alacaktı; ve götürdü tahta oturttu. Sonra her yana haberciler saldı, Mısır'a kadar, ordu bundan sonra, dedi, Kambyses'ten değil, Kyros oğlu Smerdis'ten emir alacaktır.

62. Haberciler bildiriyi dört yana yaydılar; bunlardan Mısır'a gönderilmiş olanı Suriye'nin Akbatana kentinde Kambyses ve ordusu ile rastlaştı; askerlerin ortasında ayakta durarak Mag'ların sözlerini bildirdi. Habercinin sözlerini Kambyses de duymuştu; doğru söylüyor sandı, demek Smerdis'i öldürsün diye gönderdiği Prexaspes, dediğini yapmamış, ona ihanet etmişti. Prexaspes'e döndü: "Demek böyle Prexaspes, dedi, benden aldığın emri böyle yerine getirdin!" — "Efendimiz, diye cevap verdi öbürü, kardeşin Smerdis'in sana baş kaldırdığı haberi doğru olamaz, ondan yana günün birinde küçük büyük herhangi bir ayaklanma bekleyemezsin. Ben kendim, senin emrini yerine getirdikten sonra onu kendi elimle gömdüm. Evet, eğer ölüler mezarlarından kalkabilirlerse, o zaman Media'lı Astyages'in de sana karşı yürüyebileceğini düşünebilirsin; ama eskiden doğru olan bir şey bugün de doğruysa bu kökten beklenmedik bir belânın yeşerebileceğinden korkun olmasın. Bana sorarsanız, bence haberciyi yakalayıp soralım, bakalım kral Smerdis'in buyruklarını dinlememizi söyleyen kimdir".

63. Kambyses, Prexaspes'in bu sözlerine inandı; haberci yakalanıp getirildi, Prexaspes ona şöyle sordu: "Mademki seni Kyros oğlu Smerdis'in gönderdiğini söylüyorsun, bize doğruyu açıklarsan sana dokunmayız, gene döner gidersin, sen bu emirleri Smerdis'in kendisinden mi aldın, yoksa adamlarından birisinden mi?" — "Kyros oğlu Smerdis'i, diye cevap verdi haberci, kral Kamyses'i Mısır'ı aldığından beri hiç görmedim; bana bu emirleri veren adam, Kambyses'in işlerine bakan Mag'dır; bize bunları söylemek görevini Kyros oğlu Smerdis vermiş ona, öyle söylüyordu". Haberci bir şey saklamamış doğruyu söylemişti. O zaman Kambyses: "Prexaspes, dedi, sen aldığın emri doğrulukla yerine getirdin, sana inanıyorum; ama kim olabilir bu Smerdis'in adını kaparak İran'da bana baş kaldıran adam?" Prexaspes cevap verdi: "Kral, dedi, olanları anlar gibi oluyorum; bu işlerin başında Mag'lar var, işlerini emanet ettiğin Patizeithes ve kardeşi Smerdis".

64. Smerdis adını işitince, bu sözlerdeki tutarlılığı ve görmüş olduğu rüyayı kavradı; hatırlanacaktır, gece birisi görünmüş, Smerdis'in kral tahtına oturacağını ve başının gökyüzüne değeceğini bildirmişti. Kardeşini boş yere öldürttüğünü anladı ve Smerdis için göz yaşları döktü, bu peşpeşe rastlantılardan yakındı, sonra atına atladı, vakit geçirmeden Susa'ya koşmak, Mag'a saldırmak istiyordu; ve eyere atlarken palasının kınını tutan bilezik çözüldü; pala yalın kaldı ve oyluğuna battı. Bir zamanlar Mısırlı Apis'i vurduğu yerden yaralanmıştı. Kambyses yaranın öldürücü olduğunu anladı, şu

anda hangi ilde bulunduklarını sordu; Akbatana dediler. Buto orakl'i eskiden ona son günlerini Akbatana'da geçireceğini bildirmişti. O, bunu Media'daki Akbatana sanmıştı, bütün varı yoğu oradaydı, orada yaşayacak orada ölecekti. Oysa şimdi anlaşılıyordu ki, orakl'in sözünü ettiği Akbatana Suriye'de olanıydı. Kentin adını sorup öğrenince, Mag'ın isyanı ile kendi yaralanışı arasındaki rastlantıyı birbirine bağladı, aklı başına geldi, orakl'in sözlerindeki anlamı kavradı ve, "Demek sonun burada Kyros oğlu Kambyses" dedi. Ve o gün bir daha ağzını açmadı.

65. Yirmi gün kadar sonra orduda bulunan Pers'lerin ileri gelenlerini istetti ve onlara şu söylevi verdi: "Durum, beni o kadar titizlikle sakladığım şeyleri size açıklamak zorunda bıraktı. Mısır'dayken uykuma bir görüntü girdi... Tanrı bir daha göstermesin. Yurdumuzdan gelen bir haberci gördüğümü sanıyordum; bana Smerdis'in kral tahtına oturduğunu ve başının gökyüzüne eriştiğini söylüyordu. Korktum: Kardeşim elimden yerimi mi alacaktı? İyice düşünüp taşınacağım yerde aceleye kapıldım; şimdi anlıyorum ki alın yazısına karşı elden bir şey gelmiyor. Akılsız kafam... Smerdis'i öldürsün diye Prexaspes'i Susa'ya yolladım. Ve bu korkunç cinayet işlendikten sonra günlerim korkusuz geçiyordu; Smerdis öldükten sonra bir daha kimsenin bana karşı ayaklanabileceği hiç aklıma gelmiyordu. Ama alın yazısı üzerinde aldanmıştım; onun için hiç gereği yokken kardeş kanına girdim ve gene de tahtımı kaybettim; onu benden alan bu Mag'dır, baş kaldıracağını bana önceden tanrının rüyamda haber verdiği Smerdis budur. Sözün kısası, ben bu cinayeti işledim; demek ki diyeceksiniz, Kyros oğlu Smerdis artık yoktur. Şimdi kral sarayından buyruklar salanlar Mag'lardır, malımın mülkümün işlerine baksın diye orada bıraktığım adamla kardeşi Smerdis'tir. Ve beni Mag'ların bu onur kırıcı cüretlerine karşı koruyabilecek olan ilk adamım artık yaşamıyor, kendi ailesi içinden birisinin işlediği günaha kurban gitmiştir. Mademki o artık yok, benden sonrası için, İranlılar, ömrümün son anında istediklerimi söyleyebileceğim yalnız sizler varsınız. Kralların öcünü sürdüren tanrıların adlarını anarak sizlere ödevinizin ne olduğunu söylüyorum; bunu hepinize, ama özellikle aranızda bulunan Akhaimenid'lere söylüyorum; tahtın Med'lere geçmesine izin vermeyiniz; eğer hileyle ele geçirirlerse siz de hileye baş vurun; eğer zorla alırlarsa siz de zorla ordularınızla onların elinden alın. Eğer bu dediklerimi yaparsanız ben de dilerim ki, toprağınız sizlere bereketli ekinler, karılarınız çocuklar ve sürüleriniz servetler versin. Her zaman özgür yaşayın. Ama iktidarı kurtarmazsanız, hiç olmazsa kurtarmak için uğraşmazsanız, dilerim tanrılardan başınız belâdan kurtulma-

sın ve gene dilerim ki, bütün İranlıların sonu benimki gibi olsun". Kambyses bunları söylerken kaderi için göz yaşları döküyordu.

66. Krallarının ağladığını gören İranlılar, birbirleriyle yarışırcasına üst başlarını yırtmaya ve bitmez tükenmez yakarmalara koyuldular. Sonradan kangren kemiğe işledi, etler çürümekte gecikmedi ve hastalık Kambyses'i, Kyros'un oğlunu aldı götürdü, hepsi yedi yıl beş ay saltanat sürmüştü, kız, oğlan, bir evlât bırakmamıştı. Onun dediklerini dinleyen İranlılar başa Mag'ların geçmiş olabileceğine inanacağa benzemiyorlardı; Kambyses'e Smerdis'in ölümü konusundaki sözleri söyleten, kardeşine kötülük etmek ve imparatorluğun İran bölümünü ona karşı ayaklandırmak isteğiydi, öyle sanıyorlardı. Saltanatın gerçekten Kyros oğlu Smerdis elinde olduğuna inanmışlardı. Zaten Prexaspes de Smerdis'i öldürdüm demiyordu; zira Kambyses öldükten sonra, Kyros'un oğlunu kendi eliyle öldürdüğünü söylemek işine gelmiyordu.

67. Mag, Kambyses öldükten sonra, adaşı Smerdis'in adı altında hiç kaygusuz saltanat sürüyordu, yedi ay boyunca, ki böylelikle Kambyses saltanatının sekizinci yılı dolmuş oluyordu; bu süre içinde uyruğundaki herkese yararı dokunmuştu, o kadar ki, öldüğü zaman, İranlılar dışında, bütün Asya ulusları matem tuttular. Gerçekten bu Mag, imparatorluğun her yanına adamlar salmış, üç yıl süreyle kimseden vergi alınmayacağını ve kimsenin askere çağrılmayacağını bildirmişti; bu karar onun başa geçmesiyle beraber yayınlanmıştı. — Ama sekizinci ayda hilebazlığı meydana çıktı, şöyle:

Mag'ı Devirme Hazırlıkları

68. Otanes, Pharnaspes'in oğluydu; gerek doğuşu, gerekse zenginlik bakımından en gözde İranlılar arasında sayılırdı. İlk olarak bu Otanes şüphelendi, bu Smerdis'in Kyros'un oğlu olmadığını ve gerçekte kim olduğunu anladı; Mag, saraydan dışarı adım atmıyor ve soydan yüksek İranlıların hiç birisiyle karşı karşıya gelmiyordu. Bir kez kuşkulandıktan sonra bakınız ne yaptı: Kızlarından birisini Kambyses almıştı, adı Phaidyme'ydi; sonradan Mag almıştı ve Kambyses'in bütün öbür karılarıyle birlikte Mag'ın hareminde yaşıyordu. Otanes sordurdu kızına, yatağını paylaştığı kimse kimdir diye; Kyros'un oğlu olan Smerdis mi, yoksa başka birisi mi? Kız verdiği cevapta, bilmiyorum, dedi; Kyros oğlu Smerdis'i hiç görmemişti, yatağındaki adam hangisiydi, bilmiyordu. Otanes ikinci bir haber daha gönderdi: "Mademki Kyros'un oğlu Smerdis'i görmedin, tanımıyorsun, dedi, öyleyse Atossa'ya sor, kim bu adam diye,

çünkü ikiniz de bir yerde yaşıyorsunuz, hiç olmazsa o kardeşini tanır".

69. Otanes'in kızı bu sefer şu cevabı yolladı: "Ne Atossa ile konuşabilirim, ne de bu sarayda yaşayan öbür kadınlardan birisini görebilirim. Tahtta oturan adam her kimse ilk iş olarak bizi birbirimizden ayırdı ve sarayın ayrı yerlerine kapattı". Bu sözler Otanes' in gözünde durumu aydınlatıyordu. Kızına üçüncü kez haber uçurdu: "Ey benim kızım, dedi, sen soylu bir ailenin kızısın, babanın sana verdiği emri yerine getirmek için kendini tehlikeye atmaktan sakınmamalısın. Eğer bu senin Smerdis, Kyros'un oğlu değil de benim sandığım kimse ise, sana ve İran krallığına rahatça sahip olmamalıdır; olması gereken, onun cezasını bulmasıdır. Onun için şu dediğimi yap: Senin yatağında uyurken, elinle dokun, bak bakalım kulakları yerinde mi, eğer yerindeyse, o zaman anlarsın ki koynunda yatan adam Kyros oğlu Smerdis'tir; ama değilse eğer, anla ki yanındaki adam Mag Smerdis'tir". Phaidyme cevap olarak bu dediğini yapmakla kendini büyük tehlikeye atmış olacağını bildirdi; eğer gerçekten kulağı yoksa ve kulaklarının ellendiğinin farkına varırsa hiç şüphesiz kendisini ortadan kaldıracaktır; ama gene de emrini yerine getirecekti. — Görevi babasının hatırı için kabul ediyordu. Kambyses oğlu Kyros, iktidardayken bu Mag Smerdis'in kulaklarını kestirmişti, suçu her halde öyle pek ufak bir şey değildi. — Evet, bu Phaidyme, Otanes'in kızı, babasına verdiği sözü tuttu. Mag'ın yanına girme sırası kendisine geldiği zaman, —çünkü İranlı kadınlar kocalarının yatağına sırayla girerler— gitti, onun yanında yattı ve Mag uykuya dalınca kulaklarını yokladı ve bir tehlikeyle karşılaşmadan adamın kulakları olmadığını anladı. Ve sabah olunca da, durumu babasına açıklattı.

70. Otanes, İran'ın en büyük iki kişisini kenara çekti, bunlar gizlisini açabileceği en güvenilir adamlardı ve olan biteni anlattı. Onlar da zaten şüphe içindeydiler, Otanes, onları kendisine inanmaya hazır buldu. Her biri en güvendiği bir İranlıya işi açacaktı, öyle kararlaştırdılar. Otanes, aralarına, İntaphernes, Gobryas, Megabyzos, Aspathines ve Hydarnes'i aldı. Hystaspes oğlu Dareios, İran'dan Susa'ya geldiğinde sayıları altıydı; Dareios'un babası İran'da satraptı. Dareios gelince aralarına onu da almaya karar verdiler.

71. Bu yedi gizli örgütçü aralarında toplandılar, bağlılık andı içtiler ve oturup konuştular. Konuşma sırası Dareios'a gelince, düşüncesini şu sözlerle açıkladı: "Tahtta oturanın Mag olduğunu ve Kyros oğlu Smerdis'in öldüğünü bir kendim biliyorum sanıyordum.

Ve çarçabuk buraya gelişim de onu ortadan kaldırmak için hazırlık yapmaktı. Ama mademki durumu siz de biliyorsunuz ve bu konuda yalnız değilim, bana kalırsa hiç beklemeden hemen harekete geçmeliyiz; boşuna vakit kaybetmeyelim". Sırası gelince Otanes de konuştu: "Hystaspes oğlu, dedi, sen soylu bir babanın oğlusun ve görüyorum sen de baban kadar değerlisin; ama bu işte acele etme, enine boyuna düşün, en güvenilir yolu bul ve onu tut; harekete geçmek için daha kalabalık olmalıyız". Dareios cevap verdi: "Ey sizler, dedi, burada hazır bulunanlar, eğer Otanes'in dediği gibi yaparsanız, biliniz ki bayağı şekilde ölürsünüz; hiç şüpheniz olmasın, bir hain çıkar, kendi kişisel çıkarı için gider sizi Mag'a satar. Her birinizin bu işi tek başına üzerine alması daha iyi olurdu (99); ama mademki sırrı başkalarına da açmayı uygun buldunuz ve beni de işin içine karıştırdınız, bugünden tezi yok, hemen işe girişelim, yoksa iyi biliniz ki, eğer bugün yapmazsak, bir başkasının gidip beni haber vermesini beklemem, ben kendim gider Mag'a her şeyi olduğu gibi açıklarım".

72. Dareios'un atılganlığını gören Otanes ona şöyle cevap verdi: "Madem bizi hemen işe girişmeye zorluyorsun ve iyice düşünüp taşınmaya zaman bırakmıyorsun, o halde söyle bakalım saraya nasıl gireceğiz, bu adamlara nasıl saldıracağız? Sen de sanırım bizim kadar bilirsin ki her yanı nöbetçiler tutmuştur; kendi gözünle görmüş olmasan bile bunlardan söz edildiğini duymuşsundur; o halde bunları nasıl aşacağız?" — "Otanes, dedi Dareios, işle açıklanabilecek bir şeyi açıklamakta söz çoğu kez yetersiz kalır; başka bir kez de çok laf edilir ama iş eyleme gelince başarıya götürmez. Şunu biliniz ki, nöbet postalarını aşmakta bir zorluk yoktur. Önce bizim gibi adamlara ister saygı, ister korku sonucu olsun, sarayın kapılarını açmayacak adam olamaz; ayrıca saraya girebilmek için benim kişisel bir nedenim de var; İran'dan yeni geldiğimi ve krala babamdan haber getirdiğimi söylerim. Zira, yalanın gerekli olduğu yerde yalan söylemekten çekinmemeliyiz; ister yalancı olalım, isterse doğrudan hiç ayrılmamış olalım, aynı amacı gütmüyor muyuz? Kimileri yalanı kendisine çıkar sağlamak için söyler; kimileri de doğruyu söylerler, çünkü doğruyu söyleyen adamdır diye ilerde kendisine güvenilmesini sağlamak ister. Demek ki çeşitli yollardan aynı sonuca yöneliyoruz. Eğer ortada elde edilmek istenen bir yarar olmasa, ha doğrucu bir adam yalan söylemiş, ha bir yalancı doğru söylemiş, hiç bir farkı olmazdı. Bizi uysallıkla içeriye bırakacak olan nöbetçiler sonra pişman olmayacaklar; eğer yolumuzu kesmeye kalkacak olanlar olursa, hemen o anda onları düşman sayar ve bir anda içeriye girerek işimizi bitiririz".

73. Gobryas aldı sözü: "Dostlar, dedi, bir daha ne zaman elimize geçer böyle bir fırsat? İmparatorluğu kurtaracağız, kurtaramazsak canımızı vereceğiz. Biz İranlıyız ve başımızda bir Media'lı, bir Mag var, üstelik kulakları kesik bir Mag. Aranızda Kambyses ölürken yanında bulunanlar var, devleti yeniden ele geçirmek için uğraşmayacak olan İranlılara son deminde yağdırdığı bedduaları unutmamışlardır sanırım; o zaman onun sözlerine kulak vermemiştik; sözlerini iftira sanmıştık. Ama bugün Dareios'tan yana oy veriyorum ve bu toplantıdan çıkınca dosdoğru Mag'ın yanına gidelim diyorum". Gobryas böyle konuştu, ötekiler de ona uydular.

74. Onlar bu işleri hazırlarlarken kader öyle getirdi ki, Mag'lar iyice düşünüp taşındıktan sonra Prexaspes ile bağlaşmaya karar verdiler, çünkü Kambyses en büyük kötülüğü ona yapmış, okla oğlunu öldürmüştü. Çünkü Kyros oğlu Smerdis'in ölmüş olduğunu bir tek o biliyordu. Kendi elleriyle öldürmüştü. Son olarak; ve İranlılar arasında büyük yeri olan bir kimseydi. Bu niyetle kendisini çağırmışlar ve bu yeni dosta antlarla bağlanmışlardı; ona kendilerinin İranlılara karşı yaptıkları düzenbazlığı hiç kimseye söylemeyeceğine dair ant içirmişler, buna karşılık birçok vaatlerde bulunmuşlardı. Prexaspes onlara söz verdi. Bir kez onu kendilerine kazandıktan sonra Mag'lar yeni bir istekte bulundular: Bütün İranlıları, dediler, krallar sarayının duvarları dibine toplayacaklar, o da bir kuleye çıkacak, herkese bildirecekti ki, şimdiki efendileri Kyros oğlu Smerdis'in kendisidir, başkası değildir, bunu yapmasını rica ediyorlardı. Bunu onun yapmasını istiyorlardı, çünkü İranlılara karşı ondan daha iyi bir inanca bulamazlardı. Çünkü çoğu zaman Kyros oğlu Smerdis'in yaşadığına tanıklık etmiş ve onun katili olduğu masalını çürütmüştü.

75. Prexaspes bunu da yapmaya hazır olduğunu söyledi; Mag'lar İranlıları çağırttılar, onu da bir kuleye çıkartıp halka karşı konuşmaya çağırdılar. Ama o, bile bile onların kendisinden istediklerini unuttu. Ta Akhaimenes'e kadar Kyros'un atalarını sayıp dökmeye girişti ve yüzyılları inip Kyros'a geldiği zaman, bunun İranlılara yaptığı iyilikleri, bütün bunlardan sonra da gerçeği açıkladı. Eskiden gizli tutuyordu, çünkü olan biteni anlatmak kendisi için tehlikeliydi, böyle söyledi; ama şimdi sanki bir güç kendisini buna zorluyordu. Kyros oğlu Smerdis'in nasıl, Kambyses'in silâhlandırdığı kendi eli altında can vermiş olduğunu söyledi ve şimdi saltanat sürenlerin Mag'lar olduğunu açıkladı. Eğer bu Mag'ları tepelemezler ve devleti ellerinden kurtarmazlarsa, tanrıların bütün belâları İranlılar üzerine yağsın, dedi; sonra kulenin tepesinden attı ken-

disini. Saygı ile çevrelenmiş bir ömürden sonra böyle öldü Prexaspes.

76. Bu arada Mag'lara saldırmak için vakit geçirmemeye karar vermiş olan yediler, bunlardan habersiz, tanrılara sığınarak yola çıkmışlardı. Olanları yarı yolda işittiler. Bir kenara çekilip durumu yeniden gözden geçirdiler. Bir bölümü, Otanes ile beraber, kesin olarak, işi ertelemeyi ve bu kaynaşma içinde bir işe kalkışılmamasını istiyordu; Dareios ve öbürleri ise, ileri yürümek ve almış oldukları kararı vakit geçirmeden uygulamak istiyorlardı. Tam bunlar bu tartışmadayken yedi çift şahin göründü, bunlar iki çift akbabayı kovalıyorlar, tüylerini yoluyor, didikliyorlardı. Bunu gören yediler tek düşüncede birleştiler. Bu, Dareios'un düşüncesiydi ve saraya doğru yürüdüler, kuşların görünmesi yüreklerine güç vermişti.

Mag Smerdis'in Ölümü

77. Giriş yerine vardıkları zaman, Dareios'un sağduyusu kendisine önceden nasıl dediyse öyle oldu; nöbetçiler bu kadar seçkin İranlılar karşısında saygı ile eğildiler ve ufacık bir şüpheye düşmeden, tanrıların gönderdikleri bu adamları içeriye bıraktılar; kendilerine bir şey soran olmadı. Avluya geldiler, burada haberci harem ağalarıyle karşılaştılar. Bunlar, niye geldiklerini sordular; bir yandan onları sorguya çekerken bir yandan da kapı nöbetçilerine çıkışıyor, «Bunları niçin içeri soktunuz» diye gözdağı veriyor ve daha ileri geçmelerine engel olmak istiyorlardı. Aralarında sessizce anlaşan yediler hançerlerini çektiler, düşmanlarını oracıkta vurdular ve koşarak selâmlığa girdiler.

78. Mag'ların ikisi de tam o sırada içerdeydiler ve Prexaspes'in yarattığı gürültü üzerine birbirlerine danışıyorlardı. Harem ağalarının patırdı çıkarttıklarını ve bağırdıklarını görünce, ikisi de hemen yerlerinden fırladılar, ne olduğunu anlamışlardı, kendilerini savunacaklardı. Birisi duvara atılıp yayını okunu almaya davrandı; öbürü mızrağına koştu. Bir karışıklık oldu. Ok ve yay bir işe yaramadı, çünkü düşmanlar çok yakındaydılar, göğüs göğüse dövüşüyorlardı, öbürü kendisini mızrakla koruyordu; Aspathines'i oyluğundan, İntaphernes'i gözünden vurdu; bu yara İntaphernes'in gözünü çıkardı; ama bundan ölmedi; öbürü yayın bir işe yaramadığını görünce, kendini selâmlığa bitişik bir odaya attı; kapıyı kapatmak istedi, ama yedilerden ikisi, Dareios ve Gobryas da peşinden atılmışlardı. Gobryas Mag'a sımsıkı sarıldı; yanlarında Dareios vardı,

karanlıkta Gobryas'ı vurmaktan korkuyor, ne yapacağını bilmeden öylece duruyordu. Onun öyle eli kolu bağlı dikilip baktığını gören Gobryas sordu: "Niye yardım etmiyorsun?" dedi. Dareios, "Seni yaralamaktan korkuyorum" dedi. Gobryas, "Sen sok kılıcını, dedi, isterse ikimiz de vurulalım". Dareios onu dinledi, hançeriyle vurdu ve bereket versin vurulan Mag oldu.

79. Mag'ları öldürdükten sonra kafalarını kestiler, iki yaralı yürüyecek durumda değildi, onları sarayda bıraktılar, zaten kaleyi de korumak gerekiyordu, öbür beşi Mag'ların kellelerini alıp koşmaya başladılar, çığlıklar atıyor, olayı anlatıyor, kelleleri gösteriyorlardı ve ellerine geçen bütün Mag'ları öldürüyorlardı. Yedilerin başarısını ve Mag'ların düzenbazlığını öğrenen İranlılar da onlardan geri kalmamak için hançerlerini çekmişler, yakaladıkları Mag'ın kanını dökmeye başlamışlardı; eğer gece bastırıp durdurmasaydı, canlı bir tek Mag kalmayacaktı. Bu günü İranlılar şimdi de büyük bir ulusal bayram olarak kutlarlar; her yıl o gün büyük törenler yaparlar ve "Mag Kıyımı" derler. O gün hiç bir Mag'ın ortaya çıkmasına izin yoktur; hepsi de evlerine kapanırlar (100).

İran Sarayında Demokrasi Tartışması

80. Ortalık yatışmıştı, aradan beş gün geçmişti, Mag'lara karşı baş kaldırmış olanlar durumu görüşmek üzere toplandılar; söylevler verildi, ki şüphesiz bunlara kimi Yunanlılar inanmazlar, ama öbürleri ne kadar doğruysa, bunlar da hiç olmazsa o kadar doğrudurlar. Otanes, İran halkının kendi kendisini yönetmesini öneriyordu ve şu kanıtları ileri sürüyordu: "Ben, diyordu, içimizden birini ayırıp başa geçirmeyi doğru bulmuyorum; bu ne hoş bir şeydir ne de bir kurtuluş yoludur. Kambyses'in, çılgınlığı ve küstahlığı nerelere kadar götürdüğünü biliyorsunuz, Mag'ların saygısızlıklarını da denediniz. Bir kimseye hiç bir hesap verme külfetine katlanmadan dilediğini yapmak imkânını veren monarşide sürekli bir denge kurulabilir mi? Bu kadar gücü kuvveti dünyanın en aklı başında adamına verseniz, o bile sapıtır. Kendini beğenmişlik uğursuz bir şeydir, eldeki güç onu besler ve haset insanoğluna daha doğduğu andan pençesini geçirir. Bu iki kusur insanı canavar haline getirir; cinayetlerin yarısı kendini beğenmişlikten, öbür yarısı hasetten gelir. Ama ne? diyeceksiniz, bir tyran kimseyi kıskanmaz, çünkü onun her şeyi vardır. Oysa tam tersine, haset ve tyranlık iç içedir ve yurttaşın zararına işler; iyi insanları kıskanması için onların sadece var olmaları bile yeter, kentlerde kötülerden başkasını sev-

mez; iftira onun katında iyi bir şeydir. Ama en büyük tutarsızlık şuradadır: Saygı gösterirsiniz daha çoğunu ister, daha çoğunu gösterirsiniz, bu sefer de dalkavuk der. Daha acısını, daha kötüsünü de söyleyeyim: Atalardan kalma görenekleri bozar; kadınların ırzına geçer, karar olmadan adam öldürür. — Buna karşılık halk idaresi, en başta adı güzel, İsonomi, yasalar karşısında eşitlik. İkincisi hükümdarın aşırılıkları bunda yok; yöneticiler kur'a ile seçilirler; yöneticiler sorumluluk taşırlar; her karar kamuya dayanır. Benim önerim bu, monarşiyi bırakalım, halk yönetimine geçelim; zira, her iyilik halk yığınlarındadır" (101).

81. Otanes'in görüşü buydu. Megabyzos oligarşiyi önerdi: "Tyranlık için Otanes'in dediklerine katılırım, diye başladı, ben de onun dediklerini derim; ama iktidarı halkın ellerine bırakmak öğüdüne gelince, en iyi olan bu değildir. Kendisinden hiç bir şey beklenemeyecek bir kalabalık, bundan daha budala, daha küstah bir şey olamaz. Bir tyranın küstahlığından kaçayım derken dizginsiz bir halkın küstahlığına teslim olmak, hiç bir zaman kabul edilemez. Bir tyran bir şey yaptığı zaman ne yaptığını bilir; ama yığın onu bile bilmez; nereden bilsin? Kendisine bir şey öğretilmemiştir, hiç bir zaman da kendi kendisine iyi bir şey öğrenemez; kışın coşturduğu sellere benzer, bilinçsiz atılımlarla her şeyin altını üstüne getirir. Halk idaresini, İranlıların düşmanları için dileyelim; ama biz kendimiz için iyi yetişmiş insanlardan bir kurul seçelim, devleti onlara emanet edelim; tabiî aralarında biz de bulunacağız; en iyi kararlar en iyi olanlardan çıkar".

82. Megabyzos'un görüşleri de böyleydi. Üçüncü olarak Dareios düşüncelerini şu sözlerle açıkladı: "Megabyzos'un halk idaresi için söyledikleri bence çok iyi söylenmiş sözlerdir, ama oligarşi için söyledikleri doğru değildir. Üç çeşit devlet alalım, hepsi de kendi çeşitlerinin en iyisi olsun, halk idaresinin en iyisi, kusursuz bir oligarşi ve monarşinin en erdemlisi. Ben derim ki, bu üçünün en iyisi monarşidir. Çünkü en üstün düzeydeki bir hükümdarın erdeminden daha iyi bir şey gösterilemez. Kendisinde varsaydığımız düşünme yetisiyle halk yararına daha iyi çalışır ve böylece alınacak kararlar kötü niyetlilere karşı daha iyi korunmuş olur. Oligarşide kamu yararına uygun sanılan bu insan kurulu hiç de öyle değildir, çoğunlukla doymak bilmeyen kişisel didişmelerle parçalanır; çünkü her biri öbürlerinden daha üstün olmak, kendi sözünü yürütmek ister, sonunda hepsi de birbiriyle kanlı bıçaklı olur; düzen bozulur, arkasından ölüm gelir. Ölüm monarşiyi getirir, bu da onun en iyisi olduğunu gösterir. Öbür yandan, demokrasi yozlaşmayı do-

ğurmasın olmaz; kamu için en büyük felâket olan bu yozlaşma, yozlaşmış yurttaşlar arasına düşmanlık sokmaz, tersine aralarında sağlam bir dostluk kurulmasına yol açar; çünkü devleti soymak için birbirinin desteğini gerekli görürler. Bu da birisinin çıkıp halkın başına geçmesine ve döndürülen dolapları durdurmasına kadar sürer gider. O zaman bu birisi halkın baş tacı olur; ve hükümdarlığa getirilir. İşte monarşinin gözle görünür üstünlüğü burada da karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunları bir sözcükle özetlersek, bu özgürlük dediğimiz şey, bize ne kazandırmıştır? Kim verdi onu bize? Halk mı, oligarşi mi, yoksa monarşi mi? Ben şu düşüncedeyim ki, bizi bir insanın iktidarı kurtarmıştır, bu rejime bağlı kalalım ve —bunu bir yana bıraksak bile— atalarımızın geleneğidir, bozmayalım, çünkü o iyidir; çünkü onu bozarsak hiç bir şey elde edemeyiz".

83. Açıklanan üç görüş buydu; geri kalan dört İranlı bu sonuncu görüşe eğildiler. İran'da politik eşitlik kurmak isteyen Otanes bak tı ki azınlıkta kalıyor şu sözleri söyledi: "Bu devrimin şefleri, içimizden birimiz kral olacak, öyle anlaşılıyor, ister kur'a ile seçilsin, ister bırakalım İran halkı kendisi seçsin, isterseniz herhangi bir yoldan biz kendimiz seçelim; bu koşullar altında ben sizlere karşı adaylığımı koymayacağım. Ne emir vermek, ne emir almak, istediğim budur. İktidarda gözüm yok, buna karşılık bir tek şartım var, ben ve soyumdan gelenler içinizden hiç birini kendi efendisi olarak tutmayacaktır!". Böyle konuştu ve altılar onun bu şartına olur dediler. O da artık onların katında kalmayarak kenara çekildi ve orada oturdu, bugün hâlâ İran'ın tek özgür ailesi budur; yürürlükteki yasalara dokunan bir şey yapmazlar, bunun dışında yalnız kendi uygun gördükleri ödevleri yerine getirmekte serbesttirler.

84. Geriye altı kişi kalmıştı, düşündüler, kral seçmek için tutulacak en iyi yol hangisidir diye; önce aralarında kararlaştırdılar, içlerinden biri kral olunca Otanes'e ve onun soyundan gelecek olanlara olağanüstü ayrıcalıklar tanıyacaktı: Otanes'e her yıl bir Med giysisi ve İranlılarca en makbul sayılan armağanlar verilecekti. Bu onurları ona tanıdılar, çünkü devrimi ilk tasarlayan ve hepsini bir araya getiren oydu. Otanes'in özel ayrıcalıkları bunlardır. Kendileri için de şu olanakları sağladılar: Bu yedi kişi, istedikleri zaman ve önceden haber vermeden kralın yanına girebilecekti, yeter ki kral, karılarından biriyle yatakta olmasın. Kral, karılarını yalnız bu yedi kişinin ailesinden alacaktır. Bir de kral nasıl seçilecek, onu kararlaştırdılar: Atlarına binip kentin dışına çıkacaklar,

güneş doğduktan sonra hangisinin atı daha önce kişnerse, o kral olacaktı.

85. Dareios'un Oibares adında becerikli bir seyisi vardı. Toplantı bittikten sonra Dareios bu adama: "Oibares, dedi, hangimizin kral olacağı bak nasıl belli olacak: Atlarımıza bineceğiz, güneş çıktığı zaman önce kimin atı kişnerse kral o olacak. Düşün taşın, aklına işe yarar bir şey gelirse vakit geçirmeden yap, ötekileri atlatıp bu onuru biz kazanalım". Oibares cevap verdi: "Kral olman buna kaldıysa, hiç üzülme efendimiz; bana güvenebilirsin, sen dururken başka kimse kral olamaz; bunun en iyi çaresini ben biliyorum". — "Eğer sahiden, dedi Dareios, açıkgözlüğüne bu kadar güveniyorsan, hiç vakit geçirmeden kolları sıva; çünkü bu iş yarın sabah olacak". Durumu böylece öğrenmiş olan Oibares, bakınız ne yaptı: Dareios'un atının, öbür kısrakların hepsinden daha çok aradığı genç bir kısrak vardı, gece olunca onu alıp kentin dışına götürdü, bir yere bağladı; sonra Dareios'un atını alıp çıktı, uzun süre kısrağın yakınlarında dolaştırdı, dişinin kokusunu aldırdı, sonra koyverdi, at gidip kısrağa aştı.

86. Gün ışımaya başlamıştı, altılar, kararlarına uygun olarak kentin dışına doğru ilerliyorlardı; geceleyin kısrağın bağlanmış olduğu yere geldikleri zaman, Dareios'un atı kişneyerek dörtnala kalktı; o anda bulutsuz gökyüzünde bir şimşek çaktı ve gök gürledi. Bu belirtiler sanki özel olarak ortaya çıkmıştı, Dareios'un seçimini onaylayan tanrısal bir olaydı; öbürleri hemen atlarından inip önünde yere kapandılar.

87. Oibares'in kurnazlığı kimilerine göre budur, başkalarına göre ise, —zira İranlılar arasında iki türlü anlatılır— söz konusu genç kısrağın eliyle apış arasını okşamış ve elini geniş dizliğinin altına saklamış. Sonra güneş çıkarken atlar yola düzülünce bizim Oibares kolunu uzatmış, elini Dareios'un atının burun deliklerine değdirmiş; hayvan kokuyu alınca hızla kişnemiş.

Dareios — Yönetim — Araplar ve Hintliler

88. Hystaspes oğlu Dareios (102) artık kral olmuştu ve Araplar dışında bütün Asya ulusları, Kyros'un aldığı ve Kambyses'in genişlettiği topraklarla beraber hükmü altındaydı; Araplara gelince, bunlar hiç bir suretle İranlıların boyunduruğu altına girmemişler, sadece Kambyses'i Mısır'a geçmeye bıraktıkları zaman, müttefikleri

olmuşlardı; zira Araplar karşı dursalardı, İranlılar Mısır'ı alamazlardı. Dareios kendisine İranlılar katında daha yüksek bir yer sağlamak amacıyle nikâhlar kıydı; Kyros'un kızları Atossa ve Artystona ile evlendi; Atossa daha önce kardeşi Kambyses'in, sonra da Mag'ın karısı olmuştu; Artystona genç bir kızdı; ayrıca Kyros oğlu Smerdis'in bir kızıyle de evlendi, adı Parmys'di; bunlardan başka Otanes'in Mag'ı meydana çıkaran kızını da aldı. Her şey gücünün belirtilerini gösteriyordu. Önce bir taş yontturup diktirdi, üzerine kabartma olarak bir atlı işlenmişti ve şu yazı vardı: "Hystaspes oğlu Dareios, atı —burada hayvanın adı yazılıdır— nın acarlığı ve seyisi Oibares'in becerikliliği sayesinde İran tahtına geçti".

89. Bu anıtı kurdurdu, sonra ülkeyi kendilerinin satraplık dedikleri yirmi hükümete ayırdı, hepsinin başına birisini koydu, uyruğunda bulunanları ırklarına göre bölüp ayırarak, her birine vergiler saldı, bu ayırımı yaparken kimi zaman komşu olanları birleştirdiği gibi, kimi zaman da sınır komşusunu atlayıp daha uzakta kalan bir ulusu şu ya da bu ırka bağladığı oluyordu. Bakınız bu hükümetleri nasıl dağıtmış ve yıllık vergi gelirini nasıl düzenlemişti. Vergi taksitlerini gümüş olarak ödeyenler için ölçü, Euboia talantıydı. Babil talantı yetmiş sekiz Euboia manası tutar. — Kyros ve Kambyses zamanında vergi konusunda belli ve değişmez bir kural yoktu; krala armağanlar sunulurdu. Vergilerin böyle düzene sokulması ve buna benzer öbür reformlar İranlılara Dareios için tüccar, Kambyses için zorba, Kyros için de baba dedirtmiştir, çünkü birincisi her şeyde bir kazanç arardı, ikincisi sert ve duygusuzdu, üçüncüsü ise insan adamdı ve onların iyiliği için çalışırdı.

90. İonia'lılar, Asya Manisa'lıları, Aiolia'lılar, Karia'lılar, Lykia'lılar, Milia'lılar, Pamphilia'lılar (bunların hepsi vergi bakımından bir arada sayılıyorlardı) hazineye dört yüz talant gümüş ödüyorlardı. Birinci hükümet burasıydı. Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytenneia beş yüz talant. İkinci hükümet buydu. Hellespontos'da, Yunanistan'dan gelirken sağda, oturanlar, Phrygia, Asya Thrak'ları, Paphlagonia, Mariandyn, Suriye üç yüz altmış talant; üçüncü hükümet de bu. Kilikia'lılardan günde bir taneden üç yüz altmış beyaz at ve beş yüz talant gümüş; bunun yüz kırk talantı Kilikia'daki atlı birlikler garnizonuna ayrılmıştı ve kalan üç yüz altmış talantı Dareios'a gidiyordu. Burası da dördüncü hükümetti.

91. Amphiaraos oğlu Amphilokhos'un Kilikia ve Suriye sınırları üzerinde kurmuş olduğu Poseidon kenti ile bu kentten Mısır'a kadar uzanan yerler —Arapların oturdukları yerler dışında, onlar bir

şey vermezlerdi— üç yüz elli talant, bu hükümet, ki bütün Fenike'yi, Filistin denilen Suriye'yi, Kıbrıs adasını kapsar, beşinci hükümetti. Mısır, Mısır'a komşu düşen Libya toprakları, Mısır'a bağlı bölgeler olan Kyrene ve Barka yedi yüz talant, ayrıca, Moiris gölü balıkçılığının geliri; zira buğdaydan sağlanan gelir gibi, bu para da yedi yüz talantın içinde değildi. Yüz yirmi bin medimnos buğday, Memphis'deki beyaz tabya garnizonunda bulunan İranlılarla bunların yardımcılarına dağıtılıyordu. Bu hükümet altıncıydı. Sattagyd'ler, Gandar'lar, Dadik'ler, Aparyt'ler bir tek hükümet içinde toplanmışlardı, yedinci hükümet oluyorlardı, hazineye yüz yetmiş talant ödüyorlardı. Susa'lılar ve Kissia'lıların geri kalanları üç yüz talant; bunlar da sekizinci hükümettiler.

92. Babil'den ve Asurya'nın geri kalan yerlerinden bin talant gümüş ve beş yüz iğdiş edilmiş oğlan çocuk; burası dokuzuncu hükümetti. Akbatana ve Media'nın geri kalan yerleri, Parikan'lar, Orthokorybant'lar dört yüz elli talant; bu onuncu hükümettir. Kaspian'lar, Pausikai'liler, Pantimathi'liler, bunlarla birlikte Daritai'liler hepsi bir arada vergi olarak iki yüz talant ödüyorlardı, bu da on birinci hükümetti. Baktrian'dan Aigles ülkesine kadar üç yüz altmış talant. On ikinci hükümet.

93. Paktyika ülkesinden, Ermenistan'dan ve komşuları olan ülkelerden, Karadeniz'e kadar olan yerlerden dört yüz talant geliyordu; burası on üçüncü hükümetti. Sagartian'lar, Sarangian'lar, Thamanao'lular, Utia'lar, Mykos'lar, Erythreia adalarında oturanlar, ki buralara büyük kral "Gurbetçi"leri yerleştirmişti, bunlara böyle derler sürgün anlamına, işte bütün bu halkların tümü toplam olarak altı yüz talant vergi ödüyorlardı; bu, on dördüncü hükümetti. Sakae'liler ve Kaspian'lar iki yüz elli talant veriyorlardı, on beşinci hükümet. Parth'lar, Khorasan'lılar, Safad ve Arya'lılar, on altıncı hükümet ve üç yüz talant.

94. Parikan'lar, Asya Ethiopia'lıları dört yüz talant, on yedinci hükümet. Matien'ler, Saspeir'ler, Alarodia'lılardan iki yüz talant isteniyordu, on sekizinci hükümet. Moskhi'liler, Tiberani'liler, Makronai, Mossyoikia ve Marsa üç yüz talant, on dokuzuncu hükümet. Hintlilere gelince bunlar bildiğimiz insan topluluklarının en kalabalık olanıdır ve öbürlerine bakarak en ağır vergiyi bunlar verirlerdi: Üç yüz altmış talant altın tozu; yirminci hükümet buydu (103).

95. Bu Babil gümüş talantının karşılığı, Euboia talantı ile dokuz bin sekiz yüz seksen talant tutar; altın parayı gümüş paranın on üç

katı tutarsak altın tozu dört bin altı yüz seksen Euboia talantı eder. Hepsini birden hesap edersek, Dareios'un yıllık geliri on dört bin beş yüz altmış Euboia talantı oluyor demektir. Kesirleri saymıyorum.

96. Bu, Dareios'un Asya'dan ve Libya'nın küçük bir köşesinden sağladığı gelirdir. Sonradan adalara, hatta Tesalya'ya kadar Avrupa bölgelerine de vergi salmıştır. — Bakınız büyük kral hazineye ödenen paraları nasıl saklıyordu: Madeni erittiriyor ve toprak kaplara doldurtuyordu; kaplar dolunca bu toprak kalıpları kırdırıyor, para gerektiği zaman ve her seferinde gerektiği kadar para bastırıyordu.

97. Hükümetler ve bunlara salınan vergiler bunlardı. Vergi verenler arasında yalnız İran'ın adını anmadım; şunun için ki, öz İran verginin dışında bırakılmıştı. Haraca bağlanmış olmayan yerler de kendiliklerinden armağanlar sunuyorlardı; bu dediklerim, Kambyses' in Makrobios Ethiopia'lılarına karşı yürüyüşü sırasında boyunduruk altına almış olduğu Mısır sınırındaki Ethiopia'lılardır; kutsal Nysa kentinde ve çevresinde otururlar ve ünlü Dionysos bayramlarını kutlarlar. (Bu Ethiopia'lılar ve komşuları, Kalantia Hintlileri ile aynı taneyi yetiştirirler (104), bu Hintlilerin evleri yeraltındadır). Dediğim bu iki ulus. iki yılda bir armağanlar sunarlardı ve bugün de sunarlar. İki khoinix som altın, iki yüz abanoz kütük, beş Ethiopia' lı çocuk ve beş tane de fildişidir armağanları. Kolkhis'liler ve bunların Kafkaslara kadar komşuları da kendi istekleriyle vergiye katılıyorlardı. (Zira, İran egemenliği bu dağa kadar uzanıyordu, Kafkasların kuzeyinde İranlılar yoktu). Bu halklar da böylece kendiliklerinden armağanlar veriyorlardı ve beş yılda bir getirip sunuyorlardı ve bugün de sunmaktadırlar; sunuları yüz oğlan ve yüz kızdır. Araplar her yıl bin talan tüssü gönderirler. Bu ulusların krala, vergi dışında, sunuları bunlardır.

Hindistan

98. Hintlilerin krala toz halinde getirdiklerini söylediğimiz şu bol altına gelince, bakınız nasıl topluyorlardı bunu: Hindistan'ın doğu kesimi çölden ibarettir; bizim bildiğimiz, tanyeri ve güneş yönünde, haklarında az çok kesinlikle konuşulabilecek olan ilk Asya halkı Hintlilerdir; Hindistan'ın doğusu çöldür, kum yüzünden kimse oturmaz. Ayrıca Hindistan'da birçok ırk yaşar, dilleri birbirine uymaz; kimileri göçebedir, kimileri değildir; göçer olmayanlar bataklık ırmak kıyılarında yaşarlar, bambu kayıklarla balık tutar ve çiğ

olarak yerler; bambunun her boğumundan bir kayık çıkar. Bu Hintliler giyimlerini sazdan yaparlar; ırmak kenarlarından saz toplarlar, keserler, hasır gibi örerler ve zırh gibi giyerler.

99. Başka Hintliler de vardır ki, bunların daha doğusunda yaşarlar, göçebedirler ve çiğ et yerler; adları Padaei'lerdir. Şöyle âdetleri vardır derler: İçlerinden birisi, kadın ya da erkek, hastalanınca öldürürler; erkekse yakın arkadaşı olan erkekler yaparlar bu işi; derler ki, hastalık yağları eritir ve etin tadını bozar; hasta, hasta değilim diye kendini savunur; ama onu dinlemezler, öldürüp afiyetle yerler. Eğer hasta, kadınsa gene erkeklerde olduğu gibi yaparlar, kadınlara, hastanın yakın arkadaşlarına bırakırlar bu işi, boğazını onlar keserler. Yaşlanıp ihtiyarlayan olursa, o kurban olarak kesilir ve şölen çekilir; ama bu az rastlanan bir şereftir; çünkü yaşlanmadan önce hastalanan kimse, öldürülür.

100. Başka Hintlilerin görenekleri çok değişiktir; hiç bir canlıyı öldürmezler, ekin ekmezler, evde yaşama âdetini bilmezler; ot yerler; bir kabuk içinde ve darı iriliğinde taneler veren bir bitkileri vardır, ekip biçmeden ürün verir; bunu toplar, kabuğu ile beraber pişirirler. Aralarından birisi hastalanırsa, tek başına bir yere gidip yatar; ne oldu, öldü mü kaldı mı diye kimse arayıp sormaz.

101. Saydığım bu Hintlilerin hepsi de herkesin gözü önünde çiftleşirler, hayvan gibi; derilerinin rengi birbirine benzer ve Ethiopia'lılarınkine çalar; kadınları gebe bırakan tohumları, başka erkeklerinki gibi beyaz değildir, derileri gibi karadır; Ethiopia'lılar da bunlarınkine benzer bir tohum fışkırtırlar. Bu Hintliler İran'dan çok uzakta, güney yönünde yaşarlar; hiç bir zaman Dareios'un uyruğu olmamışlardır.

102. Bir de Paktyika (105) yörelerinde ve Kaspatyros kenti yakınında yaşayan Hintliler vardır; öbür Hintlilerin daha kuzeyine, ayı yönüne düşerler; yaşama biçimleri bakımından Baktria'lılara yakındırlar; Hintlilerin en savaşçı olanları bunlardır ve altın aramak için yolculuklara çıkanlar da gene bunlardır. Bir çöl, demiştik, vardır ki, kum yüzünden kimse yaşayamaz. Bu çölde kumlar içinde dev karıncalar ürerler, köpekten küçük, ama tilkiden büyük olurlar. İran kralının hayvanları arasında bunlardan da vardır, ki orada yakalanmışlardır. Bu karıncaların inleri yeraltındadır ve yeraltındaki kumu yeryüzüne taşırlar, Yunanistan'daki karıncaların yaptıkları gibi, ki zaten bunlar da tıpkı onlara benzerler; yeryüzüne çıkarılan kum altınlı bir kumdur. İşte bu altını toplamak için giderler çöle Hintliler. Her biri üç deve ile gider. Ortadaki dişi deveye bi-

ner, iki yanına yularla bağlı iki erkek deve çeker; dişi deve özellikle yeni doğurmuş olmalıdır. Deve attan daha az hızlı değildir, üstelik daha çok yük taşır.

103. Nasıl olduklarını Yunanlılar da bilirler, bu konuda bir şey söylemeyeceğim; yalnız bilinmeyen bir özelliğini belirteceğim; arka bacaklarındaki ayaklar çift olur, her birinde iki oyluk ve iki diz vardır; erkeğin kamışı, ki arka bacakları arasından geçer, kuyruğa doğru dönüktür.

104. Demek işte bu hayvanlarla giderler Hintliler altın aramaya; yolculuğu altın toplayacakları yerlerin en sıcak olduğu zamana rastlatırlar; karıncalar sıcaktan yeraltındaki inlerine kaçmış olurlar. Bu ulusların oralarda güneşin en sıcak olduğu zaman seher vaktidir, öbür insanların yaşadıkları yerlerdeki gibi öğle vakti değil; en çok tepe noktasına çıkıncaya kadar olan zaman içinde, yani çarşının kapandığı saate kadar yakar kavurur; bu süre içinde Yunanistan'ın öğle zamanından çok daha fazla yakıcı olur, o kadar ki Hintliler kendilerini suya atarlar, bu saate kadar, öyle anlaşılıyor. Gün ortasında sıcaklık hemen hemen başka yerlerde ve Hindistan'ın öbür yerlerinde olduğu kadardır; öğleden sonra gitgide, kuzeydeki halklarda olduğu kadar ılımlı olur ve güneş yattığı ölçüde hava soğur, sonunda, güneş battığı zaman iyice ayaz yapar.

105. Çöle varınca Hintliler getirdikleri küçük torbalara çabucak kum doldurup dönerler; çabucak, zira, İranlılara inanmak gerekirse, kokuyu alan karıncalar peşlerine düşerler ve dünyanın en hızlı canlıları olduklarından, bunlar toparlanıncaya kadar, Hintliler, eğer atik davranmamışlarsa bir daha toprağa dönemezler. Dişileri kadar iyi koşucu olmayan erkek develer az çok bir aralıkla arkada, yedekte kalırlar; ama bırakmış oldukları yavrularının kokusunu alan dişiler hiç yorgunluk belirtisi göstermezler. İşte Hintliler, İranlıların dediklerine göre, altının en büyük bölümünü böyle elde ederler; ayrıca kendi ülkelerinde toprak altından da çıkarırlar, ama o daha azdır.

106. Yaradılış en güzel yemişlerini yeryüzünün iki ucuna vermiş, tıpkı Yunanistan'a da en güzel ve ılımlı iklimi verdiği gibi. Doğuya doğru, demin de söylediğim gibi, insanların en son yaşadıkları yer Hindistan'dır; canlılar, dört ayaklılar ve kanatlılar öbür bölgelerde olduğundan çok daha iri olurlar, yalnız atlar öyle değildir: Med atları bunlarınkinden daha büyüktür, bunlar, Nisaya atları diye anılırlar. Ayrıca burada, tükenmeyecek kadar çok altın vardır,

bu altınlar toprak altından çıkarılır, ırmakların sularıyle gelir, ya da anlattığım gibi büyük bir çaba sonucu elde edilir. Ve orada ağaçlar, hem de yabanî ağaçlar, ürün olarak bir çeşit yün verirler, ki güzellikten yana ve kullanmaktan yana, bizim koyundan aldığımız yünü geride bırakır. Hintliler bundan giyecek yaparlar.

Arabistan

107. Güneyde insanların oturdukları son yer Arabistan'dır; tüssü, murra, kassia, kinnamon, ladanon çıkaran tek ülke burasıdır (*). Murra dışında bütün bu ürünleri devşirmek için Araplar oldukça eziyet çekerler. Yunanistan'a Fenike'lilerin getirdikleri ve Yunanlıların da ancak böylece edinebildikleri bir zamk vardır ki, tütsüyü onu yakarak elde ederler; zira tütsü veren ağaçların çevresinde kısa kanatlı küçücük yılanlar kaynaşır, renkleri çeşit çeşittir, her ağacın çevresi bunlarla doludur ve hatta belli zamanlarda Mısır'ı istilâ ederler (106). Bir tek bu zamkın dumanı yılanları ağaçlardan uzaklaştırabiliyor.

108. Gene Araplar derler ki, bütün yeryüzünü bu yılanlar kaplardı eğer başlarına engerek yılanlarının başına geldiğini bildiğim şeylere benzer bir şey gelmeseydi. Şüphesiz tanrısal güç, kendi hikmetinden beklenen tedbirleri almıştır: Yenilen ve yenilmekten korkan bütün türlere, yenile yenile nesilleri tükenmesin diye büyük bir doğurganlık vermiştir; buna karşılık, tehlikeli olan ve kötülüğü dokunanlar az ürerler. Tavşan diyelim, hayvan, kuş, insan hepsi onun peşindedir ve dölü bereketlidir. Bütün hayvanlar içinde gebeyken, doğurmadan önce gene gebe kalan tek hayvan dişi tavşandır, o kadar ki ananın karnında tüylenmiş yavrularla birlikte tüysüz, daha yeni biçimlenmiş ve yeni gebe kalınmış yavrular da bulunur. İşte tavşanlar böyledir. Buna karşılık, dişi aslan, hayvanların en güçlüsü ve en atılganı, ömründe bir kez ve bir tane doğurur; zira doğururken yavruyla beraber döl yatağını da atar. Ve bunun açıklanması: Yavru aslan ana karnında kımıldanmaya başladığı zaman döl yatağını yırtar, çünkü pençeleri öbür hayvanlardan çok daha sivridir ve büyüdükçe daha da çok yırtar; doğduğu zaman bozmadık bir tek nokta bırakmaz.

(*) Grekçedeki adları veriyoruz, Türk Dil Kurumu sözlüklerinde kassia (casse) için Hıyarşembe, kinnamon (cinnamre) için bir tarçın cinsi, ladanon için lâden denilmiştir. Murra mür'dür. Tütsü dediğimiz, birçok ağaçlardan çıkarılan bir reçine türüdür. Latincesi incensum'dur

109. Bunun gibi engerek yılanları ve Arabistan'ın kanatlı yılanları da, eğer istedikleri gibi üreyebilselerdi, insana yeryüzünde yaşama olanağı bırakmazlardı; ama çiftleştikleri zaman, dişi yılan tohumla sulanır sulanmaz, erkek yılanı, henüz yaratıcı eyleminin üzerindeyken, gırtlağından yakalar, dişlerini geçirir ve parçalayıp yemeden bırakmaz. Erkeğin sonu işte böyledir; ama o da dişiye, başka yoldan, kendi ölümünü ödetir. Babalarının öcünü sürdüren yavrular, daha ana karnındayken onu yerler ve ışığa çıkmak için karnını kemirerek kendilerine bir geçit açarlar; oysa öbür yılanlar, insana dokunmayanlar, yumurtlarlar ve bir sürü yavru yılan, kabuğunu kırarak çıkar. Engerek yılanı bütün yeryüzüne yayılmıştır; kanatlı yılanlar ise Arabistan'da toplanmışlardır; başka yerde yoktur; orada sayıları bundan ötürü çoktur.

110. Demek Araplar tütsüyü böyle topluyorlar; kansia'ya gelince bunun için de şöyle yaparlar: Devşirmeye gidecekleri zaman meşine ve hayvan postuna bürünürler, her yerlerini ve yüzlerini örterler, yalnız gözleri dışarda kalır. Bu bitki sığ bataklıklarda yetişir, bulundukları yerler, hatta içleri, yarasaya çok benzeyen kanatlı hayvanlarla doludur; kulakları sağır edici sesler çıkarırlar ve çok saldırgan olurlar; kassia toplarken kişinin gözlerini iyi koruması gerekir.

111. Kinnamon'a gelince, bunun toplanması daha da şaşırtıcı. Nerede yetişir, hangi ülkede olur bilen yoktur; kimilerinin dediği gibi, belki de Dionysos'un yetiştiği yörelerde olmaktadır; kinnamon, bir Fenike adı, biz de öyle diyoruz, ince dallardır, büyük kuşlar toplarlarmış; bunları getirir kille karıştırıp yuva yaparlarmış, yuvalar dağların yalçın kayalıklarında, insan elinin erişemeyeceği yerlerde. İşte becerikli Arapların buluşu. Öküz, eşek, ya da başka yük hayvanlarının ölüsünü büyük parçalar halinde kesiyorlar; bunları bu bölgeye getirip yuvalara yakın yerlere bırakıyorlar ve kendileri geriye çekiliyorlar; kuşlar et parçalarına saldırıyor ve yuvalarına taşıyorlar; ama yuva ince yapılı, bu yükü taşıyamıyor, yerinden kopup düşüyor ve yerde parçalanıyor; gözetleyenler koşup kinnamonları topluyorlar. Onların böyle topladıkları kinnamon, öbür ülkelere götürülüyor.

112. Ladanon'un, ki Araplar ladanum derler, kökeni daha tuhaftır; ince ve tatlı bir kokusu olduğu halde kötü kokuların yayıldığı bir yerde bulunur: Keçilerin ve tekelerin sakallarından sarkar, reçine gibidir. Birçok kokular bundan çıkarılır ve Arabistan'da tütsü olarak genellikle bu kullanılır.

113. Kokulu bitkiler konusunu burada bırakalım. — Arabistan'da çok hoş bir koku duyulur. Orada iki çeşit koyun vardır ki başka bir yerde bulunmaz, hayran kalınmaya lâyık hayvanlardır. Birinin kuyruğu uzundur, üç dirsekten kısa değildir; bu kuyruk eğer öyle bırakılırsa, yerde sürünür, hayvanın canı yanar, sürünmekten yara olur; ama her çoban bir arabacık yapıp hayvanın kuyruğunu içine yerleştirecek kadar tahta yontmasını bilir; böylece her hayvanın, içinde kuyruğunu taşıdığı küçümencik bir arabası vardır. Öbür cins dişi koyunun kuyruğu göze çarpacak kadar geniş olur ve bir dirseğe kadar varabilir.

114. Günün daraldığı yönde, batıya doğru Ethiopia uzanır, insanların oturdukları uç topraklardır; bu toprakta çok altın bulunur, kocaman filler, yaban ağaçların çeşidi, abanoz vardır, insanları iri olurlar, pek yakışıklıdırlar ve uzun ömürlüdürler.

115. Asya ve Libya'nın en uç yerleri buralarıdır. Avrupa'nın batı ucuna gelince, geniş bir açıklama yapamam. Gerçekten Barbar'ların Eridanus adı ile tanıdıkları bir ırmak varmış, kuzeydeki denize, bize amberin geldiği yere dökülürmüş, ben kendi hesabıma böyle bir şey kabul edemem, — bir de Kassiteros adaları varmiş (107), kalay bize oradan gelirmiş, bunu da kabul edemem. Bir kez bu Eridanus adının kökeni Yunan'dır, yabancı değil, bundan belli; bu adı bir ozan uydurmuş olmalı; öbür yandan ben o kadar soruşturdum, Avrupa'nın ötesinde bir deniz gördüğünü söyleyen tek kişiye rastlamadım. Şöyle ya da böyle bize kalay ve amber yeryüzünün uçlarından gelmektedir.

116. En büyük altın yatakları, öyle anlaşılıyor ki, Avrupa'nın kuzeyinde, ayı yönünde bulunmaktadır; ama bu altın nereden geliyor? Buna da kesin bir cevap veremem. Arimaspes'ler varmış derler, tek gözlü olurlarmış, altını bunlar Griffon'lardan koparırlarmış. Ama başka her bakımdan öbür insanlar gibi olsunlar da tek gözlü doğsunlar, ben böyle bir şeye de inanmam. — Ama bizim için en güzel ve en az rastlanan şeylerin, yeryüzünün en uzak uçlarında, yeryüzünü kuşatan çemberin üzerinde bulunduklarını söyleyebiliriz.

117. Asya'da bir ova var. Her yanı bir dağla çevrilmiş ve dağın beş boğazı var; bu ova eskiden Khorasan'lılarındı; Hyrkania'lıların, Parthia'lıların, Sarangia'lıların ve Thamanaei'lilerin ülkelerine sınır düşüyordu; ama şimdi buraları İranlılarındır ve büyük kralın mülküdür. Çevresini saran dağdan Akes adındaki ırmak çıkar. Eskiden bu ırmak beş kola ayrılır, yukarda adlarını saydığım ulus-

ların topraklarını sulardı; bir kanal, dağın beş tane sarp boğazının her birinden bu ülkelerin topraklarına su gönderiyordu. Ama İran egemenliği başladıktan sonra şöyle oldu: Büyük kral beş boğazın beşine de birer kapaklı alavere havuzu yaptırttı; suyun önü tıkandı, yüksek dağın ortasındaki ovayı su bastı, çünkü ırmak ovaya iniyor, ama oradan dışarıya akamıyordu. Eskiden ırmaktan yararlanan ülkeler, artık bu iyilikten yoksun kalmışlardı ve büyük sıkıntıya düştüler. Kışın tanrı, başka insanlara olduğu gibi, onlara da yağmur gönderiyordu, ama ırmağın suyu yazın darı ve susam ekerlerken gerekliydi. Bu sudan yoksun kalınca, karılarını da yanlarına alıp İranlılara koştular, kral sarayının kapısında dineldiler, yürek paralayan seslerle yakındılar. O zaman kral, alavere havuzlarının açılması için emir verdi, su önce en acele gerekli olduğu yere verildi; bu ülkenin toprağı suya doyduktan sonra, kral burasını kapattırıp ötekini açtırdı, gene en acele gerekli olduğu yere gönderdi; ama şunu da söylemeden geçemem, havuzu açmak için para alıyordu ve aldığı haraçtan gayrı, bu yoldan da önemli bir gelir sağlıyordu .

İntaphernes'in Ölümü

118. İşte bunlar hakkında söyleyeceklerim de bu kadar. — Mag'a baş kaldıran yedilerden birisi olan İntaphernes, ayaklanma olayından hemen sonra, küstahlığı yüzünden ölümü hak etti. Bir gün kral sarayına gidip kralın yanına girmek istemişti; aralarında böyle sözleşmişlerdi; Mag'ı devirmiş olanlar, kralın yanına habersiz girebilirlerdi, yeter ki kral o anda karısıyle halvette olmasın. İntaphernes de haber vermeyi gerekli görmediği için, çünkü kendisi de yedilerdendi, kralın yanına girmek istedi. Kapıcı ve perde çavuşu bırakmadılar, kralın halvette olduğunu söylediler. Ama İntaphernes, onların yalan söylediklerini sanıyordu, palasını çekti, ikisinin de kulaklarını ve burunlarını doğradı, atının dizginine dizip boyunlarına taktı ve böylece gönderdi.

119. Adamlar kralın huzuruna çıktılar, başlarına geleni anlattılar. Dareios önce altıların arasında bir anlaşma mı var acaba, diye ürktü. Adam gönderip öbürlerini getirtti, hepsine ayrı ayrı sordu, bu yapılanı doğru buluyorlar mı, diye. İntaphernes'in bu işi onlarla anlaşarak yapmış olmadığına iyice aklı yatınca, onu bütün çocukları ve akrabalarıyle beraber yakalattı; çünkü kuvvetli varsayımlar, onun ailesiyle birlikte kendisine karşı bir ayaklanma hazırlattığı düşüncesini uyandırıyordu; yakalandılar, öldürülmek üzere hapse atıldılar. Ama İntaphernes'in karısı saray kapısından ayrılmıyor,

ağlayıp sızlıyordu. Dur durak vermeyen bu yakarmalar Dareios'un yüreğine dokundu; haber yolladı: "Hatun, kral Dareios hapisteki akrabalarından hangisini istersen sana bağışlayacak, kendin seç". Kadın düşündü, cevap verdi: "Eğer büyük kral bana bir kişinin canını bağışlıyorsa, erkek kardeşimi bıraksın". Kral şaşırdı ve bir haber yolladı: "Hatun, hangi akla uyuyorsun da kocanı ve çocuklarını atlayıp sana çocukların kadar yakın ve kocan kadar sevgili olmayan kardeşini seçiyorsun?" Kadın şu cevabı gönderdi: "Ey kral, eğer benimkileri kaybedersem, elbette bir başka kocam, ve tanrı verirse başka çocuklarım da olabilir; ama şimdi ne anam, ne de babam var, bir kardeşim daha olamaz. Bana o sözü söyleten bu düşüncedir". Kadının sözleri Dareios'a çok akıllıca göründü. İsteğini yerine getirdi, kardeşini verdi, sözlerinden hoşlandığı için oğullarının en büyüğünü de bağışladı; öbürlerinin hepsini öldürttü. Yedilerden biri böylece ve kısa zamanda yok olup gitmiştir.

Polykrates'in Sonu

120. Kambyses'in hastalığı sırasında, bakınız başka bir yanda neler oluyordu. Kyros, daha o zamanlar, Sardes'in başına Oroites adında bir İranlı bırakmıştı; bu adamın aklına kötü bir istek takıldı; Samos'lu Polykrates'le aralarında bir geçmiş yoktu, hakkında kötü bir şey de duymamıştı, hatta yüzünü bile görmemişti ve şimdi onu yakalatıp öldürmeyi koymuştu aklına; bunun nedeni olarak genellikle şunu söylerler: Oroites bir gün kral sarayında oturuyordu, yanında Mitrobates adında bir başka İranlı vardı, bu adam Daskyleion bölgesinin satrapıydı (108). Aralarındaki konuşma ağız dalaşına döndü, sen şöylesin ben böyleyim derken Mitrobates, Oroites'e şöyle çıkıştı: "Adam mısın sen! Büyük kralın imparatorluğuna şu burnunun dibindeki Samos adasını bile katamadın, oysa ne kadarcık iş, başına on beş hoplit (*) toplayan bir yerli bile almış, hâlâ saltanat sürüyor". Bu hakaret Oroites'in çok ağırına gitmiş derler ve öcünü kendisine bu hakareti lâyık gören adamdan alacak yerde, onun yüzünden hakarete uğradım diye, Polykrates'i ne pahasına olursa olsun devirmeyi koymuş aklına.

121. Daha az yaygın bir başka anlatış: Oroites, bir iş için (ne iş olduğu söylenmiyor) bir çavuş göndermiş Polykrates'e. Polykrates selâmlıkta yatıyormuş; Teos'lu Anakreon da yanındaymış (109); belki Oroites'i aşağısamak için bile bile öyle yapmış, belki de suçlu

(*) Hoplon, silâh. Yunanistan'da ağır silâhlı yaya askere hoplit denirdi.

sadece bir rastlantıdır; her ne hal ise, Oroites'in çavuşu yanına girmiş, söyleyeceğini söylemiş; Polykrates'in yüzü duvara dönükmüş, ne bu yana dönmüş ne de cevap vermiş.

122. Polykrates'in ölümünü bu iki nedenden birine bağlarlar; isteyen hangisi hoşuna giderse ona inansın. Evet, Oroites, Menderes üzerindeki Manisa'ya geldi, Samos'a Lydia'lı Gyges oğlu Myrsos'u gönderdi; Polykrates'in denizlere egemen olmayı kafasına koymuş olduğunu biliyordu; böyle bir tutkuya kapılan ilk Yunanlı, bizim bildiğimiz budur; evet, Knossos'lu Minos vardı ve daha eskilerde deniz imparatorluğunu ele geçirenler olmuştu; ama çok eski hikâyeler çağının sona ermesinden bu yana, şüphesiz, İonia ve adalar üzerinde egemenlik kurmayı düşünen ilk kimse Polykrates'dir. Oroites işte onun bu tasarısını haber almıştı ve ona şu mesajı gönderiyordu: "İşte Oroites'in Polykrates'e diyecekleri: Kafanda büyük tasarılar varmış, öyle haber aldım; ve para kaynakların tasarıların kadar büyük değilmiş. Eğer dediğimi yaparsan, hem senin işlerin kolaylaşır, hem de beni kurtarmış olursun. Kral Kambyses beni öldürtecek. Sağlam yerden haber aldım. Gel beni de, paramı da onun kötü niyetlerinden kaçır; paranın bir parçası senin olsun, kalanını bana bırak; bu para seni bütün Yunanistan'ın efendisi yapmaya yeter. Eğer sahiden parası var mı diye şüphe edersen, güvendiğin birisini gönder, kendi gözleriyle görsün".

123. Bu öneri Polykrates'in hoşuna gitti, olur, dedi. Paraya doymadığından, önce hazineyi yoklasın diye Maiandrios oğlu Maiandrios'u gönderdi, yerliden birisiydi, yazı işlerini ona gördürürdü. Sonradan Polykrates'in özel dairelerindeki süslemeleri, ki çok göz alıcı şeylerdir, Here tapınağına sunan adam budur. Oroites, yakında bir müfettişin geleceğini haber alır almaz şöyle yaptı: Sekiz tane sandık aldı, içlerine taş doldurttu, yalnız üstlerini boş bıraktırdı; taşların üstüne altın yaydı ve sandıkları iplerle bağlatıp hazır etti, Maiandrios geldi, gördü ve gidip Polykrates'e anlattı.

124. Polykrates tanrılardan ve dostlarından gelen birçok uyarıya kulak asmadı, oraya gitmek üzere gemiye atladı, hatta kızının gördüğü bir rüyayı bile umursamadı. Kız, babasını havalara çıkarılmış olarak görmüştü, Zeus yıkıyor, Helios yağ sürüp ovuyordu. Bunu görünce babasının Oroites'e gitmesine engel olmak için uğraştı; hatta elli kürekli kadırgasına binerken bile peşini bırakmadı, ona kendisini bir uğursuzluğun beklediğini anlatmaya çalışıyordu. O da, eğer sağ salim dönersem, seni yıllar yılı kız olarak bekletirim, diye gözdağı vermek istedi. Kız, keşke öyle olsa, diyordu, babamdan olacağıma yıllar yılı kız kalayım daha iyi.

125. Ama Polykrates, uyarıların hiç birine kulak asmamıştı, dalgaların üzerinde Oroites'e doğru yol alıyordu; yanına birçok yol arkadaşı almıştı, Krotonia'lı Kalliphon oğlu Demokedes de bunların arasındaydı, çağının en usta hekimiydi. Manisa'ya vardığı zaman, Polykrates, kendisine ve büyük tutkusuna lâyık olmayan acı bir sonla karşılaştı; zira Syrakusa tyranı dışında hiç bir Yunan tyranı Polykrates'le ölçüştürülecek kadar göz kamaştırıcı olmamıştır. Oroites onu öyle öldürttü ki, üzerinde durmaya bile değmez, yani kazığa vurdurdu. Yol arkadaşlarından Samos'lu olanları, özgür kaldığınıza şükredin, deyip geri gönderdi; yabancıları ve köleleri köle olarak alıkoydu. Polykrates havaya asılmış, kızının rüyası gerçekleşmişti; Zeus yağmurla yıkıyor, Helios kaslarını ovuyor, gövdedeki nemi su buharına çeviriyordu.

126. İşte Polykrates'in sürekli talihi, onu sonunda, Mısır kralı Amasis'in önceden haber vermiş olduğu akıbete götürmüştü. Ama kısa süre sonra Oroites'teki öcü alınmış oldu. Kambyses'in ölümünden ve krallığın Mag'lara geçişinden sonra da Oroites, Sardes'te oturuyor, imparatorluğu Med'lerin eline düşmüş olan İranlılar yararına bir şey yapmıyordu. Bu karışık zamanlardan yararlanarak, daha önce Polykrates konusunda kendisini aşağısamış olan Daskyleion satrapı Mitrobates'i öldürdü. Mitrobates'in oğlu Kranaspes'i öldürdü. İkisi de İran'da çok sayılan kimselerdi. Bu çeşitten tutarsız suçları arasında bir de şu, Dareios'tan bir haber gelmişti, haber hoşuna gitmemiş, haberciyi, dönüş yolunda, kiralık katillere öldürtmüş, habercinin de, atının da ölüsünü ortadan kaldırmıştı.

127. Dareios tahta geçer geçmez, yaptığı bütün kötü işlerden ötürü ve özellikle Mitrobates ve oğlunu öldürdüğü için, Oroites'in cezasını vermek istedi. Açıkça bir ordu göndermek istemiyordu, zira tahttaki değişikliğin yankıları henüz son bulmamıştı, tahta geçeli pek az zaman olmuştu, aldığı haberlere göre, Oroites'in önemli kuvvetleri vardı; bin İran askeri tarafından korunuyordu, Phrygia, Lydia, İonia bölgelerini elinde tutuyordu. Bu durum karşısında kurnazlığa baş vurmak zorunda kaldı; İranlıların ileri gelenlerini toplantıya çağırttı ve şunları söyledi: "İranlılar, içinizden kim şu şimdi söyleyeceğim işi yapmayı üzerine alır, ama zor kullanarak, gürültü çıkararak değil, ustalıkla becerilecek bir iş. Zira ustalık isteyen bir işte kuvvet işe yaramaz. "İçinizden kim Oroites'i canlı ya da cansız bana getirebilir? Bu adam İranlılar yararına hiç bir iş yapmadı; üstelik büyük suçlar işledi. Hepsi bir yana, içinizden iki kişiyi, Mitrobates ile oğlunu öldürdü; dahası, benim buyrultularımı götürenleri öldürtüyor, yaptığı küstahlıklar haddi aştı. İranlılara

daha çok kötülük etmesi için ona daha fazla zaman bırakmamalıyız; kötülüklerine son vermek için onu öldürelim".

128. Dareios'un beklediği görev buydu; görevi üzerine almak isteyen otuz kişi çıktı. Aralarında çekişiyorlardı; Dareios, ad çekilsin dedi; Artontes oğlu Bagaios'un adı çıktı; adı çekilmiş olan Bagaios şöyle yaptı: Çeşitli konularda birçok mektup yazdı, altına Dareios' un mührünü bastı ve alıp Sardes'e gitti. Sardes'e ulaştı, Oroites'in karşısına çıktı, teker teker mektupların bağlarını çözmeye başladı, açtığı mektupları, okusun diye krallık sekreterine veriyordu; zira her satrapın yanında krallık sekreterleri bulunur. Mektupları verirken Bagaios, koruma askerlerine bakıyordu, bunlar Oroites'ten koparılabilir mi, onu anlamak istiyordu. Buyrultulara karşı çok saygılı davrandıklarını gördü, hele içinde yazılı olanları daha büyük saygıyla karşılıyorlardı. O zaman sekretere, içinde şu sözlerin yazılı olduğu mektubu uzattı: "İranlılar, Kral Dareios, sizin Oroites'e koruma askeri olarak hizmet etmenizi yasak etti". Bu sözleri duyunca mızraklarını bıraktılar. Emre uyduklarını gören Bagaios yüreklendi ve sonuncu mektubu verdi: "Kral Dareios" diye yazılıydı bunda, "Sardes'deki İranlılara, Oroites'i öldürmelerini emreder". Bu sözleri duydukları anda, koruma askerleri hançerlerini çektiler ve hemen vurup öldürdüler. İşte Samos'lu Polykrates'in öcü İranlı Oroites'ten böyle alınmış oldu.

Demokedes Öyküsü

129. Oroites'in hazineleri Susa'ya getirildikten ve koruma altına alındıktan az sonra bir şey oldu, Kral Dareios avda attan inerken ayağı burkuldu; oldukça önemli bir burkulmaydı; ayak bileği yerinden çıkmıştı. Sarayda Mısır'ın en iyi hekimleri diye geçinen hekimler bulunurdu, onları çağırtıp baktırdı. Ama ayağı o kadar kabaca eğip büktüler ve ovdular ki, ağrı daha da arttı. Yedi gün yedi gece Dareios'un gözüne acıdan uyku girmedi. Sekizinci gün durum gene düzelmemişti, orada bulunanlardan birisi, Dareios'a Kroton' lu Demokedes'i salık verdi, bir zamanlar Sardes'te onun iyi bir hekim olarak ününü işitmişti. Dareios hemen bulunup getirilmesini emretti. Oroites'in köleleri arasında arayıp buldular; oradan çekip aldılar ve Dareios'a götürdüler. Zincirlerini sürükleyerek geldi; paçavralar içindeydi.

130. Kralın huzuruna çıkınca, "hekimlikten anlar mısın?" diye sordular. Anlarım demek istemiyordu, zira bilgisini açıklarsa eğer, bir daha Yunanistan'ı göremeyeceğinden korkuyordu (110). Dareios an-

ladı, bu işten anlıyor ama, belli etmek istemiyordu; onu getirmiş olanlara değnek ve çivili kamçı getirmelerini emretti. Demokedes o zaman, evet, dedi, ama gene de hekimlik sanatından pek o kadar anlamadığını, sadece sık sık bir hekimi gördüğü için az bir şeyler öğrenmiş olduğunu söyledi. Buna rağmen kral kendini, onun ellerine teslim etti, o da onu Yunan usulünce tedavi etti; kabaca bir bakımdan sonra gelen ağrı dindirici ilâçları sayesinde hasta önce uykuya ve kısa bir süre sonra da sağlığına kavuştu. Eski çevikliğini bir daha bulamayacağından korkan Dareios, ona iki çift altın zincir verdi. Bunun üzerine Demokedes, kendisini iyi ettiğim için zincirlerimi iki katına mı çıkarıyor, diye sordu. Bu söz Dareios'un hoşuna gitti, onu hareme gönderdi; harem ağaları önüne düştüler, kadınlara kralı sağlığına kavuşturan adam diye tanıttılar. Kadınların her biri altın dolu bir sandığa daldırdıkları kupalarla altın vermeye başladılar ve Demokedes o kadar çok altın aldı ki, kupalardan taşıp yerlere saçılan altınları toplayan Skiton adındaki hizmetçi bile hatırı sayılır bir para edinmiş oldu.

131. Bakınız bu Demokedes, Kroton'dan Polykrates'in yanına nasıl gelmişti. Korkunç öfkeli bir adam olan babasının yanında Kroton'da yaşıyordu. Bir gün dayanamadı, onu bırakıp Aigina'ya gitti. Adada yerleşti ve daha ilk yılda öbür hekimlerin hepsini geçti, oysa elinde ne bir aracı vardı, ne de bu sanat için gerekli olan öbür şeyler. İkinci yıl Aigina'lılar onu yıllığı bir talanta resmen maaşa bağladılar; üçüncü yıl Atinalılar yüz mana verdiler; dördüncü yıl Porykrates iki talant verdi. Samos'a işte böyle gitti ve Kroton'lu hekimlerin ünü onunla başlamış oldu; zira, bu olayların geçtiği dönemde, Kroton'lu hekimler Yunanistan'da el üstünde tutuluyorlardı; onlardan sonra Kyrene'liler geliyordu; bu aynı çağlara doğru Yunanistan'ın en iyi müzik sanatçıları olarak da Argos'lular ün yapmışlardı.

132. Demokedes, Dareios'u iyileştirdikten sonra, Susa'da büyük bir konak sahibi oldu; kralın can yoldaşı olmuştu ve istediğini yapmakta serbestti, yalnız Yunanistan'a dönmesine izin yoktu. Ondan önce krala bakmakta olan Mısırlı hekimler, bir Yunanlı hekime alt oldukları için kazığa vurulacaklardı; krala yalvardı, bunların canlarını bağışlattı; Eleusis'li bir falcıyı da kurtardı, bu da Polykrates'le beraber gelenlerdendi ve köleler arasında unutulup kalmıştı. Bu Demokedes, kralın yanında hatırı sayılır bir kişi olmuştu.

133. Bu olaylardan az zaman sonra başka bir şey oldu. Atossa, Kyros'un kızı ve Dareios'un karısı, göğsünde bir sivilce çıkardı, ka-

şıdı, sivilceyi azdırdı, başlangıçta saklamış, utancından kimseye söylememişti; ama hastalık ilerleyince Demokedes'i çağırtıp, gösterdi. O da, ben bunu iyi ederim, diye söz verdi; ama o da ondan bir şey istiyordu, o da onu yapacağına dair kendisine söz verecekti; istediği şey onuruna dokunacak bir şey değildi.

134. Atossa, Demokedes'in tedavisiyle sağlığına kavuştuktan sonra, beraber yattıkları bir gece Dareios'a şunları şöyledi: "Nedir bu ey kral, elinde bu kadar güç kuvvet varken, bir şey yapmadan oturuyorsun, İran İmparatorluğuna yeni bir ulus, yeni bir ülke katmıyorsun? Bu kadar büyük hazinelerin sahibi ve üstelik genç olan bir adamın başarılar kazanması, kendisini göstermesi gerekir, o zaman İranlılar da kendilerini bir erkeğin yönettiğini anlarlar. Böyle yapmakla iki yararın olur; birincisi İranlılara başlarında bir erkeğin bulunduğunu göstermiş olursun, ikincisi onların enerjilerini savaşta harcar, sana karşı ayaklanmaları için vakit bırakmamış olursun. Kendini göstermenin zamanı şimdidir, çünkü gençsin; insanoğlunun enerjisi gövdesinin gücüyle artar; ama bir gün gelir kocalır ve artık iş görecek hali kalmaz". Böyle konuşuyor, aldığı dersi tekrarlıyordu ve kral, ona cevap verdi: "Hatun, söylediklerin tastamam benim de aklımdan geçen şeyler. Evet, ben de karar verdim, bu anakaradan öbür anakaraya, boyunduruk gibi bir köprü atacağım ve Skyth'lere karşı yürüyeceğim; az zaman sonra bu iş yoluna girmiş olacak". Atossa o zaman şunları söyledi: "Beni dinle, önce Skyth'lerin üstüne yürümekten vazgeç; onları istediğin zaman alabilirsin. Sen asıl, Yunanistan'a karşı yürümelisin. Yanıma Lakonia'lı, Argos'lu, Atinalı ve Korinthos'lu kadınlar almak istiyorum hizmetçi olarak, ünlerini çok dinledim. Elinin altında sana bütün Yunan ülkelerini tanıtmak ve kılavuzluk etmek için bulunmaz bir adam var; ayağını iyileştiren adamı demek istiyorum". Dareios cevap verdi: "Mademki gücümüzü önce Yunanistan'a karşı kullanmamızın daha iyi olacağına inanıyorsun, bana kalırsa önce oraya durumu anlamak için birkaç İranlı göndermeli, o dediğin adamı da yanlarına katarız; durumu görürler, öğrenirler ve Yunanlılara ait her şey üzerinde bize bilgi getirirler; bunları öğrendikten sonra, ben de onlara karşı dönerim".

135. Böyle dedi ve dediğini yaptı. Hemen o sabah erkenden ileri gelen İranlılardan on beşini görevlendirdi, Yunanistan kıyılarını dolaşacaklardı, Demokedes'i de yanlarına katıyordu, kaçmasın diye gözkulak olacaklar, ne olursa olsun geri getireceklerdi. Bu emirleri verdikten sonra Demokedes'i çağırttı, ona da İranlılara bütün Yunanistan'ı gezdirmesi ve her şeyi iyice göstermesi görevini verdi;

sonra hemen geri dönecekti; bütün taşınabilir servetini de isterse götürebilecek, babasına ve kardeşlerine armağan edebilecekti, dönüşte kendisine bunların yüz katı verilecekti; bu armağanları götürebilmesi için emanet olarak bir de yük gemisi verilecekti, bunu ağzına kadar değerli armağanlarla doldurabilir ve denize onunla açılabilirdi. Bence, Dareios'un bunları söylemekte bir art niyeti yoktu; ama Demokedes, kral kendisini deniyor sandı; el açıklığından yararlanmaya kalkmadı; eşyalarını dönüşünde almak üzere burada bırakacağını söyledi; bununla beraber ana-babasına ve kardeşlerine götürmek üzere vereceği şeyleri alacaktı. — Dareios, Demokedes'e de gerekli yönergeyi verdikten sonra, keşifçilerini denize çıkmak üzere yolladı.

136. Fenike'ye geldiler, daha doğrusu Sidon'a ve orada oyalanmadan iki trirem (*) donattılar, bir de içi değerli armağanlarla dolu bir yük gemisi. Bütün hazırlıklar sona erince Yunanistan'a doğru yola çıktılar; kıyıdan gidiyorlar ve bütün kıyı boylarını inceleyip haritasını çıkarıyorlardı (111); en büyük bölümünü ve özellikle adı çok duyulan yerleri gezdikten sonra İtalya'da Taranto'ya vardılar. Burada Taranto'luların kralı Aristophilides, Demokedes'in hatırı için, İranlıların gemilerinin dümenlerini çıkarttırdı, kendilerini de casus diye hapse attırdı. Onlar hapishanede eziyet çekerlerken Demokedes, Kroton'a gitti; o, yurduna döndükten sonra Aristophilides, İranlılara özgürlüklerini ve gemilerinden aldırdığı parçaları geri verdi.

137. İranlılar denize açıldılar ve Demokedes'in peşine düşüp Kroton'a ulaştılar (112); onu bir meydanda dolaşırken buldular ve yakaladılar. Kroton'luların arasında İran devletinden çekinen kimseler vardı, Demokedes'i teslim etmeye hazırdılar; ama başkaları da vardı, kocaman sopalarla girişip Demokedes'i İranlıların elinden almaya kalkıştılar. İranlılar, "Kroton'lular! diye bağırıyorlardı, aklınızı başınıza toplayın. Elimizden almaya kalktığınız bu adam, büyük kralındır; kaçaktır. Kral Dareios kendisine hakaret edilmesine izin verir mi sanırsınız? Eğer bu adamı elimizden alırsanız, başınıza neler geleceğini düşünmüyor musunuz? O zaman ordularımız doğru kentinizin üzerine yürümez mi? En başta sizler köle olmaz mısınız?" Ne dedilerse dinletemediler Kroton'lulara. Öbürleri Demokedes'i aldılar; yanlarındaki yük gemisini de aldılar, İranlılar yeniden Asya yolunu tuttular, kılavuzları yoktu artık, Yunanistan'

(*) Trirem, üç sıra kürekli büyük savaş gemisi.

ın iç bölümlerini gezmeyi düşünmediler. Gemiye bindikleri zaman, Demokedes onlara, güle güle, dedi, gidip Milon'un kızıyle evleneceğini, Dareios'a öyle söylemelerini bildirdi. Zira, bu güreşçinin adı, büyük kralın sarayında bilinirdi. Demokedes bu evlenme için büyük para vermiştir, bence bunu sırf kendisinin kendi ülkesinde de hatırı sayılır bir adam olduğunu Dareios'a göstermek için yapmıştır, başka bir şey değil.

138. Kroton'dan kalkan İranlıların gemileri İapygia'da karaya vurdu (113); İranlıları burada köle olarak alıkoydular; ama Taranto'lu bir sürgün, Gillos onları kurtardı ve kral Dareios'un yanına kadar onlarla beraber gitti. Kral bu hizmetine karşı hoşnutluk olarak ne isterse vereceğini söyledi. Gillos, başına gelenleri anlattı ve ondan beklediği tek iyiliğin kendisini Taranto'ya geri göndermek olduğunu söyledi; ama koca bir donanmayı İtalya'ya göndermek bütün Yunanistan'ı ayağa kaldırırdı, onun için, dedi, Knidos'lular bu işi kendi başlarına yapabilirler; Knidos'lular, Taranto'lularla dosttular, dönüşünü herkesten iyi onlar sağlayabilirlerdi. Dareios, dileği kabul etti, yerine getirmek için davrandı. Knidos'lulara haberci gönderdi ve Gillos'u Taranto'ya götürmelerini emretti. Knidos'lular, Dareios' un sözünü dinlediler, ama Taranto'lulara laf anlatamadılar, dediklerini zorla yaptıracak kadar güçleri de yoktu. Bu hikâye böyledir; Asya'dan Yunanistan'a geçen ilk İranlılar bunlardır ve bunların casus olmalarının nedeni de buydu.

Syloson Öyküsü

139. Bundan sonra kral Dareios, Samos'u aldı; Yunanistan ve Barbar illerinde aldığı ilk yer burasıdır ve saldırı nedeni aşağı yukarı şudur: Kyros oğlu Kambyses'in Mısır seferi sırasında kalabalık Yunanlı kafileleri de bu ülkeye gelmişlerdi, kimisi, akla gelebileceği üzere, ticarî bir saldırı yapmak üzere, öbürleri de sadece gidip görmüş olmak için (114); Syloson da bunların arasındaydı, Aiakes' in oğlu Polykrates'in kardeşiydi ve Samos'tan sürülmüştü. Bu Syloson talihli adammış. Şöyle ki, omuzlarına al renkli güzel bir manto atmış, Memphis agorasında aylak dolanıyordu; Dareios, ki o zamanlar Kambyses'in koruma birliğindeydi ve kişisel bir etkenliği yoktu, onu gördü, manto hoşuna gitti, satın almak için Syloson' un yanına gitti. Dareios'un mantoyu pek beğendiğini gören Syloson, ona, tanrısal bir esine uyarak şöyle dedi: "Bu mantoya fiyat biçilemez, ama mademki bu kadar beğendin, al senin olsun". Dareios teşekkür etti ve aldı.

140. Syloson boşu boşuna mantosundan olduğuna hayıflanıyordu. Zaman geçti, Kambyses öldü, Yediler, Mag'a baş kaldırdılar ve içlerinden biri, Dareios tahta geçti. Syloson, vaktiyle Mısır'da mantosunu armağan etmiş olduğu adamın tahta geçtiğini öğrendi. Gitti, Susa'da kral sarayının eşiğine oturdu ve kendisini Dareios'a iyiliği dokunmuş bir adam olarak tanıttı. Kapıcı, gidip krala anlattı. Kral şaşırdı, cevap verdi: "Kimmiş bu iyiliğini görmüş olup da gördüğüm iyiliğe karşı borçlu kalmış olduğum Yunanlı? Tahta geçeli çok olmadı ve bu arada hiç bir Yunanlı kalkıp beni görmeye gelmedi. Bu Yunanlıya borcum olduğunu sanmıyorum. Getiriniz bakalım, işin aslı neymiş anlayalım". Kapıcı, Syloson'u içeri aldı; huzurda ayakta durdu, tercümanlar, adını ve krala ne gibi bir hizmette bulunmuş olduğunu sordular. Bunun üzerine Syloson, manto hikâyesini anlattı, o adamın kendisi olduğunu söyledi. "Ey insanların en cömerdi, dedi o zaman Dareios, henüz iktidarda bulunmadığım günlerde bana bu armağanı veren sendin demek. Pek o kadar büyük bir armağan değil, evet, ama bugün bir başkasından alacağım krallara lâyık bir armağan kadar hoşnut bırakmıştır beni. Seni hesapsız altına ve gümüşe boğmak istiyorum, ta ki Hystaspes oğlu Dareios'a yararın dokunduğuna pişman olmayasın". Bu söyleve Syloson şu cevabı verdi: "Bana ne altın, ne gümüş gerekir, ey kral, ama Samos'u kurtar, yurdumu bana ver, çünkü şimdi o, kardeşim Polykrates'in ölümünden beri kölelerimizden birinin eline kalmıştır ve bu kölelere Oroites arka çıkmaktadır; onu kan dökmeden ve köleleştirmeden bana geri ver".

141. Bu dilek üzerine Dareios bir ordu gönderdi, başında Yedilerden Otanes vardı; Syloson'un bütün isteklerini yerine getirme emri almıştı. Otanes, deniz kıyısına doğru yürüdü ve seferi yönetti.

142. Samos'ta Maiandrios oğlu Maiandrios iktidardaydı; Polykrates hükümeti ona emanet etmişti. Bu adam insanların en doğrusu olmak istiyordu (115), ama buna imkân bulamadı. Polykrates'in öldüğünü öğrendiği zaman, bakınız ilk olarak ne yaptı, Samos'un dış mahallesinde bir yer ayırttı, çevresini kutsal olarak ilân etti ve içerisine Kurtarıcı Zeus adına bir mihrap kurdurdu; bu iş bitince hemşerilerini toplantıya çağırdı ve şu söylevi verdi: "Hepiniz biliyorsunuz, Polykrates'in tacı ve hükümdarlık asası bana verilmiştir; şimdi üzerinizde hüküm sürmek benim elimdedir. Ama elimde olsa bile başkalarında kınadığım şeyi kendim yapmak istemem. Polykrates'in kendisi gibi insanları köle olarak kullanması hoşuma gitmiyordu, başkalarının da kullanması hoşuna gitmez. İşte şimdi artık Polykrates yok; ben iktidarı halka bırakıyorum ve aranızda hak

eşitliği ilân ediyorum. Buna karşılık kendim için yalnız şunları istiyorum: Bana Polykrates'in hazinesinden altı talant gelir bağlansın ve ayrıca Kurtarıcı Zeus tapınağının kutsal hizmeti bana ve benim soyumdan gelecek olanlara verilsin, zira bu mihrabı ben kurdurdum ve özgürlüğü size ben verdim". Samos'lulara bunları söyledi. O zaman içlerinden biri kalktı ve şunları söyledi: "Hayır, sen bize emir veremezsin, soysuz oğlu soysuz, alçak herif! Sen asıl elindeki paranın hesabını nasıl vereceksin? Onu düşün!".

143. Bunları söyleyen adam, hatırı sayılır yurttaşlardan biriydi, adı Telesarkhos'tu. O zaman Maiandrios baktı ki iktidarı kendisi bırakssa bir başkası çıkıp tyranlığı ele geçirecek, bırakmaktan vazgeçti; hemen kaleye kapandı, yurttaşlarının ileri gelenlerini (116), hesap verme perdesi altında çağırttı ve hepsini sıkıca bağlatıp hapse attı. Orada hepsi de zincire vuruldular; ama Maiandrios hastalandı; ölümünü bekleyen kardeşi, ki adı Lykaretos'tu, Samos'ta iktidarı kolayca ele geçirebilmek için, hapistekilerin hepsini öldürttü; anlaşılan Samos'lular özgürlük istemiyorlardı.

144. Syloson'un yol gösterdiği İranlılar Samos önlerine geldikleri zaman kimse onlara karşı elini silâha sürmedi; Maiandrios'tan yana olanlar ve Maiandrios'un kendisi bir anlaşma yapılmasını istediler, anlaşmaya göre, kendileri adadan çekileceklerdi. Otanes anlaşmayı kabul etti ve mütareke ilân etti; İran ordusunun büyük bölümü kalenin karşısına yerleşti ve kuşatmaya başladı.

145. Tyran Maiandrios'un bir kardeşi vardı, biraz atak bir adamdı, adı Kharilaos'tu; bu, birtakım suçlar işlemişti ve hapishanenin bir zindanında cezasını çekiyordu. Olan bitene kulak kabarttığı için, tavan penceresinden sarktı baktı, İranlılar bir şey yapmadan öyle oturuyorlardı; o zaman bağırıp çağırmaya başladı, Maiandrios'la görüşmek istiyordu. Maiandrios da gürültüyü duymuştu. Bağlarını çözdürtüp getirtti. Karşısına çıkar çıkmaz sövüp saymaya başladı, onu İranlılarla savaşmaya kışkırtıyordu. "Nedir bu yaptığın, dedi, ey alçakların alçağı, ben ki senin kardeşinim, hapse atılmayı gerektirecek bir şey yapmadığım halde, beni zincire vurup zindana atıyorsun; ama İranlılar gelip seni kendi evinden kovmak, varını yoğunu elinden almak istiyorlar da, neden bu küstahlığı onların yanına bırakıyorsun? Oysa onları alt etmek işten bile değil. Ama sen korkuyorsan, koruma birliğini bana ver, onları buraya geldiklerine pişman edeyim. Seni adadan sağ salim çıkartmayı da ben üzerime alıyorum".

146. Kharilaos böyle konuştu. Ve Maiandrios, onun dediğini yaptı. Bence kendi askerlerinin kralın askerlerini yeneceklerini sandığından değil her halde; daha çok Syloson'u kıskandığından, el değmemiş bir kenti hiç vuruşmadan onun eline bırakmak istemediğinden. Böylece İranlıları kızdırmak ve Samos'u, onlara teslim etmeden önce ne kadar olabilirse o kadar kötülük yapmak istiyordu, çünkü biliyordu ki, eğer İranlılar çok kayıp verirlerse, bunun acısını Samos'lulardan çıkaracaklardır. Kendisine gelince, o istediği zaman adadan burnu kanamadan çıkıp gidebilirdi; yeraltında, kaleden denize kadar gizli bir yol kazdırmıştı. Ve Maiandrios, Samos'u bırakıp gemiye atladı, gitti. Kharilaos bütün yabancı koruma askerlerini silâhlandırdı, kale kapılarını açtırttı ve askerlerini, her işin yoluna konulduğunu sanan ve bir saldırı beklemeyen İranlılar üzerine saldırttı. Paralı askerler, İranlılara saldırdılar, saldırıya uğrayanlar, İranlıların en gözde olanlarından, orduya tahtırevanla katılanlardandılar; büyük kıyım oldu. Onlar bu işe dalmışken İran ordusunun öbür bölümü yardıma koştu; paralı askerler ezildiler ve kaleye sığındılar.

147. İranlıların büyük kayıplar vermiş olduğunu gören general Otanes. Dareios'un yola çıkarken kendisine, hiç bir Samos'lunun öldürülmemesi, köleleştirme koşullarının uygulanmaması ve kentin hiç bir zarara uğratılmadan Syloson'a teslim edilmesi yolunda vermiş olduğu yönergeyi unuttu; bu uyarılar zihnine iyice kazılmıştı, ama gene de unuttu ve askerlerine ellerine geçen erkekleri küçük büyük ayırmadan öldürmelerini emretti. O zaman ordunun bir bölümü akropolü kuşatırken, kalanı genel kıyıma girişti, eline düşeni vurup öldürdü, kutsal yerlere sığınanlar bile kurtulamadılar.

148. Maiandrios, Samos'tan açıldıktan sonra gemisini Lakedaimon'a çevirdi. Oraya varınca, yanında getirdiği hazineyi güvenilir bir yere koydu ve şöyle bir şey yaptırdı: Gözle görünür bir yere, altın ve gümüş kupalar dizdirdi, hizmetçiler bunları silip parlatırken kendisi de Sparta kralı Alexandridas oğlu Kleomenes'le görüşmeye gitti ve onu alıp evine getirdi. Kupaları gören Kleomenes, hayran kaldı, gözlerini ayıramıyordu. Maiandrios, istediklerini alıp götürebileceğini söyledi, ısrar etti. Ama Kleomenes doğruluktan ayrılmadı; ama sunduğu armağanları geri çevirdiği için Maiandrios kuşkuya düşecekti, eli de açıktı, yurttaşları arasından adam kandırabilir, kendisinden öç aldırabilirdi, bunları düşünerek gitti, Ephoros'ları buldu (*), Sparta'nın çıkarları açısından bu Samos'lu yabancı-

(*) Kralın ve Senatonun sultasını dengelemek için yurttaşlar arasından her yıl seçilen beş yüksek görevli.

nın Peloponez'den sürülmesi iyi olacak, dedi, böylece kendisinin ya da başka Sparta'lıların doğru yoldan çıkmaları tehlikesi önlenmiş olacaktı. Onlar da, olur, dediler ve bir çavuş gönderip sürgün kararını Maiandrios'a bildirdiler.

149. İranlılar, Samos'u ağ içine düşmüş gibi sarmışlardı; Syloson' un eline geçtiği zaman tek erkek kalmamıştı, hepsi ölmüştü. Sonradan general Otanes yeniden şenlendirmek için kolonlar getirtip yerleştirdi, çünkü bir rüya görmüştü ve üreme organlarında bir hastalık baş göstermişti.

Dareios'un Babil Seferi

150. Samos'a karşı deniz seferi açıldığı sırada Babil'liler ayaklandılar (117); çok iyi hazırlanmışlardı; zira, Mag'ın hüküm sürdüğü zamanlarda, Yediler baş kaldırdığı sırada, uzun süren karışıklıklardan yararlanarak bir kuşatmaya dayanabilecek duruma gelmişlerdi; şüphesiz hazırlıklarını gizli tutuyorlardı. Açıkça ayaklanacak duruma gelince bakınız ne yaptılar: Her erkek evinden yalnız bir kadın seçip ayırdı. (Ana olanlar zaten ayrılmışlardı). Kalan bütün kadınları topladılar ve boğdular. Her biri yalnız bir tane alıkoymuştu yemek pişirmek için; öbürlerini boğmuşlardı. Çünkü yiyeceklerin boş yere harcanmasını önlemek istiyorlardı.

151. Bu olayları haber alan Dareios bütün kuvvetlerini topladı ve Babil üzerine yürüdü; orduyu kentin duvarları dibine getirdi, kenti kuşattı; Babil'liler aldırış etmiyorlardı. Tabyaların göze görünen yerlerine çıkıyor, oyunlar oynuyorlardı, Dareios'la, ordusuyle alay ediyorlardı; içlerinden birisi şöyle diyordu: "Burada ne bekliyorsunuz İranlılar? Çekip gitseniz daha iyi edersiniz. Ne zaman katırlar doğurursa, siz de bizi o zaman ele geçirebilirsiniz". Bu Babil'li böyle konuşuyordu, çünkü bir katır hiç bir zaman doğurmaz diye düşünüyordu.

152. On dokuz ay olmuştu, Dareios ve ordusu, Babil'i alamadan bekliyor, canları sıkılıyordu. Baş vurmadık düzen bırakmamışlardı, her yolu denemişlerdi; ama kenti alamıyorlardı. Başka yollar arasında, Kyros'a kentin kapılarını açtıran yola da baş vurmuşlardı. Ama Babil'liler artık gafil avlanmıyorlardı ve kent alınamıyordu.

153. Yirminci ayda Zopyros, Mag'a karşı baş kaldıran Yedilerden Megabyzos'un oğlu, bir mucizeye tanık oldu: Erzağını taşıyan katırlardan birisi, bir katır doğurmuştu. Koşup haber verdiler, önce

inanmadı, sonra gidip yavru katırı kendi gözüyle gördü ve «mucizenin tanıklarını, kimsee haber vermeyin,» diye sıkıladı ve düşünmeye koyuldu. Babil'linin söylediklerini düşünüyordu, daha başta söylemişti, katırın doğurduğunu görürseniz, kaleyi alırsınız, demişti; o sözlerle bu olay birbirine uyuyordu; o sözlere dayanarak Babil'in düşeceğini koydu kafasına; Babil'liye bu sözleri söyleten tanrı, katırlarından birine bir katır doğurtmuştu.

154. Onca, artık, kaderin Babil'in düşeceği gün olarak, ayırdığı gün gelip çatmıştı, gitti, Dareios'u buldu, bu kentin alınması kendisi için çok mu önemliydi, önce onu öğrendi. Kralın bu işe çok önem verdiğine kanaat getirdikten sonra, nasıl etsem de kenti alacak adam ben olsam, bu işi ben kendim yapabilsem diye hayal kurmaya başladı; zira, İranlılarda, büyük başarılar büyük onurlar sağlar. Bunun için aklına gelen tek çare şu oldu: Kendi kendisinin bir yerlerini kesip atacak ve Babil'lilerin saflarına geçecekti. Onarılamayacak bir budanmayı isteyerek göze aldı; burnunu ve kulaklarını kesti, bir kara bahtlı gibi saçlarını çepeçevre kazıdı, kendi kendini kamçıladı ve Dareios'a gitti.

155. En yüksek kattan soylu bir adamı böyle kesilmiş biçilmiş gören Dareios çok üzüldü; yerinden fırladı, bağırmaya başladı, kim yaptı bunu, neden yaptı? diye sordu. "Benim gibi bir adamı, diye cevap verdi İranlı, bu hale getirebilecek senden başka bir ölümlü yoktur; bende bu yaraları açan, ey kral, bir başkasının eli değildir; benim kendi elimdir, çünkü Asur'luların İranlıları alaya almalarına artık dayanamıyorum" — "Ey insanların en talihsizi, dedi kral, utanılacak bir şeyin üstünü onurlu bir bahaneyle örtmek istiyorsun, bu onulmaz yaraların nedeni bu kuşatmadır, diyorsun. Ey çılgın, bu yaralar düşmanın yenilmesini sağlar mı? Aklı başında bir kimse kendi kendine bunları nasıl yapabilir?" Öbürü cevap verdi: "Eğer tasarladığım şeyi sana önceden söylemiş olsaydım, bana izin vermezdin, ama ben yapacağım iş için yalnız kendime danıştım. Şimdi eğer sen işi gevşek tutmazsan Babil bizimdir. Ben şu halimle bir kaçak gibi gidip onlara teslim olacağım; bana bunları senin yaptığını söyleyeceğim; onları kandırıp ellerinden bir komutanlık koparacağım. Sen benim kente girişimden başlayarak on günü say, ordundan, kaybı önemli olmayan bir birlik ayır; Semiramis kapısı denilen kapıya yakın bir yere bin kişi gönder. Sonra bu ilk on günden sonraki yedinci gün Ninive'liler kapısı denilen kapıya iki bin kişi koy; bu yedi günden sonra bırak yirmi gün geçsin, sonra Khaldea'lılar kapısına bir başka birlik gönder, bu sefer dört bin kişi olsun. Ama gerek öncekilerin, gerekse bunların elle-

rinde, kendilerini savunmak için hançerden başka bir şey bulunmasın; bırak hançerleri dursun. Bu yirmi gün de geçince bütün orduyu ilerlet; yalnız İranlılar kalsın, bütün tabyaları çevir, İranlıları da Belos ve Kissia kapıları karşısına koy. Kazanmış olduğum büyük başarılardan sonra Babil'lilerin, kapıların anahtarlarını bana emanet edeceklerinden şüphem yok. Ondan sonrası da artık İranlılara ve bana kalan bir iş".

156. Bu yönergeyi verdikten sonra kentin kapılarına doğru yürüdü, sahici bir kaçak gibi, ikide bir dönüp kuşkuyla arkasına bakıyordu. Bu yandaki kulelerin tepesinden bakan nöbetçiler, aşağıya koştular, kapıyı hafifçe aralayıp, "Kimsin, ne istiyorsun?" diye sordular. "Adım Zopyros," diye cevap verdi, onların safına geçmek istediğini söyledi. Bu sözler üzerine nöbetçiler onu alıp Babil'liler Yüksek Kurulu'na götürdüler. Orada oturdu, yanıp yakılmaya başladı, kendi eliyle açtığı yaraları gösterip, bunları hep Dareios yaptı, dedi, bütün bunların, ona ordusunu geri çekmesini, çünkü kenti almanın yolu olmadığını söylediği için, başına geldiğini söyledi. "Oysa, diye ekledi sözlerine, şimdi benim sizin, Babil'lilerin arasında bulunmam, sizin için büyük talihtir, Dareios için ve ordusu için ve İranlılar için büyük felâkettir. Beni böyle doğramasının cezasını çekecek; bütün planlarını biliyorum, bütün gizlilerini biliyorum".

157. Böyle konuştu. Babil'lilerin karşısındaki adam İranlıların en soylu katından geliyordu, burnu, kulakları doğranmıştı, derisinde kamçı izleri vardı, üstü başı kan içindeydi, sözlerinin doğru olduğuna ve kendileriyle işbirliği yapmak için geldiğine inandılar; istediğini yapmaya hazır görünüyorlardı; o zaman o da, onlardan bir komutanlık istedi. Komutanlığı ele alınca Dareios ile kararlaştırdıkları gibi yaptı; onuncu gün, komutası altındaki Babil'lilerle bir çıkış yaptı, Dareios'tan ilk olarak karşısına çıkarmasını istediği bin kişiyi ortaya aldı ve kılıçtan geçirdi. Babil'liler baktılar ki yaptığı iş söylediği söze uyuyor, çok sevindiler ve her dediğini körü körüne yapacak hale geldiler. O bekledi, belli gün gelene kadar, Babil'liler arasından yeni bir birlik seçti ve savaşa soktu ve Dareios' un iki bin askerini daha kılıçtan geçirdi. Bu ikinci başarıyı da gördükten sonra Babil'liler artık ağızbirliği etmiş gibi, yalnız Zopyros'a öğütler düzer oldular. O, gene bekledi, belli süre geçsin diye, sonra komutası altındaki birliği belli yere götürdü, dört bin kişiyi çevirdi ve öldürdü. Bu sefer artık Zopyros, Babil'de her şeydi; Başkumandanlığı verdiler, tabyaların korunması ona emanet edildi.

158. Dareios, sözleştikleri gibi, genel saldırıya geçti, birliklerini tabyalar üzerine sürdü, o zaman Zopyros asıl düzenbazlığını ortaya koydu. Dareios'un ordusu saldırı üstüne saldırı tazeliyor, Babil'liler, kale duvarları üzerinden onları püskürtüyorlardı; ama Zopyros, Belos ve Kissia adlı kapıları açtı, İranlıları içeriye aldı. Babil'lilerden onun yaptıklarını görenler, Zeus Belos tapınağına doğru kaçtılar; görmeyenler ise, ihanete uğramış olduklarını anladıkları ana kadar savaş yerlerinden ayrılmadılar.

159. Babil ikinci kez olarak işte böyle alındı. Kente hâkim olunca Dareios, duvarları yıktırdı, bütün kapıları kaldırttı; ondan önce Babil'i alınış olan Kyros, ne birini yapmıştı ne öbürünü; ayrıca Dareios, Babil'lilerin ileri gelenlerinden üç bin kadarını kazıklattı. Geri kalan Babil'lilerin kentte kalmalarına izin verdi. Kendilerine kadın bulmaları için ileri görüşlü tedbirler aldı, çünkü soylarının tükenmesini istemiyordu. (Yukarda söylemiştik, Babil'liler, yiyecekten kazanmak uğruna karılarını boğmuşlardı). Dareios buyruklar saldı, çevredeki uluslardan Babil'e kadın göndermelerini istedi; her birinin kaç kadın göndereceğini belirtti, böylece elli bin kadın toplandı; şimdiki Babil'liler bu kadınlardan üremişlerdir.

160. Dareios'un gözünde Zopyros, bu başarısıyle, bir tek Kyros dışında, gelmiş geçmiş bütün İranlıların üstüne yükselmişti; çünkü bugüne kadar hiç bir İranlı kendisini Kyros ile ölçüştürmeye kalkmamıştır. Derler ki, Dareios çoğu zaman, Zopyros'un burnu ve kulağı için yirmi tane Babil feda olsun, dermiş. Onu onurlara boğdu; her yıl, İranlıların gözünde en değerli sayılan armağanlar veriyordu; Babil'in başına onu geçirmişti, ömür boyu orada kalacak, gelirin tümünü kendisine alıkoyacak, vergi de vermeyecekti ve daha birçok iyiliklerde bulundu. Bu Zopyros'un bir oğlu oldu, Megabyzos, Atinalılar ve müttefiklerine karşı Mısır'a gönderilen ordunun başında bulunmuştur (118); bu Megabyzos'un da bir oğlu oldu, Zopyros, bu da Atinalıların hizmetine girmek için İranlıları bırakmıştır.

Dördüncü Kitap

MELPOMENE

Skyth'ler — Yurtları — Özellikleri

1. Dareios, Babil'i aldıktan sonra Skyth'lere karşı sefer açtı (119). Asya çok gelişmişti, nüfusu taşıyor, zenginlik içinde yüzüyordu. Dareios, Skyth'leri cezalandırmayı koymuştu kafasına, Media üzerine ilk atılanlar onlardı, savaş açmışlar, düşmanlarını yenmişler, haksız savaşlara ön ayak olmuşlardı. Daha önce de söylemiş olduğum gibi, Skyth'ler Yukarı-Asya'da yirmi sekiz yıl hüküm sürmüşlerdir. Kimmer'leri kovalayarak gelmişler (120), Asya'ya geçmişler, Med egemenliğine son vermişlerdi, Skyth'ler gelmeden önce bu ülkenin sahibi Med'lerdi. Skyth'ler yirmi sekiz yıllık bir ayrılıktan sonra kendi yurtlarına döndükleri zaman, Med'lerle yaptıkları savaştan daha az olmayan güçlüklerle karşılaştılar; bir ordu yollarını kesmişti, bu ordu öyle umursanmayacak gibi değildi; zira, erkeklerin dönmediklerini gören Skyth kadınları, köleleriyle ilişki kurmuşlardı.

2. Skyth'ler içkileri olan sütü elde etmek amacıyle bütün kölelerin gözlerini oyarlar; — bakınız sütü nasıl saçarlar —: Köleler, flüte çok benzeyen bir çeşit kemik boru alırlar; bunu kısrağın döl yatağına sokar ve ağızlarıyle üflerler; onlar üflerken, öbürleri de sağarlar. Neden böyle yaparlar, kendilerine sorarsanız, hava, kısrağın damarlarını açar, sütün memelere inmesini sağlar. Sağılan süt tahta fıçılara boşaltılır; çevresine kör köleler dizilir ve sütü döverler; üstte kalanı ayırıp alırlar, Skyth'lerin gözünde en iyi süt budur; altta kalanını düşük kalite sayarlar. İşte Skyth'ler, ellerine düşenlerin hepsinin gözünü bu işi gördürmek için kör ederler; zira, ekip biçemezler, göçebedirler.

3. Bu kölelerle Skyth kadınlarından bir gençlik yetişti, bunlar dünyaya nasıl geldiklerini öğrendiler ve Media'dan dönen Skyth'lerin karşısına dikildiler. Önce Tauris dağlarından, Palus-Maiotis'in (121) en geniş olduğu yere kadar geniş bir hendek kazdılar, böylece yurtlarını ayırmış oluyorlardı. Skyth'ler hendeği geçmek istediler; düş-

manları gelip karşılarına kamp kurdu ve savaş oldu. Üst üste savaştılar, ama Skyth'ler bir adım bile ilerleyemediler; o zaman içlerinden birisi bağırdı: "Nedir bu yaptığımız ey Skyth'ler, dedi, kendi kölelerimizle dövüşüyoruz. Bizi öldürüyorlar, gittikçe azalıyoruz; biz de onları öldürüyoruz, yarın işlerimizi gördürmek için elimizde köle kalmayacak. Bence oku ve mızrağı bırakalım. Kırbaçlarımızı alalım ve öyle yürüyelim üstlerine. Bizi elde silâh gördükçe, kendilerini bizimle bir tutuyorlar, bizim kanımızdan sayıyorlar. Ama bizi elimizde silâh değil kırbaç görünce kölelerimiz olduklarını anlayacaklar, bunu anlayınca da bize karşı duramayacaklar".

4. Bu öğüdü dinlediler; ve öyle yaptılar. Bu hali gören düşmanları şaşırdılar, savaşı bıraktılar ve kaçtılar. Asya'da egemen olduktan sonra Med'lerin kovaladığı Skyth'ler, yurtlarına böyle döndüler. Ve işte Dareios, ordusunu, onların bu haddini bilmezliklerinin cezasını vermek, onlara karşı yürümek için topluyordu.

5. Skyth'ler, kendilerini ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle gösterirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adında bir adam doğdu. Bu Targitaos'un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızıymış, öyle derler. —Benim aklım ermez ama, bana ne, efsane böyle diyor—. Targitaos'un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Kolaxais. Bunların zamanında Skythia'ya gökyüzünden altından yapılma sanat araçları düşüyor, bir sapan, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyorlar. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar.

6. Lipoxais'ten Aukhatea denilen Skyth'ler doğmuştur. Ortancadan, Arpoxais'ten inenler Katiari'ler ve Traspies'lerdir; ve en küçüklerinden de kralları çıkmıştır ki, adları Paralatai'lardır. Tümü de Skoloti diye anılırlar, ki bu krallarının lakabıdır. Bunlara Skyth'ler adını Yunanlılar takmışlardır.

7. Kendi dediklerine bakılırsa, Skyth'ler böyle meydana çıkmışlardır, ilk kralları Targitaos'dan Dareios'un ülkelerine karşı açtığı sefere gelinceye kadar ırkları, diyorlar, hepsi bin yıldan öteye gitmez, tastamam bu kadardır. Gökten düşen bu kutsal altını krallar büyük bir dikkatle saklarlar ve büyük kurbanlar keserek hoşnut-

luğunu kazanmaya çalışırlar. Kutsal altını korumakla görevli olan kimse, bu bayram süresinde açık havada uyursa o yılı çıkaramaz, Skyth'ler öyle derler; ve bu bekçi bir gün içinde at sırtında ne kadar toprağı çepeçevre dolanabilirse o toprak kendisine ödün olarak verilir. Yurtları çok büyüktür. O kadar ki, Kolaxais üç krallığa ayırmış, her birini bir oğluna vermiştir; bu krallıklardan biri öbürlerinden daha büyüktür, altın burada saklanır. Kuzeye doğru, Boreas rüzgârı bölgesinde ve insanların yaşadıkları toprakların ötesinde, ne daha ileriye gidilebilir, ne de bir şey görülebilir, çünkü kuş başı iriliğinde tüylerle doludur; bu tüyler yeri göğü kaplar, ufku perdeler (122).

8. Skyth'ler kendileri için ve yurtlarının kuzey bölgeleri için ne anlatırlarsa ben de onu anlattım. İşte şimdi de Pontos Euxeinos'da yerleşmiş olan Yunanlıların anlattıkları: Herakles, diye anlatırlar, Geryon'un (123) öküzlerini önüne katmış giderken, bu gün Skyth' lerin oturdukları yerlere gelmiş, o zamanlar buralarda kimse yokmuş; Geryon, Pontos'un çok uzağında oturuyordu; Herakles direklerinin ötesinde, Okeanos Gadeires'i yakınında bulunan ve Yunanlıların Erytheia dedikleri adayı almış yerleşmişti (124). Okeanos'a gelince, bu da doğu bölgelerinden çıkarmış ve bütün toprakları çepeçevre dolanırmış, böyle söylerler, ama bir kanıt göstermezler. Evet, işte Herakles buralardan kalkmış, bugün Skythia denilen ülkeye gelmiş; soğuk, buz gibi bir havaya yakalanmış, aslan postunu çekmiş üzerine ve uyumuş; arabasına koşulu iki kısrak, ki otlamaktaymışlar, bu arada bir mucize olarak kaybolmuşlar.

9. Herakles uyanmış, kısrakları aramış, bütün ülkeyi geçmiş, sonunda "Ağaçlık" denilen yere gelmiş. Bir mağaranın içinde bir yaratık bulmuş, yarısı kız, yarısı yılan; kalçalardan başlayarak yukarısı kadın, alt yanı yılan. Bu gördüğü karşısında uğramış olduğu şaşkınlıktan kurtulunca, acaba kendi başlarına dolaşan kısrakları gördü mü diye sormuş; o, kısrakların kendi elinde olduğu ve geri alabilmek için kendisiyle yatması gerektiği cevabını vermiş. Herakles bu ücret karşılığı onunla birleşti. Kısrakları geri vermeyi erteliyordu, çünkü Herakles ile daha uzun zaman kalmak istiyordu, öbürü ise bir an önce kısrakları alıp gitmek istiyordu. Sonunda verdi ve şunları söyledi: "Buraya gelen kısrakları senin için sakladım; sen de karşılığını ödedin, işte senden üç çocuğum oldu. Büyüyecekler, o zaman onları ne yapacağım? Bunu sen söyleyeceksin. Burada mı yerleştireyim, —çünkü bu topraklar benimdir—, yoksa senin yanına mı göndereyim?" Böyle sordu ve işte diyorlar, aldığı cevap: "Çocuklarının büyüyüp adam olduklarını gördüğün za-

man, eğer şu diyeceğimi yaparsan, yanlış bir şey yapmış olmazsın: İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler. Eğer bu dediğimi yaparsan mutlu olursun, benim sözümden de çıkmamış olursun".

10. Herakles yaylarından birini (çünkü o zamana kadar iki yayı vardı) kurdu, omuzdan atma kılıç kayışının nasıl kuşanıldığını gösterdi, sonra yayı ve kılıç kayışını yaratık arkadaşına verdi; kılıç kayışının tokasında altın bir kupa vardı. Bunları verdikten sonra gitti. — Çocukları doğdular. Büyüyünce anaları adlarını koydu; birincisinin adı Agathyrsos, sonrakinin Gelonos, en küçüğünün Skythes (125). Sonra Herakles'in sözüne bağlı kalarak onun emretmiş olduğu şeyi yaptı. Çocuklarından ikisi Agathyrsos ve Gelonos istenilen şeyi yapamadılar, kendilerini dünyaya getirmiş olan anaları onları kovdu, çıkıp gittiler; en küçükleri Skythes, istenileni yaptı ve yerinde kaldı. Sonradan gelen bütün Skyth kralları bu Herakles oğlu Skythes'ten türemişlerdir. Skyth'lerin bugün de kılıç kayışlarında asılı duran kupalar Herakles'in kupasının anısını sürdürürler. — İşte Pontos Euxeinos Yunanlılarının anlattıkları da bunlardır (ve şunu da eklerler ki, bu, analarının Skythes yararına uydurduğu bir şeyden ibarettir).

11. Bir anlatı daha var. Ben de bunu tutuyorum, o da şu. Göçebe Skyth'ler, Asya'daydılar; Massaget'lerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmer'lerin yanına göç ettiler. (Skyth'lerin oturdukları yerler eskiden Kimmer'lerinmiş, öyle derler). Skyth'ler geldikleri zaman, Kimmer'ler büyük bir istilâ karşısında oldukları düşüncesiyle toplanıp görüştüler. Düşünceler bölündü, iki taraf da dediğinden şaşmadı, ama krallardan yana olanların düşüncesi daha bir yürekliydi. Halkın eğilimi kendiliklerinden çıkıp gitmekti, böylesini uygun buluyordu; bu çapulcu alayını beklemek büyük bir tehlikeye atılmaktı; krallar ise yurtlarını bu istilâcılara karşı sonuna kadar savunmak istiyorlardı. Ne halk krallarının dediğine olur diyordu, ne de krallar halkın dediğine. Halk, savaşmadan yurtlarını düşmana bırakıp çekilmeyi düşünüyordu; ama krallar, halkla beraber kaçıp gitmektense yurtlarında kalıp ölmeye karar verdiler; şimdiye kadar yurtlarının sefasını sürmüşlerdi ve onu bırakırlarsa başlarına gelmedik belâ kalmayacaktı, durum öyle gösteriyordu. Sonunda halk ve krallar ikiye bölündüler ve sayıları birbirine denk olduğundan, birbirleriyle dövüştüler; ve Kimmer halkı kardeş eliyle ölenleri Tyras ırmağı kıyılarına gömdü, mezarları hâlâ durur. Geride kalanlar, on-

ları mezarlarına koyduktan sonra yurtlarını bırakıp çıktılar, Skyth'ler geldiğinde kimseler kalmamıştı.

12. Bugün de Skythia'da Kimmer Kaleleri vardır. Kimmer Boğazı vardır. Kimmeria denilen bir bölge vardır. Bir Kimmer Bosphoros'u vardır. Besbelli Kimmer'ler Skyth'lerden kaçarlarken Asya'dan geçmişler ve Khersonessos'ta, içinde bugün Sinop'lu Yunan kolonlarının oturdukları, kentler kurmuşlardır. Gene besbelli, peşlerinden gelen Skyth'ler, Media'yı yollarını şaşırdıkları için istilâ etmemişlerdir. Zira, Kimmer'ler kaçarlarken kıyı boyunu bırakmamışlar, oysa Skyth'ler onları, içeriye sapıp Media'ya girdikleri güne kadar, Kafkasları sağlarına alarak izlemişlerdir. Bu da üçüncü bir anlatıdır, Yunanlılar da Barbarlar da böyle anlatırlar.

Aristeas

13. Öbür yandan, Prokonnesos'da doğma Kaystrobios oğlu Aristeas adında biri vardı (126), destan düzerdi, o da, Apollon'un öfkesinden kaçarken İssedonos'ların ülkesine yanaştığını ve İssedonos'ların ötesinde tek gözlü Arimaspes ırkının yaşadığını, bunların ötesinde de kutsal altına bekçilik eden Griffon'ların, daha uzakta denize çıkan yerde Hyperbore uluslarının yaşadıklarını söyler. Bunların hepsi, diye ekler sözlerine, kendi sınırlarında bulunanlar, Hyperbore'lilerden gayrısı, birbirleriyle dalaşmak için bahaneler bulurlardı; ilk başlayanlar Arimaspes'lerdi. Bu Arimaspes'ler, İssedonos'ları yurtlarından atmışlardı, İssedonos'lar da Skyth'leri yurtlarından atmışlardı; Skyth'ler Notos denizi kıyılarında oturan Kimmer'lerin üzerine saldırmışlar ve bölgeden atmışlar. Ama, Aristeas'ın Skyth ülkesi hakkında anlattığı bu hikâye, Skyth'lerin söylediklerine uymamaktadır.

14. Bu destanları düzen Aristeas'ın yurdu neresidir söylemiştim; onun hakkında Prokonnesos ve Kyzikos'da edinmiş olduğum bilgileri de ekleyeceğim. Bana anlattıklarına göre, Aristeas, doğumu bakımından en büyük yurttaşlar katındandı; bir gün Prokonnesos'da bir bez basma atelyesine girdi ve orada düşüp öldü. Basmacı, dükkânı kapattı, gidip ölünün yakınlarına haber verdi. Aristeas'ın ölüm haberi kentin içinde yeni yayılıyordu ki, Kyzikos'lu birisi geldi, ölüm haberlerini yalanladı, Artake'den geliyordu ve Kyzikos yolunda Aristeas'a rastlamış, hatta onunla konuşmuştu. Adam dediğinden şaşmıyordu, o arada ölünün yakınları basmacının dükkânına gelmişler, cenaze kaldırmak için gerekli şeyleri getirmişlerdi. Kapıyı açıp girdikleri zaman, içerde Aristeas'ın ne ölüsü vardı, ne

dirisi. Ama altı yıl sonra Prokonnesos'da yeniden ortaya çıkmış ve bugün Yunanistan'da "Arimaspea" adıyle tanınan destanları yazmış ve bestelemiştir. Bunları besteledikten sonra ikinci kez kaybolmuştur.

15. Prokonnesos ve Kyzikos'da söylenen budur. Öte yandan, Aristeas'ın ikinci kayboluşundan iki yüz kırk yıl sonra İtalya'da, Metapontum'da geçmiş bir olay daha biliyorum. Bu sayıyı Prokonnesos'da ve Metapontum'da verilen tarihleri karşılaştırarak buluyorum. Metapontum'lular anlatırlar ki, Aristeas orada görünmüş, kendilerine emir vermiş, "Apollon adına bir sunak yapınız," demiş ve hemen yanına kendi adı olan Prokonnesos'lu Aristeas adında bir heykel konulmasını istemiş; Metapontum diye açıklamış, Apollon' un İtalya'da uğramış olduğu tek yerdir ve kendisi de tanrının peşinden gelmiş, ama şimdiki görünüşünde değil, karga biçiminde. Bu sözleri söyledikten sonra gözden kaybolmuş, Metapontum'lular Delphoi'ye adamlar göndermişler ve tanrıdan bu görünüşün anlamı nedir, diye sormuşlar. Pythia, görüntünün dediğini yapmalarını emretmiş ve sözünü dinlerlerse büyük kazançları olacağını söylemiş; bunun üzerine kendilerine verilmiş olan görevi yerine getirmişler ve bugün Metapontum'da tanrısal Apollon heykelinin hemen yanında Aristeas adında bir adam heykeli yükselmektedir; çevresi defne ağaçlarıyle sarılmıştır; Apollon heykeli kentin meydanındadır. Ama Aristeas için bu kadarı yeter.

16. Anlatmaya çalıştığımız bu ülkenin kuzeyinde ne vardır, kimse doğru dürüst bir şey bilmez; bir şeyler öğrenebilmek için, oraları kendi gözüyle görmüş bir kimseye rastlamadım. Az önce sözünü ettiğim Aristeas da, destanlarını yazdığı sırada, İssedonos' lardan öteye geçtiğini söylemiyor; daha kuzeydeki ülkeler üzerine o da kulaktan duyduklarını ve İssedonos'lar ne dedilerse onları aktarır. Bununla beraber, biz soruşturmamızın uzanabildiği en uç sınıra kadar, topladığımız ve az çok doğru olarak kabul ettiğimiz bilgileri vereceğiz.

17. Borysthenes ırmağı kıyılarında yaşayanların deniz üstündeki limanlarından, ki burası bütün Skyth kıyılarının orta noktasıdır, işte bu limandan başlayarak, önce Kallipidai Skyth'lerine rastlanır, bunlar Yunan soyundandırlar; daha kuzeyde başka bir halk vardır, Halizon'lar. Bunların yaşayışları da, Kallipidai'lerinki gibi, Skyth'lerden epeyce değişiktir, buğday ekerler ve bununla beslenirler, ayrıca soğan, sarmısak, mercimek ve darı da eker ve yerler. Halizon'ların yukarısında çiftçi Skyth'ler vardır; bunlar da

buğday ekerler, ama yemek için değil, satmak için. Daha yukarda Neuri'ler yaşarlar. Neuri'lerin kuzeyinde, bildiğimiz kadarıyle insanların yaşamadıkları bir bölge uzanır. Bu uluslar, Borysthenes'in batısında Hypanis ırmağı boyunca dağılmışlardır.

18. Deniz yönünden gelirken Borysthenes ırmağını geçince, ağaçlık bölge gelir, sonra içeriye doğru çiftçi Skyth'ler otururlar, Hypanis ırmağı Yunanlıları, bunlara Borysthenes'liler derler. Kendileri adlarının Olbiopolit'ler olduğunu söylerler. Bu çiftçi Skyth'ler, gündoğusu yönünde üç günlük yol boyunca bir bölgeyi tutarlar; Pantikapes adı verilen ırmağa dayanırlar, kuzeye doğru, Borysthenes ırmağını çıkarken, on gün boyunca onların ülkelerinden geçilir; ondan ötesi büyük çöldür, çölün hemen ötesinde, bambaşka bir halk, Androphag'lar vardır, bunlar Skyth soyundan değildirler. Daha da yukarısı yeniden çöl... Bu kez sonsuz, hiç bir insan soyuna, bizim bildiğimiz kadarıyle, rastlanmaz.

19. Bu çiftçi Skyth'lerin doğusunda, Pantikapes'i geçince, göçebe Skyth'ler sürülerini otlatırlar; toprak sürmez, ekin ekmezler. —Ağaçlık bölge dışında bütün bu topraklarda ağaç yoktur—. Bu göçebeler gündoğusu yönünde, Gerros ırmağına kadar uzanan bölgeyi tutarlar, ki on dört günlük yol genişliğindedir.

20. Gerros'tan ötesi Şahane Skyth'ler ülkesi denilen yerlerdir; Skyth'lerin en yiğit ve en kalabalık bölümü buralarda yaşarlar; öbür Skyth'leri kendi köleleri sayarlar. Sınırları şöyledir: Güney yönünde Taurik, doğu yönünde Körler'in çocuklarının açmış oldukları hendek ve Palus-Maiotis üzerinde bulunan ve Kremnes (127) denilen deniz çarşısı; ülkelerinin bir bölümü Tanais'e kadar dayanır. Kuzeyde, Şahane Skyth'lerin ötesinde Melankhlenos'lar otururlar, ayrı ırktandırlar, Skyth değildirler. Melankhlenos'lardan ötesi bataklık ve çöldür, öyle biliyoruz.

21. Tanais'i aşınca artık Skythia değildir; ilk ulus Sauromat'lardır; bu Sauromat'lar, Palus-Maiotis'in meydana getirdiği körfezin dibinden kuzeye doğru on beş günlük yol boyunca uzanır; bütün bu ülke çıplaktır, ne elle yetiştirilmiş, ne de kendiliğinden yetişmiş ağaç vardır. Daha kuzeyde ikinci bir bölge gelir, Budin'lerindir ve çok ağaçlıktır, baştan sona çeşitli türden ağaçlarla kaplıdır.

22. Budin'lerin kuzeyi önce yedi günlük çöldür; bu çölü aşıp az doğuya kayınca Thyssaget'lerin yurdudur, kalabalık ve ayrı soydan bir ulustur, avcılıkla geçinirler. Bunların sınırında, aynı böl-

gede Iyrkai'ler denilen kimseler otururlar; bunlar da avcılıkla yaşarlar, avlanmaları şöyledir: Ağacın tepesine çıkıp av gözlerler. Çünkü bütün ülke ormanlarla kaplıdır; her avcının hazır bir atı vardır, karın üstüne yatırılmıştır göze çarpmasın diye; bir de köpek vardır. Ağacın tepesinden hayvanı gördüler mi ok atarlar, atlarına atlayıp kovalarlar, köpekler de iz sürerler. Bu halkın kuzeydoğusunda başka Skyth'ler vardır, bunlar şahane Skyth'lerden ayrıldıktan sonra gelip bu ülkede yerleşmişlerdir.

23. Bu sonuncu Skyth'lere kadar anlattığımız bütün bu ülke zengin bir ovadır, toprağı çürümüş örgensel maddelerden oluşmuştur. Ötesinde yer taşlık, kayalıktır. Bu taşlık bölgeyi geçince yüksek dağların eteğinde uzanan geniş bir alana çıkılır, burası, doğuştan kel oldukları söylenen insanların oturdukları yerdir, kadın erkek hepsi keldir, burunları yassı, çeneleri fırlaktır; dilleri ayrıdır; Skyth'ler gibi giyinirler; ağaçlardan topladıkları yemişlerle beslenirler. Yağ çıkardıkları ağaca fındık ağacı derler. Aşağı yukarı incir ağacı büyüklüğünde olur; bakla iriliğinde yemiş verir, çekirdekli bir yemiştir bu. Bu yemiş olgunlaşınca bez içinde ezip özünü süzerler, koyu ve siyah bir öz akar; bu akan sıvıya, **"askhü"** derler; zevkle içerler, sütle karıştırıp öyle de içerler; tortusu yapışkan bir macun kıvamında olur, bundan da çörekler yapıp saklarlar; zira, bu ulusun sürüleri azdır, çünkü otlakları fakirdir. Her biri bir ağaç altında yatar; kış geldi mi ağacın çevresine, çadır gibi, beyaz yünden bir örtü gerilir; yazın örtüyü kaldırırlar. Bu halklara kimse zarar vermez; kutsal sayılırlar; savaş için silâhları yoktur. Komşularında bir anlaşmazlık çıksa yargıcı olarak onlara baş vurulur ve eğer birisi, kendi yurdundan kaçıp onlara sığınsa, ona artık kimse dokunamaz. Bunlara, Argipeia'lar derler.

24. Bu kel insanlar ülkesine kadar geçilen bütün bölgeler ve buralarda oturan uluslar bilinip tanınırlar. Çünkü bu ulusların yurtlarına yolculuk yapan Skyth'ler vardır. Haklarında bilgi edinmek zor değildir; Borysthenes ağzındaki deniz çarşısında ve Pontos'un öbür çarşılarında bulunan Yunanlılar da buralara giderler. Bu ulusların yanına giden Skyth'ler, işlerini görebilmek için yedi tercüman kullanırlar, çünkü oralarda birbirinden ayrı yedi dil konuşulur.

25. Argipeia'lara kadar öğrendik demektir; ama bu kel adamların kuzeyinde kalan bölge için kimse kesin bir şey söyleyemez. Çünkü çevresi dağlarla kesilmiştir; geçit vermez dağlardır ve kimse de geçmemiştir. Kel adamlar bu dağlarda keçi ayaklı insanla-

rın yaşadıklarını söylerler, ama ben pek inanmam. Bir de bu halkların ötesinde insanlara rastlanırmış ki, yılın altı ayını uykuda geçirirlermiş, ben böyle masallara inanmam. Kel adamların doğusuna düşen ülkede İssedon'ların yaşamakta oldukları kesindir; ama kuzey yönlere düşen bölgeleri, zayıf bazı söylentiler dışında, ne kel adamlar, ne de İssedon'lar tanımaktadırlar.

26. İssedon'lara bağlanan bazı görenekler; birisinin babası öldü mü bütün akrabaları ona sürü hayvanları götürürler; kurban ederler, parçalara ayırırlar; ev sahibinin babasını da keserler, ve etini öbür etlerin arasına karıştırırlar, bir şölen çekerler. Ölünün kafasını kazırlar, içinden beynini çıkarırlar; altın yapraklarla kaplarlar ve bir tanrı suratı gibi her yıl büyük kurbanlarla yüceltirler. Yunanistan'da ölüm yıldönümleri nasıl kutlanırsa burada da her oğul, babası için öyle yapar. Ayrıca, İssedon'lar da Argipeia'lar gibi adaletleriyle tanınmışlardır ve kadın da erkek gibi aynı haklara sahiptir.

27. Bu uluslar zaten biliniyorlardı ama, ötede, kuzeyde tek gözlü adamlar varmış ve kutsal altına bekçilik yapan Griffon'lar varmış, bunları yalnız İssedon'lardan öğreniyoruz; Skyth'ler, onların anlattıklarını tekrar ederler, o kadar; bize de bu inanç Skyth'lerden gelmiştir ve birincilere Arimaspes demekle bir Skyth sözcüğü kullanmış oluyoruz, zira "arima", Skyth dilinde tek, "spu" ise göz anlamına gelir.

Skythia Kışı

28. Bu anlattığım bölgede kış yaman olur. Bir fikir vermek için belirtiyorum: Sekiz ay süresince dayanılmaz soğuk olur, o kadar ki, yere su dökülse çamur olmaz ve ateş yakılsa çamurdan başka bir şey ele geçmez ve deniz donar. Kimmer'ler Bosphoros'u donar... Savaşta Skyth'ler ordularını hendeğin öbür yakasına buz üzerinden geçirmişlerdir. Böylece kış sekiz ay sürer, öbür dört ayda da gene kuvvetli ayaz yapar. Skyth kışı öbür ülkelerin kışından çok başka olur bu mevsimde, ki aslında yağmur mevsimidir, yağmurun damlası düşmez; oysa yazın yağmur hiç dinmez. Başka yerlere yıldırım düştüğü mevsimlerde buraya düşmez, ama yazın hemen hemen bütün bölgede düşer. Eğer kışın yıldırım düşerse bir mucize olmuş gibi şaşırırlar; bunun gibi deprem de ister yaz olsun, ister kış olsun Skythia'da bir mucize gibi karşılanır. Atlar soğuğa iyi dayanırlar, ama katırlar ve eşekler hiç dayanıklı değildirler; oysa öbür yerlerde tersine, soğukta kalan atlar kangrenden kırılırlar, buna karşılık eşekler ve katırlar dayanırlar.

29. Bence bu bölgelerdeki boynuzsuz öküzlerin boynuz çıkarmalarına engel olan da gene soğuktur. Ve ben bu konuda Homeros'un yetkesine dayanıyorum, çünkü şöyle diyor:

Kuzuların alınlarında boynuzların çabucak çıktığı Libya, (*)

Haklı olarak, sıcak ülkelerde boynuzlar erkenden çıkar demek istiyor. Ağır soğuk yapan ülkelerde, hayvanlar ya zaten boynuzsuzdur, ya da boynuzluysa eğer, çok zor çıkar.

30. Demek ki bu ülkelerde soğuk böyle şeylere yol açıyor. Ama şaştığım bir şey var ki, —bu ara sözler (128), tabiî konumun içindedir— bütün Elis'de katır yetiştiremezler; oysa buraları soğuk değildir ve gözle görünür bir neden de yoktur. Elis'lilerin kendi sözlerine bakılırsa, katır yetiştirilmesine engel olan şey bir bedduadır. Kısrakların gebe kaldıkları mevsim geldiği zaman, bunları komşu ülkelere götürürler ve böğürleri tohumlanıncaya kadar, eşeklerle orada buluştururlar. Sonra alır kendi ülkelerine geri getirirler.

31. Skyth'lerin, havayı karartır, görüşü perdeler, ya da üst yandaki ülkelere gidilmesine engel olur, dedikleri tüylere gelince, benim bu konudaki görüşüm işte şudur: Bu bölgenin kuzeyinde aralıksız kar yağar, tabiî yazın kıştan daha az yağar; sıkı bir kar yağışını az uzaktan görmüş olanlar ne demek istediğimi anlayacaklardır; kar taneleri tüylere benzerler. İşte bu sıkı soğuk yüzünden anakaranın kuzey bölgelerinde oturulamaz. Bu tüy sözü bence bir imgedir, Skyth'ler bununla karı anlatmak istemişlerdir. — Uçsuz bucaksız denilen bu alanlar için bu kadar yeter.

Hyperbore'liler

32. Hyperbore'liler üzerine (129), ne Skyth'ler, ne de bu bölgelerde oturanlar bir şey söylemektedirler. Belki İssedon'lar bir şeyler söylemişlerdir, ama bence onlar da bir şey söylememişlerdir. Söyleselerdi, Skyth'ler de bunlar hakkında bir şeyler söylerlerdi, nitekim tek gözlüler için söylemişlerdir. Ama Hesiodos; Hyperbore'lilerden söz etmiştir. Homeros'un Epigonos'larda yaptığı gibi, tabiî sahiden bu destanı Homeros yazdıysa.

33. Bunlar hakkındaki bilgi bize asıl Delos'lulardan gelmektedir. Skythia'ya buğday saplarıyle bağlanmış kutsal sungular Hyperbore'lilerin oralardan gelir derler; oradan da uzak, Adriyatik bölgelerine kadar, bir ülkeden öbürüne elden ele verilerek gider; oradan güneye yönelen sungular, önce Yunanistan'da Dodona'lıların

(*) Odysseia, dördüncü bölüm 85.

eline varır; orada Malia körfezine iner ve Euboia boğazından geçer; bir ilden öbürüne Karystos'a yollanırlar; oradan çıktıktan sonra Andros'a geçmezler; Karystos'dan dosdoğru Tenos'a ve Tenos' dan da Delos'a taşınırlar. İşte Delos'lular bu sunguların adalarına böyle geldiğini söylerler. Ama ilk seferinde Hyperbore'liler bunları iki kız oğlan kıza taşıttırmışlar, ki Delos'lular bunlara Hyperokhe ve Laodike adlarını verirler; kendi yurttaşlarından beş kişiyi de yanlarına katmışlar, ki bugün bunlar Delos'da büyük saygı görürler ve Taşıyıcılar diye anılırlar. Ama Hyperbore'liler, gönderdikleri adamların geri dönmediklerini görmüşler. Acaba sonradan gidecek olan elçilerimiz de dönmeyecekler mi, diye telâş etmişler; bundan sonra buğday saplarına sarılıp bağlanmış olan sungularını getirip komşularına vermişler ve onların da öbür komşularına vermelerini istemişler. Böylece elden ele Delos'a kadar gelir derler. Ben kendi hesabıma, Thrak ve Paionia kadınlarında da bu sungular için yapılanlara benzer bir görenek olduğunu biliyorum: Kraliçe Artemis adına kurban kestikleri zaman, töreni buğday sapı olmadan yapmazlar.

34. Bu kadınların saygı gösterdikleri görenek işte budur. — Hyperbore'lilerden gelen genç kızlar, ki Delos'da ölmüşlerdir. Bunlara saygı olmak üzere bu adada kızlar ve oğlanlar saçlarını dibinden keserler. Kızlar evlenmeden önce saçlarını keserler; bir çubuğa dolayıp iki bakirenin mezarı üzerine koyarlar. Bu anıt, Artemis duvarları içerisindedir, girişte sola düşer; bir zeytin ağacı gölgeler. Delos delikanlıları da saçlarını bir tutam ota sarar öbürleri gibi mezarın üzerine bırakırlar. Bu genç kızlara Delos'da böyle saygı gösterilir.

35. Gene aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, iki Hyperbore'li kız, Arge ve Opis de aynı yerlerden geçerek, hem de Hyperokhe ve Laodike'den önce, Delos'a gelmişlerdir. Çabuk doğurmak için Eileithyia' ya haraç verirlerdi. Töreler böyle gerektiriyordu, onlar da bunu yerine getirmek üzere gelmişlerdi; bu Arge ile Opis adaya tanrılarla aynı zamanda gelmişler, öyle diyorlar ve Delos'lular onlara saygılarını değişik bir biçimde gösterirler: Kadınlar sıra olurlar, Likya'lı Olen'in, kızları övmek için düzenlediği ilâhiyi okuyarak adlarını anarlar. Ayrıca Opis ve Arge ilâhisini onların adlarını anarak söyleyen ve onlar adına yardım toplayan İonia'lılarla, adalarda yaşayanların bu adları kendilerinden öğrendiklerini söylerler. (Delos'da okunan eski ilâhileri düzenleyen gene bu Olen'dir. Oraya Likya'dan gelmiştir). Sunak üzerinde kurbanın butları yakıldığı zaman, külleri Opis ve Arge'nin mezarları üzerine serpilir. Bu mezar Ar-

temis tapınağının arkasına konmuştur; yüzü güneşin doğduğu yöne bakar ve Kea'lıların şölen salonunun hemen yanına düşer.

36. Hyperbore'liler hakkında daha fazla bir şey söylemeyeceğiz. Güya Hyperbore'li olan ve elindeki okla hiç bir şey yemeden dünyayı dolaştığı söylenen Abaris söylentisi için bir şey demek istemiyorum. — Eğer Hyperbore'de, yani yeryüzünün en kuzeyindeki ucunda yaşayanlar varsa, şüphesiz en güney ucunda da yaşayanlar vardır. Ve ben bu, "Dünya çevresinde yolculuk"lara bakıp gülüyorum, bunlardan bizde epeyce var ve aklın alabileceği bir bilgi vermiyorlar. Bunlar, Okeanos tekerlek bir toprağı kuşatan bir kemer gibidir, diye soğuk şeyler yazıyorlar. Asya ile Avrupa'yı aynı büyüklükte gösteriyorlar. Ben bu anakaraların birbiriyle ölçüştürmeli olarak ne büyüklükte olduklarını ve her birinin görünüşlerini birkaç sözle göstereceğim.

Coğrafya Bilgisi

37. İranlıların ülkesi, Erythreia denizi denilen Güney Denizine dayanır; kuzey sınırlarında Med'ler otururlar, Med'lerin üst yanında Saspeir'ler, Saspeir'lerin üstünde Kolkhis'liler, ki bunlar Phasis ırmağının döküldüğü Kuzey Denizine kadar giderler (130). İki deniz arasındaki bütün alanı bu dört ulus tutar.

38. Bu ülkelerden günbatısına doğru, iki denizin kıyıları bölgenin batı yönündeki denize kadar uzanır. Durumları şöyledir: Kuzeyden alırsak birincisi Phasis'den başlar ve deniz kıyısını izleyerek Pontos-Euxeinos ve Hellespontos boyunca uzanır, Troas'da Sigeion burnuna gelir; güneyden alırsak, aynı kıyı çemberi, Fenike'de Myriandikos körfezinden Triopion burnuna kadar uzanır. Bu deniz kıyısı boyunca otuz insan soyu oturur.

39. İki kıyı bölgesinden biri budur. Öbürü İran'dan çıkarak, Erythreia denizi yönünde uzanır ve orada sona erer; İran, onun devamı olarak Asurya ve Asya'ya bağlı olan Arabistan bunun içindedir. Bu bölge Dareios'un, Nil'in bir kanalının yatağını değiştirttiği Arap körfezinde biter —Aslında bitmez, ama herkes öyle der.— İran ile Fenike arasında çok geniş bir ova vardır; Fenike'den başlayarak kıyı boyu Filistin Suriyesini ve Mısır'ı izleyerek bizim denize uzanır; burada yalnız üç ulus vardır.

40. İran'dan batıya doğru Asya ülkeleri bunlardır. İranlılardan daha uzakta Med'ler, Saspeir'ler ve Kolkhis'liler, tanyeri ve gündoğusu bölgelerine doğru Asya, güneyden Erythreia deniziyle, kuzeyde Hazer denizi ve doğuya doğru akan Araxes ile sınırlıdır. Asya,

Hindistan'a kadar insanların oturdukları yerlerdir; oradan sonra doğuya doğru ıssızdır, kimse belli bir şey söyleyemez. Asya'nın kuruluşu ve büyüklüğü böyledir.

Libya

41. Libya iki kıyı bölgesinin ikincisindedir. Zira Mısır'dan sonrası Libya'dır. Mısır dolaylarında kıyı şeridinde bir daralma olur. Gerçekten bizim denizden Erythreia denizine kadar yalnız yüz bin kulaç, yani bin stad çeker. Ama bu kıstaktan sonra şerit çok genişler ve Libya denilen yer işte burasıdır.

42. Libya, Asya ve Avrupa arasına sınırlar koyup birbirinden ayıran sivri akıllılara bayılıyorum. Bu topraklar arasındaki farklar az buz şeyler değildir. Uzunluk derseniz Avrupa öbür iki anakaranın bütünü kadar yer tutar; ama genişlikten yana, bana öyle görünüyor ki, ölçüştürme bile yapılamaz. Libya, Asya ile sınır olan bölgesi dışında suyla çevrili görünüyor; bunu ilk olarak ortaya koyan, bizim bildiğimiz, Mısır kralı Nekos'tur; Nil'den Arap körfezine akacak kanalın kazılmasını durdurduktan sonra, Fenike'lilerden ayrılan bir keşif kurulunu gemilere bindirip gönderdi. Görevleri, Herakles direkleri yoluyle dönmek, Kuzey Denizine kadar gitmek ve Mısır'a bu yoldan dönmekti. Bu Fenike'liler, Erythreia Denizinden yola çıktılar ve bu Güney Denizinde ilerlediler. Güz sonu geldiği zaman, gemileri Libya kıyılarının neresinde ise oraya yanaşıyorlar, toprağı ekiyorlar ve hasat zamanını bekliyorlardı; yazın ekini kaldırdıktan sonra yeniden denize çıkıyorlardı. Böylece iki yıl geçti ve üçüncü yıl Herakles direklerini aştılar ve Mısır'a ulaştılar. Ve —benim akıl erdiremediğim, ama belki başkalarının kabul edebilecekleri— bir şey anlattılar: Libya'nın çevresini dolanırken güneş hep sağlarındaymış.

43. Libya ilk olarak böyle öğrenildi. Kartaca'lılardan gelen bilgiler de vardır; zira Akhaimenid hanedanından, Teaspes oğlu Sataspes özel olarak görev verilip gönderildiği halde, Libya turunu yapmamıştır. Uzun süre deniz üstünde kalmaktan, yalnızlıktan korkmuş ve anasının zorla yüklemiş olduğu bu güç işi sonuna erdirmeden dönmüştür. Megabyzos'un oğlu Zopyros'un bir kızını bozmuştu; bu suçtan ötürü kral Kserkses'in emriyle kazığa vurulacaktı, anası araya girdi, Dareios'un kız kardeşiydi, kralın verdiği cezadan daha beterini vereceğini vaat etti, oğlunu bağışlattı: Libya'nın çevresini dolanacak, Arap körfezine varıncaya kadar gemiden inmeyecekti. Kserkses bu şartları kabul etti. Sataspes, Mısır'a geldi, bir gemi aldı,

denizciler buldu ve Herakles direklerine doğru denize açıldı; direkleri geçti, Solunte burnu denilen Libya burnunu dolandı ve güneye doğru yelken açtı; deniz üstünde uzun aylar boyunca uzun bir yol yaptı; ama hep daha uzağa gitmek gerekiyordu. Onun için dönüş yolunu tuttu ve Mısır'a geri geldi. Oradan kral Kserkses'in yanına vardı, raporunu verdi: En uzak kıyılarda, diyordu, kısa boylu adamlara rastlamışlar, bunların giyimleri palmiye yaprağındanmış; gemi ne zaman kıyıya yanaşsa kentlerini bırakıp dağlara kaçıyorlarmış; zaten kendileri de bunlara bir kötülük yapmıyor, yalnız sürülerini alıyorlarmış. Libya'yı tamamen dolanamamasının nedeni olarak rüzgâr olmadığından geminin daha öteye gidemediğini ileri sürmüş (131). Kserkses bu hikâyeye kanmamış; onu, verilen işi yapmamış sayarak ilk cezayı uygulatmış, kazığa çaktırmıştır. Bu Sataspes'in bir harem ağası vardı, efendisinin ölümü üzerine Samos'a kaçtı; yanında büyük bir hazine varmış, onu da bir Samos'luya kaptırmıştır; bu Samos'lunun adını biliyorum, ama hatırlamak bile istemiyorum.

Asya

44. Asya'nın büyük bölümü Dareios'un ön ayak olmasıyle keşfolunmuştur. İndos ırmağının denize nerede ulaştığını öğrenmek istiyordu, —içinde timsah bulunan iki ırmaktan biridir— sözlerine güvenebileceği kimseleri ve bu arada Karyanda'lı Skylax'ı gemilerle yola çıkardı. Kaspatyros ilinden ve Paktyika toprağından yola çıktılar; ırmağı tanyeri ve güneşin doğduğu yönde denize kadar indiler; denize çıkınca günbatısına yöneldiler ve otuzuncu ayda Mısır kralının yukarda sözü geçen Fenike'lileri Libya'nın çevresini dolanmak üzere yola çıkarmış olduğu yere ulaştılar. Çepeçevre yapılan bu deniz yolculuğundan sonra Dareios, Hintlileri egemenliği altına aldı ve Hint Denizi'ni gemilerine açtı. Doğu bölgesi bir yana bırakılırsa, böylece bütün Asya bilinmiş oldu ve Libya ile aynı tabiatta bulunduğu anlaşıldı.

Avrupa

45. Avrupa'ya gelince, kuzeyi ve doğusu deniz midir, kimse bilmez. Uzunluğu biliniyor, dünyanın öbür iki bölümü kadardır. Zaten bir türlü akıl erdirememişimdir, neye dayanarak bir tek toprağa, hepsi de dişil sontakılı üç ad verilmiştir ve bölgeler arasında sınır olarak niçin Mısır'da Nil ve Kolkhis'de Phasis (başka birilerine göre Palus-Maiotis'de Tanais ve Kimmer'ler Boğazı) seçilmiştir. Ayrıca bu ayırımları kim yapmış, bu adları kim vermiştir, bunu da bir tür-

lü bulup çıkaramamışımdır. Libya'ya gelince: Yunanistan'da genellikle adının, oralı bir kadının adı olan Libye'den geldiği söylenir; Asya adı da Prometheus'un karısından gelir; ama Lydia'lılar bu ada sahip çıkmak isterler: Asya, derler, adını Prometheus'un karısı olan Asia'dan değil, Manes oğlu Kotys'in oğlu olan Asias'ın adından almıştır. Bu Asias adını Sardes boylarından birisi olan Asiad'lar da taşır. Europe'ye gelince, o da suyla mı çevrilidir? Kimse bilmez; adı nereden gelir? Kim bulmuştur bu adı? Bunlar da bilinmez, belki de bu ülkeye Tyros'lu Europe kendi adını vermiştir. Ondan önce bir adı olmadığını kabul etmek gerekir, öbür ikisi de öyle. Ama bu Europe'nin, ki aslı Asyalıydı, Yunanlıların bugün Europe dedikleri ülkeye gelmediği kabul edilmektedir. O, yalnız Fenike'den Girit'e, Girit'ten de Lykia'ya gitmiştir. Biz üzerinde fazla direnmeden, bugün genel olarak nasıl anılıyorsa o adlarla anacağız.

46. Dareios'un sefer açmış olduğu Pontos'un çevresi, Skyth'ler bir yana bırakılırsa, en geri insanlarla kuşatılmıştır. Denizin beri yakasında Skyth'lerden başka, kafası aydınlanmış bir ulus gösteremeyiz, Anakharsis'den başka doğru dürüst bir adamın anısını bulamayız. Hatta, insanlar için pek önemli bir alanda eşsiz bir üstünlük göstermiş olan Skyth ulusunun bile öbür işlerine pek kulak asmam. Ama bu önemli sorunu Skyth'ler, görülmemiş bir ustalıkla çözümlemişlerdir. Şunu demek istiyorum: Kendilerine saldıran hiç kimse, onların ellerinden kurtulamaz ve kendileri istemedikleri sürece kimse onları bulup bastıramaz; öyle insanlar ki, ne kentleri vardır ne kaleleri, hepsi de atlıdır ve ok atarak savaşırlar. Evlerini peşlerinde taşırlar, —zira ekip biçerek değil, hayvancılıkla geçinirler, evleri arabalarıdır— böyle insanlar yenilebilir, ele düşürülebilir mi?

Tuna ve Öbür Akarsular

47. Bu durumu bir savunma aracı olarak kullanabilmelerinin nedeni, ülkenin böyle bir tutuma elverişli, akarsularının da buna yardımcı olmasıdır. Ülke, iyi sulanan otlak bir ovadır; bu toprakları sulayan ırmakların sayısı Mısır Nil'inin kanallarından daha az değildir. Bu ırmaklardan, denizden gelen bir geminin içinde yüzebildiği en ünlülerinin adlarını sayacağım: Denize beş ağızdan dökülen İstros, sonra Tyras, Hypanis, Borysthenes, Pantikapes, Hypakyris, Gerrhos ve Tanais. Ve işte bunların, başlıca çizgileriyle yatakları (132).

48. İstros, bildiğimiz ırmakların en büyüğüdür. Denize akıttığı su, yaz kış değişmez. Skythe ülkesinin, batı yönünde son ırmağıdır ve en önemlisidir. Çünkü başka ırmaklar da buna dökülürler. Sularını besleyen öbür ırmaklar şunlardır: Skythia'dan gelirken beş tane vardır: Skyth'lerin Porata, Yunanlıların Pyretos dedikleri ırmak, sonra Tiarantos, Araros, Naparis, Ordessos. Bu ırmakların birincisi büyük bir ırmaktır, doğu yönünde akar (133) ve İstros'a dökülür; ikincisi olan Tiarantos en batıya düşenidir ve en küçüğüdür; Araros, Naparis ve Ordessos bu ikisi arasında akarlar ve İstros'a dökülürler. Bunlar, İstros'u besleyen ırmakların Skyth'lere ait olanlarıdır; gene İstros'la birleşen Maris ırmağı, Agathyrs'ler ülkesinden gelir.

49. Haimos dağlarından (çıkıp) kuzey yönünde akan ve İstros'a dökülen öbür üç ırmak, Atlas, Auras ve Tibisis'tir; Trakya'da ve tam Trakya Krobyzos'ları topraklarında akan Athrys, Noes ve Artanes de gene İstros'a dökülürler; Paionia ve Rhodop dağından gelen Skios, Haimos'un orta bölgelerinden geçtikten sonra İstros'a ulaşır. İllyria'dan kuzeye doğru akan Angros, Triballia ovasına iner, Brongos'a karışır, o da İstros'a dökülür; ve bu suretle İstros aynı zamanda iki büyük ırmağın sularını almış olur. İstros'a, Yukarı Umbria'dan da, gene kuzey yönünde akan Karpis ve Alpis karışırlar. Çünkü İstros, boydan boya bütün Avrupa'dan geçer; kaynağını Avrupa'nın, Kynet'lerden sonra, en batısında oturan Kelt'lerin topraklarından alır; ve İstros bu anakarayı bir uçtan bir uca geçip Skythia'nın hemen yanından denize dökülür.

50. Bu saydığımız ırmaklar ve daha pek çokları sularını ona boşalttıkları içindir ki, İstros ırmakların en büyüğü olur; yoksa taşıdıkları suyu, ayakları hesaba katmadan karşılaştırırsak, su çokluğu bakımından Nil, İstros'u geçer; çünkü Nil'in sularını başka hiç bir çay ve hiç bir kaynak beslemez. İstros'un sularının yaz kış aynı düzeyde akmasının nedeni ise, bence şudur: Kışın su düzeyi ortalama olarak, her zamankini hafifçe geçer; çünkü bu ülkeler kışın yağmurla pek az sulanırlar; buralarda yağan kardır. Kıştan kalan birikmiş kalın kar tabakaları yazın erir ve her yandan İstros'a akar; ırmağın suları kabarır ve sık yağan sel gibi yağmurlarla daha da yükselir, zira yaz, yağmur mevsimidir; yazın güneş sayesinde kıştan çok daha fazla olan buharlaşmayı, İstros bu mevsimde aldığı önemli katkılarla karşılamış olur; bu birbirine ters düşen iki olay bir denge sağlar ve bu da ırmağın akışını gözle görülür bir düzen içinde tutar.

51. Demek ki İstros bir Skyth ırmağıdır; sonra Tyras gelir; kuzeyden akar ve kaynağını Skythia ile Neuris arasında sınır olan büyük bir gölden alır. Denize döküldüğü yerde Yunanlılar yerleşmişlerdir, ki adları Tyritos'dur.

52. Üçüncü ırmak Hypanis, kaynağını Skythia'da, çevresinde beyaz yaban atların otladığı bir büyük gölden alır. Bu göle haklı olarak Hypanis'in babası denilir. Bu gölden çıktıktan sonra Hypanis ırmağının suları beş günlük gemi yolculuğu boyunca oldukça azdır ve tatlıdır; ama sonra deniz kıyısından dört günlük uzaklıkta suları korkunç derecede acıdır; çünkü tuzlu bir kaynağın suları karışır, hem o kadar tuzlu ki, pek gür akmadığı halde, birçok çaylardan daha büyük olan Hypanis gibi bir ırmağın sularını bozar. Bu kaynak, çiftçi Skyth'lerle Alizon'ların arasındaki sınır üzerindedir; Skyth dilinde Exampaios adını taşır, çıktığı yerin adı da aynıdır; Yunancada karşılığı "Kutsal Yollar"dır. Tyras ve Hypanis'in yatakları sonlara doğru Alizon'lar ülkesinde birbirine yaklaşırlar; sonra her biri ayrı bir yön alır ve aralarında pek geniş bir toprak parçası yayılır.

Borysthenes (Dinyeper) Irmağı

53. Dördüncü ırmak Borysthenes'tir, bütün bu ırmakların, İstros'dan sonra en büyüğüdür ve bana kalırsa, yalnız Skyth ırmaklarının değil, Mısır'daki Nil dışında başka bütün ırmakların hepsinin en verimlisidir, Nil ile başka hiç bir ırmak ölçüşemez. Nil'i saymazsak Borysthenes kadar yararlı bir tane daha yoktur. Sürüler için en güzel otlakları, en semiz çayırları sağlar, sularında tadına doyulmaz eşsiz balıklar kaynaşır, ayrıca suyu pek güzel içilir; çayları çamurlu akan bir ülkede onun suları berrak akar; kıyılarında bereketli ekin kaldırılır; ekilmeyen topraklarında gümrah çayırlar biter. Denize döküldüğü yerde kendiliğinden oluşmuş uçsuz bucaksız tuz depoları vardır. Mersin balığı denilen (134) ve havyar çıkarılan kocaman balıklar bol miktarda tutulur; ve daha başka olağanüstü yararlar sağlar. Gemiyle kırk günlük yol tutan Gerrhos ülkesine kadar, kuzeyden aktığı bilinir, ama ondan ötedeki yatağı üzerine kimse bir şey söyleyemez; yalnız kesin olarak bilinen şey, çiftçi Skyth'lerin topraklarına gelinceye kadar çıplak alanlardan geçtiğidir; zira kıyılarında, gemiyle on günlük yol boyunca bu Skyth boyları otururlar. Bir Nil bir de bu ırmak için kaynadıkları yer şurasıdır diyemiyorum ve sanırım hiç bir Yunanlı da diyemiyor. Denizin hemen yakınında Hypanis'in suları Borysthenes'e dökülür ve ikisi beraber uçsuz bucaksız bir su birikintisi meydana getirirler.

Bu iki ırmak arasında kalan bir çeşit toprak çıkıntısı vardır. Hippolas burnu derler; üzerinde bir Demeter tapınağı yükselir; tapınağın üst yanında, Hypanis üzerinde Borysthenes'liler otururlar.

54. Bu ırmaklar için belirtmeye değer şeyler bunlardır. Bunlardan sonra bir de beşincisi var ki, adı Pantikapes'tir; o da kuzeyden gelir ve bir gölden çıkar; Borysthenes ile birlikte kapladıkları alan içerisinde çiftçi Skyth'ler otururlar. Ağaçlık Bölge'ye gelir ve burasını geçtikten sonra Borysthenes'e dökülür.

55. Altıncı ırmak Hypakris'tir; bir gölden çıkar, göçebe Skyth'ler yurdundan geçer ve Ağaçlık Bölge ile Akhilleus'un At Meydanı denilen yeri sağında bırakarak, Karkinitis kenti yanında son bulur.

56. Yedinci ırmak Gerrhos'dur; Borysthenes'in ayaklarından biridir, bu ırmaktan Borysthenes'in artık bilinmediği yerde ayrılır; buradan sonra ayrı sayılır ve Gerrhos adını alır, bu bölgenin adı da budur; denize doğru akarken Göçebelerin Ülkesi ile Şahane Skyth'ler ülkesini birbirinden ayırır ve Hypakyris'e dökülür.

57. Tanais sekizinci ırmaktır; kuzeyde tâ kuzaklardan bir gölden çıkar ve Palus-Maiotis adında daha büyük bir göle dökülür, ki bu göl, Şahane Skyth'ler ile Sauromat'lar arasında sınır çizer. Tanais'e de Hyrgis adında bir başka ırmak dökülür.

58. Skythia'nın ünlü ırmakları bunlardır; Skythia'da sürülerin beslendikleri otlar, bizim bildiğimize göre, safra salgısına iyi gelir; hayvanların içi açıldığı zaman bu sözün doğru olduğu görülür.

Skyth'lerin Gelenek ve Görenekleri

59. Skyth'lerin elindeki belli başlı yararlar bunlardır. — Öbür yandan görenekleri şöyledir: Tanrılar içinde yaranmak istedikleri en başta Hestia olmak üzere Zeus ve Toprak, ki bunu Zeus'un karısı olarak tanırlar, sonra Apollon, Göksel Aphrodite, Herakles ve Ares' tir. Bu tanrılar bütün Skythia'da ululanırlar; Şahane Skyth'ler ayrıca Poseidon'u da kutlarlar. Skyth dilinde Hestia'ya Tabiti, Zeus'e, benim fikrimce pek doğru olarak, Papaios (135) adı verilmiştir, Toprak'a Api, Apollon'a Oitosyros, Göksel Aphrodite'ye Argimpasa, Poseidon'a Thagimasadas derler. Ares dışında heykel, sunak, tapınak kurma gelenekleri yoktur, yalnız Ares için yapılır.

60. Bütün bu ilkel halk topluluklarında yalnız bir çeşit kurban vardır, bütün dinsel törenlerde hep aynıdır. Dinsel törenler şöyle-

dir: Kurban ortaya konulur, ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur, ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi tanrıya sunuluyorsa o tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar, ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkar ve kurbanı boğar, ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su saçılmaz. Kurbanı boğduktan sonra yüzer ve pişirirler.

61. Skythia'da odun pek bulunmaz, onun için eti şöyle pişirirler: Kurbanları yüzdükten sonra, kemikleri örten bütün etleri ayırırlar, sonra kendi ülkelerine özgü bir tencere vardır. Ellerinin altında böyle bir tencere bulunuyorsa eti ona koyarlar. Bu tencereler tıpkı Lesbos krateroslarına benzerler, yalnız onlardan çok daha büyük olurlar; etler bunun içerisine konur, tencere, hayvanın kemikleri üzerine konur ve kemiklere ateş verilir. Eğer tencere yoksa etler hayvanın iskeleti üzerine konur, su da katılır, alttan kemiklerle beraber ateşlenir; kemikler pek güzel yanarlar ve iskelet kemikten ayrılmış eti kolaylıkla tutar. Bir öküzün bütününü pişirebilmek için yakacağını da böylece kendisi sağlamış olur ve her kurban için de aynı şey yapılır. Et pişti mi, kurbanı kesen bir parça ayırır, ayrıca bağrından da bir parça alır ve bunları ayaklarının dibine atar. Kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler.

62. Kurban, bütün tanrılara bu dediğimiz biçimde sunulur. Yalnız Ares ayrı bir tapınma konusudur. Her bölgede, toplantı yerlerinde bu tanrı adına, şu örnek üzere bir tapınak yükselir: Üç stad eninde ve üç stad boyunda bir alana, üç staddan az yüksek ve ince dallardan yapılma demetler yığılır. Tepesi eni boyu eşit dörtgen bir terastır; üç yanı dimdik iner, üstüne dördüncü yandan çıkılır. Her yıl yüz elli araba dolusu yeni odun getirilip yığına eklenir. Çünkü fırtınalar yüzünden sürekli olarak çöker. Bu küçük tepenin en üstüne demirden yapılma bir pala dikilidir, bu pala çok eski olduğu için her bölgeden saygı görür ve Ares heykeli işte budur. Bu palaya her yıl sürü hayvanları kurban edeceklerdir ve tabiî at, öbür tanrılardan daha cömertçe kurban edilecektir. Savaşta esir aldıkları zaman, bunların yüz tanesinden birini kurban ederler, ama hayvanlar için yapılan töreni yapmazlar. Başının üzerine şarap serperler, kafayı bir lenger üzerinde keserler, lengeri odun bağlarının tepesine taşıyıp içinde bulunan kanı palanın üzerine boşaltırlar. Yukarda olan budur; o sırada aşağıda, kutsal tepeciğin yanında şu tören yapılır: Kurban edilen adamların sağ kollarını, elleriyle beraber, omuz başlarından keserler, gökyüzüne doğru fırlatırlar, öbür-

lerini de kurban ettikten sonra giderler. Kol nereye düştüyse orada, gövde de bir başka noktada, olduğu yerde kalır.

63. Kurban kesme törenleri böyledir. Şunu da belirtelim ki, domuz kurban etmezler, hatta topraklarında üretmezler bile.

Skyth'lerin Savaşla İlgili Gelenekleri

64. Savaşla ilgili âdetleri şunlardır: Bir Skyth, öldürdüğü ilk düşmanın kanını bir kupaya doldurup içer; savaşta öldürdüğü herkesin kafasını kesip krala götürür; zira, ancak kafa götürürse ganimetten pay alabilir; yoksa, hiç bir şey vermezler. Düşmanlarının kafasını şöyle yüzerler: Kulakların kenarından çepeçevre keser, kafayı tutup silkeleyerek deriyi alır, iyice yumuşasın diye öküzün kaburga kemiğiyle temizler ve avuçlarında yoğurur, elbezi gibi kullanmak üzere saklar. Bunları atının dizginlerine dizer ve bununla övünür, çünkü bu havlulardan en çoğunu taşıyan en yiğit diye geçinir. Hatta içlerinden birçoğu yüzülmüş deri parçalarından, sığırtmaç kazaklarınkine benzer mantolar yapıp giyerler. Gene birçokları, yendikleri düşmanın sağ elinin derisini de, tırnaklarla beraber yüzerler ve ok torbasına kapak yaparlar. Çünkü insan derisi kalın ve pürtüksüz olur; belki de deriler içinde, en beyazıdır. Hatta birçokları, ölünün bütün derisini yüzer, ağaçtan bir çerçeveye gerer ve at üzerinde gezdirirler.

65. Bu konudaki töreleri böyledir. İşte bir de bütün başlara değil de yalnız en nefret ettikleri düşmanlarının başlarına yaptıkları: Kafatası kaşlar hizasından biçilir, içerisi temizlenir; dışını, fakirler ham öküz derisiyle kaplarlar; zenginler de dışını öyle kaplamakla beraber, içini altınla kaplarlar ve kupa olarak kullanırlar. Hatta kendi yurttaşlarına da, eğer araları açılır ve onu kralın önünde yenerlerse, aynı şeyi yaparlar. Hatırı sayılır bir konuk ziyaretlerine gelirse bu kafaları onlara da gösterirler ve açıklamakta da kusur etmezler ki, bu adamlar kendi uluslarından oldukları halde, kendilerine karşı savaş açmışlar ve yenilmişlerdir, bunu bir soyluluk belirtisi sayar ve övünürler.

66. Yılda bir, her vali, kendi bölgesinde bir krateros içerisinde su ve şarabı karıştırır; bir düşman yenmiş olan her Skyth gelir içer; alacağında böyle bir başarı olmayanlar bu onur şarabından içemezler; hor görülür ve kenarda kalırlar, bu hal en ağır hakarettir. Buna karşılık çok sayıda düşman öldürmüş olanlar iki kupayla gelir ve üst üste içerler.

Skyth'lerde Falcılık

67. Skyth'lerde pek çok falcı vardır, bunlar ileride olacak şeyleri söğüt değneklerine bakarak haber verirler. Şöyle: Bu değneklerden büyük demetler getirirler, yere koyup dağıtırlar; sonra değnekleri birer birer ayırarak gelecekte olacak şeyleri söylerler; konuşurken değnekleri toplar, bir demet haline getirirler. Bu çeşit falcılık atalarından kalmadır, ama Enare'ler, yani Pederast' lar, gelecekten haber verme yeteneğini kendilerine Aphrodite'nin verdiğini iddia ederler; bunlar, ıhlamur kabuğu ile fala bakarlar; kabuğu uzunlamasına üçe bölerler, parmaklarının ucuna dolarlar, sonra açarak orakl'lerini söylerler.

68. Skyth kralı hastalandığı zaman, en iyi üç falcıyı getirtir, onlar da, anlattığım gibi, fala bakarlar. Genellikle söyledikleri filan ya da falanın (burada o yurttaşların adı veriliyor) kral hanedanı üzerine yalan yere yemin ettiğidir. Skyth'ler arasında, önemli konularda, kral hanedanı üzerine yemin edilmesi âdettir. Falcıların yalan yere yemin etmekle suçladıkları adam hemen yakalanır, tek başına kralın huzuruna çıkarılır; falcıların yanında kendisine anlatılır ki, bunlar sanatları sayesinde onun kral hanedanı adına yalan yere yemin etmiş olduğunu ve kralın bu yüzden hastalandığını meydana çıkarmışlardır; o inkâr eder, hiç yalan yere yemin etmediğini söyler, gücenir. İnkâr üzerine kral bunların iki katı kadar daha falcı getirtir; eğer bunlar da bilimlerine danışıp, yalan yere yemin suçlamasına katılırlarsa hemen kafası kesilir, varı yoğu ilk falcılar arasında kur'a çekilerek paylaşılır; eğer sonradan gelen falcılar adamı suçsuz çıkarırlarsa, bir daha, sonra bir daha yeni falcılar getirilir. Eğer sonunda çoğunluk sanığı temize çıkarırsa ilk gelmiş olan falcılar ölüme mahkûm edilirler.

69. Bunları şöyle öldürürler: Bir arabaya çalı çırpı doldurulur ve öküzler koşulur; falcılar, ayakları bağlı, elleri arkadan bağlı, ağızları tıkalı olarak arabaya bindirilir, odunların içerisine konur; ateş verilir, sonra öküzler kovalanır, hızlı koşsunlar diye ürkütülür. Çoğu zaman falcılarla birlikte öküzler yanarlar; kimi zaman da arabanın oku alevlerden yanıp kopar, öküzler her yanları yanık içinde kaçarlar. Falcıların başka nedenlerle de aynı şekilde yakıldıkları olur ve adları yalancıya çıkar. Kral, birisini öldürdüğü zaman çocuklarını geride bırakmaz; oğlan çocukları da beraber öldürtü, kızlara dokunmaz.

70. Skyth'ler şöyle ant içerler: Toprak bir kupanın içerisine şarap doldururlar; ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar; bu-

nun için sivri bir şeyle küçük bir delik açarlar, ya da kılıçla hafif çizerler; sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırırlar; bu da olduktan sonra tanrısal öfke üzerine ant içerler ve kaptaki şaraptan azıcık içerler ve orada bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber içerler.

Skyth Kralların ın Mezarları

71. Kral mezarları Gerrhos topraklarında, yani Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölgedir. Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler: Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü, bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür; teslim alanlar Şahane Skyth'lerin geleneklerini uygularlar: Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar. Sonra arabanın içindeki kral ölüsü, gene kendi uyruğunda olan bir başka halk topluluğuna götürülür; ilk olarak götürüldüğü yerin ahalisi de peşinden gider. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur; ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş verlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silâhdarı, usaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konulur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur (gümüş ve bakır kullanmazlar). Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler.

72. Aradan geçen bir yılın sonunda şu törenler yapılır: Kralın adamlarından ona en çok hizmet etmiş olanları seçilir; bunlar, Skyth ırkındandırlar, zira kral, kimi isterse hizmetine alır ve para ile satın alınmış köleleri yoktur; bunlardan ve en güzel atlarından ellişer tanesi boğulur, bağırları çıkartılır, içleri temizlenir, saman doldurup dikilir; iki ağaç desteğin arasına bir tekerleğin yarısı, yuvarlak yanı yere dönük olarak konur; öbür yarı aynı şekilde ve ayrı iki kazığa bağlanmıştır; bunlardan böyle çok sayıda yaparlar. Atlara enseye kadar uzunlamasına birer ağaç kazık geçirirler ve yarım tekerleğin üzerine kaldırırlar; atı bir kısmı önden, omuzla-

rının altından tutup kaldırır, öbürleri arkadan, budlarının yanından karnını tutarak kaldırır; atın iki yandan bacakları sarkar, ama yere değmez. Atlara gem ve dizgin vurulur ve dizginin ucu bir ayağa bağlanır. Boğulan delikanlılardan her birini bir atın üzerine çekerler ve şöyle yaparlar: Gövdeye belkemiği boyunca enseye kadar sert bir kazık geçirirler; kazığın alt ucu dışarı çıkar ve atın içinden geçen kazığın üzerinde özel olarak açılmış olan yuvaya oturur. Mezarın çevresine bu görülmemiş atlıları dizdikten sonra, bırakır giderler.

73. İşte krallarını böyle gömerler; öbür Skyth'lerden birisi öldüğü zaman en yakınları bir arabaya koyup, sırayla öbür yakınlarını dolaştırırlar; bunlardan her biri kafilenin geldiğini görünce öbürlerine yemek çıkarır ve yemeklerin hepsinden birer parça ayırıp ölünün önüne koyar. Kırk gün boyunca ölüler böylece birinden öbürüne gezdirilir, sonra gömülür. Ölüyü gömdükten sonra Skyth'ler kendilerini temizlerler: Başlarını iyice ovarak yıkarlar, gövdelerini temizlemek için bir tören yaparlar, yere üst uçları birbirine eğik üç kazık çakarlar, üzerine çepeçevre keçe sararlar, keçelerin içerisinde ve kazıkların ortasında bir tekne vardır, iyice kızdırılmış birçok taş getirip bu teknenin içine koyarlar.

74. Topraklarında kenevir yetişir, tıpkı keten gibidir, yalnız daha kalın ve daha büyüktür. Hem insan eliyle ekilir, hem kendiliğinden yetişir. Thrak'lar bundan tıpkı ketene benzer giyecekler yaparlar. Hatta bu işten çok iyi anlamayanlar için, bu giyecekler ketenden mi yapılmış, yoksa kenevirden mi hiç belli olmaz ve keneviri bilmeyenler, ketendir diye yemin edebilirler.

75. Skyth'ler kenevir tohumunu alırlar, anlattığımız keçe örtülerin içerisine girerler ve bu tohumları kızgın taşın üzerine atarlar; tohum taşa değince tütmeye başlar ve öyle bir buğu çıkarır ki, bizim Yunanistan'daki hamamlarda bile bu kadar boğucu bir buğu olmaz. Skyth'ler bayılırlar buna ve keyiften haykırırlar; bu, onlara yıkanma yerine geçer, çünkü gövdelerine hiç su değdirmezler. — Kadınlarına gelince, onlar da servi, sedir, incensum ağacı yongalarını pürtüklü bir taş üzerinde iyice dövüp su katarlar; bu hamuru yüzlerine ve bütün gövdelerine sürerler; koklamaya doyulmaz bir koku kazanmış olurlar ve ertesi günü bu lapayı kaldırdıkları zaman derileri pırıl pırıl ve taze bir renk almış olur.

Skyth'lerin Kendi Geleneklerine Bağlılıkları

76. İşte bir halk ki, yabancı geleneklerden hangisi olursa olsun, ama özellikle Yunanlılarınkinden ödleri kopar. Anakharsis ve daha sonra Skyles örneklerinde bunu ortaya koymuşlardır. Anakharsis birçok ülke gezmiş, engin bir kültür edinmişti (136). Baba ocağına dönerken, Hellespontos'u geçtiği sırada Kyzikos'a yanaştı; o gün Kyzikos'lular, Tanrıların Anası onuruna bayram yapıyorlardı. O da pek gösterişli bir şekilde kutlanan bu bayramın ortasına düşmüştü. Anakharsis de adak adadı, yurduna sağ salim dönerse Ana'ya Kyzikos usulünce bir kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı. Skythia'ya vardığında Ağaçlık Bölge'ye gitti, burası Akhilleus'un At Meydanı'na yakındır ve her çeşitten ağaçlarla kaplıdır; bu ormanların ortasında, tanrıça için yapılagelen bütün törenleri yerine getirdi; boynuna bir trampete ve tanrıçanın imgelerini asmıştı. Ama yurttaşlarından birisi gördü bu yaptıklarını koşup kral Saulios'a haber verdi; kral kalktı, oraya gitti ve Anakharsis'i dinin gereklerini yerine getirirken yakaladı. Bir ok atıp öldürdü. Bugün Anakharsis'i sorarsanız, Skyth'ler böyle bir adam tanımadıklarını söylerler. Çünkü o, yurdunu bırakıp gitmiş ve gittiği yerden garip gelenekler getirmiştir. Ariapeithes'in temsilcisi olan Tymnes'den (137) işittiğime göre, Anakharsis, Skyth kralı İdanthyrsos'un amcası ve Spargapeites'in oğlu Lykos, onun oğlu Gnuros'un oğluydu. Eğer Anakharsis gerçekten bu hanedandan ise, o zaman demek ki onu kardeşi öldürmüştür; zira İdanthyrsos, Saulios'un oğluydu ve Anakharsis'i öldüren de bu Saulios'tur.

77. Bununla beraber Peloponez'lilerden dinlediğim bir başka anlatı da vardır: Skyth'lerin kralı göndermiş, dediler. Anakharsis'i, Yunanistan'da bir okula girmiş; dönüşte, kendisini göndermiş olan krala bir rapor vermiş. Lakedaimon'lulardan gayrı bütün Yunanlıların zamanlarını çeşitli ve ustalık isteyen işlere vermiş oldukları-nı, ama doğru dürüst bir konuşmayı da yalnız öbürleriyle yapabildiğini söylemiş. Ama bu, Yunanlıların kendilerinin uydurdukları bir masaldır ve Anakharsis, denildiği gibi ölmüştür. İşte dışardan gelme geleneklere kapılan ve Yunanlılarla düşüp kalkan adamın akıbeti bu olmuştur.

78. Bundan çok sonra Ariapeithes oğlu Skyles'in başına da buna benzer bir şey geldi. Skyth'ler kralı Ariapeithes'in çocuklarından birisi de Skyles'di; bu, İstria (138) ilinden ve Skyth olmayan bir kadından doğmuştu; Ana, Yunan dili ve edebiyatı öğrenmişti. Son-

raları Ariapeithes, Agathyrs'lerin kralı Spargapeithes'in gizlice kurduğu bir ihanete kurban gitmiş, ölmüştü; yerine Skyles geçti ve aynı zamanda babasının Opoia adındaki karısını da aldı; bu kadın, Skyth'lerdendi ve Ariapeithes'den Orikos adında bir çocuk doğurmuştu. Ekyth'ler kralı Skyles, yerli gelenekleri beğenmiyordu; görmüş olduğu eğitim gereği daha çok Yunanistan'la ilgili şeylere yakınlık duyuyordu. Ve şöyle yapıyordu: Skyth ordusunu Borysthenes' lilerin kentine doğru götürdüğü zamanlar, ki bunlar kendilerinin aslen Miletos'lu olduklarını söylerler. Ne zaman gitse bu kente, demiştim, Skyles askerleri dış mahallede bırakır kendisi kaleye girer, kapıları kapattırır, üstündeki Skyth giyimlerini çıkarır, Yunanlılar gibi giyinir ve bununla çıkar, yanına ne koruma askeri, ne de hiç kimse alır, agoraya gider dolaşırdı. Skyth'ler onu bu kılıkta görmesinler diye kapılar göz altında tutulurdu. Burada tam bir Yunanlı gibi yaşar, tanrılara Yunan göreneğine göre kurbanlar sunardı. Bir ay, ya da daha çok böyle yaşar, sonra eski giyimlerini giyip giderdi. Bu keyfi sık sık tekrarlardı; Borysthenes' de bir saray yaptırmış, içerisine yerlilerden bir kadın koymuş ve onunla evlenmişti.

79. Ama başına bir felâket gelmesi gerekiyordu ve bu felâketin bahanesi şu oldu: Dionysos sırlarının kutsal esinlerine karışmak hevesine kapıldı. Tam bu isteğini gerçekleştirecekken etkileyici bir mucizeye tanık oldu. Az yukarda söylediğim gibi, Borysthenes'de pek gösterişli, pek büyük bir sarayı vardı; çevresi beyaz mermerden Sphinx'ler ve Griffon'larla süslenmişti; tanrı, gözlerini bu yapıya çevirdi ve yaktı; ama bu mucize, Skyles'in attığı adıma engel olmadı. Oysa, Skyth'ler, Dionysos diniyle ilgili Yunan törelerini hor görürler; insanlara akıllarını kaybettirmek tanrısal bir kılıfa sokulamaz, derler. Skyles, Dionysos dinine girdiği sırada, Borysthenes'li birisi, gizlice kentten çıkıp Skyth'lere gitti: "Siz Skyth'ler, dedi, Dionysos cezbesine tutulup tanrının kurbanı oluyoruz diye bizimle alay edersiniz; pekâlâ. Ama işte sizin kralınız da aynı şeyi yapıyor, kendisini Dionysos'a teslim ediyor, tanrısal çılgınlık onu da yakaladı. İnanmıyor musunuz? Gelin, kendi gözlerinizle görün". Skyth şefleri peşine takıldılar; onları kente soktu, gizlice bir kulenin üstüne yerleştirdi, oradan Dionysos ayini yapan alay içerisinde, kendini kutsal cezbeye kaptırmış olan Skyles'i gördüler. Skyth'ler bunu büyük bir felâket saydılar. Kentten çıktılar ve gördüklerini bütün orduya yaydılar.

80. Skyles her zamanki yerine döndükten sonra, Skyth'ler, Teres' in kızından olma kardeşi Oktamasades'i başlarına geçirip ona kar-

şı ayaklandılar. Başına geleceği ve bunun nedenini anlamış olan Skyles, Trakya'ya kaçtı. Oktamasades bunu haber alınca Trakya'ya sefer açtı; İstros üzerinde düşman kuvvetleriyle karşılaştı, tam çarpışma başlayacakken Sitalkes, Oktamasades'e şu haberi gönderdi: "Niye dövüşüyoruz sanki? Sen benim kız kardeşimin oğlusun ve erkek kardeşlerimden birisi senin elinde; sen onu bana ver, ben de sana Skyles'i vereyim; neden kaderimizi savaşa teslim edelim?". Sitalkes'in gönderdiği haber böyleydi; gerçekten de Sitalkes'in erkek kardeşlerinden birisi kaçmış, sığınacak bir yer aramıştı ve şimdi Oktamasades'in yanındaydı. Oktamasades bu öneriyi iyi karşıladı, dayısını Sitalkes'e teslim etti ve kardeşi Skyles'i aldı. Sitalkes, kardeşini alıp geri döndü, Oktamasades, Skyles'in kafasını kestirdi. İşte kendi törelerine Skyth'ler bu kadar titizlikle bağlıdırlar, yabancı geleneklere uymaya kalkışanları böyle cezalandırırlar.

81. Skyth'lerin nüfusu tam olarak ne kadardır öğrenemedim; değişik şeyler söylediler; bana, çok kalabalık olduklarını, ama bunların arasında asıl Skyth'lerin az olduğunu söylüyorlardı. Bununla beraber işte bana gösterdikleri: Borysthenes ile Hypanis arasında Exampeia denilen yer var; biraz yukarda bu bölgede acı bir kaynak bulunduğunu ve bunun Hypanis'e karışarak bu ırmağın suyunu içilemeyecek hale soktuğunu anlatırken sözü geçmişti. Orada bir bakır kazan vardır, Pontos Euxeinos'un ağzında Kleombrotos oğlu Pausanias'ın sungusu olarak bulunan kazandan altı kere daha büyüktür. Pontos Euxeinos'un ağzındaki kazanı görmeyenlere anlatmak için söylüyorum, Skyth kazanı altı yüz amphora'yı rahat rahat alır ve kalınlığı altı parmaktır. O ülkede oturanlar bana bunun kargı uçları eritilerek yapıldığını söylemişlerdir. Kralları Ariantas, Skyth'lerin kaç kişi olduklarını öğrenmek istemiş, her Skyth'in kendisine bir kargı ucu getirmesi için haber salmış; getirmeyen öldürülecekmiş. Pek çok kargı ucu getirilmiş ve o da bunlardan kalıcı bir anıt yaptırmak istemiş. O zaman bu bakır kazan yapılmış, bu Exampeia denilen yerde kurbanlar bunun içine konur. İşte Skyth'lerin kaç kişi oldukları hakkında dinlediklerim bunlardır.

82. Çok sayıda ve çok büyük ırmakları bir yana bırakılırsa, bu topraklarda olağanüstü bir şey yoktur. Bununla beraber bu ırmaklardan ve uçsuz bucaksız ovalardan ayrı olarak ilgi çekici bir şeyi daha belirtelim: Bir kayanın üzerinde Herakles'in ayak izlerini gösterirler; Tyras ırmağının yanındadır, insan ayağı izine benzer

ve iki dirsek uzunluğundadır. Bu konuda işte bu kadar; şimdi asıl anlatacağım hikâyeye geliyorum.

Dareios, Skyth Seferine Çıkıyor

83. Dareios, Skyth'lere karşı sefer hazırlığı yapıyordu, üst üste haberciler salıyor, kimilerinden yaya askeri, kimilerinden gemi, kimilerinden de Trakya Bosphoros'u üzerine köprü kurmalarını istiyordu, ama kardeşi Hystaspes oğlu Artabanos, onu Skyth'ler üzerine yürümekten vazgeçirmeye uğraşıyordu. Bunların ilkel toplumlar olduklarını, yoksulluk içinde bulunduklarını ileri sürüyordu. Ama bu akıllı uslu öğütlerden bir sonuç alamadı; üstelemekten vazgeçti, Dareios, her şey hazır olunca ordunun başına geçip Susa' dan yola çıktı.

84. Üç oğlu da askere alınan İranlı Oiobazes'in, Dareios'un huzuruna çıkarak, oğullarından birinin kendisine bırakılmasını istemesi o zamanda olmuştur. Dareios, ona verdiği cevapta, mademki kendisinin dostudur ve haklı bir istekte bulunmuştur, hepsini bırakacağını söyler. Oiobazes sevinç içinde kalmıştı; oğullarının seferden ayrılmasını bekliyordu; Dareios çevresini alan yüksek görevlilere emir verdi, oğullarının üçünü de öldürttü.

85. İşte bu delikanlılar, babalarına ölü olarak bırakılmışlardır. Dareios, Susa'dan çıktı, üzerinde köprünün kurulmuş olduğu Bosphoros' daki Khalkhedon'a geldi; orada gemiye bindi, Kyaneia adalarına gitti, bu adalar, Yunanlılara göre, eskiden yüzer adalardı. Kutsal duvarlar içinde oturup Pontos Euxeinos'un doyulmaz güzelliklerini sevre koyuldu. Denizler içinde en şaşırtıcı olanı budur: Uzunluğu on bir bin yüz stad'dır; en geniş olduğu yer üç bin üç yüz stad'dır. Bu denizin ağzı, dört stad genişliğindedir ve Bosphoros denilen bu kanal, ki köprü bunun üzerine kurulmuştur, yüz yirmi stad boyunca uzanmaktadır; Bosphoros, Propontis'e ulaşır. Propontis'in genişliği beş yüz, uzunluğu bin dört yüz stad'dır, Hellespontos'a çıkar, burada dört yüz stad boyunca, yedi stad'a kadar daralır. Hellespontos, Ege denilen bir açık denizde son bulur.

86. Bakınız bu ölçüler nasıl alınmıştır: Bir gemi, iyi mevsimde genellikle gündüz yetmiş bin kulaç, geceleyin altmış bin kulaç yol yapar. Bunu bildikten sonra, denizin giriş yerinden Phasis'e, yani en uzun olduğu yere kadar dokuz gün sekiz gece çeker, bu da bin yüz on tane bin kulaç, başka deyimle on bir bin yüz stad tutar.

Ve Sindos'ların ülkesinden Thermodon üzerindeki Themiskyra'ya kadar —Pontos Euxeinos'un en geniş yeri— üç gün ve iki gecelik yoldur, bu da üç yüz otuz bin kulaç, ya da üç bin üç yüz stad tutar. İşte ben Pontos Euxeinos'un, Bosphoros'un ve Hellespontos'un enini boyunu böyle hesap ettim. Verdiğim bu açıklamalar coğrafya gerçeklerine tam olarak uyar. Bir de şunu ekleyeyim: Pontos Euxeinos'da aşağı yukarı kendisi kadar büyük bir de göl vardır; adı Palus-Maiotis'dir, Pontos Euxeinos'un babası diye ad takmışlardır.

Boğaz Köprüsü

87. Denizi seyreden Dareios geriye döndü ve Samos'lu Mandrokles'in yapmış olduğu köprüye doğru yelken açtı. Bosphoros'u da gördü ve deniz kıyısına beyaz mermerden iki direk diktirdi; birine Asur, öbürüne Yunan harfleriyle, savaşa götürdüğü halkların dökümünü yazdırdı; imparatorluğundaki ulusların hepsini götürmekteydi. Bütün bu birliklerin hesabı yapılmıştır, donanmayı saymazsak, atlı-yaya hepsi yedi yüz bindir; ayrıca altı yüz gemi toplanmıştı. Sonradan Bizanslılar bu direkleri kente taşımışlar ve Orthosia Artemis sunağını yapmışlardır; Asur yazılarıyle dolu bir tek taş Bizans'daki Dionysos tapınağı için ayrılmıştır. Benim hesabıma göre, Dareios'un Bosphoros üzerine kurdurduğu köprü, Bizans ile Pontos Euxeinos'un ağzındaki tapınağın orta yerine düşer.

88. Bu çarçabuk yapılmış olan yapı, hoşuna gitti, mimarı Samos'lu Mandrokles'e verilebilecek her şeyin on katını verdi. Mandrokles bunlarla, aslına bakarak yapılacak bir tablo için ödül koydu ve tabloyu Samos'daki Here tapınağına astırdı: Resim, Bosphoros üzerine atılmış olan köprüyü, şeref yerinde oturan Dareios'u, ve boğazı geçmekte olan orduyu gösterir; bir de şu yazıyı yazdırdı:

Mandrokles bu sunguyu Here için ayırdı
Balıkları bol Bosphoros'da dalgalara hükmeden bir köprü
Bu değersiz tablo bu duvarlara asılsın
Zira, Dareios'un planlarını uygulayan adam
Kendisinin ve Samos'un şerefini yükseltti.

Bu işi yöneten adamın bıraktığı anıt böyledir.

89. Mandrokles'i mükâfatlandırdıktan sonra Dareios, Avrupa'ya geçti. İonia'lılara verdiği görev, gemilerini Pontos Euxeinos'a sokacaklar, İstros üzerine bir köprü atıp orada bekleyeceklerdi; donanma İonia, Aiolia ve Hellespontos kıyıları denizcilerinin yöneti-

mi altındaydı. Kyaneia adalarını geçip doğru İstros'a çıktı; ırmağa girip iki gün gitti ve İstros'un kollara ayrıldığı bu yönde bir köprü kurdu. Dareios, çarçabuk kurulan köprüden Bosphoros'u geçtikten sonra Trakya'da ilerledi, Tearos ırmağı kaynaklarına vardı ve orada üç gün dinlendi.

90. Tearos kıyılarında yaşayanlar derler ki, bu ırmak, birçok hastalığa iyi geldikten başka, insanlarda ve atlarda görülen uyuzu da geçirtir. Aynı kaya üzerinde otuz sekiz kaynaktan fışkırır; soğuk olanı da vardır, sıcak olanı da. Bu kaynaklar Perinthos yakınındaki Heraion kentiyle Pontos Euxeinos üzerindeki Apollonia arasında tam orta yerdedir ve ikisine de iki günlük yoldadır. Tearos, Kontadesdos'a; Kontadesdos, Agrianes'e; Agrianes, Hebros'a; Hebros da, Ainos kenti yanında, denize dökülür.

91. Bu suyun kıyısına varan Dareios, burada kamp kurdu ve ırmak hoşuna gittiğinden, burada da bir direk diktirdi ve üstüne şöyle yazdırdı: *"Tearos'un kaynakları bir ırmağın verebileceği suyun en iyisini ve en güzelini vermektedirler; ve İranlıların ve bütün anakaranın kralı, en yiğit ve en güzel insan, Hystaspes oğlu Dareios ve ordusu, Skyth'ler üzerine yürürken bu kaynakların yanından geçti"*. Buraya kazdırdığı yazıt işte buydu.

92. Buradan kalktı, bir başka ırmağın kıyılarına geldi, bu Odrys'ler ülkesindeki Artiskos ırmağıdır. Bu ırmağın yanına vardığında bakınız ne yaptı: Ordusuna bir yer gösterdi, herkesin buradan geçerken bir taş getirip bırakmasını emretti. Bütün ordu bu emri yerine getirdi ve buraya bu çok yüksek taş yığınını bırakıp öyle gitti.

93. İstros'a varmadan önce ilk yendiği ulus Getai'liler, ölmek istemeyen halktır; zira, Apollonia'nın yukarısındaki Salmydessos (139) da ve Mesambria'da ve Skyrmiadai ve Nipseia denilen yerlerde oturanlar Dareios'a, dövüşmeden teslim olmuşlardı. Getai'liler, ki ona karşı durmak çılgınlığını gösterdiler. Hemen köleleştirildiler, oysa Thrak'ların en yiğit ve en doğru halkı bunlardı.

94. "Ölmek istemeyen halk" sözünü şu anlamda söyledim: Kendilerinin ölümlü olduklarına inanmazlar; ölen kimsenin gidip tanrısal ruh Zalmoxis'e, ya da içlerinden bazılarının verdikleri adla, Gebeleizis'e kavuşacağını sanırlar. Her beş yılda bir kendi yurttaşları arasından kur'a ile birini seçip bu Zalmoxis'e haberci olarak gönderirler; habercinin görevi, ona dileklerini iletmektir. Bakınız bunu nasıl gönderirler; içlerinden üç kişi ellerinde bir küçük mızrakla ortaya çıkarlar; öbürleri, Zalmoxis'in yanına gidecek ola-

nı ellerinden ve ayaklarından tutup havaya kaldırırlar ve mızrakların sivri uçları üzerine bırakırlar. Eğer saplanıp ölürse, tanrının kendilerinden hoşnut olduğu anlaşılır; ölmezse haberciye kızarlar, kötü niyetli olmakla suçlarlar ve ondan hoşnut kalmadıkları için, bir başkasını gönderirler; zaten görevin kendisine sağlığında verilmesine dikkat ederler. Şimşeğe ve yıldırıma karşı gökyüzüne ok atıp kendi tanrılarının gözünü korkutmaya kalkışan Thrak'lar bunlardır, zira orada kendilerininkinden başka bir tanrının bulunabileceğine inanmazlar.

95. Pontos Euxeinos ve Hellespontos Yunanlılarının bana anlattıkları hikâyeye göre: Bu Zalmoxis, bir insanmış, Samos'ta köleymiş, efendisi de Mnesarkhos'un oğlu Pythagoras'mış (140). Azat olduktan sonra büyük bir servet kazanmış, yurduna çok zengin olarak dönmüş. Thrak'lar, yaşayışları zor, oldukça kaba insanlarmış; Zalmoxis ise İon konforunu tanımıştı, Thrak'lardan daha derin bir yaşama anlayışı vardı; Yunanlılara sürtünmüştü, hem de şöyle böylelerine değil, çünkü bilge Pythagoras'ı tanımıştı. Ve bundan ötürü, diye düşünüyorum, sofrasını herkese açmış, bir çeşit toplantı yeri haline getirmişti; orada ülkesinin ileri gelenlerine bir yandan şölenler çekiyor, bir yandan da ne kendisinin, ne konuklarının, ne de gelecek kuşakların öleceğini, hepsinin bir yere gideceklerini öğretiyordu. Onlara böyle davranır, böyle şeyler söylerken bir yandan da yeraltında bir ev yaptırıyordu. Orası hazır olunca, Thrak'ların gözünden kayboldu, oraya indi ve üç yıl orada yaşadı. Thrak'lar bir ölü için yaptıkları gibi, onun için de üzülüyor, ağlıyorlardı. Dördüncü yıl ortaya çıktı, — ve onları dediklerine böyle inandırdı. Zalmoxis işte böyle yapmış diye anlatırlar.

96. Eğer bu kimse ve onun yeraltı evi hakkındaki kendi düşüncemi söylemek gerekirse, olayı inkâr etmemekle beraber, ancak sınırlı olarak inanabildiğimi söyleyeceğim; bildiğim bir şey varsa, o da Zalmoxis'in Pythagoras'dan yıllarca önce yaşamış olduğudur. Bununla beraber Zalmoxis adında bir adam varınış, ya da bu Getai'lilerin ulusal tanrılarıymış, bence önemli değil. İster öyle ister böyle, İranlılar kendilerine özgü niteliklerini belirtmiş olduğum bu halkı yenmişler ve askere alıp orduya katmışlardır.

97. Dareios, İstros'a vardı ve askerleriyle beraber ırmağı geçti; sonra İonia'lılara emir verdi, köprüyü yıkacaklar ve gemilerin müretteb atıyle beraber orduyu karada izleyeceklerdi. İonia'lılar buyruğu yerine getirmek üzere köprüyü yıkmaya davranırlarken, Mytilene'lilerin başında bulunan Erxandros oğlu Koes, fikrini söylemek

isteyen bir kimsenin sözlerinin hoşnutsuzlukla karşılanmayacağına güvenerek, Dareios'a şunları söyledi: "Kral, dedi, öyle bir ülkeye giriyorsun ki, ne sürülmüş bir karış toprağı, ne de içinde insanlar oturan bir kenti vardır; bırak bu köprü yerinde kalsın, onu kuranları da başına bekçi olarak koy. Böyle yaparsan Skyth'lere rastladığımız zaman, tasarılarımızı yerine getirebilirsek yurtlarımıza dönebiliriz; yok, onları yenemezsek, o zaman, ne yapalım, gene de sükûnetle yerlerimize döneriz. Skyth'lere savaşta yenileceğimiz gibi bir düşünce aklımın ucundan geçmez, ben daha çok onları bulamamaktan ve topraklarını dolaşırken yoksuzluğa düşmekten çekiniyorum. Denilecektir ki, ben kendi çıkarım açısından ve burada kalmak için böyle konuşuyorum. Ama hayır, bence en iyisi budur, benim söylediğimdir; zira, kendi hesabıma ben, seninle geleceğim, geride kalmayacağım". Dareios bu öğütten çok hoşlandı. Şu sözlerle cevap verdi: "Lesbos'lu yabancı, eğer sağ salim sarayıma dönersem, bu güzel öğüdüne güzel bir karşılık vermek fırsatını bana kazandırmak için mutlaka gel beni gör".

98. Bunu dedi ve bir kayışın üzerine altmış tane düğüm vurarak İonia kentlerinin tyranlarını çağırttı ve şunları söyledi: "İonia'lılar, köprü hakkında vermiş olduğum emri verilmemiş sayınız: Bu kayışı alınız ve ne diyorsam onu yapınız: Skyth topraklarına girdiğimi gördüğünüz günden başlayarak, diyorum, her gün bir düğüm çözünüz, eğer bu süre içinde dönmezsem ve düğümleri çözmek için belirtilen günler biterse, burayı bırakıp geri dönünüz, ülkenize doğru yelken açınız. Ama o zamana kadar, mademki bu yeni kararı aldım, köprüye iyi bakınız, iyi koruyunuz ve onu ayakta tutmak için çalışınız. Göstereciğiniz dikkat benim için çok değerlidir". Bu emirleri verdikten sonra Dareios acele ülkenin içerilerine doğru yürüdü.

Skythia ve Burada Yaşayan Uluslar

99. Skythia kıyıları Trakya kıyılarının uzantısıdır; Trakya bir körfez çizer, ondan sonra Skyth topraklarına girilir ve Euros rüzgârı yönünde akarak denize dökülen İstros'un ağzına varılır. İstros' dan ötesi artık asıl Skyth kıyılarıdır, şimdi, uzunluğu anlaşılabilsin diye bunları anlatacağım: İstros'u geçince burası eski Skythia' dır, güneye, Notos rüzgârı doğrultusunda, Karkinitis iline kadar uzanır; ötesi aynı kıyının devamı, ki dağlıktır ve Pontos Euxeinos'a doğru bir çıkıntı yapar, Taurika Khersonessos'u (141), ya da Kayalık Khersonessos denilen yarımadaya kadar uzanır ve burada Tauri'

ler otururlar; bu yarımada denize çıkar ve doğuya doğru uzanır. Zira, Skyth'lerin iki yandan sınırı denizdir, güney denizi ve doğu denizi, tıpkı Attika gibi; ve Tauri halkı Skythia'nın bu bölgesinde oturur, eğer Attika'da Thorikos demosu ile Anaphlystos demosu arasında denize doğru bir çıkıntı yapan engebeli Sunion burnunda Atinalılardan başka bir halk otursaydı burada da durum öyle olacaktı. — Elbette ki bu küçük ülkeler çok geniş topraklarla ne kadar ölçüştürülebilirse bunu da o ölçüde almak gerekir. Tauris' in durumu böyledir. Attika kıyılarını görmemiş olanlar için işte başka bir benzetme: Tıpkı İapygia'da Brindes limanı ile Taranto arasındaki çıkıntıda yabancı bir halk oturuyor da İapygia'yı ikiye ayırıyormuş gibi. Tauris deyince akla gelen başka örnekleri sıralamak istemiyorum ve yalnız bu iki çıkıntıyı söylemekle yetiniyorum.

100. Tauris'den sonra gene Skyht'lerle karşılaşırız, bunlar, Tauris' in kuzeydoğusundaki ülkede, doğu denizi kıyılarında, yani Kimmer'ler Bosphoros'unun ve Palus-Maiotis'in Tanais'e kadar uzanan batı bölümünde otururlar; Tanais bu iç denizin bir girintisinde denize dökülür. — Öbür yandan İstros'dan kuzeye doğru kara yönünden girilirse Skythia sınırı olarak önce Agathyrs'lerin ülkesine, arkasından Neuri'ler ülkesine, sonra Androphag'lar ülkesinden geçerek, en son Melankhlenos'lar ülkesine varılır.

101. Skythia iki kenarı deniz kıyısı olan bir dörtgen çizer, denize bakan kenarlarının uzunluğu eşittir. Gerçekten İstros'dan Borysthenes'e kadar yaya on günlük yoldur; Borysthenes'den Palus-Maiotis'e kadar gene on gündür; ve denizden içeriye doğru Skythia'nın kuzeyinde oturan Melankhlenos'ların ülkesine kadar yirmi günlük yoldur. Benim hesabımca, bir günlük yol iki yüz stad demektir. Demek ki Skythia'nın bir uçtan bir uca enlemesine uzunluğu dört bin stad olur. Ve içeriye doğru boylamasına da gene dört bin stad tutar. Bu ülkenin eni boyu işte budur.

102. Skyth'ler, kendi başlarına düz ovada verecekleri bir savaşta Dareios ordusunu püskürtemeyeceklerini anlamışlardı; komşularına elçiler gönderdiler. Bu ulusların başındakiler tam o sırada toplanmış, birbirleriyle danışıyorlardı, böyle hatırı sayılır kuvvetlerin ilerleyişini görüp telâşa düşmüşlerdi. Tauris, Agathyrs, Neuri, Androphag, Melankhlenos, Sauromat, Gelon ve Budin kralları bir araya gelmişlerdi.

103. Tauris halkının görenekleri şunlardır: Gemileri kazaya uğrayan ve denizde ellerine geçen bütün Yunanlıları Bakire'lerine

kurban ederler; bakınız bunu nasıl yaparlar: Bir kurban töreni hazırlarlar ve kafaya sopa indirerek öldürürler. Kimi anlatılara bakılırsa, gövdeyi, tapınağın bulunduğu kayadan aşağıya atarlar ve kelleleri kazıkların ucuna geçirirler; öbür anlatılar kelleler için aynı şeyi söylemekle beraber, gövdelerin atıldığını kabul etmezler ve gömüldüğünü söylerler. Tauris'lerin kurban sundukları bu tanrı, kendi itiraflarına göre, Agamemnon kızı İphigenia'dır (142). Savaşta ellerine düşen düşmanların sonu ise şöyledir: Her savaşçı bir kafa kesip evine götürür; uzun bir sırığa geçirir ve kulübesinin üstüne, ta yukarıya, tam dumanın çıktığı yerin tepesine diker; bu nöbetçidir, derler, bütün eve gözkulak olur. Geçimleri savaş ve çapuldur.

104. Agathyrs'ler pek fazla kadınlaşmış adamlardır; parlak süslere bayılırlar; kadın herkesindir, böylece herkes birbiriyle kardeş olur ve bu genel akrabalık karşılıklı kıskançlık ve kin duygularını kaldırır. Öbür gelenekler bakımından Thrak'lara yaklaşırlar.

105. Neuri'lerin görenekleri Skyth'lerinki gibidir. — Dareios istilâsından bir nesil önce ülkelerini yılanlar kaplamış, burası daha önce de zaten yılan doluymuş, yurtlarını bırakıp çıkmak zorunda kalmışlar. Kuzeyden küçük bir ordu gibi yenileri inmiş, ülke artık yılanlarla dolmuş, sonunda gidip Budin'lerin yanına sığınmışlar. Bana öyle geliyor ki, bunların tümü de gözbağcıydı. Skyth'lere ve Skythia'da yerleşmiş Yunanlılara bakarsanız, her Neuri yılda bir kez ve birkaç gün için kurt biçimine girer, sonra eski haline dönermiş. Aslında bu lafları şüpheyle karşılarım, ama ısırmazlarmış, bunu söyler, yemin bile ederler.

106. Androphag'lar, insanların en yabanlarıdırlar; ne adalet bilirler ne yasa; göçerdirler, Skyth'ler gibi giyinirler, ama dilleri ayrıdır ve bütün bu halkların içinde tek insan yiyenler bunlardır.

107. Melankhlenos'lar karalar giyinirler; — adları buradan gelir (143). Skyth'lerin geleneklerini uygularlar.

108. Budin'ler (144), güçlü ve kalabalık bir ulustur, gözleri parlak saçları kızıl sarıdır, Gelonos derler tahtadan yapılma bir kentleri vardır. Kale bedeninin her kenarı otuz stad'dır; ve ağaçtan yapılma yüksek bedenlerdir; evleri ağaçtandır, tapınakları da öyle. Zira, tapınakları da vardır. Yunan tanrıları için kurulmuştur. Yunanlılarınki gibi heykeller, sunaklar ve tahta mihraplarla donatılmıştır ve üç yılda bir Dionysos adına kutladıkları bayramda Dionysos törenleri yaparlar. Gelon'ların asılları Yunan'dır, ondan böyle ya-

parlar; deniz kıyısındaki yerlerinden göçtükten sonra Budin'lerin yanına gelip yerleşmişlerdir; Yunan ve Skyth karışımı bir dil konuşurlar.

109. Budin'lerin ne dilleri ne de gelenekleri böyledir; zira, buraların yerlisi olan Budin'ler, göçerdirler ve bütün uluslar içerisinde bit yiyenler bir tek bunlardır; Gelon'lar ise toprağı ekerler, buğday yerler, bahçe yetiştirirler, ne görünüşleri ne de renkleri Budin'lere benzer. Bununla beraber Yunanlılar, Budin'lere de Gelonos adını verirler, ama yanlıştır. Ülkeleri vadilerden ve ormanlardan oluşur, çeşitli bitkilerle kaplıdır; bitkilerin en bol olduğu vadide çok büyük ve derin bir göl bulunur; bataklık kıyılarında saz yetişir. Burada susamuru, kunduz ve dörtgen burunlu başka hayvanlar tutulur, bunların kürklerini öbür adi kürklerin içine dikerler ve hayalarını döl yatağı hastalıklarına karşı ilâç olarak kullanırlar.

Amazonlar

110. Sauromat'lara gelince, bunlar için söylenenler de şunlardır: Amazon'lara (145), ki Skyth'ler bunlara Oiorpata derler, yani Yunanca karşılığı erkek öldürenler —çünkü Skyth dilinde oior erkek demektir, pata da öldürmek— savaş açan Yunanlılar, diye anlatırlar, Thermodon savaşını kazandıktan sonra, canlı olarak yakaladıkları Amazonları üç gemiye doldurup denize açılmışlar; Amazonlar açık denizde erkeklerin üzerine atılıp döve döve öldürmüşler. Ama bir gemi nasıl yönetilir bilmiyorlardı, dümen nasıl tutulur, yelken nasıl kullanılır, kürek nasıl çekilir haberleri yoktu. Erkekleri öldürdükten sonra rüzgârın ve dalganın önüne katılmışlar. "Dik Bayır" denilen Palus Maiotis'e varmışlar. Buraları Özgür Skyth'ler toprakları içinde kalır. Amazonlar burada karaya çıkarlar ve ülkenin insanların yaşadıkları bölgesine giderler; otlayan atlara rastlayınca bunları alıp üstlerine atlarlar ve Skyth topraklarını yağmaya başlarlar.

111. Skyth'ler başlarına gelene bir anlam veremiyorlardı; bunların ne dillerini anlıyor, ne giyinişlerini tanıyor, ne de kim olduklarını biliyorlardı; nereden çıktı bunlar, diye şaşırıp kalmışlardı, bunları genç ve zorlu erkekler sanıyorlardı (146); sonunda savaştılar; çarpışmadan sonra ölüleri gören Skyth'ler, bunların kadın olduklarını anladılar; aralarında danıştılar ve ne olursa olsun bunları bir daha öldürmemeye karar verdiler, bakacaklar, görünüşe göre bunlar kaç kişidir, kendi aralarından ve en gençlerinden o ka-

dar delikanlı ayıracak ve karşılarına onları çıkaracaklardı; bunlar, kamplarını gidip kadınların kampının hemen yanına kuracaklar ve kadınların davranışlarına göre davranacaklardı; eğer kadınlar üstlerine yürürlerse savaşa girmeyecekler ve arayı biraz açmakla yetineceklerdi; sonra onlar durunca bunlar da duracak ve kamplarına döneceklerdi. Skyth'ler böyle düşünmüşlerdi, çünkü bu kadınlardan çocukları olsun istiyorlardı.

112. Delikanlılar aldıkları emri yerine getirdiler. Amazonlar, bunların kendilerine ziyanı dokunmayacağını anlayınca onlara aldırmaz oldular. Delikanlılar her gün çıkıp öbür kampa yaklaşıyorlardı. Onların da Amazonlar gibi at ve silâhtan başka bir şeyleri yoktu; onlar da av ve yağma ile yaşıyorlardı.

113. Öğle vakti olunca Amazonlar şöyle yapmayı âdet edinmişlerdi: Birer ikişer dağılıyorlar ve tabiî ihtiyaçlarını gidermek için birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bunu gören Skyth'ler de öyle yapmaya başladılar. Ve içlerinden birisi bu tek başına kalmış kızlardan birisini yere yatırmak istedi; Amazon, olmaz demedi ve delikanlının kendi gövdesine yaptıklarına karşı öfkelenmedi. Ona bir şey söyleyemezdi, —çünkü ikisi de birbirinin dilinden anlamıyordu—, ama işaretlerle ona anlattı ki, yarın gene gelsin, bir arkadaşını da getirsin, kendisi de bir başka kız daha getirecekti. Delikanlı döndü, olanı biteni öbürlerine anlattı. Ertesi gün yanına bir arkadaşını alıp gitti; Amazon, yanında bir başka Amazonla beraber bekliyordu. Durumu gören öbür oğlanlar da, geri kalan Amazonları insanlaştırmaya koyuldular.

114. Ondan sonra kamplarını birleştirip beraber yaşadılar. Herkesin karısı, ilk olarak buluşmuş olduğu kızdı. Erkekler, kadınların dilini sökememişler, ama kadınlar erkeklerin sözlerini anlamayı başarmışlardı. Birbirleriyle anlaşabildikleri zaman delikanlılar, Amazonlara şöyle dediler: "Bizim ana babalarımız, malımız mülkümüz var. Artık böyle yaşamayı bırakalım; bizimkilerle birleşelim, onlar gibi yaşayalım. Bizim karılarımız olacaksınız, üstünüze başka kadın getirmeyeceğiz". Cevap verdiler: "Biz sizin evlerinizdeki kadınlarla bir arada oturamayız; törelerimiz birbirine benzemez. Biz ok atar, mızrak fırlatır, ata bineriz; ama kadın işleri bilmeyiz. Sizin kadınlarınız dediklerimizin hiç birisini yapmazlar, kadın işleri yaparlar, arabalarının içine kapanıp otururlar, ne ava giderler ne de başka bir yere; onun için biz onlarla anlaşamayız. Ama siz eğer bizleri karı olarak almak ve bize iyi davranmak istiyorsanız, gidip

babalarınızı bulunuz, payınıza düşenleri alıp geliniz, burada kendi yasalarımıza göre yaşayalım".

115. Delikanlıların akılları yattı, öyle yaptılar. Paylarına düşenleri alıp Amazonların yanına döndükleri zaman, kadınlar şunları söylediler: "Sizleri atalarınızdan ayırdık ve kaç defa mallarınızı yağma ettik, bu olanlardan sonra bu ülkede kalmaktan çekiniyoruz, biraz da ürküyoruz. Bizi mademki karılarınız olarak istiyorsunuz, hep birlikte şöyle yapalım; bu topraklardan gidelim, Tanais'i geçip öbür yanda yerleşelim".

116. Delikanlılar buna da olur dediler. Tanais'i geçtiler, Tanais'in doğusunda yaya üç günlük yolda bulunan bir ülkeye kadar ilerlediler, burası Palus Maiotis'den kuzeye doğru gene üç günlük yaya yol tutuyordu. Buraya geldiler ve buraya yerleştiler, çocukları bugün de burada otururlar. O zamandan beri ve bugün de Sauromat kadınları büyükanneleri gibi yaşarlar. Kocalarıyle beraber, ya da kendi başlarına ata binip ava giderler, savaşa girerler ve erkekler gibi giyinirler.

117. Sauromat'lar, Skyth dili konuşurlar, yalnız ta baştan beri birçok yanlış yaparlar, çünkü Amazonlar, hiç bir zaman bu dili iyice öğrenememişlerdi. Evlenme konusuna gelince, töreleri şudur: Bir kız bir düşman öldürmeden evlenemez. Bu yasanın gereğini yerine getiremediği için bekâr olarak ihtiyarlayan kızlar vardır.

118. İşte Skyth'lerin habercileri, bütün bu ulusların toplantı halinde bulunan krallarına gönderilmiş oluyordu. İranlılar komşu anakarayı bütünüyle egemenlikleri altına almışlar, Bosphoros boğazına köprü kurdurmuşlar ve bu yana, kendi anakaralarına geçmişlerdi, bunları açıklıyorlardı; Thrak'ları yenmişler, İstros üzerine köprü atmışlardı, çünkü egemenliklerini bu topraklara kadar yaymak istiyorlardı. "Kenarda durup felâketimize seyirci kalmaktan sakının, diyorlardı. Hep birlik olup istilâcıya karşı ayaklanalım. Kabul etmiyor musunuz? O zaman yenilsek de yenilmesek de ya topraklarımızı bırakıp gideceğiz, ya da, eğer gitmezsek, Dareios ile anlaşma yapacağız. Eğer yardımımıza koşmayı kabul etmezseniz başka ne yapabiliriz? Ayrıca böyle yapmakla kendi başınızdaki tehlikeyi hafifletmiş de olmayacaksınız; İranlılar yalnız bize karşı değil, size karşı da yürüyorlar; bizi köle yapmaları sonradan sizi rahat bırakmaları için değildir. Gözle görülür bir kanıt ister misiniz? Eğer İranlılar Asya'daki eski köleleştirmenin öcünü almak için yalnız bize karşı sefer açmış olsalardı, buraya gelmeden önce öbür

bütün uluslara saldırmazlardı; o zaman, evet, göstermiş olurlardı ki, yalnız Skyth'lere karşı yürümektedirler, herkese karşı değil. Ama daha anakaraya ayak atar atmaz yollarına rastlayan herkesi kendilerine bağladılar. Thrak'ları saymasak bile yakın komşularımız Getai'lere de boyun eğdirmediler mi?"

119. Saydığım ulusların şefleri Skyth'lerin önerilerini görüştüler, görüşler ayrıldı; Geloni, Budin ve Sauromat kralları Skyth'lere yardım etmekten yana çıktılar. Ama Agathyrs kralı, Neuri kralı ve Androphag'ların ve Melankhlenos'ların şefleri, Tauris'liler, Skyth'lere cevap verdiler: "Eğer ilk olarak siz İranlılara saldırmış ve düşmanlık örneği vermiş olmasaydınız şimdiki dileğiniz haklı olabilirdi, o zaman biz de pekâlâ kaderimizi sizinkisiyle birleştirirdik. Ama daha önce siz onların ülkesine atıldınız; tanrının hoşuna gittiği sürece ve bizsiz orada egemen oldunuz. Bugün de sıra İranlılarda, onları da gene aynı tanrı yürütüyor. Biz o zamanlar bu adamlara karşı bir saldırıda bulunmadık; bugün de ilk olarak biz onları öldürmeye kalkmayız. Eğer üstümüze gelirler ve ilk olarak onlar bize saldırırlarsa bunu onlara yaptırmayız. Ama onlardan bir düşmanlık görünceye kadar yerimizde rahat dururuz; çünkü İranlıların buralara bize saldırmak için geldiklerini sanmıyoruz. Bizce onlar, yalnız ilk saldırıyı yapanlara karşı yürüyorlar."

Skyth'lerin Savaş Taktiği

120. Bu sözler Skyth'lere ulaştığı zaman karar verdiler, mademki komşuları onlarla kader birliği yapmak istemiyorlardı, onlar da açık bir meydan savaşına girmeyeceklerdi, azar azar toprak bırakarak çekileceklerdi, yolları üstündeki kuyuları dolduracak, çeşmeleri tıkayacak, otları biçeceklerdi. İki gruba ayrıldılar. Birinin kralı Skopasis'ti, bu grup Sauromat'larla birleşecekti; eğer İranlılar bunlara karşı yürürlerse Palus-Maiotis boyunca ve Tanais doğrultusunda yavaş yavaş çekileceklerdi, eğer İranlılar uzaklaşırlarsa peşlerine düşeceklerdi. Bu Skopasis grubu daha yukarda sözü geçen üç krallıktan birisiydi (147). Öbür iki krallıktan İdanthyrsos yönetiminde olan büyüğü ile Taxakis'in hükmü altında bulunan üçüncüsü tek ordu halinde toplanmış ve Gelon ve Budin'lerle de takviye edilmişti; bu ordu bir gün aralıkla İranlıların önünden yavaş yavaş geri çekilerek toprak bırakacak ve alınmış olan kararları uygulayacaktı. Önce kendilerine yardımı reddetmiş olan devletler yönünde gidecek, böylece onları da savaşa zorlamış olacaktı; mademki kendiliklerinden katılmamışlardı İran'a karşı savaşa, şimdi buna zorlan-

mış olacaklardı; arkasından bu ordu Skythia'ya doğru geri dönecek ve durumu uygun bulursa saldırıya geçecekti.

121. Bu kararlar alındıktan sonra Skyth'ler, Dareios'a karşı yürüdüler; en iyi atlılarını keşif için ileriye göndermişlerdi. Çocuklarının ve kadınlarının içlerinde yaşadıkları arabalar ve bu arabalarla birlikte sürüler de ayrılmış, önceden yola çıkarılmışlardı, yalnız kendi yiyeceklerini sağlayacak kadar bölümünü yanlarında bırakmışlardı; durmadan kuzeye doğru çekileceklerdi.

122. Geri çekilme yolunu ilk olarak bu kervan tutmuştur; bu arada Skyth keşif kolları üç günlük yolda ve İstros dolaylarında İranlılara rastladılar; öbürleri de onların nerede olduklarını öğrendikleri zaman, İran ordusuyle aralarında bir günlük yol vardı; durdular ve toprak üstünde ne varsa silip süpürdüler. İranlılar, Skyth atlılarını görür görmez peşlerine düştüler, ama öbürleri bir görünüp bir kayboluyorlardı. Sonra iki gruptan birincisinin peşine düştüklerinden, İranlılar doğuya, Tanais'e doğru yürüdüler. Skyth'ler, Tanais'i aştılar ve İranlılar da onların peşinden Tanais'i geçtiler. Öyle ki, sonunda Sauromat'ların ülkesini aşıp Budin'lerin ülkesine vardılar.

123. İranlılar, Skythia içerilerinde Sauromat'ların ülkelerinde ilerledikleri sürece bir zarar veremiyorlardı, çünkü her yanları boştu; ama Budin'lerin topraklarına girdiklerinde orada tahtadan yapılma kenti buldular; Budin'ler kenti bırakmışlardı; tek kişi kalmamıştı; kenti yaktılar. Sonra düşmanın peşine düştüler, ama hep uzaktan; ülkeyi geçtiler; önlerine boş stepler çıktı. Bu stepte bir tek insan yaşamaz; Budin'lerin ülkesinin kuzeyinde yedi gün öylece uzanır. Stepin üst yanında Thyssageteia'lar vardır, Maiotis'lerin topraklarını geçip Palus-Maiotis denilen göle dökülen dört büyük ırmağın kaynakları oradadır. Bunlar Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgis ırmaklarıdır.

Hayalet Atlılar

124. Dareios stepe çıkınca kovalamayı durdurdu ve ordusunu Oaros üzerinde yerleştirdi. Burada tahkimat yaptırdı, aşağı yukarı altmış stad aralıkla sekiz tane büyük kale yaptırdı ki, kalıntıları hâlâ durur, o bu işlerle uğraşırken, kovaladığı Skyth'ler kuzeyden dolanarak yeniden Skythia yolunu tuttular. Büsbütün gözden kaybolmuşlardı. Artık bu hayalet atlıları (148) göremeyen Dareios, yarı yapılmış küçük kaleleri bıraktı ve yön değiştirerek batıya doğru

yürüdü, zira Skyth'lerin batıya doğru kaçtıklarını ve onları orada bulacağını sanıyordu.

125. Orduyu cebrî yürüyüşle götürüyordu. Skythia'ya vardığında bu sefer birleşmiş olan iki Skyth grubu ile karşılaştı. Bunların peşine düştü, onlar ise hep bir günlük aralık bırakarak çekiliyorlardı. Dareios peşlerini bırakmadığı için, Skyth'ler, planlarına göre onu, kendileriyle birlik olmak istemeyen ulusların ve en başta Melankhlaneia'lıların üzerine doğru çekiyorlardı. Bu ülkeyi önce kendileri ve onların peşinden İranlılar yakıp yıktıktan sonra, Skyth'ler bu sefer İranlıları Androphag'ların toprakları üzerine çektiler; buranın da altı üstüne geldikten sonra, İranlıları Neuri'lere geçirttiler, bunların da keyfini kaçırttıktan sonra, Skyth'ler geri çekilme yolunu Agathyrs'lerin topraklarına yönelttiler. Skyth'lerin önünden kaçan komşularının halini gören Agathyrs'ler, daha atik davrandılar, Skyth'lere bir çavuş göndererek, topraklarına girmeyi onlara yasak ettiklerini bildirdiler; eğer girmeye kalkışırlarsa, önce kendileriyle savaşmak zorunda kalacaklardı. Agathyrs'ler bu haberi gönderdikten sonra sınırlarını korumak üzere yürüyüşe geçtiler; niyetleri istilâcıya karşı engel koymaktı. Melankhlenos'lar, Androphag'lar ve Neuri'ler, üzerlerine İranlılarla birlikte Skyth'lerin de çullandıklarını görmüşler, karşı koymaya kalkışmamışlardı; baştan savurdukları tehditlerini unutmuşlar, sırayla hepsi kuzeyin, barınmak olanağı olmayan boş steplerin yolunu tutmuşlardı. Skyth'ler, Agathyrs'lerin savunmaları karşısında onların topraklarına girmekten vazgeçtiler; İranlıları Neuri'den sonra kendi öz yurtlarına çektiler.

126. Ve bu oyun ara vermeden böylece sürüp gidiyordu. Dareios, Skyth kralı İdanthyrsos'a bir atlı ile haber gönderdi: "Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık".

127. Skyth kralı İdanthyrsos, şu cevabı gönderdi: "İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var ne de bir tek dikili ağacımız, ki elden gitmesin, ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer

ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce —ve keyfimiz istemediği sürece— sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve Skyth'lerin kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine sana lâyık olduğun şeyleri göndereceğim; mademki kendini benim efendim sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ağla diyorum sana". (Skyth dilinde atasözü hükmünde bir deyim) (149). — Çavuş bu cevabı Dareios'a ulaştırmak üzere ayrıldı.

128. Efendi sözü Skyth krallarına çok dokunmuştu. Sauromat' larla birlikte Skopasis'in komutası altında kurulmuş olan grup, bir konferansa çağırmak üzere İonia'lılara gönderildi; bu dediklerim İstros üzerindeki köprüyü koruyan İonia'lılardır. Geride kalan Skyth' ler de İranlıları artık daha fazla koşturmamaya karar verdiler, bunun yerine yemeğe oturdukları zamanı kollayıp onları tedirgin edeceklerdi. Yemek zamanlarını kolluyor ve kararlarını uyguluyorlardı. Skyth atlıları her seferinde İran atlılarını önlerine katıp kovalıyor, ama İran atlıları kendi yaya askerleri üzerinde toparlanıyorlar, yayalar atlıların yardımına koşuyorlardı. Skyth'ler atlıları geriye attıktan sonra, bu sefer yayalardan çekindikleri için kendileri geri dönüyorlardı. Skyth'ler geceleri bile bu çeşitten çıkışlar yapıyorlardı.

129. İranlıların işine yarayan ve Skyth'lerin Dareios'un kampına zamanlı zamansız yaptıkları akınları güçleştiren tuhaf bir şey vardı: Bu, eşeklerin anırtısı ve katırların görüntüsüydü. Skyth toprağında eşek ve katır yetişmez, —daha önce söylemiştim— ve bütün Skythia'da soğuk yüzünden bir tek eşek ya da katır bulunmaz. Tiz eşek anırtıları Skyth atlarını korkutuyordu. Ve çoğu eşek anırtılarını duyan atlar ürküyorlar, solumaya başlıyorlar, kulaklarını dikiyorlar ve çılgınlık belirtileri gösteriyorlardı, çünkü ne böyle bir ses duymuşlar ne de böyle bir hayvan görmüşlerdi. İşte İranlıların küçük başarıları buydu.

130. İranlıların tedirginliklerini gören Skyth'ler, onları daha uzun zaman Skythia'da tutabilmek, oradaki günlerini uzatmak ve tam bir yoksulluğa düşürüp acı çektirmek için şöyle bir şey düşündüler: Arada bir kendi sürülerinden birkaçını alıp, çobanlarıyle beraber gizliden kendi elleriyle düşman kampına götürüp bir yerden içeri-

ye salıveriyorlardı. İranlılar ortaya çıkıyor, sürüleri kapıyor, bu sayede canlanıyorlardı.

131. Dareios birçok defa bu tuzağa yakalandıktan sonra, sonunda kıtlık içine düştüğünü gördü (150). O zaman Skyth kralları, ki durumu anlamışlardı, Dareios'a bir çavuşla armağanlar yolladılar: Bunlar, bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş tane de oktu. İranlılar getirene "bunları göndermekten maksatları nedir?", diye sordular. Ama ona, sadece bunları teslim etmek ve hemen geri dönmek görevi verilmişti; İranlılar, eğer akılları varsa bu armağanların anlamını kendileri bulup çıkarabilirlerdi.

132. Bu cevap İranlıları düşündürdü. Dareios, Skyth'lerin toprak ve su ile kendilerine teslim oldukları anlamında direniyordu. Düşüncesi şuydu: Fare toprak içinde yaşar ve insan gibi toprak ürünleriyle beslenir; kurbağa suda yaşar; kuş tıpkı at gibidir; oklar da silâhlarını teslim ettikleri anlamını taşır. Dareios'un ileri sürdüğü düşünce buydu; ama tam bunun karşıtı bir görüş de Mag'ı deviren Yedilerden biri olan Gobryas'dan geliyordu; o, armağanların şunu demek istediğini söylüyordu: "İranlılar, eğer kuş olup uçmazsanız, fare olup yerin altına girmezseniz ve kurbağa olup bataklığa atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz; oklarla vurulup öleceksiniz".

133. İranlılar armağanları böyle yorumluyorlardı. — Bu arada Skyth'lerin ilk grubu, başlangıçta Palus-Maiotis bölgelerini kollamak ve şimdi de İonia'lılarla görüşmek görevlerini almış olanı, İstros köprüsünün yanına ulaşmıştı. İonia'lılara şunları söylediler: "İonia'lılar, eğer bizi dinlemek isterseniz biz size özgürlük getirmek için geldik. Bize dediklerine göre, Dareios size bu köprüyü altmış gün için emanet etmiş ve bu süre sonunda gelmezse, bırakıp yurdunuza dönmenizi söylemiş. Şimdi onun dediğini yaparsanız size bir şey diyemez. Bize gelince, bizim sizinle bir alıp veremediğimiz yok; size verilen gün bitince çıkıp gidiniz". İonia'lılar bu sözleri kabul ettiler, öbürleri de geriye, öbür Skyth'lerin yanına dönmek için acele gittiler.

134. Dareios'a armağanları yolladıktan sonra, Skyth'lerin yerinde kalan bölümü, yaya ve atlı bir saldırıya geçecek gibi İranlılar karşısında savaş düzeninde sıralandılar. Hepsi yerlerini almıştı ki, bir tavşan geçti: Gören peşine takıldı, saflar karışmış, naralar yükselmişti... Dareios düşman saflarındaki kargaşalığın nedenini sordu. Tavşan avına çıktıklarını söylediler: "Yaa arkadaşlar, dedi yanında duran her zamanki arkadaşlarına, gerçekten bu adamlar bizi umur-

samıyorlar ve şimdi anlıyorum ki Gobryas, armağanlarını doğru yorumlamış. Evet, ben de onların anlamının bu olduğunu görüyorum, bize şimdi bizi buradan kurtaracak akıllıca bir öğüt gerekiyor". O zaman Gobryas cevap verdi: "Ey kral, ben işittiklerime bakarak, bu adamların ele geçmez olduklarını zaten biliyordum; ama buraya geldikten ve onların bizi alaya aldıklarını gördükten sonra daha iyi anladım. İşte ben şöyle düşünüyorum: Gece olunca her zaman yaktığımız bütün ışıkları yakalım; askerimizin en yıpranmışlarını, bir bahane uydurup burada bırakalım, eşekleri de bağlayalım, Skyth'ler, İstros'a gidip köprüyü yıkmadan, ya da İonia'lıların felâketimize yol açacak bir oyun oynamalarına zaman bırakmadan gidelim".

Dareios Geri Çekiliyor

135. Gobryas'ın önerisi buydu. Gece olunca Dareios öyle yaptı. Kaybından zarar görmeyecekleri hasta ve güçsüz askerleri, bir de bütün eşekleri bağlayıp kampta bıraktılar. Eşekleri ve işe yaramazları bırakmaları, eşeklerin anırtısı duyulacaktı, askerlere gelince, bunlar zaten işe yarar şeyler değildi. Dareios, ordunun sağlam askerlerini alıp Skyth'lere saldırırken (151), onlar da kampı koruyacaklardı, onlara böyle deniliyordu. Geride bıraktıklarının kafasına bu düşünceyi soktuktan ve açık ordugâhın ışıkları yandıktan sonra Dareios hızla İstros yoluna atıldı. Kendilerini hemen hemen boşalmış bir kampta gören eşekler her zamankinden daha fazla anırmaya koyuldular ve bu sesleri duyan Skyth'ler de İranlıların yerlerinde olduklarını sandılar.

136. Gün doğdu. Gözden çıkarılmış ve geride bırakılmış olan askerler, Dareios'un kendilerini harcadığını anladılar. Skyth'lere bağırıp çağırarak, işaretler yaparak, olup biteni anlatmaya çalıştılar. Skyth'lerin, durumu gören, ikinci grubu yanlarında bulunan Sauromat'lar, Budin'ler ve Gelon'larla birlikte İranlıların peşinden İstros'a doğru atıldılar. İranlılar arasında yaya çoktu, yolu iyi bilmiyorlardı, zaten yol denecek bir yol da yoktu, buna karşılık Skyth'ler atlıydılar, kestirme yollar biliyorlardı, onun için İranlılarla karşılaşmadan ve onlardan önce vardılar. İranlılar henüz gelmemişlerdi, gemilerine çekilmiş olan İonia'lılara: "İonia'lılar, dediler, size verilen gün doldu, siz hâlâ burada kalmakla doğruluktan ayrılmış oluyorsunuz. Eskiden sizi burada tutan korkuydu; ama şimdi hemen bu geçidi yıkınız, gönlünüz sevinçli olsun, tanrılara ve Skyth'lere şükrederek özgürlüğünüze koşunuz. Sizin efendiniz olan adama gelince, biz onu bir daha kimseye sataşamayacak hale getireceğiz".

137. İonia'lılar, aralarında konuştular. Khersonessos kıyılarında yaşayanların tyranı olan Atinalı general Miltiades, Skyth'lerin dediklerini yapıp İonia'yı özgürlüğüne kavuşturmak görüşünü savundu. Miletos'lu Histiaios'un (152) düşüncesi bunun tersiydi; ona göre her biri kendi ülkesinde Dareios sayesinde tyran olarak kalabiliyordu, Dareios'un gücü kırılırsa, ne kendisi Miletos'luların, ne de öbürleri öbür ulusların başında kalabilirlerdi; bu sitelerin hepsi de tyranlığı kaldırıp demokrasi kurmak sevdasındaydı. Histiaios fikrini söyler söylemez, hepsi de, önce Miltiades'in görüşünü kabul etmiş olmalarına rağmen, dönüp bu düşünceye katıldılar.

138. Bu yolda oy kullanan ve büyük kraldan yana olan görüşe katılanlar, Hellespontos tyranları olan Abydos'dan Daphnis, Lampsakos'tan Hippoklos, Parion'dan Herophantos, Prokonnesos'dan Metrodoros, Kyzikos'tan Aristagoras ve Bizans'dan Ariston'du; Hellespontos'tan olanlar bunlardı; İonia'lılardan da Khios'tan Strattis, Samos' tan Aiakes, Phokaia'dan Laodamos, Miletos'tan, Miltiades'in görüşünü yenmiş olan Histiaios, Aiolia'lılar arasında belli başlı ad olarak yalnız Kyme'den Aristagoras vardı.

139. Histiaios'un görüşünü benimseyen şefler bunu sözle ve işle pekiştirmeyi uygun buldular: Köprünün Skythia'ya bakan bölümünü bir ok atımı yere kadar yıkacaklardı, böylece bir şey yapmadan durmak yerine bir şeyler yapıyorlarmış gibi görünecekler, hem de Skyth'lerin köprüden yararlanıp İstros'u geçme düşüncesine kapılmalarını önlemiş olacaklardı; köprünün Skythia'ya bakan bölümünü yıkarken seslenecekler, istediğinizi yapıyoruz, diyeceklerdi. Histiaios'un önerisi böylece tamamlanmış oluyordu. Bunun üzerine Histiaios, hepsi adına Skyth'lere cevap verdi: "Skythler, dedi, bize iyi bir fikir verdiniz, yapılacak tek şey bu. Bize tutulacak en iyi yolu gösterdiniz, biz de dediklerinizi harfi harfine yapacağız. İşte görüyorsunuz, geçidi yıkıyoruz ve yıkmak için canla başla uğraşıyoruz, zira özgür olmak istiyoruz. Ama biz bunu yıkarken siz de düşman ordusunu arayın ve bulunca hem bizim hesabımıza, hem de kendi hesabınıza lâyık olduğu cezayı verin".

140. Skyth'ler ikinci defa olarak İonia'lıların sözlerine kandılar ve İranlıların peşine gittiler; ama onların izledikleri yolu bulmakta yanıldılar. Suç kendilerinindi: Atların otlayabilecekleri otlakları bozmuşlar, kuyuları doldurmuşlardı. Eğer böyle yapmış olmasalardı onları çabucak bulabileceklerdi. Ama onlara o zaman iyi gelen bu davranış şimdi kendilerini yanlışa sürüklüyordu. Düşmanı atlar için taze ot ve su kalmış olan bölgelerde arıyorlardı. Çünkü onların o

bölgelerden geçeceklerini sanıyorlardı. Ama İranlılar hangi yoldan gittilerse o yoldan dönüyorlardı; ve böyle olduğu halde İstros köprüsüne gene de zor yetiştiler. Gece geldiler, köprünün yıkılmış olduğunu gördüler, İonia'lıların kendilerini bırakıp gittiklerini sandılar, dehşet içinde kaldılar.

141. Dareios'un adamları arasında bir Mısırlı vardı, sesi görülmemiş güçteydi. Dareios bunu İstros kıyısına getirtti, Miletos'lu Histiaios'a seslenmesini emretti. Seslendi; Histiaios daha ilk seslenişte kulak kabarttı ve hemen ırmağı aşmak ve köprüyü kıyıya bağlamak için bütün gemileri ordunun emrine verdi.

142. İranlılar böyle kurtuldular. İranlıları ikinci kez aramakta olan Skyth'ler, onları bulamadılar. Söz İonia'lılara geldi mi, bunların köle olmayanlarını dünyanın en kalleş ve en alçak adamları sayarlar, köle olanları için de kaçıp kurtulmayı en az düşünen en iyi uşakların bunlardan çıktıklarını söylerler. Skyth'ler İonia'lılara işte böyle hakaret ederler.

143. Dareios, Trakya içinde ilerledi. Khersonnesos'ta Sestos'a geldi; gemileri onu Asya'ya geçirdiler; Avrupa'da bıraktığı birliklerini Megabazos adında bir İranlıya emanet etmişti, daha önce de bu adamı bir söylevle yüceltmişti; bir gün nar yiyordu, ilk narı açtığı sırada kardeşi Artabanos, nar taneleri kadar çok olmasını istediğin şey nedir, diye sordu. Dareios buna, devletime Yunanistan'ı katmaktansa Megabazos gibi adamlarımdan bu nar taneleri kadar çok olsun daha iyi, cevabını verdi. Öbür İranlılar önünde bu sözlerin söylenmiş olması büyük şerefti ve seksen bin askerini ellerine teslim etmek üzere işte bu şefi seçmişti.

144. Bu Megabazos, Hellespontos'lulara, unutulmaz bir hatıra olarak, tarihe geçecek bir söz bırakmıştır. Bizans'ta bulunduğu sırada, Khalkedon'luların, kentlerini Bizans'lılardan on yedi yıl önce kurmuş olduklarını öğrenmişti; bunun üzerine Khalkedon'luların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; gözleri kör olmasaydı ellerinin altında bu kadar güzel bir yer dururken gidip o kadar güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi. — Bu Megabazos, Hellespontos bölgesinde kaldığı sürece, Med egemenliği dışında kalmış olan sitelere de boyun eğdirmiştir.

Libya Olayı — Kyrene'nin Kuruluşu

145. Megabazos bu işlerle uğraşırken, bir başka önemli harekât da Libya'ya karşı açılmıştı, önce bazı açıklamalar yapacağım ve nede-

nini sonra söyleyeceğim. — Brauron'da Atinalıların karılarını kaçıran (153) Pelasg'lar, Argo gemisi denizcilerinin üçüncü kuşaktan yeğenlerini Lemnos'tan kovmuşlar, onlar da deniz yoluyle Lakedaimon'a gitmişler, Taygetos üzerinde kamp kurmuşlar, ateş yakmışlardı. Bunu gören Lakedaimon'lular birisini gönderip kim olduklarını ve nereden geldiklerini sordular. Habercinin sorusuna verdikleri cevapta, Minyai'lerden olduklarını, Lemnos'a uğrayıp orada döl bırakan Argo gemisi kahramanlarının torunları olduklarını söylediler. Minyai'lerin varlığını böylece öğrenmiş olan Lakedaimon'lular bir daha gönderip ülkelerine niçin geldiklerini ve niçin bu alevleri gökyüzüne doğru yükselttiklerini sordular. Cevap olarak Pelasg' lardan kaçıp babalarının yurduna geldiklerini söylediler; ve böyle yapmaya hakları vardı; Lkedaimon'lularla beraber yaşamayı, kamu görevlerinden kendilerine de pay ayrılmasını ve toprak verilmesini istiyorlardı. Minyai'leri kendi kendilerinin koymuş oldukları koşullarla aralarına almak Lakedaimon'luların hoşuna gitti. Argo seferine Tyndareos'un oğullarının (154) da katılmış olduklarını unutmamışlardı, onlara karşı böyle davranmalarının asıl nedeni buydu. Minyai'leri aralarına aldılar, toprak verdiler ve kabilelere böldüler, Minyai'ler hemen evlenme bağları kurdular, Lemnos'tan getirmiş oldukları kadınları da başkalarıyle evlendirdiler.

146. Ama az süre sonra Minyai'lerin üstlerine bir büyüklük geldi, krallıkta söz sahibi olmak istiyor, tanrıların gücüne gidecek başka istekleri de oluyordu. Lakedaimon'lular o zaman bunların tümünü öldürmeye kalktılar. Hepsini yakalayıp hapse attılar. Lakedaimon'lular mahkûmları gece öldürürler, gündüz öldürmezler. Tam bu Minyai'lerin işlerini bitireceklerken, bunların karıları, ki doğumları bakımından yurttaşları ve Sparta'nın ileri gelenlerinin kızlarıydılar, hapishaneye girip kocalarıyle konuşmalarına izin verilmesini istediler. Sparta'lılar izin verdiler, çünkü onlardan yana bir ihanet beklemiyorlardı. Hapishaneye girince bakınız ne yaptılar: Üstlerindekileri çıkarıp erkeklerine giydirdiler, kendileri de onların üstündekileri giyindiler. Kadın giyimleri içindeki Minyai'leri kadın sanıp dışarı bıraktılar, onlar da çıktılar; bu hile sayesinde kurtuldular ve yeniden Taygetos'a çekildiler.

147. Gene bu zamanlara doğru Theras, ki Autesion, Tisamenos ve Thersandros yoluyle Polyneikes soyundan iniyordu, gidip bir koloni kurmak için Lakedaimon'dan ayrılmak üzere hazırlık yapıyordu. Bu Theras, Kadmos'lular soyundandır, Aristodemos'un oğulları Eurysthenos ve Prokles'in dayıları olur. Bunlar henüz bebek yaştayken Sparta krallığını Theras, naip sıfatıyle bu çocuklar adına

yönetmişti. Ama çocuklar büyüyüp işleri kendi ellerine alınca, bir kere iktidarın tadını tatmış olan ve başkasının hükmü altına girmeye razı olamayan Theras, Lakedaimon'da kalmak istemediğini ve kendi ulusunun yaşadığı yere yelken açacağını söyledi. Bizim Thera dediğimiz adada, ki eskiden Güzel Ada derlerdi, Fenike'li Poikiles oğlu Membliaros soyundan inenler oturuyorlardı. Agenor oğlu Kadmos (155), Europe'nin peşinde giderken bugün Thera dediğimiz adaya da uğramıştı; buraya yanaştıktan sonra, belki site hoşuna gittiği için, belki de bambaşka bir nedenle, Fenike'li kolonlarla birlikte akrabalarından biri olan Membliaros'u da burada bırakmıştı. Theras buraya yanaştığı zaman, bu koloni sekiz nesilden beri —o zamanlar Güzel Ada denilen— bu adada yaşamaktaydı.

148. Theras'ın Sparta boylarından seçip ayırdığı yol arkadaşlarıyle birlikte yelken açmak için hazırlandığı ada işte burasıydı. Burada oturmakta olanları adadan çıkarmak değil, onların arasında ve tam bir anlaşma içinde yaşamak istiyordu. Bu arada Minyai'ler hapisten kaçmış, Taygetos'a sığınmışlardı, Theras bunları öldürmek isteyen Lakedaimon'lulara, bırakınız bunları da alıp gideyim, dedi, böylece bunları öldürmekten kurtulmuş olurlardı. Lakedaimon'lular, olur dediler. Otuz kürekli üç gemiyle Membliaros oğullarına doğru yelken açtı. Miyai'lerin hepsini değil pek azını götürüyordu, çünkü çoğu Paroreat'ların ve Kaukon'ların topraklarına gitmişler, onları atmışlar, altı kola bölünmüşler ve bu çevrede Lepreon, Makistos, Phrixas, Pyrgos, Epion ve Nudion kentlerini kurmuşlardır, bunların çoğu, zamanımızda, Eleia'lıların darbeleri altında yok olmuşlardır. — Theras bu adayı koloni haline getirmiş ve kendi adını vermiştir.

149. Theras'ın oğlu, babasıyle beraber denize açılmak istememişti; Theras'a, kurtlar arasına bir koyun bırakıyorum, sözünü söyleten budur, bu söz üzerine delikanlının adı Oiolykos'a çıkmış ve öyle kalmıştır. Oiolykos'un oğlu Aigeus'tur, büyük bir Sparta boyu olan Aigid'lerin adı buradan gelir. Bunlar, çocuklarını koruyamıyorlardı, bunun için bir orakl'e uyarak, Laios'u ve Oidipus'u cezalandıran Erinys'ler adına bir tapınak yaptılar; o zamandan sonra çocuklarını koruyabildiler. — Aynı şey Thera'da aynı ailenin torunları olanların da başına gelmiştir.

150. Hikâyemizin burasına kadar Thera'lıların söylediklerini Lakedaimon'lular da kabul ederler. Bundan sonrasını yalnız Thera'lılar böyle anlatırlar. Aisanios oğlu Grinnos, ki adanın kralı ve bizim Theras'ın torunlarındandır, derler, sitesinden getirdiği bir Heka-

tombe (*) ile Delphoi'ye gitti; yanındaki Thera'lılar arasında Minyai'ler soyundan ve Euphemos'un torunlarından Polymnestos oğlu Battos da vardı. Thera kralı Grinnos, Pythia'ya danıştı; o, soruların hiç birine aldırış etmeden Libya'da bir kent kurmasını söyledi. "Efendim, diye karşılık verdi Grinnos, ben artık yaşlandım, ihtiyarlık çöktü üstüme; bu görevi yerine getirmeyi bu delikanlılardan birisine emret". Bu sözleri söylerken Battos'u gösteriyordu. O an için olan bundan ibaretti. Sonra oradan giderken, artık orakl'i düşündüğü yoktu; Libya neresidir bilmiyordu ve bu kadar esrarlı bir yere kolon göndermeyi gözü yemiyordu.

151. Bundan sonra Thera'ya yedi yıl yağmur yağmadı; adadaki ağaçlar kurudu, yalnız bir tek ağaç kurtuldu. Thera'lılar Pythia'ya danıştılar; o gene Libya'nın kolonileştirilmesinden söz etti. Üstlerine çöken felâketten başka türlü kurtulamayacaklarını anladılar, Girit'e elçiler yollayıp sordurdular, acaba Girit'liler arasında ya da orada yerleşmiş yabancılar içinde Libya'yı görüp bilen var mı, diye. Adayı dolaşırlarken İtanos iline vardılar, orada Korobios adında bir kırmızı bez boyayıcısıyle tanıştılar; bu adam bir yolculuk sırasında rüzgârın kendisini yolundan saptırdığını ve Libya'ya, daha doğrusu Platea adasına (156) gitmiş olduğunu söyledi. Adamı altın gücüyle alıp Thera'ya getirdiler, Thera'dan, Korobios'un kılavuzluğunda önce ülkeyi yoklamak üzere az sayıda adam gönderdiler. Korobios'u bu Platea adasında bıraktılar, şu kadar aylık yiyecek verdiler ve olabildiği kadar çabuk Thera'ya dönüp rapor vermek üzere yelken açtılar.

152. Ama, dedikleri zamanda dönmediler. Korobios'un hiç bir şeyi kalmamıştı. İşte o sırada Mısır'a gitmekte olan bir Samos gemisi bu Platea adası üzerine düşmüştü, geminin patronu Kolaios adında birisiydi. Samos'lular Korobios'tan olanları dinledikten sonra, ona bir yıl yetecek yiyecek bıraktılar. Kendileri bir an önce Mısır'a varmak üzere açıldılar, ama doğu rüzgârı onları açığa attı. Rüzgâr durmadığı için Herakles direklerinin ötesine kadar sürüklendiler ve Tartessos'a geldiler; şüphesiz onları bir tanrı yürütüyordu, zira bu ticaret limanı el değmemiş hazinelerle doluydu; bu sayede mallarından büyük kârlar sağlamış olarak dönüyorlardı, o kadar ki, —kazancı ölçüleri aşan Aigina'lı Laodamas oğlu Sostratos'u saymazsak— Yunan tacirleri, hiç olmazsa benim bildiğim kadarıyle, böyle bir kazanç daha elde edememişlerdir. Samos'lular net kârlarından yüzde on, yani altı talant ayırdılar; bununla Argos kra-

(*) Hekatombe, yüz öküzlük kurban.

terosunu örnek tutarak bakır bir vazo yaptırdılar; çepeçevre kabartma Griffon başlarıyle süslenmişti ve bunlar, vazonun kenarlarından taşıyordu; ayak olarak her biri yedi dirsek boyunda üç tane tunç kolosla birlikte vazoyu Here tapınağına sundular. Thera'lılar ve Kyrene'lilerle Samos'lular arasındaki dostluk ilişkileri, bu Samos'lu denizcilerin yardımlarıyle başlamış oldu.

153. Thera denizcileri, Korobios'u adada bırakıp dönmüşler ve Libya kıyısındaki bir adada kurulacak kolonun temellerini attıklarını bildirmişlerdi. O zaman Thera'lılar karar verdiler, her ailenin iki oğlundan kur'a ile seçilecek birisi ve adalarının yedi bölgesinin her birinden ayrılacak şu kadar sayıda kolon göndereceklerdi; kılavuz ve kral olarak da Battos gidiyordu. Elli kürekli iki gemi böylece Platea'ya doğru yelken açtı.

Battos

154. Thera'lıların anlattıkları budur; bu hikâyenin geri kalanı için bunların Kyrene'lilerle tamamen mutabık olduklarını göreceğiz; ama Battos'un rolü ve yola çıkışı üzerine Kyrene'lilerle Thera'lılar çok değişik şeyler söylerler. İşte Kyrene'de anlatılan: Girit'te bir Oaxos ili varmış, burada Etearkhos adında bir kral hüküm sürüyormuş; kralın bir kızı var, adı Phronime, kral, kızı için kaybettiği anasının yerini tutsun diye bir başka kadınla evlenir; ama yeni gelen, Phronime'ye yaptıkları ile üvey ana sözüne gerçekten lâyık olduğunu gösterir; elinden gelen kötülüğü yapıyor, kızı mahvetmek için ne yapacağını bilemiyormuş, o kadar ki sonunda ahlâksızlıkla suçlamış ve kocasını da buna inandırmış. Baba, karısının iyice fit vermesi sonunda kızına karşı iğrenç bir ceza tasarlamış. Oaxos'da Themison adında Thera'lı bir tacir varmış, Etearkhos onu çatısının altına almış ve ne derse yapacağına yemin ettirmiş. Yemin ettirdikten sonra kızına götürmüş, kızı ona vermiş ve götürüp denize atmasını emretmiş. Themison, kendisinden kalleşlikle yemin aldığı için tiksinti duymuş, Etearkhos'la ilişkisini kesmiş ve işin içinden çıkabilmek için şöyle yapmış: Kızı alıp denize açılmış, Etearkhos'a verdiği yemini yerine getirmiş olmak için kızı dalgaların arasına atmış, ama kız iplerle bağlıymış, tekrar çekip yukarı almış. Sonra kızla beraber Thera'ya gitmiş.

155. Phronime, Thera'da hatırı sayılır yurttaşlardan Polymnestos'un evine geçti ve onun zevkine hizmet etmeye başladı. Aylar geçti, bir oğlu oldu, çocuk kekeliyor, zorlukla konuşuyordu. Kyrene'liler de Thera'lılar da adının Battos olduğunu söylerler; ama bana

kalırsa asıl adı başkaydı, Battos adını Libya'ya gittikten sonra aldı, kendisine Delphoi'de verilen ve kendisinin de yerine getirdiği görev nedeniyle bu lakap verilmiştir. Libya dilinde krala Battos denir ve bana öyle gelir ki, Pythia, Libya dilini kullanmış ve bu adı ona, bir ön görev olarak, o vermiştir, çünkü onun Libya kralı olacağını biliyordu. Büyüyüp erkek sırasına girdiği zaman, Delphoi'ye gidip kekemeliği üzerine danışmış ve Pythia, sorularına şöyle cevap vermişti:

Battos, buraya sesin için geliyorsun,
Apollon ister ki adımların, çayırları bereketli Libya'ya
Bir gün kolon sürüleri götürsün.

Yunanca söylemiş olsaydı, "Kral, buraya sesin için geliyorsun..." diyecekti. Battos: "Tanrım, diye karşılık verdi, ben buraya dilimdeki aksaklık için geldim, sen ise benim soruma aldırış etmiyorsun. Benden olmayacak şeyler istiyorsun, Libya'yı kolonlaştır, diyorsun. Ben bunu neyle yaparım? Kiminle yaparım?". Bu çıkışlara karşı başka bir orakl verilmedi. Rahibe deminki sözleri tekrar ederken, o, sözünü bitirmesini beklemeden çıktı ve Thera'ya döndü.

156. Ama arkasından hem kendisi, hem de adada oturanların tümü tanrının öfkesine çarpıldılar. Ve başlarına çöken felâketin nedenini bilmediklerinden, Delphoi'ye adam gönderip danıştılar. Pythia cevabında, Battos'la beraber gidip Libya'da Kyrene'yi kursunlar, o zaman talihlerinin döndüğünü göreceklerdir, dedi. Thera'lılar, Battos'u elli kürekli iki gemiyle yolladılar. Kolonlar Libya'ya doğru açıldılar, ama ne yapacaklarını bilemediklerinden Thera'ya geri geldiler. Thera'da onları karaya çıkmaya bırakmadılar, gemileri yanaştırmadılar ve geriye, oraya gitmelerini emrettiler. Baktılar ki olmuyor, geri döndüler ve daha önce de söylendiği gibi, Libya kıyılarının yakınındaki Platea adasını açtılar. Bu adanın şimdiki Kyrene ili kadar büyük olduğu söylenir.

157. Adada iki yıl kaldılar, durumları düzeleceğe benzemiyordu, içlerinden birini orada bırakıp, hepsi de Delphoi'ye doğru denize açıldılar; oraklin yanına vardıklarında, sorularını sordular; Libya'ya gitmişler, ama talihleri düzelmemişti. Bunun üzerine Pythia şu cevabı verdi:

Çayırları bereketli Libya toprağı
Ben, ki orayı gördüm, ama sen görmediğin halde
Benden daha iyi biliyorsun, doğrusu bu hayran
kalacağım bir mucize.

Bu cevabı alan Battos ve arkadaşları geri döndüler; zira, besbelli tanrı onları, isteğini yerine getirmiş saymıyordu ve kolon kurmak için asıl Libya toprağına girmeleri gerekiyordu. Platea adasına geri döndüler, orada bırakmış oldukları arkadaşlarını aldılar, adanın karşısına düşen Libya topraklarına çıktılar, buranın adı Aziris'ti, iki yandan ağaçlıklı iki koyakla korunan ve bir ırmakla sulanan bir yerdi.

158. Burada altı yıl kaldılar; yedinci yıl, Libya'lılar, sizi daha iyi bir yere götüreceğiz, diye üstlerine düştüler ve sonunda oradan gitmeye karar verdiler. Libya'lılar bunları böylece göç ettirdiler ve batıya doğru götürdüler. Topraklarının en güzel yerini Yunanlılara göstermemek için, yürüyüşü güneşe göre düzenlemişlerdi ve orası gece geçilmiş oldu. Oranın adı İrasa'dır. — Yunanlıları Apollon Çeşmesi denilen bir kaynağa götürdüler, "Yunanlılar, dediler, işte size uygun bir yer, burada gökyüzüne delikler açılmıştır".

159. Koloninin kırk yıl başında kalan kurucusu Battos'un sağlığında ve oğlu, on altı yıl hüküm süren Arkesilaos zamanında, Kyrene' liler koloninin ilk kurulduğu zamandan daha kalabalık değildiler. Ama Mutlu Battos dedikleri üçüncü kral zamanında, Pythia'dan esinlenen Yunanlılar, her bölgeden kalkıp, Kyrene'lilerle beraber yaşamak üzere Libya'ya geldiler; çünkü Kyrene'liler onlara yurtlarında toprak gedikleri veriyorlardı. Pythia'nın o zamanlar vermiş olduğu orakl şuydu:

Her kim Libya topraklarından payını
Almakta gecikirse, diyorum ki, pişman olacaktır.

Böylece Kyrene'de bir kalabalık toplanmış oldu; ama çevredeki Libya'lılar, topraklarından geniş parçaların budandığını görüyorlardı; krallarının, ki adı Adikran'dı, Kyrene'liler her şeyini elinden almışlardı, yapmadıkları hakareti bırakmıyorlardı, o da Mısır kralı Apries'e haber gönderdi, halkı ile birlikte kendisine teslim olduklarını bildirdi. Apries kuvvetli bir ordu kaldırdı, Kyrene'ye karşı gönderdi. Kyrene'liler savaşmak üzere ülkelerinden çıkıp İrasa denilen yere, Thestis pınarının yanına gittiler; savaşı kazandılar. Mısırlılar, ki o zamana kadar Yunanlılarla hiç karşılaşmamışlardı ve işlerini ters tutuyorlardı, parça parça oldular, o kadar ki, içlerinden pek azı Mısır'a dönebildi. Mısırlıları Apries'ten ayıran nedenlerden biri de budur (157).

160. Bu Battos'un bir oğlu oldu, Arkesilaos, kral olur olmaz kardeşleriyle bozuştu; onlar da Kyrene'den çıktılar, Libya'nın başka bir yerine gittiler ve kimseye danışmadan kendi bildiklerine gö-

re, o zamandan beri ve şimdi de Barka diye anılan kenti kurdular (158); bu arada Libyalıları Kyrene'lilerden ayırmaya çalışıyorlardı. Arkesilaos onlara uyup, ayaklanan Libyalılar üzerine sefer açtı; Libyalılar korktular, doğu yanlarındaki komşularının yanına kaçtılar. Arkesilaos peşlerini bırakmadı; ama kaçanlar Libya'da, Leukon'da peşlerinden gelen düşmana saldırma zamanının geldiğine hükmettiler. Ve savaş, Kyrene'liler için yıkım oldu, yedi bin kişi kaybettiler. Bu kıyımdan sonra, bir gün hastalanan ve uyku ilâcı alan Arkesilaos'u erkek kardeşi Learkhos boğup öldürdü. O da Arkesilaos'un karısı Eryxo'nun kurduğu tuzağa düşüp öldü.

161. Arkesilaos'un yerine oğlu Battos geçti; topaldı ve pek çevik sayılmazdı. Talihleri ters dönmüş olan Kyrene'liler, Delphoi'ye adam gönderip danıştılar, işlerini nasıl yönetsinler diye sordular. Pythia, Arkadia'daki Mantineia'dan bir organizatör getirtmelerini bildirdi. Kyrene'liler, Mantineia'lılardan böyle birisini istediler, onlar da yurttaşlarının ileri gelenlerinden Demonax adında birisini gönderdiler. Bu bilge, Kyrene'ye geldi, durumu inceden inceye gözden geçirdi; önce Kyrene'lileri üç kabileye ayırdı, şöyle: Birine Thera'lıları ve kentin çevresinde oturanları koydu, öbürüne Peloponez' lileri ve Giritlileri, üçüncüsüne de adalardan gelme bütün Yunanlıları koydu; kutsal toprakları ve dinsel görevleri kral Battos'a bırakıp, eskiden kralların elinde bulunan bütün hakları halka verdi.

162. Battos'un krallığı süresince durum böyle gitti. Ama oğlu Arkesilaos zamanında, politik görevler konusunda büyük karışıklıklar çıktı. Topal Battos ile Pheretime'nin oğlu olan Arkesilaos, Demonax'ın getirmiş olduğu düzene katlanamayacağını ilân etti ve atalarının haklarını geri almak istedi. Başaramadı ve Samos'a sürgün gitti, annesi ise Kıbrıs'ta Salamis'e çekildi. O sıralarda Salamis'te Euelthon egemendi, ki şimdi Korinthos hazinesinde duran göz alıcı buhurdanlığı Delphoi'ye sunan odur. Pheretime, ondan oğlunu ve kendisini Kyrene'ye geri götürmek üzere bir ordu istedi. Euelthon ona ordudan başka her istediğini veriyordu, kadın onun armağanlarını kabul ediyor, "Bunlar çok güzel, ama en güzeli istediğim askerleri vermesidir", diyordu. Her armağan alışta bu sözleri tekrar ediyordu, bir gün Euelthon ona altından bir kirmen ve (yünüyle beraber) bir öreke gönderdi ve her zamanki sözlerine karşı da, "Kadın kısmına armağanın böylesi yaraşır, ordu pek o kadar yaraşmaz", dedi.

163. Bu ara Arkesilaos, Samos'ta herkesi Libya'ya çağırıyor, toprak vereceğini söylüyordu. Başına epeyce bir kalabalık topladı,

Delphoi'ye doğru yelken açtı, Kyrene'ye inmek için orakl'e danışacaktı. Pythia şöyle cevap verdi: "Loxias size Kyrene krallığını dört Battos ve dört Arkesilaos, sekiz insan nesli süresi için veriyor; sonrası için elinizde tutmaya kalkışmanız tavsiye edilmiyor. Sen evine dön ve rahat dur. Eğer fırını amphora ile dolu bulursan, amphoraları pişirtme, dışardaki rüzgâra ver; eğer fırını yakarsan su duvarı içerisine girme; yoksa hem sen ölürsün, hem de seninle beraber en güzel boğa ölür".

164. Pythia'nın Arkesilaos'a cevabı bu olmuştu. O, yanındakilerle birlikte Kyrene'ye çıkartma yaptı, iktidarı geri aldı, ama orakl'i unuttu; düşmanlarından, sürgünün öcünü almayı kuruyordu. Bunlardan birileri ülkeyi bırakıp gitmişlerdi; öbürlerini Arkesilaos yakaladı, öldürsünler diye Kıbrıs'a yolladı; ama bunlar, Knidos yalılarına düştüler, Knidos'lular bunları kurtardılar ve Thera'ya gönderdiler; Kyrene'lilerin bir bölümü de büyük bir kuleye sığınmıştı, bu kule sahipliydi, Aglomakhos kulesi denirdi. Arkesilaos, kulenin çevresine odun yığdırdı ve ateşe verdi. Ve bundan sonra aklı başına geldi, Pythia'nın yapma dediği buydu, ona eğer fırını amphoralarla dolu bulursan, amphoraları pişirtme demişti. O zaman Kyrene'ye girmekten vazgeçti, orakl'in haber verdiği ölümden korkuyordu ve o ünlü su duvarının da Kyrene'yi sulayan ırmak olduğunu sanıyordu. Karısı, Barka'lıların kralı Alazeir'in kızıydı, aynı zamanda akrabası oluyordu. Onun için kaynatasının yanına gitti. Onun geldiğini haber alan Barka'lılar, buraya sığınmış olan Kyrene'lilerle birleşerek Arkesilaos'u ve onunla birlikte Alazeir'i, kentin meydanında öldürdüler. Orakl'in emrine, bilerek ya da bilmeyerek, uymamış olan Arkesilaos böylece canından olmuştu.

165. Arkesilaos, Barka'da kendi ölümünü hazırladığı sırada anası Pheretime, oğlu adına işleri yönetiyordu, her işe el koymuştu ve meclis toplantılarında hazır bulunuyordu. Oğlunun Barka'da öldüğünü duyunca kaçıp Mısır'a sığındı. Arkesilaos'un Kyros oğlu Kambyses'e yapmış olduğu hizmetlerin karşılığını görebilirdi; Kyrene'yi Kambyses'e veren ve kendi rızasıyle kendini haraca bağlatan bu Arkesilaos'tu. Mısır'a gelen Pheretime, Aryandes'in ocağına düştü, yalvarıp yakardı, oğlunun başına gelenleri Med'lere karşı beslediği dostluk duygularına bağladı, öcünün alınmasını istedi.

166. Bu Aryandes, Kambyses'in Mısır'ın başına geçirttiği validir. Sonradan, kendini Dareios ile bir tutmaya kalktığı için canından olan adam budur. Dareios, egemenliğinin bir anısı olarak, başka hiç bir kralın bırakmadığı bir şey bırakmak istiyordu, Aryandes

bunu duymuş, gözüyle de görmüş ve Dareios'un yaptığını yapmaya kalkışmış, cezasını bulmuştu. Dareios altın parçaları erittiriyordu, maksadı, daha safı olamayacak kadar saf altından yeni bir para bastırmaktı; Aryandes, yönetimi altındaki Mısır'da aynı şeyi gümüşle yaptırdı; bugün bile en saf gümüş para Aryandes parasıdır. Ama Dareios haber aldı, ona olmadık bir suç yükledi; isyanla suçladı ve öldürttü.

167. Aryandes, hikâyemizin geçtiği dönemde, Pheretime'ye acıdı ve Mısır'ın bütün kara ve deniz kuvvetlerini emrine verdi; kara ordusunun başına Maraph'lardan Amasis'i, donanmanın başına da Pasargad soyundan Badres'i geçirdi (159). Ama bu kuvvetleri yola çıkartmadan önce, Barka'ya bir çavuş gönderip Arkesilaos'u öldürenin adını sordurdu. Barka'lılar sorumluluğun hepsinde olduğunu, çünkü Arkesilaos'un kendilerine yapmadık kötülük bırakmadığını söylediler. Aryandes, bu cevap üzerine, orduyu, Pheretime de beraber, yola çıkardı. Paravan olarak kullanılabilecek bir bahane de bulmuştu, ama bence bu seferin gerçek amacı, Libyalıları boyunduruk altına almaktı. Libyalılar çok dağınık topluluklar halindeydiler, büyük krala bağlı olanları pek azdı, çoğu Dareios ile alay ederdi.

Libya Ulusları

168. Libyalıların yerleşme durumu şöyleydi: Mısır'dan sonra ilk olarak Adyrmakhid'ler gelir; hemen bütün görenekleri Mısırlılarınki gibidir, ama Libyalılar gibi giyinirler. Kadınları ayak bileklerinin ikisine de bakır halka takarlar; başlarının üstünden sık bir saç kümesi taşar; eğer arasında bit bulurlarsa, bu parazitleri ısırır ve tükürürler. Böyle bir göreneği olan tek Libya halkı bunlardır. Bir de evlenme çağına gelen kızları krala sunarlar; kral, istediğinin kızlığını alır; bu görenek de yalnız bunlarda vardır. Adyrmakhid'ler, Mısır ile Plynos limanı denilen yer arasında kalan bölgeyi tutarlar.

169. Bunların komşuları Giligam'lardır, batı yönünde Aphrodisias adasına kadar olan yerlere dağılmışlardır. Kyrene'lilerin açmış oldukları Platea adası bu aradadır ve yalı boyunda Menelaos limanı ile Aziris vardır, Kyrene'liler orada da oturmuşlardır. Silphium tarlaları buradan başlar ve Platea adasından Syrtis'e kadar uzanır. Bu halkların töreleri bundan öncekiler gibidir.

170. Giligam'lardan sonra batı yönünde Abyst'ler gelir; Kyrene'nin güneyinde otururlar; bu Asbyst'lerin denize kapıları yoktur,

yalı boyu Kyrene'lilerdedir. Libya'da yaşayan halklar içerisinde dört atlı arabayı en çok bunlar kullanırlar. Törelerinin büyük bölümü Kyrene'lilerden alınmadır.

171. Gene batı yönünde Asbyst'lerin sınır komşuları Auskhis'lerdir; Barka'ların güneyine düşerler ve Euesperides bölgesinde denize kapıları vardır. Auskhis topraklarının ortasında Bakales'ler otururlar, pek kalabalık değildirler, Barka ülkesinin Taukhira ili yanında deniz kıyısına çıkarlar. Giyinişleri Kyrene'nin güneyinde yaşayan halklarınki gibidir.

172. Bu Auskhis'lerin batısında Nasamon'lar otururlar, kalabalık bir halktırlar, yazın sürülerini deniz kıyısında bırakıp içerilere, Augila vahasına gider hurma devşirirler; çünkü orada hurma ağacı çoktur ve dalları yemişle yüklüdür. Nasamon'lar çekirge de avlarlar, güneşte kurutur, sonra döverler ve elde ettikleri çekirge tozunu süte karıştırıp içerler. Kadın konusuna gelince, her birinin birçok karısı vardır; aşağı yukarı Massaget'lerde olduğu gibi, ortak kullanırlar; önlerine bir değnek diker, sonra çiftleşirler. Bir Nasamon ilk karısını aldığı zaman, genç kadın ilk geceyi davetlilerle geçirir, gelenek bunu gerektirir, o gece birinden öbürüne hepsiyle çiftleşir; her biri kıza, çiftleştikten sonra bir armağan verir, o da onu çeyizine katar. Yemin ve kehanet konusunda ise şöyle yaparlar: Kendi içlerinden yetişmiş en iyi ve en doğru adamlar için dua ederler; ellerini onların mezarları üzerine koyup ant içerler. Kehanet için de gene eskilerin mezarlarına gidip danışırlar; dua eder ve mezarın yanında yatarlar; rüyalarında ne görürlerse öyle davranırlar. Yemin adağı olarak her biri öbürüne kendi eliyle bir içki içirir; eğer o anda elleri altında bir sıvı yoksa yerden biraz toz alır, birbirlerine onu yalatırlar.

173. Nasamon'ların yakınında, şimdi artık izleri kalmamış olan Psylli'lerin ülkesi uzanır; bunların hepsi şöyle ölmüşlerdir: Yakıcı Notos rüzgârı sarnıçlarını kurutmuştu; Syrtis'in içerilerinde olan ülkenin hiç bir yerinde su yoktu. Toplanıp danıştılar ve Notos'a karşı savaşmaya karar verdiler. (Libyalıların dediklerini diyorum). Kumların ortasına vardıkları zaman Notos bora halinde esmeye başladı ve toz kasırgaları kaldırarak hepsini gömdü. Onlar ortadan kaybolduktan sonra topraklarını Nasamon'lar aldılar.

174. Daha güneyde, bu ulusların sınırındaki yaban hayvanlar ülkesinde Garamant'lar yaşarlar, insanları gördüler mi kaçarlar, ilişki kurmazlar; savaş için silâhları yoktur ve kendilerini savunmasını bilmezler.

175. Bu anlattıklarım, Nasamon'ların güneyinde kalanlardır, batı yönünde ve deniz kıyısında Mak'lar vardır; enselerini tepelerine kadar kazırlar, yalnız tepede saç bırakırlar, iki yandaki saçları da dibinden keserler; savaş konusunda, Struthion dedikleri kocaman kanatsız serçelerin (*) derisinden kalkan yaparlar. Ülkelerinin içinden akan Kinyps ırmağı Kharit'ler Tepesi denilen yüksek bir yerden gelip denize dökülür. Bu Kharit'ler Tepesi sık ağaçlıktır, oysa yukarda sayılan öbür Libya ülkeleri çıplaktır; denizden iki stad içerdedir.

176. Mak'ların komşuları Gindan'lardır, kadınları ayak bileklerine deri halhal takarlar, nedeni galiba bunların her birini bir dostu takıyor; bunların en çoğunu takan en gözde kadın sayılıyor, daha çok erkeği baştan çıkarmış oluyor.

177. Gindan'ların ülkesinden denize doğru uzanan burun, yalnız Lotos yemişi ile beslenen Lotophag'ların yurdudur. Bu yemiş sakız ağacının yemişi büyüklüğünde olur ve hemen hemen hurma kadar da tatlıdır. Lotophag'lar bundan bir çeşit şarap da çıkarırlar.

178. Deniz kıyısında Lotophag'lardan sonra Makhlyes'ler gelir, bunlar da lotos yerler, ama bir öncekiler kadar değil. Bunların yurdu Triton adındaki büyük ırmağa kadar uzanır, bu ırmak büyük bir göle, Tritonis gölüne dökülür (160); bu gölde Phla adında bir ada vardır; ve Lakedaimon'lulara bu adaya yerleşmelerini bir orakl emretmiştir, öyle derler.

179. Bu göl konusunda bir de şu hikâye anlatılır: Jason, Pelion eteklerinde Argo gemisini yapıp bitirdikten sonra, içerisine Hekatombe ile beraber tunçtan yapılma bir üçayak da koydu ve Delphoi'ye gitmek üzere Peloponez'i dolandı. Malea burnu yakınına geldiği zaman kuzey rüzgârlarına yakalandı ve rüzgâr onu Libya kıyılarına doğru attı. Karayı görmeden önce Tritonis gölü yakınlarındaki sığlıklara düştü, buradan nasıl kurtulacağını bilemedi. O zaman, diyor hikâye, karşısına Triton çıktı; Jason'a, üçayağı kendisine verirse ona geçidi göstereceğini ve denizcileri bir zarar görmeden geri göndereceğini söyledi. Jason razı oldu; Triton kum sığlıklarından çıkmak için tutulması gereken yolu gösterdi ve üçayağı kendi tapınağına koydu; ve bu üçayak üzerinde bir orakl söyledi: Jason'un yol arkadaşlarına açıkça bildirdi, Argo denizcilerinin torunlarından biri üçayağı kaldırdığı zaman Tritonis gölünün çevresinde yüz Yunan kentinin ortaya çıkacağını söyledi: Alın yazısı böy-

(*) Deve kuşu.

leydi. Bu bölgede oturan Libyalılar bu öngörüyü haber almışlar ve üçayağı saklamışlardır.

180. Maklyes'lerin komşuları Auseia'lardır. Bundan öncekilerle beraber Tritonis gölü kıyılarında otururlar, ikisi arasında Triton sınır çizer. Makhlyes'ler saçlarını enselerine doğru, Auseia'lar alınlarına doğru uzatırlar. Yılda bir yapılan Athene bayramında bu ülkelerin kızları iki kampa ayrılır, taş ve sopayla dövüşürler; böylece bizlerin Athene dediğimiz yerli tanrıçayı dedelerinden kalma geleneklerle kutladıklarını söylerler. Aldıkları yaralardan ölen kızlara yalancı bakire derler. Her yıl savaşa gönderilmeden önce, hep birlikte bir güzellik kraliçesi seçerler, başına deriden ve Korinthos örneğine göre yapılmış bir savaş başlığı ve baştan aşağı bir Yunan zırh takımı giydirirler, sonra bir arabaya koyup gölün çevresinde dolaştırırlar. Yunanlılar oraya gelip yerleşmeden önce bu kızları nasıl giydirirlerdi, bir şey diyemeyeceğim, belki de Mısır zırhları giydiriyorlardı; zira, bence kalkan ve savaş başlığı Yunanistan'a Mısır'dan geçmiştir. Athene'nin, Poseidon ile Tritonis gölünün kızları olduğunu iddia ederler, sonra babasına darılmış da gidip Zeus'e sığınmış, o da onu evlât edinmiş, öyle anlatırlar. Bunlarda kadın herkesindir; bir arada yaşamazlar ve hayvan gibi çiftleşirler. Bir kadın, yavrusunu doğumuna kadar taşır, doğumdan sonra iki ay beklenir, sonra erkekler bir araya toplanırlar, çocuk hangisine benziyorsa o adam, çocuğun babası sayılır.

181. Deniz kıyısındaki Libya göçebelerini söyledik; güneyde toprağın içeri bölgelerine doğru, Libya'nın büyük yaban hayvanlarının bulundukları yerler gelir, bu yaban hayvanlar yatağından sonra da, Mısır Thebai'den Herakles direklerine kadar uzanan kumluk bölge gelir. Bu çölde her on günlük yürüyüşten sonra, tepelerde iri tanelerin birbirine yapışmasından oluşmuş tuz bloklarına rastlanır, her tepede bu blokların tam ortasından tatlı ve serin bir su fışkırır; bu kaynakların başında, yaban hayvanlar bölgesinden sonra başlayan çölün sınırında yaşayan son insanlar otururlar. Thebai'den başlayarak ilk onuncu günde Ammon'lara rastlanır, tapınakları Thebai Zeus'ü tapınağını andırır; zira daha önce de söylemiş olduğum gibi, Thebai'deki Zeus heykeli de koç başlıdır. Bunların ayrıca bir özel pınarları vardır, suyu gün doğarken ılık, pazar zamanı oldukça serin, gün ortasında çok soğuk olur; bahçeleri o zaman sularlar; gün inerken yavaş yavaş ılınmaya başlar, gün batana kadar böyle gider, o anda ılık olur. Daha bitmedi: Gece yarısına kadar ısınmaya devam eder, gece yarısı olunca taşan su gibi kay-

nar. O zaman geçtikten sonra seher vaktine kadar soğur; bu kaynağa Güneş Pınarı denir.

182. Ammon'lardan sonra hep kumluk bölgeden geçerek, bir on gün daha, sonra Ammon'ların ülkesindekine benzer bir tuz tepesine rastlanır; burada da su ve bir insan topluluğu vardır; buraya Augila denir; mevsiminde Nasamon'ların hurma toplamaya geldikleri yer burasıdır.

183. Augila'dan sonra gene bir on gün daha, yenıden bir tuz tepesi ve su, bundan öncekindeki gibi pek çok hurma ağacı. Burada Garamant'lar denilen insanlar yaşarlar, önemli bir ulustur, tuzun üzerine toprak getirir yayarlar ve bu toprağı ekerler. Yaya otuz gün uzaklıktaki Lotophagos'lar ülkesine giden en kısa yol bunların kabileleri arasından geçer, buralarda meraklı bir şeye daha rastlanır, bu da otlarken geri geri giden öküzlerdir. Geriye doğru otlamaları şundandır: Boynuzları ileriye dönüktür; bundan ötürü otlamak için geriye doğru giderler, ileriye doğru otlayamaźlar, çünkü boynuzları yere takılır. Başka öküzlerden farkları yoktur, yalnız bu ayrıntı ve derilerinin kalınlığı ve pürtüklü oluşuyle ayrılırlar. Bu Garamant'lar, mağaralarda yaşayan Ethiopia'lıları dört atlı arabalarla kovalarlar; zira bu mağara Ethiopia'lıları koşudan yana dünyanın, ya da hiç olmazsa bize bunları anlatanların ayağına en çabuk olan insanlarıdırlar. Mağara adamları yılan, kertenkele ve bu cinsten sürüngenlerle beslenirler. Konuştukları dil başka dillerin hiç birisine benzemez; yarasalar gibi kısa sesler çıkarırlar.

184. Garamant'lardan sonra gene on günlük bir ara, bir başka tuz tepesi ve su, burada da Atarant'lar denilen insanlar otururlar; yeryüzünde adları olmayan, bizim bildiğimiz bir bunlar vardır; kabilenin adı Atarantes, ama kişilerin adı yok. Güneş üzerlerinden geçerken lânetler savururlar, en bayağı cinsten küfürler yağdırırlar, çünkü o, sıcaklığı ile, toprağı ve insanları mahveder. — Arkadan bir on gün daha, sonra bir başka tuz tepesi ve su bulunur, burada da insanlar yaşarlar. Bu tuz tepesinin arkasından Atlas adındaki dağ gelir. Her yanı sarp ve sivri bir dağdır, o kadar yüksektir ki, derler, tepeleri görülemez; doruğunu saran bulutlar, gerçekten, yaz kış dağılmazlarmış. Yerliler bunun bir gökyüzü direği olduğunu söylerler (161). Yerliler adlarını bu dağdan almışlardır; gerçekten bunlara Atlant'lar denir. Canlı bir şey yemezler ve rüya görmezler.

185. Bu kum çizgisi üzerinde yaşayan kabilelerin adlarını buraya kadar verebildim; daha ötesini bilmiyorum. Bu kumluklar Herakles

direklerine, hatta daha öteye kadar uzanırlar ve onar günlük aralıklarla tuz yatakları ve insan toplulukları bulunur. Bütün bu kabileler tuz kristallerinden kulübe yaparlar; çünkü Libya'nın bu bölümüne yağmur yağmaz; yağmur yağsaydı tuz bloklarından yapılmış olan duvarlar ayakta kalamazlardı. Burada çıkarılan tuz bazen beyaz olur, bazen kırmızıya çalar. Bu kumlukların ötesinde, güneye, yani Libya'nın merkezine doğru ülke çöldür, su yoktur, yaban hayvan yoktur, yağmur, orman yoktur, herhangi bir yaşlıktan yoksundur.

186. Mısır'dan Tritonis gölüne kadar Libyalılar göçebedirler; yedikleri et, içtikleri süttür, Mısırlılar gibi, onlar da kesinlikle inek yemezler, domuz beslemezler. Kyrene'li kadınlar bile, Mısırlı İsis'in etkisiyle inek yemeyi yakışık almaz sayarlar; bu tanrıça onuruna oruç tutar, bayram yaparlar; Barka'lı kadınlar, inek yemedikleri gibi, domuz da yemezler.

187. İşte bu ülke böyledir. Ama Tritonis gölünün batısındaki Libyalılar artık göçebe değildirler ve gelenekleri de değişiktir ve çocuklarına, göçebelerin yaptıklarını yapmazlar. Göçebe Libyalılar —Hepsi mi? Evet, diyemem ama, her halde çoğu— çocuklarına şöyle yaparlar: Dört yaşına gelince yağı temizlenmemiş koyun yünüyle, başının üstündeki kara damarları, hatta bazıları şakaklarındakileri de yakarlar, maksat, beyinden akan sıvı ile hastalanmaları olanağını kökünden kaldırmaktır. Sağlam insanlar olmalarını buna borçlu olduklarını söylerler. Bildiğimiz insanların en sağlıklı olanlarının Libyalılar oldukları bir gerçektir. Böyle yaptıkları için mi? Kesin olarak evet diyemem, ama sağlam oldukları da inkâr edilemez. Bu işi yaparken debelenmesinler diye bir ilâç bulmuşlardır: Çocuğun üzerine teke sidiği serperler, çocuğun çırpınması hemen durur. Libyalıların kendileri bana ne söyledilerse ben de onu söylüyorum.

188. Göçebelerde kurban kesme töreleri şöyledir: En başta kurbanın kulağını keser eşikten dışarı atarlar, sonra hayvanı, boynunu burarak öldürürler. Yalnız güneşe ve aya kurban keserler ve tanrılara kurban olarak her şeyi keserler; ama Tritonis gölü kıyılarında oturanlar Athene başta olmak üzere, Triton ve Poseidaon dinlerini de tanırlar.

189. Athene heykelerinin üstünde görülen giyimleri ve kalkanı Yunanlılar Libya kadınlarından almışlardır; ama Libya kadınları giyeceklerini deriden yaparlar ve kalkanın kenarları yılan gibi değildir, yılanı kayıştan yaparlar; gerisi aynıdır. Zaten Athene heykellerini

süsleyen giyimlerin adı bile bunun Libya'dan olduğunu gösterir; Libya kadınları giyeceklerinin üstüne kenarları püsküllü ve kırmızı kökboyası ile boyanmış tüysüz keçi derileri atarlar; Yunanlılar aigis terimini (*) keçi derisi sözlerinden çıkarmışlardır. Hatta ben bizim dinsel haykırışların da kaynağını bu ilkel toplumlardan aldıklarını sanıyorum; çünkü Libyalı kadınlar da dinsel törenlerde böyle sesler çıkarırlar. Bunun gibi, «Dört Atlı» koşumda da Yunanlılar Libyalıların öğrencisidirler.

190. Ölülerini gömerken, Nasamon'lar dışında, göçebeler Yunanlıların yaptıkları törenlerin tıpkısını yaparlar. Ölüleri oturur biçimde gömerler ve son nefesini arka üstü yatarken vermesin, oturarak ölsün diye dikkat ederler. — Çiriş otu (**) saplarını kamışlara sarar, kulübelerini bunlarla yaparlar, bunlar taşınabilir kulübelerdir. Bu ilkel toplumların görenekleri bunlardır.

191. Triton ırmağı batısında Auseia'lara komşu çiftçi Libyalılar vardır, ev yapmasını bilirler, adları Maxaya'lardır; başlarının sağ yanında saç vardır, solunu kazırlar ve gövdelerine zincifre (***) sürerler, bu kabileler Troya'lılardan üreditklerini savunurlar. Bu ülke ve Libya'nın günbatısı bölümü, yaban hayvanlarının, göçebelerin ülkelerinden çok daha fazla bulundukları ve çok daha fazla ağaçlıklı olan yerlerdir. Zira, Libya'nın göçebelerin bulundukları doğu bölümü Triton ırmağına kadar alçak ve kumluktur; sonra batıya doğru çiftçilerin toprakları çok dağlıktır, üzerinde bitki örtüsü vardır, yaban hayvanlarla doludur; burası dev yılanlar, aslanlar, filler, ayılar, zehirli yılanlar, boynuzlu eşekler, köpek başlılar, Libyalıların dediklerine bakılırsa gözleri göğsünde olan başsız hayvanlar, yaban erkekler, yaban kadınlar ve hiç biri masal olmayan daha bir yığın canavar yaratıklar ülkesidir.

192. Göçebelerin oralarda bunların hiç biri yok. Oralardaki hayvanlar şunlar: Ceylan, karaca, antilop, — eşek ama boynuzlu değil, yalnız bunlar susamazlar ve su içmezler —boynuzlarını Fenike lyrinin iki yan çerçevesini yapmak üzere kullandıkları başka antiloplar (bunlar, aşağı yukarı öküz büyüklüğünde olurlar)— küçük tilkiler, sırtlanlar, oklu kirpiler, yaban koçu dikty (****), çakal, panter, boryе (*****), karada yaşayan ve kertenkelenin yakın akrabası olan ve

---

(*) Kalkan = keçi derisi.
(**) Asphodel.
(***) Zincifre = Vermillon. Türk Dil Kurumu sözlüğü deri hastalıklarında kullanılan doğal cıva sülfürü, diyor.
(****) Hangi hayvan olduğu bilinmiyor.

boyu aşağı yukarı üç dirseği bulan timsah, iri kanatsız serçe ya da struthion (162), başlarında boynuz bulunan küçük yılanlar. Bu ülkede bulunan hayvanlar bunlardır; başka yerlerde bulunan hayvanlar da vardır, yalnız geyik ve yaban domuzu bulunmaz; Libya'da geyiğin ve yaban domuzunun izine rastlanmaz. Üç çeşit fındık sıçanı vardır; birisine dipod, öbürüne zegeri (tepe anlamına bir Libya sözcüğü) ve bir de kirpi sıçanlar. Gene orada Silphium tarlalarında gelincik (*) bulunur; Tartessos'dakilere çok benzer. İşte göçebe Libyalıların topraklarında, araştırmalarımızın uzanabildiği yerlere kadar, bulunan hayvan çeşitleri bunlardır.

193. Maxaya'lılara yakın olan Libyalılar, Zautek'lerdir; savaşta arabalarını kadınlar sürerler.

194. Bunlardan sonra Gyzant'lar gelir. Ülkelerinde çok bal veren arılar vardır ve dediklerine göre ustaları vardır, onlar daha da çok yaparlar. Hepsi de zincifre sürünürler ve dağlarında çok bol bulunan maymunları yerler.

195. Kartaca anlatıları Kyraunis adasını bu bölgede gösterirler, uzunluğu iki yüz staddır, genişliği azdır; anakaradan gitmesi kolaydır, zeytin ağaçları ve üzüm bağlarıyle doludur. Burada bir göl vardır, derler, o çevrenin kızları gölün dibindeki balçıktan, zifte batırılmış kuş tüyleri kullanarak altın çıkarırlarmış. Sahiden öyle midir, bilmem; bana anlatılanı söylüyorum. — Kesinlikle doğru da olabilir. Zakynthos'daki bir gölün sularından zift çıkardıklarını ben kendi gözümle gördüm; bu adada epeyce göl vardır, ama en büyüğü yetmiş ayak kareyi geçmez ve derinlik iki kulaçtan fazla değildir; bir kancanın ucuna mersin dalı bağlayıp daldırırlar, dala zift yapışır, yukarı çekerler; bitüm gibi kokar ve Pieria ziftinden daha iyidir; gölün yanında kazılmış bir çukura boşaltırlar; çok toplandığı zaman, amphoralara koymak için buraya doldururlar. Göle bir şey düşerse bir yeraltı kanalından denize gider ve orada bulunur; denizle göl arası yaklaşık olarak dört staddır. — Görülüyor ki Libya kıyılarındaki ada için söylenenler doğru olabilir.

196. Gene Kartacalılara göre, Libya'da Herakles direklerinin ötesinde insanların oturdukları bir yer varmış, gemilerle oraya gider, yük boşaltırlarmış; getirdikleri malı kıyı boyunca yanyana dizer sonra gemiye dönüp gökyüzüne bir duman salıverirlermiş. Dumanı gören yerliler, deniz kıyısına iner, mala karşılık olarak yere altın

(*) Sansara benzeyen bir hayvan.

bırakırlar ve uzaklaşırlarmış. Kartacalılar gemilerinden inerler, hesap ederler, eğer altın, getirdikleri malı karşılıyorsa, altını alıp giderler; karşılamıyorsa gemiye dönüp beklerler. O zaman öbürleri gelirler, yeniden altın bırakırlar ve altın kabul edilinceye kadar bu böyle gidermiş. İki taraf da birbirlerine bir kötülük yapmıyorlar. Kartacalılar yeter bulmadıkça altına el sürmüyorlar, yerliler de Kartacalılar altını almadıkça mallara dokunmuyorlarmış.

197. Adlarını söyleyebildiğimiz Libyalılar bunlardır. İçlerinden çoğu Med kralından bugün olduğundan fazla çekinmiyordu. — Bu bölge hakkında söylediklerime şu noktayı da ekleyeyim ki, burada —benim bildiğim— dört insan ırkı yaşar, daha fazla değil ve bu ırklardan ikisi oranın yerlisidir, öbürleri değildir; Libyalılar ve Ethiopia'lılar yerlidirler, birileri Libya'nın kuzeyinde ötekileri güneyinde yerleşmişlerdir; Fenikeliler ve Yunanlılar dışardan gelmedirler.

198. Verimlilik bakımından, bana öyle gelir ki, Libya, Avrupa ve Asya ile ölçülebilecek kadar cömert bir toprak değildir, yalnız ırmakla aynı adı taşıyan Kinyps (163) bölgesi bunun dışında kalır. Bu bölge tahıl verimi bakımından en iyi topraklara eşittir; Libya'nın öbür bölümlerine hiç benzemez; toprağı kara bir ülkedir, bol kaynaklarla sulanır, kuruycak ya da yağmurlarla sel olacak diye bir korku yoktur (Libya'nın bu bölgesinde yağmur vardır). Burada tahıl üretimi Babil ülkesiyle aynıdır. Euesperides'lerde oturanların toprakları da iyidir; çünkü verim yüksek olduğu zaman bire yüz verir, Kinyps ise bire üç yüz verir.

199. Göçebelerin oturdukları Kyrene ülkesi Libya'nın bu taraflarının en yüksek yeridir, olağanüstü üç tarım bölgesine sahiptir. Hasada ve bağbozumuna ilk olarak, ürünün özsu ile dolu olduğu kıyı kesimlerinden başlanır; burada iş bittiği zaman kıyı bölümünün üst yanındaki "Tepeler" denilen ve bölgenin ortasına rastlayan yerdeki ürün kaldırılır; bu ikinci hasat biter bitmez ülkenin arkalarına düşen bölgelerde taneler özle şişmiş olur. Böylece ilk hasadın ürünlerinin yenilip içilmesi bittiğinde sonuncusu yetişir; Kyrene'de böylece hasat ve bağbozumu sekiz ay sürer. — Bu ülke hakkında bu kadarla yetineceğiz.

200. Pheretime'nin öcünü almak üzere Aryandes'in emriyle Mısır'dan kalkıp yürüyüşe geçen İranlılar Barka'ya geldiler, kenti kuşattılar ve Arkesilaos'un ölümünden sorumlu olanların kendilerine verilmesini istediler. Ama sorumluluğu Barka halkının tümü paylaşıyordu; ültimatom kabul edilmedi. Barka'yı dokuz ay kuşattılar; yer-

altından hendek kazıp tabyalara yanaşıyorlar, şiddetli saldırılara girişiyorlardı. Ama bir demirci, hendeklerin nerede kazıldığını bakır geçirilmiş bir kalkanla meydana çıkarıyordu; bunun için şöyle yapıyordu: Kalkanı tabyaların iç tarafında gezdiriyor, toprağın üstüne koyuyordu; orada hendek kazılmıyorsa, kalkan toprağa değdiği zaman titremiyordu; ama kazılan yerlerin üstüne konduğu zaman, kalkanın bakırı ses yansıtıyordu. O zaman Barka'lılar da toprağı düşman yönünde kazıyor ve yeraltındaki İranlıları toptan öldürüyorlardı. Barka'lıların hendeklere karşı uyguladıkları strateji buydu; saldırıları ise püskürtüyorlardı.

201. Böylece çok zaman geçti; iki yandan da kayıplar oluyordu ve İranlılar da az sıkıntı çekmiyorlardı. Kara ordusunun başında bulunan Amasis, Barka'yı zorla ele geçiremeyeceğini anlayınca hileye baş vurdu; bu yoldan bir sonuç alabileceğini düşünüyordu. Gece geniş bir çukur kazdırdı, üzerini dayanıksız tahtalarla kapattırdı; bunun da üstüne, çevresindeki toprakla aynı düzeyde, toprak çektirdi. Sabah olunca, görüşmek üzere Barka'lıları çağırttı; onlar nihayet bir anlaşmaya varılabileceği sevinciyle kabul ettiler. Söylenen aşağı yukarı şuydu: İçtikleri ant, bu toprak böyle kaldığı sürece —gözle görünmeyen toprak üzerine ant içiyorlardı— bu ülkede yürürlükte kalacaktı; Barka'lılar büyük krala âdil bir vergi ödemeyi kabul ediyorlardı, İranlılar da onlara dokunmayacaklardı. Ant içildikten sonra içlerine güven gelen Barka'lılar kentten çıktılar, düşmanın içeriye serbestçe girebilmesi için kapıları ardına kadar açtılar. O zaman İranlılar, gizli köprüyü yıkıp, tabyalardan içeri daldılar. Tahta köprüyü yıkmaları içtikleri anda bağlı kalmış olmak içindi; çünkü Barka'lılara karşı anlaşmanın dünya durdukça yürürlükte kalacağına ant içmişlerdi — ama toprak böyle kaldığı sürece; mademki köprü yıkılmıştı, içilen ant da bozulmuş sayılırdı.

202. İranlılar, Barka'lıların en çok suçlu olanlarını Pheretime'ye teslim ettiler, o, tabyaların üzerine çepeçevre darağaçları diktiler, hepsini kazığa vurdular. Karılarının memelerini kestirip surlara astılar. Geri kalan Barka'lıları ganimet olarak İranlılar aralarında paylaştılar. Battos soyundan olanlar ve ölümden sorumlu olmyanlara dokunmadılar; kenti de bu sonunculara emanet ettiler.

203. İranlılar, öbür Barka'lıları köle olarak yanlarına alıp geri döndüler. Kyrene kentinin yakınlarına vardıkları zaman, Kyrene'lilerin dinsel bir gerek olarak uydukları bir orakl'e dayanarak kentin içinden geçme hakkını elde ettiler. Ordu, kentin içinden geçerken donanma komutanı Badres, kenti zaptetmek için emir verdiyse de, ka-

ra kuvvetler komutanı Amasis bırakmadı; "Barka bizi gönderdikleri tek Yunan kentidir", dedi. Sonra kentten çıkıp Lykai tanrısı Zeus (164) tapınağının yükseldiği yere vardıkları zaman, Kyrene'yi almadıklarına pişman oldular, yeniden kente girmeyi denediler; ama Kyrene'liler bu kez karşı durdular. İranlılar, arada bir savaş olmadığı halde bozguna uğradılar; ve altmış stad kadar öteye kaçmadan durmadılar, orada kamp kurdular. Onlar buradayken bir haberci geldi, Aryandes geri çağırıyordu. İranlılar bu sefer Kyrene'lilere yalvardılar, yol için yiyecek istediler, istediklerini aldılar ve Mısır yoluna düştüler. Bundan sonra yollarının geçtiği yerlerdeki Libyalılar, ta Mısır'a varıncaya kadar bunlara musallat oldular, donatımlarına ve ağırlıklarına tamah edip, arkada kalan çocukları ve dökün-tüleri kılıçtan geçirdiler.

204. Libya'da İran ordusunun ulaştığı en uç nokta Euesperides'dir (165). — Köle olarak getirilen Barka'lılar Mısır'dan büyük krala gönderildiler. Dareios yurtluk olarak onlara Baktria'nın bir kasabasını verdi. Bu kasabaya Barka adını verdiler, Baktria bölgesinde bugün de yerinde durmaktadır.

205. Pheretime, ömrünü mutlu olarak bitiremedi. Barka'lılardan öcünü alıp da Libya'dan Mısır'a döner dönmez pis bir hastalığa yakalanıp öldü: Canlı canlı, gövdesinde kaynaşan kurtlara yem oldu. Zira, aşırı öç almalar insanın üstüne tanrıların öfkesini çeker. Ve Pheretime, Battos'un karısı da Barka'lılardan, dediğim gibi, ağır bir şekilde öç almıştır.

Beşinci Kitap

TERPSİKHORE

Hellespontos ve Trakya Pers'lere Boyun Eğiyor

1. Dareios'un, başlarına Megabazos'u koyup Avrupa'da bırakmış olduğu Pers'ler, Hellespontos ulusları arasında önce, Dareios'un uyruğu olmayı kabul etmeyen Perinthos'lulara boyun eğdirdiler (166). Bunları onlardan önce Paionia'lılar da fena hırpalamışlardı. Strymon kıyılarından olan bu Paionia'lılar, Perinthos'lular üzerine yürümek ve onların karşısında savaş düzenine geçtikleri zaman, eğer Perinthos'lular onları adlarıyle çağırıp meydan okurlarsa o zaman savaşmak üzere, bir orakl'den emir almışlardı, eğer adlarını çağırmazlarsa, savaşa kesin olarak girmemeliydiler. Bunun üzerine Paionia'lılar şöyle yaptılar: Perinthos'lular, onlara karşı, kentlerinin dışında safa girmişlerdi; meydan okuma üzerine görülmedik üçlü bir savaş oldu: Bir adama karşı bir adam, bir ata karşı bir at ve bir köpeğe karşı bir köpek çıkardılar. Perinthos şampiyonları bire iki kazandılar ve Perinthos'lular sevinç içinde Paian okumaya başladılar. O zaman Paionia'lılar durumu orakl ile karşılaştırdılar ve kendi kendilerine aşağı yukarı şöyle dediler: "İşte orakl'in dediği olmak üzere; şimdi sıra bize geldi". Ve tam Paian'ın orta yerinde Perinthos'lulara yüklendiler, büyük farkla kazandılar, pek az kişi ellerinden kurtulabildi.

2. Paionia'lıların Perinthos'luları uğratmış oldukları felâket böyle olmuştu. Bu dediğim tarihte ise Perinthos'lular özgürlüklerini yiğitçe savunmuşlardır; ama Megabazos'un Pers'leri onları sayı üstünlüğü ile ezmişlerdir. Megabazos, Perinthos'lulara baş eğdirdikten hemen sonra Trakya içinde ilerledi, bu ülkedeki bütün siteleri ve ulusları Büyük Kral adına ele geçirdi. Zaten Dareios'un emri de buydu, Trakya'ya baş eğdirmekti.

3. Yeryüzünde, Hintlilerden sonra, en kalabalık olanlar Trakya'lılardır; bir tek adamın komutasında ya da tek iradeyle hareket etseler, hiç yenilmez ve bence, ulusların en güçlüsü ve en kalaba-

lığı olurlardı. Ama onlar için imkânsızlık buradaydı ve bu birlik hiç bir zaman kurulamadı; bunların zayıf yerleri burasıdır. Oturdukları yere göre birçok adlar alırlar, ama bütün bu ulusların görenekleri her noktada hemen hemen aynıdır, yalnız Getai'liler ve Trausi'lilerle Kreston'un kuzeyinde oturanlar bunun dışında kalırlar (167).

4. Kendilerini ölmez sayan Getai'lilerin göreneklerini daha önce anlatmıştım. Trausi'ler, öbür Trakya'lıların göreneklerinden, yalnız doğum ve ölüm konusunda ayrılırlar. Bir çocuk doğdu mu, yakınları, bu küçük yaratığın çevresini alır, doğduğu şu andan başlayarak, başına gelecek olan kötülüklerden ötürü yakınıp dövünmeye başlarlar ve insanların payına düşen bütün acıları özetlerler; buna karşılık ölüleri sevinç içinde toprağa verirler ve bunu sefaletin yükünden kurtuldu, öbür dünyanın mutluluğuna erişti, diye yaparlar.

5. Kreston'luların kuzeyinde oturan uluslara gelince, işte onların ayrıldıkları noktalar: Her erkeğin birkaç karısı vardır; bir erkek öldüğü zaman karıları arasında, hangimizi daha çok severdi diye, bir tartışma başlar, dostlar da işe karışırlar; seçilen, yani bu seçimle onur kazanmış olanı, kadınların ve erkeklerin kutlamaları arasında, mezarın üzerine yatırılıp boğazı kesilerek öldürülür ve bunu en yakın akrabası yapar; ölüsü erkeğinin ölüsüyle birlikte gömülür ve öbürleri kendilerini büyük bir felâkete uğramış sayarlar; çünkü bu başarısızlık bir kadın için büyük ayıptır.

6. Öbür Trakya'lıların şu görenekleri vardır: Çocuklarını köle olarak yabancılara satarlar; kızlarını kapamazlar, istedikleri adama gitmekte serbest bırakırlar; buna karşılık, ana-babalarından para karşılığı satın almış olduklarına hiç göz açtırmazlar. Dövme yaptırmak soyluluk işaretidir; dövmesiz olmak kötülük getirir. Hiç bir iş görmemek kibarlıktır; toprakta çalışmak şerefsizliğin en aşağısıdır; soylu yaşamak demek, savaşa gitmek ve başkalarını soymaktır. Belli başlı görenekleri bunlardır.

7. Tanrılar arasında yalnız Ares, Dionysos ve Artemis'i sayarlar (168). Yalnız kralları, öbür yurttaşlardan ayrı olarak, en büyük saygıyı Hermes'e gösterirler, onu ataları sayar ve yalnız onun adına ant içerler.

8. Zenginlerin ölü gömme töreleri şöyledir: Ölüyü üç gün seyre koyarlar, çeşitli kurbanlar keserler, yanıp yakılırlar ve arkasından büyük bir şölen gelir. Sonra gömerler, ölü ya toprağa verilir ya

da külleri alınır; bir tümsek yaparlar, çeşit çeşit oyunlar oynarlar, en yüksek kazanç, teke tek yapılan güreş için konulan ödüldür. Trak' ların ölü gömme törenleri bunlardır.

9. Bu toprakların kuzeyinde hangi ulusların oturduklarını doğru olarak kimse söyleyemez; İstros'un ötesinde, anlaşıldığına göre, yalnız geniş ve boş alanlar vardır. Bu ırmağın üst yanında yaşadığını öğrenebildiğim tek ulus, Med'lerin ulusal giyimlerini giyen Siginnai' lerdir. Atlarının, derler, bütün gövdesi beş parmak uzunluğunda tüylerle örtülüdür, boyları küçük ve burun delikleri yassı olur, biniciliğe elverişli değildirler, ama iyi araba beygiri olurlar; bundan ötürü bu ülkede oturanlar arabaya binerler. Bu ulusun toprakları, anlaşıldığına göre, Adriyatik üzerindeki Enet'ler bölgesine kadar uzanmaktadır (169). Bunun Media'dan gelme bir koloni olduğu söylenir. Bu Med kolonisi nasıl kurulmuştur, bunu ben bir türlü anlayamadım; ama yüzyılların akışı içinde her şey olabilir. Sigynnai, Massalia'nın (170) kuzeyinde, iç bölgedeki Ligurya'lıların, küçük gezginci satıcılara verdikleri addır; Kıbrıslılar da kargıya böyle derler.

10. Trakyalılara bakılırsa, İstros'un ötesindeki ülke arı doludur, oraya gitmelerine engel olan şey de bu böceklerdir. Ama bu sözler bana pek inandırıcı gelmiyor, zira bildiğimize göre, arı soğuktan hoşlanmaz; bence ayı burcuna doğru uzanan yöreleri oturulmaz hale getiren şey, asıl bu soğuktur. — İşte Megabazos'un, kıyılarını Pers egemenliği altına almakta olduğu ülke hakkında söylenenler bunlardır.

Paionia'lıların Öyküsü

11. Dareios, Hellespontos'u geçer geçmez Sardes'e geldi, kendisine Miletos'lu Histiaios'un yapmış olduğu hizmeti ve Mytilene'li Koes' in vermiş olduğu öğüdü unutmamıştı. Bunları Sardes'e getirtti ve hizmetlerine karşılık ne istediklerini sordu. Miletos tyranı Histiaios, yalnız Edoni'lerin topraklarındaki Myrkinos bölgesini istedi, orada bir kent kurmak istiyordu, başka bir şeyde gözü yoktu (171). O. orasını aldı, Koes, ki o zamanlar tyran değil, herhangi bir yurttaştı, Mytilene'de iktidarın kendisine verilmesini istedi.

12. Bunlar dilekleri kabul edildikten sonra, elde ettiklerinin keyfini sürmek üzere gittiler, Dareios da, Megabazos aracılığı ile, Paionia' lıları Avrupa'dan getirtip Asya'ya yerleştirmek hevesine kapıldı, çünkü şu anlatacağımız şeye tanık olmuştu: Dareios, Asya'ya döndükten sonra, Paionia'lı iki kişi, Pigres ve Mastyes, Sardes'e gel-

mişlerdi, Paionia tyranı olmak istiyorlardı; kız kardeşlerini de beraber getirmişlerdi, ki uzun boylu, gözler sevinci bir kızdı. Dareios' un Sardes kenarında divan kurduğu zamanı kolladılar ve şöyle yaptılar: Kız kardeşlerini elden geldiğince süsleyip su almaya yolladılar; kızın başında bir küçük testi vardı, yularını koluna geçirdiği bir atı güdüyor, bir yandan da keten eğiriyordu. Genç kız, Dareios'un önünden geçti ve bu tablo kralın dikkatini çekti; zira, bu iplik büken kızın yaptığı iş bir Pers ya da bir Lydia âdeti değildi ve Asya uluslarının hiç birinde böyle bir şeye rastlanmazdı. Kralın merakı uyanmıştı, atı ne yapacağını anlamak için askerlerinen birkaçını peşine saldı. Askerler peşine düştüler; hayvanı sulayıp testisini doldurduktan sonra aynı yolu aldı ve kralın önünden bir daha geçti; suyu başında taşıyor, kolunu dizgininden geçirdiği atı götürüyor ve parmaklarının arasında kirman döndürüyordu.

13. Adamlarının anlattıklarına ve gözlerinin önündeki seyre hayran kalan Dareios, genç kızı istetti; kızı alıp krala götürdüler; erkek kardeşleri de oradaydılar, sahneyi seyrediyorlardı, Dareios nereli olduğunu sorunca delikanlılar ileri çıktılar, Paionia'lı olduklarını, bunun da kız kardeşleri olduğunu bildirdiler. O zaman kral karşılık olarak, bu Paionia'lıların kim olduklarını, yeryüzünün neresinde oturduklarını ve kendilerinin Sardes'e ne için gelmiş olduklarını sordu. Kendisine teslim olmak üzere geldiklerini, Paionia'nın Strymon kıyılarında bulunduğunu, üzerinde kentlerin yükseldiği bir ülke olduğunu ve Strymon'un Hellespontos'tan uzak olmadığını ve son olarak da Troya'dan gelme kolonların soyundan indiklerini bildirdiler. Bunları ona bir bir anlattılar. Kral, oranın kadınları hep böyle kız kardeşleri gibi becerikli mi olurlar, diye sordu, evet, diye atıldılar, öyle olduklarını söylediler. (Zaten bu sahneyi bu sözü söyleyebilmek için tertiplemişlerdi) (172).

14. Bunun üzerine Dareios, Trakya'daki askerlerinin başında bırakmış olduğu Megabazos'a bir mektup yazdırdı; Paionia'lıları anayurtlarından çıkarmasını, çocukları ve kadınlarıyle birlikte kendisine getirmesini emretti. Bir haberci bu haberi hemen Hellespontos'a doğru koşturdu ve yolculuğunun sonunda mektubu Megabazos'a verdi. O da ne yazıldığını öğrenince yanına kılavuz olarak Trakya'lıları aldı ve Paionia'lılara karşı sefer açtı.

15. Paionia'lılar, Pers'lerin gelmekte olduklarını haber aldılar, toplandılar ve onlarla karşılaşmak üzere deniz kıyısına gittiler, çünkü Pers'lerin oradan geleceklerini düşünmüşleri. Paionia'lılar Magabazos ve ordusu ile çatışmak için hazırlanmışlardı, ama Paionia'lıların

seferberlik yaptıklarını haber alan ve deniz kıyısından gelecek bir harekete karşı hazırlandıklarını bilen Pers'ler, dönüş yaptılar, kılavuzları sayesinde ülkenin iç kesimlerine doğru yöneldiler ve Paionia'lıların haberi olmadan, erkeklerinin boşaltmış oldukları kentlerine yüklendiler. Savunmasız kalmış olan bu yerler, saldırıcıya rahat bir başarı sağladı. Kentlerinin düştüğünü öğrenen Paionia'lılar dağıldılar, her biri kendi kentine gitti ve Pers'lere teslim oldu. Ve böylece Siriopaion, Paioplai halkları ve Prasias gölüne kadar uzanan bölgedeki bütün kabileler, yurtlarından koparıldılar ve Asya'ya götürüldüler.

16. Megebazos'un, Pangaion dağı dolaylarında yerleşmiş olan Paionia'lılara [Dober'ler, Agrian'lar ve Odomant'lar] ve Prasias gölü çevresinde oturan kabilelere ziyanı dokunmadı. Ama aldıkları arasına, gölün üzerinde şu anlatacağım biçimde yaşayanları da katmak istemişti: Gölün ortasına yüksek kazıklar üzerinde duran bir tahta döşeme yapmışlardır; karaya çıkmak için dar bir köprüden başka bir şey yoktur; döşemeyi taşıyan kazıklar ilkten bütün yurttaşların ortak emeğiyle dikilmiştir; sonrası için de şu yol tutulmuştur: Erkekler her evlenişlerinde, buraya çakılmak üzere Orbelos dağından on kazık getirir; zaten her birinin birçok karısı vardır. Yaşayışlarını şöyle düzenlemişlerdir: Bu tahta taban üzerinde her birinin bir kulübesi vardır, onun içinde yaşar, tahta tabanda göle açılan bir kapak bulunur. Küçük çocukları, suya düşmesinler diye, katırtırnağından örülme bir iple ayağından bağlarlar. Atlara ve ahır hayvanlarına ot ve saman yerine balık yedirirler. Gölde o kadar çok balık vardır ki, kapağı kaldırıp, bir ipin ucuna boş bir örme zembil bağlayıp indirsen çabucak balık dolar ve yukarı alırsın. Bu balıklar Paprax ve Tillon olmak üzere iki cins olurlar.

17. Boyun eğmiş olan Paionia'lılar, Asya'ya getirildiler. Megabazos önce bunları köle yaptı, sonra Makedonya'ya yedi haberci çıkardı, bunlar Pers'lerden seçilmişlerdi ve ordunun kendisinden sonra en büyükleriydiler. Amyntas'ın yanına gönderiliyorlardı. Büyük Kral Dareios adına toprak ve su isteyeceklerdi (173). Prasias gölünden Makedonya o kadar uzak değildir; bu gölün bir ucu Alexandros'un günde bir talant gümüş çıkardığı madene dayanır; bu madenden sonra Dysoron dağı aşılınca artık Makedonya'dır.

18. Evet, bu Pers elçileri Amyntas'ın (174) sarayına varır varmaz, görüşme istekleri kabul edildi, Amyntas'dan Büyük Kral Dareios adına toprak ve su istediler. Dileklerini kabul etti, konuğu olma-

larını rica etti, zengin bir şölen hazırlattı, yani bu Pers'lere dünyanın en dostça muamelesini yaptı. Yarışırcasına içki içen Pers'ler, yemeğin sonunda ona şunları söylediler: "Makedonyalı ev sahibimiz, bizim Pers'lerde âdet, büyük bir şölen verdiğimiz zaman, eğlence kızlarını olduğu gibi, meşru karılarımızı da getirtmek ve onları da yanımıza oturtmaktır. Mademki bizi saygı ile karşıladın, çok iyi muamele ettin ve Büyük Kral'a toprak ve su verdin, artık âdetlerimizi de kabul etmelisin". Amyntas buna şöyle cevap verdi: "İranlılar, dediğiniz âdet bizde yoktur, bizde âdet, kadınları erkeklerden uzak tutmaktır; ama mademki siz öyle istiyorsunuz —ve buranın efendisisiniz— istediğiniz yapılacaktır". Amyntas lafı uzatmadı ve kadınları emretti. Emri üzerine kadınlar getirildiler, Pers'lerin karşısına yanyana oturtuldular. Karşılarında pek güzel kadınlar gören Pers'ler gene Amyntas'a döndüler, böyle yapmak hiç doğru değil, dediler, bu kadınları böyle yanımıza değil de karşımıza oturtacak olduktan sonra hiç getirtmemek daha iyi olurdu, çünkü bu gözlerimiz için bir işkencedir. Zor karşısında kalan Amyntas, kadınları yanlarına oturttu; kadınlar dediğini yaptılar ve İranlılar hemen kadınların göğüslerini okşamaya koyuldular —biraz fazlaca içmişlerdi— ve şüphesiz öpmeye de kalkışmışlardır.

19. Amyntas üzülmesine rağmen, duruma seyirci kalıyordu; Pers'lerden o kadar çok korkuyordu. Ama Alexandros, Amyntas'ın oğlu, ki bu sahneyi o da görüyordu — henüz felâket nedir bilmeyen bir delikanlı, daha fazla dayanamadı, durum kanına dokunmuştu, babasına dedi: "Baba, yaşın gereğine karşı durulmaz; sen git yat, bu içki âlemini fazla uzatma. Ben buradayım, konuklarımızın istekleriyle ilgilenirim". Amyntas, Alexandros'un kafasından nasıl bir patırdının geçtiğini anladı: "Oğlum, dedi, ne demek istediğini tek kelimenden anlıyorum; öfke ile tutuşuyorsun, patırdı çıkarmak için beni göndermek istiyorsun. Ama rica ederim, eğer mahvolmamızı istemiyorsan, bu adamlara dokunma; soğukkanlı ol. Zaten ben de, dediğini yapıp çekiliyorum".

20. Amyntas bunları söyledikten sonra çekildi. O zaman Alexandros, Pers'lere: "Konuklarımız, bu kadınlar tamamen sizin emrinizdedir, istediğinizle istediğiniz gibi eğlenebilirsiniz, nasıl isterseniz öyle yapabilirsiniz. Ama şimdi yatma zamanınız gelmek üzere; şarabın etkisiyle oldukça neşelendiniz; onun için, eğer beni dinlerseniz, bırakınız bu kadınlar gidip yıkansınlar ve banyodan çıktıkları zaman lütfen onları tekrar kabul ediniz". Bu sözler Pers'lerin hoşuna gitti. Genç prens, kadınları çıkarttırdı, hareme yolladı. Sonra sakalı bitmemiş genç çocuklar arasından aynı sayıda seçip ayırdı,

kadınlar gibi giydirdi, ellerine birer hançer verdi, içeri aldı ve şu sözlerle Pers'lere tanıştırdı: "Evimizde iyi tertiplenmiş bir şölen bulduğunuz için övünç duyuyorum. Size lâyık neyimiz varsa hepsini ortaya çıkardık, emrinize verdik. Ama işte hepsinin güzeli, analarımız ve kız kardeşlerimiz, sizi lâyık olduğunuz saygıyla karşılanmış olduğunuza inandırmak için, bunlarla şahane bir ikramda bulunmuş oluyoruz. Buradan döndüğünüz zaman, bir Yunanlının, Makedonya'lıların hükümdarının sizi sofrada ve yatakta çok iyi karşıladığını, sizi buraya göndermiş olan Büyük Kral'a bildirmeyi unutmayınız". Bu sözlerden sonra Alexandros, her İranlının yanına, kadın kılığına sokmuş olduğu Makedon delikanlılarından birini oturttu. Ve bunlar da İranlılar kendilerini okşamaya kalkışınca onları hançerle vurdular.

21. İşte böyle öldüler, hem kendileri hem de yanlarında getirdikleri adamları; çünkü peşlerinde gösterişli bir hizmetçiler alayı da getirmişlerdi. Hepsi yok oldu, hiç bir iz kalmadı. Sonradan Pers'ler bu adamları aradılar. Ama Alexandros bu aramaları boşa çıkartmak ustalığını gösterdi; generalin, kayıpları aramak üzere çıkardığı adamlardan birisi olan İranlı Bubares'i altına boğdu, Gygea adındaki kız kardeşini verdi; araştırmaları durdurdu, iş örtbas edildi, elçilerin öldürülmesi işi unutuldu.

22. Perdikkas soyundan inme olan bu Makedonya prensleri, kendilerinin de dedikleri gibi, Yunanlıdırlar, yapmış olduğum araştırmalarla bunu kesin olarak öğrenmiş bulunuyorum ve ileride bunların gerçekten Yunan soyundan olduklarını göstereceğim (175); zaten olimpiyat oyunlarını düzenlemekle görevli Yunanlılar da öyle demişlerdir. Alexandros bir gün ödül kazanmak hevesine düşmüş, bu amaçla arenaya inmişti; yarışta boy ölçüşecek olan Yunanlılar, ona engel olmak istediler, bu oyunlara yalnız Yunan atletleri katılabilir, Barbarlara yasaktır, dediler. Ama Alexandros, Argos'lu olduğunu ispat etti (176), resmen Yunanlı olarak kabul edildi, stadyumdaki yarışlara katıldı; hatta talih onu ilk iki yarışçı arasına koydu. Bu işler işte aşağı yukarı böyle olmuştur.

Histiaios ve Aristagoras— İonia'da İlk Kıpırdamalar

23. Megabazos, Paionia'lıları güderek Hellespontos'a geldi, orayı geçti ve Sardes'e ulaştı. Miletos'lu Histiaios, İstros üzerindeki köprüyü korumasına karşılık olmak üzere Dareios'dan kopardığı yerde şimdiden tabyalar yaptırmıştı; burası Strymon kıyılarındadır ve

Myrkinos denilir. Megabazos, Histiaios'un neler yaptığını öğrenmişti; onun için Paionia'lılarla birlikte Sardes'e gelir gelmez Dareios'a şunları söyledi: "Ey kral, sen ne yapıyorsun, böyle kurnaz ve becerikli bir Yunanlıya Trakya'da kent kurmak için izin verilir mi; orada orman çok, gemi ve kürek yapmak için istediği kadar ağaç bulabilir, gümüş madenleri ve gerek Yunanlı, gerek Barbar, kalabalık bir halk yığını var, ki eğer başlarına geçecek birisi çıksa, gece demez gündüz demez her dediğini yaparlar. Eğer kullarının arasında bir iç savaş istemiyorsan bu adamın kalkıştığı işlere bir son ver. Önce tatlılıkla, al getirt, bir kere avcuna girdi mi, emir ver, bir daha Yunanlılarının yanına dönmesin".

24. Megabazos'un işin sonunda nereye varacağını iyi kestiren bu sözleri, Dareios üzerinde, istediği etkiyi yaptı. Myrkinos'a bir haberci koşturdu. "Histiaios, diye emretti, işte kral Dareios'un sana sözleri. Benim devletime ve kendime senin kadar candan bağlı bir başka kimse daha tanımıyorum; bunları söylediklerinle değil, yaptıklarınla öğrendim. Şimdi kafamdan geçen büyük tasarılar var; her şeyi bırak gel, bu işleri sana emanet edeceğim". Bu sözlere kanan ve Büyük Kral'a danışman olacağım diye şişinen Histiaios Sardes'e geldi. Karşısına çıktığı zaman Dareios şunları söyledi: "Histiaios, bak seni niçin getirttim: Skythia'dan döndüğümden ve senin benden ayrılmandan beri, seni görmek ve seninle konuşmak isteğinden daha ileri bir duygum olmadı; zira en değerli şey, zeki ve güvenilir bir dosttur; bunların ikisi de sende var, biliyorum ve bunu sana da göstermek için, seni kendi hizmetime alıyorum. Geldiğin için sevindim ve sana şunu öneriyorum: Miletos'u ve yeni kurduğun kenti bırak; benimle beraber Susa'ya gel; can yoldaşım, danışmanım ol, varlığıma ortak ol".

25. Dareios, Histiaios'a bunları söyledikten sonra, baba bir kardeşi Artaphrenes'i Sardes'e vali olarak bıraktı; kendisi de Histiaios ile birlikte Susa'ya döndü. Otanes, kıyıda yaşayan uluslar üzerinde komutan oldu. Babası Kraliyet Yargıçlarındandı; rüşvet yiyip açıkça haksız bir karar verdiği için kral Kambyses, derisini yüzdürerek öldürtmüştü; yüzülen deriden kayışlar kestirmiş, Sisamnes'in yargıçlık yaptığı kürsüyü bunlarla kaplatmıştı; kürsü kaplanınca derisini yüzdürmüş olduğu Sisamnes'in yerine yargıç olarak onun öz oğlunu getirmiş ve hangi kürsü üzerinde yargıçlık ettiğini aklından çıkarmamasını tembih etmişti.

26. Ordunun başına, Megabazos'un yerine işte bu Otanes, yani böyle bir kürsüye oturmuş olan adam geçirilmişti; Byzans'ı ve Khalke-

don'u aldı (177), Troas'da Antandros'u (178) aldı, Lamponion'u aldı, Lesbos'lulardan sağladığı gemilerle, o çağda her ikisi de Pelasg'ların elinde bulunan Lemnos ve İmbros adalarını aldı.

27. Lemnos'lular iyi dövüştüler, dayandılar, ama zamanla felâkete uğradılar; canlı kalanları yönetmek için İranlılar, şu Samos'ta hüküm sürmüş olan Maiandros'un (179) kardeşi Lykaretos'a yetki verdiler. Bu Lykaretos, Lemnos'u yönetirken ölmüştür. [Otanes'in bir tek seveni yoktu]; ulusları köleleştiriyor, eziyor, kiminin Skyth seferinden kaçmış olduğunu, kiminin de Skyth seferinden dönen Pers ordusuna zarar vermek istediğini bahane ediyordu.

28. Otanes'in açtığı seferde kazandığı başarılar bunlar olmuştur. Sonra kısa bir süre için bir durulma oldu, ama Naxos ve Miletos, İonia'lıların başlarına yeni işler açtılar. Naxos, adaların en zengiyidi ve o çağlara doğru, Miletos da en parlak zamanlarını yaşıyordu, İonia'nın incisiydi; daha önce iki insan kuşağı boyunca, öbür kentlerin hepsinden daha çok, devrim afetlerinin acısını çekmişti; bundan Paros'luların yardımları sayesinde kurtulmuşlardı; çünkü Miletos'lular, bütün Yunanlılar arasında, yurtlarında dirliği sağlasınlar diye onları seçmişlerdir.

29. Bakınız Paros'lular bunları nasıl uzlaştırdılar: Yurttaşları arasından en bilge olanları ayırıp Miletos'a gönderdiler, bunlar kenti korkunç bir yoksulluk içinde buldular ve bütün ülkeyi dolaşmak istediler, dolaştılar. Miletos kırlarının her yanını gezdiler, ülke göçler yüzünden boşalmıştı, güzel, ekili bir tarlaya rastladıkları zaman sahibinin adını yazdılar. Sonunda baktılar ki, adı yazılanların sayısı pek az, kente döner dönmez, halk meclisini topladılar ve devleti yönetmek üzere, bu, tarlaları bakımlı olan kişileri seçtiler; çünkü, diyorlardı, kendi çıkarlarında dikkatli olanlar kamu çıkarlarında da dikkatli olurlar; ve ilk iş olarak eskiden iç savaşı kışkırtmış olan Miletos'luları sindirdiler.

30. Paros'lular, Miletos'da düzeni böyle kurmuşlardır. Ve işte şimdi de bu kent, anlattığımız çağda, nasıl Naxos ile birlikte, İonia'nın uğradığı tersliklerin kaynağı oldu: Halk tarafından kovulan hali vakti yerinde Naxos yurttaşları Miletos'a geldiler. Miletos'ta yönetim Molpagoras oğlu Aristagoras'a emanet edilmişti (180), bu, Dareios'un Susa'da yanında tuttuğu Lysagoras oğlu Histiaios'un damadı ve yeğeniydi; Naxos'lular geldikleri sırada, Miletos tyranı Histiaios Susa'da bulunuyordu ve bunlarla konukseverlik ilişkileri vardı. Naxos'tan sürülmüş olanlar Aristagoras'a yalvardılar, yurtlarına dönmek üzere kendilerine asker vermesini istediler. O da, eğer

bunlar yurtlarına kendi yardımıyle dönerlerse, belki Naxos'u da ele geçirebilirim diye düşündü ve Histiaios ile olan dostluklarını ileri sürerek şöyle dedi: "Benim elimde, bugün Naxos'un başında bulunanlara rağmen sizi yurdunuza götürmeye yetecek kadar güç yoktur; çünkü Naxos'un sekiz bin kalkanlı askeri ve pek çok savaş gemisi varmış diye duydum; ama size yardım etmenin bir yolunu bulacağım ve bunun için var gücümle çalışacağım; aklıma gelen tasarı şudur: Artaphrenes dostumdur; Artaphrenes'in Hystaspes oğlu ve Büyük Kral'ın kardeşi olduğunu bilirsiniz; bütün Asya kıyılarına o komuta eder, elinde büyük bir ordu ve çok gemi var; böyle bir adamın istediklerimizi yapmasından kıvanç duyacağım". Bu söyleve karşı, Naxos'lular Aristagoras'a yetki verdiler; kendi adlarına armağanlar sunmakla görevlendirdiler ve kendi hesaplarına, yapılacak seferin bütün giderlerini karşılayacaklarına söz verdiler; Naxos'da şöyle bir göründüler mi herkesin onların önünde baş eğeceğini ve o zamanlar bir teki bile henüz Dareios'un hükmü altında bulunmayan öbür Kyklad adaları halklarına da zorla baş eğdireceklerini sanıyor, şişiniyorlardı.

31. Bunun üzerine Aristagoras, Sardes'e gitti, Artaphrenes'e Naxos' tan söz açtı, burasının şüphesiz o kadar geniş değil, ama İonia'ya yakın güzel, bereketli ve zengin bir ada olduğunu ve kölelerle dolup taştığını anlattı. "Bir ordu gönder, dedi, buraya karşı, gelen sürgünleri de al götür. Eğer bunu yaparsan, bende sana verilecek çok para var, ordu için gerekli olan giderler de ayrı. (Çünkü bu işin yapılmasını isteyenler elbette bize para verecekler). Ayrıca, önce Naxos'u ve arkasından, ona bağlı olan Paros ve Andros adalarını ve Kyklad'lar denilen öbür bütün adaları da Büyük Kral'ın imparatorluğuna katmış olacaksın. Bu da Euboia üzerine atılabilmek için dayanak noktası olacaktır; orası büyük ve zengin bir adadır; Kıbrıs'tan daha az geniş değildir ve ele geçirmek çocuk oyuncağıdır. Bütün bu adalar yüz gemiyle alınabilir". Pers, ona şu sözlerle cevap verdi: "'Kral hanedanı için akıllı bir danışmansın ve gemi sayısı dışında bütün söylediklerin çok güzel. İlkbaharda yüz değil, iki yüz gemin olacak. Ama tasarıya önce Kral'ın da olur demesi gerek".

32. Bu cevabı alan Aristagoras, sevinç içinde, Miletos'a döndü, Artaphrenes, Aristagoras'ın önerilerini Susa'da Kral'ın onayına sunduktan ve Dareios'un olurunu aldıktan sonra iki yüz trirem ve İran müttefiki ülkelerden devşirilmiş kalabalık birlikler hazırladı; bu kuvvetlerin başına, Akhaimenid hanedanından, kral Dareios'un ve kendisinin yeğeni olan Mebagates adında bir İranlıyı geçirdi ve eğer

hikâyeye inanmak gerekirse, Lakedaimon'lu Kleombrotos oğlu Pausanias (181), sonradan bütün Grek'lerin tyranı olmak sevdasına düşüp, bunun kızıyle evlenmek isteyecektir. Sonra Megabates'in komutası altında, bu orduyu Aristagoras'a yolladı.

33. Megabates'e, Miletos'da, İon ordusu ve Naxos sürgünleriyle birlikte Aristagoras da katıldı; Hellespontos'a doğru denize açıldılar, ama Khios'a geldiklerinde Kaukasa'da (182) durdular, Boreas rüzgârından yararlanarak, Naxos üzerine atılmak istiyorlardı. Ama kader bu filonun Naxos'u yıkmasını istemiyordu, işte olanlar şunlardır: Megabates, gemilerin nöbet işlerini denetliyordu, bir Myndos gemisinde nöbetçi göremedi; ağır bir işe kalkıştı, kendi koruma askerlerini gönderip geminin komutanını getirtti, ki adı Skylax'dı, emir verdi, adamı gövdesinin ortasından geminin lumbar deliklerinden birine bağlattı, baş dışarda, gövde içerde sarkıyordu. Skylax böylece bağlanmıştı ki, Aristagoras, Myndos'lu konuğunun Megabates'in emriyle zincire vurulmuş olduğunu, çirkin bir duruma sokulduğunu haber aldı. İranlıyı yumuşatmaya gitti, ama ricaları sonuç vermedi; o zaman konuğunu kurtarmayı kendi üzerine aldı. Megabatos bunu öğrendi ve çok fena karşıladı; Aristagoras'ı azarlamaya gitti, o da ona şu cevabı verdi: "Sen bu işlere ne karışıyorsun? Artaphrenes seni benim emrime vermedi mi ve benim emredeceğim yere gideceğini söylemedi mi? Ne diye her işe burnunu sokuyorsun?" — Bu çıkış üzerine öteki öfkelendi, gece olunca Naxos'a bir gemi gönderdi, içinde oralılara kendilerine karşı hazırlanan şeyleri haber vermekle görevli adamlar vardı.

34. Çünkü Naxos'lular bu filonun kendi adaları üzerine yürüyeceğinden kuşkulanmamışlardı. Durumu öğrenir öğrenmez kırlarda bulunan her şeyi tabyaların içerisine aldılar, kuşatmaya karşı hazırlandılar ve kente acele yiyecek içecek doldurdular. Pek yakın sandıkları savaş için böyle hazırlanıyorlardı; Khios'dan kalkan düşman donanması Naxos'a geldi. Ama karşısında tabyalarla çevrilmiş bir kent buldu ve dört ay süreyle kuşatma içinde tuttu. Pers'lerin kendi yiyecekleri tükenmişti, Aristagoras üste kendi cebinden bir sürü masrafa girmişti, ama kuşatma dahasını istiyordu; sonunda Naxos sürgünleri için bir kale yaptı, tam bir başarısızlık içerisinde anakaraya geri döndüler.

35. Aristagoras, Artaphrenes'e verdiği sözü yerine getirememişti; üstelik kendisinden istenen savaş masraflarını ödemekten de bunalmıştı, ayrıca uğradığı yenilgiden ve Megabatos'un azarlamalarından da tasalanıyordu, Miletos üzerindeki mutlak yönetimin elinden alın-

masını bekliyordu. Bu üzüntüler içerisinde isyan geliyordu aklına. Ve başı dövmeli adamın gelişi bütün bunlara denk düşüyordu, Susa'dan geliyordu, ona Histiaios'un, Büyük Kral'dan ayrılmasını bildiren yönergesini getiriyordu. Histiaios, Aristagoras'ı ayaklanmaya kışkırtmak istiyordu, ona yol koruma polisinin gözünden kaçırıp tehlikesizce haber uçurabilmek için başka bir yol bulamamıştı; kölelerinden kendisine en çok bağlı olanı ayırtıp kafasını kazıtmıştı, buyrultusunu deriye dövdürmüş, saçların yeniden uzamasını beklemiş, saçlar yeteri kadar uzayınca hemen Miletos'a göndermişti, köle Miletos'a varınca Aristagoras'a sadece kafasını kazıttırıp bakmasını söyleyecek başka bir şey demeyecekti; dövme, dediğim gibi isyan buyrultusundan ibaretti. Kendisini Susa'ya kapatılmış görmek Histiaios'u sıkıyordu, bunu onun için yapmıştı. Eğer ayaklanma olursa kendisini salıverir, deniz kıyısına gönderirler diye ümitleniyordu. Miletos'ta bir karışıklık çıkmazsa bir daha geriye dönemeyeceğini biliyordu.

36. Histiaios'un haberciyi yola çıkarmaktan amacı buydu. Bütün bu nedenler, Aristagoras'ın önüne aynı zamanda çıkmak üzere bir araya gelmiş gibiydiler. Kendinden yana olanlarla danıştı, kendi görüşünü ve Histiaios'un yönergesini açıkladı; oylar dağılmadı, herkes ayaklanmadan yana çıktı; başta, evet, tarih yazarı Hekataios karşı çıkmış, Pers kralına karşı savaşa atılmayı uygun bulmamış, Dareios'a bağlı olan ulusları tek tek saymış, gücünü anlatmaya çalışmıştı. Bunun için de Lydia'lı Kroisos'un Brankhos oğulları tapınağına sunmuş olduğu hazineyi almak gerektiğini, başka çare göremediğini söylemişti. — Zira Miletos'un gelir kaynaklarının ne kadar zayıf olduğunu biliyordu. Bu hazine sayesinde deniz üstünlüğünün sağlanacağına güveniyordu, ayrıca bu parayı kendileri almakla düşmanın eline geçmesini de önlemiş olacaklardı. Bu hazine önemliydi, ilk hikâyelerimde anlatmıştım **(183)**. Bu görüş tutmadı; ayaklanmaya karar verildi, içlerinden birini gemiye bindirip Myus'a gönderdiler, donanma Naxos'tan döndüğünden beri orada demirliydi, donanma şeflerini kazanmak için çalışacaklardı.

37. Bu görev İatragoras'a verilmişti, bu adam, Mylasa'lı İbanollis oğlu Oliatos, Termera'lı Tymnes oğlu Histiaios, Dareios'un kendisine Mytilene'yi bağışlamış olduğu Erxandros oğlu Koes, Kyme'den Herakleides oğlu Aristagoras ve daha birçoğunu tuzağa düşürdü. Aristagoras böylece açıkça baş kaldırmış ve Dareios'a karşı her türlü düşmanca tedbire baş vurmuş oluyordu. Başta, Miletos'lular da isyana isteyerek katılsınlar diye, sözde tyranlıktan çekilmiş ve Miletos'da demokratik bir hükümet kurmuştu; sonra da bu göz boyama devri-

mi İonia'nın her yanına yaymıştı; birçok yerde tyranları kovmuş, yurt dışı sefere katılmış olup da gemilerde ele geçmiş olanları kendi yurtlarına geri göndermişti; her birine kendi tyranlarını teslim ederek hoşnutluklarını kazanmak istemişti.

38. Mytilene'lilere teslim edilen Koes, surlardan dışarıya sürüklendi ve taşa tutularak öldürüldü; Kyme'liler ise eski efendilerini sürmekle yetindiler; öbür kentlerden birçoğu da aynı şeyi yaptılar. Böylece İon sitelerinde tyranlığa ara verilmiş oluyordu. Miletos' lu Aristagoras tyranları devirdikten sonra, her kentin halkına Strategos'lar (184) seçmeleri için emir verdi, sonra bir trireme bindi ve İonia delegesi olarak Lakedaimonia'ya doğru yola çıktı, çünkü yeni yandaşlar aramak gerekiyordu.

Sparta ve Atina— Aristagoras'ın Çabaları

39. Sparta'da yönetim artık Leon oğlu Anaxandridas'da değildi, o ölmüş, krallık, oğlu Kleomenes'e geçmişti (185); ve bunu aklından çok babasına borçluydu. — Anaxandridas'ın karısı, kız kardeşinin kızıydı; gözüne hoş görünüyordu, ama ondan çocuğu olmamıştı. Bu durum karşısında Ephoros'lar ona buyrultu vererek şöyle dediler: "Sen hanedanının geleceğini düşünmeyebilirsin, ama biz Eurysthenes soyunun sönmesine göz yumamayız; evinde oturan kadın sana çocuk vermiyor; onu geri gönder ve başka bir tane al; böyle yaparsan Sparta'lıları hoşnut etmiş olursun". O, cevap verdi, ne birini, ne öbürünü yapacaktı, evlendiği kadından hoşnuttu, kendisine karşı kötü bir davranışta bulunmamıştı, onu atıp yenisini istemeleri doğru değildi; bunun için onları dinlemeyecekti.

40. Bunun üzerine Epheros'larla Yaşlılar Meclisi ortak toplantı yaptılar ve krala şu öneride bulundular: "Seni elindeki kadının ağına düşmüş görüyoruz, mademki öyle, hiç olmazsa şu dediğimizi yap ve bu sefer de karşı durma ki Sparta'lılar da sana karşı durmak zorunda kalmasınlar. Şimdi isteğimiz evindeki karını boşaman değildir; ona gene şimdiye kadar davranmış olduğun gibi davranabilirsin; yalnız evine karından başka bir kadın daha al ve bu kadın doğurgan bir kadın olsun, bize bu kadarı yeter". Böyle, ya da buna benzer bir şey söylediler ve Anaxandridas razı oldu, o günden sonra, Sparta yasalarına karşı olarak, ayrı iki kadın ve ayrı iki ev sahibi oldu.

41. İkinci olarak aldığı kadın, çok beklemeden bir çocuk doğurdu, bu, bizim Kleomenes'tir. Ama tam o, Sparta'lılara ileride kral-

ları olacak çocuğu sunduğu sırada, o güne kadar kısır olan ilk kadın, garip bir rastlantı sonucu, gebe kaldı. Karnında sahiden bir çocuk vardı, ama durumu haber alan ikinci kadının yakınları patırtı çıkarmaya başladılar, onun uydurma bir evlâtla övünmek istediğini ve sırf kendilerine kötülük olsun diye böyle yaptığını ileri sürdüler. Doğum günü yaklaştıkça patırdıyı da artırıyorlardı, sonunda kuşkuya düşen Ephoros'lar, doğum sırasında gelip yatağın çevresinde nöbet beklediler. Kadın, Dorieus'u doğurdu, sonra hemen arkasından Leonidas'a, gene hemen arkasından Kleombrotos'a gebe kaldı; Leonidas ile Kleombrotos'un ikiz olduklarını söyleyenler de vardır. İkinci karısına, Kleomenes'in anasına gelince, Demarmenos oğlu Prinetades'in kızı olan bu kadın, başka çocuk doğurmadı.

42. Kleomenes, dediklerine göre, öyle pek akıllı sayılacak bir adam değildi; hatta deliliğin sınırındaydı; buna karşılık Dorieus, yaşıtı gençlerin başında geliyordu; ve çok iyi biliyordu ki, eğer krallık lâyığına verilecek olsa, kendisi kral olurdu. Ama Anaxandridas öldüğü zaman, Lakedaimon'lular göreneklerinden ayrılmadılar ve büyük oğlu Kleomenes'i tahta geçirdiler. Dorieus'un gururu incindi; Kleomenes'in uyruğu olmayı kendine yediremedi, yanına yol arkadaşları alarak Sparta'lılarla birlikte bir koloni kurmaya gitti. Yerleşeceği ülke hakkında ne Delphoi orakl'ine danıştı, ne de bu gibi hallerde gerekli olan töreleri uyguladı. Öfkesine kapılarak gemilerini Libya'ya doğru götürdü; kendisine Thera'lılar kılavuzluk ediyorlardı. Geldi, Libya'nın pek güzel bir bölgesi olan Kinyps'de, aynı adı taşıyan ırmağın kenarında yurt tuttu, ama Libya kabilelerinden olan Mag'lar ve Kartaca'lılar onu orada barındırmadılar, iki yıl sonunda Peloponez'e geri döndü.

43. Eleon'lu Antikhares (186) ona, Laios orakl'ine uyarak, Sicilya'ya gidip orada Herakleia kentini kurmasını salık verdi; bütün Eryx ülkesi, diyordu, Herakles oğullarınındır, çünkü buralarını Herakles açmıştır. Dorieus bu düşünce ile Delphoi'ye gitti, orakl'den, gitmeyi tasarladığı ülkeyi alabilecek mi, diye sordu; Pythia alacağını söyledi. Bunun üzerine Dorieus, Libya'dan getirdiği adamlarla yeniden yola çıktı ve bunları İtalya kıyıları boyunca götürdü.

44. Bu sıralarda, diyorlar, Sybaris'liler, kendileri ve kralları Telys, Kroton'a karşı sefer açmak üzereydiler; korkuya kapılan Kroton'lular Dorieus'tan yardım istediler, o da kabul etti. Dorieus onlarla birlikte Sybaris'e karşı sefer açtı ve onlarla birlikte kenti aldı; Sybaris'lilerin anlattıklarına göre, Dorieus'un ve yanındakilerin bu olaydaki payı budur; ama Kroton'lulara inanmak gerekirse, hiç bir

yabancı, Sybaris'e karşı açılan savaşta kendileriyle birlik olmamıştır, yalnız bir tek İamid'ler soyundan (187) Elis'li kâhin Kallias, Sybaris tyranı Telys'in yanından gizlice kaçıp onlara katılmaya razı olmuştur, çünkü bir kurban kesme sırasında danıştığı tanrılar, Kroton'a karşı savaş için uğur göstermemişlerdi.

45. Bu iki halkın anlattıkları böyledir, ikisinin de kendisine göre inancaları vardır: Sybaris'liler Krathis'in kuru yatağı yakınında bir orman ve bir tapınak gösterirler; onlara göre Dorieus, kenti aldıktan sonra burasını Krathis'li denilen Athene için ayırmıştır; ayrıca temel dayanaklarını Dorieus'un ölümünden çıkarırlar; orakl'i dinlemediği için ölmüş olduğuna dikkati çekerler; zira ukalalık etmeye kalkmayıp da sadece kendi işine baksaydı Eryx ülkesini alır ve ordusuyle beraber mahvolacağı yerde bu toprakların efendisi olur, hüküm sürerdi. — Öbür yandan Kroton'lular da Elis'li Kallias'ın Kroton topraklarında sahip olduğu olağanüstü mülkleri gösterirler, bunların bugün de onun mirasçılarının olduklarını, oysa Dorieus'un ve torunlarının hiç bir şeyleri bulunmadığını söylerler. Eğer Dorieus, Sybaris savaşına katılmış olsaydı, ona da, Kallias'a verilenden daha çoğunun verileceği açıktır. Her birinin kendine göre ileri sürdüğü inancalar bunlardır. Okuyucu bunlardan hangisi kendisine daha inanılır gibi gelirse, onu kabul etsin.

46. Gemiye Dorieus ile birlikte Thessalos, Parebates, Kelees, Euryleon gibi başka Sparta göçmenleri de binmişlerdi; Sicilya'ya vardıkları zaman, bütün koloni, Fenike'liler ve Segesta'lılarla yaptıkları felâketli bir çarpışma sonunda öldü. Bu kent kurucuları içinde bir tek Euryleon canını kurtarabilmiştir. Ordudan geri kalanlarla birlikte Selinus kolonisi Minoa'yı almış ve tyran Pythagoras'ın boyunduruğunu sarsmak için onlarla elbirliği yapmıştır. Onu devirince Selinus tyranlığını kendisi almayı denemiş, bir mutlak yönetim kurmuş, ama bu geçici olmuştur, zira, Selinus yurttaşları bir ayaklanma sırasında onu, sığınmış olduğu, Zeus Agoraios sunağında öldürmüşlerdir (188).

47. Kroton yurttaşı Butakides oğlu Philippos da Dorieus'un kaderini ve ölümünü paylaşmıştır; Sybaris tyranı Telys'in kızıyle nişanlıydı ve Kroton'dan sürülmüştü; bu evlilik olmayınca Kyrene'ye gitmek üzere gemiye bindi; oradan, içerisinde kendi topladığı adamlar bulunan kendisine ait bir trirem ile ve Dorieus'la birlikte döndü; olimpiyat oyunlarında başarı kazanmış olanlardandı; zamanın en yakışıklı Yunanlısıydı. Segesta'da güzelliği sayesinde, başka bir

örneği olmayan bir saygı kazanmıştır: Yattığı yere bir tapınak kurulmuştur; orada kendisine bir Yarı-Tanrı gibi kurbanlar kesilir.

48. Dorieus'un sonu böyle geldi; eğer Kleomenes'in uyruğu olmaya katlanıp da Sparta'da kalsaydı krallığı alacaktı, çünkü Kleomenes uzun süre başta kalamamış ve Gorgo adında bir kızdan başka çocuk bırakmadan ölmüştür.

49. İmdi, Miletos tyranı Aristagoras, Sparta'ya Kleomenes'in iktidarda bulunduğu sırada gelmişti. Onunla görüşmüş, bir de bronz tablet getirmiş, Lakedaimon'lular söylerler, üzerine denizleri ve akarsularıyle birlikte bütün dünya işlenmişmiş. Kleomenes'in karşısına çıkınca, Aristagoras onunla şöyle konuştu: "Kleomenes, böyle apar topar gelişime bakıp şaşma. Durumumuz şöyle: Özgür İonia çocuklarının köle oluşları önce bizim başımıza gelmiş olan büyük bir hakaret ve eziyettir, bu bütün öbür Yunanlılardan çok size dokunur, çünkü ırkımızın en ileri durumunda olanları sizsiniz. Yunanistan tanrıları adına size geliyorum, İonia'lıları kölelikten kurtarınız; onlar da sizin kanınızdandır. Bu, sizin için güç değildir; Barbarlar o kadar korkunç değildirler ve siz de savaşçı olarak en üstün noktaya yükselmiş bulunuyorsunuz. Onlar okla ve kısa kargıyla dövüşürler; savaşa ayaklarında bol poturlar, başlarında yüksek başlıklarla girerler; böyle kösteklenmiş oldukları için yenmek kolaydır. Ülkelerinin bulunduğu bölge çok zengindir, en başta altın, öbür ulusların hepsindekinden çok daha boldur; ayrıca gümüş, bakır, parlak dokumalar, yük hayvanları ve köleleri vardır; bunların hepsi sizin olabilir, istemeniz yeter. Yerini de sana göstereyim. İşte İonia'lılar şurada, ondan hemen sonra Lydia'lıların oturdukları yerler, ki bereketli ve altından ve gümüşten yana çok zengin topraklardır". Bunları söylerken, yanında getirmiş olduğu bronz levha üzerine çizilmiş dünya haritası üzerinde, bu ülkelerin yerlerini gösteriyordu. "Lydia'lıların, diye devam etti, komşuları Phrygia'lılardır, işte bizim Suriyeliler dediğimiz Kappadokia'lılar; onların sınırında Kilikia; şurada denize çıkarlar ve işte şurada Kıbrıs adası. Kilikia, Büyük Kral'a her yıl beş yüz talant haraç verir. Kilikia'dan sonra Ermenistan gelir, zengin otlakları vardır; Ermenilerden sonra işte Matien' lerin bölgesi. Bu bölgeye bitişik Kissia ve şu bölgede, Khoaspes ırmağının yanında Susa'yı görüyorsun, ki Büyük Kral burada oturur; hazineleri de buradadır; bu kenti ele geçirdiniz mi, zenginlikten yana Zeus'le boy ölçüşebilirsiniz, o halde! O kadar büyük ve şüphesiz o kadar bereketli olmayan yerler ve dar toprak şeritleri uğruna, sizin kadar güçlü olan Messenia'lılarla, Arkadia'lılarla ve Argos'lularla dövüşüyorsunuz, oysa oralarda, insanların elde etmek için bir-

birlerine girdikleri altından ve gümüşten eser yoktur. Şimdi Asya'yı kolayca ele geçirmek dururken başka şey yapılır mı?" Aristagoras böyle konuştu; ve Kleomenes şöyle karşılık verdi: "Miletos'lu yabancı, cevabımı erteliyorum, onu sana iki gün içinde vereceğim".

50. O gün için görüşme o kadarla kaldı. Cevap için belirtilen gün geldiğinde, tam zamanında buluştular; Kleomenes, Aristagoras'tan İonia ile kral sarayının arası, denizden başlayarak, ne kadar yol olduğunu sordu. O zamana kadar pek becerikli konuşan ve öbürünü kafese koyan Aristagoras, burada yanlış bir adım attı; Spartalıları gerçekten Asya'ya çekmek istiyordu ise, bunu söylememesi gerekirdi; oysa o, bunun üç aylık yol olduğunu saf saf itiraf etti. O zaman Kleomenes, lafı kısa kesti, Aristagoras'ın yol konusunda yapmak istediği açıklamaları dinlemedi ve cevap verdi: "Miletos'lu yabancı, gün batmadan Sparta'dan çık git, zira Lakedaimon'luların kulaklarına hoş gelecek sözler söylemiyorsun, bizi deniz kıyısından içeri üç aylık yola sürüklemek istiyorsun".

51. Kleomenes böyle konuştu; sonra evine döndü. Aristagoras bir zeytin dalı alıp Kleomenes'in evine gitti; bir dilek sahibi sıfatıyle yanına girdi ve kızını dışarı çıkarıp kendisini dinlemesi dileğinde bulundu; çünkü Kleomenes'in kızı, ki adı Gorgo'ydu, babasının yanında ayakta duruyordu; tek evlâttı ve o zamanlar on sekiz, on dokuz yaşlarındaydı. Kleomenes, küçük kızın kalabileceğini, söyleyeceği ne ise çekinmeden söylemesini bildirdi. Bunun üzerine Aristagoras, eğer istediğimi yaparsan, on talant veririm, demekle başladı. Kleomenes, olmaz anlamına işaret yaptıkça Aristagoras boyuna artırıyordu, elli talanta çıktığı zaman küçük kız bağırdı: "Baba, eğer bırakıp gitmezsen, sonunda bu yabancı seni kandıracak!.." Küçük kızın verdiği öğüde sevinen Kleomenes, onun bu sözleri üzerine kalktı, başka bir odaya geçti ve Aristagoras, Büyük Kral'a ulaşan yolu daha iyi tanıtmak fırsatını bulamadığı bu yerden çıkıp gitti.

Kral Yolu

52. Biz kendimiz de bu yol hakkında bir şeyler söyleyeceğiz: Bütün yol boyunca kraliyet konutları ve çok güzel kervansaraylar vardır (189); hep insanların oturdukları yerlerden ve güvenlik içinde geçilir. Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi stathmetikos ya da konak boyunca uzanır ki bu, doksan dört buçuk parasang tutar. Phrygia sınırında Halys ırmağına rastlanır, bu ırmağı geçebilmek için buraya hâkim durumda olan sıradağları ve ırmağı göz altında bulunduran önemli bir kaleyi, aşmak gerekir. Bunu aştıktan sonra Ki-

likia sınırlarına kadar, Kappadokia içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilir; sınırda iki sıradağı aşacak ve iki kalenin önünden geçeceksiniz. Oradan öte, Kilikia içerisinde geçilecek yol üç konak, on beş buçuk parasangdır. Kilikia ile Ermenistan arasında sınır, içinde gemilerin yüzebildiği bir ırmaktır, ki adı Fırat'tır. Ermenistan içinde her biri bir garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parasang tutar. Bu bölgeyi gemilerin yüzebildiği dört ırmak sular; bunlar geçilmeden gidilemez. Birincisi Dicle'dir; ikinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşırlar, birincisi Ermenistan'dan, öbürü Matien'lerin ülkesinden gelir. Dördüncüsünün adı Gyndes'dir; eskiden Kyros'un üç yüz altmış kanala ayırmış olduğu ırmak budur. Ermenistan'dan Matien'ler ülkesine geçerken dört konak vardır ve bu ülkeden Kissia'ya vardıktan sonra, üzerinde Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoaspes'e kadar on bir konak, kırk iki buçuk parasang yoldur. Bütün bu konakların toplamı yüz on birdir; Sardes ile Susa arasındaki konakların sayısı işte budur.

53. Kraliyet yolu parasang olarak daha iyi ölçülürse ve bir parasang otuz stad hesap edilirse, ki gerçekte o kadardır, Sardes'den "Memnon Sarayı" denilen kral konağına kadar, on üç bin beş yüz stad çeker, çünkü dört yüz elli parasangdır. Günde yüz elli stad tutarsak bu yol tastamam doksan günde aşılır.

54. Demek ki Miletos'lu Aristagoras, Lakedaimon'lu Kleomenes'e kral konağına kadar üç ay yürümek gerektiğini söylerken doğru cevap vermiş oluyordu. Eğer biri çıkar da daha doğrusunu ararsa, buna Sardes ile Ephesos arasındaki bölümü de ekleyeceğim ve Hellen denizinden Susa'ya kadar (Memnon'un kenti denilen kent burasıdır) on dört bin kırk stad olduğunu söyleyeceğim; zira Ephesos ile Sardes arası beş yüz kırk staddır, gösterilen üç ayı böylece üç gün daha uzatmak gerekir.

Atina'nın Tyranlardan Kurtuluşu— Yunan Yazısı

55. Sparta'dan çıkarılan Aristagoras Atina'ya gitti; Atinalılar tyranlarından şöyle kurtulmuşlardı: Peisistratos'un oğlu ve tyran Hippias'ın kardeşi Hipparkhos, nasıl öleceğini rüyasında görmüş ve eskiden Gephyra'dan (190) gelmiş olan bir aileden çıkan Aristogeiton ve Harmodios'un ellerinde can vermişti; Atinalılar onun ölümünden sonra da, hiç yumuşamayan, hatta daha da ağırlaşan tyranlığı dört yıl daha çekmişlerdi.

56. Hipparkhos'un rüyası şuydu: Panathene bayramından (191) önceki gece Hipparkhos'un, yanında uzun boylu ve pek güzel bir adam belirdi ve ona şöyle bir bilmece yöneltti:

Korkunç alın yazısına, ey aslan, korkmadan katlan:
İyi bil ki, hiç bir kötülük karşılıksız kalmaz.

Sabah olunca rüyasını rüya yorumcularına anlattı; sonra kendisine söylenenlere kulak asmadan ayin alayını yönetti ve orada öldü.

57. Hipparkhos'u öldürenlerin soyundan olan Gephyra'lılar asıllarının Eretria olduğunu söylerler; ama benim kendi araştırmalarım, bunların gerçekte Fenikeli olduklarını ve bugün Boiotia adını taşıyan ülkeye Kadmos ile birlikte geldiklerini göstermiştir; orada, kaderin onlara ayırmış olduğu Tanagra topraklarında oturuyorlardı. Kadmos'luları ilk olarak Argos'lular kovdular; sonra bir de Boiotia'lılar tarafından kovulan bizim Gephyra'lılar Atina'ya taşındılar. Atinalılar bunları bazı koşullar altında kendi yurttaşları arasına kattılar; onları, burada yazılmaya değmeyen birçok ayrıcalıkların dışında bıraktılar.

58. Bu sözünü ettiğim Fenike'liler, Kadmos'un Gephyra'lı yol arkadaşları, bu ülkeye yerleştikten sonra Yunanistan'a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle yazıyı sokmuşlardır, ki ben Yunanlıların bunu daha önce tanıdıklarını sanmıyorum; başlangıçta bu bütün Fenike'de kullanılan harflerdi; sonra zamanla, bu işaretlerin okunuşları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İonia'lıydılar; bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır; ve "Fenike yazısı" adını korumakta sakınca görmemişlerdir, ki zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan'a Fenike'liler getirmişlerdi. Hatta İonia'lılar eski geleneğe uyarak bugün de papirüse yazılı kitaplara, diphtera ya da deriye yazılı kitap derler, zira eskiden papirüs zarları az bulunduğundan, yazılar koyun ve keçi derisi üzerine yazılırdı. Bugün de birçok Barbar, yazı yazmak için deri kullanır.

59. Kadmos'luların harflerini Boiotia Thebai'sinde, İsmenios Apollon'u tapınağında ben de gördüm; üç tane üçayak üzerine kazınmışlardır ve çoğu İonia harflerine benzer. Üçayaklardan birindeki yazı şudur:

Teleboai'den dönen Amphitryon'un sungusu

Bu yazının tarihi, anlaşıldığına göre, Kadmos oğlu Polydoros oğlu Labdakos oğlu Laios zamanıdır.

60. İkinci üçayaktaki hexametron dize:

Yumruk oyununu kazanan Skaios sundu bu ince sanat
Örneği sunguyu Okçu Tanrı Apollon'a.

Bu Skaios, Laios oğlu Oidipus zamanında yaşayan Hippokoon'un oğlu olamaz mı? Belki de bu sunguyu veren Hippokoon'un oğlu ile aynı adı taşıyan bir başka Skaios'dur.

61. Üçüncü üçayakta da gene hexametron dize ile şöyle yazılıdır:

Kral Laodamos ince bir sanat örneği olan
Bu üçayağı Keskin Okçu'ya sunar.

Argos'lular tarafından kovulan Kadmos'luların, Enkhelea'ya çekilmeleri işte bu Eteokles oğlu Laodamas'ın hükümdarlığı zamanına rastlar; o zaman ülkede bırakılmış olan Gephyra'lılar, sonradan Boiotia'lıların baskısı altında Atina'ya göçtüler; ve Atina'da kendi göreneklerine göre tapınaklar kurdular; öbür Atinalılar bu tapınaklara gitmezlerdi; öbür dinlerin tapınaklarından büsbütün başka yapılardı; özellikle Akhaia'daki Demeter tapınağı ve Myster'lerini buna örnek olarak gösterebiliriz.

62. Hipparkhos'un rüyasını ve onu öldürenlerin soyu olan Gephyra'lıların kökenini anlattım; şimdi başta aldığım konuya dönüp Atinalıların tyranlarından nasıl kurtulduklarını anlatmam kalıyor. Tyranlığı Hippias almıştı ve Hipparkhos'un ölümünden ötürü Atinalılara kin besliyordu. Peisistratid'lerin Atina'dan göç etmeye zorlamış oldukları Atinalı bir aile olan Alkmaionid'ler (192), öbür Atinalı sürgünlerle birleşerek, zorlu bir saldırı yapmayı ve böylece Atina'ya dönmeyi denediler; ama amaçlarına ulaşamadılar ve bir giriş yapıp tyranı devirelim derken kendileri büyük bozguna uğradılar; o zaman Paionia'nın yukarısındaki Leipsidrion'da toplanıp Peisistratid'lere karşı hazırlıklara koyuldular. O sıralar henüz yapılmamış olan şimdiki Delphoi tapınağını yapmak üzere Amphiktyon'larla götürü ücret üzerinde anlaştılar. Zengindiler, ayrıca çok eski bir ailenin önemli kişileriydiler, istenilenden daha görkemli bir tapınak yapmak için planın da ötesine geçtiler; örneğin, anlaşmaya göre, yapı tüften yapılacakken bütün yüzünü Paros mermeriyle kapladılar.

63. Atinalıların anlattıklarına göre, Delphoi'de yerleşmiş olan bu adamlar, Pythia'ya para yediriyorlardı, kendisine danışmak üzere bir Sparta'lı geldiği zaman, danışma konusu ister özel bir iş, isterse devlet işi ya da savaş olsun, hep Atina'yı kurtarmaları için öğüt verdiriyorlardı. Hep aynı orakl'i alan Lakedaimon'lular, sonunda

ileri gelen yurttaşlarından biri olan Aster oğlu Ankhimolios'u, Peisistratos'luları Atina'dan kovmak üzere, bir ordu ile gönderdiler; oysa aralarında çok sıkı komşuluk ilişkileri vardı; ama tanrı buyruğunu insan ilişkilerinin üzerinde tutuyorlardı. Bunun için, onları denizyoluyla gönderdiler. Ankhimolios, Phaleron'a yanaştı ve karaya asker döktü. Durumu daha önce öğrenmiş olan Peisistratos'lular, Thessalia'dan yardımcı kuvvetler getirmişlerdi, çünkü o ülke ile aralarında bir antlaşma vardı. Thessalia'lılar, istek üzerine oy birliğiyle ve kralları, Gonnos yurttaşı Kineas'ın komutasında bin atlı gönderdiler; bu yardımı elde eden Peisistratos'lular şu taktiği düşündüler: Phaleron düzündeki bütün ağaçları kestirdiler, atlı saldırıya elverişli bir hal alan alanda, Thessalia birliklerini düşman kampın üzerine attılar; bu saldırı Lakedaimon'lulara çok adam kaybettirdi, Ankhimolios da kurbanlar arasındaydı. Canını kurtaranlar gemilerine dönmek zorunda kaldılar. Lakedaimon'luların ilk seferi böyle bitti. Ankhimolios'un mezarı, Attika'da Kynossarges'deki Herakles tapınağı yanında, Alopekai kasabasındadır.

64. Bunun üzerine Lakedaimon'lular daha güçlü bir sefer hazırladılar ve Atinalılar üzerine gönderdiler; orduyu bu sefer denizden değil, karadan göndermişler ve başına kralları Anaxandridas oğlu Kleomenes'i geçirmişlerdi. Bu ordu, Attika'yı istilâ etti ve önce Thessalia atlılarının saldırısına uğradı; ama Thessalia'lılar, az sonra yerde kırk kişi bırakarak ters yüz ettiler; canını kurtaranlar doğru Thessalia'ya kaçtılar. Kleomenes kente kadar yürüdü, özgürlükten yana olan Atinalılarla birleşti, Pelasg kalesine kapanmış olan tyranları kuşatmaya aldı (193).

65. Lakedaimon'lular, düşmanları için uğursuz, kendileri için uğurlu bir rastlantı olmasaydı, Peisistratid'leri buradan çıkaramazlardı, —zira, kuşatmayı uzatmaya niyetleri yoktu, Peisistratid'lerin yiyeceği içeceği boldu— birkaç günlük bir kuşatmadan sonra Sparta'ya döneceklerdi; Peisistratid'ler, güvenilir bir yere gönderilmek üzere çocuklarını gizlice kaçırmışlardı, bunlar ele geçtiler. Olay, Peisistratid'lerin durumunu kökünden değiştirdi; çocuklarını kurtarmak çok pahalıya mal oldu, Atinalılar beş gün içinde Attika'dan çıkmalarını istediler, bunun üzerine Skamandros üzerindeki Sigeion'a çekildiler. Atina'da otuz altı yıl hüküm sürmüşlerdir; asılları yabancıydı, Pylos'dan gelmişlerdi, Atina'ya kendilerinden önce gelmiş ve burada krallık yapmış olan Kodros ve Melanthos ile aynı soydan, Neleus soyundan iniyorlardı. Bunların anılarına bağlı kalmış olmak içindir ki Hippokhratos, oğlu Peisistratos'a Nestor oğlu Peisistratos'un adını vermiştir. Atinalılar tyranlarından böyle kurtulmuş-

lardır; şimdi de kurtuluştan sonra ve İonia'nın Dareios'a karşı ayaklanmasından, yani Miletos'lu Aristagoras'ın kendilerinden destek istemesinden önce neler yaptıklarını ve başlarından neler geçmiş olduğunu anlatacağım.

66. Atina zaten büyüktü, ama tyranlardan kurtulduktan sonra daha da büyüdü. İktidarı iki kişi bölüşüyordu, Pythia'yı doğru yoldan çıkaran adam olarak bilinen bir Alkmaion, Kleisthenes (194), ve bir de, eskiye uzanan asılları üzerine bir şey söyleyemediğim ünlü bir hanedandan inme Teisandros oğlu İsagoras; yalnız bunların Karia Zeus'üne kurban sundukları kesindir. Bu adamların iktidar için çekişmeleri karışıklıklara yol açıyordu; Kleisthenes altta kalınca halktan destek aradı. Dört Atina kabilesini ona ayırdı; İon'un dört oğlunun adlarından alınmış olan Geleon, Aigikoreus, Argades ve Hoples adlarını değiştirdi, hepsine yerli kahramanların adlarını verdi, yalnız bir tanesine, o da komşu ve müttefik olduğu için, yabancı bir ad olan Aias adını koydu.

67. Bence bizim Kleisthenes bu konuda, ana tarafından dedesi olan Sikyon tyranı Kleisthenes'den örnek almıştır. Gerçekten bu Kleisthenes, Rhapsodos'ların Homeros şiirleri okumalarını yasak etmişti, çünkü bu şiirler çoğunlukla Argos'u ve Argos'luları yüceltiyorlardı, oysa kendisi Argos'lularla savaş halindeydi; sonra Sikyon'da tam agoranın ortasında Talaos oğlu, kahramanlardan Adrastos'un tapınağı vardı (195), Kleisthenes, Argos'ludur diye bu kahramanı da ülkeden atmaya kalktı. Delphoi'ye gidip "Adrastos dinini kaldırabilir miyim" diye danıştı; Pythia ona cevap olarak, "Adradtos Sikyon kralıydı, sen ise taşlanmaya lâyık bir haydutsun!" dedi Baktı ki tanrı bu iyiliği kendisinden esirgiyor, dönüşte Adrastos kendiliğinden gitsin diye çareler araştırmaya koyuldu. Çareyi bulduğuna aklı yatınca, Boiotia'ya, Thebai'lilere haber gönderip Astakos oğlu Melanippos'u kendi sitesine almak istediğini bildirdi; Thebai'liler de ona bu kahramanın heykelini gönderdiler. O zaman Kleisthenes, Melanippos'u Sikyon'a gönderdi, hatta Prytaneion'da bir de mihrap ayırdı ve heykeli en iyi korunan yere koydurdu. Kleisthenes, Melanippos'u oraya koyduruyordu, (bu açıklamayı eklemek gerekiyor), çünkü Melanippos, Adrastos'un düşmanıydı, kardeşi Mekistes ile damadı Tydeus'u öldürmüştü. Ona bir tapınak ayrılması hoşuna gitmiyordu, kurbanlarını ve bayramlarını da kaldırdı ve bunları Melanippos'a verdi. Sikyon halkı Adrastos'a saygı göstermeye alışkındı, zira bu ülke eskiden Polybos'undu, Adrastos ise Polybos'un kızlarından birinin oğluydu ve mirasçı bırakmadan ölürken, devleti ona bırakmıştı. Sikyon'luların onu ululamak için yap-

tıkları birçok şey arasında trajik korolarında onun başına gelmiş olan felâketleri de anlatırlardı, zira törenler Dionysos adına değil, Adrastos adına yapılıyordu. Kleisthenes koroyu Dionysos'a geri verdi ve öbür törenleri de Melanippos'a ayırdı.

68. Adrastos için yaptıkları bunlardır. Sikyon'daki Doris kabilelerinin adlarını da, Argos'dakilerle aynı olmasın diye değiştirdi; hatta Sikyon'luları alaya almış olmak için, ilkel adlardan son takılar uydurarak domuz, eşek gibi yeni adlar koydu; ama kendi kabilesi için böyle yapmadı, kendi egemenliğini de belirtmiş olmak için Arkhelaoi (yani, yönetici) kabile adını taktı. Öbürlerinin adları Hyatia'lar, Oneatia'lar ve Khoiriatai'ler (196) oldu. Bu adlar Kleisthenes zamanında olduğu gibi onun ölümünden sonra da altmış yıl Sikyon'da yürürlükte kalmışlardır; bu gülünç adlar sonradan Hylleus'lular, Pamphylia'lılar ve Dymanatia'lılar olarak değiştirilmiştir; gene aynı zamanda dördüncü kabilenin adı da değiştirilip Aigilaios yapılmıştır, bu ad Adrastos oğlu Aigilaios'dan alınmış oluyordu.

69. Sikyon'lu Kleisthenes işte böyle yapmıştır (197); bu birinci Kleisthenes'in kızlarından birinin oğlu olan ve onun adını almış bulunan Atinalı Kleisthenes de, dedesinin Doris'lilere lâyık gördüğü aşağısamanın tıpkısını İon'lara göstermiş ve Atina kabileleri İonia'lılarla aynı adları taşımasınlar diye, adaşı olan öbür Kleisthenes'in yaptığını yapmıştır. Kendisinden önce politika hayatının tamamen dışında bırakılmış olan Atinalıları kendi davasına inandırdıktan sonra kabilelerin adlarını değiştirmiş, sayılarını artırmıştır. Kabile şeflerinin sayısını dörtten ona çıkartmış, bu kabileler içindeki demos'ları da on gruba bölmüştür. Halkın desteği sayesinde karşıtlarından daha güçlü bir durum kazanmıştır.

70. Öbür yandan durumu sarsılan İsagoras, Peisistratid'leri kuşatmış olduğu zamandan konuğu olan Lakedaimon'lu Kleomenes'den yardım istemeyi düşündü. (Zaten Kleomenes'i İsagoras'ın karısıyle çokça içli dışlı olmakla suçlayan söylentiler vardı). Kleomenes, önce Atina'ya bir çavuş gönderip Kleisthenes'in ve onunla birlikte, kendisinin Enageos'lar, yani lânetliler diye adlandırdığı bir bölüm Atinalının kentten çıkmalarını istedi. Bu ültimatomu verdiren İsagoras'dı; zira Alkmaion'lar ve onlardan yana olanlar cinayetle suçlandıkları halde, kendisinin ve taraftarlarının adları böyle bir işe karışmamıştı.

71. Bazı Atinalılara lânetli denmesinin nedenine gelince, Olimpiyat oyunlarında kazanan Kylon (198) adında bir Atinalı vardı. Kendini beğenmişin biriydi ve tyranlığa göz dikmişti; genç partizanlar-

dan bir grup toplayıp Akropol'ü almaya kalkıştı; alamayınca tanrı heykelinin yanına sığınarak orada oturdu. O sıralar Atina'yı yönetmekte olan Naukraros Prytaneion'ları, onu ve arkadaşlarını sığındıkları yerden çıkarttılar; suçlarının hesabını verecekler, ama canlarına dokunulmayacaktı, öyle söz verilmişti. Oysa, Alkmaion'lar bunları öldürmekle suçlandırmışlardır. Bu olaylar Peisistratos'lular döneminden öncedir.

72. Kleomenes'in, bir çavuş göndererek, Kleisthenes'in ve lânetlilerin ülkeden çıkmalarını istemesi üzerine, Kleisthenes kendi hesabına gizlice gitti; ama Kleomenes, gene de küçük bir ordu ile de olsa Atina'ya geldi; gelir gelmez İsagoras'ın sözüne uyarak yedi yüz Atinalının ocağını boşalttı. Bundan sonra Meclisi dağıtmak (199) ve iktidarı İsagoras'dan yana olan yurttaşlardan üç yüzünün eline bırakmak istedi. Buna razı olmayan Meclisin dayatması karşısında, Kleomenes, İsagoras ve arkadaşlarıyle birlikte Akropol'e kapandı. Aralarında dayanışma olan öbür Atinalılar bunları iki gün süreyle kuşattılar; üçüncü gün teslim oldular ve Lakedaimon'lu olanlar ülkeden çıktılar. Kleomenes'e verilmiş olan haber böylece doğrulanmış oluyordu; zira Akropol'ü almak üzere tırmanırlarken, tanrıçaya danışmak üzere tapınağa girmişti; ama rahibe daha o kapıdan girmeden yerinden fırlamış ve şöyle demişti: "Geri Lakedaimon'lu yabancı, bu kutsal yere giremezsin; tanrılar, Doris'lilerin buraya girmesini istemezler!" — "Ama kadın, diye cevap vermişti, ben Doris'li değilim, Akhaia'lıyım". Ve duyduğu sözlere aldırış etmeden işine bakmıştı. Ama Lakedaimon'lularla birlikte oradan geri döndü. Suç ortaklarına gelince, Atinalılar bunları öldürmek üzere hapse attılar; yaptığı işler ve gösterdiği yiğitlik üzerine söyleyecek çok sözüm bulunan Delphoi'li Timesitheus da bunların arasındaydı. Bu adamlar hapse atılmışlar ve ömürlerini orada tüketmişlerdir.

73. Atinalılar, Kleisthenes'i ve Kleomenes'in sürmüş olduğu yedi yüzleri geri çağırdılar; sonra Pers'lerle anlaşma yapmak üzere Sardes'e elçiler gönderdiler; zira, Lakedaimon'lularla ve Kleomenes'le savaşa gireceklerini biliyorlardı. Sardes'e gelen elçiler, Sardes valisi olan Hystaspes oğlu Artaphrenes'e ne için geldiklerini anlattılar; o, Pers'lerle anlaşmak isteyen bu adamlara hangi ulustan olduklarını ve hangi ülkede oturduklarını sordu; istediğini öğrendikten sonra, onlara şu kısa formülle cevap verdi: "Eğer Atinalılar kral Dareios'a toprak ve su verirlerse anlaşma olur; buna razı olmazlarsa lütfen yurtlarına dönsünler". Elçiler razı oldukları cevabını verdiler — zira bu anlaşmayı sağlamak kararındaydılar. Ama yurtla-

rına döndükleri zaman bu cevaptan ötürü şiddetli saldırılara uğradılar.

74. Bu arada Atinalıların kendisini hem sözle, hem de davranışlarıyle maskara ettiklerini bilen Kleomenes, bütün Peloponez'den ordu topluyor, ama gideceği yeri gizli tutuyordu; Atinalılardan öç almak ve Akropol'den çıktıktan sonra kendisiyle birlikte gelmiş olan İsagoras'ı yeniden tyranlığa yerleştirmek amacını güdüyordu. Bunun için Kleomenes büyük kuvvetlerle Eleusis üzerine atıldı ve Boiotia'lılar da, aradaki bir anlaşmaya dayanarak, Attika'nın sınır demosları olan Oenoe ile Hysiai'yi aldılar; karşı kıyıdaki Khalkis'liler de, Attika ovalarına dalmışlardı, her yanı silip süpürüyorlardı. Birçok noktada birden baskına uğrayan Atina'lılar, Boiotia'lılarla ve Khalkis'lilerle hesaplaşmayı daha sonraya bırakarak, Eleusis'de kamp kurmuş olan Peloponez'lilerin karşısına gelip savaş düzenine girdiler.

75. İki taraf savaşa tutuşacaklarken, ilk olarak Korinthos'lular yaptıkları işin doğru olmadığını fark ettiler ve birdenbire geri dönüp çekildiler; Ariston oğlu Demaratos da onlar gibi yaptı; bu, Sparta kralıydı; Kleomenes ile anlaşmış olarak Lakedaimon kuvvetlerini alıp gelmişti ve bundan önce aralarında hiç bir görüş ayrılığı olmamıştı. Sparta'da ordu savaşa gittiği zaman iki kralın birden gönderilmesini yasak eden yasa, bu anlaşmazlık üzerine çıkarılmıştır (zira, o zamana kadar ikisi de katılırlardı). İki kraldan biri komutanlıktan alındıktan sonra o zamana kadar koruyucu tanrı olarak ordu ile birlikte gitmekte olan iki Tyndareos'tan (200) birinin de Sparta'da bırakılmasına karar verilmiştir. — Eleusis'de toplanmış olan müttefik ordunun geri kalan bölümü de Lakedaimon kralları arasındaki anlaşmazlığı ve Korinthos'luların geri çekildiklerini görerek dağıldı ve her biri kendi yurduna döndü.

76. Bu, Doris'lilerin Attika'yı dördüncü istilâsıdır; iki kez düşman olarak, iki kez de Halk Partisi'ne yardım için gelmişlerdi. İlk gelişleri Megara'yı kolonlaştırdıkları zamandır. (Bu savaşa Kodros Savaşı denilebilir (201), çünkü o zamanlar Atina'nın kralı oydu). İkinci ve üçüncü sefer Peisistratos'ları atmak için gitmişlerdir; dördüncüsü bu anlattığımdır, Kleomenes'in yönetimi altında Eleusis'i almışlardır. — Doris'lilerin Atina'ya karşı açtıkları dördüncü sefer böyle olmuştur.

77. Müttefiklerin başarı sağlamadan dağılmaları üzerine, Atinalılar öç alma hırsına kapılarak, önce Khalkis'lilerin üzerine yürüdüler. Ama Boiotia'lılar Euripos üzerine gelerek Khalkis'lilerin yardı-

mına koştular. Bu yeni kuvveti gören Atinalılar, Khalkis'lileri bırakıp önce Boiotia'lılara saldırmaya karar verdiler. Ve bunların üzerine atıldılar, ezici bir zafer kazandılar; pek çoğunu öldürdüler, yedi yüz tutsak aldılar. Aynı gün Euboia boğazını geçtiler ve Khalkis' lilerle savaşmak üzere yürüdüler, onları da yendiler ve büyük sürü besleyicilerin topraklarında dört bin Klerukhos bıraktılar (202): Khalkis'in zengin mülk sahiplerine böyle deniliyordu. Canlı ele geçenlerin tümü Boiotia'lı tutsaklarla birlikte zincire vurulup hapse atıldılar. Ama bir süre sonra adam başına iki mana kurtarmalık karşılığında serbest bırakıldılar. Bunlara vurulan zincirler Akropol'e asılmıştır; benim zamanımda da, tapınağın günbatısına bakan yönünde, Med'lerin birçok yerini yakmış oldukları duvarın üzerinde asılı duruyorlardı. Kurtulmalığın onda biri Atinalıların Pallas'a sundukları bronzdan yapılma dört atlı araba için ayrıldı; Akropol Propulaion'una giren ziyaretçinin soluna rastlayan ilk sungu budur; üzerinde şu yazıt vardır:

Khalkis'liler ve Boiotia'lılar sert yere çattılar;
Atina çocukları saldırılarını kırdı;
Demirler ve karanlık zindanlar gururlarını söndürdü,
Pallas, ondalık olarak bu kısrakları kabul et.

78. Atina bu felâketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün ve eşitliğin değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur! Tyranlar yönetimindeki Atina, askerlik bakımından, komşu ulusların hiç birisine üstün değildi; tyranlarından kurtulunca çok öne geçti; bu da şunu gösterir ki, bir efendinin buyruğu altında, yurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar.

Atina İle Thebai ve Aigina Arasında Savaş

79. Atinalıların alın yazıları işte böyle olmuştur. Bundan sonra Atinalılardan öç almak isteyen Thebai'liler, Delphoi'ye elçiler gönderdiler. Pythia onlara yalnız kendi kuvvetleriyle öç alamayacaklarını bildirdi ve: "İşi önce gevezelere havale edip sonra gidip en yakınlarındakilere yalvarmaları" öğüdünü verdi. Danışmacılar, Halk Meclisini toplayıp orakl'i bildirdiler; en yakınlarındakilere yalvarma öğüdünü işiten Thebai'liler, dediler: "'Ne demek! Bize en yakın komşularımız Tanagra, Koronai ve Thespia'lılar değil mi? Bunlarsa her zaman savaşa bizimle beraber katılıyorlar. Onlara niye yalvaralım? Orakl'in anlamı başka mı yoksa?"

80. Bu yorumlar arasında, orakl'i anlamış olan birisi, birdenbire atıldı: "Galiba tanrının bize ne söylediğini anladım. Asopos'un iki kızı vardı derler (203), Thebe ve Aigina; mademki bunlar kardeştiler, bana öyle geliyor ki tanrı bize öcümüzü almak için Aigina'lılara yalvarmamızı anlatmak istemiştir". Öbür düşüncelerin hiç biri bu kadar akıllıca görünmüyordu. Hemen Aiginia'lılara haber yolladılar, orakl'i ileri sürerek yardım istediler, çünkü kendilerinin en yakın akrabalarıydılar. Bu istek üzerine Aigina'lılar, onlarla birlikte savaşmak üzere Aiakid'leri göndereceklerine söz verdiler.

81. Thebai'liler, Aiakos'ların yardımıyle yeniden savaşa kalktılar, ama Atinalılar bunları fena hırpaladılar. O zaman Aigina'lılara başka elçiler gönderdiler. Aiakid'leri geri verdiler ve yerine adam istediler. Büyük refahları ile pek burnu büyümüş olan Aigina'lılar, Atinalılara karşı besledikleri eski bir kini hatırladılar, Thebai'lilerin sürekli yalvarışları üzerine, haberci gönderip resmen savaş ilân etmeden, Atina'ya karşı savaşa atıldılar. Atinalılar Boiotia'lıları yakından sıkıştırıyorlardı, Aigina'lılar da uzun savaş gemilerine binip Attika'ya gittiler, Phaleron'u ve kıyı boyunun öbür yerlerindeki pek çok Demos'u baştan başa yıktılar. — Bu soygun Atinalılar için önemli bir kayıp oldu.

82. Aigina'lıların Atinalılara karşı besledikleri kinin aslı şu anlatacağım olaylara dayanır: Epidauros ülkesinde ürün yetişmez olmuştu; bu felâket yüzünden Epidauros'lular Delphoi orakl'ine danıştılar. Pythia onlara, Damia ve Auxesia heykellerini dikmelerini salık verdi (204); o zaman durumlarının düzeldiğini göreceklerdi; Epidauros'lular bu sefer de heykel, bronz mu olsun yoksa, mermer mi, diye sordular; Pythia, ikisi de olmaz, dedi, aşılı zeytin ağacından olsun istiyordu. O zaman Atinalılardan bir zeytin ağacı kesmek için izin istediler; en kutsal zeytinlerin Attika'dakiler olduğuna inanıyorlardı; ayrıca o zamanlar zeytin ağacı yalnız Attika'da bulunuyordu diyenler de vardır. Atinalılar bir tane vermeye razı oldular ama, onlar da her yıl Polias Athene'ye ve Erekhtheos'a sungular getireceklerdi, öyle şart koştular. Bu noktada anlaşma olunca Epidauros'lular istediklerini aldılar ve bu zeytin ağacından yapılan tanrısal heykelleri kendi topraklarına diktiler; toprakları bereket kazandı ve Atinalılarla anlaştıkları gibi, vergilerini ödediler.

83. Daha önceden de olduğu gibi, o dönemde de Aigina'lılar Epidauros'luların uyruklarıydılar; özellikle aralarındaki davalara baktırmak, kim haklı kim haksız anlamak için, denizi aşıp Epidauros'a taşınırlardı. Ama bu andan başlayarak tezgâhlara gemiler koydular

ve ihtiyatı elden bırakmamaları için yapılan öğütlere kulak asmayarak Epidauros'lulara karşı baş kaldırdılar. Savaş başladı, bunlar denizlerdeki üstünlüklerinden yararlanarak düşman ülkeyi yağma ettiler, Damia ve Auxesia heykellerini de kaldırıp kendi topraklarına getirdiler ve ülkelerinin ortasına, kentin yirmi stad kadar ötesindeki Oia denilen yere diktiler. Buraya yerleştirdikleri bu tanrıların hayrını görmek için kurbanlar sunuyor ve Sövgücü Kadınlar Korosu ayırıyorlardı; tanrıçalardan her biri için on korocu kadın ayrılmıştı; koroların sövgüleri erkeklere karşı değil, yerli kadınlara karşıydı; bu dinsel görenek Epidauros'da pek önemliydi ve orada, açıklanması yasak olan daha başka ve gizli görenekler de vardı.

84. Heykeller ellerinden gittikten sonra Epidauros'lular, artık Atinalılara o vergiyi vermez oldular. Atinalılar, Epidauros'lulara hoşnutsuzluklarını bildirdiler. Ama onlar, kendilerinin suçu olmadığını söylediler; heykeller kendi ülkelerinde olduğu sürece vergiyi ödemişlerdi. Onlar, kendilerinde olmadıkları halde gene de vergi ödemeleri haksızlık olurdu; ödemesi gerekli olanlar onlara bugün sahip olanlar, yani Aigina'lılardı. Bunun üzerine Aigina'ya haber gönderen Atinalılar, heykelleri istediler; Aigina'lılar da, "bizim sizinle bir alıp vereceğimiz yok", cevabını verdiler.

85. Atinalıların anlattıklarına göre, heykelleri istedikten sonra bir trirem, bir tek, içinde resmî görevliler olduğu halde yola çıktı, Aigina'ya vardı, görevliler, Atinalıların ağacından yapılmış olduklarını ileri sürerek heykelleri istediler ve kaldırıp götürmek için kaidelerinden sökmeye giriştiler. Sökemeyince çepeçevre ip bağlayıp çekmeye başladılar; çekerken gök gürledi, yer sarsıldı; triremi getiren ve ipleri çekmekte olan adamlar deli oldular; ve bu çılgınlık içinde düşman gibi birbirlerini öldürmeye başladılar, bir teki kaldı, öbürleri hepsi öldü, o da bir başına Phaleron'a döndü.

86. Atinalıların anlattıkları böyle. Ama Aigina'lılar, Atinalıların bir gemi ile gelmediklerini söylerler. (Bir değil, isterse birkaç gemiyle gelmiş olsunlar, kendi donanmaları da vardı, bunları kolayca püskürtebilirlerdi). Bütün bir donanmaydı, diyorlar kendi ülkelerine karşı gelen; kendileri karşı koymamışlardı; denizde bir çatışmaya girmemişlerdi. Deniz savaşında Atinalılarla baş edemeyeceklerini bildikleri için mi, yoksa zaten ne yaptılarsa gene onu yapmak için mi bırakmışlardı, burasını belirtmiyorlar. Atinalılar, diye ekliyorlar, baktılar ki kimse karşılarına çıkıp savaşmıyor, o zaman karaya indiler, heykellerin yanına gittiler, ama heykelleri kaidelerinden sökemeyince, çevrelerine ip sarıp çekmeye başladılar ve

böyle çekilen iki heykel, ikisi de aynı şeyi, bence inanılmaz, ama belki inananların bulunabileceği şeyi yapıncaya kadar çektiler: Heykeller diz üstü düştüler ve ondan sonra da hep öyle kaldılar. Atinalılar, —Aigina'lılara bakılırsa— işte bu dediklerimi yaptılar ve kendileri de Atinalıların üstlerine yürüyeceklerini haber alınca Argos'lulara baş vurdular. Böylece Atinalılar, Aigina'ya çıktıkları zaman, karşılarında Aigina'lıları savunmak için gelmiş bulunan Argos'luları buldular; Epidauros'tan Aigina'ya gelirken bundan haberleri yoktu; Atinalılar bunların kendi üzerlerine yürüdüklerini ve gemilerle aralarının kesildiğini gördüler; aynı anda gök gürledi, yer sarsıldı.

87. Argos'luların ve Aigina'lıların anlattıkları böyledir; ve Atinalılar, içlerinden yalnız birinin kurtulup Attika'ya döndüğü noktasında onlarla birliktirler. Yalnız Argos'lular Atina ordusunun geriye bir tek kişi kalana kadar kırılmış olması onurunu kendilerine mal ederlerken, Atinalılar bunu tanrısal güçten bilirler. Zaten derler, geriye dönen de çok yaşamadı; ölümü şöyle olmuş: Atina'ya döner ve felâketi haber verir; beraber Aigina'ya gittiği arkadaşlarının karıları onun tek başına döndüğünü haber alınca öfkelenirler ve zavallıyı yakalarlar; ortalarına alırlar, mantolarındaki çengelliiğneleri etine batırmaya başlarlar ve kocalarını ondan isterler, geride kalan da böyle ölür ve bu kadınlar ayaklanması Atinalıları öbür felâketten daha çok acındırmış. Kadınları başka türlü cezalandıramadıkları için, giyimlerini İon giyimleriyle değiştirirler; çünkü eskiden Atinalı kadınlar, Korinthos'lularınkine çok benzeyen Doris giyimleri giyiyorlardı. Bir daha çengelliiğne kullanmasınlar diye keten gömlek giydirdiler.

88. Aslında bu giyim İonia'nın değil, Karia'nındır; zira bütün Yunanlı kadınların ulusal giyimleri, eskiden bizim bugün Doris giyimi dediğimiz gibiydi. — Buna karşılık, bu olay, diyorlar, Argos'luların ve Aigina'lıların ülkelerinde o güne kadar yapılanlardan yarım boy daha uzun iğneler yapılması âdetinin yerleşmesine yol açmıştır; bu iğneler, karılarının iki tanrıça tapınağına sundukları en önemli sungular haline geldiler, bu tapınağa Atina'da yapılmış hiç bir şey, özellikle kapkacak sokulmazdı; artık kendi ülkelerinde yalnız kendi yaptıkları kaplardan içmek âdet olmuştur. O zamandan beri ve bugün de, Argos ve Aigina kadınları, Atinalı kadınları aşağısamak için eskisinden daha uzun iğneler kullanırlar (205).

89. Aigina'lıların Atinalılara karşı besledikleri kinin kaynağı bu anlattığımız olaydır. Thebai'liler kendilerinden yardım isteyince,

heykeller yüzünden uğramış oldukları hakaretin kiniyle dolu olan Aigina'lılar coşmuş ve Boitoia'lıların yardımına koşmuşlardır. — Aigina'lılar Attika kıyılarını kırıp geçiriyorlardı; Atinalılar tam Aigina üzerine bir donanma göndereceklerı sırada Delphoi'den bir orakl geldi: Aigina'lıların yaptıkları bu kötülüğün üzerinden otuz yıl geçmesini bekleyeceklerdi, otuz birinci yıl Aiakos için bir tapınak açacaklar ve sonra Aigina'ya karşı savaşa gireceklerdi; o zaman başarı onların olacaktı. Eğer savaşa hemen girerlerse son zafer gene kendilerinde kalacaktı, ama arada savaşın gereğine göre başarı elden ele gidip gelecekti. Atinalılar bu orakl'i aldıktan sonra agorada bugün de yerinde durmakta olan tapınağı Aiakos için ayırdılar, ama Aigina'lıların sürmüş oldukları silinmez lekeden sonra otuz yıl uslu uslu oturmaya katlanamadılar.

90. Öç alma hazırlıklarındaydılar ki, Lakedaimon'luların çıkarttıkları bir olay tekerlerine sopa sokmuş oldu. Lakedaimon'lular, Alkmaion'ların Pythia'yı dolaba koymuş olduklarını ve Pythia'nın kendilerine ve Peisistratos'lara karşı yaptığı kalleşliği öğrenmişlerdi. İki kat üzüntü duyuyorlardı, zira kendi konuklarını Attika'dan kovmuşlar ve Atinalılara yaptıkları bu hizmet üstelik boşa gitmiş, onlardan bir karşılık görmemişlerdi, bunu iyice anlıyorlardı. Ayrıca kendilerine Atinalılardan kötülükten başka bir şey beklememeleri gerektiğini bildiren orakl'ler de vardı; aslını bilmedikleri bu orakl'leri Sparta'ya Kleomenes getirmiş ve herkes de öğrenmişti. Kleomenes bunları Atina kalesinde ele geçirmişti. zira bunlar daha önce Peisistratid'lerin elindeydi, kaçarlarken tapınakta bırakmışlar, Kleomenes de oradan almıştı.

91. Bu orakl'leri elde eden ve Atinalıların çoğalmış olduklarını ve kendi uyrukları olmaya hevesli olmadıklarını gören Lakedaimon'lular, özgür bir Atina halkının kendileri karşısında bir ağırlık olarak meydana çıkacağını, oysa ki bir tyrana baş eğerlerse güçlerini yitireceklerini ve o zaman kendi uyrukları olabileceklerini hesapladılar; kafalarına bu düşünce yerleşince Peisistratid'lerin Hellespontos'da sığınmış oldukları Sigeion'da bulunan Peisistratos oğlu Hippias'a haber gönderdiler. Çağrıyı alan Hippias, onların yanına geldi. Sparta'lılar öbür müttefiklerinden de delegeler getirttiler ve şöyle konuştular: "Silâh arkadaşlarımız, yaptıklarımızın yanlış olduğunu anladık; düzmece orakl'lere kandık, bize bunca konukseverlik duygularıyle bağlı olan ve Atina'yı buyruğumuz altına almamıza engel çıkarmayan kimseleri yurtlarından sürdük; bu yetmiyormuş gibi, kenti, bizim sayemizde özgürlüğe kavuştuğu halde bize baş kaldıran, bize ve kralımıza karşı saygısızlıkta bulunan ve

kovan bir halkın eline bıraktık, bu halk şimdi güçlendi, büyüdü, kendini beğenir oldu, komşuları Boiotia'lılar ve Kalkhis'liler bunu herkesten iyi biliyorlar — bilmeyenler de pek yakında, Atinalılar eksikliğini duydukları azıcık bir şeyi ellerinden almak istedikleri zaman öğrenecekler. Şimdi mademki bir yanlışlık yaptık, elbirliği edip bu yanlışı düzeltelim. İşte Hippias burada, onu ve sizleri kentlerinizden alıp buraya bunun için getirttik; açıkçası onu el ve silâh birliğiyle yeniden Atina'ya yerleştirelim ve elinden almış olduğumuz şeyi geri verelim".

92. Böyle konuştular. Ama müttefiklerinin çoğu bu sözlere kanmadı. Hepsi de susuyorlardı; Korinthos'lu Sosikles söz aldı:

a) "Ah, dedi, gökyüzü yere inecek, yeryüzü havaya çıkacak ve gökyüzüne hükmedecek, insanlar denizde yaşamaya zorlanacaklar, balıklar da insanlar gibi yaşayacaklar, çünkü siz Lakedaimon'lular, güçler arasındaki eşitliği kırıp sitelerde tyranlığı, yani haksız ve eli kanlı bir şeyi diriltmek istiyorsunuz. Eğer sitelerin tyranlar eliyle yönetilmesini uygun buluyorsanız, önce siz başınıza bir tyran geçiriniz, öbürlerine sonra sıra gelsin; ama hayır, siz onu kendiniz için istemiyorsunuz, aman Sparta'ya girmesin diye bakıyorsunuz, istediğiniz sadece onu müttefiklerinize zorla kabul ettirmektir. Eğer onu siz de bizim gibi denemiş olsaydınız, nasıl bir şey olduğunu bilir ve başka türlü konuşurdunuz.

b) Eskiden Korinthos'da işler şöyleydi: Bir oligarşi vardı, kenti oligarşinin üyeleri olan Bakhiad'lar yönetiyorlardı; bunlar yalnız kendi aralarında evlenirlerdi. İçlerinden birisinin, Amphion'un topal bir kızı oldu; adı Labda'ydı. Bakhiad'lardan hiç kimse bununla evlenmek istemiyordu; kısmet Ekhekrates oğlu Eetion'unmuş, bu Petra demos'undan ama, aslında Lapit'lerdendi ve Kaineid'lerden iniyordu. Ne bu kadından ne de öbürlerinden çocuğu olmuştu. Bunun için danışmak üzere Delphoi'ya gitti. Tapınağa girer girmez Pythia onu şu dizelerle karşıladı:

Sen ki şerefsiz yaşıyorsun, şerefe lâyıksın
Labda'nın karnında bir kaya var, yürüyen bir kütle
Zengin kentin krallarını ezmek ve onları
Korinthos'un yasalarına boyun eğdirmek için.

Eetion'a verilmiş olan bu orakl nasıl olduysa Bakhiad'ların kulağına gitti. Daha önce de Korinthos'a değinen bir başka orakl duvmuşlardı, ama anlamını kavrayamamışlardı ve Eetion'un orakl'i ile aynı anlama geliyordu.

Kayaların üstünde, bir kartaldan bir aslan doğacak,
Güçlü, etobur, pençesi altında dizler çatırdayacak...
Düşünülsün bu sözler sevimli kıyılarında
Peirene (206) nin ve kurumundan geçilmeyen Korinthos'un.

c) Bakhiad'lar bu orakl'i, Eetion'a verilen orakl'i öğrendikleri güne kadar anlamamışlardı. Şimdi anlıyorlardı, bu iki orakl aynı sesi veriyordu. Bunu anladıklarını hiç belli etmediler, zira Eetion'un evinde doğacak olan çocuğu öldürmeye karar vermişlerdi. Eetion'un karısı doğurur doğurmaz içlerinden on kişiyi, çocuğu öldürmek üzere, Eetion'un evine gidip bebeği görmek istediler. Labda, bunları çocuğun babasının dostları sandı, hiç bir şeyden şüphelenmedi, çocuğu onlardan birinin kucağına verdi. Bunlar yolda gelirken aralarında kararlaştırmışlardı, bebeği ilk alan yere çarpıp kafasını ezecekti. Ama tanrılar çocuğu koruyorlardı, çocuk adama gülümsedi, bu gülüş adamı duygulandırdı, acıdı, öldüremedi; acıma duygusu baskın çıkıyordu, çocuk ikincinin, sonra üçüncünün eline geçti. Böylece elden ele dolaştı, on kişinin onu da çocuğu yanındakine vermiş, öldürememişti. Çocuğu anasına geri verip, çıktılar. Kapının eşiğinde birbirlerine girdiler, birbirlerini suçladılar, özellikle verdikleri kararı uygulamadığı için ilk alana yüklendiler; bir süre sonra anlaştılar, hep birden girecekler ve hep beraber öldüreceklerdi.

d) Ama Eetion oğlunun Korinthos'un başına belâlar açması gerekiyordu. Kapının yanında dikilen Labda her şeyi duymuştu. Fikirlerini değiştirmelerinden ve yeniden gelip çocuğu öldürmelerinden korkmuştu, çocuğu almış, en az akla gelebilecek bir yere, bir kutuya saklamıştı; çünkü biliyordu, bir daha gelirlerse çocuğu bulmak için aramadık yer bırakmayacaklardı; öyle de oldu. İçeriye girdiler, aradılar, ama çocuktan iz yoktu. O zaman geri dönmeye ve kendilerini buraya göndermiş olanlara, emirlerini tastamam yerine getirdiklerini söylemeye karar verdiler. Gittiler ve gerçekten de öyle söylediler.

e) Eetion'un çocuğu büyüdü, kurtulduğu tehlikeden kinaye Kypselos adını almıştı, ki kutu anlamına gelir. Büyüdükten sonra Delphoi'ya gidip orakl'e danıştı; aldığı cevap iyiydi, ama bir sakıncası vardı; o güvendi, işe girişti ve Korinthos'u aldı. Söz konusu orakl şudur:

Mutlu bir adam bu evime giren Eetionoğlu Kypselos,
Kendisi ve oğulları ünlü Korinthos'da kral olacaklar
Ama oğullarının oğulları değil artık.

Orakl böyleydi. Tyranlığı alınca Kypselos şöyle bir adam oldu: Pek çok Korinthos'luyu kovdu, sürdü, başka birçoklarının varını yoğunu ve daha da çoğunun canını aldı.

f) Otuz yıl hüküm sürdü ve hep mutlu olarak yaşadı; sonra oğlu Periandros tyran oldu. Periandros önceleri babasından biraz daha yumuşaktı; ama elçileri Miletos tyranı Thrasybulos ile görüştükten sonra Kypselos'dan daha da kan dökücü oldu. Thrasybulos'un yanına bir elçi göndermişti, sitesini iyi yönetebilmek için nasıl bir hükümet sistemi kurmalıydı, onu öğrenmek istiyordu. Thrasybulos, Periandros'un gönderdiği adamı kentin dışına götürdü; ekin tarlaları arasında gezindiler, ekinler arasından geçerlerken elçiyi konuşturuyor, ne için geldiği konusunda sorular soruyordu ve arada başı öbürlerini geçmiş olan başakları koparıp yere atıyordu; sonunda en güzel ve en verimli başaklar yok olmuştu. Tarlalardan çıktıkları zaman tek kelime söylemeden elçiyi gönderdi. Elçi, Korinthos'a döndü, Periandros hemen, ne öğüt verdi diye atıldı. Ama elçi, Thrasybulos'un kendisine bir öğüt vermediğini söyledi. Periandros'un kendisini böyle kıt akıllı ve kendi malına zarar vermekten çekinmeyen bir adama yollamasına şaşıyordu; bu arada Thrasybulos'un yaptıklarını da anlatmıştı.

g) Periandros, onun ne demek istediğini anlamıştı; Thrasybulos ona yurttaşları arasında sivrilenleri öldürmesi gerektiğini anlatmak istiyordu, o da bunu kavramıştı; bundan sonra yurttaşlarına karşı son derece kıyıcı oldu. Kypselos'un elinden ölmeden ya da sürülmeden kalmış olanları da Periandros hakladı. Karısı Melissa'nın hatırı için bütün Korinthos kadınlarını soymuştur. Bir konuk bu Melissa'ya, bir zamanlar bir para emanet etmişti, bunun yerini öğrenmek için danışmak üzere Thesprot'lara, Akheron üzerindeki Ölüler Orakl'ine bir adam göndermişti. Melissa'nın gölgesi görünmüş, ama herhangi bir şey, bir işaret vermeyi istememişti; zira, demişti, üşüyorum, çünkü çıplaktı; kendisiyle beraber mezara konulmuş olan giyecekler işe yaramıyordu, çünkü yakılmamışlardı; ve tyranın bu sözlerin doğruluğunu anlaması için şunu da sözlerine ekledi, Periandros ekmekleri fırına koyduğu zaman fırın artık soğumuştu. Bu sözler Periandros'a bildirildi, sözlerinin anlaşılması için yaptığı uyarının onun için bir anlamı vardı, bunda şüphe edilemezdi, çünkü Melissa'ya sahip olduğu zaman kadın ölmüş bulunuyordu. — Çavuşlar çıkarıp ilân ettirdi, bütün Korinthos kadınlarının Here tapınağında toplanmalarını emretti. Geldiler, bayram gibi en güzel takılarını takıp süslenmişlerdi. O içeriye askerler koymuştu, özgür-köle ayırmadan bütün kadınların üstündekiler çıkartıldı; giyecekler bir hen-

değe doldurduldu, Melissa için dualar ettirdi ve yaktırdı. Bu törenden sonra tapınağa ikinci bir elçi gönderdi, Melissa'nın görüntüsü konuğun bırakmış olduğu emanetin yerini söyledi: "İşte Lakedaimon' lular, tyranlığın ne olduğunu anlayınız, onların yaptıkları işte böyle şeylerdir. Biz Korinthos'lular, sizin Hippias'ı çağırttığınızı duyunca şaşıp kaldık ve şimdi duyduğumuz sözlerinize büsbütün şaşıyoruz ve tapındığımız bütün Hellen tanrıları adına sizden sitelerde tyranlığı kurmamanızı diliyoruz. Şüphesiz bizi dinlemeyeceksiniz; adalete karşı gelerek Hippias'ı getireceksiniz; ama biliniz ki, hiç olmazsa Korinthos'lular bunu kabul etmeyeceklerdir".

93. Korinthos delegesi Sosikles böyle konuştu. Sonra Hippias söz aldı. Aynı tanrıları tanık göstererek, gün gelip kader Peisistratid' leri Atinalıların düşmanlıklarıyle karşı karşıya getirdiği zaman, onlara en başta Korinthos'luların acıyacaklarını söyledi. Hippias bu karşılığı orakl'leri iyi bilen bir adam olarak veriyordu. — Öbür müttefikler o ana kadar ağızlarını açmamışlardı. Sosikles'in özgür insan dili ile söylediklerini dinledikten sonra her biri konuşmaya başladı ve Korinthos'lulardan yana çıktılar, tanrıların adını anarak Lakedaimon'luların bir Yunan sitesine böyle yüzkarası bir yenilik getirmeye kalkmamalarını istediler.

94. Bu iş şöyle bitti: Hippias'ın ülkeden çıkması istendi. Makedonya'lı Amyntas ona, Anthemus'u almasını söyledi; Thessalia'lılar da İolkos'u vermek istiyorlardı; o ikisini de istemedi, Peisistratos'un Mytilene'lilerden kılıç zoruyle almış olduğu Sigeion'a (207) döndü; Peisistratos burasını aldıktan sonra kendi piçi Hegesistratos'u tyran yapmıştı; Argos'lu bir kadından doğmuş olan bu tyran Peisistratos'un mirasından kavgasız gürültüsüz yararlanamamıştı. Akhilleion'da üs tutmuş olan Mytilene'lilerle Sigeion'da üslenmiş olan Atinalılar arasındaki savaş uzun zaman sürmüştü; bir taraf elinden alınmış olan toprakların geri verilmesini istiyor, öbürü vermem diyor, Aiol'ların, İlion ülkesi üzerine kendilerinden, yani Helene'yi kaçıranları cezalandırmış olan Menelaos'un Yunanlı yoldaşlarından daha çok hakları olamayacağını ileri sürüyorlardı.

95. Ve savaşıyorlardı, bu savaşlarda birçok olaylar geçiyordu; bir gün Atinalıların daha iyi durumda oldukları bir savaş sırasında ozan Alkaios kaçıp canını kurtarmış, ama silâhları Atinalıların elinde kalmıştı (208). Atinalılar bu silâhları Sigeion'daki Athene tapınağına asmışlardır. Alkaios bu olayı bir şiir konusu olarak işlemiş ve başına gelmiş olanları arkadaşı Melanippos'a bildirmek üzere, şiiri Mytilene'ye göndermiştir. — Mytilene'lilerle Atinalıları, her iki

yanın oluru ile aracı olarak seçilmiş bulunan Kypselos oğlu Periandros uzlaştırmıştır. Uzlaşma, her birinin halen elinde bulunan topraklara sahip olması temeline dayanıyordu. Sigeion böylece Atinalılara kalmış oluyordu.

96. Lakedaimon'dan Asya'ya dönmüş olan Hippias, Atinalılara karşı elinden geleni yapıyordu. Atinalıları Artaphrenes'e çekiştiriyor, Atina'nın Artaphrenes'in ve Dareios'un egemenliği altına düşmesi için çaba harcıyordu. Hippias'ın çevirdiği dolapları haber alan Atinalılar Sardes'e elçiler göndererek, Pers'lerin Atina'dan göçmüş olanların sözlerine kapılmalarını önlemek istediler. Ama Artaphrenes onlara, başlarını belâya sokmak istemiyorlarsa, Hippias'ı geri çağırmaları emrini verdi. Atinalılar bunu kabul etmediler; ve bu isteği reddettikten sonra artık kendilerini açıktan açığa Pers'lere düşman durumda göstermekten çekinmediler.

97. Lakedaimon'lu Kleomenes tarafından atılmış ve Sparta'dan kovulmuş olan Miletos'lu Aristagoras Atina'ya geldiği zaman, Atinalılar işte bu durumdaydılar; Atina bütün siteler içinde en güçlü olanıydı. Halk Meclisinin karşısına çıkarılan Aristagoras, Sparta'da vermiş olduğu söylevi burada da tekrarladı, Asya'nın ne kadar zengin olduğunu anlattı, Pers'lerle savaşmanın kolaylığından, kalkan ve mızrak bilmedikleri için kolay ele geçirilecek bir av olduklarından söz etti. Bunları boyuna ve üst üste tekrarlıyor, sözlerine yeni kanıtlar ekliyordu: Miletos'luların, Atinalıların kolonu olduğunu, onları yokluktan kurtarmanın Atina'nın boynunun borcu olduğunu ileri sürüyordu. İstediği kararı verdirinceye kadar dökmedik dil bırakmadı. Bir kalabalığı kandırmak, demek bir tek kişiyi kandırmaktan daha kolaymış ki, bir tek Lakedaimon'lu Kleomenes'i kandıramadığı halde otuz bin Atinalıyı kandırabilmiştir. Bu işe aklı yatan Atinalılar, İonia'lıların yardımına koşmak üzere yirmi gemi göndermek için oy kullandılar; her bakımdan güvendikleri yurttaşları Melanthios'u da bu kuvvetlerin başına geçirdiler. Yunanlıların ve Barbarların başlarına ne belâ geldiyse hepsinin kaynağı işte bu gemilerdir.

Sardes'in Düşüşü ve Yanışı

98. Aristagoras donanma yola çıkmadan gemiye atlayıp Miletos'a gitti; İonia'lılara bir şey kazandırmayacak, ama Dareios'u kuşkulandıracak bir proje tasarlamıştı ve zaten istediği de bundan ibaretti; Megabazos'un Strymon kıyılarındaki yurtlarından zorla çıkarıp

Phrygia topraklarında önemli bir koloni kurdurmuş olduğu Paionia' lılara adam gönderdi. Bu adam, Paionia'lılara şunları söyledi: "Paionia'lılar, beni size Miletos tyranı Aristagoras yolladı, size beni dinlerseniz kurtulacağınızı bildiriyor. Bütün İonia Büyük Kral'a karşı ayaklanmıştır, artık sağ salim yurdunuza dönebilirsiniz. Deniz kıyısına ulaşmak üzere yola çıkınız, üst yanı ile biz ilgileniyoruz". Paionia'lılar bu sözleri sevinçle karşıladılar; çocuklarını ve karılarını alıp gizlice kaçtılar ve deniz kıyısını tuttular; ama içlerinden bazıları korkmuş, gitmemişti. Deniz kıyısına ulaşan Paionia' lılar, Khios'a götürüldüler; bu arada kuvvetli bir Pers atlı birliği peşlerine düşmüştü, ama bunlar kıyıya, öbürlerinin gemiye bindikleri yere vardıkları zaman Paionia'lılar Khios adasına çıkmış bulunuyorlardı; Pers'ler, Paionia'lılara haber gönderip geri dönmelerini istediler. Ama Paionia'lılar dinlemediler. Khios'lular onları Lesbos'a, Lesbos'lular da Doriskos'a yolladılar (209). Paionia'lılar oradan kara yoluyle Paionia'ya gittiler.

99. Aristagoras, yirmi Atina gemisi, ayrıca Eretria'nın gönderdiği beş trirem ile beraber geldiği zaman (Eretria bu triremleri Atinalıların hatırı için değil, Miletos'luların hatırı için gönderiyordu, zira eskiden Eretria, Khalkis'lilerle savaşırken Samos'lular da Eretria ve Miletos'a karşı Khalkis'lilerden yana çıkmış, bunun üzerine Miletos'lular da Eretria'yı tutmuşlardı). Aristagoras demiştik, bu gemiler gelince ve öbür müttefikler de toplanınca Sardes üzerine sefer açtı. Kendisi sefere katılmıyordu; o Miletos'da kalmış ve Miletos'luların başına öz kardeşi Kharopinos ile bir başka yurttaşı olan Hermophantos'u geçirmişti.

100. Donanma ile Ephesos'a gelen İonia'lılar, gemileri Ephesos topraklarında Koressos'a bırakıp, kalabalık kuvvetlerle karadan yola çıktılar. Kılavuz olarak Ephesos'luları almışlardı. Kaystros suyunu izlediler, Tmolos'u aştılar ve Sardes önlerinde buldular kendilerini ve hiç bir çatışma olmadan kenti aldılar; Akropol dışında bütün kent ellerine geçmişti. Akropol'ü Artaphrenes kendisi savunuyordu ve elinde önemli kuvvetler vardı.

101. Kenti aldılar, ama yağma etmediler, evlerin çoğu sazdan yapılmaydı; tuğla yapıların bile üstleri sazla örtülüydü. Askerlerden biri, bir eve ateş verdi. Evden eve sıçrayan yangın bütün kenti yaktı. Alevler içinde kalan kentte bulunan Lydia'lılar ve Pers'ler göz açıp kapayıncaya kadar ateş içinde buldular kendilerini, yangın bütün kenti, en uzak köşelerine kadar sarmıştı, kaçıp kurtulma olanağı kalmamıştı; halk, yığın yığın agoraya ve Paktolos kıyılarına

koşuyordu; Tmolos'dan altın pullar taşıyan bu çay, agoranın ortasından geçer ve denize dökülen Hermos'a karışır. Paktolos kıyılarına ve agoraya yığılan Lydia'lılar ve Pers'ler kendilerini savunmak zorunda kaldılar. Düşmandan birilerinin kendilerine karşı durduğunu, kimilerinin de üstlerine yürüdüğünü gören İonia'lılar kaçmaya başladılar ve korktular, Tmolos dağına doğru gerilediler ve sonra gece olunca oradan da gemilerine dönmek üzere çekildiler.

102. Sardes yanmıştı ve bu arada ülkenin tanrıçalarından Kybeba'nın tapınağı da yanmıştı (210), sonradan Pers'ler bunu bütün Yunan tapınaklarını yakmak için bahane olarak kullanmışlardır. Halys'in bu yanında bulunan Pers'ler, seferi haber almışlar ve Lydia'lıların yardımına koşmak üzere toplanmışlardı. Ama İonia'lıları Sardes'de bulamayınca peşlerine düşüp Ephesos'a gelmişlerdi. İonia'lılar burada savaşa girdiler ve bozguna uğradılar. Pers'ler çoğunu öldürdüler, ölenlerden önemli kişiler arasında Eretria'lıların başlarında bulunan ve oyunlarda taçlar kazanarak Keos'lu Simonides'den övgüler toplamış olan Eualkidas da vardı. Savaştan artakalanlar sitelerine dağıldılar.

103. Bu savaş böyle oldu. Atinalılar İonia'lıları bırakıp gittiler ve Aristagoras'ın elçileri ne kadar ısrar ettilerse de bir daha yardıma gelmediler. Atina'nın desteğinden yoksun kalmış olmakla beraber İonia'lılar Büyük Kral'a karşı savaşmak üzere hazırlık yapmaktan geri kalmıyorlardı; Dareios'a karşı almış oldukları durum onları buna zorluyordu. Hellespontos üzerine gemiler gönderdiler ve Bizans da içinde olmak üzere bölgenin bütün sitelerine boyun eğdirdiler; hatta Hellespontos'dan sonra Karia'lıları da bağlaşıkları arasına kattılar ve önceleri kendileriyle birlikte savaşmak istememiş olan Kaunos kenti de, Sardes yandıktan sonra onlarla birlik oldu.

104. Bütün Kıbrıs da, Amathus'lular dışında, kendiliğinden İonia'lılara katılmıştı. Aslında Kıbrıslılar da Med'lere karşı ayaklanmışlardı. Onesilos adında birisi vardı, Kıbrıs'ta Salamis kralı olan Gorgos'un küçük kardeşi ve Euelthon oğlu Siromos'un oğlu Khersis'in oğlu oluyordu; bu adam kardeşi Gorgos'u Büyük Kral'dan ayırmaya çalışıyordu. İonia'lıların ayaklandıklarını duyunca yeniden baskıya başlamıştı. Gorgos'u razı edemeyince bir fırsat aramaya koyuldu ve bir gün Gorgos'un adamlarıyle birlikte kentten çıkmasından yararlanarak Salamis'in kapılarını kapattırdı ve Gorgos'u içeriye bırakmadı. Kenti elinden gitmiş olan Gorgos, Med'lere sığındı. Böylece Onesilos, Salamis'i ele geçirmiş oldu ve bütün Kıbrıs adasını da peşine takarak baş kaldırdı. — Bütün adayı, ama Ama-

thus'lular dışında; bunlar onu dinlememişlerdi, o da bunları kuşatmaya almıştı.

Histiaios İşe Karışıyor

105. Onesilos, Amathus'u kuşatmıştı. — Dareios'a, Atinalılarla İonia' lıların Sardes'i aldıklarını ve yaktıklarını, bu işlerin Miletos'lu Aristagoras'ın başının altından çıktığını haber verdikleri zaman, derler ki, Dareios, nasıl olsa kolayca haklarından gelebileceğini bildiği İonia'lılara hiç aldırış etmemiş ve ilk işi: Kim bu Atinalılar? diye sormak olmuş; kim olduklarını öğrenince yayını getirtmiş, bir ok takmış, gökyüzüne doğrultup atmış; ve oku tanrılar katına gönderirken bağırmış: "Ey Zeus! Bırak beni Atinalılara hadlerini bildireyim". Bunu demiş, sonra adamlarından birisine emir vermiş, kendisine her yemek getirdiklerinde üç sefer, "Ey kral, Atinalıları unutma!" diye hatırlatılsın demiş.

106. Bu buyruğu verdikten sonra, çoktan beri yanında tuttuğu Histiaios'u huzuruna getirtmiş ve şunları söylemiş: "Haber aldığıma göre Histiaios, senin Miletos'u ellerine emanet ettiğin vali, benim yetkilerime karşı bir ayaklanma düzenlemiş; bana karşı öbür anakaradan ve İonia'dan adamlar getirtmiş, —ki İonia'lılar bunun hesabını vereceklerdir—; bu İonia'lıları da öbür yabancılarla birlikte kendi peşine takılmaları için kandırmış ve Sardes'i elimden almış. Söyle bakalım bana; hoşuna gidiyor mu bu işler? Ve senin haberin olmadan böyle bir ayaklanma olabilir mi? Ayağını denk al, bir daha böyle suçlamalar karşısında kalmamaya bak!" Histiaios cevap verdi: "Ey kral! Neler söylüyorsun! Ben senin az da olsa canını sıkacak adam mıyım? Bundan elime ne geçer! Benim neyim eksik? Beni elindeki her şeye ortak ettin, gizlini bana açtın. Hayır, eğer benim bıraktığım vali dediklerini gerçekten yapmışsa, kendi başına yapmıştır. Ben, Miletos'luların ve valinin seninle olan ilişkilerinde en küçük bir değişiklik yapmaya kalkışacaklarına kesinlikle inanmam. Ama eğer yaptılarsa ve eğer duydukların doğruysa, ey kral, o zaman beni denizden uzaklara götürmekle ne yapmış olduğunu anla işte. Öyleye benzer ki, ben aradan çekilince İonia' lılar çoktan beri yapmayı tasarladıkları şeyi yapmışlardır; eğer ben İonia'da kalmış olsaydım hiç bir site kılını bile kıpırdatamazdı. Şimdi hemen beni İonia'ya geri gönder, işleri düzelteyim ve ayaklanmayı çıkaran valiyi de sana teslim edeyim. İşleri senin istediğin yolda düzelttikten sonra, kralların koruyucusu tanrıların adına ant içerim ki, şimdi İonia'ya giderken giydiğim savaş gömleğini, dün-

yanın en büyük adası olan Sardunya'yı da sana haraç ödemek zorunda bırakmadan çıkarmayacağım!".

107. Histiaios bu sözlerle Dareios'u aldatmak istiyordu, Dareios aldandı ve söylediklerini yapar yapmaz, gene Susa'ya dönmesini tembih ederek gitmesine izin verdi.

Kıbrıs Savaşı

108. Bu arada, yani Sardes olaylarının Büyük Kral'a haber verildiği, Dareios'un gökyüzüne ok fırlattığı, Histiaios ile konuştuğu ve bunun da denize doğru yollandığı sırada, diyorum, Salamis'teki Onesilos, ki Amathus'u kuşatmaya almıştı, Pers komutanı Artybios'un buyruğu altında toplanan kalabalık bir Pers ordusunun Kıbrıs'a gelmek üzere olduğunu haber aldı. Bunun üzerine İonia'nın her yanına çavuşlar göndererek İonia'lıları yardıma çağırdı. İonia'lılar uzun uzadıya görüşmelere dalmadan önemli bir donanmayla Kıbrıs'a koştular. İonia'lılar ve Kilikia'dan gemilerle gelen Pers'ler adaya çıktılar, karayolundan Salamis üzerine yürüdüler; bu arada Fenike gemileri de Kıbrıs Anahtarı diye anılan burnu dolanıyorlardı.

109. Durumdan ürken Kıbrıs tyranları, İonia'lı şefleri çağırarak şunları söylediler: "İonia'lılar, Pers'lere karşı mı, yoksa Fenike'lilere karşı mı savaşmak istersiniz, kendiniz karar veriniz. Eğer karada İranlılara karşı savaşmak isterseniz hemen gemilerinizden çıkarak karada savaş düzeni alınız, o zaman biz de sizin gemilerinize binerek Fenike'lilere karşı çıkarız. Eğer Fenike'lilerle karşılaşmayı yeğ buluyorsanız, serbestsiniz, ama ister karada ister denizde, öyle davranınız ki, sonunda İonia da Kıbrıs da özgür ülkeler olarak kalsınlar". İonia'lılar cevap verdiler: "İonia Meclisi bizi denizi korumak üzere gönderdi, gemilerimizi Kıbrıslılara bırakıp karada Pers'lerle dövüşelim diye değil. Biz de bize verilmiş olan görevi yapmaya çalışacağız. Size gelince, Med boyunduruğu altında çok inlediniz, siz de yiğitçe savaşınız".

110. İonia'lılar böyle karşılık verdiler. Bu arada Pers'ler Salamis ovasına varmışlardı. Kıbrıs kralları ordularını savaş düzenine soktular; Salamis ve Soloi askerlerini saf kan İranlıların karşısına çıkarıyor, geri kalan Kıbrıslıları da düşman ordusunun öbür askerleri ile savaşa sokuyorlardı. Pers komutanı Artybios'a karşı Onesilos kendisi çıkıyordu.

111. Artybios'un atı ağır silâhlar taşıyan bir adama karşı savaşmak üzere özel olarak yetiştirilmişti; Onesilos bunu haber almış-

tı. Savaş işlerine yatkın, yiğit, Karia'lı bir at uşağı vardı, onu çağırttı: "Duyduğuma göre Artybios'un atı şaha kalkar, karşısına çıkan düşmana ayaklarıyle ve burnuyla vururmuş, öyle yetiştirilmiş. Şimdi düşün ve bana cevap ver, bu durumda ata mı yoksa Artybios' un kendisine mi saldırmak gerekir?" Savaş adamı cevap verdi: "Kral, ben kendi hesabıma, ikisini birden, ya da yalnız birisini, tek kelimeyle siz nasıl emrederseniz öyle yapardım, ama sizin ne yapmanız gerektiğine gelince, onu da söyleyeyim: Bir kral ya da bir şef için, bir kral ya da bir şefle karşılaşmak yakışık alır; bir şefi öldürürsen bu senin için büyük onur sağlar, ama, tanrı saklasın, ya o seni öldürürse, kendi düzeyinde bir adamın eliyle ölmek de bir onurdur; bizim gibi uşaklar için yakışık alanı da, bizim gibilerin eliyle ya da bir at tarafından öldürülmektir. — Onun için bu hayvandan çekinme; ben sana söz veriyorum, bundan sonra o hayvan hiç bir insana karşı şahlanamayacaktır".

112. Böyle konuştu ve hemen arkasından denizde ve karada savaş başladı. Denizde o gün, daha üstün olan İonia'lılar, Fenike'lilerden baskın çıktılar; bu savaşta en başarılı olanlar Samos'lulardı; karada karşılaşan iki ordu savaşa girdiler. İki şef arasındaki karşılaşma şöyle oldu: Artybios atı üzerinde Onesilos'a saldırınca, Onesilos Karia'lı adamı ile kararlaştırdıkları gibi, bütün gücüyle Artybios'a vurdu; şahlanan at ayaklarıyle Onesilos'un kalkanına çarptı; o arada Karia'lı, eğri pala ile hayvanın dizlerini doğradı. Pers komutanı Artybios atı ile beraber düştü.

113. Her yanda sıkı bir dövüş başlamıştı ki Kurion tyranı Stesenor yanındaki önemli birliklerle düşmandan yana geçti (Kurion için Argos kolonisidir derler). Bunların ihanetinden sonra Salamis savaş arabaları da öbür yana geçti. O zaman Pers'ler Kıbrıslılardan daha üstün duruma geçmiş oldular. Yunan birlikleri kaçmaya başladı, içlerinden çok adam düştü, Kıbrıs'ı ayaklandırmış olan Khersis oğlu Onesilos, Philokypros oğlu Soloi kralı Aristokypros da ölenler arasındaydı. Kıbrıs'a gelen Atinalı Solon'un şiirlerinde, bütün tyranlar arasında ululadığı Philokypros budur.

114. Onesilos'un kafasını kesip kentin kapılarından birine asanlar Amathus'lulardır, çünkü o, bu kenti kuşatmaya almıştı. Bu asılan ve içi boşalan kurukafanın içine bir arı oğulu yuvalandı ve bal doldurdu. Meraka düşen site, orakl'e baş vurdu; orakl, kafanın indirilip gömülmesini ve Onesilos için her yıl, bir kahramanmış gibi kurbanlar kesilmesini bildirdi; böyle yaparsanız hakkınızda hayırlı olur, dedi.

115. Günümüzde de onun için kurban kesilmektedir. — Kıbrıs kıyılarında savaşa tutuşmuş olan İonia'lılar, Onesilos'un yenildiğini ve adadaki sitelerin kaybedildiğini haber aldılar; yalnız Salamis kuşatılmamış, halk eski kral Gorgos'u geri getirmişti. Durumu öğrenen İonia'lılar hemen İonia'ya doğru yelken açtılar. Kıbrıs siteleri içinde kuşatmaya en uzun dayanan Soloi oldu; Pers'ler kentin bütün çevresine hendekler kazdılar ve kuşatmanın beşinci ayında kenti aldılar.

116. Bir yıl için özgür kalmış olan Kıbrıslılar yeniden köleliğe düşmüşlerdi. — Dareios'un kızlarından birisiyle evlenmiş olan Daurises ve gene Dareios'un kızlarıyle evlenmiş bulunan öbür Pers generallerinden Hymaias ve Otanes, Sardes üzerine yürümüş olan İonia'lılara karşı savaşı sürdürüyorlardı; bunlar İonia'lıları yenmişler, gemilerine çekilmek zorunda bırakmışlar, sonra bütün siteleri paylaşarak yağma etmişlerdir.

Karia Ayaklanması

117. Daurises, Hellespontos siteleri üzerine yürüyerek Dardanos'u aldı, Abydos, Perkote, Lampsakos ve Paisos'u aldı; bu kentleri birer gün ara ile ele geçirmişti. Paisos'tan Parion üzerine yürürken, Karia'lıların da İonia'lılara uyarak Pers'lere karşı ayaklanmış olduklarını haber aldı. Ve Hellespontos'tan geri dönerek Karia'lılar üzerine atıldı.

118. Rastlantı öyle getirdi ki, onun gelişini Karia'lılar haber aldılar. İdrias ülkesinden geçerek Maiandros'a karışan Marsyas çayı kıyılarındaki Beyaz Direkler denilen yerde toplandılar. Karia'lıların kurdukları mecliste birçok görüş ortaya atıldı. Bana kalırsa en iyisi, Kilikia kralı Syennesis'in kızlarından birisiyle evlenmiş olan Kindye'li Mausolos oğlu Pixodaros'un görüşüydü. Bu adamın düşüncesi Maiandros'u geçmek, sırtını ırmağa vererek, yani Karia'lılara kaçma olanağı bırakmayarak savaşa girmek ve sonuna kadar dayanmaktı. Ama onu dinlemediler. Kendi almaları gereken durumu Pers'lere bırakmaya, yani ırmağı onların geçmesine karar verdiler; böylece Pers'ler eğer savaşta yenilirlerse kendilerini ırmağa atacak, kaçamayacaklardı.

119. Pers'ler geldiler ve ırmağı geçtiler. Karia'lılar kavgaya Marsyas kıyılarında tutuştular. Yiğitçe dövüştüler ve uzun süre dayandılar, ama sonunda, sayı çokluğu karşısında ezildiler. Pers'ler savaş alanında, yaklaşık olarak iki bin kişi bıraktılar, Karia'lılar on bin. Sağ kalanlar Labranda'da, çınar ağaçlarıyle kaplı büyük kutsal or-

manın ortasındaki Ordular Tanrısı Zeus tapınağında toplandılar. (Bizim bildiğimiz yalnız Karia'lılar tanır Ordular Tanrısı Zeus'ü). Burada toplanıp kurtuluş yolu aramaya çalışıyorlardı: Pers'lere teslim olmak mı, yoksa Asya'yı büsbütün bırakıp gitmek mi daha iyiydi?

120. Onlar böyle görüşürlerken, yardıma koşan Miletos'lularla müttefikleri çıkageldiler. Bu yardım karşısında Karia'lılar ilk tasarılarını bırakıp yeni bir savaşla talihlerini denemeye karar verdiler. Üzerlerine gelen Pers'lerle tutuştular ve öncekinden daha ağır bir yenilgiye uğradılar; kayıplarının toplamı yükseldi; Miletos'luların kayıpları daha da büyük oldu.

121. Ama bu felâketten sonra Karia'lılar toparlandılar ve savaşa yeniden başladılar. Pers'lerin Karia siteleri üzerine yürümeye hazırlandıklarını öğrenince Pedasos'a giden yol üzerinde pusu kurdular. Pers'ler gece pusuya düştüler ve başlarında bulunan Daurises, Amorges ve Sisimakes de içinde olduğu halde kılıçtan geçirildiler; bunlarla beraber Gyges'in oğlu Myrsos da öldü. Bu işi başaranların başında Mylasa'lı İbanollis oğlu Herakleides vardı. İşte Pers'lerin bu ordusu böyle mahvolmuştur.

122. İonia'lıları kovalamakla görevlendirilenlerden ve Sardes seferine katılmış olanlardan Hymaias, Propontis üzerine yürümüş, Mysia' da Kios'u ele geçirmiş, bundan sonra, Daurises'in Karia'ya gitmek üzere Hellespontos'tan ayrılmış olduğunu öğrenince Propontis'i bırakmış ve ordusunu Hellespontos üzerine sürmüştü. İlion topraklarındaki bütün Aiol'ları ve onlarla birlikte bu topraklarda kalmış olan eski Troya'lıları, yani Gergith'leri de almıştır. Bu başarılarından sonra Troya'dayken hastalanmış ve ölmüştür. Günleri böyle sona ermiştir.

123. Sardes valisi Artaphrenes ile üçüncü general Otanes'in amaçları İonia ve İonia'ya komşu Aiol topraklarıydı. İonia'lılardan Klazomenai'yi, Aiol'lerden de Kyme'yi aldılar.

124. Onlar bu kentleri alırlarken Miletos'lu Aristagoras da şunları yapıyordu. Görüldüğü gibi yiğit sayılacak bir adam değildi, İonia' yı karıştırmış, büyük olaylara yol açmıştı ve şimdi de işlerin ne hale girdiğini görünce kaçıp kurtulma çareleri aramaya başlamıştı; kral Dareios üzerine yürümek artık ona açıkça olanaksız görünüyordu. Kendinden yana olanları çağırttı ve şunları söyledi: Yarın eğer Miletos'tan kovulursak nereye gideriz, bunu şimdiden düşünsek iyi olur, dedi, ya hep beraber Sardunya adasına gidip orada bir koloni kurmak, ya da Dareios'un Edonia topraklarında Histiaios'a

bağışlamış olduğu onun da duvarlarını örmeye başladığı Myrkinos'a göçmek vardı. Aristagoras, ikisinden birinin seçilmesini öneriyordu.

125. Öyküler bırakmış olan Hegesandros oğlu Hekataios, ne biri, ne öteki, dedi: Eğer Miletos'tan çıkmak zorunda kalırlarsa, Leros'a (211) çekilmeli, bir kale kurup kendilerini unutturmalıydılar; aradan bir süre geçer, sonra gene Miletos'a dönerlerdi.

126. Hekataios'un önerisi buydu. Ama Myrkinos'a gidip orada koloni kurmak fikri Aristagoras'a daha iyi geliyordu. Miletos'u kentin ileri gelenlerinden Pythagoras'a bıraktı, kendisiyle birlikte gelmak isteyenlerle beraber deniz yoluyle Trakya'ya gitti ve ulaşmak istediği ülkeye gidip orasını tuttu. Bu ülkenin dışına yaptığı bir seferde, kuşatmaya almış olduğu Trakya'lılar tam vire ile çıkmak isterlerken, Trakya'lıların elinde hem kendisi, hem ordusu mahvoldu.

Altıncı Kitap

ERATO

Kargaşalığın Arkası— Miletos Deniz Savaşı— Öbür Savaşlar

1. İonia'yı ayaklandırmış olan Aristagoras'ın ölümü böyle oldu. Bu arada Dareios'un serbest bırakmış olduğu Histiaios, Sardes'e gelmişti. Susa'dan geldiği zaman Sardes valisi Artaphrenes, İonia ayaklanmasının nedeni üzerine ne düşündüğünü sordu. O da karşılık olarak, bir şey bilmediğini söyledi ve olan biten şeylere çok şaşıran ve hiç bir şeyden haberi olmayan bir adam gibi davrandı. Onun inceden bir oyun oynadığını ve ayaklanmanın neden çıktığını pekâlâ bildiğini sezen Artaphrenes, şöyle dedi: "Ülken için gerçek olan şu ki Histiaios, sen pabucuna yama vurdun, Aristagoras da onu kendi ayağına geçirdi".

2. Ayaklanma konusunda Artaphrenes bunları söyledi. Onun bir şeyler sezinlemiş olduğundan işkillenen Histiaios, hemen o gece gizlice kaçıp deniz yönüne doğru gitti; kral Dareios'a oyun oynamış oluyordu; ona, en büyük ada olan Sardunya'yı alacağına dair söz vermişti, şimdi de savaşa kışkırtmak için İonia'lıların yanına gidiyordu. Khios'a uğradı; Khios'lular onu hapse tıktılar, Dareios'un kışkırtıcı ajanı olarak gelmiş olmakla suçladılar. Ama başından geçenleri öğrenip de Dareios'a açıkça düşman olduğunu anlayınca salıverdiler.

3. İonia'lılar sorguya çekip de Aristagoras'ı niçin isyana iterek İonia'nın başını böyle belâya soktuğunu sordukları zaman Histiaios gerçek nedenleri açıklamadı; Dareios'un Fenike'lileri kendi ülkelerinden kaldırıp İonia'ya yerleştirmek, buna karşılık İonia'lıları Fenike'ye sürmek istediğini söyledi; o öğütleri bundan ötürü vermiş oluyordu. Oysa, böyle bir tasarı kralın aklından bile geçmemişti ve bu, Histiaios'un İonia'lıların gözleri önünde salladığı bir umacıdan başka bir şey değildi.

4. Arkadan, Histiaios, Sardes'de yerleşmiş olan Pers'lere Atarneus'lu Hermippos ile haberler yolladı, bu haberler ayaklanma konusunda daha önce de görüşmeler yapılmış olduğunu meydana vuruyordu. Lâkin Hermippos, mektupları sahiplerine verecek yerde hemen götürüp Artaphrenes'e teslim etti; bütün entrikayı öğrenmiş olan vali, Hermippos'a, Histiaios'un mektuplarını sahiplerine vermesini, alacağı cevapları da gene kendisine getirmesini söyledi. Böylece suç ortakları meydana çıkmış ve Artaphrenes bu fırsattan yararlanarak pek çok Pers'in canına kıymıştır.

5. Sardes'de bu işler olurken, bu yandan umudunu yitiren Histiaios'u Khios'lular, kendi isteği üzerine, Miletos'a götürmüşlerdi. Ama zaten Aristagoras'tan kurtulmuş olduklarına şükreden Miletos'lular, ülkelerine yeni bir tyranın gelmesi için hiç de iştahlı görünmüyorlardı. Histiaios gece vakti Miletos'a zorla girmeye kalktı: Bir Miletos'lu, onu bacağından yaraladı. Ülkesinden geri atıldı ve yeniden Khios'a döndü; Khios'lulardan gemi alamayınca Mytilene'ye geçti ve kendisine küçük bir donanma vermeleri için Lesbos'luları kandırabildi; Lesbos'lular onun için sekiz trirem donattılar ve onunla beraber Bizans'a doğru yelken açtılar. Orada boğazları tutarak Karadeniz'den çıkan gemileri yakalamaya başladılar. Histiaios'un emirlerine baş eğenlere dokunmuyorlardı.

6. Histiaios ve Mytilene'liler bu seferi yürütürlerken, Miletos'da da kara ordusu ile desteklenen önemli bir donanma bekleniyordu. Pers generalleri birleşmişler, bütün birliklerini tek ordu halinde toplamışlardı ve öbür sitelere önem vermeyerek doğru Miletos üzerine yürüyüşe geçmişlerdi. Deniz kuvvetleri içinde savaşa en çok iştahlı olanlar Fenike'lilerdi; kısa süre önce boyun eğmiş olan Kıbrıslılarla Kilikia'lılar ve Mısırlılar da onlarla beraber geliyorlardı.

Lade Adası Bozgunu

7. Böylece Miletos ve İonia'nın geri kalan yerlerine karşı sefer açılmış oluyordu. Durumu öğrenen Miletos'lular, Panionion'a elçiler gönderdiler; orada görüşmeler yapıldı ve Pers'lere karşı kara ordusu çıkarmamaya karar verildi; Miletos'lular kalelerini kendileri savunacaklardı, yedekte bir tek gemi bırakmadan büyük bir donanma hazırlanacak ve Miletos'u gemilerden oluşan bir kale ile savunmak üzere hemen Lade'de toplanacaklardı (Lade, Miletos önündeki küçük adadır).

8. Bu karar alındıktan sonra gemilerini tam takım donatan İonia'lılar, Lesbos'daki Aiol'lar da yanlarında olduğu halde toplantı ye-

rine geldiler; savaş düzenleri şöyleydi: Miletos'lular doğu yönünde, donanmanın sağ kanadını tutacaklardı; saf halinde seksen gemi dizmişlerdi; onlardan sonra Priene'nin on iki, Myus'un üç gemisi geliyordu, Myus gemilerinden sonra Teos'luların on yedi gemisi vardı; Teos gemilerinden sonra Khios'un yüz gemisi sıralanıyordu; onlardan sonra Erythrai ve Phokaia gemileri dizilmişlerdi, Erythrai sekiz, Phokaia üç gemiyle katılmışlardı. Phokaia'lılardan sonra Lesbos'luların yetmiş gemisi geliyordu; en son, batı ucunda Samos' luların altmış kadırgası uzanıyordu. Toplam olarak, donanmaya üç yüz elli üç gemi katılmış oluyordu.

9. İonia kuvvetleri böyleydi. Ama Barbarların altı yüz gemileri vardı. — Pers donanması ve kara ordusu Miletos önlerine geldiği zaman, İon donanmasının önemli olduğunu öğrenen Pers şefleri, başarıdan şüpheye düştüler, denizde yenilirler ve Miletos'u alamazlarsa Dareios'dan çekecekleri vardı. En çok bundan korkuyorlardı ve Miletos'lu Aristagoras tarafından iktidardan düşürülmüş ve Pers' lere sığınmış olan ve bu sefere Pers'lerin yanında katılan eski İonia tyranlarını çağırdılar. Bunları toplayınca şunları söylediler: "İonia' lılar, işte sizin için krala yararlı olmanın zamanı geldi; karşı yandaki yurttaşlarınızı kazanmaya çalışınız; onlara şöyle söz veriniz: Ayaklandıkları için ceza görmeyecekler, ne tapınakları ne de mülkleri yakılacak, eskisinden daha ağır bir muameleye uğramayacaklar. Ama sizi dinlemezler, ne olursa olsun deyip savaşa girerlerse başlarına nelerin geleceğini de iyice anlatınız: Savaşı kaybedecekler ve köle olacaklardır; oğulları iğdiş edilecek, kızları Baktra'ya gönderilecek, toprakları başkalarına verilecektir".

10. Böyle söylediler ve İonia tyranları kendi sitelerinin adamlarına geceleyin haberler uçurdular. Ama bu haberleri alan İonia'lılar bunları kabul etmediler, ihanete razı olmadılar ve bunların her biri bu haberin yalnız kendisine gönderildiğini sanıyordu. — İşte Miletos önlerine gelen Pers'lerin ilk iş olarak yaptıkları bunlardı.

11. İonia şefleri Lade adasında toplanıp savaş meclisi kurdular. Söz alan hatipler arasında bulunan Phokaia'lı şef Dionysios şu sözleri söyledi: "Evet, İonia'lı yurttaşlar, ustura ağzı üzerindeyiz (212); kıl payı farkla, özgür ya da köle olacağız ve üstelik kaçıp da yakalanmış köle durumuna gireceğiz. Şimdi eğer zahmeti göze alırsanız, şüphesiz zor bir an geçireceksiniz, ama sonra düşmanı yenecek ve özgür olacaksınız; yok işi gevşek tutar, düzeni bozarsanız, ayaklanmanın cezasını kraldan fazlasıyle çekersiniz. Söylediklerime inanınız ve bırakınız sizi ben yöneteyim ve ben, eğer tanrılar izin ve-

rirlerse, size düşmanın savaşa bile giremeyeceğini, girse bile büyük kayıplar vererek çıkacağını söyleyebilirim".

12. Dionysios'u dinleyen İonia'lılar onun buyruğu altına girdiler. O, her sabah gemileri uzun diziler halinde açık denize çıkarttırıyor, tam teçhizatlı kürekçilere, sıra ile iki düşman gemisi arasından geçme talimleri yaptırıyordu. Sonra günün geri kalan saatlerinde gemileri demir üzerinde bırakıyor ve İonial'lıları akşama kadar çeşitli işlerde çalıştırıyordu (213). Yedi gün her dediğini yaptılar, emirlerini yerine getirdiler; ama ondan sonra bu çeşit işlere alışkın olmayan İonia'lılar, kızgın güneş altında yorgunluktan bitkin bir halde söylenmeye başladılar: "Hangi tanrının dediğine karşı çıktık da başımıza bu kadar rezillik geldi, diyorlardı. Üç gemiyle gelip başımıza geçen bu Phokaia'lı palavracının buyruğu altına girmek için aklımızı yitirmiş, ipin ucunu kaçırmış olmalıyız. Bizi babasının uşağı gibi çalıştırıp ağır iş altında gebertiyor; işte birçoğumuz hasta düştü, daha birçoğumuzun başına da aynı şey gelecek. Bu kadar eziyet çekmektense bırakalım ne olacaksa olsun. Bugünden zincire vurulmaktansa bekleyip yarın köle olmak daha iyi. Haydi be! Artık elimizi bir işe sürmeyelim!" Böyle konuşuyorlardı ve hiç biri artık buyruk dinlemek istemiyordu; kara ordusu gibi adada barakalar kurup gölgede yatıyorlar, gemiye binip talime çıkmaya yanaşmıyorlardı.

13. İonia'lıların bu hallerini gören Samos'lu şefler, ki daha önce Syloson oğlu Aiakes, Pers'lerin buyruğu üzerine kendilerine İonia'lıların saflarından ayrılmaları için haber göndermişti, işte bu Samos'lu şefler, İonia saflarında esen bozgunu görünce, o önerileri düşünmeye koyuldular, ayrıca Büyük Kral'a üstün gelmenin olanaksız olduğunu da açıkça görüyorlardı, zira bu filoyu yenseler bile arkadan beş kat güçlüsünün geleceğinden hiç şüpheleri yoktu. İonia'lıların bu hallerini kendileri için fırsat saydılar ve tapınaklarını ve mallarını kaybetmeden işin içinden sıyrılmayı yeğ buldular. — Pers'lerin aracı olarak kullandıkları bu Aiakes, Aiakes oğlu Syloson'un oğluydu; Samos'da tyranken, öbür İon tyranları gibi, Aristagoras onun elinden de iktidarı almıştı.

14. Fenike'liler davrandıkları zaman, İonia'lılar da gemilerini uzun diziler halinde açığa sürdüler. İki taraf karşılaştı, savaş başladı. Bu deniz savaşında İonia'lılardan hangileri alçaklıktan, hangileri yiğitlikten yana önde gitmiştir, bunu kesin olarak söyleyemem, zira hepsi de birbirini suçlamıştır. Denildiğine göre Samos'lular, Aiakes ile yaptıkları anlaşma uyarınca, yelken basıp saftan çıkmışlar ve Samos'a doğru yol almışlardır, ancak bunlardan on bir tanesi onlara

katılmamıştır, bu on bir geminin komutanları, yukardan aldıkları emre uymayarak yerlerinde kalmışlar ve savaşmışlardır. Samos Halk Meclisi, bunların gösterdikleri yiğitliğin anısı olarak bir dikme taş dikmeye ve üzerine her birinin adını baba adlarıyle birlikte yazmaya karar vermiştir; bu dikme taş bugün de agoradaki yerinde durmaktadır. Savaş komşularının kaçtıklarını gören Lesbos'lular da Samos'lular gibi yapmışlar, İonia'lıların büyük bölümü de onlara katılmıştır.

15. Kalıp savaşanlar arasında en büyük kaybı Khios'lular verdiler, zira parlak başarılar kazanmışlar, canla başla savaşmışlardı. Yukarda dediğimiz gibi, yüz gemiyle safa girmişlerdi ve her gemiye kendi yurttaşlarından kırk seçkin asker koymuşlardı. Savaş arkadaşlarından çoğunun ihanet ettiklerini gördüler. Ama onlar gibi alçakça davranmayı kendilerine yedirenıediler ve çevrelerinde kalmış olan az sayıdaki müttefikleriyle yalnız başlarına savaştılar, kendilerini düşman gemileri üzerine attılar, düşmanın çok sayıda gemisini saf dışı bıraktıktan sonra kendi gemilerinin de çoğunu kaybettiler. Ellerinde kalanlarla da yurtlarına doğru kaçtılar.

16. Gemileri çok zarar gören ve düşman tarafından kovalanan Khios'lular, Mykale'ye sığındılar. Gemilerini karaya oturtup orada bıraktılar. Sonra kara yolculuğuna çıktılar. Ephesos topraklarına vardılar; geceydi ve Ephesos kadınları Thesmophoria'ları kutluyorlardı; Khios denizcilerinin başlarına gelenlerden haberi bulunmayan Ephesos'lular, silâhlı bir kuvvetin ülkelerine girdiğini görünce, bunları kadınlarını kaldırmak üzere gelmiş bir haydut çetesi sandılar; bütün kent, kadınlarını korumak için atıldı ve bütün Khios'lular kılıçtan geçirildiler. Alın yazıları böyle oldu.

17. Phokaia'lı Dionysios'a gelince, düşmanın üç gemisini ele geçirmiş, sonra İonia'lıların durumundan hayır kalmadığını görerek Phokaia'ya kaçmak istememişti; bütün İonia gibi kendi ülkesinin de köleleştirileceğini biliyordu. Bir an soluk almadan doğru Fenike'ye gitti, bir sürü ticaret gemisi batırdı, dünyanın malını elde etti ve oradan Sicilya'ya yelken açtı, orada üslendi ve korsanlığa başladı; yalnız Kartaca'lılara ve Etrüsk'lere saldırıyor, Yunanlılara dokunmuyordu.

Lade Savaşının Sonuçları

18. Denizde İonia'lıları yenen Pers'ler, Miletos'u denizden ve karadan kuşatmaya almışlardı. Duvarların altındaki toprağı kazmışlar, her çeşitten makineler kullanmışlardı; böylece Aristagoras'ın baş-

lattığı ayaklanmanın altıncı yılında (214), kenti alıp dipten doruğa yıkmışlardır. Ahaliyi köleleştirmişlerdir. Bu felâket, orakl'in Miletos'lular için söylediklerini doğrulamış oluyordu.

19. Argos'lular kentlerinin kurtuluşu için Delphoi'ye danışmışlardı. Orakl cevabını vermişti, cevabın bir bölümü Argos'luları, bir bölümü de Miletos'luları ilgilendiriyordu. Argos'lular için olanı, hikâyemde yeri geldiği zaman söyleyeceğim. Miletos'lulara, kendilerinin haberi olmadan değinen, bölüm şudur:

> *O zaman, Miletos, ey belâlar işçisi, o zaman*
> *Birçokları için zengin bir şölen, parlak bir ganimet*
> *Olacaksın, kadınların ele geçecek, uzun saçlıların*
> *Ayaklarını yıkayacaklar ve Didyma, bizim*
> *Tapınağımız, yabancı efendilerin malı olacak.*

Miletos'luların başına işte bu geliyordu, erkeklerinin çoğu uzun saçlı Pers'lerin ellerinde can vermişlerdi, çocukları ve kadınları köle olmuşlardı ve Didyma, kutsal yapılar (215), orakl'i barındıran tapınak ve mihrap yağma edilmiş, yakılmıştı. Bu duvarların içindeki zenginliği, hikâyemin birçok yerinde daha önce belirtmiştim.

20. Esir edilen Miletos'lular Susa'ya gönderildiler. Kral Dareios bunlara kötülük etmedi; Erythreia denilen denizin kıyılarında ve Dicle suyunun ağzında bulunan Ampe kentine yerleştirmekle yetindi. Miletos toprakları Pers'lerle Karia'lılar arasında bölüşüldü, Pers'ler Miletos kenti ile yakınındaki kırlık yerleri, Pedasos Karia'lıları da dağların eteklerindeki yerleri aldılar.

21. Kentlerini kaybettikten sonra Laos ve Skydros'a yerleşmiş olan Sybaris'liler, Pers'lere yenilen Miletos'lulara, eskiden onlardan görmüş oldukları yakınlığa karşılık bir ilgi göstermediler. Kroton'lular Sybaris'i aldıkları zaman Miletos'da bütün gençler kafalarını kazıtmışlar, büyük yas tutmuşlardı. Zira, bizim bildiğimiz, bu iki site kadar birbirine yakın dostluk besleyen iki site yoktur. Atinalıların davranışı Sybaris'lilerden çok başka oldu. Atinalılar, Miletos'un Pers'lerin eline geçmiş olmasına, sözle anlatılamayacak kadar çok yanmışlardır; bunu belirten birçok örnek arasından şunu veriyoruz: Phrynikhos, Miletos'un düşüşünü anlatan dramı oynatırken (216) bütün tiyatro göz yaşlarına boğulmuş, halka böyle büyük ve ulusal bir acıyı hatırlattığı için bin drahmi para cezasına çarptırılmış ve dramın oynatılması yasak edilmiştir.

22. Artık Miletos'da Miletos'lu kalmamıştı. Samos'da ise mülk sahibi olanlar, kaptanlarının Med'ler karşısında takındıkları durum-

dan hoşnut kalmadılar. Deniz savaşından hemen sonra toplanarak, Samos'da kalıp Med'lerin ve Aiakes'in kölesi olmaktansa, tyran Aiakes gelmeden önce, gidip bir koloni kurmaya karar verdiler. Tam o sırada, Sicilya'nın Zankle kenti (217) yurttaşları elçiler göndererek, Güzel Kıyı üzerinde kurmak istedikleri İon kentini gelip kurmaları için İonia'lılara öneride bulunmuşlardı; Güzel Kıyı denilen bu yer, Sicilya'nındı; burası Sicilya'nın Etruria'ya bakan bölgesidir. Bu çağrıyı yalnız Samos'lularla Miletos'tan kaçabilmiş olanlar kabul ettiler.

23. Bu sefer sırasında geçen olaylar şunlardır: Sicilya'ya giden Samos'lular, Zephyrion burnundaki Lokroi'liler ülkesine vardılar (218); bu sırada Zankle'liler, başlarında kralları Skythes bulunduğu halde, yağma edip yıkmak istedikleri bir Sicilya kentini kuşatıyorlardı. Durumu haber alan ve Zankle'lilerle arası iyi olmayan Rhegion tyranı Anaxilaos, Samos'lularla görüştü, onları Güzel Kıyı'dan vazgeçirerek, o sırada içinde erkek bulunmayan Zankle'yi almaları için kandırdı. Kentlerinin elden gitmiş olduğunu öğrenen Zankle'liler, koşup geldiler, bu arada, müttefikleri olan, Gela tyranı Hippokrates'i de yardıma çağırdılar. Hippokrates, ordusu ile birlikte gelecekmiş gibi davrandı; ama tersini yaptı. Kenti kaybetmiş olduğunu bahane ederek Skythes'i zincire vurdu, kardeşi Pythogenes ile birlikte İnyx kentine gönderdi; sonra Samos'lularla anlaştı, karşılıklı antlar içildi ve Zankle'lilerin geri kalanını da onlara teslim etti. Buna karşılık Samos'lular kentte taşınabilen malların ve kölelerin yarısını, kent dışındakilerin de hepsini ona vereceklerdi. Halka gelince, büyük bölümünü Hippokrates kendisi için sakladı, zincire vurup köle yaptı, içlerinden belli başlı üç yüzünü ayırıp, öldürülmek üzere Samos'lulara verdi. Ama Samos'lular böyle bir şey yapmadılar.

24. Zankle'lilerin kralı Skythes, İnyx'den Himera'ya kaçmıştı; oradan Asya'ya geçti ve kral Dareios'a gitti. Dareios onu Yunanistan' dan gelenlerin en doğrusu olarak tutmuştur; zira, kralın izni ile Sicilya'ya dönmüş olduğu halde orada kalmamış, ömrünün sonuna kadar Pers'ler arasında, şan ve şeref içinde yaşamış, orada ihtiyarlayarak ölmüştür. — Samos'lular Med'lerin elinden böyle kurtulmuşlardır ve Zankle gibi görkemli bir kente vuruşmadan sahip olmuşlardır.

25. Miletos için girişilen deniz savaşından sonra Fenike'liler, Syloson oğlu Aiakes'i Samos'a götürdüler; Pers'lerin buyruğu böyleydi, onu kendileri için değerli bir yardımcı sayıyor, iyilik etmek istiyorlardı. Dareios'a baş kaldıran uluslar arasında yalnız Samos'lu-

ların kentleri ve tapınakları yanmaktan kurtuldu, çünkü savaş sırasında gemilerini alıp gitmişlerdi. Miletos'un alınışından hemen sonra, Pers'ler Karia'yı da egemenlikleri altına aldılar, Karia kentlerinden kimisi kendiliğinden, kimisi de zor karşısında boyun eğmiştir.

Histiaios'un Sonu

26. Burada bunlar olup biterken, Bizans dolaylarını tutup Karadeniz'den gelen İon ticaret gemilerini vurmakla uğraşan Miletos'lu Histiaios, Miletos'da olup bitenleri haber almıştı. Hellespontos'u Apollophanes oğlu Abydos'lu Bisaltes'e bırakarak, kendisi Lesbos'lularla birlikte Khios'a doğru yelken açtı; Khios garnizonu, onu karaya bırakmadı, bunun üzerine, "Sığlık" denilen yerde o garnizonla vuruştu, çoğunu kılıçtan geçirdi. Polikhna'yı (219) üs olarak kullanan Histiaios ve yanındaki Lesbos'lular, zaten Miletos deniz savaşından büyük kayıplarla çıkmış olan Khios'luları yenerek adayı ele geçirdiler.

27. Bir kentin başına büyük yıkımlar gelmeden önce, genellikle bunu haber veren şeyler olur. Khios'un başına gelecekler de önceden belli olmuştu. Delphoi'ye koro olarak gönderdikleri yüz gençten yalnız ikisi geri dönebilmişti; geri kalan doksan sekizi, o aralık patlak veren vebaya yakalanıp ölmüşlerdi. Ayrıca kentte gene o sıralarda ve deniz savaşından az önce, bir okul, içeride ders görmekte olan çocukların başına yıkılmıştı; yüz yirmi çocuktan yalnız biri kurtulmuştu. Tanrıların uyarıları böyle olmuştu. Arkadan bütün kenti diz üstü çöken bir dövüşçü gibi sarsan deniz savaşı gelmişti; şimdi de bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Lesbos'luların başında Histiaios ortaya çıkıyordu; çok eziyet çekmiş olan Khios'lular artık bu yıkıma karşı koyamadılar.

28. Histiaios, bundan sonra, elindeki çok sayıda İonia'lı ve Aiolia'lı ile birlikte Thasos'a karşı sefer açmıştır. Thasos'u kuşattığı sırada Fenike'lilerin Miletos'dan kalkarak İonia'nın öbür bölgelerine doğru yelken açtıklarını haber aldı. Bunun üzerine Thasos'u alıp yağma etmekten vazgeçerek bütün ordusuyle Lesbos'a gitti. Ama orduda kıtlık başlamak üzereydi, bunun için Mysia'da Atarneus ve Kaikos ovalarındaki ekini kaldırmak üzere Lesbos'dan kalkıp karşı kıyıya geçti. Bu bölgede tam o sırada, güçlü bir ordunun başında olarak Harpagos adında bir İranlı bulunuyordu; Histiaios ordusu karaya çıkarken üstlerine atıldı, Histiaios'u yakaladı ve ordusunun büyük bölümünü öldürdü.

29. Histiaios şöyle yakalanmıştır: Yunanlılarla Pers'ler, Atarneus topraklarındaki Malene'de savaşa girmişlerdi, bir süre sonra yedekteki atlı birlikler de Yunanlıların üzerine atıldılar; atlıların saldırısı üzerine Histiaios'un askerleri kaçmaya başladılar; krala karşı suçlu olmakla beraber onun kendisini bağışlayacağına güvenen Histiaios, canını kurtarma içgüdüsüne kapıldı: Kaçarken önünü kesen bir Pers neredeyse onu yakalayıp vuracaktı ki, adını bildirdi. Miletos'lu Histiaios olduğunu söyledi.

30. Öyle sanıyorum ki yakalandıktan sonra kral Dareios'a gönderilmiş olsaydı, kötülük görmez, suçunun cezası o kadar ağır olmazdı. Ama onun bağışlanacağını kestiren ve cezadan kurtulmakla kalmayıp yeniden kralın gözüne girmesinden çekinen Sardes valisi Artaphrenes ile, onu yakalamış olan Harpagos, sırf bu yüzden, Sardes'e getirilir getirilmez kazığa vurdular; kafasını kesip mumyaladılar ve Susa'ya, kral Dareios'a gönderdiler. Dareios onu kendisine canlı göndermedikleri için onları azarladı; Histiaios'un başını yıkattı, kefene sardı ve şanına lâyık biçimde, sanki kendisine ve Pers'lere büyük hizmetlerde bulunmuş bir adammış gibi, gömdürttü.

İonia'nın Yıkım Günleri

31. Histiaios'un sonu böyle oldu. — Pers donanması Miletos yakınlarında kışladı, ikinci yıl denize açıldı ve anakaraya yakın olan Khios, Lesbos ve Tenedos adalarına kolayca baş eğdirdi. Barbarlar adaları aldıkları zaman halkı ağ ile avlar gibi topluyorlardı. Ağ dedimse şöyle: Her biri yanındakinin elini tutuyor, adanın kuzey kıyısından güney kıyısına kadar uzanan bir zincir meydana gelmiş oluyor, sonra bir baştan öbür başa yürüyor ve önlerine çıkan insanları sürgün avındaki gibi topluyorlardı. Anakaradaki İon kentlerini de aynı kolaylıkla ele geçiriyorlardı; ama bu ağ manevrasını uygulayamıyorlardı, çünkü buralarda böyle bir şey yapılamazdı.

32. Pers şefleri, gemileriyle gelip İonia gemileri karşısına dizildikleri zaman İonia'lılara karşı savurdukları tehditlerin hepsini gerçekleştirmişlerdir. Bir siteye girdikleri zaman en güzel oğlan çocukları ve çocuk yapabilecek erkekleri iğdiş edilmek üzere ayırıyorlardı; en güzel kızlar Büyük Kral'ın sarayına gidiyorlardı. Aynı anda kentleri ve tapınakları ateşe veriyorlardı. Böylece İonia'lılar üçüncü kez köle oluyorlardı; birinci sefer Lydia'lılar eliyle köle olmuşlardı, sonradan iki sefer de Pers'lerin kendi eliyle aynı akıbete uğruyorlardı (220).

33. İonia'dan ayrılan donanma, Hellespontos'un batı kıyısını da baştan başa egemenliği altına aldı. Doğu kıyılarını sırf Pers'lerden kurulu kolordular zaten daha önce anakaradaki bir savaşla ele geçirmişlerdi. Hellespontos'un Avrupa kıyılarında Khersonesos —ki pek çok oturma yerini kapsıyordu— Perinthos gibi Trak kaleleri ile Selymbria ve Bizans bulunuyordu. Bizans ve karşısındaki Kalkhedon'lular Fenike gemilerinin gelmesini bile beklememişlerdi; ülkelerini bırakıp çıkmışlar, Karadeniz'e girerek orada Mesambria kentini kurmuşlardı. Fenike'liler bu dediğim ülkeleri ateşe vermişler, taş üstünde taş bırakmamışlar, arkasından Prokonnesos ve Artake'ye sapmışlar, buraları da yaktıktan sonra, ilk seferinde dokunmadıkları illeri yağma etmek üzere yeniden Khersonesos'a dönmüşlerdir. Yalnız Kyzikos'a dokunmamışlardır, çünkü bunlar Fenike'liler gelmeden önce Daskyleion valisi Megabazos oğlu Oibares ile anlaşarak, kralın egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdi. Kardia ili dışında bütün Khersonesos böylece Fenike'lilerin eline geçmiş oluyordu.

Miltiades

34. Bu illerin tyranı, o zamana kadar Stesagoras oğlu Kimon'un oğlu Miltiades'di. Başka bir Miltiades (221), ki Kypselos oğlu idi, buraları şöyle ele geçirmişti: Khersonesos, Trak uluslarından Dolonk'ların elinde bulunuyordu. Bu Dolonk'lar bir savaşta Absinthia'lılara yenilmişler ve bu savaş üzerine danışmak üzere krallarını Delphoi'ye göndermişlerdi. Pythia, tapınaktan çıktıktan sonra, kendilerine ilk olarak kendiliğinden konukseverlik gösterecek olan adamı alıp yurtlarına götürmeyi ve orada ona koloni kurdurmayı salık verdi. Dolonk'lar bütün Boiotia ve Phokis boyunca kutsal yolu izlediler, kimse kendilerini evine buyur etmedi; bunun üzerine Atina'ya saptılar.

35. O dönemde Atina tek başına Peisistratos'un buyruğu altındaydı; ama Kypselos oğlu Miltiades de hatırı sayılır bir kişiydi; yarış atları besleyen bir ailedendi, ataları Aiakos'a ve Aigina'ya dayanıyordu (222), ama bu aile Aias oğlu Philaios ile birlikte Atina'ya gelip yerleşeli çok olmamıştı. Bu Miltiades bir gün kapısının eşiğinde otururken Dolonk'lar oradan geçtiler, üst başları ve kargıları yerli olmadıklarını gösteriyordu; seslendi; geldiler, evine buyur etti. Olur dediler, Miltiades'in konuğu oldular, orakl'i anlattılar, tanrı buyruğunu yerine getirmesini rica ettiler. Miltiades mırın kırın etmeden, olur dedi, zaten Peisistratos'un yönetimi ağırına gidiyordu ve kurtulmayı kuruyordu. Orakl'in ne diyeceğini, Dolonk'

larla birlikte gitmesini doğru bulup bulmayacağını öğrenmek üzere hemen kalkıp Delphoi'ye gitti.

36. Pythia da aynı şeyi söyleyince, Olimpiyat Oyunlarında yanyana dört at koşulu arabasıyle yarışlar kazanmış olan Kypselos oğlu Miltiades, kendisine katılmak isteyen Atina'lıları da yanına alarak Dolonk'larla birlikte yelken açtı; ülkeyi buyruğu altına aldı, kendisiyle beraber gelmiş olanlar da onu tyran yaptılar. Khersonesos kıstağını kesmek ve Apsinthia'lıların saldırılarına karşı korumak üzere Kardia ile Paktya arasına duvar çekmekle işe başladı. Kıstak otuz altı stad genişliğindedir. Kıstağın beri yanında Khersonesos'un uzunluğu dört yüz yirmi staddır.

37. Bu geçidi kapattıktan ve Khersonesos'u Apsinthia'lıların saldırılarından kurtardıktan sonra, başka uluslar içerisinde düşman olarak önce Lampsakos'luları seçti. Ama Lampsakos'lular pusuya düşürüp onu ele geçirdiler. Beri yandan Miltiades, Lydia'lı Kroisos'un sevgisini kazanmıştı; başına gelenleri öğrenen Kroisos, Lampsakos'lulara Miltiades'i salıvermeleri için haber gönderdi; yoksa onları çam ağacı gibi ezecekti. Lampsakos'da Krõisos'un bu sözü ile, yani çam ağacı gibi ezmek sözü ile ne demek istediğini uzun boylu düşündüler. Bir ihtiyar epeyce kafa yorduktan sonra anladı ve açıkladı: Ağaçlar içerisinde yalnız çam ağacı, bir defa kesildi mi ölür, bir daha sürmezdi. Kroisos'un öfkesinden korkan Lampsakos halkı Miltiades'i salıverdi.

38. Kroisos tarafından kurtarıldıktan sonra çocuk bırakmadan öldü ve iktidar ile beraber mal varlığını da ana tarafından üvey kardeşi olan Kimon'un oğluna bıraktı. Bu oğulun adı Stesagoras'dı. Miltiades ölünce Khersonesos ulusları onun adına da kent kurucularına yapıldığı gibi kurban adama günleri ayırdılar; şerefine jimnastik gösterileri, at yarışları tertiplediler, bu yarışlara Lampsakos'luların katılmalarını yasak ettiler. Bu kentle yeniden savaşa tutuştular ve bu sefer de Stesagoras ve o da çocuk bırakmadan öldü; Prytaneion'da birisi kafasına baltayla vurmuştu, bu birisi kendisini asker kaçağı olarak göstermek istedi, oysa eline çabuk bir düşmandı.

39. Stesagoras'ın sonu da böyle gelince, Peisistratid'ler, Kimon'un oğlu ve ölen Stesagoras'ın kardeşi olan Miltiades'i bir trireme bindirip, iktidarı almak üzere, Khersonesos'a yolladılar. Atina'da Atinalılar sanki babası Kimon'un ölümünde parmakları yokmuş gibi, onu çok sayarlardı, Kimon'la ilgili olayı başka bir hikâyede anlatacağım. Miltiades, Khersonesos'a gelince, kendisine borçlu olduğu

kardeşi Stesagoras'ın anısına saygı göstermiş olmak için evine kapandı. Bunu haber alan Khersonesos ileri gelenleri bütün illerden bir kurul seçerek onun yanına gönderdiler ve acısını paylaştıklarını belirttiler: O da bunları hapse attı. Ve böylece Khersonesos'un efendisi oldu; beş yüz paralı asker tuttu ve Trakya kralı Oloros'un kızı Hegesipyle ile evlendi.

40. Kimon oğlu Miltiades, Khersonesos'a geldiği zamanda da burasını şu anlattıklarımızdan başka ve önemli zorluklar içinde bulmuştu. Şu ulaştığımız dönemden iki yıl önce (223), Skyth'lerin önünden kaçmıştı; çünkü kral Dareios'un kışkırtmış olduğu Skyth göçebeleri Khersonesos'a kadar inmişlerdi. Miltiades onların gelmesini beklemeden kaçmış ve onlar geri gidene kadar da dönmemişti; sonradan Dolonk'lar gidip kendisini bulmuşlar ve geri getirmişlerdir. Bu olay şimdi anlatmakta olduğumuz tarihten iki yıl önce geçmişti.

41. Fenike'lilerin Tenedos'a geldiklerini öğrenir öğrenmez varını yoğunu beş trireme yükleyip Atina'ya doğru yelken açtı. Kardia'dan yola çıktığı için Melas körfezinden geçiyordu; Khersonesos boyunca inerken Fenike donanmasının üzerine düştü; dört trirem ile kaçıp İmbros adasına sığındı; peşlerine düşmüş olan Fenike'liler beşinci triremi yakalamışlardı. Bu geminin komutanı Miltiades'in, Trakya'lı Oloros'un kızından değil başka bir kadından olan oğlu Metiokhos'du. Fenike'liler gemiyle beraber onu da ele geçirdiler ve Miltiades'in oğlu olduğunu anlayınca Büyük Kral'a gönderdiler; kralın pek hoşnut kalacağını sanıyorlardı, çünkü Skyth'ler, İonia'lılara İstros üzerindeki köprüyü yıkıp kendi topraklarına çekilmelerini söyledikleri zaman, Miltiades İonia'lılara, Skyth'lerin sözünü dinlemeyi tavsiye etmişti. Ama Dareios, Miltiades oğlu Metiokhos kendisine getirildiği zaman genç adama dokunmadı; tam tersine, birçok iyiliklerde bulundu; saray, mal, mülk, karı olarak da bir Pers kızı verdi, bundan doğan çocukları Pers soyundan sayıldılar. Bu arada Miltiades de İmbros'dan Atina'ya geçmişti.

Mardonios Seferi

42. Bu yıl Pers'ler, İonia'ya karşı bir şey yapmadılar; tersine, İonia'lılar için kurtarıcı olan şöyle tedbirler aldılar: Sardes valisi Artaphrenes, İonia sitelerinin delegelerini getirtti, şu koşullarla anlaşma yapmaları için zorladı: Bundan böyle aralarında çıkacak olan anlaşmazlıkları hakeme baş vurmak suretiyle çözecekler, birbirlerini vurup yağma etmeyeceklerdi. Onlara bunu kabul ettirdi. Ayrı-

ca topraklarını ölçtürttü; kullanılan ölçü otuz stadyon karşılığı olan Pers ölçüsü parasang'dı ve her birini bu ölçülere göre vergiye bağladı; o gün bugün vergiler Artaphrenes'in koyduğu hesaplara göre alınmaktadır ve vergi oranları eskisinden pek farklı değildir.

43. Ortalığı yatıştırmak için alınan tedbirler bunlardı. İlkbaharın başında öbür generaller açığa çıkarıldığından, Gobryas oğlu Mardonios (224), önemli bir donanmanın ve çok güçlü bir kara ordusunun başında deniz kıyısına gönderildi. Gençti ve daha yeni Dareios'un kızı Artozostra ile evlenmişti. Mardonios bu ordu ile Kilikia'ya geldi, oradan gemiye bindi, öbür şefler orduyu karadan Hellespontos'a doğru götürürlerken o da donanmayla denizden gidiyordu. Mardonios Küçük Asya'yı dolanarak İonia'ya vardı. Şimdi burada, bir Otanes'in, Yediler Meclisinde, İran'da demokrasi kurulması fikrini savunmuş olabileceğini kabul etmeyen Yunanlılar için akıl almaz bir şey anlatacağım: Mardonios, İonia'daki bütün tyranları atmış, sitelerde demokrasi kurmuştur. Bu işi tamamladıktan sonra acele Hellespontos üzerine yürüdü, orada ağır bir donanma ve daha az ağır olmayan bir de kara ordusu topladı, Hellespontos'u gemilerle aştı, Eretria'ya ve Atina'ya karşı yürümek üzere Avrupa'nın içerilerine doğru yol aldı.

44. Bu kentler seferin bahanesiydi; Pers yüksek komutanlığının asıl amacı, olabildiği kadar çok Yunan kenti almaktı; kendilerine el kaldırmamış olan Thasos'u donanmayla alıp halkını köle yapmaları, kara ordusuyle de daha önce köleleştirilmiş olan uluslara Makedonya'lıları da katmaları bundandır; zira Makedonya'nın beri yanındaki bütün uluslar zaten boyunduruk altındaydılar. Thasos'dan sonra yollarına devam ettiler ve Akanthos'a kadar kıyı boyu indiler (225); sonra Akanthos'dan kalkarak Athos dağını dolandılar. Burayı dolanırlarken kuzeyden bindiren bir fırtınaya tutuldular, yaman bir fırtınaydı, fena hırpalandılar, gemilerin önemli bölümü sürüklendi, Athos dağına çarptı. Görünüşe göre üç yüz gemi ve yirmi binden artık adam harcandı; zira bu Athos dağı bölgesinde canavar balıklar çok olduğundan çoğu bu canavarlara yem oldular; kimileri de kayalara çarpıp ezildiler; yüzme bilmedikleri için boğulanlar ve soğuktan ölenler de vardı.

45. Deniz seferinin sonu böyle oldu. Kara ordusu ile Makedonya'da kamp kurmuş olan Mardonios, geceleyin Trakyalı Bryg'lerin baskınına uğradı. Bryg'ler Mardonios'un çok adamını öldürdüler, kendisini de yaraladılar. Bununla beraber bu ulus da Pers boyunduruğundan kurtulamadı, zira Mardonios bunlara da baş eğdirmeden

oradan ayrılmadı. Orada kaldı, Bryg'leri yendikten sonra, orduyu Asya'ya götürdü, zira başına Bryg'lerin açmış oldukları belâdan başka donanması da Athos yakınlarında ağır kayba uğramıştı. Bu sefer, demek oluyor ki başarısız bitti, ordu ve donanma Asya'ya döndü.

Thasos ve Altın Damarları

46. Thasos'un komşuları Dareios'a Thasos'luları çekiştirmişler, bunların ayaklanma niyetinde olduklarını söylemişlerdi, Dareios işkillenmiş, seferden bir yıl sonra bunlara bir buyrultu göndererek hisarlarını yıkmalarını ve gemilerini de Abdera'ya götürmelerini istemişti. Çok zengin olan Thasos'lular, Miletos'lu Histiaios'un yaptığı kuşatmadan beri korku içinde yaşıyorlardı, bunun için tezgâhlara yeni savaş gemileri koymuşlar, bir yandan da kenti kuşatan hisarları pekiştirmeye koyulmuşlardı. Anakaradan ve madenlerinden gelirleri vardı. Skapte-Hyle'deki altın madenlerinden normal olarak seksen talant kazanıyorlardı. Thasos'daki altın madeninden o kadar kazanmıyorlardı ama, bunlar için vergi ödemediklerinden kazançları gene de iyi oluyordu, anakaradan ve madenlerden iki yüz talant yıllık gelir sağlıyorlardı; iyi yıllarda kazançları üç yüz talanta bile çıkabiliyordu.

47. Bu madenleri ben gördüm; beni en çok şaşırtanları, Thasos ile birlikte burasını da kolonize etmek üzere gelmiş olan Fenike'lilerin açmış olduklarıdır (zaten adını da bu Fenike'li Thasos'dan almıştır). Adada Fenike'lilerin meydana çıkarmış oldukları bu madenler Samothrake'nin karşısına düşen Ainyra ve Koinyra denilen yerlerdedir; koca bir dağdır ve ocaklar çok derin kazılmışlardır.

48. İşte bu nokta üzerine birkaç ayrıntı. — Şunu da ekleyelim; kralın buyruğu üzerine Thasos'lular hisarlarını yıkmışlar, gemilerini Abdera'ya yollamışlardır. Daha sonra Dareios, Yunanlıları yoklattı, savaşacaklar mıydı, yoksa kendisine teslim mi olacaklardı, bunu öğrenmek istiyordu. Bu maksatla Yunanistan'ın her yanına elçiler gönderip Büyük Kral'a toprak ve su yollamalarını istedi. Yunanistan'a gönderdiklerinden başka, kıyı boyunca kendisine haraç veren öbür bütün illere de haber çavuşları yolladı, kendisi için savaş gemileri ve at taşımak için gemiler yapılmasını emretti.

49. Gemiler tezgâhlara konuldular; Yunanistan'a gönderilmiş olan çavuşlar, anakaranın ve gittikleri bütün adaların, kralın buyruğuna başüstüne diyen uluslarını egemenlikleri altına aldılar. Dediğim gibi, bütün adalar ve özellikle Aigina, Dareios'a toprak ve su verdi. Aigina'lıların bu davranışlarını öğrenen Atinalılar öfkelendi-

ler, bunu kendilerine karşı düşmanlık gösterisi saydılar, Pers kralı ile bir olup kendileriyle savaşacakları yolunda yorumladılar. Böyle bir bahane elde etmiş oldukları için sevinen Atinalılar, Sparta'ya gidip Aigina'lıları Yunanistan'a ihanet etmiş olmakla suçladılar.

Atina-Aigina Çatışması

50. Bu suçlama üzerine, Sparta kralı Anaxandridas oğlu Kleomenes, Aigina'lılar içerisinde en çok suçlu saydıklarını yakalamak üzere Aigina'ya gitti. Ama bunları tutuklamak istediği zaman, Aigina'lılar kıyameti kopardılar. Polykritos oğlu Krios, karşı koyanların başında geliyordu; bu gözüpek yurttaş bir tek Aigina'lıya bile dokunamayacağını, dokunursa cezasını göreceğini söyledi; onun bu işe Sparta'nın olurunu almadan, sırf Atinalılardan rüşvet yediği için kalkıştığını ileri sürdü; öyle olmasaydı öbür kral da beraber gelir, tutuklamaları beraber yaparlardı. (Bu sözleri onun kulağına fısıldayan Demaratos'un mektubuydu). Aigina'dan kovulan Kleomenes, Krios'a adını sordu, o da adını söyledi. "Krios, dedi Kleomenes, koçum (226), boynuzlarına tunç kaplatsan iyi edersin; çünkü yakında zorlu bir düşmana toslayacaksın!".

51. Bu arada Ariston oğlu Demaratos, ki Sparta'da kalmıştı, herkesin düşüncesini Kleomenes'e karşı çelmeye çalışıyordu; o da Sparta kralıydı, ama onun hanedanı öbürününkinden sonra geliyordu (227); aslında eşit, çünkü ataları birdi, yalnız yaşça büyük olmanın verdiği hak ile Eurysthenes dalı önemli üstünlük sağlıyordu.

52. Lakedaimon'lular, ozanların tersini söylemelerine karşın, kendilerini bugünkü yurtlarına kral Aristodemos'un kendisinin (çocuklarının değil) getirmiş olduğunu söylerler. Aristodemos, Hyllos oğlu Kleodaios'un oğlu Aristomakhos'un oğludur. Az zaman sonra Aristodemos'un, karısından çocukları oldu. Karısının adı Argeia'ydı; denildiğine göre, babası Polyneikes oğlu Thersandros'un oğlu olan Tisamenos'un oğlu Autesion'dur; bu kadından ikizleri oldu. Aristodemos, çocuklarının doğmasından hemen sonra hastalanıp öldü. Bunun üzerine Lakedaimon'lular, yasaları gereğince, ikizlerden büyüğünü kral yapmak üzere toplandılar; ama hangisini seçeceklerini bilemiyorlardı, çünkü ikizlerin ikisi de, hem görünüş hem de irilik bakımlarından birbirinin tıpkısıydı; seçim yapamayınca, hatta belki seçim yapmaya girişmeden önce, anaya baş vurdular; o da bir ayırım yapamayacağı cevabını verdi. Hangisinin daha büyük olduğunu pek âlâ biliyordu, böyle demesinin nedeni, ikisinin birden kral olmasını istemesiydi. Lakedaimon'lular işin içinden çıkamadı-

lar ve bu şaşkınlık içinde, ne yapalım diye sormak üzere Delphoi'ye baş vurdular. Pythia, ikisi birden kral olsun, ama büyüğü daha saygın tutulsun diye buyurdu. Pythia'nın verdiği orakl bu oldu; ama Lakedaimon'luların bilmedikleri zaten hangisinin büyük olduğuydu, o sırada Messenia'lı Panites adında birisi, onlara bir fikir verdi; Panites denilen adamın verdiği fikir işte şu: Ana gözetlenecek, yıkamak ve emzirmek için hangisini daha önce alıyor, bunu öğrenecekler; eğer hep aynı çocuğu önce alıyorsa daha öteye gitmenin gereği yoktu; yok eğer bir ayırım yapmıyor, kâh birini, kâh öbürünü alıyorsa, o zaman onun da kendilerinden artık bir şey bilmediği meydana çıkmış olacak ve başka bir yolu denemek gerekecekti. Sparta'lılar Messenia'lının dediğini yapıp Aristodemos'un çocuklarının anasını göz altına aldılar ve baktılar ki yıkarken de, emzirirken de hep aynı çocuğu daha önce alıyor, — çünkü kadın, kendisini niçin göz altında tuttuklarını bilmiyordu. Ananın özel ilgi gösterdiği çocuğu aldılar ve Prytaneion'da yetiştirdiler. Ona Eurysthenes, öbürüne Prokles adını verdiler. Büyüdükleri zaman bu iki çocuk, diyorlar, kardeş oldukları halde, birbirlerine düşman kesildiler ve çocukları da bu karşılıklı düşmanlığı sürdürdüler.

53. Yunanlılar içinde bunları anlatanlar yalnız Lakedaimon'lular dır; aşağıda okunacak olanları ben kendi adıma ekliyorum ve bu konuda Yunanlıların anlattıklarına dayanıyorum: Atalarını Danae'nin oğlu Perseus'a kadar sayıp, tanrısal atalarını söylemeyen bu Doris kralları Hellen soyundandırlar; Yunanlılar doğru bir soy ağacı çizerek, eski çağlarda kendilerinin de Hellen'ler arasında bulunduklarını belirtirler. Daha yukarı çıkmadan, yalnız Perseus'a kadar dedim, çünkü Herakles'e soyadı olarak takılan Amphitryon adı gibi, Perseus'a da bir ölümlü adı takılmış değildir; onun için doğru olarak, Perseus'a kadar (228) diyorum. Ama eğer Akrisios kızı Danae'den başlayarak ana tarafından çıkılırsa Doris şeflerinin saf kan Mısır ırkından oldukları görülür.

54. Burada verdiğim soy zinciri Yunanlılara göredir. Pers'lerin anlattıkları ise şudur: Perseus aslında Asurya'lıydı, kendisi Yunanlı oldu, ama ataları Yunanlı değildi; Akrisios (229) soyundan üreyenlere gelince, ki bunların Perseus ile hiç bir akrabalıkları yoktur, bunlar Yunanlıların da dedikleri gibi Mısırlıdırlar.

55. Bu konuda bu kadar açıklamayı yeter sayalım. Zaten Mısırlılar nasıl ve ne gibi büyük işler başararak Doris'liler üzerinde egemen oldular, bunu başkaları açıklamışlardır; onun için ben bu noktayı geçiyorum; ben sadece başkalarının söylemediklerini anlatmakla yetiniyorum.

Sparta Krallarının Ayrıcalıkları

56. Sparta'lıların krallarına tanıdıkları ayrıcalıklar şunlardır: Bunlar birisi Lakedaimon tanrısı Zeus, öbürü Gök tanrısı Zeus olmak üzere iki tanrının rahibidirler; istedikleri ülkeye karşı savaş açabilirler, hiç bir Sparta'lı buna karşı çıkamaz, çıkarsa günaha girmiş sayılır; savaşta krallar önde giderler, sonda dönerler; savaşta yüz seçme adam tarafından korunurlar; seferde istedikleri sürüyü alırlar, kesilen hayvanların yünleri ve derileri onların olur.

57. Bunlar savaş zamanı için. Şunlar da barış zamanındaki hakları: Resmî kurban törenlerinde ve şölenlerde baş köşeye oturtulurlar, en önce onlara hizmet edilir; her yemekten başkalarına verilenin iki katı verilir; şarap serpme sırasında başta gelirler, kurban derileri de onların hakkıdır. İki ayda bir ve ayın yedinci günü, devlet her ikisine de Apollon tapınağında büyütülmüş lekesiz birer kurban, bir medimnos arpa unu ve Lakonia ölçülerine göre dörtte bir ölçek şarap verir. Bütün oyunlarda baş köşe onlarındır. Yurttaşlar arasından Proksen'leri (230) seçme hakkı da onlarındır; ayrıca her ikisi ikişer Pythia'cı seçerler; gerektiği zaman Delphoi'ye danışmak bu Pythia'cıların görevidir. Krallar gibi onların geçimi de devlete aittir. Eğer krallar genel şölene katılmamışlarsa, evlerine ikişer khoiniks arpa ve birer kotule şarap gönderilir; katılmışlarsa her yemekten iki porsiyon alırlar, başkalarının masalarına çağırıldıkları zaman da gene öyle ağırlanırlar. Alınan orakl'leri özel arşivlerinde saklarlar, Pythia'cılar da bunları bilirler. Tek yargıcı krallardır, ama yargı yetkileri şu durumlarla sınırlıdır: Bir kız, henüz babası tarafından nişanlanmadan, baba mirasına konarsa, kiminle evleneceğine onlar karar verirler; ulusal yollarla ilgili işleri düzenlemek onlara aittir; bir de birisi bir çocuğu evlât edinmek isterse, törenin onların huzurunda yapılması zorunludur. — Yirmi sekiz kişilik Yaşlılar Meclisinde onlar da bulunurlar. Bulunmadıkları toplantılarda, yaşlılardan kendilerine en yakın kimse onun tarafından temsil olunurlar ve bunlar kendi oylarından başka ikişer ek oya sahip olurlar (231).

58. Sparta devletinin krallarına sağlıklarında tanınan ayrıcalıklar bunlardır; öldükleri zaman ise: Bütün Lakonia'ya atlılar çıkarılır, haber herkese duyurulur; kadınlar (davul çalar gibi) tencerelere vurarak kenti dolaşırlar; bu sesleri duyan evlerde iki özgür kişi, bir kadın bir erkek yas giyimlerine bürünürler; bu yasaya uymayanlara ağır cezalar verilir. Kral öldüğü zaman yapılan şeylere ge-

lince, Asya Barbarları ne yaparlarsa Lakedaimon'da da aynı şeyler yapılır; Barbarların çoğunda da krallar öldüğü zaman yapılan törenler aynıdır. Yani Lakedaimon'luların bir Kralı öldüğü zaman cenaze törenine, Sparta'lılardan başka, bütün Lakedaimon ülkesinden, belli sayıda Periek de katılır. Bunlar, Hilot'lar ve Sparta'lıların kendileri, binlerce kişi halinde, bir yerde toplanırlar, bunlar başlarını döverlerken bir yandan da kadınlar çığlıklar atarlar, giden kralın kralların en iyi olduğunu haykırırlar. Eğer kral savaşta ölmüşse heykeli yapılır, zengin kumaşlar örtülmüş bir yatağa yatırılır ve heykel böylece törene götürülür. Gömülme sırasında agora on gün kapalı kalır, yönetici seçimleri de aynı süre için ertelenir. On gün yas tutulur.

59. Pers'lerinkine benzer bir başka töreleri de şudur: Bir kral ölüp de yerine yenisi geçince, yeni kral, krala ya da devlete borçlu olan bütün Sparta'lıların borçlarını bağışlar. Pers'lerde yeni başa geçen kral, bütün illerin o tarihteki vergi borcunu siler.

60. Lakedaimon'luları Mısırlılara yaklaştıran bir nokta: Kerux'lerin (232), flüt çalanların, aşçıların görevleri babadan oğula geçer; her flütçü bir flütçünün, her aşçı bir aşçının, her kerux bir kerux'ün çocuğudur. Bir başkasının sesi daha gür olabilir, ama buna dayanarak bir kerux çocuğunun işini alamaz; mesleğin babadan kalması başta gelir. — İşte çeşitli açılardan görenekleri böyledir.

Kleomenes-Demaratos Çekişmesi

61. Anlattığım bu dönemde Kleomenes, Aigina'da Yunanlıların hayrına çalışırken Demaratos da onun zararına çalışıyordu ve Aigina'lıları düşündüğünden değil, çekememezliğinden, kıskançlığından ötürü böyle yapıyordu. Buna karşılık Kleomenes de Aigina dönüşü Demaratos'u krallıktan atmanın yollarını araştırmaya başlamıştı ve anlatacağım olaylardan yararlanarak bunun için bir dayanak da bulmuştu. Sparta kralı Ariston iki kadınla evlendiği halde çocuğu olmamıştı. Kusurun kendisinde olduğunu sanmadığı için üçüncü bir kadınla evlendi ve bunu şöyle yaptı: Sparta'lı bir dostu vardı, yurttaşları arasında en çok ona bağlıydı. Bu adamın karısı Sparta'nın en güzel kadınıydı, ama eskiden Sparta'nın en çirkiniydi. Çocukluğunda yüzüne bakılmaz bir şeydi; zengin bir ailenin mirasçısı olan çocuğun çirkinliğine ve bu yüzden çok üzülen ana babaya acıyan süt anası bir çare düşündü; çocuğu her gün Therapna denilen yerde, Phoibos tapınağının üst yanında bulunan Helene tapınağına götürmeye başladı; çocuğu her götürüşünde tanrı heykelinin karşısında

ayakta duruyor ve çocuğu çirkinlikten kurtarması için tanrıya dua ediyordu. Bir gün tapınaktan çıkarken önünü bir kadın kesti, öyle anlatıyorlar, kucağında ne tuttuğunu sordu; o da bunun bir çocuk olduğu karşılığını verdi. Kadın çocuğu kendisine göstermesini rica etti, öbürü olmaz dedi, çünkü çocuğun ana babası çocuğu başkalarına göstermeyi yasak etmişlerdi; ama kadın çok üsteledi, ille görmek istedi; sütana baktı ki bu kadın ille de görmek istiyor, sonunda gösterdi; kadıncağız çocuğun başını okşadı ve bu çocuğun Sparta kadınları arasında güzelliğiyle nam salacağını söyledi. O günden sonra küçük talihsiz değişmeye başladı. Çağı gelince Ariston'un arkadaşıyle, Alkeides oğlu Agetos ile evlendi.

62. Oysa Ariston bu güzel kıza karşı içinde aşk duyguları besliyordu. Şöyle bir kalleşlik düşündü: Kadının kocası olan arkadaşına bir armağan verecek oldu, kendi hazinesi içinde neyi isterse alabileceğini söyledi; buna karşılık o da kendisine aynı şeyi yapacaktı. Öbürü karısı bakımından işkilli değildi, nasıl olsa arkadaşının da karısı vardı, razı oldu, antlaştılar, birbirlerine yemin verdiler. Bunun üzerine Ariston, Agetos'a hazineye girip istediğini almasını söyledi, ne alırsa alsın önemli değildi, kendisi de armağan alma sırası gelince, arkadaşından karısını getirmesini istedi. Bunun üzerine arkadaşı bağırarak bunun pazarlığa dahil olmadığını söyledi. Ama arada yemin vardı, kendisine karşı oynanan bu becerikli ihanet oyununa karşı bir şey yapamadı, karısını bıraktı.

63. İşte Ariston üçüncü karısını böyle aldı, ikincisini boşadı. Kadın, gününden önce, on ay dolmadan, bizim Demaratos'u doğurdu. Ariston'un uşaklarından biri, Ephoros'larla toplantı halinde bulunan krala gidip haber verdi. O, kadını ne zaman evine getirdiğini bildiği için, parmaklarıyle hesap etti ve tanrıların adını anarak, "Bu benden olamaz!" dedi. Ephoros'lar bu sözleri işitmişler, ama o gün için önemsememişlerdi. Çocuk büyüdü ve Ariston o sözü söylemiş olduğuna pişman oldu, zira sonradan Demaratos'un kendi çocuğu olduğuna kesin olarak inanmıştı. Ona neden Demaratos adını verdiğine gelince: Bu olaylardan önce Sparta'lılar, gelmiş geçmiş kralların en değerlisi olarak bildikleri Ariston'un bir oğlu olsun diye hep birlikte dua etmişlerdi. Çocuğa bundan ötürü Demaratos adını takmıştı.

64. Zaman geçti, Ariston öldü. Demaratos kral oldu. Ama her halde o sözlerin yayılması ve bu yüzden Demaratos'un krallığı kaybetmesi gerekiyordu. — Çünkü Kleomenes ordusunu Eleusis'den geri çevirdiği gün ona can düşmanı kesilmişti ve çünkü Kleomenes

Med partizanlarını cezalandırmak üzere Aigina'ya gittiği zaman bu kin daha da büyümüştü (233).

65. Gözünü hınç bürüyen Kleomenes, Demaratos ile aynı hanedandan olan Argis oğlu Menares oğlu Leotykhidas ile anlaştı. Aralarındaki pazarlık şöyleydi: Eğer o onu, Demaratos'un yerine kral ilân ederse, Leotykhidas da Aigina'lılara karşı onunla birlik olacaktı. Leotykhidas da zaten Demaratos'a karşı acı bir kin besliyordu, nedeni şuydu: Demarmenos oğlu Khilon'un kızı Perkalos, Leotykhidas'ın yavuklusuydu; Demaratos onun yavuklusunu elinden almak istiyordu; bu niyetini çabucak gerçekleştirmiş, Perkalos'u kaçırmış ve karısı yapmıştı. Leotykhidas'ın Demaratos'a hıncı bundandı. Leotykhidas, Kleomenes'in hazırladığı bu fırsattan yararlanarak Demaratos'un Ariston'un oğlu olmadığına yemin etti, onu Sparta krallığına haksız yere geçmiş olmakla suçladı. Yargıçlar huzuruna çıktı, Ariston'un, uşak gelip çocuğun doğumunu haber verdiği zaman, parmaklarıyle hesap ettikten sonra, tanrıları tanık göstererek, bu çocuğun kendisinden olmadığını belirtmek üzere söylediği ünlü sözleri tekrarladı. Bu sözlere bir savaş atına biner gibi atlayan Leotykhidas, bu sözleri Demaratos'un Ariston'un oğlu olmadığına dair bir kanıt olarak kullanıyor, Sparta krallığı görevinin ona verilemeyeceğini savunuyordu; o sırada Ariston ile birlikte toplantı halinde olup o sözleri işitmiş olan Ephoros'ları da tanık gösteriyordu.

66. Sonunda Sparta'lılar da konuyu kendi aralarında çekişmeye başlamışlardı, Demaratos, Ariston'un oğlu mudur, değil midir, diye Delphoi'ye danışmaya karar verdiler. Bu karardan Kleomenes'in de haberi vardı. Konu, Pythia'nın huzuruna getirildiği zaman, Delphoi'de sözü geçer birisi olarak tanınan Aristophantos oğlu Kobon'a baş vurdu, o da başrahibe Perialla'yı Kleomenes'in istediği cevabı vermeye razı etti. Gelen danışmacılara Pythia, Demaratos'un Ariston'un oğlu olmadığı cevabını verdi. Ama sonradan bu düzen meydana çıkmış, Kobon, Delphoi'den kovulmuş ve başrahibe Perialla da görevinden alınmıştır.

67. İşte Demaratos krallıktan böyle atılmıştır. Sonradan Med'lerin yanına sığınmıştır, bunun nedeni, karşılaştığı şu onur kırıcı olay olmuştur: Krallık elden gittikten sonra Demaratos sadece yargıcı olarak kalmıştı. Gymnopaidia'daki bir gösteri sırasında o da seyirciler arasında bulunuyordu. Leotykhidas, ki onun yerine kral olmuştu, onu kızdırmak ve alay etmek için, uşağını gönderdi, krallıktan sonra yargıçlık nasılmış, diye sordurdu. Demaratos sorudaki haka-

reti anladı; cevap olarak kendisinin her ikisini de denediğini, ama Leotykhidas'ın denemediğini (234) ve bu sorudan ötürü Lakedaimon'luların başına çok kötü ya da çok iyi şeylerin gelebileceğini bildirdi. Bu sözlerden sonra yüzünü kapattı ve evine döndü. Hemen bir kurban hazırladı, Zeus adına kestirdi; kurban kesildikten sonra anasını çağırttı.

68. Anası gelince kurbanın barsaklarından bir parçasını anasının avuçlarının içine koydu ve bu barsaklarla anasına yalvardı: "Ana, bütün tanrılar adına ve özellikle şurada mihrabı duran Ocak Tanrısı Zeus adına, sana yalvarıyorum: Gerçeği benden saklama; babam kimdir? Leotykhidas, kinine kapılıp senin Ariston'un evine geldiğin zaman ilk kocandan gebe olduğunu ilân etti; başkaları da alçakça masallar uyduruyorlar, senin eşekleri otlatan uşaklarınızın birinden gebe kalmış olduğunu, benim de bu adamın çocuğu olduğumu yayıyorlar. İşte ben şimdi sana geliyorum ve tanrılar aşkına senden gerçeği istiyorum; söyleneni yapmış olsan bile bunu yapan yalnız sen değilsin; çok kadın aynı şeyi yapmıştır, ayrıca Ariston'un çocuk yapacak güçte olmadığı dedikodusu da bütün Sparta'da yaygındır; öyle olmasaydı ilk karılarından da çocukları olurdu".

69. Böyle konuştu; o da ona şu sözlerle cevap verdi: "Oğlum, mademki böyle yalvarıp yakararak benden gerçeği öğrenmek için tanrıları tanık tutuyorsun, bütün gerçeği öğreneceksin. Ariston'un beni evine götürdüğünün üçüncü gecesi, bana doğru Ariston'un biçimine girmiş birinin geldiğini gördüm. Yatağımı paylaştı ve yanında getirmiş olduğu çelenkleri başıma koydu ve gitti. Sonra Ariston geldi. Başımdaki çelenkleri görünce bunları kimin verdiğini sordu; kendisinin verdiğini söyledim; kabul etmek istemedi; büyük tanrılar üzerine yemin ettim ve dedim ki, böyle söylemesi doğru değildir, çünkü kendisi az önce yanıma gelmiş, yatağımı paylaşmış ve çelenkleri vermiştir. Benim bu sözlerim ve yeminlerim karşısında Ariston, bunun tanrıların işi olduğunu anlamıştı; çelenklerin avluda giriş kapısının yanında bulunan ve adı Astrobakos olan kahramanın çelenkleri olduğunu görmüştü; öbür yandan kâhinler de ona ziyaretçinin bu kahraman olduğunu söylüyorlardı. İşte oğlum öğrenmek istediğin her şeyi öğrendin: Sen ya bu kahramandan oldun ve baban bu yarı-tanrı Astrobakos'dur, ya da baban Ariston'dur; çünkü sana o gece gebe kaldım. Düşmanlarının üzerinde durdukları noktaya, yani senin doğduğunu haber alan Ariston'un birçok kişi önünde senin kendi çocuğun olamayacağı (çünkü gerekli zaman, yani on ay dolmamış olduğu) yolunda söylediği sözlere gelince, bu sözleri Ariston bu işlerdeki bilgisizliğinden ötürü söyle-

miştir. Zira kadın, on ay dolmadan önce de, dokuz ayda da, yedi ayda da doğurabilir (235); ben seni oğlum yedi aylık doğurdum. Zaten Ariston da az sonra düşüncesiz konuştuğunu anlamıştı. Onun için doğumun hakkında anlatılan başka hikâyelere kulak asma; şimdi dinlediklerin gerçeğin tam kendisidir. Eşekçiye gelince, dilerim Leotykhidas'ın ve bu dedikoduları yayanların karıları da onlara eşekçilerden çocuk yapsınlar!".

70. Kadın böyle konuştu; o da öğrenmek istediği şeyi öğrendikten sonra yol hazırlığına girişti ve orakl'e danışmak üzere Delphoi'ye gidiyorum diyerek çıktı ve Elis'e gitti. Lakedaimon'lular Demaratos kaçacak diye kuşkulandılar ve peşine düştüler. Bereket versin Demaratos onlar varmadan önce Elis'den ayrıldı, Zakynthos'a geçti. Lakedaimon'lular da peşinden geldiler, onu buldular ve yanındaki adamlardan ayırmak istediler. Zakynthos'lular teslim etmek istemediler, bunun üzerine Asya'ya, Dareios'un yanına gitti. Dareios onu çok iyi karşıladı, topraklar, kentler verdi. İşte Demaratos Asya'ya birçok olaydan sonra ve böyle gelmiştir. Lakedaimon'da, birçok iş başarmış, Meclisde adı çok duyulmuş bir kişiydi, hatta yanyana koşulmuş dört atlı arabasıyle olimpiyatlara katılmış ve zafer kazanmıştı; yarış kazanan tek Sparta kralı oydu.

71. Demaratos krallıktan düşürüldükten sonra, yerine Menares oğlu Leotykhidas geçmişti; bunun Zeuxidamos adında bir oğlu oldu ki, bazı Sparta'lılar bu çocuğa Kyniskos lakabını takmışlardır. Bu Zeuxidamos, Sparta kralı olamadı; arkasında Arkhidamos adında bir çocuk bırakarak, Leotykhidas'dan önce öldü. Zeuxidamos'u kaybeden Leotykhidas, ikinci bir kadınla, Diaktorides'in kızı ve Menios' un kardeşi olan Eurydame ile evlendi. Ama bundan erkek çocuğu olmadı, yalnız Lampito adında bir kız çocuğu doğdu ki, bu da sonradan Zeuxidamos'un oğlu Arkhidamos ile evlenmiştir.

72. Leotykhidas da son günlerini Sparta'da geçiremedi ve Demaratos'un öcü de böylece yerde kalmamış oldu. Lakedaimon birliklerini Thessalia'lılara karşı savaşa götürmüştü ve tam bunları dize getirecekken yüksek bir para karşılığında kendisini sattı. Kampta içi para dolu bir zırh eldiveni üzerinde otururken suç üstü yakalandı, yargıç huzuruna çıkarılarak Sparta'dan sürüldü; evi de baştan aşağı yıkıldı; Tegea'ya sığınmış, son günlerini orada geçirmiş ve orada ölmüştür.

73. Bunlar daha sonraki olaylardır. Anlattığımız dönemde Kleomenes, Demaratos işini becerdikten sonra, Leotykhidas'ı da yanına alarak, hiç vakit geçirmeden Aigina üzerine yürüdü, orada başına

gelenlerden ötürü, içinde korkunç bir hınç vardı. İki kralın birden geldiklerini gören Aigina'lılar karşı durmaktan vazgeçtiler; Sparta' lılar soy sop ve zenginlik bakımlarından önde giden on Aigina'lıyı ayırıp götürdüler. Sitenin en hatırı sayılır kişileri olan Polykritos oğlu Krios ile Aristokrates oğlu Ksambos da bunların arasındaydı. Sparta'lılar bunları Attika'ya götürüp Aigina'lıların can düşmanlarına, yani Atinalılara emanet olarak bıraktılar.

Kleomenes'in Sonu

74. Kleomenes'in Demaratos'a karşı yaptığı kalleşliği sonradan herkes öğrenmiştir; o da ürkmüş ve gizlice Thessalia'ya kaçmıştı. Oradan Arkadia'ya geçti ve Sparta'lılara karşı kışkırtmalara girişti; Arkadia'lıları kendisi nereye götürmek isterse oraya gitmeleri için yemin etmeye zorluyor ve özellikle Arkadia'lı şefleri Styx suyu (236) üzerine ant içmek üzere Nonakris kentine götürmek istiyordu. Bu Arkadia ilinde, Styx suyunun bulunduğu söylenir; bu bir taştan kaynayan ve kuru taştan bir duvarla çevrili bir yalağa akan sudur. Bu kaynağın bulunduğu Nonakris, Pheneos yakınında kurulu bir Arkadia kentidir.

75. Kleomenes'in çevirdiği dolapları haber alan Lakedaimon'lular ürktüler ve kendisini bütün yetkileriyle yeniden Sparta'ya gelip yerleşmeye çağırdılar. Ama döner dönmez zaten pek yerinde olmayan aklı büsbütün başından gitti; bir Sparta'lıya rastladığı zaman suratına sopayı indiriyordu. Bu rezillikler ve çılgınlık belirtileri üzerine, akrabaları boynuna ağaç bir lâle geçirip bağlattılar. Böyle sımsıkı bağlıyken, yanında yalnız bir gardiyanın bulunduğu bir gün, bir hançer istedi; adam önce vermek istemedi, ama serbest kalınca ben sana gösteririm diye gözünü korkuttu, —zira gardiyan hilot'tu— ve hançeri aldı. Bıçağı eline geçiren Kleomenes kendine vurmaya başladı; önce baldırlarını kesti, dilim dilim doğradı; baldırlardan sonra bacaklara, bacaklardan kalçalara, böğürlere çıktı, sonunda karnını, barsaklarını deşti ve öldü. Yunanlılar genellikle, Demaratos işinde Pythia'ya rüşvet yedirdiği için cezasını buldu derler; ama Atinalılar bu akıbeti, onun Eleusis'i ele geçirdiği zaman kutsal ormanın ağaçlarını kesmesine ve böylece Eleusis tanrıçalarına el kaldırmış olmasına yorarlar; Argos'lulara göre ise, savaş sırasında, Kahraman Argos'a adanmış olan kutsal alana (237) sığınmış olan Argos'luları oradan çıkarttırıp kılıçtan geçirtmiş olmasının ve koruyu dokunulmazlığına saygı göstermeyerek yaktırmasının cezasını bulmuştur.

76. Aslında Kleomenes, Delphoi orakl'ine danıştığı zaman, Argos'u alacağı cevabını almıştı. Bunun üzerine Sparta'lıları alıp gitmiş ve Erasinos ırmağına gelmişti; bu ırmağın Stymphalis gölünden çıktığı söylenir; zira göl, anlaşıldığına göre dibi görünmez bir uçuruma dökülür ve sonradan Argolis'de yeniden yüze çıkar ve Argos'lular bundan sonra ona Erasinos derler. — Kleomenes bu ırmağın kıyılarına ulaştığı zaman ırmağa bir kurban kesmiş, ama karşıya geçmek için bir geçit bulamamıştır. Erasinos'un kendi yurttaşlarına ihanet etmemiş olmasından sevinç duyduğunu söylemiş, ama sözlerine Argos'luların gene de elinden kurtulamayacaklarını eklemiş. Sonra ordusunu alıp Thyrea'ya götürmüş, denize bir boğa kurban etmiş ve Tiryns topraklarındaki Nauplia'ya geçirmek üzere birliklerini gemiye yüklemiştir.

77. Argos'lular tehlikeye düşen illerini savunmak üzere deniz kıyısına koştular. Tiryns yakınındaki Sepeia denilen yere vardıkları zaman, Lakedaimon'luların karşısında ve onların birkaç mızrak atımı ötesinde kamp kurdular. Doğru dürüst bir savaştan çekindikleri yoktu, onları korkutan, tuzağa düşürülmekti. Çünkü Pythia bir orakl vermiş ve bunda hem kendilerini hem de Miletos'luları bekleyen bir bozgundan söz etmişti, şu sözlerle:

Ama ne zaman ki dişi, erkeğe üstün gelecek
Ve Argos'da parlak bir nam kazanacak,
Argos'lu kadın —alın yazısı budur— batıracak
Kızgın tırnaklarını kendi yaralı gövdesine.
Ve ondan şöyle söz edecek gelecek kuşaklar:
Kargı öldürücü yaralar açtı
Üç kere halkalanmış korkunç yılanda.

Bütün bunların bir araya gelmiş olması Argos'luların gözünü korkutuyordu. Düşman kampta verilen emirlere kulak kabartmaya karar verdiler. Böylece kendi durumlarını Lakedaimon'luların kamplarında duyulan emirlere göre düzenlemeye başladılar.

78. Çok geçmeden Kleomenes kendisi ne emir verirse Argos'luların da onu yaptıklarını fark etti; ve Lakedaimon'lulara, öğle yemeği için emir verdiği zaman Argos'lular üzerine atılmalarını tembih etti; ve öyle yaptılar; Argos'lular karşı taraftaki emri duymuşlar, kendileri de yemeğe oturmuşlardı ki düşman bastırdı; çoğu öldürüldü, daha çoğu da Argos kutsal koruluğuna sığındı, düşman da orayı sardı, onları çember içinde tutsak tuttu.

79. O zaman Kleomenes şöyle yaptı. Yanında asker kaçakları vardı; onlardan koruluğa kapanmış olan Argos'luların adlarını öğrendi ve bir haber çavuşu göndererek her birini teker teker çağırttı; dışarıya çıkabileceklerini, çünkü kurtulmalıklarının verildiğini söyletiyordu; Peleponez'de kurtulmalık adam başına iki mana'dır. Kleomenes böylece adlarını çağırtıp koruluktan çıkarttırdığı elli kişinin kafasını kestirtti. Ormanda kapalı olanların bundan haberleri yoktu; koruluk çok sıktı, ağaçların yaprakları dışarda arkadaşlarının başlarına gelenleri içeridekilerin gözlerinden saklıyordu. Sonunda birisi ağaca çıktı ve olan biteni gördü. Ondan sonra boşuna çağırdılar, kimse çıkmadı.

80. Bunun üzerine Hilot'lara ormanın çevresine çalı çırpı yığmalarını emretti; dediğini yaptılar ve kutsal ormanı ateşe verdiler. Koru yanarken yanında bulunan kaçaklardan birine sordu, bu koru hangi tanrınındır, diye. Argos'un olduğu karşılığını aldı. Bu karşılığı alınca yüreğinden bir ah koptu ve şöyle dedi: "Ey Apollon, sen ki geleceği bilirsin, nasıl aldattın beni, Argos'u alacağımı söyleyerek! (238). Şimdi anlıyorum ki orakl'in dediği buymuş!"

81. Bunun üzerine Kleomenes ordusunun büyük bölümünü Sparta'ya geri gönderdi, yanına seçme bin kişi alarak kurban kesmek üzere Here tapınağına gitti. Sunak taşı üzerinde kurbanı kendi eliyle kesmek isteyince, rahip karşı çıktı, tanrısal yasa, bir yabancının burada kurban kesmesine izin vermiyordu, bunu bildirdi. Kleomenes, Hilot'larına emir vererek rahibi dışarı sürükletti ve kırbaçla dövdürdü, sonra kurbanı kendi eliyle kesti ve Sparta'ya döndü.

82. Dönüşünde düşmanları onu Ephoros'ların karşısına çıkarttılar, Argos'u kolayca alabilecekken, almadığını, rüşvet yediğini söylüyorlardı. İşte verdiği cevap —doğru mu, eğri mi bilmiyorum—; doğru ya da eğri, savunması şu: Kahraman Argos'a ait olan kutsal alanı aldıktan sonra, kurbanlar keserek, tanrının kenti de kendisine nasip edip etmediğini öğrenmeden saldırmayı uygun bulmamıştı. Here tapınağında uygun alametler umarken, tanrısal heykelin göğsünden bir alev fışkırmıştı (239); bu, kesin olarak Argos'u alamayacağını gösteriyordu. Zira, alev başından çıksaydı, bu, onun kenti alıp yerle bir edeceğini gösterecekti; ama göğsünden çıktığına göre, o da tanrının kendisinden istemiş olduğu şeyi yapıyordu. Bu sözleri Sparta'lılar içtenlikle söylenmiş sözler olarak karşıladılar, akla yakın buldular, o da kendisini suçlayanları rahatça alt etmiş oldu.

83. Ama Argos kanının son damlasına kadar tükenmişti; o kadar ki, mal, mülk kölelerin eline geçti, iktidara geçip ili kendileri yö-

netmeye başladılar, ölen yurttaşların oğulları erkeklik çağına gelinceye kadar böyle gitti; vakti gelince bu oğullar Argos'u ele aldılar, köleleri kovdular, onlar da gidip zorla Tiryns'i aldılar. İki kent iyi geçiniyordu, ama bir süre sonra kölelerin kentine bir kâhin geldi, adı Kleandros'du. Phigalia'da doğmuştu ve Arkadia'dan geliyordu, bu adam köleleri efendilerine karşı yürümeye kandırdı. Bunu oldukça uzun süren bir savaş izledi ve sonunda Argos'lular güç belâ üstün gelebildiler.

84. Argos'lular, Kleomenes'in delirmesini ve sonunun böyle kötü gelmesini onun kendilerine çektirdiklerinin cezası olarak yorumlarlar. Sparta'lılar ise onun çıldırmasını tanrıların işi olarak görmezler; onlara göre Skyth'lerle fazlaca düşüp kalkması sonucu şarabı susuz içmeye alışmıştı, çıldırmasının nedeni buydu. Gerçekten, göçebe Skyth'ler, yurtlarını Dareios istilâ ettiği zaman, öç almak istemişler, Sparta'ya elçiler göndererek antlaşma yapmak üzere görüşmelere girmişlerdi; şu maddeler üzerinde anlaşmayı öneriyorlardı: Kendileri Phasis boyunca ilerleyerek Media üzerine yürürlerken Sparta'lılar da Ephesos'dan başlayarak içerilere doğru çıkacaklar ve kendileriyle birleşeceklerdi. İşte o zamanlar, derler, antlaşma yapmak üzere gelmiş olan Skyth'lerle fazlaca düşmüş kalkmış, şarabı susuz içmeyi öğrenmiş ve bir daha da şaraba su katmamıştır; Sparta'lılara göre Kleomenes bu yüzden aklını kaçırmıştır; o zamandan beri kendileri de ne zaman birisi şarabına pek su katmak istemezse, "Skyth'ler gibi yapıyor" derler. — Kleomenes için Sparta'da böyle anlatırlar. Bana kalırsa, ben Demaratos'a yaptıklarının karşılığını gördü derim.

85. Kleomenes'in öldüğünü haber alan Aigina'lılar, Sparta'ya elçiler göndererek Atina'da rehin tutulan yurttaşları konusunda Leotykhidas'a yakındılar. Lakedaimon'lular, bir mahkeme topladılar ve Leotykhidas'ın Aigina'lılara karşı çok kötü davranmış olduğuna, buna karşılık Aigina'lıların da Atina'da hapse atılanların öcünü almak üzere onu alıp Aigina'ya götürmelerine karar verdiler. Aigina'lılar Leotykhidas'ı alıp gideceklerken, Sparta'nın ileri gelenlerinden Leoprepes oğlu Theasidas şunları söyledi: "Ne yapıyorsunuz Aigina'lılar? Yurttaşları onu size veriyor diye Sparta kralını alıp gidecek misiniz? Bugün öfkeye kapılıp böyle karar veriyorlar ama, eğer onu götürürseniz yarın gelir yurdunuzda taş üstünde taş bırakmazlar". Bu sözler üzerine Aigina'lılar kralı götürmekten vazgeçtiler ve şöyle anlaştılar: Leotykhidas onlarla birlikte Atina'ya gidecek ve adamlarını kendilerine geri verecekti.

86. Leotykhidas Atina'ya gitti, emanetleri geri istedi; Atinalılar vermek istemiyorlardı ve kaçamak yollardan savsaklamaya getiriyorlardı, bunları bize iki kral birden getirdi, şimdi yalnız birine geri vermek olmaz, gibi sözler söylüyorlardı.

a) Sonunda Atinalılar vermiyoruz diye dayatınca Leotykhidas onlara şöyle bir söylev çekti: "Pekâlâ Atinalılar! Nasıl isterseniz öyle yapınız. Emanetleri geri verirseniz sevap işlemiş, vermezseniz günaha girmiş olursunuz. Bakınız ben size eskiden Sparta'da olmuş bir emanet hikâyesi anlatayım. Biz Sparta'lılarda anlatılır, Lakedaimon' da, üç kuşak önce bir Epykides oğlu Glaukos vardı, talih ona dünyanın en güzel şeylerini bağışlamıştı, özellikle onu zamanının bütün Lakedaimon'lularından daha üstün kılan bir doğruluk duygusu vardı. İşte bu adam, diye anlatılır bizde, bir gün bir olayla karşılaştı: Sparta'ya Miletos'tan birisi geldi, onunla konuşmak istedi ve şunları söyledi: 'Ben Miletos'luyum, dedi, buraya senin doğruluğundan yararlanmak için geldim. Çünkü senin doğruluğun İonia'ya kadar bütün Yunanistan'da dillere destan olmuştur; İonia her zaman tehlikelerle dolu bir ülke, buna karşılık Peloponez her zaman güvenlik içinde ve rahat yaşıyor ve talih her zaman aynı kimseye yüz göstermez diye düşündüm. Ve bu düşünce ve hesapla bütün servetimin yarısını gümüşe çevirip, sana emanet bırakmaya karar verdim, çünkü biliyorum ki, bu senin elinde hiç dokunulmadan kalır. Bunları sakla ve tanımalık olarak da şunu al, kim ki sana bunun eşini getirir, ona teslim edersin".

b) Miletos'tan gelen yabancı başka bir şey söylemedi, Glaukos emaneti aldı ve ileri sürülen şartı kabul etti. Aradan çok zaman geçti ve bir gün malını emanet olarak bırakmış olan adamın çocukları Sparta'ya geldiler; tanımalığı gösterdiler ve gümüşü istediler. Ama o, şu karşılığı verdi ve onları başından savmak istedi: 'Bu kadar eski bir şeyi hatırlamıyorum, söylediklerinizi bana bir şey hatırlatmıyor; hatırlatsa ben de vermek isterim, eğer gümüşü almışsam aynen geri veririm; ama eğer böyle bir şey almadı isem size karşı Yunan yasalarını uygularım. Şimdi size bugünden başlayarak üç ay mühlet veriyorum bu işi kesip atmak için'.

c) Miletos'luların içleri yandı, gümüşü kaybettiklerini düşünerek geriye döndüler. Ve Glaukos orakl'e tanışmak üzere Delphoi'ye gitti. Yemin etmek suretiyle gümüşü ganimet olarak cebine atıp atamayacağını sordu. Pythia ona şu dizelerle cevap verdi:

Epikydes oğlu Glaukos, tam vaktinde edilen
Gösterişli bir yemin, bir ailenin çok işine yarar;

Yemin et, mademki doğru olanların da sonu er geç ölümdür..
İhanet anadır, doğurur, bir kız,
Adsız, elsiz, ayaksız, ama gene de atılır
Yalan yere yemin edenlerin üzerine, yolar, öldürür.
Ama doğru adam ulusuna onur kazandırır.

Bu sözleri işiten Glukos, tanrıya yalvardı, sözlerini bağışlamasını ve öfkesini dindirmesini diledi; ama Pythia, tanrıya bir şey sormakla o şeyi yapmak aynı şeydir diye cevap verdi.

d) Bunun üzerine Glaukos, yabancıları çağırttı ve gümüşlerini verdi. Atinalılar bunu size niçin anlattım, şimdi onu söyleyeceğim: Bu Glaukos'un bugüne kalmış tek çocuğu yoktur ve onu bize hatırlatacak odu ocağı da kalmamıştır. Köksüz bir ağaç gibi, soyu sopu Sparta'dan atılmıştır. İşte görünüz, emanet söz konusu olduğu zaman, onu sizden isteyene hemen geri vermekten başka kurtuluş çaresi yoktur!".

87. Bu hikâyeyi anlattıktan sonra, Atinalılar bu sözlere rağmen onu dinlemek istemediler, Leotykhidas uzaklaştı. Aigina'lılar bir zamanlar Thebai'lilere uyarak Atina'ya karşı saygısızlık etmişler, onurlarına dokunacak şeyler yapmışlardı ve Atinalılardan bu eski sataşmanın karşılığını görmeden önce, bu Aigina'lılar şunu yaptılar: Yürekleri Atina'ya karşı hınçla dolu olarak ve kendilerine haksızlık edildiğine inanarak, öç almak için hazırlandılar; o aralık Atinalılar, Sunion'da beş yılda bir yapılan bir bayramı kutluyorlardı; Aigina'lılar pusu kurdular ve Atina'nın ileri gelenlerini taşıyan kutsal gemileri ele geçirdiler; içindekileri hapse attılar.

88. Aigina'lıların yaptıkları bu kabalıktan sonra, Atinalılar artık öç almayı ertelemekten vazgeçtiler ve düşmanlarına karşı hızla hazırlık yapmaya giriştiler. Knoithos oğlu Nikodromos adında birisi vardı, Aigina'nın hatırı sayılır yurttaşlarındandı; Aigina'lılara karşı kırgındı, çünkü adadan sürülmüştü, Atinalıların öç almak için hazırlandıklarını duyunca, yurttaşlarına kötülük etmekten başka bir şey düşünmediği için, Aigina'yı onların eline teslim etmek üzere Atinalılarla anlaştı, kendisinin ne günü saldıracağını ve onların da hangi gün gelip kendisini desteklemeleri gerektiğini bildirdi. Anlaştılar, Nikodromos aradaki anlaşmaya uyarak, Eski Kent denilen yeri ele geçirdi. Ama Atinalılar belli günde gelmediler.

89. Çünkü o aralık Aigina donanmasına çatacak güçte gemileri yoktu, Korinthos'lulardan emanet gemi alalım diye uğraşırlarken partiyi kaybetmişlerdi. O dönemde Atinalılarla pek iyi geçinen Ko-

rinthos'lular, ricaları üzerine onlara yirmi gemi verdiler, ama güya satıyorlarmış gibi yaparak, gemi başına ortalama beş drahmi aldılar; zira yasa, iyilik olsun diye ödünç gemi vermeye izin vermiyordu. Bunları kendininkilere katan Atinalılar, hepsi yetmiş gemi donattılar, Aigina'ya yürüdüler, ama belli günden bir gün geç kalmışlardı.

90. Atinalılar belli saatte gelmeyince Nikodromos gemiye atlayıp kaçmıştı. Yanında başka Aigina'lılar da vardı, Atinalılar bunlara oturma yeri olarak Sunion'u verdiler. Onlar da burasını kendilerine üs yapıp adada oturan Aigina'lılar üzerine çapul ve yağma seferleri yapmaya başladılar. Ama bunlar daha sonra olmuştur.

91. Aigina'da, halkın Nikodromos'la bir olup kendilerine karşı ayaklanmış olduğu varlıklı sınıf duruma hâkim olmuştu ve ayaklanmayı bastırdıktan sonra, şimdi düşmanlarına işkence etmeye başlamıştı (240). Bu yüzden günaha da girmiş, katlandığı akla gelebilecek bütün sungular işe yaramamış, bu günahtan arınamamıştır; tanrıçayı yatıştıramamışlar, devrilmişler ve adadan sürülmüşlerdir. Canlı olarak ele geçirmiş oldukları yedi yüz kişiyi öldürmeye götürüyorlardı. İçlerinden biri bağlarını kırıp, Yasa Koyucu Demeter tapınağı avlusuna koştu, oraya sığındı, kapı tokmağını sımsıkı yakalayıp orada kaldı. Tutup geriye çekemedikleri için vurup ellerini kestiler, parçalanmış bir halde işkenceye götürdüler. Kapı tokmağına yapışmış eller öylece duruyorlardı.

92. Aigina'lılar kendi kendilerini böyle paraladılar. Ama arkadan Atinalıların donanması geldi, yetmiş gemiyle bunlara karşı savaşa girdiler, altta kaldılar ve eski müttefikleri Argos'lulardan yardım istediler. Ama onlar yardıma koşmak istemediler. Aigina'lılara karşı öfkeliydiler, çünkü Lakedaimon'luların Argolis üzerine açmış olduğu sefere, Kleomenes'in yanında, zorla da olsa, onlar da katılmışlardı. O istilâ sırasındaki çıkartmada Sikyon denizcileri de vardı. Argos'lular, bundan ötürü, Aigina'lıları ve Sikyon'luları, her biri beş yüz olmak üzere bin talant cezaya çarptırmışlardı. Sikyon suçunu kabul etmiş, yüz talanta uzlaşmıştı. Ama Aigina suçu kabul etmemiş, hatta yüksekten atmıştı. İşte şimdi de Argos, yardım dileklerini resmen geri çeviriyordu. Bununla beraber bin gönüllü gelip onların safında dövüştü. Bunların başında Pentathlon yarışları için yetiştirilmiş (241) Eurybates adında bir şef vardı; içlerinden çoğu yurtlarını bir daha göremedi; Aigina'da Atinalıların darbeleri altında can verdiler. Şefin kendisi, Eurybates de, teke tek dövüşmekte usta olduğundan, üç kişiyi öldürmüş, ama dördüncüsü olan Dekeleia'lı Sophanes'in elinde can vermişti.

93. Aigina'lılar, Atina filosunun henüz savaş düzenine girmemiş oluşundan yararlanarak kendi filolarıyle saldırıya geçtiler, yendiler ve içindekilerle birlikte dört gemi ele geçirdiler.

Marathon

94. Böylece Atina ile Aigina arasındaki savaş başlamış oldu. Bu arada Pers kralı, kendi niyetlerini güdüyordu; uşak, hiç sektirmeden Atinalıları unutmamasını hatırlatıyor, Peisistratid'ler, sürekli kışkırtmalarla kendisini çember içinde tutuyorlardı. Dareios da, denizde ve karada egemenliğini tanımayan Yunanlılara baş eğdirmek için bu bahaneden yararlanmak istiyordu. Mardonios, açtığı seferin üstesinden gelememiş, acınacak duruma düşmüştü; komutanlıktan onu alarak yerine başka şefler koymuş ve Eretria ile Atina'ya karşı göndermişti; bunlar, Media'lı Datis ile yeğeni Artaphrenes oğlu Artaphrenes'ti; Atina'yı ve Eretria'yı köleleştirmek ve köleleştirilen halkı huzuruna getirmek emrini almışlardı.

95. Bu dediğimiz generaller, kralın yanından ayrılarak yola çıktılar, Kilikia'ya geldiler, iyi hazırlanmış büyük bir ordu ile Aleion ovasında kamp kurdular; illerden istenilen deniz askerleri de gelip onlara katıldılar ve ayrıca Dareios'un haraca bağlı yerlerde geçen yıl yaptırmış olduğu yük gemileri de, atları yüklemek üzere geldiler. Atlar ve kara birlikleri gemilere yüklendi ve altı yüz trirem İonia'ya doğru yola çıktı. Oraya varınca gemilerini anakara boyunca Hellespontos'a ve Trakya'ya çıkaracak yerde, Samos'a uğradıktan sonra, İkaros 've Kyklad adaları arasını kestiler; öyle sanıyorum ki, Athos dağını dolanmamak için böyle yapıyorlardı, çünkü oradan dehşetli ürküyorlardı, bir yıl önceki seferde uğramış oldukları felâketi unutamamışlardı; ayrıca henüz egemenlikleri altına girmemiş olan Naxos'u almak için de o yolu tutmak gerekiyordu.

96. İkaros denizinden (242) çıkan filo, Naxos'u tuttu ve oraya yanaştı, —çünkü Pers'ler savaşa bu adadan başlamak istiyorlardı— daha önce olanları bilen Naxos'lular, düşmanın gelmesini beklemeden dağlara çekilmişlerdi. Pers'ler ellerine düşenleri köle yaptılar, tapınağı ve kenti ateşe verdiler, sonra öbür adalara gitmek üzere denize açıldılar.

97. Burada bunlar olurken Delos'lular da, Delos'u bırakarak Tenos'a sığınmışlardı. Ordu adanın kara sularına girerken, önden gitmekte olan Datis, gemileri adanın önünde demirlemeye bırakmadı, daha ötedeki Rhenaia'ya çektirdi. Sonra, Delos'luların nerede olduk-

larını öğrenerek kendilerine haberci yolladı ve şunları söyletti: "Niçin kaçıyorsunuz ey kutsal adamlar? Beni yanlış anlamışsınız. Çünkü Büyük Kral bana şöyle emir verdi, hatta (bu emir olmasaydı bile) ben de gene aynı şekilde hareket ederdim: 'İki büyük tanrının doğumunu görmüş olan yerde toprağa ve halka hiç bir zarar verilmesin' (243). Şimdi evlerinize dönünüz, adanızı ekip biçiniz". Habercinin Delos'lulara ulaştırdığı haber buydu, sonra Datis tapınağa üç yüz talant günlük yığdırıp yaktı, dumanlar gökyüzüne yükseldi.

98. Bu iş bitince Datis, önce ordusu ile birlikte Eretria üzerine yürüdü; yanında İonia'lılar ve Aiol'lar da vardı. O ayrıldıktan sonra Delos'da deprem oldu ve bu, Delos'lulara göre, bu adada günümüze kadar görülen tek depremdir. Ve şüphesiz tanrı, insanların başına gelecek olan felâketleri böyle korkunç bir şekilde haber vermiş oluyordu. Çünkü Hystaspes oğlu Dareios, sonra Dareios oğlu Kserkses ve Kserkses oğlu Artakserkses zamanlarında, yani peşpeşe üç kuşak süresince Yunanistan'ın başına öyle belâlar yağdırmıştır ki, Dareios'dan önceki yirmi kuşak boyunca bu kadarı görülmemiştir; bu belâların bir bölüğü Pers'ler yüzündendir, öbür bölüğü de sitelerin başında iktidar için çatışan adamların yüzündendir. O güne kadar deprem görmemiş olan Delos'un sarsılması da olmayacak bir şey değildi. Yazılı olarak saklanan bir orakl de vardı, zaten o haber veriyordu:

Şimdiye kadar sarsılmamış olan Delos'u sarsacağım.

[Ayrıca şunu de belirtelim, bu Dareios, Kserkses, Artakserkses adları "icra eden", "savaşçı" ve "çok savaşçı" anlamına gelir; Yunanlılar bu krallara kendi dillerinde, çok doğru olarak bu adları takmışlardır] (244).

99. Delos'dan ayrılan Barbarlar başka adalara da uğradılar: Uğradıkları yerlerden yeni askerler topluyor, adalıların çocuklarını, rehin olarak alıyorlardı. Adalar arasında dolaşırlarken Karystos'a uğradıkları zaman (245), Karystos'lular rehin vermeyi reddettiler ve komşu sitelere, yani Eretria ve Atina'ya karşı savaşmayacaklarını dobra dobra söylediler. Bunun üzerine Barbarlar bunları kuşattılar, Pers boyunduruğunu kabul ettirinceye kadar kırdılar.

100. Pers'lerin gelmekte olduklarını duyan Eretria'lılar Atina'ya haber gönderip yardım istediler. Atina, isteği geri çevirmedi; Khalkis'deki hayvan yetiştiricileri yanına yerleştirilmiş olan dört bin Klerukhos'u destek olarak gönderdi. Ama Eretria'lılar kararsızdılar, ne yapacaklarını bilemiyorlardı; Atina'dan yardım istedikle-

ri sırada ikiye bölünmüşlerdi: Bir bölümü kenti bırakıp Euboia sırtlarına çekilmek istiyordu; kendi kişisel çıkarlarını düşünüp Pers kralından bir şeyler koparmayı hesaplayan öbür bölümü de ihanete hazırlanıyordu. Bu iki durumu da bilen ve Eretria'nın ileri gelen kişilerinden biri olan Nothon oğlu Aiskhines, Atinalılar geldikleri zaman durumu kendilerine açıkladı ve kendi başlarına gelecek olan onların da başına gelmesin diye geri gitmelerini rica etti. Atinalılar da Aiskhines'in dediği gibi yaptılar.

101. Boğazı geçtiler ve Oropos'a sığındılar. Bu arada deniz yolculuklarını sürdüren Pers'ler Eretria kıyılarına vardılar, Tamynai, Khoireai ve Aigilia'da karaya çıktılar, atları indirdiler, hazırlıklarını görüp düşmana karşı yürüdüler. Eretria'lılar bunların karşısına çıkıp savaşmayı akıllarına bile getirmiyorlardı. Ama surlarını savunabilecekler miydi? Kenti bırakmak istemeyenlerin fikri üstün geldiğinden beri, tek kaygıları buydu. Surlara karşı kuvvetli bir saldırı oldu, altı gün iki yandan da çok adam kırıldı. Yedinci gün kentin ileri gelenlerinden Alkimakhos oğlu Euphorbos ile Kyneos oğlu Philagros, kenti Pers'lere açtılar. Pers'ler girdiler, Sardes'de yakılmış olan kutsal yapıların öcünü almak için tapınakları soydular ve yaktılar, Dareios'un buyruğu gereği, halkı köle yaptılar.

102. Eretria'lıları boyunduruğa vurduktan sonra, birkaç gün dinlendiler, sonra Attika'ya doğru yelken açtılar; Atinalıları kıstırıyorlardı (246), bunlara da Eretria'lılara yaptıklarını yapmayı kuruyorlardı. Süvari hücumu için Marathon en uygun yerdi; ayrıca Eretria'ya da çok yakındı; Peisistratos oğlu Hippias onları oraya götürdü.

103. Durumu haber alan Atinalılar Marathon'da tehlikeyi göze aldılar. Başlarında on strategos vardı: Onuncusu Miltiades'di; bunun babası, Hippokrates oğlu Peisistratos zamanında Atina'dan kaçmış olan Stesagoras oğlu Kimon'du. Sürgündeyken Olimpiyat Oyunlarında, yanyana koşulu dört atlı araba yarışını kazanmak mutluluğuna erişmişti, ki bu başarı daha önce ana bir kardeşi Miltiades' in kazanmış olduğu aynı başarıyı tazelemiş oluyordu. Bir sonraki Olimpiyat Oyunlarında da, gene aynı atlarla yarışı kazanmış ve zaferini Peisistratos'a adamış, kerux'a onun adını bağırtmıştı; kazandığı zaferden Peisistratos yararına vazgeçmiş olması üzerine bağış elde etmiş, evine dönmesine izin verilmişti. Aynı atlarla Olimpiyatlarda bir üçüncü kez daha zafer kazanmış, sonra, ölmüş bulunan Peisistratos'un oğulları tarafından öldürülmüştür. Onu bir gece Prytaneion yakınlarında kiralık katillere öldürtmüşlerdir. Kimon'

un mezarı, kentin girişinde Vadi Yolu denilen yolun öte yanındadır; mezarının karşısında Olimpiyat Oyunlarında üç sefer zafer kazanmış olan atların anıtı yükselir. Aynı başarıyı daha önce Lakonia'lı Evagoras'ın kısrakları da kazanmışlardı; ama bu sayıyı geçebilen olmamıştır. Kimon'un oğullarının büyüğü Stesagoras'dı ve o zamanlar amcası Miltiades'in yanında Khersonesos'da bulunuyordu; en küçükleri Atina'da Kimon'un yanındaydı ve o da Khersonesos'da koloni kurmuş olan amcası gibi Miltiades adını taşıyordu.

104. İki kez ölümden kurtulduktan sonra Khersonesos'dan gelip Atina'da general olan işte bu Miltiades'dir. İki kez ölümden kurtulduktan sonra diyorum, çünkü bir kez kendisini yakalayıp Büyük Kral'a göndermek isteyen ve yakalayana büyük paralar vadeden Fenike'lilerden kaçıp İmbros'a gelmişti, sonra Atina'ya dönüp de tam kendini kurtulmuş saydığı sırada düşmanları yakasına sarılmış ve Khersonesos'daki zorbalıklarını ileri sürerek, hakkında kovuşturma açtırmışlardı. Bu yeni belâdan da kurtulduktan sonra halkın oyları ile Atinalılar Strategos'u seçilmişti.

105. Kentten ayrılmadan önce, strategoslar, meslekten ulak olan Pheidippides adında, ayağına çabuk Atinalı bir kerux'u Sparta'ya yollamışlardı; bu adam, kendisinin Atinalılara anlattığı ve resmen bildirdiği üzere, Tegea üzerindeki Parthenion dağına vardığı zaman, karşısına birdenbire tanrı Pan çıkmış, Pheidippides! diye ona kendi adı ile seslenmiş ve kendisinin Atinalıları koruyan bir tanrı olduğunu, onlara şimdiye kadar birçok iyilikleri dokunduğunu, bundan sonra da dokunacağını bildirmiş, hal böyleyken Atinalıların onun dinini niçin tanımadıklarını Atinalılardan sormasını buyurmuş. Atinalılar bu anlatıyı doğru olarak kabul etmişler ve durum düzelir düzelmez Akropol eteklerinde Pan adına bir tapınak kurmuşlardır; o zamandan beri tanrının hoşnutluğunu kazanmak için kurbanlar kesilir, meşale yarışları yapılır.

106. İşte, strategos'ların göndermiş oldukları ve kendisine tanrı Pan'ın görünmüş olduğunu söyleyen Pheidippides, Atina'dan çıktığının ertesi günü Sparta'ya vardı. Kent yöneticilerinin huzuruna çıkarak şunları söyledi: "Lakedaimon'lular, Atinalılar, sizden kendilerine yardım etmenizi ve Yunanistan'ın en eski sitesinin Barbarlar elinde köleleştirilmesine göz yummamanızı rica ediyorlar. İşte daha şimdiden Eretria köle oldu ve Yunanistan soylu bir sitesinden yoksun kalarak gücü azaldı". İşte kendisine emanet edilmiş olan haberi böylece ulaştırdı; Sparta'lılar, Atinalıların yardımına koşmayı kabul ettiler; ama bu hemen olabilecek bir iş değildi, çünkü yasayı

bozmak istemiyorlardı; çünkü henüz ayın dokuzuydu ve ayın dokuzuncu günü, diye açıkladılar, ay çemberi henüz dolmamıştır, onun için sefere çıkılamaz (247).

107. Dolunayı bekliyorlardı. Bu arada Peisistratos oğlu Hippias, Barbarların önüne düşmüş, onları Marathon'a götürüyordu; önceki gece bir rüya görmüştü; sanki anası ile yatıyordu. Bunun Atina'ya döneceği anlamına geldiğini söylüyordu. Atina'ya dönecek, başa geçecek, yıllarca orada yaşayacak, yurdunda ölecekti. Rüyayı böyle yorumluyordu. Şimdilik Pers'lere kılavuzluk ediyor ve Eretria'da ele geçirilen tutsakları Styra'lıların elinde bulunan Aigileia adasına çıkarıyordu (248); sonra gemiler Marathon körfezine girince gemileri demirleyen ve karaya inen Barbarlara nereleri tutmaları gerektiğini gösteren de oydu. Onlar durumlarını düzene sokarlarken birden hapşırdı ve her zamankinden çok daha kuvvetli öksürdü; o zamanlar yaşı zaten epeyce ilerlemişti, hemen bütün dişleri sallanıyordu, böyle hızla öksürünce dişlerinden biri ağzından fırladı, kumların üzerine düştü, o da hemen ve merakla dişini aramaya koyuldu. Ama bulamadı. Sonunda derin bir soluk aldı ve çevresinde bulunanlara şunları söyledi: "Bu toprak artık bizim değil ve burasını ele geçiremeyeceğiz; bana verilen yer, şu dişimin düştüğü yerden ibarettir!".

108. Bununla rüyasının bu kadarla gerçekleşmiş olduğunu düşünüyordu. — Atialılar Herakles'e adanmış olan kutsal alanda saf tutmuşlardı ki bütün Plataia halkının yardıma geldiği görüldü; Plataialılar Atinalılara bağlıydılar ve onların çok yardımlarını görmüşlerdi; bu bağlılıklarının nedeni şuydu: Thebai'lilerden çektikleri eziyet karşısında Plataia'lılar önce, o ara bu bölgede bulunan Anaxandridas oğlu Kleomenes'e ve Lakedaimon'lulara bağlanmak istemişlerdi. Ama onlar istemediler: "Biz, dediler, size uzak düşeriz, bizim yardımımız size ulaşıncaya kadar soğur; karşılaşacağınız tehlike bizim kulağımıza gelene kadar siz yirmi kere köle olursunuz. Biz size Atinalılara bağlanmanızı salık veririz; onlar komşunuzdurlar ve koruyucu olarak onlar da cesaretsiz kimseler değillerdir". Lakedaimon'luların bu öğütleri vermeleri iyiliklerinden değildi, onların istediği Atinalılarla Boiotia'lıları birbirlerine düşürmekti. Plataia'lılara böyle söylemeleri ondandı. Plataia'lılar karşı koymadılar; on iki tanrı adına törenler yapıldığı sırada Atina'ya geldiler, mihrabın yanında oturup dileklerini bildirdiler ve Atinalılara bağlandılar. Bunu haber alan Thebai'liler, Plataia'lılara karşı savaş açtılar; o zaman Atina bunların yardımına koştu. Savaş başlayacağı sırada Korinthos'lular geldiler, araya girdiler. Hakemlik ederek iki

tarafı uzlaştırdılar, sınırları belirlediler, Thebai'lilere Boiotia'ya bağlı kalmak istemeyen Boiotia'lılara engel olmamaları koşulunu kabul ettirdiler. Hakemlik ettikten sonra Korinthos'lular çekildiler; Atinalılar da çekileceklerken Boiotia'lılar üzerlerine atıldılar; ama bu saldırıları kendilerinin bozguna uğramalarıyle sonuçlandı. Atinalılar Korinthos'luların çizmiş oldukları sınırı geçerek Thebai ile Plataia kenti arasındaki sınırı Asopos'a ve Hysiai'ya kadar götürdüler. İşte Plataia'lılar Atinalılara bu anlattığım şekilde bağlanmışlardı ve şimdi de onlara yardım için Marathon'a geliyorlardı.

109. Atina strategos'larının düşünceleri ikiye bölünmüştü. Bir bölümü savaşa girmek istemiyordu. — Zira Med ordusuna oranla bir avuç insandan ibarettiler. Öbür bölümü ve bu arada Miltiades, savaş diyordu. Oylar her iki yanda da eşit olduğundan, daha az elverişli olan fikir kazanacaktı (249). On birinci oy, Arkhon'lar arasından bakla çekerek seçilmiş bulunan Polemarkhos'a (250) ait olduğundan, —zira Atinalılar eskiden Polemarkhos'a strategos'lara eşit oy hakkı tanıyordu— Miltiades gidip zamanın Polemarkhos'u Aphidnai'li Kallimakhos'u buldu ve şunları söyledi: "İnsanlar arasında Harmodios'un ve Aristogeiton'un anıları kadar güzel bir anı bırakmak bugün senin elindedir Kallimakhos, Atinalıların köle olmaları, ya da özgür kalmaları sana bağlıdır. Çünkü Atina kurulduğundan beri bugünkü kadar büyük bir tehlikeyle karşılaşmamıştır. Eğer Atinalılar Med'lere boyun eğerlerse Hippias'a teslim edilecekler ve o zaman başlarına neler geleceği bellidir. Yok eğer bu site bu saldırıdan başarı ile çıkarsa bütün Yunan sitelerinin başına geçer. Bu nasıl oluyor ve durum niçin senin kararına bağlı kalıyor? Şimdi onu söyleyeceğim. Biz on strategos'uz ve oylarımız yarı yarıya bölünmüştür; birilerimiz savaş diyor, öbürlerimiz savaş istemiyor. Eğer savaşmazsak kafalarda bir şaşkınlık olacak, Med'lerle yakınlaşma isteyecek kadar sarsılacak; yok eğer, kimi Atinalıların yüreklerinde bazı şeyler çürümeye başlamadan savaşa girersek düşmanı yeneriz, yeter ki tanrılar tarafsız kalsınlar. Her şey senin elinde; eğer benim fikrimi tutarsan yurdun özgür kalır ve kentin de Yunanistan'ın birinci kenti olur; eğer savaşa karşı çıkanların fikrine katılırsan, şimdi sana açık seçik anlattığım durumun tam tersi olacaktır".

110. Miltiades bu sözlerle Kallimakhos'u kendinden yana çekti ve Polemarkhos'un oyu da katılınca savaş kararı verildi. — Savaştan yana oy kullanmış olan strategos'lar, komuta günleri gelince (251), komutayı Miltiades'e bıraktılar; o da görevi aldı, ama kendi günü gelmeden önce savaşı başlatmadı.

111. Sonunda beklenen gün geldi, Atinalılar savaş düzenini şöyle aldılar: Sağ kanadı Polemarkhos Kallimakhos aldı, zira o zaman Atinalılarda yasa buydu, sağ kanatta Polemarkhos bulunurdu. Polemarkhos'dan sonra, önceden belli olan sıraya göre, hiç aralık bırakmadan kabileler dizilmişlerdi (252); en sonda sol kanadı Plataia'lılar tutuyorlardı. Bu savaştan sonradır ki, Atinalılar dört yılda bir yaptıkları dinsel törenlerde kurbanlar kesilirken, Atina halkının kerux'ü dua ederken kendi halkının yanı sıra Plataia halkının da adını anar ve tanrıdan onun için de dilekte bulunur. — Atinalılar, Marathon ovasında saf tutmuşlardı; ve işte şunlar oldu: Safları Med'lerin safları kadar uzun olduğundan, merkezde derinlikleri azdı ve en dayanıksız yerleri burasıydı; ama kanatların ikisi de yedeklerle iyice pekiştirilmişti.

112. Saflar kurulup, kesilen kurbanlardan da iyi belirtiler alınınca Atinalılar atıldılar; ve hemen Barbarlara karşı koşmaya başladılar. İki ordunun arası sekiz stadyondan az değildi. Düşmanın koşarak geldiğini gören Pers'ler de davrandılar, Atinalıları ölümlerine susamış deliler gibi görüyorlardı, sayıları azdı, koşarak geliyorlardı, saldırılarını örtecek atlıları ve okçuları da yoktu. Barbarlar böyle düşünüyorlardı. Ama göğüs göğse geldikleri zaman Atinalılar yüreği pek insanlar gibi dövüştüler. Bizim bildiğimiz kadarıyle, Yunanlılar arasında ilk olarak onlar düşmana koşarak saldırıyor, Med donatımları ve bu donatımla donatılmış Med askerleri karşısına çıkmayı ilk olarak onlar göze almış oluyorlardı; o güne kadar Yunanlılar arasında bir tek Med sözü bile korku yaratırdı.

113. Bu Marathon ovasında çarpışma uzun sürdü; safların merkezinde üstünlük Barbarlardaydı; orayı Pers'lerin kendileri ve Saka'lar tutuyorlardı; bu noktada zafer Barbarlardaydı, düşmanı geri atmışlardı ve içeriye doğru kovalamaya başlamışlardı; Ama iki kanatta zafer Atinalılarla Plataia'lılardaydı. Düşmanı yenmişlerdi ve onu bozgun halinde kaçmaya bırakmışlar, iki kanat birleşerek, merkezi çökertmiş olan düşmana karşı savaşa girmişlerdi; ve zafer Atinalılarda kaldı. Pers'ler kaçıyor, onlar da elde kılıç kovalıyorlardı; deniz kıyısına varınca, ateş! diye bağırmaya başladılar (253), bir yandan da gemileri ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

114. Bu zorlu savaşta Polemarkhos yiğitçe savaştı ve öldü; strategos'lardan Thrasylaos oğlu Stesilaos da öldü; ve Euphorion oğlu Kynegeiros (254) da, bir geminin pruva küpeştesini yakalamıştı; baltayla vurup elini kestiler, o da öldü; ve Atina'nın daha nice evlâdı, hem de en ünlüleri!

115. Atinalılar yedi gemi ele geçirdiler; Pers'ler öbürleriyle suya kürek sallayarak açıldılar; Eretria'dan aldıkları tutsakları bırakmış oldukları adaya gidiyorlardı, bu maksatla Sunion burnunu dolandılar, Atina'ya Atinalılardan önce varmak istiyorlardı; Atina'da bu projeyi Pers'lere fısıldadılar diye, Alkmaionid.ler suçlanmışlardır; daha Pers' ler gemilerindeyken diyorlardı, Alkmaionid'ler, işaret olmak üzere havaya kalkan kaldırmışlardır.

116. Pers'ler Sunion burnunu dolanıyorlardı; ama Atinalılar kentlerini savunmak için bacaklarının bütün hızı ile koşuyorlardı; Barbarları geçtiler, Marathon'da Herakles'e adanmış olan bir alandan ayrılmışlardı, şimdi gene bir başka Herakles toprağında, Kynosarges'de toplanıyorlardı. Phaleron açıklarına gelen Barbarlar gemilerini orada demirlediler, —Atina'nın demir yeri o zamanlar orasıydı— sonra burunlarını Asya'ya çevirdiler.

117. Bu Marathon gününde yaklaşık olarak altı bin dört yüz Barbar ölmüştür; Atinalılar yüz doksan iki kişi kaybetmişlerdir. İki yanın kayıpları bu kadardır. — Burada şöyle bir mucize oldu: Kuphagoras oğlu Epizelos adında bir Atinalı, kalabalığın arasında canla başla dövüşüyordu, birden gözleri görmez oldu, oysa gövdesine bir şey değmemiş, yaralanmamıştı; ve o günden sonra kör kaldı. Benim duyduğuma göre, başına geleni şöyle anlatıyormuş: Önünde uzun boylu bir asker belirmiş, yani ona öyle gelmiş, askerin sakalının gölgesi bütün kalkanı kaplıyormuş; bu görüntü yanından geçmiş ve yanındaki savaş arkadaşını öldürmüş. Bana dediklerine göre Epizelos, böyle anlatıyormuş.

118. Ordusu ile Asya'ya dönmekte olan Datis, Mykonos'a geldiği zaman (255) uykusunda bir rüya gördü. Neydi bu rüya, bunu söylemiyorlar; sabah olunca gemileri denetlemeye başladı ve Fenike gemilerinden birinde altınla kaplanmış bir Apollon heykeli buldu, nereden alındığını soruşturdu, hangi tapınağın olduğunu öğrendi, gemiye binip Delos'a gitti; Delos'lular adaya yeni dönmüşlerdi; heykeli tapınağa emanet olarak bıraktı ve Boitia'da Delion'a geri götürmelerini Delos'lulara emretti; burası Khalkis'in karşısına düşen kıyıda bir yerdir; bu buyrultuyu verdikten sonra Datis yeniden denize açıldı; Delos'lular heykeli geri götürmediler, aradan yirmi yıl geçtikten sonra bir orakl'den durumu öğrenen Thebai'liler kendileri gelip heykeli aldılar, Delion tapınağına geri götürdüler.

119. Köle olarak toplanan Eretria'lıları, Datis ve Artaphrenes deniz yoluyle Asya'ya getirdikten sonra Susa'ya yolladılar. Kral Dareios, Eretria'lılar yakalanmadan önce, bunlara karşı dehşetli öfkeliydi,

onları kendisini haksız saldırılarla kışkırtmış olmakla suçluyordu; ama bunlar sürgün olarak getirilip ellerine teslim edildikleri zaman bir kötülük yapmadı; Kissia'ya göndermekle yetindi, orada Susa'ya iki yüz stad uzaklıkta Arderikka denilen ve kendisine ait olan bir durak vardı, oraya yerleştirdi; üç çeşit ürün veren garip kuyu, bunun kırk stad ötesine düşer: Bu kuyudan bitum, tuz ve yağ çıkarılır. Bunlar şöyle çıkarılır: Kova yerine çıkrık kullanılır, çıkrığa yarım tulum bağlanır; tulum kuyuya daldırılır, sonra yukarıya alınır, bir havuza boşaltılır, oradan da üç çeşide ayrılarak akar; bitum dibe çöker, tuz çarçabuk kristalleşir, yağ da bir kaba akıp orada birikir; Pers'ler bu yağa Rhadimake diyorlar; rengi kara olur, kokusu serttir. Kral Dareios'un Eretria'lıları yerleştirdiği yer burasıdır, bugün de orada otururlar ve eski dillerini konuşurlar.

120. Eretria'nın başına gelenler bunlardır. — Dolunaydan sonra Atina'ya iki bin Lakedaimon'lu geldi; savaşa katılmaya o kadar iştahlıydılar ki, Sparta'dan çıktıklarının üçüncü günü Attika'ya varmışlardı. Savaş bitmiş olduğu için hiç olmazsa Med'leri görelim dediler; Marathon'a götürüldüler ve gördüler. Sonra Atinalıların zaferini kutlayıp ülkelerine döndüler.

Alkmaionid'ler

121. Benim için hiç inanılacak bir şey değildir, Alkmaionid'lerin, Atina'yı Barbarlara ve Hippias'a teslim etmek için, kalkan kaldırıp işaret vermeleri. Bu hikâyeye bir türlü inanamıyorum; evet, tyranlara onlar da, Phainippos oğlu ve Hipponikos'un babası Kallias kadar, hatta belki de daha çok ve açıktan açığa düşmandılar. Ve Peisistratos Atina'dan sürüldüğü ve malları devlet eliyle haraç mezat satıldığı zaman bunları satın almak cesaretini gösteren tek Atinalı bu Kallias olmuştur; zaten ona karşı düşmanlığını ortaya vurmaktan hiç bir zaman çekinmemişti.

122. Bu Kallias her zaman ve herkes tarafından hatırlanmaya lâyık bir kişidir; az önce söylediğimiz gibi, yurdunun özgürlüğü uğruna çalışmış bir yiğittir, ayrıca Olimpiyatlarda yarışmış, başarılar kazanmış, yanyana dört at koşulu araba yarışında ikincilik almıştır; Pythia Oyunlarında da zafer kazanmış, Yunanlılar arasında elinin açıklığıyle tanınmıştır. Ayrıca üç kızına karşı davranışı ile de nasıl bir adam olduğunu göstermiştir: Evlenme çağına geldikleri zaman, onlara parlak çeyizler vermiş ve bütün Atinalılar içinden kendi istedikleri kocayı seçmekte serbest bırakmıştır; her biri istediği adamla evlenmiştir.

123. İşte Alkmaionid'ler de tyranlara onun kadar düşmandılar. Bundan ötürü ben bu sinsi iftirayı kabul etmiyorum, bana göre inanılır yanı yoktur böyle insanların kalkan kaldırıp işaret vermiş olmalarının, zaten tyranlar zamanında hep sürgünde kalmışlardır ve Peisistratid'ler tyranlıktan onların düzenleriyle atılmışlardır, o kadar ki, Atina'yı kurtaranlar, bana göre, Harmodios ve Aristogeiton'dan çok onlardır. Bu ikisinin Hipparkhos'u öldürmeleri, Peisistratos'un sonuncu oğlunun ve partizanlarının büsbütün canavarlaşmalarından başka bir sonuç vermemiş, kıyıcılıklarını önleyememişti; eğer Pythia'yı razı ederek, daha önce anlatmış olduğum gibi, Lakedaimon'lulara Atina'yı kurtarmaları için emir verdirenler sahiden bu Alkmaion'lar ise, Atina'da özgürlüğün yeniden kurulmasını sağlayanlar da onlar demektir.

124. Ama denilecek, belki de Atina demokrasisine karşı hınçlıydılar da bu yüzden yurtlarına ihanet etmeye kalkıştılar. Nasıl yani? Atina'da onlar kadar saygı gören, onlar kadar onurlu kimse yoktu ki. Onların söz konusu kalkanı bu gibi nedenlerle kaldırmış olabileceklerini akıl kabul etmez. Kalkan herkesin gözü önünde havaya kaldırılmış; kimse bunu yadsıyamaz; olmuş bir şey; ama kim kaldırmış, kim vermiş bu işareti? Benim öğrendiklerim bu noktada durmaktadır.

125. Alkmaionid'ler Atina'nın eski zamanlardan beri ünlü bir ailesiydi; ama Megakles'in çok sevdiği Alkmaion'dan beri ölçüsüz bir görkem kazanmışlardır. Kroisos, Delphoi orakl'ine danışmak üzere Sardes'den bir Lydia misyonu gönderdiği zaman, bu Megakles oğlu Alkmaion onlara yardım için elinden geleni yapmıştı; Kroisos, Lydia'lılardan, tapınak katında kendilerine bu kadar yararı olanın kim olduğunu öğrenmişti; onu Sardes'e çağırmış ve üzerinde bir seferde taşıyabileceği kadar altın alabileceğini söylemişti; Alkmaion, bu cömertlikten iyice yararlanabilmek için üstüne çok geniş bir gömlek giymiş, bulabildiği en geniş çizmeleri geçirmiş ayaklarına ve kılavuzların peşinde kral hazinesine girmiş, bir altın tozu kümesinin önünde çömelmiş ve çizmelerinin içerisine alabildiği kadar doldurmuş; sonra iple belinden sıktığı gömleğin içini de doldurmuş, bir avuç da ağzına atmış ve hazineden çıkmış, her yanı altın dolu olarak ve pabuçlarını zor sürüyerek. Bu halini gören Kroisos gülmekten bayılmış, üstündekilerden başka bir o kadar daha vermiş. Bu hanedan böylece çok zengin olmuştur ve bizim Alkmaion, at yetiştirmek için tavla kurmuş, Olimpiyat Oyunlarında zaferler kazanmıştır.

126. Bir kuşak sonra Sikyon tyranı Kleisthenes ile bağlanma sonucu, bu aile daha da yükselmiştir, o zamana kadar Yunanlılar arasında görülmedik bir üne kavuşmuştur. Arystonymos oğlu Andreus oğlu Myron'un oğlu olan Kleisthenes'in Agariste adında bir kızı vardı. Kızını Yunanistan'ın en seçkin kişisini bulup ona vermek istiyordu. Yanyana koşulu dört atlı araba yarışını kazanmış olduğu Olimpiyat Oyunlarında bir duyuru yaptırdı, kendisini Kleisthenes'e damat olmaya lâyık gören bütün Yunan yurttaşlarının altmış gün içerisinde Sikyon'a gelmelerini, çünkü altmışıncı günü izleyen bir yıl içerisinde kızını gelin edeceğini bildirdi. Gerek kendisini, gerekse yurttaşı olduğu kenti buna lâyık görenler toplantıya koştular; Kleisthenes konukları ağırlamak niyetiyle bir stadyum ve bir gymnasyum hazırlatmıştı.

127. İtalya'dan Sybaris'li Hippokrates oğlu Smindyrides geldi, tatlı yaşamaktan yana bu adamın üzerine yoktu ve Sybaris o sıralar en parlak dönemini yaşıyordu. Bilge adıyle anılan Amyris oğlu Siris'li Damasos geldi. Bunlar, dediğim gibi İtalya'dan gelenler. İonia körfezinden (256) Epistrophos oğlu Epidamnos'lu Amphimnestos geldi; İonia körfezinden bir o gelmişti. Aitoloi, Titormos'un kardeşi Males'i gönderdi, güçlü kuvvetli olmaktan yana bütün Yunanistan'da bu Titormos gibisi gelmemiştir ve insanlardan kaçmak için Aitolia topraklarının en uzak yerinde deniz kıyısına çekilmiştir. Peloponez'den Leokedes gelmişti, bu Argos kralı Pheidon'un oğluydu. Bu Pheidon, Peloponez'e ağırlık ve uzunluk ölçülerini sokmuş olmakla ün kazanmıştır; Yunanlıların en ters adamı olarak bilinirdi, bir zamanlar işi Elis'lileri Olimpiyat Oyunlarının organizatörleri arasındaki yerlerinden atarak törenlere kendisi başkanlık etmeye kadar vardırmıştı. Arkadia'dan Trapezos'lu Lykurgos oğlu Amiantos, oğlu ile beraber gelmişti; Paion'dan Azania'lı Laphanes; bu Laphanes'in babası Euphorion, Arkadia'lıların anlattıklarına göre, Dioskur'ları evinde ağırlamıştır ve o zamandan sonra evini herkese açık tutmuştur ve Elis'li Aigaios oğlu Onomastos. Bunlar öz Peloponez topraklarından gelenlerdir. Atina'dan gelenler ise Kroisos'un konuğu olan Alkmaion'un oğlu Megakles ile, zenginlik ve güzellikten yana Atina'da eşi bulunmayan Teisandros oğlu Hippokleides'dir. O aralık parlak döneminde olan Eretria'dan Euboia temsilcisi olarak Lysanias. Thessalia'dan Krannon'lu Diaktorides, ki Skopad'lar soyundandır ve Molossos'lardan Alkon. Damat adayları listesi böyleydi.

128. Belli günde hepsi geldiler. Kleisthenes, önce her birinin nereli ve hangi aileden olduğunu sordu, öğrendi; bunların kafalarını,

tabiatlarını, terbiyelerini, karakterlerini bir iyi deneyebilmek için hepsiyle hem teker teker, hem hepsini birden çağıracağı genel toplantılarda görüşmek istedi ve bunun için bir yıl süre koydu; en gençlerine jimnastik yaptırıyor ve her birini insanın en iyi belli olduğu yerde, sofra başında inceliyordu; konuklarını yanında bulundurduğu süre içinde prensler gibi ağırlıyor, bir yandan da en ince noktalarına kadar dikkatle izliyordu. Beğenisi yavaş yavaş Atinalı adaylara doğru kayıyor ve özellikle Hippokleides'den hoşlanıyordu, çünkü bu, hem erkek olarak güzel ve güçlüydü, hem de Korinthos'lu Kypselos hanedanı ile uzaktan akrabalığı vardı.

129. Söz kesme günü geldi, şölen sofrasına oturuldu, Kleisthenes adaylar arasından kimi seçtiğini açıklayacaktı. Kleisthenes yüz öküz kurban etmişti, damat adaylarıyle birlikle bütün Sikyon sitesine şölen çekiyordu. Yemeğin sonunda damatlık için yarışanlar, müzikteki hünerlerini, topluluk içinde konuşma yeteneklerini göstermeye başlamışlardı; şölen uzadıkça Hippokleides öbürlerinin hepsini gölgede bırakıyordu (257). Flütçüye ağır bir dans havası çalmasını emretti; flütçü çaldı; o da oynadı; her halde kendi bildiği gibi oynuyordu, ama Kleisthenes bu sahneyi seyrederken kaşlarını çatmıştı. Hippokleides biraz dinlendikten sonra bir masa getirtti ve masa yerine konulunca üzerine çıktı, önce Lakedaimon adımlarını, sonra Attika dans figürlerini gösterdi ve sonunda masada başının üzerinde dikilerek ayaklarını, elleri gibi sallamaya başladı. Daha birinci ve ikinci danstan sonra Kleisthenes böyle densizlikleri ve saçma hareketleriyle canını sıkan adamı damat edinmek düşüncesini, tâ içinden kopan bir iğrentiyle kafasından atmıştı; bununla beraber sertliğe gitmemiş, kendini tutmuştu. Ama ayaklarını sallamaya başlaması üzerine dayanamadı, parladı: "Teisandros'un oğlu! diye bağırdı, bu cambazlıkla evliliğini bozdun!" Genç adam da: "Hippokleides'e vız gelir!" diye karşılık verdi; bu atasözü buradan kalmıştır.

130. Kleisthenes herkesi susturdu ve sesini yükselterek şunları söyledi: "Kızım için adaylığını koyanlar, hepinizden ne kadar hoşnut olduğumu söylemek istiyorum; içinizden yalnız birini değil, hepinizi hoşnut etmeyi isterdim; ama insanın bir kızı olunca herkesi sevindirecek bir karar alınamaz. Bu toplantıdan eli boş olarak çıkacak olanlara birer talant gümüş armağan etmek istiyorum, çünkü benimle akraba olmayı istemek lütfunu gösterdiler ve zahmet edip buraya kadar geldiler; kızım Agariste'yi Atina yasalarına göre Alkmaion oğlu Megakles'e veriyorum". Megakles bu değerli ema-

neti kabul ettiğini söyledi ve evlenme kararını Kleisthenes böylece açıklamış oldu.

131. Adaylar arasından damat seçimi işte böyle oldu. Ve Alkmaionid' lerin adı böylece bütün Yunanistan'a yayıldı. Yeni karı-kocanın Kleisthenes adında bir oğulları oldu, ki Atina, demokrasiyi ve kabilelerin organizasyonunu buna borçludur; ana tarafından büyükbabası olan Sikyon tyranının adını vermişlerdi. İkinci bir oğulları daha oldu, Hippokrates; bu Hippokrates'ten bir başka Megakles ve bir ikinci Agariste doğdu, bu da ilk Kleisthenes kızının adını taşıyordu. Ariphron oğlu Ksanthippos ile evlendi, tam ana olacakkan bir rüya gördü, rüyada bir aslan doğuruyordu; ve birkaç gün sonra Ksanthippos'a bir oğul doğurdu, bu oğul Perikles'dir.

Miltiades'in Sonu

132. Marathon'da Pers'lere atılan dayaktan sonra, Atinalılar arasında zaten saygın bir yeri olan Miltiades'in değeri daha da yükseldi. Atinalılardan yetmiş gemi (258), bir ordu ve para istedi; hangi ülkeye savaş açacağını söylemiyordu; yalnız eğer dediğini yaparlarsa, onları zenginliğe boğacak, yığınla altın bulunan bir yere götürecekti. Bu sözlerle istiyordu gemileri, bu vaatlerle yemlenen Atinalılar istediklerini verdiler.

133. Orduyu alan Miltiades, Paros'a doğru yelken açtı; Paros'lular Pers'lerin yanında Marathon'a bir trirem göndermişlerdi, bunu bahane ediyor, düşmanlık sayıyordu. Ama bu, resmî ağzın yansıttığı bir dış nedenden başka bir şey değildi, aslında Paros'lulara, içlerinden birinin döndürdüğü dolaplar yüzünden derin bir hınç besliyordu, bu adam kendisini Pers Hydarnes'e fitlemiş olan Tisias oğlu Lysagoras'dı. Denizden yaptığı seferin sonuna varınca Miltiades, surlar içerisine kapanmış olan Paros'luları kuşatmaya başladı; çavuş gönderip yüz talant istedi; vermezlerse, onları ele geçirinceye kadar kuşatmayı kaldırmayacaktı; Paros'lular Miltiades'e az ya da çok bir para vermeyi düşünmediler bile; onların düşündükleri, kentlerini savunmaktı; aldıkları tedbirler arasında surların saldırılarda çokça hırpalanan yerlerini gece örüp iki kat daha yüksek olarak yeniden yapmak da vardı.

134. Olayı bütün Yunanlılar buraya kadar böyle anlatırlar; ama şu anlatacağım ayrıntılar yalnız Paros kaynaklarından çıkmadır. Miltiades güçlükler içinde çırpınırken bir kadın, tutsaklardan biri onunla konuşmak istedi. Paros'dandı, adı Timo'ydu, Yeraltı Tan-

rıçalarının (259) tapınağında, aşağı sıradan bir görevi vardı. Miltiades'in karşısına getirildiği zaman, eğer Paros'u ille de almak istiyorsa dediğini yapmasını söyledi. Ve ona gizlisini açıkladı; o da doğru kentin önünde yükselen tepeye yürüdü, bu tepede Demeter Thesmophoros'a adanmış bir kutsal yer vardı; kapıyı açamadığı için duvardan atladı ve tanrı bilir ne yapmak için, tapınağın büyük salonuna doğru yürüdü. Belki de dinin dokunulmaz saydığı bir şeyi kaldırmak için; zaten önemli değil. Ne yüzden olursa olsun, giriş yerine geldiği zaman birden yer sarsıntısına uğradı; koşa koşa geri döndü, taş duvarın üzerinden atlarken düştü, bacağı kırıldı; dizini yere çarptı, diyenler de vardır.

135. Miltiades acınacak hale düşmüştü, gemilerini alıp döndü, ne Atina'ya para götürebilmiş, ne de yirmi altı gün süren kuşatma sonuç vermişti, kenti alamamıştı, sadece adayı soymuştu. İki tanrıçanın hizmetine bakan Timo'nun Miltiades'e yol göstermiş olduğunu öğrenen Paros'lular kadını cezalandırmak istediler; kuşatmadan kurtulur kurtulmaz, Delphoi'ye hacılar gönderdiler; Miltiades'i erkeklere yasak olan tapınağa gönderdiği ve yurdunun düşmanına, kenti alabilmesi için en güvenilir yolu gösterdiği için Timo'yu öldürmeli miydiler, bunu soruyorlardı. Pythia izin vermedi; Miltiades'in sonu kötü gelmesi gerekiyordu ve kadın onu suça iten alın yazısının bir aracısından başka bir şey değildi. Pythia'nın Paros'lulara verdiği orakl böyle oldu.

136. Miltiades, Paros'tan döndükten sonra herkes onun başından geçenleri konuşmaya başlamıştı; Ariphron oğlu Ksanthippos üzerine atıldı, Halk Meclisi önüne sürükledi, Atinalıları aldatmış olmakla suçladı, başını istedi. Miltiades oradaydı, ama savunmasını kendisi yapmadı (bacağındaki yara azmıştı, konuşacak hali yoktu); hasta yatağında getirmişlerdi, yerine dostları konuştular. Marathon'u ve Pelasg'lardan öç alarak Atina'ya kazandırmış olduğu Lemnos'u hatırlattılar. Halk, verilen ölüm cezasını kabul etmedi, sadece yaptığı yanlış hareket için elli talant para cezasına çarptırıldı. Bu karardan sonra Miltiades'i kangren kemirdi, çürüdü ve ölüm aldı götürdü. Oğlu Kimon elli talantı bir tamam ödemiştir.

137. Kimon oğlu Miltiades, Lemnos'u şöyle almıştı. Eskiden Atinalılar Pelasg'ları, Attika'dan sürmüşlerdi, haklı haksız; ben bu konuda ancak dinlediklerimi söyleyebilirim; haksız diyor Hegesandros oğlu Hekataios, sözleri şudur: "Atinalılar Hymessos dağı eteklerinde, kendilerine ait bulunan bir ülkeyi, yerleşmek üzere Pelasg'lara vermişlerdi, bu, Akropol'ü çevreleyen kale bedenlerinin ücretiy-

di, bu duvarları Pelasg'lar örmüşlerdi. Eskiden bereketsiz ve değersiz sayılan toprağın güzelce işlendiğini gören Atinalılar, burasını onlara verdiklerine pişman oldular ve yargıca filan gitmeden Pelasg'ları kovdular". — Atinalılar, yaptıklarının haklı olduğunu söylerler; Hymessos eteklerine yerleşen Pelasg'lar, Atina'ya geliyor, uygunsuz işler yapıyorlardı; Atinalı genç kızlar (ve oğlanlar) her gün Enneakrunos çeşmesine gider su taşırlardı; zira daha o zamanlar, öbür bütün Yunanlılar gibi, Atinalıların da hizmetçileri yoktu. Her gidişlerinde Pelasg'lar kabadayılık ediyor, aşağılık ve utanmaz, çocukları zorlamaya kalkışıyorlardı. Bu kadarla da kalmamışlar, sonunda saldırmaya da başlamışlardı. Biz gene de onlara onlardan daha insanca davrandık, diyor Atinalılar; bütün Pelasg'ları öldürebilirdik, çünkü bize saldırmak istiyorlardı; öldürmediler; sadece ülkeden çıkmalarını istediler. Pelasg'lar başka bölgelere ve özellikle Lemnos'a gidip yerleştiler. — İşte iki anlatış, biri Hekataios'un, yukarda anlattım, biri de Atinalıların.

138. Lemnos'daki Pelasg'lar Atinalılardan öç almak istiyorlardı. Atinalıların bayram günlerini biliyorlardı, ellişer kürekli gemiler sağladılar ve Brauron'da Artemis için törenler yapmakta olan Atinalı kadınları bastırıp kaçırmak için yola çıktılar; çoğunu kaçırdılar, deniz yolu ile kaçıp Lemnos'a getirdiler ve odalık olarak kullandılar. Bu kadınlar çok doğurgan çıktılar; çocuklarına hep Atina dilini ve törelerini öğretiyorlardı. Çocuklar, Pelasg kadınlarından doğan çocuklarla karışmak istemiyorlardı; öbür çocuklardan biri onlardan birini döverse, hep birden koşup savunuyorlardı, hep birbirlerini destekliyorlardı. Hatta öbür çocuklara da söz geçirmek istiyorlar ve kolaylıkla da geçiriyorlardı. Durumu beğenmeyen Pelasg'lar oturup Meclis kurdular ve yürek karartıcı bir düşünceye kapıldılar. Bu çocuklar, gençken almış oldukları meşru karılarından doğan öbür çocuklara karşı şimdiden birlik oluyor, onları alt ediyorlar, büyüdükleri zaman ne yapmazlar? Bunun üzerine Atinalı çocukları öldürmeyi uygun buldular, iş tamam olsun diye çocuklarla beraber analarını da öldürdüler. Pek ağır suçlar için Yunanistan'da kullanılması âdet olan "Lemnos suçu" sözü işte bu cinayetten ve bir de, daha eskiden Lemnos'lu kadınların kocalarını ve kralları Thoas'ı topyekûn öldürmüş olmalarından kalmıştır (260).

139. Pelasg'lar çocuklarını ve karılarını öldürdükten sonra, toprakları onlara ürün vermez oldu; kadınların ve sürülerin eski doğurganlığı kalmamıştı. Kıtlık ve nüfusun azalması yüreklerine korku salıyordu, Delphoi'ye adam gönderip bu belâdan nasıl kurtulabileceklerini sordular. Pythia, Atina'nın gönlünü yapın, ne isterse ve-

rin, dedi. Bunun üzerine Pelasg'lar Atina'ya geldiler, işledikleri kusurların karşılığını ödemek istediklerini bildirdiler. Atinalılar Prytaneion'da bir sofra hazırladılar, çevresine yataklar dizdiler, üzerlerine bulabildikleri en değerli şeyleri koydular, sofraya neredeyse çökecek kadar bol ve nefis yemekler doldurdular ve Pelasg' lara, kendi topraklarını aynı durumda kendilerine vermelerini söylediler. Bunun üzerine Pelasg'lar şu karşılığı verdiler: "Ne zaman ki Kuzey rüzgârı topraklarınızdan kalkan bir gemiyi bir gün içinde bizim topraklarımıza getirir, o zaman adamızı size veririz". Böyle söylediler. Bunun olacak iş olmadığını biliyorlardı, çünkü Attika, Lemnos'un epeyce güneyinde kalır.

140. O zaman için iş bu kadarla kaldı. Aradan uzun yıllar geçti, Hellespontos Khersonesos'u Atinalıların eline geçti, Kimon oğlu Miltiades, Etesios rüzgârından (261) yararlanarak, Khersonesos'un limanı Elaius'tan yola çıktı, Lemnos'a indi, Pelasg'lara bir gün gelip gerçekleşebileceğine inanmadıkları orakl'i hatırlatarak adadan çıkmalarını istedi. Hephaistia'lılar boyun eğdiler, ama Myrina'lılar Khersonesos'u Attika toprağı saymıyorlardı; teslim oluncaya kadar kuşatıldılar. İşte Miltiades'in götürdüğü Atinalılar, Lemnos'u böyle almışlardır.

Yedinci Kitap

POLYMNİA

Dareios'un Ölümü — Taht Kavgası

1. Büyük Kral Hystaspes oğlu Dareis, Sardes'e yaptıkları saldırıdan ötürü, Atinalılara zaten kinlenmişti, Marathon savaşının haberleri gelince bu kin korkunç bir öfkeye dönüştü ve Hellas'a karşı silâhlı bir saldırıya geçmek üzere daha büyük bir isteğe kapıldı. Haberciler hemen yola çıktılar, ilden ile atlayarak, eskisinden daha çok asker toplanması, gemiler yapılması, at ve yiyecek giyecek hazırlanması için emirler uçurdular. Emir her yana yayıldı ve Asya üç yıl kaynadı; Yunanistan'a gönderilmek üzere en işe yarar adamlar toplandı, donatıldı, yetiştirildi. Ama dördüncü yıl, daha önce Kambyses' in boyunduruk altına almış olduğu Mısırlılar, Pers'lere baş kaldırdılar (262). Bunun üzerine Dareios, aynı zamanda her iki ulusa karşı sefer açmak için daha da büyük çaba harcadı.

2. Tam Dareios Mısır'a ve Atina'ya karşı sefer açmaya davranırken, oğullarının arasında taht kavgası çıktı: Pers törelerine göre ordunun başına geçmeden önce, kendinden sonraki kralı seçmesi gerekiyordu. Dareios'un daha kral olmadan önce ilk karısından, Gobryas'ın kızından üç çocuğu vardı; kral olduktan sonra Kyros' un kızı Atossa'dan dört tane daha olmuştu. Birincilerin büyüğü Artobazanes'di, ikinci karısından olanların büyüğü Kserkses'di. Ayrı iki anadan olan çocuklar iki karşı safa ayrılmışlardı. Her yerde geçerli olan ortak gelenek, iktidarı en yaşlı olanın hakkı sayar, bütün oğulların en büyüğü olan Artobazanes de bu geleneğe dayanıyordu; Kserkses ise annesi Atossa'nın haklarına dayanıyordu, çünkü o Pers'lere özgürlük sağlamış olan Kyros'un kızıydı.

3. Dareios henüz fikrini bildirmemişti. Bu sırada Sparta'da krallıktan düşürüldükten sonra kendi isteğiyle Lakedaimon'dan uzaklaşmış olan Ariston oğlu Demaratos daha yeni Susa'ya gelmiş bulunuyordu ve gelişi bu taht kavgasına rastlıyordu. Dareios'un oğul-

ları arasında çıkan anlaşmazlığı öğrenen Demaratos, inanılır söylentilere göre, Kserkses'e gider ve dayanak olarak ileri sürdüğü şeylere şunu da eklemesini söyler: Kendisi Dareios Pers kralı ve Pers' lerin efendisi olduktan sonra doğmuştur, oysa Artobazanes doğduğu zaman Dareios herkes gibi birisiydi; krallık gibi yüce bir görev için bir başkasının onun önüne geçmesi ne haklı ne de kabul edilebilir bir şeydi; Demaratos söylediklerine dayanak olarak Sparta'yı örnek gösteriyordu: Orada eğer bir kralın kral olmadan önce doğmuş çocukları varsa ve eğer kral olduktan sonra da çocuğu olursa, babanın yerini bu ikincisi alırdı. Kserkses de kulağına Demaratos'un fısıldamış olduğu bu kanıtı ileri sürdü, Dareios da bunu haklı buldu; kral olarak o seçildi. Bana kalırsa Kserkses'in kral olması için zaten böyle bir kanıt ileri sürmek gereği de yoktu, Atossa ne derse o olurdu.

4. Pers'lerin gelecekteki kralını seçtikten sonra Dareios artık sefere çıkmaya hazırlanıyordu; ama Mısır'daki ayaklanmayı ve bu aile kavgasını izleyen yılda ve hazırlıkların ortasında, ölüm yakasına yapıştı. Tam otuz altı yıl hüküm sürmüştü; ne baş kaldırmış olan Mısır'ı, ne de Atina'yı cezalandırabildi. Dareios ölünce saltanat oğlu Kserkses'in eline geçti (263).

5. Kserkses ilk zamanlar Yunanistan seferi için hiç acele etmiyordu; orduyu Mısır'ı dize getirmek için hazırlıyordu. Ama Gobryas oğlu Mardonios yanındaydı, onun kadar sözü geçer hiç bir Pers yoktu; Mardonios, Dareios'un kız kardeşinin oğluydu, Kserkses ile kardeş çocukları oluyorlardı ve ona hiç durmadan şu tertip şeyler söylüyordu: "Efendimiz, Pers'lere bu kadar kötülük etmiş olan Yunanlılara hadleri bildirilmesin olmaz. Önce şu elinin altındaki işi bitirsen ve Mısır'ın kör küstahlığını kırdıktan sonra ordularını Atina'ya karşı seferber etsen olmaz mı? Bütün insanlar arasında adın yiğit olarak anılır ve bir gün ordularını senin topraklarına sürmeye kalkabilecek olanlar da akıllarını başlarına devşirmek zorunda kalırlar". Bu söylev bir öç alma çağrısıydı; ayrıca Avrupa'nın hiç bir yerle ölçülemeyecek güzelliğini, ağaçlarının cinslerini, çeşitlerini, toprağın bereketini anlatmaktan da geri kalmıyor, böyle bir hazinenin, bütün ölümlüler arasında yalnız Büyük Kral'a lâyık olduğunu ekliyordu.

6. Bunları söylüyordu, çünkü savaşı ve serüveni seven bir kimseydi ve çünkü Yunanistan'a satrap olmak istiyordu. Bir zaman sonra bu tasarıları gerçekleşti ve Kserkses'i savaş düşüncesine yatırdı. Ayrıca Kserkses'i inandırmak için rastlantılar da kendisine

yararlı olmuştu. Başta Thessalia'dan Aleuad'ların gönderdikleri görüşmeciler, kralı Yunanistan üzerine yürütmek için didiniyorlardı. (Bu Aleuad'lar denilen kimseler, Thessalia krallarıdırlar). Sonra Susa'ya gelmiş olan Peisistratid'lerin yakınları da bu düşünceyi körüklüyor, yeni kanıtlarla besliyorlardı. Bu Peisistratid'ler, Atinalı Onomakritos'u da beraber getirmişlerdi, bu adam orakl derleyicisi ve yorumcusuydu ve Musaios orakl'lerinin yayımcısıydı; onunla olan eski çatışmalarını unutmuşlardı, çünkü bir zamanlar bu Onomakritos'u Peisistratos'un oğlu Hipparkhos Atina'dan kovmuştu; Hermione'li Lasis, bunun Musaios orakl'leri arasına, Lemnos bölgesindeki adaların denizin dibine batacağına dair uydurma bir orakl sokuşturduğunu anlamış ve yakalamıştı (264). O güne kadar çok saygı gören bir adam olduğu halde, bu düzmecilik yüzünden Hipparkhos tarafından sürülmüştü. Şu anlattığımız dönemde Peisistratid'lerin peşinde Susa'ya gelmişti ve bunlar da onu krala iyi birisi olarak tanıtmışlardı. Bu adam ne zaman kralın huzuruna çıksa orakl'leri anlatırdı; Barbarların yenileceklerine dair olanları söylemez, onları atlardı; yalnız büyük zaferler müjdeleyenlerini söylerdi; diyelim alın yazısı bir İranlının Hellespontos üzerine bir köprü atmasını istiyor der, seferin nasıl olacağını uzun uzun anlatırdı. Böylece bir yandan Peisistratid'ler ve Aleuad'lar krala planlarını açıklarlarken öbür yandan da bu adam kehanetleriyle kralı kuşatıyordu.

Kserkses, Yunanistan Seferine Hazırlanıyor

7. Yunanistan'a karşı savaş açmaya karar veren Kserkses, Dareios'un ölümünü izleyen yıl içinde, önce baş kaldıranlar üzerine bir ordu gönderdi. Bütün Mısır'ı, Dareios zamanındakinden çok daha ağır koşullar altında yeniden köle yaptı ve başına Dareios'un oğlu ve kendi kardeşi olan Akhaimenes'i koydu; bu, daha sonra, Mısır'ı yönetirken, Psammethikos oğlu Libyalı İnaros'un eliyle öldürülmüştür (265).

8. Mısır yeniden alındıktan sonra, Kserkses Atina'ya karşı açılacak seferin yönetimini ele almadan önce Pers'lerin ileri gelenlerini çağırttı, bir komisyon kurdu, maksadı niyetlerini açıklamak ve onların görüşlerini almaktı.

a) Meclis toplandı. Kserkses şunları söyledi: "Pers'ler, böyle bir meclisi ilk olarak ben toplamıyorum, ben sadece eski bir geleneğe uymuş oluyorum. Yaşlılarımızdan öğrendiğimize göre, Med'ler Kyros'un eliyle Astyages'den alınan imparatorluğu bize bıraktıkla-

rından bu yana hiç rahat yüzü görmüş değiliz (266); bize bir tanrı yol gösteriyor ve onun gösterdiği yolda yürüyoruz, bu yol bizi hep birbirinden büyük başarılara ulaştırıyor. Kyros'un, Kambyses'in ve babam Dareios'un başarmış oldukları işleri, egemenliğimiz altına aldıkları ulusları hepiniz biliyorsunuz, ayrıca hatırlatmanın gereği yok. Ben de krallık tahtını onlardan devraldığım günden beri, bu görevde benden öncekilerden geri kalmamanın ve Pers egemenliğini aynı ölçüde genişletmenin yollarını aramaktan başka bir şey düşünmüyorum; ve düşüne taşına kazanılacak yeni bir zafer, alınacak bir toprak buldum, bu toprak şimdi elimizde olan kadar geniş, onun kadar bereketli, hatta daha çeşitli ürünler veren bir topraktır ve ayrıca öcümüzü almış ve onurumuzda açılan yarayı kapatmış olacağız.

b) Hellespontos'lular denizine bir köprü atmayı düşünüyorum, Avrupa'nın içine bir ordu sokmak istiyorum, Atinalıları tepelemek için, evet, Pers'lere ve babama yaptıklarının cezasını çekecekler. Siz de gördünüz, Dareios bu adamların üzerine yürümek için hazırlanıyordu. Dareios yok artık; o öç almak için yanıp tutuşuyordu; onun öcünü almak şimdi bana düşüyor, bütün Pers'lerin öcünü, Atina'yı alıp yakana kadar durmadan savaşacağım. Önce onlar ve haksız olarak babama ve bana karşı saldırıya geçtiler. Bizim kölelerimizden biri olan Miletos'lu Aristagoras ile bir olup Sardes'e saldırdılar; kutsal ormanı ve tapınağı yaktılar; sonra Datis ile Artaphrenes'in yönettikleri sefer sırasında, topraklarına çıktığımız zaman bize yapmadıkları kalmadı. Bunu da biliyorsunuz, değil mi?

c) İşte ben de bunlardan ötürü savaşmak istiyorum. Şimdi bir de böyle bir seferin sağlayacağı kazançları düşünelim: Eğer bu ulusu ve Phrygia'lı Pelops'un bölgesini dize getirirsek, Pers'lerin gözleri önünde artık tanrısal gök kubbeden başka sınır kalmayacaktır. Evet, güneş artık sınırları bizimle bir olan başka toprak görmeyecektir; sizin yardımınızla, Avrupa içerisinde yapacağım basit bir gezinti ile bütün toprakları bir tek ülke halinde birleştireceğim. Zira, bana dediklerine göre durum söyle: Bir kez bu dediğim ulusları ortadan kaldırdıktan sonra, artık savaşabilecek bir tek site, ölümlüler arasında bizimle savaşta boy ölçüşebilecek bir tek ulus kalmıyor. Böylece düşmanlarımızın boynuna kölelik boyunduruğunu vurmakla herkesi, hatta düşmanımız olmayanları da, aynı boyunduruğa vurmuş olacağız.

d) Şimdi siz şu diyeceklerimi yaparsanız beni hoşnut etmiş olursunuz: Her biriniz, hadi dediğim anda seve seve görevlerinizin başına koşacaksınız; kim ki en iyi donatılmış birliklerle karşıma gelir,

benden yurdumuzun en değerli armağanlarını alacaktır. — İşte söyledim yapılması gerekli olan şeyi; ama sizin karşınıza yalnız kendi sesine kulak veren birisi olarak çıkmak istemiyorum; konuyu tartışmaya açıyorum, düşüncesini söylemek isteyen söylesin".

9. Bunları söyledi ve sustu. Mardonios söz aldı: "Efendimiz, dedi, yüksek düşüncen yalnız gelmiş geçmiş Pers'lerin değil, gelecek kuşakların da üstüne yükseliyor. Söylevinde en geçerli ve en somut gerçeklere dokundun ve özellikle, bu Avrupa İonia'lılarının, kendi hallerine bakmayıp bizimle eğlenmeye kalkmalarına katlanmak istemiyorsun. Evet, çok tuhaf olur, bize hiç bir zararı dokunmamış olan Sakes'leri, Hintlileri, Ethiopia'lıları, Asur'ları ve sırf egemenliğimizi genişletmek istediğimiz için kölelerimiz haline gelmiş olan daha bin ulusu, buyruğumuz altına aldıktan sonra, bizi kendilerine aynıyle karşılık vermek zorunda bırakan Yunanlıları cezasız bırakmak, tuhaf olur. Neden korkacağız? Kalabalık orduları mı var? Tükenmez paraları mı var?

a) Savaş yöntemlerini biliyoruz. Kaynakları az, onu da biliyoruz. Aynı ırkın bugün avcumuzda tuttuğumuz çocukları var, İonia'lılar, Aiolia'lılar, Doris'liler denilen bu insanlar bizim toprağımızda, bizim kölelerimiz olarak yaşıyorlar. Ben kendim, denedim bu adamları, babanın emriyle üzerlerine ordu götürdüm; Makedonya'ya kadar gittim; Atina'ya varmama ramak kaldı; kimse bana karşı savaşmayı göze alamadı (267).

b) Bununla beraber söylemeyi gerekli bulduğum bir şey var; Yunanlılar çok düşüncesizce savaşırlar, hoppa, beceriksiz ve ihtiyatsızdırlar; örnek mi, savaş açtıkları zaman en güzel en düz ovayı seçer, altını üstüne getirirler; kaleden inip orada savaşırlar; sonunda yenen de büyük zararla çıkar; yenilenlere gelince, lafını bile etmiyorum; kökten yok olurlar. Aynı dili konuştukları halde, neden birbirlerine elçi gönderip konuşmazlar, işlerini düzeltmezler de böyle boyuna dövüşürler? Diyelim ne olursa olsun dövüşecekler, o zaman da en uygun yeri seçip orada savaşmaları gerekir. Oysa işte bu Yunanlılar, ben Makedonya'ya kadar yürüdüğüm zaman, onurlu kimselerin katlanamayacakları duruma katlanmışlar, savaşı, sonuna kadar göze alamamışlardır.

c) Öyle ise, ey kral, sen Asya'nın insan denizini peşine takıp güzel donanımlı gemilerinle yürüdüğün zaman, kim seninle savaşı göze alabilir? Yunan'ın cüretinin bu noktaya kadar çıkabileceğine, iznin olursa, inanamam. Diyelim ki düşüncem yanlış çıktı, bir kendini beğenmişin aklına uydular ve bize karşı savaşa girdiler, o za-

man da bizim herkesten daha iyi dövüştüğümüzü öğrenmiş olurlar. Ne olursa olsun, bir defa denemeden bu işin peşini bırakmayalım; zahmetsiz hiç bir şey olmaz; insanoğlu hiç bir şeyi çaba harcamadan elde edemez".

10. Mardonios, Kserkses'in tasarısını pürüzlendiren güçlükleri böylece silip süpürdükten sonra susmuştu. Öbür Pers'lerden ses çıkmıyordu, ileri sürülen düşünceye karşı çıkmayı kimse göze alamıyordu. Hystaspes oğlu Artabanos, Kserkses'in amcası oluyordu, buna güvenerek söz aldı:

a) "Kral, dedi, eğer iki karşı düşünce çatışmazsa seçim yapmak ve ikisinden en iyisi hangisiyse ona karar vermek mümkün olmaz; ortaya sürülmüş olan düşünceye katılmak zorunluluğu ortaya çıkar; iki düşünce olmalıdır ki bir seçim yapılabilsin. Altını alalım, alaşımları olmasa ölçüye vurulamaz, değeri bilinemez; ama iki parça altın mihenk taşına vurulursa hangisinin daha saf olduğu meydana çıkar. Babana, kardeşim olan Dareios'a da söyledimdi, Skyth' lere karşı sefer açma, bunlar bir yerde kent kurup yerleşmezler dedimdi, ama o, Skyth'leri, bu göçebeleri egemenliği altına almayı kuruyordu, bana inanmadı (268); sefer açtı ve yiğitlerinden birçoğunu yitirmiş bir ordu ile geri dönmek zorunda kaldı. Oysa sen, kralım, Skyth'lerden çok daha değerli kimselere karşı yürümek istiyorsun; bunların gerek deniz savaşında gerekse kara savaşında çok becerikli oldukları söyleniyor. Daha beteri de var ki görevim sana onu da bildirmektir.

b) Orduyu Yunanistan'a karşı yürütebilmek üzere Avrupa'ya geçirmek gerekir, bunun için, diyorsun, Hellespontos denizi üzerine bir köprü kuracağım. Şimdi bir düşünelim: Diyelim ki karada, ya da denizde, ya da her ikisinde birden yenildin; çünkü bunlar dayanıklı insanlar ve Attika'ya giden Datis ve Artaphrenes orduları gibi önemli bir orduyu Atinalıların tek başlarına yenmiş olduklarını göz önünde tutarsak, demek ki gerçekten dayanıklı insanlar. Tutalım ki ikili bir başarı kazanmadılar: Ama eğer denizden saldırır ve kazanırlarsa Hellespontos'a gelir, bizim köprüyü yıkarlar, işte ey kral, o zaman durum zor olur.

c) Bu benim kendi uydurduğum bir varsayım değildir; baban, Skyth'lere karşı yürürken Trakya Bosphoros'u kıyılarına vardıktan sonra İstros üzerine köprü atmıştı, o zaman az daha başımıza böyle bir felâket geliyordu. Skyth'ler İstros köprüsünü koruyan İonia'lılara, köprüyü yıktırmak, dönüş yolumuzu kesmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Ve eğer Miletos tyranı Histiaios da öbür

tyranlara uyup olur deseydi, Pers'ler tümüyle kırılacaklardı. Büyük Kral'ın talihinin bir tek adamın oluruna kalmış olmasını düşünmek, böyle bir şeyi işitmek bile insanın tüylerini ürpertir.

d) Şimdi sen, çok darda kalmadıkça böyle bir tehlikeyi göze almamalısın. Bana inan: Şimdilik bu toplantıyı ertele; iyice düşün taşın, düşüncenin sessizliği içinde konunun her yanını araştır, sonra sana da en iyi gelen düşünceyi söyle. Zira en yararlı şey, iyi düşünmektir; bence en büyük kazancımız düşüncelerimize doğru bir yön vermektir; yolumuzu bir engel kesse bile, biz gene doğru düşünmüşüz ama, kader tedbirimizden baskın çıktı, deriz; hesap yanlış olur da şans yardım ederse bu, beklenmedik bir kazançtır; yanlış hesap gene de yanlış olarak kalır.

e) Görmüyor musun ki tanrı, başkalarından büyük olanları kurum taslamaya bırakmaz, yıldırımıyle çarpar? Ama küçüklere bir şey olmaz. Ve görmüyor musun ki yapıların ve ağaçların en yüksekleri, her zaman yukarının gazabına uğrarlar? Zira tanrı, çizgiyi aşanları budamaktan hoşlanır. Ve öyle getirir ki, bakarsın bir avuç insan koskoca bir orduyu bitirir; kıskanç tanrının, içine korku ya da başına bir yıldırım salması yeter (269), o zaman lâyık olmadığı bir felâkete uğrar.

f) Zira tanrı, gururu kendisinden başkasına bırakmaz. — Ve bir de şu, acele etmek her işi yanlışa sürükler, büyük zararlar genellikle bundan çıkar; beklemek değerli bir sanattır, kazancı çabuk görülmese bile, zamanla ortaya çıkabilir.

g) İşte sana, ey benim kralım, vereceğim öğüt budur. Ve sen, Gobryas oğlu, Yunanlılar için böyle boş lakırdılar söylemekten vazgeç, onlar böyle küçümsenmeye lâyık değillerdir. Yunanlılara kara çalmaktan kasdın, kralın kendisini onlara karşı sefere çıkarmaktır; bu kadar çabalamandan çıkarttığım sonuç bu. Dilerim ki, istediğin olmasın! Zira kara çalmak özellikle kötü bir şeydir! Zira böyle bir durumda kurban bir, suçlu ikidir; kara çalan, arkadan konuştuğu için suçludur; onu dinleyen de doğru mu, yanlış mı diye araştırmadan dinlediği için suçludur; kara çalınan ise, birisi kötülediği öbürü de onu öyle sandığı için kurban durumuna girer.

h) Sonunda, ne olursa olsun deyip bu adamlara karşı sefere çıkılacaksa, pekâlâ! Ama hiç olmazsa kralın kendisi Pers ulusunun ocağından ayrılmasın; biz ikimiz rehin olarak, çocuklarımızı ona bırakalım, sen ordunun başına geç; istediklerini seç al, istediğin kadar güçlü bir ordu ile git; ve eğer, dediğin gibi kralın şanını yüksel-

tebilirsen, beni de çocuklarımı da öldürsünler; sonuç eğer benim dediğim gibi çıkarsa, senin çocuklarını ve dönebilirsen eğer, seni de öldürsünler. Bu dediğimi kabul etmezsen eğer ve gene de ne olursa olsun deyip Yunanistan'a karşı orduyu kendin götürmek istersen, burada kalacak olanlar, Mardonios'un bir gün, Atinalıların oralarda bir yerde, Pers'lere bunca kötülük ettikten sonra, köpekler tarafından paralandığını, kurda kuşa yem olduğunu işitecekler-dir, hatta belki de daha önce, daha yoldayken Lakedaimon'luların ellerinde aynı akıbete uğrayacak ve karşılarına kralı sürmek istediğin adamların nasıl insanlar olduklarını öğreneceksin".

11. Artabanos'un sözleri bunlardır. Kserkses öfkelendi ve şu karşılığı verdi: "Artabanos, sen babamın kardeşisin; böyle olduğun için bu akıl almaz sözlerinin karşılığını görmekten kurtuluyorsun. Ama mademki alçak ve korkaksın, seni bir namus lekesi ile cezalandırıyorum, benimle birlikte Yunanistan seferine katılmayacaksın, burada karılarla beraber kalacaksın. Söylediklerimi yapmak için senin olurunu almayı gerekli görmüyorum. Eğer Atinalılara hadlerini bildiremezsem bana da Akhaimenes, Teispes, Kambyses, Kyros, Teispes, Ariaramnes, Arsames, Hystaspes, Dareios oğlu demesinler. Zaten biliyoruz ki biz yerimizde kalsak bile onlar rahat durmayacaklar; daha önce de bize sataştılar, Asya'ya girdiler, Sardes'i yaktılar, daha iyi savaşmak ümidiyle gene geleceklerdir. Hayır, iki şampiyonun da kapalı alandan dışarıya çıkabilmesi olanağı kalmamıştır; vuracaksın, ya da vurulacaksın, kavganın yasası budur — ya bütün bu topraklar Yunanlıların eline geçecek, ya da bütün oralardaki topraklar Pers'lerin olacak; zira hınç, ikisi ortasını tanımaz. Önce onlar bize saldırdılar, öcümüzü alacağız — hem ben de bu suretle öğrenmiş olurum, bakalım bu adamlara karşı yürümekle uğrayacağım önemli zararlar neymiş; bu adamları bizim atalarımızın kölesi olan Phrygia'lı Pelops sonuna kadar köleleştirmişti (270), hatta bugün bile ülkeleri, kendilerini yenmiş olan adamın adını taşımakta, kendileri de aynı adı kullanmaktadırlar!".

12. Tartışma daha çok uzamadı; sonra bilge öğütçü gece geldi, Kserkses'in aklı Artabanos'un sözlerine takılmıştı. Bütün gece düşündü taşındı, sonunda Yunanistan'a karşı sefere çıkmanın gerekli olmayacağı kanısına vardı. Gitmemeye karar verdi ve derin bir uykuya daldı. Ve işte, bir rüya gördü —Pers'ler anlatıyorlar bunu—: Yanında uzun boylu, yakışıklı bir adam duruyordu, bu adam şunları söyledi: "Demek fikrini değiştirdin, hem birliklerin toplanmasını emrettin, hem de şimdi orduyu Yunanistan'a götürmekten vazgeçiyorsun, öyle mi? Ama fikrini değiştirmeye hakkın

yok, kimse de sana hak vermeyecek; hayır, gündüz verdiğin karar, uyman gereken karardır". Bunları söyledikten sonra uçtu gibi geldi Kserkses'e.

13. Ama gün ışığı belirdiği zaman, rüyayı artık önemsemiyordu; dün toplamış olduğu Pers'leri getirtti, şunları söyledi: "Pers'ler, kararım çabucak değişti diye beni bağışlayın; henüz aklımı iyice başıma devşirememiştim, ayrıca dün konuştuğumuz konuda beni kendi yanlarına çekmek isteyenler bir dakika peşimi bırakmak istemiyorlardı. Artabanos'un sözlerini işittiğim zaman gençlik kanı tepeme sıçradı, o yaşta bir adama karşı ölçüsüz ve yaralayıcı sözler söyledim. Ama şimdi onun düşüncesinden yanayım ve onu dinleyeceğim. Şimdi biliniz ki Yunanistan'a karşı sefer açmak düşüncesini bıraktım, siz de gidip rahatınıza bakınız". Bu sözleri işiten Pers'ler sevinç içinde yerlere kapandılar.

14. Gene gece oldu, Kserkses uykusunda aynı rüyayı gördü, gene o adam geldi: "Dareios'un oğlu, dedi, demek Pers'lerin karşısına savaş tasarılarından vazgeçme kararı ile çıkıyorsun ve benim sözlerime kulak asmıyorsun, sanki bu sözleri söyleyen boş bir adammış gibi! Ama şunu iyi bil, eğer hiç ara vermeden bu sefer için hazırlanmazsan başına gelecek olan şudur: Nasıl kısa zamanda büyüdün ve yükseldinse, gene öyle çabucak alçalacaksın".

15. Kserkses korktu, yatağından sıçradı ve hemen birisini gönderip Artabanos'u çağırttı, gelince: "Artabanos, dedi Kserkses, o zaman aklım başımda değildi, senin kurtarıcı öğütlerine budalaca sözlerle karşılık verdim; sonra aklım başıma geldi, dediğini yapmak gerektiğini anladım. Ama tutmak istediğim bu öğüdü gel gör ki tutamayacağım. Fikrimi değiştirip senin görüşüne katıldıktan sonra rüyama birisi girdi, gözlerimin önünde oynayıp duruyordu, ama yeni kararımı kutlamak için değil. Korkunç şeylerle gözümü korkutuyor. Eğer bunu gönderen bir tanrı ise, demek ki ordularımızı Yunanistan'a karşı sefere çıkartmamızı istiyor, o halde bu buyruğu getiren bana olduğu gibi kanatlarını sana da dokunduracaktır. Ve bunu deneyebileceğimizi düşündüm, istersen benim üstümdekileri giy, tahtımda otur, sonra da yat, benim yatağımda uyu".

16. Kserkses, Artabanos'a bunları söyledi. Artabanos önce çekindi, zira kral tahtına oturmaya kendini o kadar lâyık görmüyordu; sonunda olmaz diyemedi, Kserkses'in buyruğuna baş eğdi, ama önce şunları söyledi:

a) "Ey kral, doğru düşünmekle doğru söze kulak vermek arasında bence bir ayrılık yoktur. Sende ise bunların ikisi de var; ama

çevreni alanlar senin fikrini çeldiler. İnsanlara en çok yararı dokunan şey denizdir; ama halkın inanışına göre, rüzgâr kalkar, denize saldırır, çünkü kendisini onun yaradılıştan gelen iyiliğine bırakmaya katlanamaz. Bana gelince, senden o katı sözleri işittiğim zaman, eğer çok üzülmüşsem bunun nedeni şu ki, Pers'lerin önüne serilen iki düşünceden birisi gururu körüklüyor, öbürü ise insan yüreğini aşırı ve doymaz isteklerle beslemenin kötü bir şey olduğunu belirterek, gururu yatıştırmak istiyordu, işte bu iki karşıt düşünceden, diyordum, sen Pers'ler için ve kendin için tehlikeli olanı seçiyordun.

b) Oysa şimdi tam iyi olan yolu seçmişken, Yunanistan'a karşı silâhlanma düşüncesinden vazgeçmişken, bana bir rüya gördüğünü, bunun bir tanrı yanıtı olabileceğini ve sana savaş hazırlığını bırakmayı yasak ettiğini söylüyorsun. Ama bunda oğlum, tanrı parmağı görmenin yeri yoktur; zira insanların gördükleri rüyaların nasıl şeyler olduklarını sana açıklayacağım, çünkü ben senden epeyce yaşlıyım; rüyalarımıza giren görüntüler, genellikle, gündüz kafanızı yormuş olan konularla ilgilidir; oysa bizim aklımızda, son iki gündür bu seferden başka bir şey yoktu.

c) Yok eğer bu rüya benim anladığım gibi değil de tanrısal bir şeylerle ilgili ise, pekâlâ, zaten sen kendin söyledin, sana göründüğü gibi bana da görünsün bakalım, savaşçı sözlerini bana da söylesin. Ama bunun için senin üstündekileri giyinmem gerekli değildir, görünecekse benimkilerle de görünür, bunun gibi ha senin yatağında yatmışım, ha kendiminkinde, o da fark etmez — yeter ki bana da görünmek niyetinde olsun, çünkü sana uykuda görünen bu görüntü, kim olursa olsun, beni gördüğü zaman sırf üzerimde senin giyimlerin var diye beni sen zannetmez. Belki de beni buna lâyık bulmayacak, hiç görünmeyecektir, o zaman üstümde gene ha senin üstündekiler olmuş ha benim üstümdekiler, o gene sana görünecektir. Eğer gene de yalnız sana görünürse o zaman ben de bunu tanrısal bir işaret sayarım. — Neyse, mademki sen böyle karar verdin ve mademki seni düşüncenden caydıramam, dediğin olsun, senin yatağında yatarım. Kendi hesabıma rolümü bilerek oynuyorum; haydi bakalım sana göründüğü gibi bana da görünsün. O zamana kadar şimdi nasıl düşünüyorsam gene öyle düşüneceğim".

17. Bu küçük söylevden sonra Artabanos, Kserkses'in kafasındaki boş düşünceleri dağıtacağını düşünerek, ne emretti ise onu yaptı. Kserkses'in üstündekileri giydi, tahta oturdu, sonra yatıp uyudu, rüyasında Kserkses'e görünen aynı görüntüyü gördü; Artabanos'un

başucunda durmuş, şunları söylüyordu: "Sendin değil mi, Kserkses'i Yunanistan'a sefer açmak düşüncesinden caydıran? Bundan çok ürküyorsun galiba; kaderin önüne geçmeye kalkıştığın için ergeç cezanı bulacaksın. Kserkses'e gelince, beni dinlemezse uğrayacağı cezanın ne olduğunu kendisine söyledim bile".

18. Artabanos'un görüntünün ağzından çıktığını sandığı sözler böyleydi; sonra sanki kızgın demirle gözleri dağlanıyor gibi oldu. Bir çığlık koparak yataktan fırladı, Kserkses'in yanına oturdu, bir tek ayrıntıyı atlamadan, rüyasında olup biteni bir bir anlattı ve ona şöyle dedi: "Şüphesiz ey kral, ben nice büyük ve güçlü girişimlerin sayıca daha az düşmanlar eliyle boşa çıkarıldığını görmüş bir adam olarak, senin gençlik ateşini biraz yatıştırmak istemiştim; yatışmaz istekler beslemenin kötülüğünü bilirim; Kyros'un Massaget' lere karşı açmış olduğu savaşı ve bu savaşın sonunu hatırlıyorum; Kambyses'in Ethiopia seferini de hatırlıyorum, ayrıca Dareios'un Skyth seferine kendim de katıldım. Bunları göz önünde tutarak senin de barış içinde yaşarsan eğer, herkesin imreneceği bir ömür süreceğini düşünmüştüm. Ama öyle anlaşılıyor ki, yukardan bir çağırı var, tanrı öfkeli ve Yunanlıların başına bir belâ gelsin istiyor, onun için ben de fikrimi değiştiriyorum. Sen de tanrı buyruğunu Pers'lere bildir ve onlara hazırlık için vermiş olduğun ilk yönergeye uymalarını buyur; öyle davran ki tanrılar hoşnut kalsınlar ve başına bir kötülük gelmesin". Bu konuşma bittikten sonra, görüntüden aldıkları güçle sabahı beklediler; Kserkses, Pers'lere olanları anlattı ve eskiden sefere karşı çıkmış tek kişi olan Artabanos da şimdi ona katıldı (271).

19. Kserkses savaş hazırlıklarına başlamıştı, uykusunda üçüncü bir rüya daha gördü; Mag'lar bunu savaşın bütün dünyayı kaplayacağı ve bütün insanların ona köle olacağı yolunda yorumladılar. Rüya şöyleydi: Kserkses'in başında taze zeytin dalından bir taç vardı, daldan çıkan çiçekler bütün dünyayı kaplıyordu; sonra başındaki taç giderek yok oluyordu. Mag'lar bu yorumu yaptıktan sonra, Kserkses' in yanında toplantı halinde bulunan Pers'lerin her biri çabucak kendi eyaletine koştu, kralın söz verdiği armağanlar ağızlarını sulandırıyordu, bu armağanları hak edebilmek için canla başla uğraşmaya başladılar.

Hazırlıklar, Athos Dağı, Orduda Sayım

20. Mısır'ın baş eğmesini izleyen dört yılı orduyu hazırlamak, ordu için gerekli servisleri kurmakla geçirdi. Korkunç kuvvetler ba-

şında sefere çıktığı zaman beşinci yıl doluyordu. Bizim bildiğimiz seferler içerisinde en önemlisi budur; Dareios'un Skyth seferi bunun yanında hiç kalır, Skyth'lerin Kimmer'leri kovalayarak Media üzerine atılmaları ve bütün Yukarı Asya'yı ele geçirmeleri ve oralarda yerleşmeleri ile sonuçlanan sefer de öyle —Dareios, Skyth seferi ile bunun öcünü almak istiyordu—, hatta bize dediklerine göre, ne Atreus oğullarının İlion'a karşı açtıkları sefer, ne de Mysia'lıların ve Teukria'lıların, Troya olaylarından önce, Bosphoros'u geçip Avrupa'ya atıldıkları ve bütün Thrak'ları egemenlikleri altına aldıktan sonra İonia denizine doğru indikleri ve güneyde Peneios ırmağına kadar ulaştıkları sefer onunla ölçüştürülebilir.

21. Bütün bu yayılmaların tümü ve geçmişin bütün seferleri bir araya getirilse, bu bir tek seferin yanında lafı edilmez. Gerçekten Kserkses'in Avrupa'ya sürmediği Asyalı ulus mu kalmıştır? Askerlerine içirmek için, büyük ırmaklar dışında, hangi ırmağın suyu yetebilir? Uyruğu altındaki ulusların kimi gemi donatıyor, kimi kara ordusu hazırlıyordu, kimileri atlı birliklerin yiyeceği ile uğraşıyordu, başkaları savaşçılardan başka atlar için taşıt gemileri donatmakla da yükümlüydüler, daha başkaları gemi-köprülerin yapımı için özel uzun gemiler, kimileri de yiyecek ve gemi hazırlıyordu.

22. Birinci sefer, Athos dağı dolanılırken baştankara gittiği için önce bu dağda hazırlık çalışmalarına başlamıştı ve üç yıldan beri sürüyordu; Khersonesos'daki Eleius'da demir üzerinde gemiler bulunduruluyordu, bu bağlantı limanında her ulustan birçok insan toplanmıştı, gemiler bunları ekipler halinde getiriyor, nöbetleşe ve kamçı altında, kazı işlerinde çalıştırılıyorlardı; aynı işe Athos dağı çevresinde oturanlar da katılıyorlardı. İşin başında iki Pers, Megabazos oğlu Bubares ile Artaios oğlu Artakhaies vardı. Athos, büyük ve ünlü bir dağdır, denize ulaşır, üzerinde insanlar yaşar. Anakaraya bağlandığı yönde aşağı yukarı on iki stad genişliğinde bir kıstak bulunur, böylece bir yarımada olur; burada dağ alçalır, ova olur, üzerinde pek yüksek olmayan tepecikler vardır, bu ova, kıyılarında Akhantos'un bulunduğu deniz ile Torona'nın karşısına düşen kıyılar arasındadır, Athos'un bağlandığı kıstak üzerinde bir Yunan kenti olan Sane bulunur; Sane'nin berisinde, Athos'un bulunduğu yanda Pers'lerin anakaradan ayırıp birer adalı kent haline getirmek için uğraştıkları başka kentler vardır: Bunlar, Dion, Olophyksos, Akrothoon, Thyssos ve Kleonai kentleridir. Athos dağındaki siteler bunlardır.

23. Kazı şöyle yapılıyordu: Barbarlar kıstağı uluslar arasında bölüştürmüşlerdi; Sane kentine doğru dümdüz bir çizgi çekilmişti; hendek belli bir derinliğe indiği zaman, ekiplerden bir bölümü aşağıda toprak kazarken öbürleri biriken toprağı iskeleden iskeleye aktararak yukarıya çıkarıyorlardı; yukardakiler de toprağı alıp kazılan yerin uzağına serpiyorlardı. Fenike'lilerden başkaları bu işi bir daha yapmak zorunda kalıyorlardı: Kazdıkları yerin iki yanı durmadan çöküyordu, kaçınılmaz bir şeydi, çünkü hendeğin üstü ile altını aynı genişlikte tutuyorlardı. Oysa Fenike'liler, ki bu gibi işlerde üstlerine yoktur, zekâlarını göstermişlerdi. Kur'a çekilip de kendilerine rastlayan yer belli olunca, hendeğin üst yanını alttaki kanalın genişliğinden iki kat daha geniş tutmuşlardı; iş ilerledikçe yavaş yavaş daraltıyorlardı; dibe vardıkları zaman onların açmış oldukları kanal, öbürlerininki ile tıpa tıp aynı genişlikteydi. Kurdukları kampın yakınında bir ova vardı, orada bir çeşit pazar yeri kurulmuştu; Asya'dan bol un geliyordu.

24. Düşünüyorum da Kserkses bu işi her halde gösteriş olsun diye yapıyordu, diyorum kendi kendime; gücünü göstermek ve anıtlar bırakmak hevesine düşmüş olmalıydı; zira bu eziyete katlanmadan da gemiler kıstağın üzerinden çekilebilirdi; oysa iki denizin arasına yanyana iki trirem geçebilecek genişlikte bir kanal açılmasını emretmiştir. Üstelik Strymon üzerine atılacak köprünün çatısını da bu dağı kazanlar koyacaklardı.

25. Bu işlerden başka, köprülerin yapımı için papirüs, keten ve kenevir liflerinden halatlar hazırlanıyordu; ayrıca Yunanistan'a geçirilecek ordunun askerleri ve hayvanları aç kalmasınlar diye yiyecek depoları yapmak görevi de Fenike'lilerle Mısırlılara verilmişti. Bu mağazaların kurulacakları yerler uzun incelemelerden sonra seçilmişti ve Asya'nın dört bucağından gemiler, dubalar dolusu yiyecek taşıyorlardı, her ulus için mağazalar ayrılmıştı, bunları doldurmakla yükümlüydüler. Yiyeceklerin en büyük bölümü Trakya'da Beyaz Yalı denilen yerde toplanmıştı; öbürleri Perinthos'luların Tyrodiza kentine, bir bölümü Doriskos'a, bir bölümü Strymon üzerindeki Eion'a, bir bölümü Makedonya'daki depolara gönderilmişti.

26. İstihkâm ve levazım servisleri bu işlerle uğraşırlarken, Kserkses, toplanan kara ordusu ile birlikte Sardes üzerine yürümeye başlamıştı. Ordu, Kappadokya'daki Kritalla'dan yola çıkmıştı; Kserkses'in komutasında anakarayı geçecek olan bütün birlikler için toplanma yeri olarak burası seçilmişti. Satraplardan, en iyi donatılmış birlikleri getirip kraldan, söz vermiş olduğu armağanları alan hangisiy-

di, bunu söyleyemeyeceğim, hatta bunu meydana çıkarmak için bir geçit töreni yapılmış olup olmadığını da bilmiyorum. Halys ırmağını geçip Phrygia'ya ve bu ülke içinde yürünerek Kelainai'ye varıldı, Maiandros'un kaynakları buradadır, Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes de burada, hatta Kelainai agorasında kaynar ve Maiandros'a karışır. Marsyas Silenos'un derisinden yapılmış olan tulum da gene bu kentte asılıdır: Phrygia'lıların anlattıklarına göre Apollon diri diri derisini yüzmüş, duvara asmıştır (272).

27. Bu sitede bir Lydia'lı oturuyordu, Atys oğlu Pythios; bu adam orduyu ve kralı büyük bir cömertlikle ağırladı; hatta para yardımı yaparak sefer giderlerine de katılmak istedi. Bu cömertlik karşısında, Kserkses, yanındakilere sordu, kim oluyordu bu Pythios ve varlığı neydi ki böyle bir öneride bulunabiliyordu. "Kral, dediler, bildiğin altın çınarı ve altın asma dalını (273) baban Dareios'a armağan eden adam budur; bugün de, bildiğimiz en zengin insan, senden sonra odur".

28. Kserkses'in ağzı açık kaldı. O zaman onunla kendisi konuştu, serveti ne kadar diye sordu. "Kral, dedi, Lydia'lı, senden saklayacak değilim, ne kadar olduğunu ben de bilmiyorum, deyip susmayacağım da; ne kadar olduğunu çok iyi biliyorum, sana da ayrıntılarıyle açıklayacağım. Çünkü senin Hellen kıyılarına doğru inmekte olduğunu haber alınca, savaş giderlerine katılmak istediğimden, varımı yoğumu hesap ettim, hesapların verdiği sonuca göre, iki milyon gümüş ve dört milyon Dareios stateri dolmak için yedi bin altın eksik. Bunları senin emrine veriyorum ;benim daha geride kölelerim ve mülklerim var, beni bol bol geçindirir".

29. Böyle konuştu, bu sözlerden hoşlanan Kserkses şöyle cevap verdi: "Lydia'lı ev sahibi, İran'dan çıktığımdan beri beni ve ordumu böyle karşılayan ve savaş bütçeme yardım için hazinesini kendiliğinden önüme seren bir kimseye rastlamadım; bunu bir sen yaptın. Askerlerimi prensler gibi ağırladın, bana büyük bir para yardımı yapmak istedin. Buna karşılık ben de sana şu şerefi veriyorum: Bundan sonra benim resmî konuğumsun, dört milyon staterine gelince, yedi bin darik de ben sana kendi cebimden veriyorum, yuvarlak hesap olsun ve biz de sana bu kadarcık bir iyilikte bulunmuş olalım. Elindekilerin hepsi senin olsun ve her zaman böyle eli açık bir adam olarak kal; ne şimdi ne de gelecekte böyle davrandığına pişman olmayacaksın".

30. Ve dediğini yaptı, sonra yola koyuldu. Phrygia kenti Anaua'nın ve tuz çıkarılan bir gölün yanından geçti, büyük bir Phrygia

kenti olan Kolossai'ye geldi; Lykos ırmağının bir yarıktan akıp kaybolduğu yer burasıdır; aşağı yukarı beş stad ötede gene yeryüzüne çıkar ve Maiandros'a karışır. Kolossai'den çıkan ordu Phrygia ile Lydia'yı ayıran sınıra, Kydrara'ya geldi, burada toprağa çakılı bir dikmetaş vardır, Kroisos tarafından diktirilmiştir ve üzerindeki yazıt, sınırı göstermektedir.

31. Phrygia'dan Lydia'ya geçildi. Yol ikiye ayrıldı, sol yan Karia'ya, sağ yan Sardes'e doğru; bu yol tutulursa Maiandros'u aşmak gerekir ve oradan hünerli ustaların has buğday ve ılgın ağacı çiçeklerinden bal çıkardıkları Kallatebos kentine varılır. Kserkses bu yolu tuttu; bu yolda bir çınar ağacı gördü, o kadar güzeldi ki dallarına bir altın taç astı ve korumak üzere yanına Ölümsüzlerinden birini bıraktı (274).. Ve ertesi gün Lydia başkentine girdi.

32. Sardes'e varınca Yunanistan'a haberciler göndererek toprak ve su istedi, sitelere Büyük Kral'ı karşılamak üzere şölenler hazırlanması için haber yolladı. Atina'ya ve Lakedaimon'a toprak istemek için kimse göndermemişti (275), bunların dışında her yere gönderdi. Yeniden toprak ve su istemesinin nedeni şuydu: Eskiden Dareios'un emrine baş eğmemiş olanların şimdi korkup dize geleceklerini sanıyordu; ve adamlarını, bu öngörünün doğru çıkıp çıkmayacağını anlamak için gönderiyordu.

33. Sonra Abydos'a gitmek üzere hazırlıklara başladı, bu arada Hellespontos'ta Asya ile Avrupa'yı birleştirecek köprü için boyunduruk kuruluyordu. Hellespontos Khersonesos'unda Sestos ve Madytos illeri arasında, kıyı Abydos'un karşısında denize doğru inen sarp kayalıktır. Sonradan, ama çok sonradan değil, Ariphron oğlu Ksanthippos'un komutası altındaki Atinalıların Sestos valisi İranlı Artayktes'i diri diri direğe çakmış oldukları yer burasıdır; bu adam sık sık Eleius'daki Protesilaos tapınağına kadın götürür, günah işlerdi (276).

34. Abydos'dan başlayarak, kıyının bu noktasına doğru köprü kurmakla görevli olan işçiler iki köprü yapıyorlardı; birisi için Fenike'liler beyaz keten kenevir lifi, öbürü için Mısırlılar papirüs lifi kullanıyorlardı. Abydos'dan karşı kıyı yedi staddır. O büyük fırtına çıktığı zaman iki kıyı artık birleşmişti, bütün halatlar koptu, sonuna gelmiş olan iş mahvoldu.

35. Bunu duyan Kserkses fena öfkelendi; Hellespontos'a üç yüz sopa çekilmesini ve bir çift bukağı takılmasını emretti. Hatta bunu bile işittim: Cellâtlar göndermiş, Hellespontos'u kızgın demir-

le dağlayın demiş. Denizi döverlerken çılgın olduğu kadar bayağı küfürler de savuracaklardı: "Deniz, deniz, sana bu cezayı efendin çektiriyor, çünkü ondan hiç bir kötülük görmediğin halde, sen ona kötülük ettin. İstesen de istemesen de Büyük Kral seni geçecek. Hiç kimsenin sana kurban kesmemesi haklı, çünkü sen suları pis ve acı bir dereden başka bir şey değilsin" (277). Denize uyguladığı cezalar bunlardı; köprü yapımı ile görevli olanlara gelince, onların da kafalarını kestirdi.

36. Büyük işler yapan adamlar nankör işlerinin kurbanı oldular, yeni mühendisler geçti işin başına. Bakınız nasıl attılar köprüleri: Elli kürekli gemilerden ve triremlerden üç yüz altmış tanesini yanyana bağlayıp köprü taşımalığı olarak koydular, bu Euxeinos'dan yana olandı, öbür yan için de taşımalık olarak üç yüz on dört gemi kullandılar; gemilerin eksenleri Pontos ile açı yaptığı için Hellespontos'un akıntısına paralel düşüyorlardı ve böylece akıntı, halatlara binen yükü artırmış olmuyordu; birbirine bağlı olan gemileri ayrıca çok büyük demirler atarak pekiştirdiler, köprülerden biri için Pontos tarafına, o yönden gelip Hellespontos'da esecek rüzgârlara karşı; öbürü için de Ege denizinden ve batı kıyılarından yana, Zephyros ve Notos'a karşı (278). Pontos'a işleyen küçük gemilerin geçebilmeleri için üç yerde aralık bıraktılar. Bu bittikten sonra, karadan başlayarak, halatları çekmeye giriştiler, bu iş için ağaç bucurgatlar kullanıyorlardı; bu sefer keten kenevir lifleriyle papirüsü ayrı ayrı kullanmıyorlardı, her iki köprü için de dörder papirüs ve ikişer keten kenevir lifinden yapılma halat gerdiler. Bu iki cins halat, kalınlık ve güzellik bakımından eşittiler, ama keten kenevir liflerinden olanlar daha sağlamdılar; bir dirseği bir talant çekiyordu. Köprünün çatısı böylece çatıldıktan sonra, köprünün enine uygun büyük kalaslar kesildi; bunlar da peşpeşe dizildikten sonra üstten bağladılar; daha sonra bunların üzerine güzelce bir tahta taban döşediler; üzerine bir kat toprak çektiler, düzelttiler; en son iki yanına korkuluklar koydular, yük hayvanları ve atlar denizden ürkmesinler diye.

37. Köprüler bitmişti, Athos dağındaki işlerin de, hem kanalın, hem de deniz yükseldiği zaman ağızları tıkamasın diye giriş ve çıkışta yapılan yüksek dalgakıranların bittiği haberi gelince, kışı Sardes'de geçirmiş olan ordu, ilkbaharda, bütün eksikleri tamamlanmış olarak Abydos'a doğru yola çıktı. Güneş gökyüzünde, her zamanki yerindeyken tutulduğu zaman ordu yola çıkmış bulunuyordu, güneş görünmez olmuştu, hava dünyanın en güzel havasıydı, hiç bulut yoktu; ve gün ortasında gece olmuştu. Bu görülme-

miş olay karşısında Kserkses tasalandı ve Mag'lardan olayın neye yorulabileceğini sordu. Onlar şöyle açıkladılar: Tanrı, Yunanlılara kentlerinin kararacağını haber veriyordu, çünkü dediler, nasıl geleceği bize Ay haber verirse Yunanlılara da Güneş haber verir. Bu yorumdan pek hoşlanan Kserkses yeniden yola düştü.

38. Ordu yeniden yola koyulduğu zaman bu tanrısal olaydan pek korkmuş olan Lydia'lı Pythios, krala karşı göstermiş olduğu cömertliğe güvenerek, Kserkses'e geldi ve şunları söyledi: "Efendimiz, senden bir dilekte bulunmama izin ver, senin için yerine getirilmesi çok ufak, ama benim gözümde çok büyük bir dilek". Kendisinden bambaşka bir dilekte bulunulmasını bekleyen Kserkses, dileği ne ise söylemesini, yapacağını bildirdi. Bu güzel sözlerle cesareti artan Lydia'lı: "Efendimiz, dedi, beş çocuğum var, hepsi de senin yanında Yunanistan seferine çıkıyorlar. Ey kral, yaşlı olduğumu görüyorsun, bana acı; oğullarımdan birini, büyüğünü azat et, beni ve servetimi korusun; öbür dördünü al git ve bütün tasarıların, dilerim, yerine gelsin, geriye öyle dön!".

39. Yüreği tiksinti ile dolan Kserkses şu sözlerle cevap verdi: "Alçak! Yunanistan seferine ben kendim giderken, oğullarımı, kardeşlerimi, yakınlarımı ve dostlarımı götürürken, sen nasıl oluyor da oğullarından birisi için böyle bir şey düşünebiliyorsun, sen ki benim kölemsin! Sen ki bütün ailenle, hatta karını da alıp peşimden gelmeliydin! Şimdi şunu bil, insan için kulak yüreğin kapısıdır; eğer yürek erdemli sözler duyarsa, baştan aşağı sevinç duyar; ama eğer bunların tersini duyarsa öfkeyle kabarır. Sen bana konukseverlik gösterdin, davranışını yalancı çıkarmayan sunular verdin, ama cömertlikte Büyük Kral'ı geçemezsin, bununla övünemeyeceksin. Sen ki bugün kendini yakışık almaz düşüncelere kaptırdın, lâyık olduğun cezayı görmeyeceksin. Bana karşı göstermiş olduğun konukseverlik seni ve dört oğlunu kurtarıyor; ama o beşincisi, senin en çok sevdiğin, seni onunla cezalandıracağım". Bu cevabı verdikten sonra, bu çeşit işleri yapanlara emretti, Pythios'un büyük oğlunu bulacaklar, ikiye bölecekler, ölünün yarısını ordunun geçtiği yolun bir yanına, öbür yarısını öbür yanına koyacaklardı.

40. Emir yerine getirildi ve ordu bu iki insan parçasının arasından geçti (279). En başta taşıma kolları ve yük hayvanları gidiyordu; sonra her ırktan ayırım yapılmadan toplanmış karmakarışık savaşçılar. Birliklerin yarısını bunlar teşkil ediyordu. Bunlardan sonra bir aralık. Bunlarla Büyük Kral'ın arasına bir saygı aralığı bırakılıyordu. Başta kralın Pers'ler arasından seçilmiş bin atlıdan kurulu

özel birliği; sonra bin mızraklı, bunlar da bütün birliklerden seçilerek ayrılmış, mızraklarının ucu yere bakıyor; sonra göz alıcı koşumlar vurulmuş on kutsal at, bunlara Nesaion diyorlar. Bu Nesaion adı, Medya'nın geniş bir ovasından geliyor, bu güzel hayvanların yetiştiği Nesaion ovası. Bu on attan sonra, Zeus'ün sekiz beyaz savaş atı koşulu kutsal arabası; atların arkasında yaya bir sürücü, elinde dizginler; çünkü bu tahta hiç bir ölümlü oturamaz. Bu arabanın arkasında Kserkses'in kendisi, koşum atları Nesaion cinsinden (280). Sürücü, arabanın yanında yürüyor, bir Pers, Otanes oğlu Patiramphes.

41. Kserkses, Sardes'den beri böyle yolculuk yapıyordu, arada canı isterse arabayı bırakıyor, kapalı bir arabaya biniyordu. Arkasında en soylu ve en yiğit olanlardan seçilmiş bin mızraklı, bunlar mızraklarını her zamanki gibi tutuyorlar. Bunları, hepsi içinden seçilmiş bin başka atlı izliyordu ve bu atlılardan sonra Pers birlikleri arasından derlenmiş on bin kişilik seçkin bir birlik; bunlar yaya; içlerinden bin tanesinin mızrak saplarının ucu sivri demir değil altın bir nar; bunlar öbür dokuz bin kişinin çevresini almışlardı, bu dokuz bin kişi onların ortasında yürüyordu, mızrak saplarının ucunda gümüş narlar bulunuyordu. Mızraklarını uçları yere dönük olarak taşıyanlarda da gene altın narlar vardı ve Kserkses'in hemen arkasında yürüyenlerinki altın elmaydı. Bu on bin kişiden sonra on bin Pers atlısı geliyordu. Bu atlılardan sonra iki stad bir aralık ve ordunun geri kalan bölümü, karmakarışık birlikler.

42. Ordu, Lydia'dan Kaikos ırmağına ve Mysia'ya yönelmişti; Kaikos'u geçtikten sonra Kane dağını sola alarak Atarneos içinden Karene kentine doğru yürüdü. Bu kentten sonra Atramytteion kentini ve Pelasg sitesi Antandros'u geçerek Thebe ovasına indi. İda dağını soluna alarak İlion toprağını geçti (281). Ve orada gece İda eteklerinde konaklamışlarken bora patladı, zigzag gezinen yıldırımlar düştü ve oldukça önemli sayıda kurban verdirdi.

43. Ordu, Skamandros ırmağına varmıştı; Sardes'den yola çıktıklarından beri ilk olarak su sıkıntısı çekildi, askere ve hayvanlara yetecek kadar su bulunamadı. Bu ırmağa ulaştıkları zaman Kserkses, Priamos Pergamon'unun bulunduğu tepeye çıktı, çevreyi seyretmek istiyordu. Seyretti, orada geçen ünlü olayları dinledi ve İlion Athene'si için doğurmamış bin inek kurban etti, bu arada Mag'lar bu kahramanlar toprağına sular serpiyorlardı. Bu törenler bittikten sonra bir gece ürküntüsü kampı allak bullak etti. Gün ışıyınca, Rhoi-

teion, Ophryneion, Dardanos kentlerini (bu sonuncusu Abydos toprakları sınırındaydı) sola ve Troya'lılar soyundan olan Gergith'leri sağa alarak yola çıkıldı.

44. Abydos'a vardılar, burada Kserkses bütün orduyu gözden geçirmek istedi. Daha önce burada yüksek bir yere, kral için bu maksatla beyaz mermerden bir tribün kurulmuştu, bunu kralın isteği üzerine Abydos mermercileri yapmışlardı. Oraya geçti ve kıyıda toplanmış olan kara ordusunu ve donanmayı seyretti, sonra bir deniz savaşı gösterisi yapılmasını istedi. Bir deniz savaşı taklidi yapıldı ve Sidon'lu Fenike'liler kazandılar. Kral, manevraları pek beğenmişti.

Kserkses-Artabanos Konuşması

45. Bütün Hellespontos gemi doluydu, bütün Abydos kıyıları ve toprakları insanla kararmıştı, bunları gördü ve kendisini kutladı; sonra ağlamaya başladı.

46. Artabanos, amcası, farkına vardı; başta Kserkses'i Yunanistan'a karşı yürümek düşüncesinden caydırmak için, fikrini açıkça ortaya koymuş olan adam; baktı ki Kserkses göz yaşları döküyor, neden olduğunu sordu gizlice: "Ey kral, dedi, az önce sevinçliydin, şimdi ağlıyorsun, bu iki davranışın birbirinden ne kadar başka". — "Şunun için ki, diye cevap verdi Kserkses, insan ömrünün kısalığı geldi aklıma, yüreğim kabardı, gözlerimizin önündeki şu insanlardan, şu kalabalık içerisinden, yüz sene içinde bir teki bile kalmayacak!". Artabanos söz aldı: "Bir ömür boyu, acımaya daha çok lâyık olan nice olaylar görürüz; zira bu kısa ömür içinde bunlardan ya da başkalarından bir tek kişi yoktur ki ara sıra değil sık sık, yaşamaktansa ölmek daha iyi diye düşünmesin, zira hiç bir mutluluk sürekli değildir. Üzerine çöken felâketler, ağzının tadını kaçıran hastalıklar, bu kısacık ömrü ona çok uzun gösterir. İşte bunun için eziyet çeken birisi için ölüm, insana en iyi sığınak gibi gelir; ama tanrı bize tatlı şeyler de tattırır ve bizi aldatan da onun kıskançlığındaki bu inceliktir".

47. Sonra Kserkses konuştu: "Artabanos, insan böyle yaşayacak olduktan sonra hiç konuşmayalım daha iyi; hazinelerimizi koyacak yer bulamazken bahtsızlıktan söz açmayalım. Yalnız şunu söyle bana: O rüyamıza giren görüntü, o kadar açık seçik görünmüş olmasaydı, gene eski fikrinde direnecek, beni Yunanistan'a yürümekten alıkoymaya çalışacak mıydın, yoksa, bugün başka türlü mü düşünecektin? Rica ederim, hiç çekinmeden cevap ver". — "Kral, diye

cevap verdi Artabanos, dilerim ki rüyamıza girmiş olan bu görüntü bizi isteklerimize uygun bir sonuca ulaştırsın! Bana gelince, ben bugün de aklımı dolduran bütün öbür güçlüklerin yanı sıra, bunların hepsinden baskın iki korkunç düşmanın senin karşına dikildiğini görüyorum ve içimi büyük bir korku kaplıyor".

48. Bu sözler üzerine Kserkses şöyle dedi: "Kötü yürekli adam, neymiş bu benim için en kötü olan iki düşman? Yaya askerimin sayısı mı gözüne az görünüyor veya Yunan ordusunun sayıca bizimkinden o kadar çok olacağını mı düşünüyorsun? Yoksa donanmamız mı onlarınkinden daha zayıf? Yoksa her ikisi de mi? Bu yönden hazırlıklarımızı yeterli bulmuyorsan, hemen yedek bir ordu da kurabiliriz...".

49. Bu sözleri Artabanos'un cevabı izledi: "Hayır kral, azıcık aklı olan kimse bu ordu için zayıf diyemez, donanma için de öyle. Eğer sayı artarsa dediğim o iki düşman daha da korkunç olur. Çünkü bu iki düşman, kara ve denizdir. Eğer fırtına patlarsa bu donanmayı, senin donanmanı içine alabilecek, gemilerini barındırabilecek bir tek liman yoktur yeryüzünde. Böyle bir limandan, hiç olmazsa bir tane olmalıydı; kadırgalarını göndereceğin anakara boyunca böyle bir liman yoktur. Elde uygun bir liman olmayınca talih insana hükmeder, insan talihe değil. İki düşmanından birini gösterdim; şimdi sana ikincisini söyleyeceğim. Bak neden toprak da düşmanlarının safındadır: Eğer önüne bir engel çıkmazsa daha uzağa gideceksin, zira insan başarıya doymaz; ama sen yürüdükçe onun düşmanlığı da artacak. Bunu, kimsenin sana karşı duramayacağını düşünerek söylüyorum. Sen ilerledikçe, bir süre sonra ordunda açlık başlayacak. Gerçek bilgelik kaygı ile düşünmektir, her talihsizliği hesap etmek, ama bir kere eyleme geçtikten sonra da cesur olmaktır".

50. Kserkses şöyle cevap verdi: "Artabanos, başa gelebilecek bütün terslikleri birer birer ve gerçeğe yakın olarak inceliyorsun. Ama o kadar korkma, her şeyi böyle hesaplamaya kalkma. İnsan her şeyi böyle uzun uzadıya inceler, her şeyi aynı planda tutarsa hiç bir işe el süremez; kendine güvenip kötüsünü de göze almak, baştan korkak davranıp başıma bir şey gelmesin de ben başarıdan da vazgeçtim demekten daha iyidir. Zaten bütün düşünceleri eleştirip de sonunda doğru olanı kendin söyleyemezsen, sen de sana karşı düşünenler gibi yanlışa düşersin. İkisi de aynı şeydir. Doğru olanı bilen kimdir? Böyle birisi yoktur sanıyorum. Oysa yalnız eyleme geçen kimse başarıya ulaşabilir; her şeyi hesap edenler ve hep ikir-

cikli kalanlar için ise başarı yoktur. Pers'lerin gücü nerelere kadar uzanıyor, görüyorsun; eğer benden önceki krallar da senin gibi düşünmüş olsalardı, ya da senin gibi düşünenlere kulak vermiş olsalardı Pers'ler hiç bir zaman bugünkü duruma gelemezlerdi; tehlikeyi göze aldıkları içindir ki böyle yükselebildiler. Büyük işler büyük tehlikelere atılmadan gerçekleştirilemezler. İşte biz de onların katına erişebilmek için yanıp tutuştuğumuzdan, yılın en güzel mevsiminde yola çıktık ve açlık belâsına ya da başka bir talihsizliğe uğramadan, bütün Avrupa'yı dize getireceğiz ve ondan sonra ülkemize döneceğiz. Yanımızda çok yiyecek taşıyoruz, ayrıca alacağımız toprakların ve ulusların ekinleri de var; ordumuzu göçebelerin değil, çiftçilerin topraklarına götürüyoruz".

51. "Ey kral, dedi Artabanos, mademki hiç bir şeyden çekinmiyorsun, bari şu öğüdümü dinle: Bu kadar karmaşık işler üzerinde lafı uzatmak doğru değil. Kambyses oğlu Kyros, bütün İonia'yı, Atina dışında, Pers'lere haraç vermek zorunda bıraktı. Sen bu İonia'lıları ne yap yap, atalarının karşısına çıkarma; onlar olmadan da biz düşmanı yenebiliriz. Eğer bizimle beraber gelirlerse, ya anayurtlarını köleleştirdikleri için insanların en haksızı olacaklar, ya da onların kurtuluşları için çalışacak ve insanların en haklıları olacaklardır. Şu eski söze de kulak ver: Nasıl başlayacağı bilinir, nasıl biteceği bilinmez".

52. Kserkses buna şu cevabı verdi: "Artabanos, düşüncelerinin içinde en yanlış olanı budur: İonia'lıların düşman safına geçmelerinden korkuyorsun; oysa biz onların bize bağlılıklarının kanıtlarını gördük; Skyth seferinde Dareios'un yanında sen de vardın, kendin de biliyorsun; Pers ordusunun yok olması ya da kurtulması onların eline kalmıştı: Onlar doğru ve açık davrandılar, kalleşlik yapmadılar (282). Bunu bir yana bırakalım, çocukları, karıları, malları mülkleri hepsi kendi kentlerinde kaldı, böyle bir tehlikeyi göze alabilmeleri düşünülemez. Onun için bundan da korkun olmasın; bana, hanedanıma ve otoriteme güven; zira bütün herkes içinde krallık asâmı sana, yalnız sana emanet ediyorum".

53. Görüşme sona erince Kserkses, Artabanos'u Susa'ya gönderdi, sonra ileri gelen Pers'leri çağırttı, bunlar huzuruna getirilince şunları söyledi: "Pers'ler, sizi buraya yiğitlik göstermenizi, Pers'lerin zaferlerle dolu geçmişlerine, bu parlak ve değerli mirasa leke sürdürmemenizi rica etmek üzere çağırdım; her birimiz tek tek ve toplu olarak bütün çabamızı harcamalıyız, zira silâhlarımızın başarısı hepimizi eşit olarak ilgilendirir. Sizden bu savaşa dört elle sarıl-

manızı şunun için istiyorum ki, bana dediklerine göre, yiğit uluslara karşı yürüyoruz; eğer onları yenersek artık ordumuzun karşısına çıkabilecek bir güç kalmayacaktır. — Şimdi alın yazısının Pers İmparatorluğunu ellerine bıraktığı tanrılara dua edelim, sonra da denizi geçelim!".

Pers Ordusu Avrupa Topraklarında

54. O gün geçiş için hazırlıklar yapıldı, ertesi sabah köprülerde çeşitli tütsüler yaktılar, mersin dallarıyle süslediler ve güneşin doğuşunu görmek için beklediler. Yıldız göründüğü zaman Kserkses altın bir kupadan denize adak serpti ve güneşe dönerek dua etti; Avrupa'nın son sınırlarına ulaşıncaya kadar önünü kesecek bir olayın çıkmasına izin vermemesini diledi. Duasını bitirdikten sonra altın kupayı ve ayrıca altın bir krateros ile Pers'lerin Akinakes dedikleri ulusal kılıçlarını denize attı. Bunları niçin dalgaların arasına atıyordu, güneşe adamak için mi, yoksa Hellespontos'u sopayla dövdürmüş olmasından ötürü pişmanlık duyuyordu da onun için mi, iyi bilmiyorum.

55. Tören bitti ve geçiş başladı. Köprülerin birinden, Euxeinos yönünde olanından yayalar ve atlılar geçiyordu; Ege denizi yönünde olanından ise yük hayvanları ve öbür ordu servisleri geçiyordu. Başta on bin kişilik Pers kolordusu yürüyordu, hepsinin başında çelenkler vardı; bunları öbür uluslardan derlenmiş olan karışık birlikler izliyordu. Bunlar ilk gün geçtiler; ertesi gün önce atlılar ve mızraklarının temrenleri yere dönük olanlar geçtiler; bunların da başlarında çelenkler vardı; sonra kutsal atlar ve kutsal araba; hemen arkasından, Kserkses, mızraklılar, bin atlı ve en son ordunun bütün geri kalan bölümü. Bu arada gemiler de karşı kıyıya geçmişlerdi. Kralın en son geçmiş olduğu söylentilerini de işitmişimdir.

56. Avrupa'ya geçen Kserkses durup, boğazı kamçı altında geçmekte olan ordusuna baktı. Geçiş aralıksız olarak yedi gün yedi gece sürdü, bir an bir duraklama olmadı. Bu kıyılarda oturanlardan birisi, diye anlatırlar, az önce Hellespontos'u geçmiş olan Kserkses'e bakmış: "Ey Zeus, demiş, mademki Yunanistan'ı batırmak istiyordun, ne diye bu Pers'in kılığına büründün ve Zeus adını Kserkses ile değiştirdin? Bunlar olmadan da pekâlâ yapabilirdin yapmak istediğini!".

57. Boğazı geçmişler, yola düzülmüşlerdi ki görülmedik bir olayla karşılaştılar; ama Kserkses bunu önemsemedi, oysa ne anlama geldiğini kolayca anlamıştı: Bir kısrak, tavşan doğurmuştu. Ne anlama geldiğini bulmak kolaydı, demiştim: Kserkses, Yunanistan üzerine parlak, görkemli bir ordu sürüyordu, ama alın yazısı, onu kendi başının derdine düşüp çılgın gibi gene o ülkeye kaçmaya zorlayacaktı. Daha Sardes'deyken de gene böyle görülmemiş bir olayla karşılaşmışlardı: Bir dişi katır doğurmuştu, doğan katırın hem erkek hem de dişilik organları vardı; erkeklik organları dişilik organlarının üzerindeydi.

58. Kserkses bu iki olaya aldırmamıştı; kara ordusu ile birlikte yoluna devam etti. Donanma Hellespontos'dan çıkıyordu, sırtını kara ordusuna dönmüş kıyı boyunca gidiyordu; batıya yönelmişti, Sarpedon burnunu tutacak ve aldığı emre göre, oralarda bir yerde demirleyecekti; kara ordusu tanyerine ve gündoğusuna yönelmişti, Athamas kızı Helle anıtını (283) sağına, Kardia kentini soluna alarak ve Agora denilen kentin dosdoğru içinden geçerek, Khersonesos' da ilerliyordu. Oradan Melas körfezinin çevresini izleyerek ve bu körfeze adını vermiş olan ve böyle bir ordu için yeteri kadar suyu olmadığından kuruyuveren, Melas ırmağını geçerek batıya yöneldi, Aiol kenti Ainos'u ve Stentoris gölünü geçerek Doriskos'a ulaştı.

59. Doriskos, Trakya'da bir yerdir, geniş ovadır, ortasından, büyük bir ırmak olan Hebros akar; burada Büyük Kral'ın bir kalesi vardı, —Doriskos kalesi denilen kale— Dareios burada bir garnizon bırakmıştı ve Skyth seferinden beri buradaydı. Askere çekidüzen vermek, birliklere ayırmak için burası Kserkses'e uygun göründü, bu arada sayım da yapılacaktı; bunlar yapıldı. Donanma da tam takım Doriskos'a ulaşmıştı; gemilerin kaptanları, Kserkses'in buyruğu üzere, gemilerini Doriskos'a yakın kıyılara çektiler, Samothrake' lilere ait bir kent olan Sale ve Zone kenti buradadır ve bu kıyılar Serrheion burnuna kadar uzanır. Bu ülke eskiden Kikon'larındı. İşte bu kıyılara varınca gemileri karaya çektiler, bu arada Kserkses orduda sayım yapmakla uğraşıyordu.

Kserkses Ordusunun Sayımı

60. Bölgelerden toplanan asker sayısı ayrıntılı olarak ne kadardı, bunu iyi bilemiyorum (çünkü bu bilgi hiç bir yerde yok). Ama kara ordusunun sayısı toplam olarak yüz yetmiş myriad kişiye yükseliyordu (284). Sayım şöyle yapılmıştı: Belli bir yere on bin kişi konuyor, güzelce istif ediliyor, çevresine bir çember çiziliyordu;

çember çizildikten sonra on bin kişi oradan çıkarılıyor ve çember çizgi boyunca bel hizasında bir taş duvar örülüyordu. Duvar örüldükten sonra içeriye başka on bin kişi sokuluyordu ve böyle böyle bütün asker sayılmış oluyordu; sayım bittikten sonra uluslarına göre ayrılıyorlardı.

61. Sefere katılan uluslar şunlardı: Başta Pers'ler; donanımları şöyle: Başlarında tiara dedikleri yumuşak keçe başlık, üstlerinde kollu zırhlar, bunlar balık pulları gibi demir pullarla ve pek güzel işlenmiş, ayaklarında geniş poturlar; maden kalkanlar yerine sorkun ağacından yapılma kalkanlar taşıyorlardı, bunları sadaklarının üzerine asmışlardı; kısa mızraklar, büyük yaylar ve kamış oklarla silâhlanmışlardı, ayrıca kemerlerinde sağ bacaklarına sarkan hançerleri de vardı. Başlarında Kserkses'in karısı Amestris'in babası Otanes bulunuyordu. Pers'lere eskiden Yunanlılar Kephen, Pers' lerin kendileri ise Artae derlerdi ve komşuları da onları bu adla anardı. Danae ile Zeus'ün oğlu Perseus, Belos oğlu Kepheus'un yanına gelip bunun kızı Andromeda ile evlenmiş ve bir oğlu olmuştu; oğluna Perses adını vermiş ve bunu erkek çocuğu olmayan Kepheus'un yerine geçmek üzere orada bırakmıştı; Pers'ler yeni adlarını bu oğuldan almışlardır.

62. Med'ler de onlar gibi kuşanmışlardı; bu üniforma zaten Med' lerindi, Pers kaynaklı değildi. Med'lerin başında Tigranes adında bir Akhaimenid bulunuyordu; bunlar eskiden Arian'lar diye tanınırlardı; Kolkhis'li Medeia Atina'dan Arian'lar ülkesine geldikten sonra adları değişmiştir; Med'lerin kendileri böyle anlatırlar. Kissia' lılar da Pers'ler gibi kuşanmışlardı, yalnız, başlarında keçe yerine sivri külâh vardı. Kissia'lılar Otanes oğlu Anaphes'in komutası altındaydılar. Pers'ler gibi giyinmiş olan Hyrkania'lıların başında, sonradan Babil valisi olan Megapanos bulunuyordu.

63. Asur'lular seferde tunç lamellerden örülmüş başlık giyiyorlardı, bu eski bir Barbar geleneğidir, nasıl bir şey olduğunu anlatabilmek zordur; kalkan, mızrak ve hançerleri Mısırlılarınki gibidir, ayrıca üstlerine demir çiviler çakılı ağaç topuzlar ve keten zırhlar taşırlar. Bunlara Yunanlılar Suriyeli, Barbarlar Asur'lu derler. [Arada Khaldea'lılar diye anıldıkları da olmuştur]. Başlarında Artakhaies oğlu Otaspes bulunuyordu.

64. Baktrian'lar Med'lerinkine pek benzeyen bir başlık giyiyorlar, ulusal silâhları olan kamış yaylar ile kısa mızraklar taşıyorlardı. Skyth soyundan olan Saka'lar başlarında koni biçiminde düz duran katı takkeler vardı; ayaklarına bol poturlar giyiyorlardı, ülkelerine

özgü yayları ve hançerleri, ayrıca balta yerine kendi ulusal sagaris'leri vardı. Skyth'lerin Amyrgia kabilesinden oldukları halde bunlara Sakes'ler deniliyordu. Baktrian'lar ve Sakes'ler, Dareios'un Kyros kızı Atossa'dan doğan oğlu Hystaspes'in komutası altındaydı.

65. Hintliler, o ağaçtan çıkarttıkları giysilerini giyiyorlardı (285), yayları ve okları kamıştandı, oklarının ucu demirliydi. Donanımları böyleydi ve savaşta Artabatos oğlu Pharmazathres'in buyruğuna verilmişlerdi.

66. Ari'lerin yayları Med'lerinki gibiydi, bunun dışında donanımları Baktrian'larla aynıydı. Şefleri Hydarnes oğlu Sisamnes'ti. Parth'lar, Khorasmia'lar, Sogdu'lar, Gandar'lar ve Dadik'ler seferde Baktrian'lar gibi donatılmışlardı. Şefler şunlardı: Parth'ların ve Khorasmia'lıların şefi Pharnakes oğlu Artabazos, Sogdu'ların Artaios oğlu Azanes, Gandaria'lılar ile Dadik'lerin Artabanos oğlu Artyphios.

67. Kaspien'liler deri abalar giymişlerdi, kendi uluslarına özgü kamış yayları ve palaları vardı; donanımları böyleydi, başlarında Artyphios'un kardeşi Ariomardos vardı. Sarangia'lılar acı renklerle boyanmış giyimleriyle göze çarpıyorlardı; dizlerine kadar çıkan çizmeleri vardı, Med yayları ve mızrakları taşıyorlardı. Şefleri Megabazos oğlu Pherendates'di. Paktya'lılar kürklü deriler giyiyorlardı, kendi ulusal yaylarını ve hançerlerini taşıyorlardı; İthamitres oğlu Artayntes'in komutasındaydılar.

68. Utia'lılar, Myk'ler ve Parikan'lar Paktya'lılar gibi giyinmişlerdi, Utia'lılarla Mykler'in başında Dareios oğlu Arsamenes, Parikania'lıların başında ise Oibazos oğlu Siromitres bulunuyordu.

69. Araplar uzun entarilerini bir kemerle sıkıyorlar ve sağ ellerinde tersine gerebildikleri büyük yaylar taşıyorlardı. Ethiopia'lılar panter ve aslan postlarına bürünmüşlerdi, palmiye saplarından yapılmış, çok büyük, en az dört dirsek uzunluğunda yaylarını sallıyorlardı, okları küçüktü ve kamıştan yapılmıştı, uçlarına demir yerine sivri taşlar konulmuştu, mühür kazımak için kullanılan taşlardan. Mızrakları da vardı, ucundaki sivrilik yerine bilenmiş gazal boynuzu konmuştu, ellerinde çivi çakılı kocaman sopalar taşıyorlardı, savaşa gövdelerinin yarısını tebeşirle, yarısını da kırmızı zincifre ile sıvayıp öyle gidiyorlardı. Mısır'ın üst yanında oturan Araplara ve Ethiopia'lılara Dareios'un Kyros'un kızı Artystone'den olan oğlu Arsames komuta ediyordu. Dareios, karıları içerisinde en çok Artystone'yi severdi ve çekiçle işlenmiş altın bir heykelini yaptırmıştı.

70. Demek Mısır'ın güneyindeki Ethiopia'lılarla Araplar, Arsames' in buyruğuna verilmişlerdi; gündoğusu yönünde oturan Ethiopia'lılar (zira, seferde ikiye ayrılmışlardı), Hintlilerle aynı birliğe verilmişlerdi; görünüşte öbür Ethiopia'lılardan, saçlarından başka bir ayrılıkları yoktur, yalnız kendilerine özgü bir konuşmaları vardır; Doğu Ethiopia'lıları düz saçlı olurlar, Libya Ethiopia'lılarının saçları ise dünyanın en kıvırcık saçlarıdır. Bu Asya Ethiopia'lılarının donanımları hemen hemen Hintlilerinki gibiydi, yalnız, başlarında atın alın derisinden yapılma başlıkları vardı; deri yele ve kulaklarla birlikte yüzülmüştü; yele sorguç yerini tutuyordu ve atın kulakları kaskatı dikeliyordu; turna kuşu derisinden yapılma kalkanlar kullanıyorlardı.

71. Libya'lılar deriden, acayip şeyler giymekteydiler, demiri ateşte sertleştirilmiş mızrakları vardı, şefleri Oarizos oğlu Massages'di.

72. Paphlogonia'lılar savaşa örme başlıklar, küçük kalkanlar, oldukça kısa kargılar, mızraklar ve hançerlerle gidiyorlardı; ayaklarında bacaklarının yarısına kadar gelen, kendilerine özgü pabuçlar vardı. Lygya'lılar, Matien'ler, Mariandyn'ler ve Suriyeliler Paphlagonia'lılarla beraberdiler. Bu Suriyelilere Pers'ler Kapadokya' lılar derler. Paphlagonia'lılarla Matien'lerin başında Megasidros oğlu Dotos vardı; Mariandyn'ler ile Suriyeliler ise Dareios'un Artystone'den olma oğlu Gobryas'ın komutası altındaydılar.

73. Phrygia'lıların donanımları Paphlagonia'lılarınkine çok benziyordu, ama küçük değişiklikleri vardı. Makedonya'lılara göre Phrygia' lılar, Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar, Asya'ya geçtikten sonra yurtlarıyle birlikte adları da değişmiştir. Phrygia kolonları olan Ermeniler, Phrygia'lılarla aynı geleneklere sahiptirler ve ikisi de Dareios'un kızlarından biriyle evlenmiş bulunan Artokhmes'in buyruğundaydılar.

74. Lydia'lıların silâhları Yunanlılarınkine çok benziyordu. Lydia' lılar eskiden Maionia'lılar adını taşırlardı; şimdiki adlarını Atys'in oğlu Lydos'dan almışlardır ve eski adları unutulmuştur. Mysia'lılar kendi ülkelerinin başlıklarını giyiyorlardı, ellerinde küçük kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş demirden kargılar vardı. Bu Mysia'lılar Lydia kolonlarıdırlar ve Olympos dağına komşu oldukları için bunlara Olympos'lular da denilir. Lydia'lılarla Mysia'lıların başında, Datis ile birlikte Marathon çıkartmasını yapmış olan Artaphrenes oğlu Artaphrenes vardı.

75. Thrak'lar savaşa tilki derisi başlıklarla gidiyorlardı; zırh gömleklerinin üzerine geniş alacalı pelerinler atmışlardı; ayaklarında ve dizlerinde geyik derisinden pabuçlar vardı; mızrak, küçük hafif bir kalkan ve kısa bir hançer taşıyorlardı. Asya'ya geçtikten sonra Bithynia'lılar adını almışlardır (286); kendi dediklerine göre, eskiden Strymonia'lılar adını taşırlarmış, çünkü Strymon kıyılarında otururlarmış; Troya'lılarla Mysia'lılar, derler, bizi kovdular ata yurdumuzdan. Bu Asya Thrak'larının başında, Artabanos oğlu Bassakes vardı.

76. ..... (287) ların tabaklanmamış deriden küçük kalkanları vardı; her biri Likya işi ikişer mızrak taşıyordu; bakır başlıklar giyiyorlardı, bu başlıkları sorguçlarla bezemişlerdi ve kulakların üzerinde bakırdan yapılma öküz boynuzları bulunuyordu; bacaklarına kırmızı dolaklar sarıyorlardı. Bu adamların bir Ares orakl'i vardır.

77. Maionia'da oturan ve Lasonia'lı diye çağırılan Kaba'ler de Kilikia'lılar gibi donatılmışlardı; bunları sıra Kilikia'lılara geldiği zaman anlatacağım. Milyas'lılar kısa kargılar taşıyorlrdı, giyimleri kopçalarla tutturulmuştu; içlerinden bazılarında Lykia yayları ve bakır başlıklar vardı. Bunların tümünün başında Hystanes oğlu Badres bulunuyordu.

78. Moskhoi'lerin başlıkları ağaçtandı, kalkanları küçük, mızrakları kısa saplıydı, uçları sivri ve uzundu. Tibaren'lerin, Makron'ların ve Mossinoik'lerin silâhları da Moskhoi'lerinki gibiydi; şefleri şunlardı: Moskhoi'ler ile Tiberan'lerin başında Dareios'un, Kyros oğlu Smerdis'in kızı Parmys'den doğan oğlu Ariomardos vardı; Makron'larla Mossynoikia'lılar ise, Hellespontos üzerindeki Sestos kentinin valisi olan Khorasmis oğlu Artayktes'in buyruğu altındaydılar.

79. Mar'lar kendi yurtlarına özgü örgü başlık, küçük bakır kalkan ve mızrak taşıyorlardı. Kolkhis'lilerin başlıkları ağaçtandı, kalkanları küçüktü ve tabaklanmamış deriden yapılmıştı, kısa mızrakları, eğri kılıçları vardı. Mar'lara ve Kolkhis'lilere Teaspis oğlu Pharandates komuta ediyordu. Alarod'lar ile Saspeir'lerin silâhları Kolkhis'lilerinki gibiydi; başlarında Siromitres oğlu Maisistios vardı.

80. Erythreia denizindeki adalarda oturan uluslardan orduya katılmış olanlar —Büyük Kral'ın "Sürgünler" denilenleri yerleştirmiş olduğu adalarda oturanları kastediyorum— Med'lerinkine çok benzeyen giyimler ve silâhlar taşıyorlardı; bu adalıların başında Bagaios

oğlu Mardontes vardı, ki bu adam bir yıl sonra, başkomutan olarak katıldığı Mykale savaşında ölmüştür.

81. Anakarada yürüyen ordu işte bu birliklerden kurulmuştu. Ordunun şefleri bu yukarda söylenenlerdir; orduyu düzene sokan, sayan ve bin ve on bin kişiye bir komutan koyan onlardı; yüz kişilik ve on kişilik takımların komutanlarını da, on bin kişiye komuta edenler seçiyorlardı. Düzenlenen bu kadrolara komuta edenler her birliğin kendi ulusu içinden ayrılmıştı.

82. Bütün bu şeflerin üstünde, kara ordusunun büyük komuta kurulu olarak Gobryas oğlu Mardonios, Yunanistan seferine taraftar olmayan Artabanos'un oğlu Tritantaikhmes, ki bunlardan biri Dareios'un kız kardeşinin, öbürü erkek kardeşinin çocuklarıydılar, yani ikisi de Kserkses ile kardeş çocukları oluyorlardı (288), Otanes'in oğlu Smerdomenes, Dareios'un Atossa'dan olma oğlu Masistes, Ariazos oğlu Gergis, Zopyros oğlu Megabyzos vardı.

83. Kara ordusunun yüksek komuta kurulu, on bin kişi dışında, bunların eline verilmişti. Pers'lerin en seçkinleri olan bu on bin kişi, Hydarnes oğlu Hydarnes'in buyruğu altındaydı. Bunlara (Ölümsüzler) deniliyordu, nedeni şu: İçlerinden ölüm ya da hastalık yüzünden birisi eksilse, hemen bir yenisi seçilir, sayıları hep on bin olarak kalırdı, ne bir artık ne bir eksik. Pers'ler, lüksleriyle öbür birliklerden ayrılıyorlardı ve ordunun en yiğit kişileri bunlardı. Yukarda anlattığımız silâhları taşıyorlardı, fazla olarak giyimlerinin üzerine bol altın yaldız serpilmişti, parıl parıl yanıyorlardı; yanlarında kapalı arabalar içinde, kalabalık hizmetçilerini, sandık sepetlerini, haremlerini de beraber götürüyorlardı. Yiyecekleri de özel olarak ayrılmıştı, develer ve yük hayvanları sırtında, öbürlerinden ayrı olarak taşınıyordu.

Atlı Birlikler

84. Bu ulusların hepsi binicidir; ama atlı birliklere hepsi katılmıyorlardı. Atlı birlikler yalnız şunlardan meydana gelmişti: Pers'ler, donanımları kara ordusu gibidir, yalnız bazılarının başında dövme demir ve bakırdan takkeler bulunur.

85. Sagart'lar denilen göçebeler, ki aslında ırk ve dil bakımından bunlar da Pers'tir, donanımları yarı Pers'ler yarı Paktya'lılar gibi; atlı birliklere sekiz bin kişi vermişlerdi; hançer dışında tunç ve demir silâh kullanmasını bilmezler; örme kayıştan kement kullanırlar; bu kadarcık bir silâhla hiç korkmadan düşman üzerine yü-

rürler; şöyle savaşırlar: At ya da biniciye rastlattılar mı hemen çekerler; böylece bağlanmış olan düşman, bitti demektir. Taktikleri böyledir. Birliklere Pers'lerle beraber ayrılmışlardır.

86. Med'ler ve Kissia'lılar atlı birliklerde de yayalar gibi silâh taşırlar. Atlı ve yaya birlikleri aynı donanımda olan Hintlilerin binek atlarından başka at ve yabanî eşek koşulmuş savaş arabaları da vardı. Baktrian ve Kaspian atlıları da yayalar gibi giyinmişlerdi; Libya'lılar da öyle, yalnız bunların da savaş arabaları vardı ve hepsi bunların üzerinde savaşırlardı. Paktya'lılar ve Parikan'lar de piyadeler gibi silâhlanmışlardı, Araplar da aynı, ama onlar develere biniyorlardı ve deve de hızdan yana attan geri kalmaz.

87. Atlı birliklerde yalnız bu uluslar vardı; atlı birliklerin toplamı, develer ve arabalar dışında, seksen bin kişiyi buluyordu. Atlı birlikler mangalara ayrılmışlardı; Araplar artçıda kalmışlardı, çünkü atlar deveden ürküyor, kokusunu sevmiyorlardı.

88. Atlı birliklere Harmamithres ve Tithaios komuta ediyorlardı, her ikisi de Datis'in oğluydu. Onlarla beraber bir üçüncü şef daha vardı ki, hastalanmış, Sardes'de kalmıştı, adı Pharnukhes'di. Sardes'den çıkarken başına beklenmedik bir kaza gelmişti. Atının ayakları arasına bir köpek dalmış, baştan köpeği görmemiş olan at ürkmüş, şaha kalkmış, Pharnukhes'i düşürmüştü; Praknukhes kan kusmaya başlamış ve güçsüz kalmıştı. Pharnukhes'in adamları, binicisini atan atı, onun emrine uyarak, hemen alıp meydana götürmüşler ve bacaklarını doğramışlardı. Pharnukhes komutanlıktan işte böyle olmuştu.

Donanma

89. Trirem sayısı bin iki yüz yediye çıkıyordu; geldikleri yere göre dağılımları: Fenike'liler ve Filistin Suriyelileri üç yüz; üniformaları şöyle: Başlarında hemen hemen Yunanlılarınkine benzer deri başlıklar; keten zırh, düz kenarlı kalkan ve mızrak. Kendilerinin dediklerine göre eskiden Erythreia denizinde otururlarmış; sonraları, Suriye'yi geçerek Akdeniz kıyılarına yerleşmişler; Suriye'nin bu bölgesi, Mısır'a kadar bütün yalı boyunca Filistin adını taşır. Mısırlılar iki yüz gemi vermişlerdi. Oymalı başlıkları, büyük devrik kenarlı dışbükey kalkanları, denizci mızrakları ve büyük baltaları vardı. İçlerinden çoğu zırh giyiyordu ve büyük palalar taşıyorlardı. Böyle donanmışlardı.

90. Kıbrıslılar yüz elli gemi getirmişlerdi; giyimleri şöyleydi: Kralar başlarına sarık dolamışlardı, öbürleri üstlerine kazak giymişler-

di, silâhları Yunanlılarınkine benziyordu. Aralarında çeşitli etnik gruplar vardı: Kimileri Salamis'den ve Atina'dan, kimileri Arkadia' dan, kimileri Kythnos, kimileri Fenike ve kimileri Ethiopia'dan geliyorlardı; kendilerinin anlattıkları böyledir.

91. Kilikia'lılar yüz gemi getirmişlerdi. Kendi ülkelerinin başlıklarını taşıyorlardı; kalkan olarak tabaklanmamış yünlü öküz derisi kullanıyorlardı, yün gömlek giyiniyorlardı, her birinde iki mızrak ve Mısırlılarınkine çok benzeyen birer kılıç vardı. Eskiden Hypakhai'ler denilirken sonradan Agenor oğlu Kiliks'in adını almışlardır. Pamphylia'lılar otuz gemi veriyorlardı; donanımları Yunan donanımıydı. Bu Pamphylia'lılar, Amphilokhos ve Kalkhas'ın silâh arkadaşları olup, Troya dönüşü dağılmış olanların soyundan geliyorlardı.

92. Lykia'lılar elli gemiyle gelmişlerdi. Göğüslük ve dizlik giyiyorlardı; kızılcık ağacından yayları ve dikensiz kamış okları ve mızrakları vardı; omuzlarına keçi postu atarlar, başlarına çepeçevre tüyler takılı keçe başlıklar geçirirlerdi. Ayrıca, kılıç ve hançer de taşıyorlardı. Lykia'lılar Girit'ten geldikleri zaman Termil'ler adını taşıyorlardı; şimdiki adlarını Atinalı Pandios oğlu Lykos'dan almışlardır.

93. Asya Doris'lileri otuz gemi getirmişlerdi; Peloponez'den geldikleri için donanımları Yunandı. Karia'lılar altmış gemi ile gelmişlerdi; donanımları Yunandı, fazla olarak kılıç ve hançer taşıyorlardı. Eski adlarının ne olduğunu ilk anlatılarımdan birinde söylemiştim (*).

94. İonia'lılar yüz gemi göndermişlerdi; Yunan usulü silâhlanmışlardı. Danaos ile Ksuthos'un Peloponez'e gelişlerinden önce, Peloponez'in bugün Akhaia denilen bölgesinde oturdukları uzun süre içinde Aigia Pelasg'ları adını taşımışlardı; sonradan Ksuthos oğlu İon'un adını almışlardır (289).

95. Adalarda oturanlar on yedi gemi ile gelmişlerdi. Bunlar, Pelasg ırkındandırlar ve Atina kaynaklı on iki site İon'ları gibi İonia' lı adını almışlardır. Gene Yunanlılar gibi silâhlanmış olan Aiol'lar altmış gemi getirmişlerdi. Bunlar da Yunan anlatılarına göre, eskiden Pelasg adını taşırlardı. Hellespontos'lular —kraldan, köprüleri kurmak üzere kendi ülkelerinde kalmak buyruğunu almış olan Abydos'lular dışında— sefere katılmak üzere Pontos'dan gelmiş olan-

(*) Kitap I, bölüm 171.

larla beraber, hepsi yüz gemi donatmışlardı. İonia ve Doris kolonilerinden oldukları için onlar da Yunan donanımı taşıyorlardı.
96. Bütün bu gemilerde Pers'lerden, Med'lerden ve Sakes'lerden derlenmiş deniz askerleri vardı. Fenike'lilerin ve özellikle Sidon'luların getirmiş oldukları gemiler denize en dayanıklı olanlarıydılar. Kara ordusunda olduğu gibi bu deniz birliklerinin başındaki komutanlar da kendi ülkelerindendiler; ama beni bu komutanların listesini yayınlamak zorunda bırakan önemli bir neden bulunmadığı için adlarını vermiyorum; zira, bütün bu ulusların şeflerinin adları anılmaya değmez oluşu bir yana, bu ulusların her birinde ne kadar kent varsa o kadar da şef vardır. Zaten orduya general olarak değil, bütün öbür savaşçılar gibi köle olarak katılıyorlardı; ben kara ordusunda da, yukarda görüldüğü gibi, yalnız yüksek komuta basamaklarındaki generalleri ve çeşitli uluslar içinden özellikle Pers'leri saymış bulunuyorum.

97. Donanmaya gelince, başında Dareios oğlu Ariabignes, Aspathines oğlu Preksaspes, Megabates oğlu Megabazos ve Dareios oğlu Akhaimenes bulunuyordu; İonia'lılar ve Karia'lılar, Dareios'un Gobryas'ın kızından olan oğlu Ariabignes'in komutasındaydılar; Mısırlılara Kserkses'in ana baba bir kardeşi Akhaimenes komuta ediyordu; geri kalanları öbür ikisi arasında paylaşılmıştı. Otuz ve elli kürekli gemiler, hafif gemiler, at taşıyan küçük gemiler, hepsinin toplam sayısı aşağı yukarı üç bini buluyordu.

98. Deniz subayları içinde bulunan ünlü kişiler, amirallerden sonra şunlardı: Sidon'dan Anysos oğlu Tetramnestos, Tyr'dan Siromos oğlu Matten, Arados'dan Agbalos oğlu Merbalos, Kilikia'dan Oromedon oğlu Syennesis, Lykia'dan Sikas oğlu Kyberniskos, Kıbrıs'tan Khersis oğlu Gorgos ile Timagaras oğlu Timonaks, Karia'dan Thymnes oğlu Histiaios, Hysseldomos oğlu Pigres ve Kandaules oğlu Damasithymos.

99. Öbür kaptanları saymıyorum, saymanın yararı yok. Yalnız Artemisia'yı özellikle anmak istiyorum (290), onun bir kadın olduğu halde Yunanistan seferine katılmış olmasını hayranlıkla karşılıyorum; kocası ölmüştü; oğlu küçüktü, tyranlığı kendisi yönetiyordu; girişken ruhu, erkekçe korkusuzluğu, onu, gereği olmadığı halde, sefere katılmaya sürüklemiştir. Adı Artemisia'ydı; Lygdamis'in kızıydı; baba tarafından Halikarnassos'lu, ana tarafından Giritliydi. Halikarnassos'luların, Kos'luların, Nisyros'luların ve Kalydnos'ların başına geçmişti. Beş gemi getirmişti ve bütün donanmada, Sidon'lu denizcilerden sonra, en ünlü gemiler onunkilerdi; bütün müt-

tefikler içinde krala en iyi fikirleri veren oydu. Şunu da söyleyeyim ki, komuta ettiğini söylediğim sitelerin hepsi de Dor ırkındandır; Halikarnassos'lular Troizen'den, öbürleri Epidauros'dan gelmedirler.

100. Deniz ordusunu da bitiriyorum artık. — Orduda sayım ve düzenleme işleri bittikten sonra Kserkses, her şeyi bir daha gözden geçirmek istedi. Ve geçirdi; arabası çeşitli uluslardan toplanmış askerlerin önünden geçiyordu; her biri için yönergeler veriyor, bunları yazıcıları not ediyorlardı; böylece bütün atlı ve piyade saflarının önünden geçti ve gördü. — Bu iş bittikten sonra gemiler denize indirildiler; Kserkses arabadan indi ve Sidon gemilerinden birisine bindi; altın yaldızlı örtülerden kurulu bir gölgelikte oturdu ve gemilerin önlerinden geçti; kara ordusunda olduğu gibi her gemi için bilgi istiyor ve kendisine söylenenleri not ettiriyordu. — Kaptanlar gemileri kıyıdan açmışlardı ve aşağı yukarı dört phletron açıkta demirlemişlerdi, provaları karaya bakıyordu, saf halinde dizilmişlerdi; deniz askerleri, savaştaki donanımlarıyle hazırdılar; Kserkses denetlemesini gemilerle kara arasından geçerek yaptı.

Kserkses Demaratos Konuşması

101. Gemilerin denetlenmesi bittikten sonra, gemiden indi ve Yunanistan'a açtığı seferde yanında bulundurduğu Ariston oğlu Demaratos'u çağırttı; gelince ondan şunu sordu: "Demaratos, dedi, şimdi sana kendimce bir şeyler sormak istiyorum. Sen Yunanlısın ve gerek senin sözlerine ve gerekse yanıma gelmiş olan öbür Yunanlıların dediklerine bakılırsa, senin siten Yunanistan'ın en güçsüz ve en küçük sitesi değildir. Şimdi şunu söyle bana: Yunanlılar bana karşı silâh çekmek için diretecekler midir? Zira benim fikrimce bütün Yunanistan bir araya gelse, hatta batı yönünde oturanlar da katılsa, benim yürümemi silâhla durduramazlar; çünkü en başta, aralarında birlik yoktur. Bununla beraber senin de fikrini almak, ne diyeceğini bilmek isterim". Kserkses bu soruyu sordu ve Sparta'lı cevap verdi: "Büyük kral, sana gerçeği mi söyleyeyim, yoksa hoşuna gidecek şeyler mi?" Kserkses gerçeği söylemesini ve böyle yapmakla gözden düşmeyeceğini söyledi.

102. Bunun üzerine Demaratos şunları söyledi: "Büyük kral, mademki benden kesin olarak her noktada doğru olanı söylememi ve sonradan beni yalancı çıkarmayacak yolda konuşmamı istiyorsun, sana önce şunu haber vereyim ki, Yunanistan yoksullukla süt kar-

deştir; akıllı ve güçlü bir öğrenimin ürünü olan Erdem, ona zorla kabul ettirilmiş bir konuktur; kendisine onur sağlayan bu Erdem sayesindedir ki yoksulluğa karşı kendisini savunabilmektedir; tyranlığa karşı da kendini böyle korur. Bu uzak Dor topraklarında yerleşmiş olan bütün Yunanlıları selâmlıyorum, ama konuşmam bunların tümü için değildir; Lakedaimon'lular için konuşuyorum; önce şunu haber vereyim ki, senin Yunanistan'ı köle haline getirecek olan yasalarını asla kabul etmeyeceklerdir; bir de şunu söyleyeyim, hatta bütün Yunanistan senden yana çıksa, onlar gene de sana karşı savaşacaklardır. Sayıları mı? Böyle durumlarda onlar sayıyı düşünmezler; bin kişi de kalsalar gene savaşa girerler; daha çok da olsalar, daha az da olsalar aynı şekilde dövüşürler".

103. Bu sözler üzerine Kserkses kas kas güldü: "Demaratos, dedi, ağzından neler kaçırıyorsun? Bin kişi böyle bir orduya karşı çıkabilir mi! Haydi canım, sen böyle insanlara mı krallık yapıyordun? Şimdi sen kendin on kişiyle başa çıkabilir misin? O halde? Eğer sivil milis sizde bütünü ile sahiden bu anlattığın gibi ise, diyelim sen, ki bu ulusun kralıydın, sizin kendi yasanıza göre, senin de onların savaştıklarının iki katı düşmanla dövüşebilmen gerekirdi (291). Yurttaşlarının bir teki benim ordumdaki adamların onuna denk ise, senin de yirmisine denk olman gerekir; o zaman söylediklerin doğru olur. Ama ben işte seni ve bugüne kadar benimle ilişki kurmuş olan Yunanlıları gördüm, boyunuzu posunuzu biliyorum, o halde böyle böbürlenmeniz boş bir şey değil mi? Şimdi bakalım, bütün olasılıkları gözden geçirelim. Bin kişi, on bin, hadi elli bin diyelim, üstelik hepsi de özgür ve bir kişinin buyruğunda değil, şu gördüğün kuvvetle başa çıkabilir mi? Zaten beş bin de olsalar biz onlara karşı bire bin kuvvetindeyiz. Hatta belki, bizde olduğu gibi, bir tek adamın buyruğu altında olsalardı, doğaya karşın, daha büyük bir güç gösterebilirlerdi; o zaman sayıca az olsalar bile, kendilerinden daha çok sayıda düşmana karşı zorla ve kamçı altında yürütülebilirlerdi. Ama özgürlük onları gevşek davranmaya iter, bunların ne birini de de öbürünü yapabilirler; hayır, ben kendi hesabıma sanıyorum ki, Pers'ler tek başlarına olsalar bile Yunanlılar bizimle zor savaşırlar. O senin dediğin korkusuzluk asıl bizde vardır; o kadar sık değil; çünkü az rastlanan bir şeydir. Ama gene de bizde, benim özel birliklerimde, üç Yunanlının üçüne birden karşı çıkabilecek seçkin Pers'ler vardır, sen onları tanımıyorsun; onun için böyle boş şeyler söylüyorsun".

104. Demaratos cevap verdi: "'Büyük kral, baştan biliyordum, açık sözün hoşuna gitmeyeceğini. Ama doğruyu apaçık söylememi sen

istedin; ben de sana Sparta'lılar için doğru olan ne ise onu söyledim. Ve bugün onları sevip sevmediğimi herkesten iyi sen biliyorsun: Onlar baba hakkı görevimi ve onurumu elimden aldılar; beni yurdumdan ettiler, sürgün durumuna indirdiler; baban beni kabul etti, geçimimi sağladı, saraylar bağışladı. Yürek sahibi bir insanın bu iyiliklere karşı nankörlük etmesi düşünülemez; bunun değerini herkesten iyi bilir. Ben kendi hesabıma, on düşmana karşı koyacak güçte görmüyorum kendimi, hatta iki kişiye karşı bile, hatta eğer elimde olsa bir tek kişiye karşı bile dövüşmek istemem. Ama gerektiği zaman ve acele bir yarar sağlanması söz konusu ise, bu her biri üç Yunanlıya denk tutulan kimselerle ben kendi başıma ve dünyanın en büyük yürek huzuru ile teke tek dövüşürüm. Lakedaimon'lular teke tek dövüşte de hiç kimseden aşağı kalmazlar, ama ordu halindeyken insanların en değerlisi onlardır. Özgürdürler, evet, ama her noktada değil; onların da bir efendisi vardır, o da yasadır, senin adamların senden ne kadar çekinirlerse onlar da yasadan öyle çekinirler. Çekinmek olmasa bile yasanın buyruğuna körü körüne boyun eğerler. Ve bu buyruk hiç değişmez: Düşmanın sayısı ne olursa olsun savaş meydanından kaçmamak, yeninceye ya da ölünceye kadar saftan çıkmamak. Ama biliyorum, bunlar sana göre budalaca gösterilerden başka bir şey değildir, bundan sonra da artık bir şey söylemeyeceğim; bugün de sen emrettiğin için konuştum. Gene de dilerim ki her şey gönlünce olsun, büyük kral!".

105. Demaratos'un cevabı böyle oldu. Kserkses bu cevabı gülerek karşıladı, öfke belirtisi göstermedi; Demaratos'u güler yüzle uğurladı; bu görüşmeden sonra Dareios'un Doriskos kalesine bırakmış olduğu komutanı görevden aldı, yerine Megadostes oğlu Maskames'i koydu ve orduyu Trakya üzerinden Yunanistan'a doğru yola çıkardı.

106. Kserkses, Doriskos'da bıraktığı bu Maskames'e [ve bir tek ona] her yıl düzenli olarak ihsanlar gönderirdi, çünkü gerek Dareios' un gerek kendisinin atamış olduğu valilerin en iyisi oydu, o kadar karakter sahibi bir adamdı. İhsanlarını göndermekte bir yıl aksamazdı. Kserkses'in oğlu Artokserkses de, Maskames'in çocuklarına aynı şekilde davranmıştır. Daha sefer başlamadan Trakya'ya, Hellespontos'un her noktasına valiler atanmıştı. Doriskos valisi dışında, bunların hepsi, Trakya'dakiler ve Hellespontos'dakiler, bu seferden sonraki yıllar içerisinde, Yunanlılar tarafından kapı dışarı edilmişlerdir; ama Maskames'in komutası altında bulunan Doriskos kalesi önünde, Yunanlıların Pers'leri atmak için yaptıkları bütün sal-

dırılar, bugüne kadar sonuç vermemiştir. Pers krallarının hiç aksatmadan bu aileye armağanlar yollamalarının nedeni budur.

107. Yunanlıların atmış oldukları bu valilerden hiç birisini, Kserkses' in zaten gözü tutmamıştı, bir tek Eion komutanı Boges bunun dışında kalıyordu. Kserkses buna her zaman değer vermiş, Pers'ler arasında bıraktığı çocuklarını kral ailesine özgü kayırmalardan yararlandırmış, onur içinde tutmuştur. Boges de büyük övmelere lâyık görülmüştür. Miltiades oğlu Kimon komutasındaki Atinalılar, onu kuşatmışlar, vire önerisinde bulunmuşlar, kaleyi verirse Asya'ya dönebileceğini bildirmişlerdi; ama o Büyük Kral'ın karşısına, hayatını bir alçaklığa borçlu olarak çıkmak istememişti; sonuna kadar dayanmıştı. Yiyeceği bitince meydana büyük bir odun yığını toplatmış, çocuklarını, karısını, odalıklarını, hizmetçilerini boğazlamış ve alevler arasına atmıştır; sonra kentte ne kadar altın ve gümüş varsa hepsini hisarların üzerinden Strymon'a fırlatmış, en sonunda kendini de ateşin içine atmıştır. Pers'ler bundan ötürü onu bugün de pek yüce tutarlar.

Kserkses Ordusu Trakyada

108. Kserkses, Doriskos'dan Yunanistan'a doğru yola çıktı; yolda rastladığı bütün ulusları orduya katılmaya zorluyordu. Zira daha yukarda da açıklamış olduğum gibi, Thessalia'ya kadar bütün bölge zaten Büyük Kral'a boyun eğmiş, köleleştirilmiş ve haraca bağlanmıştı; buralarını ilk olarak Megabazos boyunduruk altına almış (292), sonradan Mardonios da pekiştirmişti. Doriskos'dan kalkan Kserkses önce Samothrake kaleleri boyunca yürüdü, ki bu kalelerin günbatısına doğru sonuncusu, Mesambria adında büyük bir kenttir. Buradan sonra yol Thasos'a ait olan Stryme'den geçer; Lisos ırmağı bu iki il arasında akar, bu su orduya yetmemiş, kurumuştur. Eskiden Gallaika denilen bu ülkenin günümüzde adı Briantika' dır; zaten o da Kikon'ların elindedir.

109. Lisos'un kuruyan yatağı aşıldıktan sonra, Kserkses, yolu üzerindeki şu Yunan kentlerinden geçti: Maroneia, Dikaia ve Abdera; bu arada bölgenin ünlü gölleri olan İsmaris ile Bistonis'in yanlarından geçti; İsmaris, Maroneia ile Stryme arasındadır, Bistonis Dikaia yörelerine düşer; bu sonuncuya iki ırmak, Trauos ile Kompsatos ırmakları dökülür. Abdera dolaylarında ünlü bir göle rastlamadı, sadece denize dökülen Nestos deresini buldu. Bu bölgenin ötesinde yoluna devam ederek başka illerden geçti, bunlardan birinde çevresi yaklaşık olarak otuz stad çeken ve içi balık kaynayan

bir acı göl vardır; bu suyu yalnız yük hayvanları içebildiler ve göl kurudu; bu ilin adı Pistyros'dur. İçlerinde Yunanlıların oturdukları bu kıyı illerini, Kserkses sola alarak yürüyordu.

110. Ülkelerinden geçtiği Trak ulusları şunlardır; Paiti'ler, Kikon'lar Bistoni'ler, Sapai'ler, Dersai'ler, Edon'lar ve Satrai'ler; deniz kıyısında oturanlar donanmaya, adlarını saydığım içerdeki kentlerde oturanlar ise, asker olarak zorla toplanıp kara ordusuna katılıyorlardı, yalnız Satrai'ler bunun dışında bırakılmıştı.

111. Satrai'ler, bizim bildiğimiz kadarıyle, bugüne kadar hiç kimsenin egemenliği altına girmemişlerdir; Trak'lar içerisinde günümüze değin özgür kalanlar yalnız bunlardır, çünkü bunlar, yüksek dağ başlarında yaşarlar, derin koyaklarla dolu, çeşit çeşit ormanlarla kaplı, karlarla örtülü dağlardır. Ayrıca korkunç savaşçıdırlar ve bir de Dionysos orakl'leri vardır; bu tapınak, dağlarının en yüksek tepesindedir ve Satrai'ler içinde orakl sözcülüğünü Bessi'ler yaparlar; Delphoi'de olduğu gibi, orakl'i bir rahibe verir ve bunun verdiği orakl'ler de öbürünün verdiklerinden daha güç anlaşılır değildir.

112. Söylediğim bölgeyi geçen Kserkses, Pieria kaleleri boyunca uzandı, bunlardan birinin adı Phagres, öbürünün adı Pergamos'dur. Kalelerin altından geçti, Pangaion dağını sağda bıraktı, bu yüksek ve büyük bir dağdır, altın ve gümüş madenleri vardır, buralarda Pieria'lılar, Odomant'lar ve özellikle Satrai'ler çalışırlar.

113. Pangaion'un kuzeyinde oturan Paionia'lıları, —Dober'leri ve Paiopl'ları— geçtikten sonra Ponant'a doğruldu; Strymon üzerindeki Eion kentine vardı, sözünü etmiş olduğum Boges o zaman sağdı ve buranın komutanıydı. Pangaion'un çevresini alan bu bölgeye Phyllis denir; burası Strymon'a dökülen Angites çayına doğru, batı yönünde alçalır ve güneye doğru Strymon'a kadar uzanır. Bu ırmağa vardıkları zaman, mutlu bir yorum sağlamak için Mag'lar kurban olarak dokuz tane beyaz at kestiler.

114. Irmağı bu kan ile afsunladıktan ve başka büyüler yapıp yalvardıktan sonra, daha önce Strymon üzerine atılmış olan köprülere varmak üzere, Edon'lar ülkesinden, Dokuz-Yol topraklarından geçti. Buralara Dokuz-Yol denildiğini öğrenince, bu ülkenin aynı sayıda kız ve oğlan evlâdını diri diri gömdüler. Canlı adam gömmek bir Pers göreneğidir; bana dediklerine göre, Kserkses'in karısı Amestris ihtiyarladığı zaman, yeraltında hüküm süren tanrıya ya-

ranmak için, en gözde ailelerden seçilmiş iki kere yedi Pers delikanlısını böyle gömdürmüştür.

115. Ordu, Strymon'u geride bıraktıktan sonra batıya doğru, üzerinde Yunan kenti Argilos'un bulunduğu yalı boyunu geçti; bu bölge ve kuzeyi Bisaltia adını taşır. Oradan, Posideion tapınağı yakınındaki körfezi solda bırakarak Syleos ovasını ve Yunan kenti Stagiros'u geçerek, Akanthos'a vardı. Daha önce söylemiş olduğum ilkelere uyarak, Pangaion dağı çevresinde oturan bütün ulusları da beraberinde sürüklüyordu, gene kıyı kesiminde oturanlar donanmaya, içerlerde oturanlar da kara ordusuna sokuluyorlardı. Kralın orduyu geçirmiş olduğu yerlerde, Trak'lar bugün de toprağı sapanla sürmezler; bu toprağı ekmezler; buraya dinsel saygı gösterirler.

116. Akanthos'a giren Kserkses, bu kent halkına kralın ev sahibi adını verdiğini ilân etti; kendilerine Med cüppesi verdi ve övücü sözler söyledi, çünkü onları savaş için canla başla çalışır görmüştü ve ayrıca orada Athos kanalına dair haberler de almıştı.

117. Kserkses, Akanthos'dayken bu işleri yürütmekte olan mühendis hastalanıp ölmüştü, Artakhaies adındaki bu adam, Akhaimenid' lerden ve kralın gözdelerindendi; Pers'ler arasında en uzun boylu olanıydı (beş kral dirseğinden dört parmak eksik), onunki kadar güçlü bir ses hiç bir insanda görülmemişti. Ölümü üzerine Kserkses büyük yas ilân etti; büyük gömme törenleri ve şatafatlı bir mezar yaptırttı; mezarın üstünde bir kümbet yükseltmek için bütün ordu seferber edildi. Bir orakl'in verdiği işarete uyarak Akhantos' da bu Artakhaies için kurbanlar kesilir ve adı yarı-tanrı olarak anılır. İşte kral Kserkses, Artakhaies'in ölümü üzerine böyle yas tutmuştu.

118. Ordunun geçtiği yerlerdeki Yunanlılar orduyu ağırlıyor, kral sofrasını donatıyorlardı, kara bir yoksulluğa düşüyorlardı; o kadar ki, yıkık evlerini bırakıp gidiyorlardı. Bunun nasıl bir şey olduğunu şu örneğe bakıp anlayın: Thasos'lular, Kserkses ordusunu karşılayıp ağırlayan, anakaradaki illerinden hesap aldılar; bu siteler adına, ileri gelen yurttaşlardan Orgeos oğlu Antipatros'un vermiş olduğu bu hesaba göre, şölen dört yüz talanta patlamıştı.

119. Öbür illerden gelen hesaplar da, aşağı yukarı aynı sayıyı tutuyordu. Ve işte, hazırlanması için çok öncelerden buyruklar salınan ve her sitenin namus belâsı katlandığı bu şölenlerin nasıl şeyler olduğunu da görelim. Her yana salınmış olan habercilerden biri

gelip de buyruğu bildirdi mi, ahali en önce kentte ne kadar tahıl varsa aralarında bölüşüyorlar ve aylarca çalışıp öğüterek buğday ve arpa unu haline getiriyorlardı; bir yandan da sürü hayvanları besliyorlar, yüksek fiyatlarla satın alıyorlar, kümeslerde, havuzlarda av hayvanları, deniz kuşları üretiyorlardı, bunlar orduyu ağırlamak içindi. Ayrıca sofrada servis yapmak için, altın ve gümüş kupalar, krateros'lar ve başka sofra takımları hazırlıyorlardı. Bunlar yalnız Büyük Kral'ın ve davetlilerinin masası içindi; ordunun geri kalan bölümüne yalnız yetecek kadar yiyecek veriliyordu. Ordu geldiği zaman hazır bir çadır Kserkses'i bekliyordu; o çadırda kalıyordu; ordu açık ordugâh kuruyordu. Yemek vakti gelince ev sahipleri korkunç sıkıntılara katlanmak zorunda kalıyorlardı; konukları iyice karınlarını doyurduktan sonra geceyi oldukları yerde geçiriyorlar ve ertesi sabah, çadırı söküyor, kap kacak ne varsa bir tekini bırakmadan hepsini topluyor, ev sahiplerini böylece soyup ondan sonra gidiyorlardı.

120. Bu durumdur ki Abdera'lı Megakreon'a şu hoş sözü söyletmiştir; Abdera'lılara, kadın erkek tüm toplaşıp tapınaklara koşmalarını ve Kral Kserkses günde iki övün yemek yemediği için tanrılara şükretmelerini ve bundan sonra da başlarına gelecek belâların yarısından korumaları için dua etmelerini söylemiş; çünkü akşam için de böyle bir yemek çıkarmak zorunda kalsalardı, Abdera'lılar, ya Kserkses'in bu gırtlak saldırısını beklemeyip savuşmak, ya da korkunç bir yoksulluğa düşmek tehlikesine, ikisinden birisine, katlanacaklardı.

121. Bu uluslar zar zor da olsa emirleri yerine getiriyorlardı. — Kserkses, Akanthos'da donanmadan ayrılmış, donanmayı Therma'ya göndererek, amirallere kendisini orada beklemelerini emretmişti; bu Therma dediğim, Thermaion körfezindedir ve körfez, adını bu kentten almaktadır. Kserkses kendisi için en kestirme yolun burada olduğunu öğrenmişti (293). Doriskos'dan Akanthos'a kadar kara ordusunun yürüyüş düzeni şöyleydi: Ordu üç kola ayrılmıştı; birisi deniz kıyısını izliyor, donanmayla bağlantı kuruyordu; bu ordunun başında Mardonios ve Masistes vardı; ikinci kol, Tritantaikhmes ve Gergis komutasında içerden gidiyordu; Kserkses üçüncü koldaydı, bu kol ortayı tutuyordu, başında Smerdomenes ve Megabyzos vardı.

122. Kserkses'in yola çıkardığı donanma, öbür ucu Assa, Piloros, Singos ve Sarta kentlerinin bulunduğu körfeze açılan Athos dağı kanalını geçti; ve sitelerden de yeniden asker topladı, sonra kalktı, Therma körfezine doğru yola çıktı, Torona körfezi üzerindeki

Ampelos burnunu dolandı ve Torona, Galepsos, Sermyle, Mekyberna ve Olynthos kentleri boyunca uzandı, bu kentlerden de asker ve gemi topladı. Bu bölgenin adı Sithonia'dır.

123. Kserkses donanması, bundan sonra Ampelos kayasından doğru Büyük Pellene yarımadasının en uzun çıkıntısı olan Kanastraion burnuna vurmuş, Potidaia, Aphytis, Neapolis, Aige, Therambo, Skione, Mende ve Sane'den gemi ve tayfa toplamıştır; eskiden Phlegra denilen bu Pallene yarımadası üzerindeki siteler bunlardır. Bu kıyıları tarayan donanma, belli buluşma yerine doğru yelken açtı, yolda rastladığı sitelerden yeni takviyeler aldı, Pallene yarımadasına bitişik olan ve Therma körfezinin sınırında bulunan bu sitelerin adları şudur: Lipaksos, Kombreia, Lisai, Gigonos, Kampsa, Smila ve Aineia. Bu ülke Krossaia toprağıdır, bugün de aynı adı taşır. Saydığım illerin sonuncusu olan Aineia'dan kalkan donanma, bu sefer doğru Therma körfezine ve Mygdonia'ya vurdu ve tuttuğu yol onu doğru, yolculuğunun varış yeri olan Therma kentine, Sindos'a ve Mygdonia ile Bottiaia'yı birbirinden ayıran Axios ırmağı üzerindeki Khalestra'ya ulaştırdı, ki bu Bottiaia, İkhnai ve Pella kentlerinin dar kıyı şeridini tutar.

124. Donanma burada Axios ile Therma'nın ve bu iki sınır arasında kalan illerin karşısında demirledi; orada kralı bekliyordu; bu arada Akanthos'dan kalkmış olan Kserkses ve kara ordusu, ülkenin ortasından Therma'ya doğru yola çıkmıştı. Paionike Khrestonike'yi geçerek Khrestonike'den kaynayan ve Mygdonia'yı sulayarak Axios yakınındaki deniz kulağına dökülen Ekheidoros ırmağına doğru yürüyordu.

125. Bu bölgeden geçerken erzak taşıyan develere aslanlar saldırdılar. Aslanlar gece inlerinden çıkıp dağlardan iniyorlardı; ne öbür yük hayvanlarına, ne de insanlara dokunuyorlardı; kurbanları yalnız develerdi. Aslanları insanlara ve öbür hayvanlara salmaktan alıkoyan ve yalnız hiç görmedikleri ve hiç tanımadıkları develer üstüne saldırtan akıl ermez gücü bir türlü anlayamadım.

126. Gerçekten bu yörelerde aslan ve çok uzun boynuzlu yaban öküzü pek çoktur; bu boynuzlar Yunanistan'a getirilir. Aslanlara Abdera'da akan Nestos ırmağı ile Akarnania'de akan Akheloos arasında rastlanır; Avrupa'nın ne Nestos'dan öteye düşen ve doğuya doğru uzanan bölümünde, ne de Akheloos'un batısında, anakaranın başka hiç bir yerinde aslana rastlanmaz, yalnız bu iki ırmak arasındaki bölgede yaşarlar.

127. Therma'ya varınca Kserkses, orduya kamp kurdurdu. Kamp kıyı boyunca şöyle uzanıyordu: Therma ve Mygdonia kentlerini içine alarak Bottiaia ile Makedonya'yı birbirinden ayıran ve suları birbirine karışan Lydias ve Haliakmon ırmaklarına dayanıyordu. Barbarlar işte bu ülkede konaklamışlardır. Saydığım ırmaklardan yalnız Krestonai'den gelen Ekheidoros'un suları orduya yetmemiş ve kurumuştur.

128. Kserkses, Therma'dan beri Thessalia dağlarını, Olympos ve Ossa'yı seyrediyordu; bunlar korkunç yüksek dağlardır; aralarında dar bir koyak bulunduğunu ve içinden Peneios ırmağının aktığını öğrendi; kendisine bu aralıktan geçerek Thessalia'ya girilebileceği söylendiği zaman, Peneios'un ağzını görmek ve bunun için de gemiye binmek hevesine kapıldı; zira ülkenin yukarı bölgelerine Gonnos kentinden geçerek Perrhaibia doğrultusunda ilerleyip, daha kuzeyde bulunan Makedonya'ya girmeyi kuruyordu; öğrendiklerine bakılırsa, kıyıdan gitmektense bu yol daha güvenilir gibi görünüyordu. Bildiği gibi yaptı: Böyle gezintilere çıkmak istediği zamanlar yaptığı gibi, gene aynı Sidon kadırgasına bindi, işaret çektirip öbür gemilerin de demir almalarını emretti ve kara ordusunu olduğu yerde bıraktı. İstediği yere varınca Peneios'un ağzını seyretti ve şaşırdı, hayran kaldı; kılavuzlar getirtti ve ırmak suları denize başka bir yerden akıtılamaz mı diye öğrenmek istedi.

129. Thessalia için eskiden göldü derler, yani her yanı çok yüksek dağlarla kapalıdır. Gerçekten, doğuda Pelion ve Ossa dağlarının etekleri birleşir ve önünü kapatır; kuzeyde Olympos, batıda Pindos ve güneye Notos bölgesine doğru Othrys; bu dağların ortası leğen biçimindedir ve Thessalia adını alır. Ama bu leğenin içinden birçok ırmak akar; belli başlı beş tanesini sayalım: Peneios, Apidanos, Onokhonos, Enipeus, Pamisos; Thessalia'yı çevreleyen dağlardan inip ovada birleşirler ve denize bir tek ve pek geniş olmayan bir geçitten akarlar; buraya varmadan önce birbirleriyle karışırlar; birleştikleri zaman, adı ötekilerden baskın olan Peneios, öbürlerinin hepsini göçürür ve onlar artık adsız kalırlar. Ama öyle anlaşılıyor ki, denize açılan bu geçit eskiden yoktu; bu ırmakların ve bu ırmaklardan başka Boibeis gölünün bugün olduğu gibi, o zaman da adları yoktu, ama gene de o topraklarda akıyorlardı; ve taşıdıkları sular bütün Thessalia'yı sudan bir çarşaf haline getiriyordu. Thessalia'lılar, içinden Peneios'un aktığı geçidi Poseidaon açmıştır derler; o kadar da yanlış değil; zira, yer sarsıntılarını Poseidaon'un yaptığına ve yer sarsıntısının meydana getirdiği çatlakların da bu tanrının işi olduğuna inandıktan sonra, bu dediğimin

de Poseidaon'un işi olduğu pekâlâ söylenebilir; çünkü benim de gördüğüme göre bu dağlar yer sarsıntısı sonucu yarılmışlardır.

130. Kserkses'in Peneios'u bir başka yerden denize akıtmak konusundaki sorusuna, buraları iyi bilen kılavuzlar cevap verdiler. "Irmağı başka bir yere çevirmek olamaz; bir tek burası vardır, çünkü bütün Thessalia dağlarla çevrilidir". Kserkses, o zaman, derler, şu sözleri söylemiş: "Akıllı insanlarmış bu Thessalia'lılar; ilk baştan yüz geri edip her tehlikeden ve özellikle en önemlilerinden yakayı sıyırmışlar: Bir yurtları var ki ne büyük, ne de ele geçirilmesi zor; yapılacak tek şey, ırmağın ağzını tıkayıp, şimdi içinden akmakta olduğu kanalı kesmek ve suyu geldiği topraklara doğru geri akıtmak, böylece bütün Thessalia'yı su basar, suyun dışında bir tek dağlar kalır". Bu sözleri, Yunanlılar arasında krala ilk teslim olan Aleuas soyundan Thessalia'lılara dönerek söylemişti. Kserkses böyle konuşuyordu, çünkü onların kendisine bağlaşma önerisinde bulundukları zaman bütün ülke adına konuştuklarını sanıyordu. — Buraları seyrettikten ve bu tarihsel sözleri söyledikten sonra Therma'ya döndü.

131. Pieria'da birkaç gün kaldı; zira bütün ordunun Perrhaibia'ya girebilmesi için, ordunun üçte biri Makedonya eteklerindeki ormanları doğramakla uğraşıyordu. Toprak istemek için Yunanistan'a gönderilmiş olan çavuşlar, o buradayken geri döndüler; kimileri eli boş dönüyor, kimileri de toprak ve su getiriyorlardı.

Kserkses Karşısında Yunanistan

132. Toprak ve su veren uluslar şunlardı: Thessalia'lılar, Dolop, Enien'ler, Perrhaibia, Lokris, Magnetia, Malis, Phtiotis'deki Akhaia'lılar, Thebai ve Thespia ile Plataia'lılar dışında kalan Boiotia'lılar. Barbarlara karşı duran Yunanlılar bu uluslara karşı şöyle ant içmişlerdir: Yunan ırkından olup da Pers'lere savaşmadan teslim olan bütün uluslar, durum düzeldiği zaman, varlıklarının onda biri tutarında bir cezaya çarptırılacaklar ve bu, Delphoi tapınağına verilecektir. Yunanlılar böyle ant içmişlerdi.

133. Kserkses, toprak istemek için Atina ve Sparta'ya şundan ötürü kimseyi göndermemişti. Daha önce Dareios gene bu maksatla elçiler gönderdiği zaman, bu iki ulustan birisi, bu görevle gelmiş olan çavuşları Barathron'a yuvarlayıvermiş (294), öbürü de kuyuya atmış, her ikisi de, Büyük Kral'ın istediği toprağı ve suyu oradan çıkartıp götürmelerini söylemişti. İşte bunun için Kserkses onlara kimseyi yollamamıştı. Elçilere karşı böyle davrandıkları için

Atinalıların başlarına neler geldi, bunu söyleyemem; bildiğim şey, topraklarının ve kentlerinin silinip süprüldüğüdür, ama bunun o cinayetin sonucu olduğunu sanmıyorum.

134. Ama Lakedaimon'lular, Agamemnon'un kerux'ü Talthybios'un hışmına uğramışlardır. Zira Sparta'da bir Talthybios tapınağı vardır (295), bugün de soyundan gelmiş olanlar bulunur, Talthybiad'lar derler ve Sparta'nın, gerektiği zaman resmî kerux görevi bir onur olarak onlara verilmiştir. O cinayetten sonra Sparta'lılar kurbanlar kesip tanrılara danıştıkları zaman, iyi cevaplar almadılar. Ve bu durum böylece uzadı. Çok üzülen ve içleri sıkıntı ile kemirilen Lakedaimon'lular, kaç sefer Halk Meclisini topladılar ve sonunda Sparta uğruna ölmek isteyen bir Lakedaimon'lu yok mu, diye kerux bağırttılar. Bunun üzerine Aneristos oğlu Sperthies ile Nikolaos oğlu Bulis geldiler, ikisi de Sparta'nın iyi ailelerindendiler ve birinci sıradan varlıklı kimselerdiler, bunlar Dareios'un Sparta'da öldürülen kerux'lerinin öcü alınsın diye, gidip Kserkses'e teslim olmayı gönüllü olarak kabul ettiler. Sparta'lılar bunları öldürülmek üzere Med'lere yolladılar.

135. Bu adamların yiğitliklerine doğrusu diyecek yoktu; söylemiş oldukları sözler de davranışlarından daha aşağı kalmamıştır. Susa'ya doğru yol alırlarken gidip Hydarnes'i buldular. Hydarnes, Pers ırkındandı ve Asya kıyılarındaki ulusların askerî şefiydi. Onları buyur etti, sofrasına aldı ve çatısı altındayken onlara sordu: "Niçin siz Lakedaimon'lular, Büyük Kral'ın dostluğundan çekiniyorsunuz? Kralın değerli kimselere nasıl saygı gösterdiğini görüyorsunuz; işte bana ve servetime bakınız. Siz de ona teslim olsanız (zira, sizlere de değer veriyor), Büyük Kral, Yunan topraklarında size de yerler verir, oranın efendisi olursunuz". Bu söyleve karşı şöyle cevap verdiler: "Hydarnes, bize verdiğin öğüt bir noktada aksıyor: Sen ki bize öğüt veriyorsun, iki durumdan yalnız birini biliyorsun, öbüründen haberin yok; kölelik nedir, bunu biliyorsun, ama özgürlüğün ne olduğunu, tatlı mıdır, acı mıdır, hiç tatmadın, bilemezsin. Eğer bir gün tadarsan onu, mızrakla değil, baltayla savunmamızı öğütlersin bize". Hydarnes'e böyle karşılık verdiler.

136. Ülkenin içerisinde Susa'ya kadar yollarına devam ettiler ve Büyük Kral'ın karşısına çıkarıldılar. Koruma askerleri, baştan kendilerine kralın önünde secdeye kapanmalarını ve ayaklarının dibinde yeri öpmelerini emretmişlerdi; sonra da zorla yaptırmak istemişlerdi; ama onlar, kafalarını zorla eğdirseler bile, gene dediklerini yapmayacakları cevabını verdiler; onlarda bir adamın önünde secdeye varmak diye bir görenek yoktu ve buraya kimseye dalka-

vukluk etmek için gelmemişlerdi. Zorla bu aşağılık duruma girmekten kurtulduktan sonra, krala özetle şunları söylediler: "Med'lerin kralı, eskiden Sparta'da öldürülmüş olan kerux'lerin öcünü alabilesin diye Lakedaimon'lular bizi gönderdiler". Böyle bir dil karşısında Kserkses işi gönül yüceliğine vurdu; Lakedaimon'lulara benzemek istemediğini bildirdi; onlar elçileri öldürmekle bütün uygar insanların saygı gösterdikleri görenekleri ayaklar altına almışlardı; onları suçladığı şeyi kendisi de yapamazdı; onların elçilerini öldürüp Lakedaimon'luları suçlarından arındırmak istemiyordu.

137. Sparta'lıların bu davranışlarından sonra, Sperthies ve Bulis sağ salim Sparta'ya döndükleri halde, Talthybios'un öfkesi bir süre için yatışmış oldu. Ama yıllar sonra, diyorlar Lakedaimon'lular, Peloponez ile Atina arasında çıkan savaş sırasında yeniden alevlendi. Bana öyle gelir ki bu, içinde tanrıların parmağının daha iyi seçildiği olaylardan birisidir. Talthybios'un öfkesi bu iki kişiyi çarpabilir ve gene de yatışmayabilirdi, hakçası buymuş denilebilirdi; ama onu yatıştırmak için Susa'ya kadar gitmiş olan adamların çocuklarını, Bulis'in oğlu Nikolaos ile Sperthies'in oğlu Aneristos'u —Tiryns kolonisi Halieis'yi içi asker dolu bir ticaret gemisiyle ele geçiren adamdır— vurmuş olmasında ben açıkça tanrıların elini görüyorum; Lakedaimon'lulardan bir elçilik görevi almış olan bu oğullar, Trak kralı Teres oğlu Sitalkes (296) ile, Abdera'lı Pythes oğlu Nymphodoros'un ihanetlerine uğramışlardır, Hellespontos'daki Bisanta'da yakalanmışlar, Attika'ya götürülmüşler ve Atinalılar tarafından, Korinthos yurttaşı Adeimantos oğlu Aristeas ile birlikte öldürülmüşlerdir. Bunlar Büyük Kral'ın açtığı seferden yıllarca sonra olan işlerdir. — Ben gene kendi hikâyeme dönüyorum.

138. Kralın seferi Atina'ya karşıymış gibi görünüyordu, ama aslında bütün Yunanistan'a karşıydı. Yunanlılar çoktan haber almışlardı, ama aralarında görüş birliği yoktu. Pers kralına toprak ve su vermeye razı olanlar Barbarlardan bir kötülük görmeyeceklerine güveniyorlardı; içleri rahattı; toprak ve su vermeye razı olmayanlar ise korku içindeydiler; Yunanistan'da istilâcının vuruşunu karşılayabilecek sayıda gemi yoktu, bunu biliyorlardı, şunu da biliyorlardı ki, ulusların çoğu, savaşı savaşla karşılamak isteğinden çok uzaktı, Med'lere hoş görünmekten başka bir şey düşünmüyorlardı.

139. Gerçeğin gücü, bana epeyce düşman kazandırabilecek cinsten bir yargıyı burada açıklamaya zorluyor beni, ama ben doğruyu ortaya çıkaracağımı sandığım yerde kendimi susmaya zorlayamam. Eğer Atinalılar, korkunç istilâdan korkuya düşerek, yurtlarını bı-

rakıp gitselerdi, ya da bırakıp gitmek yerine, gene orada kalmak uğruna Kserkses'e teslim olsalardı, denizlerde kralın karşısına kimse çıkamazdı. Denizde kimse Kserkses'e karşı duramayınca da karada şu olurdu: Diyelim ki Korinthos'da, İsthmos'a arka arkaya duvarlar örüp Peloponez'i ayırdılar; gene bir şey çıkmaz: Lakedaimon'un, kendi başlarının derdine düşen müttefikleri, ona ihanet etmek zorunda kalacaklardı, çünkü Barbar donanması bütün kentlerini teker teker düşürecekti; Lakedaimon'lular tek başlarına kalacaklardı ve kendi başlarına kalınca da, yiğitlik mucizeleri yaratacak ve kahramanca öleceklerdi, ellerinden başka bir şey gelmeyecekti. Ya bu böyle olacak ya da önceden, Med'lere boyun eğmiş olan öbür Yunanlıların verdikleri örneğe uyarak, onlar da Kserkses ile anlaşmaya gideceklerdi. Böylece her iki halde de Yunanistan Pers'lerin boyunduruğu altına düşecekti; zira Pers kralı denizleri elinde tuttuktan sonra, İsthmos'u kesmek için örülen duvarlar ne işe yarayacaktı, bunu bir türlü anlayamamışımdır. Onun için Yunanistan'ı Atinalılar kurtardılar, denildiği zaman doğrunun ötesine geçilmiş olmaz; çünkü onlar ne tarafı tutarlarsa terazinin kolu o tarafa yatacaktı; ve Yunanistan'ın varlığını sürdürmesine ve özgür kalmasına karar vererek, Med'lere kapılanmamış olan bütün öbür Yunan uluslarını uyuşukluktan kurtarıp uyaranlar ve Büyük Kral'ı geri atanlar —elbette ki tanrılardan sonra— onlardır. Hatta Delphoi'den gelen korkunç orakl bile, yüreklerine o kadar korku saldığı halde, Yunanistan'ı bırakıp gitmelerine yetmedi; tuttukları mevzilerde kaldılar; yurtlarını ellerinden almaya gelecek olanı korkmadan beklediler.

140. Atinalılar, orakl'e danışmak üzere, Delphoi'ye elçiler göndermişlerdi; tapınağın içinde yapılması âdet olan törenler bittikten sonra, elçiler büyük salona girdiler, yerlerine geçtiler ve Pythia'dan, ki adı Aristonike'ydi, şu orakl'i aldılar:

Durma burada; çılgın, yürü, defol!
Kentini, çatılarını ve kayaya sırt vermiş hisarlarını
Bırak, kaç dünyanın öbür ucuna kadar.
Gövde sağlam değil, baş titriyor;
Örgenler, el, ayak ve gövde hepsi
Paramparça; bahtlarına güvenilmez artık,
Mızrağı sivri Ares, ateş kasırgaları
Arasından Suriye arabasını sürüyor üstlerine,
Çökmüş hisarlarının üzerine kuleler yıkıyor!
Nice tapınaklar doymaz alevlerin ağzına atılmış!

Tanrıların heykelleri bu yavuz kavga ile sarsılıyor,
Yüzlerinden soğuk terler boşanıyor.
Bahtının geleceği için kötü alametler,
Saraylarının üstünden kara bir kan sızıyor.
Çık benim tapınağımdan ve ölümden korkmamak için
Onların darbeleri üzerinde yiğitliğin ışıldasın.

141. Geleceği gösteren bu sözleri işiten Atina elçileri korkunç bir sıkıntıya düştüler. Kendilerine haber verilen bu belâlardan büyük korkuya kapılmış, ümitlerini yitirmişlerdi, ki Delphoi yurttaşı ve kentin en seçkin kişilerinden olan Androbulos oğlu Timon, ellerine zeytin dalları alıp, orakl'in yanına bir daha girmeleri ve yalvarmaları için öğüt verdi. Atinalılar dediğini yaptılar: "Prens, dediler orakl'in önüne dizilerek, yurdumuz için bize biraz daha güven verici şeyler söyle; huzuruna varmak için ellerimize aldığımız bu dallar aşkına dualarımızı kabul et; yoksa hiç kimse bizi tapınağından çıkaramaz; gerekirse ölünceye kadar burada kalırız". Bu sözler üzerine rahibe şu ikinci orakl'i verdi:

Pallas Athene'nin yaptığı özlü savunma işe yaramadı;
Olympos'un efendisi dualarına sağır kaldı;
Ama ben sana yargımı bir daha bildireceğim,
Su verilmiş çelik en sert taştan daha sert olur.
Kekrops toprağı, tanrısal Kithairon'un yamaçları,
Hepsi elden gidecek; ama
Gök bakışlı Zeus, ağaçtan bir bel kemeri bağışlıyor,
Ayakta duran tek şey, barbarlığa karşı,
Çocukların için ve senin için kurtarıcı duvar olacak.
Yerinden kımıldamadan bekleme, topraklarını
Çiğneyecek olan kısrakları,
Ve düşman ulusların kalabalık askerlerini;
Dön sırtını; bir gün onları yakından göreceksin.
Ah! Ölümlülerin çocukları arasında bu ne kadar yas,
Tanrısal Salamis, senin kutsal yerlerinde
Demeter ekin demetleri bağlasın, ya da toplasın! (297).

142. Bu cevap Atina elçilerine öncekinden daha yumuşak göründü —gerçekten de öyleydi—; yazdılar ve Atina yolunu tuttular. Dönüşlerinde orakl'i Halk Meclisine bildirdikleri zaman her kafadan bir ses çıkmaya başladı, herkes kendince yorumluyordu; biz karşıt iki görüşü vereceğiz: Yaşlılara bakılırsa tanrı, Akropol'ün dayanacağını göstermek istiyordu; zira bir zamanlar, Atina'nın geçmişinde Akropol'ün kazık bir duvarla kapatıldığı olmuştu. Ağaçtan bel ke-

merini böyle yorumluyorlardı. Öbürlerine göre tanrı, gemileri kastediyordu, bunu söylüyor ve yurttaşlarını, başka her şeyi bırakıp gemi donatmaya çağırıyorlardı. Ama ağaç duvarı gemi diye yorumlayanları Pythia'nın son üç dizesi şaşırtıyordu:

Ah! Ölümlülerin çocukları arasında bu ne kadar yas,
Tanrısal Salamis senin kutsal yerlerinde
Demeter ekin demetleri bağlasın, ya da toplasın!

Bu sözler ünlü ağaç duvar için gemidir diyenlerin yorumunu sakatlıyordu; zira resmî orakl yorumcuları bunu, eğer deniz savaşı olursa Atina'nın Salamis yakınında yenilgiye uğrayacağını bildiren uğursuz bir haber sayıyorlardı.

Themistokles

143. Atinalılar arasında birisi vardı ki, bir zamandan beri politikacılar arasında sivrilmeye başlamıştı; adı Themistokles'di (298) ve Neokles oğlu diye anılırdı. Bu yurttaş resmî yorumcuların orakl'in her kelimesi üzerinde kesinlikle bir şey söyleyemediklerine dikkati çekti; eğer sahiden, diyordu, tartışma konusu olan cümle Atinalıları kastetseydi kullanılan sıfat, onun fikrince bu kadar iyilikçil olmazdı; tanrı, "Zavallı Salamis" derdi, "Tanrısal Salamis" demezdi, eğer bu adada yaşayanlar, kıyılarında ölecek olsalardı. Hayır, eğer orakl'in anlamı tam olarak kavranmak isteniyorsa, bu cümleyle tanrı Atinalıları değil, düşmanları kastediyordu. Onun için deniz savaşına hazırlanmalıydılar, zira ağaç duvar besbelli gemilerdi, Themistokles'in yorumunu dinleyen Atinalılar, bunu resmî yorumcuların açıklamalarından daha yararlı buldular, çünkü resmî yorumcular, deniz savaşı için hazırlık yapılmasını istemiyorlardı, bütün istedikleri, düşmana karşı silâha sarılınmasın, herkes ülkeyi bırakıp gitsin, kendisine başka bir Attika bulup orada yerleşsindi.

144. Themistokles, daha önce de tam zamanında yapmış olduğu bir yasa önerisiyle başarı kazanmıştı: Atina maliyesi önemli bir gelir artışıyla karşılaşmıştı, bu artış Laurion madenlerinden geliyordu ve bu para adam başına on drahmi olmak üzere yurttaşlar arasında bölüşülecekti. Themistokles, Atinalılara bu parayı dağıtmak yerine, gelir artışından yararlanıp tezgâhlara iki yüz gemi konulmasını önermişti; Aigina'ya karşı savaşı düşünüyordu. Ve bu iki ulus arasında patlayan savaştır ki, şu içinde bulunduğumuz dönemde, Yunanistan'ı kurtarmıştır, çünkü Atinalıları denizci olmaya o zorlamıştır. Gemiler yapıldıkları maksat için kullanılmadılar; ama Yunanistan tam gerektiği sırada bunları hazır buldu. Bu gemiler o

sırada Atinalıların elinde hazırdı, ama başkalarını da yapmak gerekiyordu. Orakl üzerine yapılan görüşmeler, Yunanistan'ı istilâ eden Barbarları denizde karşılamak için savaşçıların gemilere bindirilmesi kararı ile sonuçlandı; tanrı böyle emrediyordu, deniz savaşında kendilerine katılmak isteyen Yunanlılarla birleşeceklerdi.

145. Atinalılara verilen orakl'ler böyleydi. — Yunanlılar, Yunanistan'ın çıkarlarını göz önüne alarak federal meclis halinde toplandılar, durumu incelediler, aralarında karşılıklı antlarla bağlandılar; görüşmelerin birinci ürünü, her şeyden önce kendi aralarındaki hınçları yatıştırmak ve aralarındaki çekişmelere son vermek oldu; çatışmaların en ağırı Atina ile Aigina arasında olanıydı. Sonra Kserkses'in ordu ile birlikte Sardes'e gelmiş olduğu haber alınınca, neler olup bittiğini anlamak amacıyle Asya'ya gözlemciler gönderilmesine, Pers tehlikesine karşı bir ortak savunma anlaşması yapmak üzere Argos'a elçiler yollanmasına ve yardım istemek için de, Sicilya'ya Deinomenes oğlu Gelon'a ve Kerkyra'ya ve Girit'e başka elçiler gönderilmesine karar verildi; amaçları, mümkün olursa, Hellen dünyası birliğini gerçekleştirmek, Yunanlıların başında çok yakın bir tehlikenin dolaştığını ileri sürerek, herkesi dirsek dirseğe ve yanyana savaşmanın zorunlu olduğuna inandırmaktı. Gelon'dan öbür Yunan devletlerinin herhangi birinden çok daha üstün ve büyük bir yardım umuluyordu.

146. Bu kararlar alındıktan sonra, aralarındaki anlaşmazlıklara son verdiler, ilk iş olarak Asya'ya üç gözlemci gönderdiler. Bunlar Sardes'e geldiler, Büyük Kral'ın ordusunu yakından incelediler, ama yakalandılar ve kara ordusu generalleri tarafından sorguları yapıldıktan sonra, öldürülmek üzere hapishaneye atıldılar. Kafaları kesilecekti, öyle karar verilmişti, ama durumu haber almış olan Kserkses, generallerin kararını beğenmedi; korumacılarından birini göndererek, çaşıtları eğer canlı bulursa alıp kendisine getirmesini emretti. Korumacılar yanlarına geldikleri zaman henüz kafaları kesilmemişti. Alıp, Büyük Kral'ın karşısına çıkardılar; ne için gelmiş olduklarını öğrendi; sonra korumacılarına emir verdi, bunların yanlarına kılavuzlar katılacaktı, her istedikleri yapılacaktı, bütün kara ordusu, piyadesi ve süvarisiyle gösterilecekti ve istedikleri zaman, hiç bir kötülük görmeden gidebileceklerdi.

147. Bu emirlerinin nedenini açıklamıştır: Eğer çaşıtlar öldürülselerdi, Yunanlılar, kuvvetinin anlatılmaz büyüklüğünü önceden öğrenemeyeceklerdi ve üç kişi kaybetmiş olmak düşman için bir zarar sayılmazdı; ama bunlar Yunanistan'a döndükleri zaman, kay-

naklarının büyüklüğünü anlayacak olan Yunanlılar, istilâyı beklemeden, kendiliklerinden gelip özgürlüklerini onun elleri arasına bırakacaklar ve üstlerine sefer açmak gereği kalmayacaktı, yani böyle olacağını sanıyordu. Kserkses'in bu düşüncesi bana başka bir şey hatırlattı: Abydos'dayken Kserkses tahıl yüklü gemilerin gelişini görmüştü, Pontos-Euxeinos'dan geliyorlardı, Hellespontos'u geçip, yüklerini boşaltmak üzere, Aigina ve Peloponez'e gideceklerdi. Bakanları bunların düşman gemileri olduklarını öğrenince gözlerini krala çevirdiler, gemilere el koymak için bir işaret bekliyorlardı. Kserkses denizcilere nereye gittiklerini sordu: "Efendimiz, dediler, düşmanlarına götürüyoruz bu buğdayı". — "Pekâlâ, dedi Kserkses, biz de zaten bunların gittikleri yere gitmiyor muyuz? Başka birçok şeylerimizin yanında bizim de kendi buğdayımız yok mu? Bunlar da bu buğdayı bizim için taşıyorlar, fena mı?".

148. Çaşıtlar her şeyi görüp inceledikten sonra yola çıktılar ve Yunanistan'a döndüler. — Pers'lere karşı birleşip antlaşmış olan Yunanlılar, çaşıtları yola çıkardıktan sonra, Argos'a elçiler yollamışlardı. Orada neler olduğunu Argos'lular şöyle anlatıyorlar: bunlar, kendi dediklerine göre, Barbarların Yunanistan'a karşı hazırlıklara giriştiklerini baştan beri biliyorlardı; bu arada, Yunanlıların, Pers' lere karşı kendileriyle birlik olmalarını isteyeceklerini de bildiklerinden, tanrıdan hangi yanı tutmak daha iyi diye sorup anlamak üzere Delphoi'ye danışmacılar yollamışlardı; zira Lakedaimon'lular ve Anaksandridas oğlu Kleomenes, altı bin yurttaşlarını daha yeni öldürmüştüler, danışmak istemekte bundan ötürü haklıydılar. Pythia, sorularına cevap olarak, şu orakl'i verdi:

Başkalarının diş biledığı, ama gökyüzünde
Oturanların sevgilisi, mızrağını rahat bırak, gözünü
Dört açıp bekle, tetikte dur; en çok
Kafanı sakın, zira kafa kurtulursa gövdeye de bir şey olmaz.

Pythia'nın vermiş olduğu orakl böyleydi; sonra da Yunan elçileri Argos'a geldikleri zaman meclis salonuna alındılar ve görevlerinin ne olduğunu anlattılar. Argos'lular cevap olarak, kendilerinden beklenileni yapmaya hazır olduklarını bildirdiler, yalnız daha önce Lakedaimon'lularla kendileri arasında otuz yıllık bir mütareke anlaşması yapılmalıydı, bir de koalisyonun başında, yüksek komutaya yarı yarıya katılmaları sağlanmalıydı; aslında yüksek komuta, tümüyle onların hakkıydı; ama onlar bunu ikide bir oranında bölüşmeye razı oluyorlardı.

149. Argos'lulara göre, meclisin verdiği cevap buydu; oysa orakl onlara Yunanlılarla bağlaşmayı yasak etmişti; ama orakl'e karşı gelmek pahasına da olsa, otuz yıllık bir mütareke yapmayı çok istiyorlardı, bu süre içinde çocukları büyüyüp adam olacaklardı. Mütareke yapılmazsa, daha önce uğramış oldukları felâkete, bir de Pers' lerden gelecek felâket katılacak, o zaman da gelecekte Sparta'lıların boyunduruğu altına girmekten kurtulamayacaklardı. Argos meclisinin kararı açıklandıktan sonra, Sparta elçileri söz aldılar: Mütareke konusunu ulusumuza bildiririz, dediler; komuta konusuna gelince, bunun için verecekleri cevap hakkında gerekli yönergeyi almışlardı; kendilerinin iki, Argos'luların ise bir kralları vardı; Sparta krallarından birinin hakkını elinden almak, elbette olacak şey değildi, Argos şefinin de, kendi kralları gibi, bir oy sahibi olmasına engel yoktu. Argos'lular, Sparta'lıların bu kendini beğenmiş hallerine dayanamadıklarını söylerler; elçilere güneş batmadan Argos toprağından çıkmalarını, yoksa düşman muamelesi göreceklerini bildirdiler.

150. Argos'luların' bu olaylara değinen anlatıları aynen budur. Ama Yunanistan'da yaygın ikinci bir anlatış vardır. Kserkses, güya, Yunanistan'a karşı yürümek için hazırlıklara başlamadan önce, Argos'a bir kerux göndermiş, kerux kente gelmiş ve şunları söylemiş: "Argos'lular, Büyük Kral Kserkses size şu buyruğu gönderiyor: "Biz Pers'ler, düşünüyoruz ki, biz Perses'in çocuklarıyız, onu Danae oğlu Perseus'a Kepheus kızı Andromeda doğurmuştu. Onun için bizim kendi atalarımıza karşı sefer açmamızın gereği olmadığı gibi, sizin de sırf yabancıları savunmak için, önümüze bir engel olarak dikilmenizin gereği yok; en doğrusu siz rahat durun, bu patırdıya karışmayın. Eğer işler iyi giderse sizden daha yüksekte tutacağım ulus olmayacaktır". Bu başlangıç, diyorlar, Argos'da umulmadık bir şans olarak karşılandı; onun için şimdilik Yunanlılardan bir şey istemek bir yana, ufacık bir görüşmeye girişmekten bile sakınıyorlardı; eğer ilerde Yunanlılar onlardan koalisyona girmelerini isterlerse, onlar da, kenarda kalmalarını sağlayacak bir bahane elde etmiş olmak için kendi isteklerini öne süreceklerdi; Lakedaimon'lular komutayı kendileriyle eşit olarak paylaşmayı asla kabul etmezlerdi, bunu iyi biliyorlardı.

151. Bu anlatışı desteklemek üzere, bazı Yunanlılar arasında, yıllarca sonra olmuş bir hikâye anlatılır: Atina elçileri Memnon'un kenti Susa'da bulunuyorlardı, bir iş için çağırılmışlardı; Hipponikos oğlu Kallias ve elçilik personeli vardı; o aralık Susa'da Argos'luların elçileri de bulunuyordu; elçiler, Kserkses'in oğlu Artokserkses'e sor-

muşlar, Kserkses ile yapmış oldukları bağlaşma antlaşması hâlâ yürürlükte midir, yoksa kendilerini düşman mı sayıyor, diye; ve kral Artokserkses, her zamandan daha çok yürürlükte olduğu ve kendisi için hiç bir sitenin Argos kadar değerli olamayacağı cevabını vermiş.

152. Kserkses gerçekten Argos'a haber çavuşu ve böyle bir duyuru göndermiş midir? Susa'ya gitmiş olan Argos elçileri Artokserkses'i, bağlaşma konusunda yoklamışlar mıdır? Hiç bir şey diyemem, ben kendi hesabıma, kesin olarak Argos'luların resmî anlatısını tuttuğumu açıklamak isterim. Bir tek şey bilirim ki, eğer insanlar işledikleri kusurları birbirleriyle değiş tokuş etmek için ortaya yaysalar, başkalarınınkilerin ne kadar aşağılık olduğunu görüp, gene kendi kusurlarını, hem de sevine sevine alır giderlerdi. Bunun gibi, Argos'luların vicdanları üzerinde de o kadar ağırlık yoktur. Ödevim; bana anlatılan ne ise onu vermektir, inanmaya gelince, hiç bir şey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum. Ayrıca Pers'leri Yunanistan'a Argos'luların çağırmış oldukları, Lakedaimon'lularla silâhlı bir çatışmayı gözleri kesmediği için ve onurları kırıldığı için bu yola sapmış oldukları bile söylenmemiş midir?

153. Argos için bu kadar. — Gelon'u birliğe almak için Sicilya'ya giden bağlaşık elçiler arasında bir de Lakedaimon'lu Syagros vardı. Gelon'un atalarından biri, Gela'yı kolonize edeni, Triopion burnu yakınında bulunan Telos adasındandı. Rhodos Lindos'luları ve Antiphemos'lular, Gela'ya kolonlar getirdikleri zaman, o da unutulmadı. Zamanla torunları, yeraltı tanrılarının hierophantes'leri oldular (299); bu yüksek orun, ailede bunu kazanmış olan atalarından —Telines adında birisinden— beri sürüp geliyordu, ve o, bu orunu şöyle elde etmişti: Gela'nın üstünde bulunan Maktorion kentine, bir karşıt grubun gadrine uğramış olan Gela yurttaşları sığınmışlardı. Telines bunları Gela'ya geri getirdi; yanında silâhlı kuvvet yoktu, yalnız bu tanrıların kutsal alâmetleri vardı. Bunları nasıl elde etti, aşırdı mı, kazandı mı, bir şey diyemem. Öyle, ya da böyle, soyundan gelecek olanların bu tanrıların hierophantes'leri olacakları vaadi karşılığında, kutsal niteliğine de güvenerek, sürgünleri geri getirdi. Beni asıl şaşırtan, hakkında öğrendiğim şeylere bakarak söylüyorum, Telines gibi bir adamın böyle bir işi nasıl olup bittiye getirebilmiş olmasıdır; bu çeşitten işleri her önüne gelen kıvıramaz, buna kesin olarak inanıyorum, yiğit bir yürek ve erkeklik ister; oysa Sicilyalılar onu, tam tersine, kadınsı ve oldukça yumuşak birisi olarak anlatırlar.

154. İşte Telines bu görevi böyle kazanmıştı. — Pantares oğlu Kleandros, Gela'da yedi yıl tyranlık yaptıktan sonra, kent yurttaşlarından Sabyllos'un eliyle öldürülünce, Kleandros'un kardeşi Hippokrates mutlak iktidarı ele almıştı. Hippokrates'in tyranlığı zamanında hierophantes Telines'in torunlarından olan Gelon da, Pataikos oğlu Ainesidemos ile ve daha birçoklarıyle beraber hükümdarın koruma birliğinde bulunuyordu; kısa zamanda kendisini göstermiş, sivrilmiş ve bütün atlı birliklerin başına geçmişti. Hippokrates, Syrakusa ve daha birçok Barbar sitelerinden başka, Kallipolis, Sicilya Naxos'u, Zankle, Leontinoi'yu kuşattığı zaman, Gelon, gerçekten parlak bir asker olduğunu göstermişti. Adlarını saydığım bu kentlerden, Syrakusa dışında, hiç biri Hippokrates'e karşı, özgürlüğünü savunamamıştı. Ama Heloros ırmağı üzerinde verilen bir savaşta yenik düşen Syrakusa'lılar, Korintihos'lular ve Kerkyra'lılar sayesinde durumlarını kurtarabilmişlerdir. Hippokrates'i bunlar, sadece en eski zamanlardan beri Syrakusa'lıların elinde bulunan Kamarina'yı alarak barış yapmaya razı etmişler ve Syrakusa'yı böylelikle kurtarmışlardır.

155. Hippokrates de, kardeşi Kleandros'la aynı süre tyranlıkta kaldı, sonra Hybla kenti yakınında Sikel'lerle savaşırken öldü; işte o zaman Gelon, Hippokrates'in oğulları Eukleides ve Kleandros'un haklarını, bunlara hizmet etmek istemeyen yurttaşlarına karşı korumak perdesi altında, iktidarı ele geçirdi ve Gela'lıları da silâh zoruyle alt ettikten sonra, haklarından yoksun bıraktı. Bu güzel şansın arkasından bir ikincisi de geldi: Gamori'ler (300) denilen Syrakusa'lıları halk ve Kyllyrioi adı ile tanınan köleleri kovmuşlardı; Gelon bunları Kasmene kentinden alıp Syrakusa'ya geri getirmiş ve birden bu sonuncu kenti ele geçirmişti, çünkü Gelon'u gören Syrakusa'lılar, kenti ona vermişler, kendileri de teslim olmuşlardı.

156. Devletine Syrakusa'yı da kattıktan sonra Gelon artık Gela'da hüküm sürmeye hevesli görünmüyordu; orasını kardeşi Hieron'a emanet etti, kendisi Syrakusa'ya yerleşti; Syrakusa tümüyle elindeydi. Zaten bu da kent için çabucak bir uyanış ve yeniden doğuş dönemi olmuştu; Gelon Kamarina'lıları da buraya getirtmiş, Syrakusa yurttaşı yapmıştı; Kamarina kentini yerle bir etti; sonra Gela yurttaşlarının yarısını da aynı şeyi yapmaya zorladı. Sicilya Megara'lılarını da, kentlerini kuşatarak, aynı şeyi yapmaya razı etti; savaşa kalkışan, bundan ötürü de ölümlerini bekleyen zengin takımı, verdiği emir üzerine, Syrakusa'ya getirildiler ve yurttaşlar arasına alındılar; bu çatışmada hiç bir sorumluluğu olmayan ve

bundan ötürü da hiç bir karşılık beklemeyen Megara halkını Syrakusa'ya getirtti, ama Sicilya dışına çıkarılmak üzere köle olarak sattı. Aralarında aynı ayırımı yaparak, Sicilya'da yerleşmiş olan Euboia kolonlarına da aynı şeyi yaptı. Bu ikisi için böyle davranmasının nedeni, komşu halkı can sıkıcılıktan yana çok verimli bulmasıydı. İşte Gelon, yaptığı bu işlerden ötürü büyük olmuştu.

157. Yunan elçileri Syrakusa'ya geldiler, Gelon'un karşısına çıktılar ve şunları söylediler: "Bizi buraya Lakedaimon'lular, Atinalılar ve bunların bağlaşıkları gönderdiler, Barbarlara karşı savaşanlar safına seni de katmak için. Yunanistan'ın başında dolaşan tehlikeyi duymamış olamazsın: Bir Pers, Hellespontos denizine köprü kurdu, doğunun bütün çapulcu alayını peşine takıp, tâ Asya'nın dibinden kalkıp Hellas'a karşı yürümeye kalkıştı; bu seferin Atina'ya karşı olduğunu bir bahane olarak ileri sürüyor, ama asıl istediği, bütün Yunanistan'ı almak ve kendisine köle yapmaktır. Sen, bugün iktidarın doruğundasın ve mademki Sicilya'da hüküm sürüyorsun, Yunan toprağını paylaşıyorsun demektir; o halde Yunanistan'ı kurtarmak isteyenlerin yardımına koşmalısın; onlarla bir olup onu kurtarmalısın. Zira Yunanistan'ın güçleri bir araya toplandı mı korkunç ve som bir güç olur ve o zaman istilâcının karşısına, onunla boy ölçüşebilecek bir halde çıkabiliriz; ama içimizden kimileri ihanet eder, kimileri de karşı durmak istemezse ve eğer Yunanistan'da sağlam pek az kişi kalırsa, o zaman elbette, bütün Yunanistan'ın yıkılmasından korkulur. Sanma ki Pers, savaşı kazandıktan ve bizi egemenliği altına aldıktan sonra, bir tek sana karşı yürümekten geri kalır; bu tehlikeyi de düşün; bize yardım etmen kendine yardım etmen demektir. Her işte önceden akıllı davranmak, genellikle sonucun hayırlı olmasını sağlar".

158. Yunan elçilerinin söylevi böyleydi. Ama Gelon fena öfkelenmişti, ters karşılık verdi: "Nedir bu! Yunanlılar, haddini bilmez öneriler hamalları, Barbarlara karşı sizinle birlik olmamı istemeye yüzünüz var mı? Bir zamanlar ben de sizi, Kartaca ile başım belâya girdiği vakit, Barbar ordusuna karşı benimle birlik olmaya çağırdım, Anaxandridas oğlu Dorieus'un ölümünü Segesta'ya ödetmek için sizleri o kadar sıkıştırdım, kendinizin de büyük kârlar ve büyük çıkarlar sağladığınız deniz pazarlarıyle serbest ticareti güvenlik altına almak için benimle işbirliği yapmanızı istedim, o zamanlar benim için ya da Dorieus'un öcünü almak için geldiniz mi, bana yardım ettiniz mi? Hayır; size kalsaydı bugün bütün bu pazarlar Barbarların elinde olurdu. Ama şimdi, tanrıya şükür, durum düzeldi, bizim yararımıza gelişti. Ve şimdi, savaş yer değiştir-

di, sizin tarafa geçti ve hemen Gelon'u hatırladınız! Pekâlâ! Sizden gördüğüm onur kırıcı ilgisizliğe rağmen ben size benzemeyeceğim; size yardıma hazırım, iki yüz trirem, yirmi bin hoplit, iki bin atlı, iki bin okçu, iki bin sapancı ve iki bin hafif atlı vermeye hazırım; ayrıca ne kadar uzarsa uzasın, savaş süresince bütün Yunan ordusunun buğdayını da üzerime alıyorum. Şartlarım şudur: Barbarlara karşı Yunanlıların başı ben olacağım, yüksek yönetim bende olacak; yoksa ne kendim gelirim, ne de takviye gönderirim!".

159. Syagros bu sözler karşısında dayanamadı: "Ah! dedi, Pelops oğlu Agamemnon, bir gün Sparta'lıların hegemonyalarını, bir Gelon'a ve Syrakusa'lılara kaptırdıklarını duyarsa pek üzülür! Hayır, bir daha böyle bir şeyi ağzına alma, komutayı sana bırakabileceğimiz düşüncesini aklından çıkar. Eğer Yunanistan'ın yardımına gelirsen bil ki, Lakedaimon'luların buyruğu altına gireceksin. Eğer buna katlanamıyorsan, ne yapalım, olmaz dersin".

160. Syagros'un bu nobran hâline bakan Gelon, şu sözlerle son tavizlerini verdi: "Sparta'lı yabancı, bir kimsenin yüreğine işleyen aşağısamalar, genellikle öfkesini diline çıkartır. Bununla beraber, sen bu densiz sözlerinle bile, vereceğim cevapta beni terbiye sınırları dışına çıkartamayacaksın. Siz eğer, hegemonyanıza bu kadar bağlı iseniz, ben de sizden daha çok bağlıyım, çünkü ben çok daha güçlü bir ordunun ve çok daha büyük bir donanmanın şefiyim. Ama mademki bizim önerimizi bu kadar hırçın karşıladınız, biz de ilk koşullarımızı biraz yumuşatıyoruz. Karada siz komuta edin, denizde ben, ne dersiniz? Eğer siz denizi isterseniz, ben de o zaman kara ordusunu alırım. Bu tavizlerle yetinmelisiniz, yoksa bizim gibi bir müttefikten yoksun kalırsınız".

161. Gelon avans veriyordu, ama cevabı bu sefer Lakedaimon elçisinden önce davranan Atina elçisi verdi: "Syrakusa kralı, dedi, Yunanistan bizi sana başına geçirecek bir adam değil, bir ordu aradığı için yolladı. Ama anlaşılıyor ki sen Yunanistan'ın başına kendin geçmedikçe ordu göndermek istemiyorsun; buna karşılık Yunan ordularına başkomutan olmak için aşırı istek besliyorsun. Bütün Yunan ordularının başkomutanlığını istediğin zaman biz Atinalılar ses çıkarmadık, Lakonia'lının her ikimizin de haklarını savunacağını biliyorduk; ama şimdi yüksek komutadan vazgeçip, denizlerde komutayı almak istediğine göre beni iyi dinle: Lakonia elçisi bunu sana bıraksa bile biz bırakmayız. Çünkü bu komutanlığı Lakedaimon'lular istemezlerse o zaman biz alırız. Bir tek onların almalarına razı olabiliriz; donanmayı başka hiç bir ulusun eli-

ne bırakmayız. Biz boşuna mı Yunanistan'ın en çok denizci çıkaran ulusu olduk, biz Atinalılar deniz savaşının yönetimini Syrakusa'lıların eline nasıl bırakabiliriz, biz iki soyu en eski olanız, biz ki Yunanlılar içinde bir tek yurt değiştirmeyen kimseleriz (301), Homeros bile destanlarında, Troya savaşçıları arasında atalarımızdan birinin adını anar, orduyu safa sokmak ve düzenlemekte üstün bir komutan olarak söz eder! Ve işte görüyorsun, bunları senin önüne sermekte aşağılatıcı hiç bir şey yok".

162. Gelon şöyle cevap verdi: "Atinalı yabancı, görüyorum ki sizin kurmayınız var, yalnız askeriniz yok. Pekâlâ! Mademki hiç karşılıksız her şeyi elde etmek istiyorsunuz, şimdi hiç vakit kaybetmeden dönüp Yunanistan'a haber veriniz ki onun için yıl, bahar tacından yoksun olacaktır". [Bakınız bu sözü niçin söyledi ve bu sözün anlamı nedir: İlkbahar, besbelli, yılın tacıdır, onun gibi kendi tacı da Yunan ordusunun en değerli süsü olacaktır. İşte bunun için kendisinden yoksun kalan Yunanistan'ı bahar tacını düşürmüş yıla benzetiyor].

163. Yunan elçileri Gelon'la lafı daha çok uzatmadılar, gemiye binip gittiler. Ama Gelon, Yunanlılar yönünden kuşkuya düşmüştü: Ya Barbarları yenerlerse? Öte yandan utanılacak bir şey olurdu, kendisinin, Sicilya tyranının Lakedaimon'luların buyruğu altına girmek için tâ kalkıp Peloponez'e gitmesi, olacak şey değildi; bu düşünceyi kafasından attı ve başka bir düşünceye tutundu: Pers'in Hellespontos'u geçtiği haberini alınca, Kos'lu Skythes oğlu Kadmos'u, hazineyi ve bir de dostluk mesajı vererek elli kürekli bir gemiye bindirip Delphoi'ye yolladı; orada pusuya yatıp savaşın sonunu gözleyecekti, eğer Barbar kazanırsa elindeki hazineyi, Gelon'un elinde bulunan bütün karaların ve denizlerin egemenliği ile beraber ona verecekti; eğer Yunanlılar kazanırlarsa, hazineyi Syrakusa'ya geri getirecekti.

164. Bu Kadmos'a Kos adasında babasından yerleşmiş bir tyranlık kalmıştı; başında hiç bir tehlike dolaşmadığı halde ve sırf kendi iyi niyeti sonucu olarak ve adaletten başka şeye kulak vermeyerek, iktidarı Kos halkına devretti ve Sicilya'ya gitti; adı sonradan Messana olarak değiştirilmiş olan Zankle'nin alınışında Samos'lulara yardım etti ve burada yerleşti. İşte böyle rastlantılar sonucu Sicilya'ya gelmiş olan Kadmos'u seçiyordu Gelon, çünkü doğruluğuna güveniyordu, her bakımdan inanılır bir adamdı; doğruluğunun birçok örneklerini vermiş olan bu namuslu adam, bunlara daha az güzel olmayan bir örnek daha katmıştır; Gelon'un emaneti olan ha-

zineyi kendisi alabilirdi; almadı; Yunanlıların deniz zaferinden ve Kserkses'in geri dönüşünden, daha doğrusu bozguna uğrayışından sonra, hazine ile birlikte Sicilya'ya geri döndü.

165. Sicilya'da bir de şunu söylerler, eğer, derler, o aralık Agrigentum hükümdarı Ainesidemos oğlu Theron'un Himera'dan kovmuş olduğu Himera tyranı Krinippos oğlu Terillos, Sicilya'ya üç yüz bin kişilik bir ordu çıkartmasaydı, Gelon, Lakedaimon'luların buyruğu altına girmek pahasına da olsa, Yunanlılara yardım edecekti. Bu ordu Fenike'lilerden, Libya'lılardan, İberia'lılardan, Liguria'lılardan, Helisykia'lılardan, Sardunya'lılardan ve Korsika'lılardan meydana gelmişti, başında general olarak Kartaca kralı Hannon oğlu Hamilkar bulunuyordu, Kartaca kralını bu sefere, aradaki konukseverlik bağlarını ileri sürerek ve özellikle Rhegion tyranı Kratinas oğlu Anaxilaos'un gayretli aracılığından yararlanarak, Terillos razı edebilmişti; Anaxilaos, Sicilya'ya gidip kaynatasının öcünü alabilsin diye, Hamilkar'a, rehin olarak kendi öz evlâtlarını vermişti, — zira Anaxilaos, Terillos'un kızı Kydippe ile evliydi. Gelon bu durumda Yunanlıların yardımına koşamamış ve hazinesini bundan ötürü Delphoi'ye göndermiştir. (*).

166. Şunu ekliyorlar, Yunanlıların Salamis'de Pers'i yendiği aynı günde Gelon ve Theron da Sicilya'da Hamilkar'ı yeniyorlardı. Bu Hamilkar baba yönünden Kartaca'lı, ana yönünden Syrakusa'lıydı; değerli bir kimse olduğu için Kartaca'da krallığa kadar yükselmişti; iki ordu çatışmış, bozguna uğrayan Hamilkar kaybolmuştur, öyle diyorlar; Gelon dikkatli araştırmalar yaptırmış, ölü ya da diri, bulunamamıştır.

167. Kartaca'lılar bütün olup biteni oldukça akla yakın biçimde anlatırlar: Barbarlar Yunanlılarla akşama kadar dövüşmüşler (zira, diyorlar, Hamilkar akşama kadar dayanmıştır). Bu zaman içinde Kartaca'lı şef kampta kalmış, boyuna kurban keser, kesilen kurbanların gövdelerini olduğu gibi, bütün olarak, yaktırdığı büyük bir ateşe atar, sevindirici belirtiler dilermiş. Askerlerinin yenildiklerini gördüğü sırada o hâlâ hayvanların barsaklarına kutsal sular serper dururmuş, kendisini de kaldırıp ateşe atmış; yanmış, parçasını bulamamışlar, böylece kaybolmuş. İster Fenike'liler, ister öbürlerinin anlattığı gibi olsun, gövdesi kaybolduktan sonra, Kartaca'lılar onun adına kurban kesmeye başlamışlardır, koloni kurdukları her

(*) Kartaca, Hannon ve Hamilkar adları Herodotos'ta Karhedon, Annon ve Anilkas olarak yazılıdır.

kentte adına heykeller dikmişlerdir; en büyüğü Kartaca'dadır. Sicilya'da olanlar işte bu kadardır (302).

168. Kerkyra'lılara gelince, elçilere verdikleri cevaplar ve yaptıkları şeyler şunlardır: Sicilya'ya gidenler neler söylemişlerse buraya gelenler de aynı şeyleri söylemişlerdi; Gelon'dan istenen şeylerin tıpkısı kendilerinden istenmişti. Hemen takviye göndermek ve birliğe katılmak üzere söz verdiler; Yunanistan'ın çiğnenmesine göz yumamayız, diye açıklıyorlardı durumlarını; o yenilirse eğer, nasıl olsa onlar da daha ilk günden köleleştirileceklerdi; bütün güçleriyle destek olacaklardı. İşte elçileri böyle hoş sözlerle karşılamışlardı. Ve Yunanistan'ın yardımına koşmak için altmış gemi donattılar, — ama bir hesapları vardı; gemileri yola çıkartmakta çok ağır davrandılar, Peloponez'e götürdüler ve Pylos yörelerinde ve Lakedaimon toprağı olan Tainaron burnunda demirleyip orada kaldılar; orada ve bunalımlar içinde, savaşın sonunu beklediler. Yunanlıların kazanacaklarını pek sanmıyorlardı, Pers, büyük farkla zaferi kazanack, bütün Hellas'ın efendisi olacaktı, bundan şüpheleri yoktu. Onun için böyle yapıyorlardı, Pers'e şunları diyebilmek için: "Büyük kral, Yunanlılar bu çatışmaya bizi de karıştırmak istiyorlardı; gücümüz onlardan az değildi, savaşa girseydik bizim gemilerimizin sayısı öbürleri arasında en azı olmazdı, tersine en çoğunu, elbette Atinalılar dışında, biz verirdik, ama bunu yapmadık, sana karşı çıkmak, yolunu kesmek istemedik". Böyle söylemekle öbürlerinden daha iyi bir durum elde edebileceklerini sanıyorlardı; ve sanırım öyle de olacaktı. — Öte yandan Yunanlılara karşı kullanacakları özür de hazırdı ve zaten bunu kullanmışlardır: Yunanlılar, neden yardıma gelmediniz! diye çıkıştıkları zaman: Biz altmış gemi donattık, ama mevsim rüzgârları bırakmadı, Malea burnunu dönemedik, dediler; bundan ötürü Salamis'e varamamışlardı, savaşa katılamamış olmaları hiç de alçaklıklarından değildi. İşte Yunanlıların isteklerini Kerkyra'lılar böyle atlattılar.

169. Giritlilere gelince, bu işle görevli Yunanlılar geldiği zaman şöyle davrandılar: Delphoi'ye resmî elçiler gönderdiler, Yunanlılara yardım konusunu danıştılar. Pythia cevap verdi: "Aptallar! Menelaos'a yardım ettikten sonra Minos'un hışmına uğrayıp onca göz yaşı dökmüş, sızlanmış, Minos Kamikos'ta öldüğü zaman öcünü almak için onlar sizden yardımlarını esirgedikleri halde, siz bir barbarın kaldırdığı kadın için onlara arka çıkmıştınız!". Bu cevap karşısında Giritliler bu çatışmanın dışında kalmaya karar verdiler.

170. Şöyle anlatılır: Minos, Daidalos'u (303) ararken Sikania'ya, bugünkü adıyle Sicilya'ya gelir ve burada acı bir ölümle ölür. Ama ondan sonraki zamanlarda Polikhna ve Praisia dışında, tüm Giritliler, tanrısal bir özendirmeye uyarak ve güçlü bir donanma ile birlikte Sikania'ya giderler ve bugün Agrigentum'luların yönetiminde olan Kamikos kentini beş yıl kuşatırlar. Ama alamazlar ve Açlık'la beraber bulundukları için, daha fazla bekleyemezler, kuşatmayı kaldırıp giderler. Deniz yolculuğu bunları İapygi açıklarına getirdiği sırada zorlu bir fırtına ile karaya düşerler; gemiler parçalanır, Girit'e dönebilmek için ellerinde hiç bir araç kalmaz, orada kalırlar ve Hyria kentini kurarlar; adalıyken anakaralı bir koloni olurlar, Giritli adını da Messapia İapygi'leri olarak değiştirirler. Hyria kentinden yayılıp başka siteler de kurarlar. Çok sonraları Taranto'lular onları buradan atmaya kalkmışlar, ama kanlı bir bozgundan başka sonuç alamamışlardır; bizim bildiğimiz en büyük Yunan kırımı budur! Yunanlılarla birlikte Taranto'lular da kurbanlar verdiler ve Khoiros oğlu Mikythos'un baskısı altında Taranto'lulara yardıma gelen bazı Rhegion'lular da üç bine kadar varan kayıplara uğradılar. Taranto'luların kayıp sayısı anıt-mezarda yazılı değildir. Anaxilaos'un kölesi olan bu Mikythos, Rhegium'da naip olarak kalmıştı; Thegion'dan kovulan ve Arkadia'da Tegea'ya gelip yerleşen ve Olympos'a bilinen bir sürü heykeli sunan adam budur.

171. Rhegion ve Taranto için bu söylediklerim, hikâyemin içerisinde bir çıkıntıdır. Boşalan Girit'te, diye anlatırlar, Praisia'lılar, yeni bir halk, gelip yerleşti, içlerinde başkaları da vardı, ama çoğu Yunanlıydı; Minos'un ölümünden sonraki üçüncü kuşakta Troya savaşı oldu, bu savaşta Giritliler Menelaos'u savunmak için az çaba harcamadılar. Bunun cezası olarak, Troya dönüşü, açlık ve salgın hastalık başladı, hem kendileri hem sürü hayvanları kırıldılar, o kadar ki Girit ikinci bir sefer boşaldı, üçüncü sefer olarak yeni bir insan topluluğu geldi, ikinciden artakalmış olanlarla karıştı ve işte bugünkü Giritliler bunlardır. Pythia onlara bu felâketleri hatırlatarak Yunanlılara yardım heveslerini kırmış oluyordu.

172. Thessalia'lılara gelince, kendilerinin de dedikleri gibi, başta Med'lerin kollarına istemeyerek atılmışlardı, zira Aleuad'ların çevirdikleri dolaplardan hoşlanmıyorlardı. Pers'in Avrupa'ya geçmek için hazırlandığını haber aldıkları zaman, İsthmos'a elçiler gönderdiler. İsthmos'da Yunanistan delegelerinden bir komite toplanmış bulunuyordu, bunlar Hellen ülkesinin çıkarları uğruna çalışmak isteyen sitelerin vekilleriydiler. Bu delegelerin yanına gelen Thessalia

elçileri, onlara şunları söylediler: "Yunanlılar, Thessalia'nın ve Yunanistan'ın baştan başa istilâ edilmesini önlemek için Olympos dağının geçidini korumak gerekir. Biz orayı, sizinle birlikte korumaya hazırız; bunun için sizin de güçlü bir ordu göndermeniz gerekir; göndermezseniz, biz de Pers ile anlaşma yaparız, bunu iyi biliniz. Yunanistan'ın en uçtaki mevzii biziz diye, bizim sırf sizi savunmak için, tek başımıza kırılmamız olmaz. Bize yardım etmek istemediğiniz andan itibaren, bizi hiç bir şeyle zorlayamazsınız, zira olmayacak şeyi kimse zorlayamaz. O zaman biz de kendi başımızın çaresine bakarız". Thessalia'lılar böyle konuştular.

173. Yunanlılar, bunun üzerine, dağ zincirini korumak üzere denizyolundan bir kara ordusu göndermeye karar vermek zorunda kaldılar. Çarçabuk toplanan ordu, Euripos boğazından geçti. Akhaia'da Alos'a varınca (304) karaya çıktı ve gemileri orada demir üzerinde bırakarak karadan Thessalia'ya doğru yollandı; Tempe vadisine, aşağı Makedonya'yı Thessalia'ya bağlayan geçide ulaştı, ki bu Peneios ırmağının Olympos ile Ossa arasında kazdığı geçittir. Yunanlılar burada kamp kurdular. On bin kadar hoplit vardı, buna Thessalia atlıları da ekleniyordu. Lakedaimon'luların başında, kral hanedanından olmadığı halde, polemarkhos'lar arasından seçilmiş olan Karenos oğlu Euainetos bulunuyordu; Atinalıların Neokles oğlu Themistokles. Orada birkaç günden çok kalmadılar; zira Makedonya'lı Amyntas oğlu Alexandros'un elçileri geldiler, gelen ordunun karada ve denizde ne kadar güçlü olduğunu anlattılar, bu geçidi tutup istilâcı orduların dalgaları altında ezilmektense, kurdukları kampı kaldırmalarını söylediler. Kendilerine iyilik olsun diye söylenmiş olduğundan şüphe etmedikleri bu düşünce, onlara doğru göründü, kolay inandılar. Bana kalırsa böyle uysal davranmalarında korkunun payı büyüktür; zira Thessalia'ya açılan bir başka geçidin daha varlığını öğrenmişlerdi, bu geçit, Yukarı Makedonya'da, Gonnos dolaylarında, Perrhaibia içerisindeydi; gerçekten de Kserkses ordusu buradan girmiştir. Yunanlılar gemilere binip İsthmos'a döndüler.

174. Bu Thessalia'ya asker gönderme işi, kralın Asya'dan Avrupa'ya geçmeden önce henüz Abydos'da bulunduğu zamana rastlar. Öbürlerinin kendilerini bırakıp gittiklerini gören Thessalia'lılar hiç bir art niyet gütmeden ve büyük istekle Med'lerden yana geçtiler; o kadar ki sefer boyunca kral katında pek değerli silâh arkadaşları olarak sivrildiler.

Yunan Donanması Artemision'da, Thermopyl'ler

175. Yunanlılar, İsthmos'a dönünce, Aleksandros'un verdiği bilgilerin ışığında, savaşın nasıl ve nerede yapılması konusunu görüştüler. Thermopyl'ler geçidini tutmak fikri ağır basıyordu, zira Thessalia'ya açılan geçitten çok daha dardı; sonra tek boğazdı ve en önemlisi, yurtlarına daha yakındı. Yunanlıların Thermopyl'lerde tuzağa düşüp sarıldıkları keçi yoluna gelince, oraya gelmeden önce bundan haberleri yoktu, geldikten sonra Trakhis'lilerden öğrenmişlerdir. En sonunda Barbar'ı Yunanistan'a bırakmamak için bu geçidi tutmak fikrinde birleştiler; donanmaya gelince, o da Artemision burnuna gidecek Histiaiotis toprakları karşısında bekleyecekti; Thermopyl'ler ve Artemision birbirine yakındır, böylece iki kuvvet birbirinden uzaklaşmamış olacaktı; buraların görünümü şöyledir:

176. En önce buraya kadar açık deniz olan Thrak denizi, Artemision'da daralır, boğaz haline gelir, Skiathos adası ile Thessalia'nın Magnesia (305) kıyıları arasında geçit olur, boğazın çıkışında Euboia kıyıları ve üzerinde Artemis tapınağı bulunan Artemision burnu seçilir. Öbür yandan Yunanistan'a Trakhis topraklarından giren yol ise en dar olduğu yerde yarım phletron genişliğindedir. Civar yerlere bakılırsa en dar yerin burası olmadığı görülür; en dar yer Thermopyl'lerin önünde ve arkasındadır, Alpenos yakınlarında, Thermopyl'lerin arkasına düşeni tam bir araba geçebilecek genişliktedir, bir de önde, Phoinix ırmağından pek uzak değil, Anthela kenti yanında, burası da ancak bir araba geçebilecek kadardır. Thermopyl'lerin batı yönü Oita dağlarıdır, çok yüksek, sarp, aşılmaz dağlardır; doğu yönünde yol bataklık bölgede denizle çevrilidir. Bu yol üzerinde sıcak su gölleri vardır ki, yerliler bunlara, "Kazan"lar derler, bunların yakınında Herakles'e adanmış bir sunak yapılmıştır. Bu yolun üzerinde bir duvar yapılmıştı, hatta eskiden kapılarla da süslüymüş. Bunu Phokis'liler Thessalia'lılara karşı yapmışlardı, onların Thesprotia'dan kalkıp, bugün de oturmakta oldukları, Aiolis'e gelmelerinden korkuyorlardı. Kendilerini köle yapmak isteyen bu ulusun yaptığı akınlara karşı alınmış bir tedbirdi; hatta o dönemde sıcak kaynakları da ustalıkla getirip yola akıtmışlardı, maksatları yol, su dolu hendeklerle kesilsin, geçilmez hale gelsindi, zira hep Thessalia'lıların buraları ele geçirmelerini olanaksız hale getirecek çareler peşinde koşuyorlardı. Bu eski duvar, çok eskilerde yapılmıştır ve zamanla epeyce yenmiştir. Yunanlılar duvarı yeniden yükseltmeyi ve Yunanistan'ın eşiğini Barbarlara kapa-

mak için burayı elde tutmayı uygun buldular. Yolun çok yakınında Alpenos adında bir köy vardı; yiyeceklerini oradan sağlayabileceklerini düşünüyorlardı.

177. Bu stratejik noktalar düşmana karşı koymak için Yunanlılara uygun görünüyordu; her şeyi düşünmüşler, hesaplamışlardı, Barbarlar bu noktalarda yaya ve atlı birlikleri rahat kullanamazlardı; onun için istilâcının darbesini burada karşılamaya karar verdiler. Pers'in Pieria'ya geldiğini öğrendikleri zaman İsthmos'da toplanmış olan birlikler ayrıldılar, bir bölüğü karadan Thermopyl'lere, bir bölümü denizden Artemision burnuna yollandı.

178. Böylece savaş postalarına ayrılmış olan Yunanlılar acele düşmana karşı yürüyorlardı. Bu arada Yunanistan için olduğu kadar kendileri için de telâşa düşmüş olan Delphoi'lular da tanrıdan öğüt istiyorlardı; rüzgârlara yalvarın, diye cevap aldılar, zira onlar Yunanistan'ın en değerli müttefikleri olacaklardır. Bu orakl'i alan Delphoi'lular, tanrının kendilerine vermiş olduğu düşünceyi, özgürlükleri için çırpınan bütün Yunanlılara duyurdular ve Barbar'ın zulmü altında yaşayan Yunanlılar da, bu mesajdan ötürü onlara karşı sonsuz bir şükran duydular. Hemen arkasından Delphoi'lular, Thyia'da Rüzgârlar adına bir sunak ayırdılar, ki burada o ülkeye adını vermiş olan Kephisos kızı Thyia'nın kutsal alanı vardır. Orada kurbanlar kestiler ve bugün de, orakl'e bağlı kalarak, Rüzgârlar'dan iyilik bekler, dua ederler.

179. Therma demir yerinde toplanmış olan Kserkses donanmasını korumak için kol gezmek üzere en hızlı yelkenlilerden on tanesi ayrılmıştı, bunlar doğru Skiathos üzerine dümen tuttular; adanın önünde nöbet bekleyen üç Yunan gemisi vardı, biri Troizen, biri Aigina, biri de Attika gemisiydi; bunlar, Barbar kadırgaları görünür görünmez kaçmaya başladılar.

180. Praxinos komutasındaki Troizen teknesi hemen, peşindeki Barbarlar'ın ellerine düşmüştü; bu gemideki denizcilerin en güzelini alıp geminin burnuna götürdüler ve orada kafasını kestiler, Yunanlılardan aldıkları esirlerin en güzeli, kendilerine uğur getirsin istiyorlardı. Kurban olarak kesilen askerin adı Leon'du; bu terslik, başına adından ötürü gelmiş olamaz mı? (306).

181. Asonides komutasındaki Aigina triremi ise onlara akla karayı seçtirdi; İskhenoos oğlu Pytheas gemideydi, o gün harikalar yarattı; gemi ele geçtikten sonra, bütün gövdesi baştan aşağı dilim dilim doğranıncaya kadar silâh elde dövüştü; yere düşmüştü, ölmü-

yordu, hâlâ soluk alıyordu; Pers'ler hayran kalmışlardı, ölmesin diye didinmeye başlamışlardı; yaralarına mür sürdüler, incecik bezlerle sardılar; geri döndükleri zaman, onu arkadaşlarına gösterdiler, herkes saygı ile karşıladı ve hoş tuttu; buna karşılık aynı gemide ele geçenlerin tümü köle sayıldılar.

182. Üç gemiden ikisi böyle yakalanmıştı; Atinalı Phormos komutasında bulunan üçüncüsü Peneios'un ağzına kadar kaçtı, orada karaya vurdu; Barbarlar gemiyi ele geçirdiler, ama içindekileri hayır, zira onlar gemi karaya oturur oturmaz, çarçabuk gemiyi bırakıp gitmişler ve Thessalia üzerinden Atina'ya dönmüşlerdi.

183. Artemision burnu yanında demirli bekleyen Yunanlılar bu olayları, Skiathos'dan verilen ateş işaretleriyle öğrenmişlerdi. Korkuya kapıldıkları için Artemision'dan demir aldılar ve Euripos'u korumak amacıyle Khalkis'e gittiler. Euboia'nın yüksek yerlerine gözcüler koydular. — On Barbar gemisinden üçü Skiathos ile Magnesia arasında bulunan Myrmex adındaki kayalık adacığa gittiler, yanlarında getirmiş oldukları dikme taşı diktiler. Önünde engel kalmamış olan donanma, tümü ile Therma körfezinden çıkarak yelken açtı; kralın Therma'dan çıkışının on birinci günüydü. — Bu Myrmex kayalığını onlara Skyros'lu Pammon haber vermiş, yerini de göstermişti. Barbarlar, Magnesia'daki Sepias burnuna kadar olan yolu, bütün bir gün süren deniz yolculuğu ile aldılar ve bu burun ile Kasthanaia kenti arasında uzanan kıyılara vardılar.

Pers Ordusunun Toplam Sayısı

184. Buraya kadar ve Thermopyl'ler boğazına kadar ordunun hiç bir kaybı olmamıştı; ve bu anda gene korkunç bir insan yığını halindeydi; ben sayıları toplayarak şöyle buldum: İmparatorluğa bağlı uluslardan toplanmış yerli tayfalar olarak, gemi başına ortalama iki yüz kişi hesabıyle, yalnız Asya'da donatılmış olan bin iki yüz yedi gemide iki yüz kırk bir bin dört yüz kişi vardı. Ayrıca bu gemilerde, ulusların verdiği savaşçılardan başka, Med, Sakes ya da Pers asıllı otuzar deniz askeri bulunuyordu, ki bunların toplamı da otuz altı bin iki yüz onu buluyordu. Bu iki toplama bir de elli kürekli gemilere yüklenmiş olan insanları katalım, ki bunların her birinde, bir eksik bir artık seksen kişi vardı; bu çeşitten gemilerin sayısı ise daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, üç bini buluyordu; demek ki bunlarda da iki yüz kırk bin kişi bulunuyordu. İşte Asya'da hazırlanan donanma böyleydi; hepsi birden beş yüz on yedi bin altı yüz on kişi tutar. Kara ordusu on yedi bin yüz ya-

ya, seksen bin atlı, bunlara develere binen Arapları ve savaş arabaları kullanan Libya'lıları da ekleyelim, ki yirmi bin de bunlar için koyuyorum, sonuç, kara ve deniz ikisi birden toplam olarak iki milyon üç yüz on yedi bin altı yüz on kişi yapar. Bu sayı Asya'dan getirilen orduyu gösterir, peşindeki uşak takımı ile taşıma gemileri ve bunların tayfaları bu sayının dışındadır.

185. Ama bütün bu sayılara bir de Avrupa'dan toplananları katmak gerekir; burada gerçeğe en yakın olduğunu sandığım sayıları veriyorum. Gemi olarak Trakya Yunanlıları ve Trakya'ya yakın adalar yüz yirmi gemi donatmışlardı; şu halde bu gemiler için yirmi dört bin sayısını buluruz. Ayrıca, Trakya'lılardan, Paionia'lılardan, Eordia'lılardan ve Bottia'lılardan, Khalkis'lilerden, Bryg'lerden, Pieria'lılardan, Makedonya'lılardan, Perrhabia'lılardan, Enien'lerden, Dolop'lardan, Magnetia'lılardan, Akhaia'lılardan, Trakya kıyılarında oturan herkesten derlenmiş bir kara ordusu daha vardı; bunların toplamı da bence üç yüz bin kişi tutar. Şimdi bu yüz binlerce insanı Asya'dan gelmiş olanlara katınca, savaşçı sayısı olarak toplam iki milyon altı yüz kırk bir bin altı yüz on kişi buluruz.

186. Bu sayı savaşçıları gösterir, bunlarla birlikte giden uşaklar, erzak taşıyan gemilerin tayfaları, ayrıca donanmaya bağlı öbür taşıt gemilerinin tayfaları sayılsa, benim fikrimce, öbüründen az çıkmaz, çok çıkar; ama biz daha çok daha az demiyelim, eşit sayalım; eşit saydığımıza göre, bu servisler de, savaşçıları gösteren sayılar gibi milyonlar ve yüz binlerle gösterilecektir. Sonuç olarak, Dareios oğlu Kserkses, Sepias burnuna kadar ve Thermopyl'lere kadar, toplam beş milyon iki yüz seksen üç bin iki yüz yirmi kişi getirmiş olmaktadır.

187. Kserkses ordusunun toplam sayısı buydu. Ekmek pişiren kadınlar, odalıklar, iğdişler, tam olarak ne kadardılar kimse bilmez, yük hayvanları ve bagajları taşıyan öbür hayvanlar, ordunun peşinden gelen Hint köpekleri de öyle; bunların sayısı hesaba vurulamazdı. Bundan ötürü kimi ırmaklardaki suyun yetmemesine hiç şaşmam; beni asıl şaşırtan bu kadar bin insana yetecek yiyeceğin sağlanabilmiş olmasıdır. Hesaba vuruyorum, adam başına günde, fazla değil, bir khoinix buğday desek, günden yüz on bin üç yüz kırk medimnos yapar. Ve kadınları, iğdişleri, hayvanları, köpekleri saymıyorum. — Bu milyonlarca insanın, Kserkses'den başka hiç biri, güzellik ve boy bos bakımından zafer tacına lâyık değildi ve bu imparatorluğa yakışmıyordu.

Fırtına

188. Therma'dan çıkan donanma, denize açıldıktan ve gelip Kasthanaia kenti ile Sepias burnu arasında, Magnesia'ya yanaştıktan sonra ilk gelen gemiler, kıyıya yakın demir attılar, öbürleri de onlara yakın yerlerde demirlediler; kumsal pek büyük değildi, onun için gemiler sekiz saf halinde derinliğine dizilmişlerdi ve açık denize doğru bir çıkıntı yapıyorlardı. Gece böyle geçti. Gökyüzü açıktı, havada esinti yoktu, ama gün ağarırken deniz kabarmaya başladı, doğudan bindiren ve yerlilerin Hellespontos'lu dedikleri rüzgârla, zorlu bir fırtına patladı. Rüzgârın gelmekte olduğunu gören ve demirlediği yer uygun olan herkes, fırtına iyice bastırmadan önce gemilerini karaya çekmek için koştular ve çektiler, gemileri de kendileri de selâmete çıktılar; ama boraya açık denizde yakalanan gemilerin kimisi Pelion yörelerindeki İpnoi denilen yere doğru, kimisi de kıyıya sürüklendi; kıyıya sürüklenenlerin kimisi Sepias burnunun çevresinde karaya vurdu, kimisini de dalgalar Meliboia ve Kasthanaia dolaylarına attılar. Fırtına önünde durulur gibi değildi.

189. Şöyle bir şey anlatırlar, güya Atinalılar, bir orakl'e uyarak Boreas'ı yardıma çağırmışlar (307), çünkü özel bir orakl almışlar, güveyinizden yardım isteyiniz, diyormuş. Bir Yunan anlatısı var, Boreas, Erekhtheus kızı Oreithyia adında Attika'lı bir kadının kocasıdır; anlatının gelişine göre, güveyi deyince Atinalıların aklına Boreas'ın gelmesi bundan. Euboia'da Khalkis'deydiler; fırtına belirtileri başlar başlamaz, hatta daha önce, Boreas ve Oreithyia'yı yardıma çağırdılar, kurbanlar kestiler, kendilerini korumaları ve Barbar gemilerini, daha önce Athos dağı yakınlarında yaptıkları gibi, parçalamaları için dua ettiler. Sahiden bundan ötürü mü saldırdı Boreas, demir üzerinde duran Barbar gemilerinin üzerine? Evet diyemem; ama Atinalıların bu iyiliği Boreas'dan bildikleri bir gerçektir, daha önce de iyiliğini gördük, derler; ve Atina'ya dönüşlerinde İlissos kıyılarında onun adına bir de tapınak kurmuşlardır.

190. Ne kadar az tutsak, bu kaza Barbarlar'a en azından dört yüz gemiye oturmuştur, sayısız adam ve eşya kaybı da ayrı. Sepias burnu yakınında toprakları olan Magnesia yurttaşı Kratines oğlu Ameinokles, bu kazadan sonra adamakıllı yükünü tutmuştur; denizin getirip attığı epeyce altın kupa ve epeyce gümüş kupa toplamıştır; Pers'lerin hazinelerini bulmuş ve topraklarını bir yığın inanılmaz zenginliklerle doldurmuştur. Yalnız zengin olmuş ama, talih başka yönden yüzüne gülmemiştir; o da yaralıydı, kaderin korkunç bir oyununa uğramış, oğlunun kanına girmişti.

191. Erzak taşıyan gemilerin ve batan başka gemilerin haddi hesabı yoktu; o kadar ki, bu felâketten sonra Thessalia'lıların saldırısından çekinen amiraller, donanmanın çevresine gemilerin enkazından yüksek bir metris çevirmişlerdir. Fırtına üç gün kudurdu; Mag' lar, kurbanlar keserek, Rüzgâr'ı yatıştırmak için afsunlar yaparak, Thetis'e ve Nereid'lere kurbanlar adayarak, sonunda, dördüncü gün fırtınayı yatıştırabildiler, — tabiî bu kadar azdıktan sonra kendi kendine yatışmadı ise eğer. Thetis'e kurban kesmeleri, İonia' lılardan öğrenmiş oldukları şu hikâyeden, ki Peleus onu buradan kaçırmış ve bütün bu Sepias burnu kıyıları, öbür Nereid'lerle beraber, onunmuş.

192. Dördüncü gün, demek rüzgâr dinmişti. Euboia tepelerindeki gözcüler, fırtınanın ikinci günü, fırtınanın yaptığı zararı acele koşup Yunanlılara haber vermişlerdi. Yunanlılar bu haberi alır almaz Kurtarıcı Poseidaon'a dualar etmeye başladılar, şerefine kutsal sular serptiler; sonra artık önlerinde az bir gemi kalmış olacağı düşüncesiyle yeniden Artemision burnuna koştular. Ve böylece ikinci sefer Artemision burnunda nöbete girdiler ve işte o günden sonradır ki, Poseidaon'u Kurtarıcı adı ile yücelttiler ve bugün de onu böyle anarlar.

193. Rüzgâr düşüp deniz yatışınca Barbarlar gemilerini yeniden denize indirdiler ve kıyı boyu ilerlemeye başladılar; Magnesia burnunu döndüler ve dosdoğru Pagasai'ye ulaşan körfeze dümen tuttular. Post peşinde Kolkhis'deki Aia'ya doğru gitmekte olan Jason' un ve Argo gemisindeki öbür yoldaşlarının Herakles'i su getirmek için çıkardıkları, sonra da bırakıp gittikleri yer, işte bu Magnesia kıyılarındadır; buradan su aldıktan sonra açık denize çıkacaklarından kinaye olarak bu yer Aphetai adını almıştır (308). Kserkses' in gemileri işte burada demirlediler.

194. Gemilerden, filonun en uç kanadında bulunan ve epeyce açığa kaymış olan on beş tanesi, Artemision burnunda nöbete giren Yunan gemilerini şöyle böyle görmüştü. Barbarlar, bunları kendi gemileri sandılar, üstlerine gittiler ve düşmanın ortasına düştüler; bu gemilerin komutanı Aiol kenti Kyme valisi olan Thamasios oğlu Sandokes'di; bu, kral Dareios'un bir zamanlar çarmıha gerdirmiş olduğu adamdır, o sırada krallık yargıçları arasında bulunuyordu ve onun rüşvet yiyerek haksız bir karar verdiğine kanaat getirmişti. Adam havaya asıldıktan sonra, Dareios, bu adamın kral hanedanına yapmış olduğu hizmetlerin kusurlarını örtecek kadar çok olduğunu düşündü; bu düşüncenin ışığında Dareios yanlış davranmış

olduğuna, acele ettiğine karar verdi. İşte bu adam bu kötü işten, kralın gazabından ve ölümden kurtulmak suretiyle sıyrılabilmişti; ama ikinci bir kez kurtulamayacaktı, bu sefer kayıklarıyle beraber Yunanlıların ortasına düşmüştü; çünkü düşmanın üstlerine doğru geldiğini gören Yunanlılar, onların yanıldıklarını anlamışlar ve denize açılarak kolayca ele geçirmişlerdir.

195. Bu gemilerden birinde Karia'nın Alabanda tyranı Aridolis yakalandı; bir başka gemide Paphos'lu kaptan Demonoos oğlu Penthylos yakalandı, bu, sefere on iki gemiyle katılmış, Sepias burnunda patlayan fırtınada on birini kaybetmişti. Elinde kalan sonuncuyu da Artemision'a gelirken kaybetmiş, kendisi de yakalanmıştı. Yunanlılar tutsakları sorguya çekip Kserkses ordusu hakkında istediklerini öğrendikten sonra, zincire vurup Korinthos'a, İsthmos'a gönderdiler.

196. Barbarlar'ın deniz ordusu, başına gelenleri yukarda anlattığımız Sandokes komutasındaki on beş gemi eksik olarak Aphetai'ye varmıştı. — Kserkses ve kara ordusu Thessalia'yı ve Akhaia'yı geçmiş ve iki gün süren bir yolculuktan sonra Malis'lilerin oturdukları yerlere girmişti. Kserkses, Thessalia'da at yarışları tertiplemişti, kendi atlarıyle Thessalia atlarını yarıştırmak istiyordu, en iyi atların Thessalia'da yetiştiğini duymuştu, bunları deneyecekti; Yunan kısrakları çok geride kaldılar. Thessalia ırmakları içerisinde orduya su yetiştiremeyen bir tek Onokhonos oldu; ama Akhaia'yı sulayan ırmaklardan hiç biri, hatta en büyükleri olan Epidanos, ordunun su ihtiyacını karşılayamadı, ya da ancak karşılayabildi.

197. Kserkses, Akhaia'da Alos'a geldiği zaman, kendisine ilgi çekici şeyler göstermek isteyen kılavuzları, Zeus Laphystios tapınağı ile ilgili yerli bir hikâye anlattılar: Aiolos oğlu Athamas (309), Phrixos'u öldürmek üzere İno ile komplo kurmuş; sonradan Akhaia'lılar, bir orakl'in buyruğuna uyarak, suçlunun soyundan gelenlere şunu yapmışlar: Bu ailenin büyüğüne Halkevi'ne girmeyi yasak etmişler ve kapıda nöbet beklemişler. (Akhaia'lılar, Prytaneion'a Halkevi derler). Eğer girerse ancak kurban olarak ölüme gitmek üzere çıkabilecekti. Bu adamların böylece birçok kez işkenceye yollandıkları görülmüş, onlar da korkudan başka bir ülkeye kaçmışlar; eğer döner ve yakalanırsa Prytaneion'a götürülüyorlarmış; ve kılavuzlar, başlarına şerit taçlar konmuş olan kurbanın nasıl alayla ölüme götürüldüğünü ayrıntılarıyle anlatıyorlardı. Phrixos oğlu Kytissoros'un torunlarının alın yazısı böyledir; niçin bu ceza? Şunun için, Akhaia'lılar, bir orakl'e uyarak, Aiolos oğlu Athamas'ın

kanı ile topraklarını arındırmak istedikleri zaman, Kolkhis'deki Aia' dan gelen Kytissoros, onu ölümden kurtarmış ve böylelikle torunları üzerine tanrısal gazabı çekmişti. Bu anlatıyı dinleyen Kserkses, kutsal ormanın yanına geldi, ama içeriye girmekten çekindi; askerlerini de sokmadı ve Athamas'ın torunlarının evine karşı da, kutsal alana gösterdiği saygının aynını gösterdi.

198. Thessalia ve Akhaia'dan geçerken işte bu olmuştu; bu ülkelerden çıkarak, Kserkses, Malis'e girdi, uzun bir körfez, her gün sular kabarır ve çekilir. Bu körfezden sonra engin bir vadidir, kimi yeri geniş kimi yeri dar. Bu vadinin çevresi bütün Malis ülkesini kucaklayan yüksek, aşılmaz dağlardır; bunlara Trakhis kayalıkları derler. Akhaia'dan gelirken bu körfezin yakınında rastlanan ilk kent Antikyra'dır; burasını, Enien'lerin ülkesini geçerek denize dökülen Sperkheios sular. Bundan aşağı yukarı yirmi stad ötede Dyras adında bir başka ırmak vardır, anlatıya göre, alevler arasında kalan Herakles'i kurtarmak için fışkırmıştır. Bir yirmi stad daha ötede gene bir başka ırmağa rastlanır ki bu da Melas'dır.

199. Trakhis kenti Melas'dan hemen beş stad ötededir. Bütün bu bölgenin denizle dağlar arasında en çok genişlediği yer burasıdır; burada iki bin iki yüz plethron ova vardır; Trakhis, dağın yanında kurulmuştur. Trakhis topraklarını çevreleyen bu yüksek tepeler, kentin güneyinde bir geçit verirler ve Asopos bu yarıktan dağ diplerinden akar.

200. Asopos'un güneyinde bir başka su akar, Phoinix. O kadar büyük değildir; tepelerden iner ve Asopos'a karışır. İşte buraların en dar yeri Phoinix dolaylarıdır; tam bir araba geçecek kadar genişlikte bir patikadan ibarettir. Phoinix, Thermopyl'lerden on beş staddır. Phoinix ile Thermopyl'ler arasında Anthela kasabası vardır, Asopos burasını suladıktan sonra denize dökülür. Çevresinde geniş bir alan vardır, bu alanda Amphiktyoni'lerin patronu (310), Demeter tapınağı ile Amphiktyoni'lerin makamları ve Amphiktyoni' nin kendi tapınağı vardır.

201. Kserkses'in kampı Trakhis topraklarında, Malis'deydi, Yunanlılarınki de, Yunanlıların Thermopyl'ler ve yerliler ile komşularının sadece Pylai dedikleri yerdeydi. Her iki taraf da bu yerlerde kamp kurmuşlardı, birisi Trakhis kuzeyinde kalan ülkelerin tümünün sahibiydi; öbürü bu bölgeden güneye doğru uzanan toprakları tutuyordu.

202. Burada Pers'in gelmesini bekleyen Yunanlılar şunlardı: Sparta'dan üç yüz hoplit, Tegea'dan ve Mantineia'dan yarı yarıya olmak üzere bin, Arkadia'da Orkhomenos'dan yüz yirmi, Arkadia'nın geri kalan bölümlerinden bin, Arkadia'dan bu kadar. Korinthos'dan dört yüz, Phlius'dan iki yüz, Mykenai'den dört yüz. Bunlar da Peloponez'den gelenler. Boiotia'dan yedi yüz Thespia ve dört yüz Thebai askeri .

203. Bunlardan başka Opus'dan çağırıya koşmuş olan Lokris'lilerin tümü ve bin Phokis'li vardı. Gerçekten onlara çağırıda bulunmuşlardı ve bildirmişlerdi ki, kendileri öncüden başka bir şey değildirler, müttefiklerin geri kalanları bugün yarın beklenmektedir, deniz kıyısını Atinalılar, Aigina'lılar ve donanmanın tayfalarını sağlamış olanlar korumaktadırlar, onun için korkacak bir şey yoktur, zaten Yunanistan üzerine yürüyen bir tanrı değildir, bir insandır ve dünyaya geldikten sonra hiç bir zaman felâkete uğramayacak olan bir ölümlü yoktur, hiç bir zaman da olmayacaktır. Tersine, belânın büyüğü, büyük olana gelir; demek, ölümlü bir insandan başka bir şey olmadığına göre, istilâcı da şanını yitirmeye mahkûmdur. — Söz konusu bu iki ulus, durumu öğrendikten sonra, yardım olmak üzere Trakhis bölgesine bir ordu göndermişlerdi.

Leonidas

204. Her bölge askerinin başında kendi sitelerinden şefler vardı, ama en çok beğenileni, ordunun başkomutanı olan Lakedaimon'lu Leonidas'dı, Anaxandridas'ın oğlu, Leon'ların, Eurykratides'lerin, Anaxandros'ların, Eurykrates'lerin mirasçısıydı, Polydoros, Alkamenes, Telekleos, Arkhelaos, Hegesilaos, Doryssos, Leobotes, Ekhestratos, Agis, Eurysthenes, Aristodemos, Aristomakhos, Kleodaios, Hyllos ve Herakles soyundan geliyordu. Ve hiç beklenmediği halde Sparta kralı olmuştu .

205. Kendinden büyük iki erkek kardeşi vardı, Kleomenes ve Dorieus, kral olma ümidi çok uzaktı. Ama Kleomenes erkek evlât bırakmadan ölmüştü; Dorieus ise sağ değildi; Sicilya'da ölmüştü. Krallık böylece Kleombrotos'dan önce doğmuş olan Leonidas'a kalmıştı (Kleombrotos, Anaxandridas'ın en genç oğluydu); ayrıca Kleomenes'in kızlarından biriyle evlenmişti. Thermopyl'lere o gelmiş, tam erkeklik çağında ve hepsi de aile babası seçkin üç yüz adam da beraber getirmiştir. Bu sefer için Thebai'lileri de kendisine katmıştı, bunların başında Eurymakhos oğlu Leontiades vardı, sayılarını da söylemiştim. Leonidas'ın, bütün Yunanlılar içinde yanına yalnız

bunları almasının nedeni, bunların Med'lerle pazarlığa oturmuş olmakla suçlanmalarıydı; bakalım kendi birliklerini onunkilerle birleştirecekler mi, yoksa Yunanlılarla bağlaşmayı istemeyecekler mi, onları sefere bunu anlamak için çağırmıştı. Thebai'liler adamlarını gönderdiler, ama bir art düşünceleri de yok değildi.

206. Sparta'lıların Leonidas'ın komutası altında bu öncü birliğini göndermelerinin nedeni, öbür müttefiklere, ileri yürüyüşte örnek olmak, onların da Sparta'nın sefere girmekte ayak sürüdüğünü sanıp, Med'lere yanaşmalarını önlemekti; o sıralara rastlayan Apollon Karneios (311) bayramlarını kutladıktan sonra, Sparta'da yalnız bir garnizon bırakarak, hepsi birden büyük bir hızla geçidin savunmasına koşmuşlardı. Öbür müttefikler de aynı şeyi yapmaya hazırlanıyorlardı; Olimpiyat bayramları da bu olayların geçtiği günlere rastlıyordu; Thermopyl'ler işinin bu kadar kısa bir süre içerisinde tamamlanacağını ummadıklarından, sadece bir örtü perdesi göndermişlerdi.

207. Durumları işte böyleydi. — Pers, geçide yaklaşınca, Thermopyl'lere yığılmış olan Yunanlıların yüreğine korku düştü ve dönsek mi acaba, diye düşünmeye koyuldular; Peloponez'lilerin çoğu gidip İsthmos'u tutmak, Peloponez yolunu kapamak düşüncesindevdi; ama Phokis'lilerle Lokris'lilerin gücenmeleri ve protestoları karşısında, oldukları yerde kalmaya karar verdiler ve sitelere haberciler göndererek yardım isteğinde bulundular, zira Med ordusunu geri atabilmek için çok azdılar.

208. Onlar böyle görüşürlerken Kserkses, keşif yapmak üzere bir atlı gönderdi, ne kadar olduklarını ve neler yaptıklarını öğrenmek istiyordu. Daha Thessalia'dayken, orada Herakles soyundan Leonidas'ın komutası altında az bir kuvvetin toplanmış olduğunu haber almıştı. Atlı, kampa yaklaştı; tabiî ne yoklayabildi, ne de tümünü iyice görebildi (zira, duvar yükseltilmişti, arkasında bekleyen nöbetçiler görünmüyordu). Ama ilerdekilerini ve duvarın önüne sıralanmış olan silâhlarını görüyordu. Lakedaimon'luların nöbetine rastlamıştı. Atlı, bunların bir bölümünün jimnastik yaptığını, öbür bölümünün de saçlarını taradıklarını gördü. Gördükleri onu şaşırtmıştı. Kaç kişi olduklarını saydı, rahat rahat not aldıktan sonra, hiç telâşsız geri döndü; peşinden gelen yoktu; kimse aldırış etmiyordu. Kampa döndü, gözüne çarpan şeyleri Kserkses'e olduğu gibi anlattı.

209. Kserkses, anlatılanlardan gerçeği çıkaramadı, yani onların ölmeye, son nefeslerine kadar öldürmeye hazırlandıklarını anlayama-

dı; tam tersine, abuk sabuk işlere dalmış olduklarını düşünerek, kampta bulunan Ariston oğlu Demaratos'u çağırttı. Geldiği zaman Kserkses onu sorguya çekti, Lakedaimon'luların tutumlarının ne anlama geldiğini öğrenmek istedi. "Kral, dedi Demaratos, bir sefer daha, Yunanistan'a karşı savaş için yola çıktığımız sırada, bu adamlar için söylediklerimi dinlemiştin; ve bu serüvenin sonuçları üzerine düşündüklerimi öğrendikten sonra benimle alay etmiştin. Ama senin huzurunda kral, hep gerçeği söylemek benim için en güzel şeydir. İşte beni bir de bugün dinle: Bu adamlar bize karşı geçidi kapatmak üzere geldiler ve buna hazırlanıyorlar. Âdetleri böyledir: Ölümü göze aldıkları zaman başlarını süslerler. Ve şunu da iyi bil, eğer bunları ve Sparta'da kalmış olanları alt edersen, ey kral, artık sana karşı silâh elde karşı koyacak insan ırkı kalmaz. İşte sen bugün Yunan kentlerinin en önemlisine ve askerlerin en yiğitlerine karşı yürüyorsun". Bu sözler Kserkses'e hiç de inanılır gibi görünmedi ve diretti; nasıl, diye sordu, bu kadar azlıkla, kendi ordusuna karşı çıkabilirler? "Kral, diye cevap verdi Demaratos, eğer dediğim gibi olmazsa, sen de bana yalancı muamelesi yaparsın".

Thermopyl'lerde İlk Çatışmalar

210. Ama bu sözler Kserkses'i etkilememişti. Dört gün bekledi, düşmanın kaçmasını bekliyordu. Beşinci gün, geri basmak ne demek, kalmaya daha da kararlı görünüyorlardı, —ona göre haddini bilmezlik ve delilik— o zaman üstlerine Med'leri ve Kissia'lıları gönderdi; öfkeleniyordu, huzuruna hepsinin diri olarak getirilmesini emretmişti. Yunanlıların üzerine gönderilen Med'ler saldırdılar ve pek çoğu öldüler; öbürleri yardıma koştular, ama bu durmadı (312), epeyce güçten düştükleri halde. Herkesin gözü yerinden oynamıştı, en çok da Kserkses'in, ki kendi saflarında çok adam ve az erkek vardı.

211. Savaş bütün gün sürdü, Med'ler ağır karşılık görmüş oldukları için savaştan geri çekildiler ve yerlerine Büyük Kral'ın Ölümsüzlerim dediği Pers'ler sürüldü. Başlarında Hydarnes vardı ve bu işi çarçabuk bitirecekleri düşünülüyordu. Ama Yunanlılarla kapıştıkları zaman, bunların da Med taburlarından daha iyi bir sonuç alamadıkları görüldü; tamamen öbürleri gibi oldu; bunlar da dar bir aralıkta dövüşüyorlardı, bunların da mızrakları Yunanlılarınkinden daha kısaydı, bunların da sayı üstünlüğü işe yaramıyordu. Lakedaimon'lular her türlü övgüye lâyık bir dövüş çıkarıyorlardı; dövüş sanatının acemisi olan insanlar karşısında, onlar bu sanatı iyi

bilen kimselerdi ve bu asıl ters yüz edip kaçmaya başladıkları zaman —ama tabiî dağılmaksızın— meydana çıkıyordu, onların kaçtıklarını gören Barbarlar naralar atarak, karmakarışık bir halde, itişip kakışarak peşlerinden atılıyorlar ve tam yetişeceklerken öbürleri birden dönüp saldırıyor, sayısız Pers askerini vurup yere yıkıyorlardı, Sparta'lılardan ise pek azı düşüyordu. Gerek düzenli saflar halinde, gerek başka her türlü biçimde yaptıkları saldırılara ve harcadıkları çabaya karşılık, geçidin hiç bir noktasını ele geçiremeyen Pers'ler geri çekildiler.

212. Sahneyi seyretmekte olan kral, bu kapışmalar sırasında, derler, üç kez, ordusu için titreyerek yerinden zıplamış. Bugünkü savaş böyle oldu. Barbarlar'ın ertesi günkü çabaları da boşa gitti. Yunanlıların sayısı az diye düşünüyorlardı, yaralıydılar, artık silâh elde karşı duramazlar, bu ümitle atılıyorlardı üstlerine. Ama Yunanlılar uluslarına ve birliklerine göre ayrılmış düzenli saflar halindeydiler ve yalnız sıra kendilerine geldiği zaman dövüşe giriyorlardı. Phokis'liler savaşa katılmıyorlardı; keçi yolunu korumak üzere dağa çıkarılmışlardı. Dünkü durumun bugün de değişmediğini gören Pers'ler geri çekildiler.

213. Kral çok kaygılanmıştı, işin içinden nasıl çıkacağını bilemiyordu. İşte bu sırada Eurydemos oğlu Ephialtes adında bir Malis'li, büyük ümitler içinde geldi kralı buldu, dağın içinden geçip Thermopyl'lere çıkan keçi yolunu haber verdi ve böylece orasını tutmakta olan Yunanlılar öldüler. Sonradan bu adam Lakedaimon' lulardan korkarak Thessalia'ya kaçmıştır. Amphiktyon Meclisinin Pylai'de yaptığı toplantıda Pylagor'lar (313) kaçağın başına büyük bir para koymuşlardır. Sonradan Antikyra'ya dönmüş ve Trakhis yurttaşı Athenades tarafından öldürülmüştür. Bu Athenades, Ephialtes'i bambaşka bir nedenle öldürmüştür, bundan sonraki bölümde anlatacağım. Ama Lakedaimon'lular söz verilen parayı kendisine ödemediler. Ephialtes bu olaydan sonra böyle ölmüştür.

214. Başka bir anlatı daha var, buna göre, gidip kralla görüşen ve Pers'lerin önüne düşüp dağı aşırtan, Karystos'tan Phanagoras oğlu Onetes ile Antikyra'dan Korydallos'dur; ama ben buna azıcık olsun inanmam. Zira bu konuda bir yargıya varmak için elimizde, Yunanlıların Pylagor olarak seçmiş oldukları kimselerin kararı var, bunlar Onetes'in ve Korydallos'un kafaları için değil, Trakhis'li Ephialtes'in kafası için para koymuşlardır ve şüphesiz bunu iyice inceledikten sonra yapmışlardır; ayrıca Ephialtes'in bu suçlama yüzünden kaçtığını da biliyoruz. Onetes'in, Malis'li olmamakla beraber, eğer bu

topraklardan sıkça geçti ise, söz konusu keçi yolunu bilebileceğini inkâr etmiyorum, ama Pers'lere yol gösteren ve dağı dolaştıran Ephialtes'dir; ben suçlu olarak onu tanıyorum.

Yunan Ordusu Arkadan Sarılıyor

215. Ephialtes'in sözlerine çok sevinen Kserkses, hemen Hydarnes'i yanındaki birliklerle yola çıkardı. Akşam üzeri yola çıktılar. Dediğimiz keçi yolunu, burada oturan Malis'liler bulmuşlardı; bunu Phokis'lilerin topraklarına çıkan bir yol olarak Thessalia'lılara göstermişlerdi. Phokis'liler o zamanlar Thermopyl'ler geçidini duvarla kapatmış ve istilâdan kurtulmuş bulunuyorlardı. Zaten yıllardan beri bu keçi yolu Malis'liler için hiç kullanılacak gibi sayılmıyordu.

216. Keçi yolu bakınız nasıldır: Dağın yarık yerinden akan Asopos ırmağından başlar, keçi yolu gibi buraları da Anopaia adını taşır; bu Anopaia keçi yolu dağın tepesini izler ve Alpenos kenti karşısında son bulur, bu, Malis ülkesinden gelirken rastlanan ilk Lokris kentidir ve Melampygos kayası denilen kayaya ve Kerkop'ların bulundukları yere uzak değildir; dağ yolunun en dar olduğu yer burasıdır.

217. Pers'ler, Asopos'u geçtikten sonra Oita'nın eteklerini sağa, Trakhis yönüne düşen dağların eteklerini sola alarak, bu dağ yolundan, bütün gece ilerlediler. Gün ışırken dağın tepesine ulaşmışlardı. Burayı, daha önce de dediğim gibi, Phokis'li bin hoplit bekliyordu, ülkelerini koruyor ve keçi yolunu tutuyorlardı. Aşağıdaki Thermopyl'ler geçidini, daha önce bildirmiş olduklarım savunuyorlardı, Phokis'liler Leonidas'dan, dağdan geçen yolu biz koruyalım diye, gönüllü olarak, kendileri istemişlerdi.

218. Bakınız Phokis'liler, Pers'lerin dağı aşmış olduklarını nasıl gördüler: Pers'ler tırmanırlarken görünmüyorlardı. Zira, dağın yamaçları meşelikti; ama rüzgâr olmadığı halde, büyük bir yaprak hışırtısı duyuluyordu, elbet böyle olacaktı, çünkü yapraktan bir yaygı üzerinde yürüyorlardı. Phokis'liler davrandılar, silâhlarına atıldılar: Bir anda Barbarlar'ı karşılarında gördüler. Silâhlarına davranan bu savaşçıları gören Barbarlar şaşkınlıktan donakaldılar; hiç bir engelle karşılaşmayacaklarını sanırlarken, işte bir asker birliğine çatmışlardı. Hydarnes bunların da Lakedaimon'lu olmalarından ürkmüştü. Ephialtes'ten bunların nereli olduklarını sordu ve kim olduklarını öğrenince Pers'leri safa sokup savaşa hazırlandı. Ama üzerlerine dolu gibi ok yağdığını gören Phokis'liler, koşa koşa

dağın tepesine sığındılar, çünkü baştan düşmanın hemen üzerlerine saldıracağını sanmışlardı; canlarını feda etmeye hazırdılar. Düşündükleri böyleydi; ama Ephialtes'in ve Hydarnes'in Pers'leri, Phokis'lilere hiç aldırış etmeden, hızla dağın yamaçlarından aşağıya inmeye başlamışlardı.

219. Thermopyl'lerdeki Yunanlılar, sabahleyin öleceklerini zaten kâhin Megistias'tan haber almışlardı. Sonra düşmandan asker kaçakları gelip Pers'lerin çevirme yürüyüşüne çıktıklarını haber vermişlerdi. Bu haberler kendilerine gece ulaştırılmıştı; gün doğarken dağın yamaçlarından inen gözcüler haberi doğruladılar. O zaman Yunanlılar toplanıp görüştüler, fikirler dağıldı. Bir bölümü bulundukları yeri bırakmak istemiyordu, öbürleri bu görüşe karşı çıkıyordu. Sonunda parçalandılar: Kimileri kalkıp gitti, dağıldılar, her biri kendi sitesinin yolunu tuttu; öbürleri Leonidas ile birlikte oldukları yerde kaldılar.

220. Bir de derler ki Yunanlıları, ölmesinler diye, Leonidas kendisi göndermiştir; ama kendisinin ve kendisiyle beraber bulunan Sparta'lıların, korumak görevini almış oldukları yeri bırakmalarını, onuruna yedirememiştir. Zaten ben de Leonidas'ın, müttefiklerinin yüreksizliğini ve kendileriyle birlikte tehlikeyi karşılamaktaki isteksizliğini görerek, çekilme emrini kendisinin vermiş olduğuna, gitmeyi kendisi için ayıp saydığına daha çok inanırım. Yerinde kalırsa büyük bir zafer kazanacaktı ve Sparta'nın mutluluğuna gölge düşmemiş olacaktı: Zira, savaşın hemen başında, Pythia'nın, kendisine savaş hakkında danışan Sparta'lılara vermiş olduğu bir orakl vardı, bu orakl'e göre ya Lakedaimon yıkılacak, ya da kralı ölecekti. Hexametron dizelerle verilmiş olan orakl şöyleydi:

Sen ki Sparta'nın ve onun geniş topraklarının sahibisin
Pers senin yüce siteni yıkacaktır, ya da
Bütün ülke baştan başa
Kralı, Herakles oğlu için göz yaşı dökecektir.
Boğaların, aslanların gücü yetersiz kalacak,
Korkunç askerlerine karşı duramayacaktır.
Bu gelen Zeus'tür diyorum sana, önüne
Birinden birini atmadıkça yem olarak, durmayacaktır.

Evet, Leonidas'ın kafasında, öyle sanıyorum ki, bu sözler vardı; ayrıca zaferin yalnız Sparta'lıların başında toplanmasını da istiyordu; müttefiklerini işte bunun için geri gönderdi; görüşler ayrıldıktan sonra gitmiş olanları, bu kadar çirkin bir kaçışta suçlamak istemiyorum.

221. Bu duyguyu destekleyen bir de kanıtım var ki o da öbüründen daha az önemli değil: Orduda bulunan ve Melampus soyundan olduğu söylenen Akarnania'lı kâhin Megistias, başlarına gelecek olanı, kurbanlara bakarak haber verdiği zaman, bu da bir gerçektir ki, Leonidas, öbürleriyle birlikte ölmesin diye onu da geriye göndermek istemiştir. Ama bu kâhin, izin verildiği halde, kendisi oradan ayrılmamıştır; yalnız savaşçılar arasında bulunan oğlunu yollamıştır, ki başka oğlu da yoktu.

222. İzin alan müttefikler, Leonidas'ın buyruğuna uyarak gittiler; yalnız Thespia'lılar ve Thebai'liler Lakedaimon'luların yanında kaldılar. Thebai'liler hiç kalmak istemiyorlardı ve kendilerine rağmen kalmışlardı, (Leonidas bunları rehin olarak tutuyordu). Thespia'lılar dönmeyi kesin olarak istemediler; Leonidas'ı ve arkadaşlarını bırakıp gitmeyeceklerini söylediler; yerlerinde kaldılar ve onlarla birlikte öldüler. Başları Diadromas oğlu Demophilos'du.

Thermopyl Savaşı

223. Kserkses, gün doğduktan sonra kutsal sular serptirdi, sonra bir süre, aşağı yukarı pazar yerlerinin dolma saatine kadar bekledi ve yola çıktı; Ephialtes'in dediğine göre hareket ediyordu; dağın tepesinden iniş, çıkıştan daha kestirme, aşılacak yol daha kısaydı. Bir yanda Kserkses'in Barbarlar'ı yürüyorlardı saldırmak için, öbür yanda, canlarını yoluna feda etmeyi göze aldıkları Leonidas'ın çevresinde toplanmış olan Yunanlılar, geçidin daha geniş olduğu yere doğru yürüyorlardı. O zamana kadar, durumlarını güçlendiren duvarı savunmakta olan Yunanlılar, düşmanı çaktırmadan boğazın en dar yerine çekiyor ve orada savaşıyorlardı. Ama bu ölüm-kalım savaşı, bu sıkışık yerin dışında oldu ve Barbarlar yığın yığın düştüler. Birlik komutanları, kırbaç elde geride duruyor, takım takım ileri sürdükleri adamlarına dolu gibi kırbaç yağdırıyorlardı. Pek çoğu denize düşüp ölüyordu; daha çoğu da, karşılıklı olarak, canlı canlı ayaklar altında eziliyordu. Kurbanlara aldırış eden yoktu. Dağdan dolaşacaklarla birlikte ölümün üstlerine çökeceğini bilen Yunanlılar, Barbarlar'a karşı bütün güçleriyle, hiç bir şeye aldırmadan ve canlarını dişlerine takmış olarak dövüşüyorlardı.

224. Çoğunun elinde artık mızrak yoktu, mızraklar kırılmıştı; ama kılıçları ellerindeydi ve Pers'leri doğruyorlardı. Leonidas kahramanca çarpışmış ve düşmüştü; onunla beraber, Sparta'lılar arasında adı duyulmuş olan daha başkaları da düşmüşlerdi; yiğit kimseler ola-

rak adlarını topladım; hatta o üç yüzün tümünün adını topladım. Pers' lerden de önemli çok kişi öldü, bu arada Dareios'un Artanes kızı Phratagune'den olan iki oğlu, Abrokones ve Hyperantes de vardı. Bu Artanes, Dareios'un kardeşi, Arsames oğlu Hystaspes'in oğluydu; kızıyle beraber bütün varını yoğunu da Dareios'a vermişti, çünkü başka çocuğu yoktu.

225. Kserkses'in bu iki kardeşi savaş meydanında öldüler, ve Leonidas'ın kadavrası üzerinde Pers'ler ve Lakedaimon'lular arasında göğüs göğse uzun bir çarpışma oldu, Yunanlıların yiğitliği karşısında düşman dört kez geri çekilmek zorunda kaldı. Dövüş, Ephialtes'in getirdiklerinin gelişine kadar böyle sürdü. Ama Yunanlılar bunların geldiklerini gördükleri zaman çarpışmanın görünüşü değişti. Yolun daraldığı yere doğru çekildiler, duvarı geçip orada, Thebai'liler dışında hepsi, küçük bir tepenin üzerinde, bugün Leonidas' ın anısı için dikilmiş duran mermer aslanın bulunduğu yerde, sımsıkı toplandılar. Kılıcı elinde kalmış olanlar kılıçla, olmayanlar yumrukla, dişle dövüşüyordu. Barbarlar, bir bölümü doğrudan peşlerinden atılıp, berkitilmiş olan duvarı yıkarak, öbürleri de üzerinde toplanmış oldukları yeri kıyı boyundan çevirerek, iki yandan sıkıştırmışlardı.

226. Lakedaimon'lu ve Thespia'lı kahramanlar arasında, yiğitlikten yana adı özellikle anılan birisi vardır; bu Sparta'lı Dienekes'dir; Med'lerle savaş başlamadan önce şu sözü söyledi derler: Trakhis'lilerden biri, Barbarlar'ın, demiş, sayıları o kadar çok ki, ok attıkları zaman güneşi karartıyorlar! Sparta'lı telâşsız ve umursamaz, Thrakis'li yabancının sözlerine bakılırsa, Yunanlılar çok şanslı, demiş, Med'ler iyi ki gökyüzünü karartıyorlar, biz de güneşin altında değil, gölgede dövüşeceğiz demektir! İşte Lakedaimon'lu Dienekes'in söylediği sözlerden bir tanesi, adını yaşatan anıt.

227. Bundan sonra diyorlar, yiğitlik tacını iki Lakedaimon'lu, iki kardeş kazanmıştır, Orsiphantos'un oğulları Alpheos ve Maron. Thespia'lılar arasında en büyük zaferi Harmatides oğlu Dithyrambos kazanmıştır.

228. Thermopyl'ler savaşçıları düştükleri yere gömülmüşlerdir, Leonidas'ın geri göndermiş olduğu birliklerin gidişinden önce ölmüş olanlar da gene öyle gömülmüşlerdir. Mezarlarında şu yazıt vardır:

Pelops'un yarım adasından gelen dört bin er
Burada üç yüz kere on bine karşı dayandı.

Bu yazıt hepsi içindir. Yalnız Sparta'lılar için olanı şudur:

Lakedaimon'a git söyle, yabancı,
O'nun emrini yerine getirmek için burada öldük.

Bu da Lakedaimonia'lılar içindir. Kâhin Megistias için olanı şudur:

Burada zaferler kazanan kâhin Megistias yatıyor,
Sperkheios'u aşıp geldi ve Med'lerin darbeleri altında
Düştü; ölüm peşine düşmüştii ve kahramanın keskin gözleri
Onu görüp tanımıştı; ama yüce yüreği ona ihaneti
Düşündürmeyecek kadar iyiydi ve Sparta şefleri
Yanında ölmeyi yeğ buldu.

Kâhininki dışında, öbür yazıtları ve dikili taşları Amphiktyoni'lerin dinsever ilgilerine borçluyuz; kâhin Megistias'ın yazıtını, aralarındaki dostluktan ötürü, Leoprepes oğlu Simonides düzenlemiştir.

229. Üç yüzlerden ikisi, Eurytos ve Aristodemos üzerine şu hikâye anlatılır: Aralarında anlaşabilselerdi ikisi beraber kurtulup Sparta'ya dönebilirlerdi (zira hastalanmışlar, ağır bir göz yangısına tutulmuşlardı, Leonidas bunları dinlenmek üzere Alpenos'a göndermişti), ya da ille de dönmek istemiyorlarsa, öbürleriyle beraber ölebilirlerdi; birini seçmek ellerindeydi; ama aralarında anlaşamadılar; ayrı ayrı davrandılar; Eurytos, Pers'lerin çevirme manevrasını öğrenince, silâhlarını getirtti, kuşandı ve hilot'u onu savaş alanına kadar götürdü; hilot onu götürüp bıraktıktan sonra kaçtı, Sparta'lı savaşın ortasına daldı ve orada öldü. Aristodemos, tersine, cesaretinin tükendiğini anlayarak savaştan uzak kalmıştı. Eğer Aristodemos tek başına hastalanıp da dönmüş olsaydı Sparta'ya, ya da ikisi bir olup dönselerdi, diyorlar ve ben de öyle sanıyorum, Sparta'lılar bunlara kızmazlardı; ama ikisinden biri ölmüştü, öbürü, ki başka bir diyeceği yoktu, ölmek istememişti; Aristodemos'un Sparta'lıların hışmından kurtulması düşünülemezdi.

230. Kimisi böyledir, der ve Aristodemos'un Sparta'ya böyle bir bahaneyle döndüğünü söyler; başkalarına göre, bir haber götürmek üzere kamptan dışarı bir yere göndermişler, dönüp, başlamış olan savaşa katılabilecekken katılmamış; yolda oyalanmış ve canını kurtarmış, oysa başka bir haberci, kendi arkadaşı, doğru savaş alanına dönmüş ve orada ölmüş.

231. Lakedaimon'a dönen Aristodemos'a herkes kötü gözle bakıyor, onu alçak sayıyordu; onurunu kaybetmiş birisi olarak yaşı-

yor, hor görülüyordu; örneğin hiç bir Sparta'lı ona ateş vermiyor, onunla konuşmuyordu; adı Korkak Aristodemos'a çıkmıştı. Ama Plataia savaşında, sırtında taşımış olduğu onur kırıcı suçlamadan kurtulmuştur (314).

232. Bunun tam tersi olarak, Üçyüzlerden bir başkasını da söylerler, haberci olarak Tessalia'ya gönderilmiş, sağ kalmış, —adı Pantites— ve Sparta'ya dönerse alçak damgasını yiyeceğini bildiğinden, kendisini asmıştır.

233. Leontiades'in komutası altında gelmiş olan Thebai'liler, kralın birliklerine karşı, Yunanlılarla birlikte bir süre zorunlu olarak, savaşmışlardı. Ama üstünlüğün Pers'lerde kalacağı kesin olarak anlaşıldıktan sonra, tam Leonidas Yunanlılarla birlikte tepeye doğru koşup toplandığı anda, ondan ayrıldılar, ellerini Barbarlar'a doğru uzatarak onları karşılamaya koştular ve —bu da su katılmamış bir gerçektir— Med'lerin dostu olduklarını, krala ilk olarak toprak ve su verenler arasında bulunduklarını, Thermopyl'lere sırf korku belâsı gelmiş olduklarını ve Büyük Kral'ın ordusunun uğramış olduğu hacamatta kendilerinin hiç bir suçu bulunmadığını bağıra bağıra söylediler. Bu sözlerle canlarını kurtardılar, zira Thessalia'lılar da bu sözlerin doğruluğuna tanıktırlar. Ama gene de zarara uğramadan kurtulamadılar; teslim olmaya geldikleri sırada Barbarlar bunlardan kimilerini öldürdüler; pek çoğu teslim olduktan sonra tutsak edildi, Kserkses'in buyruğu üzerine, en başta komutanları Leontiades olmak üzere, gövdelerine kızgın demirle krallığın damgası vuruldu, oğlu Eurymakhos, dört yüz Thebai'linin başında Plataia kentini ele geçirdikten sonra, Plataia'lılar tarafından öldürülmüştür.

234. Thermopyl'lerde Yunanlılar böyle dövüştüler. Kserkses, sorguya çekmek üzere Demaratos'u getirtti ve şu sözlerle başladı: "Demaratos, sen doğru bir adamsın; olaylar buna tanıktır; bana ne dedinse hepsi oldu. Şimdi şunu söyle: Ne kadar Lakedaimon'lu kaldı, içlerinden ne kadarı böyle yiğittir, yoksa hepsi mi öyledir?". Demaratos cevap verdi: "Kral, Lakedaimon'luların tümü büyük sayı tutar, kentleri çoktur; ama öğrenmek istediğin şeyi tam olarak öğreneceksin. Lakedaimon ülkesinde Sparta kenti var; buradaki erkeklerin sayısı sekiz bini geçer; hepsi de burada dövüşmüş olanlar gibidir; öbür Lakedaimon'lular bu kadar değildirler, ama gene de yiğit kişilerdir". Kserkses şu karşılığı verdi: "Demaratos, bu adamlarla kozumuzu en kolay nasıl paylaşabiliriz? Şimdi de bunu söyle bana; zira sen onların kralıydın, kafalarından neler geçtiğini bilirsin".

235. Demaratos cevap verdi: "Kral, mademki benimle görüşmeye bu kadar önem veriyorsun, benim de sana en iyi fikirleri açmam doğru olur. Gemilerinden üç yüzünü Lakonia'ya karşı gönder. Onun kıyılarına uzak düşmeyen bir yerde Kythera derler bir ada vardır, bizde gelmiş geçmiş adamların en akıllısı olan Khilon, bu adayı suyun üstünde görmektense altında görmenin Sparta için çok daha iyi olacağını söylemiştir, çünkü o, hep bu adanın bir gün Sparta'ya karşı, şimdi sana söyleyeceğim gibi bir saldırıda, üs olarak kullanılmasından çekiniyordu; o, bunu elbette senin donanman için söylemiyordu, denizden gelebilecek bütün saldırılar için konuşuyordu. Bu adadan yola çıkacak denizcilerin, Lakedaimon'luları yıldırabilir. Onlar eğer doğrudan doğruya kendi kapılarında savaşmak zorunda kalırlarsa, Yunanistan'ın geri kalan bölümü kara ordusu ile alınabilir; onların yardıma koşmaları korkusu kalmaz. Yunanistan'ın geri kalan bölümü bir kere sıkıya alındıktan sonra geriye sadece gücünü yitirmiş bir Lakonia kalır. Ama eğer böyle yapmazsan, şu söyleyeceklerime kulak ver: Peloponez kapısında dar bir kıstak vardır; burada, ant içerek birleşmiş olan bütün Peloponez'liler sana karşı savaşacaklardır ve hesap et, bu savaş dünkünden çok daha ağır bir savaş olacaktır. — Ama eğer benim planımı kabul edersen, hem bu kıstak hem siteler, dövüşmeden sana teslim olurlar".

236. Demaratos'dan sonra deniz ordusunun şefi ve Kserkses'in kardeşi Akhaimenes söz aldı. Bu görüşmede o da bulunuyordu. Kserkses bu tasarıyı beğenecek diye korkmuştu. "Kral, dedi, bakıyorum, senin talihini kıskandığı için belki de bir gün sana ihanet edebilecek olan bir adamın sözlerine kulak veriyorsun. Bunlar Yunanlıların pek hoşlandıkları inceliklerdir; mutlu olanı kıskanırlar, kendilerinden üstün olanlara diş bilerler. Şimdiki durumda, zaten dört yüz gemi batıp gitmişken, eğer, Peloponez'i kuşatacağım diye üç yüzünü daha alıp üslerinden uzağa gönderirsen düşmanlarının gücü seninkine denk duruma gelir; tersine donanmamız toplu halde kaldıkça bize kolay kolay saldıramazlar, daha doğrusu, kesin olarak savaşa giremezler; eğer bir arada yürürlerse donanma kara ordusuna destek olur, kara ordusu da donanmaya yardım eder; ama sen, denizcilerini sağa sola dağıtırsan onlara hiç bir yararın dokunmaz, onların da sana yararı olmaz. Kendi çıkarını düşünmek istiyorsan, savaşa nerede girecekler, ne yapacaklar, kaç kişidirler diye, kafanı düşman saflarında olup bitenleri hesap etmekle yorma, bırak bunları kendileri düşünsünler; bizim yapmamız gereken şey, kendi işimize bakmaktır. Lakedaimon'luların, gelip Pers'lerle yeniden savaşa gir-

meleri, henüz kapanmamış olan yaralarını iyileştirmek için baş vurulacak iyi bir çare değildir".

237. Kserkses şu sözlerle cevap verdi: "Akhaimenes, düşüncen bana doğru görünüyor; öyle yapacağım. Demaratos da kendince benim için iyi olduğunu sandığı düşünceyi söyledi, ama onun planı seninkinin altında. Onun benim çıkarlarım için içtenlikle çalışmadığını kabul etmem. Buna daha önce bana söylemiş oldukları ile sonradan olanlara bakarak hükmediyorum: Bir sitede başarılı bir adam çıkar, hemşerilerinden filanca onu kıskanır, o da bu filancadan öğüt ister, kötü yürekli adam şüphesiz ona iyi olduğunu sandığı öğüdü vermez; iyi öğüt vermesi için erdem yolunda ilerlemiş olması gerekir, oysa böyleleri çok azdır; ama yabancı bir konuk, başarılı bir yabancıya iyi öğütler verir. Onun için bundan sonra bana kimse Demaratos'u çekiştirmesin, o benim konuğumdur".

238. Bu sözlerden sonra Kserkses ölülerle dolu olan savaş alanını dolaştı; Leonidas'ın Lakedaimon'luların komutanı ve kralı olduğunu öğrenince, kafasını kesip gövdesini kazığa vurmaları için emir verdi. Başka birçok belirtiler arasında, özellikle bu davranışı da, Leonidas'ın sağlığında, Kserkses'in en çok öfkesini çeken kimse olduğuna beni inandırıyor; yoksa ölüsüne karşı bu kadar ağır bir günaha girmezdi, zira bir savaşçıya karşı saygı göstermekte, benim bildiğim, kimse Pers'ler kadar titiz değildir. — Bununla beraber bu emri alanlar yerine getirdiler.

239. [Şimdi, hikâyemde kalmış olan bir boşluğu doldurmak üzere geriye dönüyorum. Kralın Yunanistan'a karşı silâhlanmakta olduğunu en önce Lakedaimon'lular öğrenmişlerdi; bundan ötürü Delphoi'ye adam gönderip danışmışlar ve biraz yukarda bildirmiş olduğum cevabı almışlardı; bunu oldukça meraklı bir tarzda haber almışlardı: Med'lere sığınmış olan Ariston oğlu Demaratos, Lakedaimon'lular için hiç de iyi şeyler tasarlamıyordu —buna inanıyorum ve her şey de bunu doğrulamaktadır— ve bunu iyilik olsun diye mi yaptı, alay etmek için mi, doğrusu sorulmaya değer; ister şöyle ister böyle, Kserkses Yunanistan üzerine yürümeye karar verdiği zaman, Susa'da bulunan ve her şeyi bilen Demaratos, Lakedaimon'lulara haber vermek istedi. Bu işi başarabilmek o kadar kolay değildi, yakalanma tehlikesi büyüktü; o pek ustalıklı bir yol düşündü: İkili bir tablet aldı (315), üstündeki mumu kazıyıp çıkardı, doğrudan doğruya tabletin tahtası üzerine kralın niyetini kazıdı. Bundan sonra yazının üzerini yeni bir kat mumla kapladı, tablet böylece görünüşte el değmemiş gibi olmuştu ve yol polisi

ile belâya kalmak tehlikesi de ortadan kalkmıştı. Tablet, Lakedaimon'a ulaştı, ama Lakedaimon'lular bundan bir şey anlayamadılar, Kleomenes'in kızı Gorgo, ki Leonidas'ın karısıydı, bana anlatılanlar doğru ise eğer, bir tek o anladı, öbürlerine de anlattı, mumu kazımalarını, alttaki tahtaya bir haber kazılmış olabileceğini söyledi. Dediğini yaptılar, haberi meydana çıkardılar, okudular ve öbür Yunanlılara da ulaştırdılar. Bu iş böyle oldu diye anlatırlar].

Sekizinci Kitap

URANİA

Artemision Savaşları

1. Donanmaya katılan Yunanlılar şunlardı: Yüz yirmi yedi gemi donatmış olan Atinalılar (bu gemilerde tayfa olarak Atinalılarla birlikte Plataia'lılar da bulunuyordu, denizcilik sanatında usta değillerdi, ama yiğit ve çalışkandılar); safa kırk gemi sokmuş olan Korinthos'lular, yirmi gemi donatmış olan Megara'lılar. Khalkis'liler, Atinalıların kendilerine emanet etmiş oldukları yirmi geminin tayfalarını sağlamışlardı; Aigina'lılar on sekiz, Sikyon'lular on iki, Lakedaimon'lular on, Epidauros'lular sekiz, Eretria'lılar yedi, Troizen' liler beş, Styra'lılar iki gemiyle katılıyorlardı. Keos'lular iki trirem ve ayrıca elli kürekli iki gemi. Opus Lokris'lileri de ellişer kürekli yedi gemilik bir takviye yollamışlardı.

2. Artemision burnunda savaşan uluslar bunlardır ve her birinin verdiği gemi sayısını da bildirdim. Artemision burnunda toplanmış olan gemilerin toplam sayısı, elli kürekli gemiler dışında iki yüz yetmiş birdi. Yüksek komutayı üzerine almış olan amiral Sparta'dan gönderilmiş olan Eurykleides oğlu Eurybiades'di; çünkü müttefikler eğer yüksek komutayı Lakonia'lı almazsa, başa Atinalıların geçmesini kabul etmeyeceklerini (316) ve tasarlanan sefere katılmayarak dönüp gideceklerini bildirmişlerdi.

3. Gerçekten, daha en başta, hatta anlaşma yapmak üzere Sicilya' ya adam gönderilmeden önce (317), donanmayı yönetme işinin Atinalılara bırakılması söz konusu olmuştu. Ama müttefiklerin dayatması karşısında Atinalılar vazgeçmişlerdi, zira Yunanistan'ın kurtuluşunu her şeyden üstün tutuyorlardı ve biliyorlardı ki, bir kez bu komuta tartışması başlarsa Yunanistan mahvolur — derin bir görüş, zira nasıl savaş barıştan daha kötü ise, iç çekişmeler de uyuşmalı bir savaş yönetiminden çok daha kötüdür. Bu düşünceye bağlanarak olmaz demediler, razı oldular, ama yalnız öbürlerinden vazgeçemedikleri süre için ve bunu gösterdiler de; Pers geri atılıp

saldırıya geçildikten sonra, Atinalılar, Pausanias'ın nobranlığını bahane ederek, Lakedaimon'luların komutasından çıktılar. Ama bu sonradan olmuştur.

4. Savaş için Thermopyl'lere gidenler gibi, Artemision burnuna gelmiş olan Yunanlılar da, Aphetai'ye yanaşmakta olan gemilerin çokluğuna ve yayılan düşman kuvvetlerinin büyüklüğüne bakıp korkuya kapılmışlardı; Artemision burnunu bırakıp Yunan kıyılarına doğru çekilmeyi düşündüler, zira Barbarlar'ın gücü sandıklarından kat kat üstündü, yakıştırmaları çok iyimser kalmıştı. Bu niyetin kurcalanmakta olduğunu bilen Euboia'lılar, Eurybiades'e, çocuklarını ve evlerini güvenilir bir yere taşıyıncaya kadar, bir süre daha bu kıyılarda kalması için yalvardılar. Dileklerini kabul ettiremeyince bir başka yöne dönüp, Atinalıların şefi Themistokles'i kandırdılar; donanmanın kalması ve savaşa Euboia önünde girmesi için otuz talant verdiler.

5. Themistokles, Yunanlıların kalmalarını şöyle sağladı: Bu paranın beş talantını, sanki kendi cebinden çıkıyormuş gibi ayırıp Eurybiades'e verdi. Şefi elde ettikten sonra, öbür komutanlar arasında, kalmam deyip ille Artemision'dan uzağa yelken açmakta direnen, Korinthos'lu Okytos oğlu Adeimantos kalıyordu. "Hayır, dedi Themistokles, kuvvetli antlar vererek, hayır, bizi bırakıp gitmeyeceksin, zira sana ben müttefikleri bırakıp gidersen, Med'lerin kralından alabileceğinden daha büyük bir hazine vereceğim". Bu vaadini pekiştirmek üzere Adeimantos'un gemisine üç talant gümüş gönderdi. Böylece aldıkları armağanlarla gönülleri edilen bu şefler kazanılmış oldu ve Euboia'lıların istekleri yerine geldi. Bu arada Themistokles de yükünü tuttu. Paranın geri kalanını cebine attığını bilen yoktu zaten, parayı alanlar bu paranın bu iş için Atina'dan gönderildiğini sanıyorlardı.

6. Euboia kıyılarında işte böyle kaldılar ve burada deniz savaşına girdiler. Savaş şöyle oldu: Barbarlar, Aphetai'ye öğleden sonra varmışlardı; birkaç Yunan gemisinin Artemision'un çevresinde nöbet beklediğini zaten biliyorlardı; gözleriyle de görünce gidip bunları ele geçirmek hevesine kapıldılar. Ama bu filoya karşı cepheden yürümek için zamanı uygun bulmadılar; üzerlerine gittiklerini gören Yunanlılar kaçar, gece vakti izleri bulunmaz, kurtulurlar diye korkuyorlardı; oysa Barbarlar kutsal ateş taşıyıcısının bile kaçmasını istemiyorlardı (318).

7. Bu tehlikeyi önlemek için şöyle yaptılar: Donanmadan iki yüz gemi ayırıp yola çıkardılar, bunlar Skiathos'un arkasından dolanıp

Geraistos burnunu (319) dönecek ve Euripos'a doğru gideceklerdi, böylece düşman, bunların Kaphereus burnu doğrultusunda Euboia'nın çevresini dolaştıklarını görmeyecekti. — Bu iki yüz gemi düşmanın arkasına düşüp dönüş yolunu keserken, kendileri de dosdoğru peşlerinden atılacak ve düşman kuşatılmış olacaktı. Bu planı uygulamak üzere ayrılan gemiler yola çıkarıldı; Yunanlılara hemen o gün saldırmak niyetinde değillerdi, hatta Euboia'nın çevresinin dolanıldığını gösteren işareti almadan önce saldırmayacaklardı. Onun için düşmanı arkadan çevirecek olan gemileri gönderdiler ve bu arada Aphetai'de dikkatli bir sayım yaptılar.

8. Gemilere geçit yaptırılırken şöyle bir şey oldu: Pers donanmasında Skione'li (320) Skyllias adında birisi vardı, zamanın en iyi dalgıcıydı; Pelion dolaylarında gemiler battığı zaman, Pers'lerin birçok değerli eşyalarını kurtarmış, kendisi için de epeyce bir şeyler toplamıştı. Bu Skyllias her halde çoktan beri Yunanlılar tarafına geçmek istiyordu, ama o güne kadar fırsat bulamamıştı. Şimdi o fırsat eline geçmişti, ama şimdi de nasıl yapabildi de Yunanlılara ulaşabildi, bunu da tam olarak açıklayamam. Hâlâ da biraz şaşkınlıkla kendi kendime soruyorum: Acaba bu anlatılan doğru mudur, diye. Şimdi diyorlar ki, Aphetai'de denize dalmış ve Artemision'a varıncaya kadar sudan çıkmamış; aradaki, aşağı yukarı seksen stadion'u yüzerek geçmiş demek! Bu adam için daha bir sürü şeyler anlatırlar ki, tümü de insanda tezgâhtar ağzı etkisi uyandırır; doğru olanları da çoktur, ama bu başarısı için ne düşündüğümü söylememe izin verilsin: Artemision'a her halde kayıkla gitmiş olacak, oraya varınca strategos'lara, batan gemiler üzerine ayrıntılı açıklamalar yapmış ve Euboia çevresine gemiler yolladıklarını haber vermiştir.

9. Bu haber üzerine Yunanlılar durumu gözden geçirdiler. Ortaya birçok plan atıldı; sonunda o gün bir yere ayrılmadıklarını göstermek için bulundukları yerde kalmaya ve gece yarısından sonra yola çıkmaya ve Euboia'yı dolanacak olan gemileri karşılamak üzere ilerlemeye karar verdiler. Biraz sonra, üzerlerine hiç bir düşman gemisinin gelmediğini görünce, Yunanlılar kendileri onların üzerine atılmak üzere alaca karanlıktan yararlanarak demir yerinden çıktılar, savaşın ne demek olduğunu ve kendilerinin manevra yapmakta ne kadar çevik olduklarını göstermek istiyorlardı.

10. İonia'lılardan başka, Kserkses'in bütün askerleri ve komutanları, kendilerine karşı gelmekte olan bir avuç gemiyi görünce, bunlar çıldırmış! dediler; hemen denize açıldılar, bunları kolayca av-

lamayı umuyorlardı ve bu ümitleri pek olağandı, zira yığınla geminin karşısına pek az gemiyle çıkıyorlardı, ayrıca Barbar gemileri hız açısından daha üstündüler. Bu aşırı ümitlerle çevrelerini bir çember gibi çevirdiler. Yunanlılara candan bağlı olan ve bu sefere istemeyerek katılmış bulunan İonia'lılar, bu kuşatma karşısında büyük acı duyuyor, içlerinden hiç birinin kurtulamayacağını düşünüyorlardı, Yunan kuvvetleri onlara o kadar az görünüyordu; buna karşılık, olayların aldığı gidişten sevinenler de ilk Atina gemisini ben ele geçireyim, kraldan armağan koparayım diye birbirleriyle yarışmak için yanıp tutuşuyorlardı; çünkü düşman kampta en büyük değer Atinalılara tanınıyordu.

11. Yunanlılar birinci işareti alınca, önce gemilerinin burnunu Barbarlar'a çevirdiler; gemilerin kıçları içeriye dönük olmak üzere bir çember biçimi aldılar; ikinci işarette davrandılar, her yandan çevrilmiş olmalarına bakmayarak, dosdoğru saldırıya geçtiler. İlk ağızda Barbarlar'ın otuz gemisini ve bu arada düşman saflarında büyük ünü bulunan ve Salamis kralı Gorgos'un kardeşi olan Khersis oğlu Philaon adındaki komutanı ele geçirdiler. Düşmandan ilk gemiyi alan Yunanlı bir Atinalıydı, adı Aiskhraios oğlu Lykomedes' di ve bu ona yiğitlik ödülü kazandırdı. Gece bastırıp da savaşanları birbirinden ayırdığı sırada zafer ortada kalmıştı. Yunanlılar, Artemision'a, Barbarlar da Aphetai'ye geri döndüler; savaş Barbarlar için hiç beklemedikleri bir durum almıştı. Bu çarpışmada kralın yanında bulunanlardan düşman saflarına geçen tek Yunanlı Limnos'lu Antidoros'dur; bundan ötürü Atinalılar kendisine Salamis'de toprak vermişlerdir.

12. Karanlık bastırmıştı; yaz ortasıydı (321); bütün gece sel gibi yağmurlar indi, Pelion yöresinde şimşekler çakıyor, üst üste gök gürültüleri çatlıyordu; deniz, Aphetai'ye doğru leşler ve kırık gemi parçaları sürüklüyordu; bunlar gemilerin önüne yığılıyor, küreklerin işlemesine engel oluyorlardı. Çıkan gürültüden ürküntüye düşen askerler bütün belâların başlarına yağmakta olduğunu görüyor, son saatlerinin geldiğine hükmediyorlardı; Pelion dolaylarında patlayan fırtınadan ve birçok geminin batmasından sonra bir soluk alacak kadar zaman geçmeden beklenmedik bir savaşa girmişlerdi ve bu savaştan kurtulur kurtulmaz işte tufan gibi yağmurlar, korkunç anaforlarla dolu bir deniz ve peşpeşe çakan kuru gök gürültüleriyle karşılaşıyorlardı.

13. Bunların gecesi böyle oldu. Euboia'yı dolanmak görevini almış olanlara gelince, o gece onlar için de belâlı oldu; tehlike onları açık

denizde bastırmıştı; sonuç yürekler acısıydı; fırtına ve sağanak bunları Euboia kıyılarının üzerinde yakalamıştı; nereye gittiklerini bilmeden kapıldıkları rüzgârla su düzeyindeki kaya sığlıklarının üzerine düşüp karaya vurdular. Sözün kısası, tanrı, Pers donanmasını sayı bakımından Yunanlılarla aynı hizaya indirmek ve korkunç sayı üstünlüğünü elinden almak için her şeyi yapıyordu.

14. Bunlar böylece Euboia kıyılarını çevreleyen kaya sığlıkları üzerinde yok olmuşlardır. Aphetai'deki Barbarlar ise yeniden pırıldayan gün ışıklarıyle rahat bir soluk aldılar; gemilerini kımıldatmıyor ve içinde bulundukları sıkıntıdan bir an olsun kurtulmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Yunanlılar, Atinalılardan elli gemilik bir takviye almışlardı. Yardım olarak gönderilen bu gemilerin gelişine öbür filonun Euboia kıyılarında fırtınaya yakalanarak silinip süpürüldüğü, baştan sona kadar parçalandığı haberi de katılınca Yunanlıların cesareti arttı. Bir gün önceki saati beklediler ve denize açılarak Kilikia gemilerinin üzerine atıldılar. Onları batırdılar ve gece olunca Artemision'a geri döndüler.

15. Üçüncü gün, böyle küçücük bir filonun kendilerini iyice hırpalamasından deliye dönen, ayrıca Kserkses'in öfkesinden de çekinen Barbar komutanları aralarında toplanıp görüştüler ve artık Yunanlıların saldırmasını beklemeden, gün ortasına doğru demir yerinden çıktılar. Bu deniz savaşlarının verildiği günler, karada Thermopyl'ler savaşlarının yapıldığı günlere rastlar. Nasıl karada Leonidas ve arkadaşları geçidi bırakmamak için savaşıyorlardı ise denizde de savaşın amacı Euripos'du. Savunma yapanlar Barbarlar'ı Yunanistan'a sokmamak için birbirlerine güç vermeye çalışırlarken, düşmanları da birbirlerini Yunan birliklerini geri atıp yolu açmak için kışkırtıyorlardı.

16. Kserkses'in denizcileri savaş düzeninde ilerledikleri sırada, Yunanlılar Artemision'da dinleniyorlardı. Barbar filosu yay biçimi almıştı, öbürlerini bir kuşatma manevrasıyle kıstırmak istiyordu. O zaman Yunanlılar çıktılar ve onlarla borda bordaya geldiler. Bu savaşta her iki yan için şans aşağı yukarı eşitti, zira büyüklüğü ve sayı üstünlüğü Kserkses'in filosu için zararlı oluyordu, gemiler serbest davranamıyorlar, birbirleri üstüne düşüyorlardı. Bununla beraber iyi tutunuyorlar, boyun eğmiyorlardı; zira Pres'ler bu kadar az gemi önünde geri basmayı onurlarına yediremiyorlardı. Pek çok Yunan gemisi şimdiden batmış, pek çok asker düşmüştü; Barbarlar'ın kayıpları, gerek gemi, gerek insan bakımından daha büyük-

tü. Böylece giden savaş, her iki tarafın kendi yerlerine çekilmeleriyle son buldu.

17. Bu deniz savaşında, Kserkses'in askerleri arasında kendilerini en çok gösterenler Mısırlılar oldular. Kazandıkları parlak başarılardan başka, içindekilerle birlikte beş Yunan gemisi aldılar. Yunanlılar arasında günün onuru Atinalılara, Atinalılar arasında da, sefere kendi cebinden donattığı bir gemiyle ve gene kendi iki yüz adamıyle katılmış olan Alkibiades oğlu Kleinias'a nasip oldu.

18. Savaş sona erdiği zaman, her iki taraf da sevinç içinde kendi demir yerine döndü. Kadavralar ve gemi leşleri, savaştan bu partiyi oynayıp çıkan Yunanlıların elinde kalmıştı; ama çok sarsılmışlardı, özellikle Atinalıların gemilerinin yarısı kullanılmaz hale gelmişti, güneye, Yunanistan'a doğru çekilmeyi kuruyorlardı.

19. Ama Themistokles, eğer İon ve Karia birlikleri Barbarlar'dan koparılabilirse, geri kalanın hakkından gelebileceklerini düşünüyordu. Euboia'lılar kıyıda, gemilere yüklemek üzere sürülerini topluyorlardı. Themistokles gemi komutanlarını oraya çağırttı, onlara torbasında Büyük Kral'ın en iyi müttefiklerini elinden alabileceğini sandığı bir hile bulunduğunu bildirdi. Daha ötesini açıklamadı ve o günkü durumda ne yapmaları gerektiğini anlattı; Euboia'lıların sürülerini elden çıkarmak gerekiyordu (düşman eline bırakmaktansa ordu yararlansındı); herkes adamlarına ateşler yaktıracaktı; gemilerin ne zaman kalkacaklarını o bildirecekti, gemilerin zarar görmeden Yunanistan'a ulaşabilmesi için gerekli olanı yapacaktı. Dedikleri yapıldı; ateşler yaktılar ve sürüler üzerine atıldılar.

20. Euboia'lılar, gerçekten Bakis'in orakl'ini (322), sanki önemli değilmiş gibi, umursamamışlardı; adalarından dışarıya bir şey taşıma mışlar, bir kuşatmayı göz önünde tutarak yiyecek biriktirmeyi düşünmemişlerdi, savaşın gün gelip kendi kapılarına da dayanabileceğini ve olayların tepkisine kendilerinin de açık bulunduklarını hesap etmemişlerdi. Bakis'in Euboia ile ilgili orakl'i şudur:

> *Barbar dili konuşan adam, Papirüs boyundurukla*
> *Sulara baş eğdirdiği zaman, meleyen sürülerini,*
> *Keçinin kaybolduğu adandan uzakta, güven altına*
> *Almanın çaresine bak.*

Patlamış, ya da neredeyse patlayacak olan belâların ortasında, bu sözlere kulak asmamakla, üzerlerine hemen de kökten bir yıkım çekmiş oldular.

21. Yunanlılar, Themistokles'in dediklerini yaparlarken, Trakhis' deki gözcü geldi. Artemision'da Polyas adında Antikyra'lı bir gözcü vardı, aldığı emir, iyi hazırlanmış bir kayığı hazır tutmak ve deniz ordusu yenilirse bunu hemen gidip Thermopyl'lerdeki savaşçılara haber vermekti; bunun gibi Leonidas'ın yanında da Lysikles oğlu Abronikhos adında bir Atinalı, otuz kürekli bir gemiye atlayıp Artemision'a gitmek üzere hazır bekliyordu, bu da kara ordusunun durumunda bir değişiklik olursa onu haber verecekti. İşte gelen bu Abronikhos'du, Leonidas ile ordusunun sonunu bildirmek üzere gelmişti. Bu haber üzerine geri çekilmeyi ertelemekten vazgeçtiler ve demir üzerindeyken hangi düzende iseler, o sırayı bozmadan, Korinthos'lular öncü, Atinalılar artçı olmak üzere, yola koyuldular.

22. Themistokles en iyi Atina yelkenlilerini alıp içilir su kaynaklarına doğru gitti; orada, ertesi gün Artemision'a gelecek olan İonia' lılar okusun diye kayaların üzerine mesajlar kazıttı. Bu mesajlar şöyle diyordu: "İonia'lılar, atalarınıza karşı savaşmakla ve Yunanistan'ı köle haline getirmeye kalkışmakla haksızlık yapıyorsunuz. Sizden, önce, bizim safımıza geçmenizi istiyorum; eğer bu elinizden gelmiyorsa, o zaman ve henüz iş işten geçmeden, bizim için şunu yapınız: Savaşa seyirci kalınız ve Karia'lıların da öyle yapmalarını sağlayın; eğer bu da olmazsa, eğer sizi bağlayan zincir kırılamayacak kadar sert ise, o zaman hiç olmazsa savaşta karşı karşıya geldiğimiz zaman, sadece vuruşur gibi yapınız; sizin de bizden olduğunuzu ve işin başında Barbarlar'a karşı bizim sizin için savaş açmış olduğumuzu unutmayınız". Benim düşünceme göre, Themistokles bu mesajı yazarken iki olanağı hesaplamıştır: Kralın bu mesajdan haberi olur, belki olmazdı, olmasa bile İonia'lıları etkileyebilir, onların Yunanlılarla birleşmelerini sağlayabilirdi, yok eğer Kserkses'in haberi olursa, kral bunu kötüye yorabilir, İonia'lılara güveni kalmaz ve onları deniz savaşından uzak tutabilirdi.

23. Themistokles işte kayanın üzerine bu mesajı kazıttı. Hemen arkasından Barbarlar'ın yanına bir kayık içerisinde Histiaia'lı bir adam geldi, Yunanlıların Artemision'dan çekildiklerini haber verdi. Bunlar habere güvenemediler, adamı göz altına aldılar, hızlı yelkenliler göndererek önce durumu yerinde görmek istediler; bunlar gidip döndüler ve haberi doğruladılar. Bunun üzerine güneş ışıklarını serpince donanma tümü ile Artemision'a doğru yola çıktı. Gün ortasına kadar orada kaldı, sonra Histiaia'ya gitti (323). Oraya varınca Histiaia'lıların ve Ellopia'nın başkentlerini aldılar ve Histiaia' lıların kıyı kasabalarının hepsine akınlar yaptılar.

Barbarlar Delphoi'ye Yürüyorlar

24. Ölüler için düzmece bir tertip hazırlamış olan Kserkses'in habercisi onlar buradayken geldi; düzmece bir tertip dediğim şu: Kendi ordusunun Thermopyl'lerde düşen askerlerinden yalnız bin kadarını meydanda bırakmıştı (hepsi yirmi bindi); geri kalanını özel olarak kazdırdığı hendeklere gömdürmüş, üstlerine yaprak ve dövülmüş toprak çektirmişti; böylece bunları deniz askerlerinin gözünden kaçırmış olacaktı. Haberci adaya geçip Histiaia'ya varınca bütün deniz ordusundan bir meclis topladı ve mesajı bildirdi: "Müttefik askerler, Büyük Kral'ın gücüne üstün olmakla böbürlenen çılgınlara karşı, kendisinin nasıl savaştığını görmek isteyen varsa, kral Kserkses, onların görevlerinden ayrılmalarına izin veriyor".

25. Haberci bu duyuruyu ilettikten sonra gemi bulmak zor bir iş oldu, gidip görmek isteyenler o kadar çoktu. Anakaraya çıktılar, savaş alanını dolaşarak ölüleri gördüler; orada yatanların hepsinin de Lakedaimon'lu ve Thespia'lı olduklarını hepsi de anlamışlardı; ama hilot'lar da görüyorlardı. Buna karşılık Kserkses'in kendi ölülerini gizlemek için baş vurduğu hile, getirtmiş olduğu denizcileri aldatamamıştı; hile o kadar gülünçtü; toprağa uzanmış bin ölünün karşısında, küme halinde üst üste yığılmış dört bin ölü vardı, zira düşman ölülerinin hepsini bir araya yığdırmıştı. O gün böylece savaş alanının gezilmesine ayrılmış oldu; ertesi gün bir bölümü Histiaia'daki gemilerine döndü, öbür bölümü de Kserkses ile yola koyuldu.

26. Az sayıda Arkadia'lı asker kaçağı gelmişti, aç, yoksul kişilerdi, iş istiyorlardı. Pers'ler bunları krala götürdüler ve Yunanlılardan haber sordular; soruları içlerinden biri, hepsi adına soruyordu. Yunanlıların Olimpiyat Oyunları ile uğraştıkları ve jimnastik ve binicilik yarışları yaptıkları cevabını aldılar. Soruları soran, yarışlarda ödülün ne kadar olduğunu sordu; yenene zeytin dalından bir taç verildiği karşılığını aldılar. İşte o zamandır ki Artabanos'un oğlu Tritantaikhmes, yüce bir duyguyu dile getirdiği için, kral kendisini alçaklıkla suçlamıştır. Ödülün para değil de başlık olduğunu duyunca, kendini tutamamış ve herkesin içinde bağırmıştı: "Ah Mardonios! Bizi bak nasıl insanlarla dövüşe soktun. Bunlar para için değil, onur için savaşıyorlar!".

27. Tritantaikhmes böyle bağırmıştı. — Bu arada ve Thermopyl'ler kırımından hemen sonra Thessalia'lılar, Phokis'lilere bir haber çavuşu göndermişlerdi. Onlardan her zaman nefret etmişlerdi, hele bu son bozgundan sonra bu nefret büsbütün artmıştı. Gerçekten kra-

lın açtığı seferde az önce, Thessalia'lılar kendilerinden yana olanlarla birleşip bütün güçleriyle Phokis'i istilâ etmişler, Phokis'liler bunları yenmişler ve fena hırpalamışlardı. Phokis'liler Parnasos dağında toplanmışlardı, Elis'li kâhin Tellias da onlarla beraberdi; Tellias ustaca bir savaş kurnazlığı buldu. En iyi askerlerden altı yüz Phokis'linin kendilerini ve de silâhlarını alçıya bulattırdı; gece Thessalia'lılara karşı saldırı yaptı; karşılarına kendileri gibi ağartılmamış kim çıkarsa öldürmelerini söylemişti. Bunları ilk gören Thessalia'lı nöbetçiler tabiatüstü bir olayla karşılaştıklarını sanarak kaçtılar; ordu baştan sona büyük bir korkuya kapıldı, o kadar ki, Phokis'liler dört bin düşman öldürdüler, dört bin kalkan aldılar; bu kalkanların yarısını Abai'ye, yarısını da Delphoi'ya sungu olarak gönderdiler. Savaş bittikten sonra, toplamış oldukları ganimetlerden ayırdıkları onda birlerle büyük heykeller yaptırdılar, bunlar Delphoi' da üçayağın çevresinde durmaktadırlar, benzerleri Abai'dedir.

28. Phokis'lilerin, kendilerini kuşatmış olan Thessalia piyadesini uğratmış oldukları felâket budur; topraklarına girmiş olan süvariye de tüyler ürpertici şeyler yapmışlardır: Hyampolis'e pek uzak düşmeyen geçitte büyük bir hendek kazmışlar, içine boş amphora'lar doldurmuşlar, üzerine, yanındaki topraklardan ayırt edilemeyecek gibi, toprak çekmişler ve Thessalia'lıların saldırısını burada karşılamışlardır. Bunlar, Phokis'lilerin üzerine atıldıkları zaman amphora dolu hendeğe düşmüşler, atlarının dizleri kırılmıştır.

29. Bu iki kırım yüzünden Thessalia'lılar büyük hınç besliyorlardı; haber çavuşu ile şu bildiriyi gönderdiler: "Phokis'liler, artık kusurunuzu daha iyi anlamış olmalısınız, bizim dengimiz olmadığınızı kabul ediniz. Eskiden Yunanlılarla beraberken, yani onlarla birlik olmayı istediğimiz sürece, sizden üstündük, şimdi de Barbarlar'ın yanındayız, canımız isterse topraklarınızı yağma eder, hatta gerekirse sizleri köle yaparız. Her şeyi yapabiliriz; ama içimizde hınç yoktur; siz de buna karşılık elli talant gümüş veriniz, o zaman biz de size topraklarınız üzerinde dolaşan tehlikeyi uzaklaştırmak için söz veririz".

30. Thessalia'lıların bildirisi buydu. Gerçekte bu bölgede Med'ler tarafına geçmeyen bir tek Phokis'liler kalmışlardı, konuyu incelediğim zaman bunun Thessalia'lılara karşı besledikleri nefretten ileri geldiğine hükmediyorum. Eğer Thessalia'lılar Yunanlıların saflarına geçselerdi, Phokis'liler de Med'lerden yana çıkarlardı diye düşünüyorum. Thessalia'lıların bildirilerine karşılık, bir şey vermeyeceklerini, eğer isteselerdi kendilerinin de tâ baştan Thessalia'lılar gibi

Med'lere hoş geldin diyebileceklerini söylediler; ama Yunanistan'a ihanet etmeye hiç bir zaman gönülleri yatmadığını da eklediler.

31. Bu yanıttan öfkelenen Thessalia'lılar, Phokis'lilere karşı yürüyebilmesi için krala kılavuzlar verdiler. Pers ordusu Trakhis'den Doris'e atıldı; Doris burada, Malis ile Phokis arasında, aşağı yukarı otuz stad genişliğinde dar bir toprak şeridi halinde uzanır; eskiden Dryopis diye anılan Doris, Peloponez Doris'lilerinin anayurdudur. Barbarlar Doris'e girdiler, ama yıkmadılar, halk Med'lere boyun eğmişti, Thessalia'lılar da bunlara dokunulmasını istememişlerdi.

32. Doris'ten Phokis'e geçen Pers'ler, buralarda oturanları yakalayamadılar; kimisi Parnassos tepelerine sığınmıştı (Parnassos'un üstü, Neon bölgesinde, Tithorea dağı denilen ayrı ve tek başına duran bir dorukta pek çok kişiyi barındırabilecek durumdadır), kimisi, daha büyük bir bölümü, Krisa ovasında kurulmuş bulunan Amphissa'ya, Ozolai Lokris'lilerinin yanına göç etmişti (324). Barbarlar sadece bütün Phokis'i yakıp yıktılar; orduya kılavuzluk için Thessalia'lılar şu sistemi uyguluyorlardı. Geçtikleri yerde ekini yakıyorlar, ağaçları kökünden kesiyorlar, kentleri ve tapınakları ateşe veriyorlardı.

33. Her tarafı yakıp yıkarak Kephisos vadisini izliyorlar, her yeri yakıp yıkıyorlardı. Drymos, Kharadra, Erokhos, Tethronion, Amphikaia, Neon, Pediai, Tritai, Elateia, Hyampolis, Parapotamioi kentlerini ve içinde pek çok sunu ve hazine bulunan büyük Apollon tapınağının bulunduğu Abai'yi ateşe verdiler. Burada bugün olduğu gibi o zaman da bir orakl vardı; yağmadan ve yangından tapınak da kurtulamadı. Dağların eteklerinde birkaç Phokis'li yakalamışlardı, kadınların, üst üste ırzına geçe geçe öldürdüler.

34. Parapotamioi'yu geçen Barbarlar, Panopeai'ye geldiler. Ordu orada ayrıldı. Daha kalabalık ve daha güçlü olan bölümü, Kserkses ile beraber Atina'ya doğruldu, Orkhomenos topraklarından Boiotia'ya girdi. Bütün Boiotia halkları Med'lerden yana kazanılmıştı ve kentlere dağıtılmış olan Makedonya'lılar tarafından korunuyorlardı; bunları Boiotia'lıların Med'lere yürekten bağlı olduklarına Kserkses katında tanıklık etsinler diye, Alexandros özel olarak göndermişti. Barbar ordusunun bir bölüğü işte buradan geçiyordu.

35. Öbür bölümü, önüne düşen kılavuzların peşinde, Parnassos'u sağda bırakarak, Delphoi tapınağı üzerine yürüyordu. Bunlar da Phokis topraklarından geçerken taş taş üstünde bırakmadılar; Panop'ların

Dauli'lerin ve Aiolid'lerin kentlerini yaktılar. Ordudan ayrılıp bu yola sapmalarından maksat, Delphoi tapınağını ve içindeki hazineleri almak ve kral Kserkses'e taşımaktı. Kserkses tapınakta, kendi sarayındakilerden daha değerli ne varsa hepsini biliyordu, bana böyle anlatmışlardır; hazineleri çok kişi bir bir sayıp dökmüştü kendisine; özellikle Alyattes oğlu Kroisos'un sunularından haberi vardı (325).

36. Başlarına geleceği bilen Delphoi'lular deli bir telâşa kapılmışlardı; yakalarını kaptırdıkları bunalım içerisinde, kutsal eşyayı ne yapalım, diye orakl'e danıştılar: Toprağa mı gömselerdi, yoksa başka bir ülkeye mi taşısalardı? Tanrı, yerlerinden kıpırdatmayı yasak etti; kendisinin olana kendisi bekçilik edebilirdi, öyle cevap verdi. Bunun üzerine Delphoi'lular kendi öz mallarının derdine düştüler. Karılarını, çocuklarını körfezin öbür kıyısına. Akhaia'ya yolladılar, çoğu Parnassos tepelerine tırmandı, eşyaları Korykos mağarasına sakladılar; kimileri de gizlice Lokris'e Amphissa'ya geçtiler. Tek kelimeyle Delphoi'lular kenti boşalttılar, geride yalnız altmış yurttaş ve bir de tanrı sözcüsü kaldı.

37. İstilâcı Barbarlar kutsal yapıyı seçebilecek kadar yaklaştıkları zaman, sözcü, ki adı Akeratos'du, tapınağın önünde bir bağlam silâh durduğunu gördü, bunlar içeriden, büyük salondan getirilmişlerdi; oysa bunlar kutsal silâhlardı, kim olursa olsun el değdiremezdi, günahtı. Koşup bu tabiatüstü olayı kentte kalmış olan Delphoi'lulara yetiştirdi. Ama Barbarlar, dağınık ve düzensiz bir halde itişe kakışa gelip Athene Pronaia tapınağı önüne vardıkları zaman, az önceki mucizeye yenilerinin katıldığını gördüler. Gerçekte bir sürü savaş aracının kendi kendine gelip tapınağın dışına çıkmış olması şüphesiz bir mucizeydi. Ama asıl şaşılacak olanı bundan sonraki mucizeydi. Barbarlar, Athene Pronaia tapınağı karşısına vardıkları zaman, diyordum, üzerlerine gökyüzünden yıldırımlar yağdı; Parnassos tepelerinden kopan iki kaya, korkunç bir gürültüyle istilâcıların üzerine indi, pek çoğunu ezdi ve o anda Athene Pronaia tapınağı içinden bir ses yükseldi, bir savaş narası koptu.

38. Hepsi bir araya gelen bu olaylar, Barbarlar'ın yüreğine yılgınlık saldı. Kaçtılar, bunu haber alan Delphoi'lular dağlardan indiler, peşlerine düşüp çoğunu öldürdüler. Kurtulanlar kendilerini Boiotia'ya dar attılar. Buradan kaçan Barbarlar, bana dediklerine göre, bu mucizelerden başka, birçok tanrısal şey daha gördüklerini anlatıyorlardı: İnsan boyundan çok büyük iki hoplit peşlerine düşmüş, kılıçtan geçirmiş, kovalamıştı.

39. Bu ikisi, Delphoi'lulara göre ulusal kahramanlardır, Phylakos ve Autonoos'taki tapınağın çevresinde kutsal kaleleri vardır. Phylakos'unki yolun hemen kıyısında, Athene Pronaia tapınağının hemen üstünde, Autonoos'unki ise Hyampia tepesi denilen tepenin eteklerinde, Kastalia çeşmesinin yanındaydı. Parnassos'tan kopan taşlar bugün de oldukları yerde durmaktadırlar; Athene Pronaia tapınağının duvarları içerisinde, Barbarlar'ın arasından yuvarlandıktan sonra gidip durdukları yerdedir. — İşte bu adamlar kutsal yapıdan uzaklara böyle kaçmışlardır.

Salamis Savaşı Öncesi

40. Artemision'dan kalkan Yunan filosu Atinalıların ricası üzerine, Salamis'e yanaşmıştı. Atinalılar çocuklarını ve karılarını Attika dışında güvenilir bir yere götürmek ve yapacakları şeyler konusunda görüşmek üzere istemişlerdi müttefiklerinden Salamis'e gitmeyi. Zira durum onları yeniden konuşmaya zorluyordu; zira bekledikleri olmamıştı: Peloponez ordusunun Boiotia'da Barbarlar'a karşı dayanacağını, sımsıkı duracağını sanmışlardı; oysa böyle olmamıştı ve şimdi de Peloponez'lilerin İsthmos üzerine duvar çekmeye koyulduklarını, kendi Peloponez'lerinin derdine düşüp üst yanına boş verdiklerini öğrenmişlerdi. Bunu öğrendikleri içindir ki müttefiklerinden Salamis'e gidilmesini istemişlerdi.

41. Böylece Salamis'e gelindi. Atinalılar da kendi yurtlarına gelmiş oldular. Gelir gelmez bir karar yayınladılar, Atina'da oturanları kendi olanaklarıyla, çoluk çocuklarını güvenlik altına almaya çağırdılar. Bunun üzerine çoğu ailesini Troizen'e, öbürleri Aigina'ya, başkaları da Salamis'e gönderdi. Bunları çabucak uzaklaştırmalarının bir nedeni, orakl'e uymaktı, ama asıl önemli neden şuydu: Atinalılar anlatırlar ki, kocaman bir yılan vardı, tapınağın içinde yaşıyordu ve Akropol'ün koruyucusuydu; yalnız bunları söylemekle kalmazlar, onu tapınağın konuğu sayarlar, aydan aya, vergi verir gibi, bal çöreği götürürlerdi; her zaman bu çöreği yediği halde, şimdi çörek dokunulmamış olarak duruyordu. Rahibe, durumu haber vermişti; Atinalılar bir saniye gecikmeden hemen kentten çıkmak için acele ettiler, çünkü tanrıçanın da tapınağı bırakıp gittiğine hükmetmişlerdi. Evlerini taşıyıp güven altına aldıktan sonra dönüp deniz ordusuna katıldılar.

42. Artemision'dan gelenler gemilerini Salamis demir yerine bağlarlarken, onların gelmiş olduklarını haber alan öbür Yunan filoları da çabucak Troizen'den gelip onlara katıldılar; çünkü daha ön-

ce alınış oldukları emre göre, bütün gemiler Troizen'in limanı olan Pogon'da toplanmışlardı. Şimdi Artemision'dakinden çok daha önemli bir filo toplanmış oluyordu; zaten bunlar daha çok sayıda site tarafından donatılmışlardı. Amiral, gene Artemision'dakiydi; hep o Eurykleides oğlu Sparta'lı Eurybiades, ki aslında kral soyundan bile değildi. Gemilerin en çoğunu veren, yelkenlilerin en iyilerini donatan Atinalılardı.

43. Sefere katılan uluslar şunlardır: Peleponez'den, Lakedaimon' dan on altı gemi, Korinthos'lular Artemision'da ne kadarsa gene o kadar, Sikyon'lular on beş gemi, Epidauros'lular on, Troizen'liler beş, Hermione'liler üç gemi. Bu sonuncusu dışında, öbürlerinin hepsi Dor ve Makedon ırkındandırlar; bundan önceki son durakları Erineos, Pindos ve Dryopis'tir. Hermione'liler Dryopis'lidirler, bunları bugün Doris denilen ülkeden Herakles ve Malis'liler kovmuşlardır.

44. Peloponez'lilerden sefere katılanlar bunlardı. Anakaradan Peloponez dışında, önce Atinalıları saymak gerekir, bütün öbürlerinin getirdikleri gemilerin tümü ile ölçüştürülebilir, yalnız kendilerinden olmak üzere yüz seksen gemi getirmişlerdir; zira Salamis' de Plataia'lılar onlarla beraber değildiler, nedeni şu: Yunanlılar, Artemision'dan ayrıldıktan sonra Khalkis açıklarına geldikleri zaman Plataia'lılar, Boiotia'nın, Euboia karşısına düşen kıyılarına çıktılar, ailelerini ve eşyalarını güvenilir bir yere taşımak istediler; bu işlerle uğraşırlarken geç kalmışlardı. — Bugün Yunanistan denilen ülke Pelasg'ların elindeyken Atinalılar da Pelasg'lardandılar ve Kranai adını taşıyorlardı; kral Kekrops zamanında Kekropid'ler adını almışlar, daha sonra Erekhtheus iktidara geçtiği zaman, adları Atinalılar olarak değişmiştir; sonradan Ksuthos oğlu İon, Atina ordusunun başına geçmiş ve onun adına uyarak İonia'lı adını almışlardır.

45. Megara'lılar Artemision'daki kadar gemiyle katılmışlardı; Amprakia'lılar müttefiklere yedi gemi getirmişlerdi, Leukas'lılar ise üç gemi; bu sonuncular Dor ırkındandırlar ve Korinthos'dan gelmedirler.

46. Adalarda yaşayanlardan Aigina'lılar otuz gemi getiriyorlardı. Daha çok gemi donatmışlardı ama, onları kendi yurtlarını korumak için kullanıyorlardı, Salamis de bu otuz yelkenliyle dövüşmüşlerdir. Aigina'lılar, Epidauros Dor'larındandı; adları eskiden Oinone diye anılırdı. Aigina'lılardan sonra Artemision'daki yirmi gemileriyle safa giren Khalkis'liler ve o savaştaki yedi gemileriy-

le Eretria'lılar geliyorlardı; bunlar İonia'lıdırlar; Keos'lular, ki bunlar da Atina'dan gelme İonia'lılardandırlar, Artemision'daki aynı gemilerle katılıyorlardı; Naxos'lular dört gemi donatmışlardı; yurttaşları onları, öbür adalıların yaptıkları gibi, Med'lere katılmak üzere göndermişlerdi, ama aldıkları emri dinlemeyip Yunanlılara katılmışlardı ve bunu filoya komuta eden ve adanın ileri gelen kişilerinden biri olan Demokritos'un isteği üzerine yapmışlardı. Naxos' lular Atina asıllı İonia'lılardandırlar. Styra'lılar Artemision'daki gemilerle katılıyorlardı; Kythnos'lular bir trirem ve bir elli kürekli; bu iki ulus Dryopis'dendi. Eeriphos, Siphnos ve Malis'liler de sefere katılıyorlardı; adalarda yaşayanlardan, Barbarlar'a toprak ve su vermeyenler yalnız bunlardı.

47. Bu sefere katılmak için toplanmış bulunan bütün bu uluslar Thesprot'ların ve Akheron'un berisinde otururlar (326); Thesprot' ların toprakları Amprakia'lıların ve Leukas'lıların topraklarına bitişikti, ki bunlar da müttefikler arasındaydılar ve en uzak yerlerden gelenler bunlardı. Bu sınırın ötesinde oturanlardan yalnız Kroton' lular, tehlikeye düşen Yunanistan'ın yardımına koştular, o da bir gemi ile; komutanları Pythia Oyunlarında üç sefer kazanmış olan Phayllos'du. Kroton'lular Akhaia soyundandırlar.

48. Elli kürekli gemiler göndermiş olan Melos, Siphnos ve Seriphos' lulardan gayrı hepsi sefere trirem'lerle katılıyorlardı; elli kürekli-lerden Melos'lular, ki asılları Lakedaimon'du, iki, Atina asıllı İonia'lılardan olan Siphnos'lularla Seriphos'lular da her biri birer tane vermişlerdi. Toplam, elli kürekliler dışında, üç yüz yetmiş sekiz gemi eder.

49. Saydığımız sitelerin şefleri Salamis'de buluşunca bir meclis topladılar. Eurybiades oturumu açtı, isteyenlerin düşüncesini söylemesini bildirdi: Savaşa, ellerinde bulunan bölgelerden hangisinde girmek daha iyiydi? Attika artık ellerinde olmadığına göre, ancak başka yerler söz konusu olabilirdi. İleri sürülen görüşlerin çoğu İsthmos'a doğru çekilmek ve savaşa Peloponez önlerinde girmek noktasında birleşiyordu; bu düşünceye dayanak olarak, Salamis'de kalırlar ve denizde yenilirlerse bir adada çevrili kalmış olacaklarını ileri sürüyorlardı, orada hiç bir yandan yardım görmek olanağı yoktu, oysa İsthmos'a yakın olurlarsa, her biri kendi ülkesine gidebilecekti.

50. Peleponez'li komutanlar bu düşünceleri ileri süredursunlar, bir Atinalı çıkageldi ve Barbar'ın Attika'ya girdiğini ve ülkeyi baştan sona ateşe verdiğini bildirdi. Sahiden de, Kserkses'in komu-

tası altında Boiotia'yı geçen birlikler, Peloponez'e sığınmış olan Thespia'lıların kentini ve gene boş olan Plataia'lıların kentini yakmışlardı, çünkü kral, Thebai'lilerden, bunların Med'lerle bağlaşmak istemediklerini öğrenmişti.

Kserkses Atina Akropolünü Yakıyor

51. Barbarlar, Hellespontos'da bir ay kalmışlar ve bu süre içinde Avrupa'da yığınaklar yapmışlardı (327), Hellespontos'u aştıklarından bu yana, Attika'ya gelinceye kadar da üç ay geçmişti; ve bu süre Atina'da Kalliades'in Arkhon olduğu zamana rastlamaktaydı. Boş kenti aldılar; sadece tapınağa sığınmış birkaç Atinalı, tapınağın kâhyaları ve Akropol'ün üzerinde, düşman saldırısına karşı ağaç barikatlar yapıp arkasına kapanan fakir fukaradan başka kimseyi bulamadılar; bunlar, Salamis'e kaçmayı düşünemeyecek kadar yoksuldular. Ayrıca, Pythia'nın ağaç duvarın ele geçmezliği üzerine vermiş olduğu orakl'in gerçek anlamını öğrenmeyi de istiyorlardı. Onların fikrince orakl'in gösterdiği sığınak burasıydı, gemiler değil.

52. Pers'ler, Akropol'ün karşısına düşen ve Atinalıların Ares tepesi (328) dedikleri dik bayırı tuttular ve kaleyi kuşattılar ve bunu şöyle yaptılar: Oklarına kıtık sardılar, tutuşturdular ve barikata attılar. Kuşatılmış olan Atinalılar, zor durumda kıstırılmış olmalarına ve kazıklardan yapılmış duvarın ihanetine rağmen dayanıyorlardı. Peisistratid'ler onları teslim olmaları için boşuna çağırıyorlardı, dinlemek bile istemiyorlardı; savunmak için ellerinden geleni yapıyorlardı ve özellikle, Barbarlar kapılara doğru atıldıkları zaman üzerlerine iri taşlar yuvarlıyorlardı; Kserkses'i epeyce bir zaman çaresiz ve ne yapacağını bilmez bir halde bırakmışlardı.

53. Ama Barbarlar sonunda çaresini buldular; çünkü orakl'in gerçekleşmesi için Attika'nın anakaradaki her şeyinin Pers'lerin eline geçmesi gerekiyordu. Akropol'ün önünde ve kapıların ve Akropol'e çıkan yolun ötesinde bir yer vardı ki, oraya nöbetçi konulmamıştı, bir insanın tırmanabileceği bir yer değildi, gene de bazıları Kekrops kızı Aglauros (329) tapınağı karşısına düşen bu tepeye, bayırın çok dik olmasına rağmen, tırmanabildiler. Bunların tepeye çıktıklarını gören Atinalılardan kimisi, kendilerini yukardan atıp ezildi, kimisi de tapınağın içine sığındı. Tepeyi aşmış olan Pers'ler önce kapılara koşup açtılar, sonra yalvarıp yakarmalarına bakmadan, içerdekilerin hepsini kılıçtan geçirdiler; hepsini öldürdükten sonra tapınağı yağma ettiler ve Akropol'ü tamamen yaktılar.

54. Atina'yı baştan sona ele geçiren Kserkses, Susa'ya bir atlı göndererek, kazanmış olduğu başarıları Artabanos'a haber verdi. Habercinin gittiği günün ertesi, orduda bulunan Yunanlı sürgünleri getirtti, Akropol'e çıkıp kendi ulusal töreleri uyarınca kurbanlar kesmelerini emretti, belki bir rüya görmüştü, onun için kurban kesilmesi emrini veriyordu, belki de tapınağı yaktım diye içine kurt düşmüştü. Atina sürgünleri buyruğu yerine getirdiler. Ve niye anlatıyorum bunu, onu da söyleyeceğim.

55. Akropol'de toprağın oğlu denilen Erekhtheus'a ait bir tapınak vardı; bu tapınağın içerisinde bir zeytin ağacı, bir de tuzlu kaynak (330) bulunuyordu; Atina'da yaygın bir anlatıya göre, bunları Poseidaon ile Athene, bu topraklar senindi, yok benimdi diye çekiştikleri sırada, kendi iddialarının kanıtı olarak yaratmışlardı. Barbarlar tabiî bütün tapınakla beraber bu zeytin ağacını da yakmışlardı; yangının ertesi günü, kralın kurban töreni için göndermiş olduğu Atinalılar, kutsal yere vardıkları zaman, yanan zeytin ağacından bir filiz sürmüş ve şimdiden bir dirsek boyuna varmış olduğunu gördüler. Yani, onlar böyle anlatmışlardır.

56. Salamis'de toplanmış olan Yunanlılar, Atina Akropol'ünün başına gelenleri haber aldıkları zaman, o kadar fena oldular ki, komutanların bazıları, görüşülmesine başlanan tasarının kabul edilmesini bile beklemeden gemilerine koştular ve hemen geri çekilmek üzere yelken açtırdılar; toplantıda kalmış olanlar da savaşa İsthmos önünde girmek için kesin karar aldılar. Gece iniyordu; savaş meclisi sona ermişti, hepsi gemilerine dağılıyorlardı.

57. Themistokles gemisine döndüğü zaman, bir Atinalı, Mnesiphilos, neye karar verdiklerini sordu. Ve onun ağzından, gemileri İsthmos'a götürüp savaşa Peloponez önlerinde girmeye karar verildiğini öğrenince şunları söyledi: "Peki! Eğer gemilerini Salamis'den alıp giderlerse, iyi bil ki, artık elinde, neresi olursa olsun, hiç bir ülkeyi savunmak için savaşa girebilecek kadar gemi kalmaz, bunların hepsi kendi sitelerine dönerler; ne Eurybiades ne de başkası kuvvetlerimizin dağılmasını önleyebilir; kör olmuş bunlar, bu yüzden Yunanistan'ı kaybedeceğiz. Hemen geri dön, belki onları bu düşünceden vazgeçirebilirsin; belki Eurybiades'i caydırıp burada kalmasını sağlayabilirsin".

58. Bu sözler Themistokles'in çok hoşuna gitti; hiç bir şey demeden Eurybiades'in gemisine yollandı. Oraya varınca iş için görüşmeye geldiğini bildirdi. Eurybiades gemiye çıkmasını ve isteği ne ise söylemesini rica etti. Themistokles, amiralin yanına oturdu ve

Mnesiphilos kendisine neler söylediyse, sanki kendi düşüncesiymiş gibi, bir bir anlattı, kendiliğinden de birçok kanıt ekledi ve onu gemiden çıkıp savaş meclisini yeniden toplantıya çağırtıncaya kadar susmadı.

59. Meclis toplanır toplanmaz, daha Eurybiades komutanları ne için toplandığını söylemek için ağzını açmaya fırsat bulmadan Themistokles atıldı, acele bir dileği olan bir kimse gibi konuştu ve yaman konuştu. Söylevinin ortasında Korinthos'luların şefi Okytos oğlu Adeimantos şöyle dedi: "Themistokles, yarışlarda sırası gelmeden atılanlara sopa çekerler!!'. — "Evet, diye cevap verdi öbürü, suçunu bağışlatmak ister gibi, ama erken davranmayanlar da taçtan yoksun kalırlar".

60. Önce sözünü kesen Korinthos'luya böyle ince bir karşılık verdi, sonra Eurybiades'e döndü, daha önce kendisine, ordunun Salamis'ten çıkması halinde dağılacağına dair söylemiş olduklarından hiç birine dokunmadı; çünkü müttefiklere karşı ağır bir suçlama olurdu; başka şeyler ileri sürdü:

a) "Yunanistan'ı kurtarmak bugün senin eline kalmıştır, eğer benim sözümü dinler ve donanmayı İsthmos'a kadar geri çektirmek isteyenlere kulak vermeyip, deniz savaşını burada kabul edersen, Yunanistan'ı kurtarabilirsin. Şimdi iki görüşü de dinle ve tart: Eğer İsthmos yanında dövüşürsen açık denizde dövüşeceksin, ki bu durum bizim için elverişli değildir, gemilerimiz daha ağır, sayıları daha azdır; ayrıca savaşı kazanmış olsak bile, Salamis, Megara ve Aigina elden gitmiş olacaktır. Zira düşmanın kara ordusu da filosunun peşinden gelecektir; onu Peloponez kapılarına kadar kendi elinle çekmiş ve bütün Yunanistan'ın geleceğini tehlikeye atmış olacaksın.

b) Ama tersine benim planımı tutarsan, şu yararları elde etmiş olursun: Önce, durum strateji gereklerine uygun gelişirse eğer, çok büyük bir filoyu dar bir yerde az gemiyle karşılayarak tam bir zafer kazanırız; zira nasıl serbest manevra yapabilmek düşmanın yararına ise, dar bir kanalda karşılaşmak da bizim yararımızadır. Ayrıca şunu da ekleyeyim ki, çocuklarımızın ve karılarımızın sığınmış oldukları Salamis de kurtulmuş olur. Ama asıl şu ki, benim planım sizin için en değerli olan şeyleri karşılamaktadır; burada kalmak suretiyle Peloponez önüne gemilerden kurulu bir kale duvarı çekmiş olacaksın, bu duvar, İsthmos'da çekilecek olan duvardan daha az güvenilir değildir ve böylece düşman çapulcularını Peloponez'in eşiğine kadar çekmemiş olacaksın.

c) Eğer sonuç umduğum gibi çıkarsa, eğer denizde zafer bizim olursa, Barbarlar, İsthmos'a kadar gelemeyecekler, Attika'dan öteye bir adım atamayacaklardır, karmakarışık kaçacaklardır; Megara'yı, Aigina'yı ve bir orakl'in düşmanlarımızı önünde yeneceğimizi bildirmiş olduğu Salamis'i de kaybetmemiş olacağız. İnsanların ancak akla uygun olan tasarıları gerçekleşebilir; eğer tasarı akıllıca olmazsa, tanrı da onun gerçekleşmesine yardım etmez".

61. Themistokles'in bu söylevi üzerine Korinthos'lu Adeimantos bir daha davrandı; bu vatansızı susturmak ve Eurybiades'in, bir serserinin önerisini oya sunmasını önlemek istiyordu. Themistokles'in eğer görüşülmesini istediği düşünceleri varsa, bunları bir site adına ileri sürmeliydi. Ona küfür ediyordu, zira Atina artık elden gitmişti, boyunduruğa vurulmuştu. Bu sefer Themistokles, bu şefe ve Korinthos'lularına sert bir cevap yapıştırdı; Atinalılar böyle ellerinde tayfası ve donatımı ile hiç eksiksiz iki yüz gemi bulundurdukları sürece, öbürlerinden daha önemli bir sitenin ve ülkenin sahibi sayılırlardı; zira böyle bir kuvvetin saldırısına karşı durabilecek bir tek Yunan ulusu yoktu.

62. Bu görüşü daha da geliştirerek, bu sefer doğrudan doğruya Eurybiades'in üzerine yürüdü, sert sözler söyledi: "Sen, dedi, eğer burada kalırsan, yiğit bir adam olursun; kalmazsan Yunanistan'ı mahvetmiş olursun; zira savaşın düğümü bizim gemilerimizin üzerindedir. İnan bana. Eğer olmaz dersen, o zaman biz de, bir saniye bile gecikmeden hemen çoluk çocuğumuzu yükler, İtalya'ya, Siris'e gideriz (331). Orası nice zamandır bizimdir ve orakl'ler bize orasını kolonize etmemizi bildirmişlerdir; siz de o zaman bizim gibi bir müttefikten yoksun kalınca, bu sözlerimi hatırlarsınız".

63. Themistokles'in sözleri Eurybiades'in gözlerini açtı — ve özellikle, sanırım, gemileri İsthmos'a götürmeye kalkarsa, Atinalıların kendilerinden ayrılmalarından korktu; gerçekten Atinalılar giderlerse öbürleri savaşmazlardı. Bunun için oldukları yerde kalmaya ve savaş için burada tutunmaya karar verdi.

64. Bu söz çarpışmasından ve Eurybiades kararını verdikten sonra, Salamis'de toplanmış olan Yunanlılar, burada savaşmak üzere hazırlıklara giriştiler. Gün ışıdı, güneş yükseldi, toprak ve deniz bir depremle sarsıldı. Hemen tanrılara dualar etmeye ve Aiakid'lerden yardım dilemeye karar verdiler ve karar verir vermez uyguladılar; bütün tanrılara dualar ettiler; Salamis'den Aias ile Telamon'u istettiler ve Aiakos ile öbür Aiakid'leri getirtmek üzere Aigia'ya gemi gönderdiler (332).

65. Bakınız ne anlatıyor Theokydes oğlu Dikaios (333), ki o zamanlar Atina sürgünü olarak Med'lerin yanında bulunuyor ve onlardan büyük saygı görüyordu: Kserkses birlikleri, Atinalıların bırakıp kaçmış oldukları Attika'yı yakıp yıktıkları sırada, bir gün, Lakedaimon'lu Demaratos ile birlikte Thria ovasında (334) bulunuyorlarmış, Eleusis yörelerinden doğru, en az otuz bin kişilik kadar bir ordunun kaldırabileceği gibi bir toz bulutunun yükseldiğini görmüşler; şaşırmışlar, bu tozu kim kaldırabilir acaba, diye sormuşlar kendi kendilerine; ve derken sesler işitmeye başlamışlar, bu sesler ona İakkhos onuruna okunan mistik ilâhî sesleri gibi geliyormuş. Eleusis tarikatini bilmeyen Demaratos, bu gürültünün nereden geldiğini sormuş; o da ona cevap vermiş: "Demaratos, kral ordusunun başına büyük bir felâket gelecek, gelmemesi mümkün değil. Besbelli, Attika boş olduğuna göre, bu dinsel hava tanrıların işidir; bu yukarının Atinalılara ve müttefiklerine Eleusis'den gelen yardımıdır. Eğer Peloponez üzerine atılırsa tehlike, kralın hem kendisine hem de ordusuna inecektir; eğer Salamis'de demirli olan gemiler üzerine yönelirse, kral donanmasını kaybetmek gibi büyük bir tehlikeyle karşılaşacaktır. Atinalılar her yıl Anne ve Kız'ı için bu bayramı kutlarlar (335) ve gerek kendi aralarından, gerekse öbür Yunanlılardan kim isterse bu tarikata bağlanabilir; dinlediğin bu hava, bu bayramda söylenen İakkhos mistik ilâhisidir". Bunun üzerine, diyor, Demaratos ona şöyle cevap vermiş: "Sus ve bunları başka kimseye söyleme; eğer bu sözler kralın kulağına gidersе kafan da gider; seni ben de kurtaramam ve yeryüzünde kurtarabilecek bir tek kişi, evet bir tek diyorum, yoktur. Dilini sıkı tut; bu ordunun sonu ne olacaktır? Tanrılardan başka kimse bilemez". O, bu öğüdü verirken, içinden sesler gelen toz bulutu, diyor Dikaios, bir tek ve iri bulut haline geldi, gökyüzüne yükseldi, Salamis'e, Yunan donanmasının üstüne doğru uçtu gitti. İşte Kserkses donanmasının başına gelmek üzere olan felâketi böyle öğrenmişler. Theokydes oğlu Dikaios'un hikâyesi işte budur ve Demaratos ile başka birkaç kişiyi de tanık göstermektedir.

66. Kserkses donanmasındaki askerler, Lakedaimon'luların uğramış oldukları felâketi gördükten sonra Trakhis ile Histiaia arasındaki yolu bir daha geçtiler ve üç gün dinlendikten sonra Euripos'u aştılar; bir üç gün daha geçtikten sonra Phaleron'a vardılar. Benim hesabımca, gerek kara ordusundaki, gerek gemilerdeki savaşçı sayısı, Atina üzerine atıldıkları sırada, Sepias'da ve Thermopyl'lerde olduğundan daha az değildi. Fırtınada, Thermopyl'lerde ve Artemision'da uğradığı kayıpları, kral ordusuna hâlâ gelmekte olan yeni kontenjanların rahat rahat karşıladığını söyleyebilirim, ki bun-

, lar Malis'liler, Doris halkı, Lokris'liler, Boiotia'lılar, ayrıca Thespia' lılar ile Plataia'lılar dışında, bütün bölgelerden gelenler ve Karystos' lular, Andros'lular, Tenos'lular ve adlarını yukarda saymış olduğum beş tanesinin dışında, bütün öbür adalar halklarından toplanmış olanlardı. Zira Pers, Yunanistan'ın içlerine daldığı ölçüde, kendisine katılan ulusların sayısı da artıyordu.

67. İmdi, ne zaman ki bütün bu insanlar Atina'ya geldiler, —yalnız Paros'lular Kythnos'da kalmışlardı, olayların gelişmesini bekliyorlardı— ne zaman ki diyordum, bunlardan başka hepsi Phaleron'a geldiler, Kserkses de kalkıp donanmayı görmeye geldi; donanmayla bağlantı kurmak ve denizcilerin görüşlerini almak istiyordu. Şeref makamına oturduktan sonra, gemileriyle birlikte gelmiş olan çeşitli ulusların tyranlarıyle deniz komutanlarını çağırttı; kralın gösterdiği sıralamaya göre, en başta Sidon, sonra Tyros kralı olmak üzere, hepsi yerlerini aldılar. Sonra Kserkses, Mardonios'un aracılığı ile her birine sordurdu, deniz savaşına girmeli miyiz, diye.

68. Mardonios, Sidon'dan başlamak üzere her kaptana sırayla sordu; hepsi de aynı şeyi söylediler, savaştan yana çıktılar; bir tek Artemisia onların görüşüne katılmadı.

a) "Benim tarafımdan krala şunu söyle Mardonios, dedi; ben ki Euboia yakınındaki savaşta, ne onun askerlerinden daha az yararlık gösterdim, ne de yardımcılarının en gevşeği oldum. Efendimiz diyeceksin ona şimdi, benim gerçek düşüncem ne ise onu sana bildirmem ve senin en çok yararına olduğunu sandığım şeyi açıklamam gerekir. Onun için sana şunu söylüyorum: Gemilerini sakın, denizde savaşa girme; bir erkek bir kadına ne kadar üstünse, buranın denizcileri de senin denizcilerinden o kadar üstündür. Denizde savaşa girmenin gereği nedir? Atina'nın, bu seferin baş nedeni olan yerin efendisi değil misin? Ve Yunanistan'ın geri kalan yerlerinin efendisi değil misin? Artık kimse senin önüne geçemez; yolunu kesmek isteyenler süprülecekleri kadar süprüldüler.

b) Savaş, düşmanların için, nerede bitecek? Şimdi sana bunun için ne düşündüğümü söyleyeceğim; eğer gözü kapalı bir deniz savaşına atılmazsan, eğer gemilerini burada, kıyıya yakın olarak tutarsan, hatta Peloponez'e doğru ilerlesen bile, efendimiz, buraya gelirken ulaşmayı düşündüğün bütün amaçlarının gerçekleştiğini göreceksin. Yunanlılar senin karşında uzun süre dayanamazlar; onları dağılmaya zorlayacaksın ve her biri kendi sitesine kaçıp gidecek. Zira, aldığım habere göre bu adada yiyecek yoktur, öbür yandan

eğer Peloponez'e karşı kara kuvvetlerini gönderirsen, hiç sanmam ki, o ülkelerden gelmiş olanlar burada oturup seyirci kalsınlar; onların yalnız Atina'yı savunmak için denize çıkmak isteyecekleri düşünülemez.

c) Buna karşılık hemen bir deniz savaşına atılırsan, denizde uğranılacak bir yenilgi, korkarım ki kara ordusunun da başını yer. Bir de şunu düşün Büyük Kral, ki cömert kimselerin köleleri değersiz olur, oysa kötülere iyi hizmet edilir. Şimdi sen, ki insanların en soylususun, müttefik adı altında kötü kölelere sahipsin, Mısırlılar, Kıbrıslılar, Kilikia'lılar, Pamphylia'lılar, kendilerinden hiç bir şey beklenemeyecek insanlardır".

69. Artemisia, Mardonios'a bunları söylerken, kendisini sevenler üzülüyorlardı, deniz savaşını istemiyor diye üzerine kralın öfkesini çekebileceğini düşünüyorlardı; tersine, onu sevmeyenler ve müttefikler arasında özellikle ayrıcalı tutulduğu için çekemeyenler, bu sözlerle kendi sonunu hazırlıyor diye seviniyorlardı. Ama ileri sürülen görüşler Kserkses'e iletildiği zaman, en çok Artemisia'nın görüşünü beğendi ve zaten büyük bir insan olarak tuttuğu bu kadın, daha sıcak övgülerini kazandı. Bununla beraber çoğunluğun sözünü dinledi; Euboia'da denizcileri gevşek davranmışlardı, çünkü kendisi orada değildi, böyle hayale kapılıyordu ve şimdi onları kendi gözleri önünde dövüştürmek için hazırlanıyordu.

Salamis Deniz Savaşı

70. İşaret verilince denize açılan şefler, gemilerini Salamis'e sürdüler ve savaşta tutacakları yerler belli olunca, zahmet çekmeden safa girdiler. Bu durum alınıncaya kadar, savaşa tutuşmak için yeteri kadar gündüz kalmamıştı; gece bastırmıştı ve artık saldırıya yarın geçmek için hazırlanacaklardı. Yunanlılar için, Peloponez'liler için korkunç bir sıkıntı başlamıştı. Görüyor ve korkuyorlardı ki, Salamis'de kalmakla, Atina toprakları uğruna deniz savaşına girecekler ve yenilirlerse eğer, asıl kendi topraklarını savunmasız bırakarak, adada kapalı kalacaklar, orada kuşatılacaklardı.

71. Bu arada Barbar ordusu Peloponez'e doğru yol alıyordu; anakarada Barbar ileri yürüyüşünü durdurmak için, yapılamayacak şeyler yapılmıştı. Peloponez'liler, Leonidas'ın ve arkadaşlarının Thermopyl'lerdeki sonunu haber aldıkları zaman, bütün kentlerden İsthmos'a doğru akmışlar ve orada savunmaya hazırlanmışlardı; başlarında Anaxandridas'ın oğlu ve Leonidas'ın kardeşi Kleombrotos vardı. İsthmos'da kamp kurmuşlardı, Skironia yolunu tıkamış-

lardı; bundan sonra savaş meclisinde alınan karar gereğince, kıstağın ortasında bir de duvar örmeye başladılar. Binlerce insan toplandığı ve hepsi de işe sarıldığı için iş iyi yürüdü; yarış edercesine taş, tuğla, mertek, kum torbası taşıdılar ve savunucular, gece gündüz bir an bile işlerini savsaklamadılar.

72. Bütün güçleriyle İsthmos'u savunmak için gelmiş olan Yunanlılar şunlardı: Lakedaimon'luların ve Arkadia'lıların tümü, Elis'liler, Korinthos'lular, Sikyon'lular, Epidauros'lular, Phlios'lular, Troizen'liler, Hermione'liler. Tehlikeye düşen Yunanistan için titreyerek, yardıma koşanlar bunlardı; Peloponez'lilerin geri kalanları aldırış etmiyorlardı. Olimpiyat ve Apollon Karneios (336) bayramları yeni bitmişti.

73. Peloponez'de yedi ulus oturur. Bunlardan ikisi yerlidir ve bugün de ilk olarak yerleşmiş oldukları yerdedirler; bunlar Arkadia'lılar ve Kynuria'lılardır. Bir üçüncüsü, Akhaia halkı, Peloponez'den çıkmamış, ama ilk yurdunu bırakarak başta kendisine yabancı olan bir bölgeye yerleşmiştir. Bu yedi ulustan geri kalan dördü dışardan gelmiştir; bunlar Dor'lar, Aitoloi'liler, Dryop'lar ve Lemnos'lulardır (337). Dor'ların ünlü birçok kenti vardır; Aitoloi'lerın yalnız Elis; Dryop'ların Hermione ve Asine, bunlar Lakonia'daki Kardamyle'ye yakındır; Lemnos'luların hepsi de o Paroreat denilen dağlılardır. Kynuria'lılara gelince, yerli olmakla beraber İon ırkından gibi görünürler ve böyle olan yalnız onlardır; ama bunlar egemenlikleri altına girmiş oldukları Argos'luların ve bir de zamanın etkisiyle tamamen Dor'lar gibi olmuşlardır; Orneat'lar ve komşuları da aynı adla anılırlar. Bu yedi ulustan, hemen yukarda özellikle belirtmemiş olduklarım tarafsızlık güdüyorlardı, —eğer serbestçe söylemeye izin varsa— tarafsız kalmak suretiyle Med'lerle uyuşmuş oluyorlardı.

74. İşte İsthmos'takilerin yüklendikleri görev buydu, son partinin bu büyük yarışta oynanacağına inanmışlardı, donanmanın parlak bir zafer kazanabileceğini pek sanmıyorlardı. Salamis'dekiler kendilerine bu yandan ulaşan haberlere rağmen korku içindeydiler ve kendileri için olmaktan çok, Peloponez için kaygılanıyorlardı. Şimdiye kadar yalnız birbirlerinin kulaklarına fısıldamakla ve Eurybiades'in ataklığına şaşmakla yetiniyorlardı; ama sonunda hoşnutsuzluk açığa vuruldu ve yüksek sesle konuşulmaya başlandı. Ve yeniden savaş meclisi kuruldu ve bir önceki sorun uzun uzun tartışıldı; kimisi burada kalıp zaten düşman eline geçmiş bir yeri savunmaktansa Peloponez'e gitmek ve partiyi orada oynamak gö-

rüşünü tutuyordu; Atinalılar, Aigina'lılar ve Megara'lılar burada kalmak ve burada savaşmak istiyorlardı.

75. Themistokles yenilmişti; Peloponez'lilerin görüşü kazanmıştı. Sezdirmeden meclisten çıktı, bir adamı kayığa bindirip Med filosuna gönderdi, adama neler söyleyeceğini iyice belletmişti; adamın adı Sikinnos'du, Themistokles'in adamları arasındaydı ve görevi Themistokles'in çocuklarını eğitmekti. Thespia'lılar yeni yurttaşlar yazdıkları sırada Themistokles onu da Thespia'lı yapmış ve çok da para vermişti. İmdi, bu adam bir kayığa bindi, Barbar komutanlarına gitti ve onlara şunları söyledi: "Atinalıların komutanı beni öbür Yunanlılardan gizli olarak gönderdi (zira, aslında kraldan yanadır ve zaferin Yunanlılardan çok sizde kalmasını ister); size şunları bildirmemi istedi, düşmanlarınız korku içindedirler; kaçmaya hazırlanmaktadırlar ve eğer şimdi onları kolay kolay kaçmaya bırakmazsanız düşünülebilecek en güzel darbeyi vurabilirsiniz. Aralarında anlaşamıyorlar; bundan sonra size karşı dayanabileceklerinden korkmayınız; tersine, sizden yana olanlarla size düşman olanlar kendi aralarında çarpışacaklar, siz de sadece bir deniz savaşı seyredeceksiniz". Onların kafalarına bu fikri soktu ve hemen sıvıştı.

76. Düşman şefleri bu haberi inanmaya lâyık buldular; önce Salamis ile anakara arasındaki küçük adaya (338) çok sayıda Pers taburu indirdiler; sonra gece yarısı olunca, sol kanatlarını açarak Salamis doğrultusunda bir çevirme manevrasına giriştiler; öbür yandan Keos ve Kynosura çevresindeki gemiler de açılarak Munykhia'ya kadar bütün boğazı kapattılar. Gemilerini böyle açmaktan maksatları, Yunanlıların kaçmasını önlemek ve Salamis'de kapalı tutarak, Artemision'daki başarılı dayatmalarının cezasını vermekti. Psyttaleia adacığına indirdikleri Pers taburları ise, savaş başladıktan sonra, kendi askerlerine yardım edecek, düşman askerlerini öldüreceklerdi, zira —başlamak üzere olan savaş bu adacığın hemen önünde olacaktı— gemi enkazı ve denize düşen askerler bu kıyılara sürükleneceklerdi. Bütün bu hazırlıkları büyük bir sessizlik içinde yapıyorlardı, düşmanın farkına varmasını istemiyorlardı; ve bütün gece boyunca, yatıp dinlenmeyi düşünmeden, çalıştılar.

77. [Gözlerimi bu çeşit olaylara çevirdiğim zaman, orakl'lere karşı çıkamıyorum ve bunları aldatıcı sayamıyorum; ve şüphesiz şunun gibi açık anlamlı kehanetleri değersiz saymak elimden gelmiyor:

Evet, Artemis altın kılıcını kaldırdığı zaman
Onların yüzen köprüsü kutsal adayı
Dalgaların dövdüğü Kynosura burnuna bağlayacak;

Atinalı güzel ağaç kesilip kumsala düştüğü zaman
— Ey deli ümit! — o zaman tanrısal ceza,
Dünyanın ağzına kölelik gemi takmak isteyen
O kaba atılımlı nâdan gururun hakaretini söndürecektir.
Tunç tunçla ezilecektir; kara dalga üzerine Ares'in
Kollarından dere gibi kanlar dökülecektir; ve bizim
İçin bu Özgürlük Günü'nün ağırması olacak ve
Sitelerimizin üzerinde iri gözlü Zeus ve
Zafer parıldayacaktır.

Böyle olaylar söz konusu olduğu ve bir Bakis'in bir şeyi bu kadar açık olarak haber verdiğini gördüğüm zaman, evet, orakl'leri ben bile yadsıyamam ve bunların tartışma konusu yapıldığını duyduğum zaman omuzlarımı kaldırırım] (339).

78. Bu arada Salamis'de strategos'lar birbirlerine giriyorlardı. Barbar gemilerinin kendilerini çevirmeye başladıklarından haberleri yoktu, hâlâ gündüzün gördükleri eski yerlerinde durduklarını sanıyorlardı.

79. Strategos'lar böyle birbirleriyle çekiştikleri sırada, Aigina'dan birisi geldi; bu, Lysimakhos oğlu Aristeides'di (340); Atinalıydı, ama halkın oyu ile siteden sürülmüştü; ben, bu adamı, karakteri üzerine öğrendiklerime bakarak, Atina'da yaşamış olan yurttaşların en erdemlisi ve en doğrusu olarak görüyorum. Meclisin toplandığı yerin kapısına geldi ve Themistokles'i çağırttı; bu, onun dostlarından değildi; tersine, en azgın düşmanıydı; ama durum ağırdı, kaybedilecek vakit yoktu, Aristeides küskünlüğünü sürdürmek istemiyordu ve Themistokles'i bir fikir vermek için çağırtıyordu. Peloponez' lilerin İsthmos'a çekilmek üzere demir kaldırmaktan başka bir şey düşünmediklerini haber almıştı. Themistokles gelince şöyle konuştu: "Aramızdaki çekişme her zaman yurdumuza yararlı olmak içindi, işte asıl şimdi belli olacak hangimizin daha yararlı olduğu. Sana şunu söyleyecektim, Peloponez'liler için filo gitsin mi, gitmesin mi diye lafı uzatmaktan bir şey çıkmaz artık. Ben kendi gözlerimle gördüm, sana da haber veriyorum: Artık bıraksalar bile ne Korinthos'lular ne de Eurybiades'in kendisi bir yere gidebilir; düşman her yanı sardı. Koş onlara haber ver".

80. Themistokles şu sözlerle cevap verdi: "Beni erdemli bir yarışa kışkırttın ve bana güzel bir haber getirdin; benim istediğim de zaten senin gördüğün ve bana bildirdiğin şeydi. Bil ki Med'ler bu işi benim kışkırtmamla yaptılar. Yunanlılar kendiliklerinden savaşmak istemediklerine göre, onları kendilerine rağmen benim görü-

şüme yatırmak gerekiyordu. Mademki böyle mutlu bir haberi sen getirdin, gel kendin söyle. Ben söylersem onları aldattığımı sanırlar, Barbarlar'ın gerçekten böyle bir manevra yapmadıkları inancı ile, sözlerime kulak asmazlar. Gel sen kendin anlat olanları. Sen bu açıklamayı yaptıktan sonra, inanırlarsa ne âlâ; ama eğer sözlerin onları kandıramazsa, sonuç bizim için gene aynıdır; eğer dediğin gibi her yandan sarılı isek, bizi parmakları arasından süzülüp kaçmaya bırakmazlar".

81. Aristeides, olur dedi ve meclise girdi; Aigina'dan geldiğini ve kendi gemilerine pek uzak olmayan düşman gemileri arasından güçbelâ ve gizlice geçebildiğini söyledi; Kserkses'in gemileri bütün Yunan donanmasını sarmıştı; hemen işe başlamalarını, çünkü yakında kendilerini savunma durumunda kalacaklarını bildirdi. Raporunu verdikten sonra çekildi. Ama strategos'lar yeniden çekişmeye başladılar, çoğu bu habere inanmamıştı.

82. Doğrudur, değildir diye uğraşırlarken Tenos'lu kaçaklarla yüklü bir trirem geldi (341), bu adanın yurttaşlarından Sosimenes oğlu Panaitios'un komutasındaydı; bu denizciler de düşman manevrasını ayrıntılarıyle anlattılar. Yapmış oldukları bu hizmet sayesinde Tenos'luların adları, Barbarlar'ı kaçıran Yunanlılar listesine geçmiştir. Bu liste Delphoi'daki üçayak üzerine kazılıdır. Yunanlılara Salamis'de katılan bu trirem ve daha önce Artemision'dayken gelen Lemnos triremi ile Yunan filosu yuvarlak sayı üç yüz seksen gemiyi bulmuştur; o zamana kadar bu sayıya ulaşmak için iki eksik kalıyordu.

83. Bu sefer, Tenos'luların söyledikleri karşısında Yunanlılar artık inandılar; savaşa hazırlandılar. Tanyeri ağarmaya başladığı zaman komutanlar deniz askerlerini topladılar; Themistokles de kendi askerlerine kısa, kuvvetli bir söylev verdi. Söylevin konusu iyi ile kötü arasındaki çatışma ve insanoğlunun yaradılışına ve içinde bulunduğu koşullara göre, bu ikisi arasında yaptığı seçimdi; onları onur sağlayan yoldan ayrılmamaya çağırdı ve sözlerini böyle bağladıktan sonra gemilere binme işareti verdi. Onlar gemilere binerlerken Aiakid'leri getirmek üzere Aigina'ya gönderilmiş olan trirem de geldi. O zaman bütün Yunan donanması kımıldadı.

84. Tam davranmışlardı ki, Barbarlar üzerlerine atıldılar. Yunanlılar gemilerini döndürmeden, kıyıya doğru gerileyerek manevra yapıyorlardı (342); yalnız bir Atinalı, Pallene'den Ameinias, saftan çıkmış ve bir düşman gemisine aborda olmuştu; iki gemi kenetlenmişti, birbirlerinden ayrılamıyorlardı, öbürleri Ameinias'a yar-

dım için atıldılar. Atinalılar, savaş böyle başladı derler; Aigina'lılar ise Aiakid'leri getirmek üzere gönderilen geminin başlattığını söylerler. Onların dediklerine göre, bir kadın görüntüsü belirmiş ve Yunanlılara seslenmiş, yüreklendirici sözler söylemiş, ses bütün donanmadan duyulabilecek kadar gürmüş ve önce acı bir alayla başlamış: "Ne biçim askerlersiniz! demiş. Hep böyle başınız kıçınızda mı gidersiniz?".

85. Atinalıların karşısına Fenike'liler düşmüştü; düşman filonun Eleusis yakınlarına düşen sol kanadını onlar tutuyorlardı; Lakedaimon'luların karşısında, doğuda, Piraeus'a doğru saf tutmuş olan İonia'lılar vardı. Themistokles'in bunlara kaçmaları için yapmış olduğu çağırıya pek kulak asan olmamıştı; çoğu iyi savaşıyorlardı. Yunan gemilerini ele geçiren çok kaptanın adını sayabilirsem de bunlardan yalnız, ikisi de Samos'lu olan, Androdamas oğlu Theomestor ile Histiaios oğlu Phylakos'u anacağım. Yalnız bunların adını yazışım, Theomestor, Pers'leri Samos'a yerleştirmiş olan Samos tyranıdır, Phylakos'un ise adı krala yararı dokunmuş olanlar listesine yazılmış, kendisine uçsuz bucaksız topraklar bağışlanmıştır. Krala yararı dokunmuş olanlara Pers dilinde Orosang'lar denir.

86. İşte böyle oldu bu adamların alın yazıları. — Salamis'deki Pers gemilerinin pek çoğu saf dışı kaldı; kimisi Atinalıların, kimisi Aiginа'lıların saldırıları altında ezildi. Yunanlılar bir düzen içinde ve saflarını bozmadan dövüşüyorlardı; Barbarlar düzenli birlikler halinde değildiler, savaş düzenleri yoktu ve başlarına gelen şey, başlarına gelmesi zorunlu olan şeydi. Gene de savaşıyorlardı, Euboia'dakinden çok daha iyiydiler; ellerinden geleni yapıyor, bütün güçleriyle yükleniyorlardı, Kserkses'den çekiniyorlardı ve her biri Büyük Kral'ın yalnız kendisine baktığını sanıyordu.

Artemisia'nın Başarıları

87. Barbarlar'ın ve Yunanlıların çoğu nasıl savaştılar, tam olarak bir şey söyleyemem, ama işte Artemisia'nın başarıları, ki ona kralın katında daha büyük değer kazandırmıştır. Kral donanmasının tam bir karışıklık içine düştüğü anda, bir Atina gemisi Artemisia'nın trireminin peşine düşmüştü; kaçamazdı, zira öbür müttefiklerinin gemileri vardı önünde ve kendi gemisi düşmana en yakın olanıydı. Hemen aklına geliveren bir çare ile durumu kendi yararına çevirebildi. Peşinde Atina gemisi olduğu halde, kendi müttefiklerinden birisinin gemisine bindirdi, bu gemide Kalynda gemicileri vardı ve Kalynda kralı Damasithymos'un kendisi komuta ediyordu (343).

Bunlar daha Hellespontos kıyılarındayken aralarında bir şeyler geçmiş miydi, kesin olarak bir şey diyemem, hatta Artemisia bu hareketi isteyerek mi yaptı, yoksa Kalynda triremi yolunun üzerine bir rastlantı sonucu mu çıkmıştı, onu da bilemem. Hangi nedenle olursa olsun, bindirdi ve batırdı, talih de yüzüne güldü ve bu iş onun iki türlü yararına oldu: Önce onun bir Barbar gemisi üzerine atıldığını gören Atina gemisi, Artemisia'nın triremini Yunan triremi sandı, ya da Barbarlar'ı bırakıp Yunan saflarına geçtiğini düşündü; peşini bıraktı, öbür düşmanlara saldırdı.

88. İşte birinci kazancı: Kaçtı ve gemisini kurtardı; ikincisi, Kserkses'e kötülük etmiş olduğu halde, sonuç olarak onun gözünde değeri arttı. Anlattıklarına göre, Büyük Kral savaşı seyrederken, bindirmek üzere olan bu gemiyi görmüş; çevresinde bulunanlardan birisi o aralık kendisine şunları söylemiş: "Efendimiz, görüyor musunuz, Artemisia nasıl yiğitçe dövüşüyor? Bak işte düşman gemisini batırdı". Kserkses bu geminin gerçekten Artemisia'nın gemisi olup olmadığını sormuş ve yanındakiler, onundur demişler; çünkü gemisindeki heykeli tanıyorlardı; batan gemiyi de düşman gemisi sanıyorlardı. Ve Artemisia'nın asıl şansı, batan gemiden bir tek kişi kurtulamamıştı, ki çıkıp da kendisini suçlayabilsin. Bu başarı üzerine, Kserkses'e şu sözleri söyletirler: "'Erkekler bugün kadın gibi, kadınlar da erkek gibi davrandılar". Böyle olmuş, anlaşılan cevabı.

89. Bu çarpışmada Dareios'un oğlu ve Kserkses'in kardeşi amiral Ariabignes ile Pers'lerin, Med'lerin ve müttefikleri olan ülkelerin ileri gelenlerinden pek çok kişi ölmüştür; birkaç da Yunanlı, ama çok az; çünkü bunlar yüzme biliyorlardı ve gemisi batan, karışıklık içinde yolunu bulup Salamis'e kadar yüzüyordu; buna karşılık Barbarlar'ın çoğu yüzme bilmiyordu, onun için de boğularak öldüler. Asıl en büyük kayıp, öndeki çizgiyi tutan gemilerin kaçmaya başladıkları zaman oldu, çünkü yedek olarak arkada duranlar, bir şeyler yapıp kralın gözüne girelim diye atılmışlar ve müttefik gemiler çatışmışlar, birbirlerine girmişlerdi.

90. İşte bu karışıklık içerisinde geçen yazılmaya değer bir olay daha: Gemileri batan Fenike'lilerden birileri gidip kralı buldular ve İonia'lıları çekiştirdiler, ihanetle suçladılar, gemilerimiz onların yüzünden battı, dediler. Ama sonuç şöyle oldu: İonia'lı kaptanlar öldürülmediler, tersine onları suçlayan Fenike'liler, çaldıkları kararın karşılığını şöyle aldılar: Onlar daha konuşurlarken bir Samothrake gemisi bir Atina gemisinin üzerine saldırıyordu. Atina gemisi battı, bu sefer bir Aigina gemisi atılıp Samothrake gemisini

batırdı. Ama mızrak atmakta usta olan Samothrake'liler, kendi denizcilerini batmakta olan gemilerinden çıkartıp öbür trireme çektiler ve mızraklarla vura vura bunu ele geçirdiler. Bu rastlantı İonia'lıları kurtardı; zira kendi gözleri önünde böyle parlak bir başarı elde edildiğini gören Kserkses, kendisine her yanda bir suçlu arattıran öfkesi içinde, Fenike'lilere karşı döndü ve bir daha hem kendileri alçaklık edip, hem de başkalarına kara çalmasınlar diye, kafalarını kestirdi. Salamis'in karşısına düşen Aigaleos tepesinin eteklerinde (344) duran Kserkses, savaş süresince, kendi adamları arasından yararlık gösterenleri sorup öğreniyordu; yazıcılar kaptanın adını, babasının adını, hangi siteden olduğunu yazıyorlardı. Fenikelilerin başına gelenlerde orada bulunan İonia'lılara dost olan Pers Ariaramnes'in de payı olmuştur.

91. Kserkses ve Ariaramnes işte böylece Fenike'lilere karşı döndüler. Bu arada bozguna uğrayan Barbarlar, Phaleron'a doğru çekiliyorlardı; Aigina'lılar bunların önlerini kesip unutulmaz işler başardılar. Gerçekten bu karışıklık ortasında, Atinalılar karşı koymak, ya da kaçmak isteyen gemileri, Aigina'lılar da boğazdan çıkmaya çabalayan gemileri vuruyor, batırıyorlardı; Atinalılardan yakayı kurtaranlar Aigina'lılara yakalanıyorlardı.

92. Orada iki Yunan gemisi rastlaştı, biri bir düşman gemisinin peşine düşmüş olan Themistokles'in gemisi, öbürü bir Sidon kadırgasının üstüne atılmakta olan Aigina'lı Krios oğlu Polykritos'un (345) gemisi; Skiathos önünde nöbet tutmakta olan Aigina gemisini ele geçiren kadırga buydu ve İskhenoos oğlu Pytheas da içindeydi, Pers'lerin yiğitliğine hayran kalmışlar, gemide alıkoymuşlardı; Sidon gemisi alındı ve Pers'lerle birlikte, gemi nereye gitti ise oraya gitmiş olan Pytheas da yurttaşlarına geri verildi. İşte bu Polykritos, Yunan gemisini görüp de bayrağından amiral gemisi olduğunu anlayınca, iki elini boru gibi ağzına koyup Themistokles'e bağırdı, Aigina'lıları suçladıkları ünlü "Med dostluğu"nu hatırlattı, acı acı alay etti. Polykritos, Themistokles'e böyle sitemler yağdırırken bir yandan da düşman gemisine aborda oluyordu. Beri yanda gemilerini kurtarabilmiş olan Barbarlar kaçıp Phaleron koyuna, kara ordusunun kanatları altına sığınmışlardı.

93. Bu deniz savaşında Yunanlılardan en büyük başarıyı Aigina'lılar, onlardan sonra Atinalılar kazandılar; kişi olarak günün kahramanları Aigina'lılardan Polykritos, Atinalılardan, Anagyrus demos'undan Eumenes ve Artemisia'yı kovalamış olan Pallene'li Ameinias'dır. Eğer bilseydi ki kovaladığı gemi Artemisia'nındır,

şüphesiz peşini bırakmaz, ya ele geçirir, ya kendisi ele geçerdi. Zira Atinalı kaptanlar bu konuda özel yönerge almışlardı, Artemisia'yı diri getirene on bin drahmi verilecekti; bir kadının kendilerine karşı çıkabilmiş olmasına pek tutuluyorlardı. Ama o, anlatıldığı gibi, kaçabilmiştir. Kurtarılabilen bütün gemiler Phaleron'da buluştular.

94. Atinalılara göre Korinthos amirali Adeimantos, savaş başlayıp da gemiler borda bordaya geldikleri anda, dayanılmaz bir korkuya kapılmış ve pupa yelken kaçmıştır; amiral gemisinin kaçtığını gören Korinthos'lular da onu izlemişlerdir. Ama böyle geri çekildikleri sırada, Salamis kıyılarındaki Athene Skiras tapınağı açıklarına geldikleri zaman, bir sandala rastlamışlar; bu kayığı gönderen kimse, hiç bir zaman kendisini bildirmemiştir; kayık, o anda savaşın nasıl geçtiği hakkında bir şey bilmeyen Korinthos'luların üzerine gelmiş — zaten bundan ötürü bunun tanrısal bir iş olduğuna hükmolunmaktadır. Korinthos'luların gemisine yaklaştıkları zaman kayığın içindekiler şunları söylemişler: "Adeimantos, gemileri geri çevirdin, Yunanlılara ihanet edip kaçıyorsun; oysa onlar şu anda düşmana karşı zafer kazanıyorlar, tanrılardan diledikleri kadar büyük bir zafer". Adeimantos'un bu sözlere inanmadığını görünce, kendilerini rehin olarak almasını ve Yunanlılar eğer gerçekten parlak bir zafer kazanmamışlarsa öldürmesini eklemişler. Ancak o zaman Adeimantos ve öbür Korinthos'lular gemilerini çevirip donanmaya katılmışlar, ama o zamana kadar zaten iş de bitmişmiş. Atinalıların bunların üzerlerine attıkları suç işte budur; ama Korinthos'da bunu kabul etmezler; orada, savaşın ön safında oldukları söylenir ve geri kalan Yunanlılar da bu sözü doğrularlar.

95. Az rastlanır değerde bir adam olduğunu yukarda belirtmiş olduğum Atinalı Lysimakhos oğlu Aristeides, Salamis çevresinde geçen bu karmakarışık boğuşma sırasında şöyle bir iş gördü: Salamis kıyılarında bulunan ve kuvvetli bir birlik olan Atina hoplitlerinin başına geçerek Psyttaleia adacığına çıktı ve bu adacığa bırakılmış olan bütün Pers'leri kılıçtan geçirdi.

96. Savaşanlar birbirlerinden ayrıldıktan sonra, Yunanlılar parçalanıp oralarda yüzmekte olan gemileri Salamis kıyılarına çektiler ve yeni bir savaş için hazırlıklara başladılar, zira kralın, elinde kalmış olan gemilerle bir daha savaşa gireceğini sanıyorlardı. Zephyr' in önüne kattığı birçok döküntü, Attika kıyılarında Kolias denilen yere yığılmıştı. Bakis ve Musaios tarafından bu deniz savaşı konusunda verilmiş olan öbür bütün orakl'lerden sonra, deniz kıyısının bu noktasında toplanmış olan döküntülerle ilgili olarak, Ati-

nalı yalvaç Lysistratos'un, bu olaylardan yıllarca önce yapmış olduğu ve anlamı bütün Yunanlılar için karanlık kalmış olan şu kehanet de gerçekleşmiş oluyordu.

Kolias kadınları kürekle yemek pişirecekler.

Kral gittikten sonra bu da olacaktı.

Salamis Deniz Savaşının Sonuçları

97. Kserkses başına gelen felâketin büyüklüğünü anlayınca ürktü, ya İonia'lılardan birisi Yunanlılara Hellespontos'a gidip gemi-köprüleri yıkmalarını —eğer onlar bunu daha önce kendiliklerinden akıl etmemişlerse— salık verirse! O zaman Avrupa'da kalır, mahvolurdu. Onun için hemen savuşmayı tasarladı; ama niyetini, Yunanlılardan olduğu kadar kendininkilerden de gizlemek için Salamis yönünde bir dalgakıran yaptırmaya girişti, hem kale hem de köprü işi görsünler diye Fenike mavnalarını birbirine bağlattı; denizde ikinci bir kez şansını deneyecekmiş gibi savaş işlerine hız verdi. Bunlara bakanlar onun burada savaşı sürdüreceğini sanıyorlardı; kanmayan bir tek Mardonios'du, Kserkses'in kafasındna geçenleri okumaya alışkındı. — Bir yandan bu hazırlıkları gören Kserkses bir yandan da bu yeni felâketi İran'a bildiriyordu.

98. Yeryüzünde Pers haberleşme servisi kadar hızlı hiç bir şey yoktur; bakınız Pers'ler, kendi anlatışlarına göre, bu işi nasıl düzenlemişlerdir; yol, baştan sona kadar, bir günde aşılabilecek bölümlere ayrılmıştır, bunlara, değiştirme yapmak için, her bir günlük aralık başına bir tane hesabı ile adam ve at verilmiştir; habercinin yolu en kısa zamanda almasına hiç bir şey engel olamaz, ne kar, ne yağmur, ne güneşin ateşi, ne gece. Birinci ulak, haberi ikinciye aktarır, ikinci üçüncüye ve böylece gider. Haber, Yunanlıların Hephaistos onuruna düzenledikleri Lampadophoroi'lerdeki (346) meşale gibi elden ele geçerek yerine ulaşır. Bu atlı postaya Pers'ler Angareion diyorlar.

99. Kserkses'in Atina'yı aldığını bildiren ilk haber Susa'ya ulaştığı zaman, yurtlarında kalmış olan Pers'ler sevinçle çalkanmışlardı; sokakları mersin dalları ile süslemişler, tütsüler, kokular yakmışlar, kurbanlar kesmişler, bayram etmişlerdi. Ama sonradan gelen ikinci haberle perişan oldular; üstlerini başlarını paralıyor, artsız arasız çığlıklar koparıyor ve Mardonios'a kızıyorlardı. Bu kadar üzüntü, kaybedilen gemiler için olduğu kadar, Kserkses'in kendisi için duydukları korkudandı.

100. Bu ulusal yas, Kserkses kendi dönüp durduruncaya kadar sürdü. Mardonios'a gelince, Kserkses'in deniz savaşından sonra içine düşmüş olduğu bunalımı görüyor ve aklından Atina'dan kaçmayı geçirdiğini anlıyordu, ama kralı Yunanistan'a sürükledi diye kendisini de cezalandırabilirlerdi, iyisi mi yeniden savaşa girmeli, bir daha şansını denemeliydi, ya Yunanlılar köle olurlar, ya da kendisi, son ve parlak bir atılım içinde onurunu koruyarak ölürdü; aslında daha çok Yunanlıları köleleştirmeyi hayal ediyordu (347). Bunları düşünerek krala şunları söyledi: "Efendimiz, o kadar üzülme, bugün başımıza gelmiş olan tersliği büyük bir felâket sayma. Çünkü bizim için kesin oyun, tahta üzerinde oynanan oyun değildir, karada askerler ve atlarla oynanan oyundur. Bu adamlardan hiç biri seninle, gemiden inip boy ölçüşmeye kalkışamaz, şu anda üzerinde bulunduğumuz topraklarda da kimse böyle bir şey yapamaz. Sana karşı duranların başına gelenleri gördük. İstersek hemen gidip Peloponez'i deneyebiliriz; istersek bekleyebiliriz, bu da olabilir. Kendini üzüntüye kaptırma; Yunanlılar çaresizdirler; bize bugün yapmış olduklarının ve geçmişte yaptıklarının hesabını verecekler ve kölelerimiz olacaklardır. Her şeyden önce sana demin söylediğimi yapmanı istiyorum; yok eğer sen kendin ordunu alıp buradan gitmeye karar verdinse, o zaman da şunu söyleyeceğim: Büyük Kral, Pers'leri Yunanlıların karşısında gülünç duruma düşürme; işlerini bozanlar Pers'ler değillerdir, bizden hiç bir zaman bir alçaklık görmedin. Fenike'liler, Mısırlılar, Kıbrıslılar ve öbür Kilikia'lılar alçakça davrandılarsa bunda Pers'lerin suçu yoktur. Mademki Pers'leri hırpalamanın nedeni yok, bana inan: Eğer burada kalmamaya karar verdinse, ordunun büyük bölümünü al, kendi yurtlarına götür, ama ben Yunanistan'ı burnundan yakalayıp sana vereceğim; bana bunun için ordundan üç yüz bin seçme asker ver, yeter".

101. Bu sözler üzerine Kserkses, içine düşmüş olduğu sıkıntıdan kurtuldu, yüreğini büyük bir sevinç kapladı. Mardonios'a, düşünüp bu ikisinden hangisine karar verirse, kendisine bildireceği cevabını verdi. Pers'leri toplayıp bir savaş meclisi kurdu, başa gelenleri baştan en doğru olarak görmüş olduğunu düşünerek, Artemisia'yı da çağırttı. Artemisia geldiği zaman Kserkses herkesi, bütün Pers danışmanlarını ve korumacılarını dışarı çıkarttırdı ve ona şunları söyledi: "Mardonios bana burada kalıp Peloponez'e saldırmamı öneriyor. Bu ters işte, Pers'lerin ve kara ordusunun bir suçu bulunmadığını söylüyor ve bunu kanıtlamak için kendilerine olanak sağlanmasını istiyor. Bana böyle yap diyor, ya da ben ordudan üç yüz bin seçme asker alayım, Yunanistan'ı burnundan yakalayıp sana

teslim edeyim diyor. Böyle olursa ben askerin geri kalanını alıp yurduma döneceğim. Sen ki beni deniz savaşından vazgeçirmek için o kadar akıllı sözler söyledin, şimdi de bana yol göster: Hangisi daha iyi? Beni amacıma hangi yol ulaştırır?".

102. Ne düşündüğü sorulan Artemisia şu cevabı verdi: "Büyük Kral, şüphesiz zor bir iş için çözüm isteyen kişiye en iyi çareyi önermek kolay değildir; bununla birlikte içinde bulunduğumuz duruma göre, ben şu fikirdeyim ki, senin buradan gitmen uygun olur, Mardonios'u seçeceği birliklerle burada bırak, mademki bunu kendisi de istiyor, kalsın. Diyelim ki dediğini yaptı, bu ulusları egemenlik altına aldı, hayalleri gerçekleşti, o zaman, ey efendimiz, bu işi gene sen görmüş olacaksın, çünkü bu işi yapanlar senin kölelerindir. Buna karşılık Mardonios'un ümitleri gerçekleşmez ve işler tersine dönerse, bu da büyük bir felâket sayılmaz, çünkü sen ve senin hanedanına bağlı olan çıkarlar zarar görmeyecektir. Evet, sen yaşadıktan, hanedanın kurtulduktan sonra, Yunanlılar daha birçok kez bu tehlikeli durumlarla karşılaşacaklardır, ben öyle düşünüyorum. Zira var olup olmamalarıdır söz konusu olan. Ama bir Mardonios'un başına bir terslik gelmiş olsa bile ne çıkar? Onu yenen Yunanlılar yenmiş sayılmazlar, çünkü yendikleri sadece senin bir kölendir; sana gelince, sen Atina'yı yaktın, açtığın seferin amacı gerçekleşti ve bunu başarmış öyle gitmiş oluyorsun".

103. Kserkses kendi gizli düşüncelerini yansıtan bu görüşü beğendi; zira, ister kadın, ister erkek, ona kal diyen olsa zaten, benim fikrimce kalmayacaktı; o kadar korkuyordu! Artemisia'yı göklere çıkardı ve çocuklarını götürmesi için onu Ephesos'a yolladı, zira peşinde taşıdığı birkaç piçi vardı.

104. Artemisia ile birlikte çocuklara bakmak üzere Hermotimos'u da yolladı, bu Pedasos'luydu ve Büyük Kral'ın harem ağaları arasındaki görevi hiç de ikinci sıradan bir görev değildi. [Pedasos'lular (348), Halikarnassos'un ötesinde otururlar. Bunların ülkesinde şöyle meraklı bir olay geçmiştir: Sitelerine komşu bölgenin başına kısa süre içinde bir belâ geleceği zaman Athene rahibesinin sakalı biter ve kocaman olur; bu görülmemiş olay iki kez olmuştur].

105. [Hermotimos da işte bu Pedasos'lulardandır]. Kendisine yapılan kötülüğün öcünü bu kadar amansızca almış olan bir tek adam daha, bizim bildiğimiz, bu dünyada yoktur. Savaş esiri olarak köle pazarında satılığa çıkarılmıştı; Khios'lu Panionios adında birisi bunu satın aldı, bu adam geçimini ticaretlerin en bayağısı ile sağlardı; parlak oğlanlar satın alır, iğdiş ettirir, sonra götürür Sardes'

de, Ephesos'da büyük paraya satardı. Çünkü Barbar ülkelerinde iğdişler asıl erkeklerden daha çok para eder, zira bunlara daha çok güvenilir. Bu dediğimiz Panionios çok oğlan iğdiş ettirmişti —çünkü geçimi bundandı— ve bu arada söz konusu ettiğimiz adamı da. Hermotimos, mutsuzluğu içinde mutlu, başka armağanlar arasında, Sardes'den Büyük Kral'a gönderildi. Zamanla, iğdişler arasında Kserkses'in özel ilgisini kazandı.

106. Kral henüz Sardes'deydi, Pers ordusunu Yunanistan seferi için hazırlıyordu, Hermotimos bir iş için Mysia'ya gitmişti, orada Atarneus denilen yerde Khios'lular otururlardı; burada Panionios'a rastladı; tanıdı ve çok iyi davrandı, kendisine borçlu olduğu mutlulukları saydı döktü, bunu karşılıksız bırakmak istemediğini, eğer o da çoluk çocuğunu alıp kendisiyle gelirse, ona birçok iyilikler yapacağını söyledi. Panionios pek sevindi, karısını ve çocuklarını toparlayıp gitti, Hermotimos'un yanına yerleşti. Hermotimos bunu çoluk çocuğu ile kapana kıstırınca, şunları söyledi: "Sen ki mesleklerin en kötüsü ile, hiç bir erkeğin el süremeyeceği bir işle para kazanıyorsun, benden ne kötülük görmüştün? Benim ailemden birisi sana, ya da senin ailenden birisine bir şey mi yaptı ki benim gibi bir erkeği bir paçavra haline soktun? Yaptığın bu alçaklık, tanrıların cezasından kurtulur mu sandın? Ama işte onlar adaletlerini gösterdiler, girdiğin büyük günahın cezasını çekmek üzere seni benim elime verdiler; senin de şimdi benden göreceğin cezadan yakınmaya hakkın yok". Bu sözlerle hırpaladıktan sonra adamın çocuklarını karşısına getirtti ve Panionios'a kendi dört oğlunu kendi eliyle iğdiş ettirdi; baba, zor altında, denileni yaptı ve bu iş bitince çocukları da babalarını iğdiş etmeye zorladı; Panionios kefaretini böyle ödedi ve Hermotimos da yüreğini soğuttu.

Pers Donanması Çekiliyor

107. Kserkses, Ephesos'a götürmek üzere çocuklarını Artemisia'ya teslim ettikten sonra Mardonios'u çağırttı ve ordudan istediklerini seçmesini ve verdiği sözü işle yerine getirmesini beklediğini söyledi. O gün bu kadarla kaldı. Gece, kralın buyruğu üzerine, strategos'lar, Hellespontos'a gitmek üzere Phaleron'dan demir aldılar, gemi-köprüleri kralın emrinde tutabilmek için her biri gemisini olanca hızı ile yola vurdu. Barbar gemileri Zoster burnuna (349) yaklaştıkları sırada, kıyıdan denize iplik iplik uzanan çıkıntıları uzaktan gemi gibi görmüşler ve geniş bir alana dağılmışlardı. Sonradan bunların gemi değil, karadan denize uzanan çıkıntılar olduğunu anlayınca yeniden toplanıp yollarına devam ettiler.

108. Güneş doğup da Yunanlılar kara ordusunun yerinden kımıldamamış olduğunu görünce, gemilerin de Phaleron dolaylarında olduğunu sandılar ve yeni bir saldırı bekleyerek savunma için bütün hazırlıklarını yaptılar. Gemilerin gitmiş olduklarını öğrendikleri zaman önce kovalamak üzere davrandılar; peşlerinden atıldılar ve Kserkses filosunu göremeden Andros'a kadar geldiler. Andros'da savaş meclisi kurdular. Themistokles, adaların arasından düşman filonun peşine düşmek ve, gemi-köprüleri yıkmak üzere doğru Hellespontos'a gitmek görüşünü savundu. Eurybiades'in fikri bunun tam tersiydi; köprüleri yıkarsak eğer, diyordu, asıl o zaman Yunanistan'a akla gelebilecek en büyük kötülüğü etmiş oluruz. Dönüş yolu kesilip de Avrupa'da kazanmak zorunda kalınca, Pers rahat durmayacaktır, zira rahat durmak işine gelmez ve kendi yurduna dönebilmesi için olanak sağlamaz; ayrıca ordusu da açlıktan ölür; oysa saldırıya geçer ve başlamış olduğu işi sürdürürse, bütün Avrupa'yı kent kent, ulus ulus, kimi zaman savaşarak, kimi zaman anlaşarak, ele düşürebilir. Askerlerini doyurmak için de her yıl Yunanlıların ellerinden ürünlerini alır. Hayır, öyle anlaşılıyor ki bu Pers, deniz bozgunundan sonra, Avrupa'da kalmayacaktır, bırakalım gitsin, kendi yurduna kadar kaçsın ve savaşı da kendi ülkesine götürsün. — Planı özetle buydu; öbür Peloponez'li komutanlar da onun düşüncesine katıldılar.

109. Çoğunluk Hellespontos seferini tutmuyordu, bunun üzerine Themistokles, kamp değiştirerek, Atinalılara döndü (Barbarlar'ın kaçmasına en çok canları sıkılanlar onlardı, öbürleri istemeseler bile, Hellespontos'a gidip bu işi, gerekirse tek başlarına bitirmeye hazırdılar) ve onlara şunları söyledi: "Çoğu zaman hem kendim denedim, hem de birçok örneğini duydum dinledim, yenilen insan darda kalırsa, yeniden silâha sarılır ve saldırı gücüne yeniden kavuşabilir, biz ki umulmadık bir başarıyle bu asker bulutunu geri sürüp bütün Yunanistan'ı ve kentimizi kurtardık, artık kaçan düşmanın peşine düşmeyelim. Zira, onu kaçıran biz değiliz; onu kaçıran tanrılarımız ve kahramanlarımızdır; onların kıskançlıkları, bir tek insanın, bir dinsizin, kutsal tapınaklarla insanların oturdukları evleri bir tutan, tanrısal heykelleri yakıp yıkan ve denize sopa çekip sularına köstek vurmaya kalkan bir kendini beğenmişin, bir bunağın Asya'da ve Avrupa'da hüküm sürmesine razı gelmedi. Evet, bugünkü durumda, bizim için en akıllıca iş, Yunanistan'da kalmak ve artık kendimizi ve çocuklarımızı düşünmektir; mademki Barbar ülkeden çıkmıştır, biz de evimizi yapıp tarlamızı ekelim; ve baharda kadırgalarımızı alıp Hellespontos'a ve İonia'ya doğru götüre-

lim". Böyle konuşuyordu, çünkü Pers'lerin değeri büyük dostluklarını hesap ediyordu, ilerde Atina'da başı darda kalabilir, sığınacak bir yer gerekebilirdi; ve gerçekten de öyle olmuştur.

110. Themistokles bu sözlerle Atinalılara yanlış adım attırıyordu; ama onlar kandılar; akıllı ve becerikli bir adam olarak tanınıyordu, bunu hep yararlı ve akıllıca oldukları söz götürmez öğütler vererek doğrulamıştı, ne söylerse söylesin, dediğini yapmaya hazırdılar. Atinalıları kendi görüşüne kazandıktan sonra, Themistokles, hemen bir kayığın içerisine, ağzına sıkı olduğuna ve olmadık işkencelere bile dayanabileceklerine güvendiği adamlarını koyup, Büyük Kral'a gönderdi; kölesi Sikinnos da bunların arasındaydı. Bu, Attika kıyılarına varınca, öbürlerini kayıkta bırakıp karaya çıktı, Kserkses'in yanına gitti: "Beni, dedi, bütün müttefikler içerisinde en akıllı kişi olan Atinalıların strategos'u Neokles oğlu Themistokles gönderdi; sana şunu söylemek görevini verdi: Sana yararlı olmak isteyen Atinalı Themistokles, gemilerinin peşine düşüp Hellespontos üzerindeki gemi-köprüleri yıkmak isteyen Yunanlıları bundan alıkoydu. Şimdi artık rahatça gidebilirsin".

111. Bu mesajı ilettikten sonra gemilerini Yunanlıların yanına geri getirdiler. Barbar gemilerinin peşine düşmek ve Hellespontos'a gidip Avrupa ile Asya arasındaki geçişi kesmek düşüncesini bırakmış olan Yunanlılar, yıkmak istedikleri Andros'u kuşatmaya aldılar. Çünkü Themistokles para istediği zaman, adalarda yaşayanlardan ilk olarak haraç vermeye razı olmayanlar bu Andros yurttaşları olmuşlardı. Themistokles isteğini haklı göstermek için İnandırma ve Zorunluluk'u yardıma çağırıyordu; bu iki güçlü tanrı, diyordu, Atinalılarla beraberdir; onun için kendilerine bir sadaka verilmesin olamazdı. Andros'lular verdikleri cevapta Atina'nın büyük ve varlıklı ve tanrı bakımından da talihli olduğunu bildirdiler; kendileri ise verimsiz bir toprak üzerinde yaşıyorlardı ve adalarına yerleşmiş olan iki tanrı, adaya karşı büyük sevgi gösteriyorlar, ama ona hiç bir şey vermiyorlardı; bu iki tanrı, Yoksulluk ve Darlık'dı; bu iki tanrıya güvenen Andros yurttaşları para veremeyeceklerdi; Atinalıların gücünden korkmayacak kadar güçsüzdüler. Bu cevabı verip paralarını kendilerine sakladılar. Bundan ötürü kuşatılıyorlardı.

112. Kendi kişisel çıkarını düşünmekten bir an geri kalmayan Themistokles, öbür adalara da ürkütücü mesajlar göndermişti; onlara da krala gönderdiği adamları gönderiyor (350), gözdağı veriyor, istediğini vermezlerse, Yunan ordusunu üzerlerine süreceğini,

kuşatacağını ve yerle bir edeceğini bildiriyordu. Bu ürkütmeler, ona Karystos'lulardan ve Paros'lulardan büyük paralar sağlamıştı, bunlar Andros'luların Med'lerle birlik oldukları için kuşatılmış olduğunu ve Themistokles'in strategos'lar arasında özel bir yeri bulunduğunu haber almışlardı, bunun için korkmuşlar ve parayı göndermişlerdi. Öbür adalardan da boyun eğenler oldu mu, iyi bilemiyorum, ama sanırım bu şantaja kurban gidenler yalnız bunlar değildi ve başkaları da onların yaptığını yapmıştır. Bununla beraber bu fedakârlık hiç olmazsa Karystos'luları korktukları belâdan gene de kurtaramamıştır; Themistokles'i rüşvetle yumuşatan Paros'lular saldırıdan yakayı sıyırabilmişlerdir. Andros'da karargâh kurmuş olan Themistokles böylece ve öbür strategos'lara sezdirmeden, adalıları soyuyordu.

Krerkses Geri Dönüyor

113. Kserkses ordusu deniz savaşından sonra birkaç günden çok gecikmedi, Boiotia üzerinden ve geldiği yoldan geri döndü. Mardonios da kralla beraber gitmeyi uygun bulmuştu; zaten mevsim savaş için artık elverişli değildi, kışı Thessalia'da geçirip ilkbaharın başında Peloponez'e dalmayı daha uygun buluyordu. Thessalia'ya gelince, Mardonios ordu içerisinden seçmelerini yaptı; en başta (şefleri Hydarnes dışında) Ölümsüzler kolordusunun tümünü aldı (Hydarnes, kraldan ayrılmayacağını bildirmişti). Sonra öbür Pers'ler arasından zırh giyenler ve seçme bin atlı, sonra Med'leri, Sakes'leri, Baktrian'ları ve Hintlileri yaya ve atlı hepsini aldı; müttefiklerin geri kalanlarından yalnız gösterişli olanları ve daha önce başarılarıyle gözüne çarpmış olanları seçti ayırdı. En kuvvetli birlik Pers'lerinkiydi, güzel askerlerdi, kolyeler, bilezikler takınmışlardı (351); ikinci olarak Med'ler geliyorlardı; bunlar da Pers'lerden daha az değildiler, ama Pers'lerle bir tutulamazlardı. Toplam, atlılarla birlikte, üç yüz bin kişiyi buluyordu.

114. Mardonios'un birliklerini ayırdığı ve Kserkses'in Thessalia'da bulunduğu günlerde Lakedaimon'lulara Delphoi'dan bir orakl gelmişti, Kserkses'den Leonidas'ın ölümüne karşılık tazminat istenilmesi ve vereceği tazminatın kabul edilmesi emrediliyordu. Bunun üzerine Spartalılar hemen bir kerux gönderdiler, kerux henüz ayrılmamış olan orduya yetişti, Kserkses'in huzuruna çıkabildi ve şunları söyledi: "Med'lerin kralı, Lakedaimon'lular ve Spartalı Herakles oğulları, bir ölüme karşılık senden tazminat istiyorlar, çünkü sen, onların Yunanistan'ı savunan krallarını öldürdün!". Kserkses kahkahayla güldü, yanında duran Mardonios'u göstererek cevap verdi:

"Pekâlâ! İşte şu Mardonios, kendilerine gereken tazminatı o verecektir".

115. Kerux, söz verilen tazminatı kabul etti ve çekildi (352). Kserkses, Mardonios'u Thessalia'da bıraktı. Sıkı yürüyüşle Hellespontos'a doğruldu ve kırk beş günde gemi-köprüye ulaştı; aslına bakılırsa, yanındaki artık bir korkuluk orduydu. Yolunun geçtiği her yerde halkı soyuyor, karnını doyurmak için ürününü elinden alıyordu; tahıl bulamazsa bütün bölgeyi yoluyor, ot, ağaç kabuğu, yaprak, yabanî ağaç, yemiş ağacı ayırmadan, eline geçen her şeyi ağzına atıyordu; hiç bir şey bırakmıyordu, açlık gırtlağına sarılmıştı. Yol boyunca veba ve dizanteri bütün orduyu kırdı geçirdi. Kral hastaları geçtiği kentlerde bırakıyor, bakılmaları, beslenmeleri için emirler veriyordu; bunları böylece Thessalia'ya, Siris'e, Paionia'ya, serpeledi. Yunanistan'a giderken kutsal Zeus arabasını orada bırakmıştı; dönüşte geri alamadı; geri istediği zaman, atları Trak'lara vermiş olan Paionia'lılar, cevap olarak, yukarı Trakya'da oturan Trak'ların atları çayırdan kaçırmış olduklarını ve bu adamların topraklarının Strymon'un kaynağının oralarda bulunduğunu söylediler.

116. Bisaltai ve Krestonai'nin Trak kralı, o yaradılışa aykırı korkunç şeyi işte bu aralık yaptı; Kserkses'e bile bile köle olamayacağını duyurmuştu; içeriye Rhodop sırtlarına çekilmiş, çocuklarına da Yunanistan'a girmeyi yasak etmişti. Çocuklar bu yasağı dinlememişler, ya da savaşın tadını almak istemişler ve Pers'lere takılmışlardı; sağ salim döndükleri zaman —altı taneydiler— babaları ceza olarak gözlerini oydu.

117. Attıkları yanlış adımın karşılığını böyle ödediler. — Pers'ler Trakya'yı geçip de gemi-köprüye ulaştıkları zaman, Hellespontos'u geçebilmek için gemilere doluştular ve Abydos'a çıktılar; çünkü köprüler artık iki kıyıyı birleştirmiyorlardı; fırtına sökmüştü. Burada kaldıkları sürece, yoldakinden daha bol yiyecek buldular, ama yiyeceklere saldırdıkları ve bir de içtikleri su değiştiği için, hastalandılar, elde kalmış olanların çoğu da böyle ölüp gitti. Öbürleri en son, Kserkses ile birlikte, Sardes'e ulaştılar.

118. Bu geri çekilişi bir de başka türlü anlatırlar, buna göre, Atina'dan kalkan Kserkses, Strymon üzerindeki Eion'a gelince, kara yolunu bırakmış, orduyu Hellespontos'a götürmek işini Hydarnes'e vermiş ve bir Fenike gemisine binerek Asya'ya geçmiştir. Yolda birden, Strymon'dan doğru bir bora bastırmış, denizi kaldırmış. Fazla yüklü olan gemi az daha dalgaların altında kalıyormuş; Kserkses ile birlikte gemiye binmiş olan pek çok Pers, güvertede tıkış tıkış

duruyorlarmış; kral korkmuş, kılavuz kaptanı çağırtmış, kurtulabilecek miyiz, diye sormuş. "Efendimiz, demiş adam, eğer bu kalabalık yolculardan kurtulamazsak biz de kurtulamayız". O zaman, diyorlar, Kserkses şöyle haykırmış: "Pers'ler, kralınız için fedakârlık zamanı geldi; çünkü öyle görünüyor ki, benim kurtulmam size bağlı". Daha sözlerini bitirmeden, Pers'ler önce ayaklarına kapanmışlar, sonra da kendilerini denize atmışlar; böylece hafifleyen gemi de sağ salim Asya'ya ulaşmış. Ve işte karaya ayak basar basmaz Kserkses'in yaptığı iş: Kılavuz kaptanın başına bir altın çelenk koymuş, kralı kurtardığı için, sonra da kafasını kestirmiş, onca Pers'i öldürttüğü için (353).

119. Kserkses'in dönüşünü anlatan ikinci hikâye de budur; ama bana göre baştan sona uydurmadır, hele o Pers'lerin başına gelenler bölümü. Eğer gerçekten kaptan, Kserkses'e o cevabı verdi ise, ben on binde bir adamın çıkıp da kralın şundan başka bir şey yapmasını düşünebileceğini sanmıyorum: Güvertedeki Pers'leri, aşağıya kürekçilerin yerine indirtirdi, çünkü onlar Pers'tiler, hem de Pers'lerin ilk safından ve denize atılacak olanlar, Pers'lerle aynı sayıda Fenike'li kürekçiler olurdu. Hayır, yukarda dediğim gibi, o da ordunun geri kalan bölümü ile birlikte Asya'ya karadan dönmüştür.

120. İşte bir de sağlama: Kserkses dönüşte Abdera'dan geçmiştir, bu kesindir, bu site ile resmî konukluk ilişkilerini sağlamlaştırmış, altın bir pala ve altın işlemeli bir taç armağan etmiştir. Hatta, Atina'dan yola çıktığından bu yana ilk olarak orada soyunmuş, Abdera'lılar öyle söylüyorlar, ama ben buna inanamıyorum; çünkü bir tek orada kendini güvenlik altında görmüş. Oysa Abdera Hellespontos'a Strymon'dan ve gemiye bindi dedikleri Eion'dan daha yakındır.

121. Andros'a karşı bir şey yapamayan Yunanlılar, Karystos'a geçmişler ve burasını yıktıktan sonra Salamis'e dönmüşlerdi. Önce tanrılar için ilk turfandaları ve özellikle üç Fenike triremini, birini İsthmos'a koymak için, ki bugün de orada durmaktadır, öbürünü Sunion'a, üçüncüsünü de Salamis'de Aias için ayırdılar. Bundan sonra düşmandan aldıklarını paylaştılar ve Delphoi'ya turfandalar yolladılar. Bir de elinde bir gemi mahmuzu tutan bir adam heykeli dikildi; bu heykel on iki dirsek boyundadır ve Makedonya'lı Alexandros'un altın heykelinin bulunduğu yerde durmaktadır.

122. Turfandaları Delphoi'ya gönderirken, tanrıdan bütün müttefikler adına sordular, payını bir tamam aldı mı, bunu yeter sayıyor mu, diye. Tanrı, Aigina'lılardan başka bütün Yunanlıların kendisine

borcunu ödediklerini söyledi; Aigina'lılardan Salamis'de kazandıkları zaferin pahasına uygun bir hak istiyordu. Bunun üzerine Aiginalılar, üzerinde üç altın yıldız bulunan tunç bir direk gönderdiler, ki tapınağın bir köşesinde, Kroisos armağanı olan krateros'a yakın bir yerde durmaktadır.

123. Düşmandan ele geçen şeylerin paylaşılması bittikten sonra, Yunanlılar yiğitlik ödülünü, bütün bu savaş boyunca ona en lâyık olduğunu göstermiş olana vermek üzere İsthmos'a doğru yola çıktılar. Oraya varınca strategos'lar oylarını Poseidaon sunağı üzerine koyarak seçime başladılar. Bir birinci, bir de ikinci seçeceklerdi. Birincilik ödülünü hepsi de kendisine veriyordu, zira her biri en yiğit olanın kendisi olduğu ile övünüyordu; ikincilik için oyların çoğu Themistokles'e gitmişti; sonuç olarak her biri bir oy almış oluyordu, en çok oy alan Themistokles'ti, ama bu da ona ikinciliği sağlamış oluyordu.

124. Kıskançlık yüzünden Yunanlılar bu işi bitiremediler; ödülü vermeden her biri kendi yurduna döndü. Bu yüzden Themistokles'in adı bütün Yunanistan'da daha az yücelmiş olmadı, Yunanlıların en akıllısı sayılıyordu. Ama Salamis savaşçıları arasında yenicilik onuru ile yüceltilmediği için, hemen arkasından, büyük saygı görmek ümidiyle Lakedaimon'a gitti; ve Lakedaimon'lular gerçekten onu parlak şekilde karşıladılar, çok saygı gösterdiler. Yiğitlik ödülünü Eurybiades'e verdiler; bu ödül zeytin dalından bir taçtı; Themistokles'i akıllılık ve ustalık ödülüne lâyık gördüler ve o da zeytin dalından bir taç aldı; Sparta'nın en güzel arabasını armağan ettiler; övgülere boğuldu ve seçme üç yüz Sparta'dan kurulu Atlılar denilen bir onur birliği, gidişinde Tegea sınırına kadar uğurladı. Sparta'lılar, benim bildiğim bir tek, onu böyle uğurlamışlardır.

125. Lakedaimon yolculuğundan dönüp Atina'ya geldiği zaman Aphidnai'li Timodemos'un sataşmaları ile karşılaştı, bu adam düşmanlarından birisiydi ve zaten karanlık bir adamdı, kıskançlık içini yiyordu ve Lakedaimon'a yaptığı yolculuk konusunda büyük cayırtı koparıyordu. O, Lakedaimon'da o saygıyı Atinalıların hatırı için görmüştür, diyordu, kendi hatırı için değil. Hep aynı şeyleri söyleyen Timodemos'a: "Çok haklısın, diye karşılık verdi Themistokles, ben bir Belbina'lı olsaydım (354) Sparta'lılardan bu kadar saygı görmezdim, ama, yiğidim Atina'lının senin gibisi de göremezdi".

Potidaia Olayı

126. Yunanistan'da olanlar işte bunlardı. — Ülkesinde iyi tanınan ve Potidaia olaylarından sonra ünü daha da artmış olan Pers Pharnakes oğlu Artabazos yanında, Mardonios'un, ordudan kendisi için ayırmış olduğu altmış bin kişi ile birlikte, kralı Hellespontos'a kadar uğurlamıştı. Kral, Asya'ya geçince o da geriye döndü. Pallene yarımadası yakınlarına gelince, krala ihanet etmiş olan Potidaia'yı alıp halkını köle yapmadan geçip gitmeyi uygun bulmadı, nasıl olsa Thessalia ve Makedonya yörelerinde kışlak tutmuş olan Mardonios kendisini çabuk dönmesi için sıkıştırmıyordu. Bu Potidaia'lılar, Salamis'den kaçan donanmanın geri döndüğünü öğrenmişlerdi ve kral kentlerinden geçerken, Barbarlar'a karşı açıkça baş kaldırmışlardı; bütün Pallene yarımadası da onlara uymuştu.

127. Artabazos, Potidaia'yı kuşattı; kraldan ayrılmak istiyor diye işkillendiği Olynthos'u da kuşattı. Bu il, Makedonya'lıların Therma körfezinden atmış oldukları Bottiai'lilerindi. Kuşatma kentin alınmasıyle sonuçlandığı zaman, içinde yaşayanların tümünü bir göl kenarına götürüp boyunlarını vurdurdu. Ve kenti Khalkis'lilere verdi, başına da vali olarak Torone'li Kritobulos'u koydu; Khalkis'liler Olynthos'u böyle elde etmişlerdir.

128. Burasını aldıktan sonra Artabazos, Potidaia üzerine atıldı; ele geçirmek için büyük çabalar harcadığı sırada Skione'lilerin generali Timokseinos kenti ona teslim etmek üzere bağlantı kurdu; bu iş nasıl başlamıştı, bunu söyleyemem (zira, bu konuda hiç bir bilgi yoktur), ama sonunda, bakınız nasıl yaptılar: Timokseinos, Artabazos'a bir haber uçurmak istediği zaman, ya da Artabazos, Timokseinos'a, bir mektup yazıyorlar, okun kertiğine sarıyorlar, bir de kanat gibi bir şey takıyorlar, sonra yayla, önceden aralarından kararlaştırılmış olan yere atıyorlardı. Ama Timokseinos'un Potidaia'yı ele vermek için çalıştığı meydana çıktı; bir gün Artabazos, oku belli yere atayım derken ok gitti Potidaia savunucularından birisinin omuzuna saplandı; hemen yaralının başına üşüştüler, savaşta hep olduğu gibi, oku çekip çıkardılar ve mektubu buldular, generallere götürdüler; Pallene yarımadasından gelmiş olan müttefikler de orada bulunuyorlardı. Mektubu okuyan ve ihanetin kimden geldiğini öğrenen strategos'lar, Timokseinos'u bu çeşit bir işe bulaştırmayı doğru bulmadılar, hem Skione'yi düşünmüşler, hem de adının sonsuza kadar haine çıkmasını istememişlerdi. Timokseinos'un döndürdüğü dolap ortaya böyle çıkmıştı.

129. Artabazos üç aydan beri kenti kuşatıyordu ki, sular adamakıllı çekildi ve uzun zaman öyle kaldı. Kumsalın hemen hemen kurumuş olduğunu gören Pers'ler, Pallene'ye geçmek istediler (355); yolun beşte ikisini geçmişler ve yarımadanın içine girmek için önlerinde geçilecek daha beşte üç kalmışken sular birdenbire ve epeyce yükseldi, bu gel-git her zaman olurdu ama, yerlilerin dediklerine göre, böylesi hiç görülmemişti. Yüzme bilmeyenler öldüler, bilenlerin üzerine de Potidaia'yı savunanlar, bir çıkış yapıp kayıklarla saldırdılar; tümünü kılıçtan geçirdiler. Pers'lerin kırılmasına yol açan bu kuvvetli deniz yükselmesinin nedeni, Potidaia'da anlatıldığına göre, Poseidaon'un, dalgalar arasında can veren adamların bulundukları mahalledeki tapınağına ve heykeline karşı işledikleri günahtır; neden olarak bunu göstermek bence doğrudur. Geri kalan Pers'leri Artabazos Thessalia'ya, Mardonios'un yanına götürdü.

Pers Donanması Samos'da Toplanıyor

130. Kralı uğurlamaya gidenlerin sonu böyle oldu. — Kserkses'in deniz ordusundan kalanlar Salamis'den kaçtıktan sonra Asya'ya geçtiler, Khersonesos'da kralı ve kara ordusunu alıp Abydos'a geçirdikten sonra kışı geçirmek üzere Kyme'ye vardılar. İlkbaharla birlikte güzel günler gelince, filo vakit geçirmeden, gemilerden bir bölümünün kışı geçirmiş olduğu Samos'da toplandı. Bu deniz birliklerinin çoğunluğu Pers'lerden ve Med'lerden toplanmış olanlardandı. Amiral olarak Bagaios oğlu Mardontes ile Artakhaies oğlu Artayntes vardı; Artayntes, yeğeni İthamitres'i de almıştı, o da komutayı onlarla paylaşıyordu. Uğradıkları ağır bozgun batıya doğru gitmek isteğini kaldırmıştı ve kimse de karşı çıkmadığı için Samos'da kalıp baş kaldırmasından çekindikleri İonia'ya göz kulak olmakla yetindiler; İonia gemileriyle birlikte üç yüz gemiydiler. Zaten Yunanlıların da kalkıp İonia'ya gelebileceklerini düşünmüyorlardı; onların kendi kıyılarını koruyacaklarını ve Salamis'den sonra Pers filosunun ardına düşmediklerine bakarak, kendi yurtlarına dönmekten başka bir şey düşünmediklerini sanıyorlardı. Kendilerine olan aşırı güveni deniz savaşlarında yitirmişlerdi, ama karada Mardonios'un rahat kazanacağına güveniyorlardı. Onun için Samos'da kalarak, düşmana nasıl zarar verebiliriz, diye planlar kurmaya, bir yandan da Mardonios'un açacağı seferin gidişatını kollamaya başladılar.

131. Yunanlılara gelince, baharla birlikte Mardonios'un Thessalia da bulunuşu da bunları uyandırmıştı. Kara ordusu toplanmadan önce filo Aigina'ya geldi; yüz on gemi vardı; deniz birliklerinin ve gemilerdeki tayfaların komutanı Sparta'lı Leotykhidas'dı; bu, Me-

nares'in oğluydu ve soy zinciri de şudur: Hegesilaos, Hippokratides, Leotykhidas, Anaxilaos, Arkhidamos, Anaxandridas, Theopompos, Nikandros, Khaliraos, Eunomos, Polydektes, Prytanis, Euryphon, Prokles, Aristodemos, Aristomakhos, Kleodaios, Hyllos ve Herakles; iki kral hanedanının ikincisinden oluyordu. Bu ataların, listenin başında sayılan yedi tanesi dışında hepsi Sparta kralıydılar. Atinalıların başında Ariphron oğlu Ksanthippos vardı.

132. Bütün gemiler Aigina'da toplandıktan sonra, Yunan donanmasına İonia'dan elçiler geldi; az süre önce Sparta'dan geçmişler ve Lakedaimon'lulardan İonia'yı kurtarmalarını istemişlerdi; aralarında Basileides oğlu Herodotos da vardı. Khios tyranı Stratis'i öldürmek üzere aralarında anlaşmışlardı; başlangıçta yedi kişiydiler; ama yeminlilerden biri, işi açığa vurmuş, komplo ortaya çıkmıştı; öbür altısı Khios'dan gizlice kaçmışlar, önce Sparta'ya, sonra da Aigina'ya gelmişlerdi, istedikleri Yunanlıların yelken açıp, İonia üzerine yürümeleriydi. Ve büyük zahmetlerle Delos'a kadar sürüklediler de. Oradan ötesi Yunanlılar için korkunç tehlikelerle dolu bir yerdi, ayrıca buralarını tanımıyor, denizi düşman gemileriyle dolu sanıyorlardı. Samos onlara Herakles direkleri kadar uzak görünüyordu. İşte tuhaf bir durum çıkmış oluyordu ortaya, Barbarlar batıya doğru, Samos'dan ileri geçemiyorlar, o kadar ürküyorlardı, Yunanlılar da Khios sürgünlerinin onca üstelemesine rağmen, doğuya doğru, Delos'dan öteye gidemiyorlardı. Korku ikisi arasına büyük bir açıklık koymuş oluyordu.

Mardonios Tanrılara Danışıyor

133. Yunanlılar, Delos'a doğru giderlerken Mardonios Thessalia'da henüz kışın bitmesini bekliyordu. Genel karargâhından, Europos'lu Mys adında birisini (356) orakl'lere göndermişti, görevi Pers'lerin ilişki kurabildikleri bütün orakl'lere gidip danışmaktı. Bu emri verirken ne düşünüyordu, orakl'lerden neyi soruyordu, bilmiyorum; bu noktada belgeler dilsizdir; ama ben kendi hesabıma onun sadece askerlik işleri üzerinde sorular sorduğunu sanıyorum.

134. Bu Mys denilen adamın Lebadaia'ya gitmiş olduğu kesindir, orada yerlilerden birisini, altın kuvvetiyle yeraltındaki Trophonios tapınağına (357) indirtmiş, Phokis'de Abai tapınağına da gitmiştir; Thebai'ye de gitmiş ve hemen, gelecekte neler olacak diye Apollon İsmenios'a danışmıştır. (Olympia'da olduğu gibi, burada da orakl'e kurban keserek danışılıyordu). Sonra bir yabancıyı —Thebai'li değil— para ile kandırarak Amphiaraos tapınağında yatırmıştır;

zira hiç bir Thebai'li burada orakl'e danışmak hakkına sahip değildir ve nedeni şudur: Amphiaraos iradesini orakl'leri aracılığıyle bildirirken, Thebai'lilere ikisinden birini seçmesini emretmişti: Kendisini ya bir yalvaç ya da bir müttefik olarak tanıyacaklardı; ikisinden birinden vazgeçeceklerdi. Onlar müttefik olmasını istemişlerdi, işte bundan ötürü bir Thebai'linin tapınakta uyumasına izin yoktu.

135. Thebai'liler beni pek şaşırtan bir şey anlatırlar. Europos'lu Mys, tapınaklar arasında mekik dokurken, derler, Apollon, Ptoos kutsal alanına da uğramış. Bu tapınak Ptoon tapınağı diye anılır ve Thebai'lilerindir; Kopais gölünün üzerinde, dağın eteklerinde ve Akraiphia kentinin ucunda kurulmuştur. İşte bu Mys adındaki zat bu tapınağa gelmiş; devlet katından gönderilmiş olan üç de yurttaş varmış, orakl'i yazacaklarmış; ve işte büyük rahip birdenbire Barbar diliyle konuşmaya başlamış. Orada bulunan Thebai'liler Yunan dili yerine bu yabancı sözleri işitince şaşırmışlar; ne yapacaklarını bilememişler. O zaman Europos'lu Mys, ellerindeki tableti çekmiş almış, rahibin söylediği sözcükleri yazmış ve bunun Karia dili olduğunu söylemiş; cevabı yazmış, sonra Thessalia'ya dönmüş.

Mardonios'un Atinalılara Mesajı

136. Mardonios, cevapları okuduktan sonra Atina'ya görevli olarak Makedonya'lı Amyntas oğlu Alexandros'u gönderdi; bu prensin İran'la bağlantıları vardı, ondan ötürü onu seçiyordu, (gerçekten Alexandros'un kız kardeşlerinden birisi, Amyntas kızı Gygea, İranlılardan Bubares ile evlenmişti (358), ondan bir oğlan, bir başka Amyntas doğurmuştu. Ana tarafından büyükbabasının adını taşıyan bu Amyntas Asya'da yaşamıştır, Büyük Kral kendisini Phrygia'da büyük bir kent olan Alabanda'ya vali yapmıştır), — bir de onu kendisine Atinalıların resmî konuğu ve Atinalılara iyiliği dokunmuş bir adam olarak tanıtmışlardı. Böylece, sayılarının çokluğunu, yiğitliklerinin övgüsünü o kadar dinlemiş olduğu ve Pers'lerin denizde uğradıkları hayal kırıklığında en başta rolleri olduğunu bildiği Atinalıları kazanmak için şansı artmış olacaktı. Bir defa onları kazandı mı, deniz üstünlüğünü kolayca elde edebileceğini hesap ediyordu —ki gerçekten de elde edebilirdi— ayrıca, karadaki üstünlüğü de artacaktı; o zaman durumu Yunanlılardan çok daha iyi olacaktı. Kendisine orakl'lerin de bunu bildirmiş oldukları ve Atinalılarla bağdaşmayı önerdikleri düşünülebilir; o da onları dinledi ve Alexandros'u yola çıkardı.

137. Bu Alexandros'un yedinci kuşak atası Perdikkas'dır, Makedonya'lı tyranlar zinciri bundan başlar ve şöyle: Argos'dan İllyria'ya, Temenos soyundan (359) üç kardeş sürgün gelmişti: Gauanes, Aeropos ve Perdikkas; sonra İllyria'dan Yukarı Makedonya'ya geçerek Lebaia iline varmışlar. Orada rehin olarak kralın yanında hizmet ediyorlardı, birisi atları otlatıyor, öbürü öküzleri, en küçükleri Perdikkas da küçük baş hayvanları. Zira, eski zamanlarda yalnız halk yığınlarının evleri değil, tyranların evleri de yoksulluk içindeydiler; yemeklerini kralın karısı kendi eliyle pişiriyordu. Ve ne zaman ekmek pişirse genç hizmetçi Perdikkas'ın ekmeği iki kat kabarıyordu. Her seferinde böyle olunca kocasına haber verdi. Karısını dinlerken kralın aklına bunun büyük önemde bir mucize olabileceği geldi. Üç hizmetçiyi çağırttı ve ülkesinden çıkmalarını emretti. Bunlar da alacaklarını istediler, ücretlerimizi adalete uygun olarak alır almaz gideriz, dediler. Kral, ücret lafını duyduğu anda, ve tam o anda, odanın içine, baca yerini tutan delikten güneş ışığı ağdı ve o da o zaman, her halde bir tanrı tarafından şaşırtılarak, şöyle dedi: "Ücretiniz mi? Alın öyleyse ücretinizi, yetmez mi?" Ve güneşi gösterdi. Bu sözler üzerine Gauanes ile Aeropos, büyükler ürktüler; ama, üzerinde büyük bir bıçak bulunan en küçükleri cevap verdi: "Kabul ediyoruz kral, bize verdiğin şeyi!". Ve bıçağı ile yerdeki güneş ışığının çevresine bir çember çekti; çember çizilince güneşi üç defa aldı, koynuna koydu, sonra öbürleriyle beraber gitti.

138. Ve gittiler ve orada bulunanlardan birisi, çocuğun yaptığı şeye kralın dikkatini çekti ve oğlanın kendisine sunulan armağanı nasıl alay ederek almış olduğunu hissettirdi. Kral öfkelendi, peşlerine, öldürsünler diye, atlılar saldı. Bu bölgede bir ırmak vardır, Argos sürgünlerinin bu küçük yeğenlerini kurtardığı için kurbanlar sunulur. Zira bu ırmak, Temenos'un torunları geçtikten sonra kabarmış, arkadan gelen atlılar aşamamışlar. Üç kardeş Makedonya'nın başka bir bölgesine gidip yerleştiler, burası Gordias oğlu Midas'ın bahçeleri denilen yere yakındır, bu bahçelerde güller kendiliğinden yetişirler, taçyaprakları altmış tane olur ve kokusu başka güllerden daha incedir. Silenos'un tuzağa bu bahçelerde yakalanmış olduğu söylenir (360). Bu bahçelerin üzerinde bir dağ yükselir, Bermion dağı, soğuktan kimse yanına yaklaşamaz. Bizim delikanlılar bu ülkeyi ele geçirmişler ve buradan kalkarak, Makedonya'nın geri kalan yerlerini almaya gitmişlerdir.

139. Alexandros, bu Perdikkas'a şu soy zinciriyle bağlanır: Kendisi Amyntas'ın oğluydu, Amyntas Alketes'in oğlu, Alketes'in babası

Aeropos, onun babası Philippos, Philippos'un babası Argaios, bunun da babası, hanedanın kurucusu olan Perdikkas.

140. Amyntas oğlu Alexandros'un kökeni buydu. — Mardonios tarafından gönderilip Atina'ya geldiği zaman şu söylevi verdi:

a) "Atina yurttaşları, işte size Mardonios'un buyrukları: Büyük Kral'dan şu mesajı aldım: 'Atinalıların bana karşı gösterdikleri kötü davranışları bağışlıyorum. Şimdi sen Mardonios şöyle yapacaksın: Önce topraklarını kendilerine geri ver (361); sonra söyle onlara beğendikleri toprağı seçsinler, egemenlikleri altına alsınlar. Ve kendilerinin ne kadar tapınağını yaktımsa, eğer bana bağlanırlarsa hepsini yeniden yaptır!'. Bu buyruğu aldım, eğer sizin tutumunuz olanaksız kılmazsa, yerine getireceğim. Şimdi de size kendi adıma söyleyeceklerim: Büyük Kral'a karşı niçin direniyorsunuz, bu deliliktir. Onu yenemezsiniz ve sürgit kafa tutamazsınız. Gördünüz, Kserkses nasıl kalabalık ordularla üzerinize yürüdü ve nasıl işler yaptı; bugün benim elimde bulunan kuvvetleri de biliyorsunuz; tutalım ki bizden daha güçlü çıktınız ve bizi yendiniz —ki eğer biraz aklınız varsa böyle bir şeyi ümit edemezsiniz— on kat kalabalık başkaları gelecek. Bırakınız artık, kralla boy ölçüşmeye kalkıp, yurdunuzun elinizden gitmesine yol açmayınız ve varlığınız üzerine oynanan sürekli bir vuruşmadan vazgeçiniz; silâhlarınızı indiriniz. Önünüze şerefli bir durum çıkıyor: Size kral kendisi baş vuruyor. Bizimle yalansız dolansız bir askerî anlaşma yapınız ve özgür kalınız".

b) İşte Atinalılar Mardonios'un size ulaştırmak üzere bana verdiği görev budur. Ben kendim sizin için yapmış olduklarım üzerine bir şey diyecek değilim (hepsini biliyorsunuz). Mardonios'u dinlemenizi ben de çok istiyorum. Sizi Kserkses ile sürekli olarak savaşabilecek durumda görmüyorum: Görseydim eğer, böyle bir mesaj getirmeyi kabul etmezdim; kralın kaynakları insan gücünün üstüne çıkıyor ve bu güç çok uzaklara kadar uzanıyor. Bugünden tezi yok, eğer bunca yararlı koşulları kabul edip anlaşma yapmazsanız, sizin için korkarım, çünkü siz, öbür müttefiklerinizden farklı olarak büyük istilâ yolu üzerinde bulunuyorsunuz ve her zaman yakılıp yıkılan siz oluyorsunuz, çünkü sizin yurdunuz belli bir savaş alanı halindedir. Bırakınız artık; kralın, Büyük Kral'ın, bütün Yunanlılar içerisinde bir tek sizin kusurunuzu bağışlaması ve sizinle dost olmak istemesi az onur değildir". Alexandros'un söylevi de buydu.

141. Lakedaimon'lular, Alexandros'un, Büyük Kral ile Atinalılar arasında anlaşma sağlamak üzere Atina'ya geldiğini öğrenmişler-

di; ve Atinalılarla birleşen Med'lerin, öbür Dor'larla birlikte, kendilerini de Peloponez'den kovacaklarına dair olan orakl'leri hatırlamışlar, Atinalılar Pers'lerle anlaşırlar diye ödleri kopmuştu; ve hemen elçiler göndermeye karar vermişlerdi. Öyle oldu ki, elçilerin gelişleri Halk Meclisinin toplandığı güne rastladı; zira Atinalılar, Lakedaimon'luların Barbar'ın yaptığı anlaşma önerisini duyacaklarını ve acele elçiler göndereceklerini kestirmişler, ona göre işi ağırdan almışlar, uzatmışlardı. Nasıl davranacaklarını Lakedaimon'lular da görsünler diye mahsus beklemişlerdi.

142. Alexandros sözlerini bitirince, indiği kürsüye Sparta elçileri çıktılar: "Lakedaimon'lular, dediler, bizi size, Yunan politikasında utanç verici değişiklikler yapmamanızı ve Barbar'ın önerilerini kabul etmemenizi rica etmek üzere gönderdiler; bu herhangi bir Yunan ulusu için bile doğru olmaz, onur getirmez, ama asıl sizin için ve birçok nedenden ötürü: Bu savaşı biz istemedik, siz başlattınız; bu anlaşmazlık başta sizin savunmanız için çıktı; bugün bütün Yunanistan'a yayıldı. Bu bir yana, Atinalıların, Yunanistan'ın köle olması için bir araç olarak kullanıldığını görmek dayanılmaz bir şeydir; tarihinizin birçok yapraklarında, eskilere doğru çıkıldıkça, sizler ortaya halkların kurtarıcıları olarak çıkmıyor musunuz? Şüphesiz başınıza gelmiş olanlar bizi de üzüyor; şimdiden iki mevsimlik ekininizi kaybetmiş olmanıza ve aylardan beri ocaklarınızın yıkılmış olmasına acıyor, yanıyoruz. Bunu karşılamak üzere, Lakedaimon'lular ve müttefikleri size şunu bildirirler ki, kadınlarınızı ve aileleriniz içinde savaşamayacak durumda olanları, savaş süresince doyurmayı kendi üzerlerine almaktadırlar. Mardonios'un kaba sözlerini yumuşatan Alexandros'un sözlerine kanmayınız, o kendi işine geleni yapıyor: Kendisi tyrandır, tyran için çalışıyor; ama siz, eğer doğru düşünürseniz, siz böyle yapamazsınız, bir Barbar'dan dürüstlük ve açık yüreklilik beklenemeyeceğini bilirsiniz".

143. Sparta elçileri böyle konuştular. Atinalıların Alexandros'a verdikleri cevap şudur: "Med'lerin kaynakları bizimkinden kat kat üstündür, bunu biz de biliyoruz, onun için bizi böyle bir ölçüştürme ile ezmeye kalkmanın gereği yok. Özgürlük sevgisi o kadar içimize işlemiştir ki, onu elimizden geldiğince savunmak isteriz. Bizden Barbar'la anlaşmayı bekleme; bunu kabul etmeyiz. Var git Mardonios'a Atinalıların cevabını ilet: Hiç bir zaman, güneş bugün izlediği yolu izledikçe, hiç bir zaman Kserkses ile anlaşma yapmayacağız. Tanrılara ve müttefiklerimize güvenerek, onunla savaşacağız. — Onun hiç korkmadan kutsal yerlerini ve heykellerini yaktığı tanrılara ve kahramanlara güvenerek. Sana gelince, Atinalılar

karşısına bir daha bu çeşit sözlerle çıkma ve onlara hizmet etmek istiyormuş gibi görünüp, alçakça şeyler yapmaları için öğüt verme. Zira resmî konuğu ve dostu olduğun Atinalıların sana tatsız şeyler yapmalarını istemeyiz".

144. Alexandros'a verdikleri cevap buydu; Sparta elçilerine gelince, onlara da şunları söylediler: "Lakedaimon'luların bizim Barbar'la anlaşmamızdan çekinmeleri pek olağan bir şeydir. Ama böyle bir korkuya kapılabilmek için Atinalıların duygularını, bu duyguların karikatüründen tanımış olmalısınız (362): Bize Med ile birleşerek Yunanistan'ı köleleştirmeyi kabul ettirebilecek, masallardaki kadar büyük bir altın kümesi ve görülmemiş güzellikte ve ölçüde bir toprak dünyanın hiç bir yerinde yoktur. Bir gün bunu istesek bile buna engel olacak çok önemli etkenler vardır: En başta ve en önemlisi, tanrılarımızın yerlere serilen ve yakılan tapınakları ve heykelleri; biz bu kabalıkları yapanlarla bağdaşmak değil, onlardan her ne pahasına olursa olsun, hem de en ağır şekilde öç almak isteriz; ikincisi Hellen yurdu duygusu var; kanımızla, dilimizle, aynı tanrılara tapmakta oluşumuzla, kurbanlarımızla, zevk ve töre ortaklığımızla bağlı olduğumuz Yunanistan'a ihanet etmek Atinalılar için iyi olmaz. Şunu biliniz, eğer şimdiye kadar bilmiyorduysanız, yeryüzünde bir tek Atinalı kaldıkça, Atina Kserkses ile bağdaşmayacaktır. Bununla beraber bize karşı göstermiş olduğunuz ilgiden, yıkılan evlerimiz için duyduğunuz üzüntüden ve ailelerimizi doyurmak istemenizden ötürü hoşnuduz. Bize büyük dostluk gösteriyorsunuz, ama biz size yük olmak istemeyiz. Bunun için durum bugün için bize hemen ordu göndermenizi gerektiriyor; zira bize kalırsa Barbar'ın ortaya çıkması, taburlarını topraklarımıza sürmesi yakındır; bizden istediği şeyi yapmayacağımızı öğrendiği gün karşımıza dikilecektir. En iyisi o Attika'ya girmeden biz yürüyüp onu Boiotia'da karşılayalım". Atinalıların bu cevabı üzerine Sparta'lılar sitelerine döndüler.

Dokuzuncu Kitap

KALLİOPE

Pers Ordusu İkinci Kez Atina'ya Giriyor

1. Ve Mardonios, geri dönmüş olan Alexandros'tan Atinalıların düşüncelerini öğrenir öğrenmez yola çıktı ve Thessalia'dan ordusunu hızla Atina üzerine sürdü. Geçtiği yerlerden takviye topluyordu. Thessalia şefleri eski tutumlarından hiç pişman görünmüyorlardı; artan bir iştahla Pers'in önüne düşmüş kılavuzluk ediyorlardı; Larisa'lı Thorax, ki Kserkses kaçarken onunla beraber gitmişti, şimdi de Mardonios'u Yunanistan'ın bağrına sokuyordu.

2. Ordu, Boiotia'ya girdi; orada Thebai'liler Mardonios'u durdurdular, öğütler verdiler, yardım ettiler; kamp kurmak için buradan daha iyi bir yer bulamayacağını söylediler; onu daha uzağa gitmekten alıkoymak, kendi aralarında kalmasını sağlamak istiyorlardı, hiç silâha davranmadan, diplomasi yolu ile bütün Yunanistan'ı egemenliği altına alabileceğini ileri sürüyorlardı; zira Yunanlılara, daha önce olduğu gibi birleşik kaldıkları sürece, hiç kimse silâh zoru ile boyun eğdiremezdi. "Ama eğer bizim dediğimiz gibi yaparsan, diyorlardı, bütün planlarını bozabilirsin. Sitelerin sözü geçen kişilerine para ver; para sayesinde Yunanistan'a tümenler sokabilirsin, o zaman senden yana olanlarla birlikte, sana karşı duranların kolayca hakkından gelirsin".

3. Thebai'liler böyle öğütler veriyorlardı; ama Mardonios onları dinlemedi; Atina'yı ikinci bir kez ele geçirmek için yaban bir istek duyuyordu; yabanlığın yanı sıra, Atina'yı almış olduğunu, adadan adaya ışıklarla ulaştırılacak haberle, Sardes'de bulunan krala bildirmek zevki de kendisini iten nedenler arasındaydı. Bir kez daha Attika'ya girdi ve Atinalıları bulamadı; çoğunun Salamis'de ve gemilerde olduğunu öğrendi ve boşalmış bir kent buldu. Atina'nın kralın eline düşüşü ile Mardonios'un bu yeni seferi arasından dokuz ay geçmişti.

4. Atina'ya giren Mardonios, Salamis'e Hellospontos'lu Murykhides'i gönderdi, Makedonya'lı Alexandros'un önerdiği aynı şeyleri bildirdi. Onlar kendisine açıkça düşman olduklarını söylemişlerdi, buna rağmen ikinci bir mesaj göndermesinin nedeni şuydu ki, şimdi Attika avuçları içerisindeydi, onu kılıcının ucu ile almıştı, durumun karşı tarafın sertliğini azaltmış olacağını umuyordu. Murykhides'i Salamis'e bunun için gönderiyordu.

5. Bu adam meclis huzuruna çıktı (363) ve Mardonios'un önerilerini bildirdi. Meclis üyelerinden birisi, Lykidas, Murykhides'in getirdiği önerilerin dikkate alınmasının ve Halk Meclisine ulaştırılmasının iyi olacağı görüşünü ileri sürdü. Belki Mardonios'dan rüşvet almıştı, belki gerçekten öyle düşünüyordu, her ne ise düşüncesini düpedüz açıklamıştı. Ama hem meclisin içinde hem de haber çabucak yayıldığı için, dışarıda bu sözler Atinalılara çok dokundu; çevresini alan kalabalık Lykidas'ı taşlayarak öldürdü; Hellespontos'luya dokunmadılar, geri gönderdiler. Salamis'de Lykidas'ın kışkırtmış olduğu kaynaşma, Atinalı kadınların kulağına gitmiş, olan biteni öğrenmişlerdi; her biri komşusunu kışkırtıp yanına katarak, Lykidas'ın evine koştular, karısını taşladılar, çocuklarını taşladılar.

6. Atinalılar Salamis'e şöyle geçmişlerdi: Peloponez'den kendilerine yardım etmek üzere bir ordu geleceğini umdukları sürece Attika'da kalmışlardı; ama baktılar ki Lakedaimon'lular işi fazla ağırdan alıyorlar, fazla bekletiyorlar, öbür yandan Mardonios da ilerliyor, hatta belki de şimdiden Boiotia'ya girmiş bulunuyor, o zaman bütün eşyalarını gizlice Salamis'e taşıttılar, kendileri de oraya geçtiler ve bu arada, hem Barbarlar'ın Attika'yı istilâ etmeleri karşısında takındıkları umursamaz tavrı ve düşmanı karşılamak için kendileriyle birlikte Boiotia'ya gitmek üzere davranmayışlarını yüzlerine vurmak, hem de bu arada Pers'ten yana dönmeleri için kendilerine neler vaat edildiğini hatırlatmak ve Atinalıların yardımına koşmazlarsa onların da bir yol bulup başlarının çaresine bakacaklarını haber vermek üzere Lakedaimon'a elçiler gönderdiler.

7. Bu aralık Lakedaimon'lular dinsel törenler yapıyorlardı; Hyakhintos bayramını (364) kutluyorlardı, tanrılara karşı görevlerini yerine getirmeyi her şeyden önde tutuyorlardı; ayrıca kıstak üzerine çektikleri duvarın mazgallarını da yeni bitirmişlerdi. Atina elçileri, ki Megara ve Plataia temsilcilerini de beraberlerinde getirmişlerdi, Lakedaimon'a vardılar ve ephoros'ların karşısına çıkıp şunları söylediler:

a) "Bizi Atinalılar gönderdiler, size şunları söylüyorlar: Med kralı ülkemizi bize geri veriyor, bizimle tam eşit haklarla ve yalansız dolansız bağlaşmak istiyor; hatta kendi topraklarımızdan başka istediğimiz yerleri de bize vermeyi kabul ediyor. Ama biz Zeus'den, Hellen'lerin tanrısından korktuk, Yunanistan'a ihaneti düşünmedik, bunu nefretle geri çevirdik, bu önerilere tamah etmedik, her ne kadar bize karşı dürüst davranmayan, bizi yarı yolda bırakan Yunanlılar varsa da ve gene her ne kadar Pers'le savaşmak yerine onunla anlaşmanın sağlayacağı yararları biliyorsak da, biz gene reddettik; her şeye rağmen onunla isteyerek antlaşmayacağız. İşte bizim Yunanlılara verdiğimiz altın gibi katıksız inanca budur.

b) Size gelince, dün Pers'le bağdaşacağız diye korkuyordunuz, şimdi bizim düşüncemizi öğrendiniz ve ne olursa olsun Yunanistan'a ihanet etmeyeceğimizi de biliyorsunuz, — şimdi İsthmos'da örmekte olduğunuz kale duvarı da bitti, onun için artık Atinalılar umurunuzda değil; Pers'in karşısına Boiotia'da çıkmak için bize söz verdiniz, sonra da bizi ortada bıraktınız, Barbar'ın Attika'ya girdiğini gördünüz kılınız kıpırdamadı. Bu durumunuzdan ötürü Atinalılar size hoşnutsuzluklarını bildiriyorlar; zira gerektiği anda davranmadınız. Ve şimdi bize, Barbar'ın saldırısını Attika'da bizimle beraber karşılamak üzere, sizden hemen bir ordu göndermenizi istemek görevini verdiler; mademki Boiotia'da karşılaşamadık, şimdi bizim topraklarımızda savaşacağız ve bunun için en uygun yer Thria ovasıdır" (365).

8. Ephoros'lar cevaplarını ertesi güne bıraktılar, ertesi gün daha ertesi güne. Böylece ve yarın yarın diyerek on gün geçti. Bütün Peloponez'liler bu arada harıl harıl İsthmos'taki kale duvarını bitirmek için çalışıyorlardı, duvar da zaten bitmek üzereydi. Neden Makedonya'lı Alexandros Atina'ya geldiği zaman, aman Atinalılar Med'lerle bağlaşmasınlar, diye el ayak o kadar direndiler de şimdi böyle umursamaz oldular, hiç anlayamıyorum. Ben İsthmos' taki duvar bitti, kendi güvenliklerini sağladılar, artık Atinalılara gereksinme duymuyorlar ondan diyorum ve başka bir neden göremiyorum. Çünkü Alexandros'un elçiliği sırasında kıstak henüz duvarla kapatılmış değildi ve Pers'lerin korkusundan durmadan çalışıyorlardı.

9. Sonunda, bakınız, Sparta'lılar bir cevap vermeye ve sefer açmaya nasıl zorlandılar: Cevaplarını bildirecekleri son günden bir gün önce, Lakedaimon'da en çok sözü geçen yabancı olan Tegea' lı Khileos, Atinalıların Epheros'lara neler söylediklerini ayrıntıları

ile öğrenmişti. Bunun üzerine Khileos onlara şunları söyledi: "Durum şöyle Ephoros'lar, eğer Atinalılar bizimle birleşmek yerine Barbarlar'la bağdaşırlarsa İsthmos'da duvar, sağlam bir duvar örmüş olmak bir işe yaramaz, arabaların geçecekleri kapılar, Pers'in Peloponez'e girmesi için ardına kadar açılır. Onlar öbür yana geçmeden, bütün Yunanistan'ın yıkılmasına yol açacak bir şey yapmadan önce Atinalıların dediklerine kulak veriniz".

Sparta Atina'nın Yardımına Koşuyor

10. Bu adamın verdiği öğüt bu oldu. Epheros'lar dediğini hemen kabul ettiler ve üç siteden gelmiş olan elçilere bir şey söylemeden, gece vakti, her birinin yanında yedi hilot bulunan beş bin Sparta'lıyı yola çıkardılar; yönetim Kleombrotos oğlu Pausanias'a emanet edilmişti (366). Komutanlık yalnız ad olarak Leonidas'ın oğlu Pleistarkhos'daydı, ama bu daha çocuktu ve Pausanias onun kardeş çocuğu ve vasisiydi. Çünkü Kleombrotos, Pausanias'ın babası ve Anaxandridas'ın oğlu, artık yaşamıyordu; duvarı ören orduyu İsthmos'tan geri getirdikten sonra kısa bir süre yaşamış, sonra ölüm almış götürmüştü. Kleombrotos birliklerini İsthmos'tan şunun için geri getirmişti: Pers'e karşı tanrılara yakarmak için kurban kestiği sırada güneş gökyüzünde birdenbire tutulmuştu. — Pausanias, kendisiyle aynı hanedandan olan Dorieus oğlu Euryanax'a katıldı. — Bunlar da Pausanias ile birlikte Sparta'dan yola çıktılar.

11. Sabahleyin, onların yola çıktığından haberleri olmayan elçiler, gidip Ephoros'ları buldular, artık yurtlarına dönmeye karar vermişlerdi. İçeriye alındıkları zaman şunları söylediler: "Siz Lakedaimon'lular, kendi yurdunuzdasınız, rahatınız yerinde, Hyakinthos bayramı kutluyor, çocuk gibi eğleniyorsunuz; bu silâh arkadaşlarınıza ihanet etmektir. Atinalılar kendilerini sizin tarafınızdan haksız yere incitilmiş sayıyorlar ve müttefiklerinin kendilerinin yanında olmadıklarını gördükleri için, Pers ile barış yapacaklardır. Barış yapılınca besbelli, artık kralın safında savaşacağız; bizi götürecekleri topraklar üzerinde, onun birlikleri ile yanyana sefere çıkacağız. Ve siz bugünden itibaren, bu işin ucu size nasıl dokunacak, onu da göreceksiniz!". Elçilerin bu sözleri üzerine Ephoros'lar antlar içerek cevap verdiler ki, askerleri şu anda yoldadırlar, yabancılara karşı yürümektedirler ve şimdiden Orestheion'a varmış olmalıdırlar (367); "Yabancılar" sözü ile kastettikleri Barbarlar'dı. Durumdan haberi olmayan elçiler bunun ne demek olduğunu sordular ve olan biten kendilerine anlatıldı. Pek sevindiler ve orduya yetişmek için acele onlar da yola çıktılar; Periek (368) denilen Lakedaimon'lular

arasından seçilmiş olan beş bin seçme hoplit de onlarla beraber gönderildi.

12. Bunlar, İsthmos'a doğru hızla yol aladursunlar, Pausanias ordusunun Sparta'dan yola çıktığını haber alan Argos'lular, bir dakika geçirmeden, bulabildikleri en iyi ve meslekten yetişme haberciyi, bir mesaj götürmek üzere acele Attika'ya koşturdular; daha önce Mardonios bunları Sparta'lıların Peloponez'den çıkmalarını önlemekle görevlendirmişti. Bu haberci Atina'ya geldi ve Mardonios'a şunları söyledi: "Mardonios, Argos'lular beni sana Lakedaimon delikanlılarının sefere çıkmış olduklarını ve bunlara karşı kendilerinin yolu kapatabilecek güçleri bulunmadığını bildirmek üzere gönderdiler. Gereken tedbiri sen kendin al". Haberci mesajı bildirdi ve geri döndü.

13. Bu haberi alan Mardonios artık Attika'da kalmak istemedi. Bu haber gelmeden önce oradan ayrılmak istemiyordu, zira Atinalıların ne yapacaklarını görmek istiyordu; Attika'ya zarar verecek hiç bir şey yapmıyordu, zira hep kendisiyle anlaşmak isteyeceklerini umuyordu; demek yola gelmeyeceklerdi, şimdi beklediği haberi de almış, olanı biteni öğrenmişti, Pausanias birlikleri İsthmos'a varmadan önce sessizce geri çekildi, ama önce Atina'yı yaktı, ayakta kalabilmiş olan ne varsa, kale duvarı, ev, tapınak, hepsini yerle bir etti ve arkasında yıkıntı tepecikleri bırakıp öyle gitti. Bakınız niçin geri çekiliyordu: Atlı birliklerin yayılımına elverişli olmayan Attika'da, bir bozgun halinde, geri çekilmek için hiç bir yol yoktu. Olan yalnız bir avuç insanın savunabileceği dar boğazlardan ibaretti. Thebai üzerine doğru çekilmekle savaşı dost bir kentin yakınlarında ve süvarinin daha kolay savaşabileceği bir yerde kabul etmek istiyordu.

14. Mardonios gizlice geri çekiliyordu; yeni yola çıkmıştı ki başka bir birliğin, bin Lakedaimon'ludan kurulmuş olan bir keşif kolunun Megara'ya gelmiş olduğunu haber aldı. Bunların orada olduklarını öğrenince, önce şunları yakalayayım, diye düşündü; orduyu tersyüzüne döndürdü ve Megara üzerine yürüdü; önden giden süvari bütün Megara topraklarını çiğnedi; bu Pers ordusunun Avrupa'nın batı yönünde ulaştığı en uç nokta bu olmuştur (369).

15. Arkadan gelen yeni bir rapor, Mardonios'a, Yunanlıların İsthmos'ta toplanmış olduklarını bildiriyordu, bunun üzerine o da yolunu geriye, Dekeleia yoluna çevirdi; Boiotia'lılar Asopos kıyılarında oturanlardan kılavuzlar getirtmişlerdi; Sphendalees ve Tanagra'ya doğru yolu bunlar gösteriyorlardı; gece Tanagra'da açık

kamp kurdular ve ertesi günü Skolos'a gelerek Thebai topraklarına ulaşmış oldular. Orada Thebai'liler Med'lerin safında oldukları halde, kırlardaki ağaçları kesti, onlara düşmanlık olsun diye değil, darda kalmış olduğu için; hem sağlam bir savaş mevzii kurmak, hem de meydan savaşı beklediği sonucu vermezse burasını bir sığınak olarak kullanmak istiyordu. Kamp, Erythrai'den (370) başlıyor, Hysiai boyunca gidiyor ve Asopos'un yatağını izleyerek Plataia topraklarına kadar uzanıyordu. Ama duvar bu kadar uzun değildi, her iki yanda ancak on stad kadar bir cephe tutuyordu. — Barbarlar bu işlerle uğraştıkları sırada, Thebai'li Phrynon oğlu Attaginos, Mardonios'a ve ordunun ileri gelenlerinden elli Pers'e büyük bir şölen verdi, onlar da çağırıyı kabul edip geldiler. Şölen Thebai'de verilmiştir.

16. Bundan ötesini Orkhomenos'un ileri gelen yurttaşlarından Thersandros'un anlattıklarına göre veriyorum. Bana anlattığı şudur: Bu yemeğe kendisi de çağrılıymış ve ayrıca elli Thebai'li de çağrılmış; Yunanlılar ve Pers'ler masada ayrı ayrı oturmuyorlarmış, her yatakta bir Pers ve bir Thebai'li yer alıyormuş. Yemeğin sonunda içki içilirken Thersandros'un yanında oturan Pers, kendisinden nereli olduğunu sormuş, o da Orkhomenos'lu olduğu karşılığını vermiş: "Mademki, demiş Pers, masa arkadaşıyız ve birlikte içki içiyoruz, sana ileri görüşlü oluşumun örneğini vermek isterim, senin de haberin olsun ve çıkarlarına uygun tedbirleri alasın. Şölene onur veren bu Pers'leri ve ırmak yakınındaki kampta bırakmış olduğumuz orduyu görüyor musun? Az zaman sonra bu adamlardan pek azının hayatta kaldığını işiteceksin". Bu sözleri söylerken Pers ağlıyormuş. Bu sözlerden şaşıran Thersandros ona: "Ama, demiş, bunu Mardonios'a ve öbür yüksek görevlilere söylemek gerekmez mi?" Buna şu karşılığı almış: "Yabancı, tanrının yazdığını insan değiştiremez; inanılmaya değer sözler söyleyebilirsiniz; kimse size inanmaz. Bu sana söylediklerimi Pers'ler arasında bilen çoktur, ama gene de zorunluluk bizi zincir gibi bağlamıştır, tutulan yolda yuvarlanıyoruz. Acıların en kötüsü insanın böyle bir sona bile bile gitmesi, elinden bir şey gelmemesi". Orkhomenos'lu Thersandros'un bana anlattıkları bunlardır, bir de şunu eklemiştir ki, bu sözleri Plataia savaşından önce, başkalarına da anlatmıştır.

17. Mardonios, Boiotia'da kamptayken (371) bu bölgede bulunan ve Med'lerden yana olan bütün Yunanlılar ona yeni birlikler gönderiyor ve onunla birlikte Attika'yı istilâ ediyorlardı; bu işe karışmayan yalnız Phokis'lilerdi. (Burada belirtmek gerekir ki, o zamanlar onlar da Med'lerin kollarına atılmışlardı, isteyerek değil, zor belâ-

sı). Thebai üzerine çekilişten birkaç gün sonra onlardan da bin hoplit'lik bir kol geldi. Başlarında ileri gelen yurttaşlardan birisi olan Harmokydes vardı. Thebai'ye geldikleri zaman Mardonios, birisini göndererek orada ayrı bir yerde kamp kurmalarını bildirdi; öyle yaptılar ve hemen arkasından süvariler göründüler. Med'lerin safındaki Yunanlıların kampında, Mardonios'un Phokis'lileri mızraklarla öldürteceği yolunda söylentiler dolaşıyordu; bu söylentiler Phokis' lilerin kampına da sıçramıştı. Başlarında bulunan Harmokydes, sözlerinin neler olabileceği kolayca kestirilebilecek kısa bir söylev verdi, yüreklendirdi, dayatacağız, dedi: "Phokis'liler, besbelli bu adamlar bizi öldürmeye geliyorlar; şimdiden gözlerimizin önüne ölümü diktiler; bunları bize karşı kışkırtan Thessalia'lılar olsa gerek; öyle olsun! Şimdi hepimiz için yiğitlik zamanıdır; kendimizi bırakıp rezilce ölmeyelim, sonumuz dövüşe dövüşe gelsin. Yunan yurttaşlarına oyun oynamanın bu Barbarlar'a ne kadar ağıra oturduğunu görsünler!".

18. O bunları söylerken, çevrelerini sarmış olan süvariler, hepsini öldürecekmiş gibi üzerlerine yürüdüler; mızraklarını fırlatacak gibi kaldırmışlardı. Phokis'liler, savaş durumunda, dirsek dirseğe, aşılmaz, sıkı bir kare halinde duruyorlardı. Süvariler geri dönüp uzaklaştılar. Thessalia'lıların ricası üzerine sahiden Phokis'lileri toptan kırmak için gelmişlerdi de, onların savunma hazırlığını görüp, kendilerinin de fazlaca kırılmasından korktukları için ve belki de Mardonios'un verdiği işaret üzerine mi geri dönmüşlerdi? — Yoksa sadece Mardonios bunları denemek mi istemişti, kesin olarak bilmiyorum. İster öyle ister böyle, süvariler çekilmişler ve Mardonios bir çavuş göndererek onlara şunları söyletmişti: "Korkmayınız Phokis' liler, bana dediklerinin tersine yiğit kişiler olduğunuzu gösterdiniz. Şimdi savaşta da kendinizi gösteriniz; krala ve bana yapacağınız hizmet, her zaman lâyığından daha büyüğü ile karşılanacaktır". İşte Phokis'lilerin başlarından bunlar geçmiştir.

19. İsthmos'a gelen Lakedaimon'lular orada kamp kurdular. Bunların buraya gelmiş olduklarını öğrenen ve kârlı saydıkları yanı tutmaktan başka bir şey düşünmeyen —ve kimileri de Sparta'lıları örnek alan— öbür Peloponez'liler geri kalmak istemediler. Kesilen kurbanlar da iyi belirtiler gösterdiğinden hep birden Eleusis'e kadar ilerlediler. Orada da kurbanlar kesildi; gene iyi belirtiler göründü ve Salamis'den gelip Eleusis'de kendilerine katılmış olan Atinalılarla birlikte yollarına devam ettiler. Boiotia'da Erythrai'ye vardıkları zaman, Barbarlar'ın Asopos üzerinde kamp kurmuş oldukla-

rını duydular, durumlarını öğrendiler ve onların karşısında Kithairon eteklerinde mevzi aldılar.

20. Yunanlıların ovaya inmediğini gören Mardonios, süvarisini üzerlerine sürdü, süvarinin başında, Yunanlıların Makistios dedikleri Masistios adında ünlü bir general bulunuyordu. Gösterişli eyer takımları vurulmuş, altın gemli bir Nesaia atına binmişti. Yunanlılara yaklaştıkları zaman süvariler tümen tümen saldırıya geçtiler; bu saldırı Yunanlılara çok kayıp verdirdi; Pers'ler kendilerine, küçük hanımlar! diye bağırıyorlardı.

21. Kampın en açık yeri Megara'lılara düşmüştü, süvari en kolay oraya saldırabiliyordu. Süvari baskısı altında ezilen Megara'lılar, Yunan generallerine bir irtibatçı gönderdiler; şeflerin yanına çıktı, şunları söyledi: "Megara'lılar, size şunu bildirmek istiyorlar: Silâh arkadaşları, tutmakta olduğumuz mevzii Pers süvarisinin saldırısı karşısında koruyabilmemiz olanağı yoktur; ezilmekle beraber henüz tutunuyor ve yiğitçe dayanıyoruz. Ama şimdi eğer bizi değiştirmezseniz, tuttuğumuz yeri bırakacağız, haberiniz olsun". Haber çavuşu bunları söyledikten sonra Pausanias, Yunanlılar arasında kim gidip bu mevzii tutmak ve Megara'lıların yerini almak ister, diye sordu. Kimse istemedi; bir tek Atinalılar kabul ettiler bu görevi, Atinalılar arasından üç yüz kişilik seçme bir bölük ayırdılar, komutan olarak başına Lampon oğlu Olympiodoros'u geçirdiler.

22. Bu mevzii kabul edenler, Yunanlıların Erythrai yönünde en ön safında yer almış oldular; yanlarına okçular da almışlardı. Bir süreden beri çarpışıyorlardı ki savaş şöylece sona erdi: Süvari saldırı halindeydi; en önde koşan Masistios'un atı böğründen okla vuruldu, acının etkisiyle şaha kalktı ve Masistios'u üstünden attı. Atinalılar düşen atlının üzerine atıldılar; atını aldılar ve Masistios'u da, kendisini savunduğu için öldürdüler. Kolay öldüremediler, çünkü zırhlıydı; altın pullardan yapılma zırhın altında kırmızı bir gömlek vardı. Madenin üzerine vurmakla bir şey yapamıyorlardı; sonunda durumu anlayan birisi gözlerine vurdu; çöktü ve öldü. Olay öbür süvarilerin gözünden kaçmıştı; ne düştüğünü, ne de öldüğünü gören oldu; o anda toprak bırakıp geri dönüyorlardı, dikkat etmemişlerdi. Ama durdukları zaman yokluğunu hemen anladılar, zira kimse emir vermiyordu; ne olduğunu anlayınca hiç olmazsa ölüsünü bırakmamak için hep birden atıldılar.

23. Süvarinin takım takım değil, yığın halinde saldırdığını gören Atinalılar ordunun geri kalan bölümüne seslenip yardım istediler. Piyade bütünüyle yardıma gelinceye kadar, ölünün üzerinde kıya-

sıya bir dövüş oldu. Üç yüzler yalnız oldukları sürece açıkça altta kalmışlardı ve Masistios'un ölüsü geri alındı; ama öbürleri yardıma yetiştikleri zaman, süvariler tutunamadılar ve sonunda şeflerinin ölüsünü bırakmak zorunda kaldılar; onunla birlikte başka ölüler de bıraktılar. İki stad kadar geriye çekildiler ve ne yapalım, diye birbirleriyle danıştılar; başlarında şefleri olmadığı için en iyisi dönüp Mardonios'u bulalım, dediler.

24. Süvariler Pers kampına döndükleri zaman, Masistios'un ölümü bütün orduyu yasa boğdu, Mardonios da kederlendi. Kafalarını kazıdılar, yas belirtisi olmak üzere atların ve yük hayvanlarının tüylerini kırktılar, ağıtlar yaktılar, yeri göğü inlettiler; ve Boiotia'ya, Pers'lerin ve kralın, Mardonios'dan sonra, en değerli saydıkları adamın ölmüş olduğu havadisi yayıldı.

25. Barbarlar, ölen Masistios için, kendilerince âdet olan bütün törenleri yaptılar. — Yunanlılara gelince, süvari saldırısını karşılayıp püskürttükten sonra yüreklerine biraz daha güven geldi. Önce ölüyü arabaya koyup bölük bölük dolaştırdılar; ölü, boy pos ve güzellik bakımından görülmeye değerdi; onu böyle gezdirmelerinin bir nedeni de, askerler her an bulundukları mevziden çıkıp Masistios'u görmeye geliyorlardı. Bundan sonra Plataia'ya doğru inmeye karar verdiler; Plataia yakınlarındaki topraklar onlara kamp kurmak için Erythrai yönünden daha uygun görünmüştü, çünkü, özellikle burada su bulmak daha kolaydı. Onun için, oraya, tam o yönde bulunan Gargaphia'nın kaynağına doğru inmeyi ve savaş düzenini orada almayı uygun gördüler. Silâhlarını topladılar, Kithairon etekleri boyunca uzandılar, Hysiai yakınlarından geçtiler, Plataia topraklarına girdiler, Gargaphia'nın kaynağı ve kahraman Androkrates kutsal alanı yakınlarında, alçak tepelerin üzerinden ve ovadan geçen bir çizgi halinde ve uluslarına göre ayrılarak, tertiplendiler ve saf tuttular.

26. Burada savaş yerleri ayrılırken, Tegea'lılarla Atinalılar arasında sert bir ağız dalaşı çıktı: Kanatlardan biri üzerinde çekişiyorlardı, iki taraf da kendisini haklı çıkarmak için eski-yeni başarılarını sayıp döküyordu. Tegea'lılar şöyle diyorlardı: "Herakles oğulları, Eurystheus'un ölümünden sonra Peloponez'e indikleri eski çağlardan beri, gerek geçmişte, gerekse daha dün, Peloponez'lilerin açtıkları bütün ortak seferlerde bu yer bugüne kadar, müttefikler arasında hep bize ayrılmıştır. Bu yeri niçin biz kazandık derseniz, o zamanlar Peloponez'de oturan Akhaia'lılar ve Yunanlılarla birlikte, İsthmos'u savunmak için gelmiş ve istilâcının karşısında kamp

kurmuştuk. Anlatıldığına göre, o zaman Hyllos bir bildiri yapmış: İki orduyu bütünü ile ölüme atmayalım, diyormuş; Peloponez'lilerin en iyi şampiyonlarını seçmelerini, belli koşullar altında, o şampiyonla kendisinin dövüşeceğini bildirmiş. Peloponez'lilere de uygun gelmiş bu düşünce ve şu sözlerle bir anlaşma yapıp antlarla pekiştirmişler: Hyllos, Peloponez'liyi yenerse, Herakles oğulları babalarının toprağına gireceklerdi; yenilirse, ordularını alıp geriye dönecekler ve yüz yıl, bir daha Peloponez'e inmeye kalkmayacaklardı (372). Müttefikler arasından, kendisinin de oluru ile, yurdumuzun başı ve kralı Phegeos oğlu Aeropos'un oğlu Ekhemos seçilmiş; Hyllos ile yeke yek dövüşmüş ve onu öldürmüştür. İşte bu başarıdan sonradır ki, bir zamanın Peloponez'lilerinden, daha birçok onur verici ayrıcalıklarla birlikte, ne zaman ortak bir savaşa girilirse iki kanattan birine komuta etmek hakkını da kazandık. Lakedaimon'lular, size karşı bir sözümüz yok; hangi kanada komuta etmek isterseniz onu alabilirsiniz, ses çıkarmayız; ama öbür kanat, bir daha söylüyoruz, eskiden olduğu gibi bizimdir. Bu anlattığımız yiğitlik dışında da bu göreve biz Atinalılardan daha çok lâyıkız. Zira biz Sparta'lılar, başkalarıyle olduğu kadar, sizinle de sık sık dövüştük ve onurumuzu koruduk. İki kanattan biri Atinalıların değil bizim hakkımızdır, zira onların tarihlerinde, gerek eski çağlarda, gerek yeni çağlarda bizimki kadar başarılı sayfalar yoktur".

27. Kanıtları bunlardı. Bakınız nasıl cevap verdi Atinalılar: "Biz sanıyorduk ki, buraya birbirimizle tartışmak için değil, Barbarlar'la savaşmak için geldik. Ama mademki Tegea'lılar, tarihlerinin başlangıcından beri şu ya da bu ulus tarafından olan eski-yeni zaferleri dillerine doluyorlar, biz de hiç sarsılmamış bir değer üzerine kurulu olan baba yadigârı haklarımızı ileriye sürerek, Arkadia'lılardan daha önde olduğumuzu söylemek zorunda kalıyoruz. Bu Herakles oğullarını, yani bunların İsthmos'ta şeflerini öldürdüklerini iddia ettikleri Herakles oğullarını, bir zamanlar Mykenai'lilerin boyunduruğundan kaçıp sığındıkları yerden, bütün Yunanlılar elbirliği ile kovdukları zaman, bir tek biz kabul etmiş ve o zamanlar Peloponez'de oturanlarla birlikte, Eurystheus'u gene biz silâhımızla yenmiş ve küstahlıklarına son vermiştik (373). Sonradan Polyneikes ile birlikte Thebai'ye karşı yürüyen Argos'lulara ölüm tırpan attığı zaman meydanda kalan ölülerini gidip Kadmos'lulardan güç belâ alan ve Eleusis'de, kendi toprağımızın bir köşesine gömen de bizdik, evet bağıra bağıra söylüyoruz, bizdik! (374). Ve bizim daha, bir zamanlar Thermodon'dan Attika topraklarına atlamış olan Amazon'lara karşı kazanılmış büyük bir başarımız da var (375) ve Troya savaşlarında

da hiç kimseden geri kalmadık. Ama bu eski olayları hatırlatmaktan ne çıkar; eskiden yiğit olanlar bugün orta halli ve eskinin orta hallileri bugün yiğit olabilirler. Geçmiş için söylediklerimiz yeter; belirtecek başka bir başarımız olmasa bile, —ki vardır ve Yunan tarihine bakarak olursak görürüz ki, pek çok ve hepsi de üstün başarılardır— bir tek Marathon savaşı bile bizim ayrı tutulmaya lâyık olduğumuzu göstermeye yeter, oysa başkaları da var ve biz, bütün Yunanlılar içerisinde bir tek biz, Pers ile karşı karşıya savaştık ve bu dev çarpışmadan kırk ulusu yenerek zaferle çıktık! Bir tek bu bile üzerinde çekiştiğimiz bu yere bizim lâyık olduğumuzu göstermez mi? Ama şimdi şu içinde bulunduğumuz durumda öncelik hakkı için tartışmak yakışık almaz; Lakedaimon'lular, biz sizin dediğinizi yapmaya hazırız; bizi düşmanın karşısında en yararlı olabileceğimiz yere siz koyun; nerede olursa olsun görevimizi yaparız; dediğinizi yapacağımıza inanabilirsiniz, şimdi gereken emri veriniz".

Plataia'da Yunan Kampı

28. Cevapları bu oldu ve bütün Lakedaimon kampı, Atinalıların o kanadı tutmaya Arkadia'lılardan daha lâyık olduklarını söyledi. Atinalılar böylece Tegea'lılara üstün gelerek orayı tuttular. Gerek yeni gelen ve gerekse baştan beri orada bulunan Yunan birliklerinin aldıkları savaş düzeni şöyledir: Sağ kanatta on bin Lakedaimon'lu vardı. Bunlardan saf Sparta ırkından olan beş binini, her biri için yedi koruma hilot'u hesabı ile, otuz beş bin hafif piyade hilot koruyordu. Sparta'lılar bunlarla bağlantıyı sağlamak üzere Tegea'lıları seçmişlerdi, hem bu suretle onlara verdikleri değeri belirtiyor hem de yiğitliklerinden yararlanmış oluyorlardı; bunlar bin beş yüz hoplit'ten meydana gelmişlerdi. Bunlardan sonra beş bin Korinthos'lu; bunlar Pallene yarımadasındaki Potidaia'dan gelen üç yüz askerin kendi yanlarına konulmasını istemişler ve Pausanias' dan bunu sağlamışlardı, bunlardan sonra üç bin Sikyon'lu ile desteklenen altı yüz kişilik Orkhomenos Arkadia'lısından kurulu bir kol geliyordu. Bunların yanında sekiz yüz Epidauros'lu, sonra bin Troizen'li vardı; Troizen'lilerin yanında iki yüz Lepreon askeri, onlardan sonra dört yüz Mykenai'li ve Tiryns'li, bin Phlios ve üç yüz Hermione yurttaşı. Hermione'lilerden sonra altı yüz Eretria'lı ve Styrea'lı, sonra dört yüz Khalkis'li, sonra beş yüz Amprakia'lı. Sekiz yüz Leukas'lı ve Anaktorion'lu, bunların yanında iki yüz Kephalonia'dan gelme Pale'li. Onlardan sonra beş yüz Aigina'lı safa girmişti ve bunlardan sonra üç bin Megara'lı ve altı yüz Plataia'lı ile hem

baş hem de son olarak sol kanadı tutan sekiz bin Atinalıya ulaşmış oluyordu; bunların başında Lysimakhos oğlu Aristeides vardı.

29. Toplam —Spartalıları korumak üzere ayrılmış olan yedişer kişiyi saymazsak— otuz sekiz bin yedi yüz hoplit'i buluyordu. Barbarlar'a karşı toplanmış olan hoplit sayısı buydu. Hafif piyade olarak Sparta'lılar kolunda, her Sparta'lı için yedi tane hesabıyle otuz beş bin kişi vardı, bunların hepsi de savaşa katılabilecek şekilde silâhlandırılmıştı; Lakedaimon'luların öbür kollarında, bütün orduda olduğu gibi, her savaşçının yanında, hafif silâhlı bir asker bulunuyordu, bunların toplam sayısı da otuz dört bin beş yüzü tutuyordu (376).

30. Böylece savaş için silâhlanmış hafif piyade sayısı demek ki altmış dokuz bin beş yüz ve Plataia'da toplanmış olan bütün Yunan ordusunun toplam sayısı, hoplit'ler ve yardımcılar —silâhlı olan yardımcıları söylüyorum— da içinde olmak üzere, yüz sekiz bin iki yüzü buluyordu. Thespia'lıları da katınca yuvarlak hesap yüz on bin kişi; çünkü kampta, hayatta kalmış olan bin sekiz yüz kadar Thespia'lı da vardı; ama bunlar da, yardımcıları gibi, hoplit olarak kullanılmıyorlardı.

Plataia'da Barbar Kampı

31. Bu birlikler, dediğimiz gibi, Asopos yanında kamp kurmuşlardı. Yunanlıların Plataia'da bulunduklarını haber alan Mardonios'un Barbarlar'ı da, Masistios için yaptıkları cenaze törenleri bitince, Asopos yatağının bu bölümüne doğru yer değiştirdiler. Mardonios bunları Yunanlıların karşısına şöyle yerleştirdi: Lakedaimon'luların karşısına Pers'leri koydu; Pers'ler çok daha kalabalık oldukları için, düşmandan daha derin saflar halinde dizildikleri halde, Tegea'lıların hizasını da aşıp taşıyorlardı. Mardonios bunları şöyle tertiplemişti: Lakedaimon'luların karşısına, dikkatle seçip ayırdığı en sağlam elemanlarını koymuş, o kadar olmayanları da, Thebai'lilerin verdikleri bilgilere ve öğütlere uyarak, Tegea'lıların karşısına dizmişti. — Pers'lerden sonra Med'leri koydu; bunlar, Korinthos, Potidaia, Erkhomenos ve Sikyon askerlerinin karşısına rastlıyorlardı; Med'lerin yanına ve Epidauros, Troizen, Lepreon, Tiryns, Mykenai, Phlios'luların karşısına, Baktrian'ları koydu. Baktrian'lardan sonra Hintliler; bunların karşısına Hermione, Erythrai, Styrea ve Khalkis savaşçıları rastlıyordu. Bundan sonra Amprakia, Anaktorion, Leukas, Pale ve Aigina'lıların karşısına rastlayan yeri Saka'lar tutuyorlardı. Saka'lardan sonra Atina, Plataia ve Megara birliklerinin karşısına gelmek üzere, Mardonios, Boiotia'lıları, Lokris'lileri, Malis'li-

leri, Thessalia'lıları ve bin Phokis'liyi yerleştirdi. Zira Phokis'lilerin tümü Med'lerden yana değildi; tersine, içlerinden bazıları öbür safa katılmışlardı; ayrıca Parnassos üzerine çekilmiş olanlar da vardı, oradan Mardonios ordusuna ve onun peşine takılmış olan Yunanlılara akınlar yapıyorlardı. Mardonios bunlardan başka Makedonya'lılarla Thessalia sınırında oturan ulusları da Atinalıların karşısına dizmişti.

32. Mardonios'un safa soktuğu belli başlı ulusları saydım, bunlar en gözde olanlar ve en değerli sayılanlardır. Arkada başka uluslardan, Phrygia'lılar, Mysia'lılar, Trakya'lılar, Paionia'lılar vb. gibi çeşitli askerlerden oluşan bir kalabalık da vardı. Ethiopia'lılarla şu kılıç taşıyan ve Mısırlıların tek savaşçı sınıfı olan Hermotybi'lerle Kalasiri'ler denilen Mısırlıları da sayalım (377). Bunlar, Mardonios'un Phaleron'dayken donanmadan almış olduğu deniz askerleriydiler; zira Kserkses'in Atina'ya getirmiş olduğu kara ordusunda Mısırlı yoktu. Barbarlar, daha önce de söylemiş olduğum gibi, üç yüz bin kişiydiler. Mardonios'un müttefiki olan Yunanlılara gelince, bunların sayısını kimse bilmez (çünkü sayım yapılmamıştır), ama görünüşe göre, ben elli bin kadar kestiriyorum. Burada toplanan bütün savaşçılar yayaydı; atlı birlikler ayrı yerdeydiler.

33. Mardonios'un birliklerini, uluslarına göre ve taburlara ayırarak mevzi aldırdığı günün ertesi günü iki ordu, tanrılarına kurban kestiler. Yunanlıların kurbanlarını Antikhos oğlu Tesamenos kesiyordu; orduya kâhin olarak katılmıştı. Elis'li ve İamid'ler kanından [Klytias osyundan] dı, Lakedaimon'lular ona yurttaşlık vermişlerdi. Tesamenos, çocuk sahibi olmak için Delphoi orakl'ine danıştığı zaman, Pythia ona en zor sınamalardan beş kez başarı ile çıkacağı cevabını vermişti. Orakl'i yanlış yorumladığı için jimnastik çalışmalarına başladı; Pentathlon için çalışıyordu (378); ve Olimpiyat Oyunlarını kazanabilmesi için ramak kalmıştı; rakibi Andros'lu Hieronymos'du. Lakedaimon'lular Tesamenos'a verilen orakl'in jimnastik ile değil, savaşla ilgili olduğunu anlamışlardı; Tesamenos'u para ile tutarak Herakles soyundan olan krallarıyle birlikte orduya kılavuz yapmak istediler. Sparta'lıların kendisine ve dostluğuna verdikleri değere bakarak en büyük karşılığı istedi; kendisini de yurttaş olarak kabul etmelerini, yurttaşlığın sağladığı bütün hakların kendisine de tanınmasını istedi, o zaman istediklerini yapacaktı, başka ne verseler razı değildi. Böyle bir istek karşısında kalan Lakedaimon'lular ilkten öfkelendiler ve bu işi unuttular; ama sonradan başlarında Pers seferi korkusu dolanmaya başlayınca gene çağırdılar, ileri sürdüğü koşulu kabul ediyorlardı. O da baktı ki ge-

ne geliyorlar, bu sefer bununla yetinmedi ve kardeşi Hagias'ın da kendisi gibi yurttaşlık haklarından yararlandırılmasını istedi.

34. Bu istekleri ile Melampus'un yaptığını yapmış oluyordu, tabiî kral olmak hırsıyle yurttaş olmak isteği arasındaki başkalığı akıldan uzak tutmamak şartıyle. Argos'lu kadınlar delirdikleri zaman, Argos'lular Melampus'u Pylos'dan getirtip, altın karşılığında, karılarını iyileştirmesini istemişlerdi; o, ödenek olarak krallığın yarısını istedi. Argos'lular, olmaz deyip geri döndüler; ama deliren kadınların sayısı habire artıyordu, inadı bırakıp Melampus'a bir daha baş vurup, olur dediler. O zaman o da yeni istekler ileri sürdü, krallığın üçte birini de kardeşi Bias için istedi, vermezseniz gelmem, dedi. Darda kalan Argos'lular bunu da kabul ettiler (379).

35. Tıpkı bunun gibi Sparta'lılar da Tesamenos'u ille de istedikleri için, her dediğini yaptılar ve buna da olur dediler; işte böylece Elis yurttaşı Tesamenos resmî kâhin olarak Sparta yurttaşlığına geçti ve beş büyük sınamayı kazandı. Erkek kardeşi ve o, Sparta'lıların yurttaşlıklarına kabul etmiş oldukları tek yabancılardır. Beş sınama ise şunlardır: Birincisi Plataia savaşıdır; ikincisi Tegea'lılara ve Argos'lulara karşı yaptıkları savaştır; üçüncüsü Mantineia'lılar dışında bütün Arkadia'lılara karşı vermiş oldukları Dipaia savaşı; sonra Messenia'lılara karşı kazanmış olduklrı İthome savaşı. Bir de Atinalılara ve Argos'lulara karşı kazandıkları Tanagra savaşı (380). Başarı ile geçen beş sınamanın sonuncusu budur.

36. İşte Yunanlılara Plataia topraklarında geleceğe dair haber veren kimse Sparta'lıların getirmiş oldukları bu Tesamenos'du. Kurbanlar Yunanlılara, savunmada kaldıkları sürece, iyilik gösteriyordu, ama eğer Asopos'u aşarlar ve savaşı kendileri başlatırlarsa durum bambaşka olacaktı.

37. Mardonios için de öyle; eğer dayanamaz, dövüşe kendi başlarsa, iyilik görünmüyordu, ama savunmada kalırsa, fal onun için de iyiydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Mardonios da Yunan törelerine göre fal baktırıyordu; kâhini Telliad'ların (381) en ünlüsü olan Elis yurttaşı Hegesistratos'du. — Bu işten önce Sparta'lıların yakalayıp da öldürmek üzere hapse attıkları adam budur, çünkü ondan gördükleri düşmanlık canlarına yetmişti. Tehlikenin yarattığı korku ile başını kurtarmak için çabalayan ve yaşadığı sürece, birçok işkence görmüş bir adam olarak öyle bir şey yaptı ki, anlatmaya söz yetmez. Ayağına, demir zincire bağlı tahta bir bukağı takmışlardı; içerde, nasıl bilmiyorum, demir bir araç edinebildi ve benim bildiğim, kimsenin yapamayacağı erkekçe bir iş yaptı: Kalan

parça bukağı dışında kalacak biçimde, ayağın önemli bir parçasını parmaklarıyle beraber kesti. Sonra, kapıda nöbetçi gardiyanlar bulunduğu halde, duvarı deldi ve gece yürüyerek, gündüz ormana gizlenerek Tegea'ya kaçıp canını kurtardı, bütün Lakedaimon'lular peşine düştükleri halde, üçüncü gece Tegea'ya ulaştı; kendisini ele geçiremedikleri adamın kesik ayağını bulan Sparta'lılar bu adamın soğuk enerjisi karşısında şaşıp kalmışlardı. Lakedaimon'luların elinden bu suretle kaçıp kurtulduktan sonra, o aralar Lakedaimon ile arası iyi olmayan Tegea'da sığınak bulmuştu. Yarası kapanınca tahta bir ayak yaptırmış ve Lakedaimon'lulara resmen ve açıkça düşman kesilmişti. Ama Sparta'ya karşı giriştiği zorlu düello, sonunda ölümü ile sonuçlanmıştır; Sparta'lılar kâhinlik yaptığı Zakynthos'da yakalayıp öldürmüşlerdir (382).

38. Ama Hegesistratos'un ölümü Plataia olaylarından sonradır. O sıralar Asopos'ta Mardonios'un verdiği azımsanamayacak bir para karşılığı kurban kesip fala bakıyordu, hem Lakedaimon'lulara karşı hıncı vardı, hem de gördüğü işe karşılık iyi para alıyordu, bundan ötürü işini canla başla görüyordu. Ve fal saldırı için iyi değildi, gerek Pers'ler ve gerekse bunların yanında bulunan Yunanlılar için — zira onların da ayrı kâhinleri vardı, Leukas'lı Hippomakhos. Düşmana yeni birlikler gelip katılıyor, sayısı artıyordu, bunu gören Thebai'li Herpys oğlu Timagenidas, Mardonios'a Kithairon geçidini kapatmasını söyledi. Oradan her gün yeni Yunan birlikleri geliyordu, bunları yakalayıp kampın yolunu kesmek iyi olacaktı.

39. Thebai'li, Mardonios'a bu öğüdü verdiği sırada iki taraf sekiz günden beri karşı karşıya durmuş bekliyordu. Mardonios öğüdün önemini hemen kavradı ve gece olunca süvarisini Kithairon'un Plataia topraklarına açılan geçitlerine gönderdi, Boiotia'lıların Üç-Kafalar ve Atinalıların Meşe-Kafalar dedikleri yeri söylüyorum. Gönderilen atlılar boş yere gitmiş olmadılar; orduya Peloponez'den yiyecek getirmekte olan beş yüz mekkâre ile adamlarını yakaladılar. Bunları ele geçiren Pers'ler, insan-hayvan hepsini öldürmeye koyuldular. Adam öldürmeye doyunca geri kalanları ortalarına aldılar ve kampa getirip ganimet olarak Mardonios'a verdiler.

40. Bu olaydan sonra iki düşman iki gün daha bekledi, ikisi de savaşı başlatmıyordu; Barbarlar Yunanlıları kışkırtmak için Asopos'a kadar yanaşıyorlar, ama iki düşmandan hiç biri suyu geçmiyordu. Yalnız Mardonios'un atlıları Yunanlıları boyuna tedirgin ediyor, zarar verdiriyordu; zira canla başla Med'lerden yana olan Thebai'liler, savaşa girmek için ellerinden geleni yapıyorlar ve işi sa-

vaşı başlatacak noktaya kadar getiriyorlardı; sonra Pers'lerin ve Med'lerin önünde aradan çekilip, kendilerini göstersinler diye meydanı onlara bırakıyorlardı.

41. Böylece bir şey olmadan on gün geçti. Plataia'da kamp kurmuş olanlar için on birinci gün yükseldiği zaman, Yunan kuvvetleri gözle görülecek kadar artmıştı ve Mardonios eli kolu bağlı durmaktan ötürü epeyce sinirliydi. Gobryas'ın oğlu, Kserkses'in katında pek az Pers'in kazanabilmiş olduğu bir saygınlığa sahip olan Pharnakes oğlu Artabazos ile görüştü. Birbirlerine görüşlerini açıkladılar: Artabazos'a göre hiç vakit geçirmeden kampı buradan kaldırıp bütün orduyu Thebai surları arkasına çekmeliydiler, orada insanlar için yiyecek, hayvanlar için ot ve saman boldu, orada yerleşmeli ve rahat rahat diplomasi yolundan işlemeliydiler: Ellerinde bunca basılmış altın para, mücevher, hadsiz hesapsız dünyalık, yığınla gümüş eşya ve değerli kupa vardı; bunları esirgememeli, Yunanlılar, özellikle sitelerin yöneticileri arasında dağıtmalıydılar, sonuç pek çabuk görülecekti, özgürlükten vazgeçecekler, savaşı göze almayacaklardı. Bu görüş Thebai'lilerin görüşüne uyuyordu, zira bu general, Mardonios'dan daha kavrayışlıydı. Ama Mardonios, dikkafa kavrayışsızlığı içinde, kararlarında daha atılgan ve daha kabaydı: Orduları, ona göre Yunan ordusundan çok daha güçlüydü; olabildiği kadar çabuk savaşa girilmeliydi, toplanan kuvvetlerin daha da artmakta oluşunu eli kolu bağlı seyretmek olmazdı, Hegesistratos'u da kurbanlarını da baştan atmalı, savaşa tutuşmak için yabancıların değil, Pers'lerin dinsel törelerine güvenilmeliydi.

42. Mardonios böyle dedikten sonra kimse ona karşı çıkamazdı ve onun görüşü kazandı; zira ordunun komutasını büyük kral Artabazos'a değil, ona vermişti. Beraberinde bulunan Yunan birlik komutanlarını ve strategos'larını (383) çağırttı, Pers ordusunun Yunanistan'da mahvolacağına dair bir orakl duymuşlar mıydı, onu sordu. Çağırılmış olan subaylar ses çıkarmadılar, kimisi duymamıştı, onun için sesini çıkarmıyordu, öbürleri duymuşlardı ama, başlarına belâ almamak için susuyorlardı. O zaman Mardonios onlara şu söylevi verdi: "Pekâlâ! Belki duymadınız, belki duydunuz da söylemeye cesaret edemiyorsunuz, o halde her şeyden haberi olan bir adam olarak ben konuşacağım. Bir orakl var, buna göre Pers'ler Yunanistan'a gelecekler, Delphoi tapınağını yağma edecekler ve bu yağmadan sonra bire kadar kırılacaklardır. İmdi, mademki bu orakl'i biliyoruz, bu tapınağa girmeyeceğiz ve yağma etmeyeceğiz, — felâketimize yol açacak bir suçu işlemeyeceğiz. Şu halde içinizden Pers'leri tutanlar, Yunanlıları yeneceğimizi düşünerek sevinebilirler".

Bunları söyledikten sonra hazır bulunmalarını, ertesi sabah güneş doğunca saldırmak için yerlerini almalarını emretti.

43. Mardonios'un Pers'ler için söylenmiştir dediği bu orakl, ben biliyorum, Pers'lere karşı değil, İllyria'lılara ve Enkhelea'lıların (384) ordusuna karşı söylenmiştir. Buna karşılık Bakis'in şimdi söz konusu ettiğimiz savaş için söylediği şudur:

Thermodon ırmağının, çimenli kıyılarında
Asopos çayının, bir araya gelecek Hellen'lerle
Yabancı ulusların yırtıcı çığlıkları,
Ve orada, Lakhesis ömür ipliğini kesmeden
Boyun eğecek kadere nice Med okçuları.

Benim bildiğim, Mardonios'un Pers'lerle ilgili orakl'i bu ve bunun benzeri olan öbür Orakl'lerdir. — Thermodan, Taugara ile Glisas arasında akar.

44. Mardonios, orakl'leri öğrendikten ve subaylarına yüreklendirecek sözler söyledikten sonra ortalık karardı, mevziler tutuldu. Gece ilerlemişti; kamplarda hiç bir kıpırtı sezilmiyordu, herkes derin bir uykuya dalmış gibiydi; Atinalı nöbetçilerin önünde bir atlı belirdi: Bu, Amyntas oğlu Alexandros'du, Makedonya'lıların generali ve kralı; strategos'larla görüşmek istiyordu. Birkaç nöbetçi haber vermek için koştu, çoğu yerinde kaldı; Med kampından bir atlının geldiğini, strategos'larla görüşmek istediğini, onları adlarıyle andığını, başka bir açıklama yapmadığını bildirdiler.

45. Bu raporu dinleyen strategos'lar hemen ileri nöbet yerine geldiler, Alexandros'u buldular, o şunları söyledi: "Atinalılar şu haberi ağzınızın sıkılığına emanet ediyorum, benim ölmemi istemezseniz kimseye söylemeyiniz, bunu sizden rica ederim, bir tek Pausanias'a söyleyebilirsiniz. Eğer Hellen birliği için korkmasaydım size de söylemezdim; zira ben de en eski soydan bir Yunanım ve özgür Yunanistan'ın köle olmasını istemem. Şimdi size haber veriyorum, Mardonios ve ordusu kurban falından istedikleri sonucu alamadılar; yoksa savaş çoktan başlardı. Ama şimdi Mardonios kurban falına aldırış etmemeye ve sabah erken savaşı başlatmaya karar verdi; sizin yeni takviyeler almanızdan çekiniyor, ben öyle sanıyorum. Onun için hazırlıklı bulununuz. Mardonios fikrini değiştirse, savaşı ertelese bile siz sıkı durun; yerinizde kalın; birkaç güne kalmaz yiyecekleri tükenir. Ve eğer bu savaş istediğiniz gibi biterse, öbürlerinin kurtuluşu ile birlikte, Yunan Özgürlüğünün de sağlandığı gün, hamiyetinden başka şeye kulak vermeyip, sırf Yu-

nanistan'a karşı duyduğu aşk için, her tehlikeyi göze alıp buraya koşan adamı hatırdan çıkarmayınız. Barbarlar habersiz bastırmasınlar diye size Mardonios'un planını haber vermek istedim. Ben, Makedonya kralı Alexandros'um". Bu sözleri söyledikten sonra kendi kampına doğru dörtnala kalktı, uzaklaştı ve yerine vardı.

46. Atina strategos'ları sağ kanada gidip Alexandros'tan öğrendikleri şeyleri Pausanias'a ilettiler. Bu haberden telâşlanan Pausanias müthiş korktu ve şöyle dedi: "Mademki saldırı sabah erkenden başlayacak, siz Atinalılar, Pers'lerin karşısına siz geçiniz, biz de şimdi sizin karşınızda bulunan Boiotia'lılarla Yunanlıların karşısına çıkalım. Çünkü siz Med'leri ve onların nasıl savaştıklarını biliyorsunuz, zira Marathon'da çarpıştınız; oysa biz hiç bir zaman onları çarpışırken görmedik ve bilmiyoruz (385); Med'lerle boy ölçüşmüş bir Sparta'lı yoktur. Ama Boiotia'lıları ve Thessalia'lıları biliyoruz. Şimdi siz silâhlarınızı alıp geliniz ve bu kanadı tutunuz, biz de sol kanada geçelim". Atinalılar cevap verdiler: "Biz de sizin karşınıza Pers'lerin geçtiklerini gördüğümüz zaman size aynı şeyi söylemek istemiştik. Ama belki sizin hoşunuza gitmez diye sustuk. Şimdi mademki siz kendiniz istiyorsunuz, biz de zevkle kabul ederiz ve dediğinizi yapmaya hazırız".

Plataia Savaşı

47. İkisi de, Atinalılar ve Sparta'lılar birbirleriyle anlaşmış olarak, mevzilerini değiştirmişlerdi ki, seherin ilk ışıkları belirdi. Boiotia'lılar manevrayı görmüşler ve Mardonios'a haber vermişlerdi. Durumu öğrenen Mardonios da aynı şeyi yapmak, Pers'leri öbür başa, Lakedaimon'luların karşısına geçirmek istedi. Ama Pausanias da bu manevrayı gördü, kendi yaptığının farkına varılmış olduğunu anladı ve Mardonios Pers'leri sola geçirirken o da Sparta'lıları sağ kanada geri getirdi.

48. Böylece ilk yerlerini aldıktan sonra Mardonios, Sparta'lılara bir kerux gönderdi ve şunu bildirdi: "Buralıların dediklerine göre, yiğitlikte sizin üzerinize kimse yokmuş; hepsi size hayran, çünkü kimse sizin savaşta kaçtığınızı ve safınızı bıraktığınızı görmemiş, tersine ya ölmek ya da öldürmek deyip yerinizde tutunurmuşsunuz. Peki ya şimdi! Yoksa bu duyduklarımız doğru değil miydi? Daha savaş başlamadan ve silâhlar konuşmadan saflarınızı bırakıp kaçtınız, karşımıza Atinalıları dikip, kendinize düşman olarak kölelerimizi seçtiniz. Elbette ki yiğitlik bu değildir ve demek ki sizin hakkınızda yanılmışız. Evet, biz sizin ününüze bakarak, sizin bize adam

gönderip Pers'lerden başkasıyle dövüşmek istemediğinizi bildireceksiniz diye bekliyorduk; biz de sizin isteğinizi yerine getirmeye hazırdık; oysa siz bize böyle bir şey söylemek değil, tersini yapıyorsunuz. Pekâlâ, mademki siz böyle bir öneride bulunmuyorsunuz, o zaman biz size söylüyoruz. Mademki o kadar yiğitmişsiniz, yalnız bize karşı dövüşüp Yunanlılar arasında şampiyon olmak için daha ne bekliyorsunuz? Eşit sayıda çıksak birbirimizin karşısına, çarpışsak olmaz mı? Eğer öbürleri de savaşsın istiyorsanız, ona da peki, bizden sonra da onlar karşılaşsınlar. Eğer onlar istemez, biz ikimiz çarpışalım yeter derseniz, öyle yaparız; ve kim yenerse hepsi adına yenmiş olur!".

49. Kerux bu sözleri söyledi ve bekledi: Cevap çıkmadı. Dönüp gitti ve Mardonios'a nasıl karşılandığını anlattı. Mardonios sevindi ve tasladığı yiğitlikten ötürü şişindi; süvariyi Yunanlıların üzerine saldı. Atlılar yaklaştılar, bütün Yunan cephesine mızrak ve okla öldürücü bir saldırıya geçtiler, bunlar atlı okçulardı, göğüs göğse dövüşme olanağı yoktu; bütün Yunan kampının suyunu sağlayan Gargaphia kaynağını kirlettiler ve tıkadılar. Kaynağa yalnız Lakedaimon'luların safları uzanabiliyordu; öbür Yunanlılar, saftaki yerlerine göre, Asopos yönüne doğru az ya da çok uzağa düşüyorlardı; düşman süvarisi ve okçuları Asopos'dan su almalarına engel oluyordu, onlar da kaynağa gitmek zorundaydılar.

50. Ordu susuz kalmıştı, süvari tarafından hırpalanıyordu, bu durum karşısında Yunan şefleri bir araya geldiler, Pausanias ile bunu ve başka konuları görüşmek üzere sağ kanada gittiler; zira bu ağır zorluklar yanında daha acele başka dertler de vardı; yiyecek tükenmişti, Peloponez'den erzak getiren kollar düşman süvarisi tarafından çevriliyordu, kampa kadar gelemiyorlardı.

51. Strategos'lar enine boyuna görüştüler ve eğer Pers'ler bugün saldırıya geçmezlerse adaya çekilmeye karar verdiler. Ada dedikleri, Asopos'un ve daha önce yanında kamp kurdukları Gargaphia kaynağının on stad ötesindeydi; Plataia'lıların kentlerinden öncedir. Anakara üzerinde nasıl olur da bir ada bulunabilir? Şundan: Kithairon'dan ovaya inen ırmak iki kola ayrılır; iki kolun arası aşağı yukarı üç mil tutar; aşağıda gene birleşirler. Bu ırmağın adı Oiroi'dir, buranın yerlileri Oiroi için Asopos'un kızıdır derler. İşte gitmek istedikleri yer burasıydı, hem yeteri kadar su bulacaklar, hem de şu anda kendilerine çok ziyan veren süvari sıkıntısından kurtulmuş olacaklardı. Bu işi on ikinci günden önceki gece yapmayı düşünmüşlerdi, Pers'ler görüp de süvariyi gene peşlerine tak-

masınlar diye. Kithairon'dan inen Oiroi'nin, Asopos'un kızının, çevrelediği bu yere ulaştıktan sonra, gene aynı gece, ordunun yarısını ayırıp Kithairon geçitlerine gönderecekler, yolu kesilip dağlarda kalmış olan yiyecekleri alacaklardı.

52. Bu kararı aldılar, süvarinin dur durak bilmeyen sataşmaları yüzünden, bütün günü çok eziyetli geçirdiler; gece olunca atlılar saldırıyı kestiler. Hava kararınca, hareket için daha önce belirtilmiş olan saatte, birliklerin çoğunluğu yola çıktı ve uzaklaştılar, ama onlara gideceksiniz diye gösterilen yere değil; hareket işareti verilir verilmez, Pers süvarisinden kurtuluyoruz diye sevinen askerler Plataia kentine doğrulmuşlardı, Gargaphia kaynağının yirmi stad ötesine, Plataia önündeki Here tapınağına kadar gittiler. Orada tapınağın önünde yerleştiler.

53. Bu birlikler Here tapınağında kamp kurmuşlardı. Geri çekilme işinin başladığını gören Pausanias, Lakedaimon'lulara da silâhlarını toplayıp önden giden arkadaşları ile aynı yönde yola çıkmaları için emir verdi; zira önden gidenlerin önceden kararlaştırılmış olan yere gittiklerini sanıyordu. Bölük komutanları, Pausanias'ın emrini yerine getirmek üzere koştular; yalnız Pitane taburuna komuta eden Poliades oğlu Amompharetos (386), yabancıların (yani Barbarlar'ın) önünden kaçmayacağını, Sparta'nın onuruna leke sürdürmeyeceğini bildirdi. Öğleden sonra yapılmış olan toplantıda bulunmamıştı, gördükleri onu şaşırtmıştı. Pausanias ve Euryanax itaatsizliğe göz yumamazlardı, başındaki şef disiplinsiz diye Pitana taburunu da bırakamazlardı; onu öbür Yunanlılarla birlikte almış oldukları kararın dışında bırakmak, kendilerinden ayrılmış olan taburun Amompharetos ile birlikte mahvolması demekti. Bu düşüncelerle Lakonia birliklerinin hareketini erteleldiler ve durumu Amompharetos'a anlatabilmek için uğraşmaya başladılar.

54. Bunlar, Amompharetos'u —ki Lakedaimon'lu ve Tegea'lı komutanları bir tek o izlememişti— azarladıkları sırada, Atinalılar arasında şunlar oluyordu: Onlar henüz yerlerinden kımıldamamışlardı, Lakedaimon'luları iyi tanırlardı, şöyle söyler başka türlü yaparlardı (387), sonradan kamp harekete geçince bir atlı gönderip baktırdılar, bakalım Sparta'lılar da harekete hazırlanıyorlar mı, yoksa yerlerinden kımıldamaya niyetleri yok mu; diye ve bir de Pausanias'dan ne yapmaları gerektiğini sordurmak istiyorlardı.

55. Haber çavuşu Lakedaimon'luların bulundukları yere gelince onların yerlerinden kımıldamamış olduklarını gördü, beri yanda

yüksek komuta kurulu birbirine giriyordu. Zira, o kadar dil döktükleri halde, Euryanax ve Pausanias, Amompharetos'u, burada kalması, askerlerini tehlikeye atmaması için kandıramamışlardı; tartışma çığırından çıkmıştı ki Atinalıların haber çavuşu çıkageldi. Çekişmenin verdiği hızla yerden iki eliyle bir taş kapan Amompharetos, Pausanias'ın ayakları dibine fırlattı (388) ve bunun yabancıların önünden kaçmamak yolunda kullandığı oy jeton'u olduğunu söyledi [yabancılar dediği Barbarlar]. Pausanias ona, deli ve kudurmuş, dedi ve Atinalıların haber çavuşu kendisine belli soruyu sorduğu zaman ondan burada olup bitenleri kendisininkilere anlatmasını istedi ve geri çekilmeyi beraber ve birbirine tutunarak yapabilmek için kendilerinin de buraya yaklaşmalarını rica ettiklerini bildirdi.

56. Çavuş, Atinalıların yanına dönmek üzere gitti; tanyeri ağardığında şefler hâlâ çekişiyorlardı; uzun süre susan Pausanias, sonunda öbür Lakedaimon'lular gittikten sonra onun da yalnız başına kalmak istemeyeceğini düşündü (gerçekten de öyle oldu). Hareket emrini verdi ve geride kalmış olanların tümünü tepelerden doğru götürdü; Tegea'lılar da onları izlediler. Atinalılar da sıraya girdiler ve Lakedaimon'luların tuttukları yanın öbür tarafından yürüyüşe geçtiler; Lakedaimon'lular süvariden çekindikleri için Kithairon yönünden gidiyorlardı.

57. Başlangıçta Amompharetos, Pausanias'ın onu birliği ile beraber yalnız başına bırakıp gidemeyeceğine güveniyordu; onun için yerinden kımıldamamakta, mevziini bırakmamakta direniyordu; ama Pausanias'ın birlikleri yola çıkınca kendisini bıraktıklarını anladı; o zaman taburunu topladı, silâhlarını aldırdı ve koşar adım gidip Lakedaimon'lulara kavuştu; bunlar on stad kadar uzaklaştıktan sonra, Moloeis çayı kenarında, Eleusis Demeter'i tapınağının bulunduğu Argiopion denilen yerde durmuş, Amompharetos'un taburunu bekliyorlardı. Burada beklemeleri, gerekirse onlara yardım etmek içindi, çünkü Amompharetos, adamlarını bulunduğu yerden ayırmamakta ayak direyebilirdi. Tam Amompharetos'un birlikleri gelip öbürlerine katılmışlardı ki, Barbar süvarisi üzerlerine atıldı. Zira süvari bugün de her gün yapmaya alışmış olduğu şeyi yapıyordu, ama Yunanlılar o güne kadar ellerinde tuttukları mevzileri bırakmışlar, süvari orayı boş bulunca, biraz daha biraz daha, diyerek uzaklaşmış, düşmanı bulunca da üzerine yüklenmişti.

58. Mardonios, Yunanlıların gece gitmiş olduklarını öğrenip de kamplarını boş bulunca Larissa'lı Thorax ile kardeşleri Eurypylos

ve Thrasydeios'u getirtip şunları söyledi: "Aleuas'ın oğulları, şimdi bu baş kamp karşısında ne diyeceksiniz bakalım? Lakedaimon'luların komşuları olarak, bana onların savaştan kaçmadıklarını ve dünyanın en iyi askerleri olduklarını söyleyen sizdiniz; oysa dün gördünüz, mevzilerini başka bir mevzi ile değiştirmek istediler, bugün de geceleyin kaçıp gittiklerini görüyoruz. Tam, dünyanın gerçekten en birinci askerleri olan düşmanlarına karşı kendilerini göstermeleri gereken günde, bir hiç olduklarını ve ancak zaten bir hiç olan Yunanlılar arasında değerli sayılmış olabileceklerini ispat ettiler. Size gelince, Pers'leri tanımadığınız için sizin kusurunuzu bağışlıyorum, haklarında bir şeyler bildiklerinizi övdüğünüz için; ama Artabazos'un Lakedaimon'lulardan korkmasına ve bu korku ile, buradan kalkıp Thebai kentine çekilmemiz için ileri sürdüğü alçakça düşünceye pek şaşıyorum; bunu krala da bildireceğim. Ama bunu başka zaman konuşuruz. Şimdi bunların çekilmesine izin vermemek gerekir. Peşlerine düşmeli, yakalamalı ve Pers'lere yaptıklarını ödetmeliyiz".

59. Bu sözleri söyledikten sonra Pers'lerine Asopos'u geçirtti, kaçtıklarını sandığı Yunanlıların peşinden ileri sürdü; ve karşısında Lakedaimon'lularla Tegea'lılardan başka kimse bulamadı; zira ova yolunu tutmuş olan Atinalıları görmemişti. Pers'lerin Yunanlıların peşinden atılmış olduklarını gören öbür Barbar bölüklerinin şefleri de bayraklarını açtılar ve düzenli birlikler halinde değil, karma karışık bir halde ve bütün güçleriyle koşarak, öbürlerinin arkasından atıldılar. Yunanlıları bir lokmada yiyeceklerine inanıyorlar, çığlıklar atarak ve düzensiz olarak koşuyorlardı.

60. Bu arada süvarinin sıkıştırdığı Pausanias bir atlı koşturup Atinalılara şu bildiriyi gönderdi: "Atinalılar, Yunanistan'ın özgür kalması ya da köle olması vereceğimiz şu büyük savaşa bağlı kaldığı bir zamanda biz Lakedaimon'lular ve siz Atinalılar müttefiklerimizin ihanetine uğramış bulunuyoruz. Geceleyin kaçtılar. Bundan sonra ne yapmamız gerektiğini biliyoruz: Elimizden geldiği kadar kendimizi savunmak, birbirimize destek olmak. Eğer süvari önce size saldırmış olsaydı, o zaman şüphesiz biz ve bizimle birlikte Yunan davasına ihanet etmemiş olan Tegea'lılar size yardıma koşacaktık. Ama onların hepsi bizim üzerimize yüklendiler, şimdi en çok baskı gören yere sizin yardım etmeniz gerekiyor, yardım etmek size düşüyor. Eğer siz kendiniz gelemiyorsanız, hiç olmazsa, gönül hoşluğu olarak, okçularınızı gönderiniz. Sizin bütün bu savaş süresince ne kadar yaman davrandığınızı gözümüzle gördük; bu isteğimizi de geri çevirmeyeceğinize güveniyoruz".

61. Bu bildiriyi alan Atinalılar, Lakedaimon'luların yardımına koşmak ve bütün güçleriyle desteklemek üzere yola çıktılar. Tam yola çıkmışlarken karşılarındaki mevzileri tutmuş olan ve büyük kraldan yana olan Yunanlılar saldırdılar, artık öbürlerine yardım için koşamazlardı, karşılarındaki düşman kendilerine kök yolduruyordu. O zaman kendi başlarına kalmış olan Lakedaimon'lular ve Tegea' lılar, Mardonios'a ve ilerlemekte olan orduya karşı az sonra girecekleri savaşa hazırlık olmak üzere bir kurban kestiler; birinciler, hafif piyade ile birlikte elli bin kişiydiler, ikinciler ise üç bin. (Zira Tegea'lılar Lakedaimon'lulardan bir adım ayrılmamışlardı). Kurbanlar iyi belirtiler vermediler ve gerçekten bu arada çok asker düştü, daha çoğu da yaralandı; sorkun ağacı dallarından yapılma kalkanları önlerinde bir kale duvarı gibi duran Pers'ler hesapsız ok yağdırıyorlardı. O zaman, Sparta'lıların ezildiklerine ve tanrıların dilsiz kaldığına bakan Pausanias, gözlerini Plataia'lıların Heraion'u üzerine çevirerek tanrıçaya dua etti, ümitlerini boşa çıkarmaması için yalvardı.

62. Daha duasını bitirmemişti ki, mevzilerinden fırlayan Tegea'lılar Barbarlar'ın üzerine atıldılar ve Pausanias'ın duası biter bitmez, kurban kesmekte olan Lakedaimon'lular mutlu belirtiler buldular. Beklemelerinin karşılığını görünce onlar da Pers'lere karşı atıldılar ve Pers'ler yaylarını bırakarak mızrağa davrandılar. Önce kalkanlardan oluşan duvarın çevresinde bir savaş oldu; bu savunma kırıldıktan sonra, tâ Demeter tapınağının yanına kadar süren hızlı bir çatışma oldu; savaş uzun sürdü; sonunda göğüs göğüse kapıştılar, Barbarlar Yunanlıların uzun mızraklarını elleriyle yakalayıp kırıyorlardı; Pers'ler de korkusuzdular, yiğitlikten yana hiç de geri kalmıyorlardı, ama ellerinde kalkan olmayınca savaş sanatında daha acemi kalıyorlar, düşmanlarına eşit olamıyorlardı; kimi zaman kavganın içine tek başlarına dalıyor, kimi zaman da on kişilik —ya daha çok, ya da daha az— gruplar halinde toplanıp düşmanı kılıçtan geçirmekte olan Sparta'lıların üzerine atılıyorlardı.

63. En yiğitler arasından seçilmiş bin Pers'ten kurulu özel birliğinin ortasında (389), beyaz bir ata binmiş olarak savaşan Mardonios' un bulunduğu noktada, Yunanlılar kendilerini yakından sıkıştırılmış ve pek tehlikeli bir durumda gördüler. Mardonios'a dokunulmadığı sürece Pers'ler iyi dayandılar ve bu dayanma pek çok Lakedaimon'lunun canına mal oldu. Ama Mardonios öldüğü andan itibaren ve onun çevresini tutan sağlam birlikler yenildikten sonra geri kalanlar dağıldılar ve Lakedaimon'lulara teslim oldular; savunma silâhına yer vermeyen donanım ve kuşanımları felâketleri-

ne yol açmıştı: Ağır hoplit'lerin karşısına çıplak göğüsle çıkmışlardı.

64. Sparta'lılar için verilmiş olan orakl burada gerçekleşmiş (390) ve Leonidas'ın öcü Mardonios'tan alınmış oldu. Ve bizim bildiğimiz zaferlerin en güzelini de Anaxandridas oğlu Kleombrotos oğlu Pausanias kazandı. Öbür atalarını Leonidas bölümünde saymıştım, zira ataları birdir. Mardonios, Sparta'nın önemli yurttaşlarından Arimnestos'un eliyle öldü, bu da Med savaşlarından sonra Sparta ile çatışan Messenia'lıların tümüne karşı, üç yüz kişi ile savaştığı Stenykleros'da, o üç yüz kişiyle beraber ölmüştür.

65. Plataia'da Lakedaimon'luların kaçırttığı Pers'ler, kamplarına ve Thebai toprakları üzerinde kurmuş oldukları küçük tabyaya doğru düzensiz bir halde dağılmışlardı. Demeter kutsal koruluğu yanında çarpıştıkları halde bir tek Pers bu kutsal alana girmemiş ve orada ölmemiştir —ve bu kesindir—, oysa kutsal toprakların dışında yığın yığın düşmüşlerdir, bu beni çok şaşırtan bir olaydır. Ve —tanrılarla ilgili konularda bir şey sanmak olabilirse— ben öyle sanırım ki, Eleusis'deki sarayını yakan kundakçıları tapınağına yaklaştırmayan, kendisi olmuştur.

66. İşte bu savaşın belli başlı olayları bunlardır. — Pharnakes oğlu Artabazos, zaten kralın yüksek komutayı Mardonios'a vermesinden hoşnut kalmamıştı; ve Mardonios'u savaştan vazgeçirmek için elinden geleni yapmış, ama başaramamıştı. Mardonios'un uyguladığı yöntemden çok tedirgindi. Bundan ötürü o da şöyle yaptı: Savaşın başladığını görünce, işin nereye varacağını pek iyi kestirdiğinden, kendi komutası altında bulunan birliklere gerekli yönergeyi verdi; kırk bin kişiyi bulan önemli kuvvetlere komuta ediyordu. Tamamen kendi emrinde bulunan bu askerlere kendisi ne yöne giderse onların da ayak uydurmalarını ve aynı hızla yürümelerini emretti ve başa geçti. Bu yönergeyi verdi ve sanki onları savaşa götürüyormuş gibi, savaş alanının yolunu tuttu; yolda ilerledikçe Pers saflarındaki ilk çözülmeleri görmeye başladı. O zaman geçit töreni yürüyüşünden vazgeçerek, yarışa girmiş gibi koşmaya başladı, elden geldiği kadar hızla kaçıyordu ve ağaç tabyaya ya da Thebai surlarına doğru değil, zor yürüyüşle Hellespontos'a varmak üzere, Phokis yönüne doğru.

67. Bu kol böylece o yönde geri çekildi. — Kralın safındaki Yunanlıların niyetleri bozuk olduğu belliydi, Atinalıların karşısında bir tek Boiotia'lılar uzun süre dayandılar. Çünkü bu Thebai'liler Med' lerle bağlaşmışlardı, savaşa yaman bir sertlik katıyorlar, açık oynu-

yorlardı, o kadar ki, içlerinden üç yüzü, en soylu ve en yiğit olanları, Atinalıların ellerinde can verdiler. Kaçtıkları zaman da Pers' lerle aynı yere değil, Thebai'ye sığındılar. Düşmanla çarpışmak için kılını bile kıpırdatmamış, askerlikten yana hiç bir değer göstermemiş olan öbür müttefikler kalabalığı da bozguna uğramıştı.

68. Bu savaşta bütün bu insanların, daha düşmanla kapışmaya kalmadan, bir tek Pers'lerin kaçtıklarını gördükleri için kendi canlarının dertlerine düşmüş oldukları doğru ise, Barbar cephesinin başarılı savaşçıları yalnız Pers'ler olduğu bence pek açık bir şeydir. Süvari ve özellikle Boiotia süvarisi dışında hepsi çözülmüştür; bunların kaçanlara büyük yardımı dokunmuş, düşmanı bırakmamışlar, kaçış yolunu örtmüşlerdir. Yunanlılar da, düşmanı yenmiş olarak Kserkses askerlerinin peşinden atılmışlar ve bu kovalamaca bir kırım olmuştur.

69. Düşman safında herkesin can derdine düşmüş olduğu sırada öbür Yunanlılar, yani Here tapınağı yanında toplanmış ve savaşa katılmamış olanlar, savaşın başladığını ve Pausanias birliklerinin savaştan başarıyle çıkmış olduklarını haber aldılar. Bu haber üzerine düzensiz bir halde, kimisi Korinthos'luların çevresinde toplanmış olarak, dağ eteklerinden, sonra tepeler üzerinden geçip doğru Demeter tapınağına açılan yoldan, kimisi de Megara'lılar ve Phlios' lularla birlikte, ovadaki yolların en kestirmesinden vurup yürüdüler. Bu ikinciler düşmana yaklaştıkları zaman, Thebai atlıları bunların düzensiz bir halde yürümekte olduklarını uzaktan gördüler, o zaman Timandros oğlu Asopodoros'un komutası altında atlarını bunların üzerine sürdüler. Bu savaşta altı yüz tanesi düştü ve öbürlerini de önlerine katarak Kithairon üzerine attılar. Bunlar böylece zafersiz öldüler.

70. Ağaçtan yapılma kalelerine çekilen Pers'ler ve artakalmış olan Barbar kalabalığı, yaya gelen Lakedaimon'lular varmadan önce, duvarın üzerine çıkıp ellerinden geldiği kadar sağlamlaştırmaya koyulmuşlardı. Kopup gelen Lakedaimon'lular buraya yüklendiler ve epeyce sert bir çatışma oldu; Atinalılar gelmeden önce düşman kendini iyi koruyordu, hatta kalelere karşı saldırmada acemi olan Lakedaimon'lulardan, gözle görülür biçimde üstündü de. Ama Atinalılar yetiştikten sonra saldırı iki kat bir atılganlığa dönüştü; ve uzun sürdü; sonunda Atinalılar cesaretleri ve inatçılıkları sayesinde duvarı aşıp bir gedik açmayı başardılar ve Yunanlılar dalgalar halinde bu gedikten içeriye aktılar. İlk olarak Tegea'lılar girmişlerdi; Mardonios'un çadırını yağma edenler bunlardır. Özellikle atlarının

baştan aşağı bakırdan yapılma ve pek güzel yemliklerini aldılar. Bu yemliği Athene Alea tapınağına sundular, ganimetin geri kalanını aralarında paylaştılar. Barbarlar, duvar yıkıldıktan sonra artık yeni bir dayanma çekirdeği kuramadılar; hiç biri silâha davranmayı düşünmedi; on binlerce kişinin üst üste yığılmış oldukları dar bir yerde kovalanan bir insan sürüsü gibi çılgına dönmüşlerdi. Yunanlılar öyle kılıç çaldılar ki, üç yüz bin kişilik ordudan —tabiî Artabazos'un kaçırdığı kırk bini bundan düşmek gerekir— kala kala üç bin kişi kaldı. Sparta Lakedaimon'luları savaşta hepsi hepsi doksan bir, Tegea'lılar on altı, Atinalılar elli iki asker kaybetmişlerdi.

71. Barbar cephesinde en çok göze çarpanlar piyadede Pers'ler, süvaride Saka'lar, kişi olarak ise Mardonios oldular; Yunan cephesinde Tegea'lılar ve Atinalılar yiğitlik göstermişler, ama iyi savaşçı olarak Lakedaimon'lular bunları geçmişlerdir. Aslında hepsi de karşısındaki düşmanı yenmiş oldukları için, bu noktayı ancak Lakedaimon'luların en zorlu yarışçılarla kapışmış ve onları alt etmiş olmalarına bakarak aydınlığa çıkarabiliyorum. Ve günün kahramanı, benim kanaatimce hiç şüphesiz, Thermopyl'lerdeki üç yüz askerden tek canlı kalmış olan ve o günden beri alnında bir namus lekesi, bir yüzkarası ile yaşayan Aristodemos oldu (391). Yiğitlikte bundan sonra gelenler Sparta'lılardan Poseidonios, Philokyon ve Amompharetos'dur. Ama bir toplantıda aralarından hangisinin daha yiğit olduğu tartışılırken, hazır bulunan Sparta'lılar şu noktaya dikkati çekmişlerdir ki, saflardan fırlayıp çılgın gibi ileri atılmış olan Aristodemos'un göstermiş olduğu yiğitlik, alnındaki lekeyi temizlemek için parlak bir ölüm aramakta oluşundandı, oysa Poseidonios, ölümü aramadan yiğitlik göstermiştir; bu farktan ötürü onlar bunu daha üstün tutmuşlardır. Ama böyle konuşmalarında belki kıskançlığın da etkisi olmuştur. Adlarını saydıklarımın hepsi bu savaşın kurbanları arasında özel saygıya lâyık görülmüşlerdir; ama, anlatmış olduğum kusurunu ölümle temizlemek istemiş olan Aristodemos hiç bir saygıya lâyık görülmemiştir.

72. Plataia'da en çok nam kazananlar bunlar olmuşlardır; zira Kallikrates savaş alanında ölmemiştir. O da orduya katılanlar arasındaydı; Yunanlılar içinde çağının en yakışıklı adamıydı, hem de yalnız Lakedaimon'lular arasında demiyorum, bütün Hellen'ler arasında. Pausanias kurban keserken, o da safta kımıldamadan duruyordu, derken böğrüne bir ok saplandı; savaş başladığı zaman o kenara çekilmiş olarak acılar içinde can çekişiyordu, Plataia'lı Arim-

nestos anlatır, Yunanistan uğruna ölüşüne yanmıyor, dövüşemeden, anılarda yaşayacak bir başarı gösteremeden öldüğüne yanıyormuş.

73. Atinalılardan göze çarpanlar arasında özellikle Eutykhides oğlu Sophanes gösterilir, ki bu Dekelea kasabasındandı ve Atinalıların anlattıklarına göre, şu torunları için çok yararlı bir iş başarmış olan Dekeleia'lılardandı. Çok eskiden Tyndareos'un oğulları Helene'yi ararlarken (392) güçlü bir ordu ile Attika'ya girmişler ve demos'larda toptan bir göçe yol açmışlardı — zira Helene'nin nereye kapatılmış olduğunu bilmiyorlardı; bunun üzerine Atinalılara göre Dekeleia'lılar —Dekeleia'lılara göre Dekeleos'un kendisi— onları büyük bir hizmette bulunmuşlar: Theseus'un kız kaçırmak suretiyle yapmış olduğu edepsizliğe kızan, bir yandan da bu yüzden bütün Attika toprağının ziyan görmesinden korkan Dekeleos, Tyndareos oğullarına her şeyi açıklamış, onları Aphidnai'ye götürmüş ve Titakos adındaki bir yerli de onlara teslim etmiş. Bu hizmetlerine karşılık Dekeleia'lılar Sparta'da bugün de vergi vermezler ve protokolde öncelik hakkından yararlanırlar; hatta şu anlattığımız olaylardan yıllarca sonra, Atinalılarla Peloponez'liler arasında çıkmış olan şu son savaşta bile, Lakedaimon'lular Attika'yı baştan başa süpürdükleri halde Dekeleia'ya dokunmamışlardır.

74. Atinalılar arasında yiğitlik onuru kazanan Sophanes bu demos'tandı. Hakkında bir hikâye dolaşır, ki iki çeşit anlatılır: Birine göre zırhın üzerine kuşanmış olduğu kılıcının omuz kayışına bakır bir zincirle bağlı demir bir çıpa taşıyordu; ne zaman düşman üzerine yürüse, düşmanlar kendisini yerinden kımıldatamasınlar diye çıpayı yere çakıyordu; düşmanlar kaçmaya başladıkları zaman, önce çıpayı omzuna alıyor, sonra kovalamaya başlıyordu. Birinci anlatış böyle; ikinciye göre, ki birinciye hiç uymaz, bu öyle bir zırha asılmış gemi demiri filan değil, sadece kalkanın üzerinde bulunan kabartma bir tılsımdı ve üzerine gelen vuruşlara karşı onu tutuyordu.

75. Bu Sophanes başka bir şeyden ötürü de ün kazanmıştır; Atinalılar Aigina'yı kuşatmaya aldıkları sırada, pentathlon birincisi Argos'lu Eurybates'e meydan okumuş ve yeke yek yaptıkları çarpışmada onu öldürmüştür. Kendisi de sonradan Glaukon oğlu Leagros ile birlikte Atinalıların strategos'uyken, yiğitçe savaşarak ölmüştür; Daton (393) da Edonis'lilerle, altın madenleri için çarpışırken düşmüştür.

76. Barbar ölüleri ile örtülen Plataia savaş alanına bir kadın kendi ayağıyle gelip Yunanlılara teslim oldu; Pers'lerden Teaspis oğ-

lu Pharandates'in odalığıydı; Pers'lerin bozulduğunu ve zaferi Yunanlıların kazandığını öğrenince kendisi ve yanındakiler giyinmişler, en güzel altın takılarını takınmışlar ve arabaya binip Lakedaimon'luların yanına gelmişlerdi; henüz kan kokan askerlerin ortasında arabadan indi herkesin Pausanias'ın emrini dinlediğini gördü, düşman şefinin adını ve ülkesini daha önce birçok kez duyduğu için, bu adamın o olduğunu anladı, dizlerine sarıldı ve ona şunları söyledi: "Sparta kralı, sana yalvarmaya gelen bu tutsağı köle olmaya bırakma. Zira ne meleklere ne de tanrılara saygı gösteren bu adamların ölümünü borçlu olduğum kimse sensin. Yurdum Kos'tur; Antagoras oğlu Hegetorides'in kızıyım. Beni Kos'tan zorla kaçırdılar, Pers'lerin malı oldum". — "Kadın, diye cevap verdi Pausanias, eğer sahiden benim Kos'lu konuğum Hegetorides'in kızı isen artık hiç bir şeyden korkun olmasın, zira o bölgede oturanlar içerisinde en çok sevdiğim kimse odur". Bu sözleri söyledikten sonra kadını ephoros'lara emanet etti ve daha sonra, kendi isteği üzerine Aigina'ya gönderdi.

77. Bu kadından hemen sonra Mantineia'lılar geldiler, artık her iş bitmişti. Savaştan sonra gelmiş olduklarını anlayınca çok üzüldüler; cezaya çarptırılmayı hak etmiş olduklarını söylediler, Artabazos kolordusunun kaçtığını duyunca, Thessalia'ya kadar onları kovalamak istediler; ama Lakedaimon'lular onların kaçanların peşinden gitmelerine izin vermediler. Yurtlarına gittiler ve ordu şeflerini sürgüne yolladılar. Mantinea'lılardan sonra sıra Elis'lilerindi; Mantineia'lılar gibi onlar da üzüntü içinde dönmüşlerdi, yurtlarına döndükleri zaman onlar da generallerini sürdüler. Mantineia'lılar ve Elis'liler için söylenecek şeyler işte bunlardır.

78. Plataia'da, Aigina'lıların kampında, adanın belli başlı yurttaşları arasında sayılan Pytheas oğlu Lampon adında birisi vardı. Pausanias'ın yanına geldi ve ona çok kötü bir öneride bulundu: "Kleombrotos oğlu, dedi büyük bir canlılıkla, her zaman rastlanmayacak kadar önemli bir başarı kazandın; ve tanrılar Yunanistan'ı uçurumdan kurtararak, şimdiye kadar benim bildiğim hiç bir Yunanlının kazanamamış olduğu bir zafer hazinesini senin başının üzerine koydular. Şimdi başardığın bu işi yarım bırakma ki ünün daha da yükselsin ve ilerde Barbar bir daha Yunanistan'a saldırmayı göze alamasın. Leonidas, Thermopyl'lerde öldüğü zaman Mardonios ve Kserkses başını kesip gövdesini kazığa çaktılar. Kısasa kısas, sen de Mardonios'a aynı şeyi yap, tâ ki seni bütün Sparta baş üstünde gezdirsin, tâ ki bütün Yunanistan seni baş tacı etsin. Mardonios'u kazıklayıp amcan Leonidas'ın öcünü al".

79. Bu sözlerle Pausanias'ın gözüne gireceğini sanıyordu. Ama Pausanias ona şöyle cevap verdi: "Aigina'lı yabancı, iyi dileklerini ve özenişlerini anlıyorum; ama bunlar onur yolundan sapa düşen şeylerdir. Adımı, yurdumu ve yaptığım işi bu kadar yücelttikten sonra, herkes beni daha çok beğensin diye bir kadavraya sataşmamı önermekle, adıma, yurduma ve yaptığım işe leke sürmek istiyorsun. Böyle şeyler Yunanlılara değil, Barbarlara yakışır ve biz onları bundan ötürü kınıyoruz. Aigina'lıların ve onlar gibi düşünenlerin isteklerini yaparak onlara hoş görünmek elimden gelmez. Sparta'lıları gerek sözlerimde ve gerek yaptığım işlerde tanrısal yasaya saygı göstererek hoşnut etmek bana yeter. Bana öcünü almamı söylediğin Leonidas'ın öcü alınmıştır ve gördüğün şu kadavra tepeleri, işte onun canının karşılığıdır, Thermopyl'lerde kafaları kesilenlerin tümünün canı karşılığıdır. Sana gelince, bir daha böyle sözler söylemek için yanıma gelme, bu çeşit öğütler verme ve seni cezalandırmadığım için de bana dua et!".

80. Böyle kovuldu Aigina'lı adam. Pausanias kerux'ler bağırttırarak kimsenin ganimetlere el sürmemesini herkese duyurdu ve hilot'lara bütün Pers hazinesinin toplanması emrini verdi. Kampı taradılar, altın ve gümüş eşyalarla dolu çadırlar buldular, altın ve gümüş kakma yataklar, çeşit çeşit altın krateros'lar, kupalar, bardaklar; arabalarda içi altın ve gümüş mutfak takımlarıyle dolu çuvallar bulundu. Ölüleri soydular, bileziklerini ve kolyelerini, altın siperli kılıçlarını aldılar, parlak üst başları da cabaydı. Hilot'lar bunlardan pek çoğunu çaldılar ve Aigina'lılara sattılar; daha da pek çok vardı, saklanamayacak kadar çok. Aigina'lıların altını hilot'lardan bakır fiyatına almış olduklarını düşünüyorum.

81. Bütün bu hazineler bir araya getirildikten sonra, önce onda biri Delphoi tanrısının payı olarak ayrıldı, bu para ile, sunak taşının hemen yanındaki üç başlı tunç yılanın üzerinde yükselen altın üçayak sunuldu; Olympia tapınağının payı ile on dirsek boyunda bronzdan bir Zeus heykeli yaptırılıp gönderildi, İsthmos tapınağı için de gene bronzdan, yedi dirsek boyunda bir Poseidaon heykeli yaptırıldı; bu paylar ayrıldıktan sonra kalan bölüşüldü ve her ulusun payına, hak ettiği ölçüde, Pers odalıklardan, altından ve gümüşten, her çeşit değerli eşyadan, bir şeyler düştü. Belgelerde, Plataia'da yararlık gösterip ödüle lâyık görülenlere ayrıca neler verildiğine dair bir not yazılı değildir, ama ben onların da gönüllerinin hoş edilmiş olacağına inanıyorum; Pausanias için her çeşit eşyadan, kadın, at, talant, deve ve öbürlerinden onar tane ayrılmıştır.

82. Bir de şunu söylerler: Pausanias, Kserkses'in Yunanistan'dan kaçarken Mardonios'a bırakmış olduğu ağırlıklara, Mardonios'un peşinde sürüklediği bunca şeye, altın ve gümüş takımlara, parlak renkli duvar örtülerine bakmış bakmış ve Pers ekmekçilerine ve aşçılarına, kendisine Mardonios'a hazırladıkları gibi bir sofra hazırlamalarını emretmiş. Emri yerine getirmişler ve Pausanias, zengin yastıklarla kaplı altın ve gümüş kakmalı sofra takımlarını, gene altın ve gümüş kaplı masaları, bütün bu görkemli sofra takımlarını seyretmiş; önüne serilen nefis yemeklere şaşakalmış ve kendi hizmetçilerine de, hoşluk olsun diye, bir de Sparta sofrası hazırlamalarını emretmiş. İki sofra arasındaki fark çok büyükmüş. O zaman Pausanias gülmeye başlamış, Yunan generallerini çağırtmış, hepsi toplanınca parmağıyle masaların ikisini de ayrı ayrı göstermiş: "Yunanlı yurttaşlar, demiş, sizi buraya her gün böyle yemekler yiyebildikleri halde bizim zavallı yavan aşımıza göz dikip buralara kadar gelen Med'lerin budalalıklarını göstermek için topladım". Yunan generallerine Pausanias bu sözü söyledi derler.

83. Bu olayların üzerinden uzun süre geçtikten sonra bile, birçok Plataia'lı, altın, gümüş ve başka değerli şeylerle dolu sandıklar bulmuşlardır. Ve daha da sonra şu görülmüştür: Etler çürüyüp döküldükçe Plataia'lılar kemikleri bir araya topluyorlardı; bu arada hiç bir dikiş yeri olmayan bir kafatası buldular: Bir tek kemikten yapılmıştı; bir de üst parçası ile birlikte bir çene kemiği meydana çıkarıldı, ki dişleri birbirine kaynamıştı, küçük dişler de azıdişleri de yerinde bir parça halinde duruyordu; bunlardan, başka beş dirsek boyunda bir adamın kemikleri de bulundu.

84. Savaşın ertesi günü Mardonios'un ölüsü kayboldu; kim kaçırmıştı? Kesin olarak söyleyemem, ama pek çok kimseden ve çeşitli ülkelerde Mardonios'un gömülmüş olduğunu duydum ve hatta bu sevabı işlediği için Mardonios'un oğlu Artontes'den ödül aldığını söyleyen çok kişiye de rastladım; gerçekten Mardonios'un leşini kaçırıp gömen hangisi olduğunu öğrenemedim. Ephesos'lu Dionysophanes gömmüştür diye bir ad söyleyenler bile vardır.

85. O ya da başkası, Mardonios böylece bir mezar sahibi olmuştur. Yunan askerlerine gelince, Plataia ganimetleri bölüşüldükten sonra, her ulus kendi ölülerini ayrı ayrı gömdü. Lakedaimon'lular üç mezar kazdılar: Birine komutanları gömdüler; Poseidonios, Amompharetos, Philokyon ve Kallikrates bunlar arasındaydı; bunlar böyle ayrılmışlardı; ikinci mezarda öbür Sparta'lılar vardı; üçüncüde hilot'lar. Bunların gömme biçimi böyleydi. Tegea'lılar kadav-

raları seçmeden ayrı ayrı mezarlara attılar; Atinalılar hepsini bir araya doldurdular; Megara'lılar ve Phlios'lular atlı kurbanları gömüyorlardı. Bu ulusların mezarları ölülerle dolmuştu; ama Plataia'da öbür ulusların mezarları da vardır ki bunlar, öğrendiğime göre, savaşa katılmadıkları için utandıklarından ilerde bizi ayıplamasınlar diye uydurma mezarlar yapmışlar; örnek ise, orada Aigina'lılar Anıtı denilen bir anıt vardır ki bana bunun on yıl sonra Aigina'lıların ricası üzerine, resmî konukları olan Plataia'lı Autodikos oğlu Kleades tarafından yaptırılmış olduğunu söylemişlerdir.

Plataia'dan Sonra

86. Plataia savaşının ölüleri gömüldükten sonra, Yunanlılar meclis kurdular ve hiç duraksamadan Thebai üzerine yürümek ve Med'lerden yana olanların ve en başta bu yolda en ileri gitmiş olan Timagenides ile Attaginos'un kendilerine verilmesini istemek üzere karar aldılar. Eğer vermezlerse kenti alıp yıkmadan gitmeyeceklerini bildireceklerdi. Bu kararı aldıktan sonra, savaşın onuncu günü gidip Thebai'yi kuşattılar ve o adamları istediler. Thebai'lilerin kabul etmemeleri üzerine, topraklarını kırıp geçirdiler ve kale duvarlarına saldırmaya başladılar.

87. Ortalığı yıkmaya ara vermiyorlardı, onun için, yirminci gün Timagenides, Thebai'lilere şunları söyledi: "Thebai'liler, mademki Yunanlılar Thebai'yi yıkmadıkça ya da siz bizi onlara vermedikçe kuşatmayı kaldırmamaya karar vermişlerdir, Boiotia topraklarının bizim yüzümüzden daha fazla zarar görmesi doğru olmaz; eğer istedikleri sadece para ise ve bizler birer bahane isek, devlet kasasını açıp istediklerini verelim — zira Med'leri yalnız biz değil, devlet olarak hepimiz birden destekledik. Yok eğer kenti gerçekten bizleri ele geçirmek için kuşatmışlarsa, biz kendi başımızın çaresine kendimiz bakalım". Bu sözler çok doğru ve çok uygun olarak karşılandı; Thebai'liler hemen birisini göndererek yurttaşlarını Pausanias'a teslim etmeye hazır olduklarını bildirdiler.

88. Thebai'lilerin bu nokta üzerinde aralarında anlaşmaya varmaları üzerine Attaginos kentten gizlice kaçtı; Pausanias'a çocuklarını teslim ettiler, o onları bütün suçlamalardan uzak tuttu, Med'lere hizmet etmiş olmaktan suçlu olan bir babanın sorumluluğunu çocuklarına yükleyemeyeceğini bildirdi. Thebai'lilerin teslim ettikleri öbür yurttaşları, savunma hakkı kullanabileceklerini sanıyor ve bu işten rüşvetle kurtulmayı umuyorlardı. Ama Pausanias onları ele

geçirdikten sonra, akıllarından geçenleri sezdi, bütün müttefiklere yol verdi, bunları da Korinthos'a gönderip orada öldürttü.

89. Plataia'da ve Thebai'de olanlar bunlardır. — Plataia'dan kaçmış olan Pharnakes oğlu Artabazos epeyce ilerlemişti. Thessalia'ya vardığı zaman, Thessalia'lılar ona bir şölen çektiler ve ordunun geri kalan bölümü hakkında bilgi istediler, çünkü Plataia olayları üzerine bir şey bilmiyorlardı. Artabazos gerçeği bunlara açıklamak gibi bir saflıkta bulunursa kendisinin de ordusunun da ölüm tehlikesiyle karşılaşabileceğini anladı. (Çünkü olan biteni öğrenen herhangi bir ulus, kendisine saldırabilirdi). Phokis'liler karşısında da bu nedenle dilini tutmuştu; Thessalia'lılara şunları söyledi: "Görüyorsunuz, Thessalia'lılar, bir saniye bile kaybetmeden zor adımla Trakya'ya doğru yürüyorum; yanımdaki birliklerle beraber bizi bekleyen bir görev için ordudan ayrıldım; Mardonios da bugün yarın gelir, o da ordusu ile arkamdan geliyor. İyi karşılayınız ve elinizden geleni esirgemeyiniz; sonradan pişman olmazsınız". Bunları söyledikten sonra askerlerini alıp acele yola çıktı, Thessalia ve Makedonya üzerinden Trakya'ya doğru yürüdü ve dediği gibi, acele ediyor, kestirmeden gidiyordu. Bizans'a geldi, ama askerlerinin epeycesini yolda bırakmıştı, çoğunu Trakya'lılar kırmışlardı, çoğunu da açlık ve yorgunluk kırmıştı. Geri kalanları Bizans'tan Asya'ya geçirdi. Artabazos'un geri çekilişi böyle oldu.

Mykale Savaşı

90. Pers'ler Plataia'da yenildikleri aynı gün, İonia'da Mykale'de de yeniliyorlardı. Lakedaimon'lu Leotykhidas (394) ile birlikte Delos'a gelmiş olan Yunanlılar, burada demir üzerinde beklerlerken Samos'tan haberci olarak Thrasykles oğlu Lampon, Arkhestradides oğlu Athenagoras ve Aristagoras oğlu Hegesistratos gelmişlerdi. Samos'lular bunları Pers'lerden ve Samos'ta Pers'lerin adamı olarak bilinen ve bu yüzden hor görülen tyranları Androdamas oğlu Theomestor'dan gizli olarak yollamışlardı. Elçiler strategos'ların yanına çıktıkları zaman, Hegesistratos uzun uzun ve büyük bir incelikle konuştu: İonia'lıların Pers'lerden kopmaları için, diyordu, sizin şöyle bir görünmeniz yeter; Barbarlar sizi beklemezler bile; bekleseler de Yunanlılar böyle bir ganimeti bir daha ele geçiremezlerdi; arkadan ortak tanrıların adlarını anarak, onları Yunan kanından olanları kölelikten kurtarmaları ve Barbarları geri atmaları için gayrete getirmeye çalışıyordu. Ve bu başarı onlara kendiliğinden geliyordu: Barbar gemileri denize dayanıklı değillerdi, asker ola-

rak da Yunanlılar kadar değillerdi. Eğer bu önerilerinde bir tuzak sezinliyorlarsa, elçiler rehin olarak gemilerinde kalmaya hazırdılar.

91. Samos'lu yabancının inatçı üstelemeleri arasında Leotykhidas ondan adını sordu, belki bir uğur denemek istiyordu, belki tanrıların parmağı karışmıştı da rasgele sormuştu: "Samos'lu yabancı, dedi ,adın nedir?" — "Hegesistratos" diye cevap verdi Samos'lu. Bunun üzerine lafı uzatmasına meydan bırakmadan, "Bunu uğur sayıyorum Samos'lu yabancı (395), dedi Leotykhidas. Şimdi sen ve burada bulunan arkadaşların, buradan ayrılmadan önce, Samos'luların bundan sonra canla başla bizden yana olacaklarına dair ant içiniz".

92. Ve hemen sözü bırakıp işe girişti; Samos'lular istenilen garantiyi hemen verdiler, Yunanlılarla karşılıklı bağlaşma antları içtiler. Bu tören tamamlanınca hemen yola çıktılar, yalnız Hegesistratos kaldı, çünkü adını uğurlu sayan Leotykhidas, onun Yunanlılarla birlikte yola çıkmasını istiyordu. Yunanlılar o gün beklediler; ertesi gün kurban kesip iyi talih dileğinde bulundular; İonia körfezindeki Apollonia (396) yurttaşı Euenios oğlu Deiphonos, onlar hesabına kurban falına bakıyordu. — Babası Euenios'un başına şöyle bir şey gelmişti.

93. Bu Apollonia kentinde Güneş'e adanmış sürüler vardı; gündüzleri Lakmon dağından inip Apollonia topraklarından geçtikten sonra Orikos limanı yanında denize dökülen ırmak boyunca otlarlardı; geceleri en zengin ve en soylu kişiler arasından bir yıl için seçilmiş olan yurttaşlar bekçilik ederlerdi; zira Apollonia'lılar, bir orakl'e inanarak, bu sürülere sonsuz saygı besliyorlardı; kentin biraz uzağında bir mağarada kalıyorlardı ve yurttaşlar arasından seçilmiş olan Euenios da onları bekliyordu. Bir gece nöbette uyuyakaldı, mağaraya kurtlar daldılar, altmış kadar koyunu paraladılar. Felâketin farkına vardığı zaman çenesini tuttu, kimseye bir şey söylemedi, niyeti, eksilenlerin yerine başkalarını koymaktı. Ama Apollonia'lılardan durumu saklayamadı; onu yargıladılar ve açıkgözlüğünü uyutmak üzere görmekten yoksun bırakmaya karar verdiler. Ve Euenios'un gözleri oyuldu; ama hemen arkasından sürüleri eskisi kadar yavrulamamaya, toprakları eskisi kadar iyi ürün vermemeye başladı. [Başlarına gelen felâketin nedenini anlamak üzere baş vurmuş oldukları] Dodona ve Delphoi orakl'leri, kutsal sürüyü bekleyen Euenios'un gözlerini haksız yere kör ettiklerini, çünkü kurtları şimdi danışmış oldukları tanrıların gönderdiklerini bildirdiler — ve Euenios'a kendi söyleyeceği bir karşılık ödenip gön-

lü alınmadıkça, tanrılar öcünü sürdürmekten vazgeçmeyeceklerdi; ve Euenios bu kefareti aldıktan sonra, tanrıların kendileri de ona pek çok kimse tarafından pek mutlu sayılacak bir armağan vereceklerdi.

94. Apollonia'lılara verilen orakl buydu; bunlar bunu gizli tuttular ve işi kendi kentlerinin yurttaşlarına havale ettiler. Bu yurttaşlar bu görevi şöyle yerine getirdiler: Euenios bir sıranın üzerinde oturuyordu, gidip buldular, yanına oturdular ve bir süre şundan bundan konuştuktan sonra, sözü başına gelen felâkete getirdiler, üzüntülerini bildirdiler; lafı, çaktırmadan buraya getirdikten sonra, eğer Apollonia'lılar kendisine yaptıklarına karşılık bir şey vermek isterlerse, onun ne gibi bir şey isteyeceğini sordular. Onun orakl'den haberi olmadığı için, filan tarlalar —burada Apollonia topraklarının en güzellerine sahip olan iki yurttaşın adlarını söylüyordu— ve ayrıca, kendince kentin en güzel evi olan filanca ev verilirse, bunlara sahip olmanın kendisine yapılanları unutturacağı ve bunları yeterli bir karşılık sayacığını söyledi. O bunları söyler söylemez, iki yanına oturmuş olan yurttaşları hemen lafı kaparak ona şöyle cevap verdiler: "Pekâlâ, Euenios, Apollonia'lılar seni gözlerinden etmek suretiyle işledikleri suçun karşılığı olarak bu istediklerini sana veriyorlar; orakl'lerin emri budur". Durumu kavrayan Euenios kızdı, kendisine oyun oynandığını anladı; Apollonia'lılar istediği yerleri hemen satın aldılar ve kendisine teslim ettiler. Hemen arkasından kendisine gaipten haber verme yeteneği bağışlandı ve üne kavuştu.

95. Bu Euenios'un oğlu Deiphonos, Korinthos'lular tarafından Yunan ordusuna getirilmiş ve orada kâhinlik yapmaya başlamıştı. Ama gerçekte Euenios'un oğlu değildi, onun adını çaldı, bu ad sayesinde Yunanistan'da tanındı, diyenleri de duymuşumdur.

96. Yunanlılar falları iyi çıktıktan sonra Delos'dan ayrılıp Samos'a doğru yola çıktılar. Samos kıyılarında Kalamoi denilen yere varınca, burada bulunan Here tapınağının karşısında demir attılar ve savaş için hazırlıklara başladılar; bu arada bunların kendi üzerlerine gelmekte olduklarını haber alan Pers'ler, demir kaldırmışlar ve başlarından savmış oldukları Fenike'liler dışında, hepsi anakaraya doğru gitmişlerdi. Zira daha önce bir savaş meclisi kurmuşlar ve kendilerini yeteri kadar güçlü görmedikleri için savaşa girmemeye karar vermişlerdi; bunun için Mykale'de beklemekte olan kara ordusunun yanına sığınmak üzere anakaraya doğru çekiliyorlardı; Kserkses geri kalan birliklerinden altmış bin kişi ayırmış, İonia'yı

koruma görevi vermiş, başına da boy pos ve güzellikten yana Pers'ler arasında birinci olan Tigranes'i koymuştu. Donanma şeflerinin yanına sığınmak istedikleri ordu işte buydu, orada gemileri karaya çekecekler ve çevresini, hem gemileri hem de kendilerini korumaya elverişli bir tabya ile çevireceklerdi.

97. Bu kararı almışlar ve yelken açmışlardı. Eumenid'ler (397) tapınağı yanına gelince, ki Mykale'de Skolopoeis ve Gaison ırmağı yönündedir —burada Pasikles oğlu Philistos'un, Kodros oğlu Neileus'un beraberinde gelip Miletos'u kurduğu zaman yapmış olduğu Eleusis Demeter'i tapınağı yükselir— işte, diyordum, buraya gelince gemilerini karaya çektiler, yemiş ağaçlarını kestiler, sağlamca çakılmış kazıklarla çevrili taş ve ağaçtan yapılma bir duvarın arkasına çekildiler. Bütün bu hazırlıkları bir kuşatmayı göz önünde tutarak yapıyorlardı. [Bir de zaferi, çünkü ikisini de hesap ediyorlardı].

98. Yunanlılar, Barbarlar'ın anakaraya doğru çekilmiş olduklarını öğrenince, bunları ellerinden kaçırmış olduklarını düşünerek üzüldüler; önce ne yapacaklarını bilemediler, dönüp gitsinler mi, yoksa Hellespontos'a kadar uzansınlar mıydı? Sonunda bu iki projeyi de bıraktılar ve Asya karası üzerine yelken açmaya karar verdiler. Savaş olacakmış gibi hazırlandılar, karaya asker boşaltmak için merdivenler yaptılar ve gerekli bütün şeyleri edindiler, Mykale'ye doğru yola çıktılar. Denize açılıp, üzerlerine gelen bir tek gemiye rastlamadan düşman kampa yaklaştılar; gemiler karada sağlam bir duvarın arkasındaydılar ve kumsal üzerine kalabalık birlikler sıralanmıştı. Bunun üzerine Leotykhidas, kadırgasıyle, olabildiği kadar karaya yaklaştı ve kıyı boyunca giderek, İonia'lılara bir çavuşu bağırtarak şunları söyletti: "İonia'lılar, içinizde kim sesimi duyabiliyorsa sözlerime iyi kulak versin; Pers'ler zaten dilimi anlamazlar. Savaşa başladığımız zaman önce özgürlüğü, sonra da parolamız olan Here'yi düşününüz. Bu dediklerimi duyanlar duymayanlara söylesinler". [Themistokles'in Artemision'da yapmış olduğu bildiri gibi; bu da aynı nedenlerle açıklanabilir: Ya Barbarlar bu sözleri anlamayacaklar, belki İonia'lılar Yunanlılardan yana çıkacaklar, ya da Barbarlar ne dediğini öğrenecekler ve İonia'lılara güvenemeyeceklerdi].

99. Leotykhidas'ın bu sözlerinden sonra Yunanlılar gemilerini kıyıya yanaştırdılar ve savaş düzeninde saf tuttular. Yunanlıların savaşa hazırlandıklarını görmüş ve İonia'lılara söylediklerini duymuş olan Pers'ler, önce Yunanlılardan yana çıkmalarından korktukları Samos'lulardan başladılar, bunların silâhlarını ellerinden aldılar, Çünkü bunlar Barbar gemilerinin getirdiği Atinalı tutsakları —ki

bunlar Attika'da kalmışlar ve Kserkses askerlerinin eline düşmüşlerdi— kurtarmışlar ve ellerine yolluk da vererek Atina'ya geri göndermişlerdi; beş yüz Kserkses düşmanına özgürlük sağlamış olmak elbette kuşku uyandırmaya yeterdi. Bundan sonra, buraları kimse sizin kadar bilmez, deyip Miletos'luları da, Mykale tepelerine açılan yolları korumak bahanesiyle savdılar; gerçekte istedikleri bunları kamptan uzaklaştırmaktı. Ellerine fırsat geçerse ihanet edeceklerinden kuşkulandıkları İonia'lılara karşı Pers'ler işte bu tedbirleri almışlardı. Bu arada tabya kurmak üzere kendileri de kalkanlarını topluyorlardı.

100. Hazırlıklarını bitiren Yunanlılar, Barbarlar üzerine atıldılar. Tam saldırıya geçerlerken bütün kampta bir söylenti yayıldı, aynı anda deniz kıyısında bir kerux âsası buldular, kıyıya vurup burada kesilen dalgalar getirip kumlar üzerine bırakmıştı (398). Yayılan söylentiye göre, Yunanlılar Boiotia'da savaşmışlar ve Mardonios ordusunu yenmişlerdi. Gerçekte olaylara bir kez tanrılar yön vermeye başladılar mı, onların işe karışmış olduklarını gösteren birçok belirti ortaya çıkar, bu sefer de öyle olmuştur, Mykale'deki yakın zaferden birkaç saat önce, Plataia zaferi kazanılmıştır ve bu haber aynı gün içinde Asya kıyılarında saf tutmuş olan Yunanlılara ulaşmış, orduya yeni bir güven ve tehlikeyi küçümseme duygusu getirmişti.

101. Ve işte bu günün ikinci rastlantısı: İki savaş da Eleusis tanrıçası Demeter'in tapınakları yakınında olmuştur. Plataia'da, daha önce dediğim gibi, çatışma Demeter tapınağının hemen yanında olmuştur, Mykale'de de öyle oluyordu. Ayrıca Pausanias Yunanlılarının Plataia'da düşmanı yendikleri haberi Mykale'ye geldiği zaman, bu olay artık olmuş bitmişti. Zira, Plataia savaşı sabah erken verilmişti, Mykale savaşı ise öğleden sonradır. Ve bu iki zaferin aynı ayın aynı gününe rastladığı, daha sonra, bu olaylar inceden inceye araştırıldığı vakit kesin olarak anlaşılmıştır. Bu haberi almadan önce Mykale'deki Yunanlılar, kendilerinden çok Yunanistan'ı düşünerek titriyorlardı; Mardonios'un önünde eğilecek diye korkuyorlardı. Ama vaktaki bu söylenti kampın üzerinden geçti, düşmanın üzerine yeni bir güçle ve taze yürekle atıldılar. Böylece Yunanlılar ve Barbarlar, adaların ve Hellespontos'un yazgılarının bu savaşa bağlı olduğunu bilerek kavgaya atılıyorlardı.

102. Atinalılar ve onlara bitişik olan öbürleri, savaş cephesinin hemen hemen yarısı, düşmana karşı alçak ve düz bir kumsalda yü-

rüyorlardı, oysa Lakedaimon'luların ve onların yanında saf tutmuş olan müttefiklerin tuttukları yol bir sel yatağının oyduğu bayırdan geçiyordu. Lakedaimon'lular böylece, Barbar kampına arkadan sarkmak üzere yürürlerken, öbür kanadın savaşçıları düşmana yanaşmışlardı. Kalkanlardan kurulmuş olan engel ayakta kaldığı sürece Pers'ler dayandılar ve Atinalılar hiç bir ilerleme gösteremediler. Ama Atina birlikleri ve onların yanında yer almış olan müttefikleri, zafer onurunu kendileri kazanmak, Lakedaimon'lulara kaptırmamak için, bütün saf boyunca, birbirlerini daha zorlu savaşmaya kışkırttıkları zaman iş değişti. Kalkanları devirdiler, elbirliğiyle ileri atılıp Pers'lerin üzerine düştüler. Onlar saldırıyı karşıladılar ve bir süre dayandılar da, ama sonunda tabyalarına doğru kaçmaya başladılar. Atinalılar, Korinthos'lular, Sikyon'lular ve Troizen'liler (bu kanatta bulunan askerler bunlardı) peşlerini bırakmadılar ve onlarla beraber kalenin içerisine daldılar; duvarlar aşıldıktan sonra Barbarlar direnmeyi kestiler; Pers'lerden gayrısı kaçmaya başladı. Bunlar birkaç avuç kaldıkları halde, art arda siperlerine giren Yunanlılara karşı savaşıyorlardı. Pers şeflerinden ikisi kaçıp kurtulmuş, ikisi ölmüştü. Artayntes ve İthamitres, iki amiral kaçmış, Mardontes ve kara birlikleri generali Tigranes silâh elde ölmüşlerdi.

103. Lakedaimon'lular ve öbürleri geldikleri zaman, Pers'ler hâlâ dövüşüyorlardı, bunların gelişi son yumruğu indirmiş oldu. Yunanlılardan da düşen çoktu, en çok da Sikyon'lular ve bu arada şefleri Perilaos. Med kampında bulunan ve silâhları ellerinden alınmış olan Samos'lular, durumun baştan beri saldıranlardan yana geliştiğini görünce (399), Yunanlıların başarısını çabuklaştırmak için ellerinden geleni yaptılar; ve onların verdikleri örneğe uyan öbür İonia'lılar da, Pers'lerin yanından ayrılıp Barbarlar'ın üzerine atıldılar.

104. Miletos'lular Pers'lerden, dağ geçitlerini tutmak, geri çekilme yolunu güven altına almak ve savaşın, gerçekten de olduğu gibi, tersine dönmesi halinde, sığınmayı düşündükleri Mykale dağının tepelerinde onlara yol göstermek emrini almışlardı. Pers'lerin Miletos'lulara bu görevi vermeleri, hem bu işi sağlama almak, hem de onların kampta kalıp kendilerine karşı dönmeleri tehlikesini uzaklaştırmak içindi. Ama Miletos'lular kendilerine verilen görevin tam tersini yaptılar; kaçanlara, düşman yönüne çıkan yolu gösterdiler, sonunda onlar da bütün güçleriyle yüklenip Pers'lere satır attılar. Böylece İonia ikinci kez olmak üzere Pers boyunduruğunu atıyordu.

105. Bu savaşta Yunanlılar arasında en çok Atinalılar, onların arasında da pankras güreşçisi olarak yetişmiş olan Euthoinos oğlu Hermolykos yararlık göstermişlerdir. Bu Hermolykos daha sonra Atina ve Karystos arasında çıkan bir savaşta, Karystos toprağında, Kyrnos'daki bir çarpışma sırasında ölmüş ve Geraistos adlı yüksek burunda gömülmüştür. Atinalılardan sonra Korinthos'lular, Sikyon'lular ve Troizen'liler kendilerini göstermişlerdir.

106. Yunanlılar gerek savaşta gerek kaçarlarken düşmanın en büyük bölümünü kırdıktan sonra, önce gemilerin içinde ne varsa hepsini deniz kıyısına taşıdılar, sonra gemileri de, siperleri de ateşe verip yaktılar; pek değerli ganimetler elde etmişlerdi; gemileri ve siperleri ateşe verdikten sonra denize açıldılar. Samos'a varınca Yunanlılar İon uluslarını toptan göç ettirmek, kendi ellerinde bulunan Yunan dünyasında yerleşecekleri yeni bir yer göstermek ve İonia'yı Barbarlar'a bırakmak konusunu açtılar; zira İonia önünde sürgit nöbet tutmanın olanağı olmadığını biliyorlardı ve nöbet tutmadıkça da İonia'lıların Pers'lerin yapacakları karşı saldırıdan kurtulmaları ümidi yoktu. Peloponez'li şefler, soruyu şöyle çözümlemeyi önerdiler: Med'lerin tarafını tutmuş olan Yunanlıları, ellerindeki kıyı kentlerinden kovmak ve yurtluk olarak İonia'lılara vermek; ama Atinalılar, İonia'nın boşaltılması düşüncesini ve Peloponez'lerin kendi öz kolonilerine karşı böyle davranmak istemelerini çok kötü karşıladılar; bu dayatma karşısında Peloponez'liler ayak diremediler. Bu koşullar altında Samos, Khios, Lesbos ve Yunan safında bulunan öbür adaların birliğe alınmasına ve bu antlaşmanın Yunan davasına kopmaz bağlarla bağlı olduklarına dair içecekleri antlarla pekiştirilmesine karar verdiler. Ve bu sağlamalar alındıktan sonra Yunanlılar gemi-köprüleri yıkmak üzere yola koyuldular, zira onlar, onların hâlâ iki yakayı birbirine bağlamakta olduğunu sanıyorlardı.

107. Ve Hellespontos'a doğru yola çıktılar. Savaşta kaçıp canını kurtarabilmiş ve Mykale dağının tepesine toplanmış olan bir avuç Barbara gelince, bunlar Sardes yolunu tutmuşlardı. Oraya vardıkları zaman, Dareios'un oğlu Masistes yolda bu felâket habercilerini gördü; general Artayntes'e sövüp saymaya, ağzına geleni söylemeye başladı, birçok söz arasında ordusunu yönetemediği ve kralın geleceğini tehlikeye attığı için, en ağır işkencelere hak kazanmış olduğunu ve bir kadından farksız olduğunu söyledi. Pers'ler arasında kadından farksız sayılmak en büyük hakarettir. Bu sözler karşısında öfkeden deliye dönen general, Masistes'i ikiye biçmek için palasına davrandı. Ama onun atılmak üzere olduğunu gören ve bu

sırada tam Artayntes'in arkasında durmakta olan birisi, Halikarnassos'lu Praxilaos oğlu Kseinagoras, generali belinden kavradığı gibi yere vurdu; ve Masistes'in koruma askerleri bir anda efendilerinin çevresini kuşattılar. Kseinagoras, böyle davranmakla yalnız Masistes'ten değil, kardeşini kurtarmış olduğu için, Kserkses'den de bir şeyler umuyordu; Büyük Kral, onu bu hizmetinden ötürü bütün Kilikia'ya vali olarak gönderdi. Yenilenlerin Sardes'e kadar gelişlerinde yazılmaya değer başka bir şey olmadı. Kral henüz Sardes' deydi; denizde uğramış olduğu bozgun, apar topar geri çekilişi, Atina'dan dönüşü, şimdiden uzaklarda kalmıştı.

Pers Sarayında Entrikalar

108. Sardes'deydi ve Masistes'in karısı için yanıp tutuşuyordu. Ama gönderdiği haberler hep etkisiz kalmıştı, kardeşinin hatırını saydığı için zora da baş vuramıyordu (kadın da buna güveniyordu zaten, kendisine karşı zor kullanılmayacağını biliyordu). Elinden başka bir şey gelmeyen Kserkses, Masistes'in bu kadından olma kızını kendi oğlu Dareios ile evlendirdi, böyle bir bağ kurmakla kadını daha kolay elde edebileceğini sanıyordu. Söz kesme törenleri yapıldıktan sonra Susa'ya döndü. Oraya döndükten sonra, Dareios'a kendi sarayında oturmaları için genç karısını verdiği zaman, Masistes'in karısını ve ona karşı duyduğu aşırı isteği unuttu, onun yerine Masistes' in kızı, Dareios'un karısı Artaynte'yi koydu ve bu kez muradına erdi.

109. Zamanla bunların hepsi meydana çıkmıştır, bakınız nasıl: Kserkses'e karısı Amestris geniş bir manto örmüştü, canlı renkleri gözler için tadına doyum olmaz bir şeydi; mantoyu kocasına verdi. Hoşuna gitti, onu giyip Artaynte'ye gitti; o gün mantodan hoşnut kaldığı kadar metresinden de hoşnut kalmıştı, karşılık olarak, dile benden ne dilersin, dedi; isteğini emir sayacaktı. Bu kadın yüzünden bütün kral hanedanının üzerine bir felâket çökmesi gerekiyordu. "Ne istersem isteyeyim, dedi Kserkses'e, sahiden verecek misin?" O da onun bambaşka bir şey isteyeceğini sandığından, veririm diye ant içti. Bu anttan cesaret alan kadın, sırtındaki mantoyu istedi. Kserkses, vazgeçirmek için elinden geleni yaptı, Amestris zaten kuşkulanıyordu, şimdi bu kuşku doğrulanmış olacaktı; kentler verdi, altından tepeler verdi, ordu verdi (tam Pers' lere yakışır bir şey, böyle ordu vermek). Kadın hiç birini istemedi; sonunda mantoyu vermek zorunda kaldı. Böyle bir armağanla burnu büyüyen kadın, sırtına geçirip kurum satmaya başladı.

110. Amestris haber aldı; ne olduğunu anlamıştı; ama kadına kızmadı; suçu anasına buluyor, bu dolaplar hep onun başının altından çıkıyor, diyordu; Masistes'in karısını öldürtmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Kocası Kserkses'in kral şöleni vereceği günü bekledi. (Bu şölen yılda bir kez hükümdarın doğum gününü kutlamak üzere verilirdi; Pers'ler buna uyktau derler, ki Yunancaya "olağanüstü şölen" diye çevrilebilir; bir tek bugün kral başına kokular sürünür ve Pers'lere armağanlar dağıtırdı). İşte Amestris, bugünü bekledi ve Kserkses'den Masistes'in karısını kendisine teslim etmesini istedi. Kserkses, kardeşinin karısını onun eline teslim etmeye razı olmadı, bunu çok acı ve haksız buluyordu, üstelik kadıncağızın bu işte bir suçu da yoktu — zira bu isteğin anlamını kavramıştı.

111. Ama kadın isteğinden dönmüyordu, sonunda geleneğe boyun eğmek zorunluluğu karşısında —zira, gelenek, kral şöleni başladıktan sonra bir dileği geri çevirmeye izin vermiyordu— ve hiç istemeyerek, kurbanını kendisine teslim etmelerine izin verdiğini belirten bir hareket yaptı; ona istediğini yapmasına izin verdi ve kardeşini çağırttı; "Masistes, dedi, sen Dareios'un oğlusun; sen benim kardeşimsin; sen hepsinden önce yiğit bir adamsın. İmdi, çatının altında yaşayan karını boşa, ben sana onun yerine kendi kızımı vereceğim; al onu sarayına götür; ve bugün sahip olduğun kadına gelince, onu da başından at, çünkü bu evlilik benim hoşuma gitmiyor". Masistes şaşırdı, şöyle cevap verdi: "Efendimiz, ne kadar yararsız şeyler söylüyorsun! Bana şimdi delikanlılık çağına ulaşmış oğullar, birini senin kendi oğluna karı olarak seçtiğin kızlar vermiş olan, üstelik tam benim gönlümün kadını, sen şimdi bunu atıp senin kızınla mı evlenmemi istiyorsun? Büyük Kral şüphesiz beni kızına lâyık görmekle bana onur veriyorsun, ama ben ne onu yapabilirim ne öbürünü. Sana gelince, iradeni bana zorla kabul ettirmeye çalışma. Kızın için de benden daha aşağı olmayan başka birisini seç; beni de bırak, kendi karımla yaşayayım". Masistes'in cevabı böyle oldu; Kserkses öfkelendi ve şöyle dedi: "Bundan Masistes kazancın şu oluyor, bir kez kızımı artık alamazsın; ama karın da uzun süre evinde kalmayacak. Bu da sana, sana verileni kabul etmeyi öğretecek!". Bu sözler üzerine Masistes şu kısa cevabı vererek çekildi: "Efendimiz henüz canımı almadın".

112. Kserkses kardeşi ile konuştuğu sırada Amestris, Masistes'in karısını yakalayıp parçalamaları için Kserkses'in koruma askerlerini getirtmişti: Memelerini, burnunu, kulaklarını, dudaklarını, dilini kestirip köpeklere attı, tanınmaz bir halde evine geri gönderdi.

113. Masistes'in henüz bır şeyden haberi yoktu, ama içinde bir tatsızlık duyuyordu; sarayına koştu; karısı canavar paralamış gibiydi, hemen çocuklarıyle toplanıp konuştu ve Baktra'ya doğru yola çıktı, oğullarını ve adamlarından bir bölüğünü de yanına almıştı, bu eyaleti ayaklandıracak, krala elinden gelen kötülüğü yapacaktı. Ve sanırım yapardı da, eğer Baktrian'ların ve Saka'ların oraya varabilmiş olsaydı; zira, Baktrian'da çok tutuluyordu, oranın satrabıydı. Ama Kserkses haber aldı, peşine bir ordu saldı, yolda yetişip kendisini, oğullarını ve yanındakileri öldürdüler.

Sestos Olayı

114. İşte böyle oldu Kserkses'in aşkları ve Masistes'in ölümü. — Mykale'den Hellespontos'a doğru yola çıkan Yunanlılar, ters rüzgârlar yüzünden, önce Lekton'da demir üzerinde beklemek zorunda kaldılar; sonra Abydos'a geldiler ve köprüleri yerinde bulamadılar, —ki bu, uzun yolculuklarının en önemsiz nedeni değildi— köprüler yıkılmıştı. Leotykhidas ve Peloponez'liler Yunanistan'a doğru yelken açmak düşüncesindeydiler; ama Atinalılar ve strategos'ları Ksanthippos, kalmak ve Khersonesos'a saldırmak istiyorlardı. Peloponez'liler dönüp gittiler; Atinalılar Abydos'dan kalkıp Khersonesos'u geçtiler ve Sestos'u abluka ettiler.

115. Sestos, bölgede kalesi en sağlam olan kentti; Yunanlıların Hellespontos'ta göründükleri haberi geldiği zaman, çevrede oturanların çoğu kendisini oraya attı ve köprülerin yapımında kullanılan materyeli taşıtmış olan Pers Oiobazos da Kardia kentinden gelip buraya kapandı. Garnizon, yerli Aiol'larla Pers'lerden ve müttefiklerinden toplanmış önemli birliklerden oluşuyordu.

116. Bölgenin başında Kserkses'in valisi Pers Artayktes bulunuyordu, kendini beğenmiş, kıyıcı bir adamdı, kralı bile, Atina'ya karşı yürüdüğü sırada, aldatmaktan çekinmemiş, Eleius'da İphikles oğlu Protesilaos hazinesini çalmıştı (400). Khersonesos'daki Eleius'da, belli bir yerde bir Protesilaos türbesi vardır; içinde çok değerli şeyler bulunur, altın, gümüş ve bronz kupalar, kumaşlar, ve Artayktes' in, kralın izni ile yağma ettiği başka sunular. Şöyle dolaba koymuştu Kserkses'i: "Efendimiz, demişti ona, burada senin ülkene karşı sefere girmiş olduğu için cezasını canıyle ödemiş olan bir Yunanlının konutu var. Bu evi bana ver, tâ ki gelecekte kimse senin topraklarına göz dikemesin". Kserkses bu söze kolay kanmıştı, çünkü [birisinin konutu var] derken kafasından neyin geçtiğini bilmiyordu. Protesilaos'un Büyük Kral'ın topraklarına karşı sefer açma-

sı da şuydu: Pers'ler Asya'yı kendilerinin sayarlar ve krallarının babadan oğula kalan mülkü olarak tutarlar. Bu krallara lâyık armağanı aldıktan sonra hazineyi Eleius'dan Sestos'a taşıtmış, kutsal toprağı ekip işletmiş ve Eleius'a her gidişinde türbeye kadın götürüp saygısızlık etmişti. Atinalıların ablukası onu kuşatmaya karşı hazırlıksız yakalamıştı, Yunanlıların karaya asker dökebilecekleri hiç aklına gelmemişti; Yunanlılar hemen hemen hiç bir şeyden kuşkulanmayan bir adamın üzerine düşüyorlardı.

117. Sonbaharın sonu gelmişti, Yunanlılar hâlâ kuşatmayı sürdürüyorlardı; yurtlarından uzak düşmüş olan birliklerde hoşnutsuzluk başlamıştı, kentin alınacağı yoktu; şeflere baş vurup geri dönmek istediklerini bildirdiler; olmaz! cevabı aldılar, kale düşmedikçe ya da Atina Halk Meclisinden dön emri gelmedikçe dönemezlerdi. Askerler de alın yazısına boyun eğdiler.

118. Kuşatmaya alınmış olanlarda açlık son kerteye dayanmıştı, yatak kayışlarını bile kaynatıp yemişlerdi. Ama bu yiyecek de tükendi. Bir gece Pers'ler, Artayktes ve Oiobazos da beraber, düşman nöbetçilerinin seyrek olduğu bir yerden, kentin gerilerinde, duvardan aşıp gizlice kaçtılar. Sabah olunca Khersonesos'lular kulelerin tepesinden Atinalılara durumu bildirdiler ve kapıları açtılar; Atinalıların büyük bölümü Pers'lerin peşine düştü, geri kalanı kente girdi.

119. Oiobazos Trakya'ya savuşmuştu; Apsinth Trak'ları yakaladılar ve ulusal töreleri gereğince, yerli bir tanrı olan Pleistoros'a kurban olmak üzere kafasını kestiler. Yanındakileri başka türlü öldürdüler. Sestos'dan en son ayrılmış olan Artayktes grubuna gelince, bunlar da Aigos-Potamos'un az yukarısında yakalandılar ve epeyce de dayandılar; askerlerin bir bölümü öldü; öbürleri yakalandılar. Yunanlılar tutsakları bağladılar, Sestos'a götürdüler; zincire vurulmuş olan Artayktes ve oğlu da bunlar arasındaydı.

120. Khersonesos'da anlatılır, bunların başındaki nöbetçilerden biri, tuzlu balık pişirirken bir mucizeye tanık olmuş: Balıklar tavanın içinde, sanki yeni tutulmuş taze balıklarmış gibi, kımıl kımıl oynamaya, hoplayıp zıplamaya başlamışlar. Nöbetçiler ocağın başına toplanmışlar, şaşkın şaşkın bakıyorlarmış; mucizeyi gören Artayktes, aşçıyı çağırmış ve şunları söylemiş: "Atinalı yabancı, bu mucize seni korkutmasın; bu senin için değil benim için oldu; çünkü Eleius'lu Protesilaos, ölmüş ve mumyalanmış olduğu halde, kendisine fenalığı dokunan adamı tanrılar sayesinde cezasız bırakmadığını göstermek istiyor. Şimdi ben de kurtulmalık olarak sunak taşına şun-

ları koymaya hazırım: Tapınağından almış olduğum hazineye karşılık bu tanrıya yüz talant vereceğim; ve kendi canımı ve oğlumun canını satın almak için de Atinalılara iki yüz talant ödeyeceğim". Bu sözler strategos Ksanthippos'u yumuşatamadı; zira Protesilaos'un öcünü almak isteyen Eleius'lular, herifi öldürmesi için yalvarıyorlardı, strategos da öyle düşünüyordu zaten. Deniz kıyısına götürdüler, Kserkses'in gemi-köprüyü kurduğu yere —kimilerine göre Madytos kentinin üzerindeki tepeye— orada çarmıha gerdiler; ve oğlunun taşlanarak öldürülüşünü oradan seyretti.

121. Adalet yerini buldu ve Yunanlılar yurtlarına doğru yola çıktılar; aldıkları zengin ganimetler arasında gemi-köprüleri bağlayan halatlar da bulunuyordu, bunları tapınaklarına asmak üzere götürüyorlardı. O yıl başka bir şey olmadı.

122. Yunanlıların çarmıha germiş oldukları Artayktes, Artambares' in torunlarındandı, ki Pers'leri Kyros'a şu anlamda bir dilekçe sunmak için kandırmış olan adam budur: "Mademki, diyorlardı, Zeus, Astyages'i devirip egemenliği Pers'lere ve insanlar arasında da sana, Kyros'a bağışladı, mademki elimizdeki toprak kısır ve taşlık, o halde yurdumuzu değiştirelim, gidip daha bereketli topraklar üzerinde yerleşelim. Çevremizde böyle çok yer var, daha uzak yerlerde de böyle yerler var; onlardan birini alalım, varlığımız arttıkça sözümüz de daha geçerli olur; bir kral-ulus için böylesi yakışır; bunu bugün birçok insan ve bütün Asya buyruğumuz altındayken yaparsak yaparız, böyle güzel bir fırsat bir daha ne zaman elimize geçebilir?" Kyros bunları dinledi, pek umursamadan, onlara bildikleri gibi yapmalarını söyledi; ama onların isteklerine olur derken, kendilerini artık hükmeden değil, hükmolunan kişiler durumuna alıştırmalarını da öğütledi, "Zira, dedi onlara, sert olmayan toprak enerjiden yoksun insanlar doğurur, bir topraktan hem iyi ürün, hem değerli savaşçı yetişemez". Pers'ler bu sözü kabul etmişler ve yanından bambaşka duygularla ayrılmışlardı; Kyros onları bu düşünceden kurtarmıştı, ve onlar da ovalara ekin ekip kölelik biçmektense kısır bir toprak üzerinde imparatorluk sahibi olmayı yeğ bulmuşlardır (401).

SON

NOTLAR

Birinci Kitap

(1) *Erythreia denizi.* Yalnız Kızıldenizi değil İran körfezini ve Hint okyanusunu da gösterir. Herodotos'un sık sık *Bizim deniz* dediği Akdeniz'dir.

(2) Herodotos, İo, Europe, Medeia ve Helene lejandlarına dokunurken bunları doğaüstü niteliklerinden soyar. Bir ırmak tanrısı olan İnakhos'un kızı İo'dan söz ederken onun, Here'nin kıskançlığı yüzünden genç bir inek haline dönüştüğünden ve öfkeli bir sineğin önünde dünyayı dört döndüğünden laf etmez. Europe'yi, boğa biçimine giren Zeus değil, Giritli denizciler kaçırırlar. Medeia'nın adı Argo denizcileri hikâyesine bağlıyken, Herodotos bunu da ağzına almaz. Helene ve Troya savaşı konusunda da işin mitoloji yönü için bir şey söylemez.

(3) *Solon* 640 ve 548 yılları arasında yaşamış, 594'de Atina arkhont'u olmuştur. Kroisos, Lydia tahtına, en erken 560'da geçmiştir. İkisi arasında Herodotos'un bölüm 30'da anlattığı gibi bir konuşma geçmiş olması çok şüphelidir. Kroisos kral olduğu zaman Solon'un on yıllık süresi çoktan geçmişti.

(4) Sayce (Archibald-Henry, 1846-1933), Gyges'in Lydia tahtına geçişini 687 yılına koymuştur. Felsefenin ahlâk incelemesine konu olarak aldığı Gyges bu Gyges'tir. Bunun bir yüzüğü vardı, taşı avucun içine gelecek gibi döndürdüğü zaman, Gyges kedi yavrusu oluyordu, ve Lydia kralını da böyle öldürmüştü. Felsefe olayı böyle alır (Platon, Devlet 359-62). Herodotos'un Gyges'i, gerçeğe Platon'un çobanından daha yakın olmasa bile, hikâyeye ahlâk meselesi karıştırılmamış, Gyges, ideolojik tartışma bahanesi yapılmamıştır.

(5) Metin beşinci kuşak diyor. Gyges'i saymazsak, Kroisos'a kadar arada üç kral kalır ki onlar da Ardys, Sadyattes ve Alyattes'tir. Böylece Kroisos, Gyges'in beşinci değil dördüncü kuşak torunu olur.

(6) *Hem kadın ve hem erkek flütü...* Metin iki sıfat kullanıyor. Bu da çeşitli yorumlara yol açıyor. Bazıları Alyattes'in ordusunda müzisyenlerin bulunduğu sonucuna varırlar. Yorumcuların çoğunluğu iki çeşit flütün söz konusu olduğunda birleşmişlerdir: Kalın sesli olan erkek flüt ve ince sesli kadın flüt. Sayce'a göre (sayfa 11, not 7) birinci yorum iyidir, ama eğer bu kabul edilmezse o zaman iki ayrı flüt düşünmek yerine bir flütün iki oktavı bulunduğunu ve kalın seslisine erkek, ince seslisine de kadın flütü denildiğini düşünmek daha doğru olur.

(7) *Arion kitara çalardı.* Arion yarı masal kişisidir. Herodotos'un, onundur dediği dithyrambos, teke derileri örtünerek satirleri temsil eden koronun okuduğu bir dinsel havadır. Aslında bu havaların kaynağı halktır. Arion belki de düzene sokmuştur. Trajedinin de sonraları bundan çıkmış olduğu bilinir.

(8) *Orthios,* tiz sesle ve hızlı söylenen dinsel hava.

(9) Metinden «Tellos'un mutluluğunu kabul eden Kroisos...» anlamını çıkaranlar da vardır.

(10) *Yunan takvimi.* Yıl aylara göre düzenlenmişti, yıl on iki ay, biri yirmi dokuz biri otuz çeker. Böylece bir yıl 354 gün tutar, ki güneş yılından on bir gün kısadır. İki yılda bir araya bir de on üçüncü ay, artık ay katıyorlar. Mevsimlerle ayların denkleşmesi böylece sağlanmış oluyordu.

(11) Ephesos'lu Herakleitos akla geliyor. Hep akar (Panta Rei) düşüncesini, Herodotos'tan elli yıl önce yayan ve «*Aynı ırmakta iki kez yıkanmayız*» diyen odur.

(12) Tam Yunan düşüncesi. Sophokles, Kral Oidipus'ta, koronun son dizelerinde şöyle der: «*Hiç bir ölümlüyü, ömrü bir felâkete uğramaksızın tükenmeden önce mutlu sayamayız*».

(13) *Dilsiz.* Kelimenin Yunancası körelmiş (keskinliği kalmamış) anlamına bir söz, kulak için söyleniyor. Bundan dilsiz sağır anlamı çıkar mı? Bölüm 38'de Kroisos'un oğlu «*işitmesi harap olmuş*» diye tanımlanıyor. Üzerinde çok durulmuş bir konudur. Ama sonuç olarak çocuğun konuşmadığı bellidir. Anlama en yakın oluşu bakımından dilsiz denilmiştir.

(14) *Bizi çağırdıkları sefere...* Burada Tournier'nin yazdığı gibi alınmıştır. Dietsch metninde *Bize haber verdikleri tehlikeye...* dir.

(15) *Adrastos.* Kaçamayan adam anlamına gelir.

(16) Herodotos eski çağların ünlü *orakl*'lerinden söz açıyor. Bunların en tanınmışı Delphoi'dir. Burası, eski dünyanın *Esin Tepesi* sayılır, hem Yunanlılar hem Barbarlar akın ederlerdi. Yaban bir görüntüsü vardı, M. Drieu La Rochelle, *Une femme à sa fenêtre* adlı romanında pek güzel anlatmıştır. Delphoi, Yunan politikasında önemli rol oynamış ve orakl'leri çoğu kez parayla satın alınan ismarlama orakl'ler olmuştur, (Kitap VI. Bölüm, 66). — Phokis'in Abai kentinde bir Apollon orakl'i vardı. — Epiros'da Dodona'da bir Zeus tapınağı ve kutsal meşe ağaçları vardı, tanrı iradesini yaprakların sesinden çıkarırlardı. — Amphiaraos, orakl'i Oropos'ta, Trophonios orakl'i ise Lebadeia'daydı. — Brankhos oğulları, Didyma'da bir Apollon tapınağı yöneten rahip ailesidir. — Zeus-Ammon orakl'ine gelince: Yunanistan'ın dışında, Libya çölünde olmasına rağmen bütün Yunanistan'da ün salmıştı. Euripides'in şu dizeleri buna tanıktır (Alkestis, 112-115): *Zavallı Alkestis'i ölümden kurtarmak için, bir yere, Lykia'ya, ya da Ammon'un çorak ülkesine bir gemi göndermek mümkün değildir* (Tabiî tanrıya danışmak için).

(17) *Theophania'lar.* Apollon kışın Hyberbore'liler ülkesine çekiliyordu. Theophania'lar, onun ilkbaharda dönüşünü kutlamak için yapılan bayramlardır. Işık ve sevinç bayramlarıdır. Krateroslarda şarap ve su birbirine katılır, şölenler ve dinsel havalarla kutlanırdı.

(18) *Amphiaraos.* Thebai savaşçısı. Polyneikes'le birlikte, yedi Argos'lu şefin Thebai'lilere karşı açtıkları sefere katılmıştır. Zeus ona ölümsüzlük vermek istemiş, ama o *arabası ve atlarıyle beraber yere batmıştır; orada oturur, danışmaya gelenler sesini uzaktan işitirlerdi* (Decharme, 1839-1905).

(19) *Pelasg* sözünü, diyor Sayce (sayfa 29, not 1), Yunan yazarları iki anlamda kullanıyorlardı: 1) Thessalia, Trakya ve Mysia'da yaşayan bazı Yunan kabileleri ve 2) En çok da bizim «tarih öncesi» sözümüzün

karşılığı olarak. — Herodotos'un burada sözünü ettiği İonia'lılar ya da Pelasg'lar ve son olarak Dor'lar, Yunan topraklarına çeşitli zamanlarda gelmiş olan istilâcıları temsil ederler. O zamanlar anakaradaki Yunanistan çok geriydi, buna karşılık adalarda ve özellikle Girit'te parlak bir uygarlık vardı. Bu konuyu Hatzfeld (ölümü 1947) çok açık olarak işlemiştir (Histoire de la Grèce ancienne, Payot, Paris 1926. İlk dört bölüm). — Herodotos'un bu bölümünün son cümlesi çok karanlıktır, metne tam olarak güvenilemiyor. Herodotos burada, eğer Pelasg'lar çok gelişmiş olsalardı dayanırlardı, Yunanlılar onları göçüremezlerdi, demek istemiş olsa gerektir.

(20) *Peisistratos,* Atina'da 560-561 yıllarında iktidarı almıştır. 555-556'da düşürülmüş ve Atina'dan kovulmuş, 550'ye doğru geri dönmüş ve 527'de Atina'da ölmüştür. (Hatzfeld, sayfa 109-112). Herodotos, bölüm 62'de belirtilen on birinci yılı, iktidarı aldığı 561-560 yıllarından başlayarak saymış olmalıdır. Peisistratos'un yönetimi yumuşak ve aklı başında bir yönetim olarak bilinir. Edebiyatı korumuş, Homeros'un şiirlerini ilk olarak o yaymıştır.

(21) *Atinalılardan...* Metin başka bir şey demiyor, ama bu, her halde *karşı partiden olan Atinalılardan...* demektir.

(22) Öyle sanıyoruz ki, *Lakedaimon'lular* yalnız Yunanistan'ın öbür bölümlerine kapalı olarak yaşıyor değillerdi, kendi aralarında bile komşuluk ilişkileri yoktu, bunu böyle anlamak gerekir. Her biri kendi köyüne kapanmıştı. Herodotos, Lakedaimon'lularla Sparta'lıları hep ve dikkatle birbirlerinden ayırır, oysa bugün bu iki kelime eşanlamda kullanılıyor.

(23) Sparta'lı yasakoyucu Lykurgos'un kişiliği üzerinde kesinlik yoktur. — *Enomotia'lar* Sparta ordusunun bölümleridirler. Beş yüz on iki kişilik bir tabur, on altı *Enomotia* sayılırdı. *Triekad* sözü yalnız Herodotos'da geçer, otuz aileyi yöneten bir yönetici grubunun adı olduğu anlaşılıyor. *Syssitia'lar* hep bir arada yenilen yemeklerdir; her Sparta'lı yirmi yaşında asker olur ve öyle kalırdı. On beşer kişilik takımlar halinde yemek yerlerdi, herkes payına düşen yemek masrafını kendi cebinden öderdi. Zaten bütün Sparta, bir kışla gibiydi. — Yaşlılar Meclisi, *Senato*'dur, yirmi sekiz üyesi vardı. *Ephoros'lar* her yıl seçilirlerdi, yetkileri genişti, hâkimleri, hatta kralları denetlerler, yasaları değiştirebilirlerdi. Bütün devlet yetkileri ellerindeydi.

(24) Bölüm 119'da Astyages'in Harpagos'a yaptığına benzer bir şey. İkisi de masal.

(25) *Telmesos.* Şimdiki Fethiye.

(26) *Kutsal Ana, Kybele.* Dağların tepeleri onundur, Phrygia'daki Dindymon dağı üzerinde ayrı bir din konusudur. Anadolulu bir tanrıdır, her varlığın anası olan Toprak'ın adlarından birisidir.

(27) *Alın yazısı, kader, Moira, Fatum.* Tanrılardan da üstün, ne olduğu bilinmez bir güç. Hektor'la Akhilleus'un akıbetlerini Zeus, kader terazisine vurur (İlyada, XXII, 208-213), Hektor'un kaderi ağır basar, Hades'e doğru iner. O andan itibaren Apollon bile artık ona arka çıkmaz. Ama Kader de o kadar kesin değildir, kimi zaman hafiften saptığı olur.

Bu da meraklı bir şeydir. Loxias, Sardes'in düşüşünü üç yıl geciktirebilmiştir. — *Loxias,* Apollon'dur.

(28) *Kyros*'un kişiliği masallarla çevrilidir. Sayce'a göre, önceleri Susa'dan İran körfezine kadar olan yerlerde egemendi. 549'da Astyages'i yenmiş, 546'da Media'nın fethini tamamlamış, 540'lara doğru Kroisos'u düşürmüş, 538'de Babil'i almıştır. Ölüm tarihi 529'dur. Kişiliğinin çağlar boyunca nasıl değiştirilmiş olduğu bilinir. Ksenophon'da yiğit, gönlü ve eli açık bir hükümdar, kusursuz bir fatih ve mert bir insan olarak gösterilmiştir (Ksenophon, Kyropedia).

(29) *Enare'ler.* Herodotos, kadınlık hastalığına tutulmuş Skyth'lerden söz ediyor. Yorumcular için tartışmalı bir konudur. (Darcher, 1726-1812. Notlar). Sayce, bunu iktidarsızlık gibi anlamıştır. Larcher'in çevirisi başkadır. — Herodotos, *Skythia'dan geçen yolcular... bu adamların ne çeşit bir hastalığa tutulmuş olduklarını kendi gözleriyle de görürler* demekle konuyu kısmen açıklamış oluyor. Bunun cinsel sapıklık olduğu bellidir.

(30) *Kral gözü.* Büyük Kral'ın illere gönderdiği müfettişler.

(31) *Gelip benimle yemek yiyeceksiniz.* Yunanca metin: *Banyodan sonra gelip beni bulunuz,* der. Bu söz yemeğe çağırmak için kullanılıyordu.

(32) Med krallarının dökümünü yapıp, Herodotos'un kendi verdiği sayıları toplarsak bu toplam yanlış çıkar. Deiokes elli üç, Phraortes yirmi iki, Kyaxares kırk, Astyages otuz beş yıl hüküm sürmüşlerdir, toplam yüz elli yıl. Herodotos'un yirmi iki yıllık Phraortes zamanını atlamış olduğu akla gelebilir. Zaten Sayce, bütün bu kronolojiyi yanlış saymaktadır.

(33) Atina ve İonia'da Phratia bayramı. Yunan kabileleri, Phratia denilen aile topluluklarına ayrılırlardı, bunların dinsel bir görünüşleri vardı. *Apaturia'lar* üç gün süren bayramlardır. Üçüncü gün, o yıl içinde doğmuş olan çocuklar Phratia üyelerine tanıtılır, doğumun meşru olup olmadığı inceden inceye araştırıldıktan sonra, çocuk, Phratia'nın kütüğüne yazılırdı.

(34) Sparta yasaları lüksü yasak eder. Zaten o çağda kentin görgüsü çok azdı. Şatafatlı giyimlerle Sparta'lıların gözlerini boyamak istiyorlardı.

(35) *Tartessos.* Betis (Guadalquivir) ırmağı ağzında bir İspanyol kenti ve ticaret limanı.

(36) *Kyrnos.* Korsika.

(37) *Yeneni de mahveden zafer* için kullanılan bir söz. Thebai kralı Oidipus'un iki oğlu Eteokles ve Polyneikes, babalarından sonra taht için dövüşmüşler ve ikisi de ölmüşlerdi. Bu söz belki de buradan kalmıştır.

(38) Metin burada eksiktir. Tırnak içindeki sözleri Stein eklemiştir.

(39) *Kyrnos,* hem Korsika'nın, hem de Herakles'in oğullarından birinin adıdır.

(40) *Bizim denizden Babil'e Fırat'ı inmek suretiyle...* Herodotos «bizim deniz» değil, «bu deniz» diyor. Metne aynen uyulduğu takdirde, bu deniz

sözünden Akdeniz'i çıkarmak mümkün olmayacak, o zaman da Fırat'ı inmek değil, çıkmak gerekecekti. Oysa birkaç satır yukarda Herodotos: *Fırat ırmağına yukarı doğru kanallar kazdırarak...* diye yazmıştır.

(41) Sayce, Asurya'da bol yağmur yağdığına dikkati çekiyor. Hauvette (1856-1903), Herodotos'un *Asurya'da yağmur azdır* derken yanlış söylediğini belirtir. Biz bu yanlışı hafifletmiş olmak için böyle dedik. Aslında kışın ve ilkbaharda çok yağmur yağar.

(42) *Gallinsecte.* İncirde ve erkek palmiye yemişinde bulunan küçük bir böcek, ağaç biti.

(43) *Ya da daha eskiden yürürlüğe konmuş bulunan* sözlerini biz ekledik, çünkü Herodotos daha ötede, bu bölümün sonunda, *En güzel yasaları buydu; ama bizim günümüze kadar gelmemiştir* demektedir. (Fransızcaya çevirenin notu)

(44) *Sofraların başına çöküp yemeye giriştiler.* Aslı, *yatıp yemeye...* dir. O zamanlar uzanarak, yarı yatarak yemek yeniliyordu.

(45) *Skyth'lerde olduğu gibi.* Metin, *onlar da* demiş. İyi anlaşılmıyor. Ama belli ki Herodotos, Skyth'leri kastetmiştir. Bölümün başında adlarıyle anmıştır.

İkinci Kitap

(46) *Kambyses* 529'dan 521'e kadar tahtta kalmıştır. Mısır'a 525'de girmiştir.

(47) Eskiden tanrıların yerli tanrılar oldukları bilinir. Her sitenin kendi tanrıları vardı. Herodotos, insan kafasının çeşitli tanrılar arasındaki benzerlikleri bulup ara'larında ilişki kurduğu ve ayrı adlar altında tanınan aynı tanrılar olduklarını anlamaya başladığı bir çağda yetişmiştir. Herodotos'un Mısır tanrıları için yaptığını sonradan Romalılar da Yunan tanrıları için yapacaklar, Zeus'e Jupiter, Here'ye Juno diyecek ve böylece bütün Yunan tanrılarını benimseyeceklerdir. Latinlerin Vulcanus'u olan Hephaistos, Mısırlıların Ptah dedikleri tanrıdır.

(48) Herodotos, bu kitabın çok yerinde, Mısır dininin gizlilerini açıklamaktan dikkatle kaçınmıştır. Sayce bunu, bu konudaki bilgisizliğini örtmek için yaptığını söyler.

(49) *Menes,* Mısır'da bilinen ilk kraldır. Ondan önce Mısırlılar, Yukarı ve Aşağı Mısır arasında bölünmüşlerdi. İki krallığı birleştiren odur (İ.Ö. 5000 yıllarında). *Onun zamanında, Thebai'den gayrı her taraf bataklıktı* derken Herodotos yanlış söylemektedir. Eski İmparatorluk döneminden beri, Menes ve ondan sonrakiler zamanında, Delta'da Bubastos, Pelusion ve başka kentler vardı (Sayce, sayfa 127, not 4).

(50) *Irmağın armağanı.* Miletos'lu Hekataios'un ünlü sözüdür.

(51) Aslında, *dört günlük* yazılıdır. On dört olarak düzelten Dietsch'tir ve doğrusu budur.

(52) Oysa doğru olan açıklama budur. *Sular, karların erimesi ve Habeşistan'ın tropikal yağmurları yüzünden taşar.* - Sayce. Anaxagoras ve daha sonra Strabon da aynı nedeni göstermişlerdir.

(53) *Dibi bulamamışlar.* Uydurma diyor Sayce. Yönetici birinci çağlayanı anlatmak istemiş, Herodotos iyi anlayamamış, öyle sanılıyor.

(54) İstros, Tuna'dır. Pyrene kenti dediği ise, Pyrene dağları olmalıdır.

(55) Mısır coğrafyası üzerine Herodotos'un söyledikleri burada biter. Şimdi Sayce'ın bu konu için söylediklerini özetleyelim, (Ek I, sayfa 307): Sonuç olarak Herodotos, Mısır'ın oluşumunu ve karakterini anlamıştır denilebilir. Gerçekten, tarih açısından çok eski, jeoloji açısından ise yeni olan bu ülke, Nil'in taşıdığı alüvyonlardan meydana gelmiştir. Firavunlar çağından bu yana toprak, denizden az da olsa yer kazanmıştır, toprak düzeyi de buna göre yükselmiştir. Nil'in bazı kollarında artık gemiler işleyemiyor. Serbonis gölü kısmen dolmuştur. Mısır, Delta'nın güneyinde, Fayum dışında, Herodotos'un dediği gibi, Nil'in iki kıyısında uzanan dar birer şeritten ibarettir. Yağmur olmadığı için toprak, bereketini Nil sularının taşmasına borçludur. Yalnız Nil sularının, kendiliğinden ya da insan eliyle açılan kanallarla suladığı topraklar ekilebilmektedir. Herodotos'un Delta ile Mısır'ın geri kalan bölgesi arasında, Memphis'in bulunduğu noktaya göre yaptığı ayırım doğrudur. Herodotos, Mısır'ı gerçeğe uygun olarak anlatmıştır.

(56) *Ünlü kâhin.* Anlatıya göre, Argos kralı Proitos'un deliren kızlarını iyi etmiş ve karşılığında krallığın yarısını istemiştir (Kitap 9, bölüm 34).

(57) *Kabir*'ler. Özellikle Lemnos, İmbros ve Samothrake adalarında tapılan tanrılardır. Ateş ve volkan perileri. Hephaistos'un oğulları olurlarmış.

(58) Yani, Yukarı Mısır'da. Bataklık bölge olan Delta değil (Sayce).

(59) *Ağıtlar. Threnos.* Batı dillerine de Thren'ler diye geçmiştir.

(60) *Moiris* diye bir kral olmamıştır. Mısır dilinde *meri* göl demekti (Sayce). Herodotos belki de Moiris gölünü kazdırmış olan Amen-Em-Hat III'ü (on ikinci sülâleden. İ.Ö. 2900 suları) kastediyor, ama o zaman da bu kralı iki bin yıl kadar gençleştirmiş oluyor.

(61) *Sesostris.* On dokuzuncu sülâleden Ramses II. Moiris'in bin, ya da iki bin yıl sonraki halefi. Mısır'ın en çok ülke almış en zorlu kralı olarak bilinir. İ.Ö. XVI. yüzyıl suları.

(62) Bu heykeller kayaya işlenmiştir, bugün de yerlerinde durmaktadırlar. İzmir'den otuz kilometre kadar ötede Karabel dağ zinciri üzerindedir. Bozulmadan kalmış olanı bir savaşçıyı gösterir, elinde bir yay ve mızrak tutar, başında taç, üstünde dizlerine kadar inen bir gömlek vardır. Ama bu heykeller Mısır sanatı belirtisi taşımazlar ve Sesostris'in anıtları değildirler (Sayce, sayfa 180, not 5).

(63) *Gnomon.* Güneşin durumunu göstermek için gölgesini ölçtükleri dikili taş (Miot).

(64) *Pheron.* Bütün Mısır krallarının ortak adı olan Pharaon'un değiştirilmiş biçimi. Herodotos'un bunu özel ad sandığı tahmin ediliyor.

(65) Euripides, Helene trajedisini Herodotos'un anlattığı biçimiyle ve güzelleştirerek vermiştir.

(66) Birincisi İlyada VI, 289-292. Öbür ikisi Odysseia IV, 227-230 ve 351-352.

(67) Herodotos'un yorumunun bu dizelere ve özellikle Odysseia'dan alınanlara tam olarak uymadığına dikkat edilmiştir. Kopya sırasında metnin bozulmuş olabileceğini düşünenler vardır.

(68) Priamos'un oğulları arasında, yerine kimin geçeceği açısından bir sıralama yapmanın gereksizliği açık olmakla beraber, Herodotos'un bu tartışma üzerinde fazlaca durduğu görülüyor. Ama daha önce de söylediğimiz gibi (not 2), Herodotos bu anlatıları masalımsı yanından soyup belli bir ölçüde gerçeğe yaklaştırma eğilimindedir. Herodotos'un pozitif bir açıklama amacıyle ve ciddiyetle yaptığı şeyi daha sonra Lukianos (Suriyeli Yunan hatip ve filozofu, 125-192), şaka ve alayla yapmıştır. «*Ne Aias o kadar boylu ne de Helene, dedikleri kadar güzeldi. Ben gördüm, akça pakça ve kuğu kızı denecek kadar uzun boyunluydu (masala göre Helene, kuğu biçimine girmiş Zeus'ün Leda'dan olma kızıdır), aşağı yukarı Hekabe yaşında bir ihtiyarcıktı, nasıl olmasın ki, kendisini bir defa da, Herakles'in çağdaşı olan Theseus kaçırmıştı, oysa Troya'yı ilk olarak dedelerimizin zamanında Herakles almıştı*». Burada yapılan şey, aynı kişiler için uydurulan hikâyeleri birbirine yaklaştırıp sonuca ulaşmak isteğinin nasıl gülünçlüklere vardığını göstermektir.

(69) *Rhampsinitos*. Yirminci sülâleden Ramses III olabilir.

(70) Belki de Pythagoras'ı kastediyor.

(71) Sayce'a göre, piramitleri yapanlar dördüncü sülâledendirler ve Ramses III'den üç bin yıl daha öncedirler.

(72) *Anysis*, «Dördüncü sülâleden Ases-Kaf ile yirmi beşinci sülâleden Sabako, üç bin yıldan fazla bir arayla ayrılırlar. (Sayce) ». Sabako'nun yendiği Mısır kralı, diye ekliyor, Sais'liydi, Yunanlıların Bokkoris dedikleri Bak-En-Raf'tı. Ethiopia kralı bunu yakalamış ve diri diri yaktırmıştır. Bu Ethiopia'lı, İ.Ö. VIII. yüzyılda yirmi beşinci sülâleyi kurmuştur. Asurlar kralı Sargon, bunu 720'de Raphia'da yenmiştir.

(73) Kim olduğunu bulmak zordur. Sennakherib'in istilâsı 701'dedir, Tirhakah zamanına rastlar.

(74) Sayce, Herodotos'un okuyucuda, yolculuklarını gerçekte olduğundan daha uzaklara kadar götürmüş olduğu izlenimini uyandırmaya çalıştığını söyler. Sayce'ın bu konuda dayanak noktalarından biri de bu bölümdür. Sayce'a göre Hekataios'un görmüş olduğu heykeller Thebai'dedir, Herodotos ise Memphis'tekileri görmüştür. Zaten sayıları da birbirini tutmaz. Herodotos 341 (bölüm 142), Hekataios 345 (bölüm 143) heykel görmüştür. Herodotos'un böyle yapmaktan, yani Hekataios ile aynı heykelleri görmüş olduğu izlenimini uyandırmaktan maksadı, kendisini Thebai'ye de gitmiş gibi göstermektir, oysa oraya hiç gitmemiştir. İddia budur ve ilerde aydınlığa kavuşması beklenebilir. Yalnız şu da akla gelebilir, eğer Herodotos gerçekten anlamda bir ikirciklik yaratmak isteseydi, The-

bai'deki heykellerin gerçek sayısını söylemeyebilir, orasını atlayabilirdi. Aslında ilk bakışta uyanan bu kuşku, metnin daha yakından okunmasıyle silinebilir: Memphis rahipleri Herodotos'a 341 kral sayarlar (bölüm 142) ve rahip sayısının da aynı olduğunu söylerler. Arkadan onu içeriye alıp bu heykelleri göstereceklerdir. Bu arada Hekataios akla gelir, sözü açılır, aslında belki de Herodotos'un yaptığı sadece budur. Yalnız burada şunu belirtelim ki, Sayce'ın Herodotos üzerine yaptığı incelemeler ve eleştiriler çok doğrudur. Herodotos'un düştüğü, yanlışların, masal ile gerçeğin iç içe durduğu bir dönemde zorunlu olarak, epeyce kabarık olduğu meydana çıkmıştır. Ama bunlara kötü niyetle ve bile bile yapılmış diyerek bir yenisini eklemenin gereği de yoktur.

(75) On ikinci sülâleden Amen-Em-Hat III'ün yaptırdığı anlaşılıyor. Moiris gölünü de o kazdırmıştır.

(76) Libya kıyılarındaki kum banklarından ikisine Syrtis deniliyordu. Büyüğü bugünkü Sidra körfezidir, küçüğü Gabes körfezidir.

(77) Mısır'ı 672'de Esar-Haddon ele geçirmişti, Psammetikos da önce Asuria'lıların bir valisi olarak Mısır'ın yalnız bir bölgesini idare ediyordu. Sonra isyan etti, Lydia kralı Gyges'in yardımını sağladı, Momemphis savaşından sonra bütün Mısır'ın tek hâkimi oldu. Yirmi altıncı sülâleyi kurdu (660).

(78) Herodotos'un verdiği bilgiler, kendi çağına yaklaştığı ölçüde daha güvenilir hale geliyorlar. Mısır kralları listesi Psammetikos'tan bu yana doğrudur. Bunun oğlu olan Nekos, Mısır'da ticareti geliştirmeye çalışmıştır, Asya üzerinde gözü vardı. Herodotos'un Psammis dediği (bölüm 159), Psammetikos II, beş yıl saltanat sürdü. Apries (Uah-ab-ra) 589'da iktidara geldi ve Kyrene ve Barka'ya karşı açılan talihsiz seferden sonra 570'de Amasis (Aahmes II) tarafından düşürüldü. Amasis uzun ve mutlu bir saltanattan sonra ve Mısır'ın Kambyses'in eline düşmesinden kısa bir süre önce öldü. Kambyses Mısır'ı 525'de Psammetikos III zamanında almıştır.

(79) Daha yukarda da söylemiştik, Herodotos'un Mısır coğrafyası üzerine verdiği bilgiler doğrudur. Buna karşılık tarih ve kronoloji açısından önemli yanlışları vardır. Bunlardan bazıları yukarlardaki notlarda görülmüştür. Konu en çok kendisinden öğrenilmiş olmakla beraber, Mısır tarihi üzerinde anlaşılması zor şeyler de söylemiştir. En eski çağlara kadar çıkıyor; Mısır birliğini kurmuş olan Menes İ.Ö. 5000 yıllarına konulmak gerekir. Memphis'i o kurmuştur. Bu kent, onuncu sülâlenin son hükümdarı olan kraliçe Nitokris'in (Neit - Akrit, Gül Yanaklı Prenses) ölümü ile son bulan (3500 suları) Eski İmparatorluğun merkezidir. Bu Eski İmparatorluk büyük piramit kurucuları çağıdır, Khufu (Kheops), Khafra (Khefren) ve Men-ka-ra (Mykerinos). — Sonra gelen beş yüz yılda Mısır tarihi karanlıktır; sonradan, üç bine doğru, anlaşılır ki, Thebai başkent olmuştur ve böylece Orta İmparatorluk denilen dönem başlar. Bu Thebai hükümdarları on ikinci sülâle ile güçlerini perkiştirmeye başlarlar; eskiler piramit yapmışlardı, bunlar da dikili taş ya da dikme taşlar (Obeliskos, Obelisk) dikerler. Ama daha arkadan Mısır birçok yüzyıl için yabancı egemenliği altına girer, bunlar, belki de Suriye'den gelmiş olan,

Hyksos'lar ya da Çoban'lardır. Yahudilerin Mısır'da bulundukları süre her halde bunların üç sülâlesinin (XV, XVI, XVII) egemen oldukları döneme rastlar, ya da semitik ırktan hükümdarlar zamanına. Bir ulusal baş kaldırma Hyksos egemenliğine son vermiş ve Aahmes on sekizinci sülâleyi ve Yeni İmparatorluğu kurmuştur (İ.Ö. 1703). Bir dirilme dönemidir; fetihler, kölelere kırbaç altında yaptırılan dev anıtlar, yüksek alınlı hükümdarların «irilik» tutkusu (Karnak, Abu - Simbul tapınağı). Ramses'ler, özellikle (Sayce'ın deyişiyle Mısır'ın XIV. Louis'i) Ramses II dönemi. İsrail göçü bu döneme (1320'lere doğru) konulur. Buna karşılık yirminci sülâle zamanı iç savaş ve istilâ dönemidir. Önce refah, sonra karışıklık dönemleri, daha sonra Ethiopia'lı hükümdarlar (yirmi beşinci sülâle) ve 672'de Asur ordularının Mısır'ı istilâsı. Artık Mısır yirmi hükümete bölünmüştür. Bunlar, her halde Herodotos'un sözünü ettiği (bölüm 147) on iki krallıktır. Nihayet Psammetikos'un Asur baskısını sarsması ile (660), Karia'lı tarihçinin hakkıyle kılavuzluk edebildiği döneme gelmiş oluyoruz. (Sayce, Ek I, sayfa 315-340).

(80) Yunanlılarda el sanatlarıyle uğraşanlar çoğunlukla kölelerdi. El sanatlarına karşı gösterilen küçümseme, Ksenophon'un Economique'inde, Sokrates'in ağzından şöyle savunulur: «Yunan sitelerinde el sanatları, haklı olarak hor görülür. İnsanı hep gölgede ve oturarak çalışmaya zorlar, vücudun gelişmesine engel olur. Vücut zayıf düşünce kafa da kalınlaşır. Ayrıca insanın ne arkadaşlarına ayıracak zamanı, ne de kamu işlerine bakacak hali kalır».

(81) *Osiris,* Güneş, İsis'in kardeşi ve kocası, Gökyüzü'yle Yeryüzü'nün oğlu. Düşmanı Set, ya da Typhon'un darbeleri altında ölen, ama her gün ölen ve yeniden doğan Güneş gibi, gene dirilecek olan Horos'un babası. Herodotos bunu Yunanlıların Dionysos'una benzetir.

(82) Demeter bayramları Atina'da Pyanepsion (ekim, kasım) ayında, kadınların ve yalnız evli kadınların kutladıkları bayramlardır. Erkekler, törenlerin dışında tutulurlardı. Doğurgan ve Ana Toprak tanrıçası Demeter (kadınlarla ilgili yasaları koyan), *Thesmophoros* sayıldığı için, bir çeşit evlenme ve analık bayramı olan bu bayramlar onun adına kutlanıyordu.

(83) Büyük bir tapınak çevresinde (özellikle Delphoi'de) çeşitli Yunan devletlerini toplayan dinsel ve politik bir konfederasyonun üyesi. *Amphiktyon,* Yunan siteleri arasında ortak bir bağ görevi yapıyordu.

Üçüncü Kitap

(84) *Nitetis.* Apries'in kızı. Babası 570 sularında öldüğüne göre, Herodotos'un sözünü ettiği bu çocuk, 529'da en az kırkının üstünde, epeyce olgun bir çocuk olmalıdır.

(85) *İnaros ayaklanması,* İ.Ö. 460'dır. Atinalılar ona iki yüz savaş gemisi göndermişlerdir. 455'de ele geçti ve Atina donanması da battı.

(86) *Amyrtaios,* Ktesias'ın sözünü ettiği İnaros ayaklanmasının sorumlularından birisi olsa gerek. Oğlu 450'lerde bir satraplık almış olmalıdır (Sayce).

(87) Yaygın bir boş inanış, ki boğa kanını zehir sayardı.

(88) Eskilerin, coğrafyadaki yerini açık olarak bildiremedikleri bu ulus da masal dünyasına ait olsa gerektir. *Makrobios* Yunanca «uzun ömürlü» demektir.

(89) Eski coğrafyacılar bu kabileleri Kızıl Deniz kıyılarına koyarlar. Adları «balık yiyenler» anlamına gelir.

(90) *Aiskhrion kabilesinden...* Oasis kenti, Pyrene kentini akla getiriyor (Kitap II). Samos'lu denizcilerin denizden bu kadar uzak bir yeri yurt tutmaları olacak şey değildir. IV. yüzyıl bir Samos yazıtında Aiskhrion sözüne bir şair adı olarak rastlanmaktadır. Ama Sayce burada Herodotos'un yanılmış olmasından şüphelenmektedir.

(91) Pigme *(Pygmaios)* biçiminde yapılan bu figürler Mısır'a, şüphesiz Fenike'lilerden geçmiştir. *Pataikos,* Fenike'lilerin gemi başlarına koydukları tanrı figürüdür. Yunanca Hephaistos, Mısır dilinde Ptah, ya da Phtah. Mısırlılar bu tanrının heykelini dev büyüklükte biçimsiz cüceler olarak yaparlarmış.

(92) Bu söz, yalnız Platon'un aldığı bir parçası kalmış olan bir güftedendir. Gorgias (Yunan filozofu, İ.Ö. 487-380). 484 B. «Yasa, ölümlü ölümsüz bütün varlıkların kraliçesi, onları güçlü eliyle yönetir ve şiddetin kötülüğünü önlemesini bilir...».

(93) Eusebos'a göre Polykrates'in tyranlığı 532'de başlar, 521'de tahta geçen Dareios saltanatının başlarında son bulur. Polykrates'in de, Atinalı Peisistratos gibi, edebiyatı ve kültürü desteklediği anlaşılıyor. Bir genel kitaplık açmış, Anakreon'u (Yunan lirik şairi, ölümü İ.Ö. 487) sarayına almış, Herodotos'un anlattığı büyük işleri yaptırmıştır (bölüm 60). Çok güçlü bir donanması vardı, Samos onun zamanında Yunan devletleri arasında ön planda yer almıştı ve zaten İranlılar da bundan gocunuyor ve ondan, «Hileyle ya da öldürerek kurtulmak» için fırsat kolluyorlardı (Hauvette).

(94) Kitap I, bölüm 70'deki krateros.

(95) *İnat.* Asıl metinde *İhtiras.*

(96) *Diktynna,* Artemis'in sıfatıdır. Denizcilerin ve balıkçıların koruyucusu olan Giritli bir tanrıça (balık ağları tanrıçası) ile karıştırılmıştır.

(97) Yani, Yunanistan'daki tapınakların.

(98) Mag Gomatas isyanı 521'dedir. Kendisini Kambyses'in kardeşi Bardiya (Herodotos'ta Smerdis) olarak satmış ve iktidarı almıştır. Bu isyan, dinsel ve politik karakterdedir. Med'lerin ilkel inanışlarının karşısında olan Ormuzd dinine karşı ve İran fatihlerinin egemenliklerine karşı bir baş kaldırmadır. Gomatas, Herodotos'un anlattığı gizli örgütten sonra, kendisini tutanlarla birlikte, Media'da Niseia'ya çekilmiş ve birkaç ay sonra orada öldürülmüştür. (Sayce, Ek V, sayfa 440 ve sonrası).

(99) *Her birinizin... tek başına.* Asıl anlamın bu olduğunu sanıyoruz. Dareios böyle önemli bir konuda kimsenin kimseye güvenemeyeceğini belirtmek istemiş olmalıdır.

(100) *Magaphoni, «Mag kıyımı».* Sayce bu bayramın İran'da uzun zaman kutlandığını ve o gün Mag'ların ortaya çıkmalarının pek de iyi olmadığını anlatır (sayfa 441).

(101) Bu tartışmanın Doğu'ya özgü niteliğini Herodotos da fark etmektedir. Montesquieu'nün Yasaların Ruhu'nda da belirtmiş olduğu gibi, Doğu zorbalığın yurdudur, böyle diyen bilginler ve Hellenistler, Otanes'in savunduğu demokrasi ilkelerinin Kyros zamanının İran'ında yeşeremeyeceğini ileri sürerler, bu tartışmayı şüpheyle karşılarlar. Doğu'nun zorba, o zamanki coğrafyaya göre Batı sayılan Yunanistan'ın ise demokrat olduğu savı, hele bütün Yunan sitelerini kırıp geçiren tyranların orada yetiştiği göz önünde tutulunca, çok tartışma kaldıran bir konu haline gelir. Bununla beraber demokrasi düşüncesinin Batı'da yeşerip geliştiği genellikle kabul olunmaktadır.

(102) Dareios 521'de başa geçmiş, 486'da, altmış üç yaşında ölmüştür. Saltanatı büyüktür. Düzen kurucu (organizatör) olarak tanınmıştır. «Tarihte ilk defa olarak merkeziyetçilik (centralisation) bir politika olmuştur. - Sayce». Büyük İmparatorluğun her köşesini Susa'ya bağlamak için iyi ve bakımlı yollar açtırmıştır (Kitap V, bölüm 52), çağına göre çok hızlı resmî haberciler çalıştırmıştır (Kitap VIII, bölüm 98). Yönettikleri yerlerde tek hâkim olan satrapların yanında kraliyet kâtipleri bulunur, satrapların bütün yaptıkları merkeze iletilirdi. Müfettişler dolaştırırdı. Ksenophon, İran krallarının yönetimini, Sokrates'in ağzından hayranlıkla dile getirir (Economique, bölüm IV).

(103) İran yazıtları bu hükümetler için üç liste verirler. Dareios zamanında değişiklik yapılmıştır. İlk iki listede yirmi üç eyalet vardır, üçüncüsünde, yani Dareios'un mezarı üzerindekinde yirmi dokuz. — Bütün bu uluslar için Sayce'a bakınız (sayfa 273 ve sonrasındaki notlar).

(104) ... *aynı tane...* belki de pirinç.

(105) *Paktyika.* Afganistan'ın kuzeydoğusundaki ülke.

(106) Bu kanatlı hayvanlar Sayce'ın deyişiyle, «zoologie mythique»ye aittirler, yani masal hayvanlarıdır.

(107) *Kassiterid adaları.* Hesiodos'un adını andığı (Theogonia, 338) Eridanus, sonradan Po'dur denilen hayalî bir ırmaktır. — Eski coğrafyacılar *Kassiterid adalarını* İspanya'nın kuzeybatı açıklarında gösterirler; Sayce da onlara bakarak Vigo körfezi açıklarına koyar. İngiltere'nin güneydoğusunda Cornouaille burnunun ucunda Scilly adaları vardır. — Kassiteros, kalay demektir.

(108) Bölge merkezinin adıdır. Bu satraplık Herodotos'un bölüm 9'da saydığı ilk iki hükümeti kapsıyordu (Sayce). — *Daskyleion,* Propontos (Marmara) kıyılarında ve Kyzikos'un epeyce doğusundadır.

(109) *Anakreon,* önce Samos'da Polykrates'in yanında, sonra Atina'da Hipparkhos'un yanında yaşamıştır. Anayurdu, İon konfederasyonunun on

iki kentinden biri olan Teos'tur. Teos'lular Harpagos'tan sonra Trakya'ya gidip Abdera kentini kurmuşlardır (Kitap I, bölüm 168). Anakreon çok ihtiyar ölmüştür. Sevimli, hoş yaşamayı seven bir şairdi.

(110) Dareios, becerikli bir hekimi bırakmak istemezdi. Bu yaldızlı kölelik, Demokedes'e hoş gelmemiş olmalıdır. Amasis'in Kyros'a gönderdiği hekimin nasıl öç aldığını daha önce görmüştük (Kitap III, bölüm 1). Demokedes hikâyesi bir romandır. «Olabilir ki Yunan göçmenleri yurtlarını Büyük Kral'a kendileri methetmiş ve açılan seferin hazırlıklarına katılmış olsunlar. En azından, Herodotos'un Kroton'lu hekim hikâyesinde ortaya çıkan tarih olayı budur. - Hauvette».

(111) Ya da sadece not alıyorlardı (Sayce).

(112) Taranto körfezinin güneybatısında, bugünkü Grotona.

(113) *İapygia,* ya da *Apulia.* Taranto'nun kuzeyinde Adriyatik kıyılarında uzanan topraklar.

(114) *Sadece gidip görmüş olmak için.* Dietsch ve Sayce'ın çevirileri değişiktir. Burada Sayce'ın çevirisine uyulmuştur.

(115) Hemen arkasından görüleceği gibi, burada politikada doğruluk kastedilmiştir. Yani tyran olmak istemiyordu, ama bu isteğinde diretememiştir (bölüm 143).

(116) *İleri gelenlerini* anlam için gerekli gördüğümüz bu iki kelimeyi biz ekledik. (Fransızca'ya çevirenin notu).

(117) Dareios zamanında iki Babil isyanı vardır, 521'de ve 515'de. Ktesias'a göre, Herodotos'un verdiği ayrıntılar bunların ikisine de uymaz. Kserkses zamanındaki isyanda Babil satrapı Zopyros öldürülmüş, öcünü almak isteyen oğlu Megabyzos kendi kendini yaralamıştır (Sayce, sayfa 301, not 7). — 521 isyanı iki aylık bir kuşatmadan sonra bastırılmıştır. İranlılar, Herodotos'un birinci kitapta anlattığı gibi, Fırat'ın yatağını o zaman değiştirmişlerdir. Belki bunlar birbirine karıştırılmış oluyor. 515 isyanı çabuk bastırılmıştır (Sayce, Ek II, sayfa 387).

(118) İnaros isyanı sırasında. «Kral, önemli kuvvetlerin başında (Mısır'a) bir İranlıyı, Zopyros oğlu Megabyzos'u gönderdi. Kara yolundan gelerek Mısırlıları ve müttefiklerini yendi, Yunanlıları Memphis'ten attı ve Prosopitis adasını da bir yıl altı ay süreyle kuşattı. - Thukydides, 108».

Dördüncü Kitap

(119) Gobineau (1816-1882), Dareios'un Skyth seferini şüpheyle karşılar. Ona göre bu, bir sefer değildi, amaç, sadece Tuna'nın kuzey yörelerinde keşif yapmaktı. Dareios, Skythia'yı değil, generali Megabyzos'un yaptığı ve beşinci kitabın başında anlatıldığı gibi, yalnız Trakya'yı almayı düşünüyordu. — Bu şüphe genellikle kabul edilmez. Eleştiriciler daha çok seferin nedeni ve ayrıntıları üzerinde dururlar. Herodotos bu sefere ne-

den olarak bunu ileri sürdüğü ve Skyth'lerle birleşebilecek uluslara güven vermek istediği doğrudur (Kitap IV, bölüm 119). Bu sefer, 513'e konulur.

(120) Bu kitabın 11 ve 12. bölümlerinde bu uluslar üzerine söylenenlere bakınız.

(121) *Palus-Maiotis*, şimdiki Azak denizi. Tauris, ya da Taurika Khersonessos'u da Kırım'dır.

(122) Kar tipisi.

123) *Geryon*, üç başlı dev. Herakles bunu öldürür ve öküzlerini alır. Latinlerde de, Breal'e (1832-1915) göre, aynı myth, değişik biçimde, Herkül ile Kakus arasındaki dövüşte görülür.

(124) *Okeanos Gadeires*. Burası, Cadix'dir. Herakles direkleri ise Gibraltar (Cebelütarık - Tarık dağı) dır.

(125) İsimlerden belli. Bunlar, Skyth'lerin, Agathyrs ve Gelon'ların atalarıdır (Gelon için 104, 108 ve 109 bölümlere bakınız).

(126) *Prokonnesos* bugünkü Marmara adasıdır. Aristeas, Herodotos'a göre VII. yüzyılda yaşamıştır (bölüm 15).

(127) *Kremnes deniz çarşısı*. Dik bayırlar. Azak denizi üzerinde bir ticaret limanıydı.

(128) *Bu ara sözler...* Rawlinson (1810-1895) ve ona bakarak Sayce (Başlangıç, sayfa XVI), bundan şunu çıkarırlar: «Anlatılarım, başından beri (yani, ilk yayımlanmasından beri) sürekli olarak yeni ayrıntılar aramıştır». — Burada söz konusu olan ara sözler değil, katmalardır. Herodotos'un kitabının yeni edition'larını da gördüğü anlaşılıyor. — Bizce bu, anlatıyı kesintiye uğratan konu dışına çıkmalar için, bir çeşit özür dilemedir.

(129) Hyperbore'liler, masal (myth) ulusudurlar. Yunanlılar burayı Apollon'un her kış çekildiği yer olarak bilirler. Bu tanrı, Güneş'tir, adına özel tapınma törenleri yaparlar. Delos'a yollanan sunuların anlamı şudur: Apollon onları bırakıp doğduğu adaya döndüğü zaman da ona bağlı kaldıklarını göstermek istemektedirler. «Yunanlılar, günlerinin uzunluğu ve gecelerinin kısalığı üzerine çok eskiden edindikleri belli belirsiz bilgilerle, bu harika ülkeyi hayallerinde yaşatmışlardır - Decharme, sayfa 103». Bölüm 36'da adı geçen keramet taslayıcı Abaris «Hyperbore'liler ülkesinde Apollon» üzerine bir destan yazmış olmakla övünüyordu.

(130) Burada kuzey denizi sözü Karadeniz'i gösterir.

(131) Her halde durgun tropik havasında rüzgâr bulamadığı için.

(132) Herodotos'un saydığı ırmaklar: Tyras - Dinyester, Hypanis - Bug, ya da Bog ve Kuban, Borysthenes - Dinyeper, Pantikapes - Paol, Tanais - Don. Gerrhos ve Hypakyris iyi anlaşılamamıştır. Bölüm 57'de anılan Hyrgis, Donetz'dir. İstros'un Tuna olduğunu daha önce söylemiştik.

(133) *Prut ırmağı*. Doğuya doğru akarken sözü yanlıştır. Bu yönde kısa bir yolculuktan sonra kuzey-güney doğrultusunda akar. Maris ise Marosch'tur.

(134) Metnin aslında havyar sözü yoktur. Havyar, mersin balığı yumurtasının tuzlanıp bastırılmasıyle yapıldığına göre, Herodotos'un bunu anlatmak istediği açıktır. (Fransızcaya çevirenin notu)

(135) *Papaios.* Büyükbaba.

(136) *Engin bir kültür edinmişti.* Anayurdundakinden daha üstün demek istediği anlaşılıyor.

(137) Şüphesiz Herodotos'un kaldığı yerin sahibi ve belki de bir Karia'lı. (Hauvette bunun Karia adı olduğunu söyler). — Ariapeithes, Dareios'un düşmanı İdanthyrsos'dan sonraki Skyth kralıdır. Ölümü 460.

(138) Yunanlıların kolonileştirdikleri bölgede, Karadeniz üzerinde bir kent.

(139) Karadeniz'in batı kıyılarında, Apollonios ve Mesambria gibi. Salmydessos bu iki kentten ikincisinin güneyine düşer. Burada coğrafya ile ilgili bir zorluk var: Herodotos, *Apollonios'un yukarısındaki Salmydessos* diyor. Aşağısındaki demeliydi. Tartışmalı bir konudur.

(140) Pythagoras, Samos'ta doğmuş, VI. yüzyılda yaşamıştır. Bir şey yazdığı bilinmiyor, o da Sokrates gibi konuşmalarıyle büyük ilgi uyandırmıştır. Yunan düşüncesi üzerindeki sürekli etkisi Platon'da ve Aristoteles'de görülür.

(141) Daha önce de söylediğimiz gibi, Kırım. Sonraki iki karşılaştırma eleştiricilere bu bölümün, Herodotos'un İtalya'ya gidişinden, yani Thurium'un kuruluş tarihi olan 444'den sonra yazıldığını meydana koymak fırsatını vermiştir.

(142) *Agamemnon kızı İphigenia* hikâyesinin bir başka türlüsünde, Kalkhas tam kızı boğazlayacakken Artemis, kızın yerine bir dişi geyik koyar, kızı Tauris'e götürürler, orada Artemis tapınağı rahibesi olur (Euripides. İphigenia Tauris'de). Herodotos burada onu bir tanrı olarak göstermiştir.

(143) *Melankhlen,* karalar giyinen anlamınadır.

(144) Burada belki de Budin'ler değil, Gelon'lar demek gerekirdi. Sonra gelen bölüm 109'da, Gelon'lar, Budin'lerin topraklarında yerleşmiş olmalarına rağmen, Herodotos bu iki ulusu açıkça ayırıyor. Bölüm 108 Budin'lere değil, Gelon'lara uymaktadır. Ayrıca, bölüm 102'de bu bölgedeki ulusları sayarken Gelon'ların adını, Budin'lerden ayrı olarak anmış ve onları Budin'lerden önceye almıştır. Buna göre Gelon'ları daha önce anlatması gerekirdi. Bundan ötürü bölüm 108'in başındaki adın Gelon'lar olarak alınması önerilmektedir.

(145) Kadın savaşçılar topluluğu. Rahat ok atabilmek için sağ memelerini keserlermiş. Trabzon yanında, Thermodon kıyılarında yerleşmişlerdir. Herakles ve Theseus öykülerinde adları geçer. Bunları Herakles, Themiskyra'da, Theseus da Attika'da yenmiştir (Decharme, sayfa 138 ve 520). Thermodon şimdiki Terme çayıdır, Themiskyra da Terme'dir.

(146) *Genç ve zorlu.* Metin, «aynı yaşta» diyor. Biz, genç diye aldık.

(147) Bölüm 7. Kolaxias, Skythia'yı üç krallığa böler.

(148) *Hayalet atlılar.* Napolyon'un karşısına çıkan 1812'nin Kazakları Skyth'lerin mirasçılarıydılar. Coğrafya gerçeği kendini ister istemez kabul ettiriyor.

(149) *Ağla diyorum sana.* Bu sözü anlama yakın saydıkları atasözleriyle çevirenler de vardır. Biz, aslındakini aldık.

(150) Dareios'un eline geçen ganimet çok azdı, ordusunu beslemeye yetmezdi. Orada kaldıkça sıkıntı daha da artıyordu. Gene Moskova'da beş hafta dayanabilen Napolyon akla geliyor.

(151) Ağırlıklardan ve hastalardan ayıklanmış birliklerle saldıracaktı.

(152) *Histiaios.* Burada, sonraki bölümlerde önemli rolü olan bir kişi sahneye giriyor.

(153) Brauron, Attika'da bir tapınaktır. Pelasg'ların Atinalı kadınları kaçırmaları Kitap VI, bölüm 138'de anlatılmıştır. — Minyai'ler, Minyas'ın torunlarıydılar, masal bunu Poseidon'un oğlu olarak gösterir.

(154) *Tyndareos'un oğulları...* Kastor ve Pollux. Altın post için Kolkhis'e Argo gemisiyle yapılan sefere katılanlardan.

(155) Tyr krallarından Agenor'un oğlu. Zeus, boğa biçimine girip Europe'yi kaçırır. Babası, erkek kardeşi Kadmos'u peşine salar. Kadmos, kardeşinin peşinde Boiotia'ya gelir, bir dragon (ejderha) öldürür, dragonun dişleri yere saçılır ve içlerinden silâhlı adamlar çıkar, o hepsini geri atar, beşi hariç, öbürlerini öldürür, o beşi Thebai kalesi olan Kadmeia'yı yapmakta ona yardım ederler.

(156) *Platea adası.* Şimdiki Bomba adası. Traslusgarp kıyılarındadır.

(157) Kitap II, bölüm 161'e bakınız.

(158) *Barka.* Kyrene'nin batısında. İkisi de Kyrenaika'dadır.

(159) *Maraph'lar ve Pasargad'lar,* İran kabileleri (Kitap I, bölüm 125).

(160) *Tritonis gölü.* Tunus'un güneyinde, Gabes körfezinin batısındaki Şat el Cerid.

(161) *Bir gökyüzü direği.* Atlas myth'inin çeşitleri vardır. En yaygın olan anlatıya göre Atlas, bir tanrı ya da titan'dır. Gökyüzünü omuzlarında taşır ve eksenini döndürür. «Axem umero torquet stellis ardentibus aptum». (Virgile, Enéide IV, 482).

(162) *Kanatsız.* Yunancada aynı kelime hem serçe, hem de devekuşu için kullanılır. Devekuşu için ayrı bir ad olmadığından, kanatsız serçe demişlerdir.

(163) Trablusgarp'ta şimdiki Kinifo ve Vadi Kaan.

(164) *Lykai tanrısı Zeus.* Arkadia'da da Zeus'e adanmış bir Lykai dağı vardır. Arkadia'lılara göre Zeus bu dağda doğmuştur.

(165) *Euesperides.* Barka ve Kyrene'nin batısındadır.

(166) Kitap IV, bölüm 143'e bakınız. — *Perinthos* şimdiki Marmara Ereğlisi, daha önceki adı Heraklea'dır. Propontis, yani Marmara denizinin kuzey kıyısındadır. Paionia, İllyria'nın doğusunda, Kuzey Makedonya'da uzanan geniş topraklardır, o zamanlar üzerinde çeşitli kabileler oturuyorlardı. — Paionia'lılar, Paian söylendiğini işitince orakl gerçekleşti diye seviniyorlar, çünkü Paian sözü ile Paionia adı birbirine benziyor. — Paian dinsel bir müziktir, burada zaferi kutlamak için söylenmektedir.

(167) *Kreston,* Makedonya sınırındadır. Trausi'ler Rodop dağları bölgesinde, Getae'liler Trakya'nın kuzeyinde Haimos dağının ve Tuna'nın yukarısında oturuyorlardı. Bunlar için bakınız: Kitap IV, bölüm 93-94.

(168) Yunanlılara göre savaş tanrısı *Ares*'in yurdu Trakya'dır. Trakya'nın masal kralı Diomedes, Ares'in oğludur. Diomedes'in atları insan eti yiyorlardı, Herakles'i de Diomedes öldürmüştür. — Trakya'da Artemis'e Hekate adı altında ve büyücülerin tanrıçası olarak tapılıyordu. Aslında Hekate, başka bir tanrıdır, sonradan Yunanistan'da tapılan avcı Artemis ile kıştırılmıştır (Mitoloji Sözlüğü, Azra Erhat, Remzi Kitabevi, sayfa 157). — Dionysos dini Trakya'da çok eskidir, Phokis'e ve Boiotia'ya Trakya kabileleri tarafından sokulmuş, ama çok değiştirilmiştir.

(169) *Enet*'lerin oturdukları yerler, Adriyatik'te, şimdi Venedik'in içinde bulunduğu bölgededir.

(170) *Massalia,* şimdiki Marsilya.

(171) Myrkinos, Makedonya'da Pınar dağın batısında Korkinitis gölü kıyılarında bulunuyordu.

(172) Paionia'lıların aslında Trakyalı ve İllyria'lı olmadıkları, buralara dışarıdan geldikleri söylenir. Aşağıda bölüm 15'de Siriopaion adı ile anılan halkın da Siroz (Serez) ovasında oturan Paionia'lılar oldukları anlaşılıyor. Rawlinson, Paionia'lıların Turan ırkından olabileceklerini söylemiştir.

(173) *Toprak ve su.* Bu formülü Skyth seferi bölümünde de gördük, daha ileriki bölümlerde de göreceğiz. Toprak ve su istemek, açıkça benim egemenliğim altına gireceksin, demektir. Toprak ve su verenler İran egemenliğini kabul etmiş oluyorlardı.

(174) *Amyntas.* Perdikkas'ın yedinci kuşak torunu. Pers'lere ihanet eden Alexandros bunun oğludur (Kitap IX, bölym 45).

(175) Kitap VIII, bölüm 137.

(176) Herodotos, Alexandros'un atası Perdikkas'ın Argos'tan gelmiş olduğunu söylüyor, oysa Yunanlılar, Makedonya'lıları uzun süre Barbar saymışlardır.

(177) *Khalkedon,* Istanbul'da şimdiki Kadıköy.

(178) *Troas,* Troya'nın merkezi bulunduğu bölgenin adıdır.

(179) Kitap III, bölüm 142-148.

(180) *Aristagoras* bu beşinci kitabın baş oyuncusudur; İonia ayaklanmasını başlatmış olan bu adamı Herodotos, Histiaios kadar değerli olmayan, ama onun kadar düzenbaz birisi olarak vermektedir.

(181) Pausanias, Plataia savaşında Yunan kuvvetlerine komuta etmiştir (Kitap IX). Thukidides, bunun Kserkses'in kızı ile evlenmek istediğini yazar (Thukikides I, sayfa 128). Ayrıca 366 sayılı notumuza bakınız.

(182) *Kaukasa,* Khios adasının limanı.

(183) Kitap I, bölüm 92.

(184) *Strategos,* Yunan ordusu generali. Sayıları ondu, her yıl yapılan seçimlerle işbaşına geçerlerdi. 194 ve 251 sayılı notlara bakınız.

(185) Kleomenes 520'de Sparta kralı olmuştur. Aristagoras'ın Yunanistan'a gidişi 499'dadır. Sardes'in alınışı ve yakılışı bundan bir yıl sonradır (Kitap V, bölüm 100-101).

(186) *Eleon,* Boiotia kentlerindendir. — *Eryx* ülkesi Sicilya'nın batısıdır. Eryx, Poseidon'un Aphrodite'den olma oğludur. «Geryon'dan aşırdığı sürüleri götürürken Herakles bu Eryx'e rastlamış, Eryx bu yiğide meydan okumuş, güreşmişler ve Herakles, Eryx'i öldürmüş, ama krallığına el koymayıp, akrabalarından birinin günün birinde oraya yerleşeceğini söylemiş ve öyle olmuş: Tarihsel çağlarda Dor'lardan bir grup, Eryx dağına yerleşmiş. (Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, sayfa 135) ».

(187) *İamid'ler.* Ünlü kâhin ailesi.

(188) Meydanda sunağı olan Zeus. Halk toplantılarının koruyucusu olarak tapılıyordu. Sitenin politik yaşamını koruyordu.

(189) *Kraliyet konutları.* Kralın yolculuk yaparken gecelediği kervansaraylar. Sonradan durak anlamına kullanılmıştır.

(190) Boiotia'daki Tanagra'nın eski adı *Gephyra*'dır. — Harmodios ve Aristogeiton, Hipparkhos'u 514'de öldürmüşlerdir. Atinalılar, bunları kahraman saymışlardır. Onların adına bir de müzik bestelemişlerdir, ki bunda bu iki kahramanın adı, «tyranı öldürüp eşitliği kuranlar» olarak anılmaktadır. Ama Atina, Hipparkhos'un öldürüldüğünü çabuk unutacak, bir yüzyıl sonra Thukidides, Atinalıların bu konuda pek bir şey hatırlamadıklarını yazacaktır (Thukydides I, 20).

(191) Panathene. Atina'da sitenin koruyucu tanrısı Athene adına kutlanan bayramların en büyüğü. Atinalı genç kızların Hekatombeon ayı (temmuz-ağustos) sonlarına kadar hazırladıkları yeni Peplos alayla tapınağa götürülür, Athene'ye sunulurdu. Peplos, tanıçaya sunulan işlemeli çevredir. Bayramdan önceki günler büyük şenlikler yapılır, oyunlar, danslar, koro gösterileri düzenlenirdi.

(192) Peisistratos ile, Alkmaion soyunun o dönemdeki büyüğü Megakles arasında geçenleri daha önce görmüştük (Kitap I, bölüm 60). Alkmaionid'lerle Sikyon tyranı Kleisthenes arasında geçen hikâye daha sonra gele-

cektir (Kitap VI, bölüm 125 ve sonrası). Atina'nın en zengin ve hatırlı aileleri arasındaydılar. Aristophanes, kibar ve müsrif bir kızla evlenen köylü için, Megakles'in yeğenini aldı, sözünü kullanır (Aristophanes, Nephelai, dize 46).

(193) *Pelasg kalesi.* Atina ilk olarak Akropol'ün tepesinde kurulmuştur. Büyük bir hisardı, duvarları dört, altı metre kalınlığındaydı. Anlatıya göre, kaleyi Pelasg'lar yapmışlar, el emeği olarak kendilerine Hymettos yakınlarındaki topraklar verilmiştir (Kitap VI, bölüm 137).

(194) Kleisthenes, köklü reform'ar yapm'ş, Solon yasalarını düzeltmiştir. Attika'yı yüz demos, ya da komün'e bölmüş, yurttaşları on file'ye ayırmıştır. Bu file'ler, yurttaşların oturdukları yere göre kurulmamışlardı. Birbirinden ayrı, hatta çok uzak yerlerde oturanlar aynı file'den olabiliyorlardı. Üç çeşit halkı, (kentlerde, köylerde ve deniz kıyısında oturanlar), belli gruplar içinde birleştirmek, çıkarları, yaşayışları, düşünüşleri ayrı olan insanları birbirleriyle kaynaştırmak, bir ülkenin yurttaşları haline getirmek, bir ülke bütünlüğü sağlamak istemiş olmalıdır (Kır ve kent halkları arasındaki başkalığı görmek için bakınız: Kitap I, bölüm 59). Kleisthenes, senatör sayısını dört yüzden beş yüze çıkarmıştır. Senato'nun adı Bule, Beş Yüzler Meclisi'ydi, görevi, yasa'arı hazırlamak ve Ekklesia'ya, Halk Meclisi'nin oyuna sunmaktı. Senato'ya her File, seçimle ayrılan, elli üye ile katılıyordu. Kleisthenes, orduyu on strategos'un komutasına vermiştir, bunlar da her yıl seçiliyorlardı ve politikadaki etkileri zamanla çok artmıştır. Kleisthenes bir de çanak çömlek mahkemesi, Ostrakismos kurmuştur. Bundan maksat, tyranlığın bir daha geri gelmemesini sağlamaktı. Her yıl tyranlık emelleri besleyenler var mı diye araştırma, soruşturma yapılır, böyle birisinden şüphe edilirse, agorada halkın oyuna baş vuru'ur, halk uygun bulursa o adam on yıl için yurt dışına sürgün gönderilirdi, yalnız bunun için en az altı bin oy toplanmış olması gerekiyordu. Halk, tyranlık emeli beslediğinden kuşkulandığı adamın adını çanak çömlek parçaları (ostrakon'lar) üzerine yazıyor, oyunu böyle kullanıyordu, bu usule Ostrakismos denilmesi bundandır. Bu mahkemenin daha çok Peisistratos oğulları için kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Kleisthenes reformları için, bakınız: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* Türk Tarih Kurumu yayını, XIII. seri, No. 8. sayfa 198 ve sonrası).

(195) *Adrastos,* Argos ve Thebai'nin masal dönemine çıkan adlardandır. Adrastos, Argos kralıydı. Kardeşi Eteokles tarafından sürülen Thebai'li Polyneikes Argos'a gelmiş ve Adrastos'un kızı ile evlenmiştir. Melanippos ise Thebai'lidir ve Adrastos'un kanlı bıçaklı düşmanıdır. Herodotos burada Yunan sitelerinde tapınılan kahramanlar arasındaki çekememezliğin ve çekişmenin örneğini vermektedir.

(196) *Khoiriatai'ler.* Khoiros Yunancada süt domuzu, Hys domuz ya da yaban domuzu, Onos eşek anlamına gelir. *Arkhelai* sözü ise iki sözcükten yapılmıştır, yönetici, yol gösterici kabile anlamına gelir.

(197) Kleisthenes üç kardeşin en küçüğü olduğu için tahta geçmesi düşünülemezdi. Büyük kardeş Myron'un ortanca kardeş İsomedes'in karısı ile zina yaptığı anlaşılmış, bunu fırsat sayan Kleisthenes, ortancayı kış-

kırtmış, ortanca en büyüğü öldürmüş, Kleisthenes, ortanca ile beraber kendisi de tahta geçmenin yolunu bulmuş, gene yolunu bulup ortancayı sürdürmüş ve kendisi tek kral kalmıştır.

(198) *Kylon* için bakınız: Thukydides I, sayfa 126. — Bu iş 612'de olmuştur. *Naukraros*'lar, Solon'dan önce Atina halkının yöneticileri arasındaydılar, sayıları dörttü ve her birinin başında bir prytane vardı, görevleri vergi ve asker toplamaktı.

(199) *Meclisi dağıtmak.* Kleisthenes'in yeni kurmuş olduğu Beş Yüzler Meclisi'ni, yani Bule'yi, ya da Senato'yu.

(200) *Kastor ve Polluks.* Lakonia'da çok eski bir dindir. Dor'lar Peloponez'e geldikleri zaman bu dini kabullenmişlerdir.

(201) *Kodros.* Atina kralı. — Hangi kral daha önce ölürse zaferi onun ulusu kazanacak diyen bir orakl varmış. Kendi ulusu, Atinalılar, kazansın diye kendini düşman askerine öldürtmüş. İ.Ö. XI. yüzyıl. — Tite-Live (Titus Livius, Latin tarihçisi, İ.Ö. 59 - İ.S. 17) böyle bir kahramanlığı Decius Mus için anlatır.

(202) Savaşla alınan yerlere ya da müttefik ülkelere gönderilen kolonlara, Atina'da, *Klerukhos* deniliyordu, bunlar bir yerde yeni bir koloni kurmak için gidenlerden başkaydı. Boş bir yer seçip orada koloni kuran koloni kurucular ayrı bir devlet olurlardı, oysa Klerukhos'lar, Atina yurttaşı olarak kalırlar, ayrı devlet kurmazlardı. — «Büyük sürü besleyiciler» özellikle at yetiştirmekle zengin olmuş Khalkis ve Euboia yurttaşlarıydılar.

(203) *Asopos,* Boiotia'nın tanrı-ırmak'ıdır; kızları Thebe ve Aigina, bu adları taşıyan kentlerin tanrısal koruyucusu olan nympha'lardır. — Zeus' den gebe kalan Aigina, Aiakos'u doğurur; Aiakos oğulları (Aiakid'ler) denilenlerle Aias ve Telamon bunun soyundandırlar.

(204) *Damia ve Auxesia.* — Epidauros ve Aigina'nın yerli bereket tanrılarıdır. — *Erekhtheus* Atina'nın masal krallarındandır, toprağı tohumlayan olarak bilinir.

(205) Agraf, iğne, çengelliiğne. At nalı büyüklüğ'ünde bir çeşit çengelliiğnelerdir. Doris'lilerin gömlekleri yünden yapılmıştı ve kolsuzdu, omuz üzerinden agraflarla tutturuluyor, dizlere kadar iniyordu. İonia gömlekleri ketenden ve kısa kolluydu, agraf kullanılmıyor ve topuklara kadar iniyordu.

(206) *Peirene.* Korinthos yakınındaki kaynak.

(207) *Sigeion.* Troya (Çanakkale) bölgesinde Skamandros (Küçük Menderes) ırmağı ağzında bir deniz kıyısı kenti. — Anthemus Makedonya'da, İolkos Thessalia'dadır.

(208) *Ozan Alkaios.* VII. yüzyılın ikinci yarısında Lesbos adasında Mytilene'de doğmuştur. Kadın ozan Sappho ile çağdaştır. Aşk şiirleri yanında Lesbos tyranlarını kötüleyen taş'amalar da yazıyordu. Herodotos'un anlattığı bu olay, Alfred Croiset'ye göre daha eskidir (Littérature Grecque II, sayfa 223). Zaten Peisistratos döneminde Alkaios savaşa katılamayacak kadar yaşlıydı.

(209) *Doriskos.* Trakya kıyılarında, Hebros ırmağı batısında (Kitap VII, bölüm 59).

(210) *Kybeba.* Lydia tanrısı. Kybele'nin değişik adı. Sardes'deki tapınak beyaz mermerden yapılmıştı, çok güzel ve görkemli bir yapıydı.

(211) *Leros.* Samos'un güneyinde, Karia açıklarına düşen küçük bir ada.

Altıncı Kitap

(212) Yunanca metin, aynen böyle diyor; bizdeki bıçak sırtı deyiminin karşılığı.

(213) Yunan birlikleri genellikle, Roma'da olduğu gibi, sıkı bir disiplin altında talim görmezlerdi. Dionysios'un yaptırdıkları, rahata alışmış İonia' lılara ağır gelmiş olmalı. — Burada yaptırılan manevra, iki düşman gemisi arasına sokulup arkadan dalmaktı.

(214) *Aristagoras'ın çıkarttığı ayaklanma.* İ.Ö. 494'dedir.

(215) Miletos'un güneyindeki Didyma Apollon tapınağı.

(216) Bu trajedi 492'de oynatılmıştır; Yunan trajedilerinde çağdaş olaylara yer verilmezdi; Aiskhylos böyle bir şey yapmıştı, ama o, bir zafer yansıtıyordu (Pers'ler oyunu). Phrynikhos'un, Miletos'un düşüşünden iki yıl sonra oynatılan oyununun Atinalılara çok dokunmuş olduğu anlaşılıyor.

(217) *Zankle,* Sicilya'nın kuzeyinde, adı sonradan Messana olmuştur. Şimdiki adı Messina'dır.

(218) *Zephyrion.* İtalya'nın güneydoğusunda, şimdiki Spartivento burnu. - *Gela,* Sicilya'nın güney kıyılarındaydı. Hippokrates'in Gela tyranlığı yedi yıl sürmüş, yerini Gelon almıştır. (Kitap VII, bölüm 155 ve sonrası).

(219) *Polikhna.* Khios adasında bir kent.

(220) *Perslerin kendi eliyle...* Herodotos burada Pers'lerin egemenliği altında olan öbür uluslardan, özellikle Pers donanmasında büyük yer tutan Fenike'lilerden ayırmak için, *Pers'lerin kendi eliyle...* diye belirtmek gereğini duymuştur.

(221) Marathon kahramanı, Kimon oğlu büyük Miltiades'dir. Burada söz konusu olan, bunun amcasıdır ve Kypselos'un oğludur.

(222) Miltiades ocağı da böylece, tanrılar soyuna bağlanmış oluyor, çünkü Aiakos, Zeus'ün Aigina'dan olma oğludur. — At yetiştirmek, Attika gibi hayvanı az bir yerde büyük zenginlik belirtisiydi.

(223) *Şu ulaştığımız dönemden iki yıl önce...* Burada, Stein tarafından yapılan ve Dietsch-Kallenberg tarafından alınan bir düzeltmeye uyulmuştur. Kronoloji açısından iş sarpa sarmaktadır. «*Şu ulaştığımız dönem*» 493 yılıdır; buna göre Skyth'lerin Khersonesos'a inişleri 495 oluyor; oysa Dareios'un Skyth seferi 513'dür. Miltiades'i Khersonesos'a Peisistratos oğulları gönderiyorlar (bölüm 39), demek ki 514'den, yani Peisistratid'

lerin sürülmesinden önce, ki bu tarih Dareios'un Skyth seferine uymaktadır (Kitap IV, bölüm 137). Zaten tümü ile karanlık olan bu bölüm, Herodotos uzmanlarını çok uğraştırmış olan tartışmalı bir konudur.

(224) *Gobryas oğlu Mardonios*, Pers generali, Dareios'un kız kardeşinin oğlu. Plataia savaşında ölmüştür (Kitap IX). Bu ilk Atina seferi 492'de, Marathon 490'dadır.

(225) *Akanthos*. Ünlü Kserkses kanalının kazıldığı yer. (Kitap VII, bölüm 22).

(226) *Krios* koç demek. Kelime oyunu yapıyor.

(227) İki Sparta kralı soyunun ikisi de atalarının Herakles olduğunu iddia ediyordu. Krallık yetkisinin ikiye bölünmüş olması olmayacak bir şey değildi, çünkü kralın yetkileri iyice budanmıştı, Sparta'nın gerçek şefleri ephoros'lardı, bütün yetkiler onların ellerindeydi. Krallar elbette büyük saygı görüyorlardı, ama görevleri dinsel işlere kalmıştı. Savaşta orduya komuta ettikleri zaman bile iki ephoros'un denetimi altındaydılar.

(228) Herodotos, bir tanrı oğlu olan Perseus'un insanlar arasında bir ocak kurmuş olduğunu anlatıyor. Perseus, Zeus'ün Danae'den olma oğludur. Herakles de Zeus'ün oğludur, ama insan olarak Alkmene'nin kocası Amphitryon'un oğlu olarak kabul edilir.

(229) *Akrisios*. Argos kralı. Nil'in kızlarından birinin oğlu olan Aigyptos soyundan. Akrisios kızı Danae'nin oğlunun, yani kendi torununun eliyle öleceğini bildiren bir orakl almıştı. Korktu, kızını yeraltına kapattı, ama Zeus altın yağmuru olup kızın üzerine yağdı. Akrisios, kızı Danae'yi, doğurduğu çocuk olan Perseus ile beraber bir küçük kayığa koyup denize saldı, ama kurtuldular. Perseus büyüdü, üç Gorgo canavarından biri olan Medusa'yı öldürdü; Ethiopia'da, kurban edilmek üzere bir kayaya bağlanmış bulunan Andromeda'yı kurtardı ve onunla evlendi ve bir Thessalia prensi için düzenlenen cenaze töreni yarışlarında attığı disk uçtu, Akrisios'un başına çarptı ve Perseus böylece bilmeden, tanımadan ve istemeyerek dedesini öldürmüş oldu ve orakl gerçekleşti. (Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü , Akrisios, Danae ve Perseus maddeleri). Herakles, Perseus'un kurduğu ocaktandır. Alkaios Perseus'un, Amphitryon Alkaios'un, Herakles de Amphitryon'un oğludur. Perseus'u Pers'lerin atası olarak gösteren masal, Perses ile Perseus arasındaki ad benzerliğinden çıkmıştır (Kitap VII, bölüm 61 ve 150).

(230) *Proksen*. Yabancı ülkelerde kendi ülkesinin politik ve ekonomik çıkarlarını gözetmekle görevli kişi. Kendi ülkesinin elçilerini barındırır, yol gösterir, görüşmelere katılırdı. Şimdiki konsolosa benzer bir görev.

(231) Thukydides burada Herodotos'un yanlışını çıkarır (Thukydides I, 20). Sparta krallarının ikişer oy hakları yoktu, Yaşlılar Meclisi'nin her üyesi gibi onların da birer oyu vardı. — Metni başka türlü yorumlayarak, Herodotos belki de vekil senatörün her iki kral adına oy kullanabileceğini söylemek istemiştir, diyenler de vardır.

(232) *Kerux*, haberci, haber götüren subay, çavuş, eskilerin münadi dedikleri. Bu, sadece bir haberci ya da elçi değil. Kralın, resmî görevlilerin

haberlerini, bildirilerini halka, yabancı krallara ve uluslara götürür, bildirir, varsa cevabını alır, döner, görüşme yapmaz. Devlet bildirilerini meydanlarda halka bağırarak duyurur. Yalnız güvenilir kişilere emaned edilen önemli resmî bir görevdir, dokunulmazlığı vardır, görevinin inancası olarak elinde bir asa taşır.

(233) Demaratos ve Kleomenes çekişmesi için, (Kitap V, bölüm 75'e bkz.).

(234) Demaratos'un demek istediği: Yargıçlığa halkın oyları ile gelmiştir, bu, halkın sevgisini gösterir. Oysa krallar seçimle gelmezler. Onun için, eski görevinden daha aşağı da olsa, o şimdiki göreviyle de övünmektedir. — Gymnopaidia'lar, Thyrea'da düşen savaşçılar anısına her yıl kutlanan bayramdır (Kitap I, bölüm 82). Delikanlılar ve çıplak çocuklar danslar yaparlardı.

(235) Grek'lerde ve Romen'lerde gebelik süresi şimdiki gibi hesaplanmıyordu, dokuz ay yerine on ay denmesi bundandır.

(236) *Styx suyu.* «Dağda dar bir geçit düşünülsün, iki yanı volkan krateri dimdik mor kayalar, ne ot ne ağaç. Boğaz birdenbire kapanıyor, karşınıza bir yar çıkıyor, dik, korkunç. Başınızın üzerinde tâ yukarda siyah bir su sızıyor, kırmızı granit duvarın üzerinden ve aşağıda, mevsimine göre, karların ya da kayaların arasında kayboluyor. Bu su nereye gidiyor? Yeraltında nereye doğru akıyor? Bunlar belki buralara ilk olarak yerleşenlerin aklını karıştırmış olması gereken sorular. Çevrenin iç karartıcı görünümü onlarda Styx suyunun, toprağın karnına inip cehennemi suladığı sanısını uyandırmıştır». Decharme, eskilerin Styx suyunun kaynadığı yer olarak böyle bir şey düşünmüş olabileceklerini söylemektedir (Decharme, sayfa 389).

(237) *Kutsal alan.* Temenos. Tanrılara, kahramanlara ayrılmış, duvarla çevrili, tapınak, mihrap, sunak ve çoğunlukla mezar (hazire, türbe) gibi kutsal sayılan yerler.

(238) *Argos,* yüz gözlü dev. Hera, kocası Zeus'ün inek biçimine soktuğu sevgilisi İo'yu gözlesin diye başına bu devi koymuş, elli gözüyle uyur, öbür ellisiyle nöbet beklermiş. — Kleomenes'in aldığı kutsal koruluk da Argos'a adanmıştı; Kleomenes burayı almakla Argos'u almış oluyordu, yani demek ki orakl'in dediği Argos burasıydı, Argos kenti değil.

(239) *Uygun alâmetler.* Yunanca metin, «kurban keserek hayırlı (uğurlu, mutlu) alâmetler (belirtiler, yoralar) elde etmek» anlamını vermektedir. Burada ise hayvanın barsaklarına bakmak söz konusu değildir. Aradaki başkalık gözden uzak tutulmamalıdır.

(240) Doris devletlerinin çoğu gibi, Aigina'da da oligarşi vardı. Atina'nın katılmış olduğu ilk devrim savaşının bu olduğu sanılıyor.

(241) *Pentathlon* — Koşu, güreş, boks, atlama ve disk atma. Beş spor dalı. — *Dekelea'lı Sophanes* için bakınız, Kitap IX, bölüm 74-75.

(242) *İkaria denizi.* Andros, Tenos ve Delos adalarının bulunduğu güney Ege suları. İkaros bu denizde boğulmuştur.

(243) *Apollon ve Artemis.* Zeus'den yüklenen Leto'nun Delos adasında doğurduğu çocukları.

(244) Herodotos'da adı geçen Pers kralların Pers dilindeki asıl adlarını, saltanat sürdükleri yıllarla birlikte, A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, sayfa 522'den alarak aşağıda gösteriyoruz:

Kyros	Kuraş	555 - 529
Kambyses	Kambuzya	529 - 521
Dareios	Darayavahuş	521 - 486
Kserkses	Hşayarşa	486 - 465
Artakserkses	Artahşatara	465 - 424

(245) *Karystos.* Euboia adasının güneyinde. Eretria, Boiotia kıyılarının karşısına rastlar.

(246) *Atinalıları kıstırıyorlardı.* Asıl metinde iyi anlaşılmayan sözlerdendir. Çeşitli düzeltme önerileri yapılmıştır.

(247) «Aylar ayın durumuna göre hesap ediliyordu, dolunay on beşine doğruydu. Lakedaimon'lular dolunaydan önce yola çıkmazlardı. Pausanias'ın sözleri de bunu doğrulamaktadır. - Larcher I, 28».

(248) *Aigileia.* Euboia yanında küçük bir ada. *Styra,* Euboia'nın güney kıyılarına düşer.

(249) «Oylar eşit olduğundan, statu quo korunmuş oluyordu. - Desrousseaux».

(250) Ordu başkomutanlığı görevini yapan Arkhont'a Polemarkhos deniliyordu. Herodotos'un yaşadığı çağda Polemarkhos'lar bu görevi kaybetmişlerdi, orduya seçimle gelen strategos'lar komuta ediyorlardı. Oysa Polemarkhos'lar öbür arkhont'lar gibi seçimle değil, bakla çekerek, (ad çekmeyle) ayrılırlardı. (Her kabileden, önce on aday seçilir, bunlar arasından ad çekilirdi. Adayların adları tabletlere yazılır, bir kabın, seçim sandığının içine konur, aynı sayıda bakla da konur, bir tablet ve bir bakla beraber çekilir, bakla beyazsa adı çekilmiş olan aday kazanmış sayılırdı).

(251) Strategos'lardan her biri sırayla bir gün için başkomutan görevi yapıyordu.

(252) Kabileler arasında sıralama her yıl ad çekmeyle düzenleniyordu. Daha aşağıda gelecek olan dinsel törenler Panathene'lerdir, ki her Olimpiyat'ın üçüncü yılında özellikle daha parlak olarak kutlanırdı.

(253) Homeros, İlyada XV, 716.

> *Hektor geminin burnunu tutmuş bırakmıyordu*
> *Kavramış gagasını, buyurdu Troyalılara*
> *Getirin ateşi!..* (İlyada, A. Erhat - A. Kadir çevirisi).

Hektor, ateşi Akha'ların gemilerini yakmak için istiyordu.

(254) *Kynegeiros,* Yunan şairi Aiskhylos'un kardeşidir.

(255) *Mykonos.* Delos yakınlarında bir ada.

(256) *İonia körfezi.* Kıyılarında İllyria'nın bulunduğu deniz.

(257) *Hepsini gölgede bırakıyordu,* ya da hepsinden daha iyiydi, hepsinin önünde gidiyordu.

(258) Atina donanması yetmiş gemiydi. Themistokles bunu iki yüze çıkarmıştır. Miltiades'in donanmanın o zamanki bütünü olan yetmiş gemi ile gitmiş olduğu anlaşılıyor.

(259) Demeter ve Persephone.

(260) *Lemnos'lu kadınlar* her yıl Aphrodite adına bayram yapıyorlardı, sonradan bu geleneği bıraktılar, tanrıça bunu bir aşağısama sayıp öç almak istedi, kadınlara öyle bir koku verdi ki, kocaları yanlarına varamaz oldular. Kocalarının kendilerini istemediklerini gören kadınlar da hepsini öldürdüler. - Larcher.

(261). Etesios rüzgârları kuzeydoğudan eser.

Yedinci Kitap

(262) Mısırlıların Pers'lere karşı ayaklanması 487'dedir. Dareios 486'da ölmüştür.

(263) Yunanlıların Kserkses dedikleri Hşayarşa, 486'da tahta geçmiştir. Zayıf, boş, gösterişe düşkün, diyor Sayce, babasına benzemiyordu. Saltanatının ilk yılları iyi geçmiştir. Mısır'dan sonra Babil de ayaklanmış, o da bastırılmış, satrapı öldürülmüştür. Yunanistan seferinden döndükten sonra saraya kapanmış, haremden çıkmaz olmuş. Sonradan 466'ya doğru Atinalılara bir daha yenilmiş, Pamphylia'da Eurymedon ırmağının (Antalya'da Köprüçay) denize döküldüğü yerde Miltiades'in oğlu Atinalı Kimon, Pers.donanmasını ağır bir yenilgiye uğratmıştır, bunun arkasından Kıbrıs sularında bir daha yenilmiştir. Kserkses 465'de kendi saray adamlarından ikisi tarafından ve belki de karısı Amestris'in kışkırtmasıyle öldürülmüştür. Persepolis'deki sarayının yıkıntıları çok ünlüdür.

(264) *Musaios,* kahramanlık çağının masal-şairi. Şiirleri ve orakl'leri bütün Yunanistan'a yayılmıştı. Peisistratos zamanında Onomakritos, Homeros destanlarını toplamakla görevlendirilmişti. Musaios orakl'leri arasına o düzmece orakl'i karıştırması için belki de Lemnos'lulardan para almıştı, ki maksat Atinalıları Lemnos üzerine yürümekten vazgeçirmekti. Atinalıların Lemnos'lularla kavgaları, Kitap VI, bölüm 139-140'da anlatılmıştır. — *Hermione* VI. yüzyılda yaşamış bir şairdir.

(265) *Psammetikos oğlu İnaros* için bakınız, Kitap III, bölüm 15.

(266) *Astyages'den alınan imparatorluk.* Birinci kitaptaki bütün Kyros tarihi. Özellikle bölüm 107-131.

(267) Mardonios 492 seferini söylüyor (Kitap VI, bölüm 43-46). Aslında Trakya'da Bryg'lerle savaşmıştır ve epeyce de hırpalanmıştır. Belki Bryg'leri Yunanlı saymadığı için böyle söylemektedir.

(268) Herodotos, Artabanos'un bu tutumuna Kitap IV, bölüm 83'de kısaca dokunmuştur. Bu bölümde ise Dareios'un kardeşini tam bir Nestor

gibi, uzağı gören bir bilge olarak vermektedir. Sözleri bütün olasılıkları kapsayan gerçekçi ve akılcı bir tutumu yansıtmaktadır.

(269) Burada yıldırım sözüne genellikle özel bir anlam verenler vardır. İnsanı iş görmekten alıkoyan uyuşukluk, ya da inme gibi bir şey. Biz, en iyisi diyerek, onu gene kendi anlamını belirtecek gibi çevirdik. Bir insanı bir işe girmekten iki şey alıkoyabilir: Ya korku gbi ruhsal bir etken, ya da fizik bir olay. Burada söz konusu olan da budur.

(270) *Pelops,* mitolojide Lydia kralı (Phrygia değil), Tantalos'un oğludur. Tantalos, oğlunu keser ve yemek olarak tanrılara sunar. Her şeyi bilen ve gören tanrılar durumu anlarlar. Zeus, Tantalos'u cehenneme atar ve işkenceye koyar. «Gölün ortasında duruyor, dudakları susuzluktan çatlamış, içmek istedikçe su çekiliyor, bir türlü içemiyor. - Odysseia XI, 582). — Zeus, Pelops'u diriltir. Pelops, Elis'e gelir, kral Oinomaos'u araba yarışında geçer, kızı Hippodameia'yı alır ve Oinomaos'dan sonra kral olur. Kanlı olaylara boğulmuş olan Atreus ocağının kurucusudur. Peloponez adı onun adından gelmektedir. Pelops, araba yarışında kendisine yardım etmiş olan arabacı Myrtilos'u denize atıp öldürmüş, ocağının lânetlenmesi bundanmış (A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, sayfa 307).

(271) VII. kitabın ilk bölümlerini kapsayan dramatik sahneleri Yunan coşkusunun yaratıcı gücüne yormamalıdır. Hauvette böyle söylüyor. Herodotos, İran halk anlatıları üzerinde çalışmış, «Doğu anlatılarını kendi halkının beğenisine göre uygulamıştır». Bu anlatı da tarihsel verilerin çeşitlemeleridir; Mardonios, gözü kapalı, atılgan bir politikanın, Artabanos, telâşsız ve bilge bir tutumun temsilcileri olarak işlenmişlerdir.

(272) *Marsyas flütü, Pan flütü.* Apollon'un lir, Marsyas'ın pan flütü ile katıldıkları yarışmadan yenik çıkan Apollon'un, kızıp Marsyas'ı öldürmesi ve derisini Çine çayının kaynağına gerdirmesi. Bakınız: (Halikarnas Balıkçısı, Anadolu Efsaneleri ve Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü).

(273) Altın asma dalı ve altın çınar ağacı Susa kalesinde duruyordu. Çınar o kadar küçüktü ki, «gölgesi ağustosböceğine bile yetmezdi. - Pessonneaux».

(274) *Ölümsüzler.* Pers krallarının seçme askerlerden kurulu koruma birliği. Sayıları hep aynı tutulduğu için, Ölümsüzler denilmiştir (Kitap VII, bölüm 83).

(275) Toprak ve su istemek için Atina ve Sparta'ya adam göndermemesinin nedeni için bakınız: Kitap VII, bölüm 133.

(276) *Kötü şeyler.* Tapınağa kadın götürüyordu. (Kitap IX. bölüm 116-120).

(277) Kserkses'in Çanakkale Boğazı'na dayak attırması, zincire vurması, dere diye sövmesi, kafasının bozukluğunu göstermek için ileri sürülen kanıtlar arasındadır.

(278) Bu bölüm bilginleri epeyce uğraştırmış olan karanlık bir bölümdür. Verdiğimiz metin, uzun çabalardan sonra, doğruya en yakın olarak saptanmış olanıdır. Herodotos'un köprülerin demir atarak pekiştirilme-

si, demirlerin hangi rüzgâra karşı hangi yöne atıldığı konusunda verdiği ayrıntılı bilgiler, sonradan çözülmesi güç birer bilmece olmuştur.

(279) Dareios aynı şeyi Skyth seferine çıkarken Oiobazos'a yapmıştır (Kitap IV, bölüm 84).

(280) Pers kralları arabada savaşırlardı.

(281) *İda dağını solda bırakmak* sözü coğrafyaya uymuyor, İlion'a (Troya'ya) dağı sağa alarak geçilebilir.

(282) İonia'lıların köprüyü niçin yıkmadıkları için bakınız: Kitap IV, bölüm 137.

(283) *Athamas,* Boiotia kralıdır ve rüzgâr-tanrı Aiolos'un oğludur. Bulut-tanrıça Nephele ile evlenir, bir kız, Helle, bir oğlan, Phrixos, iki çocuğu olur. Athamas sonradan Nephele'den ayrılır, Kadmos kızı İno ile evlenir, bu tam bir üvey anadır, kıtlığa son vermek bahanesiyle Phrixos'u kurban etmesi için kocasına baskı yapar. Çocukların anası bulut-tanrıça Nephele çocuklarını altın postlu koça bindirip Karadeniz'in Kolkhis ülkesine kaçırır, ama yolda Helle, denize düşer, düştüğü yere Hellespontos (Helle denizi) denir. (A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, sayfa 81).

(284) *Myriad.* Yunanca Myrias-ados sözünden, on bin demek. Yüz yetmiş tane on bin, demek ki ordu bir milyon yedi yüz bin oluyor. O zamana kadar ordu; alay, tabur gibi bölümlere ayrılmamış bir yığındı. Bu rada düzene sokulduğu anlaşılıyor. (Hauvette, 355 sayfa ve sonrasına bakınız. Burada asker sayısı da incelenmiştir).

(285) Pamuk.

(286) Kitap I, bölüm 28.

(287) Metinde boşluk vardır. Khalybia'lılar olabilir, deniliyor.

(288) Bu, Stein'in yorumudur. Gobryas, Dareios'un kız kardeşiyle evliydi. Oğlu Mardonios, Kserkses'in halasının oğlu oluyordu. Tritantaikhmes ise Dareios'un kardeşi Artabanos'un oğlu olduğuna göre, Dareios bunun amcası oluyordu (Kitap VII, bölüm 5). Dietsch-Kallenberg ise, Stein'in görüşünü kabul etmezler, burada Mardonios'un değil, Smerdomenes'in kastedildiğini ileri sürerler.

(289) *İon.* Euripides'in İon adlı oyununda Apollon'un oğlu olarak gösterilmiştir. Azra Erhat bu konudaki bütün bilgileri ve bu arada bu iddiayı da vermekle beraber, İon efsanesinin, «Ege kıyılarına, İaones adı ile yerleşmiş bulunan boylara Yunanistan'dan gelme bir ata bulmak amacıyle Atina'da uydurulduğu»nu söyler. (Mitoloji Sözlüğü, sayfa 203, İon maddesi).

(290) Herodotos, Karia kraliçesi Artemisia'ya hayrandır. Kitap VIII, bölüm 68 ve 101'de bunu belirtmiştir. Tarihte yer tutmuş kişiler arasında bunun kadar övdüğü yoktur, zaten övgü konusunda hayli cimri sayılır. Artemisia için yazdıklarını hemşerilik çabası gütmekle yorumlayanlar da vardır, ama bu oldukça sudan bir yorum sayılır.

(291) Kserkses alay ediyor. Sparta'lılar şölenlerde krala çift porsiyon veriyorlardı ya (Kitap VI, bölüm 57), mademki öbürlerinin iki katını yiyorsun, düşmanın da iki katı ile dövüşmelisin, demeye getiriyor.

(292) *Buralarını ilk olarak Megabazos boyunduruk altına almış...* (Kitap V, bölüm 2 ve Kitap VI, bölüm 43-46).

(293) *En kestirme yol...* Kara ordusu için.

(294) Mahkümların içine atıldıkları çukura *Barathron* diyorlardı.

(295) *Talthybios.* Agamemnon'un habercisi (kerux). Öbür haberci Eurybates ile ikisini «güzel yanaklı Brises»i getirmeleri için Akhilleus'un barakasına gönderir. (İlyada I, 320).

(296) *Sitalkes,* Trakya Ordys'lerinin kralı. Peloponez savaşlarının başında Atinalılarla birlik olmuştur. — *Nymphodoros,* Larcher'e göre, Sitalkas'ın kaynı olur. Aristeas ise, ilerde Themistokles'e çattığı (Kitap VIII, bölüm 61) ve Salamis savaşında gemilerini alıp savuştuğu (Kitap VIII, bölüm 94) görülecek olan Korinthos'lu Adeimanthos'un oğludur.

(297) *Ekin demetleri.* Biçilmiş ya da biçilmemiş olgun ekin. — Salamis savaşı eylül sonlarına rastlar (Kitap VIII, bölüm 65).

(298) *Themistokles.* Herodotos bu devlet adamının hizmetlerini belirtmekle beraber kişiliği üzerine oldukça karanlık şeyler de yazmıştır. Bir yandan Pers'lerle çarpışırken öbür yandan Atinalıları Hellespontos'a gidip köprü-gemileri yakmak düşüncesinden caydıran Themistokles, *Pers'lerin değeri büyük dostluklarını* da düşünür, bir gün Atina'da başı darda kalırsa sığınabilecek bir yer gerekebileceğini hesap eder (Kitap VIII, bölüm 109). Sonra da bak bu işi ben yaptım, aslında senin için çalışıyorum, diye Kserkses'e haber gönderir (Kitap VIII, bölüm 110). *Kendi kişisel çıkarını düşünmekten bir an geri kalmadığı* için, Salamis zaferini kendi yararına kullanarak, adalıları haraca keser, kesesini doldurur (Kitap VIII, bölüm 112). Artemision'dan çekilmek isteyen Yunan amirallerini bundan vazgeçirmek için Euboia'lılardan otuz talant rüşvet alır, bunun beşini büyük amiral Eurybiades'e, üçünü de ille gitmek isteyen Korinthos'lu Adeimantos'a yedirir, kalan yirmi iki talantı da kendi cebine atar (Kitap VIII, bölüm 4 ve 5). Buna karşılık Themistokles'in sayısı yetmiş olan Atina donanmasını iki yüze çıkarttığını ve böylece Atina'yı Yunan dünyasının en büyük donanmasına sahip bir devlet haline getirdiğini de gene Herodotos'dan öğreniyoruz. Bütün büyük tarihçiler, Themistokles'i, «Atina'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri» olarak gösterirler. (A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, sayfa 294). Themistokles 530 (belki 525) sularında Atina'da doğmuştur. Ailesi ticaretle geçiniyordu, büyük zenginlerden değildi. Miletos düştüğü zaman Atina'da arkhont'du. Pire limanını üs haline getirip gemi yapımında kullanan odur. Atina'yı Pers'lere teslim etmekten yana olan tyranlara karşı durmuş, Atina'yı savunmak isteyenlerin başına geçmiştir. Salamis zaferinden sonra Atina duvarlarını onartmıştır. Delos deniz birliğini o kurmuş, Atina çevresinde konfedere siteler topluluğunu yaratmıştır. Marathon savaşının da belli başlı adlarındandır. Gerek Atina'daki düşmanlarının, gerekse Sparta'lıların çabaları sonucu olarak 470 sularına doğru devrildi, Ostrakismos'la sürüldü, arkasından Pers'lerle ilişkilerini gösteren belgeler bulundu diyerek, ölüm hükmü giydi. Bunun üzerine Anadolu'ya geçip Pers'lere sığındı, Pers'ler Söke civarındaki Magnesia'yı ve daha başka kentleri, geçinsin diyerek, ona verdiler ve V. yüzyılın

ortalarına doğru orada öldü. Esnek, kurnaz, iyi asker ve çok daha iyi politikacı ve para için her şeyi yapan bir adam olarak tanımlanıyor, bir şef için gerekli olan şeyler, üstelik görüşü de keskin. Hatzfeld, onun için, belki de Atina'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamıdır, diyor.

(299) *Hierophantes,* myster anlatıcısı, öğreticisi, yol göstericisi anlamına gelir. Tarikata girmek isteyenlere yol gösterirlerdi.

(300) *Gamori* sözü büyük burjuvayı, zengin takımını gösterir.

(301) Atina'nın ilk kralı Kekrops, Atina'ya başka bir ülkeden gelmemiş, Atina'da topraktan yaratılmış; bunu ileri süren Atinalılar, oturdukları toprağın yerlisi oldukları ile övünürlerdi. Yazarları da aynı havayı tutturmuşlardır. Özellikle İsokrates şunları söyler: «Biz buraya gelip başkalarını kovmadık, boş bir toprağa da yerleşmedik, başka bir yerden gelmiş göçebeler değiliz... biz, bu toprağın çocuklarıyız. - Panegyrikos, 24».

(302) Himera savaşının Salamis deniz savaşı ile aynı güne rastladığı kesin değildir. Yunan kafası böyle rastlaştırmalardan ve yakıştırmalardan hoşlanıyor. Himera savaşı, sonuçları bakımından, Salamis kadar değilse bile, (çünkü Himera'yı yazacak bir Aiskhylos çıkmamıştır), gene de çok önemlidir. Hatzfeld, Syrakusa'nın Akdeniz'in batısında Hellenizmin merkezi haline gelişini bu zafere bağlar (sayfa 160).

(303) Minos'un, içine Minotauros'u kapattığı labirenti ünlü mimar Daidalos yapmıştı. Sonradan kralın gözünden düştüğü için kendisini de oraya kapattılar. Kendisi ve oğlu için kanatlar yaptı, uçarak kurtuldular. İkaros, babasını dinlemeyip çok yükseldiğinden kanatları tutan balmumu eridi ve İkaros denizine düştü, Daidalos ise Sicilya'ya gitti.

(304) *Halos,* Pagasai körfezinde, batı kıyılarına yakın bir yerdeydi. Burada söz konusu olan Akhai ise Phthiotis'tir.

(305) Bu Magnesia, Thessalia kıyılarındadır.

(306) Herodotos, aslan anlamına gelen Leon adı ile bir söz oyunu yaparak, tanrılara danışmak için boğa ya da keçi yavrusu kurban eder gibi bir aslan kestiklerini söylemek istese gerek.

(307) Kuzey rüzgârı Boreas tanrı sayılırdı. Bir Attika anlatısına göre, Atina kralı Erektheus'un kızı Oreithyio, İlissos kıyısında oynarken Boreas, kızı kapıp Trakya'ya kaçırmış (Platon, Phaidros başlangıcı). — Herodotos, Atinalıların bir başka orakl de almış olduklarını, Delphoi tanrısının Rüzgârlara yalvarmalarını söylediğini yazıyor (Kitap VII, bölüm 178).

(308) *Aphetai.* Herodotos'un bunu Yunanca yola çıkış noktası anlamına gelen kelimeye bağladığı anlaşılıyor.

(309) *Aiolos oğlu Athamas* için bakınız: Not 283). Yedinci kitabın bu 197 sayılı bölümü karanlıktır, metnin bozulmuş olduğu sanılmaktadır.

(310) *Amphiktyon,* Atina kralıdır. Deukalion ile Pyrrha'nın oğludur. *Amphiktyoni'ler* denilen dinsel ve politik konfederasyon onun adına kurulmuştur.

(311) *Apollon Karneios bayramı.* Sparta'da ağustosta kutlanırdı. — Apollon'un Doris'lilerin ulusal tanrısı olduğu ve bu dinin Thessalia'dan Phokis'e, sonra da Peloponez'e Dor göçleriyle girdiği anlaşılıyor. Her dokuz yılda bir, bir din kurulu Delphoi'den Thessalia'ya gidiyor ve ilk göçlerin izlediği yoldan geri dönüyordu. Dor'lar, Apollon'a kılavuz adını vermişlerdir. Karneios sıfatı koç anlamına gelen Karnos sözcüğüne yakındır. Koç nasıl sürünün kösemeni ise Apollon da Dor'ların tanrısal kösemenidir.

(312) *Ama bu durmadı...* Yunanlıların savunmaya ara vermediklerini belirtmek için.

(313) *Pylagor.* Amphiktyon'lar meclisine sitelerden gönderilen delegeler.

(314) Kitap IX, bölüm 71.

(315) *İkili tablet.* Tabletler ağaçtan yapılıyordu. İçteki yüze balmumu sürülüyor, ucu sivri bir araçla üzerine yazı yazılıyordu. — Demaratos'un baş vurduğu hile Kserkses polisinin pek de açıkgöz olmadığını gösteriyor. — Bu bölümün bütünüyle bir katma, sokuşturma olabileceğini söyleyenler vardır.

Sekizinci Kitap

(316) Askerlikten yana Sparta'nın üstünlüğü bütün Yunan ulusları arasında tartışmasız kabul ediliyordu; Atinalılar bile bu konuda bir şey söylemeyi düşünmüyorlardı (Kitap VII, bölüm 26-27).

(317) Kitap VII, bölüm 157 ve sonrası.

(318) *Kutsal ateş taşıyıcısı.* Pyrohoros. Ares rahibi. Elinde kutsal ateşle Sparta ordularının önünde giderdi (Ksenophon, Lakedaimon'lular hükümeti, XIII, 2).

(319) *Geraistos burnu.* Euboia adasının güneybatı ucu. Güneydoğu ucu Kaphireus burnudur.

(320) *Skione.* Atina yöresinde, Pallene yarımadasının güneyinde bir kenttir.

(321) Bu savaşın haziran sonu, temmuz başı olduğu anlaşılıyor.

(322) *Bakis.* Yunanistan'da çok tutulan bir orakl vericisi. Anlatılar çeşitlidir, Boiotia'da, Arkadia'da, Attika'da doğmuş olduğu söylenir.

(323) *Histiaia,* Euboia kuzeyinde bir kıyı kenti.

(324) Ozolai Lokris'lileri Korinthos körfezinin kuzeyindeki kıyıların batı yönündeki bir bölümü tutuyorlardı. *Amphissia* kıyıda değil, içerideydi.

(325) *Kroisos sunuları* için bakınız: Kitap I, bölüm 50-52.

(326) *Thesprot'lar,* Epir'in (Epeiros) güneybatısında oturuyorlardı. *Akhairon* ırmağı bunların topraklarından geçer. Bu ırmağın mitolojide cehennemde akan ırmakla, aynı adı taşımaktan öte, bir ilgisi yoktur.

(327) Herodotos daha önce Çanakkale Boğazı'nın yedi gün yedi gecede geçildiğini söylemiştir (Kitap VII, bölüm 56). Oysa şimdi söyledikleri buna uymamaktadır. Avrupa yakasında bir ay süreyle yığınak yapmaları yedi gün yedi gecelik geçişe ters düşüyor. Ayrıca Kserkses, Abydos'da bir tek gün kalmış gibi görünmüyor (Kitap VII, bölüm 54). Belki Doriskos'da yaptığı teftiş de bu bir ayın içine alınmıştır. O zaman da Herodotos'un sözlerinin yeterince açık olmadığı düşünülebilir.

(328) *Ares tepesi.* Areopagos. Akropol'ün batısındaki tepe. Ceza mahkemeleri burada toplanırdı.

(329) Akropol'ün yolu batıdan dolanıyordu. *Aglauros tapınağı,* kuzey yöndeki yokuş üzerindeydi. Aglauros, Atina kralı Kekrops'un kızı ve Athene rahibesidir.

(330) 420'den sonra yapılan Erekhtheion'da Aglauros'un kız kardeşi Pandrosos'a ayrılmış olan yerde Athene'nin kutsal zeytin ağacı ile tuzlu kaynak gene yerlerinde duruyorlardı. Herodotos'un özet olarak verdiği anlatı Attika'da halk arasında çok yaygındı. Bölgenin koruyucu tanrıları olan Athene ve Poseidon'dan birisi zeytin ğacını, öbürü tuzlu kaynağı yaratır. Herodotos zamanında tapınağı gezdiren kılavuzlar, Poseidon'un elinden düşürmediği tridanını vurup suyu kaynattığı yerdeki kayaların üzerinde tridanın bıraktığı izleri gösterirlermiş. Ama tanrılar zeytin ağacını yaratmış olan Athene'den yana çıkmışlar ve asıl Atina tanrısı o olmuş.

(331) *Siris.* Taranto körfezi kıyılarında, Siris ırmağı üzerindeki kent.

(332) Aiakos oğulları soyu (203 sayılı nota bakınız). Aias ile Telamon'dan başka Peleus ile Akhilleus'u da kapsar. Aiakos, Zeus'ün Aigina'dan doğma oğlu olduğu için bu soy Aigina'da büyük saygı görür. Stein'in bir notuna dayanan Hauvette'e göre (sayfa 406, not 3) gemi, Aiakos oğullarının heykellerini getirtmek için gönderilmemiştir; çünkü, «Grek'ler bu tanrıların zaten savaşta kendi yanlarında hazır bulunduklarını sanıyorlardı». Kitap VIII, bölüm 84'de Yunan filosuna çağırıda bulunan insanüstü kadın görüntüsü de bu kanıyı doğrulamaktadır.

(333) *Dikaios.* Kimi eleştiriciler, gerçekte böyle birisinin bulunmadığını söylerler. Buna karşılık M. G. Mathieu, bunun Herodotos'un yararlandığı yazılı bir kaynak olabileceğini ileri sürmüştür (Revue des Etudes Anciennes, cilt XXXIII, No. 2. Avril-Juin 1931).

(334) *Thria ovası.* Atina'nın güneybatısında, Eleusis ile Thria demos'u arasındadır.

(335) *Anne ve kızı.* Demeter ve Kore (öbür adıyle Persephone). — İakkhos, «Tanrıçalarla âşıkları arasında aracılık yapan tanrısal çocuktur, meşalelerin titrek ışıkları arasında Eleusis'e doğru yapılan alayı yöneten odur. - Decharme, sayfa 369». İakkhos mistik ilâhisinin nasıl bir şey olduğu hakkında Aristophanes bir fikir vermektedir: «İakkhos, ulu tanrı, sesimize koş... Kullarının kutsal korosunu yönet... Özgür ve sevinçli oyunumuza senin usta adımların da katılsın, seslerimizin yarattığı bu kutsal oyuna. (Kurbağalar, 324 dize) ». Azra Erhat, İakkhos'un Dionysos'la olan

benzerliğini belirtiyor. «Öyle ki, İakkhos, Anadolu'dan gelme tanrı Dionysos'un Yunanistan'da ve özellikle Eleusis'de yaratılmış bir tıpkısı sayılabilir (Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, sayfa 190) ». Burada söz konusu edilen bayram, Eleusis mysterlerinin eylül sonlarında kutlanan ve on iki ya da on dört gün süren büyük bayramlarıdır. Decharme bunların belki de Grek'lerin en büyük ve en parlak bayramları olduğunu söylemektedir. Kutsal alay Atina'dan çıkar, Eleusis'e giderdi.

(336) *Apollon Karneios.* Kitap VII, bölüm 206 ve not 311'e bakınız.

(337) *Lemnos'lular.* Kitap IV, bölüm 145 ve sonrası.

(338) *Psyttaleia adası.* Salamis ile Pire arasında, şimdiki Lipsokutali adası. *Keos* ve *Kynosura*'nın yerleri tam olarak anlaşılamamıştır. Belki de Herodotos, Attika kıyılarının burun noktalarını belirtmek istemiştir. Hauvette bunların Salamis adasının burunları (ya da bir tek burnu) olabileceğini söylemektedir. Kitabının sayfa 410 ve sonrasında Pers'lerin savaş düzenleri üzerinde uzun boylu durmuş, Herodotos'un anlatısı ile Aiskhylos'un Pers'leri (355 ve sonraki dizeleri) karşılaştırmıştır.

(339) Herodotos'un orakl'lere nasıl inandığını başka yerlerde de görmüştük. Bu bölüm bunu daha kesin çizgilerle ve dolaysız olarak belirtmektedir. Yalnız bu arada, bu bölümün sonradan araya katıştırılmış olmasından kuşkulananların bulunduğunu da belirtmek isteriz.

(340) *Lysimakhos oğlu Aristeides.* Kserkses'in gelişinden az önce, Aristeides Atina'dan ostrakismos ile ile sürülmüştür (Ostrakismos için bakınız not 194). Ostrakismos yapıldığı sırada yanına gelen bir köylü, yazma bilmediği için kendisi adına şu çanak parçası (ostrakon) üzerine Aristeides adını yazmasını rica etmiş. Aristeides de yazmış, öyle anlatırlar, yani adam kendisinin sürülmesini istiyor, o da yazıyor, kendi zararına bir oyun verilmesine yardımcı olacak kadar dürüst, erdemli bir adam, Themistokles'in politika düşmanı, Salamis'in yiğit savaşçısı, Delos Birliği hazinesinin erdemli yönetmeni. Öldüğü zaman on parası çıkmamış. Büyük tarihçilerin yargıları şöyle: Politikada kıvraklık, olaylara geniş açıdan bakmak konusunda Themistokles kadar değil, ama karakter bakımından ondan üstün. Kendisini sevmeyenlerin de saydıkları, saymak zorunda kaldıkları etkili bir kişilik. Bütün ömründe tek leke yok, gösterişsiz, kişisel çıkar gözetmeyen bir yaşama düzeni, erişilmez bir erdem. «Bizim ikimizi, dermiş, Barathron'a atmadan Atinalılar rahat yüzü görmeyecekler». İkimiz dediği, birisi Themistokles. Ostrakona Aristeides adının yazılmasını isteyen adama sormuş: «Sana bir kötülük mü etti?» demiş. Köylü: «Yok, demiş, hiç bir kötülüğünü görmedim, ama bu doğru adam sözünden bıktım artık». Themistokles'in donanma projesini, Miltiades'den sonra, baltalayan ya da baltalamak isteyen bu Aristeides'tir. Aristeides'i de, Miltiades gibi zengin takımı ve köylüler tutuyorlardı. Themistokles ise yan tutmamasına, partiler üstü kalmasına rağmen, zengin takımın tuttuğu bir kişi değildi. Bununla beraber Attika-Delos Deniz Birliği'ni ikisi kurmuşlardır.

(341) *Tenos.* Ege denizinde ada. Andros yakınlarındadır.

(342) Tersine kürek çekiyor, siya ediyor, gemileri arka arka yürütüyorlar.

(343) *Kalynda,* Karia'daydı, Halikarnassos gibi. Belki Herodotos bundan ötürü Artemisia ile Damasithymos arasında eskiden bir şeyler geçmiş olabileceğini düşünmüştür.

(344) *Aigaleos.* Attika kıyılarında Salamis'in karşısına düşen yüksek bir yer. Kserkses, savaşı buradan seyretmiş. Ama burası savaş alanına epeyce uzak düşer. Kserkses'in yazıcıları, savaşta başarı gösteren gemilerin burunlarındaki tanıtma alâmetlerini nasıl seçip yazabilmişler, şaşılacak şeydir (Kitap VIII, bölüm 88).

(345) *Krios oğlu Polykritos.* (Kitap VI, bölüm 50 ve 73).

(346) *Lampadophoroi.* Şenlik geceleri düzenlenen donanma alayı, fener alayı gibi. Büyük bayramlarda meşale gezdirirlermiş.

(347) *Yunanlıları köleleştirmeyi hayal ediyordu.* Metinden, «Aslında istediği, Yunanlıları köleleştirmekti» anlamı da çıkabilir, ama Herodotos'un sözünde inceden bir alay da vardır ve bunun yansıtılması için böyle çevrilmiştir.

(348) Bunlar, Kitap I, bölüm 175'de söylenenlerin değişik sözlerle tekrarıdır. Dietsch-Kallenberg sonradan katılma olduğunu söylerler.

(349) *Zoster burnu.* Pire ile Sunion burnu arasında hemen hemen ortaya düşen burun.

(350) *Onlara da krala gönderdiği aynı adamları yolluyor...* Başka bir metin, «Andros'lularla görüşmek üzere yolladığı aynı aracılar...» diyor. Eğer ikincisi doğru ise bunların Yunanlıların resmî delegeleri oldukları ve Themistokles'in, öbür generallerle anlaşmalı olarak adalılardan savaş giderlerine katılma isteğinde bulunmuş olduğu sonucu çıkar. Hauvette 434 ve 435 sayfalarda bu konuyu tartışır.

(351) Bu kolyeler, bilezikler, savaşta kazanılmış nişan, madalya gibi şeylerdir. Mardonios'un seçmiş olduğu birlikler için Kitap VII, bölüm 40-41 ve Kserkses ordusunun sayımı için Kitap VII, bölüm 61 ve sonrası.

(352) *Haber çavuşu söz verilen tazminatı kabul etti.* Kserkses'in sözünde aşağısama ve alay vardı. Ama orakl'in dediği olmuş, Mardonios, Plataia'da ölmüş, Leonidas'ın kanı pahası ödenmiştir.

(353) Kserkses'in kafa yapısını gösteren bir örnek daha. Herodotos'a pek meraklı olduğu anlaşılan Victor Hugo da aynı şeyi *Doksan üç*'de Marquis de Lantenac'a yaptırır. Ama Kserkses'inki besbelli uydurma, nitekim Herodotos da bir sonraki bölümde bunu söylüyor.

(354) *Belbina,* Attika güneyinde ufacık bir adadır.

(355) *Pallene* yarımadasına girebilmek için önce Potidaia'yı almak gerekiyordu. Çünkü Potidaia, kıstağın en dar yerindeydi.

(356) *Europos,* Makedonya kentidir.

(357) *Trophonios.* Athamas ve Phrixos soyundan. — Apollon'a verilen İsmenios adı Boiotia'daki İsmenos ırmağından gelir.

(358) *Bubares* hakkında bakınız: Kitap V, bölüm 21.

(359) *Temenos,* Herakles oğullarındandır.

(360) *Silenos'un tuzağa düşmüş olduğu...* Virgilius, Bucolique, VI.

(361) Kserkses, kendisinin ve babasının bütün isteklerinden resmen vazgeçiyor. Dareios Atina'dan toprak ve su istemişti.

(362) *Karikatüründen tanımış olmalısınız.* Şöyle de olabilir, «böyle bir şeyden korkmaya utanmadınız mı?» Yunanca metin tartışma konusudur.

Dokuzuncu Kitap

(363) Yasaları hazırlayıp Halk Meclisinin oyuna sunan meclis, Bule.

(364) *Hyakhintos bayramı.* Doris'lilere özgü bir bayramdır. Hyakhintos, Apollon'un pek sevdiği güzel bir delikanlı. Beraber disk atarlarken Apollon'un elinden fırlayan disk Hyakhintos'un başına çarpıp öldürmüş, kanının aktığı yerden Hyakhintos (sümbül) dediğimiz çiçek yeşermiş. — Hyakhintos bayramı ilkbaharda kutlanıyordu; Mardonios'un Attika'ya bu ikinci girişi haziran 479'dadır. Salamis savaşı eylül 480 sonlarına rastlar. Herodotos, kralın Atina'ya girişinden bu yana dokuz ay geçmişti diyor, o zaman bu sözü yaklaşık olarak almak gerekiyor, çünkü Atinalılar Salamis'e mayıs ayında taşınmışlardır.

(365) *Thria ovası.* Kitap VIII, bölüm 65 ve not 334.

(366) Sparta kralı ve Plataia kahramanı olan *Pausanias* zafer sarhoşluğuna uğradı derler, bir zamanlar İranlıların gösteriş merakıyle alay eden (Kitap IX, bölüm 82) adamın kibrinden, şatafatından yanına varılmaz olmuş. «Sonu kötü geldi, iki kez hükümetinin olurunu almadan Bizantion'da bir doğu kralı gibi yaşadı, Pers'lerle gizli görüşmelerde bulunduğu anlaşılarak eforlar tarafından mahkemeye verildi. Önce temize çıktı, ama sonra birtakım belgeler ve bu arada Pers kralının iki mektubu ortaya çıktı, ölüm hükmü giydi, Sparta'da bir tapınağa sığındı, ama etrafı çevrilmiş olduğundan orada açlıktan öldü. - A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, sayfa 282-283». Ölümü 470 sularına rastlar. — Dorieus için bakınız: Kitap V, bölüm 39-48.

(367) *Orestheion.* Arkadia'da bir kent.

(368) *Periek - Periokos.* Zorla alınan bir ülkenin köleleştirilmeyen, ama yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanamayan yerli halkı için kullanılan terim. Bunlar Sparta'da Sparta'lıların gelişlerinden sonra da özgürlüklerini korumuş olmakla beraber politik haklara sahip değildiler. Daha çok dağlık bölgelerde oturuyorlardı, ticaret ve endüstri ile geçiniyorlardı ve harmostes'lerin yönetimi altında bulunuyorlardı. — Harmostes, Lakedaimon'luların egemenlikleri altında bulunan ülkelere gönderdikleri askerî validir.

(369) Batısında değil güneyinde demek gerekirdi. Çünkü Pers'ler, Delphoi'ya kadar gitmişlerdi. Delphoi, Megara'nın batısında kalır.

(370) Erythrai ve Hysiai, Kithairon eteklerinde ve Asopos'un sağ kıyısındadır. Hauvette'e göre (sayfa 456), Pers kampının öbür yakadaki ovada, bu kentlerin karşısında olması gerekir. Grek'lerin Barbarlar karşısında Kithairon eteklerinde mevzi tuttuklarını bildiren bölüm (kitap IX, bölüm 19) de bunu göstermektedir.

(371) İkinci bölümde belirtilen birinci sefer. Yani Mardonios'un Attika'da yaptığı uzun lameliften önceki sefer.

(372) Herakles oğullarının geri dönüşü denilen anlatı, ki tarihçiler bunu Dor'ların Peloponez'e yayılışları anlamında alırlar. Tyran Eurystheus'un zulmünden kurtulmak için Attika'ya, Theseus'un yanına sığınan Herakles oğulları (bir sonraki bölüme bakınız), Eurystheus'un ölümünden sonra yeniden Mykenai'ye dönmek isterler. Bu olay çeşitli biçimlerde anlatılır. Bölüm 27'de Herodotos bunlardan birini vermektedir.

(373) Attika'da Theseus'un yanına gelen Herakles oğulları, Atinalıların anlatısına göre, düşmanlarını yenmişlerdir. Eurystheus, Herakles'in oğlu Hyllos'un eliyle öldürülmüş ve kahramanın torunları Peloponez'e girmişlerdir.

(374) Oidipus'un oğulları Eteokles ve Polyneikes, Thebai tahtı için çekişiyorlardı. Kentten atılan Polyneikes, Argos kralı Adrastos ve başka altı şef ile döner, Thebai'yi kuşatır. Argos'lular ve Polyneikes ölürler. Thebai'liler bunların ölülerini gömdürmez, meydanda bırakırlar (Sophokles, Antigone). Thebai'lilere karşı yürüyen Theseus, kahramanların ölülerini toplayıp gömer (Euripides, Yakaranlar).

(375) Amazonların Attika'ya geldiklerini ve orada Theseus'a yenildiklerini anlatan bir öykü vardır. — Troya savaşlarında Atinalıların rolü ikinci sıradandır; İlyada'nın yalnız ikinci bölümünde ve sayım nedeniyle adları geçer (İlyada, ikinci bölüm, 546 ve sonraki dizeler).

(376) Otuz üç bin yedi yüz olması gerekir diyor Delbrück ve Hauvette de bunu aktarıyor (sayfa 461). Otuz sekiz bin yedi yüz hoplitten beş bin Sparta'lıyı düşünce bu sayı kalır. Her hoplitin yanında bir de hafif piyade vardır. Herodotos her halde sekiz yüz kişilik bir bölüğü, belki de bölüm 22'de söz konusu edilen okçuları, atlamış oluyor. Hafif piyadeyi geri hizmetlerde çalışanlarla karıştırmamalıdır.

(377) *Hermotybi'ler* ve *Khala-Siri'ler*. Kitap II, bölüm 165-166.

(378) Pentathlon için 241 sayılı nota bakınız.

(379) Argos kralı Proitos'un kızlarını Dionysos ya da Here çarpmış, kızlar çıldırmışlar, yarı çıplak, Peloponez'de gezerlermiş. Babaları, Herodotos'un anlattığı gibi, kızlarını iyileştirsin diye Melampus'a baş vurmuş. Efsaneye göre, Melampus bu kızlardan birini, kardeşi Bias da öbürünü almışlar.

(380) Bu savaşların tümü de Med savaşlarını izleyen karışık zamanlara rastlar. *Tanagra savaşının* tarihi 458'dir.

(381) *Telliadai*'ler. İamid'ler gibi ünlü kâhinler yetiştirmiş bir aile.

(382) *Zakynthos*. Elis'in batısındaki büyük ada. Zanta.

(383) Yalnız orakl'i bildiklerinden kuşkulandığı subayları. Birlik komutanları strategosların astlarıydılar.

(384) *Enkhelea'lılar* İllyria'da yaşayan bir halk. (Kitap V, bölüm 61).

(385) Sparta'lılar Thermopyl'lerde Pers'lerle çarpışmışlardı, ama içlerinden sağ kalan olmadığı için Pers'lerin nasıl savaştıkları hakkında bir bilgiye sahip değildiler.

(386) *Pitana,* Lakonia'da bir kasabadır. Thukydides, Plataia'daki Sparta ordusunda böyle bir taburun bulunmadığını söyler, Herodotos'u yanılmış olarak gösterir (Thukydides I, 20).

(387) Lakedaimon'luların davranışları için bakınız: Kitap VIII, bölüm 142 ve Kitap IX, bölüm 6-7-8.

(388) Oy vermek için ak ve kara çakıl taşları kullanılıyordu. Amompheratos'un davranışında ayrıca bir gözdağı verme çabası var.

(389) Bakınız: Kitap VII, bölüm 40 ve Kitap VIII, bölüm 113.

(390) *Spartalılar için verilmiş olan orakl.* Kitap VIII, bölüm 114.

(391) Aristodemos için bakınız: Kitap VII, bölüm 229-231.

(392) Theseus'un Helene'yi Sparta'dan kaldırıp Attika'ya kaçırması ve Aphidna kasabasına kapatması anlatısına dokunuyor. — Daha aşağıdaki, *Hatta şu anlattığımız olaylardan yıllarca sonra Atinalılarla Peloponez'liler arasında çıkmış olan şu son savaşta bile, Lakedaimon'lular Attika'yı baştan başa silip süpürdükleri halde Dekelea'ya dokunmamışlardır* cümlesindeki *şu son savaş* dediği, Peloponez savaşlarının başladığı zamandır. Her yıl ilkbaharda kral Arkhidamos, Sparta'lılarla geliyor, Attika'yı yağma ediyordu ve onlar gelmeden önce, kırlarda yaşayanlar, Perikles'in yönergesine uyarak Atina'ya sığınıyorlardı.

(393) *Daton.* Trakya kenti.

(394) *Leotykhidas.* Sparta kralı. (Kitap VI, bölüm 65-73).

(395) *Bunu uğur sayıyorum...* Hegesistratos, ordu yöneticisi, orduya yol gösteren demektir.

(396) İonia körfezindeki Apollonia, Epir'dedir (Epeiros).

(397) *Eumenid'ler.* Erinys'lerin bir başka adı. Üç alma tanrıları.

(398) Kerux'lerin kullandıkları asâ. Zeus'ün habercisi Hermes'in asâsından alınmadır. 232 sayılı nota bakınız.

(399) *Saldıranlardan yana geliştiğini...* Grekçe metinde, «Üstünlük öbür yana kayıyordu» anlamına gelen bir sıfat kullanılmıştır. Öbür yanın hangisi olduğunda duraksayanlar vardır, metni Fransızcaya çeviren Henri Berguin, Samos'luların durumuna göre böyle çevirmeyi uygun bulduğunu yazıyor.

(400) Phylake'lilerin kralı *Protesilaos,* Troya savaşına katılmak üzere gelmiş ve karaya çıkarken öldürülmüştür. (İlyada, ikinci bölüm 695 ve sonrası).

(401) «Sonunda geriye dönüp Kyros zamanına kadar çıkan Herodotos, bir kıssadan hisse havası içinde Pers tarihinin Kyros - Kserkses döneminin moral açınlamasını yapmaktadır: Son bölümdeki öykü, Artabanos'un yedinci kitapta yer alan söylevini akla getiriyor. Belki de Herodotos kitabının devamını yazmayı tasarlamış, yazılmış olanla yazılacak olanı birbirinden ayırmak için arayı böyle önemli bir bölümle kesmek istemiştir (Croiset, Littérature Grecque, II, sayfa 604) ».

Herodotos'ta ölçüler:

Uzunluk Ölçüleri:

Stad, stadion : 600 Yunan ayağı, Atina stad'ı 177,6 metredir.
Ayak : 0,296 metre.
Dirsek : Bir buçuk ayak 0,444 metre
Kulaç : Altı ayak, ya da dört dirsek 1,776 »
Plethron : Yüz ayak 29,6 »
Parmak : Ayağın on altıda biri 0,0185 »
Palma : Dört palma bir ayak, altı palma bir dirsektir.

Kitap I, bölüm 60'daki kadının boyu dört dirsekten üç parmak eksik, 1,72 metre olur.

Skenes Mısır ölçüsüdür (Kitap II), altmış stad'a eşittir, yani bir skenes 10 kilometre ve 656 metredir.
Parasang İran ölçüsüdür, otuz stad, yani 5 kilometre ve 328 metredir.

Hacim Ölçüleri:

Kotule : 0,27 litre
Amphora : 19,44 »

Kroisos'un Delphoi'ye armağan ettiği krateros (Kitap I, bölüm 51) 600 amphora alıyordu, demek ki 116,64 hektolitre.

Katı Maddeler İçin:

Khoinix : 1,08 litre
Medimnos : 51,84 »

Kserkses'in ordusunu beslemek için günde 110.340 medimnos, yani 57.200,25 hektolitre buğday harcanıyordu.

Ağırlık Ölçüleri ve Para:

Yunanlılar, *Talant (Talanton)* ve *Mana* kullanıyorlardı, ama her yerde bir değildi.

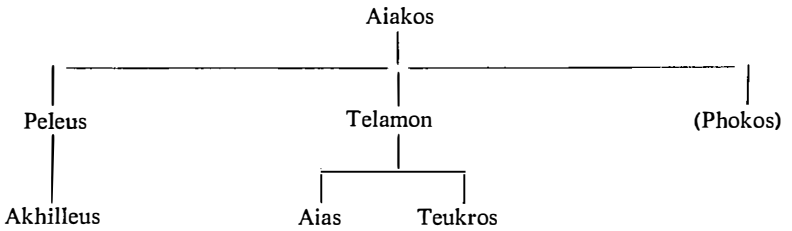
Talant : Atina'da, Solon'dan sonra, alışverişte 36,39 kilogramdı. Parayla ilgili maden ağırlığı olarak 25,92 kilogram olarak hesap edilirdi. Talant'ın altmışta biri, *Mana*'dır.

Coğrafya terimi olarak cihetler:

Boreas rüzgârı kuzey
Notos » güney
Euros » doğu
Zephyros » batı

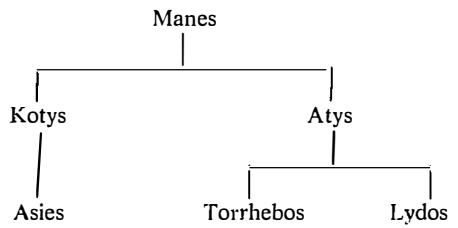
Ayrıca bizim gibi gündoğusu, günbatısı deyimlerini de kullanırlardı.

Aiakid'ler

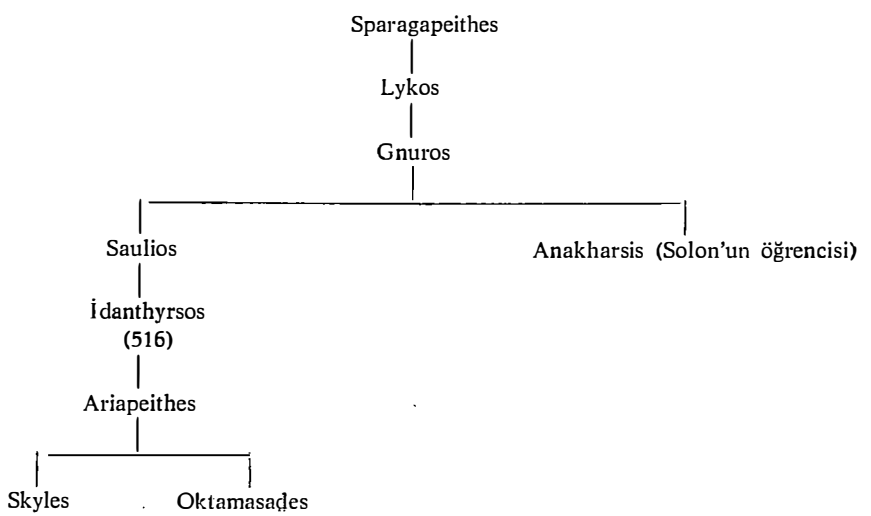

ANADOLU

Lydia Kralları

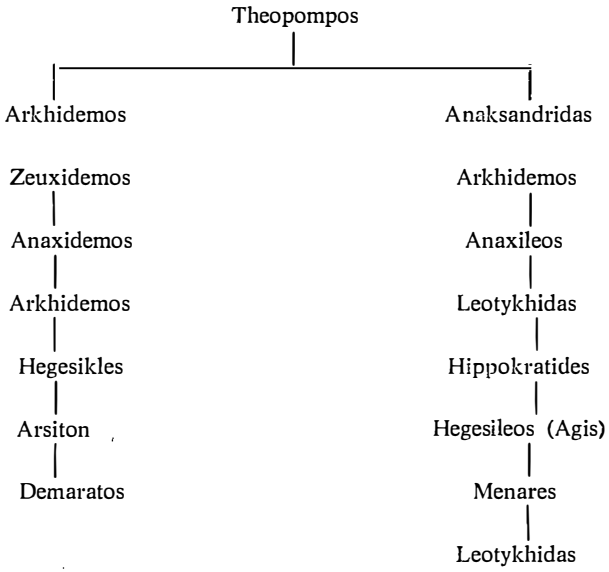

SKYTH

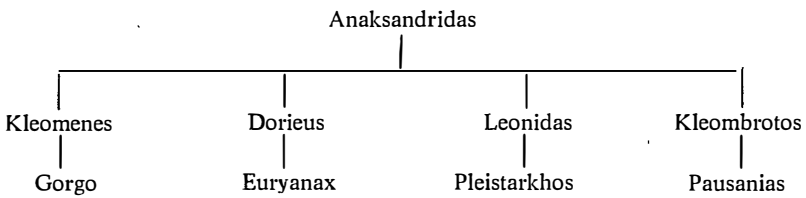

Sparta Kralları

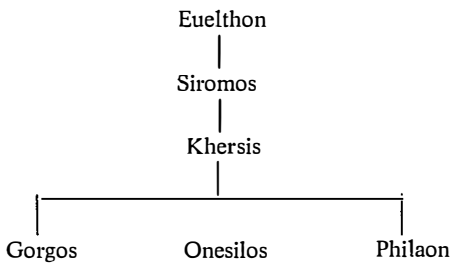
a) Eurypontid'ler

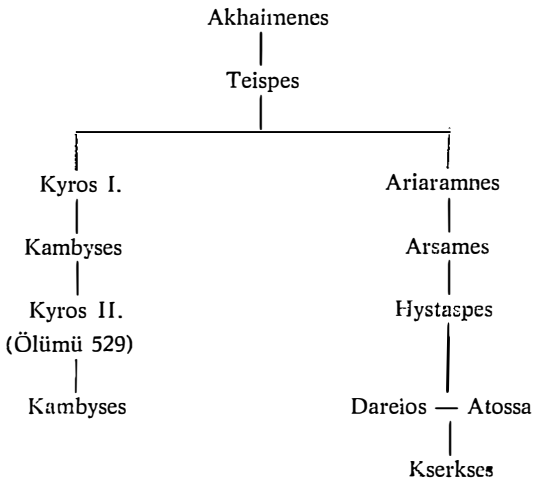
b) Leonidas kolu

Salamis Kralları

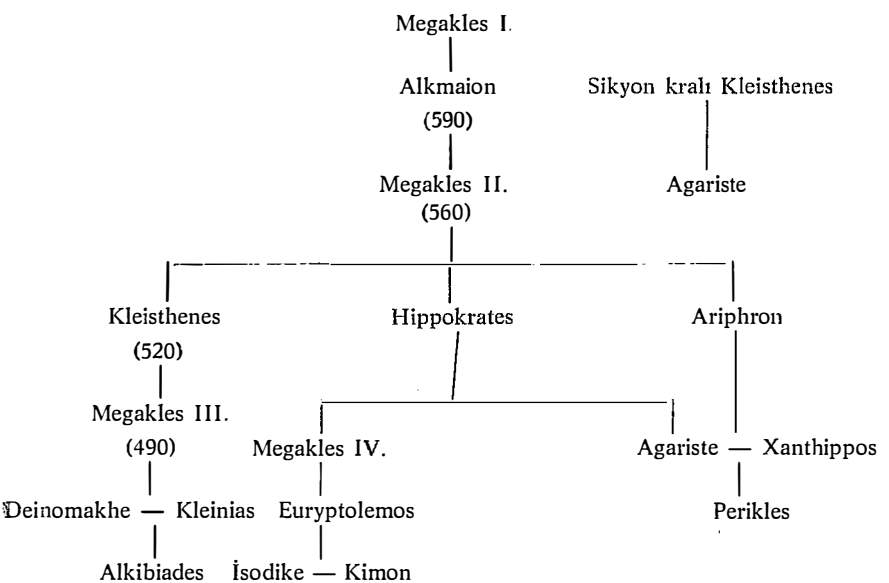

İRAN

YUNANİSTAN

Alkmaionid'ler

Mısır	Babil	Küçük Asya ve Lydia	Media
Menes, bilinen ilk Mısır kralı. Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirip, Memphis'i başkent yapmıştır.			
4. Sülâle: 2600-2480. Kheops, Khephren, Mykerinos, Asykhis.			
6. Sülâle: 2350-2200. Nitokris.			
7-10. Sülâle: 2200-2052			
11. Sülâle: 2000			
12. Sülâle: 1778'e kadar. Sesostris, Moiris.			
Amosis I., 1570-1545 Hyksos'u devirip başa geçiyor. Rhampsinitos (Ramses II.) 1301-1234			
1225: Deniz kavimleri saldırısı.			
	1160: Thrak, Thyn, Bithyn, Phryg ve Mys kabileleri Hitit ülkesine saldırıyorlar.		
		Küçük Asya'ya ilk Grek göçleri.	
	Semiramis (Samarumat) 810-772	Skyth'ler, Batı Türkistan'dan Güney Rusya'ya gelip, buradaki Kimmer'leri kovuyorlar, Kimmer'ler Küçük Asya'ya geçiyorlar.	
23-24. Sülâle: Sonu 712			715 Deiokes
Ethiopia kralı 715-663			
25. Sülâle: 715-663	Sanherib 705-681		675-653 Phraortes
Sabakos. Psammetikhos I., 663-609	Sardanapal (Assurbanipal) 668-626	689-652 Gyges	625-585 Kyaksares
Naukratis'in kuruluşu. 609-593 Kral Nekho, Fenikeli denizcilere Afrika'nın çevresini dolaştırıyor.		652-610 Ardys	
		610-605 Sadyattes	
		605-560 Alyattes	585-550 Astyages
Psammetikhos II., 594-588	Labynetos (Nabunaid) 556-539	560-546 Kroisos	
Apries 588-569		546 Kyros, Lydia krallığına son veriyor.	
Amasis 569-525			
Psammetikhos III., 525			

Tarihler yaklaşık olarak)

İran	Yunanistan	İtalya ve Batı
	1900 Balkanlar üzerinden Grek göçleri.	
	1500 Akha'lar Girid'e giriyorlar.	
	1400 Akha'lar Kıbrıs ve Pamphylia'yı alıyorlar.	
	1200 Kuzeybatı Yunanistan'a ve Thessalia'ya Dor göçü. Girid'liler Karia'ya geçiyor.	
	1000 Dor göçü nedeniyle İon'lar İon adalarıyle Anadolu kıyılarına geçiyor. Miletos, İonia sitelerini birleştiriyor.	
	900 Fenike'liler Kıbrıs'ın bir bölümünü alıyorlar.	
800 Pers'lerin Urmiya gölü batısındaki Parsua'dan kalkıp Susa'ya gelişleri.	800 Grek'ler Fenike yazısını alıyorlar. İspanya kıyılarına çıkıyorlar. Skyth kabileleri Tuna çevresine iniyorlar.	814 Fenikeliler Kartaca'yı kuruyorlar. Grek'ler Sicilya'ya çıkıyorlar.
	776 İlk Yunan Olimpiyatları.	735 Naxos
700 Akhaimenes	730 Sparta, Messenia'yı alıyor.	734 Syrakuza
675-640 Teispes	650 Kypselos, Korinthos tyranı.	729 Zankle
640-600 Kyros I.	600 Periandros, Korinthos tyranı. Grekler Karadeniz'e çıkıyor.	688 Gela
		600 Kamarina Grek'ler Kyrene'de.
600-559 Kambyses	560-510 Peisistratos Atina'da.	582 Akragas
559-529 Kyros II.	540'dan sonra: Küçük Asya Grek'leri ile Pers'ler arasında sürtüşmeler.	540 Alalia savaşı.
521-486 Dareios I.	500-494 İonia'da ayaklanma.	
	490 Marathon.	
485-465 Kserkses	480 Thermopyl ve Salamis.	
	479 Plataia.	

DAREİOS DÖNEMİNİN BAŞLICA OLAYLARI

522 Babil ayaklanması.
521 Media ayaklanması.
Babil'de ikinci ayaklanma.
Otanes, Lydia'ya giriyor.
519 Mısır yeniden ele geçiriliyor.
Büyük yolların açılması.
518 Yönetimde reform. İmparatorluğun yirmi satrap'lığa bölünmesi.
Düzenli ve sürekli ordu kurulması.
Vergi işleri düzene konulması, Dareikos adı ile, tedavülü mecburî yeni bir altın para basılması.
518-513 Trakya ve Makedonya'nın kıyı kesimlerini ve adaların bir bölümünü egemenliği altına alıyor.
513-512 Skyth seferi.
Bosphoros (Istanbul Boğazı) üzerinde ilk gemi köprü.
500-494 İonia ayaklanması.
498 İonia'lılar Sardes'e giriyorlar.
494 Lade savaşı.
Miletos'un yıkılışı.
İonia ayaklanmasının bastırılışı.
493 Makedonya kralı Alexandros I., Pers'lerle birlik oluyor.
492 Mardonios'un Trakya seferi.
Athos'da Pers donanmasının kaybı.
490 Artaphrenes ve Datis, Atina'ya karşı duruma geçiyorlar.
Marathon.

KSERKSES DÖNEMİNİN BAŞLICA OLAYLARI

485 Mısır'ın yeniden alınışı.
482 Atina, Themistokles yönetiminde donanma yapımına girişiyor.
480 Kserkses'in Yunanistan seferi.
Hellespontos (Çanakkale Boğazı) üzerinde gemi köprü.
Athos (Aynaroz Yarımadası) kanalı.
Thermopyl.
Artemision deniz savaşı.
Salamis deniz savaşı.
Masistes ayaklanması.
Pers ordusunun büyük bölümü Yunanistan'dan çekilip Asya'ya dönüyor.
Pers filosu, Samos'a çekiliyor.
479 Plataia'da Yunan zaferi.
Pers'ler kesin olarak çekiliyorlar.
Mykale savaşı.
Babil ayaklanmasının bastırılışı.

DİZİN

Adların yanındaki sayılardan Romen yazısı ile olanları o adın bu dokuz kitaptan hangisinde olduğunu, öbür sayılar bölümleri göstermektedir. Örnek: Abai I, 4. VIII. 27, 33, 134. Abai kentinin Birinci Kitap dördüncü bölümde ve sekizinci kitap yirmi yedi, otuz üç ve yüz otuz dördüncü bölümlerde geçtiğini gösterir.

Kimi adların yanında tırnak içine alınmış sayılar vardır. Bunlar o kişinin ya da o olayın hangi tarihlerde yer aldığını belirtir. Bu tarihlerin bir bölümü yaklaşıktır, hepsi de İsa'dan önce'dir.

Abai, Kent. Yunanistan, Phokis bölgesi. Apollon tapınağı ve Orakl'i ile ünlü. I. 46, VIII. 27, 33, 134.

Abant'lar, Yunan boylarından. Euboia. I. 146.

Abaris Öyküsü. IV. 36.

Abdera, Kent. Teos kolonisi. Batı Trakya. Nestos (Mesta - Karasu) ırmağının denize döküldüğü yere yakın. I. 168; VI. 46, 48; VII. 109, 120, 126; VIII. 120.

Abrokomes, Dareios'un Thermopyl'de ölen iki oğlundan biri. VII. 224.

Abronikos, VIII. 21.

Abydos, Kıyı kenti. Çanakkale boğazı Nâra (Nagara) burnunda. A. Müfid Mansel'e göre Aydos V. 117; VI. 26; VII. 33, 34, 37, 43, 44, 45, 95, 147, 174; VIII. 117, 130; IX. 114.

Adeimantos, Salamis deniz savaşında Korinthos'luların komutanı. VII. 137; VIII. 5, 59, 61, 94.

Adikran, Libya kralı. IV. 159.

Adrastos, Argos'lu kahraman. Talaos oğlu. V. 67, 68.

Adrastos, Pyrygia kralı Gordias'ın oğlu. Kroisos'un oğlu Atys'i öldürür. I. 35, 41, 42, 43, 45.

Adriyatik denizi. I. 163; IV. 33; V. 9.

Adyrmakhid'ler, Libya boylarından. IV. 168.

Aeropos, Perdikkas'ın kardeşi. Makedonya krallarından. VIII. 137.

Aeropos, Makedonya kral soyundan. VIII. 139.

Aeskhrion kabilesi. III. 26.

Agaios, VI. 127.

Agamemnon, Atreus oğlu, Mykenai kralı. I. 67; IV. 103; VII. 159.

Agariste, Sikyon kralı Kleisthenes'in kızı. VI. 126, 130, 131. Agariste'yi isteyenler VI. 127.

Agasikles, Halikarnassos'lu. I. 144.

Agathoergos'lar, I. 67.

Agathyrs'ler, Avrupa'da yaşayan Skyth boylarından. IV. 48, 100, 102, 104, 119, 125.

Agathyrsos, Herakles'in oğlu. IV. 10.

Agbalos, VII. 98.

Agenor, Finikeli. Kadmos'un babası IV. 147; VII. 91.

Agetos, VI. 61, 62.

Aggites, VII. 113.

Agis, VI. 65; VII. 204.

Aglauros, Atina kralı Kekrops kızı. VIII. 53.

Aglomakhos kulesi. IV. 164.

Agora, Kent. Gelibolu yarımadası. VII. 58.

Agrian'lar, V. 16.

Agrianes, Irmak. Trakya'da Ergene. IV. 90.

Agrigentum, (Akragas) Kent. Sicilya. VII. 165, 170.

Agron, Herakles oğullarından, Sardes kralı. I. 7.
Agylla, I. 167.
Aia, Kıyı kenti, Yunanistan, Kolkhis bölgesi. I. 2; VII. 193, 197.
Aiakes, Samos tyranı. IV. 138; VI. 13, 14, 22, 25.
Aiakes, Samos'lu, Polykrates'in babası II. 182; III. 39, 139; VI. 13, 14.
Aiakos, Zeus'ün oğlu, Aigina'lıların kurucu kahramanı. V. 80; VIII. 64, 83, 84.
Aiakid'ler, (Aiakos'lar) Aias oğulları. V. 80, 81; VIII. 64. 84.
Aias, V. 66, 89; VI. 35; VIII. 64, 121.
Aigai, Peloponez'de on iki İon kentinden biri. I. 145.
Aigaia, Ege'de on iki Aiol kentinden biri. I. 149.
Aigaleos tepesi, (Not: 344) VIII. 90.
Aige, Kent, Makedonya. VII. 123.
Aigeira, Peloponez'de on iki İon kentinden biri. I. 145.
Aigeus, Oiolikos oğlu. IV. 149.
Aigeus, Atinalı, Pandion oğlu. I. 173.
Aigia pelasg'ları, VII. 94.
Aigialeus, V. 68.
Aigid'ler, Boy, Yunanistan, Lakonia. IV. 149.
Aigikores, V. 66.
Aigileia, Ada, Yunanistan, Euboia ile Attika arasında. VI. 107.
Aigilia, Köy, Yunanistan, Euboia. VI. 101.
Aigina, Irmak Tanrı Asopos'un kızı. V. 80.
Aigina ve Aigina'lılar Ada, Yunanistan. II. 178; III. 59, 131; V. 80, 84, 85, 86, 87; VI. 49, 50.
Aigion, Kıyı kenti, Yunanistan, Peloponez, Akhaia bölgesi. I. 145.
Aigiroessa, Ege'de on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.
Aigles, III. 92.
Aigloi, III. 92.
Aigos Potamos, (Keçi Deresi) Gelibolu yarımadası, Sestos yörelerinde. IX. 119.
Aigyptos, Belos oğlu, Mısırlıların atası. II. 43, 182.
Aineia, Kent, Selânik körfezi Aineion burnunda. VII. 123.
Ainesidemos, VII. 154, 165.
Ainos, Kıyı kenti. Trakya, Enez. IV. 90; VII. 58.
Ainyra ve Koinyra, Thasos'luların altın madenleri. VI. 47.
Aiol'lar, (Aiolia'lılar). I. 6, 26, 28, 141, 149, 150, 157, 171. Asılları: VII. 95. Aiol kentleri: I. 149, 151; VII. 58, 194; VIII. 35. Aiol'ların İzmir'i kaybedişleri: I. 150.
Aiolis, V. 123; VII. 176.
Aiolos, VII. 197.
Aisanias, IV. 150.
Aiskhines, VI. 100.
Aiskhraios, VIII. 11.
Aiskhrionia, Bölge, Mısır. III. 26.
Aiskhylos, Atinalı yazar. II. 156.
Aisopos, Masalcı. II. 134.
Aitolia, Bölge, Yunanistan. VI. 127; VIII. 73.
Akanthos, Kıyı kenti, Kuzey Ege. IV. 44; VII. 22, 115, 116, 117, 121, 124.
Akarnaia, Bölge, Yunanistan. II. 10; VII. 126.
Akarsular, IV. 47, 48, 49, 123. Borysthenes Dinyeper, Hypanis Bug, İstros Tuna, Tanais Don, Tyras Dinyester. Ayrıca not 132'ye bakınız.
Akbatana, Kent, Media, Hamadan. I. 93, 110, 153; III. 64, 92.
Akbatana, Kent, Suriye. III. 62, 64.
Akeratos, Delphoi yorumcusu. VIII. 37.
Akes, Irmak, Asya, Horasan. III. 117.
Akha'lar, Akhaios'dan türediği söylenen boy. I. 145; VIII. 47 ve kitabın daha birçok yerinde geçer.
Akhaia, Kent ve bölge adı. Yunanistan'da ayrı iki bölge bu adı taşır. Birisi Thessalia güneyinde, Phthia (Phthiotis) de: VII. 132, 173, 196, 197, 198. Öbürü Peloponez'in kuzey bölgesi: V. 72; VII. 94; VIII. 73; IX. 26.

Akhaios, Akha'ların atası. Hellen'lerin büyük atası sayılan Hellen'in oğlu Ksuthos'un oğlu, İon'ların atası İon'un kardeşidir. II. 98.
Akhaimenes, Perses'in oğlu, Akhaimenid'lerin atası. III. 75; VII. 11.
Akhaimenes, Pers'lerin Mısır satrapı. Dareios'un Atossa'dan olma oğlu, Kserkses'in kardeşi. III. 12; VII. 7, 97, 236, 237.
Akhaimenid'ler, Pers kral hanedanı. I. 125, 209; III. 2, 65; IV. 43; V. 32; VII. 62, 117.
Akhant, Kent, Kuzey Yunanistan. VII. 22.
Akheloos, Irmak, Yunanistan, Akarnania. II. 10; VII. 126.
Akheron, Irmak, Yunanistan. V. 92; VIII. 47. Akheron ırmağı üzerindeki Ölüler Orakl'i V. 92.
Akhilleion, Kent, Anadolu, Çanakkale bölgesi. V. 94.
Akhilleus'un at meydanı. IV. 55, 76.
Akraiphia, Kent, Yunanistan. VIII. 135.
Akrisios, Danae'nin babası, Argos kralı. VI. 53, 54.
Akrothoion, Kent, Yunanistan, Athos. VII. 22.
Alabanda, Kent, Anadolu, Karia, Milas yakınında Arap-hisar. VII. 195.
Alabanda, Kent, Anadolu, Phrygia bölgesi. VIII. 136.
Alalia, Kyrnos'da (Korsika) Phokaia'lıların (Foça) kurdukları kent. I. 165, 166.
Alarodia'lılar, Ulus adı, Asya III. 94; VII. 79.
Alazeir, Libya kralı. IV. 164.
Aleion, Ova bölgesi, Anadolu, Kilikia. VI. 95.
Aleuad'lar, Thessalia kral hanedanı. VII. 6, 130, 172; IX. 58.
Aleuas, VII. 130; IX. 58.
Alexandros, Troya kralı Priamos'un oğlu Paris'in öbür adı. I. 3; II. 113, 115, 116, 117. 118, 120.
Alexandros, Amyntas oğlu ve Makedonya kralı. (495-450). V. 17-22; VII. 173, 175; VIII. 34, 121, 136, 137, 139, 144; IX. 1, 4, 8, 44, 45, 46.
Alilat, Arapların Aphrodite'ye verdikleri ad. I. 31; III. 8.
Alkaios, Herakles oğullarından. I. 7.
Alkaios, Mytilene'li ozan. (VI, VII yy.) V. 95.
Alkamenes, Sparta kralı. VII. 204.
Alkeides, VI. 61.
Alkenor, I. 82.
Alketes, VIII. 139.
Alkibiades, VIII. 17.
Alkimakhos, VI. 101.
Alkmaion, Megakles oğlu ve Alkmaionid'ler. I. 59, 61, 64; V. 62, 66, 70, 71, 90; VI. 115, 121, 123, 125, 127, 130, 131.
Alkmene, Elektryon ile Anaxo'nun kızı, Herakles'in anası. II. 43, 145.
Alkon, VI. 127.
Alopekai, Kent, Yunanistan, Attika. V. 63.
Alos, Not: 304'e bakınız. VII. 173.
Alpenos, Kent, Yunanistan, Lokris bölgesi, Thermopyl'lerin doğusunda VII. 176, 216, 229.
Alpheos, Spartalı. VII. 227.
Alpis, Tuna'ya dökülen ırmaklardan. IV. 49.
Alyattes, Lydia kralı. I. 6, 16, 18 - 22, 25, 26, 47, 73, 74, 92, 93; III. 45; VIII. 35. Anıt mezarı I. 93.
Amasis, Mısır kralı, yirmi altıncı sülâle. 565 - 525 yılları arasında hüküm sürmüştür. Mısır'ı Yunan ticaretine açan ve zenginleştiren firavun olarak bilinir. I. 30, 77; II. 43, 134, 145, 154, 162, 169, 172, 174 - 178,180 - 182; III. 1, 2, 4, 10, 14, 16, 39, 40, 41, 43, 47, 126.
Amasis, Kyrene üzerine yürüyen Pers ordusunun komutanı. IV. 167, 201, 203.
Amathus, Kent, Kıbrıs V. 105, 108, 114, 115.
Amazon'lar (Oiopata'lar) IV. 110 - 115, 117.
Ameinias, VIII. 84, 93.
Ameinokles, VII. 190.
Amestris, Otanes'in kızı, Kserkses'

in karısı. VII. 61, 114; IX. 109, 110, 112.
Amiantos, VI. 127.
Aminias, VIII. 84, 93.
Amınon, Mısır Tanrısı. Libya'da Oasis kentinde tapınak ve orakl. I. 46; II. 18, 32, 42; III. 17, 25, 26; IV. 181, 182. Herodotos «Ammon' lular Mısır ve Ethiopia kolonlarının karışımıdır» diyor: II. 42.
Amompharetos, IX. 53 - 55, 57, 71, 85.
Amorges, V. 121.
Ampe, Kent, Dicle'nin denize döküldüğü yerde. VI. 20.
Ampelos burnu, Yunanistan. VII. 122.
Amphiaraos, (Not 18'e bakınız). I. 46, 49, 52, 92; III. 91; VIII. 134.
Amphikaia, Kent, Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 33.
Amphikrates, III. 59.
Amphiktyon, Kahraman. VII. 200.
Amphiktyoni, Dinsel birlik. II. 180; V. 62; VII. 200, 213, 228.
Amphilokhos, Amphiaraos'un oğlu. III. 91; VII. 91.
Amphilytos, Akarnaia'lı kâhin. I. 62.
Amphimnestos. VI. 127.
Amphion, V. 92. b.
Amphissa, Kent, Yunanistan. VIII. 32, 36.
Amphitryon, Tirnys kralı Alkaios' un oğlu, Alkmene'nin kocası, Herakles'in babası. II. 43, 44, 146; V. 59; VI. 53.
Amprakia, Kıyı kenti, Yunanistan, Akarnaia. VIII. 45, 47; IX. 28, 31.
Amyntas, Makedonya kralı. (540 - 498) V. 17 - 20, 94; VIII. 136, 139, 140 a; IX. 44.
Amyntas, Gygea'nın oğlu. VIII. 136.
Amyrgia, Skyth kabilesi. VII. 64.
Amyris, Bilge. VI. 127.
Amyrtaios, II. 140; III. 15.
Anagyrus, Atina demoslarından. VIII. 93.
Anakharsis, IV. 46, 76.
Anakreon, Teos'lu. Not 109'a bakınız. III. 121.
Anaktorion, Kent, Yunanistan, Arta körfezi kıyısında. IX. 28, 31.
Anaphes, VII. 62.
Anaphlystos demosu. IV. 99.
Anaua, Kent, Anadolu, Phrygia bölgesi. Şimdiki Acıgöl'ün ve bunun yanındaki kentin adıdır. VII. 30.
Anaxandridas, Herakles oğullarından, Sparta kralı. VIII. 131.
Anaxandridas, Herakles oğullarından, Sparta kralı, Leon'un oğlu, Kleomenes, Dorieus, Leonidas ve Kleombrotos'un babası. I. 67; III. 148; V. 39, 40, 42, 64; VI. 50, 108; VII. 148, 158, 204, 205; VIII. 71; IX. 10, 64.
Anaxandridas, Isparta kralı. VII. 204.
Anaxilaos, Sparta krallarından. VIII. 131.
Anaxilaos, Rhegion tyranı. (494 - 476) VI. 23; VII. 165, 170.
Andreas, VI. 126.
Androbulos, VII. 141.
Androdamas, VIII. 85; IX. 90.
Androkrates, Kahraman. IX. 25.
Andromeda, Perses'in anası. VII. 61, 150.
Androphag'lar Yamyamlar, Skyth' lerin komşuları IV. 18, 100, 102, 106, 119, 125.
Andros, Ada, Ege denizi, Kyklad' lardan IV. 33; V. 31; VIII. 66, 108, 111, 112, 121.
Aneristos, VII. 134.
Aneristos, Bir öncekinin torunu. VII. 137.
Angites, Irmak, Trakya. VII. 113.
Angros, Irmak, İllyria. IV. 49.
Ankhimolios, V. 63.
Anne ve kızı, (Not 335'e bakınız). VIII. 65.
Anopaia, Thermopyl'lerde Keçiyolunun geçtiği yer. VII. 216.
Antagoras, Kos'lu IX. 76.
Antandros, Pelasg kenti, Anadolu, Troya bölgesi. V. 26; VII. 42.
Anthela, Kent, Yunanistan, Thermopyl'ler yanında VII. 176, 200.
Anthemus, Kent, Makedonya. V. 94.

Anthylla, Kent, Mısır. II. 97, 98.
Antidoros, Lemnos'da VIII. 11.
Antikhares, V. 43.
Antikyra, Kent, Yunanistan, Malis bölgesi. VII. 198, 213.
Antiokhos, IX. 33.
Antipatros, VII. 118.
Antiphemos, VII. 153.
Anysis, Kent, Mısır. II. 137, 166.
Anysis, Mısır kralı. II. 137, 140.
Anysos, VII. 98.
Aparyt'ler Ulus adı, Afganistan. III. 91.
Apaturia Bayramları, (Not 33'e bakınız), I. 147.
Aphetai iskelesi VII. 193, 196; VIII. 4, 6, 7, 8, 11, 12, 14.
Aphidnai, VI. 109; IX. 73.
Aphrodite, Tanrıça. I. 105, 131, 199; II. 41, 112, 181; III. 8; IV. 59, 67. Göksel = Urania I. 105, 131; III. 8; IV. 59. Yabancı II. 112. Kutsal (Mısır'da) II. 41.
Aphrodisias, Ada, Libya, Kyrene. IV. 169.
Api, Skyth'lerde Toprak Tanrıça. IV. 59.
Apidanos Irmak, Yunanistan, Thessalia. VII. 129.
Apis, Mısır Tanrısı, Öküz Tanrı. II. 153; III. 27, 28, 29, 33, 64.
Apis, Kent, Libya. II. 18.
Apollon, Tanrı. I. 69, 87, 144; II. 144, 156: IV. 59, 158; VI. 118; VIII. 135 ve başka yerlerde. İsmenios Apollon. I. 52; V. 59; VIII. 134. Triopon Apollon I. 144. Karneios Apollon VII. 206; VIII. 72 bayramları. Ptoos (Ptoon) VIII. 135.
Apollonia, Kent, Karadeniz batı kıyısında. IV. 90, 93.
Apollonia, Kent, İonia denizi. Bugün Arnavutluk'da Avlonya kıyı kenti IX. 92, 93, 94.
Apries, Mısır kralı. II. 161, 162, 163, 169, 172; III. 1, 2; IV. 159.
Apsinthia, Bölge, Gelibolu, Saros körfezi kuzeyi VI. 34, 36, 37; IX. 119.
Arabistan, II. 8, 11, 12, 15, 19, 73, 75, 158; III. 9, 107, 109, 113; IV. 39.
Arados, VIII. 98.
Arap Körfezi, II. 11, 102, 158, 159; IV. 39, 42, 43.
Araplar, I. 131, 198; II. 30, 75, 141; III. 4, 7, 8, 9, 88, 91, 97, 107 - 112; VII. 69, 86, 87, 184.
Araros, Irmak, doğu Avrupa. IV. 48.
Arax, (Araxes) Irmak, Aras. I. 201, 202, 205, 209, 211, 216; III. 36; IV. 11, 40.
Arderikka, Asur köyü, Babil yakınında, Fırat kıyısında I. 185.
Arderikka, Susa yakınında durak. VI. 119.
Ardys, Lydia kralı (652 - 610) I. 15, 16, 18.
Ares, Savaş Tanrısı. Zeus ve Hera'nın oğlu. II. 59, 63, 83; IV. 59, 62; V. 7; VII. 75, 76, 140; VIII. 77.
Ares Tepesi, (Areios Pagos) Atina akropolünde. VIII. 52.
Argades, V. 66.
Argaios, VIII. 139.
Arganthonios, Tartessos kralı. I. 163, 165.
Arge, Hyperbore'li kız. IV. 35.
Argeia, Lakedaimon kralı Aristodemos'un karısı. VI. 52.
Argilos, Kent, Kuzey Yunanistan. VII. 115.
Argimpasa, Skyth dilinde Göksel Aphrodite. IV. 59.
Argiopion, Plataia yakınında Eleusis Demeter'i tapınağının bulunduğu yer. IX. 57.
Argipeia'lar, Ural uluslarından. IV. 23.
Argis, VI. 65.
Argo Gemisi, IV. 145, 179; VII. 193.
Argos, Kahraman. VI. 75, 78, 80.
Argos, Peloponez'in kuzeydoğu bölgesi olan Argolis'in başkenti. I. 1, 5, 82; V. 67; VI. 76, 80, 82, 83; VII. 145, 148, 150, 151, 152; VIII. 137, 138. Argos'lular I. 31, 82; III. 131, 134; V. 49, 57, 61, 67, 68, 86, 87, 88, 94, 113; VI. 19, 75 - 78, 83,

84, 92, 127; VII. 148 - 152; VIII. 73; IX. 12, 27, 34, 35.
Ari'ler, (Arian'lar) Med boylarından VII. 62, 66.
Ariabignes, Dareios'un oğlu, Pers amirali. VII. 97; VIII. 89.
Ariantas, Skyth kralı. IV. 81.
Ariapeithes, Skyth kralı. IV. 76, 78.
Ariaramnes, Akhaimenid'lerden. VII. 11.
Ariarammes, VIII. 90.
Ariazos, VIII. 82.
Aridolis, Alabanda tyranı. VII. 195.
Arimaspea destanları. IV. 14.
Arimaspes'ler, III. 116; IV. 13, 27.
Arimnestos, Plataia savaşında Mardonios'u öldüren Spartalı IX. 64.
Arimnestos, Plataia'lı. IX. 72.
Ariomardos, Dareios'un oğlu. VII. 78.
Ariomardos, Pers generali. Artyphios'un kardeşi. VII. 67.
Arion, Ozan. I. 23, 24.
Ariphron, VI. 131, 136; VII. 33; VIII. 131.
Arisba, Kent, Lesbos (Midilli) adası. I. 151.
Aristagoras, Miletos tyranı. V. 30 - 38, 49 - 51, 54, 55, 65, 97 - 99, 103, 105, 124, 126; VI. 1, 5, 9, 13; VII. 8 b.
Aristagoras, Kyzikos tyranı. IV. 138.
Aristagoras, Kyme tyranı. IV. 138; V. 37.
Aristagoras, Samos'lu Hegesistratos'un babası. IX. 90.
Aristeas, Prokonnesos'lu, Kaystrobios oğlu. IV. 13 - 16.
Aristeas, Korinthos'lu, Adeimantos oğlu. VII. 137.
Aristeides, Lysimakhos oğlu, Plataia savaşında Atina'lıların komutanı. (not 376'ya bakınız). VIII. 79, 81, 95; IX. 28.
Aristeus, IV. 13, 15.
Aristodemos, Lakedaimon kralı. IV. 147; VI. 52; VII. 204; VIII. 131.
Aristodemos, Thermopyl'lerde savaşa katılmayan Sparta'lı. VII. 229 - 231; IX. 71.
Aristodikos, Kyme'li. I. 158, 159.
Aristogeiton, Atina tyranı Hipparkhos'u öldürenlerden. V. 55; VI. 109, 123.
Aristokrates, VI. 73.
Aristokypros, Salamis kralı, V. 113.
Aristolaides, Lykurgos'un babası. I. 59.
Aristomakhos, VI. 52; VII. 204; VIII. 131.
Ariston, Sparta kralı, Agasikles oğlu, Demaratos'un babası. I. 67; V. 75; VI. 51, 61 - 66, 68, 69; VII. 3, 101, 209, 239.
Ariston, Byzans'lı. IV. 138.
Aristonike, Delphoi orakl'i sözcüsü. VII. 140.
Aristonymos, VI. 126.
Aristophantos, VI. 66.
Aristophilides, Taranto kralı. III. 136.
Arizant'lar, Med boylarından. I. 101.
Arkadia ve Arkadia'lılar, I. 66, 67; II. 171; IV. 161; V. 49; VI. 74, 83, 127; VII. 90, 170, 202; VIII. 26, 72, 73; IX. 27, 28, 35. Arkadia Pelags'ları I. 146.
Arkesilaos, Kyrene krallarından dördünün adı. Arkesilaos. I. (591 - 575) IV. 159, 160, 161. Arkesilaos II. (530 - 513) IV. 162 - 165, 167, 200.
Arkhandros, Kent, Mısır. II. 97.
Arkhandros, Akhaios oğlu, II. 98.
Arkhelaoi, Sikyon filelerinden. V. 68.
Arkhelaos, Leonidas'ın atalarından. VII. 204.
Arkhias, Lakedaimon'lu. III. 55.
Arkhidamos, Zeuxidamos oğlu. VI. 71.
Arkhidamos, Sparta krallarından. VIII. 131.
Arkhidike Yunanlı kadın. II. 135.
Arkhilokhos, Paros'lu. I. 12.
Arpoxais, Skyth'lerin atası Targitaos'un üç oğlundan ortancası. IV. 5, 6.
Arsamenes, Dareios'un oğlu. VII. 68.
Arsames, Akhaimenid'lerden, Aria-

ramnes'in oğlu, Hystaspes'in babası, Dareios'un büyük babası. I. 209; VII. 11, 224.
Arsames, Dareios'un Artystone'den olma oğlu. VII. 69.
Artabanos, Hystaspes oğlu, Dareios'un kardeşi, Kserkses'in amcası. IV. 83, 143; VII. 10 - 13, 15 - 18, 46, 47, 49 - 53, 66, 75, 82; VIII. 26, 54.
Artabates, VII. 65.
Artabazos, Pers komutanı, Pharnakes oğlu. VII. 66; VIII. 126 - 129; IX. 41, 42, 58, 66, 70, 77, 89.
Artabazos, Asurya satrapı. I. 192.
Artae, Pers'lerin eski adı. VII. 61.
Artaios, VII. 22.
Artaios, VII. 66.
Artake, Kent, Miletos kolonisi, Marmara kıyısında, şimdiki Erdek. IV. 14; VI. 33.
Artakhaies, Athos kanalını açan Pers mühendisi. VII. 22, 117.
Artakhaies, VII. 63.
Artakhaies, VIII. 130.
Artanes, Irmak, Tuna'nın kollarından. IV. 49.
Artanes, Hystaspes'in oğlu, Dareios'un kardeşi. VII. 224.
Artaphrenes, Dareios'un kardeşi, Pers'lerin Sardes satrapı. V. 25, 30 - 33, 35, 73, 96, 100, 123; VI. 1, 2, 4, 30, 42.
Artaphrenes, Bir öncekinin oğlu, Pers generali, Datis komutanı. VI. 94, 119; VII. 8. B, 10, 33, 74, 78.
Artayktes, Pers generali, Sestos komutanı. VII. 33, 78; IX. 116, 118 - 120, 122.
Artaynte, Kserkses'in sevgilisi. IX. 108, 109.
Artayntes, Pers generali, İthamitres oğlu. VII. 67.
Artayntes, Pers amirali, Artakhaies oğlu. VIII. 130; IX. 102, 107.
Artembares, I. 114 - 116.
Artembares, IX. 122.
Artemis, Tanrıça. Zeus ve Leto'nun kızı. Apollon'un ikiz kardeşi. I. 26; II. 59, 83, 137, 156; VIII. 177. Artemision'da VII. 176; Bubastes'de II. 137, 138; Buto'da II. 155; Brauron'da VI. 138; Delos'da IV. 33 - 35; Ephesos'da I. 26; Orthosia'da IV. 87; Samos'da III. 48; Trakya'da V. 7.
Artemisia, Karia, Halikarnassos kraliçesi. VII. 99; VIII. 68, 69, 87, 88, 93, 101 - 104, 107.
Artemision burnu, Yunanistan, Euboia adası kuzeyinde. VII. 175 - 177, 183, 192, 194; VIII. 2, 4, 5, 6, 8, 11, 14, 16, 21 - 23, 40, 44 - 46, 66, 76, 82; IX. 98.
Artiskos, Irmak, Tuna'nın kollarından. IV. 92.
Artobazanes, Dareios'un en büyük oğlu. VII. 2, 3.
Artokhmes, Pers generali, Dareios'un damadı. VII. 73.
Artokserkses, Pers kralı, Kserkses'in oğlu. VI. 98; VII. 106, 151, 152.
Artontes, Bagaios'un babası. III. 128.
Artontes, Mardonios'un oğlu. IX. 84.
Artozostra, Dareios'un kızı, Mardonios'un karısı. VI. 43.
Artybios, Pers generali. V. 108, 110 - 112.
Artyphios, Pers generali, Artabanos'un oğlu. VII. 66, 67.
Artystone, Kyros'un kızı, Dareios'un karısı. III. 88; VII. 69, 72.
Aryandes, Pers generali, Mısır satrapı. IV. 165 - 167, 200, 203.
Aryenis, Lydia kralı Alyattes'in kızı. I. 74.
Asbyst'ler, Libya boylarından. IV. 170, 171.
Asia, Prometheus'un karısı. IV. 45.
Asiad'lar, Sardes boylarından. IV. 45.
Asias, Kotys oğlu. IV. 45.
Asine, Peloponez'de Dor kenti. VIII. 73.
Askalon, Deniz kıyısı kenti, Suriye. I. 105.
Asmakh'lar, (Kaçak'lar) II. 30.
Asonides, VII. 181.
Asopodoros, IX. 69.
Asopos, Irmak tanrı. V. 80.

Asopos, Irmak, Yunanistan, Thermopyl'ler yakınında. VII. 199, 200. 216, 217.

Asopos, Irmak, Yunanistan, Plataia yakınında. VI. 108; IX. 15, 19, 31, 36, 38, 40, 43, 49, 51, 59.

Aspathines, III. 70. 78; VII. 97.

Assa, Kent, kuzey Yunanistan. VII. 122.

Assesos, Kent, Anadolu, Miletos yakınında. I. 19, 22.

Astakos, Thebai'li kahraman. Melanippos'un babası. V. 67.

Aster, V. 63.

Astrobakos, Yarı Tanrı, Kahraman. VII. 69.

Astyages, Med kralı (585 - 550) I. 46, 73 - 75, 91, 106, 108 - 112, 114 - 130, 162; III. 62; VII. 8; IX. 122.

Asur - Asurya - Asur'lar, I. 96, 102, 103, 106, 131, 178, 184, 185, 188, 192 - 194, 199; II. 17, 30, 141, 150; III. 92, 155; IV. 39, 87; VI. 54; VII. 9, 63.

Asya, Bu kitabın birçok yerinde geçer. Asya'nın betimlenmesi. IV. 38 ve sonrası.

Asykhis, Mısır kralı. II. 136.

Atarantes, (Atlant'lar) Boy, Kuzey Afrika. IV. 184.

Atarbekhis, Kent, Mısır, Delta'da Prosopitis adasında. II. 41.

Atarneos, Kent, Anadolu, Mysia bölgesi. I. 160; VI. 28; VII. 42; VIII. 106.

Athamas, VII. 58, 197.

Athenades, VII. 213.

Athenagoras, IX. 90.

Athene, Tanrıça, bu kitabın birçok yerinde geçer. Alea Athene, Koruyucu sözünden gelmiş olabilir, özellikle Arkadia'nın Alea ve Tegea kentlerinde tapılır. En büyük Tapınağı Tegea'dadır. Bu tapınakda ünlü san'atkâr Skopas'ın çok değerli eserleri vardır. I. 66; IX. 70. Assesia Athene (Assesos Miletos'un yanında bir yerdir). I. 19, 22. İlion Athene VII. 43. Krathis Athene V. 45. Pallas Athene V. 77; VII. 141. Pallene Athene I. 62. Polias Athene I. 160; V. 82. Athene Pronoia, Delphoi'de tapınak. VIII. 37, 39. Athene bayramları. IV. 180.

Athos, Yarımada, Kuzey Yunanistan, Aynaroz. VI. 44, 45, 95; VII 22, 37, 122, 189. Athos kanalının açılması. VII. 22 ve sonrası. Yarımada üzerindeki kentler. VII. 22.

Athribitas, Kent, aşağı Mısır. II. 166.

Athrys, Irmak, Tuna'nın kollarından IV. 49.

Atina, (Athenai) ve Atinalılar. Bu kitabın birçok yerinde geçer. Peisistratid'lerin eline geçişi I. 59. ve sonrası, Peisistratid'lerin elinden çıkışı. V. 62 ve sonrası. Atina - Aigina savaşı. V. 77 ve sonrası. Marathon'da Atinalılar VI. 94 ve sonrası. Atinalıların asılları hakkında VIII. 44.

Atlant'lar, Boy, Kuzey Afrika, Atlas dağları. IV. 184.

Atlas, Deniz. I. 203.

Atlas, Dağ, Kuzey Afrika. IV. 184.

Atlas, Irmak, Tuna'nın kollarından. IV. 49.

Atossa, Kyros'un kızı, Dareios'un karısı, Kserkses'in anası. III. 68, 69, 88, 133, 134; VII. 2, 3, 64, 82.

Atramytteion, Kent, Anadolu, Edremit. VII. 42.

Atrid'ler, VII. 20.

Attaginos, IX. 15, 86, 88.

Attika, Bölge, Yunanistan. Bu kitabın her yerinde geçer.

Atys, Lydia kralı Kroisos'un oğlu. I. 34.

Atys, Lydia kralı, Lydia'ya adını vermiş olan Lydos'un babası. I. 7, 94; IV. 74.

Augila vahası, Batı Mısır. IV. 172, 182, 183.

Aukhatea, Skyth boylarından. IV. 6.

Auras, Irmak, Tuna'nın kollarından. IV. 49.

Auseia'lar, Libya boylarından. IV. 180, 191.
Auskhis'ler, Libya boylarından. IV. 171, 172.
Autesion, IV. 147; VI. 52.
Autodikos, IX. 85.
Autonoos, Delphoi kahramanı. VIII. 39.
Auxesia, V. 82, 83.
Avrupa, (Europe) Anakara. I. 4, 103, 209; II. 16, 26, 33, 103; III. 96, 115, 116; IV. 36, 42, 45, 49, 89, 143, 198; V. 1, I2; VI. 33; VII. 5, 8 - 10, 20, 33, 50, 56, 73, 126, 174, 185; VIII. 51, 97, 108; IX. 14.
Axios, Irmak, Kuzey Yunanistan, Vardar. VII. 123, 124.
Azanes, Pers generali. VII. 66.
Azania, Kent, Peloponez, VI. 127.
Aziris, Kent, Libya. IV. 157, 169.
Azotos, Kent, Suriye. II. 157.

Baal, (Zeus Baal, Belos Deos) I. 181; III. 158. Zeus'e bakınız.
Babil, (Babylon) I. 74, 77, 93, 106, 153, 178 - 180, 183 - 187, 189 - 194, 196, 199, 200, 201; II. 109; III. 92, 150 - 155, 159, 160; IV. 1; VII. 62. Ekonomik ve sosyal düzen I. 192 ve sonrası. Zeus tapınağı I. 181 ve sonrası. Babil kapıları. III. 155.
Badres, Pers generali. IV. 167, 203.
Badres, Hystanes oğlu. VII. 77.
Bagaios, Artontes oğlu. III. 128.
Bagaios, Mardontes'in babası. VII. 80; VIII. 130.
Bakales'ler, IV. 171.
Bakhiad'lar, V. 92 b.
Bakis Orakl'i. VIII. 20, 77, 96; IX 43.
Baktra, Baktria, Baktrian'lar, Baktria'lılar. Doğu İran'da şimdiki Belh ve Amu Derya bölgeleri. Baktra VI. 9; IX. 113. Baktria'lılar (Baktrioi) III. 102; VII. 64, 66, 88; VIII. 113; IX. 31, 113. Baktria IV. 204. Baktrian III. 92. Baktrian'lar I. 153. Baktrion nomos IX. 113.
Barka, Libya kenti. III. 13, 91; IV. 160, 165, 167, 171, 186, 200 - 205.
Barka, İran'a sürülen Barka'lıların Baktria'da kurdukları kent. IV. 204.
Basileides, VIII. 132.
Bassakes, Pers generali. VII. 75.
Battos, Kyrene krallarının adı. Battos I. Polymnestos oğlu (İ.Ö. 631) IV. 150, 153 - 157, 159; Battos II. Arkesilaos oğlu (İ.Ö. 590) II. 181; IV. 159, 160. Battos III. (İ.Ö. 550 - 530) I. 161, 162, 163, 205.
Belbina, VIII. 125.
Belides Pylai, Babil kapılarından. III. 155, 158.
Belos, Heraklid'lerden. I. 7; VII. 61.
Bermion, Dağ, Makedonia. VIII. 138.
Bessi'ler, VII. 111.
Bias, Priene'li. I. 27, 170.
Bias, Melampos'un kardeşi. IX. 34.
Bisaltai, Trak kralı VII. 115; VIII. 116.
Bisaltes, VI. 26.
Bisanta, VII. 137.
Bistoni'ler, Trakya uluslarından. VII. 110.
Bistonis, Göl, Makedonia. VII. 109.
Bithynia, (Bithynoi) I. 28; VII. 75.
Biton, Argos'lu. I. 31.
Bizans, (Byzantion) Megara kolonisi. Istanbul. IV. 87, 144; V. 26.
Boges, VII. 107, 113.
Boibeis, Göl. Thessalia. VII. 129.
Boiotia, Bölge. Yunanistan. I. 92, 195; II. 49; V. 57, 59, 61, 74, 77, 81, 89, 91; VI. 34, 108; VII. 132, 202; VIII. 34, 38, 40, 44, 50, 66, 113, 144; IX. 2, 6, 7 b, 17, 19, 24, 31, 39, 46, 47, 67, 68, 87, 100.
Bolbitin, Nil ağızlarından. II. 17.
Boreas, Rüzgâr Tanrı. VII. 189.
Borysthenes, Irmak, Rusya, Dinyeper. IV. 5, 17, 18, 24, 47, 53, 54. 56, 71, 81, 101.
Borysthenes, Kent, Rusya. IV. 79.
Borysthenes'liler, IV. 18, 53, 78, 79.
Bosphoros, Istanbul Boğazı. IV. 83, 85 - 89, 118; VII. 10 g, 20.
Bosphoros Kimmer. IV. 12, 28, 100.

Bottiaia, VII. 123, 127, 185; VIII. 127.
Branlkhos oğulları, Apollon tapınağı orakl sözcülüğü yapan aile, Miletos, Didyma. I. 46, 92, 157 - 159; II. 159; V. 36.
Brauron, Kent ve tapınak, Attika, Yunanistan. IV. 145; VI. 138.
Briantike, VII. 108.
Brindes, liman, İtalya, Brindizi. IV. 99.
Brongos, Irmak, Tuna'nın kollarından. IV. 49.
Bryg'ler, Trakya halklarından. Anadolu'ya geçtikten sonra Phryg adını almışlardır. VI. 45; VII. 73, 185.
Bubares, Megabazos oğlu. V. 21; VII. 22; VIII. 136.
Bubastis, Mısır Tanrıçası, Artemis. II. 137, 156.
Bubastis, Kent. Mısır. II. 59, 60, 67, 137, 154, 158, 166.
Budi'ler, Med boylarından. I. 101.
Budin'ler, Skyth halklarından. IV. 21, 22, 102, 105, 108, 109, 119, 120, 122, 123, 136.
Bukolik, Nil ağızlarından. II. 17.
Bulis, VII. 134, 137.
Bura, Peloponez'deki on iki İon kentinden biri. I. 145.
Bus'lar, Med boylarından. I. 101.
Busiris, Kent. Mısır. II. 59, 61, 165.
Butakides, V. 47.
Buto, Kent. Mısır. II. 59, 63, 67, 75, 83, 111, 133, 152, 155, 156; III. 64.
Bybassos, Datça yarımadası, Anadolu. I. 174.

Dadik'ler, III. 92; VII. 66.
Daidalos, Girit labirentinden kanat takıp uçan sanatkâr. VII. 170.
Damasithymos, VII. 98; VIII. 87.
Damasos, VI. 127.
Damia, (Not 204 bakınız). V. 82, 83.
Danae, Argos kralı Akrisios kızı, Perseus'un anası. II. 91; VI. 53; VII. 61, 150.
Danaos, Belos oğlu, Aigyptos'un kardeşi. Argos kralı. II. 91, 98, 171, 182; VII. 94.
Dae'lar, Türkistan boylarından. I. 125.
Daphne, Kent, Pelusion ağzında, Mısır. II. 30, 107.
Daphnis, Abidos tyranı. IV. 138.
Dardanes, Güneydoğu Anadolu'da. I. 189.
Dardanos, Kent. Anadolu, Çanakkale bölgesi. V. 117. 43.
Dareios, Pers kralı. (521-486). I. 130, 183, 187, 209, 210, 211; II. 110, 158; III ve IV. her yerde. V. 1, 11-13, 18, 24, 25, 30, 31. 37; VII. 224. İran'da kurduğu yönetim düzeni. III. 88-97.
Dareios, Kresrkses'in oğlu. IX. 108.
Daritai'ler, III. 92.
Daskyleion, Kent, Anadolu, Marmara'da Bithynia kenti. III. 120, 126; VI. 33.
Daskylos, Lydia kralı Gyges'in babası. I. 8.
Datis, Media'lı komutan. VI. 94, 97. 98, 118; VII. 8 b, 10 b, 74. 88.
Daton, Kent, Trakya. IX. 75.
Dauli, Kent, Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 35.
Daurises, Dareios'un damadı, Pers generali. V. 116 - 118, 121, 122.
Deiokes, Med kralı. I. 16, 73, 96 - 99. 101 - 103.
Deiphonos, IX. 92, 95.
Dekeleia, Kent, Yunanistan. VI. 92; IX. 73.
Dekelos, IX. 73.
Delion, VI. 118.
Delos, Ada, Ege denizi, Kyklad'lar. I. 64; IV. 33 - 35; VI. 97 - 99, 118; VIII. 132, 133; IX. 90, 96.
Delos gölü, II. 170.
Delphoi, Kent, Yunanistan, Phokis bölgesi. Orakl'i ile ünlü dinsel merkez. Adı bu kitabın her yerinde ve sık sık geçer. Ismarlama orakl: VI. 66. Perslerin Delphoi'ye girişleri. VIII. 35.

Delta, Mısır. II. 13, 15 - 19, 41, 59, 97, 179.
Demaratos, Ariston oğlu, Sparta kralı. (510 - 490). V. 75; VI. 50, 51, 61 - 67, 70 - 75, 84; VII. 3, 101 - 104, 209, 234, 237, 239; VIII. 65.
Demarmenos, V. 41; VI. 65.
Demeter, Tanrıça. Kronos ile Rhea'nın kızı. I. 93; II. 59, 122, 123, 156, 171; IV. 198; VII. 141, 142. Demeter Aigina VI. 91; Demeter Eleusis VIII. 65; Demeter Mısır (İsis) II. 59; Demeter Mykale IX. 97; Demeter Paros VI. 134; Demeter Plataia IX. 57, 63; Demeter Skyth IV. 53; Demeter Thermopyl VII. 200.
Demokedes, III. 125, 129 - 137.
Demokritos, VIII. 46.
Demonax, IV. 161, 162.
Demonoos, VII. 195.
Demophilos, VII. 222.
Dersai'ler Trakya halklarından. VII. 110.
Derusiai'ler, Pers boylarından. I. 125.
Deukalion, Hellen'ler kralı. I. 56.
Diadromas, VII. 222.
Diaktorides, Krannon'lu. VI. 127.
Diaktorides, Eurydaıne'nin babası. VI. 71.
Didyma, Kent, Anadolu, Miletos yanında, Apollon tapınağı ve orakl'i ile ünlü dinsel merkez. VI. 19.
Dicle (Tigris) ırmak, Mezopotamia. I. 189, 193; II. 150; V. 52; VI. 20.
Dienekes, VIII. 226.
Dikaia, Kent, Kuzey Yunanistan. VII. 109.
Dikaios, Theokydes oğlu, (not 333'e bakınız). VIII. 65.
Diktynna, (Bakınız not 96). III. 59.
Dindymon, Dağ, Anadolu, Ege (Sardes bölgesi), Murat dağı. I. 80.
Diomedes, II. 116.
Dion, Kent, Kuzey Yunanistan, Athos yarımadası. VII. 22.
Dionysios, Phokaia'lı amiral. VI. 11, 12, 17.
Dionysophanes, IX. 84.
Dionysos, Tanrı, Zeus ve Semele'nin oğlu. I. 150; II. 29, 42, 47 - 49, 123, 144 - 146, 156; III. 8, 97, 111; IV. 78, 87, 108; V. 7, 67; VII. 111.
Dioskur'lar, Zeus'ün Leda'dan olma oğulları Kastor ile Polluks. Zeus bunları gökyüzüne çıkarmış, ikizler burcu ve dostluk simgesi olarak bilinirler. II. 43, 50; VI. 127.
Dipaia, IX. 35.
Dithyrambos, Thespiai'li. VII. 227.
Dober'ler, Makedon halklarından. VII. 113.
Dodona, Kent, Yunanistan, Epiros bölgesi. Zeus tapınağı ve orakl'i ile ünlü dinsel merkez. I. 46; II. 52, 53, 55, 57, 58; IV. 33; IX. 93.
Dokuz-Yol, (Ennea odoi). VII. 114.
Dolonk'lar, Trakya halklarından. VI. 34 - 36, 40.
Dolop, VII. 132.
Dor, Dor'lar, Doris ve Doris'liler. I. 6, 28, 57, 139, 144, 171; II. 171, 178; V. 68, 72, 76; VI. 53, 55; VII. 9, 93, 95, 99; VIII. 31, 32, 43, 45, 46, 66. 73, 141. Dor'ların kaynakları: I. 56. Epidauros Dor'ları: I. 146; VIII. 46; Lakedaimon Dor'ları: III. 56; VII. 102.
Dorieus, Sparta kralı Anaksandridas'ın oğlu, Kleomenes I. in kardeşi. V. 41 - 48; VII. 158, 205.
Dorieus, IX. 10.
Doriskos, Kale, Kuzey Yunanistan. V. 98; VII. 25, 58, 59, 105, 106. 108, 121.
Doros, Hellen'in oğlu. I. 56.
Doryssos, Sparta kralı. VII. 204.
Dotos, VII. 72.
Dropik'ler, Pers boylarından. I. 125.
Drymos, Kent, Yunanistan. VIII. 33.
Dryopis, Bölge, Yunanistan, Peloponez. Doris'in eski adı. I. 56; VIII. 31, 43.
Dryos Kephalai. Üç-Kafa'lar, Meşe-Kafa'lar. Yunanistan, Plataia yakınlarında. IX. 39.
Dyme, Kent, Yunanistan. Peloponez'de on iki İon kentinden biri. I. 145.

Dyras, Irmak, Yunanistan, Malis bölgesi. VI. 198.
Dysoron, Dağ, Makedonya. V. 17.

Edon'lar, Bakınız (not 171). V. 11, 124; VII. 110. 114.
Eetion, Kypselos'un babası. I. 14; V. 92.
Ege, Deniz. II. 97, 113; IV. 85; VII. 36, 55.
Eileithyia, Zeus ve Here'nin kızları, ebe tanrıça. IV. 35.
Eion, Kent, Makedonia. VII. 25, 107, 113; VIII. 118, 120.
Ekheidoros, Irmak, Makedonia. VII. 124, 127.
Ekhekrates, V. 92 b.
Ekhemos, Arkadia kralı. IX. 26.
Ekhestratos, Sparta kralı. VII. 204.
Ekhinad, Takımadalar. Yunanistan, İonia denizi. II. 10.
Elaius, Liman, Gelibolu bölgesi. VI. 140; VII. 22, 33; IX. 116, 120.
Elateia, Kent. Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 33.
Elbo, Ada. Mısır, Nil deltası kuzeyinde. II. 140.
Elea, Kent. Korsika. I. 167.
Elephantine, Kent. Mısır. II. 9, 17, 18, 28 - 31, 69, 175; III. 19, 20.
Eleon, Kent. Yunanistan, Boiotia. V. 43.
Eleusis, Kent. Yunanistan, Attika kıyılarında, Demeter tarikatı dinsel merkezi. I. 30; V. 74 - 76; VI. 64, 75; VIII. 65, 85; IX. 19, 27, 65.
Elis, Bölge. Yunanistan, Peloponez kuzeyinde. II. 160; III. 132; IV. 30, 148; VI. 70, 127; VIII. 72, 73; IX. 77.
Ellopia, Kent. Yunanistan, Euboia. VIII. 23.
Enagoras'lar, V. 70.
Enare'ler, IV. 67.
Enet'ler, (Venet'ler) İtalya. Şimdi Venedik'in bulunduğu yerde yaşıyorlardı. I. 196; V. 9.
Enien'ler, VIII. 132, 185, 198.
Enipeus, Irmak. Yunanistan, Thessalia. VII. 129.
Enkhelea'lılar, İllyria (şimdiki Dalmaçya) kıyıları halklarından. V. 61; IX. 43.
Ennea Krunos, (Dokuz çeşmeler) Atina'da. VI. 137.
Ennea odoi, (Dokuz-yol). Makedonia. VII. 114.
Eordia'lılar, Makedonia. VII. 185.
Epaphos, Mısır Tanrısı Apis'in Yunanca adı. Zeus ve İo'nun oğlu. II. 38, 153; III. 27, 28.
Ephesos, Kent. Anadolu. On iki İon kentinden birisi. I. 92, 142, 147; II. 10, 106; V. 54, 100, 102; VI. 16, 84; VIII. 103, 105, 107.
Ephialtes, VII. 213 - 215, 218, 223, 225.
Epidamnos, VI. 127.
Epidanos, Irmak. Yunanistan, Thessalia. VII. 196.
Epidauros, Kent. Yunanistan. I. 146; III. 50, 52; V. 82 - 84; VII. 99; VIII. 1, 43, 46, 72; IX. 28, 31.
Epigon'lar, IV. 32.
Epion, Kent. Yunanistan, Elis bölgesi. IV. 148.
Epistrophos, VI. 127.
Epizelos, VI. 117.
Epykides, VI. 86.
Erasinos, Irmak. Yunanistan, Peloponez, Kuzey Arkadia. VI. 76.
Erektheus, (Toprak'ın oğlu) Atina akropolünde tapınak. V. 82; VII. 189; VIII. 44, 55.
Eretria, Kent. Yunanistan, Euboia adası. I. 61, 62; V. 57, 59, 102; VI. 43, 94, 98 - 102, 106, 107, 115, 119, 127.
Eridanus, Irmak. Avrupa'nın en batısında. Herodotos böyle bir ırmağın varlığını kabul etmiyor. III. 115.
Erineos, VIII. 43.
Erinys'ler Öç alma tanrıları. IV. 149.
Ermeni, Ermenistan, Ermeni'ler. I.

72, 130, 194; III. 93; V. 49, 52, 72; VII. 73.

Erokhos, Kent. Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 33.

Erxandros, IV. 97; V. 37.

Erytheia, Ada. Bakınız not. 124. IV. 8.

Erythrai, Kent. Anadolu'da on iki İon kentinden birisi. İzmir, Çeşme yarımadasında şimdiki Ildır. I. 18, 142; VI. 8.

Erythrai, Kent. Yunanistan, Boiotia bölgesi. IX. 15, 19, 22, 25.

Erythreia, Deniz. Kızıldeniz ve Pers körfezi. I. 1, 180, 189, 202; II. 8. 11, 102, 158, 159; III. 9, 30, 93; IV. 37, 39 - 42; VI. 20; VII. 80, 89.

Erythrobolos, Kent. Mısır. II. 111.

Eryx, Sicilya'da, üzerinde Aphrodite tapınağı bulunan bir dağ. Ayrıca Herakles'in yendiği bir kralın adı. V. 43, 45.

Aryxo, Kyrene kralı Arkesilaos II. nin karısı. IV. 160.

Etearkhos, Ammon kralı. II. 32, 33.

Etearkhos, Oaxos kralı. Girit. IV. 154.

Eteokles, V. 61.

Ethiopia, (Aithiopia - Habeşistan) Aithiopes - Yanık yüzlüler anlamına gelir. II. 11, 12, 22, 28, 29, 30, 110, 139, 146, 161; III. 114; VII. 90. Ethiopia taşı: II. 86, 127, 134. Ethiopia Makrobios'ları: III. 17.

Etruria, İtalya'da koloni bölgesi. I. 94, 163; VI. 22.

Euainetos, Lakedaimon polemarkhos'larından. VII. 173.

Eualkidas, V. 102.

Euboia, Ada. Yunanistan, Khalkis ve Eretria'nın üzerinde bulundukları büyük ada. I. 146; III. 89, 95; IV. 33; V. 31, 77; VI. 100, 127; VII. 156, 176, 183, 189, 192; VIII. 4, 5, 6, 8, 13, 14, 20, 68, 69, 86.

Euelthon, Salamis kralı, Kıbrıs. IV. 162; V. 104.

Euenios, Apollonia (İonia körfezi) yurttaşı kâhin. IX. 92 - 95.

Euesperides, Bölge. Kuzey Afrika. IV. 171, 198, 204.

Eukleidés, Hippokrates'in oğlu. VII. 155.

Eumenes, VIII. 93.

Eumenid'ler tapınağı. Anadolu, Mykale. IX. 97.

Eunomos, Sparta kralı. VIII. 131.

Eupalinos, Naustrophos oğlu. Samos'da su yollarını açan Megara'lı mühendis. III. 60.

Euphemos, IV. 150.

Euphorbos, VI. 101.

Euphorion, VI. 127.

Euphorion, Aiskhylos ve Kynegeiros'un babası. II. 156; VI. 114.

Euphrates, Irmak. Fırat'a bakınız.

Euripos, Euboia adası ile Yunan anakarası Boiotia arasındaki boğaz. V. 77; VII. 173, 183; VIII. 7, 15, 66.

Europe, Fenike (Tyr) kralı Agenor'un kızı, Kadmos'un kardeşi. I. 2, 173; II. 44; IV. 45, 147.

Europe, Bakınız: Avrupa.

Europos, Kent. Anadolu, Karia. VIII. 133, 135.

Euryanax, Sparta generali. IX. 10, 53, 55.

Eurybates, Argos'lu pentathlon birincisi. VI. 92; IX. 75.

Eurybiades, Artemision ve Salamis deniz savaşlarında Sparta amirali. VIII. 2, 4, 5, 42, 49, 57 - 64, 74, 79, 108, 124.

Eurydame, Sparta kralı Leotykhidas'ın karısı. VI. 71.

Eurydemos, VII. 213.

Eurykleides, VIII. 2, 42.

Eurykrates, VII. 204.

Eurykratides, VII. 204.

Euryleon, V. 46.

Eurymakhos, Thebai'li Leontiades'in babası. VII. 205.

Eurymakhos, Thebai'li Leontiades'in oğlu. VII. 233.

Euryphon, Sparta kral soyundan. VIII. 131.
Eurypylos, Thessalia'lı Aleuad'lardan. IX. 58.
Eurysthenes, Aristodemos oğlu. IV. 147; V. 39; VI. 51, 52; VII. 204.
Eurystheus, IX. 26, 27.
Eurytos, Sparta'lı savaşçı. VII. 229.
Euthoinos, IX. 105.
Eutykhides, IX. 73.
Euxeinos, (Pontos) Karadeniz. I. 6, 72, 76, 110 ve başka yerlerde.
Evagoras, Lakonia'lı Olympiat yarışçısı. VI. 103.
Exampaios, Acı su kaynağı. Skythia. IV. 52.

Fenike, Akdeniz doğu kıyıları. I. 1, 2, 5, 105, 143; II. 32, 44, 49, 54, 56; 79, 104, 112, 116; III. 5, 6, 19, 37, 91, 107, 111, 136; IV. 38, 39, 42, 44, 147, 197; V. 46, 57, 58, 108 - 112... VI. VII. VIII. her yerde. IX. 96.
Fırat, (Euphrates) Irmak. I. 180, 184, 186, 191, 193; V. 52.

Gadeira, IV. 8.
Gaison, Irmak, Anadolu, Mykale dağı. IX. 97.
Galepsos, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 122.
Gallaika, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 108.
Gandar'lar, Hint boylarından. III. 91; VII. 66.
Garamant'lar, Libya boylarından. IV. 174, 183, 184.
Gargaphia, Kaynak. Yunanistan, Plataia kuzeyinde. IX. 25, 49, 51, 52.
Gauanes, VIII. 137.
Gebeleizis, Tanrısal ruh Zalmoxis'e verilen ad. IV. 94.
Gela, Kent. Sicilya, Dor kolonisi. VI. 23; VII. 153 - 156.
Geleon, İon'un dört oğlundan biri. Atina kabilelerinden birisi. V. 66.
Gelon, Gela tyranı. (491 - 478). VII. 145, 153 - 166, 168.
Gelon, Gelonos, Gelon'lar Skyth kenti ve halkı. IV. 102, 108, 109, 120, 136.
Gelonos, Skyth'lere göre Herakles'in oğlu. IV. 10.
Gephyra, V. 55, 57, 58, 61, 62.
Geraistos, Burun. Yunanistan, Euboia adasının güneydoğu ucu, VIII. 7; IX. 105.
Gergith'ler, V. 122; VII. 43.
Gergis, VII. 82, 121.
Germani'ler, (Kirman). Pers boylarından. I. 125.
Gerros, Irmak. Rusya, Donetz suyu. Ülke adı. IV. 19, 20, 47, 56, 71.
Geryon, IV. 8.
Getai'ler, Skyth boylarından. IV. 93, 96, 118; V. 3.
Gigonos, Kent. Makedonia. VII. 123.
Giligam'lar, Kuzey Afrika uluslarından. IV. 169, 170.
Gillos, III. 138.
Gindan'lar, Kuzey Afrika uluslarından. IV. 176, 177.
Girit (Kreta), Ada. I. 2, 65, 172, 173; III. 44, 59; IV. 45, 151, 154, 161; VII. 92, 145, 169 - 171.
Glaukos, Khios'lu. I. 25.
Glaukos, Hippolokhos oğlu. I. 147.
Glaukos, Epykides oğlu. VI. 86.
Glaukon, IX. 75.
Glisas, IX. 43.
Gnomon, Bakınız: (not 63). II. 109.
Gnuros, IV. 76.
Gobryas, Dareios'un oğlu, Pers generali. VII. 72.
Gobryas, Dareios'un kaynatası, Mardonios'un babası. Mag Smerdis'i düşüren Yedi'lerden. III. 70, 73, 78; IV. 132, 134; VI. 43; VII. 2,5, 10 g. 82, 97; IX. 41.
Gonnos, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 128, 173.
Gordias, Phrygia kralı Midas'ın babası. I. 14.
Gordias, Phrygia kralı Midas'ın oğlu. I. 35, 45.
Gorgo, II. 91.

Gorgo, Sparta kralı Kleomenes'in kızı, Leonidas'ın karısı. V. 48, 51; VII. 239.
Gorgos, Salamis kralı. Kıbrıs. V. 104, 115; VII. 98; VIII. 11.
Grifon'lar, IV. 13.
Grinnos, Thera kralı. IV. 150.
Gryneia, Anadolu'da on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.
Güneş pınarı, IV. 181.
Güneş sofrası, Ethiopia'da. III. 17 - 19, 23, 24.
Gygea, Makedonia kralı Alexandros'un kız kardeşi. V. 21; VIII. 136.
Gyges, Lydia kralı. I. 8 - 15.
Gyges, Lydia'lı Myrsos'un babası. III. 122; V. 121.
Gyges (Gygaia), Göl. Anadolu, Lydia. I. 93.
Gyndes, Irmak. Anadolu'nun güney doğusunda. Dicle'nin kollarından Diale suyu. I. 189, 190, 202; V. 52.
Gyzant'lar, Kuzey Afrika uluslarından. IV. 194.

Hades, Yeraltı ölüler ülkesi tanrısı. II. 122.
Hagias, IX. 33.
Haimos, Balkan dağları. IV. 49.
Haliakmon, Irmak. Makedonia ile Thessalia arasında akar. VII. 127.
Halies, Kent. Yunanistan, Argos. VII. 137.
Halikarnassos, Kent. Anadolu, Karia. Şimdi Bodrum. I. 1, 144, 175; II. 178; III. 4, 7; VII. 99; VIII. 104.
Halizon'lar Skyth boylarından. Aşağı Rusya. IV. 17, 52.
Halys, Irmak. Anadolu, Kızılırmak. I. 6, 28, 72, 75, 103, 130; V. 52, 102; VII. 26.
Hamilkar, Kartaca kralı. VII. 165 - 167.
Hannon, Hamilkar'ın babası. VII. 165.
Harmamithres, Pers generali. VII. 88.
Harmatides, VIII. 227.
Harmodios, Atinalı. Tyran Hippias'ı öldürenlerden. V. 55; VI. 109, 123.
Harmokydes, IX. 17.
Harpagos, İonia ve Karia'yı Pers imparatorluğuna katan Med generali. I. 80, 108 - 113, 117 - 120, 123, 127, 129, 162, 164, 165, 168, 169, 171, 174 - 177.
Harpagos, Pers generali. VI. 28, 30.
Hazer (Kaspia), Deniz. I. 202 - 204; IV. 40.
Hebros, Irmak. Trakya, Meriç. IV. 90; VII. 59.
Hegesandros, Miletos'lu tarihçi (logograph) Hekataios'un babası. V. 125; VI. 137.
Hegesikles, Sparta kralı. I. 65.
Hegesilaos, Sparta kralı. VII. 204.
Hegesilaos, Sparta kralı Hippokratides'in oğlu. VIII. 131.
Hegesipyle, Trakya kralı Oloros'un kızı, Miltiades II. nin karısı, Kimmon II. nin annesi. VI. 39.
Hegesistratos, Elis'li kâhın. IX. 37, 38, 41.
Hegesistratos, Aristagoras oğlu. IX. 90 - 92.
Hegesistratos, Peisistratos oğlu. Sigeion tyranı. V. 94.
Hegetorides, Kos'lu. IX. 76.
Hekataios, Miletos'lu tarihçi (550 - 475). II. 143; V. 36, 125, 126; VI. 137.
Hektor, Troya kralı Priamos ve Hekabe'nin oğlu. Troya savaşları kahramanı. II. 120.
Helene, Tyndareus'un kızı, Menelaos'un karısı. I. 3; II. 112, 113, 115 - 120; V. 94; VI. 61; IX. 73.
Helike, Peloponez'de on iki İon kentinden birisi. I. 145.
Heliopolis, Kent. Mısır. II. 3, 7 - 9, 59, 63, 73.
Helisykia, VII. 165.
Hellas ve **Hellen'ler,** I. 58; II. 56, 143, 144, 154; III. 26, 115; IV. 6, 45, 48, 52, 78, 110, 155; VI. 98; VIII. 135; IX. 16. Yunan maddesine bakınız.

Helle, Athamas kızı. Hellespontos'a adını veren kız. VII. 58.
Hellen, Hellen'lerin atası. I. 56.
Hellespontos, Çanakkale boğazı. I. 57; III. 90; IV. 38, 89, 138, 144; V. 1; VII. 56, 95, 188; VIII. 56. Hellespontos üzerine kurulan gemi-köprü: VII. 33 ve sonrası.
Heloros, Irmak, Sicilya. VII. 154.
Hephaistia, Kent. Lemnos adası. VI. 140.
Hephaistopolis, Samos'lu. II. 134.
Hephaistos, Mısır tanrısı Ptah. II. 2. 3. 99, 101. 108, 110, 136, 141, 142. 147, 151, 153; III. 37. Mısır, Memphis'de Hephaistos tapınağı: II. 112, 121, 176.
Hephaistos, Yunan tanrısı. VIII. 98.
Heraion, Kent. Marmara denizinin kuzey kıyılarında. Öbür adları: Perinthos, Herakleia. Şimdiki Marmara Ereğlisi. IV. 90.
Herakleia, Kent. Sicilya. V. 43.
Herakleides, Mylasa'lı. V. 121.
Herakleides, Kyme'li Aristodikos'un babası. I. 158.
Herakleides, Kyme'li Aristagoras'ın babası. V. 37.
Herakles, Kahraman. Zeus ile Alkmene'nin oğlu. I. 7; II. 42 - 45, 83, 113, 145, 146; IV.8 - 10, 59, 82; V. 43, 63, 204, 220; VI. 53, 108, 116; VII. 176, 193, 198, 204; VIII. 43, 131. Herakles Oğulları-Lydia Kral ocağı: I. 7, 13, 14, 91. Herakles oğulları. Sparta kral ocağı: V. 43; VII. 208; VIII. 114; IX. 26, 27, 33. Herakles Direkleri (Gibralter-Cebelitarık): I. 203; II. 33; IV. 8, 42, 43, 152, 181, 185, 196; VIII. 132.
Here, Tanrıça. I. 31; II. 50, 178, 182; IV. 88; IX. 98. Heraion: Here Tapınağı: Korinthos'da: V. 92 g. Plataia'da: IX. 52, 53, 61, 69. Samos'da (Herodotos, bildiğimiz tapınakların en büyüğü, diyor): I. 70; III. 123; IV. 88. 152; VII. 81, 82; IX. 96.
Hermapolis, Kent. Mısır. II. 67.
Hermes, Tanrı. II. 51, 138, 145; V. 7.
Hermione, Kent. Yunanistan, Peloponez. III. 59; VII. 6; VIII. 43, 72, 73; IX. 28, 31.
Hermippos, VI. 4.
Hermolykos, IX. 105.
Hermophantos, V. 99.
Hermos, Irmak. Anadolu, Ege bölgesi. Gediz çayı. I. 55, 80; V. 101.
Hermotimos, VIII. 104 - 106.
Hermotybi'ler, Mısır askerleri. II. 164, 165, 168; IX. 32.
Herodotos, Halikarnassos'lu. I. 1.
Herodotos, Basileides oğlu. VIII. 132.
Herophantos, Parion tyranı. IV. 138.
Herpys, IX. 38.
Hesiodos, Askra (Boiotia)lı ozan. (İ.Ö. VIII. yy.). II. 53; IV. 32
Hestia, Tanrıça. Kronos'la Rhea'nın kızı, Zeus ve Here'nin kardeşi. Skyth dilinde Tabiti. II. 50; IV. 59, 127.
Hieron, Syrakusa tyranı. VII. 156.
Hieronymos, IX. 33.
Himera, Kent. Sicilya. VI. 24; VII. 165.
Hint, Hindistan, Hintliler (İndoi), III. 38, 94, 97 - 102, 104 - 106; IV. 40, 44; V. 3; VII. 9, 65, 70, 86; VIII. 113; IX. 31. Hint köpekleri: I. 92; VII. 187.
Hipparkhos, Peisistratos oğlu. V. 55 - 57, 62; VI. 123; VII. 6.
Hippias, Atina tyranı. I. 61; V. 55, 62, 91 - 94, 96; VI. 102, 107 - 109. 121.
Hippokleides, VI. 127 - 129.
Hippoklos, IV. 138.
Hippokoon, V. 60.
Hippokrates, Atina kralı Kleisthenes'in kardeşi, Perikles'in büyük babası. VII. 131.
Hippokrates, Gela tyranı. (498 - 491) VI. 23; VII. 154, 155.
Hippokrates, Atina tyranı Peisistratos'un babası. I. 59; V. 65; VI. 103.
Hippokrates, Sybaris'li (İtalya). VI. 127.
Hippokratides, VIII. 131.

Hippoleo, Burun. Kuzey Karadeniz, Stanislas burnu. IV. 53.
Hippolokhos, Glaukos'un babası. I. 147.
Hippomakhos, Leukas'lı kâhin. IX. 38.
Hipponikos, VI. 121; VII. 151.
Histiaia, Kent. Yunanistan. Euboia. VIII. 23 - 25. Histiaiotis. VII. 175.
Histiaios, Lysagoras oğlu. Miletos tyranı. IV. 137 - 139, 141; V. 11, 23 - 25, 30, 35, 36, 106 - 108, 124; VI. 1 - 6, 26 - 30, 46; VII. 10 c.
Histiaios, Tymnes oğlu, Termara (Karia) tyranı, Kserkses donanmasında komutan. V. 37; VII. 98.
Histiaios, Samos'lu. VIII. 85.
Histiaiotis, Bölge. Thessalia kuzeyi. I. 56.
Homeros, II. 23, 53, 116, 117; IV. 29, 32; V. 67; VII. 161.
Hoples, İon'un oğullarından. V. 66.
Horos (Oros), Mısır tanrısı Osiris'in oğlu. Mısır dilinde Apollon. II. 144, 156.
Hyakinthos Bayramları. Bakınız (not 364). IX. 7, 11.
Hyampeia tepesi, Delphoi'de. VIII. 39.
Hyampolis, Kent. Yunanistan, Phokis. VIII. 28, 33.
Hyat'lar, (Hyatai) Sikyon filelerinden. V. 68.
Hybla, Kent. Sicilya. VII. 155.
Hydarnes, Sisamnes'in babası. VII. 66.
Hydarnes, Mag Smerdis'i deviren Yediler'den. III. 70.
Hydarnes, Hydarnes oğlu. Pers generali, Ölümsüzler birliğinin komutanı. VI. 133; VII. 83, 135, 211, 215, 218; VIII. 113, 118.
Hydres, Ada. Peloponez kıyılarında. Şimdiki Hydra. III. 59.
Hylle'ler, V. 68.
Hyllos, Herakles Oğullarından. VI. 52; VII. 204; VIII. 131; IX. 26.
Hyllos, Irmak. Anadolu. Gediz'in kollarından. I. 80.
Hymaies, Pers generali. V. 116, 122.
Hymessos, Dağ. Yunanistan, Attika. VI. 137.
Hypakhai'ler, Kilikia'lıların eski adları. VII. 91.
Hypakyris, Irmak. IV. 47, 55, 56. Bakınız (not 132).
Hypanis, Irmak. IV. 17, 18, 47, 52, 53, 81. Bakınız (not 132).
Hyperanthes, Dareios'un oğlu. VII. 224.
Hyperborelıler, Skyth boylarından. IV. 13, 32 - 36.
Hyperokhe ,Hyperbore'li kız. IV. 33, 35.
Hyrgis, Irmak. Bakınız (not 132).
Hyria, Kent. İtalya. VII. 170.
Hyrkania, Hazer denizi yörelerinde. III. 117; VII. 62.
Hyroiades, I. 84.
Hysiai, Kent. Yunanistan, Boiotia. V. 74; VI. 108; IX. 15. 25.
Hysseldomos, VII. 98.
Hystanes, VII. 77.
Hystaspes, Dareios'un babası. I. 183, 209, 210; III. 70, 71, 88, 140; IV. 83, 91; V. 30, 73; VI. 98; VII. 1, 10, 11, 224.
Hytenna, III. 90.

İadmon, Samos'lu. II. 134.
İakkhos, Tanrı. Eleusis myster'leri. VIII. 65.
İalysos, Kent. Rodos adası. I. 144.
İamid'ler, V. 44; IX. 33. Bakınız (not 187).
İanysos, Kent. Arabistan. Şimdiki Gazza'nın güneyinde. III. 5.
İapygia, Bölge. İtalya, Taranto körfezi. III. 138; IV. 99; VII. 170.
İardanos, I. 7.
İason (Jason) Argo gemisi seferinin kahramanı. IV. 179; VII. 193.
İatragoras, V. 37.
İbanollis, V. 37, 121.
İberia, İspanya. I. 163.
İda, Dağ ve Bölge adı. Çanakkale, Kaz dağları. I. 151; VII. 42.
İdanthyrsos, Skyth kralı. IV. 76, 120, 126.

İdrias, Bölge. Anadolu, Karia. V. 118.
İkaros, Ada. Ege denizi. Sporad'lardan. VI. 95. İkaros denizi: VI. 96.
İkhnai, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 123.
İkhthyophag'lar, (Balık yiyenler) Mısır halklarından. III. 19 - 23, 25, 30.
İlion, (Troya). Anadolu, kuzey batı, Çanakkale yöresi. I. 5; II. 10, 117, 118, 120; V. 94, 122; VII. 20, 42, 161.
İlissos, VII. 189.
İllyria, Yunanistan Kuzeybatısı, Adriyatik kıyıları. I. 196; IV. 49; VIII. 137; IX. 43.
İlyada, (İlias) Homeros destanı. II. 116, 117.
İmbros, Ada. Kuzey Ege. İmroz. V. 26; VI. 41, 104.
İnakhos, Argos'un tanrısal kralı, Okeanos ile Thetis'in oğlu. I. 1.
İnaros, Mısır kralı Psammetikos'un oğlu. III. 12, 15; VII. 7.
İndos, Irmak. Kuzey Hindistan. IV. 44.
İno, VII. 197.
İntaphrenes, Mag Smerdis'i düşüren Yediler'den. III. 70, 78,118, 119.
İnyx, Kent. Sicilya. VI. 23, 24.
İo, Irmak tanrıçası. İnakhos kızı. Yunanistan, Argos. I. 1, 2, 5; II. 41.
İolkos, V. 94.
İon, İon'ların atası. V. 66; VII. 94; VIII. 44.
İonia ve İonia'lılar. Kentleri: Anadolu'da, I. 142. Yunanistan'da, I. 145. İon dili I. 142. İstros köprüsü başında İonia tyranları IV. 137, 138. İonia ayaklanması (Pers' lere karşı) V. 28 ve sonrası.
İonia körfezi, Adriyatik denizi. VI. 127; IX. 92. İonia denizi VII. 20.
İphigenia Agamemnon kızı. IV. 103. Bakınız (not 142).
İphikles, IX. 116.
İpnoi VII. 188.
İrasa, Libya'da. IV. 158, 159.
İs, Kent ve ırmak adı. Babil. I. 179.
İsagoras, V. 66, 72, 74.
İsis, Mısır tanrısı. Yunanistan'da Demeter. II. 41, 42, 59, 61, 156, 176; IV. 186.
İskhenoos, VII. 181; VIII. 92.
İsmaris, Göl. Trakya, Dedeağaç. VII. 109.
İsmenios, Apollon tapınağı ve orakl'i Yunanistan, Thebai. I. 52, 92; V. 59; VIII. 134.
İssedon'lar Skyth uluslarından. Ural bölgesi. I. 201; IV. 13, 16, 25, 26, 27, 32.
İsthmos, Yunanistan. Peloponez yarımadasını ana karaya bağlayan kıstak (1893'te Korint kanalı açılmıştır). VIII. 139, 172, 173, 175, 177, 207, 235; VIII. 40, 49, 56, 57, 60 a, 63, 71, 72, 74, 79, 121, 123; IX. 7 - 10, 12, 13, 15, 19, 26, 27, 81.
İstria, Kent. Karadeniz, Tuna ağzı. Miletos kolonisi. II. 33; IV. 78.
İstros, Irmak. Tuna. I. 202; II. 26, 33, 34; IV. 47, 51 ve sonrası; V. 9, 10; VII. 104.
İtalya, (İtalia) I. 24, 145; III. 136, 138; IV. 15; V. 43; VI. 127; VIII. 62.
İtanos, Kent. Girit. VI. 151.
İthamitres, VII. 67.
İthamitres, VIII. 130; IX. 102.
İthome, IX. 35.
İyrkai'ler, Skyth boylarından. IV. 22.
İzmir, (Smyrna) Anadolu'da on iki Aiol kentinden birisi. I. 14, 16, 94, 143, 149, 150; II. 106.

Kabalia, Bölge. Anadolu Lydia ve Lykia arası. III. 90.
Kabal'ler, VII. 77.
Kabir'ler, III. 37. Kabir sırları II. 51, (not 57).
Kadmos, Tyr kralı Agenor'un oğlu. Thebai'lilerin atası. II. 49, 145; IV. 147; V. 57, 58, 59, (not 155).

Kadmos'lular: I. 56, 146; IV. 147; V. 57, 61; IX. 27. Yunanistan'a yazıyı getiriyorlar: V. 58, 59. Kadmos zaferi: I. 166.

Kadmos, Kos'lu Skythes oğlu. VII. 163, 164.

Kadytis, Kent. Filistin, Gazza. II. 159; III. 5.

Kaikos Irmak. Anadolu, Ege, Bakırçay. VII. 42. Kaikos Ovası: VI. 28.

Kaineid'ler V. 92 b.

Kalamoi, Samos adası kıyılarında. IX. 96.

Kalantia (Kallatiai) Hintlileri. III. 97.

Kalasiri'ler, Mısır'da asker sınıfı. II. 164, 166, 168; IX. 32.

Kalkhas, VII. 91.

Kalkhedon, Kent, Istanbul, Kadıköy. IV. 85, 144; V. 26; VI. 33.

Kallatebos, Kent. Anadolu, Lydia - Phrygia sınırında. VII. 31.

Kallatiai (Kalantia) Hintlileri. III. 38.

Kalliades, Atina arkhont'u (480 - 479). VIII. 51.

Kallias, İamid'lerden, Elis'li kâhin. V. 44, 45.

Kallias, Atinalı. VII. 121, 122.

Kallias, Yukarıkinin torunu. VII. 151.

Kallikrates, IX. 72, 85.

Kallimakhos, Atina polemarkhos'u (490 - 489). VI. 109 - 111, 114.

Kalliphon, III. 125.

Kallipolis, Kent. Sicilya. VII. 154.

Kallipidai'ler Skyth boylarından. IV. 17.

Kalyndos'lular, VII. 99.

Kalynda, I. 172; VIII. 87. (not 343)

Kamarina, Kent. Sicilya. VII. 154, 156.

Kambyses, Kyros oğlu. Pers kralı (529 - 522). I. 208; II. 1, 181; III. her yerde. IV. 165, 166; V. 25; VII. 1, 8 a, 18, 51.

Kambyses, Kyros'un babası. I. 46, 73, 107, 108, 111, 122, 124, 207; III. 69; VII. 11.

Kamikos, Kent. Sicilya. VII. 169, 170.

Kamiros, Kent. Rodos adası. I. 144.

Kamastraion, Burun. Makedonia, Pallene yarımadası. VII. 123.

Kamp'lar, (Stratopeda) II. 154.

Kampsa, Kent. Makedonia, Therma (Selânik) körfezi sınırı. VII. 123.

Kandaules, Sardes kralı. I. 7, 8, 103.

Kandaules, Damasithymos'un babası. VII. 98.

Kane, Dağ. Anadolu, Balıkesir dolayları. VII. 42.

Kanobos, Kent. Mısır. Ayrıca Nil ağızlarından birinin adı. II. 15, 17, 97, 113, 179.

Kaphereus, Burun. Yunanistan, Euboia adası. VIII. 7.

Kappadokia, Bölge. Orta Anadolu, Toros dağlarıyla Karadeniz arası. I. 71, 72, 73, 76; V. 49, 52; VII. 26, 72.

Kar, Karia'ya adını veren kişi. Lydos ve Mysos'un kardeşi. I. 171.

Karadeniz, Euxeinos'a bakınız.

Kardamyle, Kent. Yunanistan, Lakonia. VIII. 73.

Kardia, Kent. Gelibolu yarımadası, Saros körfezi. VI. 33, 36, 41; VII. 58; IX. 115.

Kerene, Kent. Anadolu, Mysia. VII. 42.

Karenos, VII. 173.

Karia, Anadolu, güneybatı. I. 28, 142, 146, 171, 172, 174, 175; II. 61, 152, 154, 163; III. 11, 90; V. 88, 103, 117, 122; VI. 25; VII. 31, 97, 195; VIII. 19, 135. Karia'lı kadınlar: I. 146.

Karkinitis, Skyth kenti. IV. 55, 99.

Karneios, (Apollon bayramları) VII. 206; VIII. 72. Bakınız (not 311).

Karpathos, Ada. Ege, Girit kuzeyinde. III. 45.

Karpis, Irmak, Tuna kollarından. IV. 49.

Kartaca, (Karkhedon) ve Kartaca'lılar. I. 166, 167; III. 17, 19; IV.

43, 195, 196; V. 42; VI. 17; VIII. 158, 165 - 167.
Karyanda, Ada. Anadolu, Karia. IV. 44.
Karystos, Kent. Yunanistan, Euboia. IV. 33; VI. 99; VIII. 66, 112, 121; IX. 105.
Kasaınbos, VI. 73.
Kasandane, Pharnaspes'in kızı, Kyros'un karısı, Kambyses II. nin anası. II, 1; III. 2, 3.
Kasion, Dağ. Mısır, Serbonis gölü yanında. II. 6, 158; III. 5.
Kasmene, Kent. Sicilya. VII. 155.
Kaspatyros, Kent. Asya, Paktyika. III. 102; IV. 44. Bakınız (not 105).
Kaspian'lar, Ulus. Hazer denizi bölgesi. III. 92, 93; VIII. 67, 86.
Kassiterid adaları. III. 115. Bakınız (not 107).
Kastalia çeşmesi. Yunanistan, Delphoi. VIII. 39.
Kasthanaia, Kent. Yunanistan, Thessalia. VII. 183, 183.
Kataraktes, Irmak. Anadolu, Phrygia. Dinar. yakınlarında. VII. 26.
Katiari'ler, Skyth boylarından. IV. 6.
Kaukasa, Khios adasında. V. 33.
Kaukasion Opos - Kafkas dağları. I. 104. Kaukasis opos: III. 97. Kaukasos: I. 203, 204; IV. 12.
Kaukon'lar, I. 147; IV. 148.
Kaunos, Kent. Anadolu, Karia. Köyceğiz dalyanı ağzında. I. 171, 172, 176; IV. 148.
Kaystrobios, IV. 13.
Kaystros, Irmak. Anadolu, Ege, Küçük Menderes. V. 100.
Kea'lılar, Kea-Keos adası. Ege, Kyklad'lardan. IV. 35; V. 102; VIII. 1, 46.
Kekrops, Atina kralı. VIII. 44. Kekropid'ler: VIII. 44. Kekrops toprağı: VII. 141.
Kelainai, Kent. Anadolu, Güney Phrygia. VII. 26.
Kelees, V. 46.
Kelt'ler, II. 33; IV. 49.
Keos, Ada. Ege, Kyklad'lardan. VIII. 1, 76.
Kephalonia, Ada, Adriyatik denizi. IX. 28.
Kephen, Eskiden Yunanlıların Pers'lere verdikleri ad. VII. 61.
Kepheus, Belos oğlu. Ethiopia kralı, Andromeda'nın babası. VII. 61. 150.
Kephisos, VII. 178 VIII. 33.
Kerameikos körfezi. Anadolu, Karya, Bodrum körfezi, Cova. I. 174.
Kerkasoros, Kent. Mısır. II. 15, 17, 97.
Kerkyra, Ada. Adryatik denizi. Korfu. III. 48, 49, 52. 53; VII. 145, 168.
Kerkop'lar, VII. 216.
Khaldea'lılar, Asur boylarından. Babil'de Zeus-Baal tapınağı rahipleri. I. 181, 183; VII. 63. Khaldea'lılar kapısı (Khaldaion pylai) Babil kentinin kapılarından: III. 155.
Khalcstra, Kent. Makedonia. VII. 123.
Khalkis, Kent. Yunanistan, Euboia adasının batı kıyısında. V. 74, 77, 91, 99; VI. 100, 118; VII. 183, 185, 189; VIII. 1, 44, 46, 127; IX. 28, 31.
Khalyb'ler, Anadolu uluslarından. Halys (Kızılırmak) doğusu. I. 28.
Kharadra, Kent, Yunanistan, Phokis. VIII. 33.
Kharaxos, Mitylene'li kadın şair Sappho'nun kardeşi. II. 135.
Kharilaos, Sparta'lı. VIII. 131.
Kharilaos, Samos'lu. III. 145, 146.
Kharit'ler, (Kharites) Sevinç tanrıçaları. II. 50. Kharit'ler Tepesi (Khariton lophos): IV. 175.
Kharopinos, V. 99.
Khemmis, Ada. Mısır, Buto yanındaki gölün içinde. II. 156, 165.
Kheops, Mısır kralı (2600 suları). II. 124, 126, 127, 129.
Khephren, Mısır kralı. II. 127, 129.
Kherasınis, VII. 78.
Khersis, Salamis (Kıbrıs) kral so-

yundan. V. 104, 113; VII. 93; VIII. 11.

Khersonesos, (Yarımada). Bybassos, Datça, Tekir burnu, Knidos: I. 174. Hellespontos, Çanakkale: IV. 137, 143; VI. 33 - 41, 103, 104, 140; VII. 22, 33, 58; VIII. 130; IX. 114. 116, 118, 120. Taurika, Kırım: IV. 99, 100.

Khileos, IX. 9.

Khilon, I. 59; VII. 235.

Khilon, Demarmenos oğlu. VI. 65.

Khios, Ada. Ege denizi, Sakız adası. I. 18, 142, 160, 161, 164, 165; II. 135, 178; V. 33, 34, 98; VI. 2, 5, 8, 15, 16, 26, 27, 31; VIII. 106, 132; IX. 106.

Khoaspes, Irmak, Susa yanında. I. 188; V. 49, 52.

Khoireai, Yunanistan, Euboia'da. VI. 101.

Khoiriatai. Sikyon filelerinden. V. 68.

Khoiros, VII. 170.

Khorasmi'ler. Hazer denizi doğusunda (Harezm) yaşayan uluslardan. III. 93, 117; VII. 66.

Khromios, I. 82.

Kıbrıs, (Kypros) I. 72, 105, 199; II. 79, 182; III. 19, 91; IV. 162, 164; V. 9, 31, 49, 104, 108 - 116; VII. 98, 99; VIII, 68, 100. Kıbrıs Destanı (Kypria) II. 17.

Kikon'lar, Trakya halklarından. VII. 59. 108, 110.

Kilikia, Bölge, Anadolu. I. 28, 72, 74; II. 17, 34; III. 90; V. 52, 108; VI. 43, 95; VIII. 14; IX. 107.

Kiliks, Agenor oğlu. Kilikia'ya adını vermiştir. VII. 91.

Killa, Kent. Anadolu. On iki Aiol kentinden birisi. I. 149.

Kimmer'ler, Trakya uluslarından. I. 6, 15, 16, 103; IV. 1, 11 - 13, 45; VII. 20. Kimmer'ler Bosphoros'u (boğazı): IV. 12, 28, 45, 100. Kimmer Kaleleri: IV. 12.

Kimon, Miltiades, I. in babası. VI. 34, 38, 39, 40, 103, 137, 140.

Kimon, Miltiades II. nin oğlu. VI. 136; VII. 107.

Kindye, Kent. Anadolu, Karia. V. 118.

Kineas, Thessalia kralı. V. 63.

Kinyps, Irmak ve bölge adı. Libya. IV. 175, 198; V. 42. Bakınız (not 163).

Kios, Marmara güney kıyısında Mysia kenti, Miletos kolonisi. Gemlik. V. 122.

Kissia, Babil'in kuzeyinde. III 91; V. 49, 52; VII. 62, 86, 210; VI. 119. Kissia kapıları, Babil'de. III. 155, 158.

Kithairon, Dağ. Yunanistan. Boiotia. VII. 141; IX. 19, 25, 38, 39, 51, 56, 69.

Klazomenai, Kent. Anadolu, Çeşme yarımadasında on iki İon kentinden birisi. I. 16, 51, 142; II. 178; V. 123.

Kleades, IX. 85.

Kleandros, VI. 83.

Kleandros, Gela tyranı. VII. 154.

Kleandros, Hippokrates oğlu. VII. 155.

Kleides, (Kıbrıs anahtarı) V. 108.

Kleinias, Alkibiades'in oğlu. VIII. 17.

Kleisthenes, Sikyon tyranı (600 - 565). V. 67 - 69; VI. 126, 128 - 131.

Kleisthenes, Megakles oğlu (not 194). V. 66, 69, 70, 72, 73; VI. 131.

Kleobis, I. 31.

Kleodaios, VI. 52; VII. 204; VIII. 131.

Kleombrotos, Anaxandridas oğlu, Leonidas'ın kardeşi, Pausanias'ın babası. IV. 81; V. 32, 41; VII. 205; VIII. 71; IX. 10. 64, 78.

Kleomenes, Sparta kralı. (520 - 490). III. 148; V. 39, 41, 42, 48 - 50, 54; VI. 50, 51, 108; VII. 148, 205, 239. (Not 185).

Kleonai, Kent. Makedonia, Athos yarımadası. VII. 22.

Knidos, Kent. Anadolu. Karia. Datça yarımadası, Tekir burnu. I.

144, 174; II. 178; III. 138; IV. 164.
Knoithos, VI. 88.
Knossos, Kent. Girit. III. 122.
Kobon, VI. 66.
Kodros, I. 147; V. 65, 76; IX. 97.
Koes, Mytilene tyranı. IV. 97; V. 11. 37, 38.
Koila, (Sığlık) Euboia kaya sığlıkları: VIII. 13, 14. Khios'da: VI. 26.
Koinyra, Bakınız: Ainyra.
Kolaios, IV. 152.
Kolaxais, Skyth'lerin atası. IV. 5, 7.
Kolias, VIII. 96.
Kolkhis, Bölge, Doğu Karadeniz ile Kafkas dağları arası. I. 2, 104; II. 104, 105; III. 97; IV. 37, 40, 45; VII. 62, 79.
Kolossai, Kent. Anadolu, Phrygia. VII. 30.
Kolophon, İon kenti. Anadolu, Lydia.. 14, 16, 142, 147, 150.
Kombreia, Kent. Makedonia. VII. 123.
Kompsatos, Irmak. Makedonia. VII. 109.
Kontadestos, Irmak. Trakya, Ergene'nin kollarından. IV. 90.
Kopais gölü, Yunanistan, Boiotia. VIII. 135
Koressos, Kent. Anadolu, Ephesos bölgesinde. V. 100.
Korinthos, Kent. Peloponez kuzey bölümünde. I. 14, 23, 24, 50, 51; II. 167, 168; III. 48 - 50, 52, 53; IV. 162, 180; V. 75, 87, 92, 93; VI. 89, 108, 128; VII. 202. VIII. 1, 21, 43, 45, 61, 72, 79, 84; IX. 28, 31, 69, 95, 102, 105.
Korobios, IV. 151 - 153.
Koronai, V. 79.
Korydallos, VII. 214.
Korykos mağarası. Yunanistan, Delphoi. VIII. 36.
Korys, Irmak. Arabistan. III. 9.
Kos, Ada. Güney Ege. İstanköy. I. 144; VII. 99, 163, 164; IX. 76.
Kotys, IV. 45.
Kranai, Atina'lıların eski adları. VIII. 44.
Kranaspes, III. 126.
Krannon, Kent. Yunanistan, Thessalia. VI. 127.
Krathis, Irmak. Peloponez. I. 145.
Krathis, Irmak. İtalya. I. 145; V. 45.
Kremnes, (Dik bayır) Liman. Azak denizi. IV. 20, 110 (not 127).
Kreston, I. 57; V. 3, 5; Paionike Krestonike: VII. 124; Krestonai: VII. 127; VIII. 116 (not 167).
Kreta, Bakınız: Girit.
Kretines, Magnesia'lı. VII. 190.
Kretines, VII. 165.
Krinippos, VII. 165.
Krios, VI. 50, 73; VIII. 92.
Krisa ovası, Yunanistan, Delphoi. VIII. 32.
Kritalla, Kent. Anadolu, Kappadokia. VII. 26.
Kritobulos, Kyrene'li. II. 181.
Kritobulos, Torone'li VIII. 127.
Krobysos'lar, Trakya uluslarından. IV. 49.
Kroisos, Lydia kralı (561 - 546). I. 6, 26 - 38, 40, 43 - 51, 53 - 56, 59, 65, 67, 69 - 71, 73 - 81, 83, 85 - 92, 95, 141, 153, 155, 156, 207, 208, 211; III. 14, 34, 36, 47; V. 36; VI. 37, 38, 125, 127; VII. 30; VIII. 35, 122.
Krokodeilos, Kent. Mısır. II. 148.
Krophi, Dağ. Mısır. II. 28.
Krossaia, Ülke. Yunanistan, Therma (Selânik) körfezi sınırında. VII. 123.
Kroton, Kent. Güney İtalya. III. 131, 136 - 138; V. 44, 45, 47; VI. 21; VIII. 47.
Ksanthippos, Atina'lı. Ariphron oğlu, Perikles'in babası. VI. 131, 136; VII. 33; VIII. 131; IX. 114, 120.
Kseinagoras, IX. 107.
Kserkses, Pers kralı (485 - 465). I. 183; IV. 43; VI. 98; VII. 2 - 11 ve sonrası; VIII. 24 - 26, 34, 50 - 54, 114 - 120; IX. Her yerde. Trakya ve Thessalia üzerine yürüyüşü: VII. 108. Ordu sayımı: VII. 184 - 186; Yunanistan'dan geri çekilişi: VIII. 97. Ordusunun oluşumu ve

şefleri: VII. 61. Kserkses'e boyun eğen Yunan ulusları: VII. 132.
Ksuthos, VII. 94; VIII. 44.
Kuphagoras, VI. 117.
Kurion, Kent. Kıbrıs. V. 113.
Kutsal atlar, (Nasaion) I. 189; VII. 40.
Kyaneia adaları. IV. 85, 89.
Kyaxares, Med kralı. (625 - 585). I. 6, 46, 73, 74, 103, 106, 107.
Kybeba, (Kybele) Ana-Kutsal ana. I. 80; IV. 76. Sardes'de Kybeba tapınağı (not 26 ve 210). V. 102.
Kydippe, VII. 165.
Kydonia, Kent. Girit. III. 44, 59.
Kydrara, Kent. Anadolu, Lydia - Phrygia sınırında. Öbür adı Hierapolis, şimdi Pamukkale (Denizli). VII. 30.
Kyklad adaları. Ege denizi. V. 30, 31.
Kyllyrioi, VII. 155.
Kylon, V. 71 (not 198).
Kyme, Kent. Anadolu'da on iki Aiol kentinden birisi. I. 149, 157 - 160; V. 23; VII. 194; VIII. 130.
Kynegeiros, VI. 114.
Kyneos, VI. 101.
Kynet'ler, Avrupa'nın en batısında yaşayan uluslardan. II. 33; IV. 49.
Kyniskos, V. 71.
Kyno, Kyros'u büyüten kadın. I. 110, 122.
Kynosarges, Herakles kutsal alanı. Yunanistan, Attika. V. 63; VI. 116.
Kynosura burnu. Yunanistan, Salamis adası. VIII. 76, 77.
Kynuria'lılar. Yunanistan Peloponez halklarından. VIII. 73.
Kypselos, Korinthos tyranı (613 - 583). I. 14, 20, 23; III. 48; V. 92, 95; VI. 128.
Kypselos, Atinalı. Miltiades'in babası. VI. 34 - 36 (not 221).
Kyranis, Ada. Libya. IV. 195.
Kyrene, Kent. Kuzey Afrika. Kirenaika. II. 32, 33, 96, 161, 181, 182; III. 13, 91, 131; IV. 152, 154 - 156, 159 - 161, 164, 169 - 171, 186, 199, 203; V. 47.
Kyrnos, Herakles'in oğlu. I. 167.
Kyrnos, Korsika adası. I. 165 - 167; II. 165.
Kyrnos, Kent. IX. 105.
Kyros, Pers kralı (559 - 529). I. 46, 54, 71, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 84, 86 - 90, 95. Doğumu, yetişmesi, iktidarı ele alması: I. 108, 113 - 116, 120 - 130, 141, 143, 151 - 157, 160, 162, 169, 177, 178, 188 - 190, 201, 202, 204 - 213. Massaget savaşı ve ölümü: I. 214; II. 1. III. 159, 160; IV. 165; V. 52; VII. 2,8 a, 11, 18, 51, 64, 69, 78; IX. 122.
Kythera, Ada. Yunanistan, Peloponez'in güneyindeki büyük ada. I. 82, 105; VII. 235.
Kythnos, Ada. Ege denizi. Kyklad'lardan. II. 90; VIII. 46, 67.
Kytissoros, VII. 197.
Kyzikos, Kent. Marmara, Kapıdağ kıstağında. IV. 14, 76; VI. 33.

Labda, Korinthos'lu Amphion kızı, Eetion'un karısı ve Kypselos'un annesi. V. 92 b. c.
Labdakos, V. 59.
Labranda, Kent. Anadolu, Karia. Milas yakınında. V. 119.
Labynetos, Babil kralı Nebukadnezar II. (604 - 562). I. 74.
Labynetos, Babil kralı (556 - 538). Nitokris'in oğlu. I. 77, 188.
Labyrinthos, Mısır'ın ünlü labirenti. Eni 150, boyu 200 metredir. 1888 - 1910 yılları arasında İngiliz arkeolog Petrie tarafından açılmıştır. II. 148, 149.
Lade, Miletos önündeki küçük ada. Söke ovasında. Şimdi kara içinde küçük bir tepe olarak kalmıştır. VI. 7, 11.
Ladike, Battos kızı. II. 181.
Laios, Thbai kralı, Oidipus'un babası. IV. 149; V. 43, 59, 60.
Lakedaimon, Ülke. Yunanistan, Peloponez, Sparta. Kroisos'un bağlaşma önerisi: I. 82. Kyros'a elçi-

ler gönderımeleri: I. 152, 153. Samos kuşatması: II. 54, 55, 56. Minyai'leri kabul edişleri: IV. 145, 146. Peisistratid'lere karşı açtıkları sefer: V. 62 - 65. Thermopyl'lerde: VII. 175. Lakedaimon'luların karakterleri: IX. 54. Atina ve Aigina ile çatışmaları: VI. 50. Krallarının ayrıcalıkları: VI. 56.

Lakmon dağı. İonia körfezi (Adryatik denizi) Apollonia kentinde. IX. 93.

Lakonia, Bölge. Yunanistan, Peloponez. I. 68, 69.

Lakrines, I. 152.

Lampito, VI. 71.

Lampon, Samos'lu. IX. 90.

Lampon, Aigina'lı. IX. 78.

Lampon, Atina'lı. IX. 21.

Lamponion, Kent. Anadolu, Edremit körfezinde. V. 26.

Lampsakos, Kent. Anadolu, Marmara kıyısı, Çanakkale boğazı, Lapseki. IV. 138; V. 117; VI. 37, 38.

Laodamas, Eteokles oğlu. V. 61.

Laodamas, Aigina'lı. IV. 152.

Laodamas, Phokaia (Foça)lı. IV. 138.

Laodike, IV. 33, 35.

Laos, Kent. İtalya. Sybaris kolonisi. VI. 21.

Laphones, VI. 127.

Lapit'ler, V. 92. b.

Larissa, Kent. Anadolu, on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.

Larissa, Kent. Yunanistan, Thessalia. IX. I. 58.

Lasonia, Anadolu'da Kabalia bölgesinin eski adı. III. 90; VIII. 77.

Lasos, VII. 6.

Laurion, Dağ. Yunanistan, Attika. VII. 144.

Leagros, Atina generali. IX. 75.

Learkhos, IV. 160.

Lebadeia, Kent. Yunanistan, Boiotia. VIII. 134.

Lebaia, Kent. Makedonia. Şimdi Florina yöreleri. VIII. 137.

Lebedos, Kent, Anadolu, Ephesos kuzeyinde. I. 142.

Leipsidrion, Makedonia'da. V. 62.

Lekton burnu. Anadolu, Çanakkale yarımadası, Baba burnu. IX. 114.

Leleg, I. 171.

Lemnos, Ada. Ege denizi. IV. 145, 146; V. 26, 27; VI. 136 - 140; VII. 6.

Leobotes, Sparta kralı. I. 65; VII. 204.

Leokedes, VI. 127.

Leon, Sparta kralı. I. 65; V. 39; VII. 204.

Leon, Troizen'li savaşçı. VII. 180.

Leonidas, Sparta kralı (488 - 480). Thermopyl'ler kahramanı. V. 41; VII. 204 - 208, 217, 219 - 225, 228. 229, 233, 238, 239; VIII. 15, 21, 71, 114; IX. 10, 64, 78, 79.

Leontiades, Thebai'li. VII. 205, 233.

Leontinoi, Kent. Sicilya. VII. 154.

Leoprepes, Spartalı. VI. 85.

Leoprepes, VII. 228.

Leotykhidas, Sparta kralı. VIII. 131.

Leotykhidas, Sparta kralı. VI. 65, 67 - 69, 71 - 73, 85, 86; VIII. 131; IX. 90 - 92, 98, 99, 114.

Lepreon, Kent. Yunanistan, Peloponez. IV. 148; IX. 28.

Leros, Ada. Güney Ege. Sporad'lardan. V. 25.

Lesbos, Ada. Ege denizi. Midilli. I. 23, 24, 151, 160, 202; III. 39; IV. 61, 97; V. 26, 98; VI. 5, 8, 14, 26 - 28, 31; IX. 106.

Leto, Tanrıça. Mısır dilinde Mut. Ammon-Ra'nın anası. II. 59, 83, 152, 155, 156.

Leukas, Ada. Adryatik denizi. Şimdi Levkas, öbür adı Aya Mavra. VIII. 45, 47; IX. 28, 31.

Leukon, Libya'da. IV. 160.

Libya, Ülke. Kuzey Afrika, Nil'in batısı. Coğrafyası IV. 41. Ulusları ve özellikleri: IV. Kitap. Adyrmakhid'ler 168. Abyst'ler 170, 171. Auskhis'ler: 171. Garamant'lar: 174. Giligam'lar: 169. Gindan'lar: 176. Lotophag'lar: 177. Mak'lar: 175. Makhlyas'lar: 178. Nasamon' lar: 172. Psylli'ler: 173. Auseia'lar:

180. Libya orakl'leri için bakınız: Ammon.
Libye, IV. 45.
Lide dağı. Anadolu, Karia. I. 175.
Liguria'lılar, V. 9; VII. 165.
Likhas, I. 67, 68.
Limenion Anadolu, Miletos. I. 18.
Lindos, Kent. Rodos adası. I. 144; II. 182; III. 47; VII. 153.
Linos kasidesi. II. 79.
Lipakos, Kent. Makedonia. VII. 123.
Lipoxais, IV. 5, 6.
Lisai, Kent. Makedonia. VII. 123.
Lisos, Irmak, Makedonia. VII. 108, 109.
Lokris, Bölge. Yunanistan'ın kuzeyinde. VII. 132; VIII. 66; IX. 31. Opus Lokris, Euboia körfezi kıyısında: VII. 203, 207, 216, Ozolai Lokris (not 324): VIII. 32. Lokroi, kent, Güney İtalya: VI. 23.
Lotophag'lar, Kuzey Afrika halklarından. IV. 177, 178, 183.
Loxias, Tanrı Apollon. I. 91; IV. 163.
Lydia, Genel bilgiler ve gelenekleri: I. 93. Pers savaşı: I. 80.
Lydias, Irmak. Kuzey Yunanistan. VII. 127.
Lydos, Atys oğlu. Lydia'ya adını veren kişi. I. 7, 171; VII. 74.
Lygdamis, Halikarnassos tyranı. Artemisia'nın babası. VII. 99.
Lygdamis, Naxos tyranı. I. 61, 64.
Lygya'lılar, VII. 72.
Lykai, IV. 203 (not 164).
Lykaretos, III. 143; V. 27.
Lykia, Güney Anadolu, Akdeniz kıyıları. Fethiye - Antalya arası. I. 28, 147, 171, 173, 174, 176, 182; III. 4, 90; IV. 35, 45; VII. 77. 92.
Lykides, IX. 5.
Lykomedes, VIII. 11.
Lykopas, III. 55.
Lykophron, Korinthos tyranı. III. 50, 53.
Lykos, Lykia'ya adını veren kişi. Pandion'un oğlu, Aigeus'un kardeşi I. 173; VII. 92.
Lykos, SIkythia'lı. IV. 76.
Lykos, Irmak. Anadolu. Menderes'in kollarından Çürüksu. VII. 30.
Lykos, Irmak, Skythia. Azak denizine dökülür. IV. 123.
Lykurgos, Atina'lı. I. 59, 60.
Lykurgos, Arkadia'lı VI. 127.
Lykurgos, Sparta yasalarını değiştiren devlet adamı. I. 65, 66.
Lynkeus, II. 91.
Lysagoras, Miletos tyranı Histiaios'un babası. V. 30.
Lysagoras, Paros'lu Tisias oğlu. VI. 133.
Lysanias, VI. 127.
Lysikles, VIII. 21.
Lysimakhos, Atina'lı. VIII. 79, 95; IX. 28.
Lysistratos, VIII. 96.

Madyas, Skyth kralı. I. 103.
Madytos, Kent. Çanakkale boğazı, Maydos-Eceabad. VII. 33; IX. 120.
Mag'lar, Med boylarından, dinsel topluluk. I. 101, 107, 108, 120, 128, 132, 140; IV. 113. Mag'lar ayaklanması: III. 61 ve sonrası ve VII. 113; Mag'ların öldürülmesi: III. 78, 79.
Magdalos, II. 159.
Magnesia, Kent. Yunanistan, Thessalia kıyılarında. VII. 176, 183, 188, 190, 193.
Magnesia, Kent. Büyük Menderes havzasında. I. 161; III. 122, 125.
Magnesia, Kent. Anadolu, şimdiki Manisa. III. 90.
Magnetia, Kent. Yunanistan. VII. 132.
Maiandrios, Samos'lu. III. 123, 142 - 146, 148; V. 27.
Maiandros, Irmak. Anadolu, Büyük Menderes. I. 18, 161; II. 10, 29; III. 122; V. 118; VII. 26, 30, 31.
Maionia, Anadolu, Lydia ve doğusundaki bölgenin eski adı. I. 7; VII. 74, 77.
Maiotis gölü, (Palus Maiotis) Karadeniz, Azak denizi. I. 104; IV.

IV, 3, 20, 21, 57, 86, 100, 101, 110, 116, 120, 123, 133.

Maiotis'ler Maiotis gölü çevresinde oturan Skyth boyları. IV. 123.

Mak'lar, Libya uluslarından. IV. 175, 176; V. 42.

Makedon, Makedonia, V. 17, 18, 20; VI. 44, 45; VII. 9, 25, 73, 127, 128, 131, 173, 185; VIII. 34, 115, 126, 127, 137, 138; IX. 31, 44, 89.

Makednon, Bölge. Yunanistan, Pindos. I. 56; VIII. 43.

Makhlyes'ler, Libya uluslarından. IV. 178, 180.

Makistios, (Masistios) IX. 20.

Makistos, Kent. Yunanistan, Elis bölgesi. IV. 148.

Makron'lar, Anadolu uluslarından, Karadeniz kıyıları. II. 104; III. 94; VII. 78.

Maktorion, Kent. Sicilya. VII. 153.

Malea burnu. Peloponez, Lakonia. I. 82; IV. 179; VII. 168.

Malene, Kent. Anadolu, Mysia. VI. 29.

Males, VI. 127.

Malis, Kent ve körfez adı. Kuzey Yunanistan. IV. 33; VII. 132, 196, 198, 201, 213 - 216; VIII. 31, 43, 46; IX. 31.

Mandane, Kyros'un anası. I. 107, 108, 111.

Mandrokles, Istanbul boğazında Dareios orduları için köprü yapan Samos'lu mimar. IV. 87 - 89.

Maneros, II. 79.

Manes, Lydia'lı Atys'in babası. I. 94.

Manes, Kotys'in babası. IV. 45.

Mantineia, Kent. Arkadia. IV. 161; VII. 202; IX. 35, 77.

Mar'lar, Anadolu uluslarından. Karadeniz kıyıları. III. 94; VII. 79.

Maraph'lar, Pers boylarından. I. 125; IV. 167.

Marathon, Kent. Yunanistan, Attika. I. 62; VI. 102, 103, 136; VII. 1, 74; IX. 27, 46.

Mardia, Pers göçer boylarından. I. 84, 125.

Mardonios, Pers generali, Gobryas'ın oğlu ve Dareios'un damadı. VI. 43, 45, 94; VII. 5, 9, 10, 82, 108, 121; VIII ve IX her yerde. Birinci Yunanistan seferi: VI. 43. Plataia savaşında: IX. 1. Ölümü: IX. 63.

Mardontos, Pers generali. VII. 80; VIII. 130; IX. 102.

Marea, Kent. Kuzey Afrika. II. 18, 30.

Mariandyn'ler, Anadolu, Bithynia (Kocaeli) bölgesi doğusunda. I. 28; III. 90; VII. 72.

Maris, Irmak. Tuna'nın kollarından. IV. 48.

Maron, VII. 227.

Maroneia, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 109.

Marsyas Silenos, Pan (not 272). VII. 26.

Marsyas, Irmak. Anadolu, Aydın, Çine çayı. V. 118, 119.

Masistes, Dareios'un oğlu, Kserkses'in kardeşi. VII. 82, 121; IX. 107, 108, 110 - 113, 114.

Masistios, Pers generali. VII. 79; IX. 20, 22, 24, 25, 31.

Maskames, Pers generali. VII. 105, 106.

Maspi'ler, Pers halklarından. I. 125.

Massages, VII. 71.

Massaget'ler (Massagetai) Skyth boylarından. Aral kesimleri. I. 201, 204 - 209, 211, 214 - 216; III. 36; IV. 11, 172; VII. 18. Yaşamaları ve özellikleri: I. 202. Görenekleri: I. 215, 216.

Massalia, Marsilya. Phokaia kolonisi. V. 9.

Mastyes, V. 12.

Matien'ler, (Matienoi) Med boylarından. I. 72, 189, 202. III. 94; V. 49, 52; VII. 72.

Matten, VII. 98.

Mausolos, Karia kralı. V. 118.

Maxy'ler, Kuzey Afrika uluslarından. IV. 191, 193.

Mazares, Media'lı general. I. 156, 157, 160, 161.

Med, Med'ler, Media, Media'lılar.

Birinci kitapta sık sık. III. 65, 126; V. 9, 77, 104; 109; VI. 9, 22, 67, 109, 112, 120; VII, VIII, IX. her yerinde. Med boyları: I. 100. Med atları (Nisaya): I. 106.

Medeia, Kolkhis kralı Aietes'in kızı. I. 2, 3; VII. 62.

Megabates, Pers generali. V. 32, 33, 35.

Megabazos, Pers generali. IV. 143, 144; V. 1, 2, 10, 12, 14 - 17, 23, 24, 26, 98; VII. 108.

Megabazos, Megabates'in oğlu. VI. 33; VII. 22, 67, 97.

Megabyzos, Zopyros oğlu. Pers generali. III. 160; VII. 82, 121.

Megabyzos, Zopyros'un babası. Düzmece kral Mag Smerdis'i deviren Yediler'den. III. 70, 81, 82, 153, 160; IV. 43.

Megadostes, VII. 105.

Megakles, Alkmaion oğlu. I. 59 - 61; VI. 127, 130.

Megakles, Alkmaion'un babası. VI. 125.

Megakles, Hippokrates'in oğlu. VI. 131.

Megakreon, VII. 120.

Megapanos, VII. 62.

Megara, Kent. Yunanistan. I. 59; V. 76; VIII. 1, 45, 60 a, c, 74; IX. 7, 14, 21, 28, 31, 69, 85.

Megara, Kent. Sicilya. VII. 156.

Megasidres, VII. 72.

Megistias, Thermopyl'lerde Yunanlılara öleceklerini haber veren Akarnania'lı bilici (kâhin). VII. 219, 221, 228.

Mekistes, V. 67.

Mekyberna, Kent. Kuzey Yunanistan'da liman. VII. 22.

Melampus, Bilici (kâhin). II. 49; VII. 221; IX. 34 (not 56).

Melanippos, Kahraman. Astakos oğlu. V. 67.

Melanippos, Ozan Alkaios'un arkadaşı. V. 95.

Melankhlen'ler, Skyth boylarından. IV. 20, 100, 101, 102, 107, 119, 125

Melanthios, Atina'lı. V. 97.

Melanthios, Atina kralı. I. 147; V. 65.

Melas, Irmak ve körfez adı. Gelibolu, Saros körfezi. VI. 41; VII. 58.

Melas, Irmak. Yunanistan, Malis bölgesi. VII. 198, 199.

Meles, Sardes kralı. I. 84.

Melibonia, Liman kenti. Yunanistan, Magnesia bölgesi. VII. 188.

Melissa, Epidauros tyranı Prokles'in kızı. II. 50; V. 92.

Melos, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan. VIII. 46, 48.

Membliaros, IV. 147, 148.

Memnon, Ethiopia kralı. Troya kral ocağından Tithonos'un Şafak Tanrıça Eos'dan doğan oğlu. II. 106; V. 54. Memnon sarayı: V. 53. Memnon'un kenti (Susa): V. 54; VII. 151.

Memphis, Kent. Mısır. II. 2, 3, 8, 10, 12 - 14, 97, 99, 112, 114, 115, 119, 150, 153, 154, 158, 175, 176; III. 6, 13, 14, 16, 25, 27, 37, 91, 139.

Menares, VI. 65, 71; VIII. 131.

Mende, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 123.

Mendes, Kent, Mısır, Delta'nın kuzeydoğusunda Osiris tapınağı ile ünlü. «Mısır dilinde Mendes teke ve Tanrı Pan anlamına gelir». II. 42, 46, 166.

Mendes, Nil'in ağızlarından. II. 17.

Menelaos, Sparta kralı. Helene'nin kocası. II. 113, 116, 118, 119; V. 94; VII. 169, 171.

Menelaos, Liman. Kuzey Afrika, Kyrene. IV. 169.

Menes, (Min) Mısır'ın ilk kralı. Mısır dilinde Mna, Yunan dilinde Menes (not 49). IV. 49, 99.

Menios, VI. 71.

Merbalos, VII. 98.

Mermnad'lar, Lydia kral ocağı. I. 7. 14.

Meroe, Kent. Ethiopia. II. 29.

Mesambria, Kent. Karadeniz batı

kıyılarında, Apollonia kuzeyinde Miletos kolonisi. IV. 93; VI. 33.
Mesambria, Kent. Trakya. Ege kıyılarında. VII. 108.
Messana, Kent. Sicilya. Zankle'nin eski adı. Şimdi Mesina. VII. 164.
Messapia, Güney İtalya. Şimdi Kalabria. VII. 17.
Messenia, Bölge. Yunanistan, Peloponez. III. 47; V. 49; VI. 52; IX. 35, 64.
Metapontum, Kent. İtalya. Akha kolonisi. IV. 15.
Meter, (Ana) IV. 76.
Meter, (Demeter) Anne ve kızı. VIII. 63.
Methymna, Kent. Lesbos (Midilli) adası kuzey kıyılarında. I. 23, 151.
Metiokhos, Miltiades'in oğlu. VI. 41.
Metrodoros, IV. 138.
Mısır, (Aigyptos). Herodotos Mısır'a büyük yer ayırmıştır. İkinci kitabın bütünü Mısır'ı anlatır. Üçüncü kitabın ilk yarısı Pers imparatorluğunun Mısır'ı ele geçirişini verir. Öbür kitaplarda da Mısır adı sık sık geçer. Önemli bölümlerin yerleri aşağıya çıkarılmıştır. (Sayılar ikinci kitabın bölümlerini göstermektedir). Mısır kralların tarihi: 99. Toprak mülkiyeti: 109. Nil kanalları: 108. Giyinişleri: 37. Ekmekleri: 77. Arpa şarabı (bira) 77. Yazıyı sağdan sola yazarlar: 36. Bayramları: 58. Orakl'leri: 83. Gusül abdesti: 64. Phoinix kuşu (Zümrüd-anka): 73. Linos türküsü (kasidesi): 79. Mumyalama: 85.
Midas, Phrygia kralı. I. 4, 35; VIII. 138.
Mikythos, VII. 170.
Miletos, Kent. Anadolu. İonia. Şimdi Söke ovasının batı bölümünde Balat. Herodotos'un her yerinde sık sık geçer. Miletos-Lade deniz savaşı. VI. 1 ve sonrası. Pers'ler Miletos'u yakıyorlar: VI. 18.
Milia, Lykia'nın eski adı. I. 173; III. 90; VII. 71.
Milon, Kroton'lu atlet. III. 137.
Miltiades, Kimonos'un (Kimon) oğlu, Stesagoras'ın kardeşi. IV. 137, 138; VI. 34, 37 - 41, 103, 104, 109, 110, 132 - 137, 140; VII. 107.
Miltiades, Kypselos'un oğlu. VI. 34 - 37, 103.
Minoa, Kent. Sicilya. V. 46.
Minos, Girit kralı. Zeus ve Europe'nin oğlu. I. 171, 173; III. 122; VII. 169 - 171.
Minyai'ler, Yunanistan Messenia bölgesinde. I. 146; IV. 145, 146. 148, 150.
Mitra, Pers dilinde Aphrodite. I. 131.
Mitradates, I. 110. 121.
Mitrobates, Perslerin Daskyleion satrapı. III. 120, 126, 127.
Mnesarkhos, Samos'lu. IV. 95.
Mnesiphilos, Atina'lı. VIII. 57, 58.
Moiris, Mısır kralı Amen Em Hat (1840 - 1792). II. 13, 101.
Moiris, Göl. Mısır. II. 4, 13, 69, 148, 149.
Moloesis, Irmak. Yunanistan, Plataia. IX. 57.
Molos'lar, Yunanistan, Epeiros bölgesi halklarından. I. 146; VI. 127.
Molpagoras, V. 30.
Momemphis, Kent. Mısır. II. 163, 169.
Mophi, Dağ. Ethiopia. II. 28.
Moskhoi, Anadolu kuzeydoğusu. III. 94; VII. 78.
Mossynoikia, Anadolu Karadeniz kıyılarının Thermodon'dan (Terme) sonraki bölümü. III. 94; VII. 78.
Munikhia, VIII. 76.
Murykhides, IX. 4, 5.
Musaios, VII. 6; VIII. 96; IX. 43.
Myekphorites nomos'u. Mısır. II. 166.
Mygdonia, VII. 123, 124, 127.
Myk'ler, Güney İran halklarından. III. 93; VII. 68.
Mykale, Anadolu. Kuşadası güneyinde Samos adası karşısına düşen burun. I. 148; VI. 16; VII. 80; IX. 90, 96 - 101, 104, 107, 114. Mykale savaşı: IX. 90.

Mykenai, VII. 202; IX. 27, 28, 31.
Mykerinos, Mısır kralı. II. 129 - 133, 136.
Mykonos, Ada. Ege denizi, Kyklad' lardan. VI. 118.
Mylasa, Kent. Anadolu, Karia. Milas. I. 171; V. 37, 121.
Mylitta, Asur dilinde Aphrodite. I. 131. 199.
Myndos, Kent. Anadolu, Karia. Bodrum yarımadası kuzeybatı ucunda. V. 33.
Myriandikos körfezi. İskenderun. IV. 38.
Myrina, Anadolu, Ege'de on iki Aiol kentinden birisi. I. 149; VI. 140.
Myrkinos, Kent. Trakya. V. 11, 23, 24, 124, 126.
Myrmex, Kayalığı. Yunanistan, Magnesia kıyılarında. VII. 183.
Myron, Sikyon tyranı. VI. 126.
Myrsilos, Yunanlıların, Lydia kralı Kandaules'e verdikleri ad. I. 7 - 12.
Myrsos, Kandaules'in babası. I. 7.
Myrsos, Gyges oğlu. III. 122; V. 121.
Mys, Europos'lu. VIII. 133 - 135.
Mysia, Anadolu. Kocaeli ile Çanaknakkale arasında kalan bölge. I. 28, 36, 37, 160, 171; III. 90; IV. 28; V. 122; VII. 20, 42, 74, 75; VIII. 106; IX. 32.
Mysos, Mysia'lıların atası. I. 171.
Mytilene, Kent, Lesbos adasında Midilli. I. 160; II. 138, 178; III. 14; IV. 97; V. 11, 17, 38, 94, 95; VI. 5, 6.
Myus, İon kenti. Anadolu, Ege. I. 142; V. 36; VI. 8.

Naparis, Irmak, Tuna kollarından. IV. 48.
Nasamon'lar, Libya boylarından. II. II. 32, 33; IV. 172, 173, 175, 182, 190.
Nathon, Mısır nomos'larından. II. 165.
Naukratis, Kent. Nil ağzında Yunan kolonisi. II. 97, 135, 178, 179.
Nauplia, Peloponez'de kıyı kenti. Argolis bölgesi. VI. 76.
Naustrophos. III. 60.
Naxos, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan. I. 64; V. 28, 30, 33, 34, 37; VI. 95, 96; VIII. 46.
Naxos, Kent. Sicilya kuzey kıyılarında Khalkis-Euboia kolonisi. VII. 154.
Neapolis, Mısır kenti. II. 91.
Neapolis, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 123.
Neileos, IX. 97.
Nekos, Mısır kralı. Psammetikos'un babası. II. 152.
Nekos, Mısır kralı, (609-593), Psammetikos'un oğlu (not 73). II. 158. 159; IV. 42.
Neleus, V. 65.
Neokles, Atina'lı Themistokles'in babası. VII. 143, 173; VIII. 110.
Neon, Kent, Yunanistan, Phokis bölgesi. VII. 32, 33.
Neonteikhos, Anadolu'da on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.
Nereid'ler (Nereus kızları) II. 50; VII. 191.
Nesaion, Media'da kutsal atların yetiştirildiği ova. III. 106; VII. 40; IX. 20.
Nestor, V. 65.
Nestos, Irmak. Trakya'da Karasu. VII. 109, 126.
Nauri'ler, Skyth boylarından. IV. 17, 100, 102, 105, 119, 125.
Neuris, IV. 51.
Nikandra, Dodona'da Zeus rahibesi. II. 55.
Nikandros, VIII. 138.
Nikodromos, VI. 88 - 91.
Nikolaos, Bulis'in oğlu. VII. 134, 137.
Nikolaos, Bulis'in babası. VII. 134.
Nil (Neilos) Irmak. II. Her yerde. III. 10; IV. 39, 42, 45, 50, 53, Nil ağızları: II. 17.
Ninive, Asur başkenti. Musul'un kuzeyinde. I. 102, 103, 106, 178, 185, 193; II. 150; III. 155.
Ninos, Belos'un oğlu. I. 7.

Nipseia, Trakya uluslarından. IV. 93.
Nisaia, Liman kenti. Yunanistan, Megara dolayları. I. 159.
Nisyros, Ada. Ege denizi. VII. 99.
Nitetis, Mısır kralı Apries'in kızı (not 84). III. 1, 3.
Nitokris, Mısır kraliçesi. II. 100.
Nitokris, Babil kraliçesi. I. 185; II. 100.
Noes, Irmak. Trakya. IV. 49.
Nonakris, Kent. Yunanistan, Arkadia. VI. 74.
Nothon, VI. 100.
Notion, Anadolu'da on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.
Nudion, Kent, Yunanistan, Elis bölgesi. IV. 148.
Nymphodoros, VII. 137.
Nysa, Kent. Ethiopia. II. 146; III. 97.

Oarizos, VII. 71.
Oaros, Irmak. Skythia. IV. 123, 124.
Oasis, Kent. Mısır. III. 26.
Oaxos, Kent. Girit. IV. 154.
Odomant'lar, Trakya halklarından. V. 16.
Odrys'ler, Trakya halklarından. IV. 92.
Odysseia, Homeros destanı. II. 116; IV. 29.
Oia, V. 83.
Oibares, Dareios'un seyisi. III. 85, 87, 88.
Oibares, Megabezos oğlu. VI. 33.
Oidipus, Laios oğlu. IV. 149; V. 60.
Oinoe, Attika demos'larından. Yunanistan. V. 74.
Oinone, Aigina adasının eski adı. VIII. 46.
Oinotria, I. 167.
Oinussa adaları. Ege denizi, Khios yakınlarında. I. 165.
Oiobazos, IV. 84.
Oiobazos, VII, 68.
Oiobazos, IX. 115, 119.
Oiolykos, IV. 149.
Oiorpata, Skyth'lerin Amazon'lara taktıkları ad. IV. 110.
Oiroi, Irmak. Yunanistan, Boiotia. IX. 51.
Oita, Dağ. Thermopyl'lerin batı yönünü tutan dağ. VII. 176, 217.
Oitosyros, Skyth'lerin Apollon'a verdikleri ad. IV. 59.
Okeanos, II. 21, 23; IV. 8, 36.
Oktamasades, V. 80.
Okytos, VIII. 5, 59.
Olbiopolit'ler, Çiftçi Skyth'ler (Borystehenes). IV. 18.
Olen, IV. 35.
Olenos, Peloponez'de on iki İon kentinden birisi. I. 145.
Oliatos, Mylasa tyranı. V. 37.
Olimpiyat oyunları (Olympia). I. 59; II. 160; V. 22, 47, 71; VI. 36, 70, 103, 122, 125 - 127; VIII. 26; IX. 33. Olimpiyat Bayramları: VII. 206; VIII. 72.
Olophyksos, Kent. Yunanistan, Athos yarımadası. VII. 22.
Oloros, VI. 39, 41.
Olympia, Kent ve tapınak. Yunanistan, Elis bölgesi. VIII. 134; IX. 81.
Olympiodoros, IX. 21.
Olympos, Dağ. Thessalia. I. 56; VII. 128, 129, 172, 173.
Olympos, Dağ. Kuzeybatı Anadolu, Mysia bölgesi. I. 36, 43; VII. 34.
Olynthos, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 122; VIII. 127.
Ombrikoi, Bakınız: Umbria.
Oneat'lar, Skyth boylarından. V. 68.
Onesilos, V. 104, 105, 108, 110 - 115.
Onetes, VII. 214.
Onokhonos, Irmak. Yunanistan. Thessalia. VII. 129, 196.
Onomakritos, Orakl yorumcu ve yayımcısı. VII. 6.
Onomastos, Elis'li. VI. 127.
Onuphis, Kent. Mısır. II. 166.
Ophryneion, Kent. Anadolu Çanakkale bölgesi. VII. 43.
Opis, Dicle kıyısında Asur kenti. I. 189.
Opis, Hyberbore'li kız. IV. 35.
Opoia, Skyth kralı Ariapeithes'in ve oğlu Skyles'in karısı. IV. 78.

Orbelos dağı. Trakya'da. V. 16.
Ordessos, Irmak. Tuna'nın kollarından. IV. 48.
Oreithyia, Erekhtheus'un kızı, Rüzgâr Tanrı Boreas'ın karısı. VII. 189.
Orestes, Agamemnon'un oğlu. I. 67, 68.
Orestheion, Kent. Yunanistan, Arkadia bölgesi. IX. 11.
Orgeos, VII. 118.
Orikos, IV. 78.
Orikos limanı. İllyria, Apollonia kenti (not 396). IX. 93.
Orkhomenos, Kent. Yunanistan, Boiotia. I. 146; VIII. 34; IX. 16.
Orkhomenos, Kent. Yunanistan, Arkadia. VII. 202; IX. 28, 31.
Orneat'lar, Peloponez halklarından. VIII. 73.
Oroites, Pers'lerin Sardes satrapı. III. 120 - 129, 140.
Oromedon, VII. 98.
Oropos, Kent, Yunanistan, Euripos. VII. 101.
Orotalt, Arap dilinde Dioysos. III. 8.
Orpheus dini, (Orphika) II. 81.
Orsiphantos, VII. 227.
Orthokorybant'lar, Media boylarından. III. 92.
Osiris, Mısır tanrısı. II. 42, 47, 48, 144, 156, 170.
Ossa, Dağ. Thessalia. I. 56; VII. 128, 129, 173.
Otanes, Kserkses'in karısı Amestris'in babası. VII. 40, 61, 62, 82.
Otanes, Düzmece kral Mag Smerdis'i düşüren Yediler'den birincisi. Phaidyme'nin babası. II. 43; III. 68 - 72, 80, 81, 83, 88, 141, 144, 147, 149.
Otanes, Pers generali. Sisamnes oğlu. V. 25, 26, 116, 123.
Otaspes, VII. 63.
Othryades, I. 82.
Othrys, Thessalia'yı güneyden kuşatan dağ. VII. 129.
Ozolai, VIII, 32.
Padai'ler, Hint uluslarından. III. 99.
Pagasai, Kent. Thessalia. VII. 193.
Paiania, Attika demos'larından. I. 60; V. 62.
Paion, Yunanistan, Arkadia bölgesinde. VI. 127.
Paionia, Ülke. Makedonia'da. IV. 33, 49; V. 1, 2, 12 - 17, 23, 98; VI. 33; VII. 113, 185; VIII. 115; IX. 32. Paionike: VII. 12.
Paioplai, Makedonia, Strymon bölgesi. V. 15; VII. 113.
Paisos, Kent. Anadolu, Çanakkale bölgesi. V. 117.
Paiti'ler, Thrak uluslarından. VII. 110.
Paktolos, Irmak, Ege. Hermos (Gediz)in kollarından Sart suyu. V. 101.
Paktya, Gelibolu yarımadasında. VI. 36.
Paktya'lılar, Hint uluslarından. VII. 67, 68, 85.
Paktyas, I. 153 - 161.
Paktyika, Afganistan yöreleri. III. 93, 102; IV. 44.
Pale, Kent. Kefalonia adasında. IX. 28, 31.
Pallas, Tanrıça, Athene'nin adı önüne takılan ek bir ad. Azra Erhat kökeni belli değildir, diyor. (Mitoloji Sözlüğü, sayfa 81). V. 77; VII. 141.
Pallene, (Palleneus) Attika demos'larından. I. 62; VIII. 84, 93.
Pallene, Makedonia, Ege kıyılarında yarımada. VII. 123; VIII. 126, 128, 129; IX. 28.
Pamisos, Irmak. Thessalia. VII. 129.
Pammon, VII. 183.
Pamphylia, Anadolu Akdeniz kıyısında, Lykia ve Kilikia arasında kalan bölge. Antalya ve çevresi. I. 28; III. 90; VII. 91; VIII. 68.
Pamphylia, Peloponez'de Dor file'lerinden birinin adı. V. 68.
Pan, Tanrı. Mısır dilinde Mendes. II. 46, 145, 146; VI. 105, 106.
Panaitios, VIII, 82.

Panathene bayramları (Panathenai) V. 65 (not 191).
Pandion, Atina'lı. Lykos ve Aigeus' un babaları. I. 173; VII. 92.
Pangaion, Dağ. Strymon, Makedonia. V. 16; VII. 112, 113, 115.
Panionia bayramları. I. 148.
Panionion, Anadolu, Mykale'de Poseidon Helike tapınağı. I. 141, 142, 143, 148, 170; VI. 7.
Panionios, VIII. 105, 106.
Panites, VI. 52.
Panormos, Didyma limanı. Anadolu, Miletos. I. 157.
Pantagnotos, Samos'lu, Aiakes oğlu, Polykrates'in kardeşi. III. 39.
Pantaleon, Lydia'lı. Kroisos'un kardeşi. I. 92.
Pantares, VII. 154.
Panthialai'ler, Pers boylarından. I. 125.
Pantikapes, Irmak. Rusya, Dinyeper' in kollarından. IV. 18, 19. 47.
Pantimath'lar, III. 92.
Pantites, VII. 232.
Papaios, Skyth dilinde Zeus. IV. 59.
Paphlagonia, Anadolu, Halys (Kızılırmak) doğusu. I. 6, 28, 72; III. 90; VII. 72.
Paphos, Kent. Kıbrıs. VII. 195.
Papremis, Kent. Mısır. II. 59, 63, 71, 165; III. 12.
Paraibates, V. 46.
Paralatai'ler, Skyth boylarından. IV. 6.
Parapotamioi, Kent. Yunanistan, Phokis. VIII. 33, 34.
Paretaken'ler, Med boylarından. I. I. 101.
Parikan'lar, Pers boylarından. III. 92, 94; VII. 68, 86.
Parion, Kent. Çanakkale bölgesinde. IV. 138; V. 117.
Parmis, Dareios'un karısı. III. 88; VII. 78.
Parnassos, Dağ. Yunanistan, Delphoi. VIII. 27. 32, 35 - 37, 39; IX. 31.
Paroreat'lar, Yunanistan, Elis bölgesi halklarından. IV. 148; VIII. 73.
Paros, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan. V. 28 - 31; VI. 133 - 136; VIII. 67, 112. Paros mermeri: III. 57; V. 62.
Parth'lar, II. 93, 117; VII. 66.
Parthenion, Dağ. Peloponez, Tegea. VI. 105.
Parthenios, Irmak. Anadolu, Bartın suyu. II. 104.
Pasargad'lar, İran. Kent ve ulus adı. I. 125; IV. 167.
Pasikles, IX. 97.
Pataikos, (Pataikoi) Fenike figürleri (not 91). III. 37.
Pataikos, Akragas'lı. VII. 154.
Patara, Kent. Anadolu, Lykia. Şimdi Fethiye Eşen çayı ağzında. I. 182.
Patarbemis, II. 162.
Patiramphes, VII. 40.
Patizeithes, İran, düzmece kral Smerdis'in kardeşi. III. 61, 63.
Patras, Kent, Peloponez. I. 145.
Patumos, Kent. Mısır - Arabistan sınırı. II. 158.
Pausanias, Sparta kralı. Plataia savaşında Yunan başkomutanı. IV. 81; V. 32; VIII. 3; IX. Her yerde.
Pausikai'liler, Hazer denizi yörelerinde. III. 92.
Pausiris, III. 15.
Pedasos, Kent. Anadolu, Karia. I. 175, 176; V. 121; VI. 20; VIII. 104, 105.
Pediai, Kent. Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 33.
Peirene, (not 206) V. 92 b.
Peiros, Irmak. Yunanistan, Akhaia' da Akheloos ırmağı. I. 145.
Peisistratid'ler, (Peisistratidai) V. 62, 63, 65, 70, 76, 90, 91, 93; VI. 39, 94, 123; VII. 6; VIII. 52.
Peisistratos, Atina tyranı (Doğumu 600'e doğru). 561 - 555, 549 - 548, 539 - 527 tarihleri arasında üç dönem tyranlık yapmıştır. Ölümü 527'dedir. I. 59 - 64; V. 55, 65, 71,

91, 94. VI. 35, 102, 103, 107, 121; VII. 6.

Peisistratos, Nestros oğlu. V. 65.

Pelasg-Pelasg'lar. Ege'nin eski halkı. I. 57, 58; II. 50 - 52. IV. 145; V. 26; VI. 136, 140; VIII. 144. Aigia (Aigalees) Pelasg'ları: VII. 94. Arkadia (Arkadees) Pelasg'ları: I. 146. Pelagides Gunaikes: VI. 138. Pelasgiotides: II. 171. Pelasgion Ethnos: I. 56 - 58. VII. 95 Pelasgika Polismata: I. 57. Plasgikon Teikhos-Pelasg kalesi: V. 64 (not 193).

Peleus, Nereid'lerden Thetis'in kocası, Akhilleus'un babası. VII. 191.

Pelion Oros, Dağ. Yunanistan, Thesalia. IV. 179; VII. 129, 188; VIII. 8, 12.

Pella, Kent. Makedonia. VII. 123.

Pellene, Kent. Peloponez. Akahaia bölgesi. I. 145.

Peloponez, (Peloponnesos) I. 56 ve sonrası. Peloponez'liler (Peloponnesioi) II. 71 ve sonrası.

Pelops, Peloponez'lilerin atası (not 270). VII. 8 c, 11. Pelopides Agamemnon (Pelops soyundan Agamemnon) VII. 159.

Pelusion, Nil'in ağızlarından biri ve kent adı. II. 15, 17, 141, 154; III. 10.

Peneios, Irmak, Makedonia, Selânik körfezine dökülen Tempe suyu. VII. 20, 128 - 130, 173, 182.

Penelope, II. 145, 146.

Penthylos, VII. 95.

Perdikkas, Makedonia kral ocağının atası. V. 22; VIII. 137, 139.

Pergamon Priamon - Priamos Pergamon'u. Kent. Anadolu, Bergama. VII. 43.

Pergamon Teikos Pieron - Pieria Pergamos. VII. 112.

Perialla, Delphoi baş rahibesi ve Orakl sözcüsü. VI. 66.

Periandros, Korinthos tyranı (600 suları). I. 20, 23, 24; III. 48 - 53; V. 92 f, 95.

Periek, (Perioikoi) VI. 58; IX. 11. (not 368).

Perilaos, IX. 103.

Perinthos, Kent. Samos'luların 600 sularında Marmara kuzey kıyılarında kurdukları koloni. Sonraki adı Herakleia. Şimdi Marmara Ereğlisi. IV. 90; V. 1, 2, VI. 33; VII. 25.

Perkalos, Demaratos'un karısı. VI. 65.

Perkote, Kent. Anadolu, Çanakkale bölgesi. V. 117.

Perrhaibia, (Perraiboi) Thessalia yörelerinde. VII. 128, 131, 132, 173, 185.

Pers, Pers'ler (Persai) Persike: I. 126; IV. 39, Persikon Ethnos: VII. 85. Persides Gunaikes: III. 3. Persis Glossa: VI. 29. Persis Khora: III. 97; VII. 8, 29, 53. Perseidai: I. 125; VII. 220. Pers boyları: I. 125. Görenekleri: I. 131. İmparatorluk ve kral yolları: V. 49.

Perseos kayası, Mısır. II. 15.

Perses, Perseus ile Andromeda'nın oğulları. Pers'lerin atası. VII. 61, 150.

Perseus, Zeus ile Danae'nin oğulları. Andromeda'nın kocası, Perses'in babası. II. 91; VI. 53, 54; VII. 61, 150.

Petra, Korinthos demos'larından. V. 92. b.

Phagres, Makedoina'da Pieria kalesi. VII. 112.

Phaidyme, Kambyses'in ve düzmece kral Mag Smerdis'in karısı, Otanes'in kızı. III. 68, 69.

Phainippos, VI. 121.

Phaleron, Atina'nın eski limanı. V. 63, 81, 85; VI. 116; VIII. 66, 67, 91 - 93, 107, 108. IX. 32.

Phanagores, VII. 214.

Phanes, III. 4, 11.

Pharandates, VII. 79; IX. 76.

Pharbaitis, (Pharbaithites) Kent. Mısır. II. 166.

Phares, Peloponez'de on iki İon kentinden birisi. I. 145.

Pharnakes, VII. 66; VIII. 126; IX. 41, 66, 89.
Pharnaspes, II. 1; III. 68.
Pharnazathres, VII. 65.
Pharnukhes, VII. 88.
Phaselis, Kent. Antalya körfezi batı kıyısında, şimdi Tekirova. II. 178.
Phasis, Irmak. Karadeniz doğu kıyısında, Poti'de, (eski Kolkhis bölgesi) denize dökülen Rioni ırmağı. I. 2, 104; II. 103; IV. 37, 38, 45, 86; VI. 84.
Phayllos, VIII. 47.
Pheidippides, Atina'lı ulak. VI. 105, 106.
Pheidon, Argos kralı. VI. 127.
Pheneos, Kent. Peloponez, Arkadia. VI. 74.
Pherendates, VII. 67.
Pheretime, Kyrene kraliçesi. IV. 162, 165, 167, 200, 202, 205.
Pheron, (Pheros) Mısır kralı. II. 111.
Phigalia, (Phigaleus) Peloponez, Arkadia kuzeyi. VI. 83.
Philagros, VI. 101.
Philaios, Aias oğlu. VI. 35.
Philaon, Kıbrıslı. VIII. 11.
Philes, III. 60.
Philippos, Makedonia'lı. VIII. 139.
Philippos, Kroton'lu. V. 47.
Philistis, II. 128.
Philistos, Mimar. IX. 97.
Philokyon, IX. 71, 85.
Philokypros, V. 113.
Phla, Ada. Kuzey Afrika, Tritanis gölü içinde. IV. 178.
Phlegra, Pallene yarımadasının eski adı. VII. 123.
Phlius, Kent. Peloponez, Korinthos'un güneyinde. VII. 202; VIII. 72; IX. 28, 31, 69, 85.
Phoibos, Tapınak, Sparta. VI. 61.
Phoinikes, Bakınız: Fenike.
Phoinix, Irmak, Thessalia güneyi. VII. 176, 200.
Phoinix, Mısır'ın kutsal kuşu (Mitolojik kuş, Zümrüd-Anka). II. 73.
Phokaia, Anadolu'da on iki İon kentinden birisi. Şimdi Foça. I. 80, 142, 152, 162 - 167; II. 106, 178; VI. 8, 17.
Phokis, Bölge. Yunanistan. I. 46, 146; IV. 34; VII. 176 ve sonrası; VIII. 27 - 33, 35, 134; IX. 17, 18, 31, 66, 89.
Phormos, VII. 182.
Phraortes, Med kralı Deiokes'in babası. I. 96.
Phraortes, Med kralı. Deiokes'in oğlu I. 73, 102, 103.
Phratagune, Dareios'un karısı. VII. 224.
Phrikon, (Phrikonis) I. 149.
Phrixos, Athamas ve Nephele'nin oğulları. VII. 197.
Phronime, IV. 154, 155.
Phryg, Phrygia, Phryg'ler, Phrygia'lılar. I. 14, 28, 35, 72; II. 2; III. 90, 127; V. 49, 52; VII. 26, 30, 31, 73; VIII. 136; IX. 32.
Phrynikhos, Atina'lı oyun yazarı (not 216). VI. 21.
Phrynon, IX. 15.
Phtiotis, (Phtiotai) Bölge. Güney Thessalia. I. 56; VII. 132.
Phya, I. 60.
Phylakos, Delphoi kahramanı. VIII. 39.
Phylakos, Samos'lu. VIII. 85.
Phyllis, Bölge. Trakya. VII. 113.
Pieria, Ülke. Makedonia. IV. 195; VII. 112, 171, 177, 185.
Pigres, V. 12.
Pigres, Hysseldomos oğlu. VII. 98.
Piloros, Kent. Makedonia, Athos körfezi. VII. 122.
Pindaros, III. 38.
Pindos, Ülke, kent ve dağ adı. Thessalia. Ülke: VIII. 43. Kent: I. 56. Dağ: VII. 129.
Piraeus, Atina'nın limanı Pire. VIII. 85.
Pisa Kent. Yunanistan, Elis bölgesi. II. 7.
Pistyros, Kent. Makedonia, Kavala körfezinde. VII. 109.
Pitane, (Pitane Aiolis) Anadolu'da

on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.
Pitane, Sparta demos'larından. III. 55; IX. 53.
Pittakos, I. 27.
Pixodaros, V. 118.
Plakia, Marmara kıyılarında Pelasg kenti. I. 57.
Plataia, Kent. Yunanistan, Boiotia. Kithairon dağı eteklerinde. VI. 108, 111, 113; VII. 132, 231, 233; VIII. 1. 44, 50, 66, 126; IX. 7, 15, 16, 25, 28, 30, 31, 35, 36, 38, 39, 41, 51, 52, 61, 65, 72, 76, 78, 81, 83, 85, 86, 89, 90, 100. 101. Plataia savaşında barbar safı: IX. 31. Plataia savaşında Yunan safı: IX. 28.
Platea, Kyrene (Kuzey Afrika) kıyılarında küçük bir ada. IV. 151, 152, 153, 156, 169.
Pleistharkos, Leonidas'ın oğlu. IX. 10.
Pleistoros, Thrak tanrısı. IX. 119.
Plinthine körfezi. Mısır. II. 6.
Plynos, Libya limanı. IV. 168.
Pogon, Troizen'in limanı. Peloponez. VIII. 42.
Poikiles, IV. 147.
Poliades, IX. 53.
Polikhna, Küçük kent. Khios adası. VI. 26.
Polikhna, Kent. Kıbrıs. III. 170.
Polyas, VIII. 21.
Polybos, Sikyon kralı. V. 67.
Polydamna, II. 116.
Polydektes, VIII. 131.
Polydoros, Sparta'lı. VII. 204.
Polydoros, Thebai'li. V. 59.
Polykrates, Samos tyranı (537 - 522). II. 182; III. 39 - 46, 54, 56, 57, 120 - 126, 128, 131, 132, 139, 140, 142.
Polykritos, Aigina'lı Krios'un babası. VI. 50, 73.
Polykritos, Krios'un oğlu. VIII. 92, 93.
Polymnestos, Thera'lı Battos'un babası. IV. 150, 155.
Polyneikes, Oidipus'un oğlu. IV. 147; VI. 52; IX. 27.
Pontos, Bakınız: Euxeinos.
Porata, Irmak. Şimdi Prut. IV. 48.
Poseidon, (Homeros'da Poseidaon) Denizler tanrısı. Rhea ile Kronos'un oğlu, Zeus ve Pluton'un kardeşi. II. 43, 50; IV. 59, 180, 188; VII. 129; VIII. 55. Tapınakları: Helike (Helikonios) I. 148. İsthmos VIII. 123; IX. 81. Potidaia VIII. 129. Kurtarıcı Poseidon VII. 192.
Poseidonia, I. 167.
Poseidonios, Sparta'lı. IX. 71, 85.
Posideion tapınağı. Trakya'da. VII. 115.
Posideion, Kent. Kilikia - Suriye sınırında. III. 91.
Potidaia, (Poteidaia) Kent. Makedonia, Pallene yarımadasında Korinthos kolonisi. VII. 123; VIII. 126 - 129; IX. 28, 31.
Praisia, Kent. Girit. VII. 170, 171.
Prasias gölü. Makedonia. V. 15 - 17.
Praxilaos, IX. 107.
Praxinos, VII. 189.
Preksaspes, Aspathines oğlu. VII. 97.
Preksaspes, Pers. III. 30, 34, 35, 62. 63, 65, 67, 74, 75, 76, 78.
Priamos, Troya kralı. I. 3, 4. II. 120; VII. 43.
Priene, Kent. Anadolu, Miletos kuzeyinde. On iki İon kentinden birisi. I. 15, 142, 161; VI. 8.
Prinetades, V. 41.
Prokles, Sparta kralı. IV. 147; VI. 52; VIII. 131.
Prokles, Epidauros tyranı. III. 50-52.
Prokonnesos, Marmara adası. IV. 14, 15; VI. 33.
Promeneia, Dodona tapınağı rahibesi. II. 55.
Prometheus, Asia'nın kocası. IV. 45.
Pronaia Athene tapınağı. Delphoi'de. I. 92; VIII. 37, 39.
Propontis, Marmara denizi. IV. 85; V. 22.
Prosopitis, Nil içinde bir adacık. II. 41, 165.
Protesilaos, Thessalia'lı İphiklos oğlu, Phylake kralı (not 400). VII. 33; IX. 116, 120.

Proteus, Mısır kralı. II. 112, 114 - 116. 118, 121.
Protothyas, I. 103.
Prytanis, Sparta kralı. VIII. 131.
Psammenitos, Mısır kralı Amasis'in oğlu. III. 10, 14. 15.
Psammetikhos, Libya'lı İnaros'un babası. VII. 7.
Psammetikhos, Mısır kralı (663 - 609). I. 105; II. 2, 28, 30, 151 - 154, 157, 158, 161.
Psammis, Mısır kralı (593 - 588). II. 159. 161.
Psylli'ler. Libya halklarından. IV. 173.
Psyttaleia, Ada. Yunanistan, Salamis adası yanında (not 338). VIII. 76. 95.
Pteria, Kappadokia kenti. Anadolu. Sinop'un güneyinde Boğazköy. I. 76, 79.
Ptoon, Apollon tapınağı ve Orakl'i. Yunanistan, Boiotia. VIII. 135.
Pylagor, (not 313). VII. 213, 214.
Pylai, Kapılar. Thermopyl'ler. VII. 201.
Pylai, Anthela'da Amphiktyon meclisinin toplandığı yer. VII. 213.
Pylos, Kent. Yunanistan, Elis'in kuzeyinde. IX. 34.
Pylos, Peloponez'de. V. 65; VII. 168. Pylos Kaikon'ları: I. 147.
Pyrgos, Kent. Yunanistan, Elis bölgesi. IV. 148.
Pyrene, Avrupa'nın batısı. II. 33.
Pyretos, Irmak. Porata, Prut. IV. 48.
Pythagoras, Selinus tyranı. V. 46.
Pythagoras, II. 81.
Pythagoras, Samos'lu filozof. IV. 95, 96.
Pythagoras, Miletos'lu. V. 126.
Pythermos Phokaia'lı. I. 152.
Pythes, Abdera'lı. VII. 137.
Pythes, Aigina'lı. VII. 181; VIII. 92.
Pythes, Lampon'un babası. IX. 78.
Pythia, Delphoi tapınağı baş rahibesi, orakl sözcüsü. Adı kitabın her yerinde ve sık sık geçer. Ismarlama orakl: VI. 66.
Pythia oyunları, VI. 122.
Pythia'cı, Sparta krallarının Delphoi Orakl'ine danışma işleriyle görevli adamları. VI. 57.
Pythios, VII. 27, 28, 38, 39.
Pythogenes, VI. 23.

Rhampsinitos, Mısır kralı Ramses III. (1197 - 1165). II. 121, 122, 124.
Rhegion, Kent. Güney İtalya, Messina boğazı. I. 166, 167; VI. 23; VII. 165, 170, 171.
Rhenania, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan. VI. 97.
Rhodop dağları. Yukarı Trakya. IV. 49; VIII. 116.
Rhodopis, II. 134, 135.
Rhodos, I. 174; II. 178; VII. 153.
Rhoikos, Mimar (İ.Ö. VI. yy.) III. 60.
Rhoiteion, Kent. Çanakkale bölgesi VII. 43.
Rhypes, Peloponez'deki on iki İon kentinden birisi. I. 145.

Sabakos, Ethiopia'lı Mısır kralı. (715 - 700). II. 137, 139, 152.
Sabyllos, VII. 154.
Sadyattes, Lydia kralı. (640 - 617). I. 16, 18, 73.
Sagart'lar, İran halklarından. I. 25; III. 93; VII. 85.
Sais, Kent ve Nil'in ağızlarından birisi. II. Her yerde; III. 16.
Saka'lar, İran göçebe halklarından. I. 53; III. 93; VI. 113; VII. 9, 64, 184; IX. 31, 71, 113.
Salamis, Kent. Kıbrıs. IV. 162; V. 104, 108, 110, 113, 115; VIII. 11.
Salamis, Ada. Yunanistan, Attika batısında. VII. 90, 141 - 143, 166, 168; VIII. Her yerde; IX. 3 - 6, 19. Salamis deniz savaşı: VIII. 56.
Sale, Kent. Trakya kıyıları. VII. 59.
Salmydessos, Kent. Trakya Karadeniz kıyısı, şimdi Midye. IV. 93.
Samios, III. 55.
Samos, Ada. Ege denizi, Anadolu kıyıları. Kuşadası güneyi. I. 70,

142, 148; II. 148, 168, 182; III. Her yerde; IV. 43, 95, 162, 164; V. 27; VI. 13, 14, 25, 95; VIII. 85, 130, 132; IX. 90, 96, 106.
Samothrake, Ada. Kuzey Ege. II. 51; VI. 47; VII. 59, 108; VIII. 90.
Sandanis, I. 71.
Sandokes, VII. 194 - 196.
Sane, Kent. Makedonia, Athos yarımadası. VII. 22, 23, 123.
Sannakherib, (Sanakharibos) Asur kralı (705 - 681). II. 141.
Sapai'ler, Thrak halklarından. VII. 110.
Sappho, Lesbos'lu kadın şair. (VI. yy. başları) II. 135.
Sardanapal, (Sardanapallos) Ninive kralı Assurbanipal (668 - 626). II. 150.
Sardes, Lydia başkenti. Anadolu, Manisa yöreleri. I, III, V, VI, VII. Her yerde. II. 106; IV. 45; VIII. 105, 106, 117; IX. 3, 107, 108.
Sardunya, (Sardo neos) Ada. İtalya'nın batısında. I. 166, 170; V. 106, 124; VI. 2; VII. 165. Sardunya keteni: II. 105.
Sarpedon, (Sarpedonie akre) Burun. Trakya, Saros körfezi batı ucu. VII. 58.
Sarpedon, Zeus ve Europe'nin oğulları. Minos'un kardeşi. I. 173.
Sarta, Kent. Makedonia, Athos batısındaki körfezde. VII. 122.
Saspeir'ler, Kafkas boylarından. I. 104, 110; III. 94; IV. 37, 40; VII. 79.
Sataspes, IV. 43.
Satrai'ler, Thrak uluslarından. VII. 110 - 112.
Sattagyd'ler, İran halklarından. III. 91.
Saulios, IV. 76.
Sauromat'lar, Skyth boylarından. IV. 21, 57, 102, 110, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 128, 136.
Sebennytik, Nil'in ağızlarından. II. 17, 155.
Sebennytis, Kent. Mısır. II. 166.
Selene, Tanrıça. II. 47.
Selinus, Kent. Sicilya güneyinde Dor kolonisi. V. 46.
Selymbria, Bizans yanında kıyı kenti. Silivri. VI. 33.
Semele, Kadmos'un kızı, Dionysos'un anası. II. 145, 146.
Semiramis, Asur kraliçesi; Adadnirari III. (809 - 782)ün annesi. I. 184; III. 155.
Sepeia, Yunanistan, Peloponez, Argolis'de bir yer. VI. 77.
Sepias burnu. Thermopyl'ler kuzeyi, Magnesia kıyıları. VII. 183, 186, 188 - 191, 195; VIII. 66.
Serbonis, Göl. Mısır, Nil, Delta Pelusion bölgesi. II. 6; III. 5.
Seriphos, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan. VIII. 46, 48.
Sermyle, Kent, Makedonia. VII. 122.
Serrheion burnu. Makedonia, Ege denizi, Makri burnu. VII. 59.
Sesostris, On ikinci sülâleden üç Mısır kralının adı. Sesostris I. 1971 - 1930, Sesostris II. 1897 - 1879, Sesostris III. 1878 - 1841, II. 102 - 104, 106 - 108, 110, 111, 137.
Sestos, Kent. Gelibolu yarımadası, Akbaş. IV. 143; VII. 33, 78; IX. 114 - 116, 119.
Sethos, Mısır kralı (not 73). II. 141.
Sicilya, (Sikeloi - Sikelie). Ada. I. 24; V. 43, 46; VI. 17, 22 - 24; VII. 145, 153, 156, 157,163 - 168, 170, 205; VIII. 3.
Sidon, Liman kenti. Fenike. II. 116, 161; III. 136; VII. 44, 96, 99, 128; VIII. 67, 68.
Sigeion, Kent. Anadolu, Troya bölgesi (not 207). IV. 38; V. 65. 91, 94, 95.
Sigynnai, V. 9.
Sikania, Sicilya adasının eski adı. VII. 170.
Sikas, VII. 98.
Sikinnos, Themistokles'in kölesi. VIII. 75, 110.
Sikyon, Kent, Peloponez. I. 145; V. 67, 68; VI. 92, 126, 129; VIII. 1, 43, 72; IX. 28, 31, 102, 103, 105.
Silenos, Dionysos'u yetiştirmiş olan

Satyr. VIII. 138. Marsyas Silenos: VII. 26.
Simonides, Keos'lu ozan (556 - 468). V. 102; VII. 228.
Sind'ler, Kafkasların kuzeyi, Karadeniz kıyıları. IV. 28, 86.
Sindos, Kent' Makedonia. VII. 123.
Singos, Kent. Makedonia. Athos yarımadasının batı yönündeki körfezde. VII. 122.
Sinop, (Sinope) Kent. Anadolu, Karadeniz kıyısı. I. 76; II. 34; IV. 12.
Siphnos, Ada. Ege denizi, Kyklad' lardan. III. 57, 58; VIII. 46, 48.
Siriopaion, Kent. Makedonia, Serez. V. 15.
Siris, Kent. İtalya, Taranto körfezi. VI. 127; VIII. 62.
Siris, Makedonia'da Struma ırmağı vadisi. VIII. 115.
Siromitres, VII. 68, 79.
Siromos, Tyr kralı. VII. 98.
Siromos, Salamis'li. V. 104.
Sisamnes, İran'da derisi yüzdürülen yargıç. V. 25.
Sisamnes, Pers generali VII. 66.
Sisimakes, V. 21.
Sitalkes, Thrak kralı. IV. 80; VII. 137 (not 296).
Siuph, Kent. Mısır. II. 172.
Skaios, V. 60.
Skamandronymos, Kadın şair Sappho'nun babası. II. 135.
Skamandros, (Xanthos) Irmak. Çanakkale bölgesi, şimdi Küçük Menderes. V. 65; VII. 43.
Skapte Hyle, Makedonia, Strymon (şimdi Strumca) ırmağı dolaylarında, Thasos'luların altın madenlerinin bulunduğu yer. VI. 46.
Skiathos, Ada. Ege denizi kuzeyi, Sporad'lardan. Artemision burnu yukarsında. VII. 176, 179, 183; VIII. 7, 92.
Skione, Kent. Makedonia, Pallene yarımadasının batısında. VII. 123; VIII. 128.
Skios, Irmak. Tuna'nın kollarından. IV. 49.
Skiras, Salamis kıyılarında. VIII. 94.
Skiton, III. 130.
Skolopoeis, Anadolu, Mykale yörelerinde bir yer. IX. 93.
Skolos, Yunanistan, Thebai'de. IX. 15.
Skoloti, Skyth boylarından Traspi' ler. IV. 6.
Skopad'lar, VI. 127.
Skopasis, Skyth kralı. IV. 120, 128.
Skydros, VI. 21.
Skylake, Kent. Anadolu, Mysia bölgesi. I. 57.
Skylax, Karyanda'lı. IV. 44.
Skylax, Myndos'lu. V. 33.
Skyles, IV. 76, 78 - 80.
Skyllias, VIII. 8.
Skyriniad, Thrak boylarından. IV. 93.
Skyros, Ada. Yunanistan, Euboia kuzeyi. VII. 183.
Skyth, Skyth'ler (Skythai). I. 15, 73, 74, 103 - 106, 130, 216; II. 22, 103, 110, 167; III. 134; IV. 1 - 142; V. 24, 27; VI. 40, 41, 84; VII. 10, 20, 52, 59, 64. Çiftçi Skyth'ler: IV. 18; Göçebe Skyth'ler: IV. 19; Şahane Skyth'ler: IV. 20; Dareios' un Skyth seferi: IV. 1 ve sonrası; Skythia akarsuları: IV. 47 - 49.
Skythes, Skyth'lerin atası. IV. 10.
Skythes, Zankle (Sicilya) kralı. IV. 23, 24; VII. 163.
Skythes, Kos'lu Kadmos'un oğlu. VII. 163.
Smerdis, Kyros'un oğlu, Kambyses' in kardeşi. III. 30, 32, 61 - 69, 71, 74, 75, 88; VII. 78.
Smerdis, İran'ın düzmece kralı (521). III. 61 - 63, 65, 68, 69.
Smerdomenes, VII. 82, 121.
Smila, Kent. Makedonia, Potidaia kuzeyinde. VII. 123.
Smindyriades, Sybaris'li. VI. 127.
Smyrna, Bakınız: İzmir.
Sogdu'lar, III. 93; VII. 66.
Soloeis burnu. Kuzey Afrika'nın batı ucu. II. 32; IV. 43.
Soloi, Kent. Kıbrıs. V. 110, 113, 115.
Solon, Atina'lı devlet adamı (640 -

560). I. 29 - 32, 34, 86; II. 177; V. 113.
Solym'ler, Anadolu, Pamphylia, dağ halkları. I. 173.
Sophanes, VI. 92; IX. 73 - 75.
Sosikles, V. 92, 93.
Sosimenes, VIII. 82.
Sostratos, IV. 152.
Spako, I. 110.
Spargapeithes, Agathyrs'ler kralı. IV. 78.
Spargapeithes, Lykos'un babası. IV. 76.
Spargapises, Massaget'ler kraliçesi Tomris'in oğlu. I. 211, 213.
Sparta, Lakedaimon başkenti. Peloponez. I. 65, 68 - 70, 82, 141, 152; II. 113, 117; III. 46, 148; IV. 147 - 150; V. VI. VII. VIII. Her yerde. IX. 10, 12, 13, 53, 64, 70, 76.
Sperkheios, Irmak, Thessalia güneyinde. VII. 198, 228.
Sperthies, VII. 134, 137.
Sphendalees, IX. 15.
Stagiros, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 115.
Stentoris, Göl. Trakya kıyısı, Kuzey Ege, Türk - Yunan sınırında, Enez çayı yanında. VII. 58.
Stenykleros, IX. 64.
Stesagoras, Kimon'un babası. IV. 34, 103.
Stesagoras, Kimon'un oğlu. VI. 38, 39, 103.
Stesenor, V. 113.
Stesilaos, VI. 114.
Strattis, Khios tyranı. IV. 138; VIII. 132.
Strukhat'lar, Med boylarından. I. 101.
Stryme, Trakya'da kıyı kenti. Thasos adasının karşısında. VII. 18, 109.
Strymon, Irmak, Makedonia'da Struma suyu. I. 64; V. 1, 13, 23, 98; VII. 24, 25, 75, 107, 113, 114, 115; VIII. 115, 118, 120.
Stymphalis, Göl. Peloponez, Argolis bölgesi. VI. 76.
Styra, Kent. Yunanistan, Euboia adasının güneyinde. VI. 107; VIII 1. 46; IX. 23, 31.
Styx suyu, (Stygos Üdor) Arkadia'da. VI. 74.
Sunion burnu. Yunanistan, Attika. IV. 99; VI. 87, 90, 115, 116.
Suriye, (Syria) Kappadokia Suriye'lileri, Anadolu orta bölümleri; Herodotos, Yunanlılar Kaapadokia'lılara Suriye'li derler, diyor: I. 6, 72, 76; II. 20; III. 90; V. 49; VII. 72. Filistin Suriye'lileri: I. 105; II. 11, 12, 104, 106, 116, 152, 157 - 159; III. 5, 6, 62, 64, 91; IV. 39; VII. 63. 89. Suriye arabası: VII. 140.
Susa, İran'ın Huzistan bölgesinde, Basra körfezine 100 km. kadar uzaklıkta. En az İ.Ö. beş binden beri oturma yeri olduğu saptanmıştır. Elam başkenti iken 653'de Asur kralı Asurbanipal eliyle yıkılmıştır. 539'da Kyros almış, onarmış, Pers İmparatorluğunun büyük merkezlerinden biri yapmış, Dareios da başkent olarak kullanmıştır. I. 188; III. V. VI. VII. sık sık. IV. 83, 85; VIII. 54, 99; IX. 108.
Syagros, VII. 153, 159, 160.
Sybaris, Kent. İtalya, Taranto körfezinde Akhaia'lıların ve Troizen'lilerin 720'lerde kurdukları koloni. V. 44, 45; VI. 21, 127.
Syene, Kent. Mısır. II. 28.
Syennesis, Kilikia kralı Syennesis I. (600). I. 74; V. 118; VII. 98.
Syleos, VII. 115.
Syloson, Aiakes'in oğlu, Polykrates'in kardeşi. III. 39, 139 - 141, 144, 146, 147, 149; VI. 13, 25.
Syme, Ada. Güneybatı Anadolu kıyıları. Sömbeki. I. 174.
Syrakusa (Syre kusai) Korinthos kolonisi. 700'lerde kurulmuştur. III. 125; VII. 154, 155, 159, 161, 167.
Syrgis, Irmak. Skythia'da. IV. 123.
Syrtis, Kuzey Afrika'da (not 76). II. 32, 150; IV. 169, 173.

Tabalos, Pers'lerin Sardes komutanı. I. 153, 154, 161.
Tabiti, Skyth dilinde tanrı Hestia. IV. 59.
Tainaron, Peloponez güney burnu, Matapan. I. 23, 24; VII. 168.
Takhompso, Ada, Nil içinde. II. 29.
Talaos, V. 67.
Talthibios, Agamemnon'un habercisi (Homeros, İlyada: I. 320). VII. 134, 137.
Tamynai, Kent. Yunanistan, Euboia adası. VI. 101.
Tanagra, Kent. Yunanistan, Boiotia. V. 57, 79; IX. 15, 35, 43.
Tanais, Irmak. Rusya. Don ırmağı. IV. 20, 21, 45, 47, 57, 100, 115, 116, 120, 122, 123.
Taranto, (Taras) Kıyı kenti. İtalya. I. 24; III. 136, 138; IV. 99; VII. 170.
Targitaos, Zeus'ün oğlu. IV. 5,7.
Tarikheia, Kent. Mısır. II. 113.
Tartessos, Kent. İspanya, Atlas denizi kıyısında. I. 163; IV. 152, 192.
Taukhira, Kent. Libya kıyılarında. IV. 171.
Taurika, Kırım. IV. 3, 20, 99, 100, 102, 103, 119.
Taygetos, IV. 145, 146, 148.
Taxakis, Skyth kralı. IV. 120.
Tearos, Irmak. Trakya, Hebros (Meriç) kollarından. IV. 89, 91.
Teaspis, IV. 43; VII. 79; IX. 76.
Tegea, Kent. Peloponez, Arkadia bölgesi. I. 65 - 68; VI. 72, 105; VII. 170, 202; VIII. 124; IX. Sık sık.
Teisamenos, İamid'lerden, Elis'li bilici (kâhin). IX. 33, 35, 36.
Teisamenos, Polyneikes soyundan. IV. 147.
Teisandros, Atina'lı Hippokleides'in babası. VI. 127 - 129.
Teisandros, İsagoras'ın babası. V. 66.
Teispes, Akhaimenid'lerden. (675 - 640). VII. 11.
Teispes, Aynı ocaktan bir başkası. VII. 11.
Telamon, Salamis kralı. VIII. 64.
Teleboai, V. 59.
Telekles, III. 41.
Teleklos, Sparta kralı. VII. 204.
Telemakhos, Odysseus'un oğlu. II, 116.
Telesarkhos, III. 143.
Telines, VII. 153, 154.
Telliad'lar, (not 381). IX. 37.
Tellias, Elis'li bilici. VIII. 27.
Tellos, I. 30, 31.
Telmessos, Apollon tapınağı ve Orakl'i (not 25). Anadolu, şimdi Fethiye'nin bulunduğu yerde. I. 78, 84.
Telos, Ada. Güneybatı Anadolu açıklarında, şimdi Dilos. VII. 153.
Telys, Sybaris tayranı, V. 44, 47.
Temenos, Argolis kralı (not 359). VIII. 137, 138.
Temnos, Anadolu'da on iki Aiol kentinden birisi. I. 149.
Tempe, Irmak. Aşağı Makedonia ile Thessalia arasında. VII. 173.
Tenedos, Ada. Kuzey Ege, şimdiki Bozcaada. I. 151; VI. 31, 41.
Tenos, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan, şimdiki Fino. IV. 33; VI. 97; VII. 66, 82, 83.
Teos, Anadolu'da on iki İon kentinden birisi. Şimdi İzmir, Çeşme yarımadasında, Sığacık'ın yakınlarında kalıntıları vardır. I. 142, 168, 170; II. 178; VI. 8.
Teres, Thrak kralı. IV. 80; VII. 137.
Terillos, Himera tyranı. VII. 165.
Termera, (Termereus) Kent. Anadolu, Karia. V. 37.
Termil'ler, Lykia'lıların eski adlarından. I. 173; VII. 92.
Tethronion, Kent. Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 33.
Tetramnestos, VII. 98.
Teukria, II. 118; VII. 20.
Teuthrania, Kent. Anadolu, Mysia güneyi. II. 10.
Thagimasadas, Skyth dilinde Poseidon. IV. 59.
Thales, Miletos'lu filozof (624 - 546). İlk fizikçi. Önceden bildirdiği gü-

neş tutulması 28 mayıs 585'de olmuştur. I. 74, 75, 170.
Thamana'lılar, İran uluslarından. III. 93, 117.
Thamasios, VII. 194.
Thannyras, III. 15.
Thasos, Ada. Kuzey Ege. II. 44; VI. 28, 44, 46 - 48; VII. 108, 118.
Thasos, Fenike kralı Agenor'un oğlu. Kadmos'un kardeşi. VI. 47.
Theasidas, VI. 85.
Thebai, Kent. Mısır. I. 182; II. 3, 4, 9, 15, 28, 42, 54 - 58, 69, 74, 91, 143, 166; III. 10, 25, 26; IV. 181.
Thebai, Kent. Yunanistan, Boiotia. I. 24, 28, 49, 52, 61, 92; V. 59, 67; VIII. 13, 15, 17, 27, 67, 86, 87; IX. 65. Ve başka yerlerde.
Thebe, Asopos kızı. V. 80.
Thebe ovası. Anadolu, Çanakkale bölgesinde. VII. 42.
Themis, Tanrıça, dişi Titan'lardan. II. 50.
Themiskyra, Amazon kenti. Kuzey Anadolu, Thermodon (Terme) çayı yakınında. IV. 86.
Themison, IV. 154.
Themistokles, Neokles oğlu. Atina'lı komutan ve diplomat (524 - 459). (not 298). VII. 143, 144, 173; VIII. 4, 5, 19, 22, 23, 57 - 59, 61, 63, 75, 79, 83, 92, 108 - 112, 123 - 125; IX. 98.
Theodoros, Samos'lu sanatkâr. I. 51; III. 41.
Theokydes, VIII. 65.
Theomestor, Samos tyranı. Andromades oğlu. VIII. 85; IX. 90.
Theophania'lar, İlkbahar bayramları. I. 51.
Theopompos, Sparta kralı (yaklaşık olarak 740). VIII. 131.
Thera, Ada. Ege denizi, Kyklad'lardan. Şimdi Santorin. En eski Fenike kolonlarındandır. IV. 147 - 156; V. 42.
Therambos, Kent. Makedonia, Ege kıyıları. VII. 123.
Therapna, VI. 61.
Theras, IV. 147, 148, 150.
Therma, Kent ve körfez adı. Şimdiki Selânik. VII. 121 - 124, 127, 128, 130, 179, 183; VIII. 127.
Thermodon, Irmak. Yunanistan, Boiotia. IX. 43.
Thermodon, Irmak. Kuzey Anadolu, Terme çayı. II. 104; VI. 86, 110; IX. 27.
Thermopyl'ler, (Thermopylai) VII. 175 - 177, 184, 186, 200, 201, 205 - 207, 213, 216, 219, 233, 234; VIII. 15, 21, 24, 27, 66, 71; IX. 71, 78, 79.
Theron, Agrigentum (Akragas) tyranı (488 - 472). VII. 165.
Thersandros, Polyneikes soyundan. IV. 147; VI. 52; IX. 27.
Thersandros, Orkhomenos'lu. IX. 16.
Theseus, IX. 73.
Thesmophoria, Kore ve Demeter sırları. II. 171; VI. 16.
Thespia, Kent. Yunanistan, Boiotia bölgesi. V. 79; VII. 132, 202, 222, 226, 227; VIII. 25, 50, 66, 75; IX. 30.
Thesprot'lar, Yunanistan uluslarından. II. 56; V. 92 g; VII. 176; VIII. 47.
Thessalia, Coğrafyası: VII. 128 - 130. Kserkses'e karşı Yunanlılarla birleşme çabaları: VII. 172 - 174.
Thessalos, V. 46.
Thestis pınarı. Libya. IV. 159.
Thetis, Nereid'lerden (Deniz kızı). VII. 191.
Thoas, Lemnos kralı. VI. 138.
Thon, Polydamna'nın kocası (not 66). II. 116.
Thonis, II. 113 - 115.
Thorax, IX. 1, 58.
Thorikos, Attika demos'larından IV. 99.
Thornax, Lakonia (Peloponez), tepesinde Apollon heykeli bulunan bir dağ. I. 69.
Thrasybulos, Miletos tyranı. I. 20 - 23; V. 92 f.
Thrasydeios, IX. 58.
Thrasykles, IX. 90.

Thria ovası. Yunanistan, Attika bölgesinde. VIII. 65; IX. 7.
Thyia, Kephisos kızı. VII. 178.
Thyn'ler Asya'ya geçen Thrak boylarından. I. 28.
Thyrea, Bölge. Peloponez, Argos'da. I. 82; VI. 76.
Thyssaget'ler, Skyth boylarından. IV. 22, 123.
Thyssos, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 22.
Tiarantos, Irmak. Tuna'nın kollarından. IV. 48.
Tibaren'ler, III. 94; VII. 78.
Tibisis, Irmak. Tuna'nın kollarından. IV. 49.
Tigranes, Akhaimenid'lerden, Pers generali, Mykale savaşında Pers komutanı. VII. 62; IX. 96, 102.
Tigris (Tigres). Bakınız: Dicle.
Timandros, IX. 69.
Timareto, Bodona tapınağı rahibesi. II. 55.
Timegenides, IX. 38, 86, 87.
Timesios, I. 168.
Thimesitheos, V. 72.
Timo, Paros'da Demeter tapınağı rahibesi. VI. 134, 135.
Timodemos, VIII. 125.
Timokseinos, VIII. 128.
Timon, VII. 141.
Timonax, VII. 98.
Tirnys, Kent. Peloponez, Argolis bölgesi. VI. 76, 77, 83; VII. 137; IX. 28, 31.
Tisias, VI. 133.
Titakos, Aphidnai bölgesinde Titakida demos'u. IX. 73.
Titormos, VI. 127.
Tmolos, Anadolu, Manisa dolaylarında Bozdağ. I. 84, 93; V. 100. 101.
Tomris, (Tomyris) Massaget'ler kraliçesi. I. 205 - 208, 211, 213, 214.
Torona, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 22, 122.
Trakhis, Kent. Yunanistan, Malis bölgesi, Thermopyl'lerin güneyinde. VII. 109, 175, 176, 198, 199, 201, 203, 217, 226; VIII. 21, 31, 66.
Trapezos, Kent. Peloponez, Arkadia. VI. 127.
Traspi'ler. Bakınız: Skoloti.
Trauos, Irmak. Makedonia. VII. 109.
Trausi'ler, Trauos ırmağı bölgesinde oturanlar. V. 3, 4.
Tithaios, VII. 88.
Tithorea dağı. Yunanistan, Parnassos dağında. VIII. 32.
Triballikon, IV. 49.
Triopion, Anadolu, Karia bölgesi, şimdi Datça yarımadasının burnundaki Knidos'da, Karia Hexapolis'inin tapınağı. I. 144, 174; IV. 38; VII. 153.
Tritai, Kent. Yunanistan, Phokis bölgesi. VIII. 33.
Tritaia, Peloponez'de on iki İon kentinden birisi. I. 145.
Tritantaikhmes, Asuria satrapı. I. 192.
Tritantaikhmes, Artabanos oğlu. VII. 82, 121; VIII. 26.
Triton, Irmak tanrı. Kuzey Afrika, Tunus. IV. 179, 188.
Triton, Irmak. Kuzey Afrika, Tunus. IV. 178, 180.
Tritonis, Göl. Kuzey Afrika, Tunus. IV. 178 - 180, 186 - 188.
Troas, Anadolu, Çanakkale bölgesi (not 178). V. 26.
Troglodyt, Mağaralarda yaşayan Ethiopia'lılar. IV. 183.
Troizen, Kent. Peloponez. III. 59; VII. 99, 179; VIII. 1, 41, 42, 43, 72; IX. 28, 31, 102, 105.
Trophonios, Yeraltı tapınağı ve Orakl'i. Yunanistan, Boiotia. (not 357) I. 46; VII. 134.
Troya, Anadolu, Çanakkale (Troas) bölgesinin başkenti. II. 120, 145; IV. 191; V. 13, 122; VII. 20. 91, 171; IX. 27.
Tydeus, V. 67.
Tymnes, (not 137). IV. 76.
Tymnes, Termera'lı Histiaios'un babası. V. 37; VII. 98.
Tyndareos, Sparta kralı. Helena'nın babası. II. 112.
Tyndareos'un oğulları, (Tyndarid'

ler). (not 154 ve 200). IV. 145; V. 75; IX. 73.
Typhon, II. 144, 156; III. 5.
Try, (Tyros) Fenike kenti. I. 2; II. 44, 112, 161; VII. 98; VIII. 67.
Tyras, Irmak, Rusya, Dinyester. IV. 11, 47, 51, 52, 82.
Tyrodiza, Kent, Trakya, Marmara Ereğlisi bölgesinde. VII. 25.
Tyrsen'ler, Etrüsk'ler. I. 57, 94.
Tyrsenos, I. 94.

Umbria, (Ombrikoi) Orta İtalya. I. 94; IV. 49.
Urania, Tanrıça. III. 8.
Utia'lar. Güney İran halklarından. III. 93; VII. 63.

Venet'ler. Bakınız: Enet'ler.

Xanthos, Lykia başkenti. Anadolu, Fethiye bölgesinde, Eşen çayı üzerinde. I. 176.
Xanthos, Samos'lu. II. 135.

Yeraltı tanrıçaları, VI. 134 (not 259).

Zakynthos, Ada. Yunanistan, batı kıyıları. Şimdiki Zanta. III. 59; IV. 195; VI. 70; IX. 37.
Zalmoxis, Skyth şamanı. IV. 94, 95, 96.
Zankle, Kent. Sicilya. VI. 22, 23; VII. 154 (not 217).
Zautek'ler, Kuzey Afrika uluslarından. IV. 193.
Zephyrion burnu. (not 218) VI. 23.
Zeuxidamos, Sparta kralı Leotykhidas'ın Kyniskos (it) diye anılan oğlu. VI. 71.
Zeus, Tanrı. Agoraios (Selinus'da) V. 46; Ammon II. 42, 55; Arındırıcı I. 44; Dodona II. 55; Dostluk tanrısı I. 44; Gök tanrısı VI. 56; Gök bakışlı VII. 141; Hellen'lerin tanrısı IX. 7 a; İri gözlü III. 77; Karia (Milas) I. 171 ve V. 66; Kurtarıcı (Samos) III. 142; Lakedaimon VI. 56; Laphystos VII. 197; Lykai (Kyrene) IV. 203; Mısır II. 29; Naukratis II. 78; Ocak tanrısı I. 44 ve VI. 68; Olympia IX. 81; Ordular tanrısı V. 119; Pisa (Olympos) II. 7; Thebai (Mısır) I. 182 ve II. 42, 44, 54 - 56; Zeus Baal (Belos) Babil I. 181 ve III. 158.
Zone, Kent. Kuzey Yunanistan. VII. 59.
Zopyros, Pers. Babil satrapı. III. 153, 156 - 158, 160; IV. 43; VIII. 82.
Zoster burnu. VIII. 107 (not 349).